

VIII. INTERNATIONAL EUROPEAN CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES

December 4-5, 2022

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka
Rijeka, Croatia

FULL TEXT BOOK

EDITOR

Prof. Dr. Kornelija Mrnjaus

ISBN: 978-625-6380-57-8

FULL TEXT BOOK

VIII. INTERNATIONAL EUROPEAN CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES

December 4-5, 2022

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka
Rijeka, Croatia

Editor

Prof. Dr. Kornelija Mrnjaus

Institute Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TÜRKİYE

TR: +90 342 606 06 75

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.org www.iksadkongre.org

All rights of this book belong to IKSAD Publishing House

Authors are responsible both ethically and juridically

Iksad Publications - 2022©

Issued: 15.12.2022

ISBN - 978-625-6380-57-8

CONGRESS ID

TITLE OF CONFERENCE

VIII. International European Congress On Social Sciences

PARTICIPATION

Keynote & Invited

DATE - PLACE

December 4-5, 2022

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka
Rijeka, Croatia

ORGANIZATION

University of Rijeka, Rijeka, Croatia

&

İKSAD-Institute of Economic Development and Social Researches

HEAD OF THE CONGRESS

Prof. Dr. Aleksandar Mijatović

Dean of the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka

HEAD OF THE ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. Kornelija Mrnjaus

University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences

ORGANIZING BOARD MEMBERS

Nadja Čekolj

Junior teaching and research assistant, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, Croatia

Dorijan Žunić

Administrator, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, Croatia

Filip Polegubić

Doctoral student, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, Croatia

Salih Ozturk

Prof. Dr. Tekirdag Namik Kemal University, Türkiye

Kaldygul Adilbekova

Dr., IKSAD Institute General Secretary

COORDINATOR

Alina AMANZHOLOVA-Gazi University

SCIENTIFIC COMMITTEE MEMBER

Sladjana Jakimovik

PhD, Full Professor, Faculty of Pedagogy, Ss. Cyril and Methodius University – Skopje, North Macedonia

Jason Laker

PhD, Full Professor, San José State University, USA

Saša Milić

PhD, Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Montenegro, Montenegro

Suzana Miovska-Spaseva

PhD, Full Professor, Faculty of Philosophy, Ss. Cyril and Methodius University – Skopje, North Macedonia

Kornelija Mrnjaus

PhD, Full Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, Croatia

Pece Nedanovski

PhD, Full Professor, Faculty of Economics, Ss. Cyril and Methodius University – Skopje, North Macedonia

Vesna Nikolić

PhD, Full Professor, Faculty of Occupational Safety, University of Niš, Serbia

Sofija Vrcelj

PhD, Full Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, Croatia

Anita Zovko

PhD, Full Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, Croatia

Dženeta Camović

PhD, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Eva Anđela Delale

PhD, Research Associate, Institute for Anthropological Research, Croatia

Barbara Kalebić Maglica

PhD, Associate Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, Croatia

Siniša Kušić

PhD, Associate Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, Croatia

Darko Lončarić

PhD, Associate Professor, Faculty of Teacher Education, University of Rijeka, Croatia

Jelena Stanišić

PhD, Research Associate, Institute for Educational Research, Belgrade, Serbia

Petra Anić

PhD, Assistant Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, Croatia

Anita Imre

PhD, Assistant Professor, The Faculty of Science and Education, University of Mostar, Bosnia and Herzegovina

Amina Isanović Hadžimerović

PhD, Assistant Professor, Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Borka Malčić

PhD, Assistant Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia

Stanislava Marić Jurišin

PhD, Assistant Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia

Tamara Mohorić

PhD, Assistant Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, Croatia

Stefan Ninković

PhD, Assistant Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia

Mykola VAS'KIV

Prof. Dr., Borys Grinchenko Kyiv University

Natalia LATYGINA

Prof. Dr., Taras Ševčenko University

Sarash KONURBAYEVA

Prof. Dr., Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi

Guguli Dumbadze

Prof. Dr., Batumi Shota Rustaveli State University

José G. Vargas-Hernández

M.B.A., Ph. D., University of Guadalajara

Olha BYKOVA

Assoc. Prof. Dr. , Borys Grinchenko Kyiv University

Gökhan OFLUOĞLU

Assoc. Prof. Dr. , Zonguldak Bülent Ecevit University

Terane NAGIYEVA

Assoc. Prof. Dr. , Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Serkan NAKTIYOK

Assoc. Prof. Dr. , Atatürk University

Andrea Lucchesi

Assoc. Prof. Dr. , University of São Paulo

PARTICIPATING COUNTRIES (21)

Croatia, Türkiye, Azerbaijan, Bosnia and Herzegovina, Saudi Arabia, UK, Romania, Pakistan, South Korea, Yemen, Poland, Vietnam, India, Morocco, Ghana, Malaysia, Albania, South Africa, Germany, Serbia, Nigeria

TOTAL PAPERS: 95

The number of papers from foreign countries: **53**

The number of papers from Turkey: **42**

LANGUAGES

Croatian, Turkish, English

UNIVERSITY OF RIJEKA
Faculty of Humanities and Social Sciences

Sveučilišna avenija 4
51 000 Rijeka
Hrvatska

tel. (051) 265-600 | (051) 265-602
dekanat@ffri.uniri.hr
www.ffri.uniri.hr

KLASA: 640-01/22-01/69
URBROJ: 2170-24 01-22-1
Rijeka, Friday, 16 December 2022

Dr. Salih Ozturk
President of the Institute of Economic
Development and Social Research (İKSAD)
Turkey

Respected Prof. Dr. Salih Ozturk

I am writing to express all my satisfaction and gratitude to the Institute of Economic Development and Social Research (İKSAD) for giving to the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Rijeka the opportunity to be involved in the organisation of the extremely successful **VIII. International European Conference on Social Sciences**, that was held on December 04-05, 2022, in Rijeka, Croatia.

As testified by Professor Kornelija Mrnjaus, the Head of the conference local organising board, I would like to highlight that İKSAD delivered a timely, professional and flawless organisational support to the event.

Hope that our Institution will have other opportunities to collaborate with İKSAD.

The Dean of the Faculty of Humanities and Social Sciences

Professor Aleksandar Mijatović, PhD

VIII. INTERNATIONAL EUROPEAN CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES

December 4-5, 2022

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka
Rijeka, Croatia

CONGRESS PROGRAM

FACE TO FACE PRESENTATIONS

PARTICIPATING COUNTRIES (21)

Croatia, Türkiye, Azerbaijan, Bosnia and Herzegovina, Saudi Arabia, UK,
Romania, Pakistan, South Korea, Yemen, Poland, Vietnam, India,
Morocco, Ghana, Malaysia, Albania, South Africa, Germany, Serbia,
Nigeria

OPENING CEREMONY

Prof. Dr. Aleksandar Mijatović

Dean of the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka

Prof. Dr. Kornelija Mrnjaus

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka

Dr. Mustafa Latif Emek

President of IKSAD Institute

05.12.2022

FACE TO FACE

Rijeka Time: 10:00-13:00

Vennue: University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Kornelija Mrnjaus

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
CHILDREN'S FRIENDSHIPS - FROM THE POINT OF VIEW OF HOMEROOM TEACHERS	Pamela Grozdanić Sofija Vrcelj Kornelija Mrnjaus	Elementary school Turnić, Croatia University of Rijeka, Croatia University of Rijeka, Croatia
MONETARY TRANSMISSION MECHANISM IN TÜRKİYE: A LITERATURE REVIEW	Zeynep KARAÇOR Sevilay KONYA	Selçuk University, Konya, Türkiye
GOSPEL, FREEDOM SONGS, AND THE STRUGGLE FOR EQUALITY	Tatjana Vukelić	University of Rijeka
ADVERTISING AND CHILDREN IN THE AGE OF CONSUMPTION: SEMIOTIC ANALYSIS ON GLOCAL ADVERTISING	Süleyman KARAÇOR Aşina Gülerarslan ÖZDENGÜL Şule Nur Canöz	Selcuk University, Konya, Türkiye
UNDERSTANDING THE VOCATIONAL INTERESTS THROUGH LIFE HISTORY STRATEGY	Katarina Banov Trošelj	University of Rijeka, Croatia
SECURITY MEASURES SPECIFIC TO CHILDREN IN TURKISH CRIMINAL LAW	Berrin AKBULUT	Selcuk University, Konya, Türkiye
THE IMPORTANCE OF TECHNICAL AND TECHNOLOGICAL KNOWLEDGE FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' CRITICAL THINKING	Damir Purković	University of Rijeka, Rijeka, Croatia

VIII. INTERNATIONAL EUROPEAN CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES

December 4-5, 2022

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka
Rijeka, Croatia

CONGRESS PROGRAM

ONLINE PRESENTATIONS

Meeting ID: 846 1993 7916
Passcode: 050505

ZOOM LINK:

<https://us02web.zoom.us/j/84619937916?pwd=RUthYm9mZnNUSVV4VWtzeDnVWnZDQT09>

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of "Meeting ID
- or Personal Link Name" and solidify the session.
- The presentation will have **15 minutes** (including questions and answers).
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on at least %70 of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

**Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,
exp. Hall-1, Shahla Tahirgizi**

ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN

- Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- Sunumlar için **15 dakika** (soru ve cevaplar dahil) süre ayrılmıştır.
- Online sunum yapabilmek için <https://zoom.us/join> sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden **10 dk öncesinde** oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

TEKNİK BİLGİLER

- Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

Zoom'a giriş yaparken önce lütfen adınızı, soyadınızı ve SALON numaranızı yazınız
Örnek: Salon-1, Shahla Tahirgizi

PARTICIPANT COUNTRIES: (21)

Croatia, Türkiye, Azerbaijan, Bosnia and Herzegovina, Saudi Arabia, UK, Romania, Pakistan, South Korea, Yemen, Poland, Vietnam, India, Morocco, Ghana, Malaysia, Albania, South Africa, Germany, Serbia, Nigeria

	Session 1	Session 2
Croatia	11:00-13:00	13:30-15:30
Türkiye	13:00-15:00	15:30-17:30
Azerbaijan	14:00-16:00	16:30-18:30
Bosnia and Herzegovina	11:00-13:00	13:30-15:30
Saudi Arabia	13:00-15:00	15:30-17:30
UK	10:00-12:00	12:30-14:30
Romania	12:00-14:00	14:30-16:30
Pakistan	15:00-17:00	17:30-19:30
South Korea	19:00-21:00	21:30-23:30
Yemen	13:00-15:00	15:30-17:30
Poland	11:00-13:00	13:30-15:30
Vietnam	17:00-19:00	19:30-21:30
India	15:30-17:30	18:00-20:00
Morocco	10:00-12:00	12:30-14:30
Ghana	10:00-12:00	12:30-14:30
Malaysia	18:00-20:00	20:30-22:30
Albania	11:00-13:00	13:30-15:30
South Africa	12:00-14:00	14:30-16:30
Germany	11:00-13:00	13:30-15:30
Serbia	11:00-13:00	13:30-15:30
Nigeria	11:00-13:00	13:30-15:30

05.12.2022

Session-1 / Hall-1

Rijeka Time: 11⁰⁰-13⁰⁰

Ankara Time: 13⁰⁰-15⁰⁰

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
INTERNATIONAL ECONOMIC FACTORS AND INFLATION IN TURKIYE: BOOTSTRAP TODA-YAMAMOTO CAUSALITY TEST APPROACH	Assoc. Prof. Dr. Erdal ALANCIOĞLU Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN	Harran University, Türkiye Kocaeli University, Türkiye
THE RELATIONSHIP BETWEEN DEFENSE EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH: AN ANALYSIS OF NATO COUNTRIES	Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN Assoc. Prof. Dr. Erdal ALANCIOĞLU	Kocaeli University, Türkiye Harran University, Türkiye
HOW ARE NATIONAL EMOTIONS AS AN EMOTIONAL APPEAL ELEMENT TRANSFERRED IN ADVERTISEMENTS IN DIGITAL ENVIRONMENT? A DISCUSSION ANALYSIS ON AUGUST 30 VICTORY DAY ADVERTISEMENTS	Assoc. Prof. Dr. Mikail BATU İlkay Burak TAŞKIRAN	Ege University, Türkiye Istanbul Yeni Yuzyil University, Türkiye
PUBLIC ADMINISTRATION ETHICS AND ETHICAL LEGISLATION IN TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION	Müslüm KAYACI	Dicle University, Türkiye
A SUSTAINABLE LEADERSHIP MODEL TOWARDS THE UNITED NATIONS DEVELOPMENT GOALS	Canan Yurdakul Prof. Dr. Pınar Tınaz	Beykoz University, Türkiye
WORKPLACE LONELINESS AND ITS EFFECT ON THE ORGANIZATIONAL CYNICISM: A STUDY ON PUBLIC EMPLOYEES	Assit. Prof. Dr. B. Dilek ÖZBEZEK H. Beyza PAKSOY Subhi KORD ARABO	Gaziantep University, Türkiye Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Türkiye Gaziantep University, Türkiye
THE CONCEPT OF GREEN FINANCE AND A REVIEW IN THE WOS DATABASE	Büşra Nur YILMAZ Tuğba EYCEYURT BATIR	Sivas Cumhuriyet University, Türkiye
CURRENT DEVELOPMENTS IN ISLAMIC FINANCE: "AN EVALUATION WITHIN THE SCOPE OF THE ISLAMIC FINANCE DEVELOPMENT REPORT 2021"	Assist. Prof. Dr. Tuğba EYCEYURT BATIR	Sivas Cumhuriyet University, Türkiye

05.12.2022**Session-1 / Hall-2****Rijeka Time: 11⁰⁰-13⁰⁰****Ankara Time: 13⁰⁰-15⁰⁰****HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Dr. Esengül SALİHOĞLU**

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
GREEN SUPPLIER SELECTION IN HIGH TECH PRODUCTS: AN APPLICATION WITH ANALYTICAL NETWORK PROCESS	Ali Tunahan EROL Assoc. Prof. Dr. Arzum BÜYÜKKEKLİK	Niğde Ömer Halisdemir University, Türkiye
TURKEY'S ENERGY TRANSITION: MILESTONES AND CHALLENGES	Ahmet ARSLAN	Marmara University, Türkiye
AN ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE VOLUME OF CONSUMER LOANS AND THE CURRENT ACCOUNT DEFICIT AND INFLATION RATE	Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL Assist. Prof. Dr. Esengül SALİHOĞLU	Sivas Cumhuriyet University, Türkiye
A SECTORAL ANALYSIS OF THE LAST DECADE OF TURKISH COMPANIES' PRICE-TO-BOOK RATIOS AND THEIR RELATION TO THE DISCLOSED INTANGIBLES	Assist. Prof. Dr. Gözde TÜRKMEN MÜLDÜR	Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Türkiye
EUROPEAN SECURITY IN THE SHADOW OF THE GLOBAL HEGEMONY CRISIS: AN ASSESSMENT ON THE UKRAINE PROBLEM	Muammer TUT	Yalova University, Türkiye
PSYCHOLOGICAL EMPOWERMENT IN BUSINESS LIFE	Kadir ERMAN Seda GÜL Burcu PAKALIN	Milli Eğitim Bakanlığı
TRANSPORT IMPORTANCE OF KARABAKH	Aynur QULUYEVA	Azerbaijan National Academy of Sciences
EVALUATION OF THE IMPORTANCE OF ENTERPRISE RESOURCE PLANNING ON BUSINESS PERFORMANCE AND SUSTAINABILITY	Ayşenur ERDİL	Istanbul Medeniyet University, Türkiye
THE IMPORTANCE OF INFORMATION SECURITY AND TECHNOLOGY: EVALUATION OF THE BUSINESS IN TERMS OF SUSTAINABILITY	Ayşenur ERDİL	Istanbul Medeniyet University, Türkiye

05.12.2022

Session-1 / Hall-3

Rijeka Time: 11⁰⁰-13⁰⁰

Ankara Time: 13⁰⁰-15⁰⁰

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Hatice KETEN

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
ANALYSIS OF ANDRE RIEU CONCERTS WITH GANS' "OMNIVORE" APPROACH TO POPULAR CULTURE-HIGH CULTURE CLASSIFICATION	Dr. Nimet ERSİN	İstanbul Yeni Yüzyıl University, Türkiye
REFLECTION OF DIGITAL GAME CULTURE ON MUSEOLOGY: DIGITAL GAME MUSEUMS	Dr. Özlem GÜNCAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye
FASHION THROUGH THE CITY and PUBLIC RELATIONS	Prof. Dr. Sefa ÇELİKSAP Assist. Prof. Dr. Mustafa GÜRGÜLER	Istanbul Aydın University, Türkiye Halic University, Türkiye
JUSTSEEDS ARTISTS COOPERATIVE: PRINTMAKING AND SOCIAL AWARENESS	Assoc. Prof. Dr. Selvihan KILIÇ ATEŞ	Balikesir University, Türkiye
LINE IN THE WORKS OF CHRISTOPHER WOOL	Assoc. Prof. Dr. Hatice KETEN	Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye
BATH-BATHING CULTURE AND SPACE IN ANATOLIA	Gülnisa ŞENOL Pınar DİNÇ KALAYCI	Gazi University, Türkiye
THE PRACTICABILITY OF PRIMARY SCHOOL MUSIC CURRICULUM	Dr. Erkan DEMİRTAŞ	Ankara Music and Fine Arts University, Türkiye
HYPER REALITY AND SIMULATION	Assoc. Dr. Merve YILDIRIM	Giresun University, Türkiye
AZƏRBAYCAN MİFLƏRİNİN FUNKSIONAL XARAKTERİ	Dosent Mürşüdoğa Ulduz Bəşir qızı	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Şəki Regional Elmi Mərkəzinin "Folklor və sənətkarlıq" şöbəsi, aparıcı elmi işçi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin "Dillər" kafedrası, Şəki filialı

05.12.2022

Session-1 / Hall-4

Rijeka Time: 11⁰⁰-13⁰⁰

Ankara Time: 13⁰⁰-15⁰⁰

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Antonija Petričušić

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
PARTNERSHIP CONTRACTS IN VIETNAMESE LAW	Phan Minh Gioi	VNU, Hanoi- University of Law
EQUALITY DATA COLLECTION PRACTICES IN CROATIA	Antonija Petričušić, PhD Olja Družić Ljubotina, PhD Craig Willis, PhD	Associate Professor at the Faculty of Law, University of Zagreb Researcher at the European Centre for Minority Issues (ECMI), Flensburg, Germany
REGULATORY AND LEGAL ISSUES OF CRYPTOCURRENCIES IN EU. HOW CRYPTO IS CHANGING THE GLOBAL LEGISLATIONS	Renata Kau	Phd., European University of Tirana, Faculty of Law Political Sciences and International Relations, Department of Law
MEASURES TO GUARANTEE THE RIGHTS OF FREE SPEECH IN THE PRESS IN VIETNAM, NOW	Mr. Huỳnh Minh Quân	Law lecturer at Thu Dau Mot University, Vietnam
PARTICIPATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN SPORTS FROM THE PERSPECTIVE OF EXPERTS: PROPOSALS FOR IMPROVEMENT	Tereza BALIĆ Marina MILIĆ BABIĆ PhD. Associate professor	University of Zagreb, Faculty of Law, Department of Social Work
BENEFITS AND DIFFICULTY OF APPLYING CUSTOMARY LAW IN VIETNAM	Mr. Huỳnh Minh Quân	Law lecturer at Thu Dau Mot University, Vietnam
FORCED MIGRATION AND THE RISE IN INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN NIGER STATE, NIGERIA: CAUSE AND CONSEQUENCES 2007-2021	OJO OLUWOLE SIMEON MUSBAU ADAMU MUFIDAT SAEED I.B	Newgate University Minna, Nigeria

05.12.2022

Session-1 / Hall-5

Rijeka Time: 11⁰⁰-13⁰⁰

Ankara Time: 13⁰⁰-15⁰⁰

HEAD OF SESSION: Assist. Prof.Dr. Bushra Sumaiya

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
THE CHALLENGES IN CONSIDERING A ROLE OF EDUCATION IN PENITENTIARY SYSTEM IN THE REPUBLIC OF CROATIA	Assist. Prof. PhD. Dijana Gracin Assist. Prof. PhD. Jadranka Herceg	Croatian Defence Academy "Dr. Franjo Tuđman", Zagreb, Croatia
THE IMPACT OF THE USE OF FLIPPED CLASSROOMS AND E-LEARNING STRATEGIES IN TEACHING THE SCIENTIFIC RESEARCH UNIT ON ACADEMIC ACHIEVEMENT AND STUDENT SATISFACTION	Assist. Prof. PhD. Yousry Mohammad Othman Ali Alwardany Ali Omar	Imam Abdulrahman Bin Faisal University
SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS A PART OF CURRICULA OF FACULTIES OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES	Vesna NIKOLIĆ Tamara VUKIĆ	University of Niš, Faculty of Occupational Safety, Niš, Serbia
THE IMPACT OF E-MARKETING ON CREATING CONSUMER AWARENESS OF SMALL BUSINESSES: A CASE STUDY	Nusaibah Al-maghbashi	Spółeczna Akademia Nauk z siedzibą w Łodzi , Łódzkie ,Poland, Faculty of Education Hadhramout University, Al-mahra, Yemen
PRODUCTION OF THE /TH/ SOUND BY AFGHAN DARI EFL LEARNERS	AHMAD FAWAD NOORZADAH	Istanbul Aydin University, Turkey
INCLUSIVE EDUCATION FROM A PEDAGOGICAL PERSPECTIVE	Assist. Prof.Dr. Bushra Sumaiya Dr. Arvinder Kaur Ms. Supriya Dang	Department of Education and Humanities, Manav Rachna University, Faridabad, Haryana, India

05.12.2022

Session-1 / Hall-6

Rijeka Time: 11⁰⁰-13⁰⁰

Ankara Time: 13⁰⁰-15⁰⁰

HEAD OF SESSION: Dibyendu Nandy

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
THE ROLE OF ORGANIZATIONAL AGILITY IN SUPPORTING FINANCIAL PERFORMANCE DURING THE COVID-19 PANDEMIC	Ovidiu Niculae BORDEAN	Babeş-Bolyai University, Faculty of Economics and Business Administration, Department of Management
EXPLORING THE DETERMINANTS OF CONSUMERS' ADOPTION OF MOBILE PAYMENT DURING COVID-19 PANDEMIC: UTAUT MODEL WITH PERCEIVED SECURITY AND GRIEVANCE REDRESSAL	Assist. Prof. Dr. Raneem R. Saqr Rozan O. Maghrabi	Management Information System, King Abdulaziz University, Jeddah, Saudi Arabia
COCOA FARMERS' AWARENESS AND USAGE OF COMPOST AND BIOCHAR AS SOIL AMENDMENTS IN GHANA	Dadson Awunyo-Vitor, Andrew Daymond, Amos Quaye, Godfred Awudzi, Laura Atuah Lumbani Mwafulirwa, John Hammond, Chris Turnbull, Fiona Lahive, Sean Coole, Steve Robinson, Paul Hadley	Kwame Nkrumah University of Science and Technology University of Reading Cocoa Research Institute
DIGITAL MOROCCO: SOCIAL USES, ECONOMIC ACTORS AND POLITICAL POWERS	Pr. Chahid SLIMANI Samah BOUHAZAMA	Sidi Mohamed Ben Abdellah University, ESSOR Lab, Fez, Morocco.
MASSTIGE MARKETING IN COMMODITY MARKET: FACTORS INFLUENCING PURCHASE OF PRODUCTS	Dibyendu Nandy Dr. Sudipta Majumdar	ICFAI University, Jharkhand
THE RELATIONSHIP BETWEEN THE SMARTPHONE USAGE TIME OF KOREAN ADOLESCENTS AND THE CHANGES IN DAILY LIFE DUE TO THE COVID-19 PANDEMIC	Prof. Dr. Eunkyong Kim	Kunsan National University, Department of Nursing, South Korea
ESTABLISHING THE EFFICIENCY OF BUSINESS-TO-CONSUMER CONTRACTUAL REMEDIES FOR PRODUCT NON-CONFORMITY	Juanita GOICOVICI	Dr., Lecturer, University Babeş-Bolyai of Cluj-Napoca, Faculty of Law, Department of Private Law, Romania
THE USE OF COMMUNICATION TECHNOLOGY DEVICES IN DIGITAL LEARNING AMONG SECONDARY STUDENTS	Rosninawati Hussin, Muhammad Fahmi Azhar	Universiti Sains Islam Malaysia

05.12.2022

Session-2 / Hall-1

Rijeka Time: 13³⁰-15³⁰

Ankara Time: 15³⁰-17³⁰

HEAD OF SESSION: Dr. Cihan AYHAN

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
INVESTIGATION OF THE PERCEPTIONS OF CHARISMATIC LEADERSHIP ABOUT THE COACHES OF INDIVIDUALS PLAYING TEAM SPORTS	Esra CÖMERT Nuran KANDAZ GELEN Mert ALADAĞ Onur GELİR Fırat İŞLER	Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Sport Sciences
THE EFFECT OF LEISURE INVOLVEMENT ON LEISURE BENEFIT	Dr. Cihan AYHAN Dr. Ersin ESKİLER	Sakarya University of Applied Sciences, Türkiye
LEISURE INVOLVEMENT WITH ONLINE WORD OF MOUTH: THE MEDIATING ROLE OF POSITIVE EMOTIONS	Dr. Ersin ESKİLER Dr. Cihan AYHAN	Sakarya University of Applied Sciences, Türkiye
THE ANALYZE OF THE CHRONOTYPES OF YOUTH FOOTBALL PLAYERS	Tuğba ONAT Assist. Prof. Dr. Şaban ÜNVER Prof. Dr. Tülin ATAN	Ondokuz Mayıs University, Türkiye
THE ANALYZE OF JUMP HEIGHT, FLEXIBILITY BALANCE PERFORMANCES OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS	Tuğba ONAT Prof. Dr. Tülin ATAN	Ondokuz Mayıs University, Türkiye
DEFINING BATTLEFIELDS HERITAGE VALUES-BASED APPROACH, GALLIPOLI HISTORICAL SITE	Elif TOPCU Nevin TURGUT GÜLTEKİN	Gazi University, Türkiye

05.12.2022**Session-2 / Hall-2****Rijeka Time: 13³⁰-15³⁰****Ankara Time: 15³⁰-17³⁰****HEAD OF SESSION: Dr. Ahmet VURAL**

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
TRACES OF ZOROASTRIANISM in THE MUSLIMS' THOUGHT OF QADAR: 'OLAMĀ-YE ESLĀM TEXTS	Oğuzhan ÖZOĞLU	Ankara University, Türkiye
SUBJECT OF POVERTY (FAQR) AS AN EXAMPLE OF CRITICISM IN HISTORY OF ŞÜFİSM	Dr. Ahmet VURAL	Niğde Ömer Halisdemir University, Türkiye
DESIGN FOR EVERYONE' IN INDUSTRIAL DESIGN UNDERGRADUATE EDUCATION IN TURKEY	Nehir TAŞTAN	Gebze Technical University, Türkiye
EXAMINATION OF CHILDREN'S SOCIAL MEDIA ADDICTIONS REGARDING THEIR FAMILY	Enver DURUALP Lügen Ceren GÜNEŞ Prof. Dr. Ender DURUALP	Bartın University, Türkiye Ankara University, Türkiye
EXAMINATION OF CHILDREN'S READING HABITS REGARDING THEIR FAMILY	Lügen Ceren GÜNEŞ Enver DURUALP Prof. Dr. Ender DURUALP	Ankara University, Türkiye Bartın University, Türkiye
A COMPARISON OF THE REGULATIONS ON ASSIGNING MANAGERS TO THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF NATIONAL EDUCATION BETWEEN 2004-2021 IN THE SCOPE OF APPOINTMENT CONDITIONS AND EXAMINATION CONDITIONS	Aydın GÜVEN Assoc. Prof. Dr. Semra KIRANLI GÜNGÖR	Directorate of National Education, Master, Teacher Eskişehir Osmangazi University, Türkiye
INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF INQUIRY-BASED LEARNING AND THEMATIC LEARNING APPROACHES ON FOREIGN LANGUAGE LEARNING	İsmet Şahin Serpil Türkan Çerniski Güler	Kocaeli University, Turkey

05.12.2022

Session-2 / Hall-3

Rijeka Time: 13³⁰-15³⁰

Ankara Time: 15³⁰-17³⁰

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Darrell MANN

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
THE INFLUENCE OF THE WEALTH OF A CHILD WITH AUTISM ON THE STRESS LEVEL OF THE PARENTS	Dr. Kilda Gusha Dr.Irena Shala	University of Shkodra "Luigj Gurakuqi"
GOLDILOCKS AND THE THREE 'ISMS: HONOURING THE PAST, DESIGNING WIN-WIN FUTURES	Prof. Dr. Darrell MANN	University of Buckingham & Systematic Innovation Network, UK
PSYCHOLOGICAL IMPACT OF CYBER BULLYING ON FEMALE STUDENTS OF PUNJAB (PAKISTAN)	Dr. Shaista Jabeen Dr. Zill E Huma	Assistant Professor, Govt. Graduate College for Women Jhang. Assistant Professor, Lahore College for Women University Lahore
SUPPORT TO YOUTH AND INTERGENERATIONAL SOLIDARITY DURING COVID-19 PANDEMIC	Dr. Dunja POTOČNIK	Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Centar za omladinska i rodna istraživanja
PSYCHOLOGICAL CONTRACT OF ACADEMIC STAFF IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	Mirna Marković	University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
ACTIVITIES OF SOCIAL ENTERPRISES IN DEVELOPING COUNTRIES	WÓJCIK-CZERNIAWSKA Agnieszka	Warsaw School of Economics (SGH), Warsaw, Poland
MUNICIPAL MANAGEMENT FOR THE ENERGY TRANSITION	AGNIESZKA WÓJCIK-CZERNIAWSKA, Ph.D. ZBIGNIEW GRZYMAŁA, Ph.D. SGH Professor	Warsaw School of Economics (SGH), Warsaw, Poland

05.12.2022

Session-2 / Hall-4

Rijeka Time: 13³⁰-15³⁰

Ankara Time: 15³⁰-17³⁰

HEAD OF SESSION: Dr. Phan Thi Yen

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
CREATING THEIR OWN MAP: SPATIALITY OF SURVIVAL IN MIRIAM TOEWS' WOMEN TALKING	Ksenija KONDALI	Associate Professor, Ph.D., University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
ASSESSMENT OF CROSS-CULTURAL IMPACTS IN EXPRESSING SATISFACTION BETWEEN AMERICAN AND VIETNAMESE	Dr. Phan Thi Yen Dr. Nguyen Thi Anh Dao	University of Foreign Languages Studies, The University of Danang, Viet Nam Dong A University, Danang, Viet Nam
SACIDAVA FORTRESS: MATERIALS AND THEIR STRUCTURAL / COMPOSITIONAL IDENTIFICATION	Rodica-Mariana ION, Sorin COLESNIUC, Verginica SCHRODER, Anca Irina GHEBOIANU, Sofia SLAMNOIU-TEODORESCU	ICECHIM, Research Group „Evaluation and conservation of cultural heritage”, Bucharest, Romania Valahia University of Târgoviște, Targoviste, Romania Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Romania University Ovidius Constanta
AN ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF SPACE AND PLACE: LEVANTINE COMMUNITY IN IZMIR	Assoc. Prof. Dr. Emre Ergül Beste Demircan	Izmir University of Economics, Türkiye
ASSESSING THE TEACHING COMPETENCY OF LECTURERS: A MEASURE OF TEACHING AND LEARNING ACTIVITIES	Dr. Phan Thi Yen Dr. Dang Vinh	University of Foreign Languages Studies, The University of Danang, Viet Nam Vietnam - Korea University of Information and Communication Technology, Danang, Vietnam
SUBVERTING WESTERN GENRE IN JANE CAMPION'S POWER OF THE DOG	Silvana Tokić	University Department of Professional Studies, University of Split
HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT AND ECONOMIC GROWTH NEXUS IN NIGERIA	Ebenezer Akinniyi Akinyemi	Ladoke Akintola University of Technology, Ogbomoso, Nigeria
PUBLIC SPENDING AND ECONOMIC GROWTH NEXUS IN NIGERIA: AN EMPIRICAL ANALYSIS	Ebenezer Akinniyi Akinyemi	Ladoke Akintola University of Technology, Ogbomoso, Nigeria

05.12.2022

Session-2 / Hall-5

Rijeka Time: 13³⁰-15³⁰

Ankara Time: 15³⁰-17³⁰

HEAD OF SESSION: Dr. Amelia Precup

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
ONLINE TEACHING SELF-EFFICACY: THE ROLE OF TECHNOLOGICAL PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TEACHER ATTITUDES TOWARDS TEACHING CHEMISTRY	MOSES ABDULLAI ABUKARI JOHN AMETEFÉ PHILIP DORSAH	C. K. Tedom University of Technology and Applied Sciences, Ghana
IMPACT OF XERTE ONLINE TOOLKITS ON SENIOR HIGH STUDENTS' LEARNING OUTCOMES IN BIOLOGY IN THE CENTRAL GONJA DISTRICT OF THE SAVANNAH REGION	MOSES ABDULLAI ABUKARI JAMES DENTU MENSAH ISAAC AZUMAH GONYALUG	C. K. Tedom University of Technology and Applied Sciences, Ghana Buipe Technical/Vocational Senior High School, Ghana. Bagabaga College of Education, Tamale, Ghana
DISABLED CARE MODELS AND DISABLED CARE IN VARIOUS COUNTRIES	Dr. Mehmet YILMAZ	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
PEDAGOGICAL CONTENT KNOWLEDGE OF PROFESSIONAL AND NON-PROFESSIONAL SENIOR HIGH SCHOOL SCIENCE TEACHERS	MOSES ABDULLAI ABUKARI ABEL NYIMBA NAJAH THOMAS NIPIELIM TINDAN	C. K. Tedom University of Technology and Applied Sciences, Ghana St Charles Minor Seminary/Senior High School, Ghana.
E-LEARNING IN THE CLASSROOM: A TEACHER'S PERSPECTIVE ON E-LEARNING READINESS AND ADOPTION	Neha SAXENA Dr. Kiran GUPTA Dr. Bishan SINGH NAGI	Manav Rachna University, Faridabad, India
WARFARE AND MEMORY IN ANTHONY DOERR'S "THE DEMILITARIZED ZONE"	Dr. Amelia Precup	Babeş-Bolyai University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature
ENSURING INCLUSION THROUGH COLLABORATIVE TEACHING: A TEACHER TRAINEES' PERSPECTIVE	Dr. Ritu Sharma Mr Chandra Prakash Singh	School of Education & Humanities Manav Rachna University, Faridabad, Haryana, India
BEHAVIOR ADDICTIONS AND FIGHTING IN THE SCHOOL ENVIRONMENT	Dr. Mehmet YILMAZ	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
CULTURE AND REVERSE GENDER STEREOTYPING OF FEMALE CHARACTERS AS PORTRAYED IN SWEDISH NOVEL "PIPPi LONGSTOCKING" AND CROATIAN NOVEL "PIGULICA"	Kristina RIMAN Katarina KNEŽEVIĆ	Juraj Dobrila University of Pula, Croatia
POETRY AS A INCENTIVE FOR CHILDREN'S ACTIVITIES	Kristina RIMAN DHEEBA KOŽLIAN ŠKABIĆ	Juraj Dobrila University of Pula, Croatia

05.12.2022

Session-2 / Hall-6

Rijeka Time: 13³⁰-15³⁰

Ankara Time: 15³⁰-17³⁰

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Martin E PALAMULENI

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
DETERMINANTS OF AGE AT FIRST BIRTH IN SOUTH AFRICA	Prof. Dr. Martin E PALAMULENI	North-West University, Mahikeng, South Africa.
OPINION OF AFRICAN STUDENTS BENEFITING FROM THE TURKISH GOVERNMENT (YTB) SCHOLARSHIP DURING THE HIGHER EDUCATION PROCESS: THE EXAMPLE OF THE CITY OF ESKIŞEHİR	Egide NSABIMANA Ahmet OĞUZ AKÇAY	Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir, Turkey
RELATIONSHIP OF MOTIVATION AND PERSONALITY TRAITS WITH THE MOOD STATE IN SITUATIONS OF MAXIMUM LOAD IN FEMALE VOLLEYBALL PLAYERS	Mladen MARINOVIĆ, Ana KOKAN	University of Split, Split, Croatia Institute of Kinesiology, Split, Croatia
COGNITIVE APPRAISAL OF PARENTAL PUNITIVE AND NON-PUNITIVE BEHAVIOURS	Eva Anđela DELALE, Katarina MAČEK STJEPANOVIĆ	Institute for Anthropological Research, Zagreb, Croatia. Varaždin General Hospital, Varaždin, Croatia
THE EFFECT OF COMMUNICATION NOISES IN PROFESSIONAL COMMUNICATION AMONG NURSES ON PATIENT SAFETY	Mateja Križaj, Marijana Neuberg, Zoran Žeželj, Tina Košanski, Ivana Herak	Odjel za sestrinstvo, Sveučilište Sjever, Varaždin, Republika Hrvatska
RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL REGULATION AND CONTROL OF NURSES WITH THE COMMUNICATION	Rosana Ribić, Lara Zadravec, Tomislav Meštrović, Željka Kanižaj, Valentina Vincek	Odjel za sestrinstvo, Sveučilište Sjever, Varaždin, Republika Hrvatska
GENDER ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF SOURCES OF INFORMATION ON THE ADOPTION OF TENERA OIL PALM TECHNOLOGY AMONG SMALLHOLDER FARMERS IN EDO STATE, NIGERIA	Cornelius Michael Ekenta	Ahmadu Bello University, Zaria – Nigeria

PHOTO GALLERY

Zoom Toplantı - H-2

Kalın: 08:17:36 Görüntüle

H-2 dinleyici

H-2 - Serpil Tuzkan Cennet Güler

H-2 dinleyici

ÖRMEY VURME

H-2 - Nehir Taştır

DOÇ.DR.EREN KÖ

H-2 - Lügün Ceren GÜNEŞ

H-2 - Aydın GÜVEN

H-2 observer

Ses aç Videoyu Başlat Katılımcılar Sohbet Ekrana Fiyatlandırmayı Kapat Tarama İste Akademiye Uygulamalar

Çıkış

TR 7°C Güneşli 17:08

Kayıtlı... H-2 No. 5 Nehir Saemir e-learning potansiyelini araştırıyor Seçenekleri Gösterilebilir Kalın: 08:17:36 Görüntüle

Amelia Precup

Amelia Precup

Hall-5 Observer

Hall-5 Observer

USER01 Merve Abdulaziz A.C.

Hall No: 5 Nehir Saemir

Hall 5 James Demin Mert...

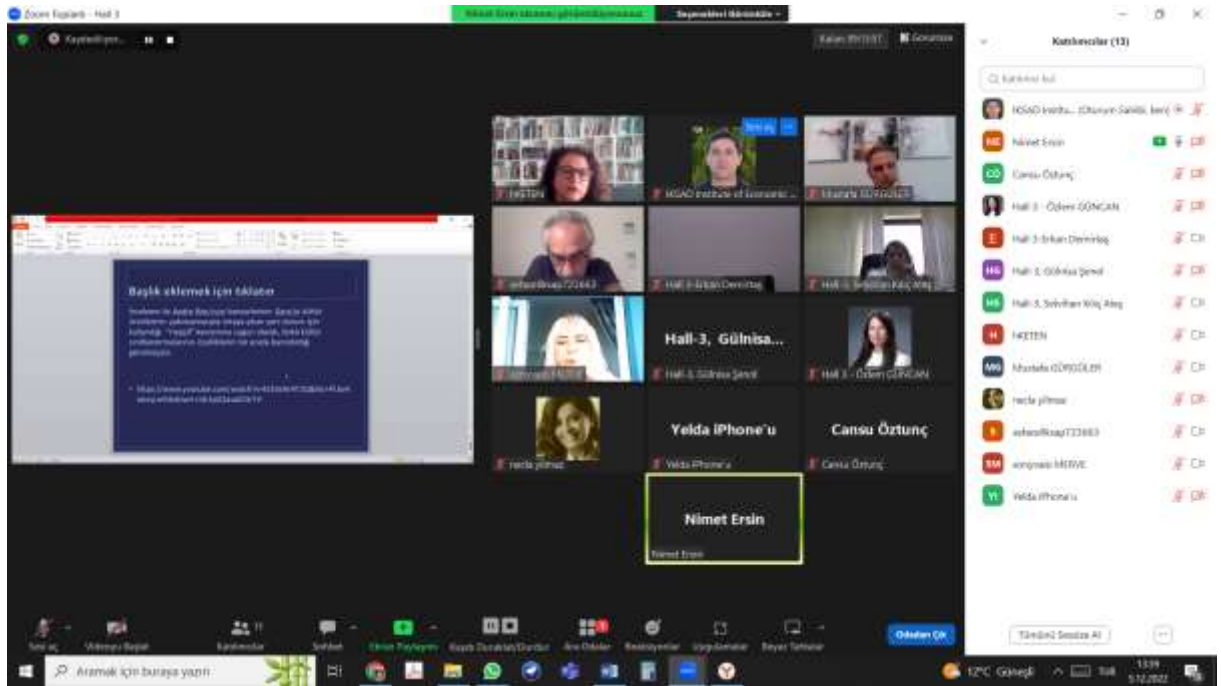
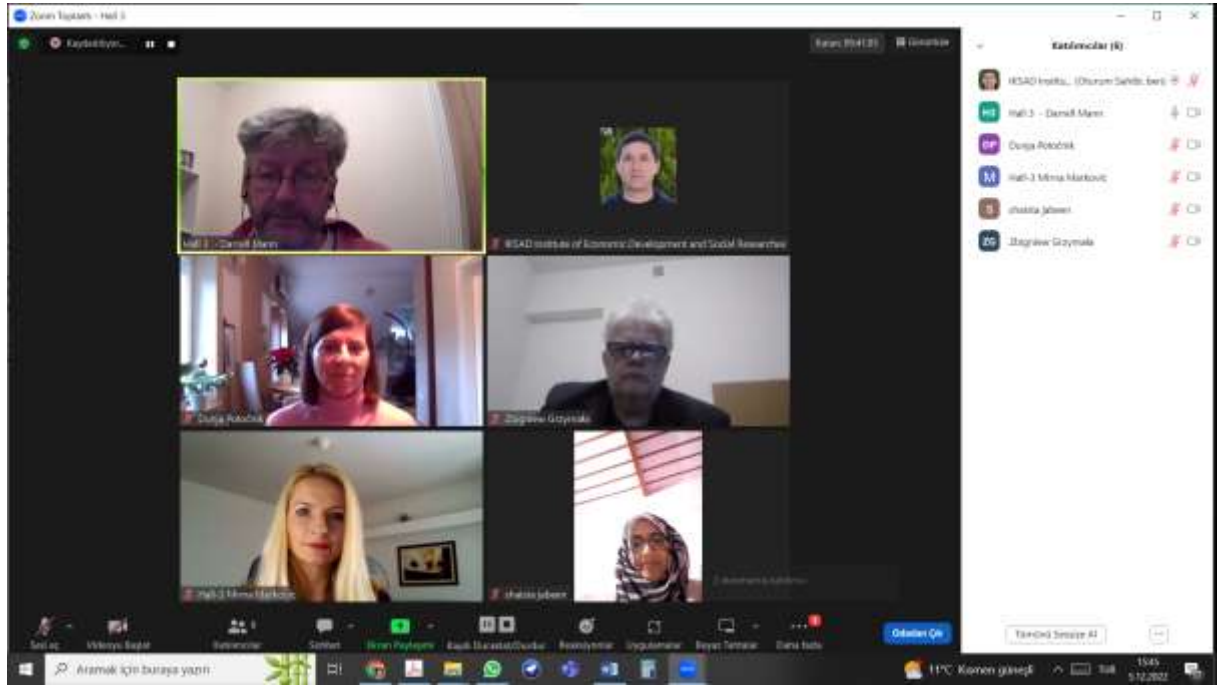
2 atamamış kütüphane

E-learning Readiness Model (adapted from Aydın & Tasci (2005) & Akaslan & Law (2011))

The diagram illustrates the E-learning Readiness Model, which is a circular model divided into four quadrants: Technology, Innovation, E-learning Training, and Personnel. Each quadrant is associated with a set of factors: Resources, Skills, and Attitude. The model is also influenced by Perceived Usefulness & Acceptance, which is shown as a central factor connecting the quadrants.

Ses aç Videoyu Başlat Katılımcılar Sohbet Ekrana Fiyatlandırmayı Kapat Ara Gözetim Benimle Uygulamalar

Çıkış

Kayıtlıdır... Mateja olumsuz görüş bildiriyor Seçenekler Gösterilebilir... Kalan: 00:46:32 Görüntü

VIII. INTERNATIONAL EUROPEAN CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES

UTJECAJ ŠUMOVA U PROFESIONALNOJ KOMUNIKACIJI KOD MEDICINSKIH SESTARA/TEHNIČARA NA SIGURNOST BOLESNIKA

THE EFFECT OF COMMUNICATION NOISES IN PROFESSIONAL COMMUNICATION AMONG NURSES ON PATIENT SAFETY

Authors:
Mateja Križaj, dr.sc. Marijana Neuberg, Zoran Žeželj, Tina Košarski, Ivana Herak
University North, University Centre Varaždin, Department of Nursing, Croatia

Rijeka, Croatia 4-5 December 2022

Participants:

- Hall 6 - Observer
- Hall 6 - Observer
- Hall 6 - Eva Arčibila Dr...
- Hall 6 - Martin Mart...
- Mafra
- Martin Palamul...
- Martin Palamul...

Bottom Bar: Tez Ağ Videoyu Başlat Katkımda Sohbet Ekran Paylaşımı Kayıt Duraklat/Durdur App O Güncel Notlar Uygulamalar Çıkış

Zoom Toplantı - Hall 1 Soruşturma

Hall-1, Observer

Hall-1, Observer

Katkımda: Erdoğan ALANOĞLU Yusuf Sayrakutan S. DİKİLİ OZBEK Hall-1, İlay Burak TAŞKIRAN

Katkımda (11)

Katkımda:

- H... (Ortak oturum sahibi, ben)
- Hall-1, İlay Burak TAŞKIRAN
- Erdoğan ALANOĞLU
- Yusuf Sayrakutan
- S. DİKİLİ OZBEK
- H-1, MÜSLÜM KARACI
- Hall 1, Tuğba Ercanur Sate
- Hall-1, Canan Yıldız
- Hall 1, Başra Nur Yılmaz
- Sibel A
- Sahin KORD ARABO - Hall

Bottom Bar: Tez Ağ Videoyu Başlat Katkımda Sohbet Ekran Paylaşımı Kayıt Duraklat/Durdur Rekordlar Uygulamalar Daha Fazla Çıkış

Zoom Meeting Content:

Duygusal Çekicilik Unsuru Olarak Millî Duygular Dijital Ortamda Yayınlanan Reklamlarda Nasıl Aktarılır? 30 Ağustos Zafer Bayramı Reklamlarına Yönelik Söylem Analizi

Doç. Dr. Mikail BATU
Ege Üniversitesi – İletişim Fakültesi

Arg. Gör. İlay Burak TAŞKIRAN
İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi – İletişim Fakültesi

VIII. ULUSLARARASI AVRUPA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

CONTENT

CONGRESS ID	I
ORGANIZING & SCIENTIFIC COMMITTEE	II
PROGRAM	III
PHOTO GALLERY	IV
ABSTRACTS	V

Author	Title	No
Phan Thi Yen Nguyen Thi Anh Dao	ASSESSMENT OF CROSS-CULTURAL IMPACTS IN EXPRESSING SATISFACTION BETWEEN AMERICAN AND VIETNAMESE	1
Phan Thi Yen Dang Vinh	ASSESSING THE TEACHING COMPETENCY OF LECTURERS: A MEASURE OF TEACHING AND LEARNING ACTIVITIES	10
Ali Tunahan EROL Arzum BÜYÜKKEKLİK	GREEN SUPPLIER SELECTION IN HIGH TECH PRODUCTS: AN APPLICATION WITH ANALYTICAL NETWORK PROCESS	20
Mürşüdoğa Ulduz Başır qızı	AZƏRBAYCAN MİFLƏRİNİN FUNKSIONAL XARAKTERİ	30
Mikail BATU İlkay Burak TAŞKIRAN	HOW ARE NATIONAL EMOTIONS AS AN EMOTIONAL APPEAL ELEMENT TRANSFERRED IN ADVERTISEMENTS IN DIGITAL ENVIRONMENT? A DISCUSSION ANALYSIS ON AUGUST 30 VICTORY DAY ADVERTISEMENTS	35
Tuğba ONAT Tülin ATAN	THE ANALYZE OF JUMP HEIGHT, FLEXIBILITY BALANCE PERFORMANCES OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS	55
Tuğba ONAT Şaban ÜNVER Tülin ATAN	THE ANALYZE OF THE CHRONOTYPES OF YOUTH FOOTBALL PLAYERS	60
Chahid SLIMANI Samah BOUHAZAMA	DIGITAL MOROCCO: SOCIAL USES, ECONOMIC ACTORS AND POLITICAL POWERS	67
Yousry Mohammad Othman Ali Alwardany Ali Omar	THE IMPACT OF THE USE OF FLIPPED CLASSROOMS AND E-LEARNING STRATEGIES IN TEACHING THE SCIENTIFIC RESEARCH UNIT ON ACADEMIC ACHIEVEMENT AND STUDENT SATISFACTION	75
Dijana Gracin Jadranka Herceg	THE CHALLENGES IN CONSIDERING A ROLE OF EDUCATION IN PENITENTIARY SYSTEM IN THE REPUBLIC OF CROATIA	91
Tereza BALIĆ Marina MILIĆ BABIĆ	PARTICIPATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN SPORTS FROM THE PERSPECTIVE OF EXPERTS: PROPOSALS FOR IMPROVEMENT	105
Özlem GÜNCAN	COCOA FARMERS' AWARENESS AND USAGE OF COMPOST AND BIOCHAR AS SOIL AMENDMENTS IN GHANA	118
Huỳnh Minh Quân	BENEFITS AND DIFFICULTY OF APPLYING CUSTOMARY LAW IN VIETNAM	130

Ekenta, C. M. Ayanlere, A. F. Umar, O. M	GENDER ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF SOURCES OF INFORMATION ON THE ADOPTION OF TENERA OIL PALM TECHNOLOGY AMONG SMALLHOLDER FARMERS IN EDO STATE, NIGERIA	135
Ksenija KONDALI	CREATING THEIR OWN MAP: SPATIALITY OF SURVIVAL IN MIRIAM TOEWS' WOMEN TALKING	147
Sefa ÇELİKSAP Mustafa Gürgüler	FASHION THROUGH THE CITY and PUBLIC RELATIONS	157
Nehir TAŞTAN	'DESIGN FOR EVERYONE' IN INDUSTRIAL DESIGN UNDERGRADUATE EDUCATION IN TURKEY	164
B. Dilek ÖZBEZEK H. Beyza PAKSOY Subhi KORD ARABO	WORKPLACE LONELINESS AND ITS EFFECT ON THE ORGANIZATIONAL CYNICISM: A STUDY ON PUBLIC EMPLOYEES	174
Erdal ALANCIOĞLU Yusuf BAYRAKTUTAN	INTERNATIONAL ECONOMIC FACTORS AND INFLATION IN TURKIYE: BOOTSTRAP TODA-YAMAMOTO CAUSALITY TEST APPROACH	184
Kadir ERMAN Seda GÜL Burcu PAKALIN	PSYCHOLOGICAL EMPOWERMENT IN BUSINESS LIFE	190
Zeynep KARAÇOR Sevilay KONYA	MONETARY TRANSMISSION MECHANISM IN TÜRKİYE: A LITERATURE REVIEW	206
Berrin AKBULUT	SECURITY MEASURES SPECIFIC TO CHILDREN IN TURKISH CRIMINAL LAW	219
Huỳnh Minh Quân	MEASURES TO GUARANTEE THE RIGHTS OF FREE SPEECH IN THE PRESS IN VIETNAM, NOW	224
AHMAD FAWAD NOORZADAH	PRODUCTION OF THE /TH/ SOUND BY AFGHAN DARI EFL LEARNERS	232
Müslüm KAYACI	PUBLIC ADMINISTRATION ETHICS AND ETHICAL LEGISLATION IN TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION	240
Yusuf BAYRAKTUTAN Erdal ALANCIOĞLU	THE RELATIONSHIP BETWEEN DEFENSE EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH: AN ANALYSIS OF NATO COUNTRIES	248
Mirna Marković	PSYCHOLOGICAL CONTRACT OF ACADEMIC STAFF IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	258
ZBIGNIEW GRZYMAŁA AGNIESZKA WÓJCIK- CZERNIAWSKA	MUNICIPAL MANAGEMENT FOR THE ENERGY TRANSITION	275
WÓJCIK-CZERNIAWSKA Agnieszka ZBIGNIEW GRZYMAŁA	ACTIVITIES OF SOCIAL ENTERPRISES IN DEVELOPING COUNTRIES	281
Renata Kau	REGULATORY AND LEGAL ISSUES OF CRYPTOCURRENCIES IN EU. HOW CRYPTO IS CHANGING THE GLOBAL LEGISLATIONS	293

Dadson Awunyor-Vitor Andrew Daymond Amos Quaye Godfred Awudzi Laura Atuah Lumbani Mwafulirwa John Hammond Chris Turnbull Fiona Lahive Sean Coole Steve Robinson Paul Hadley	COCOA FARMERS' AWARENESS AND USAGE OF COMPOST AND BIOCHAR AS SOIL AMENDMENTS IN GHANA	301
Pamela Grozdanić Sofija Vrcelj Kornelija Mrnjaus	CHILDREN'S FRIENDSHIPS - FROM THE POINT OF VIEW OF HOMEROOM TEACHERS	317
Damir Purković	THE IMPORTANCE OF TECHNICAL AND TECHNOLOGICAL KNOWLEDGE FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' CRITICAL THINKING	326
Darrell MANN	GOLDSLOCKS AND THE THREE TSMS: HONOURING THE PAST, DESIGNING WINWIN FUTURES	339
Elif TOPCU Nevin TURGUT GÜLTEKİN	DEFINING BATTLEFIELDS HERITAGE VALUES- BASED APPROACH, GALLIPOLI HISTORICAL SITE	349
Oğuzhan ÖZOĞLU	TRACES OF ZOROASTRIANISM in THE MUSLIMS' THOUGHT OF QADAR: 'OLAMĀ-YE ESLĀM TEXTS	368
Phan Minh Gioi	PARTNERSHIP CONTRACTS IN VIETNAMESE LAW	373
Silvana Tokić	SUBVERTING WESTERN GENRE IN JANE CAMPION'S POWER OF THE DOG	385
Vesna NIKOLIĆ Tamara VUKIĆ	SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS A PART OF CURRICULA OF FACULTIES OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES	392
Antonija Petrićušić Olja Družić Ljubotina Craig Willis	EQUALITY DATA COLLECTION PRACTICES IN CROATIA	407
Gülnisa ŞENOL Pınar DİNÇ KALAYCI	BATH-BATHING CULTURE AND SPACE IN ANATOLIA	419
Enver DURUALP Lügen Ceren GÜNEŞ Ender DURUALP	EXAMINATION OF CHILDREN'S SOCIAL MEDIA ADDICTIONS REGARDING THEIR FAMILY	437
Ersin ESKİLER Cihan AYHAN	LEISURE INVOLVEMENT WITH ONLINE WORD OF MOUTH: THE MEDIATING ROLE OF POSITIVE EMOTIONS	448
Lügen Ceren GÜNEŞ Enver DURUALP Ender DURUALP	EXAMINATION OF CHILDREN'S READING HABITS REGARDING THEIR FAMILY	456
Hatice KETEN	LINE IN THE WORKS OF CHRISTOPHER WOOL	468
Emre Ergül Beste Demircan	AN ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF SPACE AND PLACE: LEVANTINE COMMUNITY IN IZMİR	481
Cihan AYHAN Ersin ESKİLER	THE EFFECT OF LEISURE INVOLVEMENT ON LEISURE BENEFIT	497
Martin E PALAMULENI	DETERMINANTS OF AGE AT FIRST BIRTH IN SOUTH AFRICA	504
MOSES ABDULLAI ABUKARI JOHN AMETEFÉ	ONLINE TEACHING SELF-EFFICACY: THE ROLE OF TECHNOLOGICAL	518

PHILIP DORSAH	PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TEACHER ATTITUDES TOWARDS TEACHING CHEMISTRY	
Mateja Križaj Marijana Neuberg Zoran Žeželj Tina Košanski Ivana Herak	THE EFFECT OF COMMUNICATION NOISES IN PROFESSIONAL COMMUNICATION AMONG NURSES ON PATIENT SAFETY	533
MOSES ABDULLAI ABUKARI ABEL NYIMBA NAJAH THOMAS NIPIELIM TINDAN	PEDAGOGICAL CONTENT KNOWLEDGE OF PROFESSIONAL AND NONPROFESSIONAL SENIOR HIGH SCHOOL SCIENCE TEACHERS	546
Rosana Ribić Lara Zadravec Tomislav Meštrović Željka Kanižaj Valentina Vincek	RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL REGULATION AND CONTROL OF NURSES WITH THE COMMUNICATION	563
Raneem R. Saqr Rozan O. Maghrabi	EXPLORING THE DETERMINANTS OF CONSUMERS' ADOPTION OF MOBILE PAYMENT DURING COVID-19 PANDEMIC: UTAUT MODEL WITH PERCEIVED SECURITY AND GRIEVANCE REDRESSAL	583
MOSES ABDULLAI ABUKARI JAMES DENTU MENSAH ISAAC AZUMAH GONYALUG	IMPACT OF XERTE ONLINE TOOLKITS ON SENIOR HIGH STUDENTS' LEARNING OUTCOMES IN BIOLOGY IN THE CENTRAL GONJA DISTRICT OF THE SAVANNAH REGION	596
Kristina RIMAN Katarina KNEŽEVIĆ	CULTURE AND REVERSE GENDER STEREOTYPING OF FEMALE CHARACTERS AS PORTRAYED IN SWEDISH NOVEL "PIPPI LONGSTOCKING" AND CROATIAN NOVEL "PIGULICA"	609
Kristina RIMAN DHEEBA KOŽLJAN ŠKABIĆ	POETRY AS A INCENTIVE FOR CHILDREN'S ACTIVITIES	616
Aydın GÜVEN Semra KIRANLI GÜNGÖR	A COMPARISON OF THE REGULATIONS ON ASSIGNING MANAGERS TO THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF NATIONAL EDUCATION BETWEEN 2004-2021 IN THE SCOPE OF APPOINTMENT CONDITIONS AND EXAMINATION CONDITIONS	625
Merve YILDIRIM	HYPER REALITY AND SIMULATION	642
Ahmet ŞENGÖNÜL Esengül SALİHOĞLU	AN ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE VOLUME OF CONSUMER LOANS AND THE CURRENT ACCOUNT DEFICIT AND INFLATION RATE	646
Ayşenur ERDİL	EVALUATION OF THE IMPORTANCE OF ENTERPRISE RESOURCE PLANNING ON BUSINESS PERFORMANCE AND SUSTAINABILITY	657
Ayşenur ERDİL	THE IMPORTANCE OF INFORMATION SECURITY AND TECHNOLOGY: EVALUATION OF THE BUSINESS IN TERMS OF SUSTAINABILITY	664
Eva Anđela DELALE Katarina MAČEK STJEPANOVIĆ	COGNITIVE APPRAISAL OF PARENTAL PUNITIVE AND NON-PUNITIVE BEHAVIOURS	670
Canan YURDAKUL Pınar TINAZ	A SUSTAINABLE LEADERSHIP MODEL TOWARDS THE UNITED NATIONS DEVELOPMENT GOALS	680
Selvihan KILIÇ ATEŞ	JUSTSEEDS ARTISTS COOPERATIVE: PRINTMAKING AND SOCIAL AWARENESS	697

Ahmet VURAL	SUBJECT OF POVERTY (FAQR) AS AN EXAMPLE OF CRITICISM IN HISTORY OF ŞÜFİSM	704
Esra CÖMERT Nuran KANDAZ GELEN Mert ALADAĞ Onur GELİR Fırat İŞLER	INVESTIGATION OF THE PERCEPTIONS OF CHARISMATIC LEADERSHIP ABOUT THE COACHES OF INDIVIDUALS PLAYING TEAM SPORTS	711
Tuğba EYCEYURT BATIR	EVALUATION OF CURRENT DEVELOPMENTS IN ISLAMIC FINANCE WITHIN THE SCOPE OF THE ISLAMIC FINANCE DEVELOPMENT REPORT 2021	721
OJO OLUWOLE SIMEON MUSBAU ADAMU SAEED I.B	FORCED MIGRATION AND THE RISE IN INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN NIGER STATE, NIGERIA: CAUSE AND CONSEQUENCES 2007-2021	731

**ASSESSMENT OF CROSS-CULTURAL IMPACTS IN EXPRESSING SATISFACTION
BETWEEN AMERICAN AND VIETNAMESE**

Dr. Phan Thi Yen^{1*}

¹University of Foreign Languages Studies, The University of Danang, Viet Nam

Dr. Nguyen Thi Anh Dao²

² Dong A University, Danang, Viet Nam

ABSTRACT

Cross - cultural can be seen as an inevitable phenomenon of the process of globalization and international integration. It help the culture of the country meet and absorb new cultures. Progress contributes to richer and more diverse in its cultural values. Foreign cultural factors at the same time contribute to building an advanced and modern culture, opening up opportunities to promote their image and cultural values to international friends. This study has shown the effects of cross-cultural influences on the satisfaction expression of Americans and Vietnamese.

The study conducted a survey of politeness strategies of Americans and Vietnamese to assess the impact of cultural interference on communication situations. The study also listed 9 polite strategies commonly used in communication and 10 communication situations. Research shows that communication situations in everyday life often occur that everyone must have encountered, but some people behave well, others are really confused with those communication situations.

Research results showed that around 80% of respondents rate the impact of cultural interference communication on expressing satisfaction. More than 35% of respondents often use communication situations to increase listener satisfaction. In addition, the study also showed 9 satisfaction expression strategies used by both Americans and Vietnamese.

Keywords: Assessment, Cross-Cultural, globalization, integration, communication, satisfaction.

1. Introduction

In cross-cultural communication situations, it is natural for people to be aware of the potential for various misunderstandings and to want to avoid them. Cultural exchange and acquisition in the context of globalization and international integration. And it gradually puts the national culture in future opportunities and challenges. Many countries, including Vietnam, always try to find ways to integrate and develop, but do not make the inherent good cultural identity of the nation degraded and lost over time. Besides, promoting the value of culture in the strong rise of the nation.

In the context that Vietnam is on the way of international integration, the ability to communicate well with friends around the world is a very important issue, of great significance to the development of Vietnam. In particular, diplomatic relations between Vietnam and the US are becoming deeper and more diverse in recent years. However, each culture has different languages and expressions. Therefore, finding common ground will help speakers feel more confident when communicating with listeners from another country.

Currently, this issue is being studied intensively by many researchers in the field of cross-cultural communication, but most of them only focus on greetings, requests and issues related to emotions. It seems that the expression of satisfaction has not been mentioned in any research, this positive attitude can help the speaker to control the conversation and easily reach the listener. For the reasons mentioned above, this study will focus on finding similarities and differences between Americans and Vietnamese by studying the ways in which they express satisfaction in daily verbal communication, through which broadens new knowledge of the languages and cultures of both countries. By identifying cultural differences and similarities, the study will suggest some suggestions on how to express satisfaction in

order to help people succeed in communicating information and avoid cultural conflicts. In addition, contributing a small part in the field of cultural interference in general, and expressing satisfaction between two cultures in particular.

2. Literature Review

2.1. Different views on politeness in communication

There are many perspectives on politeness strategy, this study addresses a number of specific studies:

According to Gumperz (quoted from Brown and Levinson, 1987: XIII): Politeness is a fundamental problem in creating social order and a prerequisite of human cooperation to any theory. Once they have come up with an understanding of this phenomenon, they also have access to the backgrounds of human social life.

According to Green, 1989:142: Politeness is a system of interpersonal relations designed to facilitate communication by minimizing the potential for conflict and confrontation inherent in human communication.

2.2. Verbal communication

According to Alder (1998) [1], verbal communication includes the use of words and intonation to convey meaning. The definition shows that this type of communication is spoken language, and it helps people to convey messages clearly.

Besides, Bovee (2010) [2] defined "Verbal communication is the expression of information through language including words and grammar". Penrose (1988) [3] also wrote, "Verbal communication consists of sharing thoughts and meanings of words". Obviously verbal communication has many purposes, but its main function is to relay a message to one or more recipients. The effectiveness of verbal communication depends on the speaker's tone of voice, clarity of speech, volume, speed, body language, and the quality of words used in conversation.

2.3. Show politeness with actions and verbal

Satisfaction in English "satisfaction" is a Latin word that means to do or create enough. Depending on the concept of each individual, "satisfaction" seems to be difficult to define and has many different interpretations.

According to the Oxford Advanced Learner's Dictionary, expressing satisfaction is "The feeling of being happy when you achieve something or when you want it to happen".

Satisfaction can be expressed through direct or indirect verbal. Consider the two examples below: "Thank you for helping!": In this example, when someone helps you fix the roof, you can say the above to say thank you. In this case, your satisfaction is directly expressed through your gratitude.

"Don't say that. I'm happy to help you!": In fact, this is not a request to the listener to stop talking about it, but rather to ask the listener not to bother about the help they receive. Therefore, this is considered an indirect speech act of satisfaction.

Satisfaction can be expressed in both perception and behavior. According to the scope of the study, this study focuses mainly on the verbal communication aspects to understand the differences between Vietnamese and American cultures.

2.4. Strategies for showing politeness

During communication, the speaker can push the story in a way that minimizes potential threats during the interaction. In other word, they use politeness strategies to avoid embarrassing the audience. According to Brown and Levinson (1987) [4], although the speaker wants to save face for the listener in the process of interaction, there will be times when they are forced to say words that threaten to embarrass the listener in order to achieve the goal. communication purposes. Therefore, in order to minimize the possible risks, the speaker must have specific strategies to reduce the heaviness in his utterance. Some examples of polite strategies used in communication:

- Strategy 1. Executing words that threaten to lose face without remedial action (speak directly, speak directly).
- Strategy 2. Make words that threaten to lose face but in a polite way in a positive direction, with remedial measures (not vaguely).
- Strategy 3. Make words that threaten to lose face but in a polite way in a negative direction, with remedial action.
- Strategy 4. Executing speech that threatens to lose face by speaking vaguely and unclearly.
- Strategy 5. Failure to carry out your words risks losing face.

So the speaker can choose one of the five strategies mentioned above. Depending on the purpose and intent of the communication, the speaker can keep listener reputation and avoid others losing respect for speaker.

2.5. Some perspectives on the impact of cross-cultural

Brown and Levinson (1987): In general, studies have supported the view that there are three sociological factors that play a role in determining the degree of politeness that the speaker (S) will use with the listener (H): P - Relative Power, D - Social Distance and R - Ranking of Imposition.

Rosaldo (1982): P-factor varies significantly between egalitarian and hierarchical societies, so the P, D, and R dimensions are probably too simple to capture the complexities of the way in which members of different cultures evaluate the nature of social relationships and interpersonal behaviour.

Brown and Levinson (1987): for cross-cultural comparison, three factors of power, distance and degree of imposition in combination with specific cultural aspects of hierarchy, social distance and the level of imposition probably has done a pretty good job of guessing politeness judgments.

Researchers agree that P-D-R are the three most important parameters affecting the use of politeness strategies in communication.

3. Research Methods

The study to assess the impact of cross-cultural communication was conducted by collecting surveys from 379 Vietnamese and 58 Americans. The data is sent directly or via google's online archived documents. The survey includes personal information such as age, gender, job and foreign language proficiency. The content section includes specific questions and situations, impacting of cross-cultural, reflecting close to reality and divided into separate answers according to each communication object such as gender, age, occupation, level of language, place of live.

4. Findings and Discussion

4.1. Information about survey subjects

The survey questionnaires are administered to two groups of informants. The Vietnamese group consists of 379 informants living in Vietnam. The second group was 58 Native American speakers who are now living in the United States. Details of the informants' parameters are illustrated in the following table 1:

Table 1. Information of survey subjects

Status parameters		Vietnamese		American	
		No.	%	No.	%
Gender	Male	142	37,47	38	65,52
	Female	237	62,53	20	34,48
Age	Below 30	110	29,02	17	29,31
	Above 30	269	70,98	41	70,69
Occupation	Social science	211	55,67	24	41,38
	Science Technology	131	34,56	19	32,76
	Other	37	9,76	15	25,86
Level of language	Fluency	202	53,30	36	62,07
	Can communicate	151	39,84	18	31,03
	No foreign language	26	6,86	4	6,90
Place of live	Rural	240	63,32	47	81,03
	Urban	139	36,68	11	18,97

4.2. Research results on strategies to express satisfaction

The survey results for both Americans and Vietnamese show that there are 9 strategies for expressing satisfaction mentioned, the percentage of opinion choosing the strategy is shown in Figure 1.

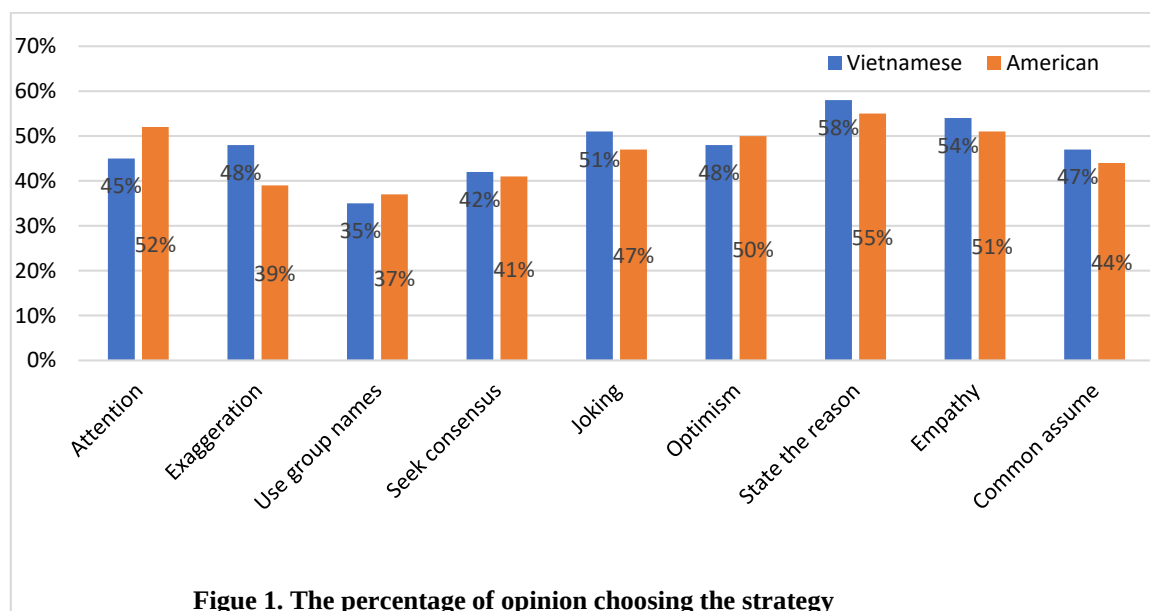

Figure 1. The percentage of opinion choosing the strategy

Source: Author's research

According to the survey results, the most chosen strategy is State the reason, Empathy and Attention. The Use group names strategy has the lowest selection rate. "Optimism" is the most common strategy used by both Americans and Vietnamese under the age of 18. Women in both countries don't use the "State the reason" strategy in expressing satisfaction. It can be concluded that women often share and talk about personal and social issues and easily participate in conversations, meaning that they do not need to give reasons to express their opinions their satisfaction.

As can be seen, both Vietnamese and Americans living in rural areas are very enthusiastic in expressing their satisfaction with different strategies. Besides, the strategy "State the reason" seems to be the top choice for people working in science and technology in both countries. Furthermore, the "Exaggeration" strategy was rarely used by survey participants. In addition, "Optimism" is the strategy most used by people with good knowledge of other languages.

On the other hand, the strategies "Common assume" and "Seek consensus" are used by both age groups of Vietnamese. These two strategies are not used by Americans under the age of 18. For Americans,

women have a richer choice of strategies than Vietnamese women. However, in most cases, Vietnamese people often express their satisfaction in more words, details, specifics and in more different ways.

Besides, Americans are not affected by the area as much as Vietnamese people. Vietnamese working in social services have a greater choice of strategies than Americans. In the field of social services as well as other fields, very few Vietnamese choose the strategy of "Use group names" to show satisfaction when compared to Americans. For Vietnamese people with different levels of foreign languages, they will choose different ways of communicating as well as expressing emotions. In general, it can be seen that Vietnamese people use a variety of communication strategies to express satisfaction more than Americans.

For occupation, both Vietnamese and Americans are skillful in using different strategies in expressing satisfaction to achieve communication purposes. Respondents in both countries were very flexible in their responses and expressions to people of equal status. In addition, both groups tended to please their superiors. The data suggest that social status can have a significant influence on the communicative act of expressing satisfaction. When talking to superiors, the speaker tries to show respect by adding more details and using long sentences. In addition, both groups seem to pay little attention to the "State the reason" and "Empathy" strategies when communicating with people they know. However, these strategies are commonly used when the target audience is a stranger.

If the Vietnamese seem reserved in their reactions and expressions of satisfaction, Americans are naturally expressed and often attentive to the common background of speakers and listeners. In addition, Americans tend to talk about unrelated topics to show interest in the subject of communication. This indicates that, it is easier for Americans to communicate their satisfaction with strangers than for Vietnamese.

Summary, all 9 strategies have a selection rate of more than 35%. These strategies are considered quite common in the cross-cultural between Americans and Vietnamese.

4.3. The degree of influence of situations on American and Vietnamese satisfaction

Research shows that communication situations in everyday life often happen that everyone must have encountered, but some people behave well, some people are really confused with those communication situations. As can be seen, most Vietnamese's informants have to get straight to the point when necessary when it comes to expressing their satisfaction in some given situations. Indirectness, on the other hand is less preferred by the majority and yet, informants are inclined to choose indirect strategies when they communicate with those who have equal status.

Regression analysis of American and Vietnamese survey data on the level of impact of cross - cultural on satisfaction by the linear regression analysis indicators.

Table 2. The results of the F-test of the ANOVA analysis

ANOVA ^a						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	261766.948	10	26176.695	1244.812	.000
	Residual	7738.535	426	21.029		
	Total	269505.483	436			

a. Dependent Variable: F_Full

b. Predictors: (Constant)¹, S10, S6, S2, S3, S5, S8, S7, S1, S4, S9

¹ S1: need a soft response, deep meaning

S2: must turn defeat into victory

S3: use humor

S4: to get straight to the point when necessary

S5: saying a metaphor with an allegory

S6: skillfully refuting unreasonable requests from others

S7: admit first to redirect later

S8: need an ally

The ANOVA at table 2 gives us the results of the F test to evaluate the hypothesis of fit of the regression model. The F-test sig value is $0.000 < 0.05$, so the regression model is suitable. In other words, they are the situational factors that affect the communication satisfaction of Americans and Vietnamese.

Besides, assessing whether the regression coefficient of each independent variable is significant in the model or not is based on the t (student) test with the hypothesis H_0 : The regression coefficient of the independent variable $S_i = 0$. Testing the regression model with 10 independent variables to check the level of impact on the level of satisfaction. The results show all Sig. = 0.00 and < 0.05 , thus rejecting the hypothesis H_0 , that is, the regression coefficient of the variable S_i is statistically different from zero, and the variable S_1 - S_{10} has an impact on the dependent variable. The detailed results are shown in Table 3.

Table 3. The table of regression coefficients

Coefficients ^a						
Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	
	B	Std. Error	Beta			
1 (Constant)	18.465	3.370		5.480	.000	
S1	.102	.006	.177	17.729	.000	
S2	.110	.006	.188	18.873	.000	
S3	.110	.004	.228	24.837	.000	
S4	.129	.006	.237	22.615	.000	
S5	.103	.005	.191	18.934	.000	
S6	.078	.005	.143	14.737	.000	
S7	.110	.006	.190	19.716	.000	
S8	.073	.003	.257	23.192	.000	
S9	.071	.003	.261	23.688	.000	
S10	.065	.003	.231	23.825	.000	

a. Dependent Variable: F_Full

Looking at the Coefficients table in Table 3, testing the hypotheses using SPSS software: the values in the Sig. column are all $< 5\%$, showing that the 10 independent variables all have a statistically significant impact on the dependent variable. That is, 10 hypotheses are accepted. Looking at the B coefficient can be explained as follows, for example, the B coefficient of S1 is 0.102, that is, when the variable S1 increases by 1 unit, the variable F Full increases by 0.102 units. Besides, the coefficient of variance is < 2 so there is no multicollinearity.

Histogram and P-P Plot plot showing the standardized residuals results, is showed by Figure 3.

S9: don't give in when you're right in the argument
S10: need to convince by action

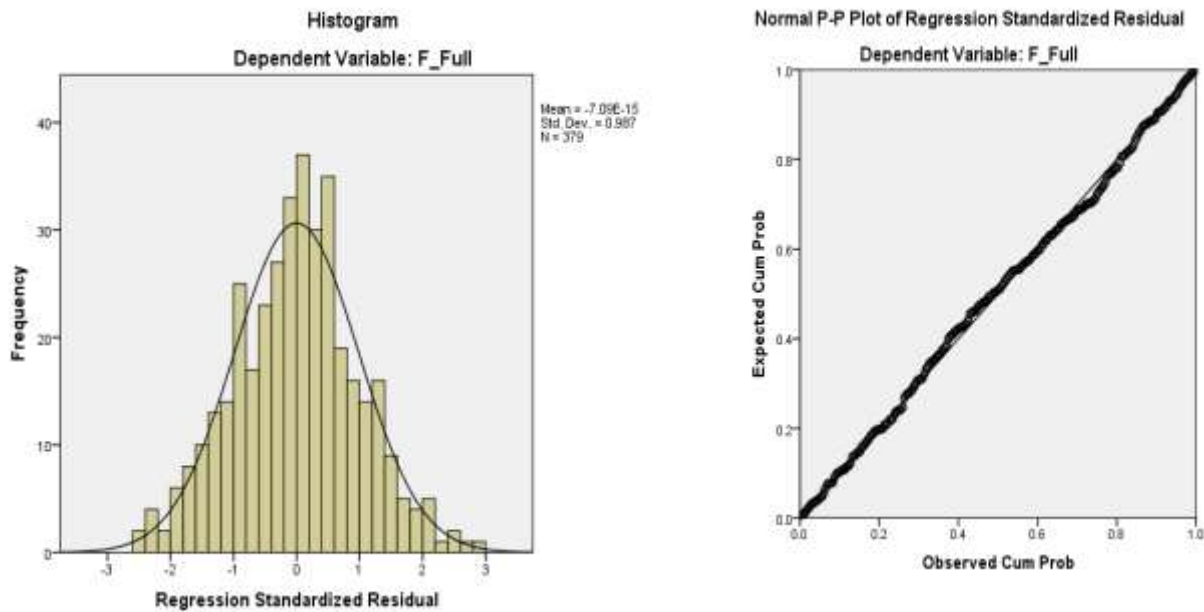

Figure 3. Normalized residual frequency plot

For the Histogram, if the Mean is close to 0, the standard deviation Std. Dev is close to 1, the columns of residual values have a bell-shaped distribution, we can say that the distribution is approximately normal, assuming the normal distribution of the residuals is not violated. Specifically in the image above, Mean = $7.09\text{E}-15 = 7.09 \times 10^{-15} = 0.00000\dots$ which is close to 0, the standard deviation is 0.987 which is close to 1. Thus, it can be said that the residual distribution is approximately standard, the assumption of the normal distribution of the residuals is not violated.

For the Normal P-P Plot plot, the data points in the distribution of the residuals stick to the diagonal, so the residuals are more normally distributed. The residual data points are centered quite close to the diagonal, thus, the residuals have an approximately normal distribution.

The satisfaction level of Americans and Vietnamese in the survey of cross-cultural manifestations, shown in Figure 4.

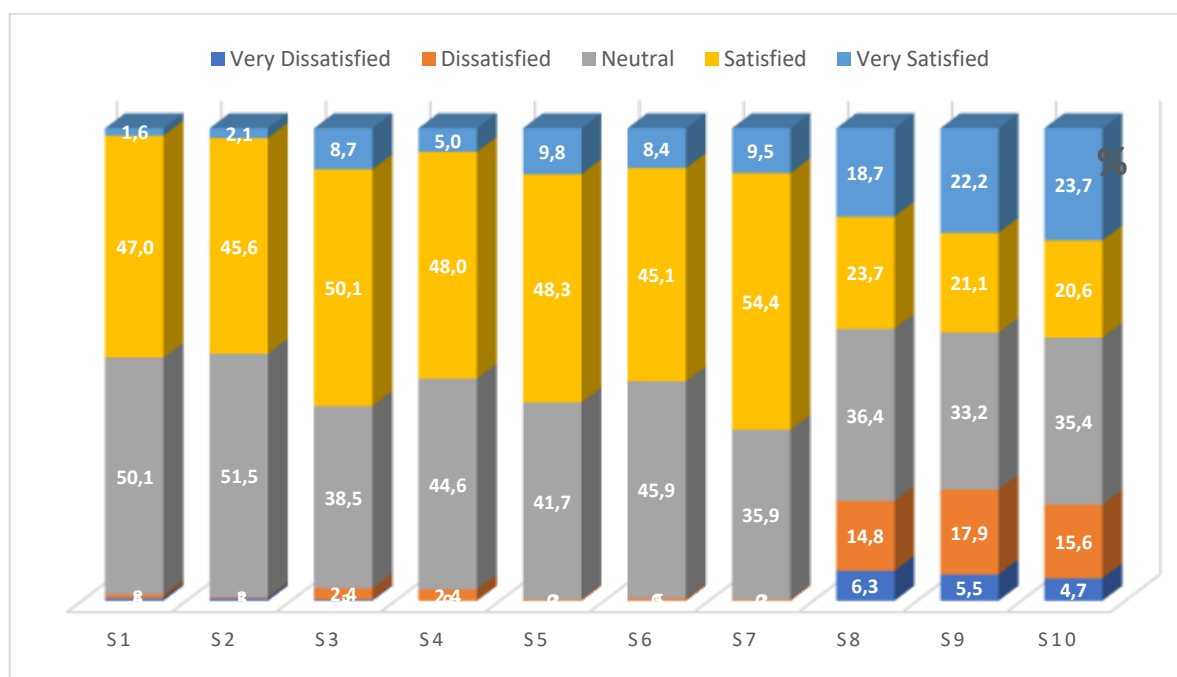

Figure 4. Satisfaction rates of Americans and Vietnamese in communication situations

In communication situations, from groups S1 to S7, the satisfaction and very satisfied levels range from 47.8% to 63.9%. The S8 to S10 communication situations groups have a pretty much neutral ratio. Especially, the level of dissatisfaction and completely dissatisfied accounts for a fairly high rate from about 21.1% to 23.4%. According Americans, they often use the straight-to-the-point situation when necessary. But Vietnamese people tend to talk implicitly in allegory. In the other hand, in the situation of admitting before redirecting, Americans also have a higher rate of use and satisfaction than Vietnamese. These are some of the different manifestations of intercultural communication.

5. Conclusion

From the research results, it is shown that there is an impact of cross-cultural on the level of satisfaction in communication between Americans and Vietnamese. There are communication strategies that are used by young people in the Americans but rarely used by Vietnamese people. There are situations in which Americans use a lot of communication, but Vietnamese people rarely use it. But there are also strategies and situations that both Americans and Vietnamese of different ages and levels use.

In short, in the era of modern technology, advanced transportation, and cross-cultural help countries around the world are getting closer and closer together. Cross-culture helps to develop stronger in fields from economy, politics, society, health, education, etc.

References

- Alder, R.B (1998). Intercultural Verbal Communication. Holt R.Winston Inc.
- Bach, K. & Harnish, R. (1984). Linguistic Communication and Speech Acts. England: The MIT Press.
- Bovee, C.L., Thill, J.V and Schatzman, B.E. (2010). Business Communication Today: Tenth Edition. New Jersey: Prentice Hall.
- Brown, P. and Levinson, S. (1987). Politeness: Some Universals in Language Use. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hofstede, G.H. (2000). Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviours, Institutions, and Organizations Across Nations. 2nd Edition. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- Huseman, R.C., Lahiff, J.M., and Penrose, J.M. (1988). Business Communication: Strategies and Skills. Chicago: Dryden Press.
- Lasswell, H. (1948). The Structure and Function of Communication in Society. Mass

Communications (2nd ed.). Urbana, IL: University of Illinois.

Nguyễn Quang, (2002), Giao tiếp và giao tiếp giao văn hóa, NXB Đại học Quốc gia Hà Nội.

Searle, J.R. (1969). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press.

**ASSESSING THE TEACHING COMPETENCY OF LECTURERS: A MEASURE OF
TEACHING AND LEARNING ACTIVITIES**

Dr. Phan Thi Yen

¹ *University of Foreign Languages Studies, The University of Danang, Viet Nam*

Dr. Dang Vinh²

²*Vietnam - Korea University of Information and Communication Technology, Danang, Vietnam*

ABSTRACT

Education is a matter related to the development of society, in order to have a comprehensive education, there must be educators with the necessary qualities and capabilities. Throughout the history of higher education, lecturers have contributed to common educational goals in various ways through their work. They have created learning environments, created new knowledge and insights, applied knowledge to solve problems in nature and in the human world. Therefore, assessment of teaching competence has become an important issue of all times and countries, attracting many scientists' attention to research.

Building a tool to assess the teaching competency of lecturers is the basis to help lecturers update and apply modern pedagogical principles and teaching methods in teaching activities. The tool to evaluate the teaching competency of lecturers is built with 10 standards and 45 criteria. The author has surveyed more than 315 students and 120 lecturers of a university, using SPSS software and Rash model to analyze the results. The measuring tool ensures reliability and the research results show that the competency of lecturers is rated as good or higher, accounting for more than 85%, helps lecturers self-assess their own competency, and at the same time develop indicators that are not really good in the future.

Keywords: Education, competency, measure, teaching competency, standards, criteria.

1. Introduction

Instructor standards need to be institutionalized by a regulatory document to create consistency in assessment. These standards can be divided into different levels, different levels to facilitate evaluation; At the same time, it also motivates the teaching staff to constantly strive and improve themselves. The important function of education is to form and develop a comprehensive human personality. Lecturers are those who directly educate and train the young generation in accordance with educational purposes. Lecturers are responsible for imparting to the young generation a system of scientific knowledge, and skills and techniques of professional work, indoctrinate them with genuine ideals and ethics, a system of values, and cultural quintessence of the nation and humanity, training them to become useful people for the country. Lecturers play a decisive role in the success or failure of education and training in all countries and at all times.

2. Literature Review

Review of research on building criteria and assessment tools in education, with the aim of serving as a basis for determining criteria for assessing lecturer competency in university education institutions. Milestones in the formation and transformation of lecturer assessment methods:

Medieval Europe: Universities in Europe relied on students to check the teaching of their faculty. Rector appoints a Student Council, this Council is responsible for recording whether the lecturers are teaching according to the prescribed teaching schedule of the school, if there is any slight change outside of the general regulations, the School Board will Students report immediately to the Rector, the Rect will penalize the lecturer for such violations. Students pay tuition fees directly to the faculty and their salaries are calculated based on the number of students attending classes (Rashdall, 1936 and Centra, 1993).

Colonial Period: right from the Colonial Period in the 16th and 17th centuries in colleges and universities in Europe, at the end of the school year representatives of the Board of Directors and the Rector attended the lecture to observe the work of the lecturers. Ask questions to test students' knowledge of the whole school year. Attending this class cannot assess the knowledge students have accumulated in a school year nor can they assess the effectiveness of teaching, because according to Smallwood's research (quoted Rudolph, pp. 146, 1977) the instructors ask only easy questions or prompting questions that students can easily answer (Centra, pp. 22, 1993).

The modern evaluation period: starting from 1925 is divided into 4 periods: pre-1960s period (1925 - 1960), 1960s period, 1970s period and 1980s period to present.

Pre-1960s: In 1927 at Purdue University, Herman Remmers and his colleagues published a validated benchmark for student assessment of faculty.

In the 1960s period: lecturers at universities and colleges were well aware of the purpose and meaning of the Teaching Evaluation Tables and volunteered to use the Standard Assessment Tables for the purpose of improving and adjusting the teaching and learning process. their teaching on the basis of analyzing the results obtained from the Assessment Table.

In the 1970s period: more and more universities and colleges use the Standard Scorecard. According to research by Centra (1979) in the late 1970s, most universities in Europe and the United States used three methods of assessing teaching effectiveness: peer assessment, faculty assessment and student assessment. evaluators, in which the information gathered from the Student Assessment Sheets is recognized as the most important.

Period from the 1980s to the present: there have been more empirical studies on methods of evaluating teaching effectiveness and activities of lecturers with 4 methods used to evaluate: student assessment, peer assessment assessment, the Dean of the faculty evaluates and the teacher's personal self-assessment table.

According to research surveys by various scholars in Europe and the United States (Centra, 1993; Arreola, 2000 et al.), universities and colleges often focus on assessing the performance of their faculty. in three main areas: Teaching, Scientific research, Service.

The process of assessing learning outcomes and building a tool to evaluate learning outcomes with indicators and criteria for assessing the quality of essay questions, and criteria for assessing the quality of multiple-choice questions was conducted to evaluate the experiment on individuals and groups of students (Hung T. L., 2017).

In the traditional model of "the teacher is the center", the teacher will be the most active and "powerful" person in the classroom, while the students trust and passively absorb knowledge one-way, without thinking about it. critical thinking and creativity. This does not encourage students to actively and voluntarily explore knowledge. Today, students have another choice to access the online store of knowledge. Therefore, the role of the lecturer needs to change from a transmitter of knowledge to a motivator for students to actively explore knowledge.

The studies are focused on the lecturer, which has been researched in many different aspects. However, there have not been specific research topics on building a set of indicators to evaluate the teaching competency of lecturers.

3. Materials and Methods

On the basis of documents and research works in the world and in the country related to the topic, analyze, synthesize and generalize the documents to build a theoretical framework and public concepts theoretical basis for the research problem. At the same time, from the survey results will conduct qualitative and quantitative research to show conclusions. The study used methods of interviewing, survey by questionnaire, using statistical software to quantitatively analyze the research results.

Design a toolkit to assess the teaching capacity of lecturers from the theoretical basis of capacity assessment, from the requirements on the competence of a lecturer, and the regulations of the Ministry of Education and Training. Consult with experts in the field of measurement and evaluation in education,

testing and standardizing tools. The post-standardization toolkit includes 10 standards and 45 criteria. The toolkit is designed to measure students' ability to assess the competency of lecturers and self-assessed lecturers. The rating scale is made on a continuous scale from 1 to 5 points, corresponding to 1 point being the lowest level and 5 points being the highest level. And 10 standards for assessing the teaching competence of lecturers:

Standard 1: Professional competence

Standard 2: Competency in lesson design

Standard 3: Language proficiency

Standard 4: Ability to use teaching methods

Standard 5: Competency in communication and pedagogical behavior

Standard 6: Competency in testing and evaluation

Standard 7: Competence to evaluate, develop training programs and teaching materials

Standard 8: Competency in scientific research

Standard 9: Ability to organize and manage classes

Standard 10: Competency for lifelong learning and development

4. Findings and Discussion

4.1. Reliability test results

We uses QUEST software to check the reliability of the survey form and the concordance between the questions in the structure of the questionnaire. According to Pham Xuan Thanh (2011), in order for the data to fit the RASCH model, when analyzing data with QUEST software, the Mean value in Summary of item Estimates must be equal to or close to 0,00, the SD value must be equal to or close to equals 1,00. Mean value in Fit Statistics must be equal to or close to 1 and SD must be equal to or approximately zero.

Rasch model and QUEST software are used to measure teachers' self-assessment of their teaching competence. Processing data and running the QUEST program to determine the reliability of the questionnaire and the fit between the questions in the range allows and results are shown in Table 1.

Table 1. Results of quality analysis of questionnaires using the QUEST model

Item Estimates (Thresholds)			
all on gvtgd (N = 120 L = 45 Probability Level= .50)			

Summary of item Estimates			
=====			
Mean		.00	
SD		.46	
SD (adjusted)		.59	
Reliability of estimate		.85	
Fit Statistics			
=====			
Infit Mean Square		Outfit Mean Square	
Mean 1.00		Mean 1.00	
SD .09		SD .14	
Infit t		Outfit t	
Mean .08		Mean .09	
SD .50		SD .39	
0 items with zero scores			
0 items with perfect scores			
=====			

The results of analysis by QUEST software for the data obtained through the test survey by survey form show that the mean value in Summary of item Estimates is 0,00, SD value is 0,46 and Mean value in Infit Mean Square reached 1,00 and mean in Outfit Mean Square 1,00. Reability of estimates are 0,85. With this result, it can be concluded that the survey data is consistent with the Rasch model.

Table 2. The results of the analysis of student satisfaction about the teaching capacity of the lecturers

Item Estimates (Thresholds)			
all on svdg (N = 120 L = 45 Probability Level= .50)			

Summary of item Estimates			
=====			
Mean			.00
SD			.59
SD (adjusted)			.00
Reliability of estimate			.67
Fit Statistics			
=====			
Infit Mean Square		Outfit Mean Square	
Mean	1.00	Mean	1.00
SD	.13	SD	.15
Infit t		Outfit t	
Mean	.04	Mean	.05
SD	.65	SD	.53
0 items with zero scores			
0 items with perfect scores			
=====			

The results of analysis by QUEST software for the data obtained through the test survey using the survey form show that the mean value in the Summary of item Estimates is 0.00, the SD value is 0,59 and the Mean value. in Infit Mean Square reached 1,00 and mean in Outfit Mean Square 1.00. Reability of estimates is 0.67. With this result, it can be concluded that the survey data is consistent with the Rasch model.

4.2. The results of the students' evaluation of the teaching competency of the lecturers

The level of student satisfaction about the teaching competency of the lecturer is reflected in the assessment of students after the end of the course. The results of the survey of 315 students show that the rate of assessing the faculty's capacity is very good and good is relatively high. The results are shown in the diagram in Figure 1.

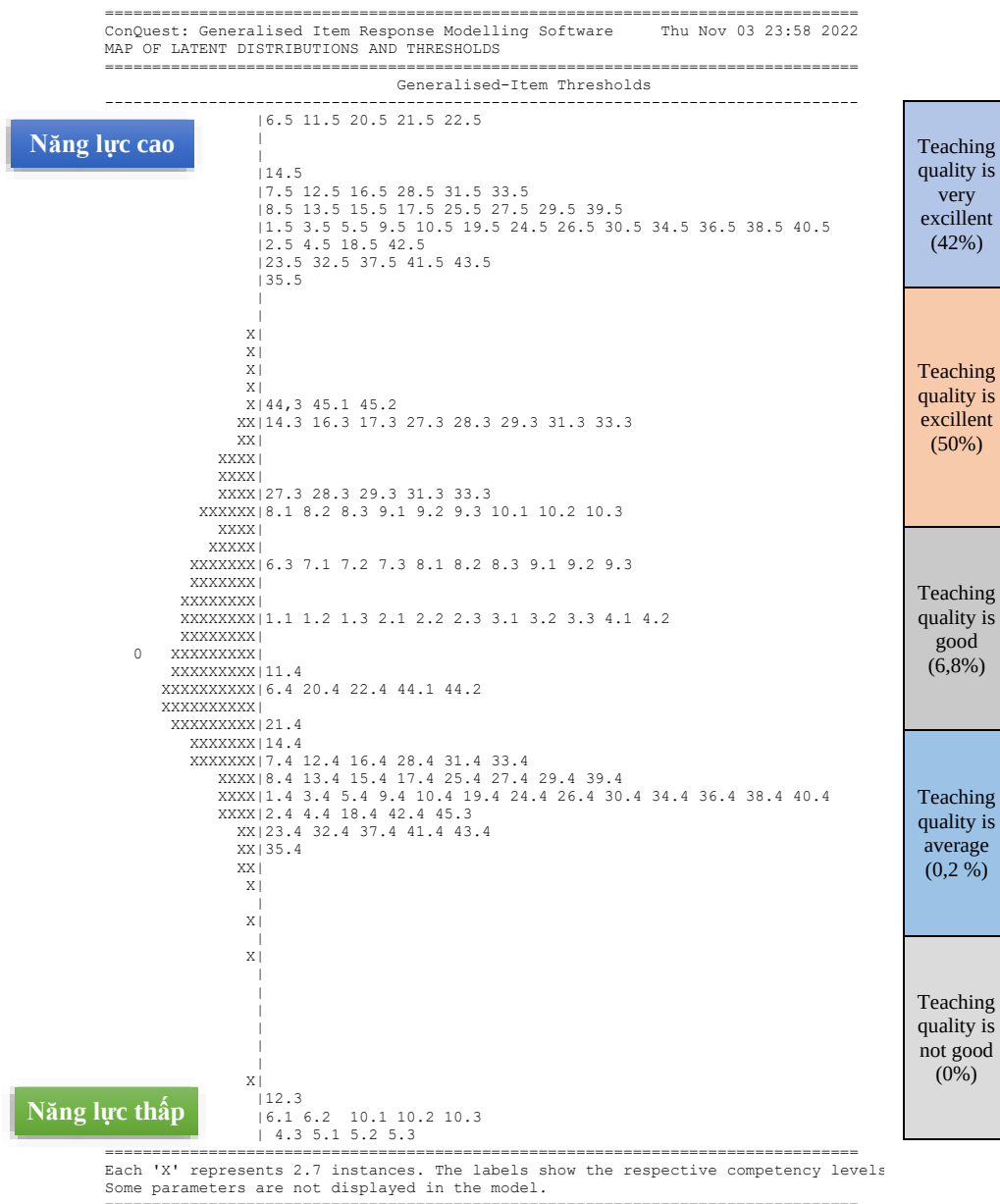

Figure 1. Level of student satisfaction about the teaching capacity of the lecturer

The level of agreement of the sentences is shown by the Estimates chart in QUEST. The Item Estimates chart shows the statistical distribution of the correlation between the ratings of the groups (X) and the distribution of the importance of the questions in the QUEST. In the diagram, the numbers to the right of the vertical dotted line show the distribution of questions in the criteria according to the importance of each sentence. The "X" to the left of the dotted line shows the respondents' evaluations of the level of agreement of the questions in the survey. The evaluation results of the survey groups showed that the level of agreement of the items was: excellent teaching quality, accounting for 42%; very good teaching quality with 50%; good teaching quality with 6,8%; average teaching quality with 0,2%; without bad (not good) teaching quality.

4.3. Results of self-assessment of the teaching ability of lecturers

The results of lecturers' self-assessment of their own teaching competency are shown in the diagram in Figure 2.

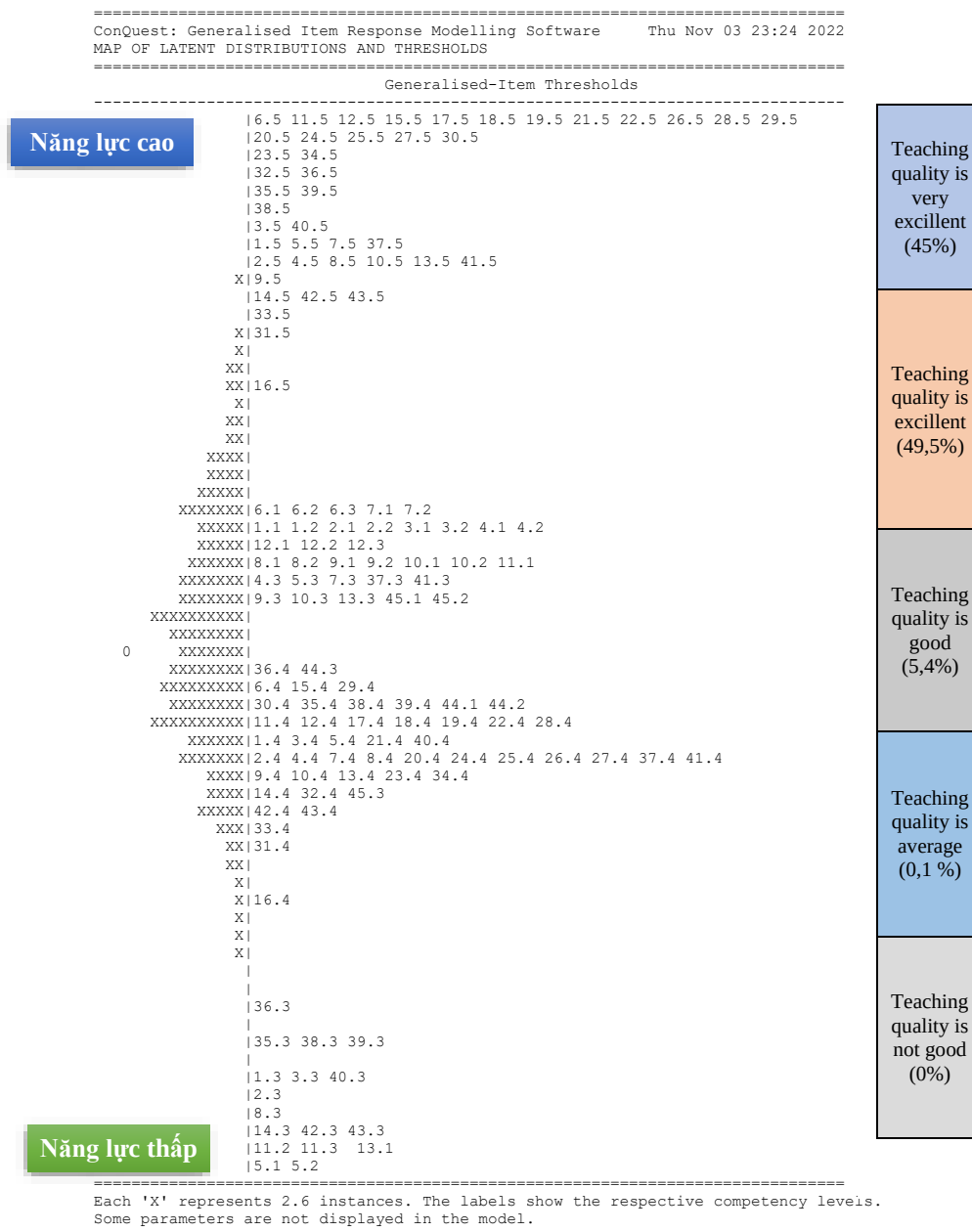

Figure 2. Results of lecturers' self-assessment of their own teaching competency

The evaluation results showed that: excellent teaching quality with 45%; very good teaching quality with 49,5%; good teaching quality with 5,4%; average teaching quality with 0,1%; without bad (not good) teaching quality. There are many criteria assessed by the lecturers at a high level of competence. The teaching staff has the teaching capacity to meet the requirements of the assigned teaching tasks; There are no cases of lecturers not completing their tasks due to limited teaching capacity.

4.4. The results of the survey on the teaching competency of lecturers

The teaching competency of the lecturers is listed according to the scale in Table 3 according to self-assessment result.

Table 3. The results of the survey on the teaching capacity of lecturers

<i>Standards</i>	<i>N</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maximum</i>	<i>Mean</i>	<i>Std. Deviation</i>
Professional competence	120	2	5,00	4,27	0,43
Competency in lesson design	120	3	5,00	4,58	0,45
Language proficiency	120	3	5,00	4,33	0,51
Ability to use teaching methods	120	3	5,00	4,69	0,45
Competency in communication and pedagogical behavior	120	3	5,00	4,19	0,41
Competency in testing and evaluation	120	3	5,00	4,21	0,45
Competence to evaluate, develop training programs and teaching materials	120	3	5,00	4,60	0,42
Competency in scientific research	120	2	5,00	4,18	0,70
Ability to organize and manage classes	120	3	5,00	4,43	0,58
Competency for lifelong learning and development	120	3	5,00	4,82	0,66

The results of self-assessment of teaching capacity show that the standards are rated from 4,18 to 4,82. In which, standard 10 Competency for lifelong learning and development is evaluated with the highest score, standard 8 Competency in scientific research is evaluated with the lowest score.

The teaching capacity of the lecturers according to the opinions of the learners is shown in Table 4.

Table 4. Student's assessment of the lecturer's teaching competence

<i>Standards</i>	<i>N</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maximum</i>	<i>Mean</i>	<i>Std. Deviation</i>
Professional competence	120	2	4,00	4,23	0,45
Competency in lesson design	120	3	5,00	4,22	0,4
Language proficiency	120	3	5,00	4,32	0,56
Ability to use teaching methods	120	3	5,00	4,19	0,47
Competency in communication and pedagogical behavior	120	3	5,00	4,15	0,5
Competency in testing and evaluation	120	3	5,00	4,24	0,57
Competence to evaluate, develop training programs and teaching materials	120	3	5,00	4,34	0,48
Competency in scientific research	120	2	5,00	4,26	0,62
Ability to organize and manage classes	120	3	5,00	4,34	0,98
Competency for lifelong learning and development	120	3	5,00	4,55	0,85

A survey of students' opinions on the teaching capacity of lecturers showed that most of the students rated the lecturer's competence at a high level of 4 to 5 points. Accordingly, Standard 10 Competency for lifelong learning and development is also rated by students with the highest 4,55 points and Standard 5 Competency in communication and pedagogical behavior is rated at the lowest 4,15 points.

4.5. Analyze the correlation between the evaluation results

The correlation analysis between the two variables was performed using Pearson simple linear regression model. The hypothesis H0 is posed as Pearson correlation coefficient = 0, which means that the terms of this variable do not change with the increase/decrease of the remaining variables.

Using SPSS to find the Pearman correlation coefficient between two forms of assessing the teaching competency of lecturers.

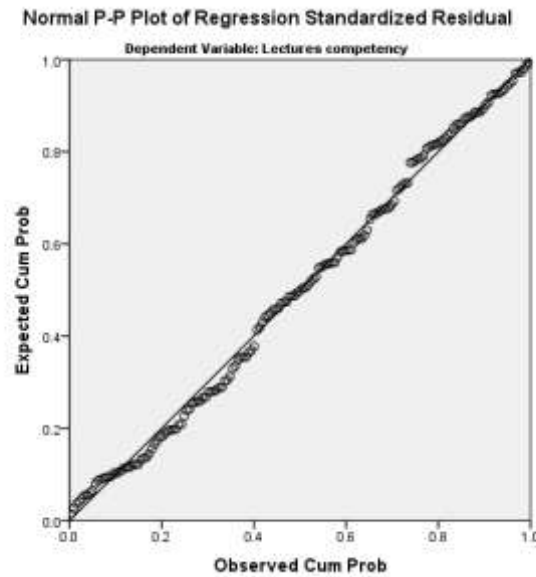

Figure 3. Normal P-P Plot

From the chart in Figure 3, it shows that the research data has a normal distribution, the residual data points are concentrated quite close to the diagonal, so that the residuals have an approximate normal distribution, assuming the normal distribution of the residuals is not violated.

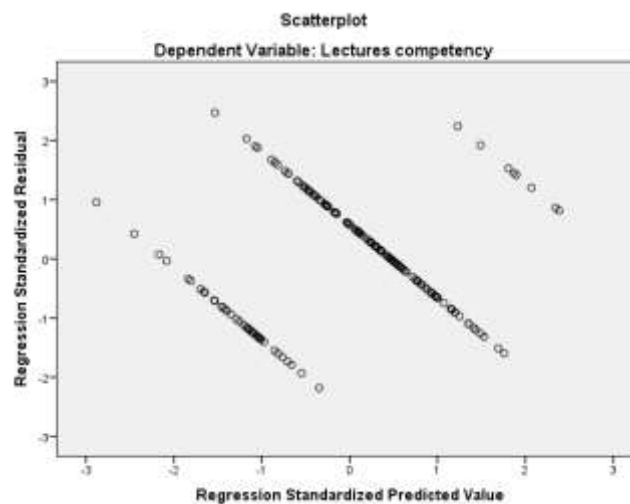

Figure 4. Scatter Plot chart

The Scatter Plot chart tests the assumption of linear relationship, the data points are centered around the zero coordinate line and tend to form a straight line, assuming the linear relationship is not violated.

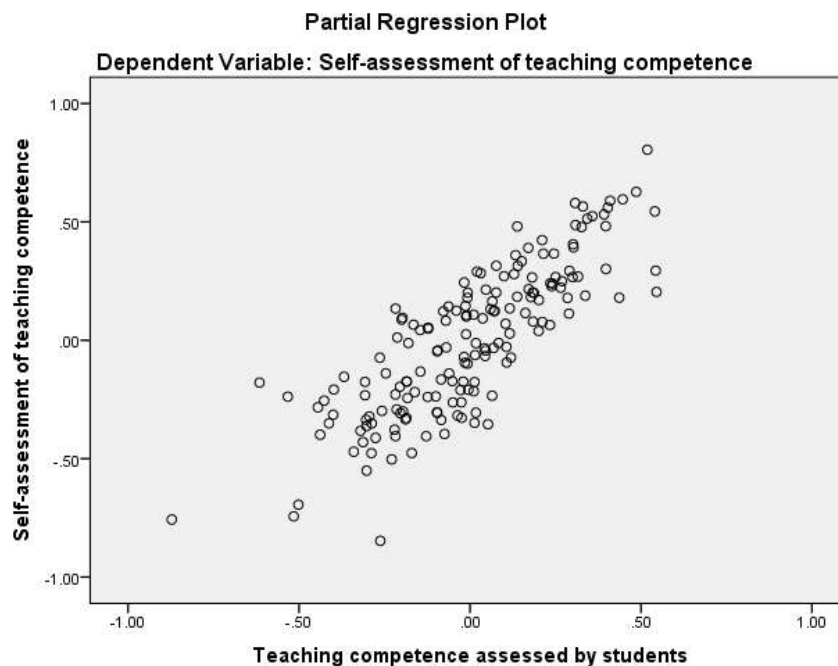

Figure 5. The correlation between the two evaluation results

The teaching capacity of lecturers is reflected in the level of student satisfaction. According to the results in Figure 5, it shows that there is a positive correlation between the level of student satisfaction and the self-assessment of the teaching capacity of the lecturers.

5. Conclusion and Recommendations

The above survey results give us an overview of the reliability, the suitability of the evaluation criteria, the evaluation indicators that are consistent with the given criteria, the similarity between the two forms of education. Teachers self-assess and evaluate students to assess the teaching competency of lecturers. In addition, the assessment of the teaching capacity of lecturers using a standardized toolkit will be a measure in the educational quality assurance activities of the universities. This is a factor that has a positive influence, making the great achievements that the school has achieved in recent years, contributing to affirming the position, prestige and growth of the school in the grassroots system national higher education.

The results also show that the teaching competency of the lecturers is mostly assessed at a high level of competence from 4 to 5 points. The satisfaction level of learners also reached around 90% of "Teaching quality is very excellent" and "Teaching quality is excellent".

References

- Arreola, Raoul. 2000. Developing a Comprehensive Faculty Evaluation System: A Handbook for College Faculty and Administrators on Designing and Operating a Comprehensive Faculty Evaluation System. 2nd ed. Bolton, MA: Anker Publishing Company.
- Centra, J.A. (1993). Reflective Faculty Evaluation: Enhancing Teaching and Determining Faculty Effectiveness. San Francisco: Jossey-Bass.
- Nguyễn Phương Nga (2005), Giáo dục đại học, chất lượng và đánh giá, Nhà xuất bản Đại học Quốc gia Hà Nội, tr.17- 47
- Nguyễn Phương Nga (2005), Bộ phiếu chuẩn đánh giá hoạt động giảng dạy và nghiên cứu khóa học của giảng viên – kết quả nghiên cứu của Trung tâm đảm bảo chất lượng đào tạo và nghiên cứu phát triển giáo dục, Kỳ yếu Hội thảo quốc gia đánh giá hoạt động giảng dạy và nghiên cứu khoa học của giảng viên của ĐHQG, Nhà xuất bản Đại học Quốc gia Hà Nội

Lê Thái Hưng (2011), Vận dụng cách tiếp cận đánh giá thực tế trong xây dựng quy trình và công cụ đánh giá kết quả học tập môn đo lường và đánh giá trong giáo dục

Rashdall Hastings 1936. The Universities of Europe in the Middle Ages, 2nd ed., edited by Powicke F. M., Emden A. B. London: Oxford University Press.

Teaching Quality Framework Initiative, Center for STEM Learning. 2017. “Teaching Quality Framework Initiative.” University of Colorado, Last Modified 2017, Accessed May 22. <https://www.colorado.edu/teaching-qualityframework/about-tqf>.

Zubizarreta, John. 1999. “Evaluating Teaching through Portfolios.” In Changing Practices in Evaluating Teaching, edited by Peter Seldin, 162–82. Bolton, MA: Anker Publishing Company, Inc.

YÜKSEK TEKNOLOJİ ÜRÜNLERİNDE YEŞİL TEDARİKÇİ SEÇİMİ: ANALİTİK AĞ SÜRECİ İLE BİR UYGULAMA

GREEN SUPPLIER SELECTION IN HIGH TECH PRODUCTS: AN APPLICATION WITH ANALYTICAL NETWORK PROCESS

Ali Tunahan EROL

Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üni., SBE

Graduate Student, Niğde Ömer Halisdemir University, Social Sciences Institute

ORCID ID: 0000-0002-9424-7172

Arzum BÜYÜKKEKLİK

Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü,

Assoc. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Uni., Department of International Trade and Logistics

ORCID ID: 0000-0002-0077-8686

ÖZET

Yüksek teknoloji ürünleri özellikle Ar-Ge şirketleri ve teknoloji üretimi yapan şirketler için sürekli takip edilmesi ve doğru tedarik edilmesi gereken ürünlerdir. Yüksek teknoloji ürünlerinin seçiminde çoğu zaman sadece maliyet düşünülmekte, teknolojiyle ilgili fonksiyonellik, uyum, güvenlik ve çevresel konular karara dahil edilmemekte ya da nispeten düşük önemde dahil edilmektedir. Oysa, özellikle müşterilerin Ar-Ge firmaları olduğu durumlarda maliyetten daha çok, son ürüne etki edebilecek özellikler ve günümüz dünyasının en önemli önceliklerinden biri olan çevresel duyarlılıkla ilgili kriterler yüksek etkiye sahiptir. Ayrıca, bu kriterler açısından yüksek teknoloji ürünlerinin tedarikçileri arasında önemli farklılık da bulunmaktadır. Bu kapsamda firmalar, mevcut tedarikçileriyle alışverişlerini sürdürmek veya yeni teknolojilere uyumlarına göre yeni tedarikçilerle anlaşmaya varmak şeklinde karar problemleri ile karşı karşıya kalmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; üretici bir firma örneği üzerinden yüksek teknolojiye sahip yeni sensor ve kontrol ürünleri için yeşil tedarikçi seçimidir. Tedarikçi seçimi belirli kriterlere göre birçok alternatif arasından yapılmaktadır. Tedarikçilerin değerlendirilmesi ve seçimi karmaşık bir karar verme sürecidir. Çalışmada tedarikçi seçim problemi; çok sayıda kriter ve alternatifi farklı bakış açılarıyla ve aralarındaki ilişkilere göre değerlendirmeye imkan tanıyan çok kriterli karar tekniklerinden Analitik Ağ Süreci (ANP) ile çözülmüştür. Yüksek teknoloji endüstrisinde kullanılan entegrelerde ve diğer elemanlarda yeşil tedarikçi seçimi için genel ve çevresel kriterlerin birleşimini içeren bir model oluşturulmuştur. Modelde kullanılan kriterler ve kriterler arası ilişkiler firmanın Ar-Ge projelerinde çalışan uzmanlardan alınan bilgiler ve teorik araştırmalar ile oluşturulmuştur. Buna göre yeşil tedarikçi alternatifleri maliyet, eğitim desteği, marka imajı, fonksiyonellik ve karbon ayak izi gibi kriterler açısından değerlendirilmiştir. Literatürde yeşil tedarikçi seçimine yönelik çok sayıda araştırma bulunmakla birlikte; yüksek teknoloji ürünlerine yönelik ve özellikle Ar-Ge şirketlerinin tedarikçisi olan üreticilerle ilgili benzer nitelikte bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu nedenle çalışmanın sınırlı literatüre katkı sağlaması ve uygulamada yüksek teknolojiyi kullanacak veya yatırım yapacak firmalara fikir vermesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil tedarikçi seçimi, yüksek teknoloji ürünleri, analitik ağ süreci.

ABSTRACT

High-tech products are products that must be constantly monitored and supplied correctly, especially for R&D companies and technology production companies. In the selection of high-tech products only cost is considered technology-related functionality, compliance, safety and environmental issues are not included in the decision or are included with relatively low importance. However, especially in cases

where the customers are R&D companies the features that can affect the final product and environmental sensitivity which is one of the most important priorities of today's world, have a high impact rather than the cost. There is also a significant difference between suppliers of high-tech products in terms of these criteria. In this context, companies are faced with decision problems such as continuing their procurement with their suppliers or reaching an agreement with new suppliers according to their adaptation to new technologies.

The aim of this study; is the selection of green supplier for new high-tech sensor and control products for a manufacturing company. There are a lot decision alternatives and criteria in supplier selection. Evaluation and selection of suppliers is a complex decision-making process. In this study supplier selection problem has been solved with the Analytical Network Process (ANP), one of the multi-criteria decision techniques that allows to evaluate many criteria and alternatives from different perspectives and according to the relations between them. A model including a combination of general and environmental criteria has been created for green supplier selection in integrated and other elements used in the high technology industry. The criteria used in the model and the relations between the criteria have been established with the information obtained from the experts working in the R&D projects of the company and theoretical researches. With the model, green supplier alternatives were evaluated in terms of criteria such as cost, training support, brand image, functionality and carbon footprint. Although there are many studies about green supplier selection in the literature; no similar study could be found regarding the manufacturers of high-tech products, especially the suppliers of R&D companies. For this reason, it is expected that the study will contribute to the limited literature and give ideas to companies that will use or invest in high technology.

Keywords: Green supplier selection, hi-tech products, analytical network process.

1. Giriş

Teknolojik gelişmelerin hızlanması ve internet ile gelen bilgi akışı, özellikle son yirmi yılda küresel rekabeti önemli ölçüde yoğunlaştırmıştır. Böyle bir ortamda firmaların ayakta kalabilmeleri yenilikçi olmalarına ve yeni ürün ve süreçleri piyasaya hızlı sunabilmeleriyle yakından ilişkilidir. Başka bir deyişle, uzun vadeli rekabet gücü ancak firmaların kendilerini konumlandırımlarında yüksek teknolojileri kullanmalarıyla sürdürülebilir olmaktadır (Li ve Bi, 2009). Yüksek teknolojiler yeni fırsat ve faydalar sağlasa da bazı ek maliyetler doğurmaktadır. Bu nedenle, firmaların yeni teknolojilere geçiş kararlarında fayda-maliyet analizlerini titizlikle yapması gerekmektedir. Ancak bu analizler, firmaları karar alternatifleri ve değerlendirme kriterlerinin sayısına bağlı olarak karmaşık karar problemleriyle karşı karşıya bırakabilmektedir.

Yüksek teknoloji ürünleri özellikle Ar-Ge şirketleri ve teknoloji üretimi yapan şirketler için sürekli takip edilmesi ve doğru tedarik edilmesi gereken ürünlerdir. Yüksek teknoloji ürünlerinin seçiminde çoğu zaman sadece maliyet düşünülmekte, teknolojiyle ilgili fonksiyonellik, uyum, güvenlik ve çevresel konular karara dahil edilmemekte ya da nispeten düşük önemde dahil edilmektedir. Oysa, özellikle müşterilerin Ar-Ge firmaları olduğu durumlarda maliyetten daha çok, son ürüne etki edebilecek özellikler ve günümüz dünyasının en önemli önceliklerinden biri olan çevresel duyarlılıkla ilgili kriterler yüksek etkiye sahiptir. Ayrıca bu kriterler açısından yüksek teknoloji ürünlerinin tedarikçileri arasında önemli farklılık da bulunmaktadır. Bu kapsamda firmalar, mevcut tedarikçileriyle alışverişlerini sürdürmek veya yeni teknolojilere uyumlarına göre yeni tedarikçilerle anlaşmaya varmak şeklinde karar problemleri ile karşı karşıya kalmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; üretici bir firma örneği üzerinden yüksek teknoloji ürünleri için ANP yöntemiyle yeşil tedarikçi seçimidir. Tedarikçi seçimi probleminin doğası gereği birden çok karar alternatifi ve karar vermede çok sayıda somut ve soyut kriterler söz konusudur. Bu çalışmada yüksek teknoloji endüstrisinde kullanılan entegrelerde ve diğer elemanlarda yeşil tedarikçi seçim kriterleri için genel ve çevresel kriterlerin birleşimini içeren bir model oluşturulmuştur. Modelde kullanılan öznel ve nesnel kriterler ile kriter ilişkileri firmanın Ar-Ge projelerinde sorumlu mühendis olarak çalışan uzmanlardan alınan bilgiler ve teorik araştırmalar ile oluşturulmuştur. Buna göre yüksek teknoloji endüstrisi için

önemli olabilecek kriterler belirlenmeye çalışılmış; yeşil tedarikçi alternatifleri ANP ile maliyet, eğitim desteği, marka imajı, fonksiyonellik ve karbon ayak izi gibi kriterler açısından değerlendirilmiştir.

Literatürde çok kriterli karar yöntemleriyle yeşil tedarikçi seçimine yönelik çok sayıda araştırma bulunmakla birlikte (Demirci, 2021); yüksek teknoloji ürünlerine yönelik ve özellikle Ar-Ge şirketlerinin tedarikçisi olan entegre üreticileriyle ilgili benzer nitelikte bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu nedenle çalışmanın yüksek teknolojiyi kullanacak, yatırım yapacak ve finansal kısıtlamanın en az olduğu benzer endüstriler için faydalı olması beklenmektedir.

Toplam beş bölümden oluşan çalışmanın girişten sonraki 2. bölümünde yeşil tedarikçi seçimi ve ilgili literatürden bahsedilmiştir. 3. bölüm olan metodoloji bölümünde ANP yöntemi açıklanmıştır. 4. bölümde karar problemi tanımlanarak ANP ile yeşil tedarikçi seçimi yapılmıştır. Çalışma, sonuç ve öneriler kısmıyla tamamlanmıştır.

2. Yeşil Tedarikçi Seçimi

Tarihsel olarak “yeşil” kavramını ilk kez 1971 yılında çevre grubu Greenpeace’in kullandığı kabul edilmektedir (Biagini ve Sagar, 2004). Bu grubun tanımladığı kavramdaki “yeşil” çevreyi korumak ve barışı teşvik etmek anlamında kullanılmıştır. Bu kavram, fosil yakıtların kullanımının artması ile gerçekleşen ekonomik büyüme, kentleşme ve tüketim kültürünün oluşturduğu ekolojik krize karşı bir yanıt olmuştur. Bu kavramın belki de en önemli ögesi eko-merkezci yaklaşımdır. Eko-merkezcilik, doğanın ve doğadaki çeşitliliğin korunmasını, insana getireceği yararlar değil, doğanın kendisindeki değerle temellendirir (Önder, 2019). Eko-merkezci ya da biyo-merkezci bir pozisyon, insanın iyiliğinin yanında, insan olmayan dünyanın iyiliğinin gözetilmesini de zorunlu kılmaktadır (Barry, 1994). Bu yaklaşım, yeryüzünün de bir değeri olduğunu, bir statüye sahip olduğunu ve insan çıkarları için düşüncesizce tüketilemeyeceğini savunur.

“Yeşil tedarikçi” kavramı yeşil ve tedarikçi boyutlarından oluşur. Tedarikçi kavramının altında ise ekonomik olgular yatar. Tüm diğer tedarikçilerde olduğu gibi yeşil tedarikçiler de yeşil kavramını parasal getiri ile değerlendirmektedir. Doğanın dengesine zarar vermeden ve sürdürülebilirliğini sağlayarak ekonomiklikten ödün vermeden hammadde/malzeme sağlayabilen tedarikçilere “yeşil tedarikçiler” diyebiliriz.

Yeşil tedarikçi seçiminde kriterler kümesinin belirlenmesi, karar vericinin doğru sonuçlar almasını etkilediğinden firmaların seçim kriterlerini doğru belirlemeleri oldukça önemlidir. Çok sayıda kriter için çok sayıda alternatif tedarikçiyi değerlendirerek karar vermek ise firmalar açısından ciddi bir karar problemidir. Bu karar probleminin çözümünde ÇKKV teknikleri yaygın olarak kullanılmaktadır (Demirci, 2021).

Yeşil tedarikçi seçimine yönelik kriterler sektörler ve firmalar açısından ihtiyaçların farklılığı, tedarik edilecek hammadde, yarı mamul ya da malzemenin özelliklerine göre birbirinden çok farklı olabilmektedir. Aşağıda Tablo 1’de literatürdeki bazı araştırmalarda kullanılan kriterler örnek olarak verilmiştir.

Tablo 1. Yeşil tedarikçi seçimi ve kullanılan kriterleri ile ilgili örnek çalışmalar

Kriterler	Literatürden Çalışmalar						
	Bali, Köse ve Gümüş, 2013	Govindan, Khodaverdi, ve Jafarian, 2013	Chen, Wu ve WU, 2015	Wang, 2015	Tsai, Wei, Chen, Xu, Du, ve Lee, 2016	Wang, Chou, Luu, ve Yu, 2016	Banaeian, Mobli, Nielsen ve Omid, 2015
Kirlilik kontrolü		√		√	√	√	
Eğitim desteği		√					
Fiyat			√	√			√
Kalite			√	√			√
Servis imkanları	√						√

İncelenen makalelerde üzerinde araştırma yapılan ürünler, tedarikçiler, müşteri kitlesi gibi konularda farklılıklar olmasına rağmen benzer kriterlerin belirlendiğini görmekteyiz. Belirlenen 5 kriter bu makalede belirlenmiş kriterler ile kıyas yapabilmek için seçilmiştir. Tabloda gösterilen araştırmalarda

sunulandan daha fazla kriter belirlenmiş, fakat kıyaslama yapmak için listelenmeye ihtiyaç duyulmamıştır.

Yüksek teknoloji ürünleri üreticilerinin yeşil tedarikçi seçimi üzerine bir çalışmaya literatürde rastlanamamakla birlikte konuya en yakın örnek olarak LCD TV üreticilerinde yeşil tedarikçi seçimi üzerine Lee vd. (2009) gösterilebilir. Lee vd. (2009) küçük monitör seçimi için kriterler belirleyerek bulanık AHP yöntemi ile yeşil tedarikçi seçimi yapmıştır. Bu makalede kriterler, farklı ürünlerde yeşil tedarikçi seçimi yapan araştırmalardan ve yüksek teknoloji ürünlerindeki diğer önceliklerin uzmanlar tarafından bildirilmesiyle sentezlenerek elde edilmiştir. Burada olmayan para politikası, fonksiyonellik ve marka imajı kriterleri uzman görüşlerinden elde edilmiştir. Aynı zamanda uzmanlar kalite, eğitim desteği, fiyat, kirlilik ve servis imkânı kriterlerini de destekledikleri için kullanılmıştır.

3. Metodoloji

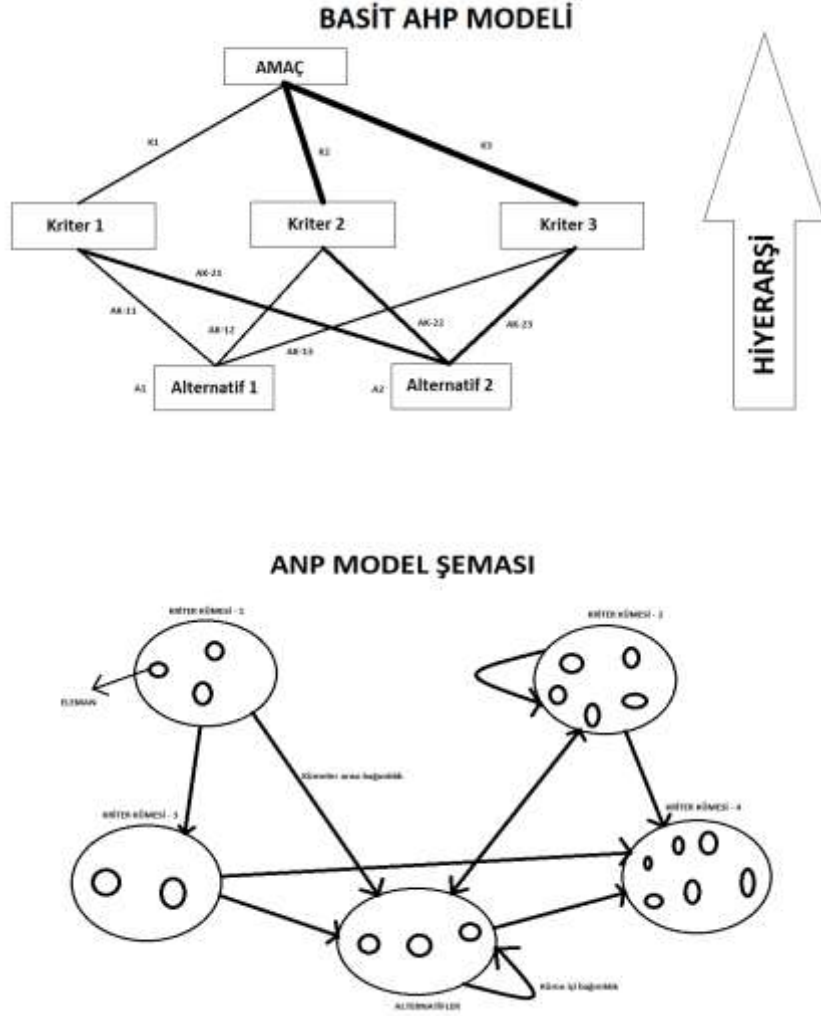
Bu çalışmada, üretici bir firma örneği üzerinden yüksek teknolojiye sahip yeni sensor ve kontrol ürünleri için yeşil tedarikçi seçimi karar problemi olarak ele alınmış ve problem ANP ile çözülmüştür. ANP'nin temelini Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) oluşturur. AHP ilk olarak Saaty tarafından 1971-1975 yıllarında Wharton School'da geliştirilmiş ve yine onun tarafından 1976'da literatüre önerilmiştir (Nikou ve Mezei, 2013). Sonraki yıllarda araştırmacılar tarafından çok çeşitli alanda karar verme süreçlerinde kullanılmıştır (Sipahi ve Timor, 2010). AHP çok kriterli bir karar problemini hiyerarşik seviyelere ayıran bir tekniktir ve AHP'de ilişki doğrusal yani tek yönlüdür (Saaty, 1980). AHP'nin diğer ÇKKV yöntemlerinden farklı bir avantajı, bireylerin öznel değerlendirmelerinin olduğu seçimlerde subjektif ve objektif değişkenleri birlikte hesaplayabilmesidir. AHP, hem kesikli hem de sürekli değişkenlerle ikili karşılaştırmalar yapabildiği gibi; bu karşılaştırmalar, gerçek ölçümlerden veya tercihlerin göreceli gücünü yansıtan temel bir ölçekten alınabilir.

ANP ise AHP'nin geliştirilmiş halidir. ANP, Saaty tarafından sunulan AHP'nin 1996'da yenilenen ve 2001'de olası karmaşık durumlarını ve geri bildirimleri kapsayacak şekilde genişletilen yeni halidir. AHP'den daha karmaşık karar problemlerini çözümlemek ve kriterlerin birbirleri ile ilişkisini de değerlendirmeye almak için ANP kullanılabilir. ANP'nin temel özellikleri:

- ANP, öncelikleri belirlemek ve hedefler ve kriterler arasında değiş tokuş yapmak için sistematik bir yaklaşıma sahiptir (Mishra, Deshmukh ve Vrat, 2002).
- ANP tarafından belirlenen kriter ağırlıkları veya öncelikleri, keyfi ölçekler yerine bir oran ölçeğinin kullanımına dayanmaktadır (Kim, Park ve Seo, 1997).
- ANP, yöneticiler ve diğer karar vericiler tarafından kabul edilebilecek nispeten basit, sezgisel bir yaklaşımdır (Presley ve Meade, 1999).
- ANP, karar vericiler arasında daha net bir anlayışa ve fikir birliğine yol açarak daha iyi bir karar ortamı sağlar (Torkkeli ve Tuominen, 2002).

ANP'yi AHP'den ayıran en büyük özelliği lineer olmamasıdır. AHP'de seviyeler arası hiyerarşik bir yapı varken, ANP'de bu yapı tek yönlü değildir; ikili karşılaştırmalar ile o düzeyin uygun seçimine karar vermek mümkündür (Saaty, 1987; Alidi, 1996). Bu farklılık Şekil 1'de görselleştirilmiştir. Buna göre AHP'de karar hiyerarşisinin tepesinde karar amacı bulunurken, altında karar kriterleri ve karar alternatifleri bulunur. ANP'de ise Şekil 1'in alt kısmında görüldüğü gibi alternatifler, kriterler ve alt kriterlerin kümeleri arasındaki etkileşimler ağı bulunur. Her alt ağdaki kümelere bulunan düğümler arasındaki üç tür bağlantı vardır. Bunlar tek yönlü bağ, iki yönlü bağ ve bağlantı olmama durumudur. İki küme arasında bağlantı yoksa aralarında herhangi bir yön oku yoktur. Tek yönlü bağlantılar bir tarafında yön olan oklar ile gösterilmiştir. İki yönlü bağlantıların ise iki ucunda da yön oku vardır.

Bir karar probleminde ağ modeli ve gerekli bağlantılar kurulduktan sonra her kriter için kriterlerin bağlantılarına göre tasarlanan ikili karşılaştırmalar yapılır. Buradaki yargılar AHP'de olduğu gibi Saaty Ölçeğiyle, 1'den 9'a kadar olan tamsayılarla ifade edilir. Ölçekte sırasıyla 1 eşit derecede önemli, 3 orta derecede önemli, 5 kuvvetli derecede önemli, 7 çok kuvvetli derecede önemli ve 9 aşırı derecede önemli anlamında kullanılmakta, çift numaralı değerler ise bu sayıların arasındaki önem düzeylerini göstermektedir.

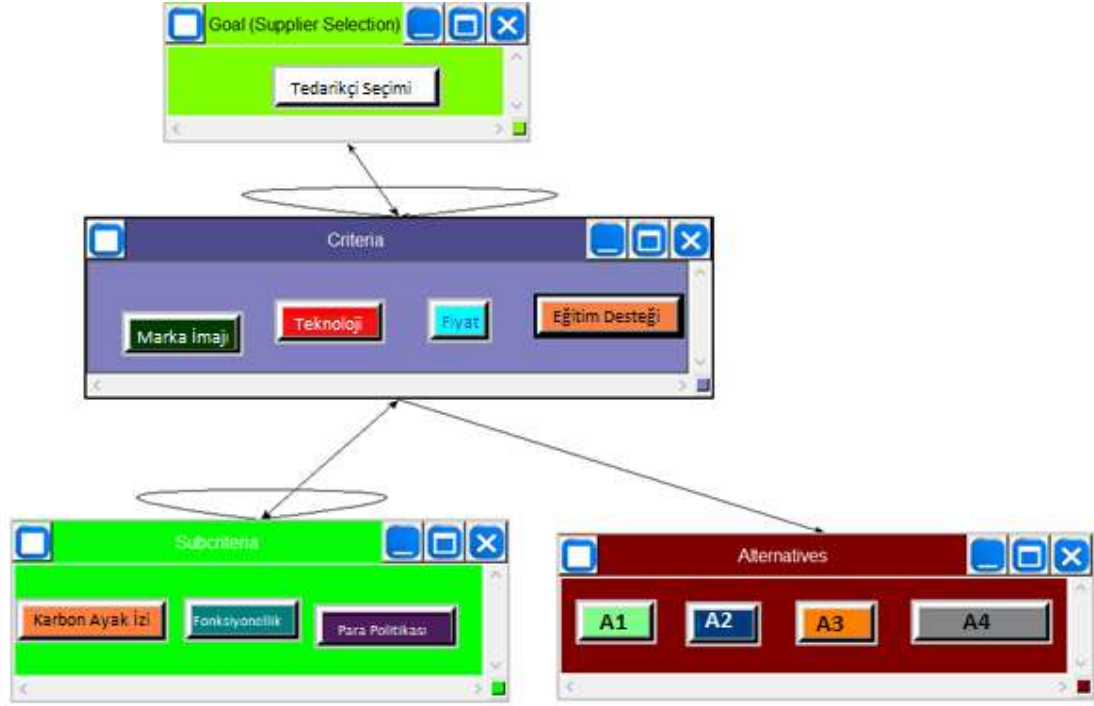

Şekil 1. AHP karar hiyerarşisi ve ANP etkileşim ağı

4. Karar Modeli

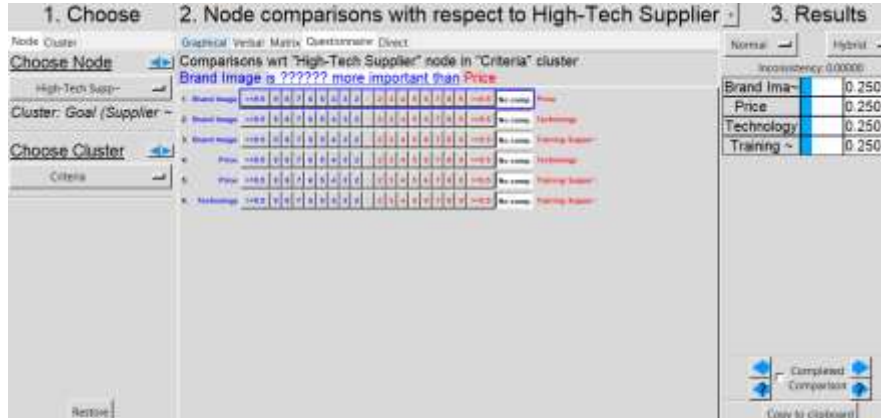
Yüksek teknoloji endüstrisinde kullanılan entegrelerde ve diğer elemanlarda yeşil tedarikçi seçimi için genel ve çevresel kriterlerin birleşimini içeren bir karar modeli oluşturulmuştur. Model için ilk olarak firmanın Ar-Ge projeleri üzerine çalışan uzman görüşlerinden ve yeşil tedarikçi seçimine yönelik literatürdeki araştırmalarından faydalanarak subjektif ve objektif kriterler belirlenmiştir. Modelde dört ana kriter ile üç alt kriter kullanılmıştır. Marka imajı, eğitim desteği, fiyat ve teknoloji kriterleri, araştırmalarda ortak olarak kullanılan kriter olup aynı zamanda uzmanların yüksek teknoloji ürün araştırmasında ve tedarikçi seçiminde en çok dikkat ettikleri kriterlerdir. Kirlilik, fonksiyonellik ve para politikaları ise özellikle Ar-Ge’de kullanılan ürünlere göre değişkenlik göstermektedir. Bu yüzden alt kriterler olarak belirlenmişlerdir. İkinci aşamada tedarik edilmek istenen entegreler ve diğer hammaddeler için 4 alternatif tedarikçi üzerinden kriterlerin içsel bağlantıları ve alternatiflerin kriterler üzerindeki etkisi ANP metodunun temeli oluşturan ikili sorularla değerlendirilmiştir.

Yüksek teknoloji ürünlerinde yeşil tedarikçi seçimi probleminin karar hiyerarşisi SuperDecisions 2.10.0 programında oluşturulmuş ve Şekil 2’de verilmiştir. Buna göre hiyerarşinin tepesinde problemin amacı yani yeşil tedarikçi seçimi yer almaktadır. Marka imajı, teknoloji, fiyat ve eğitim desteği şeklindeki kriterler ile karbon ayak izi, fonksiyonellik, para politikaları şeklindeki alt kriterler yoluyla 4 tedarikçi alternatifi değerlendirilmiştir.

Şekil 2. Yüksek Teknoloji Ürünlerinde Yeşil Tedarikçi Seçimi Karar Hiyerarşisi

Öncelikle kriterlerin ağırlıkları belirlenmiştir. Böylece kriterler için 21 adet ikili karşılaştırma matrisi elde edilmiştir. Bu işlemler alternatiflerle kriterlerin tamamı arasında da yapılmıştır.

Şekil 3. Örnek Bir İkili Karşılaştırma

Daha sonra oluşturulan Saaty'e (2004) uygun şekilden ağırlıksız süper matris ile elemanların öncelikleri kümelerine göre hem dikey hem de yatay olarak düzenlenmiştir. Karar modelinin süper matrisi Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Karar Modeli Süper Matrisi

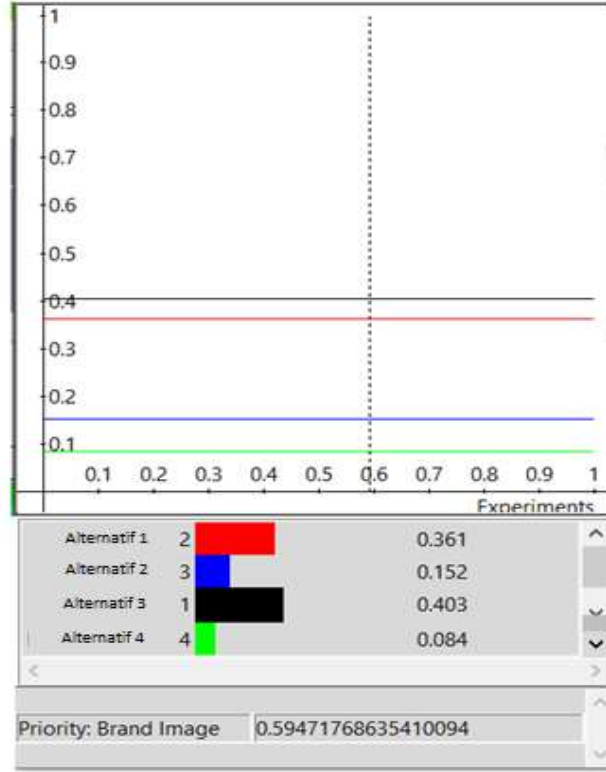
Cluster Node Labels		Criteria				Goal (Supplier Selection)		Subcriteria	
Alternatifler	Brand Image	Price	Technology	Training Support	Brand Image	Price	Technology	Training Support	High-Tech Supplier
	Brand Image	Price	Technology	Training Support	Brand Image	Price	Technology	Training Support	Carbon Footprint
	Brand Image	Price	Technology	Training Support	Brand Image	Price	Technology	Training Support	Functionality
	Brand Image	Price	Technology	Training Support	Brand Image	Price	Technology	Training Support	Monetary Policy
Criteria	Brand Image	0.000000	0.200000	0.000000	0.000000	0.126166	0.387881	0.112098	0.234164
	Price	0.217638	0.000000	0.000000	0.000000	0.088160	0.365792	0.069614	0.391763
	Technology	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.258758	0.340328	0.836784	0.108818
	Training Support	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.525918	0.000000	0.160703	0.070406
Goal (Supplier Selection)	High-Tech Supplier	1.000000	1.000000	1.000000	1.000000	1.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Subcriteria	Carbon Footprint	0.833333	0.454545	0.166667	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.750000
	Functionality	0.000000	0.454545	0.833333	0.875000	0.000000	0.000000	0.000000	0.250000
	Monetary Policy	0.166667	0.000000	0.000000	0.125000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000

Ağırlıklı öncelikler, o kümenin öğelerinin başka bir küme üzerindeki etkisine karşılık gelen süper matrisin sütun öncelikleri bloğundaki tüm öğeleri ağırlıklandırmak için kullanılır (Saaty, 2004). Bu işlem, ağırlıklı süper matris ile sonuçlanan tüm kümeler için tekrarlanır. Burada bir elemanın en iyi sonuç üzerindeki nihai etkisini elde etmek amaçlanır. Limit matrisi ve sistemin çözümü, sistemin ham değerleri matrisin her bir sütunu için aynı değere yakınsayana kadar, değişken etkileşiminin hesaba katıldığı ağırlıklı süper matrisin kendisiyle çarpılmasından elde edilir (Saaty, 2004). Bu süreç limit matrisini verir. Limit matrisi Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Limit Matrisi

Cluster Node Labels		Criteria				Goal (Supplier Selection)		Subcriteria	
Alternatifler	Brand Image	Price	Technology	Training Support	Brand Image	Price	Technology	Training Support	High-Tech Supplier
	Brand Image	Price	Technology	Training Support	Brand Image	Price	Technology	Training Support	Carbon Footprint
	Brand Image	Price	Technology	Training Support	Brand Image	Price	Technology	Training Support	Functionality
	Brand Image	Price	Technology	Training Support	Brand Image	Price	Technology	Training Support	Monetary Policy
Criteria	Brand Image	0.059591	0.059591	0.059591	0.059591	0.059591	0.059591	0.059591	0.059591
	Price	0.023477	0.023477	0.023477	0.023477	0.023477	0.023477	0.023477	0.023477
	Technology	0.053478	0.053478	0.053478	0.053478	0.053478	0.053478	0.053478	0.053478
	Training Support	0.012400	0.012400	0.012400	0.012400	0.012400	0.012400	0.012400	0.012400
Goal (Supplier Selection)	High-Tech Supplier	0.271971	0.271971	0.271971	0.271971	0.271971	0.271971	0.271971	0.271971
	Carbon Footprint	0.030159	0.030159	0.030159	0.030159	0.030159	0.030159	0.030159	0.030159
	Functionality	0.120856	0.120856	0.120856	0.120856	0.120856	0.120856	0.120856	0.120856
	Monetary Policy	0.009493	0.009493	0.009493	0.009493	0.009493	0.009493	0.009493	0.009493

Nihai sonucun, girdilerdeki yargılara göre tutarlı olup olmadığını belirlemek için duyarlılık analizi yapılabilir. Örnek olarak Şekil 4'te marka imajı kriteri için alternatif seçim modelinin hassasiyet grafiği verilmiştir. Grafik marka imajının önceliklerinin değeri ne olursa olsun, 1 numaralı alternatifin baskın alternatif olmaya devam ettiğini göstermektedir. Diğer kontrol kriterleri için duyarlılık analizi yapılmış, sonucun istikrarlı olduğu ve genel sıralamaları değiştirmedikçe görülmüştür.

Şekil 4. Duyarlılık Analizi

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada yüksek teknoloji ürünleri için ANP yöntemi ile yeşil tedarikçi seçimi yapılmıştır. ANP çok kriterli karar verme sistemlerinde, kriterler ve alternatifler arasında etkileşime ve geri bildirimine izin veren nispeten yeni bir metodolojidir. Burada ANP kullanarak Ar-Ge üzerine çalışan ve yurt dışı teknoloji tedarikçilerine sahip olan şirket için 4 alternatif tedarikçi arasından seçim yapılmış, %40,3 göreceli önceliğe sahip 3. tedarikçinin belirlenen kriterler çerçevesinde en iyi olduğu görülmüştür. Ayrıca sonucun kararlılığı duyarlılık analizi ile test edilmiştir.

ANP'nin en büyük zorluklarından birisi, kriter ve alternatiflerin sayısının artmasıyla karar vericinin 2'nin kuvvetleri oranında artan ikili karşılaştırmalar oluşturmak zorunda kalmasıdır. Kriterlerin ve alternatiflerin kümelenmesi, bu ikili matrislerin karmaşıklığını bir dereceye kadar azaltmaya yardımcı olur. Bu çalışmada oluşturulan kriterler ve kümeler artırılabilir ve gelecek çalışmalarda ürüne, tedarikçiye, müşteriye özgü daha derin araştırmalar yapılabilir. Özellikle çevresel etmenlerin dışında müşterinin isteyebileceği sosyal etmenlerin eklenmesi ile daha sürdürülebilir tedarik zincirlerinin kurulmasına yardımcı olunabilir. Kriterlerin artırılmasının yanı sıra gelecek çalışmalarda diğer çok kriterli karar verme metodlarından faydalanılabileceği gibi, birden çok yöntem kullanılarak hibrit sonuçlar da elde edilerek kıyaslamalar da yapılabilir. Ayrıca, yüksek teknoloji ürünlerinde yeşil tedarikçi seçimi için önerilen ANP yaklaşımı, yüksek teknoloji tüketicilerinin diğer teknolojik kullanımlarında da karşılaştırma yapabilmeleri için bir metodoloji olarak kullanılabilir. Bu sayede tedarikçilerden farklı kriterlerdeki beklentiler için yenilik ve geliştirmeler istenebilir.

Kaynakça

Alidi A. S. (2004), "Use of the analytic hierarchy process to measure the initial viability of industrial projects", *International Journal of Project Management*, 14, 205-208.

Bali, O., Kose, E., & Gumus, S. (2013), "Green supplier selection based on IFS and GRA", *Grey Systems: Theory and Application*, 3(2), 158-176.

- Banaeian, N., Mobli, H., Nielsen, I. E., & Omid, M. (2015), "Criteria definition and approaches in green supplier selection—a case study for raw material and packaging of food industry", *Production & Manufacturing Research*, 3(1), 149–168.
- Barry, J. (1994), "The Limits of the shallow and the deep: Green politics, philosophy and praxis", *Environmental Politics*, 3, 369-394.
- Biagini B. and Sagar A. (2004), "Nongovernmental Organizations (NGOs) and Energy", *Encyclopedia of Energy*.
- Chen, Y. J., Wu, Y. J., & Wu, T. (2015), "Moderating effect of environmental supply chain collaboration: Evidence from Taiwan", *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 45(9/10), 959–978.
- Demirci, A. (2021), "Green Supplier Selection by Using COPRAS And EDAS Methods", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, Uluslararası Sürdürülebilir Lojistik Sempozyumu Özel Sayı, 8, 9-21.
- Govindan, K., Khodaverdi, R., & Jafarian, A. (2013), "A fuzzy multi criteria approach for measuring sustainability performance of a supplier based on triple bottom line approach", *Journal of Cleaner Production*, 47, 345–354.
- Kim, K., Park, K., & Seo, S. (1997), "A matrix approach for telecommunications technology selection", *Computers and Industrial Engineering*, 833–836.
- Lee, A. H., Kang, H. Y., Hsu, C. F., & Hung, H. C. (2009), "A green supplier selection model for high-tech industry", *Expert systems with applications*, 36(4), 7917-7927.
- Li, B. and Bi, R. (2009), "Using ANP to evaluate technology innovation", in *Proc. 2009 International Conference on Future BioMedical Information Engineering*, 272-275.
- Mishra, S., Deshmukh, S. G., & Vrat, P. (2002), "Matching of technological forecasting technique to a technology", *Technological Forecasting and Social Change*, 1–27.
- Nikou, S., and Mezei, J. (2013). Evaluation of mobile services and substantial adoption factors with Analytic Hierarchy Process (AHP). *Telecommunications Policy*, 37(10), 915-929.
- Önder, T. (2019), "Doğayla Sözleşme: Eko-merkezci Siyasetin İmkânı", *Journal of Urban Studies*, 10, 1057.
- Presley, A. and Meade, L. (1999), "Strategic alignment and IT investment selection using the analytic network process", Paper presented at the *Americas Conference on information systems*, Milwaukee WI.
- Saaty T. L. (1980), *The analytic hierarchy process*, New York: McGraw-Hill.
- Saaty T. L. (2004), *Super Decisions Software*, Pittsburgh, PA: RWS Publications.
- Saaty, R.W. (1987), "The Analytic Hierarchy Process-What It Is and How It Is Used", *Math Modelling*, 9, 161-176.
- Sipahi S. and Timor M. (2010), "The analytic hierarchy process and analytic network process: an overview - of applications" *Management Decisions*, 48 (5), 775-808.
- Torkkeli, M. and Tuominen, M. (2002), "The contribution of technology selection to core competencies", *International Journal of Production Economics*, 271–284.
- Tsai, S. B., Wei, Y. M., Chen, K. Y., Xu, L., Du, P., & Lee, H. C. (2016), "Evaluating green suppliers from a green environmental perspective", *Environment and Planning B: Planning and Design*, 43(5), 941–959.
- Wang Chen, H. M., Chou, S. Y., Luu, Q. D., & Yu, T. H. K. (2016), "A fuzzy MCDM approach for green supplier selection from the economic and environmental aspects", *Mathematical Problems in Engineering*.

Wang, X. (2015), “A comprehensive decision making model for the evaluation of green operations initiatives”, *Technological Forecasting and Social Change*, 95, 191–207.

AZƏRBAYCAN MİFLƏRİNİN FUNKSIONAL XARAKTERİ

Ph.D. dosent, Mürşüdoğlu Ulduz Başır qızı

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Şəki Regional Elmi Mərkəzinin

“Folklor və sənətkarlıq” şöbəsi, aparıcı elmi işçi

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin “Dillər” kafedrası, Şəki filiali

ORCID ID: 0000-0001-6106-7100

ABSTRACT

The Functionalist Myth Theory discusses how myths may be used to educate morality and social conduct by describing what we should and shouldn't do, as well as the repercussions of our mistakes. According to this view, myth was formed solely for the purpose of social control and to ensure societal stability.

First, the most widely accepted definitions equate functionalism with sociological analysis, while non-functionalism is associated with either reductionist theories or pure description. Second, the concerns posed by functionalism are basically the basic issues or questions of sociological theory, save in as much as they arise from the ambiguities of terminology like "function." Third, under the guise of sociology or social anthropology, the growth of functionalism signified a reaction against reductionist theories, anti-theoretical empiricism, and moralistic or ideological viewpoints. (1.757) Although functionalism may have been beneficial at the time of its inception, the ambiguities of its unique nomenclature have made the myth that it is a unique strategy a liability today. For the purpose of greater clarity and efficiency, it is prudent to forsake the myth.

Keywords: myth, functionalism theory, characteristic features

1. Giriş

Mif əxlaqi və birmənalı əhvalatdır, onlar həm də təbiətin və qədim cəmiyyətin açarı kimi onların davranışının təbii nizamını izah etməyə kömək edir. Mif həm də kim olduğumuzu, məsələn, müdriklər, övliyalar, peyğəmbərlər, qəhrəmanlar kimi bəzi nümunəvi insanlar kimi köklü metaforaları və həqiqi insan olmağın nə demək olduğunu formalaşdırır. Buna görə mif insanın həyatı dövrünün hər bir mərhələsi üçün davranış modellərini açıqlayır. Miflər hadisələrin niyə baş verdiyini və dünyamızı və öz şəxsi varlığımızı təhdid etdiyini və xilas olmaq, azad olmaq və ya yenilənmək üçün nə etməli olduğumuzu təsvir edir.

Azərbaycandan qələmə alınan folklor örnəklərində “mif” və “xalq nağılları” terminləri bəzən qeyri-müəyyən olur. Bu, hər iki əhvalatların arasında kəskin sərhəd xəttinin olmamasının zəruri nəticəsidir. “Mövcud mifologiya təriflərindən hansını qəbul etsək də, ixtiyari fərqlər qoymadan həll edilə bilməyən çətinliklər yaranacaq.” (2. 377) Əgər mifi, təbiət hadisələrini izah edən nağılları təbii fenomen kimi təyin etsək və bu mənada təbiətin şərhinin hissələri kimi qəbul etsək, eyni bir nağılın həm bir şəkildə izahlı, digər şəkildə isə izahedici xüsusiyyətlərinin olması aşkar edilməsi mümkündür və bu halda onu adi nağıl kimi qəbul etmək çətinləşir. Təsnifat prinsipinə ciddi riayət olunarsa, genetik cəhətdən biri miflərlə, digəri isə xalq nağılları ilə əlaqəli olan əhvalatları ayırmaq mümkündür. Söz yox ki, bu yolla lazımsız çətinliklər də yaranır

Müxtəlif mif növləri vardır, lakin mahiyyət etibarı ilə onları üç qrupa bölmək olar:

- **Etioloji miflər**
- **Tarixi miflər**
- **Psixoloji mif**

Etioloji miflər müəyyən bir şeyin necə meydana gəldiyini izah edir. Bu tip miflər, adətən, mənşə hekayəsi kimi müəyyən edilir. R. Qaffarının fikrinə görə etioloji miflərdə təbiət varlıqlarının və sosial-mədəni obyektlərin yaranma səbəbləri izah edilir. (4. 357)

Tarixi miflər keçmişə aid bir hadisəni (hətta baş vermişə) real hadisədən daha böyük məna ilə təqdim edir.

Psixoloji miflər məlumdan naməlumla doğru olan səyahəti təqdim edir ki, bu xarici dünya ilə onun daxili şüurunu tarazlaşdırmaq üçün psixoloji ehtiyacı ifadə edir.

Bildiyimiz kimi mifin dörd əsas nəzəriyyəsi: rəşional mif nəzəriyyəsi, funksional mif nəzəriyyəsi, strukturalizm mif nəzəriyyəsi və psixoloji mif nəzəriyyəsi mövcuddur. **Rasional mif nəzəriyyəsi** miflərin təbii hadisələri və qüvvələri izah etmək üçün yaradıldığı bildirilir. **Funksionalizm mif nəzəriyyəsi** miflərin hansı növ işlərin edilməli və edilməməli olduğunu və yanlış hərəkətlərin nəticələrini izah edir. Funksional mif nəzəriyyəsi də miflərin sosial nəzarət üçün yaradıldığını və cəmiyyətdə sabitliyi təmin etmək funksiyasına xidmət etdiyini bildirir. Sosiologiyada, antropologiyada, arxeologiyada, tarixdə, fəlsəfədə və dilçilikdə **strukturalizm** ümumi mədəniyyət və metodologiya nəzəriyyəsidir ki, insan mədəniyyətinin elementlərinin daha geniş sistemə münasibəti ilə başa düşülməsini nəzərdə tutur. **Psixoloji mif nəzəriyyəsi** miflərin necə insan duyğularına əsaslandığını və insanın şüuraltı zehmindən gəldiyini bildirir. Dünyanın hər yerindəki mədəniyyətlərin oxşar qorxuları, sualları və istəkləri var idi ki, onlar üçün izah olunmaz idi.

Digər mədəniyyətlərdə olduğu kimi, yerli Azərbaycan mədəniyyəti də anlamadıqları təbiət hadisələrini izah etmək üçün istifadə edilən mif və əfsanələrlə zəngindir. Ən çox yayılmış miflər insanın, heyvanın və bitkinin mənşəyini izah edən etioloji miflərdir.

Bir çox Azərbaycan miflərini əsas ideyası dünyanı insanlar üçün uyğun bir yerə çevirən və insanlara necə yaşamağı öyrədən mədəniyyət qəhrəmanıdır. Belə bir xarakter yer və göyü yarada, insanları və heyvanları yarada, canavarları öldürə və ya daşa çevirə bilər.

Azərbaycan mifologiyasında çoxlu mifik qəhrəman varlıqlar var. Yaradan tanrılar və qəhrəmanlar adətən nizam-intizam yaradır və ya bərpa edirlər. Hiyləgərlər və heyvanlar kimi personajlar müsbət və ya mənfi keyfiyyətlərə malik ola bilər. Bəzən onlar faydalı və əyləncəlidir; digər vaxtlarda onlar gözlənilməz, aldadıcı və ya zorakı olurlar. Mifik fiqurlar həmişə eyni kateqoriyaya düşür. Hiyləgər mədəniyyət qəhrəmanı kimi çıxış edə bilər, mədəniyyət qəhrəmanı heyvan ola bilər, heyvan yaradıcı fiqur ola bilər və yaradıcı məhv etmək qabiliyyətinə malik ola bilər.

2. Funksional Miflərin Xarakteri

Mifin, xüsusən, ibtidai mifin əsas cəhətlərindən biri, əşyanın, predmetin genezisi haqqında bilgi verməkdir, onun quruluşunu, izah etməkdir. Bu mənada indi bizə güdrətli bədii istedadın məhsulu kimi görünən mif vaxtilə, xüsusən, yarandığı vaxtlar praktiki mərasim və ritual xarakteri daşıyırdı. Nəzəri məsələləri yalnız din rəhbərləri bilirdilər və praktiki tərəfini xalqa icra etdirirdilər.

Qədim müdrüklər insanları miflər vasitəsi ilə tərbiyə edirdi, təlimatlandırır və onları təbiətlə incə rəftara, müqəddəs duyğularla yaşamağa, ətrafında olan və insanın yaşamasına şərait yaradan ana torpağa məhəbbət, qayğı ilə yanaşmağa təhrik edir, insanın öz sağlamlığı naminə dünyaya müsbət prizmadan müdaxiləsinə təkan verirdi.

Miflərin ən bariz funksiyası təbii və ya mədəni faktların izahıdır. Məsələn, Azərbaycan miflərindən biri buğdanın mənşəyini izah edir: tənha bir kişi uzun, sarısaçlı gözəl bir qızla qara və çirkin qızın savaştığının şahidi olur. Qara çirkin qız gözəl qızı məhv etməyə çalışırdı. Kişi qara qızı öldürür və gözəl qızı xilas edir. Gözəl qız minnətdarlıq niyyəti ilə ona necə taxıl yetişdirə biləcəyini təfərrüatlı şəkildə danışır və bu hərəkətləri nəticəsində onun ipək saçlarını və gözəl üzünü (yəni sünbül saçları) yenidən görə biləcəyini deyir. Bundan sonra insan onu becərir və istifadəsi üçün buğda toxumu tədarük edir. Azərbaycan yerli əhalisi sünbül saçları (qadının saç) görəndə bilirlər ki, gözəl qız onları görməyə gəlib və minnətdarlıqla xatırlayır. Aydın ki, bu kimi bir mif izahat funksiyasını və hekayə formasını bir yerdə təqdim edir, mifin təxəyyül gücü etibarlılıq hissi doğurur, eyni zamanda onu yaddaqalan və qalıcı formada kristallaşdırır. Beləliklə, miflər bir çox ənənəvi tərbiyə sistemlərində mühüm roloynama funksiyası daşıyır.

Mifin funksionalist nəzəriyyəsi nəyi etməli olduğumuzu və etməməli olduğumuzu və səhv hərəkətlərimizin nəticələrini ifadə edərək, əfsanələrin əxlaq və sosial davranışı öyrətməyə necə kömək etdiyini izah edir. Bu nəzəriyyə həm də mifin yalnız sosial nəzarət üçün yaradıldığını və cəmiyyətdə sabitliyi sığortalamaq məqsədinə xidmət etdiyini bildirir. Tarixi mənbələrdən məlum olduğu kimi, qədim insanlar bütün cansız əşyaları canlı hesab edirdilər. Bu münasibət hal- hazırda da mövcuddur. Çünki mifik təfəkkür öz inkişafında ən azı iki başlıca mərhələdən keçir: birinci mərhələdə insan özünü təbiətdən ayırmır, özünü təbiətin özündə təsəvvür edir, ikinci mərhələdə isə bu əlaqə pozulur, insan özünü və insani başlanğıcının hamısını təbiətdən ayırır.

K. Vəliyevin (5.13) yazdığına görə türk mifoloji anlamında insan tanrı və təbiətdə mövcud olan müxtəlif cisimlərin birliyindən yaranmışdır. Tanrı müxtəlif şəkillərə girərək qızlarla evlənmiş və müəyyən tayfaların əsasını qoymuşdur. Qurd, Dağ, Qırmızı Köpək, Ağac şəklində tanrılar insanların valideynləri idilər. Bəzi miflərdə insan yarı at, yarı insan şəklində göydən enmişdir. Bu miflərin insanı təlimatlandırmaq məqsədi ilə yaradılması ideyası diqqəti cəlb edir. İnsanın bu təbiətin canlı və cansız varlıqları ilə qohumluq əlaqəsini şərh edir.

Ağac ananın bəslədiyi insan miflərimizdə və nağıllarımızda rast gəlinən süjetlərdir. Müqəddəs hesab edilən əksər ağac və bitkilər ya gənc, ya da ağbırçək nurani qadın simasında təsvir edilir. Onlar mehriban, şəfqətli və qayğıkeşdirlər. Ana Ağac övladının qidalandırır, şəfa verir, qoruyur, cəzalandırır. Ağacla ananın eyniləşdirilməsi əsasən nağıl və əfsanələrin süjet xəttidir. Bu təlimatverici miflər bəşəriyyətin tərəqqisində və inkişaf etməsində ağacların rolunu və onların qorunmasının vacibliyini şərh edir.

Qadının insan yaratdığını, dünyaya gətirdiyini mədh edən və ucaldan mifoloji mətnlərdə cəmiyyətin, toplayıcılıqla və əkinçiliklə dolanan bir cəmiyyət olduğuna da diqqət yetirilməlidir. Türk mifologiyasının həm inanc, həm də tətbiq istiqamətini yaşadan şamanlar, qadın və kişilərlə əlaqədar müxtəlif simvollarından bir yerdə istifadə edirlər. Bu vəziyyət şamanın cinsi şəxsiyyətini də araşdırmağa imkan verir. İki cinsiyyətin xüsusiyyətlərini daşımaq, qadın və kişinin ilk yaradıldıkları o kosmik zamana dönüş və o, ilk yaradılış anının müqəddəs gücünə çatma istəyi şəklində mifoloji bir izahla açıqlanır. Ayrıca uzun tarixi və ictimai dövrlər boyunca müqəddəs qəbul edilən şeylərin simvolik olaraq yaşadılması da şamanlarda görülən bu iki cinsiyyətli xüsusiyyətləri də aydınlaşdırır. Kişi şamanların qadınlıq xüsusiyyətləri daşımaları, qadının müqəddəsləşdirildiyi hesab edilən dövrü ilə əlaqəlidir. Mənşəyi etibarilə mifologiyaya əsaslanan dastanlarda, qadın həm mükafat, həm soyu müqəddəsləşdirən tanrı xarakterli bir ünsür olaraq görülür. Bir cəmiyyəti təmsil edən dastan qəhrəmanı öz cəmiyyətinin düşməni, digər cəmiyyətin qəhrəmanlarını və ordusunu məğlub etdiyində, qadın, düşməndən əldə etdiyi bir mükafat, ən yaxşı qənimət idi. Bu qadın, ümumiyyətlə, qəhrəmanın məğlub etdiyi, yerinə keçdiyi kralın arvadı və ya qızıdır. Bu vəziyyət həm döyüşçü, kişi suveren cəmiyyətlərin, həm də qadın müqəddəsliyinin var olduğu əkinçilik cəmiyyətlərinin dastanlarında görülür. Oğuz Kağan, öz cəmiyyətini, daha doğrusu ovçu bir cəmiyyətin həyat sahəsini təhdid edən, yəni meşəsi və ov heyvanlarına nəzarət edən gərgədanı öldürdükdən sonra, göy tanrısının və yer tanrısının təqdim etdiyi qadınlarla evlənir. Bu dastanla əlaqəli olaraq qadının, kişi cinsliliyinin obyektə və soyun davamlılığı üçün artım vasitəsi şəklində görüldüyü də müəyyən edilir. Çünki Oğuz Kağan, bu qadınları görür və istədiyini alır. Uyğurca Oğuz Dastanında, Oğuzun göy tanrısının qızı ilə evlənməsi təsvir edilir. Bu qadınlardan doğulan uşaqlara da Gün, Ay, Ulduz adları verilir. Bu adlar göylə əlaqəli müqəddəs varlıqlardır. Beləliklə dastan, o soyun göy tanrısıyla və göydəki müqəddəs varlıqlarla ucaldılmış ifadəsi halını alır. Dastanda Oğuz, yer tanrısının qızı ilə də evlənir. Oğuzun yer tanrısının qızından doğan uşaqlarına isə Gün, Ay, Dəniz adları qoyulur. Burada da soyun yer-su tanrısıyla əlaqəli olaraq ucaldılması nəzərdə tutulur. Bunlar tam bir mifdir.

Miflər insan mənəviyyat təcrübəsinin əhəmiyyətli və universal cəhətini göstərir. Ruhani inancın, təcrübənin spesifik məzmunu dəyişir, lakin bütün mədəniyyətlərdə son, transsəndent, müqəddəs və ya ilahi qüvvə anlayışı vardır. (3. 12-23)

Mənəviyyat elm adamları tərəfindən ardıcıl olaraq müqəddəsin axtarışı və ya onunla ünsiyyət kimi müəyyən edilir. Bu, mənəviyyatın öyrənilməsin elm adamları arasında demək olar ki, konsensual tərifə çevrilmişdir, çünki bu tərif mövzu ilə bağlı tədqiqatların təxminən üçdə ikisində öz əksini tapmışdır .

Qədim dünya xalqları mənəviyyatı təlimləndirərək əsas reallıq haqqında əhvalatlar və nağıllar yaradırdılar. Miflərdə, ehkamlarda yaradılan surətlərdə ölümsüzlük ifadə edilirdi. Tanrılar, Ulu yaradan insanın, tayfaların, bütün dünyanın yaratıcısıdır. Tanrı və tanrıçalar insanın simasında təsvir edilirdi, qadın və kişi cinslərindən ibarət idi. Bəzi miflərdə insan “Allahın surətində” yaradılır, bəzilərdə Tanrı insanın qəlbində, bəzilərdə səmada, bəzilərdə isə yeraltı və yerüstü dünyada yaşadığına inanırdılar. Bəzi mifoloji tanrılar insanın taleyini həll edir, insan doğularkən ömür kitabı yazılmış şəkildə olur, insan öz taleyini dəyişə bilməz, hər şey tanrının əlindədir. Bəzın mifoloji məntlərdə İllah insanı sevgidən yaradıb, ona yalnız yaxşılıq edir, qoruyur və sevindirir. Bütün bunlar insan qarşısında öhdəlikləri, vəzifələr qoyur. Tanrıya itaət və ibadət etmək, təşəkkür etmək, səcdə etmək, qurbanlar vermək və əsas fəaliyyətini onun qanunları əsasında formalaşdırmaq tövsiyə edilir. Azərbaycan folklorunda insan həyatını tənzimləyən, onların həyatını idarə edən pərilər, tanrılar, cinlər və onların qarşısındakı məsuliyyətlər onu disiplinli olmağa təhrik edir, təbiətlə balas yaratmağa və qorumağa sövq edir..

Miflər üç əsas anlayış təqdim edir: müqəddəs və ya transsendent (adidən kənar), müqəddəslə əlaqə və məqsəd axtarışı. Beləliklə, mənəviyyat həm mənə/məqsədin nəticəsi, həm də mənə/məqsədin mənbəyi ola bilər. Tanrı, Böyük güc, ilahilik və ya ilahlarla əlaqəli atributlar, məsələn, transsendensiya, sonluq, sərhədsizlik və dərin əlaqə, adətən "müqəddəs" adlanır. Transsendent, teist varlıq, özü, bəşəriyyət, bütün canlılar və ya təbiətlə əlaqə, yaxınlıq və ya birlik hissi insanların müqəddəs hesab edə biləcəyi yollardan bəziləridir (2, 215).

“Axtarış” funksiyası müqəddəslə əlaqəni kəşf etmək, saxlamaq və bəzən dəyişdirmək prosesinə aiddir. İnsanlar müqəddəs olanı ənənəvi dini kontekstlərdə də, qeyri-ənənəvi kontekstlərdə də axtarırlar. Üstəlik, müqəddəsliyə aparan yollar meditasiya və dua kimi mənəvi təcrübələr formasını ala bilər; mənəvi inanclar, məsələn, ölümdən sonrakı həyat və ya karma inancları; ailə, dostlar və ya qurumlarla mənəvi əlaqələr; mistik görüşlər və müqəddəs anlar kimi mənəvi təcrübələr. Əlavə etmək lazımdır ki, mənəviyyat insan təbiətində həm ən yaxşı, həm də ən pisi ortaya çıxarmaq potensialını nümayiş etdirmişdir. Biz burada əsasən mənəviyyatın daha parlaq tərəfinə diqqət yetirməliyik.

Geniş elmi araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, mənəviyyat zehni rifahda (3. 213) və fiziki sağlamlıqda mühüm rol oynayır və eyni zamanda mənfi həyat təcrübələrinə psixoloji uyğunlaşmada qoruyucu amildir.

Xarakterin güclü tərəfləri universaldır (3, 214). Xarakterin güclü tərəfləri şəxsiyyətin əsasını təşkil edən, müsbət nəticələrə səbəb olan (məsələn, yaxşılaşma, münasibətlər, sağlamlıq, mənə və nailiyyətlər) və kollektiv yaxşılığa töhfə verən müsbət şəxsiyyət xüsusiyyətləri kimi müəyyən edilir. Alimlərin 3 illik əməkdaşlığından əldə edilən müasir tədqiqatlar (3. 204) ümumi insanlığa və dolğun və mənalı həyatın xüsusiyyətlərinə dair araşdırmanı əhatə edirdi.

Xarakterin güclü cəhətləri ümumbəşəri fəzilətlər altında yuva qurur; məsələn, maraq və yaradıcılıq xarakterinin güclü tərəfləri müdrikliyin fəzilətinə, cəsarətin və dürüstlüyün cəsarətin altına, sevginin və ictimai zəkanın altına düşür, insanlıq altında komanda işi, ədalətin altında komanda işi ədalətin altında, bağışlanma və ehtiyatlılıq təvazökarlığın altında, ümid və minnətdarlığın aşılması altındadır.

Tədqiqat təsdiq edir ki, mədəniyyətlər, adət-ənənələr, ritual və inanclar həm ucqar kənd yerlərində, həm də müasir cəmiyyətdə yaşayan əksəriyyət insanlar arasında güclü şəkildə mövcuddur.

İnsan şəxsiyyətinin güclü tərəflərini tapılması, təsnif edilməsi, təbliğ edilməsi, başa düşə və bəlkə də inkişaf etdirə biləcəyimiz unikal obyektiv kimi diqqəti cəlb edir, mənəviyyat və xarakterin güclü tərəflərinin integrasiyasını araşdırmağa sövq edir, həmçinin xarakterdəki ən son elmin, əsas konsepsiyaların və ən yaxşı təcrübələrin necə olduğunu nəzərdən keçirəməyə imkan verir. İnsan xarakterinin güclü tərəfləri mənəviyyat haqqında anlayışımızı məlumatlandırır və dərinləşdirir və mənəvi təcrübələri inkişaf etdirmək üçün potensial təkliflər verir. İnteqrativ bir çərçivə təmin etmək üçün biz kəmiyyət, keyfiyyət/fenomenoloji, teoloji, psixososioloji, fəlsəfi və digər sahələr kimi müxtəlif metodologiyalar və mənbələrdən istifadə etməklə tədqiqatlar üzərində düşünürük, çünki bu integrasiya yalnız köklərə köklənməkdən fərqlənir, müsbət psixologiya və ya teologiya kimi müxtəlif sahələrin perspektivlərindən ideya tələb edir.

Bu cür çoxşaxəli integrasiya hər iki təlim-tərbiyə sahəsinə fikir və müdriklik təklif edir və bu konstruksiyaların bir-biri ilə necə əlaqəli olduğunu, bir-birinə praktiki dəyər qatdığını və birlikdə daha

böyük insan bütünlüyünə töhfə verdiyini daha da araşdırma biləcək psixo-mənəvi tədqiqatlar üçün yeni istiqamətlər açır. Həyatı boyu və müxtəlif mədəniyyətlər və əhali arasında xarakterin güclü və mənəviyyatının təcrübə və təzahüründə fərdi fərqlərin tədqiqini əhatə edir.

3. Nəticə

Qeyd etdiyimiz kimi mifin funksionalist nəzəriyyəsi insan xarakterinin güclü tərəfləri və mənəviyyatı haqqında, ən yaxşı halda, insanın fəaliyyəti ilə bağlı narahatlığı paylaşır. Ətrafımızdakı dünyanı anlamağa, keçici varlığımızı aşmağa, unikal orijinal potensialımızı və çağırışlarımızı kəşf etməyə, məhdud mənliliklərimizdən daha böyük bir şeylə əlaqə axtarmağa olan əsas insan istəyi özünü göstərər və daha fərqli şəkildə konseptuallaşdırıla bilər. Biz iki yol təklif etdik - təməl yolu və müqəddəsləşmə yolu - bu yolla xarakterin güclü tərəfləri və mənəviyyat bir araya gəlib bir-birini asanlaşdırıla bilər. Daha sonra xarakterin güclü tərəflərinin və ya mənəviyyatının inteqrasiyası ilə gücləndirilə bilən hər bir müəyyən edilmiş sahə daxilində təcrübələrin nümunələrini təqdim etdik.

Xarakterin güclü tərəfləri və mənəviyyatının düşünülmüş inteqrasiyasının irəliləyişini davam etdirərək, inanırıq ki, insan olmağın nə demək olduğu və daha böyük bütövlük yetişdirilməsi üçün maraqlı yeni istiqamətlər təklif edir. Tədqiqat və təcrübə üçün yeni üfqlərin tədqiqi insanın çiçəklənməsini, böyüməsini və yaşamağa dəyər həyatını daha dərinlən dərk etmək və yetişdirmək üçün münbit zəmin təmin edə bilər.

İstifadə Edilən Ədəbiyyat

1. Kingsley Davis., "The Myth of Functional Analysis as a Special Method in Sociology and Anthropology". American Sociological Review Vol. 24, No. 6 (Dec., 1959), pp. 757-772 (16 pages) Published By: American Sociological Association
2. Franz Boas. Mythology and Folk-Tales of the North American Indians. The Journal of American Folklore , Oct. - Dec., 1914, Vol. 27, No. 106 (Oct. - Dec., 1914), pp. 374-410. Published by: American Folklore Society
3. Christofer Peterson, Martin E.B. Seligman., Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification 1st Edition, 2004, Oxford University Press.
4. <http://research-papers.com/A Horrible Compilation. Four Myth Theories>.
5. Flaming, Lotta. Theft! The American Revolution. New York: Piking, 1997.
6. Loser, Ugrad, and Roomie Coconspirator. The Hidden Injuries of Classlessness. New York: Odds-Bodkins Books, 1972.
7. Plagiarist, Joseph. "Ramblings of an Illiterate." Popular Press 3 (1996): 18-24.
8. Ramazan Qaffarlı. Mif və nağıl. ADPU nəşriyyatı, Bakı-1999, 439 səh.

**DUYGUSAL ÇEKİCİLİK UNSURU OLARAK MİLLÎ DUYGULAR DİJİTAL ORTAMDA
YAYINLANAN REKLAMLARDA NASIL AKTARILIR? 30 AĞUSTOS ZAFER BAYRAMI
REKLAMLARINA YÖNELİK SÖYLEM ANALİZİ**

HOW ARE NATIONAL EMOTIONS AS AN EMOTIONAL APPEAL ELEMENT TRANSFERRED
IN ADVERTISEMENTS IN DIGITAL ENVIRONMENT? A DISCUSSION ANALYSIS ON
AUGUST 30 VICTORY DAY ADVERTISEMENTS

Mikail BATU

Doç. Dr., Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Kurumsal İletişim Anabilim Dalı

Assoc. Prof., Ege University, Faculty of Communication, Department of Corporate Communication

ORCID ID: 0000-0002-6791-0098

İlkay Burak TAŞKIRAN

Arş. Gör., İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü

*Res. Asst., Istanbul Yeni Yuzyil University, Faculty of Communication, Department of Public Relations
and Advertising*

ORCID ID: 0000-0001-9520-9744

ÖZET

Bir ulusa duyulan sevginin, sadakatin ve gururun duygusal kaynağı olarak millî duygular, bireylerin politik tercihlerini ve yaşam tarzlarını belirlerken aynı zamanda tüketim tercihlerini de şekillendirebilmektedir. Ulusal olaylar esnasında yükselen vatanseverlik ve milliyetçilik duygularına hitap etmek isteyen kurumlar, çeşitli iletişim ve pazarlama hedefleri doğrultusunda reklamlarında millî duygulara yer vermektedir. Millî duyguların reklamlarda kullanılmasının nedeni markaya ilişkin olumlu tutum oluşturmak veya hedef kitle ile kurum arasında güçlü bir duygusal bağ kurmak olabileceği gibi kurumsal imaj ve itibar ile ilgili konular da olabilmektedir. Bu çalışmada, 30 Ağustos Zafer Bayramı reklamlarında çekicilik unsuru olarak millî duyguların nasıl ifade edildiğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında, 2022 yılında dijital ortamda yayınlanan 30 Ağustos Zafer Bayramı temalı reklam filmleri tespit edilmiştir. Araştırmada internet üzerinden çeşitli anahtar kelimeler kullanılarak erişilen 34 adet reklamın incelenmesinde söylem analizi yönteminden yararlanılmıştır. Teun Adrianus van Dijk tarafından geliştirilen yöntem doğrultusunda, makro ve mikro yapılar tespit edilerek, reklam filmlerinin sözlü ve yazılı öğeleri çözümlenmiştir. Araştırmanın örneklemini olarak kabul edilen reklam filmleri analiz edildiğinde, millî duyguların söylem bağlamında farklı biçimlerde ifade edildiği anlaşılmıştır. Bu kapsamda, reklamveren kurumların, söylemlerini “100. yıl”, “millî mücadele”, “zafer” ve “istiklal” gibi yoğun ulusal duygular uyandıran kavramlar üzerine kurguladıkları anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî Duygular, Reklam, Reklam Çekicilikleri, 30 Ağustos Zafer Bayramı Reklamları, Söylem Analizi.

ABSTRACT

National feelings, as the emotional source of love, loyalty and pride felt for a nation, can affect individuals' political preferences, lifestyles, as well as consumption preferences. Institutions that want to appeal to the feelings of patriotism and nationalism that increase during national events can use national feelings in their advertisements in line with different communication and marketing objectives. The reason for the use of national feelings in advertisements may be to create a positive attitude towards the brand or to establish a strong emotional bond between the target audience and the institution, as well as issues related to corporate image and reputation. In this study, it is aimed to reveal how national feelings are expressed as an element of advertising appeal in the 30 August Victory Day

advertisements. In the study, first of all, 30 August Victory Day-themed advertisements published digitally in 2022 were determined within the framework of the research method. 34 advertisements, which were determined by using various keywords on the Internet, were examined in detail. Discourse analysis method was used in the interpretation of each film frame. In line with the method developed by Teun Adrianus van Dijk, the macro and micro structures were determined and the verbal and written elements of the advertisements were analyzed. When the advertisements, which are accepted as the sample of the research, were analyzed, it was understood that national feelings were expressed in different ways in the context of discourse. In this context, it was understood that the advertisers' discourses include concepts that contain intense national feelings such as "100th anniversary", "national struggle", "victory" and "independence".

Keywords: National Feelings, Advertising, Advertising Appeals, 30 August Victory Day Advertisements, Discourse Analysis.

Giriş

Temel olarak “bir reklamın tüketiciye seslenme biçimi” olarak tanımlanan reklam çekicilikleri, hedef kitleyi yönlendirmek için duygulara veya mantığa seslenmektedir (Gülsoy, 1999: 24). Belirli iletişim ve pazarlama amaçları doğrultusunda hedef kitlenin ilgisini çekmek için reklamlarda kullanılan çekicilik kavramı, ürün, hizmet veya kuruma yönelik planlanan algıların oluşturulmasına imkân sağlamaktadır (Grigaliunaite & Pileliene, 2016: 394). Bu bağlamda reklam çekicilikleri, hedef kitlenin beklentilerine seslenmek amacıyla iletişim ve pazarlama hedefleri kapsamında ürüne, hizmete, kuruma veya markaya yönelik olumlu imaj oluşturmak için kullanılmaktadır (Toker & Sulak, 2020: 119).

Rasyonel ve duygusal olmak üzere iki farklı türü bulunan reklam çekiciliklerinin temeline bakıldığında, ürünün faydalarına ve işlevlerine odaklanılmak isteniyorsa rasyonel çekiciliğin, özünde değer ifade eden iletiler ile birlikte marka ve kurum imajı oluşturulması isteniyorsa duygusal çekiciliğin kullanıldığı görülmektedir (Johar & Sirgy, 1991: 25). Tüketicilerin algısında rakiplerden farklılaşmak ve tercih edilmek için reklamlarda duygulara seslenildiği görülmektedir (Tosun vd., 2019). Buna göre reklamlarda duygusal çekiciliklerin kullanılmasıyla birlikte belirli duygular, hedef kitleye aktarılmak istenmektedir (Aytekin & Yakın, 2015: 509). Duygusal çekiciliğin kullanıldığı reklamlar, marka bilinirliği, marka farkındalığı ve olumlu marka çağrışımları yaratılarak tüketicinin ürün, hizmet veya kurum hakkında iyi hissetmesini sağlamaktadır (Jeon vd., 1999: 251).

Korku, cinsellik, coşku, gurur, öfke ve suçluluk gibi duygusal reklam çekiciliklerinin arasında yer alan millî duygular, tüketicilerin ürün tercihlerini yönlendirebilmektedir. Tüketicilerin bilinçlerinde olumlu marka çağrışımları yaratmak için de kullanılan millî duygular, tüketici ile kurum arasında duygusal bağ kurmayı sağlamaktadır (Fan, 2006). Yoo ve Lee'ye (2018) göre büyük ulusal olaylar esnasında kullanılan önemli bir tema olarak kabul edilen millî duyguların çekicilik unsuru olarak reklamlarda kullanılmasıyla kurumlar, marka farkındalığını ve marka bilinirliğini güçlendirmek istemektedir (Raghavan, 2015). Bu bağlamda, ulusal olayların gerçekleştiği sırada yükselen vatanseverlik ve milliyetçilik duygularına seslenerek reklam iletilerinin etkisini güçlendirmeyi hedefleyen kurumlar, reklamlarında yoğun bir şekilde millî duygulara yer vermektedir (Kim vd., 2013). Bu çalışmada da öncelikle reklam çekicilikleri millî duygular çerçevesinde tartışılacak ardından dijital ortamda yayınlanan 30 Ağustos Zafer Bayramı reklamlarında millî duyguların nasıl ifade edildiği incelenecektir.

Çekicilik Kavramı ve Reklamlarda Çekicilik

Uluslararası literatürde “appeal” olarak karşılık bulan çekicilik kavramı, sözlük anlamıyla “bir iletiyi, kişiyi, olguyu veya nesneyi ilginç kılan nitelik” olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda çekicilik, doğası gereği iletişimin olduğu her alanda bulunmaktadır. İletişim literatüründe ise kendisine ikna çekiciliği, reklam çekiciliği ve mesaj çekiciliği gibi farklı isimlerle de yer bulmaktadır. İletişim bakımından ele alındığında, “her iletinin temelinde bulunan, hedef kitlede belirlenen amaçlar doğrultusunda etki yaratmak için tasarlanan yaklaşım” olarak belirtilmektedir (Elden & Bakır, 2010: 75). Çekicilik türleri literatürde bilgilendirici, rasyonel, ussal, bilgisel, duygusal, psikolojik, hedonik, ahlaksal, toplumsal gibi farklı isimlerle yer alsa da kavramlar temelde “akla hitap eden” ve “duygulara hitap eden” çekicilik türleri olarak ortak noktada birleşmektedir (Dubé vd., 1996: 83). Bu çalışmada ise akla hitap eden

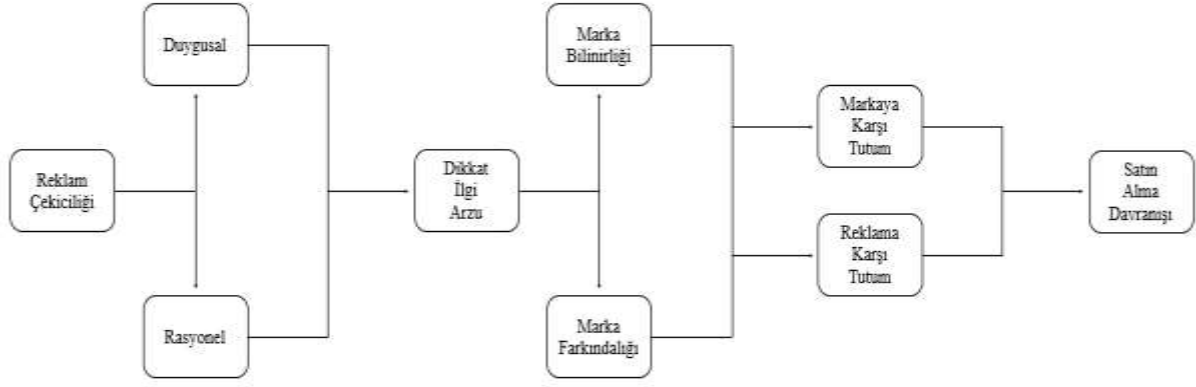
çekicilik türleri “rasyonel”, duygulara hitap eden çekicilik türleri ise “duygusal” kelimeleri kullanılarak ifade edilecektir. İletişim veya pazarlama hedefleri doğrultusunda, tüketicide istenilen tutum ve davranışların oluşturulması için reklamda kullanılacak çekicilik türü belirlenirken rasyonel ve duygusal çekicilik türlerinin niteliklerinin ve faydalarının bilinmesi gerekmektedir (Uztuğ, 2003: 206).

Bir reklam çekiciliği türü olarak rasyonel yaklaşım, tüketicilerin satın alma kararı verirken mantıklı ve faydacı davranma eğiliminde olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu çekicilik türü, rasyonel iletilerin, tüketicinin reklamı yapılan marka hakkındaki inancını değiştirebileceği ve satın almaya ikna etmek için pazarlama iletişimde ortaya konan argümanların ikna edici gücüne dayandığı önermesini savunmaktadır (Panda vd., 2013: 9). Rasyonel çekicilik, ürünün işlevsel faydalarına odaklanmaktadır. Reklamı yapılan ürünün veya hizmetin üstün kalitesini, ekonomisini, değerini, performansını ve güvenilirliğini gösteren mesajları içermektedir (Zhang vd., 2014: 2107). Özel teklifler, fiyat, değer ve performans ilişkisi de rasyonel yaklaşım kullanılan reklamlarda ön plana çıkartılmaktadır (Davies, 1993: 51). Ürünün somut faydalarına odaklanan rasyonel çekiciliğin diğer bir niteliği ise reklamı yapılan ürün veya hizmetin ayırt edici özelliklerini ortaya çıkartarak rakiplerden farklılaşmayı sağlamasıdır (Albers-Miller & Royne Stafford, 1999: 43). Belirtilen tüm özellikler göz önüne alındığında, rasyonel çekicilik unsuru, anlamlı, ilgi çekici, inandırıcı ve faydaların ön planda olduğu biçimde hazırlandığı takdirde, kurumların hedeflerine ulaşmaları konusunda etkili bir araç olarak kullanılmaktadır (Kotler & Armstrong, 2006: 461). Buna karşılık, duygusal çekicilik, duygusal bir bağ oluşturan iletilerin daha olumlu tepkiler, daha yüksek marka hatırlama seviyeleri ve satın alma davranışı oluşturduğu varsayımına dayanmaktadır (Choi vd., 2008: 758).

Duygusal çekicilikler, tüketimin duygusal ve deneyimsel yönüne dayanmaktadır. Tüketicinin reklamı yapılan ürün, hizmet veya kurum hakkında iyi hissetmesini sağlamaya çalışan duygusal çekicilik yaklaşımı, satın almayı motive edebilecek olumlu veya olumsuz duyguları harekete geçirmeyi amaçlamaktadır (Albers-Miller & Royne Stafford, 1999: 44). Duygusal çekicilik, reklamlar aracılığıyla duygusal his ve tepkiler oluşturacak uyaranlar kullanarak tüketicinin hafızasında belirli algılar oluşturmaya çalışır. Olumlu ve olumsuz işaretler yoluyla tüketicide istenilen tutum ve düşüncenin oluşturulması için ikna etmeyi hedeflemektedir (Noble vd., 2014: 5). Duygusal çekicilik ögesi, yukarıda belirtilen niteliklerini reklamlara yansıtmak için korku, aşk, cinsellik, vatanseverlik, mizah, tiksinti, macera, milliyetçilik, gurur ve neşe gibi farklı duygulardan faydalanmaktadır. Bu bağlamda, duygusal çekiciliğin reklamlarda kullanımı ve duygusal çekicilik türleri sonraki bölümde irdelenecektir.

Berger’e göre (2010: 131), özünde hakikate değil, hayallere dayanan ve bir nevi çekicilik yaratma süreci olan reklamcılık açısından çekicilik kavramı ele alındığında kavramın farklı özelliklerine vurgu yapan tanımlamalar bulunmaktadır. Reklamcılık bağlamında, iletiler ve göstergeler aracılığıyla hedef kitlenin ilgisini ve güdülenmesini sağlayan çekicilik, ürün, hizmet veya kuruma yönelik oluşturulacak algının belirlenmesini sağlayan en önemli unsur olarak tanımlanmaktadır (Altınbilek & Sabuncuoğlu, 2021: 74). Aynı zamanda insanları harekete geçiren bir olgu olarak da belirtilen çekicilik kavramı, tüketicilerin dikkatini çekmek, bilinçaltında yer alan ortak arzuları uyandırmak ve duyguları etkilemek için kullanılmaktadır (Grigaliunaite & Pileliene, 2016: 394). Dix ve Marchegani’ye (2013) göre çekicilik, tüketicilerin rasyonel ve duygusal beklentilerine seslenmek için kullanılan temel bir reklam ögesidir. Aynı zamanda reklam iletilerinin etkin bir biçimde aktarılması, akılda kalıcı olması ve tüketicilerde istenilen tutum ve davranışların oluşturulması için çekicilik unsuru, reklam stratejilerinin içerisinde önemli bir yer almaktadır. İletişim ve pazarlama planları dâhilinde, reklamı yapılan ürüne, hizmete, kuruma veya markaya ilişkin hedeflenen olumlu imajın oluşturulması ve pekiştirilmesi de çekiciliğin etkileri arasında bulunmaktadır (Toker & Sulak, 2020: 119).

Reklam, rasyonel ve duygusal çekicilik öğelerinden faydalanarak tüketicileri satın alma davranışı göstermeleri için duygusal olarak motive etmeyi amaçlamaktadır (Main vd., 2004: 124). Cavanaugh ve Fredrickson’a göre (2010), birçok satın alma kararı, iyi duygular hissetme veya başkalarına iyi duygular hissettirme arzusuna dayanmaktadır. Reklam çekicilikleri de satın almayı motive edebilecek duyguları harekete geçirme girişimi olarak tanımlanmaktadır (Keshari & Jain, 2014: 38). Reklamın yönlendirdiği güdü olarak da betimlenen çekicilik, duygusal tepkiler oluşturarak, tüketicilerin satın alma kararını ve satın alma davranışını etkilemek için kullanılan bilinçli bir girişimdir (Chiou, 2002: 219). Bununla birlikte reklam çekicilikleri yalnızca satın alma davranışını etkilemek için değil, marka farkındalığı ve marka bilinirliği oluşturmak için de kullanılmaktadır (Chang vd., 2016: 538-539).

Şekil 1. Reklam Çekiciliklerinin Tutum ve Davranışa Etkisi

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1’de görüldüğü gibi rasyonel ve duygusal reklam çekicilikleri hedef kitlenin dikkatini, ilgisini veya arzusunu cezbetmek için kullanılmaktadır. Hedef kitlenin dikkatinin, ilgisinin veya arzusunun markaya yönlendirilmesi ise marka bilinirliğini artırırken aynı zamanda marka farkındalığı da yaratabilmektedir. Reklam çekicilikleri aracılığıyla güçlendirilen marka bilinirliği ve yaratılan marka farkındalığı ise tüketicinin markaya veya reklama karşı tutumlarını doğrudan etkilemektedir. Planlı ve bilinçli iletişim çalışmaları doğrultusunda reklam filmlerinde duygusal veya rasyonel çekiciliklerinin kullanılmasıyla başlayan iletişim süreci doğru işlediği durumda, hedef kitlede satın alma davranışı oluşturmaktadır.

Küresel rekabet ortamında ürünlerin ve hizmetlerin aynışması sorunuyla karşı karşıya olan kurumlar, rakiplerinden farklılaşmak için de reklam çekiciliklerinden faydalanmaktadır. Anlamlı, inandırıcı ve ayırt edici bir çekicilik stratejisi ile birlikte tüketicilerin çeşitli duygularına hitap ederek zihinlerinde rakip firmalara göre farklı bir yer edinmek, çekiciliğin reklamlarda kullanış sebepleri arasında yer almaktadır (Bilsel, 2019: 82). Reklamlarda kullanılacak çekicilik, reklam stratejisine ve tüketicilerin gereksinimlerine bağlı olarak değişkenlik gösterebilir (Şahin & Aslan, 2017: 660). Bu bağlamda, hangi çekicilik türünden faydalanılacağı, ürünün veya hizmetin özelliğine, verilmek istenen duyguya, markanın konumlandırma stratejisine, markanın imajına, tüketicinin beklentilerine, kısacası markayı meydana getiren iç ve dış bileşenlere göre belirlenmelidir (Aslan & Yıldız, 2018: 64).

Duygusal Çekiciliklerin Reklamlarda Kullanımı

Reklamlarda duyguların kullanımı, markalar için serbest rekabet piyasasında rakiplerden farklılaşmak ve tüketiciler tarafından tercih edilmek için en önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Tosun vd., 2019: 1831). Karmaşık insan bilincinin en büyük yapı taşlarından biri konumunda bulunan duygular, tutum, davranış ve yargı oluşturma konusunda oldukça etkili bir araçtır. Bu bağlamda, reklam stratejilerinde marka ve tüketici arasında duygusal bağ kurmak, daha önce hiç olmadığı kadar önem kazanmıştır (Özkaya, 2021: 99). Reklamcılıkta sıklıkla kullanılan duyguların tüketiciye etkisi ve ikna ediciliği sayesinde hedef kitle ile marka arasında duygusal bağ kurulmaktadır. Marka ve tüketici arasında kurulan duygusal bağ sayesinde, tüketicilerde markanın ürünlerine veya hizmetlerine yönelik olumlu tutum ve davranış değişiklikleri oluşmaktadır (Tüfekçi & Oyman, 2020: 6).

Reklam stratejilerinde duygusal çekicilik kullanımı ile birlikte duygular, tüketicilere aktarılmaktadır. Reklamlarda kullanılan duygusal çekicilikler, olumlu ve olumsuz duygular kullanılarak tüketicilerin karar alma süreçlerine etki edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Aytekin & Yakın, 2015: 509). Aynı zamanda markanın, tüketicinin zihninde, iletişim ve pazarlama hedefleri doğrultusunda konumlandırılmasına yardımcı olmaktadır (Das, 2019: 48). Bu çekicilik türü, tüketicilerin istenilen tutum ve davranışları göstermesi konusunda motive eden birçok duyguyu içermektedir (Cutler & Javalgi, 1993: 63). Bu sebeple, reklamlarda kullanılan farklı duygusal çekicilik türlerinin tüketicilerin hislerine, tutumlarına, kararlarına ve davranışlarına nasıl etki ettiğini anlamak önemlidir.

Korku Çekiciliği: “Korku çekicilikleri insanların korkularına dayanmaktadır. Reklamlarda korku çekiciliği, tüketicileri tehditle karşı karşıya bırakarak korku uyandırmaya yöneliktir. Tüketicilere

reklamda aktarılan iletilere uymadıkları durumlarda başlarına gelecek olumsuz sonuçları açıklayarak tutum ve davranış değişikliği yaratmayı hedeflemektedir.” Korku çekicilikleri kişisel olarak ilgili ve önemli bir tehdidi göstererek korku uyandıran ikna edici mesajlar ardından tehdidi caydırmak için uygulanabilir önerilerin açıklaması şeklinde tasarlanmaktadır (Williams, 2012: 3-4).

Cinsellik Çekiciliği: Bu çekicilik türünde kadın veya erkek bedeni açıkça veya dolaylı olarak sergilenmektedir. Cinselliğe teşvik eden ifadeler, müzikler, görseller veya mesajlar sıklıkla kullanılmaktadır (Richmond & Hartman, 1982: 60). Reklamı yapılan ürünün, güçlü bir cinsel sunum içinde verilerek arzu nesnesine dönüştürülmesi hedeflenir. Bununla birlikte ürünü satın almanın, bireyin cinsel cazibesini arttıracığına ilişkin algı oluşturulmaktadır (Göker & Göker, 2020: 262).

Mizah Çekiciliği: Olumlu bir eğlence duygusu ve gülme eğilimi ile karakterize edilen, psikolojik bir duygu durumu olan mizah, reklamlarda sıkça kullanılan çekicilik türleri arasında bulunmaktadır. Reklamlarda esprili olmanın dikkat çektiği varsayımı ile yola çıkan bu çekicilik türü, marka bilinirliğini, marka farkındalığını, olumlu marka çağrışımlarını ve reklam beğenisi ile birlikte reklamın hatırlanma oranını güçlendirmektedir (McGraw vd., 2015: 188). Reklamı hoş ve kabul edilebilir kılan mizah çekiciliği, bir eğlence ortamı ve neşe yaratarak tüketicileri güldürür. Reklamda karakterler, maskotlar, durumlar ve komedyenler kullanılarak marka ile tüketici arasında bir bağ yaratmayı arzular. Bir reklamda iyi planlanmış bir mizah çekiciliği, değerlendirmeyi ve ürünü satın alma niyetini geliştirir (Akyüz, 2015: 2343).

Coşku Çekiciliği: Heyecan yaratmayı temel hedefi olarak gören coşku çekiciliği, pozitif bir etki olarak coşku duygusunun ortaya çıkarılması yoluyla hedef kitlenin bir arada tutulması ve planlanan doğrultuda harekete geçirilmesini amaçlamaktadır (Ateş, 2016: 89). Bu çekicilik türü siyasi ve politik reklamlarda daha sık kullanılmaktadır. Siyasal reklamlarda coşku çekiciliği, seçmenlere tesir etmek ve partiye olan sadakati yükseltmek için göstergeler, müzik, tarihi karakterler, semboller ve sesler kullanılmaktadır (Brader, 2005: 160-161).

Gurur Çekiciliği: Decrop ve Derbaix’e göre (2010), bilinçli bir duygu olarak gurur, “kişinin elde ettiği ve/veya yapabileceği bir şeyden duyulan memnuniyet, haz veya zevk” olarak tanımlanırken, Cavanaugh, Bettman ve Luce’ye göre ise (2015) “değerli bir olumlu sonuca ulaşmak için kişisel sorumluluk” olarak tanımlanmaktadır. Buna göre bireyler, kendilerini olumlu bir sonuçtan sorumlu olarak değerlendirdiklerinde gurur duyarlar (Soscia, 2007: 878). Bu bağlamda, duygusal bir reklam çekiciliği konumundaki gurur çekiciliğinin de tüketicileri, gelecekte sergileyecekleri tutum ve davranışlara dair motive etme konusunda oldukça etkili olduğu söylenmektedir. Tüketicilerin gurur duyacağı öğelere yer veren bu çekicilik türünde reklamı yapılan ürünlere veya hizmetlere sahip olduğu zaman, gurur duyulması hissi gösterilmektedir (Coleman vd., 2019: 39-40).

Öfke Çekiciliği: Reklamdaki öfke çekiciliğinin işlevleri, insanları belirli olayların kontrolünü ele geçirmeye veya yeniden kazanmaya teşvik etmektir. Bu nedenle reklamlar, öfke çekiciliğini kullanarak, bir şeylerin yanlış olduğunu ortaya çıkartmaktadır. Tüketicileri, reklamı yapılan ürünü veya hizmeti satın almalarını sağlayarak, hedefe ulaşmanın önündeki engelleri kaldırmayı vadetmektedir. Reklamda, öfkeyi ortaya çıkartan öğelerin yoğun biçimde kullanımı ile tüketicileri, belirli tutum ve davranışları gerçekleştirmek için harekete geçmeye ikna ve motive etmektedir (Zheng, 2020: 9).

Mutluluk Çekiciliği: Tüketicinin, reklamlarda mutluluk duygusu uyandıran olay ve nesneleri daha olumlu değerlendirdiği ileri sürülmektedir (Greifeneder vd., 2007: 20). Bu bağlamda, reklamcılıkta en popüler çekiciliklerden biri olarak kabul edilen mutluluk çekiciliği, tüketicilere mutlu hayatlar ve mutlu insanlar göstererek motive etmektedir (Quach vd., 2021: 1-2).

Suçluluk Çekiciliği: Temel olarak "kişinin ahlaki, sosyal veya etik bir ilkeyi ihlal ettiğinin farkına varması" olarak tanımlanan suçluluk duygusu (Coulter & Pinto, 1995: 697), bireyleri hoş olmayan duygusal durumları hafifletmeye motive etmektedir. Suçluluk duygusu, aynı zamanda bireyleri iyi olarak kabul edilen bir şey yaparak, bir yanlış "telafi etmek" konusunda harekete geçirmektedir. Bireyde suçluluk duygusu uyandırıldıktan sonra planlanan bir davranışa uyması daha olasıdır düşüncesiyle, reklamlarda suçluluk çekiciliği kullanılmaktadır (Pinto & Priest, 1991: 376).

Yukarıda tanımlanan çekicilik türlerinin yanı sıra heyecan, üzüntü, tiksinti, hasret, aşk, romantizm, utanç ve şefkat gibi duygular da reklamlarda kullanılan duygusal çekicilikler arasında yer almaktadır.

Araştırmanın ana temasını oluşturan “millî duygular” kavramı, reklamlarda kullanılan “vatanseverlik” ve “milliyetçilik” çekicilikleri bağlamında ele alınacaktır.

Duygusal Çekicilik Unsuru Olarak Millî Duygular

Millî duygular, en yalın haliyle bireyin ülkesine bağlılığını ifade etmektedir (Kosterman & Feshbach, 1989). Bununla birlikte millî duygular, günlük hayatta “ulusal kimlik”, “vatanseverlik” ve “milliyetçilik” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bireylerin kendilerini bir ulusa ait olarak tanımlamaları anlamına da gelen millî duygular, “ulusal kimlikten kaynaklanan yükümlülükleri yerine getirmeye hazır olma durumu” olarak da tanımlanmaktadır. (Yoo & Lee, 2015: 247). Dos Santos vd. (2019) ifade ettiği üzere toplumlar için değerli bir varlık konumunda bulunan millî duygular, bir ulusa duyulan sevginin, sadakatin ve gururun duygusal kaynağıdır (Druckman, 1994). Bu bağlamda, millî duygular, bireylerin politik tercihlerini ve yaşam tarzlarını belirlerken aynı zamanda tüketim tercihlerini de şekillendirebilmektedir (Elden & Bakır, 2010: 101).

Reklam çekicilikleri arasında yer alan millî duygular ise tüm dünyada, özellikle de büyük ulusal olaylar sırasında kullanılan bir tema olarak öne çıkmaktadır (Yoo & Lee, 2019: 84). Yu ve Jung’a (2004) göre, ulusal olaylar sırasında tüketicilerin milliyetçilik ve vatanseverlik duyguları yükselmektedir. Bu bağlamda markalar, reklam mesajlarının etkinliğini en üst düzeye çıkarmak için belirli dönemlerde reklamlarda millî duygulara yer vermektedir. Tüketicilerin yoğun vatanseverlik ve milliyetçilik barındıran hislerine doğrudan hitap etmek için millî duygular, uzun vadeli marka kampanyalarına dahil edilmektedir (Kim vd., 2013: 74). McMellon ve Long’un (2006) belirttiği üzere, millî duyguları çekicilik unsuru olarak kullanan reklamlarda, yaşanan ülkeye duyulan gurur ön plana çıkartılırken, vatansever duygulara sahip bireyler ve gruplar övülmektedir. Tüketicilerin ülkeleriyle ilgili duygularına hitap etmeye çalışan bu çekicilik türünün nihai amacı, reklamı yapılan ürüne veya hizmete yönelik satın alma motivasyonu üzerinde olumlu bir etki yaratmaktır (Wasswa, 2017: 97).

Birçok reklamveren özellikle büyük ulusal olayların gerçekleştiği zamanlarda, kampanyalarına yoğun millî duygular barındıran renkler, müzikler, liderler, kahramanlar, millî takımlar, kurucular ve bayrak gibi görsel-işitsel öğeler ekleyerek tüketicilerin kalplerini ve zihinlerini yakalamaya çalışmaktadır (Bang vd., 2017: 66; Elden & Bakır, 2010: 102). Bu bağlamda millî duygular barındıran mesajlar, pazarlamacılar ve reklamcılar tarafından markaya ilişkin olumlu tutum oluşturmak ve tüketiciler ile güçlü bir duygusal bağ kurmak için kullanılmaktadır (Raghavan, 2015: 89; Yoo, 2015: 161). Tüketiciler, vatanseverlik ve milliyetçilik duygularını eşleştiren reklamlar hakkında olumlu değerlendirmeler yapabilmektedir. Bu bağlamda, marka imajını ve kimliğini millî duygular aracılığıyla konumlandırmak isteyen kurumlar, reklamlarında ulusal semboller veya söylemler kullanmaktadır. Özellikle bir markanın temel değerlerini, ulusun vizyonu ve değerleriyle birleştirmek isteyen markalar, iletişim stratejilerinde çekicilik unsuru olarak millî duygulara sıklıkla yer vermektedir (Yoo & Lee, 2015: 247).

Reklam savaşları çağında millî duygular, reklamcılarının markalarını pazarlamak için giderek daha fazla başvurduğu bir duygusal çekicilik türü olarak öne çıkmaktadır. Rekabet üstünlüğünü sağlamak için kullanılan bu çekicilik türü, markaların halk tarafından güvenilir olarak kabul edilmesine ve rakiplerden farklılaşmasına yardımcı olmaktadır. Buna göre, marka farkındalığını ve marka bilinirliğini sağlamak isteyen kurumlar, kendilerini ulusal birlik ve ulusal gurur teması etrafında birleştirerek, markalarını “vatanseverlikle dolu ulus markası” olarak konumlandırmaktadır (Raghavan, 2015: 84-90). Tüketicilerin zihninde olumlu marka çağrışımları oluşturmak için de reklamlarda millî duygular kullanılmaktadır. Özellikle ülkeye ilişkin tarihi ve büyük olaylara uygun şekilde hazırlanacak etkili bir reklam stratejisi ile birlikte tüketiciyle marka arasında duygusal bir bağ kurulabilmektedir. Fan’a (2006) göre böyle bir yaklaşım, farklı izleyiciler tarafından anlaşılabilirlik duygusal bir mesajla açık, basit, farklılaştırıcı ve yaratıcı bir fikre odaklanmalıdır.

Yukarıda çekicilik unsuru olarak millî duyguların, markalara sağladığı birçok faydaya yer verilmiştir. Buna rağmen millî duygular, her zaman reklamın başarısını garanti etmemektedir. Markaların, reklamlarında vatanseverlik, milliyetçilik ve ulusal kimlik öğelerine yer verirken dikkatli olmaları gerekmektedir. Söz konusu unsurları barındıran reklamlar, bazı durumlarda tüketiciler tarafından eleştirilebilmektedir (Gelb, 2002). Tüketici tepkileri, reklamın neyi/nasıl anlattığına ve reklamın yayınlandığı koşullara bağlı olarak değişebilmektedir. Eğer reklam, tüketiciler tarafından, “finansal

kazanç sağlamak için millî duyguları sömürmek” veya “vatanseverliği istismar etmek” şeklinde algılandığı takdirde, çekicilik verimsiz sonuçlar doğurabilir (McMellon & Long, 2006; Bang vd., 2017).

Duygusal Çekicilik ve Millî Duygular Temelinde 30 Ağustos Zafer Bayramı Reklamlarına Yönelik Söylem Analizi

Amaç ve Soru

Bu araştırmanın amacı, dijital ortamda yayınlanan 30 Ağustos Zafer Bayramı reklamlarında millî duyguların nasıl ifade edildiğini incelemektir. Belirlenen amaç doğrultusunda, aşağıda maddeler hâlinde yer alan sorulara yanıt aranmaktadır.

- 30 Ağustos Zafer Bayramı reklamlarında kullanılan millî duygular nasıl ifade edilmektedir?
- Kurumlar, 30 Ağustos Zafer Bayramı'na ilişkin yayınladıkları reklamlarda hangi temalar üzerinden hedef kitleye ulaşmaya çalışmaktadır?
- Millî duygular, söylem bağlamında hangi kelimeler aracılığıyla izleyicilere aktarılmaktadır?

Araştırma Yöntemi

Araştırmanın amacı bağlamında ele alınan reklam filmlerinin çözümlenmesi için nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde ele alınan eleştirel söylem analizinden faydalanılmıştır. Disiplinlerarası bir araştırma yöntemi olarak kabul edilen eleştirel söylem analizi, kullanılan yazılı ve sözlü öğeleri birer “sosyal pratik” olarak irdelemektedir (van Dijk, 2001). Bu bağlamda eleştirel söylem analizi, sosyal olguların temeline odaklanarak, söylemlerin arka planında yatanları açığa çıkartmak için sözlü ve yazılı öğeleri incelemektedir (Weiss & Wodak, 2003). Van Dijk’a (2009) göre, sosyal olayların söylemsel yansımalarını aydınlatan bir çözümleme yöntemi olarak eleştirel söylem analizi, söyleme ilişkin olguları tarih ve ideoloji bağlamında ele almaktadır. Söylemsel karakterler doğrultusunda, toplumsal bağlantıları ve sosyal işleyişleri açıklamak için kullanılan eleştirel söylem analizi; söylem ve iktidar arasındaki bağlantılara odaklanmaktadır (van Dijk, 2003).

Kitle iletişim araçlarında yayınlanan reklamlar, sözlü ve yazılı iletiler aracılığıyla hedef kitlenin ilgisini ve güdülenmesini sağlamaktadır. Özellikle “reklam çekicilikleri” adı verilen unsurları kullanarak, tüketiciyi belirli hedefler ve amaçlar kapsamında harekete geçirmektedir. Buna göre, reklam filmlerinde yer verilen söylemler vasıtasıyla hedef kitlenin belirli duygular hissetmesi sağlanmaktadır. Söylemler, birer reklam iletişi olarak reklam filmlerine bilinçli ve planlı iletişim çalışmaları doğrultusunda eklenmektedir. Bu bağlamda, çalışma kapsamında reklam filmlerinde bulunan sözlü ve yazılı söylem öğelerinin yapılarının çözümlenmesi konusunda sağlam bir zemin oluşturması sebebiyle Teun Adrianus van Dijk (1993) tarafından geliştirilen, Zor (2017) tarafından iletişim çalışmalarına uyarlanan eleştirel söylem analizi kullanılmıştır.

MAKRO YAPI	MİKRO YAPI
Tematik Yapı	Söz Dizimsel (Sentaktik) Yapı
Şematik Yapı	Ses ve Müzik
	Retorik

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini dijital ortamda yayınlanan 30 Ağustos Zafer Bayramı temalı reklam filmleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise 2022 yılında dijital ortamda yayınlanmış 30 Ağustos Zafer Bayramı reklamlarından oluşturmaktadır.

Araştırma Kısıtları

Millî duyguların söylem bağlamında çözümlenmesi kapsamında araştırmanın konusu olarak yalnızca 30 Ağustos Zafer Bayramı reklamları ele alınmıştır. Ayrıca araştırmada yer verilen reklam filmlerinin 2022 yılında yayınlanmış olması da bir kısıtlılık olarak kabul edilmektedir.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın örneklemi olarak kabul edilen reklam filmleri, internet üzerinden; Google ve Yandex arama motorları, YouTube, Vimeo ve Dailymotion video paylaşım siteleri ile birlikte Twitter ve LinkedIn sosyal paylaşım ağları kullanılarak elde edilmiştir. Arama motorları, video paylaşım siteleri ve sosyal paylaşım ağlarında reklam filmleri aranırken, aşağıda yer alan anahtar kelimeler kullanılmıştır.

- 30 Ağustos,
- 30 Ağustos Zafer Bayramı,
- Zafer Bayramı,
- 30 Ağustos reklam,
- 30 Ağustos Zafer Bayramı reklam,
- Zafer Bayramı reklam,
- 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlu olsun,
- Zafer Bayramımız kutlu olsun.

Anahtar kelimeler ile yapılan aramalar sonucunda uygun olan reklam filmleri saptanmış ve yöntem bölümünde yer verilen tablo üzerinden inceleme gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

MAKRO YAPI

Makro yapı başlığı altında reklam filmlerinin tematik ve şematik yapıları incelenmiştir.

Tematik Yapı

Tematik yapı alt başlığında reklam filmlerinin teması, yayın tarihleri ve reklam filmlerini yayınlayan kurum adları üzerine durulmaktadır.

Reklam Filmlerinin Teması: 30 Ağustos Zafer Bayramı

Reklam Filmlerinin Yayınlandığı Tarihler: 29 Ağustos 2022 – 30 Ağustos 2022

Reklam Filmlerini Yayınlayan Kurumlar: Beko, Bien Seramik, BSH Türkiye, Denizbank, Doğtaş, Eczacıbaşı Holding, Eminevim, Fakir, Fibabanka, Garanti BBVA, Gratis, Halkbank, Hürriyet, İDO, İninal, Kelebek Mobilya, Kiğılı, Kütahya Porselen, Lezita, Milliyet, NEF, Petrol Ofisi, QNB Finansbank, Sabancı Holding, Tiryaki Agro Gıda, Turkcell, Türk Hava Yolları, Türk Telekom, Türkiye İş Bankası, Vakıfbank, Vestel, Yemeksepeti, Ziraat Bankası ve Zorlu Holding, 30 Ağustos Zafer Bayramı'na ilişkin geleneksel ve dijital medyada reklam filmleri yayınlamıştır.

Şematik Yapı

Şematik yapı başlığı içerisinde çalışmanın amacı bağlamında 30 Ağustos Zafer Bayramı temalı reklam filmlerinin sözlü ve yazılı öğeleri incelenmiştir. Bulgular, millî duygular çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Milliyetçilik ve vatanseverlik gibi millî duyguları dışa vurmak amacıyla kullanılan dil özellikleri şematik yapı içerisinde ele alınmıştır. Reklam filmlerinde sözlü ve yazılı olarak kullanılan dil bağlamında özellikle Dumlupınar'da Mustafa Kemal Atatürk'ün başkumandanlığında zaferle sonuçlanan Büyük Taarruzu anmak için Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde ilk kez 30 Ağustos 1922 tarihinde kutlanan 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın 100. yılının kutlanmasına vurgu yapılmıştır.

Beko	- 100. yıl - İnancın, mücadelenin, zaferin, 100 yıldır aynı heyecanı ve onun önderliğinde başlayan milli mücadelenin zaferle taçlanması, bugün tam 100 yaşında! 30 Ağustos Zafer Bayramımız kutlu olsun!
Bien Seramik	- Zaferin 100. yılı - Bugün zaferin 100. yılı, zaferin kendisi yeni bir yüzyıla daha geldi. - 30 Ağustos Zafer Bayramımız 100. yılında. Kutlu olsun!
BSH Türkiye	- Kimleri için sadece zafer bayramı... Bizim için bir asırlık özgürlüğün, cumhuriyetin ve zaferin bayramı. Büyük taarruzun 100. Yılı
Denizbank	- 30 Ağustos Zafer Bayramımızın 100. yılı kutlu olsun!
Doğtaş	- 30 Ağustos Zafer Bayramının 100. yılı kutlu olsun!
Eczacıbaşı Holding	- Cesaretin 100. yılı, mücadelenin 100. yılı, gururun 100. yılı, kurtuluşun 100. yılı, büyük zaferin 100. yılı...
Eminevim	- Aradan 100 yıl geçse de unutmadık... Büyük bir cesaretle cepheye koşan kahramanları, sırtında bebeğiyle cephe taşıyan kadınları, ordumuzun başarısı için gece gündüz çalışanları, varını, yoğunu zafere adayanları... Unutmadık Eskişehir'i, Dumlupınar'ı, Sakarya'yı... Unutmadık Şahin Bey'i, Yörük Ali'yi, Kara Fatma'yı... Başkomutan Mustafa Kemal önderliğinde sadece büyük bir zafer değil, istiklal ve istikbalimizi de kazandığımızı hiç unutmadık. 100 yıldır dün gibi aklımızda...
Fakir	- Büyük Taarruz'un 100. yıl dönümünde, başta cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere tüm kahramanlarımızı saygı ve minnetle anıyoruz. 30 Ağustos Zafer Bayramımız kutlu olsun!
Fibabanka	- 100 yıl önce kazandık, sonsuza dek koruyacağız! 30 Ağustos 1922'de kazandığımız büyük zaferi bugün de aynı heyecanla kutluyoruz. 30 Ağustos Zafer Bayramımız kutlu olsun!
Garanti BBVA	- Büyük zaferin büyük bayramı 30 Ağustos Zafer Bayramımızın 100. yılı kutlu olsun!
Halkbank	- 100 yıl vurgusu, 29 Ağustos 1922 tarihi verilerek yapılmıştır.
Hürriyet	- 30 Ağustos Zafer Bayramımızın 100. yılı kutlu olsun!
İDO	- 100 yıl vurgusu, 30 Ağustos 1922 tarihi verilerek yapılmıştır.
İninal	- Bu toprakları, "Ya İstiklal Ya Ölüm" diyen nice yürek bir olup vatan yaptı. Bugün huzur içinde yaşadığımız bu vatana zaferlerin en büyüğünü 100 yıl önce miras bıraktı. Bu büyük zaferi bize hediye eden tüm kahramanlarımızı minnetle ve saygıyla anıyoruz. 30 Ağustos Zafer Bayramımız kutlu olsun!
Kelebek Mobilya	- Bugün, Büyük Taarruz'un 100. yılında başkomutan Mustafa Kemal Atatürk'ü ve tüm kahramanlarımızı minnetle anıyoruz. 30 Ağustos zafer bayramı kutlu olsun! - 100. Yıl
Kiğılı	- Büyük zaferin 100. yılı kutlu olsun. Bize yakışan zafer!
Kütahya Porselen	- 30 Ağustos Zafer Bayramımızın 100. yılı kutlu olsun!
Milliyet	- 100 yıldır gururlu! 100 yıldır minnettarız!
Petrol Ofisi	- Başkomutan gazi Mustafa Kemal Atatürk ve bu toprakları bizlere vatan yapan cesur yüreklere sonsuz minnet duygusuyla, 30 Ağustos Zafer Bayramımızın 100. yılı kutlu olsun!
QNB Finansbank	- Zaferin 100. yılı - Büyük zaferimizin 100. yıl dönümü kutlu olsun!
Sabancı Holding	- Zafere ulaşmak için doğanlar, zafer için her şeyi göze alanlar yüz değil, yüzyıllar geçse unutulmayacak. - 30 Ağustos Zafer Bayramımızın 100. yılı kutlu olsun!

Tiryaki Agro Gıda	- 30 Ağustos Zafer Bayramımızın 100. yılı kutlu olsun! - En karanlık günde vatan savunmasına yetişen Mustafa Kemal Atatürk ve tüm kahramanlarımızı minnetle anıyoruz. 30 Ağustos Zafer Bayramımızın 100. yılı kutlu olsun!
Turkcell	- Bugün bizlere bu haklı gururu yaşatan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü ve tüm şehitlerimizi saygıyla anıyoruz. Büyük Zafer'in 100. yılı kutlu olsun!
Türk Hava Yolları	- Asrın kutlamasına saatler kala... - Zafer 100 yaşında!
Türk Telekom	- 100 yıl önce bugün, Büyük Taarruz, Dumlupınar'da zaferle sonuçlandı. Ordumuz emrini aldı, ilk hedefi Akdeniz'e doğru kanatlandı. - Büyük Taarruz'un 100.zafer yılı kutlu olsun!
Türkiye İş Bankası	- 30 Ağustos Zafer Bayramımız 100. yılında! - Karanlık sarmıştı dört bir yanı ama o karanlığı aydınlatan yüzler vardı. Kendinden, yarından ve zaferden emin. Ebediyen dalgalansın diye bayrağa kanının rengini veren yüzler vardı... O zafer ki bugün tam 100 yaşına bastı!
Yemeksepeti	- Tam yüz yıl önce bugün bizlere bağımsızlığımızı armağan eden Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ü, silah arkadaşlarını ve tüm şehitlerimizi saygıyla anıyoruz. 30 Ağustos zafer bayramımız kutlu olsun!
Ziraat Bankası	- Kadın, erkek, yaşlı, genç demeden herkes oradaydı. İstiklal için istikbalinden vazgeçmeye hazır yüz binler vardı. Eşi benzeri görülmemiş çarpışmalar yaşandı. Zafer, inananların oldu... 30 ağustos Zafer Bayramımız kutlu olsun!
Zorlu Holding	- 30 Ağustos Zafer Bayramımızın 100. yılı kutlu olsun!

Reklam filmleri, genel olarak geçmiş zaman diliminde gerçekleşmektedir. Reklamlarda özellikle Türkiye'nin geçmişinde önemli tarihler arasında yer alan 1919, 1922 ve 1924 yıllarından ve bu yıllarda gerçekleşen ulusal olaylardan bahsedilmektedir.

Bien Seramik	- 30 Ağustos 1922... O gün, gelecek ve geçmiş yüz yüze geldi. Bağımsızlık ve tutsaklık yüz yüze geldi. İnanç ve imkânsızlık yüz yüze geldi. Millet ve toprak yüz yüze geldi. Kendini adanmışlık ve vatan sevgisi yüz yüze geldi.
BSH Türkiye	- 26 Ağustos 1922 saat 04.28... En uzun 5 günün şafağında! Zafer tesadüf değildi. ... Zafer!
Fibabanka	- 30 Ağustos 1922'de kazandığımız büyük zaferi, bugün de aynı heyecanla kutluyoruz!
Halkbank	- 29 Ağustos 1922... (bir asker ve komutanı arasındaki konuşmadan sonra komutan "hazır ol" emrini verir ve sonrasında "hücum" diye bağırır) Vatanı kaybetmektense, her şeyini seve seve vatana feda eden Gazi Mustafa Kemal Atatürk, silah arkadaşları ve aziz şehitlerimize minnetle...
Hürriyet	- 25 Ağustos 1922 akşam vakti... (Ankara) Başkomutan ve silah arkadaşları, son planları için masaya oturdu. Mustafa Kemal, son değerlendirmelerin ardından silah arkadaşlarını uyardı. "Hücum emrini alınca hesap ediniz, on beş gün sonra İzmir'deyiz!" - 26 Ağustos 1922... (Kocatepe) Atatürk, Mehmetçik'e hücum emrini verdi. 6 ayda aşılmaz denen Yunan siperleri, 6 saatte dağıldı. Türk birlikleri tam 14 gün sonra İzmir'e girmişti. Ulu Önder, planladığından 1 gün erken İzmir'e varmıştı!
İDO	- Bu zafer, büyük Atatürk'ümüzün ve kahraman milletimizin 19 Mayıs 1919'da, Samsun'da başlattığı var olma savaşımızın zaferidir. Mücadelemiz, 3 yılı aşkın bir süre, büyük yokluk içinde ve çok zorlu şartlarda devam ettikten sonra nihayet 30 Ağustos 1922 günü zafere ulaşmıştır. 9 Eylül 1922 günü İzmir'in kurtuluşu ile sona eren savaşımız,

	dağıtılmış halklardan bir millet ve parçalanmış topraklardan bir vatan yaratılmasının zaferidir. - 30 Ağustos 1924 günü Mustafa Kemal Atatürk'ün Zafertepe'de Mehmetçik anıtının temel atma töreninde söylediği gibi, "Hiç şüphe etmemelidir ki yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri burada atıldı, ebedi hayatı burada taçlandırıldı.
Yemeksepeti	- 26 Ağustos 1922, Büyük Taarruz. Etem Tem, tek başına ve kayalıklar arasında, sol elinin başparmağı dudaklarında ve düşünceli bir şekilde dolaşmaya başlayan Mustafa Kemal Paşa'yı fotoğrafladığı o anı şu cümlelerle anlattı: "O sabah Kocatepe'de bulunuyorduk. Taarruz, şafak vakti saat 5'te başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, günler ve geceler süren yorgunluğuna rağmen ayakta, vaziyeti adım adım takip ediyor, direktifler veriyordu. Bir ara kumandanlarından ayrıldı, tek başına kayalıklar arasında dalgın ve düşünceli dolaşmaya başladı. Zaman zaman sahra dürbünleriyle düşman cephesine bakıyordu. Bir aralık o kayalık tepenin ucuna geldi, hafifçe eğilmişti. Başparmağı dudaklarının arasındaydı. Hemen objektifimi çevirdim. Adeta nefes almayacak kadar bir sessizlik içinde deklanşöre bastım, resmini çektim. Saat 11'di."

Reklam filmlerinde Mustafa Kemal Atatürk, silah arkadaşları, savaş kahramanları, halk kahramanları, askerler, komutanlar, gaziler ve şehitler hakkında vurgulanan söylemlere de yer verilmiştir. Buna göre birçok reklamda 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın kahramanlarına ilişkin aşağıdaki tabloda yer alan söylemlere rastlanmıştır.

BSH Türkiye	- Ayşe'nin diktiği çoraplar, Ahmet'in ektiği buğdaylar, Anaların ettiği dualar... Demirciler, marangozlar ve niceleri...
Denizbank	- Büyük taarruzun, en büyük zaferimizin tüm kahramanlarına saygıyla...
Doğtaş	- Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, bu günün kahramanlarını bir kez daha saygı ve minnetle anıyoruz.
Eminevim	- Aradan 100 yıl geçse de unutmadık... Büyük bir cesaretle cepheye koşan kahramanları... Sirtında bebeğiyle cephane taşıyan kadınları... Ordumuzun başarısı için gece gündüz çalışanları (...) hiç unutmadık.
Fakir	- Başta cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere tüm kahramanlarımızı saygı ve minnetle anıyoruz.
Garanti BBVA	- Büyük taarruz, neden büyük? Başkumandanın dehası, Türk Milleti'nin cesareti büyük!
Gratis	- Başta Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, bize tüm bu güzel duyguları yaşatanlara, sonsuz sevgi ve saygıyla...
Halkbank	- Vatanı kaybetmektense, her şeyini seve seve vatana feda eden gazi Mustafa Kemal Atatürk, silah arkadaşları ve aziz şehitlerimize minnetle... Ruhları şad olsun!
İDO	- Bu sahada akan Türk kanları, bu semada uçuşan şehit ruhları, devlet ve cumhuriyetimizin ebedi muhafızlarıdır.
İninal	- Bu büyük zaferi bize hediye eden tüm kahramanlarımızı minnetle ve saygıyla anıyoruz.
Kelebek Mobilya	- Başkomutan Mustafa Kemal Atatürk'ü ve tüm kahramanlarımızı minnetle anıyoruz.
Kiğili	- Bugün, bu şanlı bayraktan yüzlercesi tam yüz yıldır bu kıyılarda, bu kalelerde, bu evlerde, bu kulelerde, bu fabrikalarda, bu dağlarda, bu denizlerde, bu törenlerde dalgalanıyorsa, bundan 100 yıl önce bu tepelerde canları pahasına o büyük zafere imza atan kahramanlar sayesinde! Hepsine minnettarız.

Kütahya Porselen	- (Türkiye tarihindeki önemli kişilerin adları okunur) Onlar hep burada, Çanakkale’de, Samsun’da, Sarıkamış’ta, Sakarya’da, Kütahya’da, Dumlupınar’da, İzmir’de... Anadolu’nun dört bir yanında...
Lezita	- Zafere inanan, geleceği için mücadele eden, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün izinden giden milletimizi sevgi, saygı ve rahmetle anıyoruz.
Milliyet	- 30 Ağustos’ta Dumlupınar’da topçu mermisinin açtığı çukura gömülüş fakat toprağın üzerinde katılmış koluyla sancağı dimdik tutan askerindi artık zafer. - Çetmili Kara Ali Çavuş’un sekiz yaşında bıraktığı ve yıllar sonra başkomutan meydan muharebesinde karşılaştığı oğlu Mehmet onbaşının kollarında şehit düşmesi ama vatandan vazgeçmemesidir artık zafer.
Nef	- Bu yol, bir ulusun yeniden doğuşunun yolu. Bu yol, son nefesine kadar bayrağı düşürmeyen, sancaktar Mehmet’in, cepheye mermi taşıyan Zehra Ana’nın yolu... - Atatürk ve kahraman silah arkadaşları gibi biz de bir olalım!
Petrol Ofisi	- Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve bu toprakları bizlere “vatan” yapan cesur yüreklere sonsuz minnet duygusuyla...
QNB Finansbank	- Başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere; umutları, inançları, özverileriyle istiklal mücadelesi veren ve bizlere bağımsızlığımızı kazandıran tüm kahramanlarımızı saygı ve minnetle anıyoruz.
Tiryaki Agro Gıda	- En karanlık günde vatan savunmasına yetişen Mustafa Kemal Atatürk ve tüm kahramanlarımızı minnetle anıyoruz.
Turkcell	- Bugün bizlere bu haklı gururu yaşatan Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ü ve tüm şehitlerimizi saygıyla anıyoruz.
Türk Hava Yolları	- Bu unutulmaz zaferi bize armağan eden Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları başta olmak üzere kahraman şehitlerimizi ve gazilerimizi saygıyla anıyoruz.
Türkiye İş Bankası	- Gazi Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere tüm kahramanlarımıza minnet ve saygıyla...
Yemeksepeti	- Tam yüz yıl önce bugün bizlere bağımsızlığımızı armağan eden Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk’ü, silah arkadaşlarını ve tüm şehitlerimizi saygıyla anıyoruz.
Zorlu Holding	- Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde, umut ve kararlılıkla birlik olan bir ulus, yüzyıllarca hafızalardan silinmeyecek bir zafer kazandı. Bağımsızlık ve kurtuluş yolunda kazanılan bu zafer için her zaman minnettar olacağız.

Mikro Yapı

Mikro yapı başlığında reklam filmlerinin söz dizimsel (sentaktik) yapısı, retorik, ses ve müzik öğeleri incelenmiştir.

Söz Dizimsel (Sentaktik) Yapı

Bu başlık altında reklam filmlerinde yer alan kelimeler, terimler ve deyişler, Alyılmaz (2018) tarafından yapılan çalışmada yer alan, Türkçe’de “söz dizimsel (sentaktik) yöntem ile işaretlenmiş kavram işaretleri” bağlamında değerlendirilmiştir.

Beko	- Zaferle taçlanmak, zafer bayramı.
Bien Seramik	- Yüz yüze gelmek, kendini adamışlık, geleceğimizin aydınlık yüzü, vatan sevgisi, zaferin yüzü, zafer bayramı.
BSH Türkiye	- Koskoca, yüce meclis, istiklal aşkı, zafer bayramı, Türk yurdu, Atatürk, dâhi komutan, zaferin bayramı, büyük taarruz, Anadolu yaylası, söküp atmak.
Denizbank	- Zafer bayramı, Atatürk, zafer bayramı, adım atmak, ileri gitmek, büyük taarruz, büyük zafer, Akdeniz.

Doğtaş	- Büyük adım, gururlandıran zafer, Atatürk, zafer bayramı
Eczacıbaşı Holding	- Büyük zafer, zafer bayramı.
Eminevim	- Büyük cesaret, Eskişehir, Dumlupınar, Yörük Ali, Kara Fatma, başkomutan, zafer bayramı.
Fakir	- Büyük taarruz, Atatürk, zafer bayramı.
Fibabanka	- Büyük zafer, zafer bayramı.
Garanti BBVA	- Büyük taarruz, başkumandan, Türk milleti, özgürlük aşkı, büyük zafer, büyük bayram, zafer bayramı.
Gratis	- Kahramanlığın güzelliği, karanlık gün, tarihe geçen lider, koskoca, milletin azmi, zaferin güzelliği, birlikteliğimizin güzelliği, ulu önder, Atatürk, zafer bayramı.
Halkbank	- Hürriyete kavuşmak, feda olmak, helal etmek, Atatürk, aziz şehit, silah arkadaşları, zafer bayramı.
Hürriyet	- Akşam vakti, hücum emri, Kocatepe, zafer bayramı, başkomutan, silah arkadaşları, masaya oturmak, Atatürk, Mehmetçik, Yunan siperleri, Türk birlikleri, ulu önder, zafer bayramı.
İDO	- Zafer bayramı, albay, kaleme almak, İDO kaptanı, İDO ailesi, zafer bayramı, değerli yolcular, Atatürk, kahraman millet, büyük yokluk, zafere ulaşmak, dağıtılmış halk, parçalanmış toprak, Türk milleti, gönül bağı, meydana getirmek, dönüm noktası, şanlı bayrak, Zafertepe, Mehmetçik, ebedi hayat, Türk kanı, şehit ruhu, ebedi muhafız, Yüce Türk milleti.
İninal	- Zafer bayramı, vatan yapmak, miras bırakmak, büyük zafer.
Kelebek Mobilya	- Zafer bayramı, kanat açmak, Kocatepe, Akdeniz, kelebek etkisi, dalga dalga, başlangıç hikâyesi, büyük taarruz, başkomutan, Atatürk.
Kiğili	- Büyük zafer, şanlı bayrak, imza atmak.
Kütahya Porselen	- Çanakkale, Sarıkamış, Dumlupınar, Anadolu, zafer bayramı.
Lezita	- Göğüs germek, Atatürk, izinden gitmek, zafer bayramı.
Milliyet	- Anadolu, Yunan ordusu, Dumlupınar, topçu mermisi, katılmış kol, Çetmili Karaali, başkomutan, meydan muharebesi, şehit düşmek.
Nef	- Ultra maratonu, yeniden doğuş, son nefes, sancaktar Mehmet, Türk milleti, zafer yolu, Atatürk, silah arkadaşları.
Petrol Ofisi	- Işık tutmak, zafere giden yol, köye inmek, başkomutan, büyük taarruz, işgal ordusu, çeyiz sandıkları, el işi, Tınaztepe, Atatürk, cesur yürek, zafer bayramı.
QNB Finansbank	- Atatürk, istiklal mücadelesi, büyük zafer.
Sabancı Holding	- Göze almak, zafer bayramı.
Tiryaki Agro Gıda	- Zafer bayramı, iyi insanlar, bereketli topraklar, vatan aşkı, karanlık gün, vatan savunması, Atatürk.
Turkcell	- Çakmak çakmak, çift göz, yedi düvel, meydan okumak, eşsiz cesaret, parlak istikbal, haklı gurur, Atatürk, büyük zafer.
Türk Hava Yolları	- Asrın kutlaması, zafer bayramı, tarihi görev, unutulmaz zafer, Atatürk, silah arkadaşları, kahraman şehitler.
Türk Telekom	- Büyük taarruz, Dumlupınar, Akdeniz, zafer yılı.
Türkiye İş Bankası	- Zafer bayramı, Atatürk, zaferin yüzü.
Vakıfbank	- Büyük taarruz, büyük zafer, büyük millet.
Vestel	- Zafer bayramı, milletin kaderi, çıt çıkarmamak.
Yemeksepeti	- Zafer bayramı, büyük taarruz, Kocatepe, şafak vakti, zaman zaman, sahra dürbünü, düşman cephesi, ulu önder, Atatürk, silah arkadaşları.
Ziraat Bankası	- Eşsiz zafer, zafer bayramı.
Zorlu Holding	- Atatürk, zafer bayramı.

Reklam filmlerinde kullanılan ses efektleri ve müzikler, duygusal anlatımın derinleştirilmesine yönelik kullanılmıştır. Bu bağlamda, reklam filmlerinde kullanılan işitsel öğeler, yazılı metinleri güçlendirirken aynı zamanda görsel öğeleri de desteklemektedir. Reklam filmlerinde kullanılan sesler, müzikler ve efektler, milliyetçilik ve vatanseverlik gibi yoğun milli duyguları uyandıracak niteliktedir. Bu bağlamda, geçmişe duyulan özlem, Atatürk'e, silah arkadaşlarına, kahramanlara ve şehitlere duyulan minnet, reklam filmlerinde kullanılan müzikler ve ses efektleriyle izleyicilere aktarılmıştır. Özellikle silah seslerinin ve patlamaların yoğun bir biçimde kullanımı ile geçmişte yaşananlar tekrar canlandırılmaya çalışılmıştır.

Geçmişte yaşanan zorlu koşulları dile getirmek ve izleyicilerde yoğun hüznü duygular uyandırmak için kullanılan ses efektlerinin yanı sıra reklam filmlerinde kazanılan zaferi vurgulamak için coşkulu ve heyecan dolu müziklere de yer verilmiştir. Buna göre, ses efektleri ve müzikler, reklam filmlerinin temasını oluşturan 30 Ağustos Zafer Bayramı'na yönelik duyguların ortaya çıkartılması hususunda, reklam filmlerindeki söylemleri destekleyici bir unsur olarak yer almaktadır. Bununla birlikte ses ve müzik kullanımı, yaşanan zorlukların anlaşılması ve kazanılan zaferin öneminin altının çizilmesi noktasında önemli katkılar sağlamıştır.

Retorik

Bu başlık altında reklam filmlerinde, izleyicilerin belirli duygular hissetmelerini sağlamak amacıyla yer verilen söylemler incelenmiştir. Buna göre verilmek istenilen mesajlar doğrultusunda, izleyicilerin duygularına hitap ederek, kitleleri etkilemek için kullanılan kelimeler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Beko	- İnanç, mücadele, heyecan, millî mücadele.
Bien Seramik	- Bağımsızlık, inanç, millet, toprak, adamak, vatan sevgisi.
BSH Türkiye	- Millet, dua, memleket, istiklal, özgürlük, inanç, millî gaye, güven, yüce meclis, cumhuriyet, Anadolu, Türk yurdu.
Denizbank	- Ordu, kahraman, saygı.
Doğtaş	- Millî mücadele, ulus, gurur, kahraman, saygı, minnet.
Eczacıbaşı Holding	- Cesaret, mücadele, gurur, kurtuluş, büyük zafer, saygı, minnet.
Eminevim	- Cesaret, kahraman, ordu, başarı, istiklal, istikbal.
Fakir	- Cumhuriyet, kahraman, saygı, minnet.
Fibabanka	- Heyecan
Garanti BBVA	- Türk milleti, cesaret, kahramanlık, güç, özgürlük, aşk, inanç, kahraman, minnet.
Gratis	- Azim, mücadele, gurur, güzellik, umut, mücadele, millet, birliktelik, sevgi, saygı.
Halkbank	- Allah, vatan, feda, hürriyet, millet, şehit, ruh, aziz.
Hürriyet	- Mehmetçik
İDO	- Kahraman, millet, savaş, mücadele, kurtuluş, halk, toprak, vatan, Türk milleti, kuvvet, gönül, eşsiz, şehit, emanet, şanlı bayrak, hür, bağımsız, egemen, huzur, güven, Mehmetçik, cumhuriyet, Türk kanı, şehit ruhu, devlet, yüce Türk milleti, şanlı ordu.
İninal	- Toprak, istiklal, ölüm, yürek, vatan, huzur, miras, kahraman, minnet, saygı.
Kelebek Mobilya	- İstiklal, ölüm, bağımsızlık, millet, yeniden doğuş, kahraman, minnet.
Kiğılı	- Şanlı bayrak, kahraman, minnet.
Kütahya Porselen	- Anadolu
Lezita	- İnanç, mücadele, gelecek, millet, sevgi, saygı, rahmet.
Milliyet	- Gurur, minnet, Anadolu, ordu, vatan, müdafaa, savaş, bağımsızlık, toprak, sancak, muharebe, şehit.
Nef	- Ulus, yeniden doğuş, son nefes, bayrak, kahraman, yürek, birlik.
Petrol Ofisi	- Gelecek, ışık, işgal, ordu, marş, toprak, vatan, cesaret, yürek, minnet.
QNB Finansbank	- Umut, inanç, özveri, istiklal, mücadele, bağımsızlık, kahraman, saygı, minnet.
Sabancı Holding	- Doğuş.

Tiryaki Agro Gıda	- Toprak, azim, mücadele, tutku, vatan, aşk, kahramanlık, millet, feda, yürek, savunma, kahraman, minnet.
Turkcell	- Kararlılık, azim, cesaret, istikbal, özgürlük, ışık, başarmak, inanç, bağımsızlık, adamak, gurur, şehit, saygı.
Türk Hava Yolları	- Tarih, destek, emek, teşekkür, kahraman, şehit.
Türk Telekom	- Ordu.
Türkiye İş Bankası	- Kahraman, minnet, saygı, bayrak, kan, istiklal, istikbal, tarih,
Vakıfbank	- Büyük millet.
Vestel	- Millet, gönül, coşku, gurur.
Yemeksepeti	- Bağımsızlık, şehit, saygı.
Ziraat Bankası	- İstiklal, istikbal, inanmak, eşsiz zafer.
Zorlu Holding	- Umut, kararlılık, birlik, ulus, bağımsızlık, kurtuluş, minnet, güç.

Reklam filmlerinde kullanılan görsel, işitsel veya yazılı öğeler, verilmek istenilen duyguya yönelik bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu bağlamda reklam filmlerinde yer verilen kamera açıları, ekrana yansıyan silüetler, sesler, kişiler, müzikler, görüntüler ve metinler, millî duyguların vurgulanması, seyircilerde doğru duyguların açığa çıkartılması ve söylemin güçlendirilmesi amacıyla kullanılmaktadır.

Reklam filmleri bağlamında verilmek istenilen mesajların izleyiciler tarafından rahatlıkla algılanması ve istenilen duyguların oluşturulması için birçok unsura yer verilmiştir. Bu unsurlar arasında reklam filmlerinde kullanılan “hashtag” çalışmaları da bulunmaktadır. Özellikle sosyal ağlarda ve mikrobloglarda kullanılan hashtag çalışmaları, bir sözcük ya da sözün başına kare işareti veya diyez işareti eklenerek bir etiketin oluşturulmasıdır. Paylaşılan içeriklerin daha fazla kişiye erişmesine sağlayan söz öbeklerine verilen bir isim olarak hashtag, bireylerin ve toplulukların ortak bir konuda toplanması ve o konuyla ilgili görüşlerini paylaşmasını sağlamaktadır (Small, 2011). Bir söylem aracı olarak da kullanılabilen hashtag çalışmaları, araştırmanın örnekleminde yer alan reklam filmlerinin bazılarında da aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde kurumlar tarafından kullanılmıştır.

Denizbank	#EnBüyükZaferimiz
Eminevim	#30Ağustos #BuÜlkeBenimEvim
Fakir	#EnŞanlıZafer
Halkbank	#CanımızBuVatanaFeda
Kiğılı	#BizeYakışanZafer
Kütahya Porselen	#KahramanlarBitmez
Turkcell	#ZaferinYüzü

Tartışma ve Sonuç

Kurumlar, iletişim ve pazarlama stratejileri doğrultusunda kurumsal hedeflerine ulaşmak için yayınladıkları reklamlarda “çekicilik” unsurlarına yer vermektedir. Bilinçli çalışmalar doğrultusunda planlanan kurumsal amaçlara uygun olarak seçilen çekicilik öğesi, rasyonel çekicilik veya duygusal çekicilik olabilmektedir. Büyük ve önemli ulusal olayların gerçekleştiği zamanlarda tüketicilerin yoğunlaşan milliyetçilik ve vatanseverlik gibi millî duygularına hitap etmek isteyen kurumlar, reklamlarında çekicilik unsuru olarak millî duygulara başvurmaktadır. Buna göre temelde markaya ilişkin olumlu imajı pekiştirmek, itibarı güçlendirmek, marka bilinirliğini ve marka farkındalığını sağlamlaştırmak için reklamlarda millî duygular kullanılmaktadır.

Reklamı yapılan ürüne veya hizmete yönelik satın alma motivasyonunu etkilemek için millî duyguları çekicilik unsuru olarak kullanan reklamlarda, yaşanan ülkeye duyulan gurur ön plana çıkartılırken, vatansever duygulara sahip bireyler ve gruplar övülmektedir. Bunun yanı sıra markaya ilişkin olumlu tutum oluşturmak ve tüketiciler ile güçlü bir duygusal bağ kurmak için de reklamlarda ulusal renkler, müzikler, liderler, bayrak ve millî takımlar gibi görsel-işitsel öğeler kullanılmaktadır. Kurumlar için sunduğu fırsatlar ve imkânlar göz önüne alındığında, önemini her geçen gün kanıtlayan bir çekicilik türü olarak kabul edilen millî duyguların reklamlarda kullanımı üzerine çeşitli akademik araştırmalar da yapılmıştır. Söz konusu araştırmalar, akademik bir perspektif ile millî duyguların farklı

işlevlerinin üzerinde durmaktadır. Literatürde millî duygular üzerine yapılmış akademik araştırmaların bazıları aşağıda bulunmaktadır.

Tsai (2010), tüketicilerin, reklamların vatanseverlik duygusuna hitap edişini anlamlandırma biçimlerini araştırdığı çalışmada, reklamlarda millî duyguların kullanımının, tüketicilerin reklam iletilerine verdiği dikkati ve tepkiyi markalar adına olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Yoo ve Lee (2019), ulusal olaylar sırasında, reklamlar ile tüketicilerin ulusal kimliklerinin nasıl etkileşime girdiğini inceledikleri çalışmalarında, kolektivist bir kültürel geçmişe sahip tüketicilerin, vatanseverlik temalı reklamlara bireyci kültürlere göre daha olumlu yanıt verdiklerini tespit etmiştir. Jain (2008), reklamcılıkta vatansever çekiciliğin kullanımına bütünsel bir bakış getirmek amacıyla yaptığı incelemesinde, reklam kampanyalarının, kitlelere medya araçları vasıtasıyla “ülkelerin bayrağını göstermek” veya “millî marşlarını dinletmek” dışında, “gelecek nesillere vatanseverlik duygusunun aşılması” konusunda da önemli bir rolü olduğunu ifade etmiştir. Gelb (2002), markalar tarafından millî duyguların reklamlarda kullanılmasına ilişkin eleştirileri incelediği çalışmada, ürün veya hizmet kalitesinde rakiplerinden üstün olamayan markaların, rakiplerinin önüne geçmek için millî duygulara yöneldiği sonucuna varmıştır.

Bu çalışmada ise 2022 yılında dijital ortamda yayınlanmış 30 Ağustos Zafer Bayramı temalı reklam filmleri incelenmiştir. 34 farklı markanın 30 Ağustos Zafer Bayramı'na ilişkin reklam filmi yayınladığı saptanmıştır. Bu bağlamda, araştırmanın örneklemini oluşturan reklam filmleri, Teun Adrianus van Dijk tarafından geliştirilen yöntem doğrultusunda, makro ve mikro yapılar tespit edilerek, reklam filmlerinin sözlü ve yazılı öğeleri söylem analizi uygulanarak çözümlenmiştir. Yapılan çözümleme sonucunda incelenen reklam filmlerinin millî duyguları kullanarak kitlelere ulaşmaya çalıştığı belirlenmiştir. Özellikle “100. yıl” vurgusunun yapıldığı reklam filmlerinde aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk, silah arkadaşları, halk kahramanları, askerler, komutanlar, gaziler ve şehitlere ilişkin söylemlere yer verilerek tüketicilerde vatanseverlik ve milliyetçilik gibi duygular uyandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca reklam filmlerinde inanç, mücadele, bağımsızlık, millet, toprak, vatan, özgürlük, kurtuluş, cumhuriyet, istiklal ve istikbal gibi millî ruhu ön plana çıkartan söylemlere rastlanmıştır. Kullanılan sesler, müzikler ve efektler aracılığıyla söylemlerin kitlelere aktarımının güçlendirilmek istendiği de çalışma içerisinde tespit edilmiştir. Bununla birlikte reklam filmlerinde aktarılmak istenilen duyguların tüketicilere iletilmesi konusunda dijital retorik çalışmaları arasında yer alan “hashtag” çalışmalarına da rastlanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda, 30 Ağustos Zafer Bayramı'na ilişkin reklam yayınlayan markaların, reklamlarında yer verdikleri söylemlerinden yola çıkılarak, millî duyguları kitleler ile duygusal bir bağ kurmak ve kendilerini vatansever markalar olarak benimsetmek için kullandıkları söylenebilir.

Kaynakça

- Akyüz, A. (2015). The Effectiveness of Using Humor Appeal in Advertising: The Key Takeaways. 15th EBES Conference - Eurasia Economics and Business Society, 2342-2346.
- Albers-Miller, N. D. & Royne Stafford, M. (1999). An International Analysis of Emotional and Rational Appeals in Services vs Goods Advertising. Journal of Consumer Marketing, 16(1), 42-57.
- Altınbilek Yalçınkaya, D. & Sabuncuoğlu İnanç, A. (2021). Covid-19 Pandemi Döneminde Kullanılan Reklam Çekicilikleri Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme. Sakarya İletişim, 1(1), 70-89.
- Alyılmaz, S. (2018). Türkçede Birden Fazla Anlam Ögesiyle (Sentaktik Yolla) Kavramların İşaretlenmesi. ÇÜTAD Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 3(1), 11-25.
- Aslan, E. Ş. & Yıldız, S. (2018). Marka Reklamlarında Kullanılan Korku Çekiciliği Üzerine Nitel Bir Araştırma. Atatürk İletişim Dergisi, 15, 59-88.
- Ateş, S. (2016). Siyasal Reklamlarda Duygusal Çekicilik Kullanımı: 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinde Siyasal Partiler Tarafından Üretilen Reklam Filmlerinin Analizi. Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, 6(2), 85-103.
- Aytekin, P. & Yakın, V. (2015). Duygusal ve Rasyonel Sosyal Reklam Mesajlarının Etkililiği Üzerine Bir Araştırma. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(1), 507-526.

- Bang, H., Yoo, J. J. & Choi, D. (2017). The Carryover Effect of National Identity Activation on Consumers' Evaluations of Ads With Patriotic Appeals. *Journal of Business Research*, 79, 66–78.
- Berger, J. (2014). *Görme Biçimleri*. (Çev. Yurdanur Salman). İstanbul: Metis Yayınları
- Bilsel, H. (2019). Sadvertising: Reklamcılıkta Hüzün Çekiciliği Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 72-107.
- Brader, T. (2005). Striking a Responsive Chord: How Political Ads Motivate and Persuade Voters by Appealing to Emotions. *American Journal of Political Science*, 49(2), 388-405.
- Cavanaugh, L., & Fredrickson, B. (2010). Positive Emotions Are Like a Box of Chocolates: Without Identifying the Different Flavors You Never Know What Behavior You're Going to Get. *Advances in Consumer Research – Association For Consumer Research*, 37, 24-27.
- Cavanaugh, L. A., Bettman, J. R. & Luce, M. F. (2015). Feeling Love and Doing More for Distant Others: Specific Positive Emotions Differentially Affect Prosocial Consumption. *Journal of Marketing Research*, 52(5), 657–673.
- Chang, H. J., O'Boyle, M., Anderson, R. & Suttikon, C. (2016). An fMRI Study of Advertising Appeals and Their Relationship to Product Attractiveness and Buying Intentions. *Journal of Consumer Behaviour*, 15, 538– 548.
- Chiou, J. (2002). The Effectiveness of Different Advertising Message Appeals in the Eastern Emerging Society: Using Taiwanese TV Commercials as an Example. *International Journal of Advertising*, 21(2), 217-236.
- Choi, Y. K., Hwang, J. & McMillan, S. J. (2008). Gearing Up for Mobile Advertising: A Cross-cultural Examination of Key Factors That Drive Mobile Messages Home to Consumers. *Psychology and Marketing*, 25(8), 756-768.
- Coleman, J. T., Royne Stafford, M. B. & Pounders, K. R. (2018). Pride, Guilt, and Self-Regulation in Cause-Related Marketing Advertisements. *Journal of Advertising*, 49(1), 34-60.
- Coulter, R. H., & Pinto, M. B. (1995). Guilt Appeals in Advertising: What Are Their Effects? *Journal of Applied Psychology*, 80(6), 697–705.
- Cutler, B. D. & Javalgi, R.G. (1993). Analysis of Print Ad Features: Services Versus Products. *Journal of Advertising Research*, 33(2), 62-69.
- Das, S. (2019). Emotional Appeal Enhances Effectiveness of Advertising in Television Media. *ELK Asia Pacific Journal of Marketing & Retail Management*, 10(3), 44-55.
- Davies, M. (1993). Developing Combinations of Message Appeals for Campaign Management. *European Journal of Marketing*, 27(1), 45–63.
- Decrop, A. & Derbaix, C. (2010). Pride in Contemporary Sport Consumption: A Marketing Perspective. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 38(5), 586–603.
- Dix, S. & Marchegiani, C. (2013). Advertising Appeals. *Journal of Promotion Management*, 19(4), 393-394.
- Dos Santos, M. A., Velasco Vizcaíno, F. & Pérez Campos, C. (2019). The Influence of Patriotism and Fans' Fulfilment of Sponsorship Activation in the Sponsor's Image Transfer Process. *Sport in Society*, 23(2), 1–17.
- Druckman, D. (1994). Nationalism, Patriotism, and Group Loyalty: A Social Psychological Perspective. *Mershon International Studies Review*, 38(1), 43–68.
- Dubé, L., Chattopadhyay, A. & Letarte, A. (1996). Should Advertising Appeals Match the Basis of Consumers' Attitudes?. *Journal of Advertising Research*, 36(6), 82-89.
- Elden, M. & Bakır, U. (2010). *Reklam Çekicilikleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Fan, Y. (2006). Branding the Nation: What is Being Branded? *Journal of vacation marketing*, 12(1), 5-14.
- Gelb, B. D. (2002). Observations: "Market Patriotism" – Advertising Dilemma. *Journal of Advertising Research*, 42(1), 67-69.
- Göker, G. & Göker, N. (2020). Bir Reklam Çekiciliği Olarak Akışkan Cinsellik: The Secret Life of Flowers Örneğinde Bir Çözümleme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 34, 260-282.
- Greifeneder, R., Bless, H., & Kuschmann, T. (2007). Extending the Brand Image on New Products: The Facilitative Effect of Happy Mood States. *Journal of Consumer Behaviour*, 6(1), 19–31.
- Grigaliunaite, V. & Pileliene, L. (2016). Emotional or Rational? The Determination of the Influence of Advertising Appeal on Advertising Effectiveness. *Scientific Annals of Economics and Business*, 63(3), 391-414.
- Gülsoy, T. (1999). *Reklam Sözlüğü*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Jain, V. (2008). Patriotic Appeal in Advertising. *Advertising Express*. October '08. 33-39.
- Jeon, W., Franke G. R., Huhmann, B.A. & Phelps, J. (1999). Appeals in Korean Magazine Advertising: A Content Analysis and Cross-cultural Comparison. *Asia Pacific Journal of Management*, 16(2), 249-258.
- Johar, J. S. & Sirgy, M. J. (1991). Value-Expressive Versus Utilitarian Advertising Appeals: When and Why to Use Which Appeal. *Journal of Advertising*, 20(3), 23-33.
- Keshari, P., & Jain, S. (2014). Consumer Response to Advertising Appeals: A Gender Based Study. *Journal of Marketing Communications*, 9(3), 37-43.
- Kim, Y., Yim, K. & Ko, Y. J. (2013). Consumer Patriotism and Response to Patriotic Advertising: Comparison of International vs. National Sport Events. *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 14(3), 74–96.
- Kosterman, R. & Feshbach, S. (1989). Toward a Measure of Patriotic and Nationalistic Attitudes. *Political Psychology*, 10(2), 257-274.
- Kotler, P. & Armstrong, G. (2006). *Principles of Marketing*. United Kingdom: Pearson Prentice Hall.
- Main, K. J., Argo, J. & Huhmann, B. A. (2004). Pharmaceutical Advertising in the USA: Information or Influence?. *International Journal of Advertising*, 23, 119-142.
- McGraw, A. P., Schiro, J. L. & Fernbach, P. M. (2015). Not a Problem: A Downside of Humorous Appeals. *Journal of Marketing Behavior*, 1(2), 187-208.
- McMellon, C. A. & Long, M. (2006). Sympathy, Patriotism and Cynicism: Post-9/11 New York City Newspaper Advertising Content and Consumer Reactions. *Journal of Current Issues and Research in Advertising*, 28(1), 1–19.
- Noble, G., Pomering, A. & Johnson, L.W. (2014). Gender And Message Appeal: Their Influence in A Pro-Environmental Social Advertising Context. *Journal of Social Marketing*, 4(1), 4-21.
- Özkaya, B. (2021). Reklamlarda Negatif Duygu Çekiciliği Olarak Tiksinti Çekiciliğinin Kullanımı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 22(48), 96-119.
- Panda, T., Panda, T. K. & Mishra, K. (2013). Does Emotional Appeal Work in Advertising? The Rationality Behind Using Emotional Appeal to Create Favorable Brand Attitude. *The IUP Journal of Brand Management*, X(2), 7-23.
- Pinto, M. B. & Priest, S. (1991). Guilt Appeals in Advertising: An Exploratory Study. *Psychological Reports*, 69(2), 375–385.
- Raghavan, J. (2015). Branding Unity: Impact of Advertisements on Patriotism, Unity and Communal Harmony. *Media Watch*, 6(1), 82-91.

- Richmond, D. & Hartman, T. P. (1982). Sex Appeal in Advertising. *Journal of Advertising Research*, 22(5), 53-61.
- Soscia, I. (2007). Gratitude, Delight, or Guilt: The Role of Consumers' Emotions in Predicting Postconsumption Behaviors. *Psychology and Marketing*, 24(10), 871-894.
- Small, T. A. (2011). What the Hashtag?. *Information, Communication & Society*, 14(6), 872-895.
- Şahin, E. & Aslan, İ. (2017). Cinsel Çekicilik İçeren Televizyon Reklamlarına Yönelik Tutum Oluşumunda Kültürel Farklılıkların Rolü. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(2), 657-690.
- Toker, A. & Sulak, H. (2020). Reklam Filmlerinde Kullanılan Çekicilik Türleri ve Tüketiciler Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11, 117-133.
- Tosun, P., Sezgin, S. & Uray, N. (2019). Pazarlama Biliminde Duygu ve Duygu Durumu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72), 1830-1849.
- Tsai, S. W-H. (2010). Patriotic Advertising and the Creation of the Citizen-Consumer. *Journal Media and Communication Studies*, 2(3), 76-84.
- Tüfekçi, Ö. K. & Oyman, T. (2020). Reklamlarda Çekicilik Kullanımı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(9), 1-32.
- Uztuğ, F. (2003). *Markan Kadar Konuş*. İstanbul: Mediacat Yayınları.
- van Dijk, T. A. (1993). Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse & Society*, 4(2), 249-283.
- van Dijk, T. A. (2001). Multidisciplinary CDA: A Plea for Diversity. Ruth Wodak & Michael Meyer (Der.), *Methods of Critical Discourse Analysis içinde* (95-120). London: Sage Publications.
- van Dijk, T. A. (2003). Critical Discourse Analysis. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen & Heidi E. Hamilton (Der.), *The Handbook of Discourse Analysis içinde* (352-371). Oxford: Blackwell Publishers.
- van Dijk, T. A. (2009). Critical Discourse Studies: A Socio-cognitive Approach. Ruth Wodak & Michael Meyer (Der.), *Methods of Critical Discourse Analysis 2nd Edition içinde* (95-120). London: Sage Publications.
- London: Sage, 95-120. Yoo, J. J. & Lee, W-N. (2015). Calling It Out: The Impact of National Identity on Consumer Response to Ads With a Patriotic Theme. *Journal of Advertising*, 45(2), 244-255.
- Yoo, J. J. & Lee, W-N. (2019). Does Patriotism Work in Persuasion Across Countries? Consumer Response to Ads With a Patriotic Theme in South Korea and the U.S. *International Communication Gazette*, 82(2), 1-25.
- Yoo, J. Y. (2015). "Switching On" National Identity: Korean Consumers' Responses to Ads Using Patriotic Appeals. *The Korean Journal of Advertising*, 26(2), 159-188.
- Yu, S. Y. & Jung, J. J. (2004). The Study on Patriotic Advertising Effectiveness by Social Situation and Consumer Patriotism: Focus on Product Involvement. *Korean Journal of Consumer and Advertising Psychology*, 5(2), 1-27.
- Zhang, H., Sun, J., Liu, F. & Knight, J. G. (2014). Be Rational or Be Emotional: Advertising Appeals, Service Types and Consumer Responses. *European Journal of Marketing*, 48(11/12), 2105-2126.
- Zheng, M. (2020). When and Why Negative Emotional Appeals Work in Advertising: A Review of Research. *Open Journal of Social Sciences*, 8(3), 7-16.
- Zor, L. (2017). Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Analizinin Sinema Filmlerine Uygulanması ve Kazakistan Sineması'ndan Örnek Bir Film Çözümlemesi: Stalin'e Hediye. *Akademik Bakış Dergisi*, (61), 877-899.
- Quach, S., Septianto, F., Thaichon, P., & Chiew, T. M. (2021). Mixed Emotional Appeal Enhances Positive Word-of-mouth: The Moderating Role of Narrative Person. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 62, 1-13.

Wasswa, H. W. (2017). Selling Nationalism: Influence of Patriotic Advertising on Consumer Ethnocentrism in Kenya. *European Journal of Social Sciences Studies*, 2(8), 94-105.

Weiss, G. & Wodak, R. (2003). Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis. Gilbert Weiss & Ruth Wodak (Der.), *Critical Discourse Analysis içinde* (1-34). New York: Palgrave Macmillan.

Williams, K. C. (2012). Fear Appeal Theory. *Research in Business and Economics Journal*, 5(1), 1-21.

**ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN SİÇRAMA, ESNEKLİK VE DENG
PERFORMANSLARININ İNCELENMESİ**

**THE ANALYZE OF JUMP HEIGHT, FLEXIBILITY BALANCE PERFORMANCES OF
SECONDARY SCHOOL STUDENTS**

Doktora Öğrencisi Tuğba ONAT

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi Anabilim Dalı

*Ondokuz Mayıs University, Yaşar Doğu Faculty of Sports Sciences, Department of Coaching
Education*

ORCID ID: 0000-0003-0794-0890

Prof. Dr. Tülin ATAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi Anabilim Dalı

*Ondokuz Mayıs University, Yaşar Doğu Faculty of Sports Sciences, Department of Coaching
Education*

ORCID ID: 0000-0001-5660-8910

ÖZET

Bu çalışmanın amacı 5,7 ve 8. sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin denge, sıçrama ve esneklik performans değerlerini incelemektir. Çalışmaya gönüllü olarak 11-14 yaş arası orta öğretim öğrencisi olan 52 kız ve 48 erkek olmak üzere toplamda 100 öğrenci katılmıştır. Tüm öğrencilere sıçrama değerlerinin incelenmesi için dikey sıçrama testi, denge değerlerinin incelenmesi için stroke stand denge testi, esneklik değerlerinin incelenmesi için otur eriş testi uygulanmıştır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov Smirnov testi ile incelenmiştir. Verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiş ve verilerin analizinde tek yönlü varyans analizi ve LSD testi kullanılmıştır.

Deneklerin öğrenim gördükleri sınıflara göre denge performansları ve esneklik değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark görülmedi ($p>0.05$). 5.sınıfta öğrenim gören deneklerin sıçrama mesafelerinin 8.sınıfta öğrenim gören öğrencilere göre daha düşük olduğu tespit edildi ($p<0.01$).

Sonuç olarak deneklerin, cinsiyete göre boy uzunluğu, vücut ağırlığı, denge ve sıçrama yüksekliği değerlerinin istatistiksel olarak farklılaşmadığı, ancak kızların esneklik değerlerinin erkeklerden daha yüksek olduğu tespit edildi ($p<0,01$).

Anahtar Kelimeler: denge, sıçrama, esneklik

ABSTRACT

The aim of this study was to analyze balance, jump height and flexibility performances of 5th,7th and 8th grade secondary school students. A total of 100 students, 52 girls and 48 boys, who were aged between 11-14, voluntarily participated in the study. For all students, vertical jump test was used to collect jump height values, stroke stand balance test was for balance values and sit-reach test was used to evaluate flexibility values. Kolmogorov Smirnov Test was used to examine the data for normality. Normal distribution was detected so the data was evaluated via one way variance analysis and LSD test.

There was no significant difference found for the balance and flexibility performances, according to their grades ($p>0,05$). Jump heights for the participants in 5th grade were lower than students in 8th grade ($p<0,01$).

As a result, according to gender, body length, body mass, balance and jump height did not differ significantly, but flexibility values of girls were higher than boys ($p<0,01$).

Keywords: balance, jump height, flexibility

Giriş

İnsanlığın var oluşundan bu yana onunla birlikte var olan sporun kabul edilmiş evrensel bir tanımı bulunmamaktadır. Fakat spor olarak kabul gören aktivitelerin ortak olan belli unsurları vardır. Spor; insanoğlunun var oluşundan beri onunla beraber olan, belli kurallar çerçevesinde, rekabet ortamı bulunan, haz verici aktiviteler bütünlüğüdür (Zorba, 2012).

Sporda kazanmanın ön plana çıktığı günümüzde başarıya ulaşmak için önemli yollardan birisi de, kuşkusuz fiziksel antrenmandır. Fiziksel antrenmanın temeli, spor verimini bilimsel temeller üzerine yerleştirerek motorik özellikleri geliştirmektir. Motorik özelliklerden olan kuvvet, genel anlamda birçok spor branşında başarıyı arttıran temel özelliktir. Kuşkusuz denge, esneklik, sıçrama gibi yapısal özellikler olarak nitelendirilen faktörler de başarının elde edilmesinde önemli unsurlardandır (Dündar, 1998; Baştürk, 2013).

Denge, bir insanın devrilmeden durma hali ve fiziki tanımıyla da birbirini ortadan kaldıran güçlerin sonucu olan durma hali olarak tanımlanabilir (Özçelik, 2014). Dengeyi sadece sporla ilişkilendirmek yanlış bir tutum olur. Yaşamın her bölümünde; yemek yerken, yürürken, uyurken, otururken, konuşurken dengeye ihtiyaç duyulur. Denge, hareket gelişiminde verimliliğin ortaya çıkmasında önemli bir etkidir (Gökmen, 2013). Sıçrama organizmanın dayanma yüzeyini iterek dikey ya da yatay ekseninde yeri terk edip kısa bir süre havada kalma olayı olarak tanımlayabiliriz (Kahramanoğlu, 2006). Sıçrama hareketi karmaşık hareketler dizinini içeren bir yetenektir ve bacak kaslarının gücüne, patlayıcı kuvvetine, sıçramaya katılan kasların esnekliğine ve sıçrama tekniğine bağlıdır (Şimşek, 2002). Esneklik ise gerek bir gerekse birden fazla eklem optimum sınırlara uzanan hareket açıklığı olarak tanımlanır. Bu kavram, günlük hayat ve spor aktiviteleri için önemli bir bileşendir (Afyon vd., 1999). Esneklik faktörü temel anlamda yaş, cinsiyet, kalıtsal olgular gibi durumlardan oluşmaktadır (Otman vd., 1995).

Sportif aktiviteler sonucunda gelişimi sağlanabilen bu özellikler, aynı zamanda bireyi topluma hazırlamak, bedensel ve ruhsal bir eğitime aracı olmak gibi de temel amaçları kapsamaktadır. Küçük (2012), araştırması sonucunda; orta öğretim düzeyinde öğrenim gören bireylerin spora aktif katılım sağladığı ve katılıma keyifli bir yaklaşım sergiledikleri sonucunu belirtmiştir (Küçük, 2012).

Literatür bilgilerine dayanarak bu çalışmada; orta öğretim öğrencilerinin denge, sıçrama ve esneklik değerlerinin incelenmesi temel olarak amaçlanmaktadır.

Materyal ve Metot

Bu çalışmada ortaöğretim öğrencilerinin sıçrama, denge, esneklik değerlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 11-14 yaş arası ortaöğretim öğrencisi olan kız ve erkek (52kız-48erk) toplamda 100 öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. Deneklere esneklik ölçümü için Otur Eriş Testi, denge ölçümü için Strok Stand Denge testi, sıçrama ölçümü için Dikey Sıçrama Testi uygulanmıştır.

Otur Eriş Testi: Test sehпасının uzunluğu 35 cm, genişliği 45 cm, yüksekliği 32 cm'dir. Sehpanın üst yüzey uzunluğu 45 cm, genişliği 45 cm'dir. Üst yüzey, ayakların dayandığı yüzeyden 15 cm daha dışarıdadır. 0-50 cm'lik ölçüm cetveli, üst yüzeyde 5'er cm'lik paralel çizgi aralıkları ile belirlenmiştir. Çocuklar yere oturur ve çıplak ayak tabanını düz bir şekilde test sehпасına dayarlar. Gövde ileri doğru eğilerek, dizler bükülmeden eller vücudun önünde olacak şekilde uzanabildiği kadar öne doğru uzanarak cetveli yavaşça ileri ittirirler. En uzak noktada öne ya da geriye esnemen 1-2 sn beklerler. Test iki defa tekrar edilir ve en yüksek değer kaydedilir.

Strok Stand Denge Testi: Denek elleri belinde iken bir bacağını kaldırarak ayak parmaklarını diğer bacağının dizi üstüne koyar. Komutla birlikte pozisyonu koruyarak yerdeki ayağın topuğu havaya kaldırılır. Topuğun yere dokunması ellerin ve dizdeki parmakların çözülmesi kural hatasıdır. Topuğun yerden kalkmasıyla kronometre çalıştırılır ve kuralına uygun geçen süre kaydedilir. 50 sn ve üzeri mükemmel, 40 ve 49 sn arası iyi, 26 ve 39 sn arası orta, 11 ve 25 sn arası alt orta, 11 sn altı kötü ya da zayıf olarak kabul edilir.

Dikey Sıçrama Testi: Denek duvara yan durup iyice yaslanarak kollarını yukarı kaldırır, parmak uçlarıyla olabildiğince en üst noktaya dokunur. Tebeşirli parmaklarını en yukarı noktaya dokunarak iz bırakır. Daha sonra aynı pozisyonda sıçrayarak ulaşabileceği en uzak noktaya dokunur. Dokunulan

noktalar not alınır. Sıçrayarak uzanılan yükseklik, uzanarak ulaşılan yükseklikten çıkarılır ve sıçrama mesafesi bulunur.

İstatistiksel Analiz: Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov Smirnov testi ile incelenmiştir. Verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiş ve verilerin analizinde tek yönlü varyans analizi ve LSD testi kullanılmıştır.

Bulgular

Tablo 1: Öğrenim görülen sınıfa göre sıçrama, esneklik ve denge performansları

	Sınıf	n	Ortalama	Standart Sapma	p
Boy (cm)	5	32	143,12	5,63	0,000
	7	37	154,75	7,81	5<7,8**
	8	31	162,51	8,45	7<8**
VA (kg)	5	32	40,62	11,06	0,000
	7	37	48,16	13,05	5<7,8**
	8	31	59,41	16,50	7<8**
Denge (sn)	5	32	1,99	1,11	0,499
	7	37	1,89	0,72	
	8	31	2,18	1,16	
Sıçrama mesafesi (cm)	5	32	19,28	4,79	0,004 5<8**
	7	37	21,24	2,91	
	8	31	23,00	5,09	
Esneklik (cm)	5	32	22,84	2,11	0,364
	7	37	23,67	3,53	
	8	31	23,64	4,51	

Deneklerin öğrenim gördükleri sınıflara göre denge performansları ve esneklik değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark görülmedi ($p>0.05$). 5.sınıfta öğrenim gören deneklerin sıçrama mesafelerinin 8.sınıfta öğrenim gören öğrencilere göre daha düşük olduğu tespit edildi ($p<0.01$).

Tablo 2: Cinsiyete göre sıçrama, esneklik ve denge performansları

	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	p
Boy	kız	51	153,37	9,20	0,949
	erkek	49	153,51	12,17	
VA	kız	51	49,68	13,27	0,770
	erkek	49	48,77	17,61	
Denge (sn)	kız	51	2,09	1,11	0,427
	erkek	49	1,93	0,87	
Sıçrama mesafesi (cm)	kız	51	20,62	4,60	0,230
	erkek	49	21,71	4,38	
Esneklik (cm)	kız	51	24,56	3,99	0,000**
	erkek	49	21,53	2,25	

Deneklerin cinsiyete göre boy uzunluğu, vücut ağırlığı, denge ve sıçrama mesafesi değerlerinin istatistiksel olarak farklılaşmadığı, ancak kızların esneklik değerlerinin erkeklerden daha yüksek olduğu tespit edildi ($p<0,01$).

Tartışma

Çalışmamızda farklı sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin denge, sıçrama ve esneklik değerleri incelendi. Çalışmamızda öğrenim görülen sınıflara göre denge performanslarının ve esneklik değerlerinin farklılaşmadığı tespit edildi. Bu bulgu bize “ortaokul düzeyindeki” kişilerde (11-14 yaş) dengenin ve esnekliğin yaş ile değişmediğini göstermektedir.

Öğrenim görülen sınıflara göre sıçrama mesafeleri incelendiğinde ise; 8.sınıf öğrencilerinin sıçrama mesafelerinin 5. sınıf öğrencilerine göre daha yüksek olduğu tespit edilirken, 7.sınıf öğrencilerinin sıçrama mesafelerinin ne 5. sınıf ne de 8.sınıf öğrencileri ile farklılık göstermediği tespit edildi. Bu bulgu bize sıçrama performansının 8.sınıfta belirgin olarak arttığını göstermektedir.

Sporun temel hareketlerinden olan ani yön değiştirme, tutma, atma, itme, durma, başlama gibi hareketlerin yapılmasında denge belirleyici bir etkidir (Can, 2007; Altay, 2001). Başarılı olarak yapılan sportif aktivitelerin çoğunun gerçekleştirilmesi, uygun postürün sağlanması ve bu pozisyonda dengenin kurulabilmesine bağlıdır (Tortop vd., 2014).

Dengenin sporsal becerilerde, iyi performans gösterenler ve göstermeyenler arasında ayırım yapılmasında bir etken olduğunu ve motor becerilerin sergilendiği bedensel gelişim için pozitif yönde bir ivme kazandırdığını bildirmiştir (Altay, 2001).

Sıçrama testleri, kuvvet özelliğini dolaylı yünden ölçmek için kullanılır ve bunu yaparken sıçrama yüksekliğinden yararlanır. Spor biliminde, çocuk ve spor konusunda yoğun çalışmalar yapılmaya devam edilmektedir. Çocuk ve gençlerde kas kuvvetinin yaşla birlikte belirgin bir şekilde arttığı ve en büyük gelişmenin ergenlik döneminde gözlemlendiği vurgulanmıştır (Muratlı, 1997).

Esneklik, cinsiyet, yaş, vücut ağırlığı ve vücut yağ yüzdesinden etkilenmektedir ve vücut ağırlığı, vücut yağ yüzdesi ile esneklik arasında negatif bir korelasyon vardır (Uyanık, 1998). Yaş ve cinsiyetle bütünleşmiş esneklik ölçümü ergenlik dönemi sırasında alt ekstremitelerin ve gövdenin büyümesi ile ilgilidir (Özer ve Özer, 2005). Spor yapmayan çocuklarda 5-17 yaş grubundaki bütün kız çocukların esneklik performansının erkek çocuklardan genellikle daha yüksek olduğu bildirilmektedir (Malina vd., 1991). Çalışmamız Malina ve arkadaşlarının bulgularıyla örtüşmektedir.

Sonuç olarak deneklerin, cinsiyete göre boy uzunluğu, vücut ağırlığı, denge ve sıçrama yüksekliği değerlerinin istatistiksel olarak farklılaşmadığı, ancak kızların esneklik değerlerinin erkeklerden daha yüksek olduğu tespit edildi.

Öneriler

Sakatlıkların önlenmesi ve fonksiyonel performans açısından denge antrenmanlarının oldukça etkili olduğu bildirilmektedir. Antrenörler ve sporcular denge antrenmanlarına önem vermelidir.

Sıçramaya dayalı spor branşlarında başarılı bir performans için daha çabuk ve daha yükseğe sıçramak için bacak kuvvetini geliştirici antrenmanlar uygulanmalıdır.

Esneklikle ilgili egzersizler günlük çalışmaların bir parçası olarak ele alınmalı ihmal edilmemelidir.

Kaynakça

Afyon, Y. A., Yaman, R., Saygın, Ö. (1999). Bayan sporcularda statik ve dinamik gerdirme egzersizlerinin esnekliklerine etkisi, M. Ü. Beden Eğitimi Ve Spor Yüksekokulu Dinamik Spor Bilimleri Dergisi, 1(1): S. 37-44.

Altay, F. (2001). Ritmik cimnastikte iki farklı hızda yapılan chaine rotasyon sonrasında yan denge hareketinin biyomekanik analizi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.

Baştürk, D. (2013). Vertimax antrenmanlarının çeviklik, çabukluk ve ivmelenme üzerine etkisi, Doktora Tezi, Ankara.

Can, B. (2007). Bayan voleybolcularda denge antrenmanlarının yorgunluk ortamında propriosepsiyon duyusuna etkisi. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara

Dündar, U. (1998). Antrenman Teorisi (4. Baskı), Bağırhan Yayınevi. Ankara.

Gökmen, B. (2013). Denge geliştirici özel antrenman uygulamalarının 11 yaş erkek öğrencilerin statik ve dinamik denge performanslarına etkisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun.

- Kahramanoğlu, Ç. (2006). Halter ve pliometrik çalışmaların hızlanmaya etkisi. Marmara Üniversitesi. Yüksek Tezi. S. 27-28.
- Küçük, S. (2012). Ortaöğretim öğrencilerinin kişilik özellikleri ile spora katılımları arasındaki ilişkilerin incelenmesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Malina R.M, Bouchard C. (1991). Growth, maturation and physical activity, Human Kinetics Books.
- Muratlı S. (1997). Çocuk ve Spor. Bağırhan Yayın evi. Ankara.
- Otman, A. S., Demirel, H., Sade, A. (1995). Tedavi hareketlerinde temel değerlendirme prensipleri. S. 67-70.
- Özçelik, A. (2014). Buz hokeycilerinde çeviklik, sürat, kuvvet ve denge arasındaki ilişkinin incelenmesi, Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Özer S, Özer K. (2005). Çocuklarda motor gelişim, Nobel Yayınları, Baskı-4, Ankara, 177, 182-183
- Şimşek, B. (2002). Bayan voleybol oyuncularının sıçramada etkili alt ekstremite parametrelerinin değerlendirilmesi ve karşılaştırılması. Ankara Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi, s. 9-10.
- Tortop Y, Aksu Aİ, Yıldırım İ. (2014). The determination of effect on static and dynamic stability during 12 weeks whirling dervish training, SSTB International Refereed Academic Journal of Sports, Health & Medical Sciences; 11(4): 75-83
- Uyanık M. (1998). Germe egzersizlerinde farklı bekleme sürelerinin esneklik gelişimi üzerindeki etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Trabzon.
- Zorba, E. (2012). Herkes için yaşam boyu spor, Neyir Yayınları (3. Baskı), Ankara.

ALTYAPI FUTBOLCULARININ KRONOTİPLERİNİN İNCELENMESİ
THE ANALYZE OF THE CHRONOTYPES OF YOUTH FOOTBALL PLAYERS

Doktora Öğrencisi Tuğba ONAT

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi Anabilim Dalı
Ondokuz Mayıs University, Yaşar Doğu Faculty of Sports Sciences, Department of Coaching Education

ORCID ID: 0000-0003-0794-0890

Dr. Öğretim Üyesi Şaban ÜNVER

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi Anabilim Dalı
Ondokuz Mayıs University, Yaşar Doğu Faculty of Sports Sciences, Department of Coaching Education

ORCID ID:0000-0001-7378-596X

Prof. Dr. Tülin ATAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi Anabilim Dalı
Ondokuz Mayıs University, Yaşar Doğu Faculty of Sports Sciences, Department of Coaching Education

ORCID ID: 0000-0001-5660-8910

ÖZET

Bu çalışmanın amacı futbolcuların kronotiplerini belirleyerek bazı değişkenlere göre karşılaştırmaktır. Çalışmaya Samsun Spor Kulübünün U15 (n=20), U16 (n=14), U17 (n=20), U19 (n=19) takımlarında aktif olarak futbol oynayan toplam 73 erkek futbolcu gönüllü olarak katılım göstermiştir. Futbolcuların kronotipini belirlemek için, Horne ve Östeberg (1976) tarafından geliştirilen “Morningness-Eveningness” ölçeği kullanılmıştır. Verilerin istatistiksel analizinde SPSS 21 paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde Independent Samples t test, One Way Anova ve ki kare testleri kullanılmıştır.

Çalışmaya katılan futbolcuların spor yaş ortalamalarının 8.31 yıl olduğu ve bu sporcuların haftalık antrenman sürelerinin 8.56 saat olduğu tespit edilmiştir. Yaş gruplarına göre sabahçıl-akşamcıl ölçeğinden alınan toplam puanlar karşılaştırılmış ve gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.05$). Puan ortalamaları incelendiğinde, tüm yaş gruplarının “ara tip” olduğu görülmektedir. Çalışmada akşamcıl tipe sahip hiçbir denek bulunmamaktadır. Kaldığı yere göre sabahçıl - akşamcıl ölçeğinden alınan toplam puanlar karşılaştırıldığında aile yanında kalanlar ile kulüpte kalanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.05$).

Sonuç olarak çalışmaya katılan futbolcuların %63’nün “ara tip” % 37’sinin “sabahçıl” tip olduğu görülmüştür. Futbolcuların yaş gruplarına ve yaşadıkları yere göre kronotiplerinin farklılaşmadığı sonucuna varılmıştır. Çalışmamızdaki futbolcular ara tipe daha yatkındır.

Anahtar kelimeler: kronotip, sirkadiyen ritim, futbolcu,

ABSTRACT

The aim of this study was to determine the chronotypes of football players and compare them according to some variables. A total of 73 male football players, actively playing football in Samsun Sports Club's U15 (n=20), U16 (n=14), U17 (n=20), U19 (n=19) teams, voluntarily participated in the study. The “Morningness-Eveningness” scale developed by Horne and Östberg (1976) was used to determine the

chronotype of football players. SPSS 21 package software was used in the statistical analysis of the data. Independent Samples t-test, One Way Anova and chi-square tests were used to analyze the data.

The mean sport age of participants was 8,31 and mean weekly training hours was 8,56. When the total scores obtained from the morningness-eveningness scale were compared according to age groups, statistically no significant difference was found between the groups ($p>0,05$). Mean scores showed that all age groups were “mid type”. None of the participants was “eveningness-type”. When the scores examined according to accomodation, there was no significant difference between participants living with parents and living in club house ($p>0,05$).

As a result, it was seen that 63% of the football players participating in the study were "mid type" and 37% were "morningness type". Participants in our study were more prone to the “mid type”. On the other hand, the chronotypes of the football players did not differ according to their age groups and where they live.

Keywords: chronotype, circadian rhythm, football player,

Giriş

Kronotip ilk olarak 1974’te ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu kavram “bir organizmanın zamansal organizasyonu” ve “zamansal fenotip” anlamında kullanılmaktadır (Roenneberg vd., 2003; Dügeroğlu, 2022). Kronotip; uyku, beslenme ve fiziksel aktivite düzenleriyle ilgili bireysel sirkadiyen ritmin bir ifadesidir (Takahashi vd., 2018, Dügeroğlu, 2022). Kronotip, bireyler arasında sirkadiyen ritim farklılıklarını ifade eder (Vitale ve Weydahl, 2017). Kronotip aynı zamanda sabahçılık-akşamcılık (“morningness-eveningness”) olarak da adlandırılır ve günün farklı saatlerinde etkinliklerde bulunma tercihini yansıtan bir özelliktir (Burgess ve Fogg, 2008; Adan vd.,2012).

İnsanlarda sirkadiyen tercihi (veya kronotipi) belirlemenin bir yolu, bireylerden genellikle tercih ettikleri uyku ve uyanma alışkanlıklarını sormadır. Bu çerçevede sabah ve akşam tercihinin göre değişen ölçekte sayısal bir puan veren öz bildirim ölçekleri kullanılmaktadır. Horne ve Ostberg tarafından oluşturulan Sabahçıl-Akşamcıl Ölçeği, uluslararası en sık kullanılan kronotip değerlendirme aracıdır (Horne ve Östberg, 1976; Adan vd.,2012).

Kronotip bireylerin sabahçıl ve akşamcıl olma eğilimlerine göre sınıflandırılmaktadır (Lucassen vd., 2013). Bu sınıflamada sabahçıl tiplerin akşam erken saatlerde yatıp sabah erken kalktıkları gözlemlenirken, performans olarak akşama göre kendilerini daha iyi hissettikleri, akşamcıl tiplerin ise gece geç saatte yattıkları, sabah daha zor uyanabildikleri ve performans olarak öğleden sonra kendilerini daha iyi hissettikleri bildirilmektedir (Pündük vd., 2005; Dügeroğlu, 2022). Kişilerin kronotiplerine etki eden maddeler arasında, yaş, cinsiyet, etnik köken ve genetik özellikler gibi faktörler bulunmaktadır (Kalmbach vd., 2016). Ergenler ve genç yetişkinlerde akşamcıl tip, çocuklarda ve yetişkinlerde ise sabahçıl tip daha fazla karşımıza çıkmaktadır (Au J. ve Reece, 2017).

Futbol dünya üzerinde yüz binlerce lisanslı oyuncuya ve seyirciye sahip, en popüler spor dallarından biridir (Aşçı, 2009). Başarılı spor performansı fiziksel, psikomotor ve bilişsel öğelerinin optimal işleyişini ve koordinasyonunu gerektirir (Souissi vd.,2013; Kalyon ve Kurt, 2020). Bir futbolcunun veya futbol takımının başarısı birçok faktöre bağlıdır. Bu faktörlerden bazıları sportif performans testleriyle kolayca ölçülebilir. Ancak, futbolda teknik, taktik ve psikolojik becerileri belirlemek o kadar kolay değildir (Gil vd.,2007; Kalyon ve Kurt, 2020).

Birçok spor branşında olduğu gibi futbolda da performansı belirleyen ve sportif performansın önemli bileşenlerinden olan, kassal güç sirkadiyen ritim özelliği göstermekte ve vücut sıcaklığının maksimum seviyeye yakın olduğu akşam saatlerinde zirve değerine ulaşmaktadır (Stolen vd.,2005). Bir kişinin egzersize katılım için tercih ettiği zaman, kısmen doğuştan gelen sirkadiyen ritmiyle yönlendirilebilir ve bu nedenle kronotip ile bağlantılı olabilir. Kişisel ve sosyal faktörler, çoğu insanın egzersiz yaptığı zamanı etkileyebilir ve bu nedenle bazı insanlar doğuştan gelen sirkadiyen ritimleriyle çelişen bir zamanda antrenman yapabilirler. Özellikle zirve performansının, günün içinde antrenmanın gerçekleştiği zamana göre değişebileceğini göstermişlerdir (Stolen vd.,2005; Özçelik , 2012; Kalyon ve Kurt, 2020).

Bu çalışmanın amacı alt yapıda aktif olarak futbol oynamakta olan farklı yaş grubundaki futbolcuların kronotiplerini tespit etmektir.

Materyal ve Metot

Çalışmaya Samsun Spor Kulübünün alt yapıda takımlarında aktif olarak oynamakta olan U15(n20), U16(n14), U17(n20), U19(n19) toplam 73 erkek futbolcu gönüllü olarak katılım göstermiştir. Çalışmada veri toplama aracı olarak, Horne ve Östberg (1976) tarafından geliştirilen “Morningness-Eveningness Questionnaire”, Pündük ve ark. (2005) tarafından uyarlanan “Sabahçıl Akşamcıl Ölçeği” kullanılmıştır.

Sabahçıl – Akşamcıl Ölçeği

Sabahçıl-Akşamcıl Ölçeği 1976 yılında Horne ve Östberg tarafından geliştirilmiştir. Anketin Türkçe versiyonunun güvenilirlik çalışması Pündük ve arkadaşları tarafından 2005 yılında yapılmıştır. Anket insanları yaşam biçimleri, uyku-uyanıklık düzenleri ve gösterdikleri performans bakımından sorgulayan 19 sorudan oluşmaktadır. Öz bildirim türünde değerlendirme ölçeğidir. Anket sonunda elde edilen toplam puana göre kişilerin kronotip özellikleri belirlenmektedir. Toplam puan 16-41 arası “akşamcıl”, 42-58 arası “ara tip”, 59-86 arası “sabahçıl” olarak sınıflandırılmaktadır (Pündük ve ark.,2005).

İstatistik

Verilerin istatistiksel analizinde SPSS 21 paket programı kullanılmıştır. İki grup karşılaştırmalarında Independent Samples t testi, ikiden fazla grup karşılaştırılmasında One Way ANOVA ve gruplar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını analiz etmek için k kare testleri kullanılmıştır.

Bulgular

Descriptive Statistics					
	n	Min	Max	Mean	SD
Futbol Yaşı (yıl)	73	6.00	12.00	8.315	1.562
Haftalık Antrenman Süresi (saat)	73	7.50	10.00	8.561	1.063

Tablo 1: Kronotip ölçek puanı ve tipleri

Sabahçıl-Akşamcıl Ölçeği	Tip	n(%)	Mean	SD
Toplam Puan	Aratip	46(63)	52.608	4.276
	Sabahçıl	27(37)	62.666	3.305

Tüm deneklerin toplam ölçek puanına göre kronotip özellikleri belirlendiğinde deneklerin %63’nün “ara tip” % 37’sinin “sabahçıl” tip olduğu görülmüştür. “Akşamcıl” tipe sahip hiçbir denek bulunmamaktadır.

Tablo 2: Yaş Gruplarına göre ölçek toplam puanının karşılaştırılması

	N	Mean	SD	Min	Max	F	p
U15	20	57.500	7.493	42.00	73.00	0.395	0,757
U16	14	55.214	4.693	49.00	65.00		
U17	20	55.950	5.414	44.00	64.00		
U19	19	56.315	6.952	42.00	67.00		
Total	73	56.328	6.267	42.00	73.00		

Tablo 2’de yaş gruplarına göre sabahçıl-akşamcıl ölçeğinden alınan toplam puanlar karşılaştırılmış ve gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.05$). Yaş gruplarına göre kronotip puan ortalamaları incelendiğinde, tüm yaş gruplarının “ara tip” olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Kronotip özelliklerinin yaş gruplarına göre karşılaştırılması

			Tip		Total	k-kare
			Aratip	Sabahçıl		
Yaş Grubu	U15	Count	12	8	20	0.248
		% within YaşGrubu	60.0%	40.0%	100.0%	
		% within Tip	26.1%	29.6%	27.4%	
	U16	Count	12	2	14	
		% within YaşGrubu	85.7%	14.3%	100.0%	
		% within Tip	26.1%	7.4%	19.2%	
	U17	Count	12	8	20	
		% within YaşGrubu	60.0%	40.0%	100.0%	
		% within Tip	26.1%	29.6%	27.4%	
	U19	Count	10	9	19	
		% within YaşGrubu	52.6%	47.4%	100.0%	
		% within Tip	21.7%	33.3%	26.0%	
Total		Count	46	27	73	
		% within YaşGrubu	63.0%	37.0%	100.0%	
		% within Tip	100.0%	100.0%	100.0%	

Tablo 3’de kronotip özellikleri yaş gruplarına göre karşılaştırıldığında da yine istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.05$).

Tablo 4: “Kaldığı yere” göre ölçek toplam puanının karşılaştırılması

Group Statistics						
	Kaldığı Yer	N	Mean	SD	t	p
Tip Toplam Puan	AİLE	60	56.216	6.183	-.326	0.745
	KLÜP	13	56.846	6.878		

Tablo 4’de kaldığı yere göre sabahçıl - akşamcıl ölçeğinden alınan toplam puanlar karşılaştırılmış ve aile yanında kalanlar ile kulüpte kalanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.05$).

Tablo 5: Kronotip özelliklerinin kalınan yere göre karşılaştırılması

			Tip		total	k-kare
			Aratip	Sabahçıl		
KaldığıYer	AİLE	Count	40	20	60	0.142
		% within KaldığıYer	66.7%	33.3%	100.0%	
		% within Tip	87.0%	74.1%	82.2%	
	KLÜP	Count	6	7	13	
		% within KaldığıYer	46.2%	53.8%	100.0%	
		% within Tip	13.0%	25.9%	17.8%	
Total		Count	46	27	73	
		% within KaldığıYer	63.0%	37.0%	100.0%	
		% within Tip	100.0%	100.0%	100.0%	

Tablo 5’de kronotip özellikleri kaldığı yere göre karşılaştırıldığında da yine istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.05$).

Tartışma

Bu çalışma aktif olarak futbol oynayan sporcuların kronotiplerini belirlemek için tasarlanmıştır. Bu kapsamda çalışmaya Samsun Spor Kulübünden 73 erkek futbolcu katılmıştır.

Tüm deneklerin toplam ölçek puanına göre kronotip özellikleri belirlendiğinde deneklerin %63'nün "ara tip" % 37'sinin "sabahçıl" tip olduğu görülmüştür. "Akşamcıl" tipe sahip hiçbir denek bulunmamaktadır.

Çalışmamızda yaş gruplarına göre sabahçıl-akşamcıl ölçeğinden alınan toplam puanlar karşılaştırılmış ve gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Yaş gruplarına göre kronotip puan ortalamaları incelendiğinde, tüm yaş gruplarının "ara tip" olduğu görülmektedir.

Kaldığı yere göre sabahçıl - akşamcıl ölçeğinden alınan toplam puanlar karşılaştırılmış ve aile yanında kalanlar ile kulüpte kalanlar arasında anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Yani sporcuların yaşadığı yerin kronotiplerinin üzerinde etkisinin olmadığı görülmektedir.

Bir bireyin kronotipi genellikle "sabahçıl", "ara" ve "akşamcıl" tiplerine göre sınıflandırılır. Erişkin popülasyonun yaklaşık %60'ı ara tip, %40'ı sabahçıl ya da akşamcıl tiptir. Sabahçıl ve akşamcıl tipler arasında %75'e %25 gibi bir oran karşımıza çıkmaktadır (Horne ve Östberg, 1976; Aydın, 2008; Adan vd.,2012). Çalışmamızın verileri bu değerlendirme ile örtüşmektedir.

Sabah kronotipli bireyler erken yatıp, sabah erken uyanmayı tercih ederler. Sabahçıl kronotipli bireylerin bilişsel ve fiziksel performansları çoğu zaman öğleden önce zirve yapar. Akşam kronotipli bireyler ise geç saatte uyuyan, sabah güçlükle uyanabilen tiplerdir. Akşamcıl kronotipli bireylerin bilişsel ve fiziksel performansları çoğu zaman öğleden sonra, akşam saatlerine doğru zirve yapar (Koukkari ve Sothorn, 2007; Kalyon ve Kurt, 2020).

Kronotipolojik farklılıklar fiziksel performanstaki günlük değişimleri etkileyebilir. İyi antrenmanlı Güney Afrikalı bireysel spor sporcularının ve seçkin Avustralyalı triatletlerinin akşamcıl kronotip yönelimli olmaktan daha çok sabahcıl kronotip yönelimli olma eğilimi fiziksel performanstaki kronotip kavramını daha da ilgi çekici kılmaktadır (Lastella vd., 2010; Kunorozva vd.,2012). Çalışmamızın sonuçlarına göre futbolcuların %37'sinin sabahçıl kronotip yönelimli olduğu görülmüştür. Futbolcuların %73'ünün "ara tip"e yatkın olması, bireysel ve takım sporları arasındaki farklılıktan kaynaklanıyor olabilir.

Reilly ve ark. ise profesyonel olmayan futbolcular üzerinde yaptıkları iki ayrı çalışmada fiziksel performans, zihinsel performans ve seçili futbola özgü beceriler için en yüksek performansa sahip günlük ritimlerin, saat 16.00 veya 20.00'de olduğunu belirtmektedirler (Reilly vd., 2007). Ammar ve ark. sabah ve akşam antrenman seanslarına göre öğleden sonra performansların daha az yorgunluk ile daha iyi olduğunu bildirmektedirler (Ammar vd.,2015).

Çalışmamızda, futbolcuların yaş gruplarına ve yaşadıkları yere göre kronotiplerinin farklılaşmadığı sonucuna varılmıştır. Çalışmamızdaki futbolcular ara tipe daha yatkındır.

ÖNERİLER

Sirkadiyen ritimden etkilenebilecek karakterdeki antrenmanların sporcuların özelliklerine göre planlanması daha verimli olacaktır.

Elit sporcuların gün içerisinde farklı zamanlarda antrenman yapma zorunluluğu olabilir. Bu nedenle antrenman dışı günlük aktivitelerinin de etkileri antrenman planlanırken göz önünde bulundurulmalı ve incelenmelidir.

Antrenör fiziksel performansları arttırmak için, sporcuları ve spor takımlarını hazırlarken, kısa ve uzun vadeli antrenman planlarken sporcusunun kronotip özelliklerine dikkat etmelidir.

Kaynakça

Adan, A., Archer, S. N., Hidalgo, M. P., Di Milia, L., Natale, V, Randler, C. (2012). Circadian typology: A comprehensive review. *Chronobiology International*, 29(9), 1153-1155.

Ammar, A., Chtourou, H., Trabelsi, K., Padulo, J., Turki, M., El Abed K. (2015). Temporal specificity of training: intra-day effects on biochemical responses and Olympic Weightlifting performances. *J Sports Sci*;33(4):358-368.

Aşçı A. (2009). Futbolcularda kuvvet performansının değerlendirilmesi. III. Ulusal Futbol ve Bilim Kongre Kitabı s.27, Antalya.

- Au, J., Reece, J. (2017). The relationship between chronotype and depressive symptoms: a meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*; 218:93-104.
- Aydın A. (2008). Depresyonu olan hastalarda sirkadiyen tercihler ve özkıyımaya yatkınlık arasındaki ilişki, Uzmanlık tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Burgess, HJ., Fogg LF. (2008). Individual differences in the amount and timing of salivary melatonin secretion. *PLoS One*; 3(8):e3055
- Dügeroğlu, E. (2022). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin yeme tutumu ile kronotip açısından değerlendirilmesi (Master's thesis, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
- Gil, S., Ruiz, F., Irazusta, A., Gil, J., Irazusta J. (2007). Selection of young soccer players in terms of anthropometric and physiological factors. *J Sport Med Phys Fit*;47(1):25.
- Horne, J.A., Östberg O. (1976). A self-assessment questionnaire to determine morningness eveningness in human circadian rhythms. *International Journal of Chronobiology* ;4(2):97-110.
- Kalmbach, D.A., Schneider, L. D., Cheung, J., Bertrand, S. J., Kariharan, T., Pack, A. I., Gehrman, P. R. (2017). Genetic basis of chronotype in humans: insights from three landmark GWAS. *Sleep*, 1, (2), 40
- Kalyon, Z. N., Kurt, C. (2020). Futbolda koşuya dayalı anaerobik sprint testi ile belirlenen anaerobik performansta diurnal varyasyonlar (Master's thesis, Sağlık Bilimleri).
- Koukkari, WL., Sothorn RB. (2007). Introducing biological rhythms: A primer on the temporal organization of life, with implications for health, society, reproduction, and the natural environment. Springer Science & Business Media; p.577-602. Chronobiometry: analyzing for rhythms.
- Kunorozva, L., Stephenson, KJ., Rae, DE., Roden, LC. (2012).Chronotype and PERIOD3 variable number tandem repeat polymorphism in individual sports athletes. *Chronobiol Int*;29(8):1004-1010.
- Lastella, M., Roach, GD., Hurem, DC., Sargent, C. (2010). Does chronotype affect elite athletes' capacity to cope with the training demands of elite triathlon. *Living in a*;24(7):25-28.
- Lucassen, E.A., Zhao, X., Rother, K., Mattingly, M.S., Courville, A.B., de Jonge L. (2013). Evening chronotype is associated with changes in eating behavior, more sleep apnea, and increased stress hormones in short sleeping obese individuals. *PLoS One*, 8(3), e56519.
- Özçelik, M. A. (2012). Yüksek şiddetli, kısa süreli yüklenmeler sonrası toparlanmada, diurnal değişimin incelenmesi (Master's thesis, Akdeniz Üniversitesi).
- Pündük Z., Gür H., Ercan İ. (2005). Sabahçıl-akşamcıl anketi türkçe uyarlamasında güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*; 16(3), 190-204.
- Reilly, T., Atkinson, G., Edwards, B., Waterhouse, J., Farrelly, K., Fairhurst E. (2007). Diurnal variation in temperature, mental and physical performance, and tasks specifically related to football (soccer). *Chronobiol Int*;24(3):507-519.
- Roenneberg, T., Daan, S., Mellow, M. (2003). The art of entrainment. *Journal of Biological Rhythms*, 18(3), 183-194.
- Souissi, N., Chtourou, H., Aloui, A., Hammouda, O., Dogui, M., Chaouachi, A. (2013). Effects of time-of-day and partial sleep deprivation on short-term maximal performances of judo competitors. *J Strength Cond Res*;27(9):2473-2480.
- Stolen, T., Chamari, K., Castagna, C., Wisloff, U. (2005). Physiology of soccer. *Int J Sports Med*;35(6):501-536.
- Takahashi, M., Tahara, Y., Tsubosaka, M., Fukazawa, M., Ozaki, M., Iwakami, T., Nakaoka, T., Shibata, S. (2018). Chronotype and social jetlag influence human circadianclock gene expression. *Scientific Reports*, 8(1), 1-10.

Vitale, JA., Weydahl, A. (2017). Chronotype, physical activity, and sport performance: a systematic review. Sports Medicine,; 47(9):1859-1868.

DIGITAL MOROCCO: SOCIAL USES, ECONOMIC ACTORS AND POLITICAL POWERS.

Pr. Chahid SLIMANI

Professor at Law School, Sidi Mohamed Ben Abdellah University, ESSOR Lab, Fez, Morocco. Faculty of Social, Economic and Law Sciences. Sidi Mohamed Ben Abdellah University, BP 42 A, Fez, Morocco.

Samah BOUHAZAMA

Ph D student at Law School, Sidi Mohamed Ben Abdellah University, ESSOR Lab, Fez, Morocco. Faculty of Social, Economic and Law Sciences Sidi Mohamed Ben Abdellah University, BP 42 A, Fez, Morocco.

ABSTRACT

Morocco's integration into the information society and the adoption of digital technology is a relatively new issue. We are still in the stage of the fascinated citizen or society. There is still a long way to go for the Moroccan citizen and society before becoming reasonable. Stimulated by its regional and international environment, the Moroccan State has given itself, since the Youssef government, the task of drawing up and steering the IT policy by promoting the digitalization of economic and society in collaboration of private sector. However, the enthusiasm of the time's precursors appears rather naive. By providing the State the total supervision of the significant aspects: "Strategic, Technological, and Sector Organization", they had actually signed a bad blank check. Within the framework of the Structural Adjustment Program that aimed at restoring internal and external fundamental balances as well as the efficiency and competitiveness of the national economy, Morocco has also begun the process of socioeconomic reform in order to fully and effectively integrate a new world order and an increasingly competitive and, above all, digital world economy. Political and economic actors in Morocco have long time benefited from the absence of legal legislation and the complacency of a shy or intimidated public debate, on a most important issue: IT at the service of the most powerful.

Key words: Digital Morocco; Personal Data; Credit Institutions; Power; National Commission;

Introduction

Michel SERRES, convinced that scientific progress and the development of new computer technologies are a double-edged sword, stated that «the question now is to master control and no longer nature» (Serres, 1974). Man invents solutions and techniques to master nature and socioeconomic phenomena, which swiftly transform into a power that must be mastered in turn, because it might be more dangerous than the phenomenon that it is supposed to control and prevent. G. FRIEDMAN prefers to talk about the terrible disparity between knowledge and technological means, between wisdom and power (Friedman, 1970).

We are all aware that everyone of us is listed several times in massive databases (Daniel, 1997). Tracing traces on the Internet is a serious worry for Internet users who claim the right to privacy and do not want to be identified. A genuine commitment will continue to exist as long as it is legal, but it may «clash with the desire of all the fonts of the world who always want to listen, capture, decipher...» (Pierre Fenoll-Trousseau & Hass, 2000). As a result, fundamental freedoms and the free flow of information on the Internet must be reconciled. This is a necessity that seems more important than ever in Morocco and the Arab countries.

Morocco's integration into the information society and the adoption of digital technology is a relatively new issue. We are still in the stage of the fascinated citizen or society. There is still a long way to go for the Moroccan citizen and society before becoming reasonable. Stimulated by its regional and

international environment, the Moroccan State has given itself, since the Youssoufi government¹, the task of drawing up and steering the IT policy by promoting the digitalization of economic and society in collaboration of private sector. However, the enthusiasm of the time's precursors appears rather naive. By providing the State the total supervision of the significant aspects: "Strategic, Technological, and Sector Organization" (Hajji, 2001), they had actually signed a bad blank check.

As early as the 1970s, several technological scandals shook the most advanced countries in this industry, when advocates of automated files felt they were all allowed. The fear that these computer techniques will have a significant impact on civil liberties immediately led to the development of particular and protective legislation (Pierre Fenoll-Trousseau & Hass, 2000). In the United States, revelations about the indiscretion of agencies specializing in the search for information about people prompted the adoption of the "Fair Credit Reporting Act" in October 1970, which regulates information activities related to the granting of credit, the purchase of life insurance, or the recruitment of staff (Vitalis, 1981). In 1970, the Germans were the first to adopt a text (the Land of Hesse). Meanwhile, the Swedes adopted their text in May 1973, and France followed suit with legislation on January 6, 1978 (Pierre Fenoll-Trousseau & Hass, 2000).

This global mobilization² and call for internationalization of protection against "data havens" (Vitalis, 1981) were built around three well-known components that describe the hard core of each of these laws. Namely:

- The obligation to make public the existence of person files so that the public is aware of all treatment options;
- The specificity of the recording's purpose (all processing must have and respect a specified goal and be accompanied by suitable security measures to prevent loss, theft, or misappropriation);
- The organization of an individual control based on the recognition of a right of access to the information held on him, which he may obtain correction of in the event of an error, and a collective control exercised by a public authority, collegially or individually.

Within the framework of the Structural Adjustment Program that aimed at restoring internal and external fundamental balances as well as the efficiency and competitiveness of the national economy, Morocco has also begun the process of socioeconomic reform in order to fully and effectively integrate a new world order and an increasingly competitive and, above all, digital world economy³. The private sector

¹ 25th Moroccan government since independence, formed by Abderrahman el-Youssoufi on 14 March 1998.

² Several international sources include:

-The Council of Europe Convention no. 108 of 28 January 1981, which aims to reconcile respect for privacy and the free movement of information.

-The Schengen agreements, including the agreement of 14 June 1985, through which the Member States of the European Union set up the Schengen information system (SIS); On 19 June 1990, and laid down the rules on the protection of personal data applicable to this system.

-The United Nations guidelines, adopted by the General Assembly in 1990, concerning the protection of sensitive data, without distinguishing between private and public files

-The World Trade Organization (WTO) provides in Article XIV of the Agreement of 15 April 1994 that: "provided that such measures are not applied in such a way as to constitute either an arbitrary or unjustifiable means of discrimination between countries where similar conditions exist or a disguised restriction on trade in services, no provision of this Agreement shall be construed to prevent the adoption or application by all Members of any measures (...) necessary to ensure compliance with any laws and regulations that are not inconsistent with the provisions of this Agreement, including those relating to (...) the protection of the privacy of individuals with regard to the processing and dissemination of personal data, as well as the protection of the confidentiality of personal files and accounts".

-The International Labour Organisation, with a collection of practical guidelines adopted by the International Labour Office (ILO) in 1996 on the protection of personal data concerning workers. (Pierre Fenoll-Trousseau & Hass, 2000).

³The following dates are used, among others:

2001: creation of an online payment platform;

2004: encouraging banks to use credit cards on the Internet;

was invited to play a more vital and innovative role, owing to a strong desire for economic liberalization. The financial sector must unavoidably support and invest in these goals and policies. However, the banking profession inherited an outdated legal and regulatory environment, and practices were unable to effectively accompany liberalization and its rapid developments, including new computer and telematics technologies, as well as new prudential rules following the 1987 stock market crash.

Political and economic actors in Morocco have long time benefited from the absence of legal legislation and the complacency of a shy or intimidated public debate, on a most important issue: IT at the service of the most powerful.

I. Digital Morocco: Strategic Challenges

Since the end of the 1970s, IT and telematics have become crucial instruments in bank-customer relations and all other activities involving various actors. At the national and international levels, new products based on computer, telematics, and electronic technology, such as payment cards, have evolved. The technological and IT revolution has enabled bankers and credit specialists to use and offer new, more sophisticated payment and credit instruments, allowing for exceptional speed in some processes that are now essential for both companies and individuals. This development of credit and payment instruments has resulted in major changes to the legal structure that governs them. The creation of a National Commission for the Control of the Protection of Personal Data (CCPPD) by Law No. 09-08 of 21 May 2009 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data not only deals with issues of risk and security, but also the important issue of foreign investment for Morocco. It also harmonizes Moroccan law with European Union legislation on personal data processing, incorporating the same European and French principles.

In 2013, Morocco launched its "Digital Morocco 2013" strategy, with the apparent goal of positioning Morocco among the dynamic growing countries in information and communication technologies. According to the most recent National Telecommunications Regulatory Agency (NTRA) report, Morocco has more than 14.4 million Internet subscribers, allowing merchants and e-merchants to register 32,8 million payment transactions using bank cards for a total of 22.9 billion dirhams in 2015⁴.

Law No. 53-05 of 30 November 2007 on the electronic interchange of legal data establishes the rules for electronic communication of legal data, the equivalency of paper and electronic documents, and electronic signatures. It also provides the legal framework for transactions conducted by electronic certification service providers, as well as the rules that must be followed by the former and the holders of the electronic certificates provided.

II. Information royalties or simple royalties?

According to André VITALIS, there is always a more important reality behind the tool that governs it: individuals, groups, and power structures. Thus, computing has no weight in itself, no intentionality, and can always be bent to political. Today, we are witnessing a tight grid of the entire social body and all realms of personal life, imposed by powerful organizations and corporations that are gradually limiting the part of local, family, and private life (Vitalis, 1981).

2006: creation of the .ma en and adoption of the .ma naming charter by the ANRT which repeats the rule of «first come first served.» and provides for dispute resolution.

2005/2010: TICS development plan in Morocco;

2010: E-Morocco Strategy.

⁴ We also learned that the merchant sites affiliated to the CMI carried out 2.5 million online payment transactions via bank cards, Moroccan and foreign, for a total amount of 1.330 billion dirhams during the year 2015, an increase of 22,5% in number and 12.4% in amount compared to the previous year. the activity of the Moroccan cards thus evolved by 22% in number of transactions, going from 1.943.641 transactions during the year 2014 to 2.371.067 transactions in 2015, and 14.7% in amount, going from 1.046 billion dirhams during the year 2014 to 1.200 billion dirhams in 2015. the activity of foreign cards has changed by 37.1% in number of transactions, from 69,711 transactions in 2014 to 95,555 transactions in 2015, and by 5.6% in amount, from 137.2 million dirhams in 2014 to 129,6 million dirhams in 2015. Today Morocco of 31 March 2016.

II.1. Economic actors' privileged position.

The privileged position of economic actors requires caution and vigilance. They must recognize obvious irregularities in the transactions they are requested to execute and take every precaution to avoid damage, but at the same time, this "vigilance" allows them to collect highly sensitive personal information that frequently falls beyond the privacy sphere of individual clients.

Bankers and other professionals are expected to share an obligation to inform and a duty to inform with their clients, companies and individuals⁵. The real disparity between these two contracting parties justifies this pre-contractual obligation of information, which falls primarily on the professionals and stems from the fact that the professional frequently has information that the client does not, and especially because the client's ignorance is frequently legitimate (Sinay-Cytermann, 1996). However, these advice and information requirements are challenging to reconcile with banking law rules, and appear to be a nuisance (Boucard, 2002).

Professionals have put in place stringent procedures that allow them to be fully informed about the client's financial status, solvency, and seriousness. Clients are frequently required to provide a very detailed list and to complete a survey that goes beyond personal data and privacy issues. Certainly, bankers and credit professionals may argue that the reason for collecting, storing, and processing this information is nothing more than strict adherence to a policy of risk assessment of default and litigation that each candidate would present when accessing the product, imposed by the country's monetary authorities, as well as a duty of vigilance⁶. In fact, this information allows professionals to identify the best possible guarantee and so engage the consumer in a risk-management program.

This obligation of vigilance, which is obviously necessary, when combined with the primary goal of each banker, namely profit, exposes a specific profile of the "good client," who must finally be honest and solvent⁷, and which is part of the banks' risk and profit prevention policy. This realism seems to contradict the stated desire for banking and democratization of access to basic financial services for the disadvantaged.

In other cases, seemingly insignificant knowledge in a specific context can quickly become dangerous in the event of diversion. Thus, information collected by social security becomes dangerous in the hands of an employer, who can refuse to hire an individual depending on the number of sick leave he has taken in the past (Vitalis, 1981).

II.2. The Risk of "IT Risk".

Article 160 of the new Law No 103.12 authorizes Bank Al-Maghrib, on its own initiative or at the request of professional associations, to create and manage a credit risk centralization service whose purpose is to make available to credit institutions and equivalent entities, financial information useful

⁵ Information to customers on the conditions of a credit institution has become mandatory through the banking law and the commercial code. Thus, Article 116 of the 2006 Banking Act and Article 496 of the French Commercial Code require credit institutions to inform the public of the conditions they apply to their transactions. For example, in terms of lending and lending rates, An obligation that the legislator has reinforced by Article 119 of the 2006 Banking Act which allows any person who feels aggrieved by a breach of one or more transactions carried out by a credit institution, to use Bank Al-Maghrib to exert pressure on the institution in question, which, despite its positive side, seems insufficient to us, contrary to the obligation to provide information to the heads of credit institutions under penalty of significant sanctions, to the Minister of Finance, the Governor of Bank Al-Maghrib and the Board of Directors or the Supervisory Board of the institution in question, who must, in accordance with Article 57 of the Banking Act 2006, inform them of any anomaly or serious event occurring in the activity or management of the establishment that could jeopardize the situation or harm the reputation of the profession.

⁶ Article 1 of Bank Al-Maghrib circular No. 36 of 24 December 2003 states that credit institutions must put in place the necessary procedures to enable them to:

- identify their customers and have a thorough knowledge of them;
- ensure the monitoring and supervision of customer transactions, particularly those with a high degree of risk;
- retain and update documentation related to the clients and the transactions they perform.

They must also educate and train their staff in the techniques of detecting and preventing unusual or suspicious operations."

⁷ Who has the ability to pay their debts and meet their financial commitments.

for managing their risks to companies and individuals. This service centralizes credit information and credit rating services. Service data may only be retained for five years from the date of credit repayment. After consultation with the Committee of Credit Institutions, the Wali of Bank Al-Maghrib defines by circular the modalities of operation of these services and the conditions of access to the information they hold.

The evolution of digital risk technology, as seen today in the financial sector, demonstrates a stark disparity between consumers and information specialists. Because, at a time when the profane consumer has no precise and clear information, whether it is on the credit contract itself and the conditions of conclusion and execution that surround it, or on the reality and dominant position of its contractor, the credit professional benefits from efficient digital methods and techniques to measure the solvency and reliability of his contractor, and therefore not so lacking in means to know his client (Stoufflet, 1978). It appears that a banker's professional talents are valued not by the volume of credits provided, but rather by his ability to evaluate risk (Burani, 1995).

Joseph WEIZENBAUM, one of the fathers of artificial intelligence, frightened by the excess of confidence in computer science, developed the idea that computerization, as a response to an effective complexity of social processes, the European Parliament has been instrumental in avoiding political solutions to this crucial problem. He added: «You don't help a man who falls down a well by dropping him faster» (Breton, 1993). Under no circumstances can we say that risk digitalization benefits both parties and that the lay consumer can benefit from practices such as scoring and central files, which were designed and practiced for the benefit of credit professionals, who frequently violate client privacy.

II.3. The concept of “privacy”.

If, as Nathalie Malette Poujol explains, the various facets of privacy are addressed in the trials, which correspond to the main aspects of life: family life, sentimental life, leisure, health, morals, philosophical and religious convictions, the circumstances of death, and the right to image (Mallet Poujol, 2000). Above all, it is critical to understand the criteria provided by researchers on the notion of "privacy," which will assist us in identifying the material that requires special protection⁸. The first factor can interfere the nature of the data to discriminate against information that must be kept as private as possible (e.g.: political and religious opinions). The second factor is concerned with the information's purpose, whether legitimate or not and hence cannot infringe on a person's privacy when the information is utilized for a suspicious purpose. Finally, the third factor considers the technological aspect of information processing through the data storage, exploitation, and processing phases. As a result, in terms of security, it necessitates the development of numerous technical processes that necessitate the assistance of computer scientists.

These factors are extremely relevant at a time when technological capabilities for data storage⁹, processing, and communication have the potential to destroy the right of customers to privacy. Bankers

⁸ Several texts refer to the notion of the right to respect for privacy:

-Article 12 of the 1948 Universal Declaration of Human Rights states that “No one shall be arbitrarily interfered with in his or her private life, family, home or correspondence, or in any way prejudicial to his or her honour or reputation”.

-Article 8 of the European Convention on Human Rights of 4 November 1950 states that «every person has the right to respect for his private and family life, his domicile and correspondence...» (Pierre Fenoll-Trousseau & Hass, 2000).

⁹ Some definitions are required:

-“**Processing**” means all the computer operations implemented at each stage of the development and operation of the files.

-“**Automated**”: any file (processing) that is not exclusively manual is automated. The term “automated” has been used rather than “computerized” to broaden the scope of the targeted treatments and easily incorporate any future technology.

-“**Nominative information**”: is nominative any information in which the name of a person is contained or any element that makes it possible to identify him exclusively and surely (telephone number, e-mail, etc.)

-“**Sensitive data**”: within the meaning of the law “informatique et libertés” they are:

- personal data relating to health or sexual life;
- information relating to an identity check;

and credit specialists keep information about all consumers in files. Files include information on assets and even lifestyle, — in other word the client's privacy, which is a major threat. Indeed, it is easy from data relating to the client's wealth to deduce other information that goes beyond the pure financial object. Their actualization and accumulation, as well as the possibility of rapid communication, build control over the individual, who is not free of error or abusive uses. We must not ignore the instance of various banker formulae and goods, such as the payment card, which can reveal an individual's regular habits based on the rhythm of his purchases¹⁰.

As Marc HENRY points out, one example is fuel payments made with a credit card: the statement of the numerous purchases, their location, time, and amount are repeated month after month on a bank account statement, providing a monthly record of much of the movement of customers across the country (Henry, 1989). J. P. LEMASSON adds that even cultural and artistic tastes through the bookshops or the crowded performance halls suddenly become transparent. Through each economic transaction, the user of a credit card reveals to a third party, who does not ask for its opinion, personality, plans and future expenses taking into account its overall social situation (Lemasson, 1988).

II.4. The fascinated citizen and the reasonable citizen.

The variety of IT tools that support the growth of this technology astounds users, but those who built it are well aware that most of these users are unaware (Simondon, 2012). The most powerful services are the main beneficiaries of centralized citizen data. It is obvious that the most powerful and well-equipped administration will get access to each central file, at the expense of the other poorest administrations and without the consent of the individuals concerned (Vitalis, 1981). In the case of Morocco, we can point to the Ministry of the Interior, whose efforts in this sector are kept a secret by Polichinelle.

The traceability of people, for example, is a primary focus for the public sector because it represents the old dream of political power at the origin of name, civil status, passport, home etc (Philippe, 2003). The well-known French systems, such as SAFARI¹¹, UNIMATCH¹², STIC¹³, and GAMAIN¹⁴, might be a negative model to follow and a bad temptation for Moroccan leaders.

More reasonable and less fascinated than the profane users, Professor Jacques ELLUL is not fooled; when the information was scarce and sparingly disseminated, he wrote, it was charged only with the

-
- judgments or judgments condemning the infringement.
 - the exercise by a borrower of its right of withdrawal;
 - professional information.

Sensitive data are defined by the United Nations guidelines adopted in 1990 as data likely to give rise to unlawful or arbitrary discrimination, including information on racial or ethnic origin, colour, sex life, philosophical or other political opinions, such as membership in an association or union.

-“**An information bank**” means a centre where information relating to one or more fields is accumulated from various sources, either individual or aggregated, without determining a priori all the uses which will be made of it. This is in order to make them available to a certain number of users without a suitable form, as soon as possible.

- “**Automated Data Processing System (ADPS)**” is: “any assembly consisting of one or more processing units, memory units, software, data units, output input units, and links that contribute to a particular result, that assembly being protected by security devices”. (Linant De Bellefonds & Hollande, 1998).

¹⁰ Even today, there are companies that are primarily involved in researching and selling this kind of personal information. We can even read on an advertisement of one of these companies, called «Listings» agencies: «Do you want to reach the owners of secondary residences of Yvelines, Essonne and Val d'Oise? Eighteen thousand addresses, but at the main home are offered for 0.30 francs, rented. Holders of shares? One hundred and fifty thousand addresses, at 28 francs. "Wealthy persons"? We provide you with the twenty-seven thousand addresses which include “with few exceptions” the richest people in France for 45 francs in rental and 1 franc on purchase...”. An advertisement that sums up the commercial importance of information about people. Intrusions into the privacy of individuals have become sources of considerable profit.

¹¹ Automated system for administrative files and individual directory.

¹² A system that allows the possibility of reconciling information about the same person contained in different files, without that person being recorded in those different files under a code.

¹³ System for handling infringements.

¹⁴ A system which designates the automated management of children's medicine, offering administrative medical and social surveillance of all young children.

important, the vital, the essential. This information served a relatively clear function, and everyone received the knowledge he required, whereas today we receive several thousand pieces of information every day, none of which concern our lives, survival, intelligence, questions, environment, or future... . We are informed of everything, at any time. Maybe something will come out of the lot. The most remarkable is that no society has ever presented to its members. But even if I forget 999/1000 of this information, the computer will not. It has nothing to do with any of this information, but it shovels everything, and perhaps one day I will be glad to consult it. But the power will consult it every day and for everything, not just once. "All information royalty leads to simple royalty," he explained (Vitalis, 1981).

III. Embryonic control

III.1. A Modern Normative Storm.

Morocco now has a legal but not yet jurisprudential "normative tide" (Carbonnier, 1996) on personal data protection. The claimed goal is to force computer scientists and everyone else who has access to automated data to follow strict regulations.

In 2003, Law No. 07.03 on the Criminal Protection of Automated Data Processing Systems, promulgated by Dahir on November 11, 2003, was included into the Penal Code¹⁵ in a chapter named "The Breach of the Automated Data Processing System". However, because it did not specify the type of the threatening data, this law did not directly or indirectly touch e-commerce. Faced with the absence of legislation, the doctrine hoped to generalize protection to various data; personal data (relating to natural persons: surnames, given names, addresses, and so on), public data (belonging to the State), industrial data (belonging to industrial enterprises: designs, models, and so on), professional or accounting data (belonging to private enterprises), and so on.

We had to wait for more explicit texts on the subject, such as:

- Law No 09-08 on the protection of natural persons in relation to personal data processing¹⁶.
- Directive 2-09-165, adopted on May 21, 2009, for the application of Law No. 09-08 on the protection of natural persons in the processing of personal data.
- Dahir No. 1-07-129 of 19 Kaada 1428 (30 November 2007) promulgating Law No. 53-05 on electronic legal data sharing.
- Law No 31-08 on consumer protection measures.
- Law No 24-96 on post and telecommunications.
- New law No103.12 on credit institutions and similar entities (OB 22 January 2015).

III.2. A National Commission for the Control of the Protection of Personal Data (NCCPPD).

Law No 09-08 on the protection of natural persons in relation to the processing of personal data established, among other things, a National Commission for the Control of the Protection of Personal Data (CNDP) with the goal of harmonizing Moroccan law with European Union legislation on the processing of personal data, integrating the same European and French principles, such as:

¹⁵Articles 607-3 to 607-11. Section 607-3 states that "The offence of fraudulently accessing all or part of an automated data processing system is punishable by one to three months' imprisonment and a fine of 2,000 to 10,000 dirhams or any of the two penalties only".

¹⁶Promulgated by Decree No. 2-09-165 of 21 May 2009. Article 23 of the Decree states in its first paragraph: "1. The controller must implement appropriate technical and organisational measures to protect personal data against accidental or unlawful destruction, accidental loss, alteration, dissemination or unauthorized access, In particular where the processing involves data transmission in a network, as well as against any other form of illicit treatment. These measures must ensure, taking into account the state of the art and the costs associated with their implementation, an appropriate level of security with regard to the risks posed by the processing and the nature of the data to be protected."

- Personal data processing with a defined purpose and a limited implementation period, depending on the objective;
- Only the data allowing the achievement of the fixed purpose must be handled;
- Depending on the sensitivity of the processing, it must be the subject of a declaration or a request for authorization.
- Processing must be secure;
- The persons concerned must be informed and have a right of control over the use of their data;
- A National Commission for the Control of the Protection of Personal Data (NCCPPD) is established to ensure compliance with the law in other words to ensure that the law is followed.

References

- Boucard François, (2002). Les obligations d'information et de conseil du banquier, Presses Universitaires d'Aix Marseille.
- BRETON Philippe, (Mai 1993). « Quand s'usent les idéaux, informatique et utopie. », Le Monde diplomatique.
- BURANI Umberto, (1995). «La problématique du surendettement au niveau européen : le point de vue du banquier » in Crédit, Endettement et Surendettement des ménages en Europe, Observatoire du Crédit et de l'Endettement.
- CARBONNIER Jean, (1996). Droit et passion du droit sous la Ve République, Flammarion. Coll « Forum », Paris.
- Daniel Martin, (1997). La criminalité informatique, PUF, Paris.
- FENOLL-TROUSSEAU Marie Pierre et Gérard HAAS, (2000). Internet et protection des données personnelles, Litec, Paris.
- Friedman G., (1970). La puissance et la sagesse, Gallimard, Paris.
- Hajji Nasr, (2001). L'insertion du Maroc dans la société de l'information et du savoir, Afrique Orient, Casablanca.
- HENRY Marc, (1989). « Droit au crédit, libertés, un équilibre délicat » in Le crédit au consommateur », Colloque organisé le 6 mai 1988 par les jeunes barreaux de Mons et Nivelles, Story scientia, Bruxelles.
- LEMASSON J. P., (1988). « Les cartes de paiement : la privatisation de la vie privée », T.I.S.Vol 1. n°1.
- LINANT DE BELLEFONDS Xavier et Alain HOLLANDE, (1998). Pratique du droit de l'informatique, Delmas, Paris.
- MALLET POUJOL Nathalie, (2000). La création multimédia et le droit, LITEC, Paris.
- Philippe Pedrot, (2003). Traçabilité et responsabilité, ECONOMICA, Paris.
- SERRES Michel, (1974). Hermès III, la traduction, Ed de Minuit, Paris.
- SIMONDON Gilbert, (2012). Du mode d'existence des objets techniques, Aubier, Paris.
- Sinay-Cytermann Anne, (1996). « Les relations entre professionnels et consommateurs en droit français » in La protection de la partie faible dans les rapports contractuels. Comparaisons Franco-belges, LGDJ, Paris.
- STOUFFLET J., (1978). « Devoirs et responsabilités du banquier à l'occasion de la distribution du crédit » in Responsabilité professionnelle du banquier, Economica, Paris.
- VITALIS André, (1981). Informatique, pouvoir et libertés, Economica, Paris.

**THE IMPACT OF THE USE OF FLIPPED CLASSROOMS AND E-LEARNING
STRATEGIES IN TEACHING THE SCIENTIFIC RESEARCH UNIT ON ACADEMIC
ACHIEVEMENT AND STUDENT SATISFACTION**

Dr. Yousry Mohammad Othman

Department of Self-Development, Deanship of Preparatory Year,

Imam Abdulrahman Bin Faisal University

P.O. Box 13656, AD Dammam 31414, Kingdom of Saudi Arabia

Dr. Ali Alwardany Ali Omar

Department of Self-Development, Deanship of Preparatory Year,

Imam Abdulrahman Bin Faisal University

P.O. Box 13656, AD Dammam 31414, Kingdom of Saudi Arabia

ABSTRACT

The purpose of this study was to identify the impact of the use of flipped classrooms and e-learning strategies in teaching the scientific research unit on the development of achievement and student satisfaction. The researchers used the semi-experimental curriculum to identify the impact of E-learning and flipped classroom strategies in teaching first-year university students.

The study sample consisted of “106” students divided into two groups, the first being made up of “59” students taught using e-learning and the second being made up of “47” students studying using flipped classrooms. The researchers prepared the scientific research unit to fit the e-learning strategy and the flipped classroom strategy. The researchers also prepared a test on the scientific research unit as well as a measure of satisfaction with the use of e-learning and flipped classroom strategies in teaching.

The study results showed that the level of student satisfaction who used the e-learning strategy was acceptable on average (1.85) and the level of student satisfaction who used flipped classroom strategy was also acceptable on average (1.81). The results showed no statistically significant differences between students' levels of satisfaction that used e-learning and flipped classrooms. The results also showed a statistical difference in students' achievement levels in favor of the post-test for students who used the e-learning strategy and students who used the flipped classroom. The results also showed that there were no statistically significant differences in the level of the post-achievement test due to the different learning strategies used. Considering the study's results, the two researchers made a few recommendations and suggestions.

Keywords: Flipped Classroom - E-learning Strategy - Student Satisfaction.

Introduction

This era has witnessed a "tremendous" development of communications and information tools. and a rapid spread among societies, reflecting on our lives in all their affairs Education is one aspect of technology and has influenced it in the areas of planning, implementation, and evaluation, Educators and decision-makers are required to take the necessary steps to develop the educational process in the aforementioned areas. And indeed, learning methods evolved, so we moved from traditional learning to e-learning, many institutions and organizations dealing with e-learning and distance learning and changing the role of the teacher from our portfolio "Source" of information to a trainer, guide, and mentor, and the main role in learning was based on the learner.

It is the best kind of education that makes the educational process more enjoyable and vibrant with many projects and readings in student-centered rather than teacher-centered learning, and as the use of modern

technology in the educational process increases the number of teachers who want to teach their students in creative ways (Strayer, 2007).

There are many modern strategies that rely on the use of modern technologies to activate digital learning, such as the e-learning strategy, the integrated learning strategy, and the reverse learning strategy.

Flipped Learning is one of the types of integrated learning that uses technology to convey lectures outside the classroom, and the reverse learning strategy is a popular idea these days, advocated by many interested in the field.

Flipped learning is one of the modern technical solutions to address the weakness of traditional education and the development of students' thinking skills, reflective learning is a strategy that includes the use of technology to benefit from learning in the educational process ", so that the teacher can spend more time interacting, interacting and discussing with students in the classroom, Instead of giving lectures, where students watch short video performances of lectures at home, More time remains to discuss content in the classroom under the supervision of the teacher In accordance with the Bloom rate, students are achieving the lower level of cognitive learning. (Acquisition and assimilation of knowledge) at home, focusing on the higher level of the field of knowledge (Application, analysis, composition, assessment) within the chapter (Brame, 2013).

The application of reversed learning dates to 1998 when Johnson and Walvoord, in their book "Effective Graduation", encouraged the use of reversed learning strategy by giving students the opportunity to access the content at home, thereby using class time to focus on analysis and problem-solving processes (Johnson, 1998).

Several previous studies have shown the importance of e-learning and reversed learning in the educational process, its impact and satisfaction with its application at different educational stages, including Zayn (2015), Johnson Renner, 2012, and Strayer, 2007.

Statement of the problem:

The current study problem arose through the field researchers' sense that students had difficulties studying the unit of scientific research and acquiring concepts, which encouraged researchers to conduct such a study and to seek modern strategies that could better contribute to the acquisition of students' scientific research skills such as the e-learning strategy and the reverse learning strategy that could contribute to the acquisition of scientific research skills by activating the role of the student to improve his learning from a simple understanding of concepts and ideas to and make learning more fun and interesting (Goodwin & Milier, 2013).

In view of this, the problem of the study was the following main question:

What has been the impact of the use of Flipped learning and e-learning strategies in teaching the Scientific Research Unit on the development of achievement and student satisfaction?

- What level of student satisfaction with the use of e-learning strategy?
- What level of student satisfaction with the use of the flipped classroom strategy?
- Are there differences in statistical function in students' level of satisfaction with the use of flipped classrooms and e-learning strategies?
- Are there statistical differences in students' achievement before and after the use of the e-learning strategy?
- Are there statistical differences in students' achievement before and after the use of the flipped classrooms strategy?
- Are there statistical function differences in students' achievement levels due to the different learning strategies used (e-learning, flipped classrooms)?

The objectives of the study:

The current study aims to identify the effectiveness of using flipped classrooms and e-learning strategies in teaching the Scientific Research Unit on achievement development and student satisfaction level.

The importance of the study:

The importance of this study is due to the compatibility with modern trends and the search for effective teaching strategies in teaching such as e-learning and reflective learning especially in the light of the Krona pandemic state-of-the-art technology ", in particular its effective use of state-of-the-art technology, The study is also important because it provides practical models of lessons developed in teaching the Scientific Research Unit in accordance with the e-learning and reverse learning strategy and the results of this study could provide relevant recommendations for developing the teaching of scientific research skills, This study also contributes to the activation of Blackboard's virtual learning environment in teaching students as an important source of learning.

Definition of basic term:

Flipped learning:

It can be procedurally defined as a non-traditional teaching strategy in which students are provided with short videos, audio or visual recordings, and presentations to learn about scientific research skills after watching lessons at home before class time, Discussions are then held between them via an app such as zoom or social networks about what they learned. The Course Professor provides an interactive environment in which students are guided and what they have learned is applied.

E-Learning)

It can be procedurally defined as an interactive education system that offers learners communication and information technologies, specifically Blackboard, and is based on an integrated digital electronic environment that displays courses via blackboard, provides guidance, guidance, organizing tests, as well as managing sources and processes, and evaluating students.

2. Literature Review

First: Theoretical Framework

The emergence of both e-learning and reverse learning is due to accelerated technological developments, especially in recent years. And the accumulation of knowledge that calls for the need to diversify the methods and means of learning, as well as the conditions of learning in the context of the Krona pandemic, which forced the entire world to follow certain precautionary measures, and direct teaching was prevented in most countries of the world. The following is a brief presentation of e-learning and Flipped learning strategies.

E-Learning is an interactive education system that provides the learner with ICTs, relies on an integrated digital e-environment that presents curricula through electronic networks, provides guidance, guidance, organizing tests as well as manages and evaluates sources and processes.

The importance of e-learning is to solve the problem of knowledge explosion and increased demand for education, expand access to education, enable the training and education of workers without leaving their jobs and contribute to breaking down psychological barriers between teacher and learner, as well as satisfy learner's needs and characteristics while raising the return on investment by reducing the cost of education. (Roman & Plopeanu,2021)

E-Learning Characteristics:

The features of e-learning can be abbreviated as being provided via computer and its networks with digital multimedia content (written or spoken texts, sound effects, graphics, static or animated images, video footage) so that these media integrate with each other to achieve specific educational goals. This learning is administered electronically, providing several services or tasks related to the teaching and learning management process. It is less expensive than traditional education. It also helps the learner acquire his own knowledge, thereby achieving interaction in the teaching process (the learner's interaction with the teacher, with the content, with colleagues, with the educational

institution, with the programs and applications) being available in a sense accessible at any time and from anywhere. (Caporarello and others, 2018)

Synchronizes e-learning:

Synchronizes e-Learning, an on-air or live education that needs to have learners simultaneously in front of computers, to have a discussion and conversation between the learners themselves, between them and the teacher. This discussion is done by various e-learning tools: applications of virtual learning environments - virtual classes - videoconferencing, audio - chat rooms. (Ali, H. & Ahmad, T., 2018)

Asynchronies e-learning:

Asynchronies e-Learning (Asynchronies e-Learning) is an indirect education, which does not require the presence of learners at the same time as the learner can obtain the study at the right time and with the effort he or she wishes to offer. It uses tools such as email, web, mailing lists, discussion groups, file transfer protocol, CD-ROMs, and applications of virtual learning environments such as Blackboard. (Ali, H. & Ahmad, T., 2018)

E-Learning in Teaching:

E-learning is used in teaching in several ways: (Christian & Wibowo, 2021)

The auxiliary model (supplemented by Computer-assisted learning) uses some e-learning techniques as a support for traditional education. This is within or outside the classroom. Examples of its applications before teaching instruct the student teacher to view a particular lesson on the Internet or on a CD-ROM. The teacher assigns students to search for certain information on the Internet.

The blended learning model involves the integration of traditional and electronic education, within the classroom or places equipped with e-learning techniques. It has the advantage of combining the advantages of traditional and electronic education, but the role of the teacher, in this case, is to guide and manage the educational situation and the learner is positive.

The pure E-learning model uses e-learning as an alternative to traditional education so that learning from anywhere and at any time is done by the learner, the network acts as a key medium to deliver the entire learning process. An example of its application is independent self-study (the student is studying the electronic course unilaterally). Or to learn with a group of colleagues, through a study or project completion using participatory e-learning tools such as blackboard.

Flipped Learning: Although reverse learning is modern and still shaping, its idea is simply that what is done within traditional education during the class is done at home, and the student presents the subject outside the class, whether through an educational video recorded by the teacher for a particular lesson or readings about the lesson (Webb & Doman, 2020), in which learning through online technology replaces direct teaching in the classroom.

Flipped Learning is not only the use of technology in the educational process but also a case in which appropriate and available technology is used to enrich the educational process and improve the student's attainment. Flipped learning seeks to integrate patterns of direct teaching and active learning that depend primarily on the student because the most important part of Flipped learning is the interaction that occurs in the classroom. (Sobral, 2021), inverted teaching is more like a state of mind through which the focus of the educational process is redirected from teacher to student and learned. Flipped learning rearranges and formulates time within and outside the classroom, to transfer teacher-to-student learning control (Lo & Hew, 2019).

The Flipped learning strategies are the student watching the teacher's pre-class educational video at home through a computer or mobile device Then the student takes notes and questions while watching the film, after which the student brings the next day to the class with a basic understanding to answer the questions and effectively implement activities with the help of teachers and students, through out-of-classroom learning to promote critical thinking and self-learning, and to build expertise and communication skills and collaborate with other students (Ibrahim, 2016).

The Flipped learning pattern seeks to reshape the educational process so that the traditional role of school and home can be changed to replace each other, which gave this pattern its name. In

traditional learning that adopts the style of lecture, the teacher explains the teaching material during classes, Students then go home to solve duties and deal with problems alone. or frustration at the inability to overcome problems at other times, In Flipped learning, the student follows videos explaining the educational material to understand the basic concepts and ideas in the lesson and then comes to school to apply, discuss and solve problems with the help of the teacher and other students And so students interact differently with the teaching material than they used to in the traditional style, Students interact with teaching material more deeply, which deepens their understanding and love of it as a result of their interaction with educational material, away from the surface that can be produced by simply listening to the teacher and preserve and understand the substance in the traditional environment (Su & Lai, 2021).

The importance of Flipped learning:

Al-Kahili (2015) stated that Flipped learning helps to acquire reporting and procedural knowledge (Build meaning, organize information, experience it, develop scientific skills, practice higher thinking skills and beyond thinking) and strikes the balance required to achieve qualitative learning, and that Flipped learning combines experience (previous learning) and practices procedural experience within the classroom, so the teacher is interested in three important aspects in creating meaningful learning: hearing, sight, and movement to deliver using the method of integrating technology and education at home, Saving time for a class or lesson for activities rather than consuming it in a commentary that may be forgotten and activate brainstorming strategies, discussion, and laboratory experiments so that the student becomes the focus of teacher-assisted learning.

Flipped Learning Tools:

There are several tools for Flipped learning: Hashemifardnia & others, 2018)

- Explain Everything is a great and easy-to-use tool for designing and activating dynamic interactive performances and lessons as well as creating and evaluating tests.
- Know Mia is a site that allows teachers to create virtual classes that allow students to chat with each other on the one hand, and with the teacher on the other, in addition, teachers can send advertisements to all students, exchange documents, and display slides, and even create and evaluate tests.
- Edmodo is an educational platform that provides many lessons via videos done by teachers from all over the world and managed to create short new learning videos.

Features of both e-learning and Flipped learning:

Both e-learning and Flipped learning from other learning patterns have many advantages that consider the student's overall needs and possibilities for better learning based on the distinctive learning opportunities offered by modern technology. These strategies are:

- Give teachers more time to help students and receive their inquiries.
- Applying active learning with good employment of modern technology in the educational process.
- The role of the teleprompter teacher has evolved into a catalyst, guide, and assistant.
- Help students to self-learn according to their individual abilities and differences.
- Students who are shy of requesting a partial reinstatement of the lesson are suited, so they can repeat the lesson many times.
- It provides an interesting and enjoyable learning environment that helps attract students to learn.

Criteria for selecting e-learning and Flipped learning patterns:

The choice of learning pattern is in response to the variables surrounding the educational process. Some researchers (Sobral,2021) have pointed out that four key pillars must be available to apply e-learning or reverse learning effectively: With a flexible learning environment (Flexibility), Change in the Concept of Learning (Change in the Concept of Learning) from teacher-centered learning to learner-centered,

careful thinking of content division and analysis based on the nature of the subject and students and their previous relevant experiences, and the availability of competent teachers.

Previous Studies

1. Previous studies in e-learning:

Roman & Plopeanu, (2021) conducted a study aimed at identifying effective online learning factors during the COVID-19 pandemic emergency. In addition to identifying any of the ways of learning: (traditional, online, hybrid) that Romanian students prefer to study economics in this unusual context. Using a sample of 1,415 students from five major Roman economic colleges, the results showed that psychological problems and growing concerns about the COVID-19 pandemic have a negative impact on the effectiveness of learning. The results also revealed that students with problems of ineffective Internet access, inadequate time due to other family problems, who do not have enough working space at home, and males are more likely to be less effective in the online learning process.

Orensa Siriani and Evendi (2019) Hoerunnisa, Suryani, & Efendi also conducted a study that sought to determine the effectiveness of using e-learning in multimedia classes to improve educational attainment and motivation for professional students. The semi-experimental curriculum was used in this study. The study sample included 10th-grade students at Sukohargo Vocational School, Central Java. This study was conducted on computer multimedia lessons, the pilot group consisted of 31 students, while the control group consisted of 33 students.

This study answered two key questions: (1) What is the effectiveness of e-learning in improving students' learning? (2) How effective is e-learning to improve students' motivation? Results have shown that the use of e-learning can significantly improve students' attainment and motivation for learning through the computer, and the use of e-learning can increase students' participation in learning.

Caporarello., & Bigi (2018) focused on surveying the opinions of 277 university students about their views and experiences in e-learning. Results are unexpected and partly predictable: Firstly: Although a positive future direction for e-learning is recognized, students remain confused as to its meaning and have only limited awareness of its potential. Second: Despite the general knowledge of using it, there is still a high percentage of students who have not yet used e-learning and who are not interested in using it. Third: e-learning seems to offer more advantages than its drawbacks, yet there are still many areas to work on to make e-learning work for real. Based on these findings, the two researchers suggested that we develop some administrative matters for teachers and educational institutions.

In a study presented by Ali Hussain and Ahmed (2018), Ali, Hossain, & Ahmed aimed at analyzing the effectiveness of e-learning for students at the university level in Bangladesh. Data was collected through a questionnaire distributed to 700 students (94.9% of them using different e-learning tools, techniques, or platforms). Eight variables were used to measure the effectiveness of e-learning. The results of the study showed that e-learning is faster, saves time and cost, is suitable to operate independently, adds value to students' learning, is usable for active learning, is applicable outside the classroom and the quality of e-learning is satisfactory indicating the effectiveness of e-learning.

Previous studies in Flipped learning:

Sobral (2021) conducted a study aimed at detecting the effectiveness of the use of the reverse learning strategy in computer applications and its impact on teachers' and students' perceptions and trends. In order to achieve the study's objective, the researcher used the semi-experimental curriculum with the test scale for tribal and Baadi students. The researcher designed a questionnaire to survey students' attitudes and perceptions of reverse learning. The study sample consisted of a high school in Kentucky with a total of Kentucky. (62) Students were distributed to two classrooms in which they were taught using the reverse learning strategy. The study found students' satisfaction with the educational process and their deep understanding of content concepts in a more profound and focused manner and retention of concepts, especially sports, than more students who studied in the traditional way. Students had the experience of reversed learning.

The Webb & Doman study (2020) aimed to identify the impact of the use of the reverse row strategy on some components of self-organized learning and the trend toward technology-supported language learning. To achieve the goal, the researcher used the self-organized learning measure and the trend measure towards technology-supported language learning, a corresponding card to identify the benefits and disadvantages of experience, and the number of sample individuals reached (18) students in the sixth grade primary and the sample was divided into a pilot group with a total number of members (9) Students, studied using the reverse grade strategy and a control group, numbering (9) Students, studied in the usual manner, took 3 weeks and included 8 lessons from the Physical Processes Unit. The most significant results were the effectiveness of reversed learning in developing physical concepts and forming positive trends toward technology-supported language learning.

Al-Kashta (2016) also conducted a study in Palestine aimed at demonstrating the impact of the reversed learning strategy on the development of concepts and meditative thinking skills in the life sciences researcher of basic 10th-grade students, and the sample of the study consisted of (80) Female students for the 10th grade basic at Amna Wahab Girls' High School for the school year 2015/2016, distributed to two groups selected at random experimental level 38 Students and 42 control groups. To achieve the study's objectives, the researcher used the descriptive and experimental curriculum. The study tools were A test of scientific concepts, and a test of meditative thinking, and then the study reached the results, the effectiveness of reflective learning and its positive impact on the development of scientific concepts and meditative thinking skills of female students.

Al-Khalifa (2015) conducted a study in the Eastern Region, aimed at the impact of reversed learning on the acquisition of computer course concepts and the self-learning skills of second-secondary students in the Industrial Generation Zone during the second semester of the 2014/2015 academic year. To achieve the study's objective, the researcher used the semi-experimental approach to apply study tools s Industrial Zone and the number of female secondary students in the 36 Female students selected in a random manner. The sample of the study was divided into two experimental groups, which were taught based on reverse learning, and the female officer who was studied in the usual manner. The results showed that female students were satisfied with the teaching method, as well as taking responsibility for their self-education without relying on the teacher.

Zahrani (2014) also conducted a study in the courtyard, aimed at the effectiveness of using inverted learning in developing the knowledge level of the e-learning course of the students of King Abdul Aziz University Faculty of Education during the second semester of the 2013/2014 academic year, To achieve the study's objective, the researcher used the semi-experimental curriculum with tribal and postgraduate measurement University of King Abdul Aziz ", and a sample study consisted of students from the Faculty of Education at King Abdul Aziz University. (62) Students who were randomly divided into two pilot groups (33) Students studied based on reverse learning, in addition to providing students with electronic sources of learning and videos that are provided to students before and after the lecture, and an officer with a total number of members 29 Students who were taught using the traditional lecture method, the collection testing tools applied to the two groups were tribal and extraordinary. The research's findings indicated a positive impact on the acquisition and development of levels of cognitive concepts. (Bedouin, 2015)

2.1 Comment on previous studies:

Previous studies are similar in that they are experimental alum studies, and current research is consistent with those studies being experimental research. Previous studies also aimed to reveal the effectiveness of the use of the e-learning strategy and the reverse learning strategy in student attainment and current research aims at identifying the impact of the use of the reverse learning and e-learning strategies in teaching the scientific research unit on the development of achievement and the level of student satisfaction.

3. Methodology and field procedures:

Researchers in this study have used the semi-experimental curriculum, adapted to the nature of its subject, to identify the impact of flipped classroom and e-learning strategies in teaching the scientific research unit on the development of achievement and student satisfaction to first-year university students

and defines the degree of students' achievement after using the learning strategies and the level of satisfaction with them.

Research community: The study community is one of the 450 students in the first year of university programs at Imam Abdulrahman bin Faisal University for the year 2021/2022.

Research sample: Study tools were applied to the study sample of 59 students who used the e-learning method, and 47 students who used the flipped classrooms method.

Search Tool

The researchers designed the scientific research unit within the course of learning and research skills to suit the two learning strategies used (e-learning and flipped classroom). The researchers also prepared two questionnaires to identify satisfaction with the use of the e-learning strategy and flipped classrooms strategy, they included "20" items for each questionnaire. Each item in the questionnaire corresponds to three levels of response, as in the following table:

High Agree	Agree	Disagree
3	2	1

Validity and stability of the search tool

- Stability

The stability was calculated in three different ways: "Alpha Cronbach, s", the halftime segmentation through "Spearman-Brown Coefficient", and the internal consistency of all the resolution phrases: the "alpha" constant coefficient was "0.92" and the halftime constant "0.91".

- The validity of internal consistency

Validity was calculated to identify student satisfaction with the use of the e-learning strategy and to identify student satisfaction with the use of the flipped classroom strategy by establishing the correlation factor between each of the terms of the identification and the overall degree of the questionnaire, as shown in the following table:

Table 1: Internal consistency of the questionnaire to identify students' satisfaction with the use of the e-learning strategy

Items	Correlation
Students need to learn some topics through e-learning.	0.87**
E-learning eliminates the sense of dread and psychological stress.	0.83**
I see no positive impact of e-learning.	0.77**
I think e-learning increases my motivation to learn.	0.87**
I feel like e-learning is a tiring and stressful thing.	0.78**
I think e-learning enables me to learn a lot of experience in a short time.	0.81**
I see e-learning as a feature of leveraging modern technologies to support teaching and learning processes.	0.84**
I wish universities could use e-learning as one of the basic means of learning.	0.77**
If e-learning is optional, I would choose to avoid that kind of learning.	0.85**
E-learning has increased the attainment level of experience with the Learning and Research Skills Course.	0.88**
I wish to use e-learning in all curricula.	0.87**
I think it's hard to use e-learning as a tool to learn important scientific materials at the university.	0.77**
I'd rather universities use other ways of teaching than e-learning.	0.76**
Lack of desire to learn through e-learning	0.82**
I think the educational role of e-learning is overestimated.	0.83**
I think the use of e-learning in universities weakens the teaching process.	0.76**
E-learning may delay and complicate simple scientific experiences.	0.79**
I think it is necessary to train all university professors in the use of e-learning in teaching.	0.85**
I think e-learning provides me with clear, step-by-step, material learning procedures.	0.86**
In general, I can learn all the courses through an e-learning strategy	0.84**

From the table (1), all items of the questionnaire are statistically significant to the overall degree of the questionnaire at an indicative level (0.01), indicating the instrument's sincerity.

Table (2): Internal consistency of the questionnaire to identify students' satisfaction with the use of the flipped classroom strategy

Items	Correlation
Students need to learn some subjects through flipped classroom.	0.77**
Flipped classroom eliminates the sense of dread and psychological pressure.	0.87**
I see no positive impact of flipped classroom.	0.87**
I see that flipped classroom increases my motivation to learn.	0.77**
I feel that flipped classroom is a tiring and stressful thing.	0.75**
I think flipped classroom enables me to learn about a lot of experiences in a short time.	0.86**
I see flipped classroom as a feature of utilizing modern technologies to support teaching and learning processes.	0.85**
I wish universities could use flipped classroom as one of the basic means of learning.	0.83**
If flipped classroom were optional, I would choose to avoid that kind of learning.	0.82**
Flipped classroom has increased the attainment level of experiences included in the Learning and Research Skills Course.	0.78**
I wish to use flipped classroom in all curricula.	0.77**
I think it's hard to use flipped classroom as a tool for learning important scientific materials at the university.	0.81**
I prefer universities to use other ways of teaching rather than using flipped classroom.	0.73**
Lack of desire to learn through flipped classroom.	0.78**
I think there is an overestimation of the educational role of flipped classroom.	0.81**
I think the use of flipped classroom in universities weakens the teaching process.	0.75**
Flipped classroom may delay and complicate simple scientific experiences.	0.83**
I think it is necessary to train all university professors in the use of flipped classroom in teaching.	0.81**
I think flipped classroom provides me with clear, step-by-step, material learning procedures.	0.83**
In general, I can learn all the courses through the flipped classroom strategy.	0.85**

From the table (2), all items of the questionnaire are statistically significant to the overall degree of the questionnaire at an indicative level (0.01), indicating the instrument's sincerity.

Statistical Analysis and Processing

The researchers used the relatively gradual statistical model; With a view to judging the computational averages of satisfaction with the use of its learning strategy and items, as follows:

High	Accept	Low
2.3-3	1.8-2.29	1-1.79

The researchers used the statistical program (SPSS) to process the study's data and answer its questions.

Research results and discussion:

- What level of student satisfaction with the use of e-learning strategy?

To answer the first question: The percentage of students' responses in terms of approval or disapproval, calculation of averages and standard deviation for each item has been calculated and arranged between all items of the questionnaire.

Table (3): Percentage of students' responses in terms of Agree or Disagree of the measure of satisfaction with the use of the e-learning strategy

E-Learning				
N	Items	Disagree	Agree	High Agree
1	Students need to learn some topics through e-learning.	13.6	44.1	42.3
2	E-learning eliminates the sense of dread and psychological stress.	44.1	37.3	18.6
3	I see no positive impact of e-learning.	61.0	23.7	15.3
4	I think e-learning increases my motivation to learn.	59.3	39.0	1.7
5	I feel like e-learning is a tiring and stressful thing.	50.8	28.8	20.3
6	I think e-learning enables me to learn a lot of experience in a short time.	44.1	35.6	20.3
7	I see e-learning as a feature of leveraging modern technologies to support teaching and learning processes.	15.3	55.9	28.8
8	I wish universities could use e-learning as one of the basic means of learning.	39.0	39.0	22.0
9	If e-learning is optional, I would choose to avoid that kind of learning.	33.9	33.9	32.2
10	E-learning has increased the attainment level of experience with the learning and research skills course.	32.2	52.5	15.3
11	I wish to use e-learning in all curricula.	83.1	10.2	6.8
12	I think it's hard to use e-learning as a tool to learn important scientific materials at the university.	16.9	22.0	61.0
13	I'd rather universities use other ways of teaching than e-learning.	32.2	37.3	30.5
14	Lack of desire to learn through e-learning	28.8	47.5	23.7
15	I think the educational role of e-learning is overestimated.	30.5	55.9	13.6
16	I think the use of e-learning in universities weakens the teaching process.	25.4	40.7	33.9
17	E-learning may delay and complicate simple scientific experiences.	23.7	50.8	25.4
18	I think it is necessary to train all university professors in the use of e-learning in teaching.	11.9	44.1	44.1
19	I think e-learning provides me with clear, step-by-step, material learning procedures.	49.2	39.0	11.9
20	In general, I can learn all the courses through an e-learning strategy	69.5	23.7	6.8
Average All items		38	38	24

Table (4): Averages and standard deviation per item and arrangement of all satisfaction measure items with e-learning strategy

N	Items	Mean	Std. Deviation	Level of satisfaction	Arrange
1	Students need to learn some topics through e-learning.	2.2881	0.69607	Accept	3
2	E-learning eliminates the sense of dread and psychological stress.	1.7458	0.75643	Low	15
3	I see no positive impact of e-learning.	1.5424	.75022	Low	18
4	I think e-learning increases my motivation to learn.	1.4237	0.53186	Low	19
5	I feel like e-learning is a tiring and stressful thing.	1.6949	0.79338	Low	16
6	I think e-learning enables me to learn a lot of experience in a short time.	1.7627	0.77324	Low	14
7	I see e-learning as a feature of leveraging modern technologies to support teaching and learning processes.	2.1356	0.65542	Accept	4
8	I wish universities could use e-learning as one of the basic means of learning.	1.8305	0.76907	Accept	11

9	If e-learning is optional, I would choose to avoid that kind of learning.	1.9831	0.81983	Accept	7
10	E-learning has increased the attainment level of experience with the Learning and Research Skills Course.	1.8305	0.67345	Accept	12
11	I wish to use e-learning in all curricula.	1.2373	0.56748	Low	21
12	I think it's difficult to use e-learning as a tool to learn important scientific materials at the university.	2.4407	0.77172	High	1
13	I'd rather universities use other ways of teaching than e-learning.	1.9831	0.79852	Accept	8
14	Lack of desire to learn through e-learning	1.9492	0.72928	Accept	9
15	I think the educational role of e-learning is overestimated.	1.8305	0.64734	Accept	13
16	I think the use of e-learning in universities weakens the teaching process.	2.0847	0.77210	Accept	5
17	E-learning may delay and complicate simple scientific experiences.	2.0169	0.70690	Accept	6
18	I think it is necessary to train all university professors in the use of e-learning in teaching.	2.3220	0.68079	High	2
19	I think e-learning provides me with clear, step-by-step, material learning procedures.	1.6271	0.69228	Low	17
20	In general, I can learn all the courses through an e-learning strategy	1.3729	0.61303	Low	20
Average All items		1.8550	0.70992	Accept	10

From tables (3, 4) that the level of student satisfaction in the current study with the use of e-learning strategy generally came at an acceptable level with an average of "1.85". The level of student satisfaction in all items of the e-learning strategy satisfaction questionnaire varied between (low, acceptable, and high) in terms of identification. The results showed that student's level of satisfaction with the item "I think it's difficult to use e-learning as a tool for learning important scientific courses at the university" was high and ranked first with an average of "2.4", reflecting students' unwillingness to mainstream e-learning strategy in courses in the student's specialization that may be important from their perspective. And followed by the item "I think it is necessary to train all professors in the use of e-learning in teaching." was high level of satisfaction and an average of "2.3" reflects students' willingness to use the strategy, but with the necessary support and training to use the strategy to achieve its desirability. The results showed that the item (In general, I can learn all the courses through the e-learning strategy) in the last with a low satisfaction level and an average of "1.37". This result is consistent with the first item of the ranking, which shows the study sample's orientation not to expand the use of the e-learning strategy.

The item "I believe that e-learning increases my motivation to learn" also came in the before last position with a low and average satisfaction level of "1.4". This result is consistent with the level of satisfaction of students with the study sample with the use of e-learning strategy at both the general and the item levels. The researchers attribute these findings to several reasons, including the state of the pandemic "COVID-19", which forced students to learn remotely from their homes surrounded by all its positive and negative. Especially the students were not prepared in advance to apply this learning, they were confused about distance learning and e-learning. This is evidenced by the level of student satisfaction in the study sample with the use of the e-learning strategy, resulting in a reluctance to use learning that relies on the use of modern technologies. "Distance education and e-learning", without knowing the difference between them. The current study showed students' satisfaction with the use of the e-learning strategy as illustrated by the average student response to the survey items. This demonstrates students' willingness to use the e-learning strategy due to prepare it and provide the tools needed for the success of the method. The current study agrees with the "Orensa" study 2019, which showed student satisfaction with the use of the e-learning strategy.

- What level of student satisfaction with the use of the flipped classroom strategy?

Table 5: Percentage of students' responses in terms of approval or disagreement with the measure of satisfaction with the use of the flipped classroom strategy

flipped classroom				
N	Items	Disagree	Agree	High Agree
1	Students need to learn some subjects through flipped classroom.	44.7	40.4	14.9
2	Flipped classroom eliminates the sense of dread and psychological pressure.	40.4	51.1	8.5
3	I see no positive impact of flipped classrooms.	46.8	31.9	21.3
4	I see that flipped classroom increases my motivation to learn.	57.4	23.4	19.1
5	I feel that flipped classroom is a tiring and stressful thing.	31.9	44.7	23.4
6	I think flipped classroom enables me to learn about a lot of experiences in a short time.	34.0	40.4	25.5
7	I see flipped classroom as a feature of utilizing modern technologies to support teaching and learning processes.	29.8	53.2	17.0
8	I wish universities could use flipped classroom as one of the basic means of learning.	59.6	27.7	12.8
9	If flipped classroom were optional, I would choose to avoid that kind of learning.	36.2	29.8	34.0
10	Flipped classroom has increased the attainment level of experiences included in the Learning and Research Skills Course.	61.7	36.2	2.1
11	I wish to use flipped classroom in all curricula.	76.6	19.1	4.3
12	I think it's hard to use flipped classroom as a tool for learning important scientific materials at the university.	8.5	23.4	68.1
13	I prefer universities to use other ways of teaching rather than using flipped classroom.	14.9	59.6	25.5
14	Lack of desire to learn through flipped classroom.	19.1	31.9	48.9
15	I think there is an overestimation of the educational role of flipped classroom.	17.0	63.8	19.1
16	I think the use of flipped classroom in universities weakens the teaching process.	27.7	48.9	23.4
17	Flipped classroom may delay and complicate simple scientific experiences.	29.8	38.3	31.9
18	I think it is necessary to train all university professors in the use of flipped classroom in teaching.	46.8	27.7	25.5
19	I think flipped classroom provides me with clear, step-by-step, material learning procedures.	68.1	25.5	6.4
20	In general, I can learn all the courses through the flipped classroom strategy.	68.1	10.6	21.3
Average All items				

Table 6: Averages and standard deviation to all items and arrangement of all satisfaction on the use of the flipped classroom strategy

N	Items	Mean	Std. Deviation	Level of satisfaction	Arrange
1	Students need to learn some subjects through flipped classroom.	1.7021	0.71975	low	14
2	Flipped classroom eliminates the sense of dread and psychological pressure.	1.6809	0.62923	Low	15
3	I see no positive impact of flipped classroom.	1.7447	0.79312	Low	13
4	I see that flipped classroom increases my motivation to learn.	1.6170	0.79545	Low	16

5	I feel that flipped classroom is a tiring and stressful thing.	1.9149	0.74687	Accept	8
6	I think flipped classroom enables me to learn about a lot of experiences in a short time.	1.9149	0.77543	Accept	9
7	I see flipped classroom as a feature of utilizing modern technologies to support teaching and learning processes.	1.8723	0.67942	Accept	10
8	I wish universities could use flipped classroom as one of the basic means of learning.	1.5319	0.71782	Low	17
9	If flipped classroom were optional, I would choose to avoid that kind of learning.	1.9787	0.84672	Accept	6
10	Flipped classroom has increased the attainment level of experiences included in the learning and research skills course.	1.4043	0.53810	Low	19
11	I wish to use flipped classroom in all curricula.	1.2766	0.53981	Low	21
12	I think it's hard to use flipped classroom as a tool for learning important scientific materials at the university.	2.5957	0.64806	High	1
13	I prefer universities to use other ways of teaching rather than using flipped classroom.	2.1064	0.63362	Accept	3
14	Lack of desire to learn through flipped classroom.	2.2979	0.77781	High	2
15	I think there is an overestimation of the educational role of flipped classroom.	2.0213	0.60754	Accept	4
16	I think the use of flipped classroom in universities weakens the teaching process.	1.9574	0.72103	Accept	7
17	Flipped classroom may delay and complicate simple scientific experiences.	2.0213	0.79371	Accept	5
18	I think it is necessary to train all university professors in the use of flipped classroom in teaching.	1.7872	0.83239	Low	12
19	I think flipped classroom provides me with clear, step-by-step, material learning procedures.	1.3830	0.60982	Low	20
20	In general, I can learn all the courses through the flipped classroom strategy.	1.5319	0.83017	Low	18
Average All items		1.81702	0.7117935	Accept	11

From table (5, 6) that the level of student satisfaction in the current study with the use of the flipped classroom strategy generally came at an acceptable level with an average "of 1.8". The level of student satisfaction around the paragraphs of the flipped classroom strategy satisfaction questionnaire varied between (low, acceptable, and high) in terms of identification. The results showed that student's level of satisfaction with the item " I think it's difficult to use flipped classroom as a tool for learning important scientific materials at the university " was high and ranked first with an average of "2.6", reflecting the unwillingness of students to mainstream the flipped classroom strategy into courses that can be important in their view and that result is consistent with the level of student satisfaction with the use of the e-learning strategy followed by the item "Lack of willingness to learn through flipped classroom " and came with a high and average level of satisfaction 2.3 This reflects students' unwillingness to use the strategy. The results also showed that item "I believe that reflective learning provides me with clear step-by-step procedures for learning material "at the last level with a low and average satisfaction level of " 1.4 ". The item "Reversed learning increased the attainment level of the experiences contained in the learning and research skills course" ranks penultimate with a low and average satisfaction level of "1.4".

The researchers attribute these findings to several reasons, including the state of the pandemic "COVID-19", which forced students to learn remotely from their high school homes for three previous classes before attending university "surrounded by all its pros and cons, especially since this method has not been prepared in advance for students, so that they have misunderstanding between distance learning and any other strategy aimed at activating self-learning. This is evidenced by the level of student satisfaction with the study sample on the use of the flipped classroom strategy, which has led to a reluctance to use learning based on the activation of self-learning, active learning, and the use of modern

techniques. The current study showed students' satisfaction with the use of the flipped classroom strategy as illustrated by the average response of students to the identification items, which demonstrates the willingness of students to use the flipped classroom strategy so that it is prepared and the tools needed for the success of the method. The results of the current study are consistent with the Superal 2021 study, the Web and Doman 2020 study and the 2016 and Zahrani 2014 study, which demonstrated students' satisfaction with the use of the flipped classroom strategy.

-Question II: Are there differences in statistical function in students' level of satisfaction with the use of flipped classroom and e-learning strategies? To answer this question, the t-test was used to determine the significance of differences in the level of satisfaction across the flipped classroom and e-learning strategies.

Table 7 Group Statistics

Method		N	Mean	Std. Deviation	df	F	Sig.
Mean	E- learning	59	1.8551	.19021	.02476	.759	.386
	Flipped classroom	47	1.8170	.19260	104		

Table (7) shows that there are no statistically significant differences at the "0.05" indicative level in the level of student satisfaction with the use of e-learning and flipped classroom strategies.

-Question III: Are there statistical differences in students' achievement before and after the use of the e-learning strategy? To answer this question, the t-test was used to determine the significance of differences in students' level of achievement before and after the use of the e-learning strategy.

Table 8 One-Sample Statistics

	N	t	df	Mean	Std. Deviation	Sig. (2-tailed)
T1	59	19.910	58	12.2373	4.72097	.000
T2	59	45.437		20.4407	3.45549	

Table (8) shows that there are statistically significant differences at the "0.05" indicative level of student achievement after using the e-learning strategy in favor of post-test. These results are consistent with Studies of "Orensa" 2019, "Roman, Blubinho" 2021 and "Caporello, Peggy" 2018.

-Question 4: Are there statistical differences in students' achievement before and after the use of the flipped classroom strategy? To answer this question, the t-test was used to determine the significance of differences in students' attainment before and after the use of the flipped classroom strategy.

Table (9) : One-Sample Statistics

	N	Mean	t	df	Std. Deviation	Sig. (2-tailed)
T1	47	10.4894	20.746	46	2.47485	.000
T2	47	19.1489	28.129		4.66709	

From Table (9) that there are statistically significant differences at the "0.05" indicative level of student achievement after using the flipped classroom strategy in favor of the post-test. These results are consistent with the studies of "Super" 2021, "Web and Domane" 2020, "Skimming" 2016 and "Zahrani" 2014.

- Question 5: Are there statistical function differences in students' achievement levels due to the different learning strategies used (e-learning, flipped classroom)? To answer this question, a t-test was used to determine the significance of differences in students' achievement levels due to the different learning strategies used (e-learning, flipped classroom).

Table (10) Group Statistics

Method	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
T2 E-Learning	59	20.4407	3.45549	.44987
Fillip classroom	47	19.1489	4.66709	.68076

Independent Samples Test

	Levine's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means			
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference
Equal variances assumed	3.699	.057	1.637	104	.105	1.29174
Equal variances not assumed			1.583	82.474	.117	1.29174

From Table (10) that there are no statistically significant differences at the "0.05" indicative level in students' attainment level due to the different learning strategies used.

Recommendations and Suggestions

- Good content preparation according to the learning strategy used (e-learning, flipped classroom) before application.
- Training of faculty on steps to use the learning strategy (e-learning, flipped classroom).
- Training students to use learning strategies to achieve the benefit of using active learning and modern techniques.
- Ascertain the suitability of scientific material and content for teaching in this strategy.

Research References

1. Bedouin, Amal Mohamed Abdullah (2015). The use of the reversed learning method influenced female students' attainment of grade 1 secondary education in mathematics. *Ajman Journal of Studies and Research*. 15(2),60-120.
2. Caliph, Hassan and Muta 'a, Dia (2015). **Effective Teaching Strategies**, Dammam, Metabolic Library.
3. Zayn, Hannan (2006). Building a postgraduate program (education technology) in girls' education faculties considering contemporary global trends, unpublished doctoral thesis, Princess Noora bint Abdul Rahman University, Faculty of Education, Riyadh.
4. Zayn Hannan bint Assad (2015). Impact of the use of the reverse learning strategy on the academic achievement of students of the Faculty of Education of Princess Noora bint Abdel Rahman University, *International Specialized Educational Journal* 4 (1), 171 - 186.
5. Kream. Aya Khalil Ibrahim (2016). The impact of the employment of the learning strategy is reflected in the outcome of the concepts and skills of meditative thinking in the life sciences researcher of the basic 10th grade students in the academic achievement of the second-grade students average in physics, an unpublished master's thesis, Islamic University, Ghara.
6. Al-Kahili, Ibtisam Saud (2015). Effectiveness of flipped Classes, King Saud University, Saudi Arabia.
7. Ali, M., Hossain, S. K., & Ahmed, T. (2018). Effectiveness of E-learning for university students: evidence from Bangladesh. *Asian Journal of Empirical Research*, 8(10), 352-360.

8. Brame, C. J. (2013). **Flipping the Classroom**. Retrieved 2 September 2017, From: [Http://Cfi.Vanderbilt.Edu/Teaching.Guides/Teaching...Activities/Flipping.Vanderbilt.Edu/Teaching-guides/TeachingActivities/Flipping-The-Classroom](http://Cfi.Vanderbilt.Edu/Teaching.Guides/Teaching...Activities/Flipping.Vanderbilt.Edu/Teaching-guides/TeachingActivities/Flipping-The-Classroom).
9. Brame, Cynthia J. (2013). **"Flipping the Classroom"**, Vanderbilt University for Teaching.
10. Caporarello, L., Manzoni, B., & Bigi, M. (2018). E-learning effectiveness from a students' perspective: An empirical study. In *Digital Technology and Organizational Change* (pp. 163-172). Springer, Cham.
11. Christian, M., Indriyarti, E. R., & Wibowo, S. (2021). Investigating Technostress as Moderating Information Quality and E-Learning Effectiveness on Students in Jakarta During the Covid-19 Pandemic. *Ilkogretim Online*, 20(4).
12. Goodwin, 13. & Miller, K (2013) Evidence on Flipped Classrooms is Still Coming In, **Educational Leadership**. March 20113. 27-80.
13. Hashemifardnia, A., Namaziandost, E., & Shafiee, S. (2018). The effect of implementing flipped classrooms on Iranian junior high school students' reading comprehension. *Theory and Practice in Language Studies*, 8(6),665-673.
14. Hoerunnisa, A., Suryani, N., & Efendi, A. (2019). The effectiveness of the use of e-learning in multimedia classes to improve vocational students' learning achievement and motivation. *Kwangsan: Journal Technology Pendidikan*, 7(2), 123.
15. Johnson, L., Becker, S. A., Estrade, V., & Freeman, A. (2014). Nmc Horizon Report 2014: **Higher Education Edition**. Austin, Texas.
16. Johnson, Anderson VJ.; Walvoord, Barbare E. (1998). **Effective Grading: A tool for learning and assessment**, San Francisco: Jossey — Bass.
17. Lo, C. K., & Hew, K. F. (2019). The impact of flipped classrooms on student achievement in engineering education: A meta-analysis of 10 years of research. *Journal of Engineering Education*, 108(4), 523-546.
18. Roman, M., & Plopeanu, A. P. (2021). The effectiveness of the emergency eLearning during COVID-19 pandemic. The case of higher education in economics in Romania. *International Review of Economics Education*, 37, 100218.
19. Sobral, S. R. (2021). Flipped classrooms for introductory computer programming courses. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(11), 5963.
20. Strayer, Jeremy (2007). **"The effects of the classroom flip on the learning environment: a comparison of learning activity in a traditional classroom & a flip classroom that used an intelligent tutoring system"** PhD. Diss., Ohio state university.
21. Su, Y. S., & Lai, C. F. (2021). Applying educational data mining to explore viewing behaviors and performance with flipped classrooms on the social media platform Facebook. *Frontiers in Psychology*, 12.
22. Webb, M., & Doman, E. (2020). Impacts of flipped classrooms on learner attitudes towards technology-enhanced language learning. *Computer Assisted Language Learning*, 33(3), 240-274.

**IZAZOVI U RAZMATRANJU ULOGE OBRAZOVANJA U ZATVORSKOM SUSTAVU U
REPUBLICI HRVATSKOJ**

**THE CHALLENGES IN CONSIDERING A ROLE OF EDUCATION IN PENITENTIARY
SYSTEM IN THE REPUBLIC OF CROATIA**

Dijana Gracin

Doc. dr. sc. Dijana Gracin, prodekanica za znanost, razvoj i upravljanje kvalitetom, Hrvatsko vojno učilište "Dr. Franjo Tuđman" Zagreb, Hrvatska

Assist. Prof. Dijana Gracin, PhD., The Vice-Dean for Science, Development and Quality, Croatian Defence Academy "Dr. Franjo Tuđman", Zagreb, Croatia

ORCID ID: 0000-0002-6732-2659

Jadranka Herceg

Doc. dr. sc. Jadranka Herceg, Odjel vojnih studija, Hrvatsko vojno učilište "Dr. Franjo Tuđman" Zagreb, Hrvatska

Assist. Prof. Jadranka Herceg, PhD., Department for Military Studies, Croatian Defence Academy "Dr. Franjo Tuđman", Zagreb, Croatia

ORCID ID: 0000-0003-4105-1309

SAŽETAK

Obrazovanje zatvorenika u penitencijarnom sustavu regulirano je brojnim međunarodnim dokumentima, a u Republici Hrvatskoj uređeno je Zakonom o izvršavanju kazne zatvora 2021, kojim je propisano da svaki zatvorenik ima pravo na obrazovanje.

Cilj ovog rada je pružiti pregled relevantne literature o ovoj temi na primjeru punoljetnih počinitelja kaznenih djela, analizirajući opseg, strukturu i dinamiku kriminaliteta u proteklom desetljeću (2013. – 2021.) u Republici Hrvatskoj te potvrditi polaznu hipotezu da je obrazovni sustav u ustanovama za izvršavanje kazne zatvora u Republici Hrvatskoj potrebno proširiti spektrom obrazovnih programa koje će provoditi stručnjaci te koji će motivirati zatvorenike na pohađanje obrazovnih programa, omogućavajući im pristup višim stupnjevima obrazovanja i lakšu reintegraciju u društvo nakon izlaska iz zatvora.

Empirijska analiza temelji se na sekundarnim podacima dobivenim iz baze podataka o registriranim kaznenim djelima koje vode državna odvjetništva, Državni zavod za statistiku te podacima iz službenih izvješća Ministarstva pravosuđa u promatranom razdoblju.

Podaci o počiniteljima odnose se na stupanj obrazovanja zatvorenika u trenutku počinjenja kaznenog djela, vrstu počinjenog kaznenog djela, izrečenu kaznenopravnu sankciju, a kako bi se, između ostaloga, identificirali trendovi i obrasci kriminaliteta u promatranom razdoblju i analizirala obrazovna struktura osuđenih osoba.

Primijenjena metoda u ovom istraživanju je opisno-komparativna metoda.

Autorice zaključuju da je ova tema nedovoljno zastupljena u postojećoj literaturi i znanstvenim istraživanjima, a da trenutačni sustav ponuđenih i provedenih obrazovnih programa ne ispunjava svoju primarnu svrhu ostvarenja specijalno-preventivne funkcije kazne zatvora.

Ključne riječi: kazna zatvora, edukacija zatvorenika, struktura i opseg kriminaliteta, obrazovni programi, recidivizam, rehabilitacija

ABSTRACT

The education of prisoners in the penal system is regulated by numerous international documents, and in Croatia is prescribed by the Act on the Execution of the Prison Sentence 2021, which stipulates that every prisoner has the right to education.

The aim of this research is to provide an overview of the relevant literature on adult offenders, analyze the extent, structure and dynamics of criminality in Croatia in the past decade (2013–2021), and determine how the educational system in Croatian penal institutions needs to be expanded with the spectrum of available educational programs that will be conducted by experts. Furthermore, the research addresses the motivation of prisoners to attend educational programs, allowing them to access higher levels of education and, as a result, participate in society as good citizens after release.

The empirical analysis is based on secondary data obtained from the State Attorney's Office's database of registered criminal offenses, the Croatian Bureau of Statistics, and Ministry of Justice reports during the observed period. In order to identify trends and patterns of crime during the observed period, the authors analyzed data relating to prisoners, including several criteria: level of education, type of criminal offense committed, and imposed penalties.

The descriptive-comparative method was used during this research.

The authors conclude that this topic is underrepresented in the existing literature, and that current educational programs do not achieve their primary goal, which is special prevention as the primary purpose of punishment.

Keywords: imprisonment, education of prisoners, scope and structure of criminality, educational programs, recidivism, rehabilitation

Delinquency is considered to be the most serious form of problematic behavior that depends both on internal (subjective-psychological) and external (social and cultural) factors (Derk & Stašević, 2017). Thus, some authors consider antisocial behavior to be a constant pattern of behaving of individuals that begins in early childhood and continues until early adulthood (Farrington, 2003; Sampson & Laub, 2004).

For some, personality development leads to taking responsibility for one's own actions and, subsequently, moving away from previous behavior. It is possible for those who do not develop self-control to engage in criminal activities without being concerned about the risks that such behavior implies. Along with biological and psychosocial maturation, dismissal of delinquent behavior can be attributed to the fact that juveniles over a certain age are criminally liable and that they are no longer protected by their parents or the state as an entity that must sanction their undesirable behavior appropriately. Kelley, Loeber, Keenan, and DeLamatre (1997) believe that the cause of problematic behavior over a time continuum lies in the developmental pathways of group identification.

When the two groups' developmental paths diverge, they diverge in a variety of areas, including behavior. When one group's values do not coincide with the values of another, there can be a conflict of misunderstanding and rejection, so one group can be accepted by society while another's behavior can be condemned. Delinquent behavior, if allowed to develop without adequate intervention, can escalate and lead to the commission of criminal acts.

Traditional theories of juvenile delinquency focus on individual differences and the question of why one group commits crimes while another does not. Some of them are concerned with the causes of crime and how to prevent it. Some questions are upgraded to address the cause of the crime, such as the general theory of pressure, theory of social disorganization, theory of social control, etc. (Farrington, 2003).

Unlike traditional theories, developmental theories address the longitudinal aspect of committing crimes, so they do not focus on a single point in time of research, but rather on changes in criminal career over time. They address antisocial behavior and commission of criminal acts, risk factors throughout life, and the impact of life events on behavioral development (Farrington, 2003). The "age-graded" theory (Sampson & Laub, 2004) is one of the new crime theories derived from the concept of

criminal career. It has three important starting points. The first shows how the structure of informal family and school control influences delinquent behavior in childhood and adolescence. The article then goes on to explain how antisocial behavior tends to persist and extend throughout adulthood in various life segments. The final starting point emphasizes the significance of changes in the quality of informal social control by family and school over the years. Another theory on the topic of juvenile delinquency is the theory of continuous and adolescent delinquency (Moffitt, 1993).

Rates of Incarceration in the World

The world prison population has increased by 24% since around the year 2000, which is slightly less than the estimated increase in the world's general population over the same period (28%). The African prison population is growing at a much slower rate (32%) than the continent's overall population (69%). This discrepancy, however, is heavily influenced by Rwandan data. Rwanda's prison population is still inflated by those detained in connection with the 1994 genocide, still many of these prisoners have been released since 2000. Excluding the Rwandan numbers, the prison population in Africa has increased by 42% since 2000. The increase in the prison population in the Americas since 2000 (43%) has been heavily influenced by the trend in the United States, which has by far the largest prison population but has grown much more slowly than many other countries on the continent. Without accounting for the United States, the prison population in the Americas has increased by 138% since 2000, with Central America increasing by 77% and South America increasing by 200%. (Word Prison Population List, 2021).

Since 2000, prison population trends in Asia have varied greatly across the continent: total prisoner numbers in Southeast Asia and Western Asia (Middle East) increased by 116% and 119%, respectively, while total prisoner numbers in Central Asia decreased by 44%. China and India, with their large national populations, have a strong influence on the overall Asian prison population level, but they exhibit divergent trends: the total prison population in China increased by 18%, while that in India increased by 76%. With these two countries excluded, the Asian prison population increased by 52%. Europe is the only continent where the total prison population has decreased since 2000. The scale of the decrease is heavily influenced by Russian Federation figures: Russia's prison population is by far the largest in Europe and has decreased by 56%. With the exception of the Russian Federation, Europe's prison population has increased by 5% since 2000. In contrast, growth has occurred in the rest of Europe: 2% in Western Europe, 3% in Northern Europe, and 19% in Southern Europe. Oceania's total prison population has increased at a much faster rate than any other continent. It is, of course, dominated by figures for Australia, where the prison population has increased by 98% since 2000, and New Zealand, where the total has increased by 47% since 2000. (Fair & Walmsley, 2021).

Recidivism

A number of studies have attempted to identify factors that influence repeat offending rates within and between countries (Fazel & Yu, 2011; Hanson, & Morton Bourgon, 2005; Butorac, Gracin & Stanić, 2017), but these studies have been hampered by issues with sample selection, recidivism definitions, and follow-up length. Several differences in recording and reporting practices make comparing countries difficult. First, definitions of outcomes range from rearrests to reoffending to reimprisonment. Even within these definitions, countries differ in how misdemeanors, fines, traffic violations, and other crimes are included. Second, samples vary and can include offenders, prisoners and individuals from other open or closed institutions. Finally, there are no consistent follow-up times, which range from 6 months to 5 years. Recidivism rates may differ between countries and be influenced by a variety of factors. This should be the subject of investigation, particularly if more comparable recidivism data becomes available. The level of post-release supervision, the incarceration threshold, the range and quality of intraprisal programs, and investment in prison medical services, particularly those targeting drug and alcohol problems and other psychiatric disorders, are all possible explanations (McGuire et al., 2008). In general, criminal justice policy predominantly relies upon incapacitation, deterrence, and control, which are aided by influenced programs offered to delinquents and offenders. Funding agencies contributed resources to the development and evaluation of programs that adhered to these philosophies. As a result, because these programs were newly developed and research funding was available, many evaluators investigated their impact. Although some researchers continued to investigate rehabilitation

programs, much of the research and evaluation concentrated on the deterrence, incapacitation, and control interventions, popular at the time (MacKenzie, 2006; Butorac, Gracin & Stanić 2017).

Data suggests that countries with more evenly distributed wealth have lower rates of incarceration and recidivism. Sweden, Denmark, Norway, and Finland are among the ten countries with the smallest wealth gap. Citizens in these countries pay higher taxes and receive more social services. According to John Pratt, a criminology professor and expert on Scandinavian prisons, strong welfare systems reduce poverty and inequality, which are key drivers of criminality (Butorac, Gracin & Stanić, 2017). The behavior of re-offenders is frequently associated with substance abuse, mental illness, lack of job skills, learning disabilities and lack of education. Prison sentences for less serious crimes are frequently reduced. Thus, even if prisons provide treatment and support for offenders while in detention, less time in prison can limit access to these services. Reintegration programs that provide treatment and support to these prisoners after their release are critical for breaking the cycle of recidivism.

Table 1 Rate of Recidivism in Croatia (Source: Croatian Bureau of Statistics)

year	total	previous convictions	%
2013	16,617	4,383	26.38
2014	14,888	3,643	24.47
2015	12,552	2,870	22.86
2016	13,412	3,455	25.76
2017	12,091	3,158	26.12
2018	11,866	2,896	24.41
2019	13,002	3,299	25.37
2020	11,634	2,995	25.74
2021	12,286	2,995	24.38

Recidivists account for 22.51% of total crime during the observed period. This phenomenon has remained stable and consistent over the last 30 years in Croatia.

Employment

In general, this group of authors' research indicates that prison employment is associated with less misconduct (Gover, Pérez & Wesley Jennings, 2008). A study on the Post Release Employment Project (PREP) of the United States Federal Bureau of Prisons discovered that it significantly reduced misconduct (Saylor & Gaes, 1997). Furthermore, according to a 2014 study, the number of hours spent per week on a work assignment was negatively associated with both violent and nonviolent misconduct (Duwe & McNeely, 2020).

However, even if prisoners received better education and participated in more effective programming, they would still face significant obstacles in obtaining stable, long-term employment. While recent efforts to improve the bleak job prospects for the formerly imprisoned have focused on removing questions about criminal history from initial job application forms, it remains to be seen whether "ban the box" has resulted in better employment outcomes for those with criminal records. Employer incentives for hiring people with criminal records, such as tax credits and fidelity bonds, have shown some promise. It may be worthwhile to investigate whether increasing these incentives would improve the chances of former prisoners finding work. On a broader level, it should be recognized that educational and employment deficits for prisoners begin long before they enter prison. Indeed, whether prisoners were employed in the year preceding their admission to prison is the best predictor of whether they will find work upon their release. Furthermore, individuals from disadvantaged communities are disproportionately more likely to end up in prison. Closing the educational and employment achievement gaps seen in these communities would almost certainly result in improved post-prison employment outcomes. More importantly, it may prevent people from ever going to prison in the first place (Duwe & McNeely, 2020).

Education

Prison education is as old as the institution itself. Much debate has been generated concerning the modern prison's emergence and desire to punish, discipline, and control (Foucault, 1977;; Morris & Rothman, 1998). Early discussions revealed a degree of convergence between the modern prison's and education in prison's objectives: personal change and transformation of the individual, essentially a form of what is today loosely termed 'rehabilitation'. Early penal innovators wanted education to play a role in their institutions, promoting prison as a humane form of punishment, though there was not always agreement on the nature or type of tuition that should be provided. Some desired religious instruction in order to encourage the prisoners to change their immoral ways, abandon their sin (i.e. criminality), and become law-abiding citizens. Others emphasized the importance of teaching prisoners to work hard in order to facilitate personal transformation.

A range of international declarations, covenants and regional agreements govern the provision of education in prison. Some specifically mention the education of prisoners in the context of lifelong learning for all, others refer to it as a human right, and still others argue that education in prison should be embedded within a social justice framework. Although not all of these international and transnational declarations specifically mention prisoner education, the goal of providing education for all implicitly includes them. This section will review the range of international agreements in place that deal specifically with education in prison, in order to sketch out the underlying principles. Although such agreements rarely result in domestic policies, they do set standards and provide benchmarks against which to judge the framework, approach, and provision of education in prison. Many of the declarations cited here place the right to education in prison within the context of adult education. As Section 3.5 makes clear, there is a strong case to be made for considering the education of prisoners within a social justice context, based on common characteristics identified among prison populations worldwide. The United Nations Declaration of Human Rights (United Nations, 1948) serves as the starting point for international assessments of human rights. Article 26 states unequivocally and without caveat that "everyone has the right to education," which "shall be directed to the full development of the human personality and the strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms." Meanwhile, the United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (United Nations, 1955) was the first post-World War II document to address specifically the rights of prisoners. It was adopted by the first United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders in 1955. One of its 'guiding principles', elaborated on in Rule 59, stated that penal institutions should use all remedial, educational, moral, spiritual, and other forces and forms of assistance that are appropriate and available, and should seek to apply them according to the individual treatment needs of the prisoners. In relation to education in prison, Rule 77 provided a broad definition of education that included recreational and cultural activities. It further emphasized that special consideration should be given to young people in detention and those who have literacy difficulties.

While the rates vary greatly between countries and across jurisdictions, imprisonment has serious personal, familial, social, political and cultural ramifications. Furthermore, due to the large number of people incarcerated in some jurisdictions, the use of prison as a form of punishment has become a major economic issue in the twenty-first century. The considerable amount spent on imprisonment and other forms of punishment is having a negative impact on investment available for public education and other social and public services, with a corrosive knock-on effect for wider society (Behan, 2021).

Trends and Patterns of Delinquency in Croatia

Method

The three methods to measure crime are: through officially recorded crime in police, prosecution, or court statistics, through self-reported delinquency surveys, and through victimization surveys. The authors of this study requested and received data on reported, charged, and convicted adult perpetrators for the period 2013–2021 from the Croatian Bureau of Statistics in order to conduct an empirical analysis based on secondary data of recorded crimes. In order to identify trends and crime patterns spanning a decade, adult offenders are analyzed in relation to educational attainment, types of crimes committed, imposed penalties, and other relevant variables. The descriptive-comparative method and data analysis

method were the research methods used in this study. The descriptive-comparative method and data analysis method were the research methods used in this study.

Results and Discussion

The right to education is one of the fundamental human rights, proclaimed in numerous international documents, such as Article 13 of the International Convention on Civil and Political Rights 1966 (ICCPR) and Article 2 of Protocol I to the European Convention on Human Rights 1952 (ECHR). The European Prison Rights (EPR) regulate the training of prisoners, beginning with the availability of as many educational programs as possible, literacy of the illiterate, education of young people and prisoners with special needs (Commentary on Recommendation Rec (2006) of the Committee of Minister to member states on the European Prison Rules,). More and more work is being done on this field of education in prison and there is a growing awareness of the importance of education in society. Prisoner education, as well as work engagement, is one of the important elements of the prison sentence execution program, which primarily serves the resocialization of prisoners (Gracin, 2010; Easton & Piper, 2016).

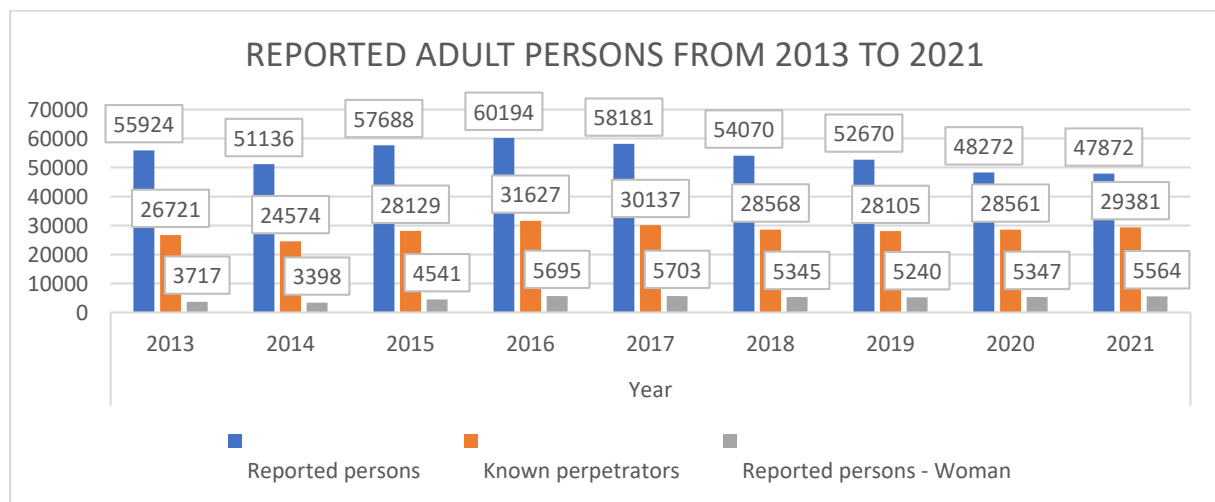
In Croatia, the issue of execution of prison sentences is regulated by the Act on Execution of Prison Sentences 2021 (hereinafter AEPS). In accordance with the provisions of that Act, the type and level of education of prisoners is determined by the prison sentence execution program, and is primarily determined by the prisoner's abilities and preferences, the duration of the sentence, and other circumstances that are significant for the prisoner's rehabilitation (AEPS 2021, Art. 100).

Starting from 2017, the trend of decrease of reported adult for criminal offenses begins and continues to this day, and in 2021, compared to 2016, there is a decrease of about 20%.

The same is the case with the permanent decrease in the number of accused perpetrators (about 35.6%) compared to data in 2013, whereas in 2020 (39.3%) and convicted persons (about 26%) adult compared to data in 2013. Possible explanations for this trend include increased implementation of primary prevention measures at the population level, strengthened secondary prevention, and a general decrease in the number of police reports as a result of legislative amendments.

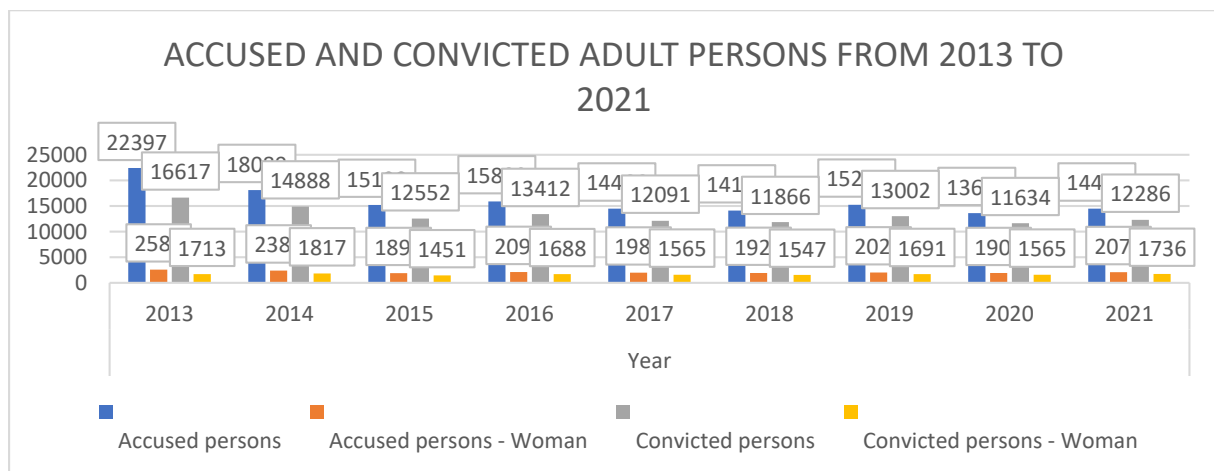
Beside this, it is critical to emphasize the involvement of known perpetrators (for instance 52% in 2016).

Chart 1 Reported and unknown perpetrators 2013–2021 (Source: Croatian Bureau of Statistics)

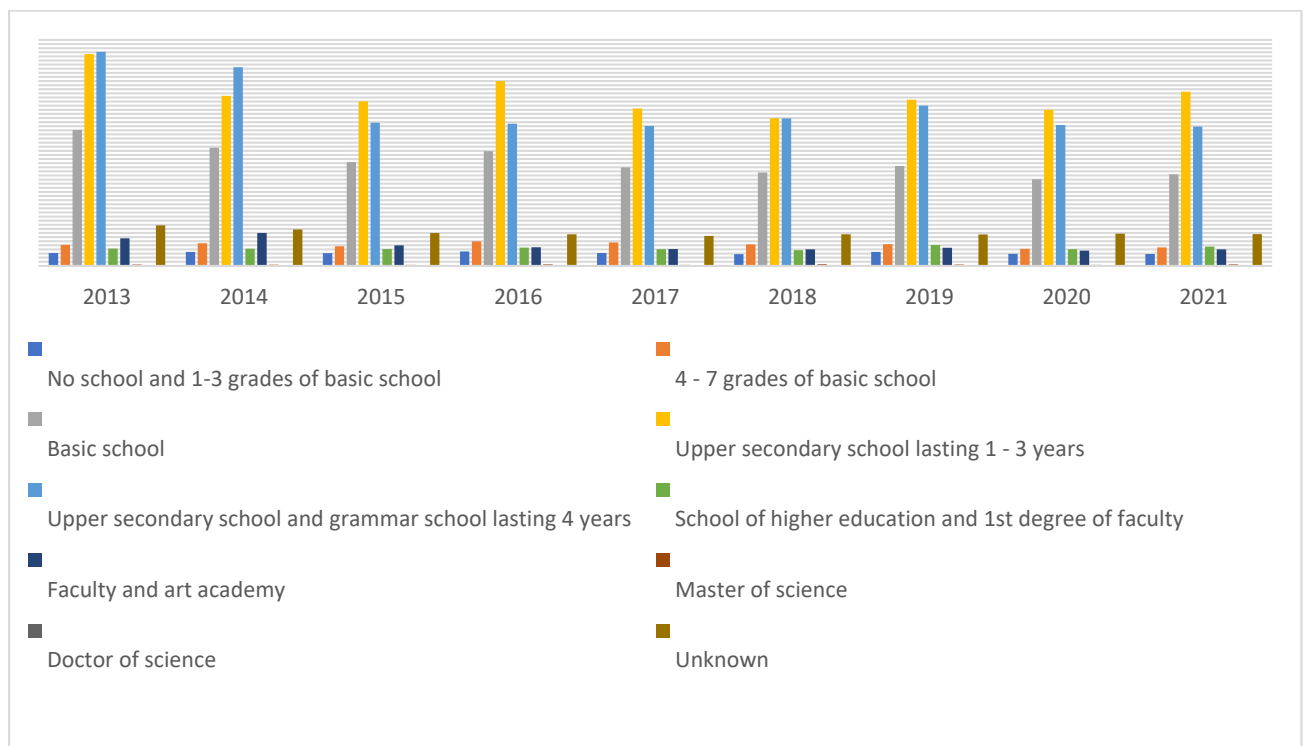
It is clear from Chart 1 that during the observed period, females who were reported for criminal offenses made up between 2 and 9,8% of all adult crimes. As a result, it can be said that men still predominate.

Chart 2 Accused and convicted adult persons 2013–2021 (Source: Croatian Bureau of Statistics)

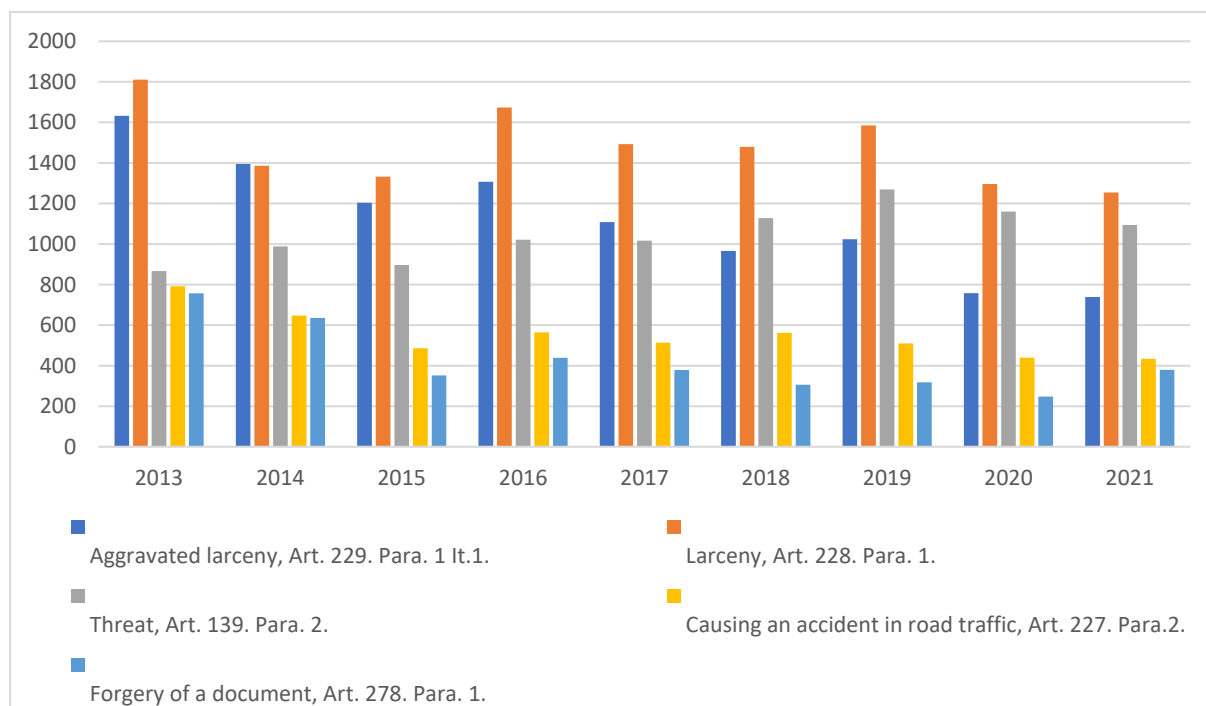
The trend of increases of reported women for criminal offenses begins in 2014 and continues to this day, with a 20% (18.2%) increase in 2015 compared to 2013, but a 40% increase in 2021 (see Chart 2).

Chart 3 Educational attainment 2013–2021 (Source: Croatian Bureau of Statistics)

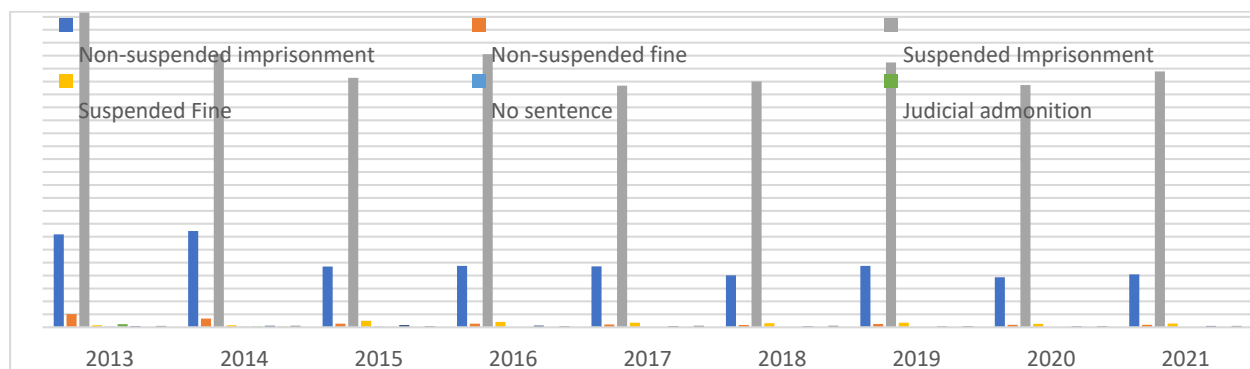
In all years observed, a relatively large share – on average, around 30% of adults – completed upper secondary school lasting 1-3 years, or upper secondary school and grammar school. Approximately 3% have not completed basic school. In comparison to the general population, convicted individuals have slightly lower educational levels than the general population in Croatia.

Chart 4 Convicted persons by criminal offences committed 2013–2021 (Source: Croatian Bureau of Statistics)

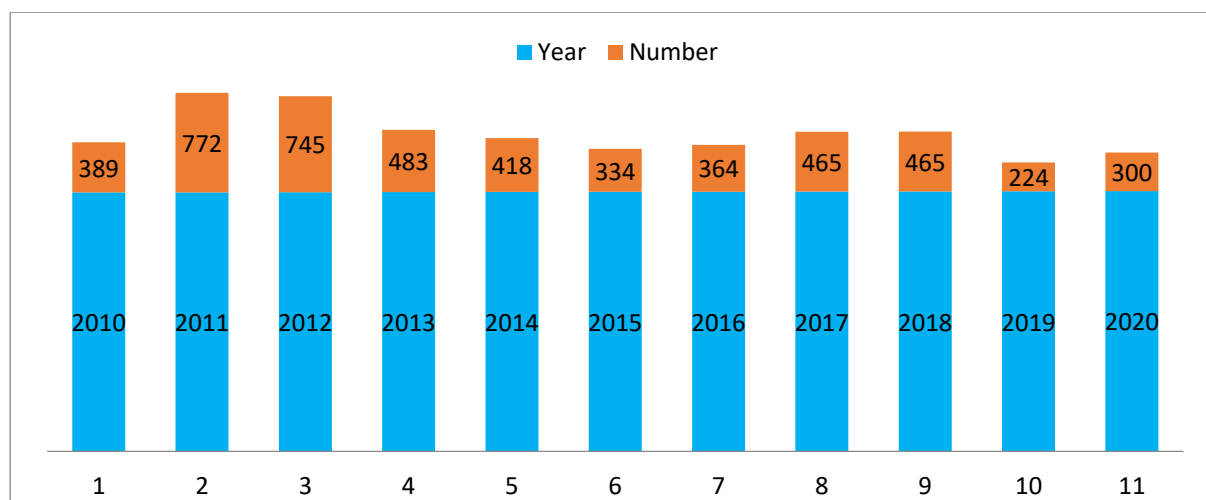
Despite an obvious strong downward trend in property crime, they are the most represented in the total mass throughout the observed period (73-80%), which is a global phenomenon. Adults, on the other hand, continue to commit criminal offenses against personal freedom during the observed period, and slightly less when it comes to offenses against traffic safety, followed by criminal offenses against forgery.

Chart 5 Imposed penalties and other measures 2013–2021 (Source: Croatian Bureau of Statistics)

The most frequently imposed penalty is suspended imprisonment which is imposed annually in about 73% of cases on average. Non-suspended imprisonment is imposed in about 26% of cases per year. Non-suspended fine was imposed in 3% of cases per year.

Chart 6 Prisoners included in educational programs 2010–2020 (Source: Croatian Bureau of Statistics)

The research findings indicate reduced educational programs and a relatively low share of prisoners in enrolled in educational programs. It is critical to emphasize that the existing sources have the limitation of not including data for adults and minors.

According to the report on the state and work of penitentiaries, prisons and correctional institutes (Report of the Government of the Republic of Croatia 2020), the selection of training for primary jobs and secondary education for professions is limited by the number of verified programs and the possibilities of penitentiary, prison or correctional institution. Most of the time, it is about training for simpler professions, with an emphasis on the practical aspects of teaching. In 2019, 224 inmates and minors participated in educational programs, with 157 prisoners and minors completing educational programs and 49 prisoners and minors continuing their educational programs.

Prison systems around the world are in crisis, unable to provide services such as education to the level required by international standards due to overcrowding. Education, on the other hand, is a fundamental human right that prisoners should not be denied. The right to education, enshrined in the Universal Declaration of Human Rights (United Nations, 1948) and at the heart of UNESCO's mission, implies the right to lifelong learning. This includes providing access to quality education beginning on the first day of incarceration and continuing beyond the day of release. Education has an undeniable impact and power in prison. Education in prison can give prisoners the opportunity to learn new skills and give them a renewed sense of purpose. Research has shown that prisoners who participate in education and training programs are less likely to re-enter prison. They are also more likely to find work after their release. Understandably, education in prison can take on different meanings and forms depending on local and national context. The concept of education in prison itself can be all-embracing and sometimes even contested. Its meaning and scope vary across countries and jurisdictions and it must be understood in light of the political, social and historical context. Many countries provide free formal primary and secondary education, as well as vocational training to prisoners. Some countries provide access to higher education, either through distance learning or in prison, at the expense of the prisoners own expense or through private grants. Prison libraries also play a key role in providing inmates with access to information and reading materials. International organizations, non-governmental organizations and other institutions offer educational activities in prisons ranging from law classes to creative writing workshops and learning aimed at building bondages between prisoners and their families.

Some of the most serious issues confronting the prison population are low levels of education and limited employment opportunities. Accordingly, education is one of the fundamental ways to address these issues and reduce the social exclusion of ex-offenders. There are separate treatment departments in Croatian criminal bodies where rehabilitation and re-socialization of prisoners is carried out, as determined by the Act on the Execution of Prison Sentence 2021, which prescribes the possibilities of work and education for prisoners while serving prison sentences (Kranjčević, 2014). Certain education programs for criminal authorities have been approved by the Ministry of Education of the Republic of Croatia. Some of them include an adult elementary education program, training for basic

jobs in cooking, such as assistant chef and assistant waiter etc. (Jukić & Radaković, 2016; as cited in Jukić & Sabljo, 2017). Higher education within prisons and penitentiaries is not practiced in Croatia, and if a prisoner wishes to attend such programs, he must bear the cost himself and meet security requirements (Jukić & Sabljo, 2017). Croatia has an extremely outdated system of educating people serving prison sentences when compared to most developed countries such as Scandinavian countries (Eikeland et al., 2009), the United Kingdom (Prisoners' Education Trust, 2021), and even the United States (Royer, Castro, Corstes-López, Gould & Lerman, 2020). Within the prison, education serves three purposes: 1) compensatory - prisoners are able to meet educational needs, 2) adaptation - prisoners adapt to life in prison more easily, and 3) developmental - prisoners are able to realize their creative potential (Macanović & Nadarević, 2014; as cited in Jukić & Sabljo, 2017). In addition to these functions, prisoner education frequently results in inmates being less anxious and impulsive, as well as lowering the likelihood of relapse (Steurer and Smith, 2003; MacKenzie, 2006; according to Jukić and Sabljo, 2017). A successful educational process, on the other hand, is complicated, requires the investment of material and human resources, and implies continuity. On the one hand, it is necessary to adapt the educational process to the needs and capabilities of prisoners – to individualize it, and on the other hand, it is necessary to realize it in conditions of increased supervision and limited access to resources. The conflict between these two requirements is precisely what causes difficulties in the implementation of educational programs (Knežić & Savić, 2013).

In accordance with Art. 99 of the AEPS 2011, a prisoner has the right to education, but the realization of that right, similar to the right to work, depends on the capabilities of the penitentiary or prison. Therefore, penitentiaries and prisons organize primary and secondary education, retraining, training and improvement in accordance with their capabilities.

Education can be organized in a penitentiary or prison or outside of them (AEPS 2011, Art. 99, para. 3), and after completing the education, the prisoner receives a certificate, which must not display that it was obtained in a penitentiary or prison (AEPS 2011 Art. 100, para. 2).

A prisoner can obtain a high level of education at his own expense, provided that the study program meets security requirements (AEPS 2011, Art. 100, para. 3 not complete higher education).

Moreover, prisoners should be continuously motivated to attend educational programs, emphasizing their positive outcomes of education. They should also be allowed access to higher levels of education and to attend educational programmes outside of penal authorities if they are not high-risk prisoners. In order to conduct quality education, a larger number of andragogists should be hired considering the complexity and specificity of the prison population and modernize material conditions (Klapan & Herceg, 2013).

Conclusion

This research paper builds on the existing knowledge of the topic and addresses possible implications of the future developments of the criminal justice system that is lacking in the existing literature.

The general trend in Croatia during the observed period is a significant decline in overall adult crime which might lead to the conclusion that crime in Croatia does not pose a serious problem. Besides property crimes still prevailing, adults persist in committing criminal offenses against personal freedom in the period in question and somewhat less when it comes to offenses against traffic safety followed by criminal offences against forgery a document. It is evident that female reported for criminal offenses participate in total adult crime in the range of 2 to 9,8%, therefore it can be stated that men still predominate. This trend indicates the increasing propensity of female to commit more serious offences.

All indicators in the observed period point to the conclusion that punishment is only a measure of last resort, which is confirmed by the fact that the share of non-suspended prison sentences is only about 26% and that in most cases the principle of opportunity is used, thus favoring the application of suspended imprisonment, which is imposed annually in about 73% of cases on average, notably, for avoiding negative stigmatization and labeling of perpetrators.

The education of prisoners in the penal system is regulated by numerous international documents, and in Croatia is prescribed by the Act on the Execution of the Prison Sentence 2021, which stipulates that every prisoner has the right to education.

Prisoner education, as well as work engagement, is one of the important elements of the prison sentence execution program, which primarily serves the resocialization of prisoners.

In addition, the education of prisoners undoubtedly strengthens their abilities and the possibility of employment, as well as their return to society after release.

Croatian, European, and global experiences show that the prison population has a low level of education. Education serves to prevent relapses and can thus be used to develop moral judgment as well as the adoption of desirable attitudes and values.

The Ministry of Education of the Republic of Croatia has approved certain education programs for criminal authorities. Some of them are a program for elementary education of adults and training for basic jobs.

The practice of higher education within prisons and penitentiaries is not established in Croatia, and if a prisoner wants to attend such programs, he must independently bear the cost and meet security requirements of the prison.

Compared to most developed countries such as Scandinavian countries, the United Kingdom and even the United States, unfortunately, Croatia has an extremely outdated system of educating people serving prison sentences.

Therefore, the educational system in penal institutions in Croatia needs to be expanded with the spectrum of available educational programs which will be conducted by experts.

Hence, in order to improve the existing system, the authors, as one of the measures, propose the introduction of online education in the prison system in Croatia in order to provide access to educational programs, primarily for motivated prisoners.

Consequently, the authors conclude that the current educational programs do not fulfill its primary goal i.e. special prevention as the main purpose of the punishment.

References

Act on the Execution of the Prison Sentence [Zakon o izvršavanju zatvorske kazne] 2021. (2021, February 20). Retrieved from <https://www.zakon.hr/z/179/Zakon-o-izvr%C5%A1avanju-kazne-zatvora>

Behan, C. (2021). *Education in prison: A literature review* [e-book]. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000378059>

Butorac, K., Gracin, D., & Stanić, N. (2017). The challenges in reducing criminal recidivism. *Public Security and Public Order*, 18, 115–131.

Commentary on Recommendation Rec (2006) of the Committee of Minister to member states on the European Prison Rules, European Prison Rules, Council of Europe Publishing, Strasbourg.

Criminal Code [Kazneni zakon] 2011. (2011, October 21). Retrieved from https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_11_125_2498.html

Derk, D., & Stašević, I. (2017). Usporedba nekih trendova maloljetničke delinkvencije u Hrvatskoj tijekom rata i nakon rata. *Policija i sigurnost*, 26(2), 168–181.

Doležal, D. (2009). Kriminalna karijera. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 30(2), 1082–1107.

Duwe, G., & McNeeley, S. (2020). The Effects of Prison Labor on Institutional Misconduct, Postprison Employment, and Recidivism, *Corrections: Policy, Practice and Research*, 5(2), 89–108. doi:10.1080/23774657.2017.1416317.

Easton, S. & Piper, C. (2016) *Sentencing and Punishment*, Oxford University Press.

- Eikeland, O.-J., Manger, Manger, T., & Asbjørsen, A. (Eds.) (2009). *Education in Nordic prisons: Prisoners' educational backgrounds, preferences and motivation* [e-book]. Retrieved from <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:702625/FULLTEXT01.pdf>
- Enzmann, D., & Podana, Z. (2010). Official crime statistics and survey data: Comparing trends of youth violence between 2000–2006 in cities of Czech Republic, Germany, Poland, Russia, and Slovenia. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 16(3), 191–205. doi: 10.1007/s10610-010-9121-z
- Farrington, D. P. (2003). Developmental and life-course criminology: key theoretical and empirical issues – the 2002 Sutherland award address. *Criminology* 41(2), 221–255. doi: 10.1111/j.1745-9125.2003.tb00987.x
- Fair, H., & Walmsley, R. (2021). *World Prison Population List*. prisonstudies.org. Retrieved from https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_prison_population_list_13th_edition.pdf
- Fazel, S., & Yu, R. (2011). Psychotic disorders and repeat offending: systematic review and meta analysis. *Schizophrenia Bulletin*, 37(4):800–810. doi: 10.1093/schbul/sbp135
- Foucault, M., (1977)., *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Harmondsworth: Penguin.
- Gover, A., Pérez, D., & Jennings, W. (2008) Gender Differences in Factors Contributing to Institutional Misconduct. *Prison Journal* 88(3), 378–403. doi: 10.1177/0032885508322
- Gracin, D. (1998). Višestruki povrat i dugotrajne kazne zatvora na primjeru Kaznenog zavoda Lepoglava. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 5(1), 75–114.
- Gracin, D. (2010) *Ostvarenje ciljeva suvremenog kaznenog prava primjenom kazne oduzimanja slobode* (Doctoral thesis). Zagreb, Faculty of Law, University of Zagreb, Croatia.
- Hanson, R.K., & Morton Bourgon, K.E. (2005). The characteristics of persistent sexual offenders: a meta analysis of recidivism studies. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 3(6), 1154–1163. doi: 10.1037/0022-006X.73.6.1154
- Hawkins, J. D., Herrenkohl, T., Farrington, D. P., Brewer, D., Catalano, R. F., & Harachi, T. W. (1998). A review of predictors of youth violence. In R. Loeber & D. P. Farrington (Eds.), *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions* (pp. 106–146). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Huizinga, D., & Jacob-Chien, C. (1998). The contemporaneous co-occurrence of serious and violent juvenile offending and other problem behaviors. In R. Loeber & D. P. Farrington (Eds.), *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions* (pp. 47–67). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Jukić, R., & Sabljo, M. (2017). Penološka andragogija – zatvorski tretman i mogućnosti resocijalizacije zatvorenika. *Andragoški glasnik: Glasilo Hrvatskog andragoškog društva*, 21(1-2 (36)), 27–36.
- Kelley, B. T., Loeber, R., Keenan, K. & DeLamatre, M., (1997). *Developmental Pathways in Boys Disruptive and Delinquent Behavior* [Brochure]. Washington, D.C: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Klapan, A., & Herceg, J. (2013), Jezično-komunikacijska kompetencija nastavnika, kao ključna kompetencija, u provedbi programa obrazovanja odraslih. In M. Matijević & T. Žiljak (Eds.), *Ključne kompetencije u obrazovanju odraslih* (pp. 73–82). Zagreb, Croatia: Hrvatsko andragoško društvo.
- Knežić, B., & Savić, M. (2013). Obrazovanje u zatvoru – od prava do realizacije. *Andragoške studije*, 1, 99–116.
- Kovčo Vukadin, I. (2009). Kriminalitet mladih punoljetnih osoba u Hrvatskoj: Struktura i trendovi. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 16(1), 27–40.
- Kranjčević, V. (2014). *Odgojno-obrazovni rad s odraslim osobama u penalnim ustanovama* (Doctoral thesis). Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Croatia.

- Loeber, R. (1990). Development and risk factors of juvenile antisocial behavior and delinquency. *Clinical Psychology Review*, 10(1), 1–41. doi: 10.1016/0272-7358(90)90105-J
- Loeber, R., & Stouthamer-Loeber, M. (1996). The Development of Offending. *Criminal Justice and Behaviour*, 23(12), 12–24. doi: 10.1177/0093854896023001003
- MacKenzie, D. L. (2006). *What Works in Corrections? Reducing the Criminal Activities of Offenders and Delinquents*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Maguin, E., & Loeber, R. (1996). Academic Performance and Delinquency. *Crime and Justice: A Review of Research*, 20, 145–264. doi: 10.1086/449243
- Martinjak, D., & Odeljan, R. (2016). *Etiološki i fenomenološki čimbenici maloljetničke delinkvencije*. Zagreb, Croatia: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
- McGuire, J., Bilby, C.A., Hatcher, R.M., Hollin, C.R., Hounsone, J., & Palmer, E.J. (2008). Evaluation of structured cognitive – behavioural treatment programmes in reducing criminal recidivism. *Journal of Experimental Criminology*, 4(1) 21–40. doi: 10.1007/s11292-007-9047-8
- Morris, N, Rothman, D.J., (1998) *The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Society*. Oxford University Press
- Moffitt, T.E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100(4), 674–701. doi: 10.1037/0033-295X.100.4.674
- Ollendick, T. H. (1979). Discrepancies between verbal and performance IQs and subtest scatter on the WISC-R for juvenile delinquents. *Psychopathological Reports*, 45(2), 563–568. doi: 10.2466/pr0.1979.45.2.563
- Pardini, D. A., Waller, R., & Hawes, S. W. (2015). Familial influences on the development of serious conduct problems and delinquency. In J. Morizot & L. Kazemian (Eds.), *The development of criminal and antisocial behavior: Theory, research and practical applications* (pp. 201–220). Cham, Switzerland: Springer International Publishing AG. doi: 10.1007/978-3-319-08720-7
- Prisoners' Education Trust (2021) Retrieved from <https://www.prisonerseducation.org.uk>
- Radić, I. (2017). Hrvatski sustav maloljetničkih sankcija: trenutno stanje i prijedlozi za promjenu. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 24(1), 83–115.
- Ricijaš, N. (2009). *Pripisivanje uzročnosti vlastitog delinkventnog ponašanja mladih* (Doctoral thesis). Zagreb, Faculty of Law, University of Zagreb, Croatia.
- Report on the state and work of penitentiaries, prisons and correctional institutes (2020) Government of the Republic of Croatia
- Royer, C.E., Castro, E.L., Cortes-López, E., Gould, M.R., & Lerman, A.E. (2020). *The landscape of higher education in prison 2018-2019* [e-book]. Retrieved from <http://higheredinprison.org>
- Rulebook on Basic and Vocational Training of Prisoners [Pravilnik o osnovnoj i strukovnoj izobrazbi zatvorenika] 2002 (2002, September 27). Retrieved from https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_09_113_1834.html
- Rulebook on Work and Vocational Training, List and Description of Prisoners' Jobs, and Compensation for Work and Awards [Pravilnik o radu i strukovnoj izobrazbi, popisu i opisu radnih mjesta zatvorenika te naknadi za rad i nagradi] 2016 (2016, February 2). Retrieved from https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2016_02_12_301.html
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (2004). A general age-graded theory of crime: lessons learned and the future of life-course criminology. *Advances in Criminological Theory*, 13, 1–28.
- Saylor, W. G., & Gaes, G. G. (1997). PREP: Training Inmates through Industrial Work Participation, and Vocational and Apprenticeship Instruction. *Corrections Management Quarterly*, 1(2), 32-43.

Sijerčić-Čolić, H. (2012). Juvenile delinquency and juvenile justice in transition. In A. Šelih & A. Završnik (Eds.), *Crime and transition in Central and Eastern Europe* (pp. 229–249). New York City, NY: Springer.

Steketee, M., & Gruszczyńska, B. (2010). Juvenile delinquency in six new EU member states. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 16(2), 111–125. doi: 10.1007/s10610-010-9123-x

Steurer, S.J.; Smith, L.G. (2003) Education Reduces Crime: Three-State Recidivism Study. Executive Summary

United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*.

United Nations. (1955). *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*.

United Nations (General Assembly). (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*.

World Prison Population List (2021) Retrieved from https://nicic.gov/world_prison_population_List Eleventh Edition | National Institute of Corrections (nicic.gov)

**SUDJELOVANJE DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU U SPORTU IZ PERSPEKTIVE
STRUČNJAKA: PRIJEDLOZI ZA UNAPREĐENJE**

**PARTICIPATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN SPORTS FROM THE PERSPECTIVE
OF EXPERTS: PROPOSALS FOR IMPROVEMENT**

Tereza BALIĆ

Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada

University of Zagreb, Faculty of Law, Department of Social Work

Marina MILIĆ BABIĆ

PhD. Associate professor

Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada

University of Zagreb, Faculty of Law, Department of Social Work

SAŽETAK

Djeca s teškoćama u razvoju u manjoj mjeri sudjeluju u tjelesnim i sportskim aktivnostima u odnosu na djecu uobičajenog razvoja i njihovo sudjelovanje u sportu determinirano je nizom različitih čimbenika. Cilj ovog istraživanja bio je dobiti uvid u čimbenike sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u organiziranim sportskim aktivnostima iz perspektive stručnjaka koji rade s djecom s teškoćama u razvoju u okviru klubova i organizacija koje provode organizirane sportske aktivnosti za djecu s teškoćama u razvoju. Osim uočavanja čimbenika, vezanih uz dijete, obitelj i okruženje, koje stručnjaci percipiraju kao resurs ili kao barijeru za sudjelovanje djece s teškoćama u razvoju u sportu, svrha ovog istraživanja ogledala se i u identificiranju prijedloga stručnjaka za unapređenje sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu. Radilo se o kvalitativnom istraživanju u kojem su uzorak činile stručnjakinje koje rade s djecom s teškoćama u razvoju (N=7), a podaci su prikupljeni metodom polustrukturiranog intervjua. Rezultati istraživanja, dobiveni metodom tematske analize, upućuju na stručnjacima važna područja za unapređenje sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu. Ona uključuju bolju institucionalnu podršku, više prilika za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u sportske aktivnosti te bolju educiranost stručnog kadra, ali i cjelokupnog društva u vezi sa sudjelovanjem djece s teškoćama u razvoju u sportu. Dobivene spoznaje, odnosno identificirani prijedlozi daju smjernice za unapređenje sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu te pružaju kvalitetan i značajan okvir za njegovo promicanje.

Ključne riječi: djeca s teškoćama u razvoju, sudjelovanje, sport

ABSTRACT

Children with disabilities participate less in physical and sports activities than children without disabilities, and their participation in sports is determined by a number of different factors. The goal of this research was to gain insight into the factors of participation of children with disabilities in organized sports activities from the perspective of experts who work with children with disabilities within clubs and organizations that conduct organized sports activities for children with disabilities. In addition to observing factors related to the child, family and the environment, which experts perceive as a resource or barrier to the participation of children with disabilities in sports, the purpose of this research was also reflected in the identification of experts' proposals for improving the participation of children with disabilities in sports. It was a qualitative research in which the sample consisted of experts who work with children with disabilities (N=7), and the data was collected using a semi-structured interview method. The results of the research, obtained using the method of thematic analysis, point to areas that experts consider important for improving the participation of children with disabilities in sports. The mentioned areas include better institutional support, more opportunities for the inclusion of children

with disabilities in sports activities, and better education of professional staff as well as of the entire society regarding the participation of children with disabilities in sports. The identified proposals provide guidelines for improving the participation of children with developmental disabilities in sports and represent a significant framework for its promotion.

Keywords: children with disabilities, participation, sport

Uvod

Svjetska zdravstvena organizacija definira sudjelovanje kao „uključenost u životne situacije“, pri čemu se za djecu to odnosi na sudjelovanje u obrazovnim, društvenim, rekreacijskim i fizičkim aktivnostima (Svjetska zdravstvena organizacija, 2007, prema Mâsse, Miller, Shen, Schiariti i Roxborough, 2012). Sudjelovanje u svakodnevnom životu prepoznato je kao ključno za stjecanje kompetencija, uspostavljanje značajnih odnosa i postizanje životnog zadovoljstva (Rosenbaum i sur., 2005, prema Hoogsteen i Woodgate, 2010). Sudjelovanje djece u širokom spektru aktivnosti koje uključuju kulturne, sportske, kreativne, obrazovne, umjetničke i društvene aktivnosti smatra se ključnim pokazateljem zdravlja djeteta, bez obzira na prisutne teškoće (Mâsse i sur., 2012). Povezano je s unaprijeđenim vještinama, boljim akademskim učinkom, poboljšanim društvenim interakcijama te boljim mentalnim i fizičkim zdravljem (Barnett, 2011; Forsyth i Jarvis, 2002; Larson i Verma, 1999, prema Mâsse i sur., 2012), odnosno povezano je s pozitivnim fizičkim, psihološkim i društvenim ishodima. (King i sur., 2003; Larson i Verma, 1999, prema Willis i sur., 2017).

Utvrđene su brojne prednosti koje participacija u sportu nosi za djecu s teškoćama u razvoju (Patel i Greydanus, 2010, prema Sayed Ahmed i sur., 2018). Redovita tjelesna i sportska aktivnost može ostvarivati pozitivan utjecaj na različite komponente njihovog zdravlja, može pomoći u povećanju stupnja blagostanja i društvenog razvoja (Ferrara i sur., 1994; Kristén i sur., 1999; Smith, 1993, prema Kristén, Patriksson i Fridlund, 2003) te je važna za njihov rast i razvoj i pruža benefite kao što su poboljšanja u kondiciji, motoričkoj koordinaciji, općem zdravlju, samopoštovanju i kvaliteti života, dok također, promiče inkluziju i socijalnu integraciju (Bragaru i sur., 2011; Patel i Greydanus, 2010; Wilson i Clayton, 2010., prema Sayed Ahmed i sur., 2017.).

Unatoč potencijalnim blagodatima, djeca s teškoćama u razvoju rjeđe sudjeluju u sportskim, rekreacijskim i tjelesnim aktivnostima nego djeca uobičajenog razvoja te se suočavaju s preprekama koje nadilaze funkcionalna ograničenja povezana s njihovim teškoćama (Bandini i sur., 2013; Bedell i sur., 2013; Buffart i sur., 2008; Carlon i sur., 2013; Hinckson i Curtis, 2013; Phillips i Holland, 2011, prema Carbone, Smith, Lewis i LeBlanc, 2021). Razlozi zbog kojih djeca s teškoćama u razvoju u manjoj mjeri učestvuju u sportu složeni su i višestruki (Heah i sur., 2007, prema Shields i Synnot, 2016). Naime, sudjelovanje u sportskim aktivnostima je konstrukt koji uključuje široku lepezu resursa s jedne i barijera s druge strane (Alesi, 2017).

Resursima se smatraju određeni programi, intervencije i faktori koji mogu poboljšati sudjelovanje u rekreativnim, sportskim i tjelesnim aktivnostima (Brennan, Brown, Ntoumanis i Leslie, 2021), a uključuju primjerice želju djeteta da bude aktivno, uključenost vršnjaka, podršku obitelji i roditelja, mogućnosti i dostupne programe, kao i dostupnost informacija o programima, bliske i pristupačne ustanove, pristupačan prijevoz, stručno osoblje i ostalo (Alesi, 2017; Shields i sur., 2012, prema Shields i Synnot, 2016).

Potonje, barijere, definirane su kao bilo koji fiziološki, psihološki ili socio-ekološki uvjeti za koje se navodi da smanjuju ili negativno utječu na sudjelovanje u sportskim aktivnostima (Glowacki i sur., 2017, prema Yu, Wang, Zhong, Qian i Qi, 2022) i uključuju primjerice djetetova funkcionalna ograničenja, djetetovo negativno samopoimanje, visoke troškove, nedostatak pristupačnih sadržaja, nedostatak objekata ili programa u blizini te nedostatak pružatelja usluga s vještinama prilagodbe sportskih i rekreacijskih aktivnosti (Martin Ginis i sur., 2016; Rimmer i sur., 2017; Shields i sur., 2012; Shields i Synnot, 2016; Wiart i sur., 2015, prema Carbone i sur., 2021).

Objavljena su brojna istraživanja koja identificiraju i barijere i resurse tjelesne aktivnosti djece s teškoćama u razvoju (Martin Ginis, Ma, Latimer-Cheung i Rimmer, 2016), no većina njih razmatrala je

percepciju djece s teškoćama u razvoju i roditelja djece s teškoćama u razvoju (Wright, Roberts, Bowman i Crettenden, 2019). Važnost uvažavanja perspektive onih koji omogućuju pristup sportu ili programima aktivnosti istaknuta je u dva istraživanja u kojima je uzorak istraživanja činilo i osoblje u sportskoj industriji osoba s invaliditetom (Shields i Synnot, 2014; Shields i Synnot, 2016., prema Wright i sur., 2019). U prvom od ta dva istraživanja zaključeno je da osoblje u sportskoj industriji dijeli slična mišljenja s obiteljima o potencijalnim čimbenicima koji ostvaruju učinak na angažman djece s teškoćama u razvoju u sportu, ali da je usredotočeno na ulogu pružatelja sportskih programa, u usporedbi s prethodnim istraživanjima u kojima su se djeca s teškoćama u razvoju fokusirala na osobne, s vršnjacima povezane i okolinske barijere i u kojima su se roditelji usmjeravali na društvene i programske barijere ili na vlastitu uključenost u aktivnosti svog djeteta (Shields i Synnot, 2014). Drugo istraživanje ispitalo je percipirane barijere i resurse za sudjelovanje djece s teškoćama u razvoju u tjelesnim aktivnostima iz tri perspektive (djeca s teškoćama u razvoju, njihovi roditelji i osoblje sportske industrije). U jednoj od tema identificirana je nepovezanost između obitelji te sportskog i rekreativnog sektora pri čemu autorice daju preporuku za umrežavanje pružatelja sportskih programa, dionika u zdravstvenom sektoru i osoba s invaliditetom, djece s teškoćama u razvoju i njihovih obitelji kako bi se poboljšao pristup i potpomogla izgradnja putova prema sportovima u zajednici (Shields i Synnot, 2016).

Dobivene spoznaje jesu informativne, no s ciljem unaprjeđenja involviranosti djece s teškoćama u razvoju u sport potrebno je koristiti dobivene rezultate i informacije kao osnovu za osmišljavanje i implementaciju strategija unaprjeđenja (Martin Ginis i sur., 2016). Kako navode Martin Ginis i sur. (2016), znanstvenici moraju prebaciti svoj fokus s opisivanja faktora koji djeluju kao prepreka i faktora koji pospješuju sudjelovanje na rad i suradnju s praktičarima u svrhu razvijanja, testiranja i isporuke strategija za unaprjeđenje i razvoj participacije djece s teškoćama u razvoju u sportu. Ovo istraživanje otišlo je korak dalje nastojeći uvidjeti gledište stručnjaka koji provode sportske aktivnosti za djecu s teškoćama u razvoju vezano uz njihove prijedloge za unaprjeđenje sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu kako bi se identificirala ključna područja koja bi bila temelj za njegovo promicanje. Perspektiva i iskustva stručnjaka, odnosno stručnjakinja koje svakodnevno rade s djecom s teškoćama u razvoju jesu relevantna i značajna u pogledu identificiranja prijedloga za unaprjeđenje sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu. Osoblje sportske, odnosno rekreacijske industrije ima znakovitu ulogu u promicanju sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu pošto spadaju u dionike koji sudjeluju u osmišljavanju, organizaciji i implementaciji sportskih aktivnosti za djecu s teškoćama u razvoju (Anderson i Heyne, 2000.; Rimmer i sur., 2004.; Schleien i sur., 1996., prema Shields i Synnot, 2014.).

Sukladno gore iznesenim podacima, može se konstatirati da su dobrobiti učestvovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu višestruke, ali da djeca s teškoćama u razvoju u manje sudjeluju u sportu u odnosu na djecu uobičajenog razvoja i da je njihovo sudjelovanje određeno nizom faktora. Imajući to na umu, ovo je istraživanje bilo usmjereno na identificiranje prijedloga stručnjaka za unaprjeđenje sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu, što čini okosnicu ovog rada.

Cilj i Istraživačka Pitanja

Cilj rada bio je dobiti uvid u čimbenike sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u organiziranim sportskim aktivnostima iz perspektive stručnjaka koji rade s djecom s teškoćama u razvoju u okviru klubova i organizacija koje provode sportske programe za djecu s teškoćama u razvoju. Sukladno cilju istraživanja bila su postavljena tri istraživačka pitanja, pri čemu su prva dva bila usmjerena na uočavanje čimbenika koje stručnjaci percipiraju kao resurs i kao barijeru za sudjelovanje djece s teškoćama u razvoju u organiziranim sportskim aktivnostima.

U ovom radu će biti prikazani rezultati samo za treće istraživačko pitanje:

Koji su prijedlozi stručnjaka koji rade s djecom s teškoćama u razvoju za unaprjeđenje sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu?

METODA

Sudionici istraživanja

Uzorak ovog istraživanja činile su stručnjakinje koje rade s djecom s teškoćama u razvoju u okviru klubova i organizacija koje provode sportske aktivnosti za djecu s teškoćama u razvoju. U kvalitativnom istraživačkom pristupu uopćavanje rezultata na populaciju nije imperativ, već se teži prikupljanju informacija ključnih za razumijevanje istraživane pojave kao i detaljnom i slojevitom opisu onoga što se istražuje. Uzorak je bio nereprezentativan, odnosno koristio se ne-probabilistički uzorak (Milas, 2009). Prema klasifikaciji neprobabilističkih metoda uzorkovanja koju nudi Milas (2009), koristio se namjerni uzorak za kojeg Milas (2009) navodi da se često koristi u kvalitativnim istraživanjima, odnosno kada se uzorak može odabrati prema nekim prethodnim spoznajama o populaciji ili sukladno specifičnim istraživačkim ciljevima, odnosno istraživačkim pitanjima pri čemu se uzorak prilagođava prosudbi istraživača te zacrtanoj svrsi istraživanja. Patton (1990) također nudi klasifikaciju neprobabilističkih metoda uzorkovanja, a među kojima se nalazi i uzorak prema određenom kriteriju, to jest, kriterijski uzorak, koji se, kao metoda uzorkovanja, koristio i u ovom istraživanju. Ovaj tip uzorka Milas (2009) referira kao gore navedeni, namjerni uzorak. Kriterijski uzorak se odnosi na odabir onih slučajeva koji zadovoljavaju određeni kriterij (Patton, 1990).

Pošto kriterijski uzorak zahtijeva da sudionici zadovoljavaju određeni kriterij, potrebno se osvrnuti i na kriterije, koje su sudionici ovog istraživanja trebali posjedovati u pogledu njihove informativnosti za temu koja se istražuje. Dosadašnja istraživanja, koja su se bavila temom sudjelovanja djece u tjelesnim, sportskim, rekreativnim ili slobodnovremenskim aktivnostima, upućuju na to da bi kriteriji koji bi stručnjaci trebali posjedovati jesu vezani uz iskustvo i vremenski okvir rada s djecom s teškoćama u razvoju (Shields i Synnot, 2016; Steinhardt i sur., 2021; Teleman i sur., 2021). Slijedom navedenog, kriteriji koje su trebali zadovoljiti stručnjaci su: 1.) da su zaposleni (ili da djeluju kao vanjski suradnici) u klubovima ili organizacijama koje provode sportske aktivnosti za djecu s teškoćama u razvoju, 2.) da imaju najmanje godinu dana iskustva rada s djecom s teškoćama u razvoju koja sudjeluju u sportskim aktivnostima.

Uzorak je činilo sedam sudionica (N=7) prosječne starosne dobi u iznosu od 37 godina (raspon starosne dobi od 24 do 49 godina). Dvije sudionice imaju do 4 godine iskustva, dok se kod ostalih pet sudionica iskustvo rada s djecom s teškoćama u razvoju kreće u periodu od 10 do čak 20 godina. Tri sudionice djeluju kao vanjske suradnice u klubovima ili organizacijama koje provode sportske aktivnosti za djecu s teškoćama u razvoju, dok su ostale četiri sudionice zaposlene. Većina sudionica djeluje na području Grada Zagreba i Zagrebačke županije dok jedna sudionica djeluje kombinirano na području Grada Zagreba, Zagrebačke, Krapinsko – zagorske i Istarske županije.

Postupak prikupljanja i obrade podataka

Podaci su prikupljeni u lipnju i srpnju 2022. godine. Sudionice se kontaktiralo pomoću e-maila koji je u prilogu uključivao pozivno pismo na istraživanje i protokol intervjua. Pozivnim pismom se sudionice obavijestilo o cilju i svrsi istraživanja te o načinu provedbe istraživanja, pri čemu im je naznačeno da mogu birati između online intervjua i intervjua uživo i o tome da će se intervjui, uz njihovu suglasnost, snimati i kasnije transkriptirati u pisanom elektroničkom obliku. Nakon dobivanja pristanka za sudjelovanje dogovoreni su termini i mjesta provedbe istraživanja, pri čemu je, u slučaju provođenja online intervjua putem videokonferencijske platforme Zoom, sudionicama putem e-maila poslan link za pridruživanje online Zoom sastanku. Također, tijekom postupka prikupljanja podataka, odnosno provedbe istraživača poštovala su se etička načela (informirani pristanak na sudjelovanje, pristanak na snimanje, dobrovoljnost, mogućnost odustanka od istraživanja, povjerljivost, anonimnost, mogućnost uvida u rezultate istraživanja).

Kao što se moglo i uočiti, kada je riječ o metodi prikupljanja podataka koristio se intervju. Intervjui se u kvalitativnom istraživačkom pristupu razlikuju s obzirom na njihovu strukturu (Brinkman, 2013), a kod prikupljanja podataka u ovom istraživanju primjenjivao se onaj polustrukturirani. Također, intervjui se u kvalitativnom istraživačkom pristupu razlikuju i s obzirom na medij putem kojeg se odvijaju (Brinkman, 2013). Dakle, koristio se polustrukturirani intervju, ali putem kombinacije dvaju njegovih oblika, ovisno o mogućnostima i preferencijama sudionika istraživanja. Prvi oblik se odnosio na intervju licem u lice, a drugi na intervju putem računalom posredovane kombinacije, odnosno videokonferencijske platforme Zoom. U prilog odabiru intervjua licem u lice idu i prednosti u odnosu na ostale oblike, navedene od strane Shuy, (2002, prema Birkman, 2013) koje se odnose na točnije

odgovore zbog kontekstualne prirodosti, veću vjerojatnost samogeneriranih odgovora, veću učinkovitost kod složenijih pitanja te promišljenije odgovore. Intervjui licem u lice još uvijek predstavljaju standardni oblik intervjuiranja u kvalitativnim istraživanjima zbog međuljudskog kontakta, osjetljivosti na kontekst i fleksibilnosti koja omogućuje istraživačima iskorištavanje istraživačke logike kvalitativnog pristupa (Birkman, 2013).

Hanna (2012., prema Salmons, 2014). navodi da istraživači mogu pružiti sudionicima određeni stupanj kontrole nad istraživačkim procesom dopuštajući im da biraju između intervju u online i licem u lice obliku pa su se sukladno tome u ovom istraživanju kombinirali intervjui licem u lice i putem računalom posredovane komunikacije. Općenito, računalom posredovana komunikacija nudi veću fleksibilnost što se tiče vremena i mjesta prikupljanja podataka (Cater, 2011; Jankowski i Selm, 2005, prema Lobe i sur, 2020). Također, za sudionike istraživanja, online metode mogu biti privlačnije od intervju u lice zbog njihove praktičnosti, učinkovitosti, isplativosti i fleksibilnosti (Hewson, 2008; Horrell i sur., 2015, prema Archibald i sur., 2019). Primjerice, zbog vremenskih i prostornih zahtjeva, neke ciljane populacije, kao što su stručnjaci, mogu same dati prednost ili inzistirati na intervjuima na daljinu (Johnson, 2021). U istraživanju, u vidu intervju u lice putem računalom posredovane komunikacije, koristili su se online intervjui putem videokonferencijske platforme Zoom koja se pokazala kvalitetnom u smislu njene praktičnosti, jednostavnosti korištenja, sigurnosti, interaktivnosti i jedinstvenim značajkama (primjerice dijeljenje zaslona) te se pokazala kao prikladna za prikupljanje kvalitativnih podataka (Archibald i sur., 2019).

Prikupljeni podaci obrađeni su pomoću metode tematske analize, koja predstavlja jednu od kvalitativnih metoda obrade podataka. Tematska analiza se definira kao metoda za identificiranje, analiziranje i izvještavanje o temama unutar prikupljenih podataka (Braun i Clarke, 2006) i kao metoda koja je usmjerena na organiziranje i opisivanje podatka te tumačenje različitih aspekata teme istraživanja (Boyatzis, 1998., prema Braun i Clarke, 2006). Rezultati ovog istraživanja dobiveni su putem induktivnog načina, koji se odnosi na to da su identificirane teme izrazito povezane sa samim podacima (Patton, 1990, prema Braun i Clarke, 2006). Induktivna tematska analiza je proces kodiranja podatka bez pokušaja uklapanja u već postojeći okvir kodiranja ili analitičke predodžbe istraživača (Braun i Clarke, 2006). Tematska analiza sastojala se od sljedećih faza: familijariziranje s podacima (pisanje i višekratno iščitavanje transkripata i bilježenje početnih ideja), kreiranje početnih kodova, traganje za temama (spajanje kodova u potencijalne teme), provjeravanje tema, imenovanje tema te pisanje izvješća (Braun i Clarke, 2006).

Rezultati I Rasprava

U skladu s istraživačkim pitanjem dobiveni rezultati prikazani su kroz prijedloge stručnjakinja za unaprjeđenje sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu. Navedeni prijedlozi obuhvaćaju specifične teme koje su opisane kroz kodove koji će u nastavku biti potkrijepljeni izjavama sudionica.

U tablici 1. prikazani su rezultati istraživanja koji daju odgovor na treće istraživačko pitanje: „**Koji su prijedlozi stručnjaka koji rade s djecom s teškoćama u razvoju za unaprjeđenje sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu?**“.

Tablica 1. Prijedlozi stručnjaka za unaprjeđenje sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u organiziranim sportskim aktivnostima

TEME	KODOVI
Bolja institucionalna podrška	- Bolje financiranje sportskih programa za djecu s teškoćama u razvoju koji se provode u okviru klubova i organizacija - Bolja informiranost roditelja o dostupnim sportskim sadržajima za djecu s teškoćama u razvoju

Više prilika za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u sportske aktivnosti	- Više sportskih programa i objekata za djecu s teškoćama u razvoju - Bolja uključenost djece s teškoćama u razvoju u nastavu Tjelesne i zdravstvene kulture
Bolja educiranost stručnog kadra i cjelokupnog društva u vezi sa sudjelovanjem djece s teškoćama u razvoju u sportu	- Kvalitetnija izobrazba stručnog kadra za rad s djecom s teškoćama u razvoju u sportu - Edukacija i osvještavanje društva o sudjelovanju djece s teškoćama u razvoju u sportu

Sudionice su, dakle, istakle tri područja, odnosno tri teme koje smatraju ključnima za poboljšanje sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu, a koje se odnose na bolju institucionalnu podršku, više prilika za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u sportske aktivnosti te na bolju educiranost stručnog kadra i cjelokupnog društva u vezi sa sudjelovanjem djece s teškoćama u razvoju u sportu.

1. Bolja institucionalna podrška

Sudionice su prijedlog vezan uz **bolju institucionalnu podršku**, opisivale prvenstveno kroz **bolje financiranje sportskih programa za djecu s teškoćama u razvoju koji se provode u okviru klubova i organizacija**, što je vidljivo iz sljedećih izjava: „Znači uloga države je prepoznati i malo pravednije raspodijeliti novce, olakšati natječaje...“ (S2), „Ja se nadam da će se i što se tiče financijske situacije popraviti u Republici Hrvatskoj i slično jer mi nemamo namjeru stat, upravo, upravo suprotno, mi imamo u, u najavi svakakvih drugih planova za naš projekt, imamo djece koja nam nažalost čekaju na listi čekanja iz razloga toga što ih nemamo resursa da ih se sve uključi u trening i slično i nadam se da će se ta situacija popraviti, da će ljudi koji imaju tu moć, da će prepoznati rad sa djecom s teškoćama u razvoju kao nešto vrlo bitno zajednici, da će se više financijskih sredstava usmjeriti u tom pogledu kako bi se to moglo razvijati...“ (S5).

Isto tako, jedna sudionica govori i aspektu **bolje informiranosti roditelja o dostupnim sportskim sadržajima za djecu s teškoćama u razvoju**, pri čemu naglasak stavlja na potrebnu umreženost sustava i relevantnih institucija, što se može iščitati iz njenih sljedećih izjava: „To sam ustvari ono rekla, ovoga, dok sam pričala o sustavu, umm, da jednostavno informacija mora doći do roditelja u pravo vrijeme...“ (S2), „Nije svaki roditelj snalažljiv, neće svaki roditelj googlat, ali tu je sustav koji bi trebao doći do roditelja, znači, već ono od pedijatra, od nekakve rane intervencije, roditelji trebaju dobivati informacije na vrijeme, od ustanova u kojima tako i onako moraju biti.“ (S2).

Dakle, kao što se može i iščitati iz Tablice 1. sudionice istraživanja su kao prvi prijedlog istakle bolju institucionalnu podršku, što prvenstveno opisuju kroz aspekt financijske podrške, ali i one informativne vezane uz suradnju različitih dionika i dostupnosti informacija o mogućnostima sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu. Bitno je spomenuti da su sudionice ovog istraživanja, u okviru barijera za sudjelovanje djece s teškoćama u razvoju, isticale nedostatak institucionalne podrške koja se očitovala kao nedovoljna podrška od strane dionika na lokalnoj, regionalnoj, ali i državnoj razini, stoga je za zaključiti da je ovaj prijedlog usko vezan uz percipiranu barijeru. Nedostatna institucionalna podrška, odnosno nedostatna podrška od strane lokalnih, regionalnih i državnih institucija, kada je riječ o dostupnosti financijskih sredstava, igra veliku ulogu u kontekstu participiranja djece s teškoćama u razvoju u sportu, jer kako navodi jedna od sudionica: „...i tu je ogromna, ogromna važnost institucionalne podrške jer zapravo udruge i neprofitne organizacije, kao takve, koje funkcioniraju na taj način, ako nemaju institucionalnu podršku i taj neki, ajmo reć, olakšavajuće financijski aspekt, gdje kroz institucije možeš doći do nekih stvari, da razvijaš svoj projekt, da razvijaš i sudionike i slično, jednostavno ne možeš funkcionirati, ne možeš opstati, pogotovo kad se radi o projektu koji je nenaplatan...“ (S5). Također, u sustavnom pregledu autorica Shields i sur. (2012) bolje financiranje programa se spominje u okviru facilitatora, odnosno činitelja na razini politika i programa koji potencijalno poboljšavaju sudjelovanje djece s teškoćama u razvoju u sportu (Jones, 2003; Wilkinson, 1983, prema Shields i sur., 2012), no s druge strane, nedostatak financijskih sredstava promatra se u okviru prepreka za sudjelovanje. U prilog relevantnosti ovog prijedloga idu i rezultati domaćeg

istraživanja prema kojima sudionici istraživanja ukazuju na prepreke uključenju djece s teškoćama u razvoju u sportske aktivnosti na široj društvenoj razini. Prema sudionicima, prepreke na široj društvenoj razini uključuju i financijske teškoće pružatelja sportskih aktivnosti, odnosno izostanak financijske potpore od strane lokalnih zajednica (Markus, 2022). Nalazi spomenutog istraživanja svakako doprinose težini prepoznatih prijedloga i potvrđuju njihovu vjerodostojnost. S obzirom na sve navedeno, ne čudi da se aspekt sveobuhvatnijeg financiranja sportskih programa za djecu s teškoćama u razvoju pojavio kao područje koje sudionice vide kao neophodno za unaprijediti jer, kako navodi Rimmer (2012, prema Martin Ginis, 2016), kad pružatelji sportskih programa imaju bolju financijsku potporu, nalaze se u boljem položaju i ublažavaju financijske prepreke za djecu s teškoćama u razvoju i njihove obitelji, primjerice, nenaplaćivanjem sportskih programa.

Stručnjaci u području sporta i rekreacije, kao i stručnjaci iz zdravstvenog sektora mogu odigrati važnu ulogu u adresiranju i rješavanju prepreka na političkoj razini, primjerice mogu lobirati da se odgovarajući resursi dodijele i sportskim programima, ali i informiranju o dostupnosti istih na razini zajednice i institucija (Shikako-Thomas i sur., 2008, prema Martin Ginis i sur., 2016). U vezu s navedenim mogu se dovesti i rezultati ovog istraživanja vezani uz bolju institucionalnu podršku koju stručnjakinje vide i kroz informativnu podršku vezanu uz suradnju različitih dionika i dostupnosti informacija o mogućnostima uključenja djece s teškoćama u razvoju u sport. Navedena uloga stručnjaka u području sporta, ali i zdravstva izvrsno je opisana u sljedećoj izjavi sudionice: „Umm, to je nešto što mi sad počinjemo raditi u gradu XX i provodimo taj program univerzalne sportske škole i povezujemo se s medicinom rada jer želimo da kada dijete dođe na upis u školu i prijavi se da ima teškoću, da oni obavijeste nas, da mi obavijestimo roditelje jer želimo da svako dijete s teškoćama ima sport, besplatan, na razini grada“ (S2). Navedeni citat se može promatrati kao dobra praksa koja ide upravo u smjeru prijedloga vezanog uz bolju informiranost roditelja o dostupnim sportskim sadržajima kroz suradnju različitih dionika. Dosadašnja istraživanja su pokazala da nedostatak informacija dostupnih roditeljima o raspoloživim opcijama uistinu je otegotna okolnost za navedeno sudjelovanje (Jaarsma, Dijkstra, de Blécourt, Geertzen i Dekker, 2015; Tsai i Fung, 2009; Verschuren, Wiert, Hermans i Ketelaar, 2012). Kako navode Tsai i Fung (2009) društvene institucije kao što su sportske i rekreacijske organizacije te obrazovne institucije imaju odgovornost pružiti relevantne informacije o dostupnim prilikama, kako bi se ostvarila bolja informiranost roditelja o dostupnim sportskim sadržajima za djecu s teškoćama u razvoju, a sve u svrhu unaprjeđenja njihovog sudjelovanja.

2. Više prilika za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u sportske aktivnosti

Nadalje, **više prilika za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u sportske aktivnosti**, kao tema, u prvom redu se odnosi na **više sportskih programa i objekata za djecu s teškoćama u razvoju**, što su sudionice opisivale u kontekstu toga da bi sportski klubovi u Hrvatskoj u svoj rad i djelovanje trebali implementirati i rad s grupom djece s teškoćama u razvoju, ali i kroz općenitiju potrebu za većim brojem programa i aktivnosti namijenjenih upravo djeci s teškoćama u razvoju, te kroz potrebu za sportskim objektima u kvantitativnom, ali i kvalitativnom smislu, što prikazuju njihove sljedeće izjave: „...jednostavno naša uloga i ideja mog kluba potaknuti što više, ne samo drugih judo klubova, nego i sportskih klubova da prime djecu s teškoćama u svoj redove da, moj utopijski neki cilj je da svaki sportski klub u budućnosti ima jednu grupu djece s teškoćama, jednu, ono izaberi si šta god, nije bitno...“ (S2), „...i zapravo poticati da što više postoji ovakvih sportskih programa gdje se i djeca mogu uključiti, osigurati im što veći broj tih izvanškolskih aktivnosti u sportu.“ (S6), „...definitivno na tome treba raditi, pristupi svim mogućim sportskim objektima moraju biti prilagođeni za osobe s invaliditetom i u invalidskim kolicima i definitivno za ove, dio za djecu iz spektra autizma, kako njih ti trigeri koji oni imaju izazivaju tantrume, možda i nekakva mjesta za takvu djecu koja bi bila zvučna izolirana, gdje bi se oni osjećali sigurniji.“ (S4), „Pa za unapređenje, pa mislim sve, mislim da sam ti sve rekla šta ja mislim, ja mislim da, da treba biti puno više sportskih objekata za djecu...“ (S7).

Brojne su sudionice naglašavale i nužnost **bolje uključenosti djece s teškoćama u razvoju u nastavu Tjelesne i zdravstvene kulture**, čiji je značaj izvrsno opisan u sljedećoj izjavi jedne od sudionica: „Prijedlozi... pa moji prijedlozi, ja ću početi od osnovne škole, znači, moji prijedlozi su da djeca s teškoćama u razvoju moraju biti uključena, moraju biti uključena u nastavu tjelesne i zdravstvene kulture jer je to mjesto gdje se ta djeca uče koliko je kretanje, sport, tjelovježba važna za naše zdravlje. Isto

tako to bi trebalo biti mjesto gdje će se oni informirati kakvi sadržaji za sportsko - rekreativne aktivnosti postoje u njihovoj zajednici, u njihovom gradu, selu, općini, je li...“ (S3).

U podlozi prijedloga koji se odnosi na više sportskih programa i objekata za djecu s teškoćama u razvoju nalazi se percipirana barijera od strane sudionica ovog istraživanja koja se odnosi upravo na očigledan nedostatak sportskih aktivnosti, ali i programa za djecu s teškoćama u razvoju. Manjak sportskih klubova, organizacija i općenito izvanškolskih aktivnosti uvelike otežava sportsku aktivnost djece s teškoćama u razvoju, što potvrđuju brojna dosadašnja istraživanja (Barr i Shields, 2011; Jones, 2003; Law, Petrenchik, King i Hurley, 2007; Shields i Synnot, 2014; Shields i Synnot, 2016). Ograničene su mogućnosti organiziranih tjelesnih aktivnosti za djecu s teškoćama u razvoju u školskom i društvenom okruženju (Kleinert i sur. 2007, prema Moran, Taliaferro i Pate, 2014). Jedan dio djece s teškoćama u razvoju (primjerice s teškoćama u učenju) može biti dovoljno vješt da trenira u okviru postojećih sportskih klubova u zajednici, dok će drugi dio djece (primjerice s tjelesnim teškoćama) možda trebati prilagodbu aktivnosti u odnosu na postojeću teškoću u razvoju. Takve prilagodbe, u okviru sportskih klubova mogu biti značajne, pošto prilagođeni programi nisu tako lako dostupni kao programi usmjereni na osobe bez invaliditeta i djecu uobičajenog razvoja, posebno u ruralnim područjima ili lokalnim zajednicama s ograničenim resursima (Moran i sur., 2014). Sve navedeno može se iščitati i iz izjava sudionica ovog istraživanja koje kao jedan od načina unaprjeđenja vide upravo kroz implementiranje rada s djecom s teškoćama u razvoju u rad svih sportskih klubova, kroz povećanje broja sportskih programa koji su adekvatni u odnosu na prisutne teškoće u razvoju kao i kroz infrastrukturna rješenja u kvantitativnom smislu, kroz povećanje broja dostupnih objekata, ali i u kvalitativnom smislu, kroz potrebne prilagodbe prostora i slično.

Sudionice su kao prijedlog istakle i bolju uključenost djece s teškoćama u razvoju u nastavu Tjelesne i zdravstvene kulture. Nastava Tjelesne i zdravstvene kulture u okviru obrazovnih institucija pogodno je okruženje u kojem djeca s teškoćama u razvoju mogu sudjelovati, ali i učiti o tjelesnoj aktivnosti (Haegeler 2015; Pan i sur., 2005, prema Haegeler, Zhu i Davis 2018). Osim omogućavanja tjelesne aktivnosti, pravilno provođenje satova Tjelesne i zdravstvene kulture može pozitivno utjecati na socijalne vještine, stavove i svijest drugih prema djeci s teškoćama u razvoju (Grenier i sur., 2014; Haegeler i Sutherland 2015, prema Haegeler i sur., 2018). Benefiti povezani s nastavom Tjelesne i zdravstvene kulture dostupni su svim učenicima koji aktivno sudjeluju, uključujući i djecu s teškoćama u razvoju (Lieberman i sur., 2002, prema Haegeler i sur., 2018). U kontekstu ovog istraživanja, sudionice su, kao područje ključno za unaprjeđenje sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu, percipirale upravo bolju uključenost djece s teškoćama u razvoju u nastavu Tjelesne i zdravstvene kulture, pri čemu su isključivanje djece s teškoćama u razvoju s nastave percipirale kao prepreku za njihovo sudjelovanje u sportu, što se može iščitati iz sljedeće izjave jedne od sudionica: „*Drugi je veliki problem u školama, na satu tjelesnog gdje isto se djecu teškoćama u razvoju dosta isključuje s treninga jer treneri, dio ima, dio predivnih naravno trenera koji će uključiti (I: Mhm...) djecu, osmisli program i za njih, ali dio je u je uvijek kojih profesori nisu spremni ovoga prilagoditi individualizirati program i ne znam, uz asistenta pomoć tom djetetu da se uključi (I: Mhm...) isto u neku tjelesni, da ga se i ocijeni (I: Mhm...) da ono sudjeluje. Tak da kad bi djeca više sudjelovala i na samom tjelesnom vjerujem da bi puno više išla i (I: Mhm...) kasnije na neku rekreaciju, da bi im to bilo neko pozitivno iskustvo. (I: Da...). Tak' da je taj dio.*“ (S1).

O problematiki uključivanja djece s teškoćama u razvoju u sport, u kontekstu njihovog sudjelovanja na nastavi Tjelesne i zdravstvene kulture, bilo je riječi i u Predgovoru Zbornika radova 23. ljetne škole kineziologa autora Kovačića (2014) koji tvrdi da uključivanje djece i mladih s teškoćama u razvoju u sport ovisi o boljem provođenju nastave Tjelesne i zdravstvene kulture za djecu s teškoćama u razvoju. Također, navodi potencijalne razloge isključivanja djece s teškoćama u razvoju s nastave, pri čemu kao prvi razlog navodi to da profesori kineziologije ili nisu educirani za rad s populacijom djece s teškoćama u razvoju ili ne žele preuzeti rizik većeg tjelesnog oštećenja. Drugi razlog opisuje kroz neprilagođene uvjete za održavanje nastave Tjelesne i zdravstvene kulture s djecom s teškoćama u razvoju, ali i kroz pomanjkanje ljudskih resursa jer, kako navodi; „*problem je posvetiti se jednom ili dvoje učenika kada vas čeka cijelo odjeljenje*“ (Kovačić, 2015, str. 11). Navedeni uvjeti, kako navodi, rezultiraju oslobađanjem djece s teškoćama u razvoju s nastave Tjelesne i zdravstvene kulture. Sve navedeno preklapa se s perspektivom sudionica ovog istraživanja što upućuje na to da sudjelovanje djece u nastavi

Tjelesne i zdravstvene kulture mora biti imperativ u svrhu promoviranja njihovog sudjelovanja u izvanškolskim sportskim aktivnostima.

3. Bolja educiranost stručnog kadra i cjelokupnog društva u vezi sa sudjelovanjem djece s teškoćama u razvoju u sportu

Uz prethodno navedeni prijedlog vezan uz više prilika za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u sportske aktivnosti, vezujemo i posljednje područje koje su sudionice istraživanja istakle kao relevantno, a koje se odnosi na **bolju educiranost stručnog kadra, ali i cjelokupnog društva u vezi sa sudjelovanjem djece s teškoćama u razvoju u sportu.**

Prvi aspekt navedene teme se odnosi na **kvalitetniju izobrazbu stručnog kadra za rad s djecom s teškoćama u razvoju u sportu.** Naime, sudionice su isticale manjkavu, nedostatnu izobrazbu, odnosno (ne)stručnost i (ne)kompetentnost osoba koje rade s djecom s teškoćama u razvoju u sportu kao ograničavajući faktor za sudjelovanje djece s teškoćama u razvoju u sportu, stoga ne čudi da se taj aspekt našao i među prijedlozima stručnjakinja za unaprjeđenje, a navedeno se može uočiti iz sljedećih izjava sudionica: „...smatram da bi na fakultetu taj dio trebao biti puno jače izražen, obavezan jer djeca s teškoćama postoje i u redovnim sustavima odgoja i obrazovanja i smatram da ljudi koji rade, uopće, u školstvu bi morali biti školovani i za rad s djecom s teškoćama pa makar minimalno metodiku proć, osnovnu metodiku, obuku, osnovne karakteristike svake teškoće, mislim da bi to svakako trebalo napraviti, evo to je ono što je mogu reć za svog za svoj fakultet iz kojeg izlaze profesor tjelesne i zdravstvene kultura, na tom fakultetu se ne govori ništa o tome i zbog toga onda i ljudi koji rade u školama nisu skloni raditi s djecom s teškoćama...“ (S4), „...treba educirati svakako trenere, treba nać one koji će biti motivirani da uopće to rade jer vrlo često, kak' surađujemo s Kineziološkim fakultetom, većina naših naših kolega mladih se, sanja da će raditi u vrhunskom sportu, a kad im se spomene ovako rad s djecom teškoćama, rijetko tko se naće u tome, tako da, možda nekad onda kasnije se isprofiliraju i tako, ali mislim da je manjak definitivno trenera koji su spremni raditi djecom i koji su spremni ućiti...“ (S1).

Pregledom internetskih stranica Kineziološkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu ustanovljeno je da integrirani preddiplomski i diplomski sveučilišni studij Kineziologije koji traje 5 godina nudi samo jedan i to izborni predmet „Sport za osobe s invaliditetom“ vezan za osobe s invaliditetom, ali nijedan vezan za rad s djecom s teškoćama u razvoju (Sveučilište u Zagrebu, Kineziološki fakultet, 2022), što je svakako u skladu s onim na što su ukazivale sudionice ovog istraživanja i što upućuje i potvrđuje postojanje deficita kada se radi o izobrazbi stručnog kadra za rad s djecom s teškoćama u razvoju u području sporta. Relevantnost ovog prijedloga potvrđuje i Kovaćić (2014.) u Predgovoru Zbornika radova 23. ljetne škole kineziologa koji se osvrće i na edukaciju stručnog kadra za rad s osoba s invaliditetom u sportu. Navodi da rad s osobama s invaliditetom u sportu zahtjeva specifična znanja i vještine i da je potrebno definirati programe, načine te razine edukacije stručnih kadrova za rad s osobama s invaliditetom u sportu kroz suradnju Hrvatskog paraolimpijskog odbora s relevantnim institucijama kao što je primjerice Kineziološki fakultet. U istom dokumentu, među smjernicama razvoja sporta osoba s invaliditetom, navodi se i unaprjeđenje obrazovanja stručnjaka za sport osoba s invaliditetom. Iako se uz sport osoba s invaliditetom ne spominje sport djece s teškoćama u razvoju, može se primjetiti da su ključni dionici upoznati s problematikom izobrazbe stručnog kadra za rad s osobama s invaliditetom pa samim time i s djecom s teškoćama u razvoju, no svakako je potrebno navedene smjernice i prijedloge implementirati u praksi, kako bi se ostvario iskorak u kontekstu participiranja djece s teškoćama u razvoju u sportu.

Naposlijetku, posljednji prijedlog se odnosio se na potrebu za **edukacijom i osvještavanjem društva o sudjelovanju djece s teškoćama u razvoju u sportu**, što se može vidjeti iz njihovih sljedećih izjava: „...mislim da je rješenje u tome da se zajednica, da se omogući da se osobe s invaliditetom i djeca s teškoćama u razvoju integriraju u zajednicu i da ljudi bez invaliditeta se poduće o, posebno djeca, ne znam, kroz taj građanski odgoj ili što god u školi, da se poduće da oko njih žive ljude koji imaju različite, da su malo različiti od njih, ali da oni isto imaju potrebe i za ljubavi i za sportom i za akademskim obrazovanjem i za obitelji i za partnerima i mislim da ćemo ako budemo društvo koje potiče integraciju da ćemo riješiti, da će se mnogi ti problemi riješiti onda sami od sebe prirodno jer zapravo, ne bi trebali biti problem...“ (S3), „Pa edukacija, prvenstveno edukacija, educiranje ne samo roditelja nego i, umm,

cijele te okoline, ja bih rekla, i profesora i učitelja i trenera i svih koji rade s djecom, znači potrebna je generalna edukacija cijele zajednice, znači kako pristupiti djetetu s teškoćama i onda dat podršku programima...“ (S6).

Negativni stavovi i uvjerenja unutar društvene zajednice mogu biti prepreka djeci s teškoćama u razvoju za sudjelovati u sportu (Anaby i sur., 2013). U rezultatima istraživanja autora Law i sur. (1999) identificirani su negativni društveni stavovi prema invaliditetu, odnosno teškoći u razvoju te negativna uvjerenja o sudjelovanju djece s teškoćama u razvoju u sportu od strane osoblja koje provodi programe, pružatelja usluga i roditelja djece uobičajenog razvoja. Djeca i mladi s teškoćama u razvoju te njihovi roditelji, kao sudionici ovog istraživanja, percipirali su negativne društvene stavove kao primarnu okolinsku prepreku za njihovu uključenost u sport. U istraživanju Shields i Synnot (2016) sudionici su naveli da su društvene prepreke sudjelovanju (kao što su stavovi roditelja, osoblja i vršnjaka) bile utjecajnije od drugih vrsta prepreka. Negativni stavovi, društveni stereotipi o invaliditetu, odnosno teškoći i nedostatak prihvatanja od strane vršnjaka čvrsto su utemeljene prepreke za sudjelovanje (Jones, 2003; Kang i sur., 2007, prema Shields i Synnot, 2016) i kao takve kočile interes djece s teškoćama u razvoju za sport i tjelesnu aktivnost (Tsai i Fung, 2005, prema Shields i Synnot, 2016). O negativnim društvenim stavovima i neosviještenosti članova zajednice prema djeci s teškoćama u razvoju govori i Jones (2003). Roditelji djece s teškoćama u razvoju, kao sudionici istraživanja izvještavali su o tome da su njihova djeca često spriječena sudjelovati u sportskim i rekreacijskim programima zbog negativnih stavova osoblja koje provodi programe, ali i ostalih članova zajednice prema osobama s invaliditetom, ali i djeci s teškoćama u razvoju. Kako navodi autor, problem negativnih stavova prema djeci s teškoćama u razvoju činio je jednu od najistaknutijih tema rasprave u fokus grupama roditelja, koji su većinom izjavljivali da stavovi onih koji su uključeni u sudjelovanje djece s teškoćama u razvoju nisu bili očito diskriminirajući, već su odražavali nedostatak razumijevanja djece s teškoćama u razvoju i njihovih potreba. Također, kada je riječ o manjku osviještenosti, roditelji su izvještavali o tome da osoblju koje provodi sportske i rekreativne programe nedostaje svijesti i razumijevanja teškoća, specifičnih potreba djece s teškoćama u razvoju te procesa inkluzije.

Programi podizanja svijesti o osobama s invaliditetom, odnosno o djeci s teškoćama u razvoju za osoblje programa, vršnjake, roditelje djece s teškoćama u razvoju i uobičajenog razvoja, odnosno za sve one koji imaju doticaj s djecom s teškoćama u razvoju u kontekstu njihovog participiranja u sportu, mogu pomoći u smanjenju nerazumijevanja potreba i sposobnosti osoba s invaliditetom i djece s teškoćama u razvoju (Anderson i sur., 2005; Stuart i sur., 2006, prema Shields i Synnot, 2016).

Prijedlozi sudionica ovog istraživanja idu upravo u smjeru unaprjeđenja znanja, ali i povećanja svijesti cjelokupnog društva o sudjelovanju djece s teškoćama u razvoju u sportu u kontekstu prisutnih teškoća, specifičnih potreba, ali i procesa inkluzije djece s teškoćama u razvoju, što potvrđuje znakovita izjava jedne od sudionica: „...mislim da nema tu ograničavanja, mislim da, više smo mi ograničeni, više mi stvaramo te granice, mi koji radimo s njima, a ne djeca, znači djeca nisu, a mi kao zajednica moramo se rasteretiti tih, otpustiti te granice i jednostavno gledati što dijete može, a ne što ne može, svako dijete nešto može i izvući onaj maksimum iz njega.“ (S6).

Ograničenja istraživanja

Iako je ovo istraživanje pridonijelo novim saznanjima o sportu djece s teškoćama u razvoju, ono ima određena ograničenja. Ograničenja ovog istraživanja se prvenstveno vezuju uz uzorak istraživanja. Naime, radi se o relativno malom uzorku sudionika istraživanja (N=7) i kako je i prethodno spomenuto, većina sudionika istraživanja djeluje na području grada Zagreba i Zagrebačke županije što predstavlja ograničeno i specifično geografsko područje stoga se rezultati ovog istraživanja ne mogu uopćavati na cijelo područje Republike Hrvatske. Isto tako, u istraživanje nisu bila uključena djeca s teškoćama u razvoju i roditelji djece s teškoćama u razvoju koji predstavljaju relevantne populacije u okviru teme istraživanja. Sukladno navedenom, triangulacijom izvora podataka, odnosno uključivanjem perspektiva i roditelja djece s teškoćama u razvoju i djece s teškoćama u razvoju, na širem području Republike Hrvatske, ostvario bi se sveobuhvatniji uvid u složeni fenomen sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu.

Zaključak

Sudjelovanjem i uključenosti u rekreativne, tjelesne i sportske aktivnosti nedvojbeno se ostvaruju pozitivni učinci na zdravlje, dobrobit i kvalitetu života djece s teškoćama u razvoju i njihovih obitelji. Unatoč svim blagodatima koje pruža, sport za djecu s teškoćama u razvoju obilježen je brojnim preprekama koje ga čine teže dostupnim. Uz adresiranje faktora koji determiniraju sudjelovanje u sportu djece s teškoćama u razvoju, nužno je identificirati područja čije je unaprjeđenje ključno kako bi navedeno sudjelovanje pospješilo. To se u ovom istraživanju nastojalo postići ispitivanjem perspektive stručnjaka koji provode sportske programe za djecu s teškoćama u razvoju. Kako bi se navedeno ostvarilo, postavljeno je istraživačko pitanje usmjereno na to koji su prijedlozi stručnjaka za unaprjeđenje sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu, na koje su rezultati istraživanja dali odgovor. Odgovor na navedeno pitanje formuliran je kroz tri teme, odnosno tri područja. Prvi prijedlog stručnjakinja za unaprjeđenje sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu je bolja institucionalna podrška, što sudionice opisuju kroz aspekt financijske podrške, ali i one informativne vezane uz suradnju različitih dionika i dostupnosti informacija o mogućnostima sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu. Također, više prilika za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u sportske aktivnosti smatraju ključnim za unaprjeđenje njihovog sudjelovanja u sportu, a što objašnjavaju kroz više sportskih programa i objekata za djecu s teškoćama u razvoju, uz naglašavanje bolje uključenosti djece s teškoćama u razvoju na nastavi Tjelesne i zdravstvene kulture. Posljednje što su istakle kao prijedlog bilo je vezano uz aspekt educiranosti, odnosno kvalitetnije izobrazbe stručnog kadra za rad s djecom s teškoćama u razvoju u sportu te edukacije i osvještavanja društva o sudjelovanju djece s teškoćama u razvoju u sportu.

Rezultati ovog istraživanja svakako upućuju na aspekte koje je potrebno sveobuhvatnije proučiti i razraditi kako bi se ustvrdio njihov stvaran utjecaj na sudjelovanje djece s teškoćama u razvoju u sportu i kako bi se kreirale adekvatne strategije i intervencije koje bi išle u smjeru unaprjeđenja tog sudjelovanja. Spoznaje dobivene ovim istraživanjem, odnosno identificirani prijedlozi mogu poslužiti stručnjacima iz područja sporta i rekreacije, obrazovnog i zdravstvenog sektora te naposljetku djeci s teškoćama u razvoju i njihovim obiteljima u procesu unaprjeđenja i poboljšanja sudjelovanja djece s teškoćama u razvoju u sportu i svakako čine kvalitetan i značaj okvir i polazište za njegovo promicanje.

Zaključno, izneseni prijedlozi su rezultat kvalitativnog istraživanja i pozivaju na dodatna istraživanja u ovom području. Kao što je i navedeno i kod ograničenja istraživanja, korisno bi bilo sagledati i perspektivu djece te njihovih obitelji kada se radi o participaciji u sportu i mogućim preinakama s ciljem promicanja kvalitete i kvantitete sportskih sadržaja namijenjenih upravo njima. Aspekt koji je potrebno sveobuhvatnije istražiti se svakako odnosi na ono što stoji u pozadini njihove (ne)uključenosti na nastavi Tjelesne i zdravstvene kulture u okviru odgojno obrazovnih ustanova pri čemu bi bilo ključno ispitati perspektivu profesora koji navedeni predmet i podučavaju. Isto tako, daljnja istraživanja bi se trebala usmjeriti na šire područje Republike Hrvatske, kako na urbano, tako i na ruralno.

Literatura

Alesi, M. (2017). Investigating parental beliefs concerning facilitators and barriers to the physical activity in down syndrome and typical development. *SAGE Open*, 7(1), 1-7.

Anaby, D., Hand, C., Bradley, L., DiRezze, B., Forhan, M., DiGiacomo, A., & Law, M. (2013). The effect of the environment on participation of children and youth with disabilities: a scoping review. *Disability and rehabilitation*, 35(19), 1589-1598.

Archibald, M. M., Ambagtsheer, R. C., Casey, M. G., & Lawless, M. (2019). Using zoom videoconferencing for qualitative data collection: perceptions and experiences of researchers and participants. *International journal of qualitative methods*, 18, 1-8.

Brennan, M. C., Brown, J. A., Ntoumanis, N., & Leslie, G. D. (2021). Barriers and facilitators of physical activity participation in adults living with type 1 diabetes: a systematic scoping review. *Applied Physiology, Nutrition, and Metabolism*, 46(2), 95-107.

Brinkmann, S. (2013). *Qualitative interviewing: Understanding qualitative research*. Oxford university press.

- Carbone, P. S., Smith, P. J., Lewis, C., & LeBlanc, C. (2021). Promoting the participation of children and adolescents with disabilities in sports, recreation, and physical activity. *Pediatrics*, 148(6).
- Haeghele, J., Zhu, X., & Davis, S. (2018). Barriers and facilitators of physical education participation for students with disabilities: An exploratory study. *International Journal of Inclusive Education*, 22(2), 130-141.
- Hoogsteen, L., & Woodgate, R. L. (2010). Can I play? A concept analysis of participation in children with disabilities. *Physical & occupational therapy in pediatrics*, 30(4), 325-339.
- Jaarsma, E. A., Dijkstra, P. U., de Blécourt, A. C., Geertzen, J. H., & Dekker, R. (2015). Barriers and facilitators of sports in children with physical disabilities: a mixed-method study. *Disability and rehabilitation*, 37(18), 1617-1625.
- Johnson, D. R., Scheitle, C. P., & Ecklund, E. H. (2021). Beyond the in-person interview? How interview quality varies across in-person, telephone, and Skype interviews. *Social Science Computer Review*, 39(6), 1142-1158.
- Jones, D. B. (2003). "Denied from a lot of places" barriers to participation in community recreation programs encountered by children with disabilities in Maine: perspectives of parents. *Leisure/Loisir*, 28(1-2), 49- 69.
- Kovačić, R. (2014). *Hrvatski paraolimpijski odbor*. U Findak, V. (Ur.), Zbornik radova 23. ljetne škole kineziologa "Kineziološke aktivnosti i sadržaji za djecu, učenike i mladež s teškoćama u razvoju i ponašanju te za osobe s invaliditetom", Poreč 24.-28.6.2014. (str. 4-14). Zagreb: Hrvatski kineziološki savez.
- Kristén, L., Patriksson, G., & Fridlund, B. (2003). Parents' conceptions of the influences of participation in a sports programme on their children and adolescents with physical disabilities. *European Physical Education Review*, 9(1), 23-41.
- Law, M., Haight, M., Milroy, B., Willms, D., Stewart, D., & Rosenbaum, P. (1999). Environmental factors affecting the occupations of children with physical disabilities. *Journal of occupational science*, 6(3), 102-110.
- Law, M., Petrenchik, T., King, G., & Hurley, P. (2007). Perceived environmental barriers to recreational, community, and school participation for children and youth with physical disabilities. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 88(12), 1636-1642.
- Lobe, B., Morgan, D., & Hoffman, K. A. (2020). Qualitative data collection in an era of social distancing. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1-8.
- Markus, S. (2022). Doprinos sporta u pripremi djece s teškoćama u razvoju za neovisno življenje. Diplomski rad. Zagreb: Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada
- Martin Ginis, K. A., Ma, J. K., Latimer-Cheung, A. E., & Rimmer, J. H. (2016). A systematic review of review articles addressing factors related to physical activity participation among children and adults with physical disabilities. *Health psychology review*, 10(4), 478-494.
- Mâsse, L. C., Miller, A. R., Shen, J., Schiariti, V., & Roxborough, L. (2012). Comparing participation in activities among children with disabilities. *Research in developmental disabilities*, 33(6), 2245-2254.
- Milas, G. (2009.). *Metode istraživanja u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Moran, T. E., Taliaferro, A. R., & Pate, J. R. (2014). Confronting physical activity programming barriers for people with disabilities: The empowerment model. *Quest*, 66(4), 396-408.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. Beverly Hills, CA: Sage Publications, inc.
- Salmons, J. (2014). *Qualitative online interviews: Strategies, design, and skills*. Sage Publications.

Sayed Ahmed, B., Lamy, M., Cameron, D., Artero, L., Ramdial, S., Leineweber, M., & Andrysek, J. (2018). Factors impacting participation in sports for children with limb absence: a qualitative study. *Disability and rehabilitation*, 40(12), 1393-1400.

Shields, N., & Synnot, A. (2016). Perceived barriers and facilitators to participation in physical activity for children with disability: a qualitative study. *BMC pediatrics*, 16(1), 1-10.

Shields, N., & Synnot, A. J. (2014). An exploratory study of how sports and recreation industry personnel perceive the barriers and facilitators of physical activity in children with disability. *Disability and rehabilitation*, 36(24), 2080-2084.

Steinhardt, F., Ullenhag, A., Jahnsen, R., & Dolva, A. S. (2021). Perceived facilitators and barriers for participation in leisure activities in children with disabilities: perspectives of children, parents and professionals. *Scandinavian journal of occupational therapy*, 28(2), 121-135.

Sveučilište u Zagrebu, Kineziološki fakultet (2022). *Kineziologija (integrirani preddiplomski i diplomski sveučilišni studij)*. Posjećeno 26.11.2022. na mrežnoj stranici Kineziološkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu: https://www.kif.unizg.hr/studiji/sveucilisni_studiji/studijski_program

Teleman, B., Vinblad, E., Svedberg, P., Nygren, J. M., & Larsson, I. (2021). Exploring barriers to participation in pediatric rehabilitation: Voices of children and young people with disabilities, parents, and professionals. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(19), 10119.

Tsai, E. H. L., & Fung, L. (2009). Parents' Experiences and Decisions on Inclusive Sport Participation of Their Children With Intellectual Disabilities. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 26(2).

Verschuren, O., Wiat, L., Hermans, D., & Ketelaar, M. (2012). Identification of facilitators and barriers to physical activity in children and adolescents with cerebral palsy. *The journal of pediatrics*, 161(3), 488-494.

Willis, C., Girdler, S., Thompson, M., Rosenberg, M., Reid, S., & Elliott, C. (2017). Elements contributing to meaningful participation for children and youth with disabilities: a scoping review. *Disability and rehabilitation*, 39(17), 1771-1784.

Wright, A., Roberts, R., Bowman, G., & Crettenden, A. (2019). Barriers and facilitators to physical activity participation for children with physical disability: comparing and contrasting the views of children, young people, and their clinicians. *Disability and rehabilitation*, 41(13), 1499-1507.

Yu, S., Wang, T., Zhong, T., Qian, Y., & Qi, J. (2022). Barriers and Facilitators of Physical Activity Participation among Children and Adolescents with Intellectual Disabilities: A Scoping Review. *Healthcare*, 10 (2), 233.

REFLECTION OF DIGITAL GAME CULTURE ON MUSEOLOGY: DIGITAL GAME MUSEUMS

Özlem GÜNCAN

*Res. Assist. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, School of Tourism and Hotel Management,
Department of Tourism Management*

ORCID ID: 0000-0002-8974-9100

ABSTRACT

The rapid development of digital technologies and the finding of these technologies in the daily lives of societies have transformed social life. Accordingly, the games being played today have moved away from the physical world to digital platforms created in electronic environments. This situation has caused the digital game culture to dominate today's social life. It is assumed that the digital game culture, which closely affects the social structure, is reflected in the field of museology, which is an important element of the cultural heritage. This study has been prepared on the basis of this assumption, and the question of whether digital game culture can find a place for itself in the field of museology has been raised in the study. The aim of this study is to seek an answer to this question and to make a general review of museum applications on the digital game culture. The data necessary to achieve this aim have been obtained through literature review. The review has been carried out in Turkish and English languages of both printed and electronic sources. As a result of the review, 12 digital game museums serving in Turkey and around the world have been reached. All of the museums reached have been evaluated in the study. At the end of the study, it has been concluded that the digital game culture has found a place for itself in the field of museology and in this sense, "digital game museums" have emerged. It has been observed that digital game museums are located in various countries, especially in the USA, and Turkey is among these countries. In addition, it has been found that the digital game museum in Turkey is the largest digital game museum in Europe with its large collection. On the other hand, it is also among the findings that digital game museums include computer games, arcade games, console games, video games and digital game materials (gaming computer, arcade machines, game consoles, etc.) required for these games in their collections.

Keywords: Digital Game, Museology, Digital Game Museums.

1. Introduction

Play has always been an activity that has taken place in human life throughout history (Maviş, 2006: 1; Turanlı, 2012: 61; Mart and Kesicioğlu, 2020: 947). Human civilization has emerged and developed within the play culture, and the play has been the most important factor in the formation of various cultures (Huizinga, 2017: 8-14). In every age, different meanings have been attributed to the play phenomenon and this phenomenon has evolved with social life until today (D'Angour, 2013: 294). Nowadays, when electronic indicators prevail, it is seen that the play culture has taken on a different quality and the act of playing games has been transferred to the digital environment. Thus, it is observed that the play culture has been transformed with the developing technology and the digital game culture has become a daily part of the social life. At this point, it is assumed that this transformation in the play culture is also reflected in the field of museology, which is an element of cultural heritage, and there may be museum applications for digital games. However, examining the literature, it is noteworthy that there is no study dealing with this subject among the studies related to the subject of museology. Therefore, this study has been designed based on this shortcoming identified in the literature. In this context, the main purpose of this study is to seek an answer to the question of whether the digital game culture is reflected in the field of museology and to make an examination of museum practices related to digital games. In order to achieve this aim, it has been decided to collect the data with the literature review method in the study. At the end of the study, it is planned to make a general evaluation of the

museums that focus on digital games and digital game materials and shed light on the historical past of the digital game culture.

2. Conceptual Framework

2.1. Digital Game

Play is a means of self-expression among people and in all cultures (Ardahan and Kaplan Kalkan, 2017: 57). In this respect, play concerns a wide range of human experience (Eberle, 2014: 2014) and expresses a cultural event (Maviş, 2006: 1). In the dictionary of the Turkish Language Institution, play is defined as the fun that develops talent and intelligence, has certain rules and helps to have a good time (TDK, 2022). From this, it is understood that play contains some rules and is a pleasant activity. In addition, it is seen that play has positive effects on the abilities and intelligence of individuals. Although play has an educational function for children to recognize, understand and adapt to the world they live in (Fanuscu, 1994: 251), it gains meaning as a recreational activity for adults (Çakır, 2017: 36). Therefore, it is understood that the game is played by individuals of all ages, but has different meanings for children and adults.

With the rapid development of digital technologies in the historical process, these technologies have begun to be used effectively in social life (Brynjolfsson and Hitt, 2000: 23-25). After 1965, modern computer production started, so the communication channels in the digital world increased and the information sharing network expanded (Özen and Gürel, 2020: 16). Towards the end of the 1990s, the internet was introduced to the world culture and the integration of computer and mobile technologies was ensured. This situation was accepted by the society in a short time and people's use of social networks became widespread (Onat and Aşman Alikılıç, 2008: 1112). By the 2000s, learning machines and smart devices have entered people's lives and this period has been described as the "information age" for human history (Göçöğlu, 2020: 616). In the transition period from the industrial age to the information age, digital applications created in electronic environments have started to attract attention. This has changed the way people spend their leisure time. Thus, people have started to spend their leisure time with digital activities created in electronic environments. All these changes have also transformed the games that people play in their leisure time. The games played today have been moved away from the physical world and included in the digital worlds created in electronic environments (Özkeroğlu and Akyıldız Munusturlar, 2020: 1-21) and this has led to the emergence of "digital games".

Digital games started to develop as a type of entertainment after the 1970s (Crawford and Rutter, 2007: 2) and since then, they have been expressed as "computer games", "video games" and "electronic games" (Özhan, 2011: 22). Later, "mobile games" on the mobile devices have started to be considered as digital games (Pala and Erdem, 2011: 54). Since the 2000s, the concept of "digital game" has entered the literature and has begun to be used to cover all electronic-based games (Özhan, 2011: 22). In this context, the Turkish Digital Games Federation (TÜDOF) has made a definition regarding the concept of digital games. According to this definition, digital game is defined as the display of the result, which is formed as a result of the interaction of the player with an electronic system or computer, through a screen or a similar display system (Sivri, 2013: 2).

The digital game offers the player a game experience created in the digital environments apart from the physical game played in the real world. Therefore, today, besides physical games, the player can also play games on the digital platforms created by the electronic devices such as computers and digital game machines (Yeygel and Temel Eğinli, 2009: 160-161). On these platforms, the player progresses through the game via an avatar that represents himself/herself. In order for the player to decide how his/her avatar will interact, he/she must act by making sense of the codes placed in the game by the digital game designer (Baydaş Sayılğan and Sayılğan, 2013: 96). In this way, the digital game eliminates the limitation of the time and place in the electronic environment and offers the player the opportunity to stay in the game as long as they want and change the place as much as they want. The player can play digital games on offline platforms as well as online platforms. Thousands of people from all over the world can participate in the games played on the online platform at the same time and interact with each other and experience digital games (Özkeroğlu and Akyıldız Munusturlar, 2020: 20-21). This situation shows that the game culture has taken on a different quality today (Erdem, 2021: 32) and the behavior of playing games has moved from the physical world to the digital world (Sezgin, 2019: 41). So much

so that, even the sociology of digital games is mentioned today (Kepenek, 2020: 188). Therefore, it is understood from this that technology has transformed the game culture along with the social life, and the digital game culture dominates the social life today.

2.2. Museology

The use of the word museum as a concept goes back to the periods before Christ (Koçak, 2011: 5). In this period, the idea of a museum was first encountered in Ancient Greek societies. The understanding of the museum in this period arose from people's spiritual attachment to fine arts rather than serving a scientific purpose (Çakır, 2010: 1). Therefore, the word museum is a word taken from Ancient Greek (Uysal, 2013: 5), and it took its name from the temples called "muze" (mouseion) in Ancient Greek and dedicated to muses (Sop et al., 2019: 3891). The emergence of museums in today's sense first started with collecting, and in this context, books and rare organic materials formed the first collections. Later, these collections, which were created as a result of personel curiosities, were turned into museums. This was achieved by establishing a system in museology, carrying out inventories and sharing the artifacts with the society. The systematic development of museology and its opening to society became possible in the 19th century (Koçak, 2011: 5). According to Heijen (2010), there were three revolutions in the understanding of the museology in this period. *The first museum revolution (1900s)* was the period when museums became institutionalized and museology became professional. *The second museum revolution (1970s)* marked a period in which the function-based museum understanding began to replace the collection-based museum understanding and audience relations were planned. *The third museum revolution (1990s)* was a period in which the participation of large audience was ensured, and the social functions of museums as a center for interpretation, presentation and social acceptance came to the fore (Karadeniz, 2017: 23). Depending on these developments in the understanding of the museology, more functions have been assigned to museums and a restructuring process has begun in museums. In this process, museums have ceased to be structures or buildings that collect and exhibit materials with collection value only for storage purposes. Instead, they have turned into institutions that create and use information systems in areas such as documentation, education, research, collection management, design, preservation, maintenance and repair and put them at the service of society (Uralman, 2006: 252).

It is stated that museums are institutions where cultural heritage is preserved and transferred to future generations, Works with cultural heritage value are repaired, exhibited and used for educational purposes (Mercin, 2006: 152). In this context, various definitions have been made in the literature regarding the concept of the museum. For example, Allan (1963) defined the museum as a building designed to gather some scattered objects in time and space under a single roof for convenience and to place these objects for the purpose of examining, studying and enjoying (Uysal, 2013: 5). Duncan and Wallach (1978) defined the museum as an institution that identifies and exhibits past and present communities according to their culture, power and status. On the other hand, Talboys (2005), stated that a museum is a place where objects made by human hands, which have aesthetic, archaeological, cultural, historical, social and spiritual significance, are preserved at any time or place and a reworth presenting (Karadeniz, 2013: 133).

In its most recent definition, the International Council of Museums (ICOM) defined a museum as a non-profit, permanent institution that researches, collects, preserves, interprets, exhibits and serves the community, tangible and intangible heritage. Museums are open to the public, accessible and inclusive, and they promote diversity and sustainability. They offer a variety of experiences for education, entertainment and knowledge sharing. They work and communicate ethically, professionally and with the participation of communities (Artam, 2022). According to the definitions made about the concept of the museum, museums were initially seen as buildings built in order to protect the works that constitute the cultural heritage and to glorify them with monumental structures. However, later on, they turned into institutions that protect and research the representatives of cultural heritage on behalf of the society, share the information they reach with the society, and seek ways to reach more and more people every day (Korkmaz et al., 2019: 3157). Therefore, it is understood that museums are an element of cultural heritage, and they have an important function in preserving cultural heritage and transferring it to the future generations.

Today, museums are established in order to exhibit the science and art products of societies and their underground and aboveground riches. Scientific and artistic documents, objects, monuments and ruins related to history, culture and nature assests are preserved, saved and exhibited in museums (Güleç and Alkış, 2003: 65). Accordingly, the most important mission of the museums is to protect cultural heritage and share them in new ways (Akça, 2020: 264). In addition to this basic mission, museums also play an active role in shaping knowledge. They create visual cultural narratives for the past and present by using their collections. Museums also form an opinion through exhibition and interpretation activities, they function as structures that tell a story and create new resources for learning (Onur, 2012: 37). Museums are seen as cultural showcases of the society they belong to, and they constitute a material symbol of existence and the strongest foundations of cultural structure. Therefore, the existence of the museums in a society constitutes one of the most important sources describing the cultural situation of that society (Özcan, 2017: 6).

Digital games are developing, changing and becoming more fun depending on the ever-evolving technology and devices. Although state-of-the-art devices make people feel like they are in the game, the game devices played in the past and retain their place in people's memories carry a nostalgic value for the players. In particular, arcade-type game devices played with friends in childhood create unforgettable memories for many people. Although most of these game devices remain idle in warehouses, it is possible to see them today thanks to "digital game museums" (Dijital Oyunlar Bilgi Platformu, 2022). Examining the literature, it is seen that museums are basically examined in six categories according to their content features. Accordingly, museums are classified as *art museums*, *history museums*, *anthropology museums*, *technology museums*, *commercial museums* and *natural history museums* (Kaplanseren and Aksatan, 2018: 142). Considering this classification, it is thought that digital game museums should be evaluated in the context of "technology museums".

2.3. Digital Game Museums

In this part of the study, information is given about the digital game museums reached within the scope of the study and located in various regions of the world and in Turkey.

Star Games World Hall: Star Games World Hall is a museum located in Illinois, USA. The museum opened on January 11, 1985 in Maple Park in this state. When the museum opened, there were only 18 arcades in its collection. However, in line with the desire of the owners Patrich O'Malley and Glenn Thomas to appeal to more customers, the need for a larger space arose, so the museum moved to De Kalb in the same state in 2004. The museum displays several rooms mainly devoted to the golden age of Video Arcade Games, and a wide variety of arcade game-related collections. There are also hundreds of games that spin regularly in the game rooms here today (Birkültür, 2022).

Berlin Computer Games Museum: Berlin Computer Games Museum was established in 1997 in Berlin, the capital of Germany. The museum collects and preserves interactive digital entertainment communication tools and conducts research on this subject (Birkültür, 2022). Many digital games from the first game consoles to 3D technology are exhibited in the museum (Excalibur Clan, 2022). In this context, a total of 300 plays are exhibited in the museum (Merlin'in Kazanı, 2022), and visitors can experience 35 of these plays themselves. Among these games exhibited in the museum are the first home video game console "Odyssey", the first gaming computer "Commodore C 64" and the first mass-produced arcade game "Computer Space" (Excalibur Clan, 2022).

The Museum of Soviet Arcade Machines: The Museum of Soviet Arcade Machines is a digital game museum located in St. Petersburg, Russia. The museum was founded in 2007 by Alexander Stakhanov, Alexander Vugman and Maxim Pinigin (Birkültür, 2022). In the museum, arcade and game machines, which were inspired by American and Japanese machines in 1975 during the Soviet Union, but were discontinued after the dissolution of the Soviet Union, are exhibited (Museum of Soviet Arcade Machines, 2022). The museum was originally founded in the basement of the university dormitory. The founders of the museum searched for exhibits in dumps and abandoned camps, cultural centers and cinemas around the country. While there were only 37 arcade machines in the museums's collection at that time, it is seen that 80 slot machines are on display today (Birkültür, 2022; Dijital Oyunlar Bilgi Platformu, 2022).

International Center for the History of Electronic Games: International Center for the History of Electronic Games was founded in 2009 by Strong Museum, one of the leading toy museums in the USA (Karadeniz and Atar, 2017: 479) and is located in New York (Birkültür, 2022). Strong's International Center for the History of Electronic Games collects, preserves, reviews and interprets video games, other electronic games and related materials. One of the main goals of this center is to examine how people play and learn electronic games, and how they communicate and change each other, crossing the boundaries of culture and geography, thanks to these games. The Center's collection includes a variety of digital games and game materials such as the pac-man Midway arcade game, various video games, Super Mario game, arcade games, video game consoles, computer games, and electronic football game (The Strong National Museum of Play, 2022).

Rome Video Game Museum: Rome Video Game Museum was opened to visitors in 2012 in Rome, Italy. The museum is an interactive video game museum that showcases the history of video games and has a collection of 440 items. The museum's collection includes more than 100 panels with video game footage and information about the history and background of the items displayed. 15 video game retrospectives provide viewers with information on making certain games. In addition to regular exhibitions, the museum has arcade games, console games and a virtual reality room. Inside the virtual reality room, visitors can join the virtual world of their favorite video game by wearing a headset and immersing themselves in it. Visitors can enjoy this experience at no extra cost (Video Game Museum, 2022).

The Nostalgia Box: The Nostalgia Box is a museum established in 2015 in Perth, Australia (Birkültür, 2022) and houses over 100 video game consoles from the 1970s to the 2000s. It is possible to learn the histories of the most popular video game brands in the museum. Visitors can not only watch the consoles exhibited in the museum, but also have the opportunity to replay their favorite childhood games. By using the museum entrance tickets, they can relive this experience years later. Visitors can also race the tracks with the "Mario kart" they will acquire, chase ghosts in pac-man and solve the old score in Space Invaders (The Nostalgia Box, 2022).

Digital Games and Consoles Museum: Murat Oktay, the founder of *Merlin'in Kazanı*, which is part of the A-Plus publishing group and Turkey's most rooted game-focused youth site, established Turkey's first digital game museum named Digital Games and Consoles Museum in 2015 in Ankara. He collected pieces of his collection from America, Australia, New Zealand, Japan, Africa, Turkey and various European countries. The museum's collection includes more than 200 consoles and thousands of games. In this respect, the museum has the distinction of being the largest digital game museum in both Turkey and Europe. Therefore, visitors have the chance to see and try examples of the most valuable pieces of digital games in the museum. Among these, world-famous products such as the world's first game console Magnavox Odyssey, Atari Ultra Pong and Arcadia 2001, and domestic products such as Detective Storm and İstanbul Legends: Tulip Warriors are on display (Birkültür, 2022).

USA National Video Game Museum: USA National Video Game Museum is a museum located in Texas, USA that offers its visitors a collection about the history of video games and the video game industry. The museum was opened to visitors in 2016. The museum displays classic video games, arcade machines, different gaming consoles, historical computers, and materials from the video game industry. The museum features several exhibits focusing on sound design in games, the video game crash of 1983, the rise of home computers, and the evolution of video game controllers, consoles, and more. The museum's collection also includes the Stadium Events and Nintendo World Championships NES Cartridge, and particularly rare and popular game artifacts, as well as rare special edition consoles, many of which have been produced in very small numbers by now. In this respect, the museum is considered one of the largest game history archives in the world. Since one of the main purposes of the museum is to enable visitors to experience the games, there are also many interactive displays with playable games in the museum (Birkültür, 2022; Dijital Oyunlar Bilgi Platformu, 2022).

The Finnish Museum of Game: The Finnish Museum of Game was established in 2017 in Tampere, Finland as a product of a collaborative Project between the city of Tampere, the Rupriiki Media Museum, University of Pelikonepeijoonit and University of Tampere. The museum showcases Finnish playing culture in a versatile way and explains how digital gaming in Finland began and evolved over

the years. Along with digital games, board games and role-playing games are also exhibited in the museum. In this museum, visitors can experience digital games in different time zones in the real environment. For example, in the museum, visitors can experience coin games starting from the electromechanical machines of the 1970s (The Finnish Museum of Game, 2022).

The Games and Computers Museum of the Past Era: The Games and Computers Museum of the Past Era was opened to visitors in 2017 in Wroclaw, Poland. The museum was created on the principle of combining the history of video entertainment with the history of computer science. Visitors can see a number of unique exhibits by playing with computers, consoles and arcade machines at nearly fifty play stations in the museum (Wroclaw Museum, 2022).

Pixel Museum: Pixel Museum was first opened to visitors in 2017 in Strasbourg, France, and then in 2020 in Brussels, Belgium. The museum has a collection of video games and related leisure activities. The museum features digital gaming terminals and pinball machines, 250 gaming machines, consoles, computers, photomontages, superheroes created by local artists, mascots, and neon-lit arcade dedicated to Sonic and Super Mario. With this collection, the museum offers a complete immersion experience in today's world (Pixel Museum, 2022).

National Videogame Museum: National Videogame Museum was opened to visitors in 2018 in Sheffield, England. Games such as BBC Mikro, Sega Mega Drive, Game Boy, Dance Stage, Fusion Duck Hunt and Gunblade are exhibited in the museum (Birkültür, 2022; Dijital Oyunlar Bilgi Platformu, 2022). The museum's exhibition includes games such as arcade games, Donkey Kong game, Sonic The Hedgehog game and Super Mario game. In the museum, there are also games which visitors can actively participate and play, and a laboratory where visitors can experience the games that are under construction before they are released. Here visitors can attend a game development session at Scratch, Twine or BBC Micro (National Videogame Museum, 2022).

3. Method

The question “*did the digital game culture find a place for itself in the field of museology?*” has been posed in the study. It has been determined as the main purpose of the study to seek an answer to this question and to examine the current museum practices related to digital games. In addition, based on the findings to be obtained at the end of the study, it is also aimed to raise awareness about digital game museums in the literature. The data required for the study, which was prepared in line with this purpose, have been obtained through literature review. In this context, first of all, the keywords that will form the basis for the literature review have been determined. These words have been determined as “game”, “digital game”, “electronic game”, “museum”, “museology”, “digital game museum”, “electronic game museum”, “computer game museum”, “video game museum”, “arcade game museum” and “console game museum”. Reviews have been carried out in both Turkish and English languages within the framework of these keywords. In this direction, both printed and electronic resources have been reviewed and websites related to digital game museums have also been examined. As a result of the reviews, 12 digital game museums that continue to serve in the world and in Turkey have been reached. All of the 12 museums reached have been included in the scope of the study and the examinations have been made within the framework of these museums. The examinations have been carried out in three stages. *In the first stage*, the concepts of “digital game” and “museology”, which form the basis of digital game museums, have been examined. *In the second stage*, the digital game museums in the world and in Turkey have been determined and brief information has been given about these museums. *In the third stage*, evaluations of 12 digital game museums have been made and an answer has been sought to the research question posed at the beginning of the study.

4. Findings

In this section, the findings about the digital game museums reached in the study are given. In the study, as a result of the reviews, 12 digital game museums around the world have been reached. The information about these museums is given in Table 1. The museums are listed chronologically according to their establishment years in the table.

Table 1: Digital Game Museums in the World and in Turkey

	Name of the Museum	Year	Contry	City
1	Star Games World Hall	1985	USA	Illinois
2	Berlin Computer Games Museum	1997	Germany	Berlin
3	The Museum of Soviet Arcade Machines	2007	Russia	St. Petersburg
4	International Center for the History of Electronic Games	2009	USA	New York
5	Rome Video Game Museum	2012	Italy	Rome
6	The Nostalgia Box	2015	Australia	Perth
7	Digital Games and Consoles Museum	2015	Turkey	Ankara
8	USA National Video Game Museum	2016	USA	Texas
9	The Finnish Museum of Game	2017	Finland	Tampere
10	The Games and Computers Museum of the Past Era	2017	Poland	Wroclaw
11	Pixel Museum	2017	France/Belgium	Strasbourg/Brussels
12	National Videogame Museum	2018	England	Sheffield

Examining the table, it is seen that the first of these museums was established in the USA in 1985 and the last one in the UK in 2018. According to the table, 12 digital game museums have been opened in various regions of the world in the last 33 years. Considering the distribution of the digital game museums by country, it is noteworthy that these museums have been mostly established in the USA (3 museums). Apart from the USA, digital game museums have opened in Germany, Russia, Italy, Australia, Finland, Poland, France, Belgium and England, and Turkey has taken its place among these countries.

After the general evaluations of the digital game museums in the world, the collections of these museums have also been examined. It is possible to see the findings regarding the collections of the museums in Table 2.

Table 2: Collections of the Digital Game Museums

Name of the Museum	Materials in the Museum's Collection
Star Games World Hall	Video arcade game rooms, materials about the arcade game, arcade games
Berlin Computer Games Museum	First game consoles, the first home video game console "Odyssey", the first gaming computer "Commodore C 64", first mass-produced arcade game "Computer Space"
The Museum of Soviet Arcade Machines	Arcade machines, slot machines
International Center for the History of Electronic Games	The game "Pac-man Midway", various video games, the game "Super Mario", arcade games, video game consoles, computer games, electronic football game, various digital game materials
Rome Video Game Museum	Video game retrospectives, arcade games, console games, virtual reality room, video games
The Nostalgia Box	Game consoles, the game "Pac-man", the game "Space Invaders"
Digital Games and Consoles Museum	The first game console "Magnavox Odyssey", the arcade game "Ultra Pong", the game "Arcadia 2001", the game "Detective Storm", the game "İstanbul Legends: Tulip Warriors"
USA National Video Game Museum	Classic video games, arcade machines, consoles about different games, historic computers, materials about video game industry, rare and popular games, special edition consoles, interactive screens with playable games
The Finnish Museum of Game	Digital games, table games, role playing games, playable digital games, coin operated games

The Games and Computers Museum of the Past Era	Game computers, game consoles, arcade machines, game stations
Pixel Museum	Video games, a collection of leisure activities connected with games, digital game terminals, foosball tables, game machines, game consoles, game computers, mascots, arcade hall
National Videogame Museum	The games such as “BBC Micro”, “Sega Mega Drive”, “Game Boy”, “Dance Stage”, “Fusion Duck Hunt” ve “Gunblade”, arcade games, the game “Donkey Kong”, the game “Sonic The Hedgehog”, the game “Super Mario”, active games, game lab

Table 2 contains information about the collections of the digital game museums. Examining the table, it is seen that a wide variety of materials are exhibited in the collections of the digital game museums. *Computer games, console games, arcade games and video games* are at the forefront of these materials. According to the table, in addition to these games, *Odyssey*, the game console that left its mark on digital game history, *the first game computer Commodore C 64*, *the first serial production arcade game Computer Space*, *Super Mario*, *Pac-man*, *Space Invaders*, *Arcadia 2001*, *Sega Mega Drive*, *Game Boy*, *Dance Stage*, *Fusion Duck Hunt*, *Donkey Kong* and *Sonic The Hedgehog* are also on display in the museums. In the museums, there are also materials about the digital games such as *game machines, game computers, game consoles, various digital game materials, and game stations, arcade hall, digital game rooms, virtual reality room and a game lab* where visitors can actively participate and play.

5. Conclusion

The study has been conducted to investigate whether digital game culture can find a place in the field of the museology and to conduct a review of existing museum applications related to the digital games. For this purpose, a general evaluation has been made about digital game museums in the world and in Turkey. According to the evaluations, the continuously developing technology has affected all segments of social life as well as the play culture. As a result, traditional play culture has been replaced by the digital game culture. The change of the play culture and the dominance of the digital game culture in today's world is also reflected in the field of the museology. As a matter of fact, it is known that museums function as an element of cultural heritage and serves to preserve and exhibit cultural heritage elements with the society. It is seen that digital games affect the cultural structure and transform the play culture. Since digital game culture is mentioned today and museums emerged as a reflection of the cultural elements, it is thought that the reflection of the digital game culture in the field of the museology is inevitable. At the end of this study, which was prepared as product of this idea, it has been seen that digital game culture has been reflected in the field of the museology as “digital game museum”. At this point, as an answer to the research question at the beginning of the study, it can be said that “*digital game culture has been able to find its place in the field of the museology and digital game museums have emerged*”.

Examining the general situation of the digital game museums, it has been seen that there are different digital game museums all around the world. These museums are located in countries such as Russia, Australia, Germany, England, Finland, Poland, Italy, France and Belgium. It has been found that Turkey is among these countries and has the largest digital game museum in Europe with its wide digital game collection. Evaluating the museums included in the study in the context of their names, it has been seen that these museums received names such as *computer games museum, arcade machines museum, electronic game center, video games museum and console museum*. However, since all kinds of electronic-based games such as computer games, video games, console games, arcade games and mobile games are included in the scope of the digital games, all these museums are covered by the “digital game museum”. On the other hand, evaluating these museums in terms of their collections, it has been seen that each museum witness the evolution of the digital game culture. Accordingly, digital game museums include the first games and computer games, arcade games, console games and video games that have left their mark on the digital game history in their collections. Their collections also include game materials necessary for playing digital games. In this context, game computers, arcade machines and game consoles are also exhibited in the digital game museums. These museums also have game halls, game stations, digital game rooms and virtual reality room and visitors are also offered to experience digital game actively in these museums.

Akoğlan Kozak and Güncan (2021) have conducted a study titled *Toy Museums and Visitor Experience*, and concluded that children can get bored very quickly in toy museums where today's children went to toy museums and expecting electronic toys and electronic toys were not exhibited in the study. As a result of the study, the authors have recommended museum administrators to include electronic toys as well as toys of the old times in the toy museums. It is noteworthy here that the authors emphasize that digital games and electronic toys should be exhibited in the museums. At this point, this study, where digital game museums are discussed, is important. Accordingly, it is seen that digital games and electronic toys that have not been able to find the necessary place in toy museums have the opportunity to be exhibited in the digital game museums and to bring together the society. In this way, visitors can see all kinds of digital games and game materials that have played a role in shaping the digital game culture from the past to present, have knowledge of the digital play history, see and even play digital games of their childhood in the digital game museums.

At the end of the study, it has been concluded that digital game culture was reflected in the museum field and thus digital game museums emerged. Gathering the historical accumulation of digital games, which has become an indispensable leisure event of today, under the roof of the museum and in this way reflection of the digital game culture to society in this are considered as a positive development for the subject of the digital game. This result obtained from the study is considered important in terms of drawing attention to the issue of the digital game museums and raising awareness on this issue. In this context, it is thought that the subject of the digital game museum should be reflected in the academic studies on the museology in the literature. In line with this idea, it is suggested that digital game museums should be the subject of the future research.

References

- Akça, S. (2020). Teknoloji ve Bilgi Çağında Müzeler: Genel Bakış. *Türk Kütüphaneciliği*, 34(2), 263-274.
- Akoğlan Kozak, M. and Güncan, Ö. (2021). Oyuncak Müzeleri ve Ziyaretçi Deneyimleri. *Social Science Development Journal*, 6(24), 74-97.
- Ardahan, F. and Kaplan Kalkan, A. (2017). Oyun ve Ritüeller. F. Ardahan (Ed.). In *Açık Alan Rekreasyonu* (pp. 57-65). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Artam (2022). *ICOM'dan Yeni Müze Tanımı*, <https://artam.com/makaleler/konular-konuklar/icomdan-yeni-muze-tanimi#:~:text=ICOM%27un%20Prag%27daki%20konferans%C4%B1n%C4%B1n,amac%C4%B1%20g%C3%BCtmeyen%2C%20kal%C4%B1c%C4%B1%20bir%20kurumdur.,> [Accessed Date: 05.12.2022].
- Baydaş Sayılğan, Ö. and Sayılğan, Y. (2013). Dijital Oyunda Oyuncu Algısının Manipülasyonu Bağlamında Üç Boyutlu Oyun Uzayının Sınıflandırılması. *1. Uluslararası Sanat Sempozyumu*, November 21-23, 2013, pp. 95-100, Sakarya, Turkey.
- Birkültür (2022). *Dijital Oyun Müzeleri*, <https://www.birkultur.com/2021/06/20/dijital-oyun-muzeleri/>, [Accessed Date: 11.11.2022].
- Brynjolfsson, E. and Hitt, L.M. (2000). Beyond Computation: Information Technology, Organizational Transformation and Business Performance. *Journal of Economic Perspectives*, 14(4), 23-48.
- Crawford, G. and Rutter, J. (2007). *Playing the Game: Performance in Digital Game Audiences*, (PDF) [Playing the game: Performance in digital game audiences \(researchgate.net\)](https://www.researchgate.net/publication/220111111), [Erişim Tarihi: 05.11.2022].
- Çakır, C.Ş. (2010). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzeleşmesi*. (Unpublished Master's Thesis). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çakır, O. (2017). Rekreasyon Kavramı ve Teorileri. M. Akoğlan Kozak (Ed.). In *Rekreasyonel Liderlik ve Turist Rehberliği* (pp. 36-61). Ankara: Detay Yayıncılık.
- D'Angour, A. (2013). Plato and Play: Taking Education Seriously in Ancient Greece. *American Journal of Play*, 5(3), 293-307.

- Dijital Oyunlar Bilgi Platformu (2022). *Dijital Oyun Müzeleri*, <https://www.guvenlioyuna.org.tr/blog-detay/dijital-oyun-muzeleri>, [Accessed Date: 11.11.2022].
- Eberle, S.G. (2014). The Elements of Play: Toward a Philosophy and a Definition of Play. *American Journal of Play*, 1(1), 1-6.
- Erdem, S. (2021). Sanal Mimesis: Geleneksel Oyunların Sanal Gerçeklikte Yeniden Üretim Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme. D. Öcal and H. Çiftçi (Ed.). In *Çocuk-Oyun-Oyuncak Temalı Çalışmalar* (pp. 21-50). Ankara: İKSAD Publishing House.
- Excalibur Clan (2022). *Berlin’de Bilgisayar Oyunları Müzesi*, <https://www.casper.com.tr/excaliburclan/berlinde-bilgisayar-oyunlari-muzesi-computerspielemuseum/>, [Accessed Date: 11.11.2022].
- Fanuscu, E.M. (1994). Çocuk Oyun Alanları. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 44(1-2), 145-153.
- Göçoğlu, V. (2020). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Dijital Dönüşüm: Nesnelerin İnterneti Üzerine Bir İnceleme. *MANAS Journal of Social Sciences*, 9(1), 615-628.
- Güleç, S. and Alkış, S. (2003). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Müze Gezilerinin İletişimsel Boyutu. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 63-78.
- Huizinga, J. (2017). *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme* (6th Edition) (Trans. M.A. Kılıçbay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kaplanşeren, F. and Aksatan, M. (2018). Türkiye’deki Doğa Tarihi Müzelerinin Web Siteleri: Tasarım Kriterleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(2), 141-153.
- Karadeniz, C. (2015). Postmodern Müzede Kadın. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 132-147.
- Karadeniz, C. (2017). Müze ve Toplum: Müzeyle Topluma Ulaşmak. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(8), 19-37.
- Karadeniz, C. and Atar, M. (2017). Türkiye’de Oyuncak Müzelerinin Durumu ve Sürdürülebilirliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(61), 477-492.
- Kepenek, E.B. (2020). Yeni ve Yükselen Bir Alan: Dijital Oyunlar Sosyolojisi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 23(2), 186-213.
- Koçak, E. (2011). *Müzelerde Marka Yönetimi*. (Unpublished Master's Thesis). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Korkmaz, H., Savaşçı, U. and Aydın, B. (2019). Müze Tanıtım Faaliyetleri ve Ziyaretçi Deneyiminin Değerlendirilmesi: Troya Müzesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(4), 3156-3173.
- Mart, M. and Kesicioğlu, O.S. (2020). COVID-19 Pandemi Sürecinde Ailelerin Evde Oyun Oynamaya İlişkin Görüşleri. *Turkish Studies*, 15(4), 945-958.
- Maviş, F. (2006). *Casino Faaliyetleri Yönetimi Türkiye İçin Bir Model Önerisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mercin, L. (2006). *Müzeler ve Toplum*, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/Yrd.-Do%C3%A7.Dr.-Levent-MERC%C4%B0N-M%C3%9CZELER-VE-TOPLUM.pdf>, [Accessed Date: 11.11.2022].
- Merlin’in Kazanı (2022). *Berlin Bilgisayar Oyun Müzesi’nde Bir Tarih Var*, <https://www.merlininkazani.com/berlin-bilgisayar-oyun-muzesinde-bir-tarih-var-44687-oyungalerisi>, [Accessed Date: 11.11.2022].
- Museum of Soviet Arcade Machines (2022). <https://www.15kop.ru/en>, [Accessed Date: 11.11.2022].
- National Videogame Museum (2022). *Exhibitions*, <https://thenvm.org/exhibitions/>, [Accessed Date: 11.11.2022].

- Onat, F. and Aşman Alikılıç, Ö. (2008). Sosyal Ağ Sitelerinin Reklam ve Halkla İlişkiler Ortamları Olarak Değerlendirilmesi. *Journal of Yaşar University*, 3(9), 1111-1143.
- Onur, B. (2012). *Çağdaş Müze Eğitim ve Gelişim Müze Psikolojisine Giriş*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Özcan, S. (2017). *İstanbul Vakıflar Hali Müzesinin Markalaşma Süreci*. (Unpublished Master's Thesis). Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Özen, A. and Gürel, F.N. (2020). Kamu Denetiminde Dijital Dönüşüm: Dijital İkiz Yönetimi. *İzmir Journal of Social Sciences*, 2(1), 16-23.
- Özhan, S. (2011). Dijital Oyunlarda Değerlendirme ve Sınıflandırma Sistemleri ve Türkiye Açısından Öneriler. *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, 7(25), 21-33.
- Özkeroğlu, Ö. and Akyıldız Munusturlar, M. (2020). Elektronik Boş Zaman. M. Akyıldız Munusturlar (Ed.). In *Boş Zamanda Yeni Yönelimler* (pp. 1-30). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Pala, F.K. and Erdem, M. (2011). Dijital Oyun Tercihi ve Oyun Tercih Nedeni ile Cinsiyet, Sınıf Düzeyi ve Öğrenme Stili Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Çalışma. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 53-71.
- Pixel Museum (2022). *About Pixel Museum TIMELINE*, <https://pixel-museum.brussels/our-history/>, [Accessed Date: 11.11.2022].
- Sezgin, S. (2019). *Türkiye’de Dijital Oyun Endüstrisi ve Yaratıcı Emek*. (Unpublished Doctoral Thesis). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sivri, T. (2013). *Oyun Oynamak Ciddi Bir İştir Dijital Oyunlar ve Gençlerin Yeni Sosyalizasyon Biçimlerinin Minecraft Örneği Üzerinden Bir İncelemesi*, *Oyun Oynamak Ciddi Bir İştir Dijital Oyunlar ve Gençlerin Yeni Sosyalizasyon Biçimlerinin Minecraft Örneği Üzerinden Bir İncelemesi - PDF Ücretsiz indirin (docplayer.biz.tr)*, [Accessed Date: 05.11.2022].
- Sop, S.A., Yeşiltaş, M. and Soslu, S. (2019). Fiziksel Çevrenin Müze Ziyaretçileri Üzerine Etkisi: Burdur Müzesi Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3889-3910.
- The Finnish Museum of Games (2022). *Museum Centre*, <https://www.vapriikki.fi/en/museo/>, [Accessed Date: 11.11.2022].
- The Nostalgia Box (2022). *Australia's One & Only Video Game Console Museum*, <https://thenostalgiaibox.com.au/>, [Accessed Date: 11.11.2022].
- The Strong National Museum of Play (2022). *International Center for the History of Electronic Games*, <https://www.museumofplay.org/collections/icheg/>, [Accessed Date: 11.11.2022].
- Turanlı, S. (2012). *Oyuna Dayalı Müze Etkinliklerinin Öğrenci Erişi ve Görsel Sanatlar Dersine Karşı Tutumları Üzerine Etkisi*. (Unpublished Doctoral Thesis). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Türk Dil Kurumu Sözlükler (2022). *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>, [Accessed Date: 05.11.2022].
- Uralman, N.H. (2006). 21. Yüzyıla Girerken Bir Bilgi Kurumu Olarak Müze. *Bilgi Dünyası*, 7(2), 250-266.
- Uysal, M. (2013). *Müze Tasarımında Ortaya Çıkan Kriterler*. (Unpublished Master's Thesis). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Video Game Museum (2022). *VIGAMUS The first and only Video Game Museum in Italy in the heart of Rome*, <https://vigamus.com/en/museum/>, [Accessed Date: 11.11.2022].
- Wroclaw Museum (2022). *Games and Computers of the Past Era*, https://gikme.pl/en/?gclid=Cj0KCQIAgribBhDkARIsAASA5bsWi8cVW58whrCyKKELDED3nSNjUgyrPOoz1pUa-QGlPbPQHx2E11gaAvGcEALw_wcB, [Accessed Date: 11.11.2022].

Yeygel, S. and Temel Eğinli, A. (2009). Çocukların Yeni Oyuncağı: İnternet (Çocukların İnternet Kullanımına İlişkin Bir Araştırma). *Marmara İletişim Dergisi*, 15(Temmuz), 159-183.

BENEFITS AND DIFFICULTY OF APPLYING CUSTOMARY LAW IN VIETNAM

Mr. Huỳnh Minh Quân

Law lecturer at Thu Dau Mot University, Vietnam

ABSTRACT

Objectives: Facing the current situation of Vietnam's legal system is not synchronized, inconsistent, low feasibility, and slow to come to life. In many recent legal documents, customary law is recognized as a supplementary source of law. However, despite having a specific legal basis, the application of custom also has certain advantages and disadvantages, especially in the adjudication activities of the courts.

Keywords: law, source of law, custom, customary law

Research Methods: The article analyzes, synthesizes, and evaluates information based on dialectical materialistic methodology. The author uses analytical methods to analyze regulations related to the recognition and application of customary law and issues related to the advantages and disadvantages of the application of customary law. And the author uses the synthesis method to draw the necessary conclusions.

Result: The advantages of applying the tradition will diversify legal sources to support adjudication activities and simultaneously reduce the burden on the court system in adjudicating actions.

The custom has the characteristics of each specific locality, so it isn't easy to apply in general to different localities. Who can define and explain the custom, the criteria for determining the tradition, the way to determine the trade, and the criteria for evaluating the tradition?

Contents

Customary laws are rules of behavior that are formed spontaneously for a long time, become habits in social life, and are recognized by the state from customs. In other words, customary laws are rules of conduct with explicit content, formed and repeated in social life, existing and recognized by subjects as rules of conduct in a particular region, or ethnic group.

Advantages of applying customary laws

The application of custom has a positive meaning to fill the gaps that the written law cannot foresee but for some objective or subjective reason has not provided for in legal documents, ensuring the adjustment of the law in particular scopes and conditions, as well as supporting the adjudication activities of the Court to be guaranteed, helping the process of effective court settlement process, and improving human rights for minority communities¹. When the Court is identified not only as a adjudication agency but also as an agency to protect justice, the diversification of law sources will help the Court to effectively fulfill this role. The advantages of the custom application are reflected in the characteristics of the tradition, the jurisdiction in the adjudication process, and the proceedings.

Characteristics of custom

The application of custom will create a diversification of legal sources supporting adjudication activities. The state manages society by law, but the state's law is not the only source of society. The system of legal documents cannot predict and adjust all the characteristics suitable for particular regions or areas

¹ Phan Nhật Thanh, *Legal custom, legal precedent and the diversification of legal forms in Vietnam*, Ho Chi Minh City National University, 254.

in time². When there is no provision of the law, that deals with a particular issue and is not contrary to the general principles of the legal system, it is advantageous to apply custom as a kind of supplementary source for the court to resolve. As well as following real life, make up for the law's shortcomings in the trial process.

For countries with a system of legal documents, the life expectancy is not high, and it is very quickly outdated compared to the movement and development of society. The custom is formed from the community's daily living habits. It has the characteristics of flexibility and adaptability and It can be supplemented to meet the community's development needs because it is the community's law and applicable to the community.

The custom accepted and applied in the community and the adjudication process is behavioral patterns among the people, guiding the behavior of the ethnic community, primarily good practices, in accordance with the law, with fairness. Applying custom also gives autonomy to the community (in the legal field), which is also an important measure to continue strengthening mechanisms and measures to ensure human rights and citizens' rights. Recognition of customary law is a response to the acceptance of cultural³ differences in which indigenous peoples and minorities are facilitated for the preservation and development of traditions and respect for the collective community.⁴

Authorization

The custom is usually applicable in a given locality, and jurisdiction is also local⁵. In applying custom to trial, the competent subjects, besides their legal knowledge, also have a deep understanding of the customs and habits of the locality and region. So when solving, you will always know how to seek support from customs and practices and boldly apply this type of norm.

In many cases, heads of minority communities are also involved in the adjudication process, which builds confidence in decision-making among community members. The role of traditional social institutions is clearly shown in determining and explaining the meaning of custom. Besides, customary law is applied in various ways in many social relations, including civil, marriage and family, criminal and administrative. In addition, the application of customary law also reduces the burden on the state's court system in adjudication.

Although it is possible to participate in regulating many different types of social relations, in practice, many countries only apply customary law in the civil field (social and personal relations), such as the establishment of ownership; disputes over lost property or livestock; marriage, family (marriage, divorce, adoption...); inheritance issues; contracting; non-contractual indemnification... In a few countries, customary law is applied in the criminal field but only in minor cases involving children.

Trial process

The procedure in the court trial process is simple, low-cost, and fast. This procedure is familiar to the parties involved and delivers results quickly. If state courts need time to reform to suit changing society, customary courts are more friendly and flexible. Community members all share a common understanding of social issues, and the courts are also very flexible in making decisions, including both situation and reason in the trial.

Disadvantages of applying customary laws

² Nguyễn Như Quỳnh, Nguyễn Quốc Việt, Nguyễn Hoàng Phương (2013), *Research Report – Legal Practices – Current Situation in Vietnam and some suggestions to improve the effectiveness of the application of legal practices in Vietnam*, Government of Vietnam – United Nations Development Program Project to strengthen continued Access to justice and protection of rights in Vietnam, 19.

³ D S Koyana, Customary Law and the Role of the Customary Courts Today (14 April 2010) <<http://www.sabar.co.za/law-journals/1997/november/1997-november-vol010-no2-pp126-128.pdf>>.

⁴ Poter Jean, "Custom, Ordinance and Natural Right in Gratian's Decretum" in Amanda Perreau-Saussine and James Bernard Murphy (eds), *The Nature of Customary Law: Legal, Historical and Philosophical Perspective* (Cambridge University Press, 2007) 79, 100.

⁵ Judicature and Application of Laws Act 1961 (Tanzania), article 11(3).

To recognize customary law, the state may face certain limitations in social management because there will be two parallel legal systems regulating social relations and even social connections. These two legal systems may contradict each other. The application of two different normative systems to the same subject when the disputes are usually resolved within the village (even some cases are under the jurisdiction of the court but are determined collective local court) unless the case cannot be resolved, it will be transferred to the court. This is because custom is given particular importance in the local ethnic community. This leads to conflicts in the adjudication process in terms of jurisdiction as well as the scope of application. The question is, when the courts deal with cases, how is the custom applied?

When studying the causes of the above contradiction comes from the issue of national sovereignty and the issue of adjudication.

The first conflict that can be seen is the conflict regarding national sovereignty and the autonomy of the minority community. In recognizing customary law, the state seems to share legislative, executive, and judicial powers with the minority community. However, this "sharing" is unequal because the relationship between the state and the minority community is unequal⁶. For the state, the law has a political purpose. At the same time, ethnic minorities are only interested in the law's meaning (both state and customary law), which is how to protect their interests rather than political purposes.

The second conflict is the legal conflict. The recognition and application of customary law can not only cause contradictions in the legal system and reduce the consistency and uniformity of the system. They can also lead to changes in the legal system, nature of the custom, losing its value and purpose. In the process of applying the content of customary law, but applying the trial by the state's court system as well as the structure of sanctions and penalties, it is also of the nature and orientation of the state law, not pure drugs are the legal form of the community, by the community and for the community.

Applying custom in the trial process of the court will affect the uniformity of the law "similar cases must be resolved alike" because custom is a common habit of a community.

Characteristics of custom

Legislation with primary attributes such as the common normative nature, relentless determination of form and nature guaranteed by the state, and laws promulgated by the state has a strict structure that is easy to understand and apply, commonly used for many subjects and promulgated according to particular orders and procedures, the law is considered the most effective social management tool⁷. Custom is only an empirical phenomenon. The content of the customs is often emotional and challenging to determine, the application of the custom is the basis, and the principles existing for a long time in any community. It is challenging to change⁸. To a certain extent, it is also easy to see that the custom is "inconsistent, unstable and discriminatory"⁹.

The custom has the characteristics of each specific locality, so it isn't easy to apply in general to other localities. Another limitation in recognizing customary law is the recognition of cultural differences between communities. The state gives a specific community a privilege that makes a difference. When that community exercises this privilege according to what they call custom or tradition, it leads to many difficulties in social management and especially creating equality among ethnic communities.

Moreover, when the community no longer wants to apply its customary law, it is difficult for the state to provide a mechanism to deal with it. Many customs are no longer suitable for the changes of the current society, there are adjustment habits different from those of the law, and there is the customary adjustment of relationships that have not been regulated by law. The customary norms conflict with state

⁶ Raja Devasish Roy, *"Traditional Customary Laws and Indigenous Peoples in Asia"* (2005), 21.

⁷ Martha-Marie Kleinhans and Roderick A Macdonald, *"What is a Critical Legal Pluralism?"* (1997) 12, Canadian Journal of Law and Society 25, 27-28.

⁸ Susan W Brenner, *Precedent Inflation* (New Brunswick, 1992), 114

⁹ Minneh Kane, J Oloka-Onyango and Abdul Tejan-Cole, *"Reassessing Customary Law Systems as a Vehicle for Providing Equitable Access to Justice for the Poor"* (Paper presented at the New Frontiers of Social Policy: Development in a Globalizing World, Arusha, Tanzania, 12-15 December 2005), 3.

policies and regulations, so custom applications will cause many difficulties in the court's adjudication process.

The recognition and application of customary law are seen as a struggle between "conservatism" and "innovation," facing many difficulties because society and especially some countries have not given due regard to customary law (and sometimes even downplay the role of customary law). It is the struggle of those who want to preserve the rigid customs that have existed for a long time containing many outdated norms, unsuitable for the current society, and who want to change to apply a new type of culture. Flexible customs to suit the new era. In addition, for countries following the legal centralism model, only state law is considered law. Because of this, it isn't easy to recognize and apply the custom.

Authorization

Suppose custom is recognized as a form of law. In that case, the question here is who has the authority to define and explain the custom, the criteria for determining the custom, the way to choose the custom, and the criteria for evaluating the custom. Customary price? In case the customs prescribed by law are only recognized general principles, do not have specific content about the custom, and need to specify the subject competent to define and explain the customs, the court Judgment applied in the trial will not be able to guarantee.

Although the custom regulates many social relations in different fields, it is local and local, with many limitations in its application. Furthermore, it is difficult to determine which types of social relations should be regulated by customary law because it needs to be delineated by specific sectors or areas of regulation. Some countries only apply it in the civil field (such as Zimbabwe and Tanzania), while others use it in both civil and criminal fields (such as Papua New Guinea¹⁰ and Northern Sudan¹¹).

The parallel application of state and customary law may lead to a different outcome in the case adjudication. Other court systems run the risk of making other decisions. For example, in Indonesia (Batak), an individual can become the subject of two legal systems (state law and customary law), and they have the right to choose which legal system is favorable to them. Citizens also have the right to apply customary law and subsequently have the right to use state law¹². Here arise two cases; firstly, if the case has been settled by customary law, it is complicated to apply the state's law, especially if the state's law is more unfavorable to them. **Second, suppose the subject has used a sanction according to the provisions of state law. In that case, they will not accept more customary law sanctions because the issue thinks that their behavior has already been sanctioned.** Therefore, before allowing the application of customary law, the state must clearly define its jurisdiction and the subject of the application (that a court or customary court will hear this case).¹³

These regulations ensure that when a customary case arises, the competent state agency will have sufficient grounds to apply the appropriate custom, the inappropriate practice, or reject a claim¹⁴.

The inability to distinguish between criminal and civil is a fundamental limitation of customary law. When the court does not differentiate between criminal and civil cases, it can lead to criminalizing a civil lawsuit¹⁵. To avoid this situation, many countries only recognize and apply customary law in the civil field with stringent standards. The customary courts can only resolve civil disputes within the community's territory¹⁶.

¹⁰ Village Courts Act 1989 (*Independent State of Papua New Guinea*) Article 36; George D Westermarck, "When the Alternative Fails" (1996) 36 Journal of Legal Pluralism 183, 184.

¹¹ Aleu Akechak Jok, Robert A Leitch and Carrie Vandewint, "A Study of Customary Law in Contemporary Southern Sudan" (World Vision International, August 2004) 13.

¹² Sulistyowati Irianto, "Competition and Interaction Between State Law and Customary Law in the Court Room: A Study of Inheritance Case in Indonesia" (2004) 49 Journal of Legal Pluralism 91, 108–109.

¹³ Robert D Cooter and Wolfgang Fikentscher, 558-559.

¹⁴ <https://tuoitre.vn/vui-buon-vu-kien-o-lang-que-can-co-che-de-ap-dung-tap-quan-khi-xet-xu-20200209104338181.htm>,

¹⁵ D S Koyana, Customary Law and the Role of the Customary Courts Today (14 April 2010) <<http://www.sabar.co.za/law-journals/1997/november/1997-november-vol010-no2-pp126-128.pdf>>.

¹⁶ Robert D Cooter and Wolfgang Fikentscher, "Indian Common Law: The Role of Custom in American Indian Tribal Courts (Part I of II)" (1998) 46 American Journal of Comparative Law 287, 305.

In addition, the application of customary law to these disputes must also follow specific procedures in which these civil disputes are governed by customary law, and the parties wish to apply customary law to them¹⁷. In many countries (e.g., Zimbabwe), two legal systems are used in parallel: state law and customary law. However, customary law only applies in cases related to ethnic origin, race, way of life, where the property is located, the nature of the matter in dispute, where the dispute arose, and the form of transaction¹⁸. Similarly, Tanzania applies customary law only in the civil sphere and only when the parties (or one of the parties) are members of the community in which the customary law relating to the matter in dispute has been established.¹⁹

Trial process

In practice, customary law is often unwritten and is, therefore, difficult to consider if there is an appeal. The requirement for a case review is to have a combination of the judge and the representative of the community (village elder or community leader). However, the selection of members for the trial panel is also a problematic issue.

In the conventional view, subjects only want to apply the law in their favor. Therefore, if the applicable state or customary law is in their turn, they do not want to use a different legal system for the appeals process. In addition, customary law differs from region to region. If the subject performs an action related to two or more customary laws of different communities simultaneously, the state must have a mechanism to define authority to avoid conflict or situation—discrimination between communities²⁰.

Conclusion

The Vietnamese legal system has similarities and is heavily influenced by the civil law system. The diversification of legal forms is demonstrated in recognizing customary law as an auxiliary source of law in regulating social relations. Identifying the advantages and disadvantages of applying customary law helps the court's settlement process to be secure and effective.

References

1. Alan Watson, "An Approach to Customary Law" (1984) (3) University of Illinois Law Review
2. Alan Watson, 'Comparative Law and Legal Change' (1978) 37(2) Cambridge Law Journal
3. Alan Watson, Legal Transplants (1974)
4. Albert Kocourek, 'Factors in the Reception of Law' (1935–1936) 10 Tulane Law Review
5. Aleu Akechak Jok, Robert A Leitch and Carrie Vandewint, "A Study of Customary Law in Contemporary Southern Sudan" (World Vision International, August 2004)
6. Anne Griffiths, "Legal Pluralism" in Reza Banakar and Max Travers (eds), An Introduction to Law and Social Theory (2002)
7. Anne Hellum, "Human Rights and Gender Relations in Postcolonial Africa: Options and Limits for the Subjects of Legal Pluralism" (2000) 25 Law And Social Inquiry
8. Antony Allott, "The Limits of Law: A Reply" (1983) 21 Journal of Legal Pluralism
9. Catherin Elliott and Frances Quinn, English Legal System, Longman 2000
10. Catherine Elliott and Catherine Vernon, French Legal System (Longman, 2000)
11. Catherine Walsh, 'The 'Law' in Law and Development' (2000) Autumn 2000 Law in Transition at 19 February 2009

¹⁷ Jennifer Corrin Care, Tess Newton and Don Paterson, Introduction to South Pacific Law (Cavendish, 1999). 31.

¹⁸ T W Bennett, "Conflict of Laws — The Application of Customary Law and the Common Law in Zimbabwe" (1981) 30 International and Comparative Law Quarterly 59, 70–79.

¹⁹ Judicature and Application of Laws Act 1961 (Tanzania), Article 11(1)(a).

²⁰ Minneh Kane, J Oloka-Onyango and Abdul Tejan-Cole, "Reassessing Customary Law Systems as a Vehicle for Providing Equitable Access to Justice for the Poor" (Paper presented at the New Frontiers of Social Policy: Development in a Globalizing World, Arusha, Tanzania, 12–15 December 2005), 9-15.

GENDER ANALYSIS OF INSTITUTIONAL AND TECHNOLOGICAL FACTORS
INFLUENCING THE ADOPTION OF *TENERA* OIL PALM PRACTICES AMONG
SMALLHOLDER FARMERS IN EDO STATE, NIGERIA

¹Ekenta, C. M., ²Obabire, I. E. and ³Umar, O. M.

¹Department of Agricultural Extension and Rural Development

Ahmadu Bello University, Zaria – Nigeria

²Department of Agricultural Technology

Federal Polytechnic Ado Ekiti, Ekiti State - Nigeria

³Prince Abubakar Audu University

Kogi State - Nigeria

ABSTRACT

The study determined institutional and technological factors that influence the adoption of *tenera* oil palm production practices with a gender dimension among smallholder farmers in Edo State, Nigeria. Primary data were generated with use of questionnaire administered to 155 males and 137 female respondents. Results show that the level of adoption of *tenera* oil palm production practices was low for both male and females. Tobit regression result shows that land ownership structure and affordability at 1% significance influenced male adoption of *tenera* oil palm production practices while age and level of income at 1% significance influenced female in the adoption. The major roles of male as reported in adopting process were purchase of seedlings, clearing of bush for planting and selling of cut bunches while the major roles of female were periodic weeding, gathering of cut bunches and mulching of palm field. The major constraint faced by male in adoption process were high cost of labour while for females is drudgery nature of the work. The study recommended that the Land Use Act of 1978 should be enforced to help women and non-indigenes to have sizeable farm lands, Government should empower Agricultural Development Programme (ADP) by employing more extension personnel to increase their contacts with the farmers.

Key Words: Gender, Adoption, Variety, Oil, *Tenera*, Edo

I. INTRODUCTION

Oil palm (*Elaeis guineensis*) is native to West Africa countries especially Côte d'Ivoire, Ghana, Nigeria and Sierra Leone. They are the major producers of both palm oil and palm kernel oil in the region (Ofosu and Sarpong, 2013). It is one of the most important economic crops in Nigeria (Ajie, 2013). Its production serves as a major source of income and a means of livelihood to many rural dwellers in the country. Oil palm serves as source of raw material for industries and means of foreign exchange. It is a versatile tree crop with almost all the parts useful and of economic value (Ibitoye *et.al*, 2011). In the 1960s before crude oil became the dominant income earner for Nigeria, palm oil from the south eastern region of Nigeria was one of the tripods on which the economy of Nigeria stood (Adetola, 2015). With the discovery and dependence of Nigeria on crude oil, the role of agriculture as a whole and palm oil in particular dwindled. Nigeria not only ceased exporting palm oil, but also became a net importer of palm oil even from Malaysia. According to USDA (2017) palm oil which is a product of oil palm amounts to 537,000 metric tons in Nigeria in 1964, dwindles and rises to maximum production of 971,000 metric tons in 2010 and then maintains stagnancy at 970, 000 metric tons since 2011. According to Adetola (2015), the growth in oil palm has stagnated at 930,000 metric tons since 2013 while the consumption of palm oil in Nigeria amounts to 2.0 million metric tons per annum and the shortage in oil palm industry is estimated to be around 1,070,000 metric tons annually.

Edo State is one of the leading States in oil palm production in Nigeria. The main producers of oil palm in the state Okomu Oil and Presco, have continued to increase their plantation area and are on course to meet their 2018 and 2020 targets of growing their respective land area to 12,000 hectares and 20,000 hectares respectively (Nwosu and Okeowo, 2016). In 2015, mature land constituted about 95% of the total land area for both producers combined, growing by 10.8% for Okomu and 46.2% for Presco. Total crude palm oil (CPO) produced during the year increased by 12% to 35,600 tons and 10% to 39,328 tons for both companies respectively (Nwosu and Okeowo, 2016). The end products of oil palm pass through activities that require the efforts and collaboration of both men and women for maximum output. The role of both could be either complimentary or supportive to achieve high productivity. Issues about gender have taken a global dimension especially in the 20th and 21st century (Chukwu and Nwaiwu, 2012). Gender in agricultural production in Nigeria is attracting significant attention especially in the area of processing, marketing, power and right of input ownership and policy. According to United States Agency for International Development (USAID, 2005), gender is a socially constructed role differences between men and women for the purpose of allocating powers, duties, status, responsibilities and role in any given social context. It applies to one sex or the other, and relates to the way each behaves in a given situation, while sex is biologically determined, and cannot normally be changed (Ekenta *et al.*, 2012).

Ironkwe (2011) explained that gender deals with the social relationship between man and woman and how these relationships are negotiated in the production of goods and services. Gender relations manifest in the different roles, priorities, opportunities and limitations of men and women in a social setting. Gender in the adoption of improved production technologies of oil palm as being postulated in this research examines the awareness, interest, evaluation, trial and subsequent constant use (adoption) of the technologies by men and women, and the possible impediments therein. The involvements of women in agriculture in Nigeria have attracted great attention (Odurukwe *et al.*, 2006). Women in Nigeria form an active and reserve labour force but rarely own the means of production (Rahman, 2004). They are involved in all aspects of agricultural activities; making of ridges, yam moulds, yam staking, weeding, fertilizer application, harvesting, processing, storage and marketing (Ekenta *et al.*, 2012). Several researcher agrees that much of the work done is by women living in the rural areas; women who constitute more than one third of the total population in developing countries produce most of the food for domestic consumption and millions of women work as farmers, farm workers and natural resource managers (Sulo *et al.*, 2012 and Onyemobi, 2000). In doing so, they contribute to national agricultural output, maintenance of the environment and family food security (Brown *et al.*, 2001).

The adoption of tenera production practices is a continuous process which requires the farmer to be aware of the practices, indicate interest in it, make evaluations, try out the technology in a small scale and make a decision to adopt the technology over a long period. According to Nin *et al.* (2003), technical change in the form of adoption of improved agricultural production technologies has been reported to have positive impacts on agricultural productivity growth in the developing world. Adopting the improved oil palm recommended technologies such as nursery planting, *tenera* improved seedlings, 9 metres triangular planting space, weed control by hoeing, weed control by cover crop, weed control with Glyphosate and Diuro mixture, disease control with Dithane m45, pest control with Cypermettin application of NPK 20:10:10, use of harvesting chisel and harvesting with machete are expected to improve the productivity of oil palm. The adoption of the improved technologies with high potentials to produce palm oil and palm kernel, becomes very vital to re-engineering the declining level of palm oil production and its foreign earnings in the country. Further, if the roles of men and women in their different capacities and abilities are explored, and the improved technologies adopted, oil palm production will be enhanced.

II. RESEARCH METHODOLOGY

The stud was carried out in Edo State located on longitude 06° 04'E and 06° 43'E and latitude 05°44' N and 07°34' N. It occupies a land area of about 17,802 square kilometres but only 400 square kilometres is used for oil palm production in the State. The State is classified as a rainforest Zone. The rainy season starts from April till about the end of October. The annual rainfall is between 1750mm and 2100mm with an average rainfall of 1920mm. The temperature is between 22°C and 30°C with an average annual

relative humidity of 82% which is very suitable for oil palm production (Ekunwe *et al.*, 2016). With Benin City as the capital, the state has a population of 3,778,860 people. In 2018, the projected population was 4,467,410 with a population growth rate of 2.7% per annum (NPC, 2006). It is made up of three major ethnic groups; namely the Bini's, Esan and Afemai. However, the State has a high presence of residents from across the country and the world because of its cosmopolitan tendencies. Benin City the capital has a history of being one of the foremost destinations of Europeans during their exploration of Africa continent many centuries ago. Some of the flash points have remained enviable tourists' attraction for the state. It is notable for the production of cassava, oil palm, plantain, maize, yam, melon, coconut and vegetables.

Multi stages sampling comprising purposive, random and stratified sampling techniques were used in selecting Local Government Areas and Villages. From the sampling frame in each village, 10% of respondents were selected. A total of 155 males and 137 females making 292 respondents were sampled for the study. The primary data used were collected through the administration of structured questionnaire, focus group discussion and key informant interview. Data were analyzed with descriptive statistics and Tobit Regressions Analysis.

Tobit regressions analysis

Tobit regression is an inferential statistical tool used in this study to determine the socio-economic, institutional and technological variables that influence the adoption of improved oil palm production technologies. It is often used when there are multiple dependent variables and multiple independent variables. It is expected that the socio-economic, institutional and technological variables will have either positive or negative influence on the adoption of improved Oil palm technologies in the study area. Tobit model used by Ayanlere (2016) was adapted for this study as specified. Adoption was measure by adoption ratio as specified by Orebiyi (2005) and Onemolease and Alakpa (2009) respectively.

$$V = \beta_0 + \beta_1X_1 + \beta_2X_2 + \beta_3X_3 + \beta_4X_4 + \beta_5X_5 + \beta_6X_6 + \beta_7X_7 + \beta_8X_8 + \beta_9X_9 + \beta_{10}X_{10} + \beta_{11}X_{11} + \beta_{12}X_{12} + \beta_nX_n + e \dots\dots\dots(1)$$

Where

V = limited dependent variables and is defined as

$$V = V_j^* \text{ if } V_j > 0 \dots\dots\dots(2)$$

$$V_j = 0 \text{ if } V_j^* \leq 0 \dots\dots\dots(3)$$

j = 1...155,137

$$V = \frac{(Z - Y_j)}{Z} \text{ (Adoption Ratio)} \dots\dots\dots(4)$$

Z = number of recommended tenera production practices

Y_j = number of recommended tenera production practices

adopted by jth farmers

X₁ – X₁₅ = Independent variables

X₁ = Age (Years)

X₂ = Educational Level (Years)

X₃ = Farm Size (Hectares)

X₄ = Household Size (Number)

X₅ = Land Ownership (inherited, purchased, rented and gift)

X₆ = Tenera Farming Experience (Years)

X₇ = Level Income (N/K)

X_8 = Extension contact (Frequency of contact)

X_9 = Relative advantage (Farmers' Perception; Has advantage, Yes =1; Otherwise, No = 0)

X_{10} = Compatibility (Farmers' Perception; Compatible - Yes =1; Otherwise – No = 0)

X_{11} = Affordability (Farmers' Perception; Affordable - Yes =1; Otherwise – No = 0)

X_{12} = Complexity (Farmers' Perception; Complex - Yes =1; Otherwise – No = 0)

e = Error term

β_0 = constant

$\beta_1 - \beta_{12}$ = Regression coefficient

Weighted average score (WAS)

Weighted average is an average where each value is assigned a specific weight or frequency. A weighted average takes different scores, or grades, with assigned weights, or percentage. Weighted average score was used to achieve objective (iv) of the study.

$$\text{Weighted Avg}_x = W_1X_1 + W_2X_2 + \dots W_nX_n \dots\dots\dots(5)$$

Where

W= Relative weight of the levels of adoption (Awareness = 1, Interest = 2, Evaluation = 3, Trial = 4, Adoption = 5)

X= Nominal value of the adoption levels of tenera oil palm variety

III. RESULTS AND DISCUSSION

Table 1: Socio-economic Characteristics

Characteristics	Male (n = 155)				Female (n = 137)			
	F	%	Mean	SD	F	%	Mean	SD
Age (Yrs)								
20 – 39	39	25			46	34		
40 – 59	100	65	46.10	11.77	77	56	43.71	11.77
>59	16	10			14	10		
Educational Level (Yrs)								
Non Formal	0	0			27	20		
Primary	61	39	9.47	3.22	31	23	7.79	4.58
Secondary	75	49			72	52		
Tertiary	19	12			7	5		
Household Size (No.)								
1 – 5	83	54			71	51		
6 – 10	66	43	5.6	2.3	61	44	5.5	2.1
11 – 15	6	3			5	5		
Land Ownership Structure								
Inherited	62	40			31	23		
Purchased	20	13			56	41		
Rented	63	41			29	29		
Gift	10	6			7	7		
Farm Size (Ha)								
1.0 – 1.5	94	60			94	69		
2.0 – 2.5	46	30	1.6	0.7	31	31	1.4	0.4
>2.5	15	10			0	0		
Tenera Farming Experience								
1 – 5	25	16			48	35		
6 – 10	35	23	10		53	39	8	

11 – 15	95	61			36	26		
Level of Income (N)								
100, 000 – 290, 000	5	3			26	19		
300, 000 - 490, 000	67	43	532,967	169,887	104	76	360,10	89,612
500, 000 – 690, 000	46	30			7	5	9	
>690, 000	37	24			0	0		
Extent of Extension Contact								
No Contact					20	14		
Thrice a Week	4	3			4	3		
Twice a Week	1	1			4	3		
Once a Week	8	5	2.8	0.79	1	1	2.4	1.3
Once a Month	108	68			67	49		
Once in two Months	31	20			39	29		
Quarterly	5	3			2	2		

Table 1 show that 75% of the female farmers are married more than the male (67%). This might be so because more of the females than male did not attend formal education and therefore went into marriage. This finding is contrary to the findings of Ewebiyi and Kayode (2013) and Deji and Koledoye (2013). The frequency of extension contact reveals that 68% of male had contact with extension agents once in a month as against females (49%) who had contact with extension agents once a month. This shows that the extent of extension contact with the farmers in the study area is low but in favour of the male. This finding corroborates Adeola and Ayoade (2000)

Table 2: Distribution of farmers' levels of adoption of tenera production practice among gender

Variables	Men		Women		Judgment Criteria for the Levels of Adoption
	WAS	MS	WAS	MS	
Nursery planting	721	4.59	622	4.54	
Tenera improved seedling	753	4.85	634	4.63	
9 metres triangular planting space	740	4.77	610	4.50	
Weed control by hoeing	690	4.45	621	4.53	A = 1.00 –
Weed control by cover crop	370	2.38	421	3.07	1.49
Weed control by Glyphosate and Diuron mixture	724	4.67	540	3.94	I = 1.50 – 2.49
Disease control with Dithane m45	234	1.50	198	1.44	E = 2.50 – 3.49
Pest control with Cypermettin (1.0 litre/ha)	711	4.58	342	2.49	T = 3.50 – 4.49
Application of NPK 20:10:10 (39-40kg/ha)	733	4.72	511	3.72	A = 4.50 –
Use of harvesting chisel	295	1.90	148	1.08	5.00
Harvesting with machete	706	4.55	618	4.51	
Average Mean Score (AMS)		3.90		3.49	

WAS = Weighted Average Score; MS = Mean Score. A = Awareness; I = Interest, E = Evaluation; T = Trial and A = Adoption

Table 2 presented the weighted average and mean scores for each of the oil palm production technologies. The mean score determined the level or stage of adoption of the technologies by the men and women farmers. The result showed that the average adoption mean score for men farmers was 3.90 and that for women farmers was 3.49. This shows that averagely the men farmers are at the trial level

of adoption while the women farmers are at the evaluation level of adoption of tenera oil palm variety in the study area. The trial level of adoption is a stage characterized by small scale experimental use of the technologies. At this level, the men practically adopted the technologies at a small scale level; understand its workability, the actual cost, the compatibility and usability of the technologies at the long run. On the hand, the evaluation stage of adoption is characterized with mental assessment of the technologies. At this stage, the women farmers made mental assessment such as the cost, complexity, usability, compatibility and the profitability of the production technologies over their old practices. The men farmers therefore are ahead of the women in the adoption level of the technologies. The implication of this is that men farmers have adopted the technologies at a small scale level and stand a better chance of adopting the technologies constantly over a long period of time than the women farmers. This result however indicates a low adoption of the technologies in the study area. The finding is contrary to the finding of Orebiyi *et al.* (2005) who reported a 61% adoption of the entire IITA cassava production technology package in their study. The difference in these findings may be attributed to the different crops involved and the fact that oil palm production is more labour intensive; drudgery and requires large farm size.

Table 3: Multiple Responses of the Roles of Gender in Tenera Oil Palm Adoption

Adoption Roles	Male (N = 155)			Female (N = 137)		
	F	%	Rank	F	%	Rank
Nursery planting of palms	15	9.6	14 th	35	25.5	13th
Watering nursery planted palms	10	6.45	15 th	29	21.1	14th
Clearing of bush for planting	108	69.6	2 nd	65	47.4	6th
Purchase of the seedlings	132	85.1	1 st	54	39.4	7th
Mapping of the farm land for planting	84	54.1	5 th	48	35	8th
Planting of the oil palm	67	43.2	8 th	40	29.1	11th
Making hedge around the planted palm	69	44.5	7 th	78	56.9	4th
Periodic weeding of newly planted palms	23	14.8	12 th	94	68.6	1st
Mulching of the palm in the field	28	18	11 th	82	59.8	3rd
Application of chemicals	56	36.1	10 th	69	50.3	5th
Clearing bush for grown palms	88	56.7	4 th	45	32.8	9th
Periodic pruning of the palms	65	41.9	9 th	38	27.7	12th
Cutting of mature bunches (Harvesting)	73	47	6 th	10	7.2	15th
Gathering of already cut bunches	22	14.1	13 th	87	63.5	2nd
Selling of cut bunches	89	57.4	3 rd	43	31.3	10th

Table 3 indicates that both men and women farmers played several different specific roles in the adoption of improved oil palm production technologies in the study area. Most predominantly, the men farmers played the following roles; purchase of bunches, clearing of bush for planting, selling of bunches, clearing of bush for already grown plants and mapping of the farm land for planting. On the other hand, women farmers played the roles of periodic weeding of newly planted palm, gathering of already cut bunches, mulching of the palm in the field, making hedges around the planted palm and application of chemicals. Roles are specific functions expected of individuals to play at a particular time. The adoption of oil palm production technologies involves various activities which are carried out as roles by individuals involved in the adoption process. The roles of women farmers are associated with household responsibilities while the roles of men farmers are viewed to be providing for the family and engaging in productive ventures for the family's well-being. A woman who is seen as playing the roles expected of a man is sometimes nick named "the super woman" while a man seen as playing the roles socially expected of a woman is considered to be weak. These social ideas of the roles of men and women affected the roles played by both of them in the adoption of oil palm production technologies. The males played the following major roles; purchase of bunches (85.1%), clearing of bush for planting

(69.6%) and selling of bunches (57.4%). On the other hand, female played the roles of periodic weeding (68.6%), gathering of already cut bunches (63.5%) and mulching of (59.8%).

Table 4: Decision Making by Gender in the Adoption of Improved Oil Palm Technologies

Adoption Decisions	Men (N= 155)*			Women (N = 137)*		
	F	%	Rank	F	%	Rank
The hectare of farm land to be used	125	80.64	1 st	31	22.62	12 th
To take loan or credit facility from the bank	93	60	2 nd	25	18.24	13 th
When to harvest matured bunches	86	55.48	3 rd	41	29.92	7 th
The number of times and period of pruning the palms	82	52.90	4 th	55	40.14	6 th
The kind of agrochemicals to be used	78	50.32	5 th	65	47.44	4 th
The number of hybrid seedlings to be bought	76	49.03	6 th	34	24.81	10 th
How much to pay the labourers	73	47.09	7 th	35	25.54	9 th
How much a bunch should be sold	68	43.87	8 th	21	15.32	15 th
The chemicals to be used for pest and diseases	66	42.58	9 th	22	16.05	14 th
How many bunches should be kept for family use	65	41.93	19 th	40	29.19	8 th
Whether some bunches should be kept for family use	59	38.06	11 th	33	24.08	11 th
When to clear the bush for planting	55	35.48	12 th	78	56.93	2 nd
When to plant the seedlings	45	29.03	13 th	75	54.74	3 rd
The number of labour to be used	45	29.03	14 th	81	59.12	1 st
How many times and the periods of weeding	23	14.83	15 th	56	40.87	5 th
% Average		45			34	

Table 4 depicts the areas of decisions by men and women in the adoption of improved oil palm production technologies. It reveals that men farmers majorly took the following decisions in the adoption of oil palm production technology; hectare of farm land to be used, to take loan or credit facility from bank, when to harvest matured bunches, the number of times and period of pruning the palms and the kind of agrochemicals to be used. Similarly, women took the following decisions; the number of persons to be used for labour, when to clear the bush for planting, when to plant the seedlings, the agrochemicals to use and how many times and periods of weeding. Further, the table shows that on the average, men (45%) took more of the decisions as against the women (34%) in the adoption process of improved oil palm production technologies. Decision making in the household is often seen as the responsibility of the men. Even when the woman conceives ideas, she is not expected to take decisions on them unless rectified by the man. In this situation, if a woman has an idea that is productive, worthwhile and beneficial and such idea is not supported by the man, the idea will be relegated. This scenario is prevalent in the study area. The men farmers took the most important decisions in the adoption of improved oil palm production technologies than the women farmers

Table 5: Tobit Regressions of Socio-economic, Institutional and Technological Factors Influencing Adoption of Improved Oil Palm Production Technologies by Gender

Variables	Men			Women		
	B	SE	t-ratio	B	SE	t-ratio
(Constant)	.3909	.0921	4.2442	.2950	.0728	4.0521
Age	-.0037	.0041	-.9024	-.0091	.0029	-3.1379***
Education	.0100	.0133	.7518	.0024	.0025	.9600
Farm Size	.0179	.0074	2.4189**	.0095	.0149	.6375
Household Size	.0042	.0050	.8400	.0097	.0115	.8434
Land Ownership Structure	.0351	.0101	3.4752**	.0102	.0237	.4304
Farming Experience	.0041	.0051	.8039	.0019	.0026	.7307
Level of Income	.8026	.2787	2.8797**	.4553	.1155	3.9419***
Extension Contact	.0211	.0121	1.7438	.0068	.0078	.8717
Relative Advantage	.0405	.0199	2.0351**	.0212	.0094	2.2553**
Compatibility	.0272	.0190	1.4315	.0149	.0133	1.1203
Affordability	.0217	.0070	3.1000**	.0572	.0215	2.6604**
Complexity	-.0336	.0149	-2.2550**	-.0296	.0121	-2.4462**
Sigma	.3234	.0236	13.692	.1313	.0145	17.607
Log Likelihood Function	-124.9433			-110.3113		

** = Sig @ 5%; *** = Sig @ 1%

The Tobit analysis presented in table 5 reveals that for men, farm size, level of income and relative advantage had positive and significant influence at 5% level of probability while complexity had negative and significant influence at 5% probability. Also land ownership structure, access to credit and affordability had positive and significant influence at the probability of 1%. This means that these variables influenced men in the adoption of the recommended practices. The estimated sigma of 0.32 implies that 32% variation in the adoption of improved oil palm technologies was accounted for by the influence of the independent variables for men farmers. This means that the tendency of a farmer to adopt improved oil palm production technologies is dependent on the independent variables employed. Similarly, for women, marital status and level of income were positive and significantly influenced adoption at 1% level of probability while relative advantage and affordability had positive and significant influence at 5% probability. Further, age and complexity had negative but significant influence at 1% and 5% levels of probability respectively. The estimated sigma of 0.13 implies that 13% of the variations in the adoption of improved oil palm production technologies were accounted for by the independent variables. The positive significant influence of some of the variables for men and women indicate that a unit increase in any of the variables will lead to a unit increase in the adoption of improved oil palm production technologies. Similarly, the negatively significant influence observed of some of the variables shows an inverse relationship. This explains that a unit increase in any of the variables will lead to a unit decrease in the adoption of improved oil palm production technologies. In the regressions analysis, age of the farmers and complexity of the technologies were negatively significant. This implies that the higher the age of the farmer, the lower the adoption of improved oil palm technologies. Similarly, the more complex a technology is perceived by the farmers, the less the tendency of the farmers to adopt it. The socio-economic, institutional and technological factors had influence on men and women farmers in the adoption of oil palm production technologies at different probability levels. However, the factors had more influence on the women as 17% of the factors which is indicated by the value of the sigma influenced the decision of the women farmers to adopt while 13% influenced the decision of the men farmers to adoption. The influences may be positive or negative but as observed in the results, the factors had negative influences. This accounted for the reason the men farmers adopted the technologies more than the women farmers in the study area

Table 6: Factors that Constrained Farmers in Adopting the Tenera Variety by Gender

Constraining Factors	Male (N = 155)			Female (N = 137)		
	F	%	Rank	F	%	Rank
High cost of labour	130	83.87	1 st	118	86.13	2 nd
High cost of the seedlings	105	67.74	2 nd	91	66.42	4 th
High cost of material inputs	98	63.22	3 rd	96	70.07	3 rd
Long period of maturity	91	58.70	4 th	87	63.50	5 th
Inadequate access to Land	85	54.83	5 th	72	52.55	6 th
Pest and disease	71	45.80	6 th	60	43.79	7 th
Inadequate credit facility	65	41.93	7 th	58	42.33	8 th
Inadequate availability of ready market	60	38.70	8 th	52	37.95	9 th
Poor road network	54	34.83	9 th	47	34.30	10 th
Drudgery nature of the work	51	32.90	10 th	125	91.24	1 st
Complexity of the technology involved	49	31.61	11 th	45	32.84	11 th
Culture and tradition of the people	35	22.58	12 th	39	28.46	12 th

The problem farmers encountered presented in table 6 indicates that the men farmers were constrained by high cost of labour, high cost of seedlings, high cost of material input, long period of maturity and inadequate access to land. On the other hand, women farmers were constrained to adopt the technologies due to the drudgery nature of the work, inadequate access to land, high cost of material inputs, high cost of seedlings, long period of maturity and high cost of labour. Both men and women encountered almost the same problems. High cost of labour on the farmer is expected to affect the level of returns to the farmers on their investment. Farmers are billed by labourers for manual work done especially in the clearing of the field for planting, weeding, pruning, application of chemicals and gathering of cut matured oil palm bunches. These bills most often are high and therefore affect the farmers in come. In his finding, Olagunju (2008) reported that hired labour was 8.3% above all other variable cost components of palm oil processing. Similarly, Ekine and Onu (2008) reported that labour accounted for 20.8% of the variable cost in oil palm processing in their findings. They asserted that the high cost of labour was likely as a result of the use of manual machines that require human effort and also the short supply of labour over its demand in the study area. Access to farm land is a very important consideration in the adoption process. The size of the farmer's farm land encourages or discourages the farmer from adopting innovations. According to Akudugu *et al.* (2012) in their finding, farm size has positive relationship with the probability of adoption of modern agricultural production technologies. Inadequate access to farm land will restrict the farmer's potentials of adoption. According to Olagunju and Salimonu (2010), cultivation of large farm size makes it more economical for farmers to apply fertilizers. Further, the larger the size of farm cultivated, the more the output produced and the more commercialized the farm would be Ogunsumi *et al.* (2010) in their finding reported that farmers who have large farms and high socio-economic status are more likely to use improved production technology. The drudgery nature of oil palm production requires human energy and strength for the various activities. According to Jekanyinfa and Bamgboye (2007), energy is one of the essential resources needed by man for the survival of the economy and the use of energy in the various sectors of any nation's economy cannot be over-emphasized. This implies that use of energy either human or mechanical is very essential for the progress in a work environment that is exhausting in nature. In a similar research finding, Ohimain *et al.* (2014 and 2012) reported that oil palm production and processing require human energy in the activities including fruit bunch reception, bunch slicing, threshing, sieving, pressing, fiber separation, and fiber repressing.

CONCLUSION

The farmers had not large farm size for *tenera* oil palm adoption because of the land ownership structure that was based on inheritance and culture of the people. The extent of extension contact in the study area was low. Majority of the respondents both male and female had one extension contact in one farming season

RECOMMENDATIONS

The Land Use Act of 1978 should be enforced to help women and non-indigenes to have sizeable farm lands, Government should empower Agricultural Development Programme (ADP) by employing more extension personnel to increase their contacts with the farmers.

ACKNOWLEDGMENT

I acknowledge Tertiary Education Trust Fund (TETFund), Nigeria for sponsoring the research from where this article was written.

REFERENCES

- Adetola, S. (2015). Palm oil importation: A strategic stabiliser for palm oil industry in Nigeria. Retrieved on 26/01/17 from <http://www.thisdaylive.com/articles/palm-oil-importation-a-strategic-stabiliser-for-palm-oil-industry-in-nigeria/198476/>
- Adeola, R. G. and Ayoade, A. R. (2009). Effects of Gender Differences on Access to Technologies among Farmers in Ibadan/Ibarapa Agricultural Zone of Oyo State, Nigeria. *Ozean Journal of Social Sciences*, 2(2): Pp. 65 – 72
- Ajieh, P. C. (2013). An Assessment of Farmers' Perception of Priority Areas in Oil Palm Production and Processing in Aniocha South Local Government Area of Delta State, Nigeria. *Journal of Agriculture and Veterinary Science*, 3(6): Pp. 5-10. www.iosrjournals.org
- Akudugu, M. A., Guo, E. and Dadzie, S. K. (2012). Adoption of Modern Agricultural Production Technology by Farm Households in Ghana: What Factors Influence their Decisions? *Journal of Biology, Agriculture and Healthcare*, (2)3: 1- 13 <http://www.iiste.org>
- Ayanlere, A.F. (2016). Analysis of social capital and fertilizer usage in small- scale crop production in Kogi State, Nigeria. Unpublished PhD Dissertation Submitted to the Department of Agricultural Economics and Farm Management, Faculty of Agriculture, University of Ilorin, Kwara State, Nigeria.
- Brown, L. R., Feldstein, H., Haadad, L., Pena, C. and Quisumbing, A. (2001). Women as producers, gatekeepers and shock absorbers. In: Per Pinstrup Anderson and Rajul Pandya-Lorch (editors); The unfinished agenda – Perspectives on overcoming Hunger Poverty and Environmental Degradation. DFID Sustainable Livelihoods Guidance
- Chukwu, A. O. and Nwaiwu, J. C. (2012). Evaluation of gender participation in palm oil processing in Ohaji/Egbema Local Government Area of Imo State. *International Journal of Agriculture and Rural Development*, 15(2): 204 - 207.
- Deji, O. F. and Koledoye, G. F. (2013). Gender Analysis of Fish Farming Technologies Adoption by Farmers in Ondo State. *Scientific Research and Essays*, 8(26): Pp. 1219-1225
- Ekenta, C. M., Mohammed, A. B and Afolabi, K. O. (2012). Gender analysis of land ownership structures and agricultural production in Imo State, Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 3(9): 67 – 73. www.iiste.org
- Ekine, D. L. and Onu. M. E. (2008). Economics of small scale palm oil processing in Ikwerre and Etche Local Government Areas of Rivers State. *Nigeria Journal Agriculture and Social Research*, 8(2): 150-158.
- Ewebiyi, I. O. and Arimi, K. (2013). Gender Differentials in Adoption of Improved Cassava Production Technology in Ogun State. *Nigeria Journal of Medical and Biological Sciences*. 3(2): Pp. 24 – 32
- Ibitoye, O.O., Akinsorotan, A.O., Meludu, N.T. and Ibitoye, B.O. (2011). Factors Affecting Oil Palm Production in Ondo State of Nigeria. *Journal of Agriculture and Social Research*, 11(2): Pp. 97 – 105
- Ironkwe, A. G. (2011). Gender involvement in yam miniset technology development, transfer and utilization in South-East Agro-ecological Zone of Nigeria. Unpublished PhD Dissertation, Department of Rural Sociology and Extension. Michael Okpara University of Agriculture, Umudike, Umuahia, Abia State, Nigeria. P.186.

- Jekayinfa, S. O. and Bamghoye, A. I. (2007). Development of equation for estimating energy requirements in palm kernel oil processing operations. *Journal of Food Engineering*, 79: 322–329.
- Nin, A., Arndt, C. and Precktel, P. (2003). Is agricultural production in developing countries really shrinking? New evidence using a modified nonparametric approach. *Journal of Development Economics*, 71: 395 - 415
- NPC (National Population Commission, 2006): National Population and Housing Census, National Population Commission Abuja
- Nwosu, K. and Okeowo, J. (2016). Nigerian Palm Oil Sector: Still a Promising Story. Equity Research
- Odurukwe, S.N., Matthews-Njoku, E. C. and Ejiogu-Okereke, N. (2006). Impacts of women-in-agriculture (WIA) extension programme on women's lives; Implications for subsistence agricultural production of women in Imo State, Nigeria. *Livestock Research for Rural Development*, 2(18)
- Ofosu-Budu, K. and Sarpong, D. (2013). Oil Palm Industry Growth in Africa: A Value Chain and Smallholders Study for Ghana, In: Rebuilding West Africa's Food Potential, A. Elbehri (ed.), FAO/IFAD
- Ogunsumi, L. O., Okunlola, J. O. and Ewuola, S. O. (2010). Adoption pattern of farmers in Southwest, Nigeria: The case of maize and cassava Farmers. *Agriculture and Biology Journal of North America*, 1(4): 476-481
- Ogunsumi, L. O., Okunlola, J. O. and Ewuola, S. O. (2010). Adoption pattern of farmers in Southwest, Nigeria: The case of maize and cassava Farmers. *Agriculture and Biology Journal of North America*, 1(4): 476-481
- Ohimain, E. I. and Izah, S. C. (2014). Energy self-sufficiency of smallholder oil palm processing in Nigeria. *Renewable Energy*, 63: 426 – 431.
- Ohimain E. I., Oyediji A. A. and Izah, S. C. (2012). Employment effects of smallholder oil palm processing plants in Elele, Rivers State, Nigeria. *International Journal of Applied Research and Technology*, 1(6): 83 - 93.
- Olagunju, F. I. and Salimonu, K. K. (2010). Effect of adoption pattern of fertilizer technology on small Scale farmer's productivity in Boluwaduro. *World Rural Observations*, 2(3): 23 – 33
- Olagunju F. I. (2008). Economics of palm oil processing in Southwest Nigeria. *International Journal of Agricultural Economics & Rural Development*, 1(2): 69 – 70
- Onemolease E. A. and Alakpa S. O. (2009). Determinants of adoption decisions of rural youths in the Niger Delta Region of Nigeria. *Journal of Social Sciences*, 20(1): 61-66
- Onyemobi, F. I. (2000). Towards agricultural revolution and rural development. In: Onyemobi F. I. (editor) Women in Agriculture and Rural Development Towards. Agricultural Revolution in Nigeria. Enugu Nigeria, Falude Publishers
- Orebiyi, J. S., Benchendo, N. G. and Onyeka, U. P. (2005): Determinants of contact farmers' adoption of improved cassava production technologies in Imo State, Nigeria. *Agrosearch*, 7(1&7): 12 – 21
- Rahman, S. A. (2004). Gender differential in labour contribution and productivity in farm production: Empirical evidence from Kaduna State of Nigeria. Paper Presented at the National Conference on Family held at New Theatre Complex. Benue State University, Makurdi, Nigeria. 1st-5th March, 2004.
- Sulo T., Koech, P., Chumo. C. and Chepng'eno, W. (2012). Socioeconomic factors affecting the adoption of improved agricultural technologies among women in Marakwet County Kenya. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 3(4): 312 - 317

USAID (United States Aid for International Development, 2005). Gender Assessment for USAID Nigeria, Development Technology System, Inc.

USDA (2017). Nigeria palm oil production by year 1964-2017 (1000 MT). Retrieved on 8/03/19 from <http://www.usda.gov/>

CREATING THEIR OWN MAP: SPATIALITY OF SURVIVAL IN MIRIAM TOEWS' WOMEN TALKING

Ksenija KONDALI

Associate Professor, Ph.D., University of Sarajevo-Faculty of Philosophy,

Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

ORCID NO: 0000-0002-0362-2329

ABSTRACT

The aim of this paper is to analyse Miriam Toews' novel *Women Talking* (2018) using the critical lens of contemporary spatial literary studies related to the characters' struggle following sexual violation in their homes. While acknowledging the pertinent critical readings of this novel in terms of trauma, suffering, victimization, and associated theoretical approaches, this paper seeks to interrogate another thread: the spatial and social engagement of the abused women in reconsidering their life-long Mennonite religious beliefs, cultural norms and practices. In the wake of heinous sexual attacks in their strict religious and male-centred community, the female characters of Toews' novel strive towards a resisting mode of survival in conjunction with new understandings of material and imaginative geographies of home as well as a changed subjectivity and emancipatory resolutions. Based on cultural and feminist geography, as well as spatial literary tenets that offer critical methods in re-evaluation of gendered spaces of home and other *loci*, this paper examines the significance of spatiotemporality in the protagonists' debate that involves creating their own map, physically and symbolically, in their quest for safety and an enhanced capacity to act. The research findings will demonstrate the relevance of investigating the material and imaginative geographies and the social construction of home conditioned by patriarchal hegemony and power negotiation in Toews' novel *Women Talking*.

Key words: Canadian women's writing, cultural and feminist geography, gender, space, home

Introduction

Every so often, a novel or some other fictional text gains enhanced prominence in part also thanks to its cinematic adaptation, and a subsequent wide-spread popular response. Such is the case also Miriam Toews' novel *Women Talking* (2018), written as a literary representation of real events that took place between 2005 and 2009, in the Mennonite Manitoba Colony in Bolivia where many women were raped and violated at night by the men of their own community who had used an animal anaesthetic to make their victims unconscious in order to sexually assault them.¹ As the prefatory "A Note on the Novel" states, "*Women Talking* is both a reaction through fiction to these true life events, and an act of female imagination" (Toews, 2018, n. p.). The literary narrativization of these heinous sexual violations centred on the traumatization and sexual abuse of the female characters in the novel has understandably given rise to critical readings using theoretical approaches such as suffering, trauma, victimization, voice, and agency. This analysis, however, takes the critical lens of selected contemporary spatial literary studies, as well as cultural and feminist geography to explore the significance of spatiotemporality in the novel as another dialogue around this novel. Given the fact that the community described in the novel is a male-dominated and strict religious environment in which predating attacks were inflicted on the women of the community in their own homes, it is evident that the systems and practices of domination are circumscribed by patriarchal space narratives. These elements corroborate the relevance of discussing

¹The novel has drawn additional attention thanks to its recent cinematic transposition as an American drama film written and directed by Sarah Polley, with a cast that includes film stars Rooney Mara, Claire Foy, and Frances McDormand (who doubles as a producer on the film). The film had its premiere in September 2022 and has since been screened at several film festivals, reaping its first awards, and inciting heightened interest for the novel.

this novel based on questions of space, in this case gendered space and female victims. This paper contends that spatial issues are intricately connected to those of social justice and affective power for the victims who are also reduced to the position of the marginalized and vulnerable. In keeping with the understanding of affective dimensions (e.g. pain, suffering, shame) and the production of social reality as constitutive of space, the aim of this research is to exemplify the complex processes resulting from the interlacing of relations between gender and space.

Materials and Methods

In her 2018 novel *Women Talking*, Canadian author Miriam Toews, who was brought up a Mennonite but left the community when she was eighteen, gives a fictional narrative modelled on the real colony of Manitoba in south-eastern Bolivia. The novelistic narrative deals with the gathering of the three generations of Loewen and Friesen women, representing all female members of the community to discuss their course of action and since they have to meet in secret, they do so in an unused barn hayloft belonging to the ailing Earnest Thiessen in the fictional Mennonite colony of Molotschna. The novel starts with the women of the community-victims of the sexual violations—forced to decide on their fate after the attackers had been arrested:

The meetings have been organized hastily by Agata Friesen and Greta Loewen in response to the strange attacks that have haunted the women of Molotschna for the past several years. Since 2005, nearly every girl and woman has been raped by what many in the colony believed ghosts, or Satan, supposedly as a punishment for their sins. The attack occurred at night. As their families slept, the girls and women were made unconscious with a spray of the anaesthetic used on our farm animals, made from the belladonna plant. The next morning, they would wake up in pain, groggy and often bleeding, and not understand why. Recently, the eight demons responsible for the attacks turned out to be real men from Molotschna, many of whom are the close relatives – brothers, cousins, uncles, nephews – of the women. (Toews, 2018, p. 4)

The colony's fundamentalist leader and bishop, Peters, at first silenced the women and dismissed their testimonies of the sexual attacks, but when Salome, one of the victims, came after the predators with force, he called the police to protect them (not the women) and taken away in custody. Peters has offered the assaulted women grim conditions: either to forgive the men or to leave the colony: "If the women don't forgive the men, says Peters, the women will have to leave the colony for the outside world, of which they know nothing. The women have very little time, only two days, to organize their response" (Toews, 2018, p. 5). The only man allowed at their meetings is August Epp, who is invited by Ona, who is his childhood friend and one of the victims, and he is to serve as notetaker and translator since the women do not speak English, only their mother tongue Platdeutsch (Low German). The role and narration of August who himself is some sort of community outcast for his past which he has to atone, by the ruling of the Mennonite elders, and so he is only allowed to inhabit a shed on the outskirts of the colony. This summary of themes and issues in the novel indicates the complexity of various issues that have to be raised in the women's discussions, both practical and ethical, also on account of their faith and religious practices tied to issues of sin, forgiveness, love, loss, rebellion, and the position of women. The women deliberate on how to reconcile their differing, even divergent views regarding the future course of action because their families, homes, and community no longer represent places of safety. Since they are not able to read or write and have no knowledge of the world beyond their colony, the charting of any new path involves planning and reconsidering the whole of their being—their beliefs, values, and relationships.

This paper engages the primary literary text by employing selected methods of spatial studies, primarily new understandings of material and imaginative geographies of home as well as of the emancipatory process related to the women creating their own map in more than just physical form. Considering that "where things happen is critical to knowing how and why they happen" (Warf & Arias, 2008, p. 1), this paper seeks to set spatiality at the center of its analytical agenda, and thus advance an alternative and ampler understanding of the women's experience and the role of space in mapping geographies of resistance and survival. Since the emergence of the "spatial turn" in the social sciences and humanities, "space has become indispensable across the social sciences and humanities" (Warf & Arias, 2008, p. 10), and the reaffirmation of space has come to encompass various dimensions of daily existence, human

subjectivity, and identity, regarded as vital to any comprehensive interpretation of social life. Space has thus appeared in diverse realms of knowledge as scholars have demonstrated that daily thought-processes and behaviour are not mere reflections of the world, and “space could no longer be seen simply as a backdrop against which life unfolds sequentially, but rather, intimately tied to lived experience” (Warf & Arias, 2008, p. 4). As a consequence, the development of spatially focused literary studies is closely tied to criticism in a range of fields that include literary geography and spatial humanities, with the resulting effect on contemporary research on the interrelations among space, place, and literature. Even though scholarship has traced the relationship between literature and space or place over a long time, “the development of distinctive scholarly practices related to that work within literary studies or within such spatially oriented sciences as geography are relatively recent” (Tally, 2021, 317). It is therefore an apt and useful analytical strategy to examine Toews’ novel in terms of the way the characters’ experience of space in the aftermath of their traumatic suffering connotes and is negotiated by their relations to the material and discursive reality around them. But, simultaneously, as scholars remind us, “Space is not simply a passive reflection of social and cultural trends, but an active participant, i.e., geography is constitutive as well as representative” (Warf & Arias, 2008, p. 10). In *Women Talking*, the victims are forced toward a new sense of their lives, previously embedded in the familiarity of their colony, requiring also maps that are of or translate as expressions of space. An integral part of this mapping is their verbalized plan turned into a reflective and performative development. For all these reasons “Narratives are, in a sense, mapping machines. On the other hand, narratives—like maps, for that matter— never come before us in some pristine, original form. They are always and already formed by their interpretations or by the interpretative frameworks in which we, as readers, situate them” (Tally, 2014, p. 3). Given that the centre of the women’s experience and practice of space and social relations is the domestic sphere, this analysis will also examine the social construction of home as it is related to the formation of identity and values, first from a broader theoretical angle, and then with specific reference to Toews’ novel and its context of the male-female dichotomy in a patriarchal society.

Contemporary scholarship has increasingly approached domestic space as socially constructed, signifying power negotiation and contestation. However, earlier theories tended to be speculative, such as the reasoning of the French philosopher Gaston Bachelard, who in his study *The Poetics of Space* discusses home as “our first universe” (Bachelard, 1994, p. 4). Identifying home positively as a crucial existential space, invested with the capacity of shelter and well-being, allowing us to “dream in peace” (Bachelard, 1994, p. 6), he also notes its symbolic “powers of integration” (Bachelard, 1994, p. 6) that integrate former histories and personal strivings of individuals. Phenomenological interpretations have influenced human geographers, who similarly embraced the construct of home as locus that is personal, intimate, and poetical, such as in the words of humanistic geographer Yi-Fu Tuan, in his description of homes as “intimate places to human beings everywhere” (1977, p. 147). Resounding Bachelard’s idea of “dreaming in peace” and the ideological association of home with safety, support, and belonging, Tuan also highlights the various sensory and affective aspects connected to that space with “the steady accretion of sentiment over the years” (Tuan, 1977, p. 33), which endows space its sense of place. He further claims the centrality of home in human geography as follows: “Home is the key, unifying word for all the principal subdivisions of geography, because home, in the large sense, is physical, economic, psychological, and moral; it is the whole physical earth and a specific neighborhood; it is constraint and freedom” (Tuan, 1991, p. 99). However, the traditional notions of home as peaceful and comforting in an idealized state where “the outside has no more meaning” (Bachelard, 1994, p. 85) have been contested by cultural and feminist geographers because of their exclusion of others, especially women, who live in that space. Exposing the male-centred and gendered understandings of home as a site of safety and nurturing exclusively, cultural geographers have addressed the impact of power relations that produce difference, inequality, and contestation. Arguing against the celebration of home as an ideal site, feminist geographer Gillian Rose calls attention to power relations that humanistic geography has disregarded and failed to “have understood homes and communities as sites of oppression – by the state, by capitalism and by patriarchy” and further exposes their shortcomings: “The humanists’ refusal to consider possible systematic differences in experiences of home erases consideration of feminist arguments, and suggests that only masculinist work could use the image of place as home so unproblematically” (Rose, 1993, p. 56). As a space of belonging circumscribed by notions and practices

of gender, home, and specifically the roles of women within it, has increasingly been associated with domesticity, restriction, and violence, exemplified also in the novel *Women Talking*. Thus home represents an important *locus* of inclusion, marginalization, and contention that upholds memories and identities. Taking into account the above arguments, home can be conceived as a gendered space that shapes identity through spatial categories doubling as binary the public and private. As Don Mitchell argues, “gender is spatially constructed in that it is constructed in and through particular social spaces (however defined)” (2000, p. 219). For that reason, gender is always social constructed, and thus shaped by the dynamics social spatial categories and relations.

Another significant contribution to understanding domestic space and the development of a critical geography of home Linda McDowell’s book *Gender, Identity and Place Understanding Feminist Geographies*, with its cautioning to examine the site of home in all its complexity and import (McDowell, 1999, p. 36). In a similar vein as Gillian Rose, McDowell argues against the earlier prevailing essentialist approaches to domestic spatial categories:

The meaning of the home, the nature of a house and the consequences of homelessness across space and time in different societies and regions are now growing areas of cross-disciplinary investigation. And although the house and the home is one of the most strongly gendered spatial locations, it is important not to take the associations for granted, nor to see them as permanent and unchanging. (McDowell, 1999, p. 93)

Opposition to Bachelard’s notion of home as ideal space has also come from Alison Blunt and Robyn Dowling whose 2006 book *Home* proposes an understanding of home that entails three intimately linked components: “home as material and imaginative; the nexus between home, power and identity; and the multi-scalarity of home” (2006, p. 254). They remind us that “[h]ome is much more than a house or the physical structure in which we dwell. Home is both a place or physical location and a set of feelings” (2006, p. 254), and thus the material and imaginative geographies of home are closely connected and affect our sense of self. As a consequence, home manifests the process of dwelling in space and the realization of one’s identity and sense of belonging. Further, these scholars have alerted to the intertwining of home, power, and identity: “Home as a place and as a spatial imaginary helps to constitute identity, whereby people’s senses of themselves are related to and produced through lived and metaphorical experiences of home. These identities and homes are, in turn, produced and articulated through relations of power” (Blunt & Dowling, 2006, p. 256).

The importance of considering the interrelation of space and gender and their application in literary studies has also been elucidated by another scholar in the field of feminist geography, Doreen Massey. Her concept of space-time, in resistance to the previous association of time as masculine and space as feminine, regards human perceptions of space as embedded in experience of time, in opposition also to the abstract designation of space as empty; instead, she argues, “there was always space-time, a field of contestatory interrelationships, out of which meanings were constantly constructed and renegotiated” (Massey, 1994, pp. 136-7). Of particular relevance for this paper is her book *Space, Place, and Gender*, in which she states that “space and place, spaces and places, and our sense of them (and such related things as our degree of mobility) are gendered through and through. Moreover they are gendered in a myriad different ways, which vary between cultures and over time” (1994, p. 186). Acknowledging home as a site of diverse, even divergent aspects such as belonging, intimacy, desire, fear, and alienation, Massey uses the term a “place-called-home” to designate its central role in human life, permeated with meanings, experiences, emotions, and relationships (1994, p. 151). She further illuminates the conceptualization of women and home as intimately interlocked where home represents a place of origin, stability, refuge, and self-realisation, thus a site of a physical, geographical or architectural construction as well as identity formation (1994, p. 151). On the other hand, those who are deprived of a place they can consider home yearn and strive for such a “place-called-home”. For women, that state is particularly difficult as the lack of home signifies an aberration from their expected placement and association with the domestic sphere: “Homelessness for women challenges every assumption about a woman’s place” (Massey, 1994, p. 90). It is against this theoretical backdrop that the decision of the women in Toews’ novel is viewed as it connotes a multiplicity of aspects deeply linked to their spatial experiences and practices that inform their decision-making process through their performative acts of talking, i.e. deliberating, arguing, raising their consciousness and reaching a necessary

yet emancipating decision. In this manner, space emerges as “a product of interrelations. Space does not exist prior to identities/entities and their relations”, according to Massey’s reasoning in her volume *For Space* (2005, p. 9). Speaking of “the politics of interrelations” that shapes the formation of identities, Massey designates space as a relative “product of interrelations constituted through interactions” that range from the most immediate circumstances to the global. Massey’s second proposition views space as endowed with “the possibility of the existence of multiplicity in the sense of contemporaneous plurality”, encompassing individual and different courses that coexist, grounded in multiplicity. As her third argument, space is recognized “as always under construction”, contingent on material practices that shape relations and that is a process “never finished; never closed” (2005, p. 9). The relevance of this angle to this analysis is demonstrated in the ideological circumstances of Toews’ female characters in their community, relative also to the broader context of which they have been denied access to knowledge and yet need to engage it in the course of their new awareness and selfhood.

Additional cogent explanations about spatial arrangements and traditional codification of space for women are offered by author Daphne Spain in her 1992 book *Gendered Spaces*, arguing that differentiated spatial arrangements have been used to prevent women from gaining knowledge and, in turn, possibility to develop their potential: “Women and men are spatially segregated in ways that reduce women’s access to knowledge and thereby reinforce women’s lower status relative to men’s. ‘Gendered spaces’ separate women from knowledge used by men to produce and reproduce power and privilege” (1992, p. 3). This spatial organization between sexes is created and maintained by social relations and enforces status differences, as Spain contends in another study: “the *physical separation* of women and men also contributes to and perpetuates gender stratification by reducing women’s access to socially valued knowledge” (1993, p. 137; italics in the original text). Thus spatial segregation and the related practices “reinforce and reproduce prevailing status distinctions that are taken for granted” (1993, p. 137), effected by the same structures in the community: “public and private spheres are not separate worlds but aspects of the same sociocultural system” (1993, p. 139). It comes therefore to little surprise that in cultural and feminist spatial scholarship close scrutiny is paid to the domains of public and private and their respective associated norms, values, and practices, especially the issues of male control of the public space and the constraints imposed on the female members of a community, much like in the novel *Women Talking*.

Findings and Discussion: Spatial and Social Issues in *Women Talking*

The above theoretical explication provides the framework for the critical reading of the novel in terms of the socially constructed and spatially (re)produced relations for the female characters whose fates also raise questions about femininity, the body, subjectivity and identity. In the gendered spatiality of their community, the patriarchal and predatory practices reduce women to an existence of sexual violence and the continuous threat of it. The spatial arrangement of their colony proves as ideal for these assaults since the houses are set far away from each other, without electrical light: “The houses are small tombs at night” (Toews, 2018, p. 14). In this way, the practice of space and the social relations in the domestic sphere exemplify the social construction of the domestic sphere which is contrary to Bachelard’s idealization of home as a refuge from harm because the women are attacked in their homes and do not “dream in peace”. One of the female characters seems aberrant as her spatial arrangement differs from the community’s prevailing standards and customs and seems an obtainable object for the abusers: “She [Ona Friesen] was a reliable target because she slept alone in a room rather than with a husband, which she doesn’t have. Or want, it seems” (Toews, 2018, p. 28). Ona’s daring of the spatial and social constraints is articulated in the afterthought “Or want, it seems”, intimating her challenge to the social order. The contestation of the conventional male-female socio-spatial organisation in the domestic sphere casts this character as “a woman out of place” (Tonkiss, 2005, p. 98), as if venturing into a set of behaviour through this spatial set-up that is not considered appropriate a moral respectable woman. Thus the definition of a women based on her spatial practice is tied to a man and in this line Tonkiss proposes a conceptualisation of spatial legitimisation that bestows a woman who was deemed without right to occupy a space the right to it under the condition she is paired with a man, which instantly reverses her status and classification (2005, p. 100). Another character suffers not only a vile and forceful sexual assault, but also the subsequent denial of help through isolation of the women of the community:

When Greta had cried out, the attacker covered her mouth with such force that nearly all her teeth, which were old and fragile, were crushed to dust. The traveller who gave Greta her false teeth was escorted out of Molotschna by Peters, who then forbade outsider helpers from entering the colony. (Toews, 2018, p. 30)

The space of the colony is defined by the social relations and, as Tonkiss asserts, gender is not marked by the limits of biology, but by social ties which shape and are shaped by space (2005, p. 94). On account of the construction of space by social interactions, gender roles and differences are also produced by space, and, as a consequence, their interaction is established. Clearly, for the female survivors of the assaults their homes and the colony as a whole are manifested as “sites of oppression [...] by patriarchy” (Rose, 1993, p. 56), and home is where power relations impart difference, inequality, and violence. The sense of liminality and the “male gaze” (Mitchell, 2000, p. 224) is directly connected to the victim’s fractured subjectivities in the colony’s gendered practices that also subject the female body to automatization and abuse, evident in their portrayal as breeders: “It’s not unusual for a family to have fifteen children. Or twenty-five children” (Toews, 2018, p. 48). Given the gendered geographies of the domestic sphere, the women’s fear in their circumstances as “spatialised,” and their “perceptions of danger have a specific geography” (Tonkiss, 2005, 103). The women of Molotschna navigate this specific “geography of fear” (Tonkiss, 2005, 103) in which their own community harbours the threat that invades their home at night for sexual exploitation. While the female members of the community are thus domesticated as workers and breeders, and sexually objectified, the colony’s men enjoy a safe space, opposed to the space that makes up the women’s “geography of fear”. The disastrous outcome of this socio-spatial pressure is starkly described also in this scene of other survivors, significant for the illustration of intertwined relations between gender and space permeated by male control and violation:

Mina hanged herself after Neitje [her daughter] was attacked in her bedroom, her wrists rubbed raw with baler twine, her body smeared with blood and shit and semen. At first, Peters told Mina it was Satan who was responsible for the attack, that it was punishment from God, that God was punishing the women for their sins. Then Peter told Mina she was making the attack up. (Toews, 2018, pp. 57-8)

The violation in the purported sanctity of the home and the intimacy of the bedroom is made unbearable in multiple ways, where the bodily trauma is followed by further verbal abuse and distorting attitude to the victims, against the claim that “home is both a place or physical location and a set of feelings” (Blunt & Dowling, 2006, p. 254).

The patriarchal control of the women’s bodies and the colony’s overall hegemonic attitude demonstrated also in the downplaying and misrepresenting of the assaults in which even some victims’ family members-attackers are cast as “unwelcome visitors as the rapists are euphemistically referred to by the elders” (Toews, 2018, p. 49), capable of the following horrors: “Nettie Gerbrandt, too, was attacked, possibly by her brother, and gave birth prematurely to a baby boy so tiny he fit into her shoe. He died hours after being born and Nettie smeared her bedroom walls with blood. She has stopped talking, except to the children of the colony” (Toews, 2018, pp. 45-46). Since Nettie was drugged, rendered mute and helpless during the attacks, consequently, she shuts herself up and no longer talks to the adults in the community. But the multiply traumatizing and debilitating violation is made visible through Nettie’s marking the room’s walls with her own blood which signifies the sexual violation she suffered in the space of her room, in a “place-called-home” (cf. Massey, 1994), shattered by trauma, as a spatial and bodily affect. In her own mute yet poignant way, the victim inscribes her pain on the walls, as an outcry against the hegemonic male power and patriarchal suppressing of voices².

With the women’s position in the community strictly gendered, their spatial arrangement is also bounded by the social production and power relations, reducing them to the kitchen as their domestic sphere of constraint and endless engagement, evident in their decision where to hold their discussions: “The women prefer to meet in this hayloft rather than at one of their kitchen tables because in the kitchen there are children everywhere and always underfoot” (Toews, 2018, p. 48). They find the hayloft as a place of safety, on account of both its physical separation from their homes and as an interstitial space, not another house where the prevailing social construction of home would apply. It is, as Kehler asserts,

² For a more extended discussion of the novel as a feminist parable, see Kehler, 2020.

a “symbolically peripheral space” that enables the women to re-evaluate their future selves, also in terms of their religion through “exploration of what entrance to the kingdom of heaven—which they initially define as the afterlife for the faithful—requires in the present” (Kehler, 2020, p. 414).

Since the colony’s female members are relegated to the lowest social stratum, with spatial separation in all spheres of life, their suffering stems also from the dynamics of “gendered spaces” through denial of resources kept by those with power (cf. Spain, 1993). This socio-spatial configuration in the novel is also shown as the women form a new community of their own, as Steffler designates it: “a women’s collective verging on a human collective, [...] which translates and mediates the world from the hayloft” (Steffler, 2020, p. 9). The significance of the hayloft is in its function “as a space of dialogical encounters and a contact zone between temporalities and between regions” (Steffler, 2020, p. 2) that ultimately operates as “[t]he dialogical space” that “reverberates with these familiar and energetic moves toward creative reimaginings of entrenched binary oppositions” (Steffler, 2020, p. 2). The women’s gathering site of the hayloft through its liminality implies a female space of rejecting and resisting the repressive male discipline and order. outstanding

Women Talking describes the victims’ responses to their traumatic experiences and their subsequent struggle for healing and emancipation as survivors and women who need to chart their own, new course which entails also re-examining the colony’s dominant and entrenched power structures. The women’s fractured subjectivities reflect their efforts to cope with their impossible dilemmas and traumatized selves profoundly shaped by their community’s patriarchal and social relations that are also largely spatially produced. Imagining their future community as a different way of inhabiting, knowing, and interacting, Ona envisions it as follows: “The schoolhouse must display a map of the world so that we can begin to understand our place in it. A new religion, extrapolated from the old but focused on love, will be created by the women of Molotschna” (Toews, 2018, p. 56). The implication of having a spatial orientation as key to their knowledge of their own place in a sense, and of themselves in consequence, is another indication of the victim’s new awareness of selfhood and empowerment. As the women have previously been reduced to the domestic sphere and taught that such spatial arrangements are absolute by the social and religious norms, their discussions reveal the difficulties of conceiving to be outside of context, especially in terms of the specific Mennonite theological framework in which the threat of excommunication weighs heavily on them. Additionally, the very notion of losing their home fundamentally disrupts “every assumption about a woman’s place” (Massey, 1994, p. 90).

While the women weigh up their possibilities, the sense that clarity about and comprehension of their situation, its predicaments, and its possibilities are needed. Hence, when the women debate fleeing versus leaving the colony, “Mejal Loewen interjects: Not fleeing, but leaving. We’re talking about leaving” (Toews, 2018, p. 40). The differentiation is not a matter of style but fundamental leave-taking from the position of victims towards agency. At once, this growing autonomy and determination of their own mind also involves spatiality in order for them to survive, assert their new selves and make sense of the world. As the women engage their plight and possibilities for action under intensified pressure because time for decision-making is running out, practical matters arise, among them the need to know where they would go, and even if they had a map, how they would proceed since they are not able to read them, which proves that spatial separation of women and men affects women in slashing the “women’s access to socially valued knowledge” (Spain, 1993, p. 137). But the rising awareness that the women need to create a new sense and spatial organization for themselves in the world is articulated when: “Ona makes a suggestion: Perhaps the women can create their own map as they go” (Toews, 2018, p. 84). In this proposition lies the idea of mapping as intervention and the ultimate means that reconfigures the spatial pressure that at the same moment implies that they claim their subjectivity and weighs heavily on their whole being, thus making Greta’s younger daughter Mejal suffer a bout of infirmity, making Mariche, Mejal’s older sister, conclude “that Mejal’s episode was brought on by the thought of the women creating their own map. Not a conscious fear of do-it-yourself map-making, she explains, but of what it implies: that we are masters of our own destiny. That we will be setting off into unknowable space” (Toews, 2018, p. 86). This distinct pronunciation of the possibility of survival and emancipation also indicates their spatial rearrangement and makes not just for powerful narration but also affective dimension of embracing this transforming and liberatory step. The women’s fate looms

clearer with their exchanges and the hayloft—their alternative space of support, direction, and decision-making—is conducive to this process of the emancipatory collective, seen also in Agata's words:

[...] we must leave in order to achieve that distance you speak of. Perhaps we could call it perspective. A new perspective, one that is rational, understanding AND loving and obedient, and in keeping with our faith, all at the same time. It is our duty to leave. [...]

Not fighting, but moving on, says Ona. Always moving. Never fighting. Just moving. Always moving. She seems to be in some kind of trance. (Toews, 2018, p. 109)

The intertwining of social relations and the religious beliefs with the gendered spatial configuration for the women represents a knot that they seek to understand since the very same theological practice and leadership has legitimized the violence they suffered in the colony. This growing understanding is made clear when Greta expands on Agata's and other women's thoughts:

Leaving will give us the more far-seeing perspective we need to forgive, which is to love properly, and to keep the peace, according to our faith. Therefore, our leaving wouldn't be an act of cowardice, abandonment, disobedience or rebellion. [...]

By leaving we will sooner achieve those things required of us by our faith—pacifism, love and forgiveness. And we will be teaching our children that these are our values. By leaving we will be teaching our children that they must pursue these values above and beyond the expectations of their fathers. (Toews, 2018, pp. 110-111)

These words illustrate that the women's awareness of themselves has taken a new perspective articulated by Agata in which the earlier social construction of home formed by patriarchal manipulation and hegemony is being reconsidered and negotiated. Having understood the depth and harm of the masculinist hegemony in their community, the women's concerns are irreducibly tied to those of social legitimacy and affective capacity, directing the survivors to claim a new space, contesting the previous position of helplessness and marginalization. Ona's words speak to that effect:

Peters said these men are evil, the perpetrators, but that's not true. It's the quest for power, on the part of Peters and the elders and on the part of the founders of Molotschna, that is responsible for these attacks, because in their quest for power, they needed to have those they'd have power over, and those people are us. (Toews, 2018, p. 123)

The women are also increasingly speaking of their faith as divergent from the dominant declarations and hegemonic web of dependence and vulnerability that the women had to accept as also a spatial arrangement. But, interestingly, when Ona further reasons about power relations in their community and theological tenets, she elucidates as follows: "if we are created in God's image it allows room for our souls, for us to have them and to be in service to them. The power that we have is to give in to the power of our souls" (Toews, 2018, p. 127). In their newly attained material and imaginative geography that will counter the "geography of fear" (cf. Tonkiss, 2005) and engage the intermediary space of the hayloft ultimately also for a final act of mapping. As the women's plans are nearing completion, the danger of the Koop brothers revealing the women's secret escape looms large, but the women thwart them by luring them into the hayloft ostensibly to have two girls lie with them, but Salome uses the attackers' belladonna spray to render them unconscious and thus unable to inform on the women (Toews 205-206). The disclosure that the spray had always been stored in Peters' premises shows additionally the ultra-conservative and abusive system of power enforced in the colony and the hayloft is the transitioning to their new selves, evident in the description how the girls "climbed down the ladder, then ran laughing, exuberantly, away from the barn, away from Molotschna" (Toews, 2018, p. 206).

Conclusion

Miriam Toews' novel *Women Talking*, published in 2018, is an imagined representation of real events that happened over several years in the Bolivian Mennonite Manitoba Colony, where over one hundred girls and women suffered sexual attacks and rapes by male members of the community and, in some cases, of their own families. Due to the heinous nature of the sexual crimes and the vulnerability of the victims, and due to the Me#Too movement, the novel and its recently screened cinematic transposition have been attracting world-wide attention and analytical readings. Given that Toews' literary response

to these traumatic experiences is focused on the survivors and their reactions in the aftermath of the rapes, the prevailing critical lens in the analyses so far has mostly been informed by trauma and feminist studies, examining questions of suffering, victimization, vulnerability, and agency. This paper engages another theoretical approach with the application of spatial literary studies by illuminating the relevance of the issues of gendered space for this novel. Since the Mennonite colony portrayed in *Women Talking* is a strictly religious community run by men and based on spatial segregation, the women's designated space of home mirrors the social practices of discrimination and abuse, evident also in the affective elements of their suffering that include pain, shame, and recovery. This analysis has demonstrated the suitability of applying spatial categories in critical readings of this novel as they are closely connected to issues of gender, social and power relations. Thus the material and methods represent an original contribution to the crucial exchange of ideas concerning marginalization, gender, space, justice, and emancipatory practices in various spheres of cultural and literary production.

Contemporary research in cultural geography has also focused on the politics of home since the domestic space, as any other space, is personal and social. Earlier understandings of home, largely based on Bachelard's phenomenologically influenced ideas, saw it principally as connoting comfort, shelter, and belonging. Drawing on these notions, humanistic geographers such as Yi-Fu Tuan declared home as both constriction and well-being, with particular consideration of the sensory and emotional dimensions that inform domestic space. But cultural and feminist geographers such as Gillian Rose, Don Mitchell, Daphne Spain, Linda McDowell, and Doreen Massey, have cogently argued for the necessary inclusion of marginalized members of the society, particularly women, whose experience of home is shaped by the power structures and power relations (the government, economic and patriarchal orders). The resulting experience of home and community for others, especially women, is that of disparity, inequality, and contention, and, in the case of *Women Talking*, of contestatory associations of domesticity, constraint, and abuse. Home as a "gendered space" (cf. Spain, 1992) shaped by the interactions or "the politics of interrelations" (cf. Massey, 2005) between social relations and space, is instrumental for constructing identity and values.

Toews' protagonists grapple with the social construction of home which is the node of their identity; they are profoundly shaken by their traumatic experiences, and, moreover, as objectified women, their mistreatment is rationalized by their abusers. The reflective process of talking propels them to re-evaluate and re-negotiate the socio-spatial order in which assertions of power are spatialized. Thus their new mapping of the spatial arrangement entails a multiplicity of aspects deeply linked to their spatial experiences and practices that inform their decision-making process (whether to leave or stay in their abusive environment) through their performative acts of talking, i.e. deliberating, arguing, raising their consciousness and reaching a necessary yet emancipating decision. The resulting trajectory is not limited to a new material chart or spatial route for the female victims, but also involves a new awareness of themselves, distinct from the one that had previously been firmly lodged in their colony's repressive, violent and recalcitrant male hegemony. The survivors' struggle to make sense of the changed perception and practices of their domestic space and community constitutes an integral dimension in their striving toward a transformed physical, cognitive, and emotional engagement, that demonstrates a new approach to space, social relations, beliefs, and cultural values. The novel uses and inverts the ideal of home in which in order to demonstrate the necessary pursuit for the women toward a new locus that would fulfil their own understanding of what constitutes a "place-called-home" (cf. Massey, 1994). The survivors' redefining of the self proves closely connected to the interlaced dynamics of gender, space, social justice and affect. Miriam Toews' novel *Women Talking* is irreducible to a universal narrative, yet it also talks about all marginalized individuals and communities searching for their map to their liberated and empowered selves.

References

- Bachelard, G. (1994). *The poetics of space*. [1958] Trans. Maria Jolas. 2nd ed. New York: The Orion.
- Blunt, A., & Dowling, R. (2006). *Home*. New York / London: Routledge.
- Kehler, G. (2020). Becoming divine women: Miriam Toews' *Women talking* as parable. *Literature and Theology*, 34(4), 408-429.

- McDowell, Linda. (1999). Gender, identity and place: Understanding feminist geographies. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Massey, D. (2005). For space. London: Sage.
- Massey, Doreen. (1994). Space, place, and gender. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mitchell, Don. (2000). Cultural geography: A critical introduction. Oxford: Blackwell.
- Pooley, Sarah. (Director). (2022). Women talking [Film]. Orion Pictures.
- Rose, Gillian. (1993). Feminism and geography: The limits of geographical knowledge. Maiden, MA: Polity.
- Spain, Daphne. (1992). Gendered spaces. Chapel Hill, NC: University North Carolina Press.
- (1993). Gendered spaces and women's status. *Sociological Theory*, 11(2), 137-151.
- Steffler, M. (2020). Breaking patriarchy through words, imagination, and faith: The hayloft as Spielraum in Miriam Toews' Women talking. *Canadian Literature*, Vancouver Issue 243, 61-78.
- Tally, R. T. Jr. (2021). Spatial literary studies versus literary geography?: boundaries and borders amidst interdisciplinary approaches to space and literature In Tally, R. T. Jr. (Ed.) *Spatial literary studies interdisciplinary approaches to space, geography, and the imagination* (pp. 317-331). New York / London: Routledge.
- Tally, R. T. Jr. (2014). Introduction: Mapping Narratives In Tally, R. T. Jr. (Ed.) *Literary cartographies: Spatiality, representation, and narrative*. Palgrave, (pp. 1-12).
- Toews, M. (2018). Women talking. London: Faber & Faber.
- Tonkiss, F. (2005). Embodied spaces: Gender, sexuality and the city In Tonkiss, F. (Ed.) *Space, the city and social theory*. Cambridge: Polity, (pp. 94-112).
- Tuan, Y. (1991). A view of geography. *Geographical Review*, 81(1), 99-107.
- Tuan, Y. (1977). Space and place: The perspective of experience. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Warf, B. & Arias S. (2008). Introduction: The reinsertion of space into the social sciences and humanities In Warf, B. & Arias, S. (Eds.) *The spatial turn* (pp. 1-10). New York / London: Routledge.

KENT ve İNSAN İLİŞKİSİ ÜZERİNDEN MODA

FASHION THROUGH THE CITY and PUBLIC RELATIONS

Sefa ÇELİKSAP

Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü

Dr., Istanbul Aydın University, Faculty of Communication, Department of Radio, Television and Cinema

ORCID ID: 0000-0003-1171-209X

Mustafa Gürgüler

Dr., Haliç Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Bölümü

Dr., Halic University, Faculty of Fine Arts, Department of Textile and Fashion

ORCID ID: 0000-0001-7733-2159

ÖZET

Geçmişin izlerini daha sağlıklı görebilmek için kentlerin sokaklarında dolaşmamız gerekir. Turistlik amaçla yapılan gezilerin ana fikrinde bu düşünce yatar. Kent sokaklarında özgün mimari yapıların koruması altında yaşayan halkın yüzlerce, binlerce yıl boyunca biriktirdiği kültürel varlıkları, değerleri izleyerek, inceleyerek kendimiz ile empati yaparak ortak iletişim dili ararız. Aynı heyecan modern yerleşim birimlerinde moda, lezzet, yeni kişilerle tanışma olarak düşünülse de farklı coğrafyalarda geçmiş kadim kültürlerin gizemli atmosferinde gizli kalmış sanatı, etnografyası da bir o kadar etkili olur ziyaretçilerinin üzerinde.

Toplumların kent kültür birikimleri başlangıçta mimari karakter ile karşımıza çıksa da giyim tarzları, moda anlayışı, sokak lezzetleri, müziği, dansı kentin sosyolojik karakterlerini oluşturur. İlginç biçimde antik uygarlıklara ait kalıntılarda yer alan, tarihin derinlerinden gelen el sanatları, duvar resimleri ve yontu sanatına ait örnekler önemlidir. Bu kanıtlar üzerinden bakıldığında özellikle tekstil ve giyim modasına yoğunlaştığımızda saç stilinden makyaj ve aksesuar kullanımına kadar tüm ip uçlarını görebiliriz. Günümüzde bu belgesel örnekler fotoğraf ve sinema gibi yeni nesil görüntüleme teknikleri aracılığı ile farklı ülkelerin kentlerine ulaşarak merak uyandırır.

Doğanın zor koşullarına daha dirençli yapay, konforlu, güvenli olarak tasarlanan kentler Asya kıtasından Anadolu topraklarına ve orada tüm kıtalara yayılan insan yığınlarına barınak olurken, işgal edilmek için birçok istilacıların da gözdesi olmuştur; güç uğruna.

Kırsal kesimden farklı olarak inşa edilen kent adı verilen yerleşim birimleri de kendi sosyal statüsünü yaratırken edebiyat, fotoğraf, sinema gibi tüm sanat dallarının ilham kaynağı olarak karşımıza çıkar. Tanımını sadece giyimle bilinçli sınırladığımız kent ile giyim modası da bu anlamda kendi üzerine düşen rolü yerine getirmek için eğlence kültürünün bir parçası olan sinema üzerinden kendini kent insanına tanımlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent, moda, sinema, insan.

ABSTRACT

One should walk in the city streets just to see the traces of the past more clearly. This opinion lies behind the main idea of sightseeing. We look for a common communication language by watching and examining cultural assets and values accumulated by people living under the protection of original architectural structures in city streets for hundreds and thousands of years and empathizing with ourselves. Although the same excitement may be thought of as fashion, taste, and meeting with new

people in modern settlements, the art and ethnography hidden in the mysterious atmosphere of ancient cultures in different geographies may also be effective on the visitors.

Although the urban cultural background of societies initially shows itself as an architectural character, clothing styles, fashion sense, street tastes, music, and dance constitute the city's sociological characters. Interestingly, examples of handicrafts, wall paintings and sculptural arts located in the ruins of antique civilizations from the past are important. Looking through this evidence and focusing especially on textile and clothing fashion, we could see all the clues from hairstyle to make-up and accessory use. Nowadays, these documentary examples arouse curiosity by reaching different cities of different countries with new-generation imaging techniques like photography and cinema.

Cities that were designed as more resistant to harsh conditions of nature, artificial, comfortable, and secure have become not only the shelters for people spreading from the Asian continent to Anatolia and eventually to all continents but also the targets for invaders; just for power.

Settlements called cities are built differently from rural areas to act as a source of inspiration for all branches of art like literature, photography and cinema while creating their own social status. City and fashion whose definitions are intentionally limited to clothing define themselves to the city populace over cinema which is a part of entertainment culture to fulfill their role.

Keywords: City, fashion, cinema, public.

Giriş

Kent insan üzerine yoğunlaşır. Kent ortamında kendisine tanımlanan sınırlar kadarıyla özgün ve özgür yaşam biçimini belirler. Bu aynı zamanda bireyin kendi ifade biçimi, iletişim dilini de yaratır. Barınma ihtiyacının giderildiği lüks, zengin bölgeler, orta sınıfın yaşadığı eğitimli gruplara ait mahalleler ve doğal olarak yaşama tutunmak için varoşlar, gettolar kent yaşamının sosyolojik anlamda bölünmüşlüğüdür. Demografik yapının çeşitliliği iç ve dış göçlerin getirdiği, yarattığı kültürel bir kaos olarak yaşam biçimini, kalitesini etkiler. Bu durum sanat ve özel tasarımların, markaların tüketimini belirlerken, özellikle giyim alanında hedef kitleler de ekonomik kimlik ayrımı doğrultusunda şekillenir. Kent böylece sosyal sınıf farklılıklarının belirgin olarak görüldüğü dev vitrinlere dönüşür.

Özellikle sanatın yazılı edebiyat kısmı yoğun bir gözleme dayalı tasvirlerinde esin kaynağı olarak tüm bu kent görünümünden faydalanırken, sokaklar sinemanın canlı set ortamları olarak izleyicisinin karşısına beyaz perdede yansır. Teknoloji kullanılarak görüntü oluşturulan bir diğer sanat türü olan fotoğraf da belgesel bir nitelik taşıırken, aynı zamanda moda fotoğrafçıları için de bir çıkış noktası olabilir. Fotoğraf-Sinema Ekseninde Kent ve İnsan İlişkisinin Sorgulanması başlıklı makalede (Akın ve Çeliksap, 2021): *Kent insan ilişkisine baktığımızda, yaşam standartlarının altında oluşturulan denetimsiz barınakların birikimiyle insan doğal ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanır. Hayal gücüyle sosyal bir olgu olarak ortaya çıkan kent mekânı, fotoğraf ve sinemanın ele aldığı konular anlamında devasa bir stüdyoya dönüşür.* Bu bağlamda, kenti oluşturan bireylerin eylem ve faaliyetlerini konu edinen fotoğraf ve sinema bir gözlem yöntemi-aracı olarak tanımlanabilir ki aynı zamanda kayıt altına alarak gelecek için bir dokümanter, bir bellek oluşturur. Böylece birey bir anlamda gözlemlenirken diğer yandan da kent yaşamının içinde kişi olarak var edilir.

Bu anlamda bakıldığında kent modern insana aynı zamanda kültür ve sanat alanlarında olduğu gibi, bilim ve teknolojinin gelişimini ve yaşam içindeki işlevsel yerini de öğretir. Bilginin ve yeniliklerin hızlı yayılımını çeşitli iletişim organları sağlarken, kent insanı kırsal alandan gelmiş olduğu kökleri unutmaya ilk adımını giyim anlayışını değiştirmekle başlar. Ayakkabılar, pantolonlar, konuşma şekilleri, müzik türü ve yürüyüş şekli dahi değişir. Ancak uyum sağlamakta güçlük çeken kesim kendi klanları içinde varoş-getto olarak adlandırılan dış mahallelerde kırsal ve kentlilik arasına sıkışmak suretiyle sosyolojik anlamda evrilememiş, mutasyona uğramış bir şekilde arada kalır. Marka savaşları ortamında giyim modası için *çakma* olarak tanımlanan taklit ürünlerin tüketimine yönlendirilen bir kitle haline gelir.

Sanat sınırları içinde yer alan tiyatro kostümleri kendi geleneksel ve domestik yapısı nedeniyle izleyicide keyifli bir izlenim yaratır. Gerçek izleyici oyun izleme eylemi sırasında kendine uygun yanları bulur ve canlı sunum içinde oyun ve oyuncular ile empati kurar. Sinema üretim tekniği ve görüntü

üretimindeki avantajı ile seyirciyi daha çabuk ve kalıcı olarak büyüler. Filmin içeriği oyuncuların karakteri canlandırmadaki performansının ışık, kostüm ve makyajla birleşimiyle beyaz perdeye yansıdığı an izleyen kitle üzerinde hakimiyet sağlar ve bir çeşit mistik bir atmosfer içine kitler. Ancak gerçek yaşamda film senaryolarında tanımlanan giyinme olgusunun günlük yaşama bir etkisi var mı? Sorusu kolay bir cevap beklentisi yaratmaktadır.

Sanat türleri içinde sinema özgün dil yapısı nedeniyle insan ve çevresinin gerçeği üzerine kurgulanır. Senaryoya bağımlı olarak tasarlanan sinematografik yaşam felsefesi, mekân yaratımları, oyuncu (kast) seçimi sanat ve estetiğin kuralları içinde yönetmen denetiminde yoğrulur. İzleyici olarak tanımlanan hedef kitlenin önünde beyaz perdede destekleyici sanat disiplinleri aracılığı ile yapıt ortaya konur. İster dönem filmleri, ister bilim kurgu olsun kostüm tasarımı, aksesuar kullanımı önemli bir çatı oluşturur film tasarımında.

Tüm farklı sanat ve tasarım disiplinleri içinde barındıran film yapıtlarını bir bütün olarak görmek gerekir. Bu bağlamda kent ve insan ilişkisinde kendini öğüten bireyin dramatik mücadelesi Atıf Yılmaz'ın yönetmen olarak ele aldığı "Mine" filmi üzerine Ünsal Oskay "*Dağınık, eğitimsiz, bilgisiz bırakılmış kalabalıklar olarak itildiğimiz modern dünya...*" tanımlamasında ikonik hale getirilmiş filmi örnekler. Böylece başrol oyuncular aracılığı ile kentleşmenin yarattığı yabancılaşmanın, bireyin kendi içine düştüğü açmazların imgesel yaklaşımının beyaz perdedeki gölgesi üzerinden dikkat çekmektedir. "Mine" filmine ait tematik yorum açısından Ünsal Oskay aynı zamanda kadın-erkek ilişkisinde kent kültürüne uyumsuzluk sonucu ortaya çıkan yozlaşmayı da sunmaktadır. Bu fiili durum, yönetmen aracılığı ile kent insan ilişkisine dair gözlemlerin kentleşmenin insan duygu ve ilişkileri üzerinde yarattığı ağır değişiminin sinema aracılığı ile Kafka'nın dönüşüm tanımlamasını çağrıştıran imgesel metafor olarak karşımıza çıkar (Oskay, 2014). Modern çağ insanının yarattığı kaotik dünya sisteminde yeni nesil kentlerde geri dönüşümü olan endüstriyel malzeme kullanımı, sürdürülebilir tekstil malzemeleri adı altında giysi üretme gibi projeleri gündeme getirerek doğal yaşam alanların yok edilmesine kamufle ettiğini düşünmek zorunda bırakmaktadır.

Doğanın içinden çıkarak ki onun bir parçası olduğumuzu kabullenmekte zorlandığımızdan olsa gerek, beton ve demir yığınları içinde kendi özgürlüklerimizden vazgeçeme suretiyle barınaklarımızı kentlere dönüştürdük. Teknolojik anlamda yaşantımız kolaylaştıran keşifler; yani tasarımları farklı sosyal statüde ve ekonomik düzeylerde insanın faydalanması için düzenlenmiştir. Her ne kadar giyinme olgusu başlangıçta doğa şartları karşısındaki eksikliğimizi tamamlamak amaçlı ortaya çıkmış olsa da günümüzde bu işlevsel yapısına tüketim ve kendimizi kanıtlama, sınıflandırma açısından önemli anlamlar yüklenmiştir.

Bedenimizin bir parçası haline gelen giyim tarihine baktığımızda; saray halkının, aristokrat sınıfın, askeri giyimin özel sınırları içinde kalan ve sokaktaki halka inmemesi konusunda giyim ve tekstil malzemelerinin sıkı kurallarla denetlendiğini görürüz. Giyim kültürü sanayi devrimi sonrası birçok alanda olduğu gibi seri üretimin artması ve hızlı yayılmayı sağlayan iletişim araçlarının desteği ile alt sınıfların tüketimine ulaşmıştır. Kişiye özel terzilik ve dikiş serüvenini başlatan Ferderich Woldh; başlangıçta bakıcı elbiselerini incelemiş, sanat koleksiyonlarından etkilenmiş ve ilk denemelerini balo kostümlerine uygulamıştır. Kişiye özel terzi fikriyle bir taraftan Paris moda merkezi haline getirilirken, diğer yandan da ilk moda tasarımcısı olma hakkını kazanmıştır (Krick, 2000).

Kentin gerçek sahiplerinin oluşturduğu ikonik sınıfların imgesel olarak saygınlık göstergesi olan giyim-moda kavramı yeni dünyanın ekonomik anlamda ayakta kalmasını sağlamak amacıyla sistemli hale getirilmiştir. Giyim kültür tarihi bağlamında gelecek ve geçmiş arasında köprü kuran moda, toplumun ve bireylerin fizyolojik, sosyolojik, ekonomik ve kültürel standardını ya da statüsünü belirleyen bir göstergedir. Böylece giyim görünenden daha fazla olup sadece bir giysiden ibaret olmayıp, tercih edilmiş bir yaşam şeklidir kent içinde. Bu bağlamda moda sinema ve fotoğrafın görsel illüzyon sağlamasıyla giyim modasının bir virüs gibi yayılmasının en etkili yöntemlerinden birine dönüşür.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda giyimin önemli bir uluslararası belirteç olduğunun anlaşılması önemli bir devrimdir. Gerçekleşen bu toplumsal değişim sonrası Türkiye'de tüm sınıfların, sosyal statünün eşit olduğunun topluma kavratılması açısından Mustafa Kemal ATATÜRK -*Kılık Kıyafet Kanunu (11 Ekim 1926)*- yeni kurulan bir ulusun yeni kentlerinde, kasabalarında ve köylerinde modern bir devrim gerçekleştirmiştir. Osmanlı döneminin çok çeşitli sosyolojik yapısının verdiği karmaşa

ortadan kaldırılırken, aslında amaç halk arasında anlaşılması güç, karmaşık statüko, sınıf ayrımı yerine bir eşitlik sağlanması planlanmıştır. Böylece bir ülkenin giyim kültürünü yeniden yaratan ATATÜRK önemli bir moda tasarımcısı olarak tarihe geçmiştir.

Kentlerin nüfus dengesi kendi çekirdek popülasyonunun dışında kırsal alandan gelen göçlerle sayısal anlamda çoğalırken, kültürel anlamda erozyona uğrar. Bu aşınmanın temelinde bireyleri ya da grupların geleneksel davranış biçiminden kopmak istemeyip kent yaşamına uyum sağlama güçlüğü çekmesinden kaynaklanır. Cumhuriyetin temellerinin yeni oturmaya başladığı sürecin sonrasında 1950 yıllıyla başlayan ve 1980 yılındaki Güney Doğu Anadolu'dan gelen köyden büyük şehirlere devam eden yeni bir iç göç dalgalarıyla söz konusu durum yaşanmıştır. Sadece giyim-moda açısından baktığımızda özellikle kadın giyiminde entari ve şalvar gibi kırsal alanın geleneksel giyim anlayışı kendi içinde deformasyona uğramış, entari eteklerinin boyu kısalmış, bacaklarını örtme amacıyla şalvarın yerini pijama, eşofman almıştır. *"Kentlerin gecekondü bölgelerinde, varoşlarında şalvarlar üzerine İngilizce yazıları olan t-shirt ve pantolon üzerine giyilen etekler, yarım tesettür veya yarım açılma kent etkileşiminin giyime yansımalarının örnekleri olarak gösterilebilir."* (Koca vd., 2008). Bu sosyolojik anlamdaki dramatik gelişmeler Suriye, Irak, Afganistan gibi ülkelerden gelen yasa dışı göçler ile Avrupa dahil tüm kentlere ait kültürel dokuyu bozmaktadır. Kentte yaşamının kendine özgü kuralları vardır; tiyatroya, sinemaya, gitmek sanat ile ilgilenmek ya da kırmızı ışıkta durmayı bilmek gibi. Ancak geldikleri coğrafyanın, yörenin alışkanlıklarını bırakmak istenmediği için kentin homojen yapısında çökmeler meydana gelir ve uyumsuzluk nedeni ile gerçek kent halkı ile her anlamda çatışmalar yaşanır. Oysa kente göç etmenin amacı gelişmek ve medeniyete ayak uydurmaktır.

Atatürk ile başlatılan ve Türk halkı için tasarlanan yeni yaşam düzeni içinde giyim olgusu çağdaş olanı yakalama gustosu taşımaktaydı. Özellikle yaşanan ikinci dünya savaşı ve etkileri sanayileşmeyi geciktirdiği gibi, yeniliklerin hayata geçirilmesi yarım kalmış, gelenek ve gelecek arasında bir sıkışmışlık yaratmıştır. Devrimlerin ana fikri; nasıl ki Paris, Milano, Londra, Tokyo gibi kentler modanın belirleyici merkezi haline geldiyse Ankara, İstanbul, İzmir, Van gibi şehirlerinde aynı statüye ulaşmasını sağlamaktır.

Giyim-kuşam ve kostüm üzerine araştırma yapan Buruno Du Roselle devrimlerin, ihtilallerin ortaya çıkışına kadar her toplumun yaşadığı coğrafya ve iklim şartlarına göre giyindiğini tanımlamıştır. Ancak günümüzün değişen iletişim şartları, tüketim alışkanlıkları, yeni nesil tekstil ürünleri, tasarımların zenginliği ve yeni savaş düzeni bu tezi çürütmektedir.

Moda, genel bir tanımlamadır. Bu kavram "giyimin, davranışların vb. özellikle seçkin ya da seçkin olmak için yapılan bir toplum tarafından geleneksel kullanımı" olarak genişletilebilir. Kısaca, moda dizge içinde kurulan/tarif edilen ya da Roland Barthes'a göre *"fazladan bir vida dönüşünden başka bir şey olmayandır"* (Barthes, 1998: 147).

Moda görsellerin sanatın estetik öğretisi doğrultusunda içeriklerin tüketici içinde psikolojik bir statü belirmeme aracı olarak görme ve bu ürünü satın alma dürtüsünü uyandırmaya yönelik öğeleri barındırması da gerekmektedir. Ancak zaman içinde giyimin statü göstergesi olma özelliği farklı bir boyuta da ulaşmıştır. Moda kavramı -*göstergeler sistemi*- insan psikolojisi, toplumsal yapı ve zamanın ruhunu en ayrıntılı yansıtan unsurlardan biri olduğu için akla ilk olarak giyim-kuşamda yenilikleri getirir (Çeliksap, 2011: 90-100). Bu açıdan bakıldığında; Sosyal ve siyasal eğilimlerle birlikte modanın kendi iç motivasyonu da değişmektedir. Moda ilk ortaya çıktığı yıllarda ölçülü, ağırbaşlı ve zarif bir görünüm sunarken; son yıllarda protest bir kimliğe bürünerek her türlü kaideye isyan etmenin sembolü haline gelmiştir (Barbarosoğlu, 2017: 38, 51-53, 71-74).

Fotoğraf 1: Sefa Çeliksap. İstanbul, Kent ve Moda / 2020 (www.instagram.com/sefaceliksap)

Kent dokusu içinde farklı ekonomik düzeye sahip olanların tamamında giyim kişinin bağlı olduğu topluluğun simgesi olarak öne çıkar. Moda anlamı içinde sadece giyimi anlamak aslında eksik bir tanımlamadır. Moda; gelişmiş toplumlarda bir yaşam kalitesi olarak karşımıza çıkarken, otomobil markalarından, spor yapma biçimine, cep telefonlarından, ilaç kullanma alışkanlıklarına, tatil geleneğine, inanışlara ve politik tercihlere kadar tüm yaşam alanlarını kapsar. Bu yüzden modayı etkileyen faktörler de tek bir nedene, olaya ya da yeniliğe bağlanamaz. Dolayısıyla "kravatlarımız, arabalarımız, klasik stil koltuklarımız toplumdaki yerimizin birer göstergesinden başka bir şey değildir." Moda kavramı gerçekliğini, kültürel gelişmelerin çoğu kez kaynağı olan Fransa'da oluşturmuştur. Orada sadece bir ürün, bir tüketim ve arzu nesnesi olarak değil, kültürel, sanatsal bir sonuç olarak da yer edinmiştir. (Akt: Çeliksap, 2011, 90-100).

Fotoğraf 2: Sefa Çeliksap. Zürich, Kent ve Moda / 2016 (www.instagram.com/sefaceliksap)

1 numaralı fotoğraf görseline baktığımızda şehrin (İstanbul) yaşam biçimini örnekleyen bina üzerinde tanıtım fotoğrafının servis edilmesi bir giyim çelişkisi yaratırken, 2 numaralı fotoğraf görselinde kar altındaki bir Avrupa şehrinde (Zürih) görsel kullanmadan bir markanın gücü koruması altına sığınma hissini yaratmış olması fotoğrafı çeken kişinin giyim kültür çelişkisini daha farklı vurgulaması anlamında bir örnektir.

Fotoğraf ve sinemanın konusu elbette ki sadece moda değildir; ancak kendine özgü bir kayıt alma, toplumsal hafıza oluşturma yöntemine sahip olması onu tartışmaya, yorum almaya açık tutmaktadır. Her iki sanat alanında oluşan farklılık onu üreten teknolojisinde ve sanatçı kişiliğin bakış açısından kaynaklanır.

“Moda süreci gibi, sinemanın da oluşturduğu endüstriyel ve sanatsal gelişim, modanın sinemanın da malzemesi olmasını sağlayacaktır. Öte yandan “esnaf ve hazır giyimciler filmlerde gördüklerinin tıpatıp kopyalarını üretmek için birbirleriyle yarışacaklardır. “(La Ferla, 2010: 11) Vivien Leigh’in giydiği beyaz giysinin Rüzgar Gibi Geçti (Gone With The Wind), Humphrey’in Bogart’ın klasik trençkotunun hep hatırlandığı Casablanca, Fransız modaevi Givenchy’e de ün kazandıran Audrey Hepburn’e dikilen elegan giysilerin sergilendiği Sabrina (1954) gibi filmler bir yana, moda ile ilgili filmlerde bir tür yaratacak denli benzer tema ya da estetik özellikler olmasa da akıllarda kalacak öykülerin giysileri olacaktır: “Roma Tatili”, “Ve Tanrı Kadını Yarattı”, “Tatlı Hayat”, “Grease”, “Annie Hall”, “Ucuz Roman”, “Rezarvuvar Köpekleri” bu çerçevede filmlerdir.” (Çeliksap, 2011, 90-100).

Kent ve insan ilişkisi üzerinden moda ve tüketim kültürü oluşturmada fotoğraf, sinema (televizyon ve sosyal media da dahil) gibi kitle iletişim araçlarından da söz etmek zorundayız. Kent ve modern insan tanımı bağlamında kültür ve sanatın işlevsel yanı sıra iletişim araçlarıyla toplum ve bireyin gelişimini, yaşam içindeki yerini de belirler. Burada sade moda alanında yaşanan yeniliklerin hızlı yayılımı, giriş bölümünde de belirttiğimiz “kent insanı kırsal alandan gelmiş olduğu kökleri unutmaya ilk adımını giyim anlayışını değiştirmekle başlar” cümlesinde ki ana fikir bireyi ya da belli bir grubu asimile etmek değil, çağdaş uygarlık anlamında eşitlemektir. Ancak bireyin uyumsuzluğu, onun inanış disiplini, kültürel alt yapısı, eğitim durumu ve gelir düzeyi ile ilgilidir.

Sonuç

Moda olgusunun sürekliliği, onun yaygınlaşma hızı ile doğru orantılıdır. Bu neden kitle iletişim araçlarının kendi içinde yattığı gelişmeleri hedef kitlelere hızlı biçimde iletmeye ihtiyacı vardır. Yeni nesil sosyal medya, internet ağları gibi kitle iletişim araçlarının tüketim biçimini değiştirmesi ayrı bir tartışma konusudur. Burada kültürler zenginlik ve sanatın bir dalı olan sinema farklı bir karaktere sahiptir. Hedef kitle üzerinde duygusal bir iz bırakmayı başaran sinema modanın esin kaynağı olma özelliğini günümüzde kaybetse de kentler moda ve ona bağımlı olan alt kültürün statü arayışında önemli bir kaynaktır. Bu nedenle kent; kendini ifade, kanıtlama ya da varolma dilini bulma heyecanı dolu insanlara kendine moda aracılığı ile sürekli çıkış yolu bulabilecek hareketli-organik bir yapıya sahiptir. Modanın doğasında bulunan bu özelliği aynı zamanda kent kültürünün de özünde kendi karakterini, kimliğini ve küresel yapı içinde değerini belirlemektedir.

Sonuç olarak, daraltılmış örneklem çerçevesi içinde sınırlı sayıda verilen film örnekleri doğrultusunda sinemanın toplum-insan üzerindeki, modanın kültür ve sinema, tasarım-stil dünyasındaki etkilerini gösteren örneklerdir. Roland Barthes gibi bir düşünürden esinlenerek, modern kentleri oluşturan toplumlarda yer alan egemen ideolojinin kendisi olarak da nitelenen modanın temel ve yan anlamlarıyla okunmasını sağlaması açısından da film örneklemeleri özenle seçilmiştir.

Kentin insan üzerindeki baskısı sonucunda istediği yaşam kalitesini sağlayamayan nüfusun içine düştüğü bunalım, yaşadığı hayal kırıklıkları, umutlarını yitiren insanların yaşadıkları kötü koşullar her zaman fotoğraf ve sinemanın gözlem alanına girmektedir. Makalenin ana fikri bu eksenden bilinçli olarak dar tutulmuştur. Gettolara sıkışan, bazen istenmeyen kişiler olarak görülen kişilere küçümseyici bakmak, kentli kesimin davranış biçimi olmuştur. Ancak özellikle dış göçlerle farklı Avrupa ülkelerine sığınan yabancıların ikinci sınıf vatandaş konumuna düşürülmesi durumu travmatik de olsa, sosyolojinin ve psikolojinin çözüm bulabileceği bir araştırma konusudur.

Moda olgusu kent yaşamını, ülkenin ekonomik yapısını ayakta tutan bir endüstri temeline sahip olması bakımından önemlidir. Doğa karşısında hayatta kalmamıza yardımcı olan tekstil malzemesi ve

türevlerinin önemi bu anlamda yadsınamazken, giyim-moda, sanat ve tasarım gibi unsurların toplumun ilerlemesinde önemli temel bir çıkış yolu olduğunu unutmamak gerekir.

Fotoğraf, sinema gibi teknoloji kullanımıyla günümüz yaşantısını kayda alarak bellek oluşturan sanat türlerinin dışında bu iki sanat türünden daha eski olan giyim kültürü de günümüze kadar yaşanan değişimlerin bir göstergesidir. Başta coğrafya olmak üzere iklim, göç, gibi etkileri, inanç, ekonomi, savaşlar gibi sosyolojik gelişmeleri tekstil malzemesi ve giysi türlerinde görebiliriz. Giysi formların gelişmesi ve geleceğe aktarılmasında insanlık tarihi süresince kadim kentler ve sokakları tanıklık eder. Geçmişin şifrelerini saklar.

Biz sanatçı ve tasarımcılar bu şifreleri çözüp yorumlayarak gerek sanat yapıtlarımızla gerekse giyim kültürümüzle gelecek nesillere yeni bulmacalar, şifreler şeklinde iletmek zorundayız.

Kaynakça

Akın, Akıner ve Çeliksap, Sefa (2021, June 14-16). “Questioning The Relationship of The City and Human Being on The Photo-Cinema Axis”. Near East University Communication Research Center – Faculty of Communication Radio TV and Cinema Department. I. International Cinema Symposium, Lefkoşe.

Altınay, Hüsnü ve Halime Yüceer (1992). *Moda ve Tarihi*. Ankara: Nohut Kitapevi.

Barbarosoğlu, Fatma (2017). *Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet*. Ankara: İz Yayıncılık.

Barthes, Roland (1996). *Göstergeler İmparatorluğu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Barthes, Roland (1997). *Göstergebilimsel Serüven*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çeliksap, Sefa (2011). Sinema ve Moda: Çözülen Efsanevi Birliktelik. *Sosyal Bilimler Dergisi Beykent Üniversitesi* 5(1), 90-100.

Instagram. Sefa Çeliksap’ın Instagram Hesabı. <https://www.instagram.com/sefaceliksap/>

Koca, Emine, Fatma Koç ve Tuba Vural (2008, 10–15 Eylül). “Kültürlerarası Etkileşimde Giyim Kuşam”, (793–808). 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara.

Krick, Jessa (2004, October). “Charles Frederick Worth (1825–1895) and the House of Worth.” In *Heilbrunn Timeline of Art History*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000. http://www.metmuseum.org/toah/hd/wrth/hd_wrth.htm

Oskay, Ünsal (2014). *Tek Kişilik Haçlı Seferleri*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

TÜRKİYE'DE ENDÜSTRİYEL TASARIM LİSANS EĞİTİMİNDE 'HERKES İÇİN TASARIM'

'DESIGN FOR EVERYONE' IN INDUSTRIAL DESIGN UNDERGRADUATE EDUCATION IN TURKEY

Nehir TAŞTAN

Gebze Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü

Gebze Technical University, Faculty of Architecture, Department of Industrial Product Design

ORCID ID: 0000-0003-0799-1532

ÖZET

Evrensel Tasarım, Herkes İçin Tasarım, Kapsayıcı Tasarım gibi terimlerle adlandırılan tasarım anlayışı farklı yaş, cinsiyet, yetenek ve yeterliliklere sahip olan tüm bireylerin eşit olarak faydalanabileceği mekân, çevre, yapı, ürün ve hizmetlerin geliştirilmesini amaçlamaktadır. İçinde yaşadığımız çevrenin, kullandığımız ürün ve hizmetlerin sunduğu kullanıcı deneyiminin tüm bireyler için eşit fırsatlar sunması için Herkes İçin Tasarım anlayışının yaygınlık kazanması gerekmektedir. Bu anlayışın yaygınlaşabilmesi için Mimarlık ve İç Mimarlık disiplinlerinde olduğu kadar Endüstriyel Tasarım/Endüstri Ürünleri Tasarımı disiplinlerinde de verilmekte olan tasarım eğitimi büyük rol oynamaktadır. Endüstriyel Tasarım lisans eğitimi alan öğrencilerin Herkes İçin Tasarım yaklaşımı hakkında bilgi ve deneyim sahibi olması, gerçek hayatta tasarımcı rolünü üstlenmeden önce insan yeteneklerinin ve ihtiyaçlarının çeşitliliği hakkında farkındalık ve hassasiyet kazanmaları açısından önemlidir. Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de Endüstriyel Tasarım lisans eğitimi Herkes İçin Tasarım, Evrensel Tasarım, Kapsayıcı Tasarım ile ilişkili derslerin mevcudiyetinin incelenmesi ve güncel durum tespitinin yapılmasıdır. Bu çalışmada öncelikle Herkes İçin Tasarım yaklaşımı tanımlanmış, gelişimi ve prensipleri açıklanmıştır. Ardından Türkiye’de 2021 yılı itibarıyla lisans düzeyinde Endüstriyel Tasarım lisans eğitimi veren 32 üniversitenin müfredatları araştırılmıştır. Bu üniversitelerin lisans düzeyindeki müfredatları ve ders içerikleri incelenmiş ve Herkes İçin Tasarım ile ilgili verilmekte olan dersler tespit edilmiştir. Bu derslerin seçmeli veya zorunlu ders olma durumları analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışmada elde edilen verilere göre Endüstriyel Tasarım alanında lisans düzeyinde eğitim veren toplam 32 üniversite arasından 14 üniversitede lisans müfredatında Herkes İçin Tasarım ile ilişkili dersler bulunmaktadır. Herkes İçin Tasarım ile ilişkili verilen derslerinden sadece 1 tanesi zorunlu, diğerleri seçmeli ders olarak verilmektedir. Türkiye’de Endüstriyel Tasarım alanında lisans eğitimi veren üniversitelerin yarısının yani 16 üniversitenin lisans müfredatında Herkes İçin Tasarım ile ilişkili dersler bulunmamaktadır. Endüstriyel Tasarım lisans eğitimi veren 2 üniversitenin ise müfredatına çevrimiçi olarak erişilememiştir. Çalışma kapsamında farklı üniversiteler bünyesinde verilmekte olan Herkes İçin Tasarım ile ilişkili görülen dersler listelenmiştir. Çalışma sonunda Herkes İçin Tasarım ve ilişkili derslerin Endüstriyel Tasarım bölümleri için lisans müfredatına zorunlu ders statüsünde alınmasının gerekliliğine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Herkes İçin Tasarım, Evrensel Tasarım, Kapsayıcı Tasarım, Endüstriyel Tasarım Eğitimi.

ABSTRACT

Design For All is a design approach which aims to develop spaces, environments, structures, products and services that all individuals of different ages, genders, abilities and competencies can benefit equally. This design approach is also called as Inclusive Design and Universal Design in different parts of the World. In order to have equal opportunities in the environments we live in and the products and services we experience, the design approach of Design for All should become widespread. In order to get a widespread understanding to design, design education, which is given in the disciplines of

Architecture and Interior Architecture as well as in Industrial Design / Industrial Product Design, plays a major role. Giving the Design for All course as a compulsory course in Industrial Design undergraduate education is important in terms of increasing the knowledge and sensitivity of the students before they take on the role of designer. The aim of this study is to examine the availability of courses related to Design for All, Universal Design, Inclusive Design in Industrial Design undergraduate education in Turkey and analyze the current situation. In this study, first of all, the Design for All approach is defined, its development phase and principles are explained. Then, 32 universities in Turkey that provide Industrial Design undergraduate education at the bachelor level were researched. The undergraduate level curriculum of these universities were examined and the courses related to Design for All were selected. The status of these courses as elective or compulsory courses was analyzed and evaluated. According to the data obtained in the study, only 14 universities' undergraduate curriculum out of a total of 32 there are courses related to Design for All. Only one of the courses related to Design for All is given as a compulsory course and the others are given as an elective course. There are no Design for All courses or related course in the undergraduate curriculum of 16 universities. The undergraduate curriculum of 2 universities could not be accessed online. Within the scope of the study, the courses related to Design for All, which are given in different universities, are listed. At the end of the study, it was mentioned that Design for All and related courses should be included in the undergraduate curriculum for Industrial Design departments as compulsory courses.

Keywords: Design for All, Universal Design, Inclusive Design, Industrial Design Education.

Giriş

Herkes İçin Tasarım farklı boyut, cinsiyet, yaş, yeteneklere sahip olan tüm insanların eşit şartlarda kullanabileceği tasarım ürün ve sonuçlarını ifade eden anlayıştır (Hacıhasanoğlu, 2003). Herkes İçin Tasarım (*design for all*) yaklaşımı dünyanın farklı yerlerinde değişik terimlerle ifade edilmektedir. “Evrensel tasarım” (*universal design*), “kapsayıcı tasarım” (*inclusive design*), “ömür boyu için tasarım” (*life span design*), “kuşaklararası tasarım” (*transgenerational design*) bu terimlerden bazılarını oluşturmaktadır (Dostoğlu, Şahin ve Taneli, 2009). Bu yaklaşım, ürün tasarımı, mimarlık ve kentsel tasarım, çevre kontrolü sağlayan basit sistemler ve karmaşık bilgi teknolojilerinin geliştirilmesi gibi çok farklı ölçekleri kapsamaktadır (Dostoğlu, Şahin ve Taneli, 2009). Dünyanın farklı bölgelerinde yaklaşımı adlandırmak için tercih edilen terimler değişiklik gösterse de yaklaşımın temeli hedefler açısından benzerlik taşımaktadır.

Günümüzde 20.yy'ın koşullarıyla karşılaştırıldığında insanlar daha uzun ve daha iyi koşullarda yaşamaktadır. Dünya geçen yüzyıla oranla pek çok anlamda çok daha farklıdır. Ortalama insan ömrü geçen yüzyıla oranla neredeyse iki katına çıkmış ve ciddi yaralanma ve hastalıklarda hayatta kalma oranı artmıştır (Story, Mueller ve Mace, 1998, s.6). Geçmişte kronik hastalıklardan kurtulabilen ve kazalar sebebiyle engelli olarak yaşamını sürdürebilen insan oranı çok azdı (Hacıhasanoğlu, 2003). Günümüzde ise dünya genelinde yaşlı nüfusu her geçen gün daha da artmaktadır. Ülkemizde de 65 ve üzeri yaştaki yaşlı nüfus olarak kabul edilen popülasyon, son beş yılda %22,5 artarak 2020 yılında 7 milyon 953 bin 555 kişi olmuştur (TÜİK, 2021). Dünyadaki engelli bireylerin sayısı da geçen yüzyıla oranla artmıştır. 20.yy'ı derinden etkileyen iki dünya savaşı sonucunda engelli popülasyonu hızla artmış ve tıbbi alandaki gelişmeler sayesinde önceleri ölümcül olan hastalıklar veya kazalar sonrasında bireylerin hayatta kalma oranları yükselmiştir (Dostoğlu, Şahin ve Taneli, 2009). Bu demografik değişimler geçmişe oranla daha yaşlı ve daha engelli bir nüfusun oluşmasına neden olmuştur. Dünya genelinde yaşanan bu değişim daha kapsayıcı bir tasarım yaklaşımına duyulan ihtiyacı giderek arttırmaktadır.

İçinde yaşadığımız çevrenin, kullandığımız ürün ve hizmetlerin sunduğu kullanıcı deneyiminin farklı yaş, cinsiyet, boyut, yeteneklere sahip tüm bireyler için eşit fırsatlar sunması Herkes İçin Tasarım anlayışının yaygınlık kazanmasına bağlıdır. Bu anlayışın yaygınlaşabilmesi için Endüstriyel Tasarım/ Endüstri Ürünleri Tasarımı alanında verilmekte olan tasarım eğitimi büyük rol oynamaktadır. Endüstriyel Tasarımcılar Meslek Kuruluşu (ETMK) tarafından yapılan tanıma göre endüstriyel tasarım; son kullanıcıya yönelik yeni ürünlere ait fikirlerin geliştirilmesi ve endüstri tarafından üretilecek şekilde projelendirilmesi ile sonuçlanan profesyonel bir hizmettir ve tasarım projelerinin geliştirilmesi

sürecinde işlevsellik, hedef kitlenin beğenisi ve kullanıcı ihtiyaçları gibi ölçütlerin dikkate alınması gerekmektedir (2011).

Endüstriyel tasarımcı; geliştirdiği tasarım projelerinde konfor, sağlık ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra kullanıcının zevk alabileceği bir deneyim yaşatmayı da hedefler. Bu açıdan Endüstriyel tasarımcı ürünün insanla ilişkisini kurgalayan profesyonel hizmeti sağlar (ETMK, 2011). Endüstriyel tasarım sürecinde son kullanıcıların yaşam kalitesini olumsuz olarak etkileyebilecek engeller, yaşlılık gibi durumların da dikkate alınması, kullanıcıların başkalarının yardımı olmadan kullanabilecekleri ergonomik, uzun ömürlü, kullanışlı ve estetik ürünlerin geliştirilebilmesi gereklidir. Bu nedenle endüstriyel tasarımcıların Herkes İçin Tasarım anlayışı hakkında bilgi sahibi olması önemlidir. Endüstriyel Tasarım lisans eğitiminde Herkes İçin Tasarım dersinin zorunlu ders statüsünde verilmesi, öğrencilerin meslek hayatında tasarımcı rolünü üstlenmeden önce bu konuya olan bilgi ve hassasiyetinin artırılması açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de Endüstriyel Tasarım lisans eğitiminde Herkes İçin Tasarım ile ilişkili derslerin eğitim müfredatlarında mevcudiyetinin incelenmesi ve güncel durum tespiti yapılmasıdır. Bu çalışmada öncelikle Herkes İçin Tasarım yaklaşımı tanımlanmış, gelişimi ve prensipleri açıklanmıştır. Ardından Türkiye genelinde endüstriyel tasarım lisans eğitimi veren üniversitelerin müfredatlarına ulaşılmış ve incelenmiştir. Yürütülen araştırmaya göre Türkiye’de endüstriyel tasarım eğitimi verilen bölümlerin yarısında Herkes İçin Tasarım ve ilişkili konularda ders bulunmamaktadır. Herkes İçin Tasarım ve ilişkili konulardaki derslerin ise neredeyse tamamı seçmeli ders statüsünde müfredatlarda bulunmaktadır. Ayrıca müfredatlarda yer alan ders isimleri incelendiğinde herkes için tasarım kavramını tam olarak kapsamayan engelsiz tasarım, engelliler için tasarım, erişilebilir tasarım ve ulaşılabilir tasarım kavramları dikkati çekmektedir.

Herkes İçin Tasarım Yaklaşımının Gelişimi

Herkes için tasarım yaklaşımının gelişimi 1950’lerden itibaren yaşanan dünya savaşları sonucu fiziksel engellilerin nüfusunun artması ve engelli bireylerin yaşam alanlarında yaşadıkları problemlerin kabul edilmeye başlamasıyla yakından ilişkilidir. Bu dönemlerde kamu politikalarında engelli bireylerin hakları dikkate alınmaya başlamış, daha ulaşılabilir ve engelsiz yapı ve çevrelerin tasarımı için ulusal standartların geliştirilmesi sağlanmıştır. Savaş sonrası inşa edilen mekânlarda fiziksel engellilerin karşılaştığı problemlerin çözümüne yönelik yöntemlere odaklanan “engelsiz tasarım” anlayışı geliştirilmiştir (Boduroğlu, Seçer Kariptaş ve Sarıman, 2011; Dostoğlu, Şahin ve Taneli, 2009). Engelsiz tasarım (*barrier-free design*) kavramı ürünlerin ve yapıların engelli insanlar tarafından kullanılabilmesini ve ulaşılabilir olmasını hedeflemektedir (Boduroğlu, Seçer Kariptaş ve Sarıman, 2011). 1970’ler sonrasında tasarımda engelli bireylerin kısıtlarına özel çözümler geliştirmenin ötesine geçebilecek düzenlemelere vurgu yapılmaya başlanmış ve normalizasyon ve entegrasyon kavramları önceliğinde “ulaşılabilir tasarım” (*accessible design*) terimi kullanılmaya başlanmıştır (Dostoğlu, Şahin ve Taneli, 2009).

Erişilebilir tasarım, ulaşılabilir tasarım ve herkes için tasarım yaklaşımları arasında önemli farklar bulunmaktadır. Erişilebilir tasarım sadece engelli kullanıcıların ihtiyaçlarına ve kullanımına dönük mekân ve ürünlerin tasarımını içermektedir (Boduroğlu, Seçer Kariptaş ve Sarıman, 2011; Dostoğlu, Şahin ve Taneli, 2009; Hacıhasanoğlu, 2003). Engelsiz tasarım ve ulaşılabilir tasarım anlayışında engellilik kapsamı içinde dar bir kitle olan tekerlekli sandalye kullanıcıları, görsel ve işitsel açıdan eksikliği olan bireyler ele alınmıştır. Bu anlayışta ulaşılabilir bir çevre sağlamak amacıyla genellikle engelliler için ulaşılabilir olarak tasarlanan bazı özel öğeler eklenmektedir (Dostoğlu, Şahin ve Taneli, 2009).

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de engelli haklarına yönelik yasalar çıkarılmış, 1997 yılında Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur (Demir, 2019). 2008 yılında T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı’nın yayınladığı ‘Herkes İçin Ulaşılabilirliğin İyileştirilmesi Örnek Uygulama Rehberi’nde ulaşılabilirlik şu şekilde tanımlanmıştır: “Ulaşılabilirlik; bütün mekânların, alanların, inşa edilmiş çevrelerin, binaların, yapıların, ulaşım sistemlerinin, insanlar için açık, erişilebilir ve kullanılabilir olmaları gerektiğini kabul eden rasyonel ve insan odaklı bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir.” (Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2008).

İlerleyen yıllarda ulaşılabilirlikten daha geniş bir kavrama ihtiyaç duyulmaya başlamıştır. Aslında her bireyin ileride yaşanabilecek olan hastalık, sakatlanma, hamilelik, yaşlılık, gibi sebepler nedeniyle birer engelli adayı olduğu, engelin sadece fiziksel açıdan ele alınmasının yeterli olmadığı gibi konularda bilinç düzeyi artmaya başlamıştır. 20.yy’la birlikte nüfus yapısındaki engelli ve yaşlı popülasyonunun değişimi, insanların geçen yüzyıllara oranla daha uzun ve bağımsız yaşamaya başlaması, engelli haklarına yönelik yasal düzenlemeler, ekonomilerdeki değişimler ve engelli nüfusunun satın alma gücünün artması, gibi sebepler 1980’lerin ortalarından itibaren daha kapsayıcı ve daha evrensel bir yaklaşımın kavramsal yapısının şekillenmeye başlamasına neden olmuştur (Boduroğlu, Seçer Kariptaş ve Sarıman, 2011; Dostoğlu, Şahin ve Taneli, 2009; Steinfeld, 1994). “Evrensel tasarım” terimi bu dönemde kullanılmaya başlanmış, dünyanın farklı ülkelerinde benzer anlayışları temsilen herkes için tasarım, kapsayıcı tasarım gibi terimlerle de anılmaya devam etmiştir.

Herkes için tasarım engellileri de kapsayan ancak çok daha geniş bir kitleyi hedeflemektedir. Herkes için tasarım yaklaşımında engelli, engelsiz, kadın, erkek, genç, yaşlı gibi çok daha geniş bir kitlenin ihtiyaçlarını dikkate alacak şekilde tasarım sürecinin yönetilmesi ile tasarım gerçekleştirilir (Hacıhasanoğlu, 2003). Ulaşılabilir tasarım yaklaşımında izlenen ayırıcı, sevimsiz nitelikte ve ekstra maliyetler yerine herkes için tasarımda estetik standartlar daha yüksek seviyededir (Dostoğlu, Şahin ve Taneli, 2009). Herkesin kullanımı düşüncesiyle tasarlanan mekânlar, ürünler ve hizmetler engellilere özel olarak ayrılmamakta, ancak engelliler ve çok daha geniş bir kullanıcı kitlesinin farklı ihtiyaçları göz önüne alınarak tasarlanmaktadır. Evrensel tasarım, erişilebilir ya da ulaşılabilir tasarımla kıyaslandığında daha geniş bir kullanıcı kitlesine kolaylık sunduğu için son yıllarda bir alternatif olarak giderek artan bir ilgiyle ortaya çıkmaktadır (Hacıhasanoğlu, 2003).

Türkiye’de de evrensel tasarıma yönelik uluslararası düzeyde gündem takip edilmektedir. Öncelikle engellilerin haklarını korumaya yönelik kanun ve mevzuatlarda evrensel tasarım kavramı yer almaya başlamıştır. 2008 yılında yayınlanan Özürlüler Kanunu ve İlgili Mevzuat’ta ‘Evrensel Tasarımın’ tanımına şu şekilde yer verilmiştir: “‘Evrensel tasarım’ ürünlerin, çevrenin, programların ve hizmetlerin özel bir ek tasarıma veya düzenlemeye gerek duyulmaksızın, mümkün olduğunca herkes tarafından kullanılabilir şekilde tasarlanmasıdır.” (T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı).

Herkes İçin Tasarım Yaklaşımının Prensipleri

Herkes İçin Tasarım, tasarım sürecini yönlendiren bir yaklaşımdır. North Carolina State Üniversitesi’nde kurulan Evrensel Tasarım Merkezi (*The Center for Universal Design*) tarafından yaklaşımı anlaşılır kılmak ve yol gösterici olmak amacıyla ‘*The Universal Design File: Designing For People of all Ages and Abilities*’ isimli kaynak yayımlanmıştır (Story, Mueller ve Mace, 1998). İlgili yayın evrensel tasarımın ilkeleri ve bu ilkelere yönelik uygulama örneklerine ait detaylı bilgiyi içermektedir ve evrensel tasarım ile ilişkili literatürde sıklıkla referans verilmektedir (Boz, 2019; Çiftçi ve Kayhan Tunalı, 2021; Demir, 2019; Hacıhasanoğlu, 2003; Kavak Kara, 2018; Terece ve Berkin, 2019).

Evrensel tasarım kavramının farklı tasarım disiplinleri tarafından rahat bir şekilde anlaşılabilmesi ve uygulanabilmesini sağlamak amacıyla 7 ilke belirlenmiştir (Story, Mueller ve Mace, 1998, s.34-35). Bu ilkelerin tasarım alanında faaliyet gösteren ürün tasarımcıları, mimarlar, iç mimarları gibi farklı meslek gruplarına yol gösterici olması hedeflenmiştir. The Universal Design File’da açıklanan evrensel tasarımın 7 ilkesi ve bu ilkelerin uygulanabilmesi için önerilen rehberler Tablo 1’de sınıflandırılmıştır.

Evrensel tasarım mümkün olduğu kadar büyük bir kullanıcı kitlesine hitap eden çevre, mekân, yapı öğeleri, donatımın ve ürünlerin sağlanmasını amaçlar. Dolayısıyla bu yaklaşım tasarım sürecinin her aşamasında insan beceri ve gereksinimlerini bilmeyi, anlamayı ve dikkate alarak süreci yönlendirmeyi gerektirmektedir (Hacıhasanoğlu, 2003). Tüm insanlar yaş, yetenek, vücut ölçüleri, yeterlikler ve tercihler açısından benzersizdir. Bu nedenle tasarım sürecinde ölçüleri ve davranışları temel alınan ‘ortalama insan’ kavramı herkes için tasarım anlayışında yeterli değildir (Hacıhasanoğlu, 2003; Dostoğlu, Şahin ve Taneli, 2009). Ortalama insan kavramı ile tasarım sürecinin yönetilmesi önyargılı bir yaklaşım içermekte ve toplumun ortalamasının dışına çıkan kesimlerine karşı ayrımcılığı da beraberinde getirmektedir. Herkes için tasarımı hedefleyen bir düşünce ve tasarım anlayışında hayali bir ortalama insan kavramından ziyade, antropometrik, bilişsel ve görme, işitme, hareket gibi yetkinlik düzeyleri açısından farklılıklara sahip bireylerin özellik ve ihtiyaçlarının anlaşılması sağlanır. Bu

yaklaşım sayesinde daha büyük bir insan kitlesini kapsayan tasarımlar üretilmesi sağlanacaktır (Dostoğlu, Şahin ve Taneli, 2009).

İnsan çeşitliliğini anlamak etkili bir tasarım süreci için çok önemlidir. Herkes İçin Tasarım prensiplerinin doğru şekilde uygulanabilmesi; insan yeteneklerinin yaş, engellilik, çevre ya da durumlara göre nasıl değiştiğinin anlaşılmasına bağlıdır (Story, Mueller ve Mace, 1998, s.16). İnsanların kullanımına yönelik ürünlerin, mekânların ve çevrelerin tasarımında insan yeteneklerinin belirtilen bu kategorilerde oldukça farklılaşabileceği dikkate alınmalıdır.

Tablo 1. Evrensel Tasarım Merkezi tarafından belirlenen evrensel tasarım ilke ve rehberleri.

İLKELER	REHBERLER
1. Eşit Kullanım (<i>Equitable use</i>)	1a. Tüm kullanıcılar için mümkünse aynı kullanım yöntemini, değil ise eşdeğeri olan kullanım yöntemini sağlamak. 1b. Kullanıcılar arasında ayırım yapmaktan ya da damgalamaktan kaçınmak. 1c. Tüm kullanıcıların güvenlik, gizlilik ve emniyetten eşit olarak faydalanabilmesi için önlemler almak. 1d. Tasarımın tüm kullanıcılar için çekici olmasını sağlamak.
2. Esnek Kullanım (<i>Flexibility use</i>)	2a. Kullanım yöntemlerinde seçenekler sağlamak. 2b. Sağ ya da sol elle ulaşım ya da kullanıma uyum sağlamak. 2c. Doğru ve hassas kullanımı sağlayacak önlemler almak. 2d. Kullanıcının hızına ve temposuna adapte olabilmeyi sağlamak.
3. Basit ve Sezgisel Kullanım (<i>Simple and intuitive use</i>)	3a. Gereksiz karmaşıklık önlemek. 3b. Kullanıcıların beklentileri ve sezgileri ile uyumlu olmak. 3c. Farklı okuma-yazma düzeyi ve dil bilgisindeki farklı yeteneklere uyum sağlamak. 3d. Enformasyonu önemine oranla vermek. 3e. İşlem sürecinde ve tamamlandığında etkili bir geri besleme ya da uyarı vermek.
4. Algılanabilir Bilgi (<i>Perceptible information</i>)	4a. Önemli bilgilerin iletimi için farklı türlerde (görsel, sözel, dokunsal vb.) sunumlar ve anlatımlar kullanmak. 4b. Önemli bilginin okunaklılığını ve anlaşılabilirliğini en yüksek oranda tutmak 4c. Kullanım unsurlarını tanımlanabilecek şekilde farklılaştırmak, yönlendirme ve kılavuz oluşturmak. 4d. Duyusal algılama kısıtları olan insanlar için uyum sağlayabilecek çözümler geliştirmek, teknikler ya da aletler sağlamak.
5. Hata Toleransı (<i>Tolerance for error</i>)	5a. Kullanım öğelerini hata ya da tehlikeleri en aza indirecek şekilde düzenlemek: en çok kullanılan elemanları en ulaşılabilir şekilde; tehlikeli elemanları izole, korumalı ya da ulaşılabilir şekilde düzenlemek. 5b. Hata ya da tehlikelere yönelik uyarılar koymak. 5c. Hata yapmayı engelleyen özellikler sağlamak. 5d. Dikkat gerektiren işlemlerde kullanıcının bilinçsiz eylemlerini sınırlayıcı ve bu eylemlere karşı uyarıcı karşı uyarıcı çözümler geliştirmek.
6. Düşük fiziksel güç (<i>Low physical effort</i>)	6a. Kullanıcıların ürün, çevre vb. kullanımı sırasında doğal vücut pozisyonlarını korumalarına izin vermek. 6b. Kabul edilebilir bir kullanım kuvveti kullanmak. 6c. Tekrarlayan hareketlerden kaçınmak, en aza indirmek. 6d. Sürekli ve uzun süreli fiziksel efor kullanımını en aza indirmek.
7. Yaklaşım ve kullanım için yeterli alan (<i>Size and space for approach and use</i>)	7a. Oturan ya da ayakta kullanıcı için önemli elemanlara yönelik rahat bir görüş alanı sağlamak 7b. Oturan ya da ayakta kullanıcıların tüm öğelere rahat bir biçimde ulaşabilmesini sağlamak. 7c. El ve kavrama ölçüsünde çeşitliliklere uyum sağlamak. 7d. Yardımcı aletlerin kullanımı ya da kişisel yardım için yeterli alanı sağlamak.

Tasarım sürecinde insanın yeteneklerinin doğuştan gelen engeller, hastalık ya da sakatlanma sonucu ortaya çıkan anlık veya dönemsel yetenek kayıpları, hamilelik, obezite ya da yaşlanma gibi sebeplerle kısıtlanabileceğinin bilincinde olunması gerekmektedir. İnsan yetenekleri kategorilere ayrılmaktadır. İnsan yetenekleri; biliş (idrak, kavrama), görüş, duyma ve konuşma, vücut fonksiyonları, kol fonksiyonları, el fonksiyonları, hareket yeteneği açısından farklı kategoriler altında incelenmektedir (Story, Mueller ve Mace, 1998, s.16). İnsan yeteneklerinin hayat boyu süren değişken doğası gereği, tasarım sürecinde ortalama bir insan kavramı yerine, mümkün olabildiğince farklı yetenek düzeylerini dikkate alarak, kapsayıcı tasarım önerileri geliştirilmesi önemlidir.

Herkes İçin Tasarım'ın Endüstriyel Tasarım Eğitimindeki Önemi

Herkes İçin Tasarım anlayışının tasarım eğitimi almış olan, mimarlar, iç mimarlar ve endüstriyel tasarımcılar tarafından benimsenmesi ve tasarım çözümlerinde gözetilmesi, gelecekte üretilcek olan yapıların, çevre düzenlemelerinin, ürün ve hizmetlerin farklı ihtiyaçlara sahip olan bireylere daha kapsamlı hizmet etmesini sağlayacaktır. “Yaşam kalitesinin yükseltilebilmesi evrensel tasarım anlayışının yaygınlaştırılması ve daha etkin hale getirilmesi ile mümkün olacaktır. Bunun da yolu “Evrensel Tasarım” kavramını tasarım eğitimi veren bütün birimlere dâhil etmekten geçmektedir.” (Boduroğlu, Seçer Kariptaş ve Sarıman, 2011). Bu nedenle mesleki eğitim sürecinde evrensel tasarım bilincinin kazanılabilmesi için tasarım eğitimi lisans müfredatlarında evrensel tasarım ve ilgili derslerin bulunması önem arz etmektedir.

Tasarım eğitiminin gelişimine yönelik hem ulusal hem uluslararası çabalar ve tavsiye kararları bulunmaktadır. 2001 yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tasarımla ilgili tüm mesleklerin eğitim ve öğretim programlarında evrensel tasarım yaklaşımının yer alması gerektiği yönünde tavsiye kararı bildirmiştir (Boduroğlu, Seçer Kariptaş ve Sarıman, 2011). Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) 2011 yılında tüm üniversitelere yolladığı tavsiye kararı ile tasarım eğitimi verilen Mimarlık, Şehir ve Bölge Planlama, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı, Kentsel Tasarım, Endüstri Ürünleri Tasarımı, Endüstriyel Tasarım ve Peyzaj Mimarlığı bölümlerinde ‘Herkes İçin Tasarım’ yaklaşımı ile ilgili lisans eğitiminde zorunlu derslere yer verilmesi gerektiğini bildirmiştir (Evcil 2018; Berk Coşkun, 2020). İlgili tavsiye kararında ‘Herkes İçin Tasarım’ yaklaşımının tasarımcının sahip olması gereken önemli donanımlardan biri olduğu vurgulanmış, bu nedenle tasarımla ilgili lisans eğitimi veren bölümlerin program yeterlilikleri arasında yer alması, tasarım eğitiminin ilk yıllarından itibaren konuyla ilgili zorunlu ders verilmesi önerilmiştir (Berk Coşkun, 2020). YÖK belirli dönemlerde ‘Herkes İçin Tasarım’ dersi ve müfredatı ile ilgili tekrar üst yazılar göndererek hangi üniversitelerde ilgili dersin verilmekte olduğunu raporlamaktadır. Bu amaçla 28.02.2018 tarih 75850160-199 sayılı ‘Erişilebilirlik Müfredatı’ konulu yazı ile tüm üniversitelerden ‘Herkes İçin Tasarım’ dersinin müfredatta yer alması ile ilgili rapor talebinde bulunmuştur.

Ulusal ve uluslararası tavsiye kararları erişilebilirlik, evrensel tasarım, herkes için tasarım kavramlarının önemini vurgulamakta ve ilgili derslerin tasarımla ilgili mesleklerin lisans müfredatlarında verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu durum herkes için tasarım yaklaşımının endüstriyel tasarım eğitimindeki önemini vurgulayan ve Türkiye’deki endüstriyel tasarım eğitiminde herkes için tasarım kavramının yerine dair güncel durum tespiti yapmayı hedefleyen çalışmanın amacını destekler niteliktedir.

Amaç, Kapsam ve Yöntem

Çalışmanın amacı, Türkiye’de endüstriyel tasarım lisans eğitiminde Herkes İçin Tasarım / Evrensel Tasarım dersinin önemini ve bu eğitimin zorunlu olarak verilmesinin gerekliliğini vurgulamaktır. Bu amaçla çalışma kapsamında endüstriyel tasarım eğitimi veren üniversitelerin müfredatlarında herkes için tasarım ve ilgili derslerin varlığına dair durum tespiti yapılması amaçlanmıştır. Çalışmanın endüstriyel tasarım mesleğine yönelik gelecek eğitim öğretim müfredat planlamaları sürecinde ilgili dersinin zorunlu ders olarak müfredata eklenmesi için uyarıcı ve hatırlatıcı olması hedeflenmektedir.

Çalışmanın kapsamı, Türkiye’de endüstriyel tasarım eğitimi veren toplam 32 üniversite ile sınırlandırılmıştır. Endüstriyel tasarım lisans eğitimi veren üniversitelerin müfredatlarında herkes için tasarıma yönelik verilmekte olan dersler bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Çalışmanın yöntemi kapsamında Türkiye’de endüstriyel tasarım eğitimi veren toplam 32 üniversitenin tespit edilerek, internet sitelerinde yayınladıkları bölüm müfredatları incelenmiştir. Müfredatta bulunan

'Herkes İçin Tasarım', 'Evrensel Tasarım', 'Kapsayıcı Tasarım' ve ilgili terimlerin İngilizce karşılıkları olan 'Design For All', 'Universal Design', 'Inclusive Design' kavramları anahtar kelime olarak seçilerek, derslerin adları veya ders içeriklerinde bu kavramları barındıran dersler araştırmanın kapsamına eklenmiştir.

Daha önce belirtildiği üzere 'Engelsiz Tasarım', 'Engelliler İçin Tasarım', 'Erişilebilir Tasarım' ve 'Ulaşılabilir Tasarım' kavramları herkes için tasarım kavramını tam olarak kapsamamaktadır. Ancak yürütülen çalışmada lisans müfredatlarında Herkes İçin Tasarım ve ilişkili kavramları içeren derslerin çok az sayıda bulunması nedeniyle 'Engelsiz Tasarım', 'Engelliler İçin Tasarım', 'Erişilebilirlik', 'Ulaşılabilirlik' ve bu kavramların İngilizce karşılıkları olan 'Barrier-free Design', 'Accessibility', 'Accessible Design', 'Design For Disabled' kavramlarını barındıran dersler de araştırmanın kapsamına eklenmiştir.

Araştırma Bulguları

Çalışmada Türkiye'de endüstriyel tasarım eğitimi veren toplam 32 üniversitenin müfredatları incelenmiştir. İki üniversitenin müfredatına çevrimiçi olarak erişilememiştir. Çalışma kapsamında incelenen 32 üniversitenin listesi Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 2 'de 'Herkes İçin Tasarım' ile ilgili derslerin lisans müfredatlarında yer alıp, almadığı, ilgili derslerin seçmeli ya da zorunlu ders statüsünde oluşu ve ilgili derslerin adına ait bilgiler toplu olarak verilmiştir.

Tablo 2: Türkiye genelindeki Endüstriyel Tasarım Bölümleri lisans müfredatları- 'Herkes İçin Tasarım' ile ilişkili derslerin eşleştirmesi

	ÜNİVERSİTE	DERS VAR/YOK	ZORUNLU/ SEÇMELİ	DERS ADI
1	Afyon Kocatepe Üniversitesi	-	-	-
2	Arkın Yaratıcı Sanatlar ve Tasarım Üniversitesi	-	-	-
3	Atılım Üniversitesi	+	S	Engelli Odaklı Ürün Tasarımı
4	Bahçeşehir Üniversitesi	-	-	-
5	Beykent Üniversitesi	-	-	-
6	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	+	S	Engelliler İçin Tasarım I-II
7	Doğuş Üniversitesi	-	-	-
8	Eskişehir Teknik Üniversitesi	+	Z	Ergonomi ve Erişilebilirlik
9	Gazi Üniversitesi	+	S	Engelliler İçin Tasarım
10	Haliç Üniversitesi	+	S	Evrensel Tasarım
11	Işık Üniversitesi	+	S	Evrensel Tasarım
12	İstanbul Aydın Üniversitesi	+	S	Endüstri Ürünleri Tasarımında Evrensel Tasarım
13	İstanbul Bilgi Üniversitesi	-	-	-
14	İstanbul Medipol Üniversitesi	!	!	!
15	İstanbul Okan Üniversitesi	+	S	Herkes İçin Tasarım
16	İstanbul Teknik Üniversitesi	-	-	-
17	İstanbul Ticaret Üniversitesi	!	!	!
18	İzmir Ekonomi Üniversitesi	-	-	-
19	İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü	-	-	-
20	Kadir Has Üniversitesi	-	-	-

21	Karabük Üniversitesi	-	-	-
22	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi	-	-	-
23	Marmara Üniversitesi	+	S	Evrensel Tasarım
24	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	+	S	Engelliler İçin Sanat ve Tasarım
25	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	+	S	Design For Everybody
26	Ostim Teknik Üniversitesi	-	-	-
27	Özyeğin Üniversitesi	+	S	Kapsayıcı Tasarıma Giriş
28	Selçuk Üniversitesi	+	S	Herkes İçin Tasarım
29	TED Üniversitesi	-	-	-
30	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	+	S	Evrensel Tasarım
31	Yaşar Üniversitesi	-	-	-
32	Yeditepe Üniversitesi	-	-	-

Tablo 3’de Endüstriyel Tasarım Lisans Müfredatlarında 'Herkes İçin Tasarım' ile ilişkili derslerin bulunma oranları sayısal olarak verilmiştir. Tablo 4’te Endüstriyel Tasarım Lisans Müfredatlarında 'Herkes İçin Tasarım' ile ilişkili derslerin seçmeli veya zorunlu ders statüsünde bulunma oranları sayısal olarak verilmiştir.

Tablo 2 ve Tablo 3’e göre Türkiye’de endüstriyel tasarım lisans eğitimi vermekte olan üniversitelerin müfredatları incelendiğinde ‘Herkes için tasarım’ ile ilişkili dersleri müfredatlarında bulunduran üniversite sayısının 16 olduğu görülmektedir. Bu sayı Türkiye genelinde endüstriyel tasarım eğitimi veren üniversitelerin yarısını oluşturmaktadır. Tablo 4’e göre herkes için tasarım ile ilişkili derslerin seçmeli veya zorunlu verilmesine göre karşılaştırıldığında sadece 1 üniversitede ‘Ergonomi ve Erişilebilirlik’ isimli dersin müfredatta zorunlu ders olarak verildiği, diğer 15 üniversitede ise belirtilen derslerin seçmeli ders olarak verildiği görülmektedir.

Endüstriyel tasarım lisans müfredatlarında yer alan derslerin adları incelendiğinde ‘Herkes İçin Tasarım’, ‘Design For Everybody’, ‘Evrensel Tasarım’, ‘Endüstri Ürünleri Tasarımında Evrensel Tasarım’, ‘Kapsayıcı Tasarıma Giriş’ isimli dersler herkes için tasarım kavramıyla ilişkili olan dersler olarak tespit edilmiştir. ‘Engelsiz Tasarım’, ‘Engelliler İçin Tasarım’, ‘Erişilebilir Tasarım’ ve ‘Ulaşılabilir Tasarım’ kavramları ise herkes için tasarım kavramını tam olarak kapsamamaktadır. Ancak yürütülen çalışmada lisans müfredatlarında herkes için tasarım ve ilişkili kavramları içeren derslerin çok az sayıda bulunması nedeniyle ilgili kavramları içeren dersler de çalışma kapsamına alınmıştır. Bu doğrultuda ‘Engelli Odaklı Ürün Tasarımı’, ‘Engelliler İçin Tasarım’, ‘Engelliler İçin Sanat ve Tasarım’, ‘Ergonomi ve Erişilebilirlik’ isimli derslerin de lisans müfredatlarında yer aldığı görülmektedir.

Tablo 3: Endüstriyel Tasarım Lisans Müfredatları- 'Herkes İçin Tasarım' ile ilişkili derslerin bulunma oranları

SİMGE	DURUM	SAYI	ORAN
-	İlişkili Ders Yok	16	50%
+	İlişkili Ders Var	14	44%
!	Müfredata Erişilemedi	2	6%

Tablo 4: Endüstriyel Tasarım Lisans Müfredatları- 'Herkes İçin Tasarım' ile ilişkili Seçmeli/Zorunlu Ders Oranları

SİMGE	DURUM	SAYI	ORAN
-	İlişkili Ders Yok	16	50%
Z	Seçmeli Ders	13	41%
S	Zorunlu Ders	1	3%
!	Müfredata Erişilemedi	2	6%

Sonuç

Herkes İçin Tasarım kavramının mimarlar, iç mimarlar, kentsel tasarımcılar ve endüstriyel tasarımcılar gibi tasarım eğitimi almış meslek grupları tarafından bilinmesi ve dikkate alınması gelecekte üretilecek yapıların, çevrelerin, ürünlerin, sistemlerin ve hizmetlerin yaş, cinsiyet, yeterlilik vb. gibi ölçütlerde ayırım gözetmeden herkes tarafından eşit olarak kullanılmasını sağlayacaktır. Yürütülen bu çalışmada 2021 yılı itibariyle Türkiye’de endüstriyel tasarım lisans eğitimi veren üniversitelerin müfredatları çevrimiçi incelenmiştir. Endüstriyel tasarım eğitimi veren üniversitelerin yarısında herkes için tasarım ve ilişkili diğer kavramları içeren derslerin bulunmadığı tespit edilmiştir. Müfredatta herkes için tasarım kavramıyla ilişkili olarak ele alınan derslerin ise neredeyse tamamı seçmeli ders olarak müfredatta yer almaktadır. Bu derslerin çoğunlukla seçmeli ders olarak verilmesi nedeniyle, ilgili derslerin öğrenci tarafından seçilmeden ve ilgili kavram ve bilgi birikimine sahip olmadan mezun olmaları olasılığını doğurmaktadır. Bu durum endüstriyel tasarım lisans programlarından mezun olan bireylerin herkes için tasarım, evrensel tasarım ya da kapsayıcı tasarım kavramlarının bilincine varmaması, gelecekte yapacakları ürün, hizmet ya da sistem tasarımlarında tasarımın evrensel ve kapsayıcı gücüne vakıf olamayabilecekleri gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle endüstriyel tasarım lisans eğitimine yönelik gelecekteki eğitim öğretim planlamaları ve güncelleme çalışmalarında Herkes İçin Tasarım, Evrensel Tasarım ve Kapsayıcı Tasarım kavramlarını içeren derslerin müfredatlara zorunlu ders olarak eklenmesi önem arz etmektedir.

Mevcut çalışma Türkiye’de Endüstriyel Tasarım alanında lisans eğitimi vermekte olan üniversitelerin müfredatlarında Herkes İçin Tasarım ile ilgili derslerin varlığı, seçmeli ya da zorunlu ders statüsünde oluşlarının nicel bir yaklaşımla incelenmesiyle sınırlandırılmıştır. Gelecek çalışmalarda Endüstriyel Tasarım eğitimi vermekte olan üniversitelerin mesleğin temellerinin öğretildiği Ürün Tasarım Stüdyosu ders içeriklerinde Herkes İçin Tasarım ile ilgili kavramların mevcudiyetinin incelenmesi ve ders yürütücüleriyle ders içeriklerine ve proje konularının içeriğine dair nitel görüşmeler yürütülmesi hedeflenmektedir. Ayrıca yurtdışında Endüstriyel Tasarım eğitimi veren üniversitelerde müfredat ve ders içeriklerine yönelik doküman incelemesi ile Herkes İçin Tasarım dersinin varlığının incelenmesi planlanmaktadır.

Kaynaklar

BERK COŞKUN, D. (2020). Mimarlık ve İç Mimarlık Müfredatlarında Evrensel Tasarım Dersinin Yeri. 6. Uluslararası Mühendislik Mimarlık ve Tasarım Kongresi, Sözel Bildiri Tam Metni. Erişim: 20.06.2021, https://www.academia.edu/45375689/M%C4%B0MARLIK_VE_%C4%B0%C3%87_M%C4%B0MARLIK_M%C3%9CFREDATLARINDA_EVRENSEL_TASARIM_DERS%C4%B0N%C4%B0N_YER%C4%B0

BODUROĞLU, Ş., SEÇER KARİPTAŞ, F. VE SARIMAN, E. (2011). Tasarım Eğitiminde Değişen Dinamikler: Evrensel Tasarım Kavramı. 2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications. 27-29 Nisan 2011 Antalya, Türkiye. Erişim: 20.08.2021, https://scholar.google.no/citations?view_op=view_citation&hl=it&user=UxKKsOkAAAAJ&citation_for_view=UxKKsOkAAAAJ:9yKSN-GCB0IC

BOZ, Ö. (2019). *Engelsiz Tasarım Bağlamında Tekerlekli Sandalye Kullanıcılarına Yönelik Mutfak Tasarım Önerisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Endüstri Ürünleri Tasarımı Anasanat Dalı, İstanbul.

- ÇİFTÇİ, S. K. ve KAYHAN TUNALI, S. (2021). Evrensel Tasarım Kapsamında Kamusal İç Mekânlarda Biçimlenme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (14)77, 591-605.
- DEMİR, S. (2019). *Evrensel Tasarım Yaklaşımı Kapsamında Otobüs Durağı Tasarımı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstriyel Tasarım Mühendisliği Anabilimdalı, Ankara.
- DOSTOĞLU, N., ŞAHİN, E. ve TANELİ, Y. (2009). Tasarıma Kapsayıcı Yaklaşım: Herkes İçin Tasarım, Evrensel Tasarım: Tanımlar, Hedefler, İlkeler. *Mimarlık*, 347. Erişim: 17.12.2020, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=361&RecID=2062>
- ENDÜSTRİYEL TASARIMCILAR MESLEK KURULUŞU (ETMK). (2011). Endüstriyel Tasarımla Kazanın! Erişim: 05.12.2020, <http://etmk.org.tr/pdf/endustriyeltasarim.pdf>
- EVCİL, A. N. (2018). “Engelsiz Kent, Engelsiz Yaşam”, Tarihi Mekânları Korumada Unutulan Boyut: Erişilebilirlik. *Şehir & Toplum*, 11, 41-48. Erişim: 20.06.2021, <https://marmara.gov.tr/tarihi-mekanlari-korumada-unutulan-boyut-erisilebilirlik/>
- HACIHASANOĞLU, I. (2003). Evrensel Tasarım. *Tasarım+Kuram*, 3, 93-101.
- ÖZÜRLÜ VE YAŞLI HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2008). *Herkes için ulaşılabilirliğin iyileştirilmesi örnek uygulama rehberi*. Ankara: Anıl Matbaacılık.
- KAVAK KARA, M. (2018). Erişilebilir Şehirler İçin Yerel Yönetimlerin Yükümlülükleri: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Şehir & Toplum*, 11, 93-105. Erişim: 20.06.2021, <https://marmara.gov.tr/tarihi-mekanlari-korumada-unutulan-boyut-erisilebilirlik/>
- STEINFELD, E. (1994). The concept of universal design. The 6th Ibero-American Conference on Accessibility, Rio de Janeiro, 19 June 1994.
- STORY, M. F., MUELLER, J. L. ve MACE, R. L. (1998). *The Universal Design File: Designing for People of All Ages and Abilities*, The Center for Universal Design, NC State University. Erişim tarihi: 2.06.2018, https://projects.ncsu.edu/ncsu/design/cud/pubs_p/pudfiletoc.htm
- TERECE, T. ve BERKİN, G. (2019). Alışveriş Merkezlerinde Evrensel Tasarım ve Konfor: İstanbul'da Geniş Programlı Bir Alışveriş Merkezi Deneyimi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* (13), 211-236.
- T.C. BAŞBAKANLIK ÖZÜRLÜLER İDARESİ BAŞKANLIĞI. (2008). Özürllüler Kanunu ve İlgili Mevzuat. Erişim: 20.8.2020, https://rameworld.com/upload/files/ozurluler-kanunu-ve-ilgili-mevzuat_2018-07-05_15-39-15.pdf
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK). (2021). İstatistiklerle Yaşlılar, 2020. Erişim: 20.08.2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Elderly-Statistics-2020-37227>

**WORKPLACE LONELINESS AND ITS EFFECT ON THE ORGANIZATIONAL
CYNICISM: A STUDY ON PUBLIC EMPLOYEES**

**İŞYERİ YALNIZLIĞI VE ÖRGÜT SİNİZME ETKİSİ: KAMU ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA**

B. Dilek ÖZBEZEK

Dr. Öğr. Üyesi Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İİBF, Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı

Assit. Prof. Dr. Gaziantep University, İslahiye Economics and Administrative Sciences,

ORCID ID: 0000-0001-7176-1534

H. Beyza PAKSOY

Yüksek Lisans Öğrencisi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Master's Student, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Social Sciences Institute,

ORCID ID: 0000-0003-0240-4167

Subhi KORD ARABO

Doktora Öğrencisi Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

PhD Student; Gaziantep University, Social Sciences Institute,

ORCID ID: 0000-0002-4747-2692

ABSTRACT

Today, with the social, cultural, and technological changes brought about by globalization, loneliness emerges as an important problem not only in social life but also in business life. This study aims to examine the effect of workplace loneliness on organizational cynicism. As a result of the literature review, it was decided to conduct a field study with the assumption that examining the effect of workplace loneliness on organizational cynicism in the sample of public employees would contribute to the literature. In this context, while workplace loneliness is handled with emotional deprivation and social friendship dimensions, organizational cynicism is examined with cognitive, affective and behavioral cynicism dimensions. The sample of the study consisted of 387 public employees working in the TRC1 region (Gaziantep, Kilis, and Adıyaman provinces of Turkey). The data obtained from these participants by the online survey technique were evaluated by performing explanatory factor analysis, descriptive statistics, correlation and regression analysis. As a result of the correlation analysis, it was found that there was a positive relationship between the emotional deprivation dimension of workplace loneliness and the cognitive, affective and behavioral cynicism dimensions of organizational cynicism, while it was concluded that there is no relationship between the social friendship dimension of workplace loneliness and the cognitive, affective and behavioral cynicism dimensions of organizational cynicism. At the same time, it was concluded that a moderate and positive relationship exists between general workplace loneliness and general organizational cynicism. As a result of the regression analysis, it was also found that the social friendship dimension of workplace loneliness did not have a significant effect on the cognitive, affective and behavioral cynicism dimensions of organizational cynicism, but the effect of the emotional loneliness dimension of workplace loneliness on the cognitive, affective and behavioral cynicism dimensions of organizational cynicism was positive and significant. Specifically, the results of the regression analysis also indicate that workplace loneliness has a positive effect on organizational cynicism.

Keywords: Cynicism, Organizational Cynicism, Workplace Loneliness.

Introduction

While the innovations brought by the globalization process are both interesting to individuals, they also cause us to break away from our essence and to forget some values by changing them gradually. In this process (Yoldaş and Salihoğlu, 2015), the concept of loneliness emerges as one of the most important organizational situations that employees may encounter in the workplace (Ece and Gültekin, 2019: 360). Particularly in today's business world with the great developments that occurred in information systems and communication technologies, it becomes difficult to establish real social relationships because of the rapid increase in the use of the internet and virtual teams and the intensification of competition in the workplace. Therefore, with the understanding of its devastating effects on employee performance, workplace loneliness recently has become an important subject in the business literature (Hoşgör and Cin, 2020: 2452).

Loneliness, which is a universal life experience, is a disturbing psychological condition that a person is exposed to due to not being able to reach the level of social relationship that he/she wants to reach (Demirbaş and Haşit, 2016: 138). This feeling can also affect the quality of work and life satisfaction of employees in organizations (Cindiloğlu et al., 2017: 191). In this context, the main aim of the study is to examine the effect of workplace loneliness on organizational cynicism in the context of public employees. Accordingly, at first, the concepts of workplace loneliness and organizational cynicism have been discussed and examined theoretically. Then, a survey was conducted on 387 public employees working in the Gaziantep, Kilis, and Adıyaman provinces of Turkey. Finally, statistical analyzes, research findings, and results regarding the effects of workplace loneliness on organizational cynicism were presented.

Literature Review

The individual, who is a social being, needs to establish meaningful and healthy relationships with other individuals throughout his/her life (Doğan et al., 2009: 272). Emotions have an important place in the regulation of social relations of a person who has to experience many positive or negative emotions during the day or throughout his/her life. In this process, one of the unpleasant and unwanted emotions experienced by people who are faced with many positive or negative emotions is the feeling of loneliness (Tabak and Argon, 2018: 6). According to Wright et al. (2006: 59), loneliness is expressed as the psychological state that an individual experiences as a result of qualitative or quantitative deficiencies in his/her social relations. Loneliness, in general, emerges as a subjective and often distressing inadequacy that every person experiences in his/her life (Eroğlu, 2018: 2). According to Özel and İnak (2021: 2189), loneliness is an internal experience that occurs when the individual's needs such as acceptance, belonging, approval, and socialization are not met to the required extent, and therefore he or she is marginalized or isolated.

Loneliness can be defined as an emotional state that an individual experiences when he/she realizes how far he is from others, along with feeling the need for other people (Ay, 2015: 1118). Loneliness is not only valid in the general life of the individual, but also seen in his/her business life. Loneliness in the workplace manifests itself as distress caused by the perceived inadequacy of interpersonal relationships in the work environment (Özmen, 2020: 79) and differs from the concept of loneliness by being experienced only in the work environment. In this context (Cindiloğlu et al., 2017: 192), while the person does not encounter loneliness in his/her general life, he/she can feel lonely in his/her business life (Demirbaş and Haşit, 2016: 138). In other words, people who have enough satisfactory and healthy relationships in their daily private life and do not experience feelings of loneliness may face difficulties in establishing social relationships and receiving social support at the workplace. This social status can cause people to experience feelings of loneliness and exclusion in their business life (Doğan d., 2009: 272).

Although workplaces seem to be environments that create opportunities for the development of social relations of individuals, it is not quite right to say that there are always good relations and friendships in business life (Özel and İnak, 2021: 2190). From an organizational point of view, the concept of loneliness is the state of being alone due to the social deficiency or inadequacy arising from the organization and the lack of the desired quality of interpersonal relationships (Cindiloğlu et al., 2017: 192). According to Wright et al. (2006: 60), loneliness in the workplace can be defined as a situation

that arises due to the negative difference between the desired and experienced (existing) relationships at the workplace and the lack of power to eliminate this difference (Demirbaş and Haşit, 2016: 139). It is indicated that, as in general loneliness, loneliness experienced in business life also emerges as a result of the effects of individual (such as personality traits, self-confidence, shyness, abstention, pessimism), environmental (such as culture, family, and social support) and organizational (climate, communication, workload, manager and friend support) factors on individuals (Çetin and Alacalar, 2016; 194).

Loneliness in business life is due to the low number of relationships and sometimes the poor quality of existing relationships. In this context (Tortumlu and Taş, 2020: 709), studies on loneliness in the workplace address workplace loneliness in two categories, namely emotional deprivation and social friendship (Wright et al., 2006: 66; Doğan et al., 2009: 272; Cindiloğlu et al., 2017: 192; Demirbaş and Haşit, 2016: 139; Özmen, 2020: 79). While emotional deprivation defines the individual's perception of the emotional quality of the relationships he/she has at the workplace, the social friendship dimension is expressed as the evaluation of the employees regarding the quantitative aspect of these relationships (Çetin & Alacalar, 2016: 196). The emotional deprivation dimension refers to the employees who feel isolated, alienated, disconnected, and emotionally distant, and points to the qualitative aspects of employee relationships (Güripek and Güzel, 2020: 1919). Situations such as uneasiness, experienced concerns, indescribable fears, biased interpretation of other people's affectionate behavior, and hypersensitivity to small details are the symptoms seen in individuals experiencing emotional loneliness (Demirbaş and Haşit, 2016: 139). In the dimension of social friendship, it is possible that the employee cannot participate in the social network at the workplace and cannot see himself/herself as a part of the social network at the workplace (Oğuz and Kalkan, 2014: 788-789). It can be said that employees who have difficulty communicating comfortably with their friends at the workplace and participating in social activities experience loneliness in the dimension of social friendship (Özmen, 2020: 80).

In terms of organizational behavior, one of the concepts associated with loneliness in the workplace is organizational cynicism (Ece and Gültekin, 2019: 361). The origin of the word cynicism, which reflects an understanding that rejects moral values and rules, dates back to Ancient Greek philosophical thought and this thought is called cynic (Hoşgör and Cin, 2020: 2452). Cynicism; It activates emotional elements such as contempt, anger, shame and distress, and strong negative emotions (Özler et al., 2010: 48). A person who believes that individuals only take care of their own interests, keeps their interests above everything and everyone and sees everyone as self-interested is called a 'cynic', and the thought that tries to explain this situation is defined as 'cynicism' (Balay et al., 2013: 126). In other words, cynicism is defined as a mentality characterized by hopelessness, disappointment and frustration, and it is also a concept associated with contempt, suspicion and hatred (Ece and Gültekin, 2019: 361). Cynicism is an employee's generally negative attitude towards his job, manager or organization (Ay, 2015: 1118). According to Bernerth et al. (2007: 313), organizational cynicism includes the perceptions of employees that their organizations are far from moral integrity, fairness, honesty, and sincerity, and it reflects a situation where all these organizational principles are sacrificed for the sake of organizational interests.

Organizational cynicism is a negative attitude that a person develops toward the organization he/she works for, including cognitive, affective, and behavioral cynicism dimensions (Görmen, 2017: 366). The cognitive cynicism dimension refers to negative feelings towards the organization. This dimension is the employee's belief that the organization lacks honesty, which emerges with negative emotions such as anger, contempt and condemnation (Ay, 2015: 1118). From this point of view, cynicism is the tendency towards disbelief about the goodness and sincerity of actions and human motives (Tayfun and Çitr, 2014: 350). The affective cynicism dimension refers to the negative attitudes and thoughts of the employees as well as their emotional reactions (Kılıç and Toker, 2020: 290). Affective cynicism includes cynics' psychological reactions such as aggravation, tension, anxiety and discomfort to the point where they feel disrespect and disappointment towards their organizations (Özdemir, 2021: 1423). The behavioral cynicism dimension is the tendency of employees to exhibit critical and humiliating behaviors (for example, bad speech) towards the organization (Nartgün and Kalay, 2014: 1364).

The relationship between workplace loneliness and organizational cynicism has been discussed in a limited number of studies in the literature (Ay, 2015; Yoldaş & Salıhoğlu, 2015; Ece & Gültekin, 2019; Kayaalp & Özdemir, 2020; Hoşgör & Cin, 2020; Özdemir, 2021). Studies have revealed that the higher

the loneliness level of the employees in the workplace, the more their cynical attitudes toward the organization increase.

Ay (2015: 1124) focused on the relationships between abusive management, workplace loneliness and organizational cynicism in the study he carried out on 540 healthcare personnel working in a public hospital. The results of the research showed that social loneliness did not affect organizational cynicism, but emotional loneliness and general loneliness affected organizational cynicism.

Yoldaş and Salihoğlu (2015: 1) examined the relationship between loneliness in business life and organizational cynicism orientations in the study they carried out on 165 academicians working at different universities in Turkey. According to the results of the study, it has been revealed that there is a significant relationship between loneliness in business life and organizational cynicism orientations.

Ece and Gültekin (2019: 355) conducted a study on 150 civil servants, investigating the relationship between the loneliness employees encounter in their business life and organizational cynicism and examined the role of perceived managerial support in this relationship. The results of the study showed that there is a positive relationship between the loneliness experienced by the employees at the workplace and their cynical attitudes towards the organization. Based on the results of this study, it was indicated that the biggest reason for the emergence of cynicism was loneliness and that workplace loneliness negatively affected the expectations of individuals from the manager, therefore, cynical attitudes were formed in individuals (Ece and Gültekin 2018: 367).

Kayaalp and Özdemir (2019: 101) examined the effects of organizational silence, alienation and organizational loneliness perceptions on the levels of organizational cynicism in their study conducted on 503 teachers. The results of the research determined that organizational loneliness has a positive effect on organizational cynicism.

Hosgor and Cin (2020: 2451) focused on the relationship between workplace loneliness and organizational cynicism in the study they conducted on 150 health personnel. According to the results of the research, workplace loneliness has a moderate positive effect on organizational cynicism.

Özdemir (2021: 1421) examined the mediating role of burnout in the effect of loneliness in the workplace on organizational cynicism in the study he conducted on 362 teachers. As a result of the research, they found that emotional loneliness has a positive effect on affective, cognitive, and behavioral cynicism, but social loneliness has a negative effect on affective, cognitive, and behavioral cynicism.

Methodology

The aim of this research is to examine the effect of workplace loneliness on organizational cynicism. The questionnaire technique, which is an important tool in collecting first-order data in the field of social sciences, was used for the research. In order to reach more participants, an online questionnaire form consisting of four parts was prepared in Google Forms. This questionnaire form consists of three parts, including 33 items. In the first part, the socio-demographic information of the participants is included. In the second part, the 16-item "Loneliness at Work Scale" developed by Wright, Burt, and Strongman (2006) was used to measure the loneliness levels of the participants in the workplace. Workplace loneliness consists of two dimensions, namely "emotional loneliness" and "social loneliness". In the scale, the scores of 2 items (5 and 6) used to determine the degree of emotional loneliness and 6 items (10,11,12,14,15,16) used to determine the degree of social loneliness are used in the analysis by reversing them (Ay, 2015: 1122). The adaptation of the workplace loneliness scale into the Turkish language was made by Doğan et al. (2009: 275). The Cronbach α coefficient for the scale form was calculated by Doğan et al., (2009) as 0.83.

In the third part, the 13-item "Organizational Cynicism Scale" developed by Brandes (1999), adapted to Turkish by Kalağan (2009), and its validity and reliability studies were carried out by Karacaoğlu and İnce (2012) was used to measure the organizational cynicism level of the participants. This measurement tool consists of three dimensions, namely cognitive, affective and behavioral cynicism. The Cronbach α coefficient for the scale form was calculated by Karcıoğlu and İnce (2012) as 0.87 for the cognitive cynicism dimension; 0.94 for the affective cynicism dimension; 0.82 for the behavioral cynicism

dimension and 0.91 for the whole scale (Karacaoğlu ve İnce, 2012: 84). Except for the socio-demographic expressions, the questionnaire form prepared for the research was prepared in a 5-point Likert style.

The population of the research consists of public employees working in the TRC1 Region (Gaziantep, Kilis, and Adıyaman provinces of Turkey). While calculating the sample size representing the research population, the ratio maximizing the variance with a 5% significance level and a 5% margin of error was taken into account, which points to 384 participants (Büyüköztürk et al., 2009: 96; Ural and Kılıç 2013: 47). In order to collect the research data, it was found appropriate to use convenience sampling and snowball sampling methods together on volunteer persons due to the cost and time constraints in reaching the whole population. Thus, during the data collection process, the participants, to whom the questionnaire link was sent, were asked to send it to at least one person after completing the filling of the questionnaire. In this way, 387 public employees working in different institutions in the TRC1 Region have completed the questionnaire.

It was determined that 54.5% of the participants were female and 45.5% were male, 82.9% of them were married and 17.1% were single. It was found that 4.9% of the participants are in the 18-25 age range, 28.7% are in the 25-30 age range, 31.3% are in the 31-40 age range, 28.2% are in the 41-50 age range, and 7% are 51 years and older. In terms of education, it was seen that 12.1% of the participants had high school, 55.3% had an associate degree, 28.2% had a bachelor's degree, and 4.4% had a master's degree or higher. On the other hand, it was determined that 28.6% of the participants worked in the same institution for 1-5 years, 20.4% for 6-10 years, 17.3% for 11-15 years, 16.8% for 16 – 20 years and 18.9% for 21 years or more.

Research Findings

Within the scope of the research, first of all, the reliability and structural validity of the scales were tested. In this regard, Cronbach's α coefficient and explanatory factor analysis were used. The Cronbach α coefficients and explanatory factor results of the "Workplace Loneliness Scale" and the "Organizational Cynicism Scale" used in the study are presented in Table 1.

Table 1. Results of Explanatory Factor Analysis

Scales		Question	Cronbach α	Factor Loads	Eigen Value	Explained Variance	K-M-O Value	Bartlett's Test of Sphericity	Sig.
Workplace Loneliness	Emotional	9	0.95	0.837-	6.58	67.659	0.86	5331.32	0.00
	Deprivation	4		0.861	2		5	8	0
	Social	7	0.80	0.694-	4.24				
	Friendship	1		0.829	3				
Organizational Cynicism	Cognitive	5	0.90	0.706-	3.60	78.256	0.89	4315.32	0.00
		6		0.852	1		5	2	0
	Affective	4	0.89	0.762-	3.37				
		6		0.838	6				
	Behavioral	4	0.92	0.785-	3.19				
		7		0.877	6				

In addition to the results of the EFA analysis in Table 1, the KMO coefficient of workplace loneliness (KMO=0.865; $\chi^2=5331.328$; $p=0.000$), and organizational cynicism (KMO=0.895; $\chi^2=4315.322$; $p=0.000$) scales are greater than 0.60, the fact that the chi-square value of Bartlett's sphericity test is also significant indicates that the data are suitable for factor analysis. It was found that the 2 sub-dimensions of the workplace loneliness scale, emotional deprivation and social friendship, explained 67.659% of the total variance, and the 3 sub-dimensions of the organizational cynicism scale, cognitive, affective and behavioral cynicism, explained 78.256% of the total variance. It was found that the factor loads of the scales ranged from 0.624 to 0.861 for the workplace loneliness scale and between 0.706 and 0.852 for the organizational cynicism scale. In addition, the fact that the Cronbach α coefficients of the sub-

dimensions of the scales are above 70 indicates that the reliability of the scales is also ensured. It indicates that each scale used in this research is both reliable and valid, and has high measurement power (Gürbüz, 2016: 312-319).

Table 2. Descriptive Statistics

Scales		N	Mean	Standard Deviation	Skewness	Kurtosis
Workplace Loneliness	Emotional Deprivation	387	3.3419	1.0471	-0.570	-0.490
	Social Friendship	387	3.6497	0.8310	-0.305	-0.154
Organizational Cynicism	Cognitive	387	3.7447	0.9680	-0.989	0.603
	Affective	387	3.9503	0.8872	-1.245	1.530
	Behavioral	387	3.7158	1.0204	-1.043	0.586
Workplace Loneliness (General)		387	3.4329	0.7058	-0.377	-0.417
Organizational Cynicism (General)		387	3.7990	0.8175	-1.268	1.331

As can be seen in Table 2, while the mean of workplace loneliness was 3.4329 ± 0.7058 , the mean of organizational cynicism was 3.7990 ± 0.8175 . In this context, it was determined that the mean of the social friendship (3.6497 ± 0.8310) dimension of the workplace loneliness scale was higher than the mean of the emotional deprivation (3.3419 ± 1.0471) dimension, while the mean of the affective (3.9503 ± 0.8872) cynicism dimension of the organizational cynicism scale was found to be higher than the mean of the cognitive (3.7447 ± 0.9680) and behavioral (3.7158 ± 1.0204) dimensions. At the same time, it was found that the skewness and kurtosis coefficients of all variables were within the limits of ± 2 . These values indicate that the variables have a normal distribution (Tabachnick and Fidell, 2013: 133).

Table 3. Correlation Coefficients

Variables		Cognitive	Affective	Behavioral	Organizational Cynicism (General)
Emotional Deprivation	r	0.576**	0.478**	0.529**	
	p	0.000	0.000	0.000	
Social Friendship	r	-0.010	-0.070	-0.035	
	p	0.851	0.169	0.487	
Workplace Loneliness (General)	r				
	P				0.000

As can be seen in Table 3, it was found that there is a moderate and positive relationship between the emotional deprivation dimension of workplace loneliness and the cognitive (0.576**), Affective (0.478**) and behavioral (0.529**) dimensions of organizational cynicism, while it was concluded that there is no significant relationship between the social friendship dimension of workplace loneliness and the cognitive, affective and behavioral cynicism dimensions of organizational cynicism. It has been concluded that a moderate and positive relationship exists between general workplace loneliness and general organizational cynicism (0.530**).

Table 4. The Effect of Workplace Loneliness on Organizational Cynicism

Dependent Variable	Independent Variable	Effects			Model Summary		Anova	
		β	t	Sig.	R	R ²	F	Sig. F
Cognitive	Emotional Deprivation	0.576	13.811	0.000	0.576	0.332	95.396	0.000
	Social Friendship	0.010	0.245	0.806				

As can be seen in Table 4, multiple regression models established to determine the effects of emotional deprivation and social friendship dimensions of workplace loneliness on the cognitive dimension of organizational cynicism are significant ($F=95.396$; $p=0.000$). According to the standardized regression coefficients, it was concluded that emotional deprivation ($\beta:0.010$; $p=0.000$) had a positive effect on cognitive cynicism, while social friendship ($\beta: 0.397$; $p=0.806$) had no effect on cognitive cynicism. On the other hand, emotional deprivation and social friendship explain about 33.2% of the change in cognitive cynicism ($R^2=0.332$).

Table 5. The Effect of Workplace Loneliness on Organizational Cynicism

Dependent Variable	Independent Variable	Effects			Model Summary		Anova	
		B	t	Sig.	R	R ²	F	Sig. F
Affective	Emotional Deprivation	0.476	10.636	0.00	0.48	0.23	57.786	0.00
	Social Friendship	-	-1.200	0.23	1	1		0
		0.054		1				

As can be seen in Table 5, multiple regression models established to determine the effects of emotional deprivation and social friendship dimensions of workplace loneliness on the Affective dimension of organizational cynicism are significant ($F=57.786$; $p=0.000$). According to the standardized regression coefficients, it was concluded that emotional deprivation ($\beta: 0.476$; $p=0.000$) had a positive effect on emotional cynicism, while social friendship ($\beta:-0.054$; $p=0.231$) had no effect on emotional cynicism. On the other hand, emotional deprivation and social friendship explain about 23.1% of the change in emotional cynicism ($R^2=0.231$).

Table 6. The Effect of Workplace Loneliness on Organizational Cynicism

Dependent Variable	Independent Variable	Effects			Model Summary		Anova	
		β	t	Sig.	R	R ²	F	Sig. F
Davranışsal	Emotional Deprivation	0.529	12.200	0.000	0.529	0.280	74.759	0.000
	Social Friendship	-,0.017	-0.398	0.690				

As can be seen in Table 6, multiple regression models established to determine the effects of emotional deprivation and social friendship dimensions of workplace loneliness on the behavioral dimension of organizational cynicism are significant ($F=74,759$; $p=0.000$). According to the standardized regression coefficients, it was concluded that emotional deprivation ($\beta:0.529$; $p=0.000$) had a positive effect on behavioral cynicism, while social friendship ($\beta:-0.017$; $p=0.690$) had no effect on behavioral cynicism. On the other hand, emotional deprivation and social friendship explain about 28% of the change in behavioral cynicism ($R^2=0.280$).

Table 7. The Effect of Workplace Loneliness on Organizational Cynicism

Dependent Variable	Independent Variable	Effects			Model Summary		Anova	
		β	t	Sig.	R	R ²	F	Sig. F
Organizational Cynicism	Workplace Loneliness	0.530	12.500	0.000	0.530	0.280	150.062	0.000

As can be seen in Table 7, multiple regression models established to determine the effect of workplace loneliness on organizational cynicism are significant ($F=150.062$; $p=0.000$). According to the standardized regression coefficients, it was concluded that workplace loneliness ($\beta:0.530$; $p=0.000$) had

a positive effect on organizational cynicism. On the other hand, workplace loneliness explains about 28% of the change in organizational cynicism ($R^2=0.280$).

Conclusion and Discussion

In this study, the effects of workplace loneliness on organizational cynicism were investigated. As a result of the correlation analysis, it was found that there was a positive relationship between the emotional deprivation dimension of workplace loneliness and the cognitive, affective and behavioral cynicism dimensions of organizational cynicism, while it was concluded that there is no relationship between the social friendship dimension of workplace loneliness and the cognitive, affective and behavioral cynicism dimensions of organizational cynicism. It has been determined that there is a moderate and positive relationship between general workplace loneliness and general organizational cynicism. It can be said that the findings obtained are similar to the results of the research showing that cynical attitudes towards the organization occur among those who work alone in the organization (Ay, 2015; Yoldaş & Salihoğlu, 2015; Ece & Gültekin, 2019; Kayaalp & Özdemir, 2019; Hoşgör & Cin, 2020).

As a result of the regression analysis, it was determined that workplace loneliness has an effect on organizational cynicism in general. When the results were examined, it was determined that the effect of the social friendship dimension of workplace loneliness on the cognitive, affective, and behavioral cynicism dimensions of organizational cynicism was insignificant, while the effect of the emotional loneliness dimension on the cognitive, affective and behavioral cynicism dimensions of organizational cynicism were positive and significant. It can be said that the findings obtained are similar to the results of the research showing that loneliness in business life affects the social relations of the employees, causing negative feelings towards the organization, communication disorder, and meaninglessness towards the organization (Ay, 2015; Yoldaş & Salihoğlu, 2015; Ece & Gültekin, 2018; Kayaalp and Özdemir, 2019; Hoşgör and Cin, 2020).

As a result, the obtained findings show that loneliness in business life affects the organizational cynicism orientations of public employees. According to these findings, it can be said that the most important factor in the emergence of organizational cynicism is workplace loneliness. Employees who feel lonely in the workplace can have some negative attitudes and behaviors toward the organization. The assumption that workplace loneliness will increase cynical behaviors and negatively affect the outputs of public institutions should not be ignored. Public administrators can plan activities such as in-service training activities, dinner meetings/picnic organizations, sports competitions to motivate team spirit, entertaining team games, and birthday celebrations during or outside working hours so that their employees do not suffer from loneliness at work. In this way, by laying the groundwork for reducing emotional deprivation and establishing social friendships among public employees, it can be contributed to the public employees not feeling lonely in the workplace.

Although this study provides valuable information on workplace loneliness and organizational cynicism, it should be evaluated within the framework of some limitations. The research was conducted on a modest sample of 387 public employees. Therefore, it is necessary to expand the population of the research in order to obtain more comprehensive results related to workplace loneliness and organizational cynicism. In addition, the application of the research design to different sectors may provide different findings on the subject. Expanding the conceptual framework of workplace loneliness and organizational cynicism by adding different variables to this research is among the topics that can be recommended for further research.

References

- Ay, A. F. (2015). İstismarcı yönetim, işyeri yalnızlığı ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiler: Sağlık çalışanlarına yönelik bir çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1116-1126.
- Balay, R., Kaya, A. ve Cülha, A. (2013). Örgüt Kültürü ve Örgütsel Sinizm İlişkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (2), 123-144.

- Bernerth, J. B., Armenakis, A. A., Feild, H. S., & Walker, H. J. (2007). Justice, cynicism, and commitment: A study of important organizational change variables. *Journal of Applied Behavioral Science*, 43(3), 303–326.
- Büyüköztürk, Ş., E. K. Çakmak, Ö. E. Akgün, Ş. Karadeniz ve F. Demirel (2009), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara, Pegem Akademi.
- Cindiloğlu, M., Polatçı, S., Özcalık, F., ve Gültekin, Z. (2017), “İşyeri Yalnızlığının İş ve Yaşam Tatminine Etkisi: Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Rolü”, *Ege Academic Review*, 17(2), 191-200.
- Çetin, A. ve Alacalar, A. (2016). İş Yaşamında Yalnızlığı Yordamada Kişilik Özellikleri ile Algılanan Sosyal ve Örgütsel Desteğin Rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12 (27), 193-216.
- Demirbaş, B. ve Haşit, G. (2016). İş Yerinde Yalnızlık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Akademisyenler Üzerine Bir Uygulama, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 137-158.
- Doğan, T., Çetin, B. ve Sungur, M. Z. (2009). İş yaşamında yalnızlık ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10(6), 271-277.
- Ece, S. ve Gültekin, S. (2019). Örgütlerdeki Yalnız Kalpler: Yalnız Çalışanların Sinik Tutumları Üzerinde Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü, *Turkish Studies*, 14(2), 355-370.
- Eroğlu, Ş. G. (2018). Algılanan Yönetici Desteği ile İşyerinde Yaşanan Yalnızlık Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma, *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-17.
- Görmen, M. (2017). Örgüt Kültürünün Örgütsel Sinizm Tutumları Üzerine Etkisi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (15), 363-388.
- Güripek, E., ve Güzel, B. (2020). Psikolojik Sözleşme, Örgütsel Adalet, Örgütsel Güven Ve İşyerinde Yalnızlık İlişkisi: Karşılıklı Normu Yaklaşımı, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 1915-1932.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Hoşgör, H. ve Cin, S. (2020). İşyeri Yalnızlığı ile Örgütsel Sinizm İlişkisi: Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesinde Uygulama, *Turkish Studies*, 15(5), 2449-2461.
- Kalağan, G. ve Aksu, M. B. (2010). Organizational cynicism of the research assistants: A Case of Akdeniz University, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 4820–4825.
- Karcioğlu, K. ve İnce F. (2012). Brandes, Dharwadkar ve Dean’ın (1999) Örgütsel Sinizm Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması: Kayseri Organize Sanayi Bölgesi Örneği, *Business and Economics Research Journal*, 3(3), 77-92.
- Kayaalp, E. ve Özdemir, T. Y. (2020). Öğretmenlerin Örgütsel Sessizlik, Örgütsel Yalnızlık ve Örgütsel Yabancılaşma Algılarının Örgütsel Sinizm Düzeyleriyle İlişkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1 (38), 101-113.
- Kılıç, S. ve Toker, K. (2020). Örgütsel Adalet ile Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15 (58), 288-303.
- Sezgin Nartgün, S. Ş. ve Kalay, M. (). Öğretmenlerin Örgütsel Destek, Örgütsel Özdeşleşme ile Örgütsel Sinizm Düzeylerine İlişkin Görüşleri, *Turkish Studies*, 9(2), 1361-1376.
- Oğuz, E. ve Kalkan, M. (2014). Relationship between Loneliness and Perceived Social Support of Teachers in the Workplace, *Elementary Education Online*, 13(3), 787-795.
- Özdemir, B. (2021). İşyerinde Yalnızlığın Örgütsel Sinizm Üzerindeki Etkisinde Tükenmişliğin Aracı Rolünün İncelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (5), 1421-1439.
- Özel, G., ve İnək, A. (2021). Turizm Sektörü Çalışanlarında Atalet Yordayıcısı Olarak İş Yaşamında Yalnızlık, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 2188-2202.
- Özler, D. E., Atalay, C. G. ve Şahin, M. D. (2010). Örgütlerde Sinizm Güvensizlikle Mi Bulaşır?, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 47-57.

- Özmen, M. (2020). İşyerinde Yalnızlığı Etkileyen Örgütsel Güven Unsurlarının Cinsiyete Göre Değişimi: Havalimanı Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 7 (1), 77-88.
- Tabak, I. ve Argon, T. (2018). The Teacher Opinions on Emotional Labour and Loneliness in The Workplace, *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 19(3), 01-13.
- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (sixth ed.) Pearson, Boston.
- Tayfun, A., ve Çatır, O. (2014). Hemşirelerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 347-365.
- Tortumlu, M. ve Taş, M. A. (2020). İşyeri Kabalığı ve Mutluluk İlişkisinde İş Yaşamında Yalnızlığın Düzenleyici Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23 (2), 706-719.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2013), *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Wright, S. L., Burt, C. D., and Strongman, K. T. (2006). Loneliness in the Workplace: Construct Definition and Scale Development, *New Zealand Journal of Psychology*, 35(2), 59-68.
- Yoldaş, A., ve Salihoğlu, G. H. (2015). Türkiye'deki akademisyenlerin iş yaşamında yalnızlık ve örgütsel sinizm yönelimleri arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik ampirik bir çalışma. 13. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi. <https://www.academia.edu/>

**TÜRKİYE’DE ENFLASYON VE ULUSLARARASI İKTİSADİ FAKTÖRLER: BOOTSTRAP
TODA-YAMAMOTO NEDENSELLİK TESTİ**

INTERNATIONAL ECONOMIC FACTORS AND INFLATION IN TURKIYE: BOOTSTRAP
TODA-YAMAMOTO CAUSALITY TEST

Erdal ALANCIOĞLU

Doç. Dr., Harran Üniversitesi Bozova MYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı,

Bozova, Şanlıurfa

ORCID ID: 0000-0002-5008-4957

Yusuf BAYRAKTUTAN

Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi SBF İktisat Bölümü İzmit, Kocaeli

ORCID ID: 0000-0002-4453-3701

ÖZET

Fiyatlar genel seviyesinin seyri ve bunun göstergesi olarak enflasyon oranı, yurt içi talep ve arz ilintili unsurlar yanında uluslararası koşullardan da etkilenir. Ülke ekonomisinde üretimin dışa bağımlılığı ölçüsünde ithal aramalı ve hammadde fiyatları, yurt dışından temin edilen mal ve hizmetler ile girdilerin ulusal para cinsinden maliyetini belirleyen döviz kuru, vb uluslararası iktisadi değişkenler enflasyon oranı üzerinde etkili olmaktadır. Seçilmiş uluslararası iktisadi etkenlerin Türkiye enflasyonuna yansımaları, 2013.1-2022:6 dönemi verileriyle saptamayı amaçlayan bu çalışmada, ilgili literatür paylaşıldıktan sonra analiz bulguları tartışılmaktadır. Toda-Yamamoto nedensellik analiziyle, DK, ABENF ve BYE’den ENF değişkenine doğru tek yönlü; ENE ile ENF değişkenleri arasında çift yönlü bir nedensellik bulgusu elde edilmiştir. Bulgulardan hareketle, Türkiye’de fiyat istikrarı için ulusal politika çerçevesinin uluslararası dinamiklere uygun tasarım ve revizyonu önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Döviz kuru, Baltık endeksi, Türkiye.

ABSTRACT

Trend of general price level, and thus inflation rate, as its indicator, is affected by international conditions, as well as domestic demand and supply related determiners. International economic variables, such as costs of imported inputs, to the extent of external dependency of national production; exchange rates influencing the cost of imported goods and services, and inputs, in terms of national currency, have been effective on inflation rate. In this study whose main objective is to determine the effects of international economic factors on the inflation rate in Turkey for the period of 2013:1-2022:6, having presented the related literature, empirical findings have been discussed. Toda-Yamamoto causality test indicated that there is a uni-directional causality relationship from exchange rates, inflation rates of the EU, and Baltic Index to inflation, as well as a bidirectional causality between inflation and energy consumption index. Making use of the empirical findings, it has been recommended that the national policy framework should be designed and revised, taking international dynamics into account in order to achieve price stability in Turkey.

Keywords: Inflation, Exchange rate, Baltic index, Turkey.

1. Giriş

Enflasyon iktisadi istikrarın temel bileşenlerinden biri olan fiyatlar genel seviyesinin zaman içinde değişiminin bir ölçütü olarak arz ve talep kaynaklı çok sayıda faktörden etkilenmektedir. Uluslararası iktisadi bağlantılar ve gelişmeler, konjonktür, kriz ve şoklar, yurt içinde kontrol edilebilir ya da kontrol

dışı unsurlarla birlikte bir ülkede enflasyon sorunu bakımından dikkate alınması gereken etkenlerdir. Nitekim Covid-19 pandemisi 2020-20221 yıllarında ve Rusya-Ukrayna çatışması 2022 başından itibaren dünyada farklı gelişme düzeyindeki ülkelerde fiyatlar genel seviyesini aktüel tartışma konusu haline getirmiştir.

Türkiye, 1970'lerden 2000'li yıllara kronik yüksek enflasyon yaşayan ender ülkelerden biri olmuştur. 2005'ten itibaren enflasyon hedeflemesi rejiminde %5 hedefine varamasa da 2013 öncesinde bu hedefe çok yaklaşmış; 2010'lar boyunca %10'lar düzeyinde tutabildiği enflasyon 2021 sonundan başlayarak yeniden kontrolden çıkmıştır. Politika faizi ve kur oynaklığı eşliğinde yeniden gündemin ilk sırasına yerleşen bu enflasyonist baskı çerçevesinde dünyada Covid-19 pandemisi etkisiyle gözlenen tedarik zincirinde bozulmalar, lojistik sorunlar ve maliyetler, gıda arzı ve küresel fiyat artışları ile emtia ve özellikle enerji fiyatlarında gözlenen değişimler dikkate alınmalıdır. Bu düşünceden hareketle, Türkiye'de enflasyonun uluslararası dinamiklerini, seçilmiş temel değişkenler üzerinden ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada; genel bir literatür özeti ve bu çalışma için kurgulanan özgün model sunulduktan sonra analiz bulguları değerlendirilmekte ve politika önerileri sunulmaktadır.

2. Literatür Taraması

Enflasyon üzerinde bu çalışmada da yer verilen farklı iktisadi değişkenlerin etkisini ortaya koymak üzere, farklı araştırmacıların değişik örneklem ve ekonometrik yöntem kullanan analizleri ve bulguları Tablo-1'de özetlenmektedir.

Tablo-1. Literatür Özeti

Yazar(lar)	Ülke – Dönem	Yöntem	Sonuç
Edwards (2006)	7 Ülke 1985-2005	GARCH	Döviz kuru değişimleri enflasyonu etkilemektedir.
Dolores (2009)	13 Ülke 2000-2006	VAR	Döviz kuru ilre enflasyon arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
Öksüzler ve İpek (2011)	Türkiye 1987-2010	VAR, Granger Nedensellik	Petrol fiyatları ile enflasyon arasında bir nedensellik saptanmazken, etki tepki analiziyle petrol fiyatında ortaya çıkan pozitif bir şokun enflasyonu pozitif etkilediği tespit edilmiştir.
Ito (2012)	Rusya 1995:Q1- 2009:Q3	VAR	Kısa vadede yükselen petrol fiyatlarının enflasyonu negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Kamacı (2015)	25 AB Ülkesi 1993Q1- 2013Q3	Panel Veri Analizi	Döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Koçak vd. (2017)	Türkiye 2003:01 2017:02	VAR, Granger Nedensellik	Petrol fiyatları ile enflasyon arasında pozitif yönlü uzun dönemli bir ilişki ve Granger nedensellik testi sonuçlarına göre enflasyonun petrol fiyatlarının Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir.
Alper (2018)	Türkiye 2007:01- 2017:12	VAR	Petrol fiyatlarındaki şoklar Türkiye'de enflasyonun etki etmekte ve enflasyonun beklenmedik petrol fiyat şoklarına vermiş olduğu tepki altı ay sonra ortadan kalmaktadır.
Bayraktutan ve Solmaz (2019)	20 ülke 1993-2017	Panel veri	Petrol fiyatlarında artış enflasyona etki etmektedir.
İşcan ve Kaygısız (2019)	Türkiye 2009:01 2017:12	VAR, Granger Nedensellik	Döviz kuru enflasyonun nedenidir.

Saykal (2021)	Türkiye 2011:01 2019:12	ARDL	Brent petrol fiyatlarıyla birlikte döviz kurlarındaki artışa bağlı olarak enflasyon oranının yükseldiği sonucuna varılmıştır.
Oğul (2022)	BRICS-T 2000-2020	Panel Veri Analizi	Döviz kurundaki artış enflasyon oranını artırmaktadır.
Umut (2022)	6 GOÜ 2003Q1- 2020Q4	Panel ARDL	Reel efektif döviz kuru endeksinde artışın, enflasyon oranı için uzun dönemde artırıcı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.
Bayraktutan ve Alancioğlu (2022)	Türkiye 2013-2022	ARDL	Enflasyon oranı ile faiz oranı negatif, döviz kuru ve ihracat pozitif ve anlamlı ilişkiye sahiptir.

Literatür özetinden gözleneceği üzere, döviz kuru ve petrol fiyatlarının uluslararası faktörler olarak enflasyon üzerindeki etkisi yaygın bir biçimde analiz konusu yapılmıştır. Bu çalışma için tasarlanan modelde yer verilen Baltık yük endeksi uluslararası taşıma maliyetlerini; Avro alanı enflasyonu ise Türkiye'nin temel ticaret ortağından ithal enflasyon olgusunu dikkate alma fırsatı içermekte ve bu çalışmanın özgülüğünü desteklemektedir.

3. Değişkenler ve Veri Seti

Türkiye'de enflasyon sorunu bağlamında uluslararası iktisadi dinamiklerin rolünü tartışmak üzere, enflasyon oranı (TÜFE); TL/Avro kuru, Baltık yük endeksi, enerji tüketim endeksi ve AB enflasyonu, değişkenler olarak modele dahil edilmiş ve 2013:1-2022:6 dönemi aylık verileri kullanılmıştır. Türkiye dış ticaretinde en yüksek paya AB sahip olduğu için döviz kuru etkisinin TL/Avro kuru üzerinden izlenmesi tercih edilmiştir. AB tüketici fiyat endeksi, enflasyon üzerinde temel ticaret ortağından ithal enflasyon etkisini ortaya koyacak bir değişkendir. Baltık yük endeksi, fiyat oluşumu ve değişimi bağlamında ağırlığı bilinen lojistik maliyetleri yansıtmaktadır. Enerji tüketimi de, fiyat endeksi içinde yer alan mal ve hizmetler üzerinde etkisi açık uluslararası iktisadi dinamiklerin başında yer almaktadır. Değişkenler ve veri kaynakları Tablo-2'de sunulmaktadır.

Tablo- 2. Değişkenlerin Tanımı

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
ENF	Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)	TÜİK
ENE	Enerji Tüketim Endeksi	OECD
BYE	Baltık Yük Endeksi	www.investing.com
ABENF	AB Tüketici Fiyat Endeksi	EUROSTAT
DK	TL/Avro	www.investing.com

4. Analiz ve Bulgular

Türkiye enflasyonunun uluslararası iktisadi dinamiklerinin analiz edildiği bu çalışmada öncelikle serilerin durağanlık sınaması araştırılmış ve daha sonra seriler için Toda-Yamamoto ve Fourier temelli nedensellik testi uygulanmıştır.

4.1. Birim Kök Testi

Bir zaman serisinin birim kök içerip içermediği hususu değişkenler arası ilişkinin sağlıklı tespiti bakımından kritik değer taşımaktadır. Phillips Peron birim kök testleri durağanlığın sınanmasında yaygın olarak kullanılan yöntemlerdendir. Zaman serisi verilerini içeren regresyon analizindeki en önemli varsayım, araştırmaya konu değişkenlere ait serilerin durağan olmasıdır. Tablo-3'te Phillips Peron birim kök testi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo- 3. Birim Kök Testi Sonuçları

	PhillipsPeron Testi	
	Seviye	Birinci Fark
ENF	4.117(1.0000)	-4.558(0.0003)*
ABENF	-4.611(0.1345)	-22.156(0.0000)*
BYE	-2.717(0.0743)***	-11.242(0.0000)*
ENE	8.686(1.0000)	-3.962(0.0023)*
DK	-0.048(0.9513)	-9.965(0.0000)*

Not: * ve ***, sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

PP birim kök testi bulgularına göre, BYE serisinin %10 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. ENF, DK, ENE ve ABENF serileri ise, birinci farkı alındığında %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmektedir.

4.2. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Toda and Yamamoto (1995) tarafından literatüre kazandırılan nedensellik testi, Vektör Otoregresif (VAR) modeline dayanmaktadır. Sims (1980) tarafından önerilen VAR yapısı, büyük ölçekli yapısal modellere bir alternatif olarak ileri sürülmüştür. VAR, yapısal modellerdeki ekonomi teorisinden kaynaklanan kısıtları ortadan kaldırmakta ve çok değişkenli analiz için kolaylık sağlamaktadır. Bu avantajından dolayı tek değişkenli modellere göre daha kullanışlı görülmektedir.

Tablo-4 ve Tablo-5'te Toda-Yamamoto ve Fourier nedensellik testi bulguları gösterilmektedir.

Tablo-4. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Bulguları

H ₀	Gecikme Sayısı	Test İstatistiği	Asymp. Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri	Sonuç
DK → ENF	5	4.232	0.040**	0.053***	Nedensellik var.
ENF → DK	5	8.632	0.125	0.163	Nedensellik yok.
ENE → ENF	5	53.201	0.002*	0.003*	Nedensellik var.
ENF → ENE	5	206.61	0.000*	0.000*	Nedensellik var.
BYE → ENF	5	23.562	0.000*	0.004*	Nedensellik var.
ENF → BYE	5	4.945	0.423	0.401	Nedensellik yok.
ABENF → ENF	5	9.261	0.082***	0.086***	Nedensellik var.
ENF → ABENF	5	12.224	0.185	0.210	Nedensellik yok.

Not:*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. 1000 bootstrapsimülasyonu ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Tablo-5. FourierToda-Yamamoto Nedensellik TestiBulguları

H ₀	Gecikme Sayısı	Frekans	Test İstatistiği	Asymp. Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri	Sonuç
DK → ENF	5	3	32.718	0.000*	0.001*	Nedensellik var.
ENF → DK	5	3	6.243	0.283	0.285	Nedensellik yok.
ENE → ENF	5	3	53.201	0.002*	0.003*	Nedensellik var.
ENF → ENE	5	3	206.61	0.000*	0.000*	Nedensellik var.
BYE → ENF	5	3	25.345	0.000*	0.001*	Nedensellik var.

ENF → BYE	5	3	6.787	0.237	0.246	Nedensellik yok.
ABENF → ENF	5	3	16.432	0.041**	0.084***	Nedensellik var.
ENF → ABENF	5	3	7.340	0.516	0.421	Nedensellik yok.

Not:*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. 1000 bootstrap simülasyonu ile analizler gerçekleştirilmiştir.

DK ve BYE değişkenleri ile ENF arasındaki nedensellik analizi bulgularına göre, bu değişkenlerden ENF'ye doğru nedensellik ilişkisi olmadığını belirten H_0 hipotezi %10 ve %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Bu değişkenlerden ENF'ye doğru tek yönlü nedensellik olduğu belirlenmiştir.

ABENF ile ENF ile arasındaki nedensellik analizi sonucuna göre, ABENF'den ENF'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını belirten H_0 hipotezinin reddedildiği; ancak, ENF'den ABENF'ye doğru nedensellik ilişkisinin olmadığını belirten H_0 hipotezinin reddedilmediği görülmüş; dolayısıyla ABENF'den ENF'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

ENE ile ENF değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisine bakıldığında ise, iki değişken arasında nedensellik olmadığını belirten H_0 hipotezi karşılıklı reddedilmiştir. Bu durumda iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Sonuç

Girdi maliyetlerinde ve talep düzeyinde yurt içi ya da ülke dışı kaynaklı farklılaşma; para, maliye ve uluslararası iktisat politikası çerçevesinde mevcut koşullara uymayan uygulama, algı ve beklentilerde değişim ve buna bağlı olarak fiyatlandırma ve satın alma davranışlarında değişim, fiyatlar genel seviyesinde istikrara tesir eder. Türkiye'de, Covid -19 pandemi sürecinde iktisadi hasarı asgari düzeyde tutmak üzere artan kamu harcamalarına rağmen mali disiplin konusunda AB üyelerinin çoğundan daha iyi bir performans söz konusudur. Para politikası çerçevesinde, pandemi sonrası artan AB talebinden hareketle üretim-istihdam-ihracat vurgulu Türkiye Ekonomi Modeli öncesinde politika faizi ve merkez bankası operasyonel bağımsızlığı tartışmaları döviz kuru oynaklığını ve ithal girdi maliyetlerini artırmış; dolarizasyon eşliğinde fiyatlandırma ve tüketim davranışlarında bozulma enflasyon oranlarında kısa dönemde yüksek artışları beraberinde getirmiştir. Artan lojistik ve enerji maliyetleri, kur oynaklığı ile beraber Türkiye'de enflasyonun uluslararası piyasalar kaynaklı dinamikleri arasında yerini almıştır. Bu gelişmelerin, bir modele dayalı ekonometrik analizini amaçlayan bu çalışma, özetlenen teorik işleyişi teyit eden bulgular ortaya koymuştur. Nitekim döviz kuru, Baltık yük endeksi ve enerji tüketiminden enflasyona doğru anlamlı ilişkiler saptanmış bulunmaktadır. AB enflasyonunun da, teorik beklentiye uygun olarak, ticaret kanalıyla Türkiye enflasyon oranı üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Türkiye'de enflasyonun yeniden tek haneli düzeylere ve daha önce de ulaşamayan %5 politika hedefine çekilmesi için, etkili sözlü yönlendirme ve para politikasında operasyonel bağımsızlıkla ilgili algı yönetiminin ama özellikle Kur Korumalı Mevduat uygulamasından sağlıklı çıkış stratejisi gibi dolarizasyonu azaltacak politika çerçevesinin de destekleyeceği kur istikrarı yanında tedarik zinciri ve lojistik maliyetler ile enerji maliyetlerini kontrol edilebilir hale getirmek gerekmektedir.

Türkiye Ekonomi Modeli'nin yurt içi üretim ve katma değeri geliştirerek ithal girdi bağımlılığı ve bundan kaynaklı maliyet artışının kontrolüne katkı sağlaması beklenir. Enerjide yerleşme stratejisinin de fiyat istikrarına katkısı olacaktır. Orta ve uzun vadeye ihtiyaç duyan bu süreçler işlerken politika çerçevesi konusunda kısa dönem yaklaşımıyla ilgili piyasa iletişimine ve sağlıklı döviz giriş kanallarının işletilmesine önem verilmesi yerinde olacaktır.

Kaynakça

Alper, Ö.F. (2018).“PetroleumPrices, FoodPricesandInflationRelationship: Findings of Structural VAR Analysis”, TurkishStudiesEconomics, Finance andPolitics, 13(22): 63- 74.

Bayraktutan, Yusuf ve A. Rıza Solmaz (2019). “Petrol Fiyatları ve Enflasyon İlişkisi: Seçilmiş Petrol İthalatçısı Ülkeler için Panel Veri Analizi”, Kocaeli Ü. Sosyal Bilimler D., (Haziran) 2019, (37): 279-291. <https://doi.org/10.35343/kosbed.587300>

Bayraktutan, Yusuf ve E. Alancıoğlu (2022). “Türkiye’de Enflasyon Dinamikleri: Faiz Oranı, Döviz Kuru ve İhracat Açısından Bir Analiz (2013-2022)”, 6. Uluslararası İzmir İktisat Kongresi, 29-30 Ağustos 2022, İzmir, Z. Özdoğan (Ed.), ProceedingBook, IKSAD Publishing, pp: 134-144.

Dolores, R. M. (2009). “Exchange Rate Pass-Through in Central and East European Countries: Do Inflation and Openness Matter?”. *Eastern European Economics*, 47(4): 42-61.

Edwards, S. (2006). *The Relationship Between Exchange Rates and Inflation Targeting Revisited*. NBER Working Paper Series, Working Paper 12163.

Ito, K. (2012). “The Impact of Oil Price Volatility on the Macroeconomy in Russia”, *The Annals of Regional Science*, 48(3): 695-702.

İşcan, H., & Kaygısız, A. D. (2019). “Türkiye’de Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Oranı İlişkisi: 2009-2017 Uygulaması”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17): 581-604.

Kamacı, A. (2015). Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: 25 Avrupa Birliği Ülkesi için Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 4 (1): 89-111.

Koçak, S., Balan, F. ve Albayrak B., (2017). “Türkiye Ekonomisinde Petrol Fiyatları ve Enflasyon İlişkisi: Ampirik Analiz”. *Journal of Life Economics*, 4(4): 261-273.

Oğul, B. (2022). “BRICS-T Ülkelerinde Döviz Kuru Geçiş Etkisi: Panel Eşbütünleşme Testi”, *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1): 83-92.

Öksüzler, O., & İpek, E. (2011). “Dünya Petrol Fiyatlarındaki Değişimin Büyüme ve Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14): 15-34.

Saykal, B. (2021). “Döviz Kurlarındaki Değişimin Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, *Vergi Raporu*, (258): 101-116.

Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). “Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes”, *Journal of Econometrics*, (66): 225-250.

Umut, A. (2022). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Kuru Değişimlerinin Enflasyona Etkisi”, *Maliye Finans Yazıları*, (117): 9-20.

www.tik.gov.tr

www.investing.com

<https://ec.europa.eu/eurostat>

www.oecd.org

İŞ YAŞAMINDA PSİKOLOJİK GÜÇLENDİRME
PSYCHOLOGICAL EMPOWERMENT IN BUSINESS LIFE

Kadir ERMAN

MEB

ORCID ID: 0000-0001-7206-7464

Seda GÜL

MEB

ORCID ID: 0000-0002-2489-3822

Burcu PAKALIN

MEB

ORCID ID: 0000-0003-0940-862X

ÖZET

İnsan kaynakları yönetimine ilişkin yapılan araştırmalarda, örgütün en kıymetli ve değerlikaynağı olan insan faktörüne odaklanılmış ve insan kalitesinin, performansının, motivasyonunun ve enerjisinin nasıl ve hangi ölçütlerde olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Psikolojik güçlendirme kavramı bu noktada üzerinde durulması gereken bir konu olarak dikkat çekmektedir. Güçlendirme en basit anlamıyla çalışanlara güç ve yetki verilerek onların daha iyi seviyelere çıkartmak olarak belirtilebilir. Ayrıca çalışanların enerjilerini artırarak daha fazla kendilerine ve başaracaklarına inanmalarını sağlamaktadır.

Güçlendirme ise ; istenilen bireye veya gruba güç konusunda katkılar sağlayarak ; gurubun veya bireyin etki,yetenek ve kapasitesini daha yukarıya çekebilmek için yapılan ve yapılması planlanan iş ve işlemlerin tümüdür.Güçlendirme ile yönetici veya lider tarafından örgüt üyeleri veya alt çalışanlarına gerçek anlamda bir güç aktarımı sağlanır.Güçlendirme bir süreçtir.Bu süreçte çalışanları ve grubu yönetim sürecine katarak, onlara sorumluluk verme yoluyla çalışanlara özgürce çalışabilecekleri , özerk alanlar sunarak yetenek,bilgi ve verimliliklerini artırmak amaçlanmaktadır. Güçlendirme kavramının çalışanlar tarafından nasıl algılandığı ise bu kavramın bilişsel ya da diğer bir şekliyle psikolojik boyutunu ortaya çıkarmaktadır.

Psikolojik güçlendirme, çalışanların karşılaştıkları sorunları aşabilmeleri için sahip oldukları güçlerine ilişkin algılamaları olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmamızda da personel güçlendirmeyi psikolojik güçlendirme bağlamında anlatmaya çalışacağız.Psikolojik güçlendirme ,çalışanlara kendini gerçekleştirebileceği alanlar bulmasına,iş kalitelerinin artmasına, karar mekanizmasında yer almalarına ve motivasyonlarının artmasına vesile olmaktadır.bu çalışanlara sahip şirketlerde ise iş verimi,kaliteli ürün üretimi ve sağlıklı örgüt ortamı ile oluşan kurum kültürü temel kazançlardır.

Bu çalışmanın amacı personele güçlendirme çalışmalarının iki boyutundan çalışanın özüne dair olan psikolojik güçlendirmeyi tüm unsurları ile açıklayarak psikolojik güçlendirmenin örgüt için önemini ortaya koymaktır. Ayrıca çalışma içinde psikolojik güçlendirme süreçleri ile süreç sonunda örgütsel çıktılarda yaratabileceği etki ve değişim arasındaki olumlu etki durumunu literatürde yapılmış çalışmalar ışığında incelemek ve açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Güçlendirme, Personel Güçlendirme, Psikolojik Güçlendirme.

ABSTRACT

The researches on human resources management focused on the human factor, which is the most valuable resource of the organization, and focused on how and at what criteria human quality, performance, motivation and energy should be. The concept of psychological

empowerment draws attention as a subject that should be emphasized at this point. Empowerment, in the simplest sense, can be defined as giving power and authority to employees and raising them to better levels. In addition, it increases the energy of the employees and enables them to believe more in themselves and that they can succeed.

Empowerment is; by contributing to the desired individual or group in terms of power; It is all the work and actions that are done or planned to be done in order to increase the influence, ability and capacity of the group or individual. With empowerment, a real transfer of power is provided by the manager or leader to the members of the organization or subordinates. Empowerment is a process. In this process, it is aimed to increase the skills, knowledge and productivity of the employees by including the employees and the group in the management process and by giving them responsibilities, by offering them autonomous areas where they can work freely. How the concept of empowerment is perceived by the employees reveals the cognitive or psychological dimension of this concept.

Psychological empowerment is defined as employees' perceptions of the power they have to overcome the problems they face. In this study, we will try to explain personnel empowerment in the context of psychological empowerment. Psychological empowerment helps employees find areas where they can realize themselves, increase their job quality, take part in the decision mechanism and increase their motivation. In companies with these employees, business efficiency, production of quality products and a healthy organizational environment and corporate culture are the main gains.

The aim of this study is to reveal the importance of psychological empowerment for the organization ,by explaining with all its elements, the psychological empowerment of the employee's essence, which is one of the two dimensions of personnel empowerment studies. In addition, it is to examine and explain the positive effect between the psychological empowerment processes in the study and the effect it can create on organizational outputs at the end of the process, and the positive effect of the change in the light of the studies done in the literature.

Keywords: Empowerment, Personnel Empowerment, Psychological Empowerment.

1. Giriş

Değişim ve dönüşümün hızla devam ettiği evrende iş dünyasında rekabetler artmakla beraber rekabetin dayandığı temel dinamiklerde de değişimler yaşanmaktadır. Şirketler pazarı ele geçirmek için birbirlerine üstünlük sağlama girişimleri farklı mecralarda da ortaya çıkmaktadır. Kuruluşlar başarının sadece araştırma geliştirme, pazarlama ve teknolojiye bağlı olmadığını anlamaya başlamışlardır. Kuruluşlar bu süreçte ayakta kalabilmek ve daha ileriye gidebilmek adına özkaynaklarına yönelmiş ve asıl yükselmenin ve güçlenmenin yolunun 'Personelin Güçlenmesi' ile sağlanacağını fark ederek yatırımlarını personel güçlendirmeye yöneltmişlerdir. Temel felsefe olarak ' Önce İnsan' düstur edinmiştir.

Küreselleşmeyle beraber yönetim anlayışları da değişime uğramış ve yeni yönetim anlayışları ortaya çıkmıştır. Yeni yönetim anlayışlarında en önemli unsuru 'İnsan' olmuştur. İnsanı temele alan yaklaşımlarda kişisel gelişim, personel eğitimi ,hizmetiçi eğitimler, organizasyonlar ve insan kaynaklarının yönetimi gibi konular daha fazla önemsendiği görülmüştür. Yeni dünyada daha yaratıcı düşünen,özgün fikirler üreten ,kendini denetleyebilen ,motivasyonu yüksek personele ihtiyaç duyulmaktadır. Yani işletmeler güçlü veya güçlendirilmiş personeli muhteva etmek istemektedir.

2. Personel Güçlendirme

Çalışan/Personel Güçlendirme ya da Çalışan/Personel Yetkilendirme olarak dilimize çevrilebilen kavramın aslı İngilizce dilinde kullanılan "Empower" kelimesinden türetilmiş olan "Empowerment" kelimesidir. Compact Oxford İngilizce sözlüğü bu

kelimeyi, **a.** yetki veya güç vermek **b.** Etkinlik, direnç ve güven hissi vermek şeklinde tanımlamaktadır. Kelime terimsel olarak din ve inançlarla ilgili olup, daha sonra sosyoloji, psikoloji, eğitim gibi sosyal bilimlere konu olmuş nihayetinde de Yönetim alanında yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır.(Bartunek ve Spreitzer, 2006, 257).

Yapılan baska bir tanıma göre güçlendirme; örgütün performansına ilişkin bilginin paylaşımı, örgütün performansını anlamak ve katkıda bulunmak için gereken bilginin paylaşımı, örgütün performansı ile ilgili ödüllerin paylaşımı ve son olarak da örgütün yön ve performansını etkileyecek olan karar alma yetkisinin paylaşımıdır (Sahin, 2007, 3).

Birçok tanım incelendiğinde ortak noktaların, çalışanların kararlara katılımını sağlamak, çalışanlara yeki ve sorumluluk devretmek ve çalışanların kendilerini geliştirmelerine imkân sağlamak (Zencir, 2004, 24), isin sahiplenilmesi, eğitim ve ödüllendirme (Müdüt, 2009, 11) olduğu görülmektedir.

2.1. Personel Güçlendirme Kavramı

Personel güçlendirme kavramını açıklayabilmek için öncelikle ‘güç’ kavramını tanımlamamız gerekmektedir. Güç kavramını , Sharma ve Kaur ‘bireyin ya da grubun diğerleri üzerindeki etki ve yaptırabilme yeteneği veya kapasitesi ‘olarak tanımlamıştır. Türk Dil Kurumu ise bu tanımı ek olarak fizik ,güç ve ahlaki etki olarak değerlendirmiş ve açıklamıştır. Güç kavramı bir çok farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Güç kavramını sınıflarına göre açıklamak gerekirse ;

Yasal Güç : Yöneticinin yasal kaideler yoluyla sahip olduğu haklardır.

Ödüllendirme Gücü : Yöneticilerin alt çalışanlarını ücret,terfi, daha iyi bir iş gibi maddi yaptırımları uygulayabilme durumudur.

Zorlayıcı Güç : Ödüllendirme gücünün zıttıdır. Yönetici tarafından çalışana negatif yaptırımlar uygulayabildiği gücü ifade eder.

Uzmanlık Gücü : Yönetici veya liderin sahip olduğu bilgi ve tecrübeden kaynaklanan iş bilirliğidir. Uzmanlık gücü astları etkilemenin en etkili yoludur.

Karizmatik Güç : yöneticinin veya liderin sahip olduğu kişisel özelliklerin astlar tarafından hayranlık derecesinde algılanabilmesi ile ortaya çıkan güçtür.

Güçlendirme süreci; yöneticiler tarafından bireylere yetki dağıtım süreci olmayıp çalışanların sahip oldukları tüm yetenek ve becerilerin kişiye ve gruba uygun yöntemlerle açığa çıkarma durumudur. Güçlendirme işi ; işi icra edenin işin sahibi pozisyonuna getirip çalışanı daha güçlü ve daha yetkin kılmak amacı taşır. Güçlendirme işi , çalışanı daha bilgili ,daha güvenli ,iletişim bilgisine ve yeteneği gelişmiş ve motivasyonu artmış bireylere dönüştürür.

Ford ve Fottler’a(1995:22) göre güçlendirme , ‘karar verme yetkisi ve sorumluluğunun çalışanlara yönlendirilmesidir.’ Güçlendirme bir çok farklı tanım ve bakış açılarıyla karşımıza çıkmaktadır. Bazı tanımlarda motivasyonel bir yapı olarak değerlendirilmiş , başkaca tanımlarda ise bir dizi psikolojik yapı olarak ele alınmıştır. Güçlendirme örgüt yapısını ele alan yaklaşımlarca da bireyselliği ön plana alan görüşlerce de değerlendirilmiştir.

Koçel personel güçlendirmeyi ; çalışanın ,çalışma alanı içerisinde yönetim ve kadrolarından izin almaksızın kendi kararını vermek ve bireylerin gelişimine yönelik bir süreç olarak tanımlar. Çağdaş yönetim yaklaşımlarında en çok ihtiyaç duyulan personel tipi ,yönetimin belirlediği sınırlar içinde organizasyona farklılıklar katabilen personeldir. Yani güçlendirilmiş ve güce sahip personeldir.

Personel güçlendirme ; personelde beceri ve yetersizlik hissini ortaya çıkaracak durumları tanımlayarak personeli bu konuda eğitim vb. yollarla yeterlilik duygusu kazandırma süreci olarak tanımlanabilir.

Personel güçlendirme ; örgüt içi dinamiklerin çalışan lehine dizayn edildiği, güç dağılımlarının ve yetkilerin değiştiği bir süreçtir. Güçlendirilmiş personel bu süreç sonunda ,yapılan işi kontrol etmekte, karar almada yetkisini kullanabilmekte ve daha bağımsız hareket melekelerine sahip olabilmektedir.

Çağdaş yönetim uygulamalarından biri olan personel güçlendirme hem örgüt hem çalışan düzeyinde birçok avantajları da beraberinde getirmektedir. Günümüz örgütlerinin en önemli unsuru konumunda bulunan insan kaynağı niteliği veya beşeri sermaye düzeyi örgütlerin geliştirmeleri için çaba sarf etmesi gereken başlıca örgüt unsurudur. Örgütler ise yaşamlarını devam ettirebilmek için sahip oldukları beşeri ve maddi kaynakları olabilecek en etkili şekilde değerlendirmelidirler. Örgütsel etkililiğe ulaşmak da ancak bu şekilde mümkündür.

Personel Güçlendirme tek boyut ile açıklanamayacağı alanyazında karşımıza çıkmaktadır. Personel güçlendirme daha geniş bir perspektif ile ele alındığında Anlam, özerklik, etki ve yetkinlik olmak üzere motivasyona etki edici 4 unsurdan bahsedilmiştir.

Covey (2005,289) ise çalışanın kendi sorumluluğunu alarak ,işleri organize etmesini ,denetlemesini hatta kendi kendisini yetkilendirmesini esas alan bir kavram olarak nitelendirmektedir. Covey'in bu tanımına göre ; personel karar alma konusunda güçlenebilir , aldığı kararların sorumluluğunu taşıyabilir hale gelebilecektir. Personel güçlendirme süreçlerinden geçmiş olan personel öz yeterlilik , özdenetim ,yaratıcılık ve uygulama konusunda daha donanımlı hale gelmiş olacaktır.

Personel güçlendirme; personel açısından kendi işinin sahibi olarak iş aşamalarının her adımında yer almak , süreçlerde yer alarak 'Bir iş en iyi onu yapan tarafından bilinir' düsturuna göre işi icra etme sürecidir. Çalışan güçlendirme faaliyetleri , yöneticilerin yetki paylaşımı gerektirdiğinden yeni kurum ve kuruluş yapıları ortaya çıkmıştır. Yeni şirket yapıları paralelinde çalışana karşı sorumluluk sahibi ,yenilikçi ve geliştirici yeni tip yöneticilere ihtiyaç duymuş ve yöneticiler klasik yönetim anlayışından uzaklaşarak değişime ve dönüşüme uğramıştır.

Personel güçlendirme faaliyetlerinde başarıya ulaşmak zordur. Eğer personel güçlendirmede kurumsal hedeflere ulaşmak temele alınır ve personel unsuru gözardı edilirse personeli değişime ikna etmek konusunda bir dirençle karşılaşmak olasıdır. Personel güçlendirmeyi sadece personel bazlı ele alırsakta ortaya çıkacak olan kişisel gereksinimdeki farklılıklar sebebiyle değişim işlemleri zaman ve maliyet ortaya çıkaracaktır. Personel bazlı güçlendirmede ise kurumsal hedeflerden sapmalar da olası bir durum olarak karşımıza çıkabilecektir.

Personel güçlendirmede ön koşullar 'güç ve kontrol' ve 'katılım ve güven ile ilgili koşullar' olarak karşımıza çıkmaktadır. Personel güçlendirmede bu ön koşulların sağlanması elzemdir. Ön koşulların sağlanması ile personel güçlendirme üç boyutta gerçekleştirilebilir. Bu boyutları ; 'Basit' ; yani personelin temel sahip olması gereken niteliklere kavuşması , 'Operasyonel' Elde edilecek sonuç için alınan önlem ve yürütülen işlemlerin bütünü, 'Yüksek' personeli ve örgütü kapsamlı güçlendirme, şeklinde düzeylerine göre açıklayabiliriz.

Personel güçlendirme vizyonuna sahip kurum veya kuruluşlar yeni kültür yapısına sahip yeni dünya düzenine ayak uydurabilir yapılarda olmalıdırlar. Klasik kültürler yerine inovasyon temelli ve değişime açık yapılara sahip güçlendirme uygulamaları kullanılmalıdır. Hiyerarşik kültürlerin dinamiklerinde personele yer yoktur dolayısıyla personel güçlendirme daha çok bu kültürü özümsemiş yenilikçi kültürü içselleştirmiş 'Güçlendirme Kültürü'nü yaşıtan organizasyonlarda uygulanabilen süreçlerdir.

Personel güçlendirmenin öznesi insandır. İnsanı odağa alan bu yaklaşımda değişim ve sonuca ulaşmak belirli bir süre gerektirmektedir. Dolayısıyla personel güçlendirme ; hızlıca sonuca ulaşılan uygulamalar değildir.Güçlendirme işlemi kademe kademe ve her kademedede gerekli ilerleme sağlanarak birikimli ilerleme ile diğer kademeye geçilen sabır gerektiren süreçlerdir. Personel güçlendirme süreci içinde çalışanlar eğitimler, geliştirici ve uygulamalı süreçlerden geçerek hedeflere ulaşmak için çaba sarfetmekte ve ödüllendirilmektedir.

2.2. Personel Güçlendirme Kavramının Tarihsel Gelişimi

Gözardı edilen insan unsurunun önemini vurgulayan insan ilişkileri yaklaşımı durumu farklı bir perspektiften ele alan Elton Mayo ve arkadaşları tarafından ortaya çıkarılmıştır. İnsan ilişkileri yaklaşımı güçlendirme çalışmalarının ilk adımı olarak kabul edilebilir. Güçlendirme yaklaşımında ikinci önemli girişim ise potansiyeli ortaya çıkarmak için gerekli ortamın hazırlanıp ,sunulmasını esas alan McGregor'un X teorisidir.

Bu teorileri takiben 1960 larda 'Katılımcı Yönetim' ve katılımcı yönetimden hareketle 'Z' tipi yönetim teorisi ortaya çıkmıştır. Teoriler bir çok konuda güçlendirme yaklaşımı ile benzerlikler göstermektedir.

Süreç 1970 lerde yönetime katılma hakkını vurgulayan 'Endüstriyel Demokrasi' ile devam etmiş 1980 lerin sonunda 'Kalite Çemberleri,Takım Brifingi' vb. yeni katılımcı yönetim yaklaşımlarının ortaya çıkması ile günümüzde hala güncelenen dünya koşullarına bağlı bir döngü ile değişimine devam etmektedir.

Bugün kü güçlendirme yaklaşımının ilk tohumları 1980 lerin sonunda atılmış olup yönetim fonksiyonlarının alt kademelerde bulunan iş görenlere devri ile güçlendirilmiş çalışan vasıtasıyla katılımcı yaklaşımın kurumsallaşmasına yol açmıştır.

Güçlendirme kavramı bir çok uzman tarafından kullanılmıştır. Ancak bu kavramı ilk kullanan 1983 yılında Harrison ve Kanter'dir. Kavram henüz yeni bir kavram olmakla beraber ilk yıllarda daha yüzeysel konular ele alınırken daha sonraki yıllarda kalite çemberleri ,çalışma hayatının iyileştirilmesi ve toplam kalite anlayışlarında işlenmiş ve kendine yer bulmuştur. Güçlendirme kavramı, literatüre Block'uun yazdığı 'The Empowered Manager' isimli kitap ile girmiştir.

2.3. Personel Güçlendirmenin Yararları

Çalışanları güçlendirmenin faydaları Doğan (2003, 107-116) tarafından şöyle sayılmıştır: Mükemmel müşteri hizmeti sunulması, denetleme ve kontrollerin azaltılması ile zaman ve maliyet kazanımı, yöneticilerin yol gösterici rolüne geçmeleri, işletme karlılığını artırması, işletmenin öğrenen bir organizasyona dönüşmesi, organizasyonda güven tesis edilmesi, iletişimin artması, paylaşımcı vizyon oluşması, kalitenin artması, örgütsel bağlılık artışı. ise çalışanların kendine olan güvenlerinin artması ve çalışanlar arasındaki iletişimin artması, performans yükselmesi gibi faydaları da belirtmiştir. Kurum yöneticilerinin işletme ile ilgili diğer stratejik konularla ilgilenebilecekleri zamanın artması da Çavuş (2006, 66) tarafından faydalar arasında sayılmıştır.

Personel güçlendirmenin yararlarını öğrenmek için süreçlerde uygulanan güçlendirme çalışmalarını adım adım irdelemek gerekecektir. Öncelikle üstleri tarafından yetenekli ve becerili olduğu yönünde ikna edilen işgörende yeterlilik duygusu ile beraber özgüvende artar. Kademeli olarak devredilen yetkiler çalışana kendini gerçekleştirme dürtüsü ile harekete geçmesini sağlarken, kendisinden beklentisini de artıracaktır. Çeşitli eğitimler sonucunda çeşitli beceriler kazanan, becerilerini etkin kullanmayı öğrenen iş gören icra etmekte olduğu işe anlam katarak daha kaliteli , daha yaratıcı ve yenilikçi çıktıların oluşmasını sağlar.

24.. Personel Güçlendirmenin Sınıflandırılması

Personel güçlendirme literatür araştırmalarında iki boyutta ele alınmış bir kavramdır. Bunun ilki Yapısal Güçlendirme , ikincisi ise Psikolojik güçlendirmedir. Her iki boyutun farklılaşmasındaki temel neden personel güçlendirmeyi bütüncül olarak değil de farklı boyutlardan ele almasıdır. Yapısal güçlendirme ; personel güçlendirmeyi daha çok personel dışı faktörlerle ele almıştır. Psikolojik güçlendirme ise daha çok personelin geçmiş olduğu psikolojik süreçlerle ilgilenmiştir. Her iki yaklaşımı sentezleyerek bir tanımda bulunacak olursak , personel güçlendirme ; çalışanın sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkarmasına ve motivasyonunun artmasını sağlayarak bulunduğu gruba veya örgüte karşı planlı tutum ve davranış değişimleri için personeli isteklendirme şeklidir. Bu süreç motive edilmiş personelin daha yaratıcı ve daha girişimci olabilmek için çabalarının arttığı zamanlardır.

Güçlendirme birçok çalışmaya konu olmuştur. bu çalışmaların bir kısmında yönetsel koşulların ve uygulamaların ,diğer bir kısmında ise işin algılanma boyutuna değinilmiş ve güçlendirme işine bu perspektiften yaklaşmıştır. Yapısal ve psikolojik güçlendirmenin yanında nadiren de olsa davranışsal ve sosyal boyutları da ele alınmıştır.

Güçlendirme süreçleri hangi boyuttan ele alınırsa alınsın diğer unsurları göz ardı ettiğinden hep noksan kalacak ve hedeflere ulaşmada tam başarı sağlanamayacaktır. Dolayısıyla başarıya ulaşmak için personel güçlendirme hem yapısal hemde psikolojik boyutları ile ele alınmalı süreç bu şekilde yürütülmelidir.

Konu sadece yönetsel uygulamalar açısından ele alındığında, güçlendirme için ihtiyaç duyulan şartlar oluşturulmaya çalışılmakta ve bu şartların çalışanlarca nasıl algılandığı gözden kaçırılmaktadır. Oysa güçlendirme, aynı zamanda sağlanan bu şartların ne şekilde algılandığı ve çalışanların kendilerini nasıl gördükleri konularını da kapsamaktadır. Özetle bu iki boyut birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Çünkü benzer şartlar altında çalışanların algılarının birbirinden çok farklı olabileceği unutulmamalıdır.

Personel güçlendirme kendi içerisinde psikolojik ve davranışsal olarak iki alt boyuta, psikolojik boyut ise kendi içerisinde anlamlılık, yetkinlik, özerklik ve etki alt boyutlarına ayrılmaktadır.

Covey (2005,289) ise çalışanın kendi sorumluluğunu alarak ,işleri organize etmesini ,denetlemesini hatta kendi kendisini yetkilendirmesini esas alan bir kavram olarak nitelendirmektedir. Covey’in bu tanımına göre ; personel karar alma konusunda güçlenebilir , aldığı kararların sorumluluğunu taşıyabilir hale gelebilecektir. Personel güçlendirme süreçlerinden geçmiş olan personel öz yeterlilik , özdenetim ,yaratıcılık ve uygulama konusunda daha donanımlı hale gelmiş olacaktır.

Personel güçlendirme; personel açısından kendi işinin sahibi olarak iş aşamalarının her adımında yer almak , süreçlerde yer alarak ‘Bir iş en iyi onu yapan tarafından bilinir’ düsturuna göre işi icra etme sürecidir. Çalışan güçlendirme faaliyetleri , yöneticilerin yetki paylaşımı gerektirdiğinden yeni kurum ve kuruluş yapıları ortaya çıkmıştır. Yeni şirket yapıları paralelinde çalışana karşı sorumluluk sahibi ,yenilikçi ve geliştirici yeni tip yöneticilere ihtiyaç duymuş ve yöneticiler klasik yönetim anlayışından uzaklaşarak değişime ve dönüşüme uğramıştır.

Personel güçlendirme faaliyetlerinde başarıya ulaşmak zordur. Eğer personel güçlendirmede kurumsal hedeflere ulaşmak temele alınır ve personel unsuru gözardı edilirse personeli değişime ikna etmek konusunda bir dirençle karşılaşmak olasıdır. Personel güçlendirmeyi sadece personel bazlı ele alırsakta ortaya çıkacak olan kişisel gereksinimdeki farklılıklar sebebiyle değişim işlemleri zaman ve maliyet ortaya çıkaracaktır. Personel bazlı güçlendirmede ise kurumsal hedeflerden sapmalar da olası bir durum olarak karşımıza çıkabilecektir.

Personel güçlendirmede ön koşullar ‘güç ve kontrol’ ve ‘katılım ve güven ile ilgili koşullar’ olarak karşımıza çıkmaktadır. Personel güçlendirmede bu ön koşulların sağlanması elzemdir. Ön koşulların sağlanması ile personel güçlendirme üç boyutta gerçekleştirilebilir. Bu boyutları ; ‘Basit’ ; yani personelin temel sahip olması gereken niteliklere kavuşması , ‘Operasyonel’ Elde edilecek sonuç için alınan önlem ve yürütülen işlemlerin bütünü, ‘Yüksek’ personeli ve örgütü kapsamlı güçlendirme, şeklinde düzeylerine göre açıklayabiliriz.

Personel güçlendirme vizyonuna sahip kurum veya kuruluşlar yeni kültür yapısına sahip yeni dünya düzenine ayak uydurabilir yapılarda olmalıdırlar. Klasik kültürler yerine inovasyon temelli ve değişime açık yapılara sahip güçlendirme uygulamaları kullanılmalıdır. Hiyerarşik kültürlerin dinamiklerinde personele yer yoktur dolayısıyla personel güçlendirme daha çok bu kültürü özümsemiş yenilikçi kültürü içselleştirmiş ‘Güçlendirme Kültürü’nü yaşatan organizasyonlarda uygulanabilen süreçlerdir.

2.4.1. Davranışsal Yaklaşım: Yapısal Güçlendirme

Davranışsal yaklaşım teorisi, Kanter tarafından 1997 yılında yayımlanan ve çalışanların davranışlarını etkileyen koşulları araştıran “Men and Women of the Corporation” adlı çalışması ile ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımın temelinde çalışanlar ve yöneticiler arasındaki güç paylaşımı ve hiyerarşinin alt seviyelerindeki çalışanlara bile yaptıkları işler ile ilgili karar verme gücü vermek bulunmaktadır (Torun 2016).

Güçlendirme ilk olarak üstün personele sağladığı bir lütuf olarak görüldü ve kabul gördü. Astlarına özgür alan yaratan ,çalışana güvenen , karar alma mekanizmasına katılmasını sağlayan yönetici çalışanını güçlendirmek ile beraber bunu karşılığında daha verimli çalışan personel profiline sahip olacağı öne sürülmektedir.

Davranışsal güçlendirme, personel güçlendirmeyi genel olarak üst yönetimin çalışanları güçlendirmedeki rolünü içeren davranışsal (ilişikisel) boyutta ele alan bir yaklaşımdır.

Davranışsal yaklaşım ; güçlendirme ile ilgili astların değil üst yönetimin görev ve sorumluluklarını tanımlayan , güçlendirme sürecinde yöneticinin neler yapması gerektiğini açıklayan ve çalışanlar önündeki engellerin ortadan nasıl kaldırılacağını açıklamaya çalışan yaklaşımdır.

1993’ten itibaren çok sayıda bilimsel çalışmada “kuramsal çerçeve” olarak kullanılan Kanter’in “Yapısal Güçlendirme Teorisi”nin kilit kavramları, Lashinger ve arkadaşları tarafından farklı hemşire örneklemelerinde gerçekleştirilen altmıştan fazla çalışmada incelenmiş ve bu alanda geniş bir literatür oluşmuştur (Tolay, Sürgevil, Topoyan 2012, s. 450). Yapısal yaklaşımda gücün, göreceli olarak güçlü olandan daha az güçlü olana aktarılmasını sağlayan güç sahiplerinin eylemlerine odaklanmaktadır; güçlendirilen kişinin psikolojik durumu ele alınmamaktadır (Menon, 2001, s. 156).

Yapısal güçlendirme, çalışanlara güç, kontrol ve yetki veren bir dizi yönetsel faaliyet ve uygulamaları ifade etmektedir. Yapısal güçlendirme yaklaşımında gücün, daha az güce sahip olanlara aktarımı söz konusudur

Bu yaklaşımı Coleman(1996) ; iş süreçleri kolaylaştırıcı ve yeni iş düzenleri ile ortaya çıkan veya çıkacak olan yapıları ele alan bir güçlendirme yaklaşımı olarak tanımlamıştır. Davranışsal yaklaşım; güçlendirmeyi ‘güç’ mefhumunun astlara dağıtılması, paylaştırılması ilkesine göre ele alır.

Hales ve Klidas davranışsal güçlendirmeyi; bilgi ve gücün alt kademedeki çalışanlar ile paylaşılması; Bacharach ve Lawler ise, çalışanlara önemli kararlar alabilme yetkisinin verilmesi ve bu yetkiye denk sorumluluğu da alabilme bilincine sahip olmalarının sağlanması şeklinde tanımlamışlardır (Demir, 2013: 6; Pelit, 2011: 211).

Davranışsal personel güçlendirme, yöneticinin üzerine düşen görevleri yerine getirmesi, kendisine ait olan gücü çalışanlarıyla paylaşması, çalışanlarına çeşitli yetenekler kazandırması ve uygun ortamı çalışanlarına sağlaması şeklinde tanımlanabilir (Gürbüz 2012). Personel güçlendirme ile üstün astla veya deneyimli çalışanın daha az deneyimli çalışanla yetki ve sorumluluk paylaşarak güç vermesinin mümkün olduğu söylenebilir (Güneş 2015).

Güçlendirmeyi üst yönetimin üzerine düşen görev ve sorumluluklar ile yönetimin yerine getirmesi gereken faaliyetler açısından inceleyen çalışmalara göre güçlendirme; güçlendirme felsefesini benimseyen bir işletmede alt kademedeki çalışanların sahip olacağı etkide önemli artışlar sağlayan bir vizyondur (Appelbaum, Hebert, Leroux, 1999, s. 235-239).

Davranışsal güçlendirme, yapısal güçlendirme olarak da adlandırılmaktadır. Davranışsal güçlendirme, Kanter tarafından ‘çalışanın kendisini geliştirebilmesi için mesleğinin sınırları dışındaki faaliyetlere katılabilme imkanlarına sahip olması, örgütle ilgili her bilgiye ulaşabilmesi, karar verme açısından desteğe sahip olması ve çalışanın ihtiyaç duyduğunda kaynaklara ulaşabilmesi’ olmak üzere dört yapı şeklinde ayırmış olsada Moore, Hopkins ve Hopkins davranışsal personel güçlendirme açısından yetki, kaynaklar ve enformasyon olmak üzere üç unsurun önemli olduğunu belirtmektedir.

-Yetki: Çalışanların güçlendirilmeleri için yetkilendirilmesi veya işlerini yapabilmeleri için özerklik sağlanması gerekir.

-Kaynaklar: Çalışanların ihtiyaç duyduklarında işletme kaynaklarına erişebilmelerinin ve bu kaynakları istedikleri şekilde kullanmalarının sağlanması gerekir.

-Enformasyon: Çalışanların, işletmenin değişen iç ve dış çevresi ile ilgili enformasyona ulaşmasının sağlanması gerekir.

Özetleyecek olursak davranışsal personel güçlendirme, yetki devri, kaynaklara ve bilgiye ulaşım, kararlara katılım hakkı ve eğitim gibi personelin çalışma ortamında etkili ve verimli olabileceği koşulların sağlanması şeklinde ifade edilebilir (Allanazarov, 2008: 38).

Yukarıda yer verilen konu başlıklarından da anlaşıldığı üzere personel güçlendirme psikolojik ve davranışsal güçlendirme olarak iki farklı açıdan ele alınmaktadır. Ancak yapılması gereken güçlendirmenin her iki boyutuyla da ele alınmasıdır. Yalnızca davranışsal boyutuyla ele alındığında güçlendirme için gerekli koşullar dikkate alınmakta, fakat bu koşulları çalışanların nasıl algıladıkları göz ardı edilmektedir (Çöl, 2004).

Personel güçlendirmede organizasyonlar yeni bir kültür yapısına sahip olmalıdır. Klasik hiyerarşik kültür yerine, yeni ekonomik koşulların yerine getirdiği yenilik temelli bir bakış açısına sahip güçlendirme kültürüne sahip olunmalıdır.

2.4.2. Bilişsel Yaklaşım: Psikolojik Güçlendirme

Psikolojik personel güçlendirme işgörenin potansiyelini algılaması ve var olan potansiyelini ortaya çıkarabilmek için harekete geçmesidir. Psikolojik güçlendirme dolayısıyla çalışanı potansiyeline ikna etme ve bunu onlara anlatma uygulamalarını içerir. Örgütler için bireysel ve takım güdüsünü artırmakta ve elde etmekte psikolojik güçlendirme önemli bir yaklaşım tarzıdır. Güçlendirmenin çalışanlarca algılanma durumu ve biçimi bilişsel bir durum olduğundan dolayı sürecin psikolojik boyutunu

oluşturmaktadır. Çalışanlar karşılaştıkları zorlukları ,durumları aşabilme ,üstesinden gelebilme gücü onların bilişsel yani psikolojik hazırbulunuşluklarına bağlıdır. Bu hazırbulunuşluk durumunu artırma ve desteklemeye dair çalışmaların yer aldığı süreçlerde psikolojik güçlendirme süreçlerini tanımlamaktadır.

Yöneticilerin yönetsel uygulamalarının çalışanlar tarafından ne şekilde algılandığının önemli olduğu bu yaklaşıma göre psikolojik güçlendirme, çalışanın kendisini güçlendirilmiş hissedip hissetmediğine ilişkin algısını ifade eder (Arslantaş ve Dursun, 2008).

Psikolojik güçlendirme sadece yönetsel uygulamalarla sınırlandırılmamalıdır. Psikolojik güçlendirme süreçlerinde sadece yönetsel süreçlerin ele alınması motivasyon ve özyeterlilik duygularında kısıtlılığa yol açacak olup performans ve örgüt içi dinamiklerde sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Psikolojik personel güçlendirme, çalışanların kendini fark etmesi ,kendi sahip olduğu potansiyeli algılaması sürecidir. Bu nedenle uygulamalar, çalışanları motive ederek sahip oldukları potansiyeli ortaya çıkarma ve ne gibi güçleri olduğunu anlatma şeklinde gerçekleştirilmektedir. Personel güçlendirmede psikolojik yaklaşım, çalışanların iş ortamındaki motivasyon çerçevesini basite indirmekte ve motivasyon açısından diğer psikolojik unsurları önemsememektedir. Psikolojik personel güçlendirmenin psikolojik tamamen içsel süreçler olarak görülmesi ve değerlendirilmesi noksanlıklara neden olmaktadır.

Spreitzer (1995: 1443) psikolojik güçlendirmeyi bir süreç olarak görmektedir. Bu süreçte çalışanlar, denetim merkezi, kendine saygı, bilgi paylaşımı ve ödüller gibimotivasyon edici unsurlar tarafından uyarılmaları sonucunda, anlam, yetenek, kararlılık ve etki olanaklarını içeren bir işlem sürecinden sonra, yönetsel verimliliğe ve yenilikçiliğe ulaşmaktadırlar.

Spreitzer (1995) psikolojik personel güçlendirmenin aşağıdaki Şekil 5’deki gibi gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir.

Personel güçlendirme için öncelikle, güçlendirilecek çalışanın kontrol merkezi, kendine saygı, bilgi paylaşımı ve ödüller gibi motivasyonel konularda bilgilendirilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Anlam, yeterlilik, karar verebilme ve etki boyutlarından sonra yönetsel verimlilik ve yenilik çıktıları elde edilmektedir (Çavuş 2006).

3. Psikolojik Güçlendirme

Örgütler, rekabet gücünü kaybetmemek ve mevcut yerini korumak için çalışanlarından güç almaktadır. Bu durumda çalışanların motivasyonlarının üst seviye de tutmak ve motivasyonlarını arttırmak için yapılan çalışmalar, psikolojik güçlendirme kavramını ortaya çıkarmaktadır (Akgündüz vd., 2014: 2)

Psikolojik personel güçlendirme, çalışanların kendi gücünü algılaması olarak tanımlanmaktadır. Psikolojik güçlendirme işgörenin potansiyelini algılayarak harekete geçtiği bir süreçtir.

Albert Bandura psikolojik güçlendirmeyi; çalışanın özgür iradesiyle bulunduğu ortam ve koşullara rağmen ortaya çıkabilen sorunlarla mücadele etme ve kontrol etme ihtiyacı duyduğunu varsaymaktadır. Birey kendi içinde öz yeterliliğini keşfetmeli ve geliştirmelidir. Bu gelişim ve değişim süreci aşağıdaki gibidir (Bandura, 1977);

- Stres anlarında kişiye pozitif duygular ile destek olmak,
- Bireye cesaretlendirici yaklaşımlarda bulunmak ,
- Örnek olacak başka çalışanları izlemesine olanak sağlamak,
- Aktif olarak başarılı bir işte görev vermek.

Personel güçlendirme, işletmede çalışan kişilerin görev ve yetkileri ile sorumluluklarının artırılmasıdır. Görev ve yetkileri ile sorumlulukları artmış personel ise kendini güçlendirilmiş hissedecektir. Dolayısıyla personel güçlendirme güçlendirmenin işletmeye ilişkin boyutu iken, psikolojik güçlendirme ise güçlendirmenin çalışanlara ilişkin boyutudur. Çalışmanın bu kısmında çalışanların kendisini güçlenmiş hissettikleri psikolojik güçlendirmede konusu anlatılacaktır.

3.1. Psikolojik Güçlendirme Kavramı

Güç verilmesinin, bireyin kendini güçlü hissetmesine her zaman neden olmayacağı tezinden yola çıkılarak, bazı araştırmacılar güçlendirmeyi psikolojik boyutta ele almışlardır.

Güç verilmesinin, bireyin kendini güçlü hissetmesine her zaman neden olmayacağı tezinden yola çıkılarak, bazı araştırmacılar güçlendirmeyi psikolojik boyutta ele almışlardır.

Psikolojik güçlendirme ,psikolojik alana daha çok temas ederek güçlendirme fonksiyonunu bu çerçevede alan bir yaklaşımdır. İş görenin iş konusundaki algılarını, iş koşullarını, çalışanın gözünden değerlendirerek ; çalışanın iş motivasyonunu, işe dair sahip olduğu becerilerini,iş doyumunu ve iş performansını geliştirme ve artırma çalışmaları psikolojik güçlendirme süreçlerini oluşturmaktadır.

İşgören bu süreç içinde çift yönlü bilgi akışı ile hem kendi potansiyelini fark ederek ortaya koymakta hemde örgüt ile etkileşime geçmektedir. İş ile ilgili tüm materyale sahip olan çalışan kendisine yapılan psikolojik güçlendirme ile örgütün misyonuna ve vizyonuna dair hem bilgiye hem de farkındalığa sahip olur. Üstleri tarafından olumlu benlik algısı ile harekete geçirilen işgörenlerin icra ettikleri işe karşı motivasyonları artar. Güçlendirilmiş personel iş sahasında kendi sınırlarını belirleyerek bu alanda daha bağımsız hareket eder. Girdilerde kaliteyi artırma ve kendi etki alanını yaratma şansına sahip personel hem örgüt çıktısında hemde kişisel benlik algısında kaliteli bir doyum noktasına ulaşabilir.

Conger ve Kanungo (1998) psikoloji bilimindeki güçlendirmenin yönetim bilimine naklini gerçekleştiren ilk araştırmacılarıdır. Daha önceleri Bandura, her bireyin hür iradeye, çevresel taleplerle başa çıkabilmek ve çevresel talepleri kontrol edebilme gücüne sahip olabilmek için içsel ihtiyaç duyduğunu varsayımıştır.

Conger ve Kanungo; güçlendirmenin davranışsal ve psikolojik anlamı arasındaki farklılığa dikkat çekmişlerdir. Buna göre davranışsal boyut, güçlendirme öncesi ve sonrası yönetici ve çalışan arasındaki ilişkileri tanımlamaktadır. Psikolojik boyut ise çalışanların motive olmalarını sağlamak için inisiyatifin çalışanlara geçirilmesini sağlayan bir süreci ifade eder (Conger, Kanungo, 1998, s. 471-482).

Personel ,kendini motive edebilen ve yürütmüş olduğu işi yapabilme ve başarı ile gerçekleştirme yetisine sahip kişi olarak tanımlanmaktadır. Yeni örgütsel yapılarda ‘güçlendirme’ süreçleri merkezi bir konumda yer almaktadır. Güçlendirme ,yukarıda bir çok tanımlama ile açıklasakta kısaca; çalışanların iş hakkında karar vermelerini sağlayacak fırsat ve imkanlar sağlanma durumudur.

Örgütler için bireysel ve örgütsel güdüyü elde etme ve sağlamada psikolojik güçlendirme teorisi önemli bir yaklaşımdır. Güçlendirmenin personeller tarafından algılanma biçimi güçlendirmenin psikolojik boyutunu oluşturmaktadır. Personellerin karşılaştıkları zorlukları aşma ve üstesinden gelebilme güçlerini algılama durumları psikolojik güçlendirme olarak tanımlanmaktadır.Conger ve Kanungo güçlendirmeyi; motivasyonel anlamda özyeterlilik ile ilgili bir kavram olarak ele almışlardır. Thomas ve Velthouse ise (1990: 666-681) bilişsel model adını verdikleri bir model geliştirmişlerdir. Bu modelde güçlendirmenin tek bir boyut ile tarif edilmesinin zor olduğunu vurgulamışlardır.

Güçlendirmenin çalışanlar tarafından algılanma biçimi güçlendirmenin bilişsel veya diğer adıyla psikolojik boyutunu oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle çalışanların karşılaştıkları durumlar, olaylar ve problemlerin üstesinden gelebilme güçlerine ilişkin algılamaları bilişsel güçlendirme olarak tanımlanmaktadır (Fong ve Snape, 2013: 127).

Güçlendirme işi ; bir hareket ve psikolojik bir durumun toplamı olarak ifade edilebilir. Güçlendirmede temel amaç ; örgütün sahip olduğu insan unsurunu daha yenilikçi , daha yaratıcı ve daha ilham verici hale getirmektir. İnsan faktörünü destekleyerek, ve çalışanın işi icra ettiği ortamda en temel duygusu olan güveni en üst noktada doyumunu sağlayarak içsel motivasyon hissi ile iş doyumunu sağlamaktır. Sağlanacak iş doyumunu daha kaliteli ve verimli örgüt çıktıları elde edilmesini sağlayacaktır. Güçlendirmede hareket üstlerden başlasa da işgörende son bulmaktadır. İş görenin maddi ve manevi doyumunu ile personel iç-görü ile daha verimli hale gelebilecektir.

3.2. Psikolojik Güçlendirmenin Önemi

Psikolojik güçlendirmede personele verilen yetki ve sorumluluk , personelde ve örgüt içinde adalet duygusunu ve adalet algısını da artırır. Adalet insanoğlundaki en güçlü ve önemli duygulardan biri

olmakla beraber adaletli davranılan bir süreçte aidiyet, motivasyonu ve psikolojik güç beraberinde artar. Psikolojik güçlendirme , çalışma hayatını iyileştiren, organizasyona bağlılığı artıran , çalışanların kendini güvende hissettiği yeni bir yönetim anlayışıdır. Örgütsel vatandaşlığı destekleyen ve ortaya çıkaran en önemli unsurlardan biridir. Çalışanların üretkenlik,yaratıcılık,yenilikçilik ve olumlu benlik algılarının artmasıyla birlikte kendilerini psikolojik olarak daha güçlü ve iş yaşamında daha entelektüel hissetmelerine yol açar. Çalışanlar daha tatminkar olur ve kendilerini daha değerli görürler.

Psikolojik olarak güçlendirilmiş personellerin; örgütsel davranışları açısından olumlu değişimler gösterdiği ve örgütsel çıktıların kalitesi konusunda artmalar gözlemlenmiştir. Güçlendirilmiş personeller ; süreç sonunda iş yaşam kalitelerinin bir sonucu olarak işyerine bağlılık , psikolojik ve entelektüel olarak hissettikleri gözlemlenmiştir.

Psikolojik güçlendirme süreci sonunda iş gören , hedefleri tanımlamada ve bunlara nasıl ulaşılacağı konusunda bilgiye sahip olacaktır. Hedefe ulaşma konusunda kaynakları kullanma, kaynaklara erişmeyi ve kontrol etmeyi öğrenebilmektedir. Bunun yanı sıra örgütsel iklimde ortaya çıkacak stres durumları önlenilecek ve daha verimli örgüt performansı sağlanabilecektir.

Güçlendirme çalışmalarının aktif yürütüldüğü örgütlerde artan eğitim düzeyi ile daha güvenli ve entelektüel çalışma ortamına sahip olunabilecektir. Eğitilmiş personel ,problem çözme tekniklerini kullanmakta daha başarılı olacağı gibi daha etkin kararların alınmasına da katkı vereceklerdir. Olumlu örgüt ortamlarında personel kaybının yaşanması da pek olası olmayacağından personel devir hızı da minimum seviyelerde olacaktır.

Güçlendirme sürecini yaşayan örgütte zaman ve kişisel çabalar aynı amaca odaklanacağından örgütsel başarıya ulaşma olasılığı da artacaktır. Güçlendirme faaliyetlerinin önemi; örgütün misyonu, vizyonu ve stratejileri çerçevesinde kişisel başarıyı elde etmeyi sağlayabilmesidir.

Günümüzde işletmeler rekabet edebilmek için esnek bir uzmanlaşma konsepti içinde, yenilikçi ve çalışanlarını belirli kalıplarla sınırlandırmayan bir yapıya doğru geçiş yapmanın yollarını aramaktadırlar. Bu nedenle işletmeler, çalışanların kendilerini öğrenmeye ve geliştirmeye adanıkları, karar sürecine azami katılımın sağlandığı, güven ikliminin ve açık iletişimin hâkim olduğu bir ortamı esas alan organizasyon yapısı oluşturmak için gayret sarf etmektedirler (Çekmecioğlu ve Eren, 2007).

Bünyelerinde güçlendirme kültürünü oluşturmak isteyen örgütler, personelin sınırlandırılmadığı bir sistem ve süreci oluşturmalıdır. Örgüt yöneticileri çalışanlarından birtakım davranışlar beklemektedir. Bunlar; çalışanların kendi kendini yönetebilmesi, birbirleri arasında yüksek düzeyde güven ortamının oluşturulabilmesi, karar verme süreçlerine üst düzeyde ilgi ve katılım sağlayabilmeleri, iletişimi dikey ve yatay olarak etkili şekilde kurabilmeleri gibi davranışlardır. Personel güçlendirme sonucunda çalışanlar, çatışma yönetimini becerebilir, sorunlara karşı etkili ve verimli çözümler geliştirebilirler (Uğrak vd., 2016: 72-73).

Çalışanları güçlendirmenin faydaları güçlendirmenin önemini anlayabilmek açısından bize gerekli veriyi sağlayacaktır. Güçlendirme çalışmalarının faydaları verim artışı, maliyet düşüşü, çevresel uyum, motivasyon artışı, çalışanların kendilerini daha objektif değerlendirmesi, çalışanların daha özerk hale gelmesi olarak belirtilebilir (Genç, 2004, 225-226'dan aktaran Uğur, 2009, 206-207)

Daft ve Wieck'e (1984) göre, yetenekli insanlar güven duygusu ile donatılmışlardır. Güçlendirilmiş bireyler güven duygusu bulma yeteneğine sahip olmaktadır; adil ve eşit muamele göreceklere emin olmaktadır. Çalışanın, yöneticilerine ve çalışma arkadaşlarına güven duyması, örgüt içinde ve çalıştığı bölümde gönüllü yardımsever tutum sergileyebilmekte işlerini rahat ve sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesine olanak sağlamaktadır (Çavuşoğlu ve Güler, 2016: 50).

Günümüzde rekabetçi yapılara bürünen organizasyonlar için psikolojik güçlendirme uygulamaları önem arz etmektedir. Ancak bu noktada güçlendirmenin iş görenler tarafından ne şekilde algılandığı da göz ardı edilmemelidir. Ayrıca elde edilen bulgular ışığında, kendisini bir işe duygusal olarak gönülden bağlı hisseden iş görenlerin, zorunluluktan veya ihtiyaçtan dolayı kendini bağlı hissedenlere göre daha yüksek seviyede iş performansı sergileyebilecekleri sonucuna varılmıştır.

3.3. Psikolojik Güçlendirmenin Boyutları

Thomas ve Velthouse ise (1990) güçlendirmenin tek boyutla ifade edilemeyeceğini belirterek güçlendirmeye daha geniş bir açıdan yaklaşmış ve güçlendirmeyi; anlam, yetkinlik, seçim ve etki olmak üzere 4 boyut üzerinden değerlendirmiştir. Spreitzer ise güçlendirmeyi; dört alt unsurdan meydana gelen ve çalışanın işe yönelik motivasyonuna etki eden bir yapı biçiminde tanımlamıştır. Güçlendirmenin unsurlarını ise; anlam, yetkinlik, özerklik ve etki olarak belirlemiştir.

Psikolojik güçlendirme kavramı anlam, yetkinlik, otonomi ve etki boyutlarından oluşan motivasyonel bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Bu boyutlardan bir tanesinin eksik olması, hissedilen güçlendirme duygusunu tam olarak ortadan kaldırmasa da derecesini azaltmaktadır. Bu sebeple güçlendirmenin boyutlarından dördü birlikte güçlendirmeyi anlayabilmek için gereken "tam ve yeterli bilişsel set" olarak nitelendirilmektedir (Hu ve Leung 2003; Aktaran Ceylan ve ark. 2005).

3.3.1. Anlam

Psikolojik güçlendirmenin bu boyutu ; çalışanların geçmişten günümüze taşıdığı ve içselleştirdiği inanç ve değerleri ile işyerinde sahip olduğu durumu uyumsamaya çalışmasıdır. Çalışan ; yaptığı işe kendine bir anlam yükleyememesi durumunda iş ve örgütsel bağlılığı zayıflayacak, iş motivasyonu düşecektir. Birey kendisi için anlam ifade eden işi yapmakta ve gerçekleştirmede daha başarılıdır. Dolayısıyla çalışan yaptığı işte kendinden bir şey bulmalı ve işe anlam atfetmelidir. Personelin örgüt içinde yürütmüş olduğu işin kendisi için bir anlam ifade etmemesi durumunda; çalışanın örgütsel bağlılığında azalma ,ilgisizlik gibi durumların ortaya çıkabileceği belirtilmektedir.

Anlam verme, idealleri ve kendi belirlediği standartları ile bağlantılı bir şekilde, çalışan kişinin iş amaçlarına ve hedeflerine değer vermesidir. İş rolü, inançları, değerleri ve davranışlarının uyumunu da anlam verme olarak ifade edebiliriz (Şenel, 2006: 74).

Daha basit bir ifadeyle anlamlılık, çalışanların işlerini önemsemesidir. Anlam ,bir işin gereklilikleri ve iş görenin sahip olduğu ve geçmişten günümüze taşıdığı tüm verilerin uyumu ile alakalıdır. Uyumun derecesi; işgörenin işe atfettiği değer ve göstereceği performans ile doğru orantılı bir şekilde olacaktır.

Çalışanların kendi standartları ya da ideallerine göre yaptıkları işe verdikleri değeri ifade eder. Bir başka deyişle anlam, çalışanların, yaptıkları işin ne kadar önemli olduğu ile ilgili hislerini ifade etmektedir. Anlam, çalışanların inançları, değerleri ve davranışları ile yaptıkları işin gerekleri arasındaki uyumu da içermektedir

Psiko analitik açıdan anlam verme ise, çalışan kişinin işine karşı psikolojik enerjisidir şeklinde ifade edilebilir. Anlamlılık duygusunun en alt düzeylerde hissedilmesi, ayrımcılık ve ilgisizlik algısına sebep olmaktadır. En üst düzeylerde hissedilmesi ise; sorumluluk hissetme, katılım ve işe yoğunlaşma gibi olumlu sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Şenel, 2006: 74).

Spreitzer ve arkadaşları tarafından yapılan bir çalışmada, anlam ve performans ilişkisi tespit edilememesine rağmen, bu algının iş tatminini etkilediği ortaya konulmuştur. Ayrıca, aynı çalışmada, anlam algısının iş stresinde de etkili olduğu tespit edilmiştir (Spreitzer, 1995: 1443).

3.3.2. Yetkinlik

Yetkinlik, çalışanın yaptığı işi en iyi şekilde gerçekleştirebileceğine olan inancıdır.

Gerekli durumlarda sahip olduğu tecrübe ve deneyimler ışığında kendi kararlarını verebilmesi ve gerçekleşen olaya müdahale edebilmesi olarak tanımlanır. Yetkinlik kavramı, küresel anlamda yetkinlikten çok, belirli bir iş ile ilgili yetkinliği ifade etmektedir (Ceylan, Çöl ve Gül, 2005: 37). Güçlendirme süreçlerinde ise bahse konu olan yetkinlik, işgörenin bütüncül yetkinliğini değil bireyin işe dair rolüne dair yetkinliğe işaret eder.

Öz-yeterlilik (self-efficacy) olarak da isimlendirilen bu boyut çalışanların işlerini yapabilmeleri konusunda gereken beceriye sahip olup olmadıkları ile ilgili inançlarını ifade etmektedir. Yetenek, çalışanların yaptıkları işteki ustalığı ya da beklenen performansı karşılayabilmeleri ile ilgilidir.

Yetkinlik boyutunda eksiklik hissedilmesi durumunda personel , yetenek gerektiren işleri gerçekleştirmekten uzak durmasını, yetkinlik açısından da güçlü hissetmesi durumunda ise diğer

çalışanlardan daha çok ön planda olmasına , karşılaşılan engelleri aşmada daha başarılı olabileceği öngörülmektedir. Çalışanlar işi yürütme sürecinde kullanacakları meziyetlerinin iş görmede yeterli olabileceğine ve performans gösterebileceklerine dair kendilerine inanıyor iseler yeterlilik duygusuna sahiptirler demektir. bu önermeyi başka şekilde de ifade edecek olursak da yeterlilik duygusuna sahip iş görenler işini en iyi şekilde yerine getirecek meziyet ve kapasiteye sahip olduklarını düşünmektedirler. Eğer işgörende yeterlilik duygusu haiz değilse bu çalışan bireyi iş aksiyonlarında çekimser olmaya itecektir.

Yetkinlik, kapsam teorileri açıdan incelendiğinde, iş karşısında güç ihtiyacının tatminini ifade etmektedir. Bu yüzden, görev karşısında duyulduğunda tatmin ve motivasyondan olarak, bireyin işine karşı daha olumlu tutum göstermesini sağladığı düşünülebilir. Kısacası, kendini görevi karşısında güçlü hisseden kimse, bu görev için motive olmaktadır. Güçlendirme çerçevesinde, bu algının artırılması için, aşağıdaki uygulamalar düşünülebilir .(Churin, 2006: 157-158):

- Yönetici, astını yetenekli ve becerili olduğu yönünde ikna etmeli ve motive ederek işe karşı cesaretlendirmesi sonucu özgüvenini artırmalıdır.
- Yönetici çalışana kademeli olarak, yetki devretmeli ve az zorluktaki görevlerden başlayarak daha zor görevler tahsis etmelidir. Bu şekilde çalışanın kolay görevlerden başlayarak kendini geliştirmesi ve başarı çizgisini devam ettirebilmesi sağlandığından, bu olumlu tecrübeler kişinin kendi yeterliliğine ilişkin beklentisini de arttıracaktır.
- Çeşitli eğitimler ile çalışanın beceri ve uzmanlıklarını geliştirmesi sağlanarak, kişinin özgüveni ve yeterliliği geliştirilmelidir.
- Yöneticini kontrol yönelimli olmayan, pozitif nitelikteki geri besleme sağlamalı ve çalışana gösterdiği performansını överek bildirmelidir.
- Benzer şekilde, performans değerlendirme sonuçları da, çalışana yeterliliği ile ilgili bilişsel girdi sağlayarak ilgili beklentisini arttırabilmektedirler.
- Çalışanlar yetkilendirilmeli, iş ve görevleri karşısındaki gücünü arttırılmalı ve önemli etkide bulunabildiği hissettirilmelidir. Bu şekilde, çabasını etkili biçimde performansa dönüştürebileceğini hisseden çalışanın yeterliliği artacaktır.

3.3.3. Otonomi(Özerklik)

Otonomi çoğu kaynakta özerklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özerklik boyutu geniş manada görevin başlatılması ve diğer süreçlerde çalışanın inisiyatifinin her zaman ön planda olması olarak tanımlanmaktadır. Özerklik ; başlatma ve sürdürme durumlarında bir tür seçim yapma hakkı olarak görülebilir.

Özerklik; kişinin bir faaliyeti başlatma, sürdürme ve düzeltme konularında inisiyatif kullanabilmesidir. Diğer bir ifadeyle, personelin çalıştığı süre içerisindeki davranış şekilleri, attığı adımlar, izlediği yollar ve talimatlar konusunda belirli sınırlar çerçevesinde özgür hareket edebilmesi şeklinde de tanımlanabilir (Spreitzer,1995: 1443).

Günümüzde işletmeler müşterilere özel hizmetler sunma çabası içerisinde ve bu işletmelerin çalışanları her gün birçok rutin dışı durumla karşılaşmaktadırlar. Böyle ortamlarda müşteri isteklerinin karşılanıp karşılanamayacağı veya müşterinin özel hizmet alıp almayacağını belirleyen algı, özerklik algısıdır. Çalışanın bağımsızlığını ifade eden bu algı, iş zenginleştirme çalışmalarında otonomi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özerklik, çalışanların işi sahiplenmesi ve kendisini işin sorumlusu olarak görmesi ile ilgili bir kavramdır (Bowen ve Lawler, 1992).

Özerklik, çalışanların işlerini daha iyi nasıl yapacaklarına ilişkin seçimlerinde kendilerini ne kadar özgür hissettikleri ile ilgilidir. Çalışanların çalışma metotları ile ilgili kararları kendilerinin verebilmeleri buna örnek olarak verilebilir. Özerklik algısı yüksek olan çalışan , işinde daha yaratıcı ve sorumluluk sahip bir kimlik sergilemesine yol açacağından örgüt çıktılarına da olumlu etkileyecektir.

3.3.4. Etki

Etki; terminolojideki anlamı itibarı ile ‘bir kimsenin ya da bir nesnenin başka bir kimse ya da nesne üzerindeki düşünce, yön, eğilim vb. değiştirmeye yol açan gücü’ demektir. Psikolojik güçlendirmenin alt boyutu olarak ele alındığında ise işgörenin yürüttüğü işte farklılık yaratma derecesini ifade etmektedir. Bireysel etki boyutu , kişinin ortaya çıkarmış olduğu üretim faktöründe bırakmış olduğu izlerin toplamıdır. Etki ; işinoperasyonel,stratejik veya yönetsel çıktılarda daha çok ortaya çıkmakta ve fark edilebilmektedir. Etki özerkliğe nazaran daha çok sonuçlar üzerindeki kontrol duygusuna işaret eder.

Etki; çalışanların, işin stratejik, yönetsel ve eylemsel çıktılarını etkileyebilme derecesini ifade etmektedir. Başka bir deyişle, örgütsel çıktılar üzerindeki kişisel kontrolünün derecesi veya işinde fark yaratabileceği inancıdır (Carless, 2004: 407). Bu kavram, çalışan bireyin yaptığı iş üzerindeki sorumluluğunun bir sonucudur. Kendini etkili gören birey, kendini başkalarına göre teknik veya yönetsel kurallara açısından daha az kısıtlanmış hissedecek ve daha yaratıcı davranacaktır (Spreitzer, 1995: 1444;).

Çalışanların işyerinde stratejik, yönetsel ya da operasyonel sonuçları etkileyebilme derecesine yönelik algılarıdır. Etki, diğer çalışanların kendilerini dinlemeleri ve işin sonuçlarını etkileyebilme durumlarına ilişkin inançlarını ifade etmektedir.

Psikolojik güçlendirme konusunda yapılan araştırmalara göre eğer personel öz-etki duygusuna haiz değilse personel güçlendirme amacına ulaşmamış demektir. Ortaya çıkan ürünlerde etki algısı edinmiş ve bu algısı yüksek çalışanın iş kontrolü de beraberinde yüksek olacaktır. Dolayısıyla çıktılarda meydana gelen değişimlerde kendi izlerini fark etme durumu da yüksektir. Oluşan bu değişim beraberinde sorumluluk getirmektedir. Etki boyutu düşük işgörenin ise çıktıları değiştirememiş olma hissine kapılması ve daha vurdumduymaz olabilmesi mümkündür.

3.4. Psikolojik Güçlendirmeyi Etkileyen Faktörler

Psikolojik Yaklaşım’a göre; çalışanların güçlendirilebilmesi için, öncelikli olarak gelişimlerine katkıda bulunacak noktalarda desteklenmeleri gerekmektedir (Tolay, Sürgevil ve Topoyan, 2012). Öz – yeterlilik ve özerklik duyguları doğrultusunda güçlü kılınabilecek olan çalışanlar, bu doğrultuda da kişisel potansiyellerini daha etkin kılacaklardır. “Psikolojik güçlendirme” kavramı da; çalışanların güçlendirilebilmesinin temelinde psikolojik açıdan desteklenmelerinin yattığını belirtmesi bakımından, özellikle Psikolojik Yaklaşım tarafından değerlendirilmiş bir kavramdır.

Güçlendirmenin ilk aşamasında personeli güçsüzleştiren ona yetki ve sorumluluk vermeyen organizasyon yapısı amaç ve hedefler doğrultusunda analiz edilir. Organizasyonun yapısının güçlendirmeye uygun olup olmadığı tespit edilir. Güçlendirmenin uygulanmadan önce yapılması gereken bir diğer şey ise güçlendirilecek olan personelle ilgili bilgi toplamaktır. Hangi personel güçlendirilmeli, onların bilgi düzeyleri, yetenekleri, güçlü ve zayıf yönleri gibi unsurlar belirlenmelidir.

Güçlendirme uygulamasına geçilmeden önce dikkat edilmesi gereken diğer bir unsur ise organizasyon yapısıdır. Güçlendirmenin uygulanacağı organizasyon yapısı basık olmalıdır. Çünkü böylece çalışanlar ile üst yönetim arasında direk iletişim sağlanabilecek, karar alma ve uygulama daha kolay gerçekleşecektir (Yüksel ve Erkutlu, 2003: 136). İkinci aşamada ise eğer organizasyon, iş tanımı, işleyiş prosedürleri güçlendirmeye uygun değilse, organizasyon güçlendirmenin uygulanabilmesi için yeniden tasarlanmalıdır. Üçüncü aşamada organizasyonun misyon ve vizyonu açık şekilde tanımlanmalı ve organizasyonda paylaşılmalıdır (Erstad, 2006: 326).

Güçlendirme uygulamasının dördüncü aşamada güçlendirme unsurları yani yetki, sorumluluk, kararlara katılım vs. çalışanlara devredilir. Böylece çalışanların organizasyonun problemler ve sorunlarının çözümünde, organizasyonu ilgilendiren karar alımında ve uygulamasında katılımını sağlar. Bu durum çalışanları motive ederken, organizasyona bağlılık duygusunu geliştirir. Beşinci aşamada yöneticiler çalışanların güçlendirme davranışlarını destekleyen bir ödüllendirme sistemi kurulmalıdır. Ödüllendirme sistemi çalışanları daha fazla motive edecek, verimlilik ve üretkenlik artacaktır. Sonraki aşamada organizasyonda bilgi akışının sağlanmasına yardımcı olacak bir sistem oluşturulmalıdır. Çalışanların güçlendirme unsurları ile ilgili sürekli eğitilmesi ve öğrenme ortamının yaratılması

gerekmektedir. Eğitim ve öğretim sayesinde çalışanlar bilgi, beceri ve yetenek düzeylerini artırabilir, geliştirebilirler. Son aşamada ise personel güçlendirme süreci iş görenler ve yöneticiler tarafından kontrol edilmelidir (Murat, 2001: 117).

Yukarıda güçlendirmenin tüm aşamalarını ve aşamalar içindeki etki faktörlerini açıklamaya çalışsakta psikolojik güçlendirme sürecini etkileyen faktörler temelde iki başlık altında ele alabiliriz. Bunlar personele dair faktörler ve örgüt ile ilgili faktörlerdir. Sosyal yapı içinde yer alan örgüt ve çalışanı aslında dış ortamdan da bağımsız olarak düşünmemiz mümkün değildir. Dolayısıyla temelde iki başlık altında irdelediğimiz etki faktörleri dışsal faktörlerle bağlantılı olsa da güçlendirme çalışmaları daha çok personel ve örgüt faktörlerinden etkilenmektedir.

Astların güçsüzlük hissiyatları nedeniyle harekete geçen yöneticiler süreci etkileyen ve yöneten en temel unsurlardır. Yöneticinin örgütü yönetme tarzı , çalışan ilişkileri , örgüt ve personele dair beklentileri yönetim akışı içinde psikolojik güçlendirmeyi belirleyen temel prensipleri şekillendirir. Süreç için özne olan güçlendirilecek personelin kişilik özellikleri , güçlendirme çalışmalarına ikna edilmesi ve hazırbulunuşluluğu da personel açısından en önemli etki faktörüdür.

Örgütsel açıdan özetleyecek olursak ; örgütün yapısı , örgüt stratejisi ,örgütün yönetim yaklaşımı ve yönetsel dinamikleri , örgütün misyonu , vizyonu ,örgüt içi iletişim psikolojik güçlendirmeye örgüt kümesi içinde etkileyen önemli faktörler olarak sıralanabilir.

4. Sonuç

Rekabetin yoğun olduğu günümüz iş ve üretim ortamında personel güçlendirme; örgütün çıktılarının daha kaliteli hale getirerek rekabet ortamında avantajı ele geçirmesinde önemli bir işlev olarak görülmelidir. Çalışanlara sağlanacak iş başı eğitimlerle işgörenlerin işgörenliklerini gerçekleştirme, geliştirme fırsatının verilmesi ,ihtiyaç duyulan tüm maddi ve manevi imkanların ulaşılabilir hale getirilmesi , karar verebilme , düşüncelerini uygulayabilme şansına sahip olabilmesi yönünde yapılacak çalışmalar çalışanın güçlendirme düzeyini artırabilir.

İnsan kaynağının önemi anlaşıldıkça günümüzde organizasyonlar iş görenlerin örgüte olan bağlılık ve sadakatleri hususunda giderek daha fazla kaygı duyar hale gelmektedirler. Bu kapsamda; iş görenlerin karar mekanizmalarının bir parçası hâline getirilmesi, onlarda motivasyon, örgüte karşı sadakat duygusu ve en nihayet iş performansı artışına yol açabilmektedir.

“Hiç kimse herkes kadar akıllı değildir.” sözü ile ifade edilen temel hususun çalışanları güçlendirme ve onların işi sahiplenmesi olduğu söylenebilir (Petzinger, 1999, 184).

Yapılan bir çok araştırma ortaya koyduğu sonuçlarda psikolojik güçlendirme uygulanmış çalışanlarda; personeller yaptıkları işe anlam kazandırmakta, çalışanların yetkinliği artmakta, çalışanlara verilen özerklik ve bağımsızlık performanslarının ortaya çıkmasına imkan sağlamakta, çalışanlar yaptıkları işe yaratıcılıklarını ,yenilikçi fikirlerini uygulama şansı yakaladığından daha etkili sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu durum hem genel olarak iş yaşam kalitesinde, hem de çalışma ortamlarında meydana gelen olumlu değişimlerle psikolojik olarak güçlenmelerinde pozitif etkiler ortaya çıkarmaktadır.

Psikolojik güçlendirme ile ilgili çalışmalar adalet algısını artırırken örgüte aidiyet ve örgütsel vatandaşlık gibi sonuçlara da tezahür etmektedir. Motivasyon ve psikolojik doyum ise sürecin diğer artılarıdır.

Organizasyon içinde dengeli ve adaletli bir güçlendirme uygulaması çalışanların yöneticilerine, yöneticilerin çalışanlarına güvenine ve aralarındaki etkileşimin kalitesine bağlıdır. Güven ve lider-üye etkileşimi karşılıklı paylaşılan değerlerdir. Paylaşım ne kadar çok artarsa, çalışanı güçlendirme de o kadar yoğun olacaktır.

5. Kaynakça

Akçakaya, Murat. 2010, “Örgütlerde Uygulanan Personel Güçlendirme Yöntemleri: Türk Kamu Yönetiminde Personel Güçlendirme”, Karadeniz Araştırmaları, Y. 25, ss. 158.

Akgündüz, Y., Kale, A., Pazarbaşı, G., (2014), Futbol Turizmine Hizmet Eden Otel Çalışanlarının Psikolojik güçlendirme Algılarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına Etkisi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(28): ss.1-15.

Aksoy , I. (2017). İş Yaşamında Psikolojik Güçlendirmenin Değişime Yatkınlık Üzerindeki Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi ,Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Ala, Ş. (2010). Personeli Güçlendirmenin, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisinde Etiksel Davranışın Rolü. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü , Konya.

Altındış , S. Ve Özutku H. (2011). Psikolojik güçlendirme ve güçlendirmeyi etkileyen faktörler: Türkiye’deki devlet hastanelerinde bir araştırma. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , Yıl: 2011Cilt: 13 Sayı: 1

Aslan, Ş. ve Sünbül, F. (2018). Sağlık Çalışanlarında Personel Güçlendirme, Başarı Güdüsü ve Etik Liderliğin Demografik Açıdan Farklılıkları. Sağlık Yönetimi ve Liderlik Dergisi . Yıl: 2018, Sayı: 1, ss.13-26

Balfakih, D. (2019). Çalışanın Kişilik Özellikleri ve Psikolojik Güçlendirmenin iş Motivasyonu Üzerine Etkileri: Türkiye ve Yemen uygulaması. Yüksek Lisans Tezi.Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bolat, Tamer. 2003, Personeli Güçlendirme: Davranışsal ve Bilişsel Boyutta İncelenmesi ve Yönetim Kavramlarıyla Karşılaştırılması, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y. 17, S. 4, ss. 199-219.

Candan, Hakan. Canbolat, Mehmet Ali. Yavuz Selim Öksüz. 2015, “Personel Güçlendirmenin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Bir Kamu Kurumunda Araştırma”,Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi Dergisi, Y. 5, S.2, ss. 255-266.

Çankaya , M. (2018). Personel Güçlendirmenin Örgütsel Etkililiğe Katkısı Üzerine Bir Alan Araştırması. Doktora Tezi. Hitit Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.

Çavuş, M.F. (2006). İşletmelerde Personel Güçlendirme Uygulamalarının Örgütsel Yaratıcılık ve Yenilikçiliğe Etkileri Üzerine İmalat Sanayiinde Bir Uygulama,Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Konya.

Çuhadar, T., (2005). Türk Kamu Yönetiminde Personel Güçlendirme: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S. 5, ss. 1-21.

Demir , K. (2010). İnsan kaynakları uygulamalarının İşyerinde psikolojik güçlendirmeye etkisi: Bir Araştırma.Yüksek Lisans Tezi.Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Demiray, S. (2018). Psikolojik Güçlendirme ile İş Doyumu Arasındaki İlişki.Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Denizli.

Doğan, S. Ve Kılıç, S. 2007, “Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirmenin Yeri Ve Önemi”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S. 29, ss. 37-61.

Erdem, H. , Gökmen, Y. ve Türen H.(2016) . Psikolojik Güçlendirme Boyutlarının İş Performansı Üzerine Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü: Görgül Bir Araştırma. Doğu Üniversitesi Dergisi, 17 (2) 2016, ss.161-176

Erkutlu H. ve Yüksel Ö. (2003) . Personeli Güçlendirme . Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt :5 , Sayı :1, ss. 131-142

Gezici, N. (2019). Psikolojik Güçlendirmenin Örgütsel Bağlılığa Etkisi Ve Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Gencer, Z.(2017). Personel Güçlendirmenin İş Aile Çatışmasına Etkisi Ve Aşırı İş Yükünün Aracılık Rolü: Isparta İlindeki Sağlık Kurumlarında Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Hales, c., Klidas, A. (1998), Empowerment in Five- Stars Hotel: Choise, Voice or Rhetoric?”, International Journal of Contemporary Hospitality Management, 10(3): ss. 88-95.
- Karahan, A. (2009). İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesine Katkısı Açısından Personel Güçlendirme Yaklaşımı: Afyon Kocatepe Üniversitesi Hastanesi Örneği, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (1), ss.95-114.
- Karakaş, A. (2014). İşletmelerde Personeli Güçlü Kılma Yollarından Personeli Güçlendirme, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Y. 11, S. 6, ss. 79-105
- Kızılay, A. (2018). Psikolojik Güçlendirmenin Mutluluk ve İş Tatmini Üzerindeki Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Öztuna, A. T., (2010). Psikolojik Güçlendirmenin Çalışan Motivasyonu Göstergeleri ile İlişkisi ve Bir Uygulama, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sağlam Arı, Güler. Azize Ergeneli. 2003, “Psikolojik Güçlendirme Algısı ve Bazı Demografik Değişkenlerin Örgütsel Bağlılığa Etkisi”. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.21, S.1, ss. 129-149.
- Sağlam Arı, Güler. 2014, “Örgütlerde Fiziksel Semboller ve Psikolojik Güçlendirme İlişkisi Üzerine Kavramsal Bir Çalışma”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y. 32, S. 2, ss. 1-25.
- Sürgevil, Olca. Tolay, Ebru. Mert Topoyan. 2013, “Yapısal Güçlendirme ve Psikolojik Güçlendirme Ölçeklerinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri”, Journal Of Yasar University, Y. 8, S. 31, ss. 5371-5391.
- Somuncuoğlu, A. B. (2013). Psikolojik Güçlendirme ve İş Tatmini Arasındaki İlişki ve Bir Uygulama, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Turan, S. (2014). Psikolojik güçlendirme ile iş yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin incelenmesi: Hizmet sektöründeki çalışanlar üzerine bir uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Gaziantep.
- Toplu, D. ve Akça, M. (2013). Öğrenen Organizasyonun Psikolojik Güçlendirme Üzerindeki Etkisi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi Yıl:12 Sayı:23 ss.221-235
- Uğrak, Uğur. Erigüç, Gülsün. Yasin Uzuntarla. 2016, “Personel Güçlendirme ve Sağlık Sektörü”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Y. 7, S. 1, ss. 69-84.
- Yarmacı, N. (2012). Psikolojik Güçlendirmenin Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Yıldız A. ve Kaya S. (Aralık 2017) İşletmelerde Rekabet Avantajı Sağlama Aracı Olarak Personel Güçlendirme, Ufuk Ötesi Bilim Dergisi, Cilt 17, Sayı :1.
- Yüksel, Öznur. Hakan Erkutlu. 2003, Personeli Güçlendirme-Empowerment, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y. 5, S. 1, ss. 13

MONETARY TRANSMISSION MECHANISM IN TÜRKİYE: A LITERATURE REVIEW

Zeynep KARAÇOR

Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Prof. Dr., Selçuk University, Economics and Administrative Sciences, Department of Economics

ORCID ID: 0000-0003-2050-644X

Sevilay KONYA

Dr. Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Taşkent Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü

Assist. Prof. Dr., Selçuk University, Taşkent Vocational School, Department of Finance, Banking and Insurance

ORCID ID: 0000-0002-0483-4139

ABSTRACT

Monetary transmission mechanisms are an important factor in measuring the macroeconomic dimensions of the implemented monetary policies. Monetary transmission mechanisms are a mechanism that explains the interaction between the real economy and monetary policy. In other words, monetary transmission mechanisms measure the macroeconomic effects of monetary changes in the economy. Since the 1980s, Central Banks have begun to use monetary transmission mechanisms that show to what size and through which tools monetary variables impact inflation, aggregate demand, and output gap to understand the impact of monetary policies on the economy. Particularly, the structural changes that occurred after the 2001 Crisis and the transition to the floating exchange rate regime, as well as the emergence of the 2008 Crisis in the USA, revealed the importance of the effectiveness of the monetary transmission mechanism together with the monetary policy implementations. In monetary transmission mechanisms, which of the interest channel, foreign exchange channel, credit channel, expectation channel, housing and land prices channel, and stock price channels works more effectively varies from country to country. The main reasons for the emergence of this factor can be explained by the economic conjuncture and size of the countries. Therefore, our study aims to present an evaluation by examining the literature on monetary transmission mechanisms in the Türkiye economy. It will be tried to determine which of the interest channel, foreign exchange channels, credit channels, expectation channels, housing and land prices channel, and stock price channels are more effective in the Türkiye economy based on the relevant literature. Considering the conjuncture change experienced by the Türkiye economy in the last 20 years, it is thought that the interest and credit channel will yield more effective results.

Keywords: Monetary transmission mechanisms, monetary policy, and Türkiye

1. Introduction

Monetary policymakers should be able to see the effects of the policies they pursue and make an accurate and precise assessment of their timing. To be able to make this assessment, the mechanisms by which monetary policies affect the economy should be examined (Mishkin, 2000: 264).

Central Banks firms or households directly control the price policies and thus inflation is not possible. For this reason, Central Banks should determine the variables that determine and control inflation while choosing their monetary policy strategies and the channels through which these variables will affect inflation. Here, the transmission mechanism comes into play (Önder, 2005: 24-25).

The concept of monetary transmission mechanism explains how monetary policy decisions affect price levels and the real economy through which channels, to what extent, and with how long delay. The

impact criterion of the monetary transmission mechanism varies from country to country, depending on the size, structure, and degree of openness of the economy (Cengiz, 2009: 226).

In this context, our study aims to investigate the monetary transmission mechanism in the Türkiye economy. In this context, following the introduction, monetary transmission mechanisms will be explained conceptually. In the third chapter, studies on transmission mechanisms in the Türkiye economy will be explained. In the conclusion section, general evaluations will be made.

2. Monetary Transmission Mechanisms

A rise in the money supply will primarily cause an increase in the number of loanable funds. This will lower interest rates and increase investment, increasing aggregate demand. The increase in aggregate demand will cause a change in the level of national income. The changes in the interest rate, investment, total demand, and national income level caused by the change in the money supply are called the transmission mechanism (Eroğlu, 2004: 267).

Monetary transmission mechanisms are described in three general stages. The first stage provides the transfer of changes in monetary policy practices to variables such as asset prices, interest rates, expectations, and exchange rates. In the second stage, these variables affect the demand for domestic and imported goods. In the last stage, total demand, domestic prices, and import prices drive inflation (TCMB, 2013: 2).

The asset prices channel, the interest channel, the credit channel, the exchange rate channel, and the expectation channel are the most important channels in the monetary transmission mechanism. Which of these channels works best varies from country to country. The reason for this is that the economic structure, size, and degree of openness of each country are different from each other (Orhan and Erdoğan, 2015: 80).

2.1. Interest Channel

Taking part in literature, the interest channel is also known as the Keynes impact. In the interest channel, changes in the real money supply affect interest rates and investments. By applying monetary policy, it can be effective on interest rates. Money supply changes cause interest rates to change. The change in interest rates impacts the investments in the goods markets based on the marginal productivity of capital, and the increase in investments affects the equilibrium income level with the multiplier effect. The severity of this effect on the income level depends on the sensitivity of money demand to the interest elasticity of capital demand and the interest rate. The sensitivity of money demand to the interest rate and the interest elasticity of capital demand is high in developed countries and lower in developing countries. The main reason for this is that the financial system in developing countries is not developed (Öztürk, 2014: 257).

Changes in interest rates as a consequence of the monetary policies implemented by the Central Bank cause changes in investment expenditures, which are sensitive to interest rates, and therefore in production (Orhan and Erdoğan, 2015: 80-81).

In the interest rate channel, the balance sheets of financial institutions do not have additional transactions in the economy with the asset parties. In turn, banks can print money by creating deposits. Therefore, the liabilities side of the banks' balance sheets has a special function in the economy. But in such an approach, the money supply is under the control of the monetary authority. The monetary authority can control nominal interest rates in such an approach. If money demand is sensitive to nominal interest rates, a relationship is established between monetary warning mechanisms and final expenditures (Paya, 2013: 126).

2.2. Asset Price Impact Channel

Money supply changes create a wealth impact through changes in the prices of real and financial assets. This wealth effect affects consumption, that is, aggregate demand. This situation can be summarized as follows: The increase in the demand for stocks and housing as a result of the increase in the money supply causes the prices of these assets to increase. The increase in asset prices causes an increase in the value of real and financial wealth. Individuals with real and financial assets can increase their consumption expenditures as their wealth increases. If the consumption expenditure of

individuals increases, the real sector will be positively affected. The increase in consumption expenditures and, accordingly, investment expenditures cause an increase in national income (Orhan and Erdoğan, 2015: 81-82).

The asset price effect appears in two ways: The wealth effect and Tobin's q theory. The change in the amount of wealth in the wealth effect can directly affect the expenditures and economic activities of individuals. It is argued that with the wealth effect, price changes affect the real value of their wealth and decrease the severity of the impact of price changes depending on the reaction of individuals (Öztürk, 2014: 258-259). Tobin's q theory is a theory developed by James Tobin. It explains the relationship between stock prices and investment expenditures. According to Tobin, q is found by dividing the market worth of companies by the cost of capital. If the resulting q is high, the company's market price is higher relative to its replacement cost. In such a case, companies can issue stocks. Investment expenditures will increase as firms can buy large amounts of capital goods by issuing small amounts of stocks. When the Q ratio is low, firms will not be able to purchase new investment goods because the market worth of the firms is lower than the capital goods. If they want to gain capital, they will buy it from another firm at a cheap price and continue to use the old capital. Therefore, investment expenditures will remain low. When the money supply increases, the amount of money in the hands of the people will be higher than the amount of money they want to hold. He will get rid of this high amount by spending. One of the mechanisms by which this money will be spent in the stock market. This will cause a rise in the demand for stocks and stock prices will rise (Mishkin, 2000: 283-284).

2.3. Exchange Rate Channel

The exchange rate channel tries to intervene in exchange rates through the unprotected interest rate of the change of short-term interest rates or portfolio balance. Given the expectations and confidence in policies, an increase in a country's interest rates compared to other countries will cause an increase in the demand for that country's assets. Capital flow into the country will begin. The country's currency will appreciate. This will lead to changes in relative prices, cheaper imported goods and services, and an increase in the demand for imported goods and services. As a result, net exports and total demand will decrease (Yay, 2015: 274).

The exchange rate channel succeeds in two ways (Paya, 2013: 127):

1. Adjustment in the amount of money affects the interest rates. Interest rates stimulate capital movements. In such a case, the national currency gains and loses value. The exchange rate subject to the adjustment causes a change in the level of exports and imports, stimulating national income.
2. Exchange rates changing with monetary change affect the net wealth of those who have foreign currency assets and liabilities. Narrowing and expanding the aggregate demand according to the situation stimulates the national income.

The exchange rate channel affects macroeconomic processes through monetary policy instruments. When the amount of real money increases, interest rates decrease. In this case, the local currency depreciates, and aggregate demand increases. When the amount of real money decreases, interest rates increase, the local currency gains value, and the total demand decreases (Turhan and Gümüş, 2014: 249).

2.4. Credit Channel

According to the credit channel, there is a high correlation between investment expenditures and bank loans. Therefore, the amount of credit is the driving force of investment expenditures. According to this approach, interest rates cannot fully cover the financing cost of investment expenditures. When the contractionary monetary policy is applied, banks go for credit rationing in line with the demands of their customers. Credit rationing is expressed as the situation in which borrowers are not given a loan even though they are willing to pay higher interest (Öztürk, 2014: 260).

The basis of the credit channel is the asymmetric information problem in the credit markets. Asymmetric information in credit markets is defined as a situation in which creditors do not have enough information about credit demanders. This can cause moral hazard problems and adverse selection. Although the adverse selection is a situation experienced in loan agreements, loan providers cannot know which ones

are low-risk and which are high-risk, because they have incomplete information about loan requesters. Therefore, by making an adverse selection, it may decide to give a loan to a high-risk borrower who is less likely to repay the debt. Moral hazard emerges after the conclusion of the contract and is defined as the tendency of borrowers to risky projects by not acting in the interests of the lenders. Such a policy reduces the risk of loan repayment. Those who do not want these two situations to happen can choose a way of reducing the loan supply. The direct effect of monetary policy on credit availability, aggregate demand, and production is expressed as the credit channel (Orhan and Erdogan, 2015: 84-85).

There are three reasons why credit channels are an important monetary transmission mechanism (Mishkin, 2000: 289):

1. Disruptions in credit markets are important in the functioning of credit channels. There is extensive evidence that this situation affects employment and expenditure channels.
2. There is evidence that small firms are more adversely affected by tight monetary policy than large firms. Small firms are more likely to face credit limitations. Large firms are less likely to be stuck with credit constraints
3. The view that credit channel analysis creates the problem of incomplete information in the credit markets provides a powerful theoretical tool in terms of explaining many important facts.

The impact of monetary policy on the economy becomes more severe with the credit channel mechanism. Even if it does not work as effectively as the interest channel, demand can be aroused through the credit channel. Two conditions are necessary for the strong effects of the credit channel to occur. First of all, banks should not take action to compensate for changes in monetary policy. Secondly, companies should only trade with the credit market (Özatay, 2015: 226).

There are five different transmission mechanisms within the framework of the credit channel (Paya, 2013: 127):

- Bank Credit Channel,
- Financial statement Channel,
- Cash Flow Channel,
- Unexpected Price Level Channel,
- Household Liquidity Effect Channel.

a. Bank Credit Channel

In the bank credit channel, the reduction of credit supply by banks after the contractionary monetary policy implemented by the Central Bank will cause a decrease in the expenditures of small firms that are dependent on the bank. As a result, national income will decrease (Orhan and Erdoğan, 2015: 85-86):

The bank credit channel is based on monetary policy changing the bank's credit supply. For example, a contractionary monetary policy causes a contraction in the bank's loan supply by reducing the demand deposits, which are the most important source of funds, and the total reserve volume of the banks. This credit contraction affects the real sector in two ways. The first one emerges in the form of banks' reaction to the liquidity risk resulting from the monetary policy by reducing their loans. The second is that the bank loan and market financing of a company that receives a loan cannot fully compensate each other (Yay, 2015: 276).

b. Financial Statement Channel

In the financial statement channel, the effects of monetary policy on the net worth and reliability of the borrower are analyzed. The higher the net worth of a firm, the lower the cost of obtaining a loan. Firms with high net worth can obtain loans at more favorable terms than firms with low net worth and therefore risky to provide higher collateral due to their liabilities. In this case, a monetary policy applied affects the investment and spending decisions together with the changes in the value of the firms (Orhan and Erdoğan, 2015: 86-87):

c. Cash Flow Channel

Cash flows express the relationship between the firm's cash inflows and outflows. An expansionary monetary policy positively affects the cash flows of firms. It increases the liquidity of the companies and enables them to get more loans. In such a case, output and output increase in the economy (Paya, 2013: 128).

A contractionary monetary policy causes interest rates to rise. This situation increases the interest payments of the companies. This leads to a decrease in cash flows. With less cash flow, the firm has less internal funds, and internal funds are increased. External funding depends on the asymmetric information problem, hence the external finance unit. External funding causes an increase in the cost of capital. This situation leads to a decrease in borrowing, a decrease in investments, and total activity. It is accepted that short-term interest rates in cash flow channels have a very high effect on the cash flows of companies (Yay, 2015: 277).

d. Unexpected Price Level Channel

According to the unexpected price level channel, a monetary expansion that is not foreseen by individual decision-makers causes the general level of prices to rise. In many countries, debt payments are constant in nominal terms by treaties. Therefore, an unexpected increase in the general level of prices decreases the value of the liabilities of the firms in real terms. The real value of the assets, on the other hand, remains insensitive to this situation and is not affected. An unexpected increase in the general level of prices causes an expansionary monetary policy. This situation raises the equity capital in real terms and causes an increase in loans. The nominal prices of assets are rising and the real value of liabilities is decreasing. The net worth of firms is increasing. It is easier for companies with increasing value to get loans. This situation causes companies to increase their investments. This affects employment and production positively (Öztürk, 2014: 262).

e. Household Liquidity Effect Channel

This approach depends on the relationship between monetary policy and the financial situation of households. For example, the rise in interest rates negatively affects the cash flows of households. It can cause a reduction in consumption expenditures (Paya, 2013: 128).

The decline in interest rates due to the expansionary monetary policy affects the cash flow of households positively. In such a case, consumption expenditures increase.

2. 5. Expectation Channel

The expectation channel influences the decisions of all market participants by changing the expectations of short-term interest rates, future expectations of real activities in the economy, changes in perception, future labor incomes, unemployment, sales, and profits. It is difficult to know in which direction these effects are. These effects vary according to certain conditions. For example, an increase in interest rates is interpreted as the Central Bank's belief that the economy will grow faster than expected in the future. This, in turn, can increase growth prospects and overall confidence in the future. However, this interest rate increase can be interpreted as the Central Bank's belief that the economy should be slowed down to hit the inflation target. In this case, future growth expectations collapse, and confidence decreases. The emergence of such effects causes the uncertainty about the effects of policy changes to increase (Yay, 2015: 274-275).

Economic units create expectations for the future of economic conditions. The monetary policy implemented in this framework affects the expectations of economic agents and changes the actual expectations. Changes in expectations determine the effectiveness of policies. In this respect, the expectations show that it is a transmission channel independent of monetary policy. A correct perception of monetary policy will lead to a correct perception of the reactions of economic agents. For example, the information obtained about monetary policy can mobilize the markets in a certain direction. Especially with the development of payment technology, the rate of change in financial markets is developing rapidly. However, since the realization of production takes a certain time, a certain time is required for the goods markets to reach equilibrium. Only when the policy is perceived as temporary

will the expectations and the reactions shown accordingly adapt to the implemented policies (Orhan and Erdoğan, 2015: 87-88):

Starting from the explanations of transmission mechanisms, the following table will show the operation process of transmission mechanisms in Türkiye.

Table 1: The Operational Process of the Transmission Mechanism in Türkiye

	If the Central Bank Increases Short-Term Interest Rates	If the Central Bank Lowers Short-Term Interest Rates
Interest Channel	* Based on the fact that the inflation expectation does not change, the nominal interest rate increases. * Consumers reduce their spending and increase their savings. * Producers' borrowing costs increase, and investments decrease. * The amount of credit used decreases. ↓ Total demand decreases, economic activity slows down, and inflation decreases.	* Based on the fact that the inflation expectation does not change, the nominal interest rate decreases. * Consumers increase their spending and decrease their savings. * Borrowing cost of producers decreases, and investments increase. * Transfer the amount of credit used. ↓ Total demand increases and economic activity accelerates inflation increases.
Asset Prices Channel	* The relative prices of assets such as stocks, bonds, exchange rates, and real estate fall. * Consumers' income decreases, and consumption decreases. * As the producers borrow by providing their assets as collateral, their borrowing becomes more difficult and investments decrease. ↓ Total demand decreases, economic activity slows down, and inflation decreases.	* The relative prices of assets such as stocks, bonds, exchange rates, and real estate rise. * As the producers borrow by showing their assets as collateral, their borrowing becomes easier and investments increase. ↓ Total demand increases and economic activity accelerates inflation increases.
Exchange Rate Channel	* Assuming all variables remain constant, domestic interest rates rise relative to foreign interest rates. * Capital inflow to the country increases, and the national currency gains value. * The relative prices of tradable goods are affected. ↓ Inflation falls.	* Assuming all variables remain constant, domestic interest rates fall relative to foreign interest rates. * Capital outflow from the country increases, and the national currency depreciates. * The relative prices of tradable goods are affected. ↓ Inflation rises.
Expectations Channel	Producers and consumers believe that the central bank is fighting inflation. ↓ They form their inflation expectations in line with the central bank.	Producers and consumers believe that inflation and the economic outlook are positive. ↓ They form their inflation expectations in line with the central bank.

Source: Parasız, İ. (2012), Para Teorisi ve Politikası, p. 395.

3. Literature Review Specific to Türkiye

It is seen different transmission mechanisms have been investigated in the values of studies conducted on the monetary transmission mechanism in Türkiye. The relevant literature will be classified according to the transmission mechanism they have examined and will be summarized in the table with its outlines.

Table 2: Summary of the literature on the monetary transmission mechanism in the Türkiye economy

Author	Method	Period	Viewed Channel	Result
Özçiçek (2006)	VAR	1982Q1-2005Q1	Credit channel	He stated that the bank credit channel did not function in the period he dealt with in the Türkiye economy.
Öztürkler & Çermi (2007)	VAR	1990-2006	Bank credit channel	A unidirectional causality ran from monetary policy shocks to real credit; They found a bidirectional relationship between real credit and industrial production.
Sarı (2007)	VAR	1986:04-2004:12	Interest Channel	He obtained findings that the interest rate channel works.
Adanur Aklan & Nargeleçekenler (2008)	GMM	1998Q1-2001Q4	Bank credit channel	In the period subject to the analysis, they obtained results indicating that the bank credit channel was functioning even though it was weak.
Cengiz & Duman (2008)	VAR	1990-2006	Bank credit channel	They stated that the bank credit channel works in terms of the Türkiye economy.
Erdoğan & Yıldırım (2008)	VAR	1995:1 – 2006:12	Exchange rate channel	They found that the exchange rate channel works in the Türkiye economy.
Büyükkın, Bozkurt & Cengiz (2009)	Granger causality test and Toda-Yamamoto method	1990.01-2007.09	Interest channel	They arrived at the findings that the interest rate channel works in the Türkiye economy.
Büyükkın, Cengiz & Türk (2009)	VAR	1990: 1 - 2007:9	Exchange rate channel	The exchange rate plays an important role in the monetary transmission mechanism in the Türkiye economy.
Erdoğan & Beşbalı (2009)	VAR	1996:06-2006:09	Bank credit channel	They found that the credit channel is partially functioning in the Türkiye economy.
Kanalıcı Akay & Nargeleçekenler (2009)	Structural VAR (SVAR)	1997:01-2008:07	Stock prices channel	In their study, they concluded that monetary policy is important for the stock market in the Türkiye economy.
Örnek (2009)	VAR	1990-2006 quarterly data	Traditional interest rates,	Exchange rates and traditional interest rates

			exchange rates, stock prices, and bank credit channels	and channels work in the Türkiye economy, but bank credit and stock price channels were not found statistically significant.
Erdoğan & Yıldırım (2010)	VAR	1995:1-2002:2 and 2002:3-2008:9	Interest rate channel	They stated that the interest rate channel did not work in the Türkiye economy from 1995 to 2002; found that the interest rate channel worked in the 2002-2008 period.
Peker & Canbazoglu (2011)	VAR	1990:01-2008:11	Bank credit channel	They found that the operation of the bank credit channel is effective in the Türkiye economy.
Yapraklı (2011)	Johansen cointegration test VECM	2006:5-2011:5	Exchange rate channel	They stated that the exchange rate channel is efficient in inflation in the Türkiye economy, so the exchange rate channel is effective.
Cambazoglu & Karaalp (2012)	VAR	2003:01-2010:08	Exchange rate channel	They obtained results showing that the exchange rate channel is efficient in the Türkiye economy.
Doğan (2012)	VAR	2000:1-2011:3	Conventional transmission mechanism	He reached the findings that the traditional transmission mechanism works in Türkiye.
Taş, Örnek & Utlu (2012)	VAR	1990: Q1-2010: Q4	Bank credit channel	They found that the credit channel is partially functioning in the Türkiye economy.
Akbaş, Zeren & Özekicioğlu (2013)	VAR	2005:01-2013:07	Monetary transmission mechanism	In the short run, the monetary transmission mechanism operates in the Türkiye economy.
Altunöz (2013)	Toda Yamamoto Causality test	1986:01 – 2008:10	Bank credit channel	As a result of his study, he concluded that there is a credit rationing that varies according to the size of the loans in liquidation, which prevents the effective functioning of the credit channel.
Arabacı & Baştürk (2013a)	VAR	2001:05-2008:05	Bank credit channel	They concluded that the bank credit channel works in the Türkiye economy.
Arabacı & Baştürk (2013b)	VAR	2001: 05 – 2008: 05	interest rate channel	They stated that the effectualness of the interest rate channel in the Türkiye economy would not be evaluated with a single data set in the 2001-2008 period, and different results were achieved before and after 2004.

Bakır Yiğitbaş (2013)	VAR	1990:1-2012:4	Bank credit channel	The bank has concluded that the credit channel is functioning.
Bakan & Akçacı (2015)	Toda-Yamamoto Causality test	2007:01-2014:01	Expectation channel	They determined that the expectation channel is valid in the Türkiye economy.
Meral (2015)	Least Squares Method	2002Q4-2008Q4	Bank credit channel	He finds that the growth rate in bank loans does not promote the existence of a bank credit channel.
Yıldırım & Mirasedoğlu (2015)	VAR	From 2002 to the second quarter of 2014	Stock Prices Channel	They brought to the conclusion the stock price channel did not work effectively in the period they discussed.
Çağlarirmak Uslu & Karahan (2016)	VAR	2002:1-2014:12	Bank credit channel	They found that monetary policy, through bank loans, plays an important role in the real economy in the short run.
Duman (2016)	VAR	Quarterly data covering the period 2003 – 2015	exchange rate channel	He found that the exchange rate channel is efficient in the Türkiye economy.
Kara & Özdemir (2016)	ARDL bound test VAR	2003:01-2013:10	Credit channel	They determined that the individual credit mechanism works in the Türkiye economy.
Ümit (2016)	VAR	2003:01-2015:10	Bank credit channel	The bank is partially functioning in the credit channel.
Atgür & Altay (2017)	VAR	2002: I-2016: IV	Exchange rate channel	The exchange rate channel partially works in the Turkish economy.
Belke & Kaya (2017)	VAR	2003:1-2016:12	Bank credit channel	They found that the bank credit channel was effective, albeit weak, during the period they analyzed.
Kaya & Belke (2017)	VAR	2003:1-2016:12	Exchange rate channel	In the analyzed period, the exchange rate channel is not effective in the Türkiye economy.
Mirasedoğlu (2017)	VAR	2006: January-2017: February	Bank credit channel	He found that the bank credit channel is partly efficient in the Türkiye economy.
Atgür & Altay (2018)	VAR	2002: I-2013: II	Interest rate channel	They concluded that the interest channel partially works in the Türkiye economy.
Özgür & Görüş (2018)	VAR	2005:1-2016:12	Exchange rate channel	They found that the exchange rate channel in the Türkiye economy is not efficient according to the results obtained with the classical impulse-response functions.

Serel & Guvenoglu (2019)	VAR	2011:01-2018:12	Bank credit channel	They obtained results showing that the bank credit channel works in the Türkiye economy
Bayır (2020)	Structural VAR	2011:1-2019:4	Housing prices channel	They stated that housing prices did not play a role in the monetary transmission mechanism within the scope of the period they discussed in the Türkiye economy.
Koç Yurtkur & Yalçın (2020)	Structural VAR (SVAR)	2011:01-2018:09	Monetary transmission mechanism channels	They concluded that the monetary transmission mechanism channels in the Türkiye economy are effective in the real economy.
Şahbaz Kılınç & Kılınç (2020)	VAR	2003Q1-2018Q4	Bank credit channel	They stated that the bank credit mechanism works in the Türkiye economy.
Günbegi & Karahan (2021)	VAR	2005-2019	Bank credit channel	They specified that the bank credit channel works effectively in the Türkiye economy.
Türkmen & Arıcan (2021)	VAR	2004.Q1-2020.Q1	Credit channel	The credit channel, one of the monetary transmission mechanisms, is effective in the Türkiye economy.
Bakkal (2022)	SVAR	2010:Q1-2021:Q2	Bank credit channel	He determined that the bank credit channel and interest channel work partly.
Doğanalp (2022)	VAR	2004:Q1-2021:Q3	Interest and credit channel	They found results that prove credit channel and the interest rate are extremely important in the Türkiye economy and are compatible with economic theory.

Source: Created by the authors.

4. Conclusions

In this study, firstly, the monetary transmission mechanism is explained conceptually. The channels that make up the monetary transmission mechanism are examined. In this context, monetary transmission mechanism channels are examined and the relevant literature is summarized.

Which of the monetary transmission mechanism channels operates differs according to the countries. The main reasons for this difference are the cyclical structure of the economy and the size of the economy. When we evaluate the literature that is the subject of our study, it is seen that VAR, structural VAR, and causality methods are generally used as analysis methods.

In recent years, there has been an increase in the number of studies on the monetary transmission mechanism in the Turkish economy. Considering the studies on the Türkiye economy, it is seen that especially the studies focus on the exchange rate channel and the bank credit channel. Studies on the exchange rate channel have determined that there is a consensus that the exchange rate channel works in the Türkiye economy. There is no consensus in the studies on the bank credit channel. The main reason for this is due to the data period and data type (monthly, quarterly and annual) used.

References

- Adanur Aklan, N. & Nargeleçekenler, M. (2008). Para Politikalarının Banka Kredi Kanalı Üzerindeki Etkileri. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 39, 109-132.
- Akbaş, Y. E., Zeren, F. & Özekicioğlu, H. (2013). Türkiye’de Parasal Aktarım Mekanizması: Yapısal Var Analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 187-198.
- Altunöz, U. (2013). Türkiye’de Banka Kredi Kanalının Etkinliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma: Kredi Tayinlaması. *Akademik Bakış Dergisi*, 37, 1-20.
- Arabacı, Ö. & Baştürk, M. F. (2013a). Türkiye’de Banka Kredi Kanalı: 2001-2008 Dönemi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(3), 567-587
- Arabacı, Ö. & Baştürk, M. F. (2013b). Faiz Oranı Kanalının 2001-2008 Döneminde Türkiye’de Etkinliğinin Değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 15-33.
- Atgür, M. & Altay, N. O. (2017). Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalının VAR Modeli Yöntemine Göre Analizi: Türkiye, Meksika ve Endonezya Ülke Örnekleri. *Maliye Finans Yazıları*, 108, 27-48.
- Atgür, M. & Altay, N. O. (2018). Yeni Para Politikası Arayışları Bağlamında Parasal Aktarım Mekanizması Faiz Kanalının İşleyişi: Türkiye ve Endonezya Ülke Örnekleri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(3), 601-624.
- Bakan, S. & Akçacı, T. (2015). Parasal Aktarım Mekanizması: Türkiye Ekonomisi İçin Beklenti Kanalının Geçerliliği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, 68-78.
- Bakır Yiğitbaş, Ş. (2013). Parasal Aktarım Mekanizması: Türkiye’de Banka Kredi Kanalı. *Bankacılar Dergisi*, 85, 71-80.
- Bakkal, H. (2022). Banka Kredi Kanalı Faiz Kanalını Güçlendiriyor mu? Türkiye Üzerine SVAR Analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 14 (26), 106-122. DOI: 10.20990/kilisibfakademik.1071399
- Bayır, M. (2020). Konut Fiyatlarının Parasal Aktarım Mekanizmasındaki Rolü. *Sosyoekonomi*, 28(45), 63-86.
- Belke, M. & Kaya, H. (2017). Türkiye’de Para Politikalarının Kredi Kanalı Aktarımı: VAR Yaklaşımı. *Finans Ekonomi Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 185-208.
- Büyükkakın F., Bozkurt, H. & Cengiz, V. (2009). Türkiye’de Parasal Aktarımın Faiz Kanalının Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yöntemleri ile Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33, 101-118.
- Büyükkakın, F., Cengiz, V. & Türk, A. (2009). Parasal Aktarım Mekanizması: Türkiye’de Döviz Kuru Kanalının VAR Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(24), 171-198.
- Cambazoğlu, B. & Karaalp, H. S. (2012). Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalı: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 19(2), 53-66.
- Çaglarırnak, N. & Karahan, P. (2016). An Analysis on The Efficiency of Bank Lending Channel In Turkey. *Journal of Business Economics and Finance*, 5 (2), 206-217. DOI: 10.17261/Pressacademia.2016219262
- Cengiz, V. & Duman, M. (2008). Türkiye’de Banka Kredi Kanalının Önemi Üzerine Etki Tepki Fonksiyonlarına Dayalı Bir Değerlendirme (1990-2006). *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 81-104.
- Cengiz, V. (2009). Parasal Aktarım Mekanizmasının İşleyişi Ve Ampirik Bulgular. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 33, 225-247.
- Doğan, B. (2012). Geleneksel Aktarım Mekanizması: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 211-220.

- Doğanalp, N. (2022). Parasal Aktarım Mekanizması Kanallarından Faiz ve Kredi Kanalının VAR Yöntemiyle İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (33), 138-144.
- Duman, Y. K. (2016). Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalı: Türkiye. *Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 9, 1-24.
- Erdoğan, S. & Yıldırım, D. Ç. (2008). Türkiye’de Döviz Kuru Kanalının İşleyişi: VAR Modeli ile Bir Analiz. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 39, 95-108.
- Erdoğan, S. & Beşballı, S. G. (2009). Türkiye’de Banka Kredileri Kanalının İşleyişi Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(1), 28-41.
- Erdoğan, S. & Yıldırım, D. Ç. (2010). Is There an Interest Rate Channel for Monetary Policy In Turkey? *METU Studies In Development*, 37, 247-266.
- Eroğlu, Ö. (2004). *Para Teorisi ve Politikası Ders Notları*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No: 50 İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Günbegi, F., & Karahan, Ö. (2021). Türkiye’de Banka Kredi Kanalının Etkinliği. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(2), 170-178.
- Kanalıcı Akay, M. & Nargeleçekenler, M. (2009). Para Politikası Şokları Hisse Senedi Fiyatlarını Etkiler Mi? Türkiye Örneği. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 28(2), 129-152.
- Kara, O. & Özdemir, N. A. (2016). Kredi Kanalı ile Aktarım: Bireysel Krediler Üzerine Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 29-58.
- Kaya, H. & Belke, M. (2017). Türkiye Ekonomisinde Döviz Kuru Kanalının Etkinliği: 2003-2016 Dönemi İçin VAR Analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 28-47.
- Koç Yurtkur, A. & Yalçın, E. E. (2020). Türkiye Açısından Parasal Aktarım Mekanizması Kanallarının SVAR Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16 (4), 745-761. DOI: 10.17130/ijmeb.853330
- Meral, G. (2015). The Effect of Bank Size and Bank Capital On The Bank Lending Channel For Turkish Banks. *American Scientific Research Journal for Engineering, Technology and Sciences*, 12(1), 1-28.
- Mirasedoğlu, M. U. (2017). Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi Döneminde Banka Kredi Kanalının Etkinliğine İlişkin Bir Analiz. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 518-544.
- Mishkin, F. S. (2000). *Para Teorisi- Politikası*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Orhan, O. Z. & Erdoğan, S. (2015). *Para Politikası (2. Baskı)*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Önder, T. (2005). *Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara.
- Örnek, İ. (2009). Türkiye’de Parasal Aktarım Mekanizması Kanallarının İşleyişi. *Maliye Dergisi*, 156, 104-125.
- Özatay, F. (2015). *Parasal İktisat Kuram ve Politika (4. Baskı)*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Özçiçek, Ö. (2006). Türkiye’de 1980 Sonrası Para Aktarım Mekanizmasında Kredi Kanalının Yeri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 257-268.
- Özgür, Ö. & Görüş, M. Ş. (2018). Türkiye’de Döviz Kuru Kanalının Etkinliğinin Asimetrik Etki-Tepki Fonksiyonlarıyla Sınanması. *Maliye Dergisi*, 174, 48-71.
- Öztürk, N. (2014). *Para Banka Kredi (2. Baskı)*. Bursa: Ekin Basın Yayım Dağıtım.
- Öztürkler, H. & Çermikli, A. H. (2007). Türkiye’de Bir Parasal Aktarım Kanalı Olarak Banka Kredileri. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44 (514), 57-68.
- Parasız, İ. (2012). *Para Teorisi ve Politikası (3. Baskı)*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Paya, M. (2013). *Para Teorisi ve Para Politikası (6. Baskı)*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

- Peker, O. & Canbazoglu, B. (2011). Türkiye’de Banka Kredi Kanalinin İşleyişi: Ampirik Bir Analiz. *Yönetim ve Ekonomi*, 18 (2), 127-143.
- Sarı, A. (2007). Faiz Kanalı Yoluyla Türkiye’de Parasal Aktarım Mekanizmalarının İşlerliği. *Akademik Fener*, 15-21.
- Serel, A., & Guvenoglu, H. (2019). Banka kredi kanalının işleyişi: Türkiye uygulaması (2011-2018). *Business and Economics Research Journal*, 10(4), 867-883.
- Şahbaz Kılınç, N. & Kılınç, E. C. (2020) Türkiye’de banka kredi kanalının etkinliği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 418-431.
- Taş, S., Örnek, İ. ve Utlu, S. (2012). Banka Kredi Kanalı ve Türkiye Uygulaması. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 53-74.
- TCMB (2013). Parasal Aktarım Mekanizması. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/4e99834e-179b-4a08-820c-f2b259032afd/ParasalAktarim.pdf?MOD=AJPERES>, Erişim Tarihi: 29.11.2022.
- Turhan, I. M. & Gumus, N. (2014). *Türkiye’de Parasal Aktarım Kanallarının İşleyişi ve Karşılaştırmalı Analizi*. Prof. Dr. İlker Parasız’a Armağan: Bir Duayen ile İktisat ve Finansı Çok Boyutlu Düşünmek, Derleyen: Ali Arı, Ankara: Efil Yayınevi.
- Türkmen, E. & Arıcan, E. (2021). Parasal Aktarım Mekanizması Olarak Kredi Kanalinin Türkiye’de Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13 (24), 245-271.
- Ümit, A. Ö. (2016). Türkiye’de Banka Kredi Kanalinin İşleyişini 2001 Krizi Sonrasında Yeniden Değerlendirme: Ampirik Analiz. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 97-123.
- Yay, G. G. (2015). *Para ve Finans Teori-Politika (2. Baskı)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yapraklı, S. (2011). Açık Enflasyon Hedeflemesi Döneminde Parasal Aktarım Mekanizmasının Döviz Kuru Kanalı: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 15, 15-37.
- Yıldırım, D. Ç. & Mirasedoğlu, M. U. (2016). Aktarım Mekanizmasının Hisse Senedi Fiyatları Kanalinin Etkinliğine İlişkin Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2) , 105-126 . DOI: 10.17494/ogusbd.52342

SECURITY MEASURES SPECIFIC TO CHILDREN IN TURKISH CRIMINAL LAW

Berrin AKBULUT

Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dli

Prof. Dr., Selcuk University, Law Faculty, Department of Criminal and Criminal Procedure Law, Turkey

ORCID:0000-0001-8045-2784

ABSTRACT

In criminal law, those who have not completed the age of 18 at the time of the crime are considered as children and it is accepted that age has an effect on criminal responsibility. In the Article 31 of the Turkish Penal Code (TPC), three groups of minors that affect the criminal responsibility within the period up to the age of 18 have been identified as (1. Those who have not completed the age of 12 (art. 31/1), 2. The period from the completion of the age of 12 until the completion of the age of 15 (art. 31/2), 3. The period from the completion of the age of 15 to the completion of the age of 18 (art. 31/3)). In this article, it is accepted that children who have not completed the age of 12 and children between the ages of 12-15 who do not have the capacity of acting with fault do not have criminal responsibility, but the possibility of applying security measures is put forward. On the other hand, children between the ages of 12-15 who have the capacity of acting with fault and those between the ages of 15-18 are accepted to have the capacity of acting with fault and criminal responsibility, but a mandatory reduction in their sentences is decreed. In Turkish law, the application of security measures to the children who do not have the capacity of acting with fault, and the mandatory reduction of sentence to the children who have the capacity of acting with fault do not meet the requirements of the United Nations Convention on the Rights of the Child and do not comply with today's understanding. Because the application of punishment to children is regarded as the last resort in the specified cases.

The security measures accepted to be applied for children who do not have the capacity of acting with fault are regulated in Child Protection Code. The security measures to be applied in accordance with this law are the measures to be taken in the fields of consultancy, education, care, health and accommodation. Measures regarding children who are deemed to have committed crimes are considered the same as the measures applied to children in need of protection. However, a child who has committed a crime and a child who needs protection are different from each other and it would not be right to consider them in the same way. In the law, the child who committed a crime should have been taken into account and the judge should have been given the opportunity or authority to take different measures to make the child aware of what she/he did. In addition, since punishment should be applied as the last resort, a gradual system should have been adopted to ensure this.

As a result of the research carried out, it has been concluded that the provisions regarding children in our legislation should be changed, and that the existing provisions fall behind the international regulations and are not sufficient to meet the needs.

Keywords: Child, age of eighteen, the capacity of acting with fault, security measure.

I. THE CONCEPT OF THE CHILD IN TURKISH CRIMINAL LAW

In Turkish law, persons who have not completed the age of 18 are considered children. In the article 6/1-b of TPC, it is regulated that a person who has not yet turned eighteen is a child. According to this regulation, it does not matter whether the child is mature before the age of 18 for marriage or any other reason.

Being a child is not only regulated in the TPC. In Article 3 of the Child Protection Code (CPC), which is also a special law regarding children, it is regulated that persons who have not completed the age of

18 are children even if they are adults at an earlier age. Even if they are adults before the age of 18, the recognition of these people as children has a broader specifying quality than the United Nations Convention on the Rights of the Child.

The effect of childhood on criminal responsibility is regulated in Article 31 of the Turkish Penal Code. In Article 31, 3 groups of minors that affect the criminal responsibility up to the age of 18 are accepted. The first group is the period up to the completion of the age of 12 (art. 31/1). Although the acts of children in this period are unfair and thus constitute a crime, their criminal responsibilities are not accepted. In paragraph 1 of Article 31 of the TPC, it is stated that children under the age of 12 do not have criminal responsibilities, and that criminal prosecution cannot be made against them, but security measures can be applied to these children. Thus, in line with the United Nations Convention on the Rights of the Child and the United Nations Rules, the minimum age limit without criminal responsibility has been determined. According to Article 31 of the TPC, it is absolutely accepted that children under the age of 12 do not have the ability to commit a crime¹, therefore, the capacity of acting with fault cannot be investigated in this age group, and no prosecution or punishment can be imposed on the condition that they are younger than 12 at the time of the act. However, security measures can be applied.

The second group of minors is the period from the completion of the age of 12 until the completion of the age of 15 (art. 31/2). It is being investigated whether children in this period have the capacity of acting with fault. If they do not have the capacity of acting with fault, they are not criminally liable, but security measures are applied. If they have the capacity of acting with fault, punishment is given, but it is reduced. If this group of children cannot perceive the legal meaning and consequences of the act they have committed and their ability to direct their behavior is not sufficiently developed, it is accepted that they do not have the capacity of acting with fault. (TPC art. 31/2). Investigations and prosecutions are carried out on children aged 12-15. In Turkish law, the application of security measures to children without the capacity of acting with fault and the mandatory reduction of punishment for children with the capacity of acting with fault do not meet the requirements of the United Nations Convention on the Rights of the Child and do not comply with today's understanding. Because, in the specified cases, the punishment for children is adopted as the last resort, which is criticized in the doctrine².

The third group of minors is the period from the completion of the age of 15 until the completion of the age of 18 (art. 31/3). It is accepted that children in this group have the capacity of acting with fault. Because, in the 3rd paragraph of Article 31 of the TPC, it is stated that children in this age group is punished, but the punishment is reduced, and that they have the capacity of acting with fault. When the regulation in the TPC is examined, it can be concluded that children in this age group are normatively accepted to have weak will power in terms of the crimes they commit. Since it is accepted that the capacity of acting with fault is reduced, the punishment is reduced (ground of article). It is out of question to investigate whether the children in this group have the capacity of acting with fault regarding the crimes they have committed because they are children³.

¹ This point is stated in the justification. See also: Özgenç, İzzet, Turkish Criminal Law, General Provisions, 18th Edition, Ankara 2022, p. 468; Öztürk, Bahri/Erdem, Mustafa Ruhan, Applied Criminal Law and Law of Security Measures, 19th Edition, Ankara 2019, p. 318; Koca, Mahmut / Üzülmmez, İlhan, Turkish Criminal Law, General Provisions, 15th Edition, Ankara 2022, p. 321; Hans Heinrich, Jescheck/Weigend, Thomas, Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil, Fünfte Auflage, Berlin 1996, p. 434. However, it is stated in the doctrine that it cannot be said that the fault is not absolute and that the perpetrator is not punished due to the lack of attribution ability: Hafizoğulları, Zeki/Özen, Muharrem, Turkish Criminal Law General Provisions, 4th Edition, Ankara 2011, p. 414.

² See: Artuk, M. Emin/Gökçen, Ahmet/Alşahin, M. Emin/Çakır, Kerim, Criminal Law, General Provisions, 14th Edition, Ankara 2020, p. 615, 616; Centel, Nur, İn: Juvenile and Young Justice System Symposium (4-5 June 2005), Istanbul 2006, p. 35, 36; Winter, Renate, İn: Juvenile and Young Justice System Symposium (4-5 June 2005), Istanbul 2006, p. 40.

³ Özgenç, p. 474; Koca/Üzülmmez, p. 325; Centel, Nur/Zafer, Hamide/Çakmut, Özlem, Introduction to Turkish Criminal Law, 11th Edition, Istanbul 2020, p. 412.

II. SECURITY MEASURES SPECIFIC TO CHILDREN

A. In General

As stated before, the TPC accepted the application of security measures for children without the capacity of acting with fault. Even if it is reduced, it is not accepted to apply the security measure for children with the capacity of acting with fault only because of their young age (TPC art. 31). The children to whom security measure will be applied are those who are younger than 12 years old at the time of the act and those between the ages of 12-15 and who are found not to have the capacity of acting with fault.

In the TPC system, the application of security measures for those under the age of 12 is not considered obligatory. When the public prosecutor deems it necessary to apply the security measure, he/she can request the application of security measures (CPC art. 11, 5) from the juvenile judge (CPC art. 15/3). It is obligatory to apply the security measure for children in the 12-15 age group who do not have the capacity of acting with fault. The application of security measures for children in this age group is decided by the court. In cases where both the judge and the court apply a security measure, which security measure will be applied is decided according to the result of the social examination. According to the regulation, although it is not obligatory to obtain a social examination report for those under the age of 12 (it is obtained in practice), it is considered obligatory to have a social examination for children between the ages of 12-15.

In order for the security measure to be applied to the child who does not have the capacity of acting with fault, it must be determined that the child has committed the crime⁴. Determining that the child has committed a crime takes place at different stages of reasoning for children younger than 12 and for children aged 12-15. Since it is forbidden to prosecute those under the age of 12, security measures can be applied for children in this age group if it is determined that they have committed the crime as a result of the evaluation made during the investigation phase, or if there is at least a sufficient degree of suspicion. Since prosecution is required for those over the age of 12, the juvenile court must determine that the child has committed the crime and reach a hundred percent conviction. Otherwise, the security measure will not be applied.

The Turkish Penal Code does not specify the security measure for children, it is regulated in the CPC. However, in the CPC, the same measures have been adopted for children in need of protection and for children who have committed crimes. (art. 11). However, the child who commits a crime and the child who needs protection are different from each other and it would not be correct to consider them in the same manner. In the law, the child who committed a crime should have been taken into account and the judge should have been given the opportunity or authority to take different measures to make the child aware of what she/he did. In addition, since punishment should be applied as a last resort, a gradual system to ensure this should have been adopted.

B. Child-Specific Security Precautions

The security measures regulated in Article 5 of the CPC are the measures to be taken in the fields of counseling, education, care, health and accommodation in order to ensure the protection of the child in his/her family environment, to support the education and training appropriate for his/her age and development, to develop his/her personality and social responsibility, taking into account the benefit of the child.

Counseling measure refers to the guidance measures aimed at guiding those responsible for the child's care in raising children, and guiding children in solving their problems related to their education and development (CPC art. 5/1-a, Implementing Regulation art. 12/1).

The educational measure includes the attendance of the children to a day school or boarding school, enabling the children who cannot be educated in this way to receive education at home, the attendance of the children who need special education to the relevant education institution in line with their educational needs, the provision of specialized personnel, equipment to themselves, their families, teachers and school staff. The educational measure also specifies the measures applied for the child

⁴ Centel/Zafer/Çakmut, p. 709.

to attend a vocational or craft course in order to get a job and profession, or to be employed under the supervision of a craftsman or in public or private sector workplaces (Implementing Regulation art. 13/1).

The care measure includes the measures to enable the child to benefit from public or private nursing home or foster family services or to be placed in these institutions, in case the person responsible for the care of the child cannot fulfill his/her duty for any reason (CPC art. 5/1-c, Implementing Regulation 14/1).

Health measure refers to the measures for temporary or permanent medical care and rehabilitation required for the protection and treatment of the physical and mental health of the child, and for the treatment of those who use addictive substances (CPC art. 5/1-d, Implementing Regulation art. 16).

Accommodation measure is defined as the measures to provide suitable accommodation for people with children who do not have an adequate and healthy accommodation to continue their life, or pregnant women in danger and their children (CPC art. 5/1-e, Implementing Regulation art. 15).

If it is determined that s/he is not in danger or if it is understood that the danger will be eliminated by the support of his/her parent or guardian or the person responsible for his/her care and supervision, the child is delivered to these people. In the implementation of this paragraph, one of the measures specified in the first paragraph may also be decided about the child (CPC art. 5/3).

Interlocutory injunction for children can be taken upon the request of the child's mother, father, guardian, the person responsible for his/her care and supervision, the Ministry of Family and Social Policies, General Directorate of Child Services and the Public Prosecutor, or by the juvenile judge or the court ex officio (CPC article 7/1). The type of measure is indicated in the decision. It is possible to make one or more decisions. While the interlocutory injunction is taken, the principle of taking the measures of counseling, education and health that support the child within the family is considered based on the basic principle of providing care and keeping in the institution as a last resort, which is stipulated in Article 4 of the CPC, and ensuring the sharing of social responsibility in making and implementation of decisions. However, if it is determined that the child's right to life, development, protection and participation, as well as his/her benefits and well-being may be endangered, taking into account the social, economic and cultural status of the parent, guardian, legal representative or caretaker to whom the child will be delivered and the customs and traditions of the region, the measure of care or accommodation in the institution, in addition to other measures, is primarily evaluated (Implementing Regulation art. 8/12). The judge or the court may also decide to take the child under the supervision for whom protective and supportive measures have been decided (CPC article 7/4). If it is decided that the child will be taken under supervision, it is acted within the framework of Article 36-41 of the CPC (and Regulation on the Procedures and Principles Regarding the Application of the Child Protection Code) and Article 75 of the Probation Services Regulation. The judge may decide to remove the protective and supportive measure, considering the development of the child. This decision may also be given by the judge of the place where the child is located, in urgent cases. However, in this case, the decision must be notified to the judge or court that took the previous decision. Inspection officers, the child's parent, guardian, persons who undertake the care and supervision of the child, the representatives of the person and institution that carried out the interlocutory injunction and the public prosecutor can request the annulment of the interlocutory injunction. The application of the measure ends automatically, without the need for a separate decision, upon the completion of the age of eighteen. However, the judge may decide to continue the application of the measure for a certain period of time with the consent of the child in order for the child to continue his education and training (CPC article 7; Implementing Regulation article 11).

Interlocutory injunction is issued without a hearing for children who do not have criminal responsibility. However, the judge may hold a hearing when s/he deems it necessary (CPC art. 13). Before the juvenile judge or the court decides on the interlocutory injunction, they take the written or verbal opinion of the child who has sufficient comprehension (perception) power. The mother, father, guardian, the person responsible for the care and supervision of the child, who is authorized to request a protective and supportive interlocutory injunction when necessary and representatives of the General Directorate of Child Services of the Ministry of Family and Social Policies can also be heard (Implementing Regulation

art. 8/8). Appeals against the decisions made are open. An appeal will be made to the nearest juvenile court (CPC art. 14).

CONCLUSION

The criminal responsibility of children is regulated in article 31 of the TPC, and the security measures specific to children are regulated in article 5 of the CPC. However, these provisions regarding children are not sufficient to meet the requirements of the system adopted for children. As a result of the examination, it was concluded that changes should be made in the provisions regarding children in our legislation and that the existing provisions fall behind the international regulations.

MEASURES TO GUARANTEE THE RIGHTS OF FREE SPEECH IN THE PRESS IN VIETNAM, NOW

Mr. Huỳnh Minh Quân

Law lecturer at Thu Dau Mot University, Vietnam

ABSTRACT

OBJECTIVES: Freedom of speech in the press plays an important role in the structure of human rights as well as civil rights. This is both a right that every citizen has the right to enjoy, as well as a condition for ensuring other rights, especially political, civil, economic, cultural and social rights. In order for the right to freedom of speech in the press to be truly promoted in the life of every citizen, measures to ensure the realization of this right are necessary. In this article, the author presents measures to ensure the exercise of freedom of speech in the press in Vietnam.

Keywords: freedom of speech, freedom of the press, freedom of expression

Research Methods

The article synthesizes and evaluates information based on dialectical materialistic methodology. The author uses analytical methods to analyze regulations related to clarifying measures to ensure freedom of expression in the press in Vietnam. From the diagnosed problems, the synthesis method will contribute to defining the tasks posed to the topic.

Result

To ensure freedom of expression in the press, it is necessary to take specific measures such as: Developing legislation to ensure the implementation of energy management in the media, Organize the apparatus, monitoring and urging the exercise of the right to freedom of expression in the field of the press; To inspect, examine and supervise the enforcement of the law on guaranteeing the right to freedom of expression in the area of the media; Handling violations of freedom of expression in the field of the press; And propagate the law on freedom of speech in the media of citizens.

Contents

Freedom of expression in the press is the freedom to seek, receive and impart all information through various forms of the press, such as print, radio, television, or electronic media, to express your views, opinions, ideas, encouragement, or personal counter-argument of any event or issue of society without censorship or restriction on the geographical scope or national borders.

Freedom of expression in the press is a human right - a product of nature, the foundation of all democratic, just, prosperous and civilized foundations, and a decisive factor in the operation of the law of social development. When we refer to the power of freedom of speech and freedom of the press, we associate it with the "fourth power," a natural right of man, the division of legislative, executive, and judicial powers. Law with the ultimate aim to protect this natural right, If there is no freedom of speech and freedom of the press, there is no supremacy of the people in a democratic society.

Although it is a natural right and Human supremacy, in a democratic society, there must still be specific measures to defend the right to freedom of speech in practice, contribute to the people have the right and can use power to protect and pursue their interests. As well as restricting the abuse of rights to go beyond certain limits, infringing on the freedom of others. Article 29 of the UDRH states: "Every person has an obligation to the community... while enjoying individual rights and liberties, is subject to limitations

established by law for the sole purpose of securing recognition. And respect for the liberties of others and by the just requirements of morality, public order, and the general welfare in a democratic society".³

Freedom of expression in the press, in particular, does not have a specific limit to protect citizens when exercising their rights, as well as to avoid abusing their rights to oppose the state, cause political instability, or spread bad news. Affect the honor and dignity of others, and infringe on the privacy of others. Thus, it is necessary to take measures to ensure fundamental rights. In the rule of law, restricting the freedom of expression in the press and other freedoms can only be done using the Constitution and the law. To recognize that only the law can limit freedom because living in a democratic state, "freedom is the right to do whatever the law does not forbid."⁴ And based on the provisions of the Constitution and the laws of the state, acts that exceed the limit of rights or infringe upon the rights of citizens will be handled. At the same time, the right to freedom of expression in the press is related to and affects other citizens' rights, so if this right is well protected, it will help citizens to exercise their other civil liberties.

The law recognizes citizens' right to freedom of expression in the press to concretize international treaties on human rights that Vietnam has signed. The most important documents are the United Nations Universal Declaration of Human Rights of 1948, the International Covenant on Political and Civil Rights, and the International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights of 1966. All provisions on the right to freedom of expression, so when joining these conventions, countries must fully recognize and realize the right to freedom of expression in practice. And because it is impossible to directly apply the ways to the social practice of each country because these declarations are not normative, not legal, the state needs to develop legal documents—legislation to recognize the freedom of the press of citizens based on international treaties. The Declaration of Human Rights and the Constitution must realize the protection of human rights. Because if the Declaration of Human Rights identifies general guiding principles in protecting human rights, the Constitution will recognize human rights in a comprehensive and detailed manner.

Countries must respect and not interfere with individuals' enjoyment of their right to freedom of expression in the press and ensure that all citizens enjoy their rights to the fullest.

To guarantee the right to freedom of expression in the press field, besides general measures, it is also necessary to take specific and specific steps to promote the characteristics of the right to freedom of expression in the media.

General safeguards

Political guarantee: The document of the 12th Party Congress determined: "To exercise human rights, fundamental rights, and obligations of citizens by the spirit of the 2013 Constitution, associate rights with responsibilities and duties, and uphold social ethics. The Party and State have mechanisms and policies to protect and ensure the excellent implementation of human rights and citizens' rights in the direction of attaching importance to taking care of people's happiness and comprehensive development, protecting and protecting them. Ensure people's lawful and legitimate rights and interests, respect and implement international treaties on human rights to which our country is a signatory". To build a democratic society and promote the role of the people in national construction, freedom of expression in the press is a fundamental right and prerequisite for ensuring democracy in the community. For the right to freedom of expression to be guaranteed, the construction of a rule of law state is the most important thing.

The policy of developing a socialist-oriented market economy and integrating it into the world economy has helped Vietnam's economy make great strides. During the past years, the state has always focused on ensuring material conditions for exercising citizens' rights to freedom of speech and press freedom. Over the years, we have seen the rapid development of the system of news agencies. The number of press agencies is increasing, and the radio and television system is focused on investment and development, bringing information to all regions of the country. The State also focuses on investing and developing the internet in all areas of the country so that all people can interact with the electronic press... With the rapid

³ *Basic international instruments on human rights*, National Political Publishing House, 2002, 34.

⁴ Montesquieu (1996), *The spirit of laws*, Translated by Hoang Thanh Dam, Ha Noi, 105.

development of the press, making it easier for people to access it, the information updated through the media will be rich and multidimensional, from which people will form their views, attitudes, and opinions, your level of awareness. The development of a press agency will help journalists have more "forums" to exercise their right to freedom of expression.

Economic guarantee: In economic integration, Vietnam has expanded its economic relations with countries in the region and the world, creating conditions for freedom of expression in the press supported and compared with cutting-edge journalism.

Vietnam is a member of the ASEAN Confederation of Journalists (CAJ); this is also an opportunity for speech in the press to have the chance to work, learn, promote journalism and strengthen the professional relationship between the two countries. ASEAN journalists with journalist organizations worldwide; enhance understanding among the nation-states in ASEAN to achieve prosperity, social justice, and peace. The bilateral and multilateral cooperation in strengthening the press activities of Vietnam and other countries worldwide also derives from the corresponding economic linkage.

Legal guarantee: The Constitution of Vietnam recognizes the right to freedom of speech, freedom of the press, and now Article 25 of the 2013 Constitution stipulates: "Citizens have the right to freedom of speech and freedom of the press. , access to information, meetings, associations, demonstrations. The exercise of these rights are prescribed by law".

Being recognized in the Constitution has shown the importance of freedom of speech in a democratic society. The affirmation of a state of the people, by the people and for the people, aims to exercise the people's right to master the country. It will become meaningless without recognizing and concretizing it in the Constitution.

The Constitution is the document with the highest legal value, and the right to freedom of speech in the press is not simply provided for in the Constitution. Still, it must be accompanied by a guarantee for this right to be exercised. Therefore, based on amendments and supplements to the 1989 Press Law, the 2016 Press Law has specific provisions for freedom of expression in the press for journalists and citizens. In Article 5, the press must have the duty to reflect and guide public opinion, act as a forum for the exercise of the people's right to freedom of expression, or in Chapter II of the Press Law stipulating the release of the press. , freedom of expression in the media for citizens and journalists: "The press operates within the framework of the law and is protected by the State; must not abuse the right to press freedom and freedom of speech in the press to infringe upon the interests of the State, the legitimate rights and interests of organizations and individuals;..." Or "Assure citizens' right to freedom of the press and freedom of speech in the press by the law" (Article 13 of the Press Law 2016). Ensuring freedom of speech and press freedom of citizens, the Press Law also stipulates the responsibility of the press to publish and broadcast works and opinions of citizens. And in case of not posting, the citizen must reply and clearly state the reason (Article 12 of the Press Law 2016).

In addition, freedom of expression in the press is also guaranteed by an innovative legal system suitable to the new situation, such as the Civil Code 2015, The Criminal Code of Vietnam 2015, and several other documents.

A legal system to respond to problems in the use of the right to freedom of expression in the press has created a solid legal basis for the actual exercise of this right.

Specific safeguards

Legislation: The Press Law 2016 replaces the Press Law 1989, and the Law on Access to Information (effective July 1, 2018) has created a legal basis in this field. The press law, in addition to specifying journalistic activities with information retrieval, posting, and other forms of the press, also provides measures to ensure the exercise of freedom of expression in the media field. Not only people working in the journalistic profession but also other subjects when expressing their right to freedom of expression in the press.

Article 12 of the 2016 Press Law stipulates the responsibilities of the press agency for the freedom of the press and the right to freedom of expression in the media of citizens, according to which point 2 of this article stipulates that when citizens have Complaints or denunciations to the press agency about problems in the exercise of the citizen's right to freedom of the press and freedom of expression in the media, the press agency must "answer or request the organization, the competent person shall reply in writing or reply in the press to the petitions and complaints sent by citizens." However, the development of legal documents regulating the right to freedom of expression in the press has not legalized this right correctly, there is a complete lack of regulations on the interpretation of the right as well as the exercise of the right, and it also means that it will not be possible to have optimal rules to ensure the exercise of rights. Developing a legal regulation requires a link and consideration between the code, implementation, and the results achieved to have measures to safeguard and check. But the Press Law 2016, the closest law associated with the right to freedom of expression in the press, only regulates without knowing whether that regulation will be effective.

In addition, with the Law on Complaints 2011, although it applies to administrative decisions and administrative acts of state agencies and competent persons in state administrative agencies, there are grounds to believe that decisions or such behavior is illegal, infringing upon their legitimate interests (point 1, Article 2 of the Law on Complaints, 2011), but in cases involving state agencies or competent individuals in the field of journalism, to ensure the right to freedom of expression is reflected in products and publications. When the physical products of the right to freedom of expression in the press are affected by administrative decisions or act, the right holder may apply a specific order, form, and time limit for complaints at different jurisdictions: Articles 7, 8, 9 in requesting competent agencies to answer questions of citizens. Within 90 days of learning of decisions or acts that hinder citizens' exercise of the freedom of expression in the press, citizens have the right to complain to individuals or competent agencies to protect their legitimate interests.

For the Law on Denunciations 2011, ensuring information about whistleblowers is also an essential part of citizens firmly using their freedom of expression, especially in expressing this right to the press. The fear of retribution and retaliation when having views or opinions on an issue related to the illegal interests of individuals or other interest groups is a barrier for citizens not to dare to use their right to speech. I state my opinion. The 2011 Law on Denunciations also stipulates laws to ensure the safety of citizens who exercise their right to denounce. This is a legal basis for citizens' right to freedom of expression in the press.

The Law on Complaints 2011 and the Law on Denunciation 2011 were not considered in ensuring freedom of expression in the press because these two laws were promulgated. First, the new Press Law was enacted in 2016. There must be specific provisions guaranteeing the right to freedom of expression in the press. Still, due to legislative shortcomings, there are too many loopholes to enforce the right, so the above two laws can be considered a single regulation to use in case of necessity.

The development of legal provisions to ensure that freedom of expression in the press is implemented is a prerequisite in the process of recognition and enforcement of rights. However, the law-making has not yet fulfilled the task of synchronous regulation; the legislative skills have not paid attention to the actual contents, which has lost the core spirit of the right, thereby creating a whether there is a law or not because the law does not prescribe how to do it. That is the limitation, the lack of feasibility in making laws related to regulating the right to freedom of expression in the press in the press.

Organizing the apparatus, monitoring, and urging the exercise of the right to freedom of expression in the press: According to Article 7 of the Press Law 2016, the Government uniformly manages the media and the Ministry of Information and Communications on behalf of the press. The Government is responsible for managing press activities. At the same time, other ministries and ministerial-level agencies also coordinate with the Ministry of Information and Communication in managing this field. At the local level, the People's Committee of the province will manage press activities in the locality with the advice of the Department of Information and Communication. Because the Ministry of Information and Communication field is too broad and has many areas, the Press Department is one of three specialized departments that manage the domains and report on activities to the Ministry of Information and Communications.

Under Decision 35/2008 of the Ministry of Information and Communications dated June 13, 2008, of the Minister of Information and Communications, defining the functions, duties, powers, and organizational structure of the Press Department, the Press Department is an agency performing the role of state management of press activities. In point 4 and 8, Article 2 of this Decision, a part of the tasks and powers of the Press Department is "Organize, guide and inspect the implementation of legal documents, strategies, and regulations. Plans and plans on the printed press after being approved and other documents under the management of the Department; To assume the prime responsibility for and coordinate in inspecting, examining, and handling violations, settling complaints and denunciations, and fighting corruption and negativity in print press activities; and prevent acts of violating the law on printing press".

Inspection, examination, and supervision of the enforcement of the law on guaranteeing the right to freedom of expression in the press: The review and analysis of Article 58 of the Press Law 2016 refer to the current Inspection Law. The inspection and examination are organized according to the system with the inspector general of the Government, the inspector of the Ministry, the inspector of the province, the inspector of the department, and the inspector of the district. At the same time, specialized inspection is also assigned to agencies performing state management tasks according to sectors and fields (Articles 29 and 30 of the Law on Inspection). Inspection and examination of the implementation of energy management in the press will be carried out by the Inspector General of the Government, the inspectors of the Ministry of Information and Communications, the inspectors of the provinces, the inspectors of the Department of Information and Communication, in addition to the specialized inspection. The Press Department will handle the industry, which is managed explicitly by this agency.

In Article 39 of the Law on Inspection of Vietnam and Decree 86/2011 of the Government dated September 22, 2011, the inspection conclusion document, here is the field of inspection on the exercise of the right to freedom of expression. In journalism, press activities must be made public, except for the contents in the inspection conclusions, which are state secrets. However, it is difficult to determine what the content of the press and the right to freedom of expression in the media are to be classified as state secrets and a whole document stipulating the confidential information of the media. State information at the level of secrecy needs to be clarified. Therefore, if the regulations are unclear, the supervision of inspection implementation and the public announcement of inspection results cannot be controlled, and the right to know about inspection contents is also challenging to implement in practice.

In addition, with the draft circular stipulating the remuneration regime for readers, listeners, and viewers to check the press depository of the Ministry of Industry and Trade in 2017, civil servants, and collaborators when conducting press inspection, the depository will receive the prescribed remuneration. This regulation forms the basis for calculating the budget for the review of press deposits and a post-check for the depository press. However, as the press law 2016 states that the press is not censored, this inspection may be contrary to the law. And if there is an audit to determine the state of press content, it should be clearly stated that this check is for internal research or reporting, not a mandatory procedure in journalism.

Handling violations of freedom of expression in the press: To better define responsibilities and ensure measures for energy efficiency in the media are vigorously enforced, the Government has issued Decree No. 159/2013 of the Government dated 12/11/2013 Regulation on sanctioning of administrative violations in the field of journalism and publishing. Article 7 of the Decree stipulates the act of obstructing the law on press activities to illegally block the professional activities of journalists, infringing upon the honor and dignity of journalists, journalists, and journalists. Member performing professional activities with a monetary fine of the lowest 5,000,000 VND to the maximum is 30,000,000 VND. At the same time, the above decree also has administrative penalties for violations of information content, giving false information, and citing incorrect information in the use of energy management in the press in Article 8 with the penalty level. A fine ranging from VND 200,000 to 100,000,000 VND along with additional sanctions such as confiscation of material evidence of administrative violations, deprivation of the right to use legal documents, or application of remedial measures to legal cases.

However, with the provisions on the handling of violations in the field of journalism in Article 59 of the Press Law 2016, we see many new contents or regulations related to the prohibited acts in Article 9 of this law or the determination of what is a case of severe, grave violation is entirely not shown in Decree

159/2013 of the Government, making the handling of violations passive and lacks grounds. The mismatch between a new regulatory law and an old sanctioning decree creates a significant disparity, or mismatch, in harmonizing regulations.

In addition, the handling of violations in the field of journalism is not only applied by Decree 159/2013 of the Government but also many other decrees of other areas also encroached to sanction. Article 13 of Decree 79/2013 of the Government, dated July 19, 2013, stipulating the sanction of administrative violations in the field of statistics, defines: "A fine of over 20 - 30 million VND for acts of spreading turn statistical information false". In addition, Article 14 also allows "A fine of between VND 5-10 million for the act of quoting from the wrong source of statistical information when disseminating or posting on the mass media or other publications. ". Decree 138/2013 of the Government dated October 22, 2013, regulating the field of education also allows fines from 3 to 6 million VND for acts of giving false information about the exam. Decree 173/2013 of the Government dated 13/11/2013 on penalties for administrative violations in hydrometeorology, surveying and cartography stipulate a fine from 5 to 10 million VND for reporting forecasts. Tropical depressions, storms, floods on the mass media without stating the source of information... This shows that the regulations are too overlapping and conflict with each other, from behavior and sanctioning authority to how the law is applied. The overlap loses the legal principle the law stipulates, but that is not the case; the feasibility in the practical application will be a question mark when the law needs to be consistent.

In terms of the level of sanctions, point 5, Article 2 of Decree 81/2013 of the Government detailing several articles and measures to implement the Law on Handling of Administrative Violations, "...In the case of administrative violations in the field of in this area, but due to the specific violation nature of that act, it can be specified and sanctioned in the decree on sanctioning of administrative violations in other domains. In this case, the prescribed form and level of sanction must be consistent with the decree's provisions on sanctioning administrative violations of the respective state management domain. But in the above decrees, in some cases, the nature of the violations is the same, but the sanction level is different from heaven and earth. Contradictions and overlaps occur for an issue such as behavior, and the decrees "race each other" regarding jurisdiction and sanction level... It can be said that this is a matrix for handling—behavioral management in journalism.

The fact that the Penal Code 2015 specifically stipulates a crime that directly affects energy conservation in general, and in journalism in particular, is essential in recognizing and realizing this right in the reality of journalistic activities. Journalists and citizens. Suppose in the past, the infringement of this right was only considered an administrative act and was administratively sanctioned or more severely related to criminal matters. In that case, it could only be attributed to crimes of infringing upon health and life; concerning honor and dignity, the determination of the crime of violating human resources management has created a basis to guarantee the journalistic energy management system with the strictest sanctions - criminal sanctions. This is a remarkable achievement of the 2015 Penal Code development process, although the Code still contains many errors.

At the same time, the criminal law section also designs a sanction related to the protection of freedom of expression in the press, which is a sanction for abusing freedom of speech to the country's detriment. Legitimate interests of other individuals and organizations when the right to freedom of speech is infringed. That is the crime of slander specified in Article 156 of the Penal Code 2015 and Article 122 of the Penal Code 1999, amended and supplemented in 2009.

It can be noted in Article 34 of the 2015 Civil Code that the right to honor, dignity and reputation is protected. Civil Code 2015 in Article 584 or Section 1, Part I, Resolution No. 03/2006 dated July 8, 2006, of the Judicial Council of the Supreme People's Court Guiding the application of several provisions of the Civil Code 2005 on compensation for non-contractual damage also clearly stipulates the basis for arising liability for non-contractual damage compensation. In the requirements of the Civil Code 2015, in case there is information spread by the use of freedom of speech in the press that is untrue, infringes upon the honor, dignity, and reputation of the subjects, the honor, the dignity and reputation of the person being violated will be guaranteed. Persons who are infringed by acts of abusing freedom of expression in the press to affect the fundamental rights of an individual may (i) ask the violator or ask the court to force the person

to violations stop violations, apologize, rectify publicly; (ii) require the violator to self-correct in the mass media; (iii) request the violator or request the court to force the violator to pay compensation for material and spiritual damage. This regulation is a way to protect the honor of the subject who exercises the right to freedom of expression in the press, as well as to raise the mind and responsibility in giving accurate information in the use of the request. Freedom of expression in the media.

The issue of handling violations in ensuring the exercise of the right to freedom of expression in the press is recognized in the administrative, civil and criminal laws. There are some contradictions in the regulation that make the application of the law not smooth; this is a fact that when making legislation on the following rules related to ensuring the right to freedom of expression in the press, it is necessary to take a closer, more thorough look. However, besides that, there have also been many new regulations on handling violations, meeting the need to strengthen the exercise of freedom of expression in the press in practice. The corresponding sanctions for the levels of violations will be the basis to ensure the safety of the activity of press freedom.

Propaganda of the Law on freedom of expression in the press: Propaganda of energy conservation in the media to the public and journalists so that this right is widely known ensures awareness of rights in press activities. Is necessary. However, a closer look at the contents of the 2016 Press Law does not mention in detail the range of measures to ensure the implementation of energy management in the press, apart from the inadequate provisions in Articles 12 and 13 of this Law and the dissemination of information. It was also not mentioned. The content of the two laws above is more precisely the strengthening of the implementation and the processes of expressing energy management in the press, not a measure to ensure all aspects so that the energy management in the media is extended to a wide range of subjects: content and approach. Regulations are too sketchy and superficial, while this is necessary content, making the process of bringing energy management in the press to journalists and citizens incomplete and unfeasible.

Regarding the Law on Access to Information with Articles 33, 34, and 35, there are specific provisions on specific measures to ensure through the propaganda and dissemination of access to press information, a separate part of the Energy management in the press will be further promoted. However, it has to wait until this law takes effect on July 1, 2018, before it can be implemented, and it is only a tiny part of freedom of press in the press. The drafting of legal regulations on the management of journalistic energy has created confusion in both application and dissemination. The 2016 Press Law, considered a specialized law, does not stipulate while waiting for another law to take effect to borrow provisions to ensure the adjustment of the press law. Then the waiting time will be what should be done to make freedom of press in the press according to the Press Law 2016 known and enforced. Too many omissions in regulations make it difficult for propaganda to be carried out in practice, both in terms of content and mode of transmission.

On the other hand, through the Law on Legal Popularization and Education in 2012, the propaganda of energy conservation in the press is considered compulsory, and the provisions of this general law can be used. The 2012 Law on Legal Dissemination and Education once again specifically stipulates the responsibility for public and transparent disclosure of legal information to the people in the following forms: press conferences, press releases on documents and legal regulations; posting legal information on the website; disseminating and educate the law on the mass media.

CONCLUSION: The right to freedom of expression in the press is guaranteed in practice by a combination of measures. Each security measure needs to be developed and implemented consistently to create linkages between measures. Thereby creating a unified whole of security measures to bring efficiency and feasibility when exercising rights.

References

1. Andrew Puddephatt, Freedom of Expression, The essentials of Human Rights.
2. Fred S.Siebert, Theodore Peterson, Wilbur Schramm, Four theories of communication.
3. John Stuart Mill (2016), *Talk about freedom*, Translated by Nguyen Van Trong, Tri Thúc (2006).

4. Vu Van Nhiem (2009), *Press freedom in the US and some reference values for Vietnam*, Scientific research topic, Ho Chi Minh City University of Law.
5. Tran Dang Tuan (2006), *Social criticism - questions from life*, National Political Publishing House.
6. Thai Thi Tuyet Dung (2015), *Citizens' right to access information in Vietnam*, Vietnam National University, Ho Chi Minh City.
7. Ta Ngoc Tuan (editor) Research Group of the Academy of Journalism and Propaganda (2007), *Theoretical basis of journalism, Political Theory*.
8. Somini Sengupta, Free speech in the age of youtube, *New York Times*, 22 September 2012.
9. Freedom of speech - https://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_of_speech.
10. "Timeline:a history of free speech", David Smith and Luc Torres, *The Guardian*, 5 February 2006 - <http://www.theguardian.com/media/2006/feb/05/religion.news>

PRODUCTION OF THE /TH/ SOUND BY AFGHAN DARI EFL LEARNERS

AHMAD FAWAD NOORZADAH

Istanbul Aydin University

ORCID ID: 0000-0001-6101-0673

ABSTRACT

The purpose of current study is to realize why Afghan Dari EFL learners have difficulty in pronouncing English /th/ digraph correctly. After a proficiency test, 24 Afghan Dari EFL learners were interviewed on the basis of their gender, age, proficiency level, and accuracy and respectively the data analyzed for further investigation to look whether voiced or voiceless dental fricative is more problematic. In fact, the data analysis enabled us to conclude that both voiced and voiceless dental fricatives are challenging for Afghan Dari EFL learners, but voiceless seems to be more problematic because while 92% of the voiced sound was articulated correctly, only 8% was articulated incorrectly; whereas; 61% of voiceless sound was articulated correctly, and 39% was articulated incorrectly. In addition, some factors such as age, duration of study, gender, and proficiency level of the participants seem to have an impact on the production of these phonemes. The main reason why English /th/ digraph is problematic for Afghan Dari EFL learner is that there is no corresponding sound in Dari language; therefore, Dari EFL learners substitute these sounds by close equivalent sounds in Dari language; specifically, they replace voiced dental fricative with /d/ or /z/ and voiceless dental fricative with /s/ or /ش/. We suggest some further extensive investigations on this topic for more clarification in order to scrutinize and cure this fossilized pronunciation problem of Dari learners of English.

Keywords: Production, Pronunciation, Dari EFL learners, Gender, Age, Proficiency Level, and Accuracy.

1. Introduction

Many studies have revealed that the speech-perception system is adjusted to the EFL learner's native language during their first few years of English education (Werker & Tees, 1984; 2005). Many learners experience different problems while learning English due to their different mother tongues, ages, cultures, accents, and the like (Roch, 2000). The focus of this study is the pronunciation problems they face with during the learning process. Ur (2000) explains three possible ways of error happening with pronunciation. First, there may not be that specific sound in learners' native language, so the EFL learners try to substitute that sound with closest equivalent that they have in their native language. Second, sometimes there is a sound in learners' first language, but the EFL learners do not consider it as a separate sound that has various meanings. Third, sometimes there is an actual sound in learners' first language, but the EFL learners have not learnt the stress pattern of the word or they have been using the intonation of their mother tongue. Biyaim (1997) has found some factors of pronunciation errors; he is sure that there is an interference of learners' native language, especially, in pronunciation, syntax, and idiomatic usage of words. He also claims that EFL learners sometimes do not have chance to use English in their lives. For instance, they do not have a real-world context to practice the language. Besides that, English lessons may not be a challenge for students which mean EFL teachers do not seriously apply the lessons in the classroom, so students become passive, shy, and irresponsible learners. This is why the EFL learners fail to pronounce a word correctly.

Swan and Smith (2001) agree to give a practical reference guide to the teachers who deal with specific phonological problems of students from twenty-three different language

backgrounds. Roach (2000) suggests that all EFL learners should have the knowledge of phonetics and phonology of English in order to produce the correct speech sounds. It is significant to learn English pronunciation regarding phonetics rather than the alphabets; this is, because the nature of spelling is implicated. Furthermore, there is the discussion of accent that BBC Pronunciation has accepted that the accent which is used as pattern for EFL learner is acquired. Peter (2000) claims that the accent which has been used as the foundation of textbooks and pronunciation dictionaries is given an account of details than other accent of English. He also emphasizes that the language teachers should act as pronunciation coaches.

Morley (1991) claims that the methodologies of teaching should be turned from foregrounding separate elements of pronunciation to transcending – separate elements of pronunciation and from linguistic capability to communicative capability. One of the fundamental goals of teaching pronunciation in any course is understandable pronunciation which is an important component of communicative capability. Regarding speakers' achievement, Burns (2003) has found three necessary elements. Understanding that speakers can produce sound patterns which are recognizable comprehensible that listeners understand the meaning of what has been said. Interpretability that the listener can understand the purpose of the speech producing comprehensible and interpretable sound patterns is necessary skill (Burns, 2003).

The purpose of this study is to investigate the main factors that cause the /th/ sound pronunciation problem of the Dari learners of English and suggest some solutions in order to overcome that handicap the Afghan students face. The following research questions have been formed to find out some answers for this pronunciation problem:

1. Do Afghan Dari EFL learners pronounce /th/ sound accurately?
2. What /th/ sound; voiced or voiceless is the most problematic sound for Afghan Dari EFL learners?
3. What factors influence the production of /th/ sound by Afghan Dari EFL learners?
4. What place of the /th/ sound in the word is more problematic (initial, medial, or final)?

2. Literature Review

The topic of phonology has been the focus of many researchers in different languages. However, Dari is one of the languages in which few researchers focused on the phonological aspects of it. Similarly, there are some other languages in which few studies have been conducted from the phonological perspective. For example, according to Baptista (2002b, p.1), in Brazil “inter-phonology research is in the early stages.” Just like Dari learners of English, Brazilian EFL learners have problems with the pronunciation of certain phonemes including the /th/ one.

Major (1987) Ontogeny Model declares that the impact of conveying and growing factors cannot be ignored in the process of learning a new language sound system and also that while conveying decreases over time, growing factors first increase and then decrease as the learners become more proficient.

There is an example of one of the unusual contrasts between / θ / and / ð / can be heard in either / i. ð / versus ether / i.θ /. There are some common fricative sounds in English such as / f /, / v /, / ð / and / θ /. Dental fricatives are represented by / th / in writing that has been the misfortune of ESL/EFL learners. Some fricative sounds like / s / is really restrictive produce a high-frequency hiss and is sometimes called *sibilants*; therefore, this sound / s / is in this category. (Adapted from the official IPA chart) IPA home page: <http://www2.arts.gla.ac.uk/IPA/ipa.html>.

Demirezen (2007) has studied fossilization in Turkish teachers' pronunciations in order to help them correct their pronunciations. Therefore, he has tried some methods to accurate it and he has suggested Audio Articulation Method (AAM) to cure the wrong articulation of the teachers in this field. The study has investigated English sounds among three most problematic ones; voiced / ð / and / θ /, (Demirezen, 2003 & 2004), Schwa / ə /, (Bayraktaroglu, 2008), ng / ŋ /. In a separate study, Demirezen (2005) has classified some of the problematic sounds and demanded the AAM to cure fossilized pronunciation errors.

Senel (2006) has proposed some useful methods. The first method takes into account of stress and intonation which can encompass the rising and falling intonations. The second method is to give specific direction for the difficult sounds such as (/ð/ / θ /) sounds for voiced and voiceless fricatives to increase the learner's awareness on the particular sound itself indicating the basic facts on the board and follow up with significant exercise uttering the sounds.

Finally, Karakas and Sonmez (2011) have developed a sample lesson plan for instructors who teach pronunciation through Audio Articulation Method (AAM). As a result, they have made this lesson plan in order to help give to the teachers to use it as a device to cure fossilized pronunciation errors, especially, for those commonly problematic /th/ (/ θ / ð/) sounds.

3. Methodology

3.1 Participants

There are 171 Dari EFL learners in this research as the main participants who have been studying English literature at three different levels and they were randomly selected for proficiency test. Among these Dari EFL learners, 87 were sophomore, 37 were junior, and 47 were senior students who are all from Balkh University, Faculty of Literature and Humanities, Departments of English Language. These Dari EFL learners include both genders, so there were 95 females and 76 males among these participants. These Dari EFL learners have gotten different background of English knowledge because 29% of these participants have got 1 – 3 years English background and 54% have got 3 – 5 years English background and finally 17% have got 5 – 7 years of English background knowledge.

3.2 Data Collection

Basically data collection had two sections using two different tools; written section and oral sections. The written section included two questionnaires. The first questionnaire has been provided for English Language Proficiency and was based on three criteria of the language focus such as, grammar, reading comprehension, and vocabulary. The second questionnaire was based on personal information like gender, age, university level, native language, period of study, other languages, the length practice of language skills such as; speaking, listening, reading, and writing and finally their job. The test was given in two separate days for participants'

convenience. When they completed the proficiency test, the test papers were checked and scored based on a scale of 100 marks then, the participants were categorized into three levels on the basis of their proficiency levels. Students who got 60 to 70 out of 100 were marked as Pre- intermediate level, students who got 70 – 80 out of 100 were marked as Intermediate level and finally students who got 80 – 100 out of 100 were marked as Upper-intermediate level. Hence, based on the above criteria, there were 24 eligible Dari EFL learners selected for interview.

The oral test which was the interview included two types of questions; 5 personal questions and 5 general questions. The participants were individually asked to answer and talk about each specific question and each participant was given 5 – 10 minutes to answer the questions. The responses of the participants were recorded by a microphone, HP laptop, and Adobe Audition 1.5 software.

3.3 Data Coding and Analysis

At this point, the collected data which has been recorded by PS-810 microphone on a HP Povilion dv2000 laptop using Adobe Audition 1.5 software during the interview is ready for further analysis. After the interview and data recording completed, the recorded data was transcribed and coded using Voice Walker software version 2.0.0, on word document. Likewise, the researcher has analyzed the transcribed and coded data by using MS. Excel for further analytical review quantitatively. Here, the data was divided into gender, age, proficiency level, tokens, examples, /th/ position, symbol, and accuracy columns then for more details and specification, the researcher has utilized Pivot Table in MS. Excel to analyze the data in order to find the factors and problematic sounds and this analysis process occurred as the following.

3.3.1 Voiced and Voiceless /th/

The researcher has tried to analyze the data using the pivot table to see the exact number accuracy of

English /th/ sound by EFL learners. English /th/ digraph pronounced in two ways voiced dental fricative and voiceless dental fricative. As a result, the researcher found that totally there are 359 voiced and voiceless sound, 251 voiced and 108 voiceless sounds then for more details see the discussion.

3.3.2 Age

This time the data is analyzed based on the age of EFL learners. Age covers four categories; A = 18 – 22, B = 23 – 27, C = 28 – 32, and D = 33 – 37, but the participants are in category A and B. The purpose of this analysis was to see if the age of participants is a significant factor in accuracy and proficiency of English /th/ digraph.

3.3.3 Period of Study

Period of study is also considered as a main factor in this research and there are four categories for this range; A = 1 – 3 years, B = 3 – 5 years, C = 5 – 7 years, and D = 7 – 10 years. This research just covers three categories; A, B, and C. this time the researcher analyzed the data to see if the period of study is a significant factor in both correct and incorrect articulation of English /th/ digraph.

3.3.4 Proficiency Level

Proficiency level of EFL learners is also a considerable factor in this research and there are three level proficiency; Pre-intermediate, Intermediate, and Upper-intermediate level. For

further study, the researcher has determined the data in order to find which level is has more difficulty in articulation of both voiced and voiceless dental fricatives. There is an important factor in proficiency level of EFL learners. It is clearly described in the discussion chapter.

3.3.5 Gender

Consequently, the researcher has analyzed the data for further understanding. Gender is an important factor in this research because both male and females are given the same test and interview, so gender is considered as significant factor in this research though, there is very slight contrast between male and female performance. It is discussed in a wide range in discussion chapter.

3.3.6 Position of /th/

Finally, the researcher has analyzed the data based on the position of English /th/ digraph.

Basically, this sound occurs in three position; initial, middle, and end positions. The purpose of this analysis was to see which position is problematic for Afghan EFL learners. The result showed that the voiced dental fricative does not occur in the end position because there are very uncommon words in this sound; therefore, Afghan EFL learners have used those words in their conversation since those words are not used daily. These words are such as; bathe, breathe and etc.

4. Results and Discussions

Since this research focuses on finding some factors that are problematic from the point of view of the researcher, there are six main factors to be looked into such as; overall accuracy, age, period of study, proficiency, gender and position of English digraph (th) found in this research and each factor is discussed in a separate table. English digraph (th) is problematic for Afghan EFL learners because it represents two dental fricative sounds one voiced (ð) and the other voiceless (θ) while there is no exact equivalent sound in Dari language, therefore, Afghan EFL learners try to replace these sounds with Dari phonemes; /d/ and /s/.

Table 1 Count of Overall Accuracy of Voiced and Voiceless Dental Fricative Sounds (ð and θ)

Overall Accuracy	Correct	Percentage	Incorrect	Percentage	Grand Total
ð	232	92%	19	8%	251
θ	66	61%	42	39%	108
Grand Total	298		61		359

Table 1 indicates overall accuracy of voiced and voiceless dental fricative sounds articulated by the participants of this study. Totally there are 359 dental fricative tokens that 251 sounds are voiced and 108 sounds are voiceless. We believe that the voiceless dental fricative sound (θ) is more problematic than the voiced sound (ð) because 92% of the voiced sound is articulated correctly and 8% is articulated incorrectly whereas 61% of voiceless dental fricative sound is articulated correctly and 39% is articulated incorrectly. Therefore, most of the participants had problem with the articulation of voiceless dental fricative (θ) and there is 31% contrast between the correct articulation and 31% between incorrect articulations which is a considerable problem and the main factor is lack of this exact sound (ð) in the mother tongue

(Dari Language). According to Ur's (2000) finding, this pronunciation problem rises due to the following reasons:

- May be a particular sound doesn't exist in the mother tongue and the learners try to substitute the sound with a closest equivalent sound they know.
- May be a particular sound exists in the mother tongue, but not as separate phoneme; learners don't perceive it as a distinct sound that makes a difference to meaning.
- May be learners have the actual sound right, but have not learnt the stress pattern of the word or group of words or they may use the intonation of their mother tongue which is inappropriate in target language.

Secondly, the researcher analyzed the data based on the participants' age to investigate any significant differences in production of the two types of /th/ sounds.

Table 2 Count of Age (A = 18 – 22, B = 23 – 27)

/th/ sound correct and incorrect	18 – 22	Percentage	23 -27	Percentage	Grand Total
ð	206		45		251
Correct	193	83%	39	17%	232
Incorrect	13	6%	6	32%	19
θ	77		31		108
Correct	54	82%	12	18%	66
Incorrect	23	55%	19	45%	42
Grand Total	283		76		359

Table 2 indicates the accuracy of both voiced and voiceless dental fricative sounds based on the age of the participants. There is no doubt that age is one of the most important and effective factors in second language acquisition. EFL learners whose age is ranging from 18 – 22 (Category A) have excellent performance in both voiced /ð/ and voiceless

/θ/ sounds that is they have correctly articulated 83% of voiced and 82% of voiceless dental fricative sounds whereas the EFL learners whose age is ranging from 23 – 27 (Category B) have correctly articulated 17% of voiced /ð/ and 83% of voiceless /θ/ dental fricative sounds.

Comparing category A with B, it is evident that younger EFL learners (category A) progress more rapidly and fluently than older do. Category A produced /th/ sound both voiced /ð/ and voiceless /θ/ better than category B. Similar finding suggested by Cochrane (1980; in Tohidian, 2009:5) that when there is discussion of pronunciation in second language acquisition, adults do not always progress more rapidly than children, as he investigated language ability of 54 Japanese children and 24 adults to discriminate English thrill (R and L) the children outperformed the adults. Hence, the age of ELF learners in second language acquisition is one of the main factors influence on pronunciation.

The third category the data analyzed is the period of learners being exposed to English or actively studied English. Table 3 presents analysis of the participants based on their period of English study either at university or school.

Table 3 Count of Period of English Study

/th/ sound correct and incorrect	Percentage		Percentage		Percentage		Grand Total
	1 - 3		3 - 5		5 - 7		
ð	2		31		38		251
Correct	77	33%	123	53%	32	14%	232
Incorrect	5	26%	8	42%	6	32%	19
θ	23		64		21		108
Correct	16	24%	39	59%	11	17%	66
Incorrect	7	16%	25	60%	10	24%	42
Grand Total	105		195		59		359

There are three categories of period of study (A = 1 – 3 years, B = 3 – 5 years, C = 5 – 7 years). It indicates accuracy of both voiced and voiceless dental fricative sounds based on the participants' period of study and the language background. Comparing the three categories of participants in terms of their period of study, for Category C, the learners who are exposed to English between 5 – 7 years are least accurate in production of /th/ sound both voiced and voiceless sound comparing to category A and B. It is inferred that recent learners were exposed to more authentic language through the use of new technologies (e.g., access to internet) or their language teachers, while learners with more than five years of English study had less access to authentic language, so they automatized immature /th/ sound in their long-term memory. Once a sound is processed inaccurately to learners' mind, it would be very challenging to reshape the mind to produce the correct form or sound (Micheal & Myle, 2007).

However, the period of the study is one of the main factors in second language acquisition because the more EFL learners practice, the better they should articulate. As Walqui (2000) claims, the more academic knowledge and the more proficiency ELLs in their first language will aid in learning a second language. It is demonstrated that the Afghan EFL learners with 3 – 5 years period of study have correctly articulated 53% of voiced and 59% of voiceless dental fricative sounds while the ones with 1 – 3 have correctly articulated 33% of voiced and 24% of voiceless sounds. Hence, the period of study has directly affected second language acquisition especially when pronunciation is concerned. The fourth step the data analyzed is the participants' proficiency, as shown in Table 4.

Table 4 Count of Overall Proficiency

Level of Proficiency	Correct	Percentage	Incorrect	Percentage	Grand Total
ð	232		19		251
Intermediate	76	90%	8	10%	84
Pre-intermediate	86	99%	1	1%	87
Upper-intermediate	70	88%	10	13%	80
θ	66		42		108
Intermediate	25	69%	11	31%	36
Pre-intermediate	23	70%	10	30%	33
Upper-intermediate	18	46%	21	54%	39
Grand Total	298		61		359

There are three level of participants based on their proficiency (P = Pre-intermediate, I = Intermediate, and U = Upper-intermediate). The accuracy of both voiced and voiceless sounds is based on the level of proficiency of the participants. Compared to voiceless /th/ sound (90%, 99%, 88%) produced by all proficiency level respectively, voiced /th/ sound is more challenging (69%, 70%, 46%). The reasons why the participants surpassed voiceless /th/ sound is due to the fact that words, as the data shows, produced with voiced /th/ sound are very common (e.g., the, this, that) while words with voiceless /th/ sound are not salient (e.g., through, think).

Proficiency has always been a major factor in second language acquisition because it contains not only the oral language and literacy but also metalinguistic development, training in formal and academic use of language, and knowledge of rhetorical pattern and variations in genres and style that affect second language acquisition, (Aida Walqui, September 2000). The level of proficiency of Pre-intermediate is 99%, Intermediate is 90%, and Upper-intermediate is 87, 5%. Although the level of proficiency of Pre-intermediate seems higher than Upper-intermediate is, the Upper-intermediate Afghan EFL learners have got a higher rate of performance than Pre-intermediate because there are special and proper words such as; through, think, and mathematics utilized by Upper-intermediate whereas the Pre- intermediate EFL learners have utilized very ordinary words such as; they, the, and think. Hence, proficiency level of Upper-intermediate is considerably higher than that of Pre-intermediate and Intermediate levels.

The next category on which the data analyzed is gender difference. As Table 5 presents, there are two gender variation in this research; males and females. It illustrates the accuracy of the both voiced and voiceless dental fricative sounds based on the participants' gender.

Table 5 Count of Gender (Males and Females)

Row Labels	Correct	Percentage	Incorrect	Percentage	Grand Total
Female	161		33		194
ð	123	93%	9	7%	132
θ	38	61%	24	39%	62
Male	137		28		165
ð	109	92%	10	8%	119
θ	28	61%	18	39%	46
Grand Total	298		61		359

The researcher has analyzed the data according to gender impact on EFL learners to see if there are any important differences between males and females' performance. Although gender differences are sometimes a challenging factor in second language acquisition, there is no significant difference in this research because the findings show a slight difference. Females have articulated 93% of voiced dental fricative correctly and males have articulated 92% correctly, so there is only 1% difference in both genders' performance. Similarly, both genders have equally articulated voiceless dental fricative /θ/ sound and both groups have got 61% correct and 30% incorrect. *BN Madu, LA Kasanga* (Vol.3 2005: 442-452) has stated that there is no apparent gender different in second language acquisition. He investigated 128 EFL learners (64 girls and 64 boys) and the result of this study showed no significant difference as well. Hence, genders have no considerable impact on the articulation of English voiced and voiceless dental fricative sounds in this research.

Finally, the researcher further analyzed the data based on /θ/ position to see if there are any significant differences between the two /θ/ sounds (θ, ð).

**Table 6 Count of Overall Position of Voiced and Voiceless Fricatives (ð and θ)
Count of /θ/ position**

Count of Proficiency	End position	Percentage	Initial position	Percentage	Middle position	Percentage	Grand Total
ð			221		30		251
C	n/a	n/a	204	88%	28	12%	232
N	n/a	n/a	17	89%	2	11%	19
θ	24		62		22		108
C	19	29%	28	42%	19	29%	66
N	5	12%	34	81%	3	7%	42
Grand Total	24		283		52		359

It can occur in three positions – End position, Initial position, and Middle position. Table 6 shows accuracy in position of both voiced and voiceless fricatives. In this research, voiced dental fricative (ð) only occurs in two positions; initial and middle, but not end position.

Since voiced dental fricative has not occurred in the end position in this research, just middle and initial positions are compared here to show the differences between voiced and voiceless dental fricatives. Hence, based on the finding, the participants have articulated 88% of voiced dental fricative correctly in the initial position while they have articulated 89% of this same sound incorrectly. The reason why this happened is the lack of end occurrence of this sound. On the contrary, the EFL learners have correctly performed 29% in end position, 42% in the initial position, and 29% in the middle position. Therefore, the EFL learners have rapidly used both voiced and voiceless dental fricatives in initial position rather than other two positions of these two /th/ sounds.

5 - Conclusion

Although many researchers conducted researches on second language acquisition, they have focused on pronunciation very less while pronunciation is the main component of both linguistic competence and communication performance. This paper basically tended to necessarily look into main factors of both voiced and voiceless English dental fricative sounds to see which one of these sounds is more challenging for Afghan Dari EFL learners and why they cannot articulate these sounds correctly. The researcher has collected the required data through a proficiency test and an interview then analyzed the data accordingly. As a result, there are five main factors found in this research to address this problem relatively. For example, these factors are; age, gender, period of study, level of proficiency, and accuracy. Age has a considerable effect in second language acquisition especially in pronunciation because younger EFL learners had excellent performance in this research. Gender is said to be more effective factor, but in this research it had very trivial impact due to the fact that there was 1% difference between male and female performance. Period of study is another factor found effective in this paper because Afghan Dari EFL learner with 3 -5 years period of study performed 53% articulation correctly whereas these learners with 1 -3 years period of study performed 33% articulation correctly and finally proficiency and accuracy had also some effect on articulation of English /th/ digraph, but most importantly this research has found that voiceless dental fricative is more problematic than voiced one. The main reason for this mispronunciation is that there is no exact sound in native language and they substitute them with close equivalent sound in their native language.

To help Dari EFL learners to pronounce English dental fricative correctly, both Dari EFL learners and Teachers need to apply some strategies that already suggested by some other researchers, as reviewed in chapter two. For example, Dari EFL learners can often practice these sounds as other language skills. Peter (2000) states that EFL teachers should act as pronunciation coach. They can apply the Audio Articulation Method suggested by Demirzen (2007) to cure the wrong articulation of the teachers in this field. Besides, Senel (2006) suggests that EFL teachers can apply stress and types of intonations and give Dari EFL learner specific direction for the difficult sounds such as (/ð/ / θ /) sounds for voiced and voiceless fricatives to increase the learner's awareness on the particular sound.

References

- Adopted from the official IPA chart, (December 18, 2005) –Rev.3/www2.arts.gla.ac.uk/IPA/ipa.html
- Geylanioglu, S. & Dikilitas, K. (February 2012). Pronunciation of errors of Turkish learners of English.
- Major, R. (1987). Phonological Similarity, Markedness, and Rate of L2 Acquisition. *Studies in Second Language Acquisition*, 9(1), 63-82. doi:10.1017/S0272263100006513
- Miller, J., Watson, C., & Sillings, R. (2011). Internet accessible, computerized training of ESL learners to perceive.
- Pourhosein, A. PhD. January (2012), A study of factors affecting EFL learners' English pronunciation learning and the strategies for instruction.
- Rehman, G., Qadir, A., Haider. N. January (2012), English consonant for Pashto speaker.
- Silvia, M. (nd), Brazilian EFL learner's production of interdental fricative phonemes.

KAMU YÖNETİMİ ETİĞİ VE TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE ETİK MEVZUATI
PUBLIC ADMINISTRATION ETHICS AND ETHICAL LEGISLATION IN TURKISH PUBLIC
ADMINISTRATION

Müslüm KAYACI

Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü

Res. Asst. Dr, Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,

Department of Political Science and Public Administration

ORCID ID: 0000-0002-6065-2734

ÖZET

Kamu yönetimi etiği, kamu yöneticilerinin ve görevlilerinin, karar alırken ve hizmetleri yürütürken uymaları gereken, tarafsızlık, dürüstlük, nezaket, adalet, saydamlık, hesap verebilirlik, kamu yararını gözetme, göreve bağlılık, liyakat, verimlilik, etkinlik, kalite gibi bir takım ahlaki ilke ve değerler bütününe denir. Vatandaşların temel beklentisi, kamu yönetimi içerisinde hizmet veren her makam, mevki, kurum, kuruluş, kişi ve organın görevlerini etik standartlarda yerine getirmesidir. Bu açıdan kamu yönetiminde etik, devlete ve kurumlarına karşı güven oluşturma ve bunu korumanın önemli bir unsurudur.

Kamu yönetimi etik mevzuatı, kamu görevlilerinin görevlerini yerine getirirken uymaları gereken etik davranış standartlarını ortaya koyan, personelin herhangi bir şekilde etik dışılığa kayması durumunda takip edilecek hukuksal süreçleri belirleyen ve bunlara ilişkin yaptırım ve cezaları ortaya koyan anayasa, kanun, yönetmelik ve yasal niteliğe sahip diğer belgelerden meydana gelir. Kamu yönetimi etik mevzuatı, ceza hukuku, personel hukuku, mal bildirimi, rüşvet, yolsuzluk, hediye alma vb. yönleri olan geniş kapsamlı bir alandır. Bu genişliğe paralel olarak da Türk kamu yönetiminde etiğe ilişkin yasal mevzuat son derece dağınık bir görünüm sergilemektedir. Bu bildirinin amacı, yasal mevzuatımızda yer alan kamu yönetimi etiği ile ilgili düzenlemeleri tek bir metin halinde ortaya koymaktır. Yapılan incelemeler neticesinde başta 1982 Anayasası olmak üzere, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 3628 sayılı Mal Bildiriminde Bulunulması, Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele Kanunu, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 5176 Sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması Hakkında Kanun, 2531 sayılı Kamu Görevlerinden Ayrılanların Yapamayacakları İşlere Dair Kanun, Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri İle Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte kamu yönetiminde etik konusunda düzenlemelerin olduğu sonucuna varılmıştır .

Anahtar Kelimeler: Kamu yönetimi etiği, Türk kamu yönetimi, etik mevzuatı

ABSTRACT

Public administration ethics is whole principles and values like objectivity, integrity, civility, justice, transparency, accountability, prioritizing public interest, devotion, merit, productivity, efficiency, and quality that public administrators and officers should follow when carrying out public services and taking a decision. The main expectation of citizens is the fulfillment of public administration duties according to ethical standards by every chair, position, institution, establishment, individual, and organization. From this point, ethics in public administration is an important component to create and preserve trust in the state and its institutions.

Public administration ethical legislation is composed of the constitution, laws, regulations, and other legal instruments that put forth the ethical behavior standards which public officers should follow when they carry out their duties, determine the legal processes which will be followed when public personnel show unethical behavior and exhibit the sanctions and penalties which are related to these processes.

Public administration ethical legislation is a comprehensive field that has diverse aspects like criminal law, personnel law, property declaration, bribery, corruption, and receiving a gift. Related to this comprehensiveness legislation about ethics in Turkish public administration presents an extremely dispersed outlook. This presentation aims to introduce the regulations about public administration ethics in our legislative bodies in a single document. According to observations, there are regulations about public administration ethics primarily in the 1982 constitution, Civil Servants Law No. 657, Declaration of Goods Law No. 3628, Anti-bribery and Corruption Law, Turkish Penalty Code No. 5237, The Establishment of the Public Servants Ethics Committee Law No. 5176, Law No. 2531 regarding the jobs that cannot be done by those who leave public offices and The Legislation about Public Officers Ethical Behavior Guidelines and Application Procedures and Principles.

Keywords: public administration ethics, Turkish public administration, ethical legislation

Giriş

Genel olarak etik; görev, erdem, kurallar-prensip, toplumsal fayda gibi kavramlarla tanımlanır. Görev; bir işi veya mesleği yerine getirirken, o işin veya mesleğin gereği olan davranışların, rollerin kişiler tarafından yerine getirilmesidir. Erdem; iyi bir insanda olması beklenen ahlaki özelliklerdir. Kurallar; davranışlar için temel doğruları gösteren yazılı veya yazısız, uyulması beklenen prensiplerdir. Toplumsal fayda ise, eylemlerden en çok sayıda insanın en büyük faydayı elde etmeleridir. Örneğin kamu yöneticisi dürüst, onurlu olmalı, yaptığı işi en iyi şekilde yapmalıdır. Aynı şekilde, görevini yerine getirirken herkese karşı adil ve eşit yaklaşmalı ve hukuku daima gözetmelidir. Kamu yöneticisi, en çok sayıda insana en faydalı olacak şekilde davranmalıdır. İşte kamu yönetiminde etik de, felsefi niteliğe sahip bu kavramlardan bağımsız düşünülemez. Kişiler, gerek özel hayatlarında olsun gerekse de kamu yaşamında bu gibi temel etik değerlere bağlı kalmak zorundadırlar.

Günümüz toplumlarında etik anlamda meydana gelen yoğun ilgi nedeniyle ortaya çıkan beklentiler, kamu yönetimlerini de etkilemektedir. Bu etkinin doğal sonucu olarak kamu emanetine hükmeden çalışanlardan daha üst bir etik hassasiyet beklenmektedir. Çünkü aksi durumda, etik dışı davranış ve uygulamalar, kamu yönetiminin yasallığını ve saygınlığını azaltacak, kamusal hizmetlerin maliyetleri artacaktır. Kamusal hizmetlerin sunumunda ek maliyetler doğal olarak vatandaşlara yansımaktadır. Ayrıca, etik olmayan davranışlar kamusal hizmet sunumunda rasyonelliği ve verimliliği de engelleyecektir (Kılavuz, 2002: 264). Kamu yönetiminde etik dışı uygulamalar; kamusal politikaların amacı dışında kullanılması, idari anlamda uygulanmaya çalışılan plan ve programların gerçekleştirilmesini engellemekte ve hizmetlerin etkinliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Kamusal politikaların ve programların kamu yönetiminde yaşanan etik dışı davranışlar nedeniyle sekteye uğraması, yönetimi acizleştirecek, kapasitesini düşürecek, kamu hizmetlerinin sunumunda önemli bir kriter olan düzenlilik ve devamlılığa zarar verecektir. Bu noktada, kamu personelinin etik sınırlar içerisinde hareket etmesini sağlayacak mevzuatın önemi ortaya çıkmaktadır.

Etik mevzuat, kamu görevlilerinin uymaları gereken etik standartları ortaya koyan ve bunlara uyulmaması durumunda takip edilecek soruşturma ve takibat unsurlarını içeren yasa, yönetmelik ve diğer resmi belgeleri ifade eder (Yüksel, 2005a, 348). Yasal çerçeve etkin ve sürdürülebilir etik yapının oluşturulmasında en önemli unsurlardan biridir. Kamu görevlilerinin davranışlarına sınırlamalar getirmek suretiyle yaptırımları da bünyesinde barındıran yasal çerçeve, hem kamu kurumlarına hem de personeline yönelik etik sınırları belirler.

Yasalar, kamu görevlilerinin belirlenen etik davranış standartlarına uymamaları durumunda soruşturma, disiplin cezası ve kovuşturma yapılmasını düzenleyen devlet gücü ile desteklenmiş belgelerdir. Yasal çerçeve, her kamu görevlisi için asgari zorunlu standartların ve davranış ilkelerinin iletilmesinin temelidir (OECD, 2000: 75). Etik mevzuatın caydırıcı yönleri olduğu da dikkatlerden kaçmamalıdır. Kamu görevlileri etik davranışlar sergilemek zorundadır. Etik sınırlamalara riayet etmeyen, bir şekilde etik dışılığa kaymış kamu görevlilerinin cezalandırılması, yaşanması muhtemel böylesi davranışların önüne geçebilecek niteliktedir (Yüksel, 2005b: 97) Ancak zorlama olmadan, sadece davranışlara belli sınırlar koymak ve yaptırımlarla tehdit etmek pek caydırıcı olmayacaktır. Yaptırım tehdidi, sadece yeterli olduklarında, uygulandıklarında ve bunlara saygı duyulduğunda caydırıcı nitelik taşıyacaktır.

Mevzuat hükümlerinin uygulaması, etik dışı olan davranışların belirlenmesi ve bunlara ortam hazırlayan unsurların tespiti ile başlayıp, bağımsız olarak hareket edebilecek ve yeterli kaynağa sahip soruşturma ve kovuşturma hizmetleriyle desteklenmelidir (OECD, 1996: 30). Diğer taraftan, uygulanan yasal çerçevenin sadece kamu personelinin etik dışı davranışlarını cezalandırması açısından değil, genel olarak kamuoyunun da güvenini kazanma noktasında da etkili olacağı unutulmamalıdır. Kamuoyunda etik dışı davranışlarla mücadele edildiğine yönelik algı, yasal çerçevenin katı ve tavizsiz bir şekilde uygulanması ile yükseltilebilecektir.

Bu çerçevede çalışma iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. İlk bölümde genel olarak etik ve kamu yönetimi etiği konularına değinilmiş, ikinci bölümde ise Türk kamu yönetiminde etiğe ilişkin mevzuat hükümleri ortaya konulmuştur.

1-Kamu Yönetimi Etiği

Etik; ödev, yükümlülük, sorumluluk, gereklilik, erdem gibi kavramları araştıran, ahlaki eylemin doğasını soruşturan ve iyi bir yaşamın nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalışan felsefenin bir dalıdır (Cevizci, 1999: 18). Etik, “iyiyi kötünden, doğruyu yanlıştan ve uygun olanı uygunsuzdan ayırt etme yeteneği ile ilgilenen, kişinin nasıl davranması gerektiğini gösteren, evrensel ahlaki görev ve yükümlülüklerin neler olabileceğini araştıran bir davranış sistemi veya kurallar bütünüdür” (Josephson, 1989: 2). Ahlak felsefesi olarak da isimlendirilen etiği, ahlak, ahlaki problemler ve ahlaki yargılar hakkında felsefi olarak düşünme (Frankena, 1988: 4) şeklinde de tanımlamak mümkündür.

Tanımlardan da fark edileceği üzere, etik açıklanırken sıklıkla ahlaka vurgu yapılmaktadır. Ahlak, genel olarak bireylerin içinde yaşadıkları ilke ve kurallar toplamı olarak ifade edilebilir. Bu noktadan bakıldığında mesleki bir ahlaktan veya siyasi bir ahlaktan hatta evlilik ahlakından bahsedilebilir. Meslek ahlakı, o mesleği yapan kişinin davranışlarına yön veren ilke ve kuralların toplamıdır. Benzer olarak evlilik ahlakı da bir evlilik ilişkisi içinde bulunan iki kişinin birbirlerine karşı uymak zorunda oldukları kurallar bütünüdür. Etik ise ahlaktan farklı olarak, böylesi davranışları felsefenin sınırları içerisinde inceleyerek açıklamaya ve son tahlilde çözümlemeye çalışan felsefi bir disiplin (Arslan 2009: 132) olarak karşımıza çıkar. Ahlak kavramı kanaati belirtirken, etik kavramı kural veya prensipleri belirtmektedir. İnsan yaşamı etik kavramının öznesi olurken, ahlak kavramı davranışların anlaşılmasındaki işleyişi temel alır. Etik değerlendirmeler yönsüz-yansızken, ahlaki değerlendirmeler yönlü-yanlıdır (Harper, 2009: 1066). Etik doğru veya yanlış olarak nitelendirdiğimiz davranışların teorisiyken, ahlak bu davranışların pratiğidir. Ahlaki değil de etik davranış ilkelerinden; etik değil de ahlaki bir davranış tarzından bahsedilebilir (Billington, 2011: 46). Kısaca belirtmek gerekirse; etiği bütün manzarayı içine alan büyük resim olarak ifade edersek ahlakı bu resmi oluşturan ayrıntılar olarak düşünebiliriz.

Geniş kapsamlı bir felsefi alan olan etiği günümüzde ‘normatif etik, ‘meta etik’ ve ‘uygulamalı etik’ şeklinde sınıflandırmak mümkündür (Kılavuz, 2002: 257). Normatif etik, insanlara neyin doğru neyin yanlış olduğunu, belli durumlarda ne yapılıp ne yapılmaması gerektiğine yönelik normlar koyan bir alandır (Cevizci, 2002: 7). Bu bağlamda normatif etik, ahlaki talep ve normların temellendirilmesini amaçlar ve bu işlevi yerine getirirken; ya kayıtsız şartsız kendine uyulması istenen en üst düzeydeki ahlaki ilkelere dayanır ya da gerçekleştirilmesi herkesçe kabul edilebilecek bir ‘en üst iyiye’ gönderme yapar (Pieper, 2012: 214). Meta etik ise, etiğin işinin norm koymak olmadığını, etik önermelerin temellendirilmesi ve onların analizinin etiğin temel görevi olduğu (Kuçuradi, 2004: 5) düşüncesi üzerine kuruludur. Meta etiğin üzerinde durduğu temel konular; doğru-yanlış, iyi-kötü gibi kavramların veya terimlerin anlamı veya tanımı, bu kavramların ahlakla ilgili olan ve olmayan kullanımlarının belirlenmesidir (Frankena 1988: 96). Etiğin felsefi olarak incelenmesinden ziyade günlük hayatla ve pratikle ilişkisi bağlamında değerlendirildiği alan uygulamalı etik alanıdır. Uygulamalı etiğin temel kaygısı, teoriden ziyade etiğin uygulama doğasına ilişkindir. İsminden de anlaşılacağı gibi uygulamalı etik, toplumda güncel tartışma konusu olan pratik ahlaki sorunları gündemine alır. Başka bir ifadeyle soyut kavramlar üzerinden hareketle somut bilgiler ortaya koymayı amaçlar. Uygulamalı etiğin çalıştığı alanlar günümüzde çok ve çeşitlidir. Siyaset etiği, çevre etiği, biyoetik, medya etiği, hukuk etiği, tıp etiği, mühendislik etiği vb. gibi birçok alan temel olarak uygulamalı etiğin bir alt disiplindir. İşte kamu yönetimi etiği de uygulamalı bir etik alan olarak karşımıza çıkar.

Kamu yönetimi etiği tanımlanırken bir takım etik değerlere vurgu yapılmakta, kamu görevlilerinin görevlerini yerine getirirken ve idari süreçlerde karar alma, böylesi bir anlayış ve değerler dahilinde uyacağı ilke ve kuralları belirtilmektedir (Öktem & Ömürgönülşen 2005: 232). Örneğin; tarafsızlık, yasallık, dürüstlük, şeffaflık, etkililik - verimlilik, eşitlik, sorumluluk ve adalet (OECD, 2000: 32) OECD'nin belirlediği temel kamu yönetimi etik değerlerdir. The American Society for Public Administration (ASPA) kamu yönetimi etik değerlerini; kamu yararının öncelenmesi, anayasanın ve hukukun üstünlüğü, demokratik katılımın desteklenmesi, sosyal eşitliğin güçlendirilmesi, tam bilgilendirme, kişisel dürüstlük, etik örgütlerin teşvik edilmesi ve hizmet sunumunda mükemmellik (Svara ve diğerleri, 2015: 4) olarak belirlemiştir. Kamu yönetiminde etik yazınına önemli katkılar yapan Cooper (2004: 396) kamu yönetimi etiğine ilişkin değerleri; rejim değerleri, anayasal teori ve kurucu düşünce, vatandaşlık teorisi, sosyal eşitlik, erdem – karakter ve kamu yararı biçiminde belirtmektedir. Bu bağlamda kamu yönetimi etiğini “kamu yöneticilerinin ve çalışanlarının, karar alırken ve kamu hizmetlerini yürütürken uymaları gereken, tarafsızlık, dürüstlük, nezaket, adalet, saydamlık, hesap verebilirlik, kamu yararını gözetme, göreve bağlılık, liyakat, verimlilik, etkinlik, kalite gibi bir takım ahlaki ilke ve değerler bütünü” (Eryılmaz & Biricikoğlu, 2011: 35) şeklinde tanımlamak mümkündür.

2-Türk Kamu Yönetiminde Etiğe İlişkin Mevzuat

Kamu görevlileri görevlerini yerine getirirken yürürlükte olan mevzuat hükümlerini gözetmelidir. Başta Anayasa olmak üzere ceza kanunları, personel kanunları, disiplin düzenlemeleri içerisinde kamu yönetimi etiğine ilişkin hükümler yer almaktadır ve bunlar dağınık bir şekildedir. Bu düzenlemelerden bazıları şekilde belirtilebilir: 1982 Anayasası, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK), Türk Ceza Kanunu (TCK), Mal Bildiriminde Bulunulması, Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele Kanunu, Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun, Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması Hakkında Kanun.

1982 Anayasası¹: Ülkemizde temel etik değerlerle ilgili bazı düzenlemeler direkt olarak 1982 Anayasası ile düzenlenmiştir. Kamu yönetimimizde hizmet sunan kamu görevlilerinin uymak zorunda oldukları ‘eşitlik ilkesi’ Anayasamızın 10’uncu maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir: “Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar”.

Eşitlik ilkesiyle birlikte kamu görevlilerinin tabi oldukları en temel etik davranış ilkelerinden biri olan ‘hukukilik ilkesi’ ise 1982 Anayasasının 137’inci maddesinde kanunsuz emir başlığı altında düzenlenmiştir. Bu madde şu şekildedir: “Kamu hizmetlerinde herhangi bir sıfat ve suretle çalışmakta olan kimse, üstünden aldığı emri, yönetmelik, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, kanun veya Anayasa hükümlerine aykırı görürse, yerine getirmez ve bu aykırılığı o emri verene bildirir. Ancak, üstü emrinde ısrar eder ve bu emrini yazı ile yenilerse, emir yerine getirilir; bu halde, emri yerine getiren sorumlu olmaz. Konusu suç teşkil eden emir, hiçbir suretle yerine getirilmez; yerine getiren kimse sorumluluktan kurtulamaz”.

Devlet Memurları Kanunu²: 1965 tarihli, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda bazı etik davranış ilkeleri ve çıkar çatışması durumları düzenlenmiştir. Kanunda öncelikle liyakat ve kariyer ilkeleri düzenlenerek kamuda kayırmacılığın önlenmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bu ilkelerde kariyer ilkesi kanunun 3’üncü maddesinde “Devlet memurlarına, yaptıkları hizmetler için lüzumlu bilgilere ve yetiştirme şartlarına uygun şekilde, sınıfları içinde en yüksek derecelere kadar ilerleme imkanı sağlamaktır” biçiminde tanımlanmıştır. Aynı maddede, liyakat ilkesi ise şu şekilde düzenlenmiştir: “Devlet kamu hizmetleri görevlerine girmeyi, sınıflar içinde ilerleme ve yükselmeyi, görevin sona erdirilmesini liyakat sistemine dayandırmak ve bu sistemin eşit imkanlarla uygulanmasında Devlet memurlarını güvenliğe sahip kılmaktır”. Kamu yönetiminde temel bir etik davranış ilkesi olan ‘tarafsızlık ilkesi’ ise bu kanunun 7’inci maddesinde “Devlet memurları siyasi partiye üye olamazlar, herhangi bir siyasi parti, kişi veya zümrenin yararını veya zararını hedef tutan bir davranışta bulunamazlar; görevlerini yerine getirirken dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep gibi ayırım yapamazlar; hiçbir şekilde siyasi ve ideolojik amaçlı beyanda ve eylemde bulunamazlar ve bu eylemlere katılamazlar” denilerek hüküm altına alınmıştır .

¹ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> (Erişim: 16.11.2022)

² <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.657.pdf> (Erişim: 16.11.2022)

Bu kanunun 10'uncu maddesi amir durumunda olan devlet memurlarının görev ve sorumlulukları başlığını taşır ve amir durumunda olan devlet memurunun etik olarak yapması ve yapmaması gereken davranışları düzenler. Örneğin bu maddenin son fıkrası şu şekildedir: “Amir, maiyetindeki memurlara kanunlara ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine aykırı emir veremez ve maiyetindeki memurdan hususi bir menfaat temin edecek bir talepte bulunamaz, hediyesini kabul edemez ve borç alamaz”. 11'inci Madde ise devlet memurlarının görev ve sorumlulukları ile ilgilidir. Bu maddede düzenli “...Konusu suç teşkil eden emir, hiçbir suretle yerine getirilmez; yerine getiren kimse sorumluluktan kurtulamaz” şeklindeki düzenleme etik davranış ilkeleri bağlamında bir memurun dikkat etmesi gereken en önemli hükümlerden biridir. Çünkü etik dışı davranışlar aynı zamanda Ceza Kanunumuzda da düzenlenmiştir ve konusu suç teşkil eden uygulama, davranışa ceza kanunu hükümlerine göre cezalandırılacaktır. 12'inci madde, kişisel sorumluluk ve zararlar ilgilidir ve maddenin ilk fıkrası şöyledir: “Devlet memurları, görevlerini dikkat ve itina ile yerine getirmek ve kendilerine teslim edilen Devlet malını korumak ve her an hizmete hazır halde bulundurmak için gerekli tedbirleri almak zorundadırlar”.

Devlet memurları kazanç getirici ve gelir elde edici faaliyetlerde bulunamazlar. Devlet Memurları Kanunu'nun 28'inci maddesi bu yolu kapatmıştır. Gene devlet memurlarına yasak olan bir başka düzenleme de hediye alma ve menfaat sağlama ile ilgilidir. Kanunun 29'uncu maddesi şu şekildedir: “Devlet memurlarının doğrudan doğruya veya aracı eliyle hediye istemeleri ve görevleri sırasında olmasa dahi menfaat sağlama amacı ile hediye kabul etmeleri veya iş sahiplerinden borç para istemeleri ve almaları yasaktır”.

Devlet memurunun, denetim altında bulunan veya kendi görevi veya mensup olduğu kurum ile ilgisi olan bir teşebbüsten, doğrudan doğruya veya aracı eliyle her ne ad altında olursa olsun bir menfaat sağlaması yasaktır. Bu yasak kanunun 30'uncu maddesinde hüküm altına alınmıştır. Yine kanunun 31'inci maddesi devlet memurlarına gizli bilgileri açıklama yasağı getirmiştir.

Türk Ceza Kanunu³: Türk Kamu Yönetimi'nde etik dışı faaliyet devlet memurları açısından aynı zamanda ceza kanununa göre de cezalandırılır. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda ‘Mille ve Devlete Karşı Suçlar’ başlığı altında başlıca etik dışı faaliyetler düzenlenmiştir.

Türk Ceza Kanunu'nda düzenlenen rüşvet, irtikâp, zimmet, ihaleye, alım ve satıma hile ve fesat karıştırma gibi haller yolsuzluk suçu olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, yolsuzluk suçu olmayıp da önemli çıkar çatışması hallerini oluşturan görevi ihmal ve kamu görevinin suiistimali gibi suçlar da Kanunda düzenlenmiştir. Bu bağlamda, Kanunun 247-266'ıncı maddeleri kamu yönetiminin güvenilirliğini ve işleyişini bozan suçları önlemek için oluşturulmuştur.

Kanunun 247'inci maddesi Zimmet suçunu düzenlemiştir. Buna göre zimmet; görevi nedeniyle elinde bulundurma yetkisi kendisine devredilmiş olan veya koruma ve gözetimiyle yükümlü olduğu malı kendisinin veya başkasının zimmetine geçirme olarak tanımlanmıştır. Bu tanım basit zimmet suçudur. Bu suç, zimmetin açığa çıkmamasını sağlamaya yönelik hileli davranışlarla işlenmesi halinde ise nitelikli zimmet halini alır ve verilecek ceza artırılır. Kanunun 250'inci maddesi İrtikap suçunu şu şekilde düzenler: “Görevinin sağladığı nüfuzu kötüye kullanmak suretiyle kendisine veya başkasına yarar sağlanmasına veya bu yolda vaatte bulunulmasına bir kimseyi icbar eden kamu görevlisi, beş yıldan on yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Kamu görevlisinin haksız tutum ve davranışları karşısında, kişinin haklı bir işinin gereği gibi, hiç veya en azından vaktinde görülmeyeceği endişesiyle, kendisini mecbur hissederek, kamu görevlisine veya yönlendireceği kişiye menfaat temin etmiş olması halinde, icbarın varlığı kabul edilir”. Zimmet veya irtikap suçunun işlenmesine kasten göz yuman denetimle yükümlü kamu görevlisi, işlenen suçun müşterek faili olarak sorumlu tutulur.

Kanunun 252'inci maddesi rüşvetle ilgilidir. Rüşvet; kamusal görevin ifasıyla ilgili bir işi yapması veya yapmaması için, doğrudan veya aracılar vasıtasıyla, bir kamu görevlisine veya göstereceği bir başka kişiye menfaat sağlama olarak tanımlanmıştır. Bu maddede ayrıca rüşvetin nasıl ortaya çıkacağına, rüşvete ilişkin verilecek cezaların alt ve üst sınırları ve bu suçta nitelikli suç haline getiren unsurlar belirtilmiştir.

³ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf> (Erişim: 16.11.2022)

Çıkar çatışması hallerinden biri olan, yetkili olmadığı bir iş için yarar sağlama Türk Ceza Kanunu’nun 255’inci maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, “görevine girmeyen ve yetkili olmadığı bir işi yapabileceği ve yaptırabileceği kanaatine uyandırarak yarar sağlayan kamu görevlisi, bir yıldan beş yıla kadar hapis ve adli para cezası ile cezalandırılır”.

Uluslararası alanda da ülkelerin ceza kanunlarında düzenlenen ‘memuriyet görevinin kötüye kullanılması’, kamu idaresi aleyhine işlenen en önemli suçlardan biridir ve bu kanunun 257’inci maddesinde düzenlenmiştir. Madde hükmü şu şekildedir: “Kanunda ayrıca suç olarak tanımlanan haller dışında, görevinin gereklerine aykırı hareket etmek suretiyle, kişilerin mağduriyetine veya kamunun zararına neden olan ya da kişilere haksız bir menfaat sağlayan kamu görevlisi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Kanunda ayrıca suç olarak tanımlanan haller dışında, görevinin gereklerini yapmakta ihmal veya gecikme göstererek, kişilerin mağduriyetine veya kamunun zararına neden olan ya da kişilere haksız bir menfaat sağlayan kamu görevlisi, üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır”.

Mal Bildiriminde Bulunulması, Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele Kanunu⁴: Türk kamu yönetiminde etik ile ilgili önemli düzenlemeleri içeren bir başka kanun Mal Bildiriminde Bulunulması, Rüşvet ve Yolsuzlukla Mücadele kanunudur. Bu kanunun 1’nci maddesinde Kanunun amacı, “rüşvet ve yolsuzluklarla mücadele cümlesinden olarak; bu Kanunda sayılanların mal bildiriminde bulunmalarını, bildirimlerin yenilenmesini, mal edilmelerin denetimiyle, haksız mal edinme veya gerçeğe aykırı bildirimde bulunma halinde uygulanacak hükümleri, bu Kanunda belirlenen suçlarla bazı suçlardan dolayı kamu görevlileri ve suç ortakları hakkında takip ve muhakeme usulünü düzenlemektir” şeklinde belirtilmiştir . Kanunun 2’nci maddesi ise hangi kamu görevlilerinin mal beyanında bulunacağını düzenlemektedir.

Bu kanunun 4’ncü maddesi haksız mal edinmeyi tanımlamıştır. Buna göre, kanuna veya genel ahlaka uygun olarak sağlandığı ispat edilmeyen mallar veya ilgilinin sosyal yaşantısı bakımından geliriyle uygun olduğu kabul edilemeyecek harcamalar şeklinde ortaya çıkan artışlar, bu kanunun uygulanmasında haksız mal edinme olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu kanun mal bildiriminin konusunu, bildirim verileceği mercileri, bildirim usulü ve gerçeğe aykırı beyan yapılması veya memurun mallarında hangi durumlarda aşırı artış olacağına ilişkin hükümleri ve bunlara ilişkin soruşturma, ceza hükümlerini düzenler.

Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun⁵: Memurlar ve diğer kamu görevlilerinin görevleri sebebiyle işledikleri suçlardan dolayı yargılanabilmeleri için izin verilmesi gereklidir. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali bu kanun hükümlerine tabi değildir. Bu durumda Türk Ceza Kanunu hükümleri uygulanır.

Kanunda görevle ilgili suçlarda izin vermeye yetkili birimler, olayın yetkili mercie iletilmesi, işleme konulmayacak ihbar ve şikayetler, ön inceleme, itiraz, süreler ve iştirak halinde işlenen suçlar ve Cumhuriyet savcılarının re’sen dava açacağı haller belirtilmiştir.

Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması Hakkında Kanun⁶: Bu kanunun amacı, “kamu görevlilerinin uymaları gereken saydamlık, tarafsızlık, dürüstlük, hesap verebilirlik, kamu yararını gözetme gibi etik davranış ilkeleri belirlemek ve uygulamayı gözetmek üzere Kamu Görevlileri Etik Kurulunun kuruluş, görev ve çalışma usul ve esaslarının belirlenmesi” olarak belirtilmiştir.

Etik Kurul üyeleri Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Kurulda Bakanlık görevi yapmış 1 üye, il belediye başkanlığı yapmış 1 üye, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay üyeliğinden emekli olmuş 3 üye, müsteşarlık, büyükelçilik, valilik, bağımsız ve düzenleyici kurul başkanlığı yapmış 3 üye, rektörlük ya da dekanlık yapmış 2 üye, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarında en üst kademe yöneticiliği yapmış 1 üye olmak üzere, toplamda 11 üye (1’i Başkan) görev yapmaktadır. Üyelerin görev süresi dört yıldır. Süresi dolan üyeler Cumhurbaşkanınca yeniden seçilebilirler. Kurul üyelerinin görev süresi dolmadan görevlerine son verilemez. Ancak üyeler, ciddi bir hastalık veya engellilik nedeniyle iş

⁴ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3628.pdf> (Erişim: 16.11.2022)

⁵ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4483.pdf> (Erişim: 17.11. 2022)

⁶ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5176.pdf> (Erişim: 17.11. 2022)

görememeleri veya atamaya ilişkin şartları kaybetmeleri halinde, atandıkları usule göre süresi dolmadan görevden alınır. Üyeler, görevi kötüye kullanmaktan veya yüz kızartıcı bir suçtan mahkûm olmaları halinde ise Cumhurbaşkanı onayıyla görevden alınır.

Kurul, Cumhurbaşkanı, TBMM üyeleri, Cumhurbaşkanı Yardımcıları ve Bakanlar, Türk Silahlı Kuvvetleri ve yargı mensupları ve üniversiteler dışında kamu yönetimi içerisinde görev yapan tüm kamu görevlilerini kapsamaktadır. “Kanun, Kurulun, etik ihlali iddiasıyla hakkında inceleme ve araştırma yapabileceği görevlileri; en az genel müdür veya eşiti seviyedeki kamu görevlileri olarak belirlemiştir. Kanun, diğer kamu görevlilerinin, etik davranış ilkelerine aykırı uygulamaları bulunduğu iddiasıyla yapılacak başvuruların ise yetkili disiplin kurullarına yapılacağını, yetkili disiplin kurullarının da söz konusu başvuruları etik davranış ilkelerine göre değerlendireceğini öngörmüştür” (Eryılmaz & Biricikoğlu, 2011: 39).

Kurul, kamu görevlilerinin görevlerini yürütürken uymaları gereken etik davranış ilkelerini hazırlayacağı yönetmeliklerle belirlemek, etik davranış ilkelerinin ihlâl edildiği iddiasıyla re’sen veya yapılacak başvurular üzerine gerekli inceleme ve araştırmayı yaparak sonucu ilgili makamlara bildirmek, kamuda etik kültürünü yerleştirmek üzere çalışmalar yapmak veya yaptırmak ve bu konuda yapılacak çalışmalara destek olmakla görevli ve yetkilidir.

Sonuç

Kamu yönetimi etiğinin hemen yerleştirilmesi, sorunlara kısa bir sürede çözümler bulunması mümkün değildir. Her sosyal fenomende olduğu gibi etik konusunda da birçok değişken göz önünde bulundurulmalıdır. Kamu yönetiminde etik siyasi, idari, sosyal, kültürel, psikolojik değişkenlerle sürekli bir etkileşim içerisinde ve bunlardan bağımsız olarak düşünülemez. Bu anlamda bireyler, toplumlar tek boyutlu değildir ve sürekli olarak değişir. Önemli olan devletlerin bu değişime, yaşanan çağın gereklerine ve değerler dünyasına cevap verebilmesidir. Çağımızın yükselen değerleri; vatandaşı merkeze alan, onun istek ve taleplerinin hızlı, düzgün, kaliteli, hesap verebilir, etkili ve etkin şekilde karşılandığı kamu hizmeti bilincidir. Bu bilincin oluşturulması, yerleştirilmesi ve devamlılığı etik yapının varlığına bağlı uzun soluklu bir süreçtir.

Kamu yönetiminde etiği hâkim kılmak devletin sorumluluğunda olan bir görevdir. Etiği sağlam bir temele oturtmak için siyasi iradenin; ilk olarak, günün şartlarına cevap verecek nitelikte kapsamlı bir etik mevzuata ihtiyacı vardır. Bu anlamda Türk kamu yönetiminin etik mevzuat kapsamında yeterli olduğu ileri sürülebilir. Ancak bu mevzuat hükümlerinin uygulanması noktasında aynı düzeyde yeterlikten söz etmek zor görünmektedir. Kamu yönetiminde hizmet sunumunun yüksek standartlarda ve etik ilkeler çerçevesinde yerine getirilmesi, hesap verebilir ve şeffaflığı temel alması, vatandaşa karşı nazik, güler yüzlü ve eşit yaklaşılması noktalarında yasal hükümlerin gerisinde kaldığımız ifade edilebilir.

Kaynakça

- ARSLAN, A. (2009). Felsefeye Giriş. Ankara: Adres Yayınları.
- BILLINGTON, R. (2011). Felsefeyi Yaşamak: Ahlak Düşüncesine Giriş. (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- CEVİZCİ, A. (1999). Paradigma Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CEVİZCİ, A. (2002). Etiğe Giriş. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- COOPER, T. L. (2004). Big questions in administrative ethics: A need for focused, collaborative effort. *Public Administration Review*, 64(4), 395-407.
- Devlet Memurları Kanunu <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.657.pdf> (Erişim: 16.11.2022)
- Eryılmaz, B. & Biricikoğlu H. (2011). Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik. *İş Ahlakı Dergisi*. 4(7): 19-45.
- FRANKENA W. K. (1988). *Ethics*. New Jersey: Prentice Hall Press.
- HARPER, S. J. (2009). Ethics Versus Morality: A Problematic Divide. *Philosophy and Social Criticism*. 35(9): 1063-1077.

JOSEPHSON, M. (1989). Power, Politics and Ethics: Ethical Obligations and Opportunities of Government Service, California: Marina Del Rey Press.

Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması Hakkında Kanun <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5176.pdf> (Erişim: 17.11. 2022)

KILAVUZ, R. (2002). Yönetişel etik ve halkın yönetişel etik oluşumuna etkileri. Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2), 255-266.

KUÇURADI, I.. (2004). Yunus Aran Birlikteliği Konferansı. Felsefe ve Etik, İstanbul, 1–14.

Mal Bildiriminde Bulunulması, Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele Kanunu <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3628.pdf> (Erişim: 16.11.2022)

Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4483.pdf> (Erişim: 17.11. 2022)

OECD (1996). Ethics in The Public Service: Current Issues and Practice, Paris: Public Management Occasional Papers No: 14.

OECD (2000). Trust in Government. Ethics Measures in OECD Countries. Paris: OECD Publications. <https://www.oecd.org/gov/ethics/48994450.pdf> (Erişim: 15.11.2022)

ÖKTEM, K. & ÖMÜRGÖNÜLŞEN U. (2005). Kamu Yönetiminde Etik Çalışmalarına Yönelik Genel Bir Çerçeve Arayışı. Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu, 231–237.

PIEPER, A. (2012). Etiğe Giriş. (Çev: Veysel Atayman ve Gönül Sezer). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

SVARA, J. H., Braga, A., de Lancer Julnes, P., Massiah, M., Gilman, S., Ward, J., & Shields, W. (2015). Implementing the ASPA code of ethics: Workbook and assessment guide, 1-26.

Türk Ceza Kanunu <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf> (Erişim: 16.11.2022)

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> (Erişim: 16.11.2022)

YÜKSEL, C. (2005a). Türk Kamu Yönetiminde Etik Mevzuatı Değerlendirmesi ve Çözüm Önerileri. Siyaset ve Yönetimde Etik Sempozyum. www.etiksempozyumu.sakarya.edu.tr/etik/4.1/2Cuneyt%20Yuksel.pdf (Erişim: 17.11.2022)

YÜKSEL, C. (2005b). Devlette etikten etik devlete: Kamu yönetiminde etik. Kavramsal Çerçeve ve Uluslar arası Uygulamalar: Cilt I. İstanbul: Tüsiad.

SAVUNMA HARCAMALARI İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: NATO ÜLKELERİNE DAİR ANALİZLER

**THE RELATIONSHIP BETWEEN DEFENSE EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH:
AN ANALYSIS OF NATO COUNTRIES**

Yusuf BAYRAKTUTAN

Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi SBF İktisat Bölümü İzmit/Kocaeli

ORCID ID: 0000-0002-4453-3701

Erdal ALANCIOĞLU

Doç. Dr., Harran Üniversitesi Bozova MYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı,

Bozova/Şanlıurfa

ORCID ID: 0000-0002-5008-4957

ÖZET

Savunma harcamalarının iktisadi büyümeye etkisini araştırmayı amaçlayan bu çalışmada, NATO üyesi ülkelerin 2010-2021 dönemini kapsayan yıllık verileri panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi belirlendikten sonra katsayı tahmini için seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığını ve ülkelerin heterojen yapısını dikkate alan bir yaklaşım kullanılmıştır. Test sonucunda, savunma harcamalarının büyüme üzerinde %1 önem düzeyinde pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Ülkelere ait birim etkiler incelendiğinde, 5 ülkede etkinin pozitif ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, savunma harcamalarının iktisadi büyümeye etkisinin ülkeden ülkeye değiştiğini gösterdiği gibi literatürde farklı ülkeler için yapılan çalışmalardan farklı sonuçlar alınmasını da açıklamaktadır. Çalışmada son olarak değişkenler arasında nedensellik ilişkisi araştırılmış ve değişkenler arasında çift yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Panelin geneli için geri besleme hipotezi geçerlidir. Bulgulardan hareketle, savunma harcamalarını ulusal ve uluslararası ihtiyaçlara uygun olarak artırıcı politikaların, dışa bağımlılığı azaltma, yurt içi üretim, katma değer, istihdam ve ihracatı destekleyerek büyüme üzerinde olumlu etki yapacağı beklentisi teyit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Savunma harcamaları, İktisadi büyüme, NATO ülkeleri

ABSTRACT

This study aims to investigate the effect of defense expenditures on economic growth, analyzing annual data of NATO member countries for the period of 2010-2021 by panel data methodology. In order to define the cointegration relationship between the variables, an approach that takes into account the cross-section dependence between the series and the heterogeneous structure of coefficient estimation is adopted. Empirical findings indicate that defense expenditures have a positive effect on growth at the 1% significance level. When the unit effects of the countries were examined, it was observed that the effect was positive and significant in 5 countries. This means that the effect of defense expenditures on economic growth varies from country to country, and also explains the different results obtained from studies conducted for different countries in the literature. Finally, we investigated the causality relationship between the variables in the study, and concluded that there was bidirectional causality between the variables. The feedback hypothesis is valid for the entire panel. As a policy outcome it can be stated that increasing defense expenditures to meet national and international needs will have a positive effect on growth by reducing foreign dependency, supporting domestic production, added value, employment, and exports.

Keywords: Defense expenditures, Economic growth, NATO Member Countries

1.Giriş

NATO,savunma harcamalarını, üye ülkeler tarafından özellikle kendi silahlı kuvvetlerinin, müttefiklerin veya ittifakın ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan ödemeler olarak tanımlar. Üye ülkelerden her birinin katkıda bulunması gereken miktar konusunda farklı görüşler olsa da, artan savunma harcamaları NATO'nun sadece askeri ve diplomatik açıdan değil, aynı zamanda iktisadi bakımdan en önemli uluslararası kuruluşlardan biri olduğunu göstermektedir. Özellikle Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve devam eden küresel krizler, 2006 yılındaki NATO zirvesinde belirlenmiş olan üyelerin GSYH'larının %2 kadarını savunma harcamalarına ayırması zorunluluğunu daha da önemli hale getirmektedir.

Savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki etki ve nedensel ilişki hakkında iktisat yazınında fikir birliği oluşmamış; çeşitli düşünce okullarının farklı teorik yaklaşımları ortaya çıkmıştır (Dunne ve Coulomb, 2008). Neoklasik, Keynesyen, Kurumsal ve Marksist teoriler öne çıkmakta ve bu teoriler, savunma harcamalarını ekonomik büyümeye bağlayan çeşitli kanalları ve potansiyel etkileri açıklamaya yardımcı olmaktadır (Saba ve Ngepah, 2019: 3589).Literatürde sistematik olarak dikkat çeken noktalardan biri, savunma harcamalarının arz, talep ve güvenlikle ilgili dışsallıkları içeren ekonomik etkisidir (Kollias and Paleologou, 2019: 936).

Neoklasik yaklaşım, savunma harcamalarını arz yönlü kanallarla iktisadi kalkınmaya bağlamaktadır. Bu teori, devleti, ulusal çıkarı maksimize etmek için savunma harcamalarını güvenlik faydalarını ve fırsat maliyetlerini dengeleyen rasyonel bir aktör olarak görmekte(Saba ve Ngepah, 2019: 3590);ancak savunma harcamalarının fırsat maliyeti nedeniyle ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olacağı düşüncesini ortaya koymaktadır. Bu düşüncüyü savunan çalışmalara, Deger ve Smith (1983), Heo (1998), Dunne ve Nikolaidou (2001), Yakovlev (2007), Hou ve Chen (2013), Saba ve Ngepah (2019) örnek gösterilebilir. Bu çalışmalara göre, savunma harcamalarındaki artış, sağlık ve/veya eğitim için yapılan kamu yatırımları gibi sosyal refah harcamalarını azaltmaktadır. Kamu harcamaları vergi, borçlanma veya yeni para basılması yoluyla finanse edilmektedir. Savunma harcamaları da bir kamu harcaması olduğu için, savunma harcamalarındaki her artış, ya daha ağır bir vergi yüküne ya da daha büyük bir borçlanmaya veya her ikisinin birlikte artmasına neden olabilmektedir (Koçbulut ve Altıntaş, 2021).Dunne ve Tian(2013), savunma harcamalarıyla, kıt olan kaynakların verimli alanlardan çekilerek etkinliği düşük yatırımlarda kullanılacağı ve bunun da ciddi bir fırsat maliyetine yol açacağını; bununla birlikte, özel kesim yatırımlarının dışlanacağı ve neticesinde de büyüme üzerinde negatif bir etkinin oluşacağını belirtmektedir.

Keynesyen ve Kurumsal teoriler konuyu talep yönlü bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu yaklaşımlar, savunma harcamaları sonucunda ortaya çıkan talep artışı neticesinde atıl kapasitenin devreye sokulacağı ve oluşan yüksek çıktı düzeyiyle büyüme üzerinde pozitif bir etkinin meydana geleceğini öne sürmektedir (Dunne&Uye, 2010).Mueller ve Ateşoğlu (1993), Biswas (1992), MacNair vd. (1995), Lai vd. (2002), Yıldırım vd. (2005), Yıldırım ve Öcal (2016) gibi bazı çalışmalarda, savunma harcamalarının toplam talebi artırarak satın alma gücünü olumlu etkilediği ve pozitif dışsallıklar ürettiği belirtilmektedir. Marksist teorik yaklaşım ise, ülkelerin savunma sektörüne yatırım yaparak kapitalist üretim tarzının çöküşünü geciktirdiği ve böylece kar oranındaki düşüşten kurtularak kapitalist gelişmeye yol açtığı görüşündedir (Coulomb&Bellais, 2008).

Son yıllarda savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların nedensellik analizlerinden yararlandığı ve dört varsayıma dayandığı görülmektedir.

- i. Savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğunu öne süren geri besleme hipotezi;
- ii. Savunma harcamalarından iktisadi büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu savunan büyüme hipotezi. Bu hipoteze göre, artan savunma harcamaları toplam talebin artmasına ve savunma sanayindeki gelişmeler teknolojik gelişmelere yol açmaktadır.
- iii. İktisadi büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu iddia eden hipotez.
- iv. Son olarak,savunma harcamaları ile büyüme arasında nedensel bir ilişki olmadığını savunan hipotez. Bu hipoteze göre savunma harcamaların azaltılması iktisadi büyüme üzerinde etkisizdir.

Bu çalışmanın amacı, savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi, seçilmiş 24 NATO ülkesinin 2010-2021 dönemi verilerini ve panel veri analizi yöntemi kullanarak incelemektir. Çalışmanın iki şekilde literatüre katkı sunması beklenilmektedir. İlk olarak, NATO ülkelerinde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki bağlamında daha önce ifade edilen hipotezleri test etmektir. İkinci katkı ise, tutarlı bulgular elde etmek için daha sağlam ampirik analiz yöntemlerinin uygulanmasıdır. Bu bağlamda, analizde yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan, ayrıca katsayı tahmini için ülkelere ait birim etkileri incelemeye olanak sağlayan yaklaşımlar kullanılmaktadır.

Bu çalışma, dört kısımdan oluşmaktadır. İlgili literatür özetlenmekte; ekonometrik yöntem, model ve değişkenler tanımlanmakta; analiz ve bulgular paylaşıp yorumlanmaktadır.

2.Literatür

Benoit'in (1973) savunma harcamalarının iktisadi büyümeyi olumlu etkilediğini ileri süren çalışmasından bu yana, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve birbirinden farklı teorileri destekleyen çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak savunma harcamalarından iktisadi büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi büyüme hipotezi bazı çalışmalarda desteklenmiştir. Örneğin, Sezgin (2001), 1956 - 1994 yılları için Türkiye'deki savunma harcamaları iktisadi büyüme ilişkisini analiz etmiştir. Çalışma 2SLS ve 3SLS eş zamanlı denklem yöntemi kullanılarak talep ve arz yönlü bir model ile araştırılmıştır. Analiz bulgularına göre, Türkiye'nin iktisadi büyümesinin savunma sektörü tarafından teşvik edildiği belirlenmiştir. Benzer bir çalışmada, Lee ve Chen (2007), savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi, 1988-2003 dönemi için 27 OECD ve 62 OECD dışı ülkede panel eşbütünleşme ve panel nedensellik yöntemiyle araştırmıştır. Çalışmanın bulguları büyüme hipotezini desteklemektedir. Bir diğer çalışmada, Chang vd., (2015), 15 AB ülkesi üzerinde yaptığı çalışmada uzun vadede büyüme hipotezini desteklemiştir. Ayrıca savunma harcamalarından iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedenselliği gösteren çalışmalara; Karagol ve Palaz (2004), Narayan ve Singh (2007), Karagianni ve Pempetzoglu (2009), Shahbaz vd. (2013), Yılğör vd. (2014), Zhong vd. (2017), Turan vd. (2018) örnek gösterilebilir.

İkinci olarak, iktisadi büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu tespit eden ampirik çalışmalar vardır. Gadea vd., (2004), 15 NATO ülkesinin verileriyle eşbütünleşme ve nedensellik yöntemiyle yaptığı çalışmada, iktisadi büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedenselliğin var olduğu sonucuna varmışlardır. Benzer şekilde, Yılancı ve Özcan (2010), 1950-2006 yıllarını kapsayan verilerle Türkiye'de GSMH ile savunma harcamaları arasında bir ilişkinin olup olmadığı test etmiştir. Yapılan Toda-Yamamoto nedensellik analizi sonrasında GSMH'dan savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Bir başka çalışmada Çayın ve Yapraklı (2018), Türkiye için 1970-2016 zaman aralığı verileriyle yaptığı analizde iktisadi büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Özer vd. (2017), Desli vd. (2017) gibi bazı çalışmalarda iktisadi büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu görülmektedir.

Üçüncüsü ise, savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu gösteren geri besleme hipotezini destekleyen çalışmalardır. Örneğin, Turan vd., (2018), 1988-2016 dönem aralığı için 41 ülkenin verileriyle savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz bulgularına göre, düşük gelirli ülkelerde çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Benzer bir diğer çalışmada, Artekin vd., (2019), G7 Ülkelerinin 1970-2018 dönemi için panel eşbütünleşme ve nedensellik yöntemi ile savunma harcamaları iktisadi büyüme ilişkisini analiz etmiştir. Analiz bulguları geri besleme hipotezini desteklemektedir. Literatürde geri besleme hipotezi olarak bilinen savunma harcamaları ve iktisadi büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisini gösteren çalışmalar arasında Dakurah vd. (2001), Aye (2014), Chang vd. (2014), Karakaya ve Şahinoğlu (2020) sayılabilir.

Son olarak literatürde savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasında nedensel bir ilişki olmadığını savunan çalışmalarda mevcuttur. Bu çalışmalara Derouen (1994), Heo (2010), Durgun ve Timur (2017), Gölpek vd., (2020) örnek gösterilebilir.

3.Yöntem

Bu çalışmada, savunma harcamaları ve kişi başı GSYH değişkenlerine dayalı analizde ilk olarak, Breusch ve Pagan (1980) CD_{LM2} ve Pesaran, vd.(2008) LM_{adj} testleriyle panelin yatay kesit bağımlılığı araştırılmaktadır. Değişken katsayısının homojenliği, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen delta homojenlik testi ile incelenmektedir. Yapılan analizler sonucunda serilerde birim kökün varlığı, yatay kesit bağımlılığı dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinden CIPS testiyle araştırılmaktadır. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı, Westerlund ve Edgerton (2007) ve Westerlund (2008) Durbin-Hausmann tarafından geliştirilen testler ile analiz edilmektedir. Değişkenlerin uzun dönem katsayılarını belirlemek için heterojeniteyi ve yatay kesit bağımlılığı dikkate alan, Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen Augmented Mean Group Estimator (AMG- Arttırılmış Ortalama Grup Tahmincisi) yöntemi kullanılmıştır. Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesi için Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi uygulanmıştır.

4.Model ve Değişkenler

NATO ülkeleri için savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirleme amacı doğrultusunda bu çalışma için kurulan model şu şekildedir;

$$\ln EB_t = a_0 + a_1 \ln SH_t + \varepsilon_t$$

(1)

Kullanılan veriler 24 NATO ülkesinin⁷ 2010-2021 dönemini kapsamaktadır. Kişi başı GSYH serisi Dünya Bankası'ndan (World Development Indicators-WDI), savunma harcamaları serisi ise Uluslararası Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsüne (SIPRI) ait internet veri sisteminden elde edilmiştir. Değişkenlere ait veriler, doğal logaritmaları alınarak analiz edilmiştir. Değişkenlerle ilgili tanımlayıcı bilgiler Tablo-1'de verilmiştir.

Tablo-1: Değişkenler, Tanımları ve İstatistik Özeti

Değişkenler	Tanımı	Kaynak	Gözlem Sayısı	Ort.	Standart Sapma	Min.	Max.
EB	Kişi başına GSYH	World Bank (WDI)	264	1.48e+12	3.67e+12	9.41e+09	2.14e+13
SH	Savunma harcamaları (% of GDP)	SIPRI	264	1.615871	.6708159	.76	4.92

5.Analiz ve Bulgular

5.1.Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Analizin dayandığı zaman boyutunun (T=11) yatay-kesit boyutundan (N=24) küçük olması sebebiyle, Pesaran (2004) CD_{LM2} ve Pesaran, vd., (2008) LM_{adj} bakılmaktadır. Elde edilen bulgular Tablo-2'de gösterilmektedir.

Tablo-2: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Test	Statistic	p-value
CD_{LM2} (Pesaran 2004)	30.59	0.0000*
LM_{adj} (Pesaran, vd., 2008)	67.22	0.0000*

⁷ Arnavutluk, Belçika, Bulgaristan, Almanya, Danimarka, İspanya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Hırvatistan, Macaristan, İtalya, Litvanya, Letonya, Makedonya, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, Türkiye, ABD

Not: *, 1 önem seviyesini ifade etmektedir.

Tablo-2’de görüldüğü üzere, panelin genelinde yatay kesit bağımlılığının olmadığını ileri süren H_0 hipotezi % 1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Test sonuçlarından hareketle, birimler arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğu kabul edilmiştir. Buna göre, ülke grupları itibariyle paneli oluşturan kesitler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunduğu için, ülkelerden birinde meydana gelen beklenmeyen bir şok diğerlerini etkileyebilmektedir. Diğer taraftan panelin genelinde yatay kesit bağımlılığının olması durumu da panel eşbütünleşme ve nedensellik testlerinin ikinci nesil olmasını gerektirmektedir.

5.2. Homojenlik Testi Sonuçları

Bu çalışmada uygulanacak eşbütünleşme testine karar verebilmek için yatay kesit bağımlılığı testinden sonra homojenlik testi yapılmıştır. Tablo-3 panel veri modellerindeki eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklı olup olmadığını test eden Delta Testi kullanılarak yapılan analizler sonucunda elde edilen bulguları göstermektedir.

Tablo-3: Homojenlik (Delta) Testi Sonuçları

Test	Test İstatistiği	Prob. Değerleri
Delta_tilde ($\hat{\Delta}$)	4.192	0.000*
Delta_tildeadj ($\hat{\Delta}_{adj}$)	4.468	0.000*

Not: *, 1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo-3’teki bulgulara göre, hesaplanan olasılık değerleri %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Bu durumda H_0 (katsayılar homojendir) hipotezi reddedilerek heterojen olduğuna karar verilmiştir. Bu durumda etkinin ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Böylece her kesit için yapılacak eşbütünleşme testinin geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilmiş olmaktadır.

5.3.CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo-4 değişkenlere ait serilerinin düzey değerlerindeki durağanlık sınamalarını göstermektedir. Değişkenlere ait Pesaran CIPS panel birim kök analiz sonuçlarına göre %90 (cv10), %95 (cv5), %99 (cv1) anlamlılık seviyelerinde CIPS (t-bar) istatistiği kritik seviyelerden mutlak değerce küçük (ekonomik büyüme -1.470; savunma harcamaları -1.560) olduğundan seriler durağan değildir. Ancak her iki değişken birinci farkları alındığında durağan hale gelmektedir.

Tablo-4: Birim Kök Testi Sonuçları

Düzy			
Büyüme	%10	%5	%1
t-bar (-1.470)	-2.07	-2.17	-2.34
Savunma			
t-bar (-1.560)	-2.07	-2.17	-2.34
Birinci Fark			
Büyüme			
t-bar (-2.023)	-2.12	-2.25	-2.51
Savunma			
t-bar (-2.361)	-2.12	-2.25	-2.51

5.4. Eşbütünleşme Test Bulguları

Tablo-5’te Westerlund ve Edgerton(2007) ve Westerlund (2008)Durbin-Hausmann eşbütünleşme testi sonuçları gösterilmektedir. Bulgulara göre, H_0 hipotezi reddedilmiş, bu durumda hem panelin geneli hem de ülke bazlı, savunma harcamaları ve ekonomik büyüme serileri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Westerlund ve Edgerton (2007) eşbütünleşme testinde; modelde yatay kesit bağımlılığı olduğu için Bootstrap olasılık değeri dikkate alınmıştır. Westerlund ve Edgerton (2007) eşbütünleşme testi bulgularına göre, eşbütünleşme vardır hipotezi s%1 anlamlılık düzeyinde reddedilememektedir. Analiz bulguları seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo-5:Eşbütünleşme Test Sonuçları

Westerlund(2008)Durbin-HausmannBütünleşme Testi			
Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	
Durbin- H Grup İstatistiği	11.570	0.000*	
Durbin-H Panel İstatistiği	24.102	0.000*	
Westerlund ve Edgerton (2007) Eşbütünleşme Testi			
LMN ^T	LM İstatistiği	Asimtotik-p Değeri	Boostrap-p Değeri
	2.536	0.006	0.640

Not: *, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Bootstrap olasılık değerleri 10.000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir.

5.5.AMG Regresyon Tahmini Sonuçları

Eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra uzun dönem katsayı tahminine geçilmiştir. Katsayı tahmini için Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen ve kesitlere ait heterojenliği ve kesitler arasındaki yatay kesit bağımlılığını dikkate alan AMG yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo-6'da verilmiştir.

Tablo-6: AMG Tahmin Sonuçları

		Katsayı	Olasılık
1	Arnavutluk	-4.06e+10	0.653
2	Belçika	1.67e+11	0.122
3	Bulgaristan	8.01e+10	0.311
4	Almanya	1.35e+11	0.277
5	Danimarka	1.73e+11	0.145
6	İspanya	4.41e+11	0.108
7	Fransa	8.98e+11**	0.015
8	İngiltere	-8.58e+09	0.929
9	Yunanistan	1.12e+11	0.636
10	Hırvatistan	1.04e+11	0.799
11	Macaristan	1.50e+11*	0.001
12	İtalya	-4.44e+10	0.911
13	Litvanya	5.48e+10	0.263
14	Letonya	6.21e+10	0.135
15	Makedonya	-6.81e+09	0.944
16	Hollanda	4.37e+11 *	0.000
17	Norveç	-1.61e+11	0.304
18	Polonya	2.62e+11	0.122
19	Portekiz	1.47e+11	0.409
20	Romanya	3.45e+11***	0.075
21	Slovakya	1.76e+11*	0.000
22	Slovenya	2.02e+11	0.156
23	Türkiye	-2.56e+11	0.246
24	ABD	-3.18e+11	0.149
	PANEL	1.30e+11*	0.010

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

AMG ile yapılan katsayı tahminlerine göre savunma harcamalarının iktisadi büyümeye etkisi %1 önem seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Etkinin yönünün pozitif olduğu ve savunma harcamalarında %1'lik bir artışın iktisadi büyümede %1.3'lük artışa neden olduğu belirlenmiştir. Tablo-6'da verilen ülkelere ait birim etkilerden; savunma harcamalarının iktisadi büyümeye etkisinin, 17 ülkede pozitif 7 ülkede negatif olduğu görülmektedir. Ancak sadece pozitif etki tespit edilen Macaristan, Hollanda ve

Slovakya’da %1, Fransa’da %5 ve Romanya için %10 önem düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

5.6. Nedensellik Testi Sonuçları

Bu çalışmada heterojenliğin dikkate alınmasına olanak tanıyan Dumitrescu-Hurlin (2012)panel nedensellik testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo-7’de yer almaktadır.

Tablo-7: Nedensellik Test Sonuçları

	W-bar	Z-bar	Z-bar tilde
EB Nedeni değildir SH	3.1135	7.3213 (0.0000)	2.9980 (0.0027)
SH Nedeni değildir EB	3.0766	7.1935 (0.0000)	2.9334 (0.0034)

Tablo-7’deki test bulgularına göre, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilmiştir. En az bir birimde savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, aralarında Türkiye’nin de yer aldığı 24 NATO üyesi ülkede, 2010-2021 döneminde savunma harcamaları ile kişi başına milli gelir arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaçla oluşturulan savunma harcamaları ve kişi başı GSYH değişkenlerine dayalı model üzerinden ilk olarak, Breusch ve Pagan (1980) CD_{LM2} ve Peseran, vd.(2008) LM_{adj} testleriyle panelin yatay kesit bağımlılığı araştırılmış; panelin geneli için yatay kesit bağımlılığı olduğuna karar verilmiştir. Ayrıca delta testi ile homojenlik araştırılmıştır. Parametrelerin homojen olmadığı, heterojen olduğu; yani birimden birime değiştiği kabul edilmiştir. Daha sonra serilerde birim kökün varlığı, yatay kesit bağımlılığı dikkatte alan ikinci nesil birim kök testlerinden CIPS testiyle araştırılmıştır. Serilerin düzeyde durağan olmadığı, birinci farkları alındığında durağanlaştığı görülmüştür. Bunun üzerine eşbütünleşme ilişkisi, yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan Westerlund ve Edgerton(2007) ve Westerlund (2008), Durbin-Hausmann testi ile sınanmış; seriler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Daha sonra değişkenler arasında katsayı tahmini için Eberhardt ve Bond (2009) AMG katsayı tahmincisi kullanılmıştır. Bulgulara göre, savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre, savunma harcamalarındaki %1’lik artış, büyüme üzerinde %1,3’lük bir artışa yol açacaktır. Son olarak, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesi için Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi kullanılmış ve bulgularla, çift yönlü nedensellik sonucuna ulaşılmıştır. Panelin geneli için geri besleme hipotezi geçerlidir. Analiz bulguları, Benoit (1973), Dakurah vd. (2001), Aye (2014), Chang vd. (2014), Turan vd. (2018), Artekin vd., (2019), Karakaya ve Şahinoğlu (2020) bulgularını destekler niteliktedir.

Bu çalışma için gerçekleştirilen analizlerden elde edilen bulgular, savunma harcamalarının iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Savunma harcamalarının, bir yandan Keynesyen yaklaşım çerçevesinde toplam talebi artırarak; öte yandan yurt içi yatırımlar, istihdam ve katma değere katkı sağladığı ölçüde dışa bağımlılığı azaltarak, sadece ulusal güvenlik katkısı ile sınırlı kalmayan ve yayılma yanında sürükleyici olma özelliği ile de kendisinden daha fazla ve zamana yayılan büyüme etkisi yaptığı görülmektedir. Ayrıca Türkiye savunma sanayii örneğinde olduğu gibi, teknolojik gelişme ve ihracat üzerinden de iktisadi performansa olumlu etkiler sağlanması mümkün olacaktır. Ulusal güvenlik algısının yayılması yatırım ortamını iyileştirecek; güvenlik risk ve tehditlerinin bertaraf edilme kapasitesi, ülke potansiyelinin kullanımı ve yerli-yabancı yatırımcıların kaygılarını azaltma yoluyla büyüme performansına katkı sağlayacaktır. Bu itibarla, üzerinde iyi çalışılmış ve küresel eğilimlere uygun tasarlanmış stratejiler doğrultusunda, savunma sanayi faaliyet ve harcamaları yararlı olacaktır.

Kaynakça

Artekin, A. Ö., Konya, S. ve Karaçor, Z. (2019). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: G7 Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Uygulama. International Economic Reserach and Financial Markets Congress, 7-9 Kasım, Gaziantep, Türkiye.

- Aye, G.C., Balçilar, M., Dunne, J.P., Gupta, R., Eyden, R.V., (2014). Military expenditure, economic growth and structural instability: a case study of South Africa. *Defence and Peace Economics*, 25 (6): 619-633.
- Benoit, E. (1978) Growth and defense spending in developing countries. *Economic Development and Cultural Change* 34, 176-196.
- Biswas, B. (1992). Defence Spending and Economic Growth in Developing Countries. *Economic Research Institute Study Papers*, ERI Study Paper, 92-104.
- Breusch, T and Pagan, A. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Application to Model Specification in Econometrics, *Review of Economic Studies*, (47): 239-253.
- Chang, T., Lee, C-C., Hung, K. and Lee, K-H. (2014). Does Military Spending Really Matter for Economic Growth in China and G7 Countries: The Roles of Dependency and Heterogeneity, *Defence and Peace Economics*, 25(2), 177-191.
- Chang, T., Lee, C. C., & Chu, H. P. (2015). Revisiting the Defense–Growth nexus in European countries. *Defence and Peace Economics*, 26(3), 341-356.
- Coulomb, F., & Bellais, R. (2008). The Marxist analysis of war and military expenditures, between certainty and uncertainty. *Defence and Peace Economics*, 19(5), 351–359.
- Çayın, M., & Yapraklı, S. (2018). *Defence Expenditures, Economic Growth and Current Account Deficit: Analysis of Causality on Turkey*. *Empirical Studies on Growth*, Edit: Gökhan Karhan, Mücahit Çayın, Yunus Aşçı, Gazi Kitabevi, 51-63.
- Dakurah, H., Davies, S. P., & Sampath, R. K. (2001). Defense Spending and Economic Growth in Developing Countries: A Causality Analysis. *Journal of Policy Modeling*, 23, 651–658.
- Deger, S. and Smith, R. (1983). Military Expenditure and Growth in Less Developed Countries. *Journal of Conflict Resolution*, 27, 335-353.
- Derouen, Jr., K. R. (1994). Defense Spending and Economic Growth in Latin America: The Externalities Effects. *International Interactions*, 19(3), 193-212.
- Desli, E., Gkoulgkoutsika, A., & Katrakilidis, C. (2017). Investigating the dynamic interaction between military spending and economic growth. *Review of Development Economics*, 21(3), 511-526.
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Dunne, P., & Coulomb, F. (2008). Peace, war and international security: economic theories. In *War, peace and security*. Emerald Group Publishing Limited.
- Dunne, J. P., & Uye, M. (2010). Military spending and development. *The global arms trade: a handbook*. London: Routledge, 293-305.
- Dunne, P. and E. Nikolaidou. (2001). Military Spending and Economic Growth: A Demand and Supply Model for Greece, 1960-96. *Defence and Peace Economics*, 12(1), 47-67.
- Dunne, J. P., & Tian, N. (2013). Military expenditure and economic growth: A survey. *The economics of peace and security journal*, 8(1), 5-11
- Durgun, Ö., ve Timur, M. C. (2017). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 126-137.
- Gadea, M.D., Pardos, E, Perez-Fornies, C., (2004). A long-run analysis of defence spending in the NATO countries (1960-99). *Defence and Peace Economics* 15: 231-249.
- Gölpek, F., Köse, Z. ve Doğan, F. C. (2020). Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: G8 Örneği. *Journal of Academic Researches and Studies*, 12(22), 139-150.
- Heo, U. (1998). Modelling the Defence-Growth Relationship Around the Globe. *Journal of Conflict Resolution*, 42, 637-657.

- Heo, U. (2010). The Relationship Between Defense Spending and Economic Growth in the United States. *Political Research Quarterly*, 63(4), 760-770.
- Hou, N. and Chen, B. (2013). Military Expenditure and Economic Growth in Developing Countries: Evidence From System GMM Estimates. *Defence and Peace Economics*, 24(3), 183-193.
- Karagianni, S., & Pempetzoglu, M. (2009). Defense spending and economic growth in turkey: a linear and non-linear granger causality approach. *Defence and Peace Economics*, 20(2), 139-148.
- Karagol, E., & Palaz, S. (2004). Does defence expenditure deter economic growth in Turkey? A cointegration analysis. *Defence and Peace Economics*, 15(3), 289-298.
- Karakaya, C. ve Şahinoğlu, T. (2020). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Business and Economics Research Journal*, 11(2), 335-351.
- Koçbulut, Ö., ve Altıntaş, H. (2021). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri İçin Panel Eşik Değer Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 28(3), 533-555.
- Kollias, C., & Paleologou, S. M. (2019). Military spending, economic growth and investment: a disaggregated analysis by income group. *Empirical Economics*, 56(3), 935-958.
- Lai, C. C., Shieh, J. Y., & Chang, W. Y. (2002). Endogenous growth and defense expenditures: A new explanation of the Benoit Hypothesis. *Defence and Peace Economics*, 13(3), 179-186.
- Lee, C. C., & Chen, S. T. (2007). Do defence expenditures spur GDP? A panel analysis from OECD and non-OECD countries. *Defence and Peace Economics*, 18(3), 265-280.
- Macnair, E.S., Murdoch, J.C., Pi, C-R. And Sandler, T. (1995). Growth and Defense: Pooled Estimates for the NATO Alliance, 1951–1988. *Southern Economic Journal*, 61, 846-860.
- Mueller, M. J., & Atesoglu, H. S. (1993). Defense spending, technological change, and economic growth in the United States. *Defence and Peace Economics*, 4(3), 259-269.
- Narayan, P. K., & Singh, B. (2007). Modelling the relationship between defense spending and economic growth for the Fiji Islands. *Defence and peace economics*, 18(4), 391-401.
- Özer, A. H., Yağcıbaşı, Ö. F., & Karaoğlu, S. (2017). Asymmetric Causality between Economic Growth and Military Expenditures: The Case of Turkey. *The Empirical Economics Letters*, 16(9), 899-907.
- Pesaran, M.H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *Journal of Applied Econometrics*, (20) : 264-309.
- Pesaran, M., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Sezgin, S. (2001). An Empirical Analysis of Turkey's Defence-Growth Relationships with A Multi-Equation Model (1956-1994). *Defence And Peace Economics*, 12(1), 69-86.
- SIPRI. (2022). Military expenditure data. www.sipri.org
- Shaaba Saba, C., & Ngepah, N. (2019). Military expenditure and economic growth: evidence from a heterogeneous panel of African countries. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 32(1), 3586-3606.
- Shahbaz, M., Afza, T. And Shabbir, M.S. (2013). Does Defence Spending Impede Economic Growth? Cointegration and Causality Analysis for Pakistan. *Defence and Peace Economics*, 24(2), 105-120.
- Tatoğlu, F.Y. (2013). Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı, 2. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Tatoğlu, F.Y. (2017). Panel Zaman Serileri Analizi Stata Uygulamalı, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Turan, T., Karakaş, M. ve Özer, H. A. (2018). Askeri Harcamalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Maliye Dergisi*, 175, 140-153.

- Westerlund, J., D.L. Edgerton, (2007), “A Panel Bootstrap Cointegration Test”, *Economics Letters*, 97(3), 185-190.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect, *Journal Of Applied Econometrics*, 23,193-233.
- Worldbank, (2022). <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/>
- Yakovlev, P. (2007). Arms Trade, Military Spending, and Economic Growth. *Defence and Peace Economics*, 18(4), 317-338.
- Yılcı, V. ve Özcan, B. (2010). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin Savunma Harcamaları ile GSMH Arasındaki İlişkinin Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 21-33.
- Yıldırım, J. and Öcal, N. (2016). Military Expenditures, Economic Growth and Spatial Spillovers. *Defence and Peace Economics*, 27(1), 87-104.
- Yıldırım, J., Sezgin, S. and Öcal, N. (2005). Military Expenditures, Economic Growth in Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis. *Defence and Peace Economics*, 16(4), 283-295.
- Yılğör, M., Karagöl, E. T. and Saygılı, Ç. A. (2014). Panel Causality Analysis Between Defence Expenditure and Economic Growth in Developed Countries. *Defence and Peace Economics*, 25(2), 193-203.
- Zhong, M., Chang, T., Goswami, S., Gupta, R., & Lou, T. W. (2017). The nexus between military expenditures and economic growth in the BRICS and the US: an empirical note. *Defence and Peace Economics*, 28(5), 609-620.

PSIHOLOŠKI UGOVOR AKADEMSKOG OSOBLJA U BOSNI I HERCEGOVINI
PSYCHOLOGICAL CONTRACT OF ACADEMIC STAFF IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Mirna Marković

Doc. dr., Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

ORCID ID: 0000-0003-2691-9165

SAŽETAK

Psihološki ugovor predstavlja percipirani sporazum o uzajamnim obavezama i razmjeni resursa, koji se u akademskom radnom kontekstu najprije prepoznaje na relaciji nastavno osoblje-visokoobrazovna institucija. Budući da je koncept psihološkog ugovora relativno nov i neistražen u bh akademskom kontekstu, u okviru ovog rada se nastojalo odgovoriti na pitanje: Šta čini sadržaj psihološkog ugovora akademskog osoblja? S ciljem sticanja jasnijeg uvida u subjektivne interpretacije psihološkog ugovora provedeno je osam fokus-grupnih diskusija u kojima je učestvovalo 59 članova i članica akademskog osoblja. Na temelju analize ovako prikupljenih podataka pripremljena je preliminarna verzija skale psihološkog ugovora, koja je u nastavku istraživanja podvrgnuta faktorskoj analizi što je rezultiralo konstrukcijom finalne Skale psihološkog ugovora. U ovoj fazi istraživanja učestvovalo je 669 članova i članica akademskog osoblja na svih osam javnih univerziteta u Bosni i Hercegovini. Rezultati sugeriraju četverofaktorsku strukturu Skale psihološkog ugovora akademskog osoblja, koja sadrži 21 česticu. Dobiveni nalazi sugeriraju da bi sadržaj psihološkog ugovora akademskog osoblja u Bosni i Hercegovini mogle činiti sljedeće četiri dimenzije (faktora): *rukovodstvo i liderstvo, prepoznavanje i uvažavanje, podrška profesionalnom razvoju i pravednost*.

Ključne riječi: psihološki ugovor, akademsko osoblje, skala psihološkog ugovora.

ABSTRACT

The psychological contract represents a perceived agreement on mutual obligations and the exchange of resources, which in the academic work context is first recognized in the relationship between the teaching staff and the higher education institution. Since the concept of the psychological contract is relatively new and unexplored in the BiH academic context, this paper attempts to answer the question: What constitutes the content of the academic staff's psychological contract? With the aim of gaining a clearer insight into subjective interpretations of the psychological contract, eight focus group discussions were conducted in which 59 members of the academic staff participated. Based on the analysis of the data collected in this way, a preliminary version of the psychological contract scale was prepared, which was subjected to factor analysis in the continuation of the research, which resulted in the construction of the final scale of the psychological contract. 669 members of the academic staff at all eight public universities in Bosnia and Herzegovina participated in this phase of the research. The results suggest a four-factor structure of the Academic Staff Psychological Contract Scale, which contains 21 items. The obtained findings suggest that the content of the psychological contract of academic staff in Bosnia and Herzegovina could consist of the following four dimensions (factors): management and leadership, recognition and appreciation, support for professional development and fairness.

Keywords: Psychological Contract, Academic Staff, Psychological Contract Scale

UVOD

Među prvim konceptualizacijama psihološkog ugovora jeste Argyrisova iz 1960. godine prema kojoj psihološki ugovor predstavlja uzajamna očekivanja između zaposlenika i poslodavca, kojih, kako ističu dalje Levinson, Munden, Mandl i Solley (1962), strane u ovom odnosu ne moraju biti u potpunosti svjesne iako rukovode njihovim međusobnim ponašanjem. Ovakvim ugovorom se precizira šta svaka

strana u odnosu očekuje da će ponuditi ali i primiti od druge strane zauzvrat (Kotter, 1973), što, zapravo, i definira sadržaj psihološkog ugovora. Sadržaj psihološkog ugovora može pokrivati širok spektar uzajamnih očekivanja, koja mogu biti od onih vrlo općenitih do vrlo specifičnih, individualiziranih. Rousseau (1989., str. 123) ističe kako je ovakva vrsta ugovora utemeljena na „uvjerenju pojedinca u vezi s odredbama i uslovima sporazuma o uzajamnoj razmjeni između nje/njega i druge strane, pri čemu je važno naglasiti da su takva uvjerenja idiosinkratična i ne moraju odgovarati realnosti druge strane u tom odnosu. Budući da svaka strana ima svoj vlastiti doživljaj takvog odnosa, zaposlenici i poslodavci mogu imati djelimično, a nekada i posve različita uzajamna očekivanja (Rousseau, 1995). Zbog inkongruentnosti očekivanja, i njihovog neispujavanja, i jedna i druga strana se u ovom odnosu mogu osjetiti iznevjerenom, prevarenom, nepoštovanom, uz nerijetko naglašene emocije ljutnje i rezigniranosti. Ovdje govorimo o povredi psihološkog ugovora, koja ima potenciju izazvati niz neprijatnih, neželjenih posljedica na stavove i ponašanje obje strane (Bal i Vink, 2011; Rayton i Yalabik, 2014), zbog čega odnos povjerenja erodira pod prijetnjom da bi mogao biti trajno narušen. Razvoj negativnih reakcija na percipiranu povredu psihološkog ugovora proizilazi iz pretpostavke da odnos razmjene, koji se razvija tokom dužeg vremenskog perioda, počinje rađati uvjerenje o tome da su data određena eksplicitna obećanja koja se počinju uzimati zdravo za gotovo (MacNeil, 1985). U situacijama kada jedna strana u odnosu (obično zaposlenik) percipira da je ona druga prekršila obećanje, i time povrijedila psihološki ugovor, često se javljaju negativne emocionalne reakcije koje pod određenim okolnostima mogu voditi nezadovoljstvu zaposlenika, smanjenju njihove odanosti poslodavcu/organizaciji (Katou i Budhwar, 2012), razmišljanju o napuštanju posla pa čak i uključivanju u kontraproduktivna radna ponašanja. Takve je negativne posljedice za očekivati prije u okolnostima u kojim je do povrede psihološkog ugovora došlo namjerno – kada je druga strana bila svjesna svojih obaveza i odgovornosti ali ih je zanemarila. U slučaju nenamjernih povreda psihološkog ugovora - kada druga strana nije svjesna očekivanja koja su pred nju postavljena, ili je privremeno nesposobna ispuniti dato ili implicirano obećanje, moguće je izbjeći razvoj značajnijih negativnih reakcija. Naime, ukoliko jedna strana, koja se u ovom odnosu percipira *krivcem*, otkrije pravovremeno da je učinila prekršaj, uz adekvatnu komunikaciju i objašnjenja prikladna situaciji, u mogućnosti je ponovno uspostaviti narušeni balans u odnosu i „ispregovarati“ nove uslove psihološkog ugovora. Nakon toga se značajno povećavaju šanse za to da će obje strane željeti nastaviti ulagati u taj odnos. Iz prethodno istaknutog proizilazi zaključak da iako nije pravno obavezujući psihološki ugovor u značajnoj mjeri može oblikovati stavove i ponašanje zaposlenika.

Nakon skoro tri decenije istraživanja psihološkog ugovora u radnim organizacijama i njegove uloge u oblikovanju stavova i ponašanja zaposlenih, tek se u posljednjih nekoliko godina budi interes za istraživanjem implikacije teorije psihološkog ugovora u akademskom radnom kontekstu. Unatoč evidentnom doprinosu teorije psihološkog ugovora u razumijevanju i upravljanju radnim odnosom između zaposlenika i poslodavaca (Yesufu, 2016), još uvijek se relativno malo zna o sadržaju i ispunjenosti psihološkog ugovora akademskog osoblja (Shen, 2010). Sukladno tome, osim anegdotalnih pokazatelja, malo je empirijski utemeljenih dokaza o mogućnostima koje se u prostoru visokog obrazovanja otvaraju sa akceptiranjem pristupa upravljanja ljudskim potencijalima uz pomoć psihološkog ugovora.

Potreba za istraživanjem sadržaja akademskog psihološkog ugovora i konstrukcije prikladnog instrumentarija za njegovu identifikaciju utemeljena je na uvjerenju da se doživljaj radnog okruženja i odnosa koje akademsko osoblje razvija u svom poslu značajno razlikuju od onih drugih zaposlenika. O'Neill i sar. (2010) ističu kako se specifičnost takvog doživljaja ponajprije prepoznaje u njihovom odnosu prema vlastitoj (akademskoj) disciplini, obavezi da se doprinese razvoju studenata i univerziteta, kao i osjećaju odgovornosti prema nastavnom procesu. Bozeman i Gaughan (2011) također navode da se akademsko osoblje na mnogo načina razlikuje od zaposlenika u drugim profesijama. Autori u tom kontekstu ističu kako akademsko osoblje ima direktan pristup obrazovanju i mogućnostima učenja te im je potrebno duže vrijeme kako bi postali „profesionalci“ u svom poslu. Općenito imaju duže radne karijere od zaposlenika izvan akademske zajednice i kontroliraju proces stvaranja znanja i proizvodnje. Autori (npr. Cassar i Briner, 2009; Rousseau i Schalk, 2000) sve više insistiraju i na tome da se psihološki ugovori u različitim profesijama pa i organizacijama međusobno razlikuju, te da kontekst u kojem se on proučava ima značajan utjecaj na sam ishod.

Uvidom u dostupnu literaturu moguće je zaključiti kako na našem širem jezičkom (štokavskom) području do sada nisu realizirana istraživanja sa fokusom na psihološki ugovor akademskog osoblja. I u relevantnoj literaturi izvan ovog šireg govornog područja izdvaja se tek nekoliko istraživanja psihološkog ugovora akademskog osoblja, među kojima je istraživanje Krivokapić-Skoko i O'Neill (2008) provedeno na uzorku od 117 članova akademskog osoblja u Australiji. Skala koju su koristili ovi autori sadržavala je 30 čestica kojom su ispitivana očekivanja akademskog osoblja od njihovog poslodavca. Moguće je primijetiti da je većina čestica ove skale isuviše generalno formulisana što implicira potencijalni problem nejednoznačnosti tumačenja onog što se pojedinom česticom nastoji izmjeriti. Na primjer, čestica „*obezbjeduje dobro rukovođenje*“ za neke ispitanike može značiti jedno (npr. „*transparentno donosi odluke važne za organizaciju*“) a za druge nešto potpuno drugo (npr. „*ima jasnu strategiju razvoja organizacije*“), a za neke sve to i još nešto (npr. „*provodi konkretne mjere sprječavanja korupcije, uključuje akademsko osoblje u donošenju odluka koje su važne za ovu radnu organizaciju*“.)

U svjetlu do sada iznesenih argumenata, potreba za istraživanjem akademskog psihološkog ugovora u bh. akademskom kontekstu čini se više nego opravdanom. S obzirom na to, ovim istraživanjem se nastojao dati doprinos realizaciji takvog cilja i to kroz identifikaciju sadržaja psihološkog ugovora akademskog osoblja u Bosni i Hercegovini.

METODOLOGIJA

Istraživački nacrt

Sa ciljem utvrđivanja sadržaja psihološkog ugovora akademskog osoblja u Bosni i Hercegovini, primijenjen je *eksplorativni sekvencionalni istraživački nacrt*. Riječ je o podtipu *mješovitog istraživačkog nacrta* koji podrazumijeva inicijalno prikupljanje i analizu kvalitativnih podataka, nakon čega slijedi prikupljanje i analiza podataka prikupljenih kvantitativnom metodom. Rezultati ovih analiza se zatim integriraju u interpretacijskoj fazi. Prema Creswell i sar. (2003, prema Krivokapić-Skoko i O'Neill, 2008), ovaj pristup je koristan u istraživanju nekog fenomena, a posebno u nastojanju da se prošire i dodatno istraže rezultati kvalitativnog istraživanja. Posebno je koristan kada istraživač želi razviti novi instrument, kao što je to u ovom slučaju *Skala psihološkog ugovora akademskog osoblja*.

Odabir mješovitog istraživačkog pristupa proistekao je iz motivacije da se donekle razbije „metodološka rutina“ u koju su, prema mišljenju Taylora i Teklaba (2004), zapala istraživanja psihološkog ugovora. Conway i Briner (2005) upravo ističu kako u ovoj oblasti dominira kros-sekvencijalni upitnički pristup. U posljednje vrijeme istraživači psihološkog ugovora sve više naglašavaju potrebu za primjenom različitih istraživačkih tehnika (Conway i Briner, 2005), holističkog pristupa (Pate, 2006) kao i triangulacije istraživačkih metoda kako bi se obezbijedili uvjerljiviji i pouzdaniji rezultati empirijskih studija (Tipples i Verry, 2006).

Učesnici

Učesnike kvalitativnog dijela istraživanja, fokus grupa, predstavljalo je 59 članova akademske zajednice zaposlenih na Univerzitetu u Sarajevu. Sa ciljem stvaranja što boljih pretpostavki za kvalitetniji uvid u zadanu temu istraživanja, nastojalo se obezbijediti učešće članova akademske zajednice koji dolaze sa različitih organizacionih jedinica Univerziteta. U tabeli 1 je prikazana struktura uzorka učesnika prema nazivu organizacione jedinice u kojoj su zaposleni.

Tabela 1. Struktura učesnika fokus-grupnih diskusija prema nazivu organizacione jedinice Univerziteta u Sarajevu u kojoj su zaposleni

Naziv organizacione jedinice	Frekvencija	Procent
Ekonomski fakultet	3	5.1
Fakultet političkih nauka	2	3.4
Fakultet sporta i tjelesnog odgoja	1	1.7
FKKSS ¹	5	8.5

¹ Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Farmaceutski fakultet	4	6.8
Filozofski fakultet	20	33.9
Građevinski fakultet	2	3.4
Medicinski fakultet	2	3.4
Muzička akademija	2	3.4
Pedagoški fakultet	4	6.8
Poljoprivredno-prehrambeni fakultet	4	6.8
Prirodno-matematski fakultet	6	10.2
Stomatološki fakultet	1	1.7
Šumarski fakultet	1	1.7
Veterinarski fakultet	2	3.34
Ukupno	59	100.0

U narednoj tabeli je dat pregled strukture učesnika fokus grupa prema posljednjem zvanju u koje su birani. Najveći je broj učesnika fokus grupa u zvanju višeg asistenta i asistenta, a najmanji broj u zvanju redovnog profesora. Zastupljenost učesnika u zvanju docenta i vanrednog profesora je takođe relativno visoka.

Tabela 2. Struktura učesnika fokus-grupnih diskusija prema posljednjem zvanju u koje su izabrani

Zvanje	Frekvencija	Procent
Asistent	11	18.6
Viši asistent	18	30.5
Docent	13	22.0
Vanredni profesor	12	20.3
Redovni profesor	2	3.4
Drugo	3	5.1
Ukupno	59	100.0

U drugom dijelu istraživanja sudjelovalo je ukupno 669 članova i članica akademskog osoblja zaposlenih na svih osam javnih univerziteta u Bosni i Hercegovini. Od ukupnog broja učesnika, njih 332 je bilo muškog spola (49.6%), te 337 ženskog spola (50.4%). Dobni raspon se kreće između 23 i 69 godina, dok je prosječna izračunata dob 40.78 godina (SD=10.26). Najveći broj učesnika u trenutku istraživanja bio je zaposlen na fakultetima koji pripadaju društveno-humanističkoj (56%) i tehničkoj (25%) grupaciji nauka. U tabeli 3 je prikazana struktura učesnika s obzirom na posjednji izbor u akademsko zvanje.

Tabela 3. Struktura učesnika istraživanja prema posljednjem zvanju u koje su izabrani

Zvanje	Frekvencija	Procent
Asistent	70	10.5
Viši asistent	164	24.5
Docent	213	31.8
Vanredni profesor	149	22.3
Redovni profesor	57	8.5
Drugo	16	2.4
Ukupno	669	100

Instrumentarij

Psihološki ugovor između zaposlenika i poslodavca se može znatno razlikovati od jednog do drugog organizacijskog konteksta, a razlike su često uočljive i na nivou organizacionih jedinica, poput odsjeka ili katedri u okviru istog fakulteta. Imajući ovo u vidu, literatura sugerira veću upotrebu idiografskih metoda u ispitivanju individualnog psihološkog ugovora kako bi se kroz istraživanja pokušale obuhvatiti

i razumjeti varijacije u subjektivnom doživljaju psihološkog ugovora (npr. Turnley i Feldman, 1999; Freese i Schalk, 1996; Guzzo i Noonan, 1994).

U skladu sa takvim sugeriranim navodima, u ovom istraživanju su realizirane fokus grupe, koje upravo pružaju mogućnost razvoja diskusije o subjektivnim iskustvima i interpretacijama učesnika. Grupna interakcija koja se postiže na ovaj način obezbjeđuje komfor iznošenja vlastitog mišljenja te generira sinergijski efekat, zbog čega je na temelju odgovora učesnika moguće prikupiti mnogo više informacija nego, na primjer, temeljem onih koji su dobiveni tokom individualnih intervju (Krivokapic-Skoko i O'Neill, 2008). Realizirano je osam fokus grupa, prosječnog trajanja od 1 sat i 50 minuta, u kojima je učestvovalo ukupno 59 članova i članica akademskog osoblja. Učesnici su pozvani diskutovati o percipiranim obavezama i odgovornostima poslodavca prema akademskom osoblju, a na koje je, prema njihovoj interpretaciji, obavezan s obzirom na doprinose akademskog osoblja poslu i radnoj organizaciji. Primarna je svrha fokus grupa, dakle, bila usmjerena identifikaciji ključnih pitanja i tema koje su kasnije poslužile za planiranje i realizaciju kvantitativnog dijela istraživanja - pripremu preliminarne a zatim i finalne verzije Skale psihološkog ugovora akademskog osoblja. Na ovaj način se nastojalo odgovoriti na problem utvrđivanja sadržaja psihološkog ugovora akademskog osoblja.

U pripremi prijedloga čestica preliminarne skale u razmatranje su uzeti: (1) *rezultati analize fokus grupa*, čiji je cilj bio utvrditi trendove u razmišljanu akademskog osoblja o obavezama i odgovornostima poslodavca prema akademskom osoblju, i (2) *čestice preuzete iz literature* o psihološkom ugovoru (npr. de Vos, Buyens, Schalk, 2003; Krivokapic-Skoko i O'Neill, 2008), koje su, tamo gdje je bilo potrebno, sadržajno prilagođene tako da odgovaraju istraživanju u akademskom kontekstu. Na ovaj način se nastojalo obuhvatiti što širi raspon očekivanja koje akademsko osoblje ima prema svom poslodavcu (raspon percipiranih obaveza i odgovornosti poslodavca). U konačnici, za preliminarnu verziju *Skale psihološkog ugovora akademskog osoblja* odabrano je 59 čestica. Zadatak učesnika je bio da na skali od 1 (nimalo važno) do 5 (izuzetno važno) procijene koliko im je važno da poslodavac ispunjava svako od navedenih očekivanja. Primjer čestica ove skale: „...provodi pravedne procedure za napredovanje akademskog osoblja“; „...pravedno tretira sve članove akademskog osoblja“; „...informacije važne za posao dijeli sa svim članovima akademskog osoblja“; „...pravedno i bez izuzetka sankcioniše neetičan i nesavjestan rad“; „...moja profesionalna postignuća ističe sa ponosom te ih posmatra i kao uspjeh institucije“ i dr.

Postupak

Prva faza u postupku istraživanja podrazumijevala je organizaciju i realizaciju *fokus grupa* iz kojih su, dijelom, generirane čestice potrebne za konstrukciju preliminarne verzije Skale psihološkog ugovora koja je u narednom koraku administrirana na većem uzorku učesnika.

U sljedećoj fazi istraživanja prikupljani su podaci neophodni za provjeru i primjenu preliminarne skale psihološkog ugovora akademskog osoblja. Inicijalni korak je podrazumijevao provjeru sadržajne razumljivosti čestica i jasnoće upute ponuđenog instrumentarija. Ovaj je korak reliziran zahvaljući participaciji i povratnim informacijama nastavnika i saradnika tri odsjeka Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu (N= 22). Sugerirane korekcije su unaprijedile kvalitet upute i formulaciju pojedinih čestica u izradi preliminarne Skale. Naredni je korak u drugoj fazi istraživanja podrazumijevao pribavljanje saglasnosti fakulteta/akademije (Univerziteta) na kojima je planirana realizacija istraživanja.

Realizacija prethodno opisana dva koraka označila je sticanje preduslova za započinjanje glavnog dijela istraživanja kada je primijenjena preliminarne verzija Skale na ukupnom uzorku od 669 članova akademskog osoblja zaposlenih na osam javnih univerziteta u Bosni i Hercegovini. Primijenjena su dva načina administriranja instrumentarija i to: u papir-olovka formi i u formi online podržanog upitnika.

Prvi način administriranja je podrazumijevao distribuciju instrumentarija u skladu sa unaprijed utvrđenim hodogramom koji je u saradnji sa predstavnicima fakulteta/akademije ocijenjen kao optimalan, uvažavajući procedure i uobičajenost postupanja u sličnim situacijama, te dobivanje saglasnosti institucije za provedbu ovakvog istraživanja. Drugi način administriranja je podrazumijevao postavljanje online forme upitnika kojoj su učesnici mogli pristupiti putem linka. Ovaj link je bio naznačen u pozivnom pismu koje je potencijalnim učesnicima prosljeđivano na poslovne emailove

dostupne na zvaničnoj stranici njihove visokoobrazovne institucije. Redosljed ekspozicije radnog materijala, kao i nivo informiranosti u vezi sa uslovima učešća (dobrovoljnost, povjerljivost prikupljenih podataka itd.) u online formi upitnika identični su kao i kod prvog načina administriranja.

REZULTATI

Rezultati kvalitativne analize: identifikacija sadržaja psihološkog ugovora akademskog osoblja

Analiza kvalitativnih podataka (13 sati audio materijala transkribiranog u 253 stranice teksta) rezultirala je identifikacijom sljedećih sedam širih oblasti u kojima su učesnici fokus grupa prepoznali obaveze i odgovornosti svog poslodavca:

- **pravedan tretman u procesu napredovanja** (npr. „Od svog poslodavca očekujem da prilikom ocjene uslova za napredovanje vrednuje moj rad u odnosu na jasne kriterije.“);
- **pravednost i ravnopravnost** (jednakopravnost) (npr. „Od svog poslodavca očekujem da distribuirati materijalne resurse fer i korektno prema svim članovima akademskog osoblja.“);
- **podrška profesionalnom razvoju akademskog osoblja** (npr. „Od svog poslodavca očekujem da sufinansira naučni rad koji je u funkciji mog napredovanja“);
- **rukovodstvo i liderstvo** (npr. „Od svog poslodavca očekujem da uključuje akademsko osoblje u donošenju odluka koje su važne za posao.“);
- **akademski život** (npr. „Od svog poslodavca očekujem da poštuje autonomiju profesionalnog djelovanja“.);
- **organizacijska klima i kultura** (npr. „Od svog poslodavca očekujem da mi dozvoljava slobodu u organizaciji posla i definiranju prioriteta u poslu).

Pravednost u svim segmentima radnog odnosa, predstavlja jednu od najdominantnijih okosnica diskusije koje su primjetne kroz svih osam fokus grupa.

“Mislim da zapravo ni po kojim kriterijima nismo jednaki, a da bismo trebali biti jednakopravni. A u suštini, nas se vrlo često tretira jednako, a vrlo različito pravno (...) Recimo jedan od pravilnika tretira pitanje iznosa koji se dobije kao naknada u slučaju smrti bližeg člana obitelji, pa je tačno navedeno ko je to (...) Pravilnikom je, recimo, precizno definirano da taj iznos odgovara tri lična dohotka zaposlenika. U slučaju smrti, institucija isplaćuje, pa, onoliko koliko se može (...) Šta god to značilo. Vrlo praktično, znači, aha, redovni profesor će možda dobiti tri lična dohotka jer mislim, ipak je... A asistent može dobiti, pa evo nekoliko stotina maraka jer mi toliko možemo. Dakle, očekujem da kada su neke situacije pravno posložene pravilnikom, vrlo jasno definirane, budemo svi tretirani na jednakopravan način.“

Očekivanja **pravednog postupanja u realizaciji procesa napredovanja** akademskog osoblja predstavljaju jedan od najkonzistentnije izraženih očekivanja od poslodavca:

“Ja očekujem jasne kriterije i transparentne procedure u procesu napredovanja...kriterije koji su relevantni i važe jednako za sve...pri tom ne mislim da trebaju biti jednoobrazni.”

Jedno od najčešće isticanih očekivanja od poslodavca jeste **pružanje podrške u profesionalnom razvoju akademskog osoblja**. Ovakav vid podrške spominje se uglavnom u dva konteksta:

Prvi se odnosi na **materijalne poticaje** koji se prepoznaju kroz: sufinansiranje izrade magistarskog/doktorskog rada, udžbenika, knjiga, zatim materijalnu podršku u publikaciji naučnih i stručnih radova, kao i učešća na domaćim i međunarodnim naučnim skupovima, seminarima, konferencijama, itd.:

„Očekujem da imam podršku kako bih bila u stanju realizirati svoje obaveze i ispuniti odgovornosti. Šta podrazumijevam pod tom podrškom? Finansijsku podršku u situacijama kada vi, ne znam, imate obavezu da odete na neku konferenciju, učestvujete na nekom seminaru, itd. (...) Očekujem od poslodavca da će obezbijediti određeni budžet i da će koristeći ga na adekvatan način biti u stanju prenijeti poruku da je njemu zapravo stalo do toga šta vi radite. Odnosno, to je sad ta privrženost prema poslodavcu koja raste sa njegovim poticajima, prepoznavanjem mojih profesionalnih potreba...“

Drugi konteskt u kojem akademsko osoblje prepoznaje obavezu i odgovornost poslodavca da pruži podršku njihovom profesionalnom razvoju jeste kroz niz *nematerijalnih poticaja*, vidljivih kroz, na primjer, *uvažavanje odsustava sa posla* zbog odlaska na kratkotrajno stručno usavršavanje:

„Očekujem da će se na moja odsustva sa posla zbog odlaska, na primjer, na konferenciju, gledati afirmativno (...) A ne da moram kao „ilegalac“ izlaziti s fakulteta i osjećati se loše zbog toga.“

U artikulaciji svojih očekivanja od poslodavca, članovi akademskog osoblja ističu i kvalitetno **rukovodstvo i liderstvo**. I pored razumijevanja za činjenicu o često nepovoljnim prilikama za realizaciju određenih obećanja (dužnosti i obaveza), akademsko osoblje ima vrlo jasno postavljena očekivanja od svog poslodavca po pitanju rukovođenja i realizacije funkcije upravljanja ljudskim resursima. Za većinu ovih očekivanja može se reći kako proizilaze iz poslovne prakse za koju se smatra da je pod isključivom ili bar većinskom kontrolom poslodavca (a ne nekih izvanorganizacijskih faktora).

Očekivanja od transparentnosti, pravovremenosti i objektivnosti u informiranju zaposlenih neka su od dominantnih očekivanja u ovoj oblasti:

„Očekujem od poslodavca da održava takav sistem informiranja zaposlenih koji će osiguravati da informacije važne za posao dolaze na vrijeme. To za mene znači da se ne bi smjele dešavati situacije poput one: „To je moralo biti jučer završeno“, a da o tome nisam ništa znao sve do danas (...) Dakle, očekujem sigurnu situaciju, predvidivost (...). da nisam depriviran u smislu informacija i komunikacije, nego da znam zaista šta se i kada očekuje od mene (...) važno mi je da postoji neka struktura, a ne neodređenost.“

Važnost jasne, eksplicitnije komunikacije poslodavca sa zaposlenim akademsko osoblje prepoznaje i u kontekstu pružanja realne slike zaposlenja:

„...mislim da je jako važno da poslodavac jasnije iskomunicira šta on nama nudi. Ono što smo mi poslije godina rada na Univerzitetu zaključili jeste da ovdje nećemo sticati iznadprosječna primanja. To nam je iskustveno postalo jasno. Ne nudi nam se to, ali bi trebalo da nam se ponudi nešto drugo što će nas privući (...) čini se da u savremenom poslovnom svijetu stvari tako funkcionišu. Negdje dobijete dobru platu, negdje dobijete dobre uslove za rad, šta je vama u tom trenutku bitnije, vas će privući i zadržati na tom poslu.“

Učesnici fokus grupa izražavaju svoja očekivanja od poslodavca da u kontekstu kvalitetnog rukovođenja vodi računa i o tome da akademsko osoblje uključuje u donošenje odluka koje su važne za organizaciju. To se ne odnosi samo na mehanizme odlučivanja u kojima je takva participacija najvidljivija (npr. izglasavanje odluka na sjednicama NNV Fakulteta) već i u kontekstu uvažavanja kritičkih stavova akademskog osoblja koja se tiču organizacijskih procesa koja nisu predmetom direktnog odlučivanja:

„(...) U biti, ja od svog poslodavca očekujem da osluškuje koliko jednom uspostavljena pravila ili procedure zapravo odgovaraju životu, i da u skladu s tim pokreće pitanja promjene tih pravila, na način da njeguje komunikaciju sa ljudima koje vodi, i da ti ljudi zaista imaju pravo vrlo jasno reći šta im u određenim situacijam smeta.“

Rezultati fokus grupne diskusije su pružili uvid u još jedno šire područje iz kojeg proizilazi niz očekivanja, a tiču se peripirane odgovornosti poslodavca u očuvanju ključnih vrijednosti koja se često doživljavaju inherentnim **akademsom životu**. U ovom kontekstu dominiraju očekivanja od poslodavca u kontekstu poticanja autonomije profesionalnog djelovanja, uvažavanja fleksibilnih oblika radnog vremena (npr. rad od kuće, rad u poslijepodnevnih satima...), poticanja slobode izražavanja mišljenja bez straha od posljedica, itd.:

„(...) ja bih dodala ovdje slobodu mišljenja, savjesti i uvjerenja,... Zašto smatram da je to važno? (...) humboltovski princip (...) Mislim da je ovo posebno važno u trenucima kada imamo divergentna dešavanja u okolini Univerziteta, pa i u našem društvu. Važno je da akademska zajednica njeguje svoje principe i da mi to isto od akademske zajednice očekujemo. Od poslodavca, dakle, očekujem da mi omogući tu vrstu autonomnosti, integriteta, da me štiti od vanjskih utjecaja koji vrše pritisak da se priklonimo određenim krugovima, taborima ili kako bi se to već moglo nazvati (...) Tako da očekujem da moj poslodavac, moj fakultet njeguje taj slobodarski duh, za koji bih se i ja na neki način borila.“

Akademsko osoblje očekuje od svog poslodavca da potpomogne oblikovanje takve **organizacijske klime i kulture** u kojoj će dominirati vrijednosti poštovanja i pozitivnog vrednovanja drugih, uvažavanja stručnosti i profesionalnosti, poštovanja ličnog i profesionalnog integriteta ljudi, te poticanja stručne saradnje na fakultetu i univerzitetu.

„Od svog poslodavca očekujem da mi obezbjedi ugodno radno okruženje u kojem ću se osjećati poštovano i vrijedno (...)“

„Od poslodavca očekujem da radi na poboljšanju međuljudskih odnosa unutar odsjeka, fakulteta, Univerziteta...Efikasnija komunikacija unutar ali i između pojedinačnih organizacionih jedinica u okviru univerziteta utječe pozitivno na konkurentnost Univerziteta u širem visokoobrazovnom prostoru.“

„Svaki bi poslodavac trebao raditi na umrežavanju svojih zaposlenih, i pojedinačno od svakog očekivati najviše. Svi imamo kvalitete koje se mogu iskoristiti.“

Konstrukcija skale psihološkog ugovora akademskog osoblja

Dakle, analiza kvalitativnog materijala prikupljenog tokom fokus grupne diskusije poslužila je u svrhu pripreme Skale psihološkog ugovora koja je u narednoj fazi provjerena eksploratornom faktorskom analizom.

Eksploratorna faktorska analiza u pilot fazi istraživanja

U statističkom programu SPSS 21 urađena je eksploratorna faktorska analiza (EFA) čestica preliminarne Skale psihološkog ugovora akademskog osoblja na dijelu uzorka (N=200). Uzorak je formiran metodom slučajnog odabira, uz upotrebu solucije u okviru SPSS-a koja to omogućava. Primijenjena je metoda glavnih komponenti (engl. *principal component analysis*) sa varimax rotacijom i unaprijed definiranih sedam faktora koji su pretpostavljeni u skladu sa nalazima proizašlim iz analize kvalitativnih podataka prikupljenih u okviru fokus grupa (metoda glavnih komponenti sa forsiranih sedam faktora). U faktorsku analizu je uključeno ukupno 59 čestica, koje u preliminarnoj verziji Skale formiraju sedam supskala. Nije dobiveno adekvatno rješenje sa sedam faktora. Naime, nakon isključivanja multifaktorskih čestica, ponovno je urađena kosokutna direct Oblimin rotacija (varijanta oblikvalne rotacije) sa solucijom u kojoj su faktori međusobno korelirani, nakon čega su ekstrahirana četiri faktora. Kod provođenja faktorske analize prema metodi glavnih komponenti korišteno je nekoliko kriterija za definiranje broja faktora: (1) karakteristični korijen veći od 1; (2) analiza Scree plot; (3) postotak objašnjenje varijance pojedinog faktora i (4) interpretabilnost faktora.

Tabela 4. Vrijednosti komunaliteta pojedinih čestica Skale psihološkog ugovora u pilot fazi istraživanja

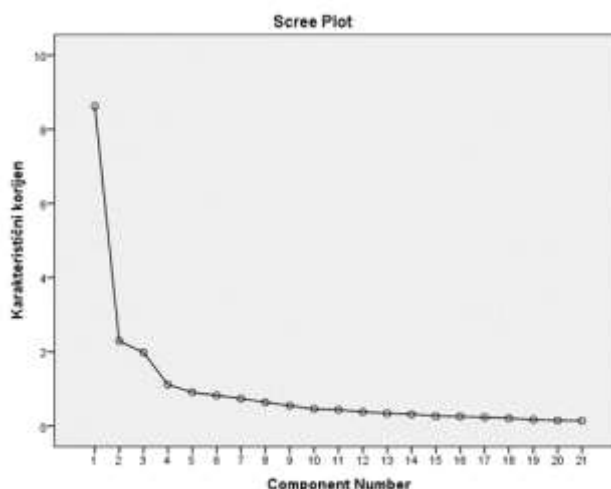
Čestica	Inicijalni	Ekstrahirani
VII1a...prilikom ocjene uslova za napredovanjem vrednuje moj rad u odnosu na jasne kriterije.	1.000	0.505
VII2a...provodi pravedne procedure za napredovanje akademskog osoblja.	1.000	0.750
VII3a...prilikom procjene uslova za napredovanjem, pored kriterija uspjehnosti u naučnoistraživačkom radu koristi i kriterije uspjehnosti u nastavi.	1.000	0.508
VII4a...pravedno tretira sve članove akademskog osoblja.	1.000	0.684
VII5a...distribuirati materijalne resurse pravedno prema svima.	1.000	0.496
VII8a...sufinansira naučni rad koji je u funkciji mog napredovanja.	1.000	0.835
VII9a...obezbjeduje materijalnu podršku u publikaciji naučnih i stručnih radova.	1.000	0.783
VII10a...obezbjeduje materijalnu podršku za učešće na naučnim i stručnim skupovima.	1.000	0.814
VII11a...uvažava odsustava s posla zbog odlaska na stručno usavršavanje.	1.000	0.596
VII.12a...obezbjeduje nematerijalnu podršku u mom stručnom usavršavanju (npr. mentorstvo, supervizija, edukacije VII...).	1.000	0.724

VII25a...pravovremeno šalje informacije važne za posao.	1.000	0.622
VII26a...pruža objektivne informacije koje nisu opterećene subjektivnim interpretacijama.	1.000	0.659
VII27a...transparentno donosi odluke važne za organizaciju.	1.000	0.789
VII28a...uključuje akademsko osoblje u donošenju odluka koje su važne za ovu radnu organizaciju.	1.000	0.698
VII29a...poštuje etičke principe u radu.	1.000	0.758
VII30a...pravedno i bez izuzetka sankcionira neetičan i nesavjestan rad.	1.000	0.701
VII39a...potiče osjećaj pripadnosti i vezanosti za instituciju.	1.000	0.625
VII47a...prepoznaje i potiče izvrsnost u radu kroz javno isticanje rada, pohvale, priznanja i sl.	1.000	0.613
VII51a...prepoznaje kompetencije stečene izvan formalnog obrazovanja.	1.000	0.588
VII52a...prepoznaje i uvažava moj javni angažman (npr. u profesionalnim društvima, nevladinim organizacijama VII...).	1.000	0.683
VII59a...moja profesionalna postignuća ističe sa ponosom te ih posmatra i kao uspjeh institucije.	1.000	0.574

Na osnovu vrijednosti komunaliteta prikazanih u tabeli iznad, može se zaključiti da četiri ekstrahirana faktora mogu objasniti najmanje 50.5% jedne cijele manifestne varijable (čestica VII1a) a najviše 83.5% jedne cijele manifestne varijable (čestica VII8a).

Prema Cattellovom kriteriju i poravnanju krivulje na dijagramu između petog i šestog faktora, najekonomičnije je ići na ekstrakciju samo četiri faktora.

Grafikon 1: Cattellov scree plot za faktore Skale psihološkog ugovora u pilot fazi istraživanja

Dakle, nakon faktorske analize utvrđena su četiri faktora sa vrijednostima karakterističnih korijena većim od 1. Ova četiri faktora objašnjavaju 66.69% totalne varijance svih manifestnih varijabli, tj. svih čestica skale. Prvi faktor objašnjava najveći procenat totalne varijance, i on iznosi 41.05% te ima vrijednost karakterističnog korijena 8.62. Već je na grafičkom prikazu karakterističnog korijena na faktorima ove skale, tzv. scree plotu, moguće opaziti dominaciju jednog, glavnog faktora, što je vidljivo prema najstrmijem padu krivulje poslije prvog faktora. Drugi faktor objašnjava 10.9% totalne varijance i ima vrijednost karakterističnog korijena 2.29, treći faktor objašnjava 9.43% totalne varijance i ima vrijednost karakterističnog korijena 1.98, dok četvrti faktor objašnjava 5.31% totalne varijance i ima vrijednost karakterističnog korijena 1.12.

Faktorska zasićenja *Skale psihološkog ugovora* u pilot fazi istraživanja dobivena nakon primjene kosokutne direct Oblimin rotacije prikazana su u narednoj tabeli:

Tabela 5. Matrica faktorske strukture za Skalu psihološkog ugovora u pilot fazi istraživanja

Čestica	Faktor			
	1	2	3	4
VII1a...prilikom ocjene uslova za napredovanjem vrednuje moj rad u odnosu na jasne kriterije.				.681
VII2a...provodi pravedne procedure za napredovanje akademskog osoblja.				.860
VII3a...prilikom procjene uslova za napredovanjem, pored kriterija uspješnosti u naučnoistraživačkom radu koristi i kriterije uspješnosti u nastavi.				.603
VII4a...pravedno tretira sve članove akademskog osoblja.				.756
VII5a...distribuirati materijalne resurse pravedno prema svima.				.539
VII8a...sufinansira naučni rad koji je u funkciji mog napredovanja.			.912	
VII9a...obezbjeduje materijalnu podršku u publikaciji naučnih i stručnih radova.			.875	
VII10a...obezbjeduje materijalnu podršku za učešće na naučnim i stručnim skupovima.			.900	
VII11a...uvažava odsustava s posla zbog odlaska na stručno usavršavanje.			.758	
VII12a...obezbjeduje nematerijalnu podršku u mom stručnom usavršavanju (npr. mentorstvo, supervizija, edukacije VII...)			.812	
VII25a...pravovremeno šalje informacije važne za posao.	.746			
VII26a...pruža objektivne informacije koje nisu opterećene subjektivnim interpretacijama.	.802			
VII27a...transparentno donosi odluke važne za organizaciju.	.886			
VII28a...uključuje akademsko osoblje u donošenju odluka koje su važne za ovu radnu organizaciju.	.801			
VII29a...poštuje etičke prinicipie u radu.	.856			
VII30a...pravedno i bez izuzetka sankcioniše neetičan i nesavjestan rad.	.830			
VII39a...potiče osjećaj pripadnosti i vezanosti za instituciju.		-.670		
VII47a...prepoznaje i potiče izvrsnost u radu kroz javno isticanje rada, pohvale, priznanja i sl.		-.778		
VII51a...prepoznaje kompetencije stečene izvan formalnog obrazovanja.		-.748		
VII52a...prepoznaje i uvažava moj javni angažman (npr. u profesionalnim društvima, nevladinim organizacijama VII...)		-.820		
VII59a...moja profesionalna postignuća ističe sa ponosom te ih posmatra i kao uspjeh institucije.		-.739		

Uvidom u tabelu 5 moguće je konstatovati da su dobivena četiri faktora koja možemo posmatrati kao zasebne faktore. Kako se vidi iz gornje matrice, čestice se sada na ujednačen i smislen način grupiraju oko sva četiri faktora:

Faktor 1: **Rukovodstvo i liderstvo** (čestice: VII25a, VII26a, VII27a, VII28a, VII29a, VII30a)

Faktor 2: **Prepoznavanje i uvažavanje** (čestice: VII39a, VII47a, VII51a, VII52a, VII59a)

Faktor 3: **Podrška profesionalnom razvoju** (čestice: VII8, VII9, VII10, VII11, VII12a)

Faktor 4: **Pravednost** (čestice: VII1a, VII2a, VII3a, VII4a, VII5a)

Izračunati su i Cronbach alpha koeficijenti pouzdanosti za sve pojedinačne subskale, i prikazani u narednoj tabeli:

Tabela 6. Koeficijenti pouzdanosti tipa α -Cronbach na pojedinim subskalama Skale psihološkog ugovora u pilot fazi istraživanja

Subskala	Broj čestica	α
Rukovodstvo i liderstvo (F1)	6	.905
Prepoznavanje i uvažavanje (F2)	5	.831
Podrška profesionalnom razvoju (F3)	5	.910
Pravednost (F4)	5	.744

Uvidom u tabelu 6 moguće je konstatovati da su sve subskale Skale psihološkog ugovora u ovoj fazi istraživanja već pokazale zadovoljavajuću pouzdanost, pri čemu subskala *Podrška profesionalnom razvoju* ima najveću pouzdanost ($\alpha=.910$). Subskale *Rukovodstvo i liderstvo* ($\alpha=.905$) kao i *Prepoznavanje i uvažavanje* imaju također visoku pouzdanost ($\alpha=.831$). Jedino subskala *Pravednost* ima srednju pouzdanost ($\alpha=.744$), ali koja je i dalje zadovoljavajuća.

Konfirmatorna faktorska analiza u glavnoj fazi istraživanja

U drugom dijelu realizacije ovog problema primijenjena je *konfirmatorna faktorska analiza* na česticama *Skale psihološkog ugovora akademskog osoblja*, sa ciljem provjere održivosti modela, ovaj put na preostalom dijelu uzorka istraživanja ($N=469$).

S ciljem utvrđivanja faktorske i konstruktne validnosti *Skale psihološkog ugovora*, primijenjena je konfirmatorna faktorska analiza sa *Maximum-likelihood estimation* tehnikom analize. Analiza je utvrđena uz pomoć programa AMOS (verzija 4) u sklopu SPSS-21. S ciljem utvrđivanja stepena prikladnosti predloženog modela s empirijskim modelom u ovom istraživanju, izračunati su indeksi uklapanja ili slaganja modela prikazani u sljedećoj tabeli:

Tabela 7. Indeksi uklapanja faktorskog modela *Skale psihološkog ugovora* u glavnoj fazi istraživanja

Model	Hi-kvadrat	Hi-kvadrat/df	GFI	NFI	CFI	RMSEA
Finalni model sa 21 česticom	496.153**	2.868†	0.912	0.928	0.952	0.063#

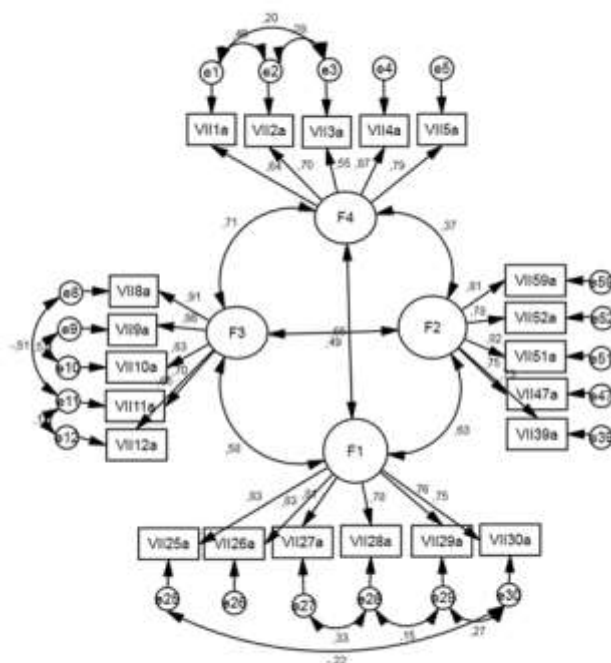
† vrijednost je manja od granične koja ukazuje na prihvatljivost modela

** značajno na nivou manjem od 1% i ukazuje na slabo ukapanje modela

vrijednost je veća od granične (0.05) i ukazuje na slabije ali prihvatljivo uklapanje modela prema jednim a manja od granične (0.08) ukazuje na dobro uklapanje modela prema drugim autorima.

Vrijednost Hi-kvadrata je statistički značajna što ukazuje na slabije uklapanje modela. Međutim, ovaj pokazatelj je podobniji za izračunavanje na manjim uzorcima i sa manjim brojem parametara u modelu, te je preporučljivo pratiti njegovu korigiranu vrijednost koja ja manja od 5 i koja ukazuje na prihvatljivost modela. Također, vrijednost GFI iznad 0.90, vrijednosti NFI i CFI iznad 0.92 i vrijednost RMSEA ukazuju na dobro uklapanje modela. Na osnovu navedenog, može se zaključiti da je ovaj faktorski model prihvatljiv. Dobiveni mjerni model, koji prema utvrđenim indeksima uklapanja daje stabilnu strukturu, predstavljen je na sljedećem grafikonu:

Grafikon 2. Strukturalni faktorski model Skale psihološkog ugovora sa koreliranim faktorima

Objašnjenje skraćenica na grafikonu:

F1: Rukovodstvo i liderstvo

F2: Prepoznavanje i uvažavanje

F3: Podrška profesionalnom razvoju

F4: Pravednost

Ovdje je važno napomenuti da su utvrđene korelirane pogreške zahvaljujući čemu su postignuti zadovoljavajući indeksi uklapanja. Korelirane greške ukazuju na sličnost pojedinih formulacija i facijalnog izgleda sadržaja pitanja koja se grupiraju oko različitih faktora. Korelirane greške, takođe, mogu ukazivati na posebno grupiranje koje se dovodi u vezu sa metodom registracije reakcije na odgovor ili sličnošću u formulaciji pitanja (Bollen i Lennox, 1991). Potencijalni faktori koji su mogli doprinjeti koreliranju pogrešaka u ovom radu jesu način mjerenja i prikupljanja podataka kao i redoslijed pitanja u upitniku (čestice za koje se inicijalno pretpostavilo da pripadaju jednoj subskali nisu nasumično raspodijeljene u Skali).

Tabela 8. Nestandardizirani i standardizirani regresijski koeficijenti za pojedine čestice Skale psihološkog ugovora na osnovu faktora

(Čestica i faktor kao prediktor)	Regresijski koeficijent	St. pogreška.	C.R.	P	Standardizirani regresijski koeficijent
VII1a <--- F4	0.410	0.028	14.651	***	0.644
VII2a <--- F4	0.380	0.023	16.400	***	0.700
VII3a <--- F4	0.433	0.036	12.112	***	0.552
VII4a <--- F4	0.488	0.022	22.263	***	0.870
VII5a <--- F4	0.529	0.028	19.215	***	0.785
VII8a <--- F3	0.666	0.028	23.374	***	0.912

(Čestica i faktor kao prediktor)	Regresijski koeficijent	St. pogreška.	C.R.	P	Standardizirani regresijski koeficijent
VII9a <--- F3	0.669	0.028	23.511	***	0.860
VII10a <--- F3	0.706	0.033	21.276	***	0.830
VII11a <--- F3	0.396	0.028	14.318	***	0.721
VII12a <--- F3	0.541	0.036	15.211	***	0.651
VII25a <--- F1	0.492	0.023	21.376	***	0.831
VII26a <--- F1	0.493	0.023	21.426	***	0.829
VII27a <--- F1	0.467	0.022	20.750	***	0.813
VII28a <--- F1	0.484	0.025	19.401	***	0.778
VII29a <--- F1	0.384	0.021	18.554	***	0.755
VII30a <--- F1	0.435	0.024	18.122	***	0.750
VII39a <--- F2	0.554	0.031	17.765	***	0.733
VII47a <--- F2	0.650	0.035	18.417	***	0.753
VII51a <--- F2	0.645	0.031	21.051	***	0.825
VII52a <--- F2	0.818	0.042	19.437	***	0.781
VII59a <--- F2	0.739	0.036	20.506	***	0.810

*** regresijski koeficijent je statistički značajan na nivou $p < 0.001$

Tabela 9. Vrijednosti korelacija među faktorima Skale psihološkog ugovora

	F1	F2	F3	F4
F1		0,632	0,584	0,661
F2			0,582	0,373
F3				0,712

RASPARAVA I ZAKLJUČAK

Nekoliko je generalnih zaključaka moguće izvesti samo na temelju analize trendova u načinu odgovaranja učesnika tokom fokus-grupnih diskusija:

Prvo, posebno je uočljiv način na koji su učesnici pristupali odgovaranju na pitanja o *percipiranim obavezama i odgovornostima poslodavca*. Umjesto u terminima očekivanja, odgovori su često najprije saopštavani u formi *primjera prekršenih obećanja ili neispunjenih očekivanja*. Nakon toga eventualno slijedi jasnija formulacija konkretnog očekivanja ili datog obećanja. Sličan su trend u odgovaranju u fokus grupama opazili u svom istraživanju Krivokapic-Skoko i O'Neill (2008) na uzorku akademskog osoblja na nekoliko australskih visokoobrazovnih institucija. Autori su primjetili da su i u grupama koje su se generalno pozitivno izjašnjavale o nivou ispunjenosti svojih očekivanja, učesnici i dalje bili više motivirani govoriti o primjerima povrede psihološko ugovora.

Drugo, primjetna je izvjesna poteškoća u odgovaranju učesnika fokus grupa na konkretno postavljena pitanja u vezi sa obavezama i odgovornostima poslodavca. Specifičnost regrutacijskih i selekcijskih postupaka u akademskom kontekstu, u kojoj se akcenat ne stavlja na formalizaciju procesa organizacijske socijalizacije zaposlenih, sigurno doprinosi tome da su (ne)mogućnost formalnog i eksplicitnog razgovora o očekivanjima od uzajamnih obaveza i odgovornosti učesnici fokus grupa percipirali kao poseban izazov u visokoobrazovnom kontekstu.

Treće, koncept psihološkog ugovora, relativno novi pojam u akademskom poslovnom ambijentu, i njegova svrsishodnost u kontekstu razumijevanja i izgradnje radnog odnosa naišla je na vrlo dobru recepciju učesnika.

No, najvažniji nalazi proizašli iz provedenih analiza otkrivaju da sadržaj psihološkog ugovora akademskog osoblja u Bosni i Hercegovini čine sljedeće četiri dimenzije (faktora): *rukovodstvo i liderstvo, prepoznavanje i uvažavanje, podrška profesionalnom razvoju i pravednost*.

U nastavku će biti analiziran svaki od izdvojenih faktora i to sa aspekta sadržaja čestica koje mu pripadaju kao i u kontekstu rezultata koje su Krivokapic-Skoko i O'Neill (2008) dobili u svom istraživanju.

FAKTOR 1: RUKOVODSTVO I LIDERSTVO

VII25a. Pravovremeno šalje informacije važne za posao.

VII26a. Pruža objektivne informacije koje nisu opterećene subjektivnim interpretacijama.

VII27a. Transparentno donosi odluke važne za organizaciju.

VII28a. Uključuje akademsko osoblje u donošenje odluka koje su važne za ovu radnu organizaciju.

VII29a. Poštuje etičke principe u radu.

VII30a. Pravedno i bez izuzetka sankcioniše neetičan i nesavjestan rad.

Rukovodstvo i liderstvo predstavlja najjači faktor u ovom istraživanju, i on objašnjava 41.05% ukupne varijance manifestnih varijabli. Ovaj faktor je najbolje objašnjen pitanjima (česticom) koje se odnosi na očekivanje da poslodavac treba transparentno donositi odluke vezane za organizaciju (.89) i poštovati etičke principe u radu (.86). Sa nešto nižim zasićenjem u ovom faktoru učestvuje i pitanje sankcionisanja neetičnog i nesavjesnog rada (.83). Pitanja koja po faktorskom zasićenju također pripadaju ovom faktoru su i pitanja pravovremenog i objektivnog informiranja akademskog osoblja o stvarima relevantnim za posao i pitanje uključivanja akademskog osoblja u donošenje odluka važnih za organizaciju.

Faktor *Dobrog rukovođenja i liderstva* kojeg su dobili Krivokapic-Skoko i O'Neill (2008) na uzorku australijskog akademskog osoblja, objašnjen je sa tri pitanja, od kojih su sljedeća dva: obezbjeđivanje dobrog rukovođenja te obezbjeđivanje kvalitetnog liderstva, očigledno veoma široko formulirana. Treće pitanje obuhvata očekivanje od poslodavca da organizira radni proces na takav način koji će uticaj birokratizacije svesti na minimum. Interesatno je za primjetiti kako očekivanje od poslodavca da uvijek informira akademsko osoblje o pitanjima koja su važna za posao u istraživanju Krivokapic-Skoko i O'Neill (2008) po svom faktorskom zasićenju pripada faktoru *Akademski život*.

Ovdje također treba napomenuti kako se u istraživanju na bosanskohercegovačkom uzorku faktori *Akademski život* i *Organizacijska klima i kultura* nisu izdvojili kao zasebni, iako jesu inicijalno pretpostavljeni na temelju analize kvalitativno prikupljenih podataka iz fokus grupnih diskusija. Samo jedno pitanje iz šire oblasti Akademski život - pitanje *poticanja osjećaja pripadnosti i vezanosti za instituciju*, je po svom faktorskom zasićenju pripalo faktoru *Prepoznavanja i uvažavanja*. Preostale čestice nisu zadovoljile kriterij da budu uvrštene u daljnu analizu.

FAKTOR 2: PREPOZNAVANJE I UVAŽAVANJE

VII39a. Potiče osjećaj pripadnosti i vezanosti za instituciju.

VII47a. Prepoznaje i potiče izvrsnost u radu kroz javno isticanje rada, pohvale, priznanja i sl.

VII51a. Prepoznaje kompetencije stečene izvan formalnog obrazovanja.

VII52a. Prepoznaje i uvažava moj javni angažman (npr. u profesionalnim društvima, nevladinim organizacijama...)

VII59a. Moja profesionalna postignuća ističe sa ponosom te ih posmatra i kao uspjeh institucije.

U uzorku akademskog osoblja u ovom istraživanju, faktor Prepoznavanja i uvažavanja objašnjava pet čestica. U nekom opštem smislu, one bi se mogle opisati kao očekivanje akademskog osoblja od poslodavca da kroz javno isticanje i odavanje priznanja za izvrsnost u radu te razvoj raznovrsnih kompetencija ukazuje poštovanje i uvažavanje akademskom osoblju.

Uspoređivanjem ovih čestica sa sličnim koje su korištene u istraživanju Krivokapic-Skoko i O'Neill (2008), odnosno njihovih faktorskih zasićenja, primjetno je da su ove čestice drugačije raspoređene po

faktorima u australijskom uzorku. Na primjer, čestica: prepoznaje izvanuniverzitetsko radno iskustvo (koja je sadržajno slična čestici: prepoznavanje kompetencija stečenih izvan formalnog obrazovanja) najviše je zasićena faktorom koji su autori nazvali *Aдекватna kompenzacija za rad*. Ili, čestica *nagrađuje izvrsnost u poučavanju kroz sistem napredovanja* po svom faktorskom zasićenju u australijskom uzorku pripada faktoru *Nagrađivanje radnog učinka*.

FAKTOR 3: PODRŠKA PROFESIONALNOM RAZVOJU

VII8a. Sufinansira naučni rad koji je u funkciji mog napredovanja.

VII9a. Obezbjeduje materijalnu podršku u publikaciji naučnih i stručnih radova.

VII10a. Obezbjeduje materijalnu podršku za učešće na naučnim i stručnim skupovima.

VII11a. Uvažava odsustava s posla zbog odlaska na stručno usavršavanje.

VII12a. Obezbjeduje nematerijalnu podršku u mom stručnom usavršavanju (npr. mentorstvo, supervizija, edukacije ...)

Faktor *Podrška u profesionalnom razvoju* je objašnjen sa pet pitanja koja se odnose na materijalnu i nematerijalnu podršku akademskom osoblju u procesu napredovanja, stručnog i znanstvenog usavršavanja. Sa najvišim zasićenjima u objašnjenju ovog faktora učestvuju tri pitanja koja se odnose na direktnu materijalnu podršku, i to pitanja VII8a (.91), VII10a (.90) i VII9a (.88), iako i preostala dva pitanja vezana uz toleriranje odsustva s posla zbog stručnog usavršavanja, te pružanje različitih oblika nematerijalne podrške profesionalnom razvoju također dobro objašnjavaju ovaj faktor.

U istraživanju, Krivokapic-Skoko i O'Neill (2008) izdvojio se faktor kojeg su autori nazvali *Razvoj akademskog osoblja i pružanje podrške*, a koji je u ovom uzorku objašnjen sa šest pitanja, i to: obezbjeđuje prilike za razvoj karijere, podržava profesionalni razvoj, osigurava materijalnu kompenzaciju za rad uporedivu sa onom na drugim univerzitetima, obezbjeđuje sigurno i ugodno radno okruženje, osigurava da se zaposleno osoblje ponaša kolegijalno. Ipak, niti jedno od ovih pitanja ne učestvuje u objašnjenju faktora *Razvoj akademskog osoblja i pružanje podrške* sa zasićenjem većim od .76. Komparativnom analizom pitanja koja se i u jednom i u drugom istraživanju odnose na pružanje određene vrste podrške akademskom osoblju, uočavamo da se ona sadržajno prilično razlikuju, pri čemu su u bosanskohercegovačkom uzorku pitanja znatno specifičnije usmjerena na problem finansijske i nefinansijske podrške profesionalnom razvoju. U australijskom uzorku je pak ta podrška shvaćena u nešto širem kontekstu.

FAKTOR 4: PRAVEDNOST

VII1a. Prilikom ocjene uslova za napredovanjem vrednuje moj rad u odnosu na jasne kriterije.

VII2a. Provodi pravedne procedure za napredovanje akademskog osoblja.

VII3a. Prilikom procjene uslova za napredovanjem, pored kriterija uspješnosti u naučnoistraživačkom radu koristi i kriterije uspješnosti u nastavi.

VII4a. Pravedno tretira sve članove akademskog osoblja.

VII5a. Distribuirati materijalne resurse pravedno prema svima.

U ovom istraživanju faktor *Pravednosti* je najbolje objašnjen pitanjem (česticom) pravednosti provođenja procedura za napredovanje akademskog osoblja (.86). Osim ovog pitanja, sa nižim zasićenjima u ovom faktoru učestvuju pitanja koja se odnose na uspostavljanje jasnih i sveobuhvatnijih kriterija vrednovanja rada akademskog osoblja pri procjeni uslova za napredovanjem, kao i pitanja generalne pravednosti u tretmanu akademskog osoblja i u distribuciji materijalnih resursa.

Primjetno je da za razliku od inicijalno pretpostavljena dva odvojena faktora pravednosti, *pravednog tretmana u procesu napredovanja* te (*generalne*) *pravednosti* i *ravnopravnosti* u tretiranju zaposlenih, dobiveno je da pitanja iz ove dvije skale formiraju jedinstveni faktor pravednosti. Takav nalaz bi mogao sugerirati postojanje visoke konzistentnosti u percepciji pravednosti na radnom mjestu. Drugim

riječima, ukoliko član akademskog osoblja percipira da poslodavac pravedno tretira sve zaposlene prilikom procjene uslova za napredovanje, vjerovatno će se i njegov način ophođenja prema akademskom osoblju u drugim situacijama percipirati pravednim.

U istraživanju Krivokapic-Skoko i O'Neill (2008) *Pravednost i ravnopravnost* se također izdvojila kao zaseban faktor, koji je u njihovom uzorku operacionaliziran kroz prepoznavanje dugotrajne predanosti i posvećenosti akademskog osoblja obavljanju svog posla, zatim kroz poštovanje etičkih principa u radu, te sposobnost poslodavca da upravlja promjenama na način koji će obezbijediti najpovoljniji ishod, minimizirajući negativne posljedice po zaposlene. Interesantno je da pitanje koje se odnosi na *poštovanje etičkih principa u radu* po svom faktorskom zasićenju pripada faktoru Pravednosti i ravnopravnosti, dok u bosanskohercegovačkom uzorku ono ima najveće zasićenje na faktoru *Rukovodstvo i liderstvo*.

Kao što se moglo vidjeti iz prethodne analize, rezultati ovog istraživanja sugeriraju četverofaktorsku strukturu Skale psihološkog ugovora akademskog osoblja koja sadrži 21 česticu. Ovako konstruirana Skala psihološkog ugovora akademskog osoblja otvara mogućnost daljnjeg istraživanja u oblasti psihološkog ugovora u akademskom kontekstu. Skala je prikladna ispitivanju percepcije ispunjenosti, odnosno povrijeđenosti psihološkog ugovora akademskog osoblja, čime se otvara prostor daljnjeg ispitivanja povezanosti percipirane povrede/ispunjenosti psihološkog ugovora s jedne strane, i stavova prema radu i radnog ponašanja akademskog osoblja, s druge strane.

Pored ispitivanja mogućih efekata povrede psihološkog ugovora, u nekom od narednih istraživanja bilo bi uputno ispitati sadržaj psiholoških ugovora koji akademsko osoblje uspostavlja sa studentima, radnim kolegama, rukovodiocima organizacionih jedinica, pa i sa vlastitom znanstvenom disciplinom, kao i relativni značaj ispunjenosti/povrijeđenosti svakog od njih na njihove stavove i radno ponašanje. S obzirom da se u posljednje vrijeme sve više govori i o tzv. ideološkom psihološkom ugovoru (Thompson i Bunderson, 2003), bilo bi zanimljivo ispitati, na primjer, da li utisak o kompatibilnosti sistema vrijednosti pojedinca i institucije te percepcija o ispunjenosti obećanja datih u ovom kontekstu može objasniti odluku akademskog osoblja da uprkos povrijeđenosti drugih aspekata psihološkog ugovora (npr. nedostupnosti ili uskraženosti materijalne i/ili nematerijalne podrške u stručnom usavršavanju) ostane angažiran u svom poslu i odan instituciji u kojoj radi. Ideološki psihološki ugovor inače opisuje percipirane obaveze povezane s misijom, vrijednostima i načelima organizacije i usko je povezan s duboko utemeljenim osobnim vrijednostima i samopoimanjem. Osim studije Bala i Vinka (2011), koja se usredotočila isključivo na ispunjavanje ideoloških psiholoških ugovora, istraživanja o ovoj temi su još uvijek vrlo oskudna.

LITERATURA

Bal, P. M., & Vink, R. (2011). Ideological currency in psychological contracts: The role of team relationships in a reciprocity perspective. *The International Journal of Human Resource Management*, 22(13), 2794-2817.

Bollen, K., & Lennox, R. (1991). Conventional wisdom on measurement: A structural equation perspective. *Psychological bulletin*, 110(2), 305.

Bozeman, B., & Gaughan, M. (2011). Job satisfaction among university faculty: Individual, work, and institutional determinants. *The Journal of Higher Education*, 82(2), 154-186.

Cassar, V., & Briner, R. (2009). Contextualizing the features of the psychological contract: the case of Malta. *Journal of Managerial Psychology*.

Conway, N., & Briner, R. B. (2005). *Understanding psychological contracts at work: A critical evaluation of theory and research*. Oxford University Press.

De Vos, A., Buyens, D., & Schalk, R. (2003). Psychological contract development during organizational socialization: Adaptation to reality and the role of reciprocity. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 24(5), 537-559.

- Freese, C., & Schalk, R. (1996). Implications of differences in psychological contracts for human resource management. *European Journal of work and organizational psychology*, 5(4), 501-509.
- Guzzo, R. A., & Noonan, K. A. (1994). Human resource practices as communications and the psychological contract. *Human resource management*, 33(3), 447-462.
- Katou, A. A., & Budhwar, P. S. (2012). The link between HR practices, psychological contract fulfillment, and organizational performance: The case of the Greek service sector. *Thunderbird International Business Review*, 54(6), 793-809.
- Kotter, J. P. (1973). The psychological contract: Managing the joining-up process. *California management review*, 15(3), 91-99.
- Krivokapic-Skoko, B., & O'Neill, G. (2008). University Academics' Psychological Contracts in Australia: A Mixed Method Research Approach. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 61-72.
- Levinson, H., Price, C. R., Munden, K. J., Mandl, H. J., Solley, C. M. (1962). *Men, Management and Mental Health*. Boston: Harvard University Press.
- Macneil, I. R. (1985). Relational contract: What we do and do not know. *Wis. L. Rev.*, 483.
- O'Neill, G., Krivokapic-Skoko, B., & Dowell, D. (2010). Unpacking Informal Contractual Relationships: Psychological Contracts Established by Australian Business Academics. *Irish Journal of Management*, 29(2).
- Pate, J. (2006). The changing contours of the psychological contract: Unpacking context and circumstances of breach. *Journal of European Industrial Training*, 30 (1), 32-47
- Rayton, B. A., & Yalabik, Z. Y. (2014). Work engagement, psychological contract breach and job satisfaction. *The International Journal of Human Resource Management*, 25(17), 2382-2400.
- Rousseau, D. M., & Schalk, R. (2000). Learning from cross-national perspectives on psychological contracts. *Psychological contracts in employment: Cross-national perspectives*, 283-304.
- Rousseau, D. (1995). *Psychological contracts in organizations: Understanding written and unwritten agreements*. Sage publications.
- Rousseau, D. M. (1989). Psychological and implied contracts in organizations. *Employee responsibilities and rights journal*, 2(2), 121-139.
- Shen, J. (2010). University academics' psychological contracts and their fulfilment. *Journal of management development*.
- Taylor, M. S., & Tekleab, A. G. (2004). Taking stock of psychological contract research: Assessing progress, addressing troublesome issues, and setting research priorities. U Coyle-Shapiro JA—M, Shore L.M., Taylor S.M., Tetrick L.E. (Ur.), *The employment relationship: Examining psychological and contextual perspectives*. New York: Oxford University Press.
- Thompson, J. A., & Bunderson, J. S. (2003). Violations of principle: Ideological currency in the psychological contract. *Academy of management review*, 28(4), 571-586.
- Tipples, R. S., & Verry, J. (2006, September). How to Manage Staff with Individual Contracts? Some Experiences with Psychological Contracts Since the Employment Contracts Act 1991 in New Zealand. In *3rd International Conference on Contemporary Business, organised by the Faculty of Commerce, Charles Sturt University, Leura, Blue Mountains, NSW, Australia* (pp. 21-22).
- Turnley, W. H., & Feldman, D. C. (2000). Re-examining the effects of psychological contract violations: unmet expectations and job dissatisfaction as mediators. *Journal of organizational behavior*, 21(1), 25-42.
- Yesufu, L. (2016). *The effect of human resource practices on the psychological contract of academics* (Doctoral dissertation, University of Bath).

MUNICIPAL MANAGEMENT FOR THE ENERGY TRANSITION

GRZYMAŁA Zbigniew , PhD, Professor

Warsaw School of Economics (SGH)

College of Management and Finance

Department of Economics and Finance of Local Government, Warsaw, Poland

WÓJCIK-CZERNIAWSKA Agnieszka, PhD

Warsaw School of Economics (SGH)

College of Management and Finance

Department of Economics and Finance of Local Government, Warsaw, Poland

ABSTRACT

The conflict between Ukraine and Russia and its consequences, such as problems with the supply of coal, oil and gas, as well as the high price of these carriers, force European countries, to search for and disseminate more effective solutions for energy generation.

The main goal of the article is to show the example of the Regional Center for Water and Sewage Management and the Tychy Energy Cluster. In these entities, sewage from sewage treatment plants, gas from biogas plants were used in a practical way to build an integrated system for the production of electricity, heat, which is successfully used to maintain the Tychy Water Park. It is the first example of this type in Europe.

The interview and materials of the president of the Tychy Energy Cluster Zbigniew Gieleciak were used to write the article. His ideas and the team led by him are used in Silesia for the energy transformation of municipal economy.

Thanks to our own energy production, even during the pandemic, when this park was closed, large savings in the energy produced were created. In 2020, more than 7.3 thousand MWh of electricity was produced on the water park, and 3.5 thousand MWh was consumed. A surplus of 3.9 thousand MWh was given to the power grid.

The main conclusion of the study is to integrate municipal industries, such as water and sewage, industrial biodegradable waste and heating into one system to improve energy efficiency.

Key words: energy efficiency, municipal industries, biogas plant, energy cluster, energy transformation

Introduction

The conflict between Ukraine and Russia and its consequences, such as problems with the supply of coal, oil and gas, as well as the high price of these carriers, force European countries, especially among European countries, to seek and disseminate more effective solutions in the field of energy production.

The main purpose of the article is to show the example of the Regional Water and Sewage Management Center and the Tychy Energy Cluster. In these entities, sewage from the sewage treatment plant, gas from the biogas plant, and municipal waste were used in a practical way to build an integrated system for the production of electricity and heat, which is successfully used to maintain the Tychy Water Park.

To write the article, apart from literature information from the area of biogas plants, the interview and materials of the president of the Tychy Energy Cluster, Zbigniew Gieleciak, were used. His ideas and the team he leads are used in Silesia for the energy transformation of the municipal economy.

Advantages of a biogas plant

The dispersed nature and low unit capacity of biogas plants, usually close to 1 MW, have a stabilizing effect on the operation of local energy systems ². Certainly, biogas plants provide greater and cheaper storage options for biogas or biomethane for, for example, peak power balancing. Other methods are pumped storage power plants, battery storage, compressed and liquefied air storage or hydrogen installations.

The results of the analysis of the NPS power balance until 2030, taking into account plans to build and decommission generation units and the growing demand for power from consumers, indicate that depending on the adopted variant of decommissioning old generation units, difficulties in covering power demand, not only during peak loads, but also during off-peak periods. ³. Based on the available data on the technical and economic parameters, selected economic and non-economic criteria of the compared technologies, and after performing comparative analyzes of various variants of power balancing during load peaks, it is reasonable to conclude that the use of flexible biogas plants for this purpose, equipped with appropriate resources of stored biogas, should be taken into account when making decisions on supplementing the currently used solutions. ⁴

Further development of the biogas sector in Poland and Europe is primarily related to the implementation of the European Union's climate protection strategy announced in 2019 by the European Commission, expressed in the document "European Green Deal". Its goal is to achieve climate neutrality by the Member States by 2050. The goal is to be achieved as a consequence of carrying out a deep transformation of the economies of the countries forming the European Union. Climate neutrality of the European Union is to be achieved through a deep transformation of many sectors of the economy. This process opens up great opportunities for the production of renewable gases, including biogas. ⁵ The general assumptions of the EU climate strategy expressed in the European Green Deal create a general framework for the development of biogas production, favoring its much wider use in the economic cycle. Space for the use of biogas will appear primarily as a consequence of the constant reduction of fossil fuels in the EU energy sector and the significant reduction of greenhouse gas emissions in various sectors of the economy, including in agriculture. In the case of the energy sector, this is to be done through its transformation leading to the creation of a new energy sector based "(...) largely on renewable sources, while rapidly phasing out coal and decarbonising the gas sector" ⁶.

The solution to the problem of the emission intensity of the traditional gas industry, based on mine natural gas, is to be "(...) increasing aid for development work in the field of low-emission gases, developing a far-sighted concept of a competitive, emission-free gas market and solving the problem of energy-related methane emissions" ⁷. The objectives, general assumptions and main directions of changes formulated in the EMU are then consistently operationalized by the European Commission in the form of adopted sectoral strategies, e.g. to reduce methane emissions or draft legal changes - primarily in the form of the "Fit for 55" package ⁸.

EU strategy to reduce methane emissions The strategy was announced on October 14, 2020 in a communication from the European Commission to the European Parliament and the European Council.

⁹It points to methane as the second most important gas responsible for global warming after carbon

²Biogas in Poland - Report 2022, Publisher Biomass Media Group Sp. z o. o. ul. Kwiatowa 14/4 61-881 Poznań, p. 27

³Cf. H. Majchrzak, Selected aspects of NPS power balancing - possibilities of using biogas plants, in: Biogaz in Poland - Report 2022, Publisher Biomass Media Group Sp. z o. o. ul. Kwiatowa 14/4 61-881 Poznań, p. 31.

⁴Ibid., p. 32

⁵M. Sienkiewicz, Biogas in the EU climate policy until 2030, Biogas in Poland - Report 2022..., op. Cit., p. 36.

⁶<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52019DC0640>, after M. Sienkiewicz, Biogaz..., op.cit. p. 37

⁷Ibid., p. 37

⁸Ibid., p. 37.

⁹Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the EU strategy to reduce methane emissions, Brussels, 14/10/2020, COM (2020) 663 final, p. 2, after M. Sienkiewicz..., op. cit., p. 37.

dioxide. The strategy indicates that the preferred method of preventing anthropogenic methane emissions should be the production of biogas. Such activity should be particularly useful in solving this problem in agriculture. The EC clearly declares that it will provide targeted support for the development of the biogas market.¹⁰

Since the introduction of the first 3x20 climate package in December 2008, the European Union has focused primarily on reducing carbon dioxide (CO₂)¹¹. The above-mentioned methane strategy indicates that the EU will pay more and more attention to the reduction of methane emissions. In this context, new opportunities are opening up for the development of the biogas industry, which in the near future will be able to count on specific support from the EU in the form of dedicated regulatory and financial solutions. It should also be expected that the process of limiting the use of fossil fuels, in particular natural gas, launched by the European Commission, will automatically create market space for biogas producers.¹²

Compared to the traditional source of hard coal or lignite, biogas plants contribute to the reduction of CO₂ emissions (Table 1).

Table 1 Emission reduction from replacing electricity with electricity from biogas

Itemization	Unit	Contamination				
		CO ₂	SO _x /SO ₂	NO _x /NO ₂	WHAT	Total dust
Emission factor	kg/MWh	758	0.539	0.608	0.246	0.03
Reduction from a 1 MW biogas plant	kg	6,064,000	4 312	4 864	1 968	240
Reduction in agricultural biogas plants in Poland in 2020	Mg	522 351	371	419	169.5	20.7

Source: A. Kowalczyk- Juško , J. Dach, Biogazownia as an element of achieving the emission neutrality of agriculture, for Biogaz in Poland - Report 2022, Publisher Biomass Media Group Sp. z o. o. ul. Kwiatowa 14/4 61–881 Poznań, p. 41.

The data contained in table 1 show the advantages of biogas plants in terms of reducing pollutant emissions. Of course, biomethane plants seem to be more valuable , as they generally differ from biogas plants in that biogas undergoes additional purification. Table 2 presents data on the number of biomethane plants in Europe.

Table 2. Installations producing biomethane in Europe

Country	Number of installations	Largest (in m ³ of biomethane per hour)	First (year)	Number built in 2021
France	337	1 341	2014	123
Germany	242	5 500	2007	-
Great Britain	98	5,000	2008	-
Sweden	71	2 200	1999	1
the Netherlands	61	2 610	2008	1
Denmark	51	2600	2013	2
Switzerland	40	1000	2006	1
Italy	27	3750	2017	4
Finland	22	570	2012	3

¹⁰Cf. M. Sienkiewicz..., op. cit., p. 38.

¹¹https://ec.europa.eu/clima/eu-action/climate-strategies-targets/2020-climateenergy-package_pl, after M. Sienkiewicz..., op. cit., p. 38.

¹²M. Sienkiewicz..., op.cit., p. 38

Austria	16	500	2010	1
Belgium	6	500	2018	4
Estonia	5	550	2018	1
Norway	3	1315	2012	-
Spain	3	1000	2009	2
Luxembourg	3	300	2010	-
Hungary	2	750	2008	-
Iceland	2	470	2003	-
Ireland	2	3500	2020	1
The czech republic	2	300	2019	-
Latvia	1	100	2020	-
Together	996			146

Source: M. Piłula, Biomethane and biohydrogen - basic concepts and history in the EU and in Poland, after Biogaz in Poland - Report 2022, Publisher Biomass Media Group Sp. z o. o. ul. Kwiatowa 14/4 61-881 Poznań, p. 73.

The largest number of biomethane plants is in Germany (5,500) and Great Britain (5,000). The largest number of biomethane plants in 2021 were built in France (123). In Poland, none was built by the end of 2021.

Biogas plant in Tychy

The given example of a biogas plant in Tychy concerns a biogas plant using industrial biodegradable waste. Of course, there is potential for the use of municipal waste and certainly in the future such biogas plants will be built or municipal waste will be used in existing ones, such as in Tychy. In this city, biogas is obtained from 2 sources, the aforementioned biodegradable industrial waste and from sewage treatment plants, the latter solution being quite popular in larger sewage treatment plants in many cities in Poland. The heat and electricity obtained in this way are usually used for the benefit of the treatment plant itself.

It was similar in Tychy. The modernization project of the sludge part of the sewage treatment plant in Tychy-Urbanowice started in December 2006 and cost EUR 7,910,795.86 million. It was one of six contracts implemented as part of the "Wastewater management in Tychy" project, the largest investment in the history of the city, co-financed from the Cohesion Fund.¹³ For example, in 2013, an increase in biogas production was achieved from a wastewater treatment plant for electricity generation. The sewage treatment plant's self-sufficiency in this respect has been a fact for several years, because year after year 100 percent of the demand for electricity was covered from its own sources. However, in 2013, 146 percent of the demand for energy was covered by biogas. This means energy self-sufficiency of the treatment plant and the sale of surplus electricity to Tauron's grid. In 2014, the Regional Center for Water and Sewage Management SA in Tychy headed by its president, Zbigniew Gieleciak, was considered a leader not only in Poland but also in Europe in terms of energy self-sufficiency of sewage treatment plants. This success was the result of the co-fermentation process, i.e. the fermentation of sewage sludge with other biodegradable waste. This is a difficult process, requiring the use of very complex procedures. An additional effect is that other types of waste, not only municipal waste, are disposed of in this way. The amount of electricity produced could cover the entire needs of a city of 16,000. Already in 2014, it was assumed that the Tychy treatment plant would produce even more biogas, which would be used for heating and lighting the water park in Tychy. Such a solution would allow the facility to be partially supplied with electricity and heat, thus reducing the operating costs of the facility. For this purpose, an agreement was also concluded for the collection and treatment of all municipal sewage generated in the neighboring commune of Orzesze, with a population of less than 20,000. Both municipalities benefited from this agreement. For Orzesze, the cooperation means lower costs related to sewage disposal and treatment, as the costs of modernizing the local sewage treatment

¹³ [The sewage treatment plant in Tychy has its own energy \(wnp.pl\)](#), entry 08.12.2022.

plant far exceeded the costs of building a sewage network and bringing sewage to the Tychy sewage treatment plant, especially since the price of sewage in Tychy in 2014 was one of the lowest in Poland.¹⁴

In 2021, the effects of the water park in Tychy, powered by electricity and heat from the Tychy biogas plant, were assessed. Wodny Park Tychy operates on completely different principles than the others. Once - that it is not an independent facility, but part of a large enterprise, which is the Regional Center for Water and Sewage Management, and besides, it has its own heat, energy and cold. When it is closed, it does not use energy for current needs, which results in large savings in the energy produced, which can be sold.

During the pandemic, water parks doomed to inactivity experienced problems. Rudzki lost over PLN 6 million on ticket sales during this time, and he has financial security only until the middle of the year.¹⁵ In the case of the water park in Tychy, as part of pre-investment studies, costs were compared in the largest water parks in Poland and Europe. The conducted analyzes and comparisons of the parks showed that these are energy and personnel costs. It was decided to produce our own energy, and staff costs were kept to a minimum by including the aquapark in the form of an organized part of the enterprise into the entire company, which is the Regional Water and Sewage Center in Tychy. Thus, most of the administrative and office work is performed by RCGW employees and only the number of hours devoted to working at the water park is attributed to its costs. The number of staff has been reduced to the necessary minimum. In the water park, heat, electricity and cold are produced from biogas obtained in the sewage treatment plant. In addition, the heat from the showers, from the filters cleaning the pool water and from recuperation, i.e. from the air conditioning and ventilation circuits, is used. Quite simply, a completely different financial model was adopted for the operation of the Tychy water park than in other aqua parks.

During the pandemic, when the water parks could not operate for half a year, the adopted business model of the water park in Tychy **assumed** cost reduction. However, energy was gained. Thanks to its own energy production, even during the pandemic, when this park was closed, large savings were made in the energy produced. In 2020, the water park produced over 7.3 thousand. MWh of electricity, and 3.5 thousand. MWh. The surplus of 3.9 thous. MWh.¹⁶ Thus, not only did the water park have heat and electricity that were not purchased, but additionally, about one million zlotys was gained from the sale of surplus electricity. This made it easier to go through the difficult time of the pandemic.¹⁷

The water park employs 35 people. These employees stayed on the so-called parking time, and from February 1, 2020, their working time was reduced by half. People who wanted to work, despite the stopover, managed to find temporary employment (among others, four of them worked in the Sanitary Inspectorate, a few others - in one of the zone companies in the quality control of materials). For the duration of the suspension of the aquapark's operations, the costs of external companies were also reduced to a minimum, e.g. employing lifeguards and a cleaning company.¹⁸

In general, in 2021, bio-CHP plants at the treatment plant and the aquapark produced a total of 14,827 MWh of energy, which fully satisfied the energy needs of both facilities. The surplus of generated energy (5,000 MWh) was sold to the power grid. Generating such amount of electricity in traditional coal-fired power plants would require the burning of nearly 4.7 thousand. tons of hard coal - that's as much as 67 full railway wagons. Thanks to the use of renewable energy sources, CO2 emissions were avoided, dust and other pollutants were not released into the atmosphere. Specialists calculated that in order to

¹⁴Based on: J. Bombor, The effects are already visible, and the results of the actions will be even greater, source: [The effects are already visible, and the results of the actions will be even greater | Tychy Our City](#), entry 25/11/2022.

¹⁵ [Water Park Tychy. During a pandemic, an innovative business model works perfectly. Interview with President Zbigniew Gieleciak | Tychy Our City](#), entry 07.12.2022.

¹⁶Source: [Tychy Water Park. During the pandemic, an innovative business model works perfectly. Interview with President Zbigniew Gieleciak | Tychy Our City](#)

¹⁷ [Water Park Tychy. During a pandemic, an innovative business model works perfectly. Interview with President Zbigniew Gieleciak | Tychy Our City](#), 07/12/2022.

¹⁸Ibid. access 07/12/2022.

generate a similar amount of electricity in photovoltaic installations, a solar farm would have to have an area of approx. 30 ha.¹⁹

Conclusions

1. In the city of Tychy, a model of energy transformation of municipal enterprises has been developed.
2. Biogas was obtained from the municipal sewage treatment plant, and a biogas plant was built for industrial biodegradable waste.
3. Electricity, heat and cold are used in municipal enterprises in Tychy and in the aqua park .
4. There is always a surplus resold to the grid, which makes the city's municipal economy energy-independent.
5. The costs of energy obtained in the biogas plant in Tychy are much slower than those obtained in traditional coal-fired power plants in Poland.

Bibliography:

1. Bombor , The effects are already visible and the results of actions will be even greater, source: The effects are already visible and the results of actions will be even greater | Tychy Our City
2. https://ec.europa.eu/clima/eu-action/climate-strategies-targets/2020-climateenergy-package_en.
3. The effects are already visible, and the results of the actions will be even greater | Tychy Our City
4. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52019DC0640_,
5. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on an EU strategy to reduce methane emissions, Brussels, 14/10/2020, COM (2020) 663 final .
6. A. Kowalczyk- Juśko , J. Dach, Biogas plants as an element of reaching the emission neutrality of agriculture, for Biogaz in Poland - Report 2022, Publisher Biomass Media Group Sp. z o. o. ul. Kwiatowa 14/4 61-881 Poznań.
7. H. Majchrzak, Selected aspects of NPS power balancing - possibilities of using biogas plants, in: Biogaz in Poland - Report 2022, Publisher Biomass Media Group Sp. z o. o. ul. Kwiatowa 14/4 61-881 Poznań.
8. The sewage treatment plant in Tychy has its own energy (wnp.pl),
9. The sewage treatment plant and the aquapark in Tychy produced over 14.8 thousand tonnes in a year. MWh of energy - CIRE 24 INFORMATION SERVICE
10. Tychy Water Park. During the pandemic, an innovative business model works perfectly. Interview with President Zbigniew Gieleciak | Tychy Our City
11. M. Pitula, Biomethane and biohydrogen - basic concepts and history in the EU and in Poland, for Biogaz in Poland - Report 2022, Publisher Biomass Media Group Sp. z o. o. ul. Kwiatowa 14/4 61-881 Poznań,
12. Sienkiewicz, Biogas in the EU climate policy until 2030, Biogas in Poland - Report 2022, Publisher Biomass Media Group Sp. z o. o. ul. Kwiatowa 14/4 61-881 Poznań.
13. Water Park Tychy. During a pandemic, an innovative business model works perfectly. Interview with President Zbigniew Gieleciak | Tychy Our City,

¹⁹ [The sewage treatment plant and the aquapark in Tychy produced over 14.8 thousand tonnes in a year. MWh of energy - CIRE 24 INFORMATION SERVICE](#), access 07.12.2022.

ACTIVITIES OF SOCIAL ENTERPRISES IN DEVELOPING COUNTRIES

WÓJCIK-CZERNIAWSKA Agnieszka, PhD

Warsaw School of Economics (SGH)

College of Management and Finance

Department of Economics and Finance of Local Government, Warsaw, Poland

GRZYMAŁA Zbigniew , PhD, Professor

Warsaw School of Economics (SGH)

College of Management and Finance

Department of Economics and Finance of Local Government, Warsaw, Poland

ABSTRACT

Activities of social enterprises in developing countries have to face many economic, political, and social challenges to overcome the problems faced by them. Such as, by making policies globally, they can add the developing countries, in which they face problems. Significant role is played by the government and the donor organizations, who participate in resolving the poverty issue globally and want to eradicate it from their country. Entrepreneurship concepts is effective and innovative in eradicating such issues socially. It not only profit them socially, but also politically and economically. A multi-dimensional model proposed in India and Kenya is helpful to make social space and value to resolve the social problems. Innovation and pro activeness is essential to create social value and through this, the organizations can find their center way to their social mission. Many factors, like climate, environmental and cultural hazards can create difficulties in their mission. But by creating networks and partnerships to other organizations can resolve such issues. Developmental goals could be achieved by devising policies that will help and assist social entrepreneurship.

Keywords: social mission, poverty, political and economic factors, social entrepreneurship, social policies, social challenges.

Introduction

Political, economic, and societal challenges are faced by many developing countries. More than 1 billion people are affected by poverty globally. To alleviate poverty, donor organizations and governments such as non-profit organizations (NPO's) have played a significant role in such actions. But this problem is difficult to be resolved. NPO's are not only efficient to resolve this problem. Societal entrepreneurship is an effective and innovative approach. Researchers and policy makers has found it to be particularly an effective approach and this trend is drawn quite interesting for them. It likewise advance societal quality and endeavors to resolve societal problems and maintainability. The model enables individuals impacted by neediness straight by offering them the chances for money age as business exercises and marketplace built methodologies know how to be utilized to handle societal problems. This point brings up the issue on what truly comprises Societal Entrepreneurship? (Alvord, Brown and Letts, 2004)

The definition of SE has been utilized in different definitions to embrace different motivation and research region models, especially for development and the need for manageability. This is comprehensive of the significance of setting up organizations and associations, which is excluded from this writing.

In agricultural nations, administrations for fundamental necessities, for example, wellbeing and instruction are restricted, wasteful and of low quality. For instance, the issue of visual deficiency, because of waterfall, brought about by absence of legitimate nourishment, is common in emerging

nations. Measurements show that in 2006, around 20 million individuals overall endured visual impairment because of waterfall, of which more than 80% were in emerging nations.

Aravind Eye Hospital has created models that are not approachable for about 25% of Indian living underneath the destination line and couldn't afford the quality eye care treatment. The hospital has taken the basic necessities without looking at business sectors and other organizations to give some funds and others. Emerging nations' market and government disappointments and the ecological setting, make obstructions for poor people to be remembered for the market.

For instance, little holder ranchers in agricultural nations, like Kenya, have neglected to accomplish maintainability because of an absence of assets to contend on the lookout, with their huge partners. All things considered, the job of business in advancing advancement had been disregarded. As of late, SE is by all accounts a economical methodology in utilizing accessible assets to handle neediness and other societal issues. In 2000, this issue is perceived globally. These issues expect associations to devise inventive methodologies that endeavor to give answers for these difficulties. Business creation is moreover huge for societal endeavors as these associations train and recruit individuals in distraught networks, like ladies and the adolescent. Segment two explains the writing structure for differentiating the societal business visioners in societal entrepreneurship. Third segment shows the cases that are associated with the societal issues and the exercises adopted for them. Forth segment focuses on the philosophy and research models. Fifth segment explains discoveries. Sixth segment finishes up the paper with approach suggestions such a long ways as they influence societal ventures.

Figure 1: Poverty issues faced by developing countries.

(Austin, Stevenson and Wei-Skillern, 2006)

Writing review

The writing on friendly business tends to various areas. The concentration is by all accounts on utilizing plans of action, to make societal worth, as utilizing financial suspecting to produce societal abundance. Societal associations' thought processes in adjusting the destinations of making societal abundance along with the requirement designed for benefits as well as monetary proficiency, as far as responsibility and setting their own plans in front of their customers' necessities. Nonetheless, in particular, study has investigated attributes of actions for establishing SE. (Bornstein, D., 2007)

The researchers has contend it in making societal worth, societal business people should remain favorable to dynamic, inventive and have the option to oversee hazard. Nonetheless, they perceive that these societal perspectives are obliged by climate, supportability and societal mission. Societal business

venture is embraced exercises and cycles that "find, characterize, and exploit amazing open doors to upgrade societal abundance by making new pursuits or overseeing existing associations in an imaginative way". Moreover, we trust that to make societal worth, societal business visionaries ought to set up effective organizations and associations. Diochon and Anderson mentioned that societal business visionaries ought to comprehend the climate they work in, to decide the system and in this manner the interaction that the societal venture will embrace. Notwithstanding, the ecological imperatives, addressing the political, social, monetary and societal climate are hazardous in friendly worth creation. These ecological requirements can impact an undertaking's capacity to seek after explicit objectives, obtain money and fit in to the local area. For instance, the societal climate affirms the presence of orientation inclination, where ladies need freedom and dynamic power in specific societal orders. Advancement had been referred to as an essential piece of societal worth creation. Inventive societal business people are relied upon to focus on growing new administrations, or better approaches for conveying existing administrations to the impeded, executing techniques to create pay and utilize new assets. Societal business people ought to have the option to kick off something new, foster innovative models and trailblazer latest items and provide accessibility to those societal orders that didn't beforehand approach them. Societal ventures track down inventive ways of obtaining and prepare assets, use market based methodologies and make organizations. Mechanical development is carried out by finding new utilizations of existing innovation in various areas. Consequently, the absence of mechanical development might be difficult for societal ventures.

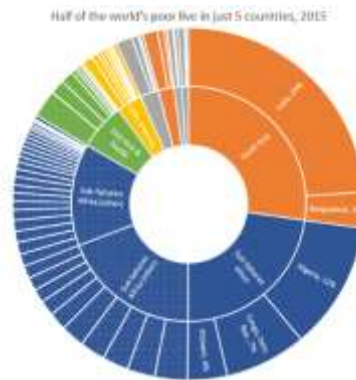

Figure 2: Poverty percentages in the top 5 countries

Source: (Okpara and Halkias, 2011)

Supportive of dynamic conduct appears to be applicable in SE as the reasoning is to persistently see as new techniques for managing societal issues. Enterprising associations should be striking what's more forceful in seeking after valuable open doors and starting activities (Covin and Slevin, 1991). For a societal venture to be viable in making societal worth, favorable to liveliness is important in creating administrations for unknown amount of individuals with neglected necessities. Many see pioneering conduct as taking advantage of chances by facing challenges. This might be important for societal business people, to effectively take advantage of for potential open doors. Ostensibly, the level of hazard taking might vary among societal and business people. While business people will embrace high danger projects with significant yields societal business people must be careful in producing asset responsibilities towards leave on high-level danger drives.

In seeking after their societal missions to have a societal effect, societal ventures must stay supportable. The fierce monetary climate and the financially changed world, power nonprofit organization's to confront the maintainability test. Societal undertakings center around guaranteeing their manageability rather than development. Be that as it may, expanded vulnerability, absence of assets and security make maintainability a test for societal ventures (Kulunga and Harris, 2013).

Cases:

Case 1: Aravind Eyecare Hospital (India)

Aravind Eye Care hospital was situated in India and deal with visual deficiency. Aravind does a medical procedure to amend waterfalls and its main goal involves: "annihilating visual impairment through the

proposal of eye care in awesome, suitable and humane way, to all out of luck". Aravind was developed in 1976 by Dr. G. Venkata swamy, referred to among his associates as Dr. V. Dr. V, as an ophthalmologist, has worked in The Madurai Clinical College, and he deals with the visual deficiencies problems of patients in India. India, government couldn't exclusively meet the wellbeing necessities of their developing populace. Eye care was an issue for the neediness stricken Indian populace, particularly the people who lived in provincial regions without any clinics. Helped by loved ones, Dr V. set up a 11 bed clinic oversaw by 4 clinical officials.

Figure 3 : Aravind Eye Hospital, India.

Source: (Kariuki, P., 2010)

Association maintains a crossover form as it centers around both societal and monetary thought processes. Expenses from patients who can afford the cost installment of the administrations, administration sponsorships and NGOs gifts. The overflow income is to take care of expenses for patients who can't bear to give payments of eye care treatment. Five medical clinics are made. As of now, Aravind holds 4,000 beds in the developed medical clinics and 33 essential consideration focuses. It also arrange camps to screen patients along with the administrations. Aravind additionally prepares future staff, for example, clinicians for eye care and heads to oversee eye emergency clinics. North of 300 secondary school young ladies are enlisted per year and are given ability based routine undertakings. Such actions has brought about superior efficiency, top caliber and extremely low expenses. Aravind centers around a productive assistance conveyance framework for the patients.

Constant development remains imperative for Aravind to adapt to helpless economic situations. Grouped people is occupied with administration conveyance by viewing as a camping area where chips in, the specialists and professionals lead the eye tests furthermore decide the necessary treatment. Patients are given solution glasses at the campground, in the event that they need them and the individuals who require a medical procedure are directed and moved to the clinic. In tending to an increment in the expense of innovation, in 1992, Aravind set up an assembling unit, Aurolab, to deliver minimal expense focal points that subbed the imported more costly intra-visual focal points.

Aurolab is used for clinical examination and showed that only 7% patients are reported to reach the screening camp as they require eye care treatment while other are not intended to be present. Aravind has developed the techniques to reach market and visit people for eye care treatment and investigate local areas (Mehta and Karla, 2006).

Case 2: CARE Kenya:

CARE Kenya central goal is "To serve people and families in the most unfortunate networks on the planet". CARE Kenya works on (REAP) project Rural Entrepreneurship and Agribusiness Promotion. The project centers around the cooperation of small-scaled holder landowners in trade markets and depends on financial rewards. Small-scaled holder resource ranchers are furnished with preparing and sources of info like water system gear and manure. Kenya's waterways and water takes into consideration lasting through the year green creation for the homegrown and commodity market. In spite of the fact that the small-scaled holders fund for above 60% production, and keep on being minimized. Kenya's 90% plant production, including oranges, mangoes, tomatoes, sweet pepper, and different vegetables are offered to EU and a large part to UK. EU prefer great quality products as they support productive and naturally quality products. UK requesting for packaging and naming products policy additionally affect the agricultural area. The rigid global authorization principles and codes of training additionally compromised to build the ranchers' expenses. Thusly, smallholder ranchers endured as sellers contracted from enormous ranchers who could fulfill worldwide guidelines and had more capital and specialized skill. This vigorously impacted the smallholders as they couldn't globally contend with their enormous partners. Aside from this, the smallholders are confronted with imperatives, for example, restricted capital, admittance to credit for inputs, costly contributions, for instance, synthetics and composts, deficient abilities for current developing and business strategies, absence of present day water system methods, etc.

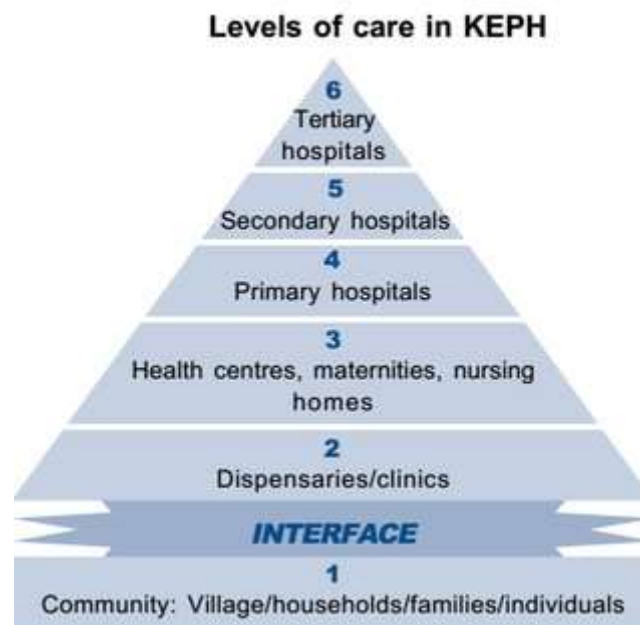

Figure 4: Care level in Kenya CARE hospital

Source: (Ewart, T., 2005)

The REAP undertaking's overwhelming target is "to expand earnings of smallholders through business agricultural creation and promoting open doors on a economical premise". CARE Kenya subsidizing was under trouble. CARE Kenya carried out a consultancy known as the Central Board Unit, to assist with getting sorted out smallholder agricultural gatherings with charge based administrations in advertising, credit, data sources, expansion and the executives. By and large, the CMU gives the smallholder ranchers admittance to global business sectors by creating associations with private associations. The CMU gives advances to ranchers all together to rent plots of land. It likewise gives cultivating sources of info and preparing to a charge. Consequently, by utilizing a market based methodology, market contracts for rancher gatherings has been appointed by CMU and utilized the amount to get administrative sourced information.

REAP had many difficulties as it exhibited the helpless ranchers, coordinated as the restricted obligation organizations, could enter the inventory network, set up agreements with, and gain credit from, the

private area. Be that as it may, REAP neglected to be economically feasible as it couldn't pick the right customers and staff, or alter its administrative frameworks similar to a business rather than NPO's. The REAP project achievement is similar to small-scaled holders point of view since it connected these means ranchers to the business sectors, consequently expanded their profit. The CMU was rarely beneficial. Givers financed their costs and the subsidizing in the long run wrapped up. To constantly offer types of assistance to the ranchers, the CMU should have been monetarily economical. CARE Kenya had too set up connections for small-scaled holders to sell their manufactured products, with exclusive cultivation sellers in Kenya. A few small-scaled holders kept away from production and there was infrequent wrangling. Agreements with sellers were not dependably satisfied, along with, ranchers didn't meet up to their objectives. A few confronted different hindrances to being fruitful business people. Rivalry turned out to be difficult among sellers in view of very little ascend in costs, yet an expansion in costs consistently. Sellers started viewing for the honor of working with CARE Kenya on the REAP undertaking and Vegpro Kenya Ltd, turned into REAP's greatest private-area accomplice. Vegpro develops, processes and sends out ready and pre-packs vegetables and great roses to the UK and European stores (Nielsen and Samia, 2008).

System and Brand:

Societal worth is developed by investigating three endeavors that has different ideas to apply in their projects. Proactive, creative and oversee hazards are the main aspects for these endeavors. Their interaction to the organizations is important point in developing societal aspects. Climate, societal mission, and manageability are the examined elements. An arranged case methodology is applied to investigate the overall situation. Different societal endeavors about ten are inspected and only three are chosen as societal endeavors. Previous data is utilized to inspect, recomposed and refresh the case. It is difficult for the specialist to examine the presented history for societal worth creation in countries like India and Kenya. Societal worth creation includes development, liveliness support and executives hazard. And all such points are associated to societal mission.

Various associations in emerging nations that endeavor to address the issue of destitution through friendly worth creation aspects. These endeavors zero in on imaginative drives that consolidates market based methodologies, which empower maintainability. Quite, these ventures may either succeed or fall flat (Okpara and Halkias, 2011).

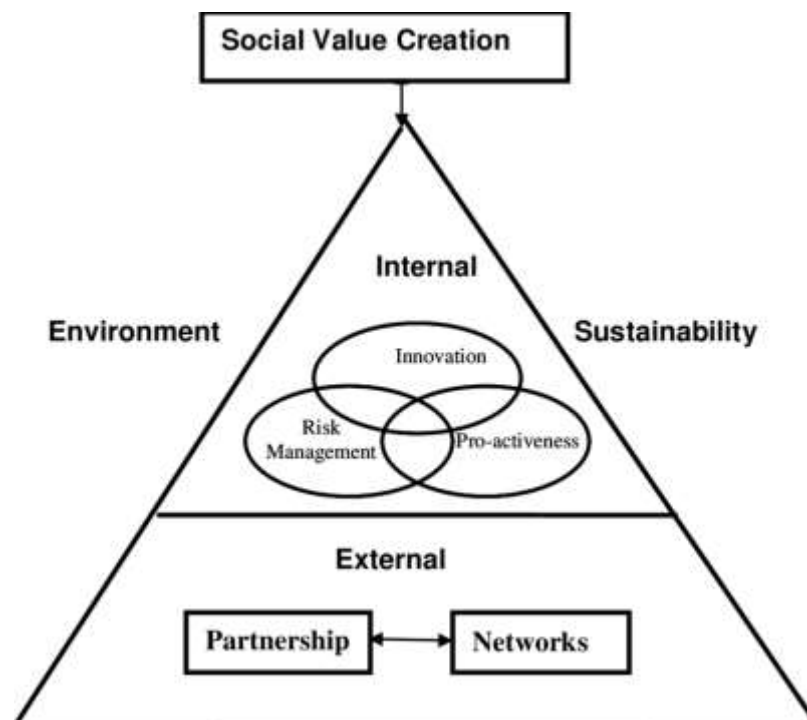

Figure 5: Multidimensional structural representation of social entrepreneurship.

Source: (Weerawardena and Mort, 2006, p32)

Discoveries:

Societal Purpose:

Regardless of the differing objectives, the societal purpose is dynamic to every one of the mentioned associations. The above mentioned ventures' super extended haul objectives shows the accomplishment of their societal purpose. This is about to show concurrence with Weerawardena and Mort (2006), that the vital techniques and distribution of assets show the primary motivation behind the association. Aravind's prosperity, in directing free medical procedures in rustic regions exhibits that the association has not been exclusively impacted by its monetary objectives, yet has rather utilized the ventures to achieve its societal mission. For instance, in 2006, Aravind Eye Care has made 65% treatment of patients without any concern. And the income is withdrawn from the patients that are having the real visual deficiencies and they rate about 35% in quantity.

CARE Kenya's central goal is "to serve people and families in the most unfortunate networks on the planet". This purpose is wide, consequently can be accomplished in different ways. The expansive purpose would make it hard for this association to be obliged by it. For example, Kenya's underlying exercises managed limited scope projects, like structure schools. Be that as it may, the association later zeroed in for huge scope projects which included the advancement of horticultural water system frameworks (Ewart, 2005). Generally speaking, the societal purpose gives a sign of how to help the association in planning of accomplishment. Although the association's exercises are attempted to satisfy the purpose, it isn't obvious about any of the above disc used associations are compelled by their individual missions. This is likely because of a need to broaden their tasks to accomplish manageability (Peattie and Morley, 2008).

Occasion Recognition and Revolution:

An essential part of advancement is the earlier advance of distinguishing an open door. The three ventures were made on account of neglected necessities in the local area, which they recognized as "immaculate hole on the lookout". These became open doors, which they exploited by creating imaginative projects. India has cleanliness issues and the provincial regions likewise experience societal disparity in orientation inclination and the position framework

Aravind Eye Care then, at that point, set up eye camps and emergency clinics for poor people. Essentially, the vast majority of the rustic poor in Kenya were smallholder ranchers with helpless framework and asset access. CARE Kenya helped them with the assets, preparing and framework.

Every one of the three cases show inventive practices that make societal worth. Both their mechanical and societal advancement exercises have shown to be indispensable in accomplishing their individual societal missions. Their mechanical advancement affirmed a requirement for a cheaper option in contrast to the current innovation and items in the significant area. Aravind Eye Care grew minimal expense focal points and involved fitting innovation in the medical procedures. The medical clinic additionally coordinated data and correspondence advancements (ICT) to make mindfulness about eye camps and to empower portable vans to go into inside rustic regions to lead eye check with the assistance of tele-ophthalmology. Care Kenya utilized reasonable water system gear. These associations guaranteed that these administrations were conveyed to the recipients to make societal worth.

In utilizing market based methodologies as NPOs (Leadbeater, 2007), every one of the three associations practiced societal development by charging an expense for their administrations. Quite, applying market based methodologies doesn't generally prompt accomplishment in the making of societal worth, as exhibited via CARE Kenya.

As well as utilizing, Societal worth is, consequently, made through impartial incorporation. Consequently, the quick objective of conveying water and disinfection foundation is accomplished with the drawn out friendly purpose of advancing societal consideration. The second is a required money related commitment of a normal thousand Indian Rupees to a corpus store by all families. The cash is then contributed in the banks for a decent period. The chief is utilized inside the town just when there are crises, for example, genuine twister harm. The accumulated interest is used to fund the development

of latrines for new families in the town and upkeep expenses of introduced water supply offices. Thusly, societal worth is made by guaranteeing the independence of the recipients.

Aravind Eye Care's imaginative procedure for directing medical procedures and preparing faculty prompted expanded proficiency. Medical procedures are directed utilizing "sequential creation model", which permits specialists to proceed starting with one activity then onto the next with least breaks, hence reassuring efficiency. Preparing doctors and mid-level faculty are well versed in a thin extent of exercises, like a particular eye issue. The normalization of the cycle empowers a huge number of patients with a similar affliction to be treated with more successful and explicit strategies. Along these lines through deskilling, this takes into consideration more prominent stockpile of the administration at a lower cost, consequently offering these types of assistance to poor people (Rangan and Thulasiraj, 2007).

Sustainability:

Albeit every one of the three associations get charges for their administrations to take care of expenses caused, just Aravind Eye Care has figured out how to understand a monetary excess and become monetarily confident. The other two associations vigorously depend on outer subsidizing. This has affected on the maintainability of the association, on the grounds that a social venture's maintainability relies upon its monetary feasibility (Wallace, 2005). Aravind Eye Care's monetary attainability is guaranteed from cash inflows from paying patients. The expense investment funds is accomplished through expanded effectiveness. Due to their monetary security, Aravind zeroed in on developing their endeavor by expanding the quantity of patients their administrations reach to and capital speculation. For instance, Aravind began off with eleven beds in 1976 and by 2008, it had 3,950 beds at five medical clinics. The medical clinics inspect multiple million patients every year. In this way, the requirement for maintainability didn't oblige Aravind, as their center was development throughout the long term. Development is essential for Aravind Eye Care to understand its societal mission. Once more, to kill reversible visual deficiency, they guaranteed their administrations arrived at the greatest number of patients. Aravind moved past the requirement for maintainability to quality administration and development.

CARE Kenya's market based model was fruitful as the ranchers monetarily supported themselves to emerge from neediness. Be that as it may, CMU neglected to guarantee monetary practicality because of free loaning arrangements which prompted over-loaning and failure of customers to reimburse their credits. CMU's obligations were covered via CARE International through contributor reserves. CMU has since been closed down and CARE Kenya is presently dependable for ranchers under the REAP program (Ewart, 2005). This then, at that point, raises the question: would the circumstance have been unique, had the CMU recognized the need of guaranteeing maintainability as an expected requirement? The present circumstance re-upholds Weerawardena and Mort's (2006) idea, that the idea of chance recognizable proof ought to be established in maintainability. Despite the fact that CMU recognized the chance of giving credits to ranchers utilizing a market based methodology, it ought to have recognized regardless of whether it was a reasonable choice by deciding its monetary achievability (Roy, 2010).

Moreover, as CARE Kenya assumed liability for the REAP program, the decrease in giver subsidizing prompted less ranchers profiting from the program. The ranchers' usefulness was low and they couldn't meet market assumptions, as they needed admittance to back.

For instance, in 2008, they couldn't grow their exercises to the degree they had imagined. They couldn't draw in staff to work in secluded regions by paying them higher compensation, as the association was not monetarily doable. CARE Kenya affirms that societal worth creation by friendly ventures can be compelled by the need to guarantee maintainability. The disappointment of CMU shows the need of social ventures to react to this imperative for endurance. Aravind Eye Care doesn't show any limitation in accomplishing its societal purpose is to support itself for all intents and purposes monetarily confident and doesn't depend on outer financing. Aravind Eye Care is equipped for being development situated than supportability centered. As upheld by the writing, the utilization of market based methodologies advances self-adequacy, in this way coming down on an association's manageability. A societal undertaking that isn't monetarily confident should be more wary in its activities to guarantee

manageability than a monetarily independent endeavor. Generally speaking, of the three cases, just Aravind was not compelled by the need to guarantee manageability (Seelos and Mair, 2005).

The Environment:

The societal climate was shown by local people's propensities and mentalities, which could be an imperative. Aravind Eye Care hospital was at first hesitant to take part in the projects advertised. The rustic populace had the attitude that medical clinics were just for the rich, and they were not acclimated to sterile practices. In any case, the two associations contributed a ton of time and assets in attitudinal change through instruction, subsequently making societal worth in these districts. Inability to put assets in changing the mentalities of local people could have a pessimistic effect as shown via Care Kenya.

The ranchers partaking in the REAP task would skip work or contend among themselves because of acclimated perspectives (Ewart, 2005). Their unprofessionalism restricted the societal worth made as it contrarily affected usefulness and contracts with private exporters. To beat this imperative, Care Kenya invested energy and assets in attitudinal and hardworking attitudes change by instructing recipients.

CARE Kenya is to a great extent supported by worldwide givers, while Aravind Eye Care is generally self-supported. In the year 2007-2008, the Indian government gave Gram Vikas 30 percent of its financing, which was second just to global givers that gave 40%. Obviously, this relationship can be a limitation on the wanted societal worth, because of the expanded vulnerability of assets. The world of politics is, in this manner, liable to straightforwardly affect the association's capacity to make social esteem. Also, government might want to see transient outcomes from their feedback, while it is centered around accomplishing long haul objectives of societal incorporation and assembling networks. The firmness of how the assets are utilized may result in the societal worth not being created where it is required most. Generally speaking, all the three case associations reacted to the neglected requirements in the climate (Wallace, 2005).

Ace-animation:

Developmental experienced by Aravind Eye Care is viewed as a after effect of the association' supportive of dynamic conduct as they tenaciously sought after amazing open doors and commencement of activity. Since the foundation of Aravind Eye Care Hospital, per year, the association expanded the amount of beds to help the admitted and new patients. The association is seen favorable to dynamic by guaranteeing its administrations arrived at about the most extreme quantity of patients, and it has created emergency clinics in provincial regions. Eye Care Hospital additionally lead camps per year in country regions, exhibiting consistent activity.

In addition, notwithstanding the proper, but sufficient degree of ICT innovation, it is taking part in persistent quest for the proper innovation to interface each of the five emergency clinics to the eye associated camps. Specialists appointed into the emergency clinics will then associate in interaction to patients in far off regions.

CARE Kenya's case shows that after the disappointment of CMU, they expected to show favorable to liveliness in tracking down creative ways of keeping helping the ranchers associated with the REAP project. The REAP venture's supervisor recognizes the requirement for a steady quest for answers for the current difficulties looked by the undertaking. The supportive of dynamic conduct is important to make due (CARE Kenya). Generally speaking, just Aravind Eye Care was favorable to dynamic in friendly worth creation (Zahra. et al, 2009)

Risk Management:

Hazard accepting implies seeking after open doors regardless of current assets. Along these lines CMU accepting danger as they gave credits, notwithstanding not being monetarily confident. A critical danger was taken in anticipation of getting a more noteworthy return. Nonetheless, the danger taking conduct didn't work out in support of CMU as it neglected towards monetarily attainable. The requirement for societal ventures that wary mentality to hazard and attempt about inside and out evaluation, prior to making any asset arrangements (Weerawaardena and Mort, 2006). While being careful is important to guarantee endurance, this disposition ought not restrain development. As referenced previously, Aravind Eye Care get effective into developing their drives. The association might have got embraced

dangers to accomplish this development. In any case, there is no particular reference to the associations' way to deal with hazard in the writing. Accordingly, in light of CARE Kenya, is that dangers and alert ought to be overseen adequately. Generally, none of the associations shown hazard the executives conduct. In spite of the fact that CARE Kenya is the main daring person, it doesn't appear to oversee hazard.

Systems and Organizations:

The three separate societal developmental structure has been assembled to different associations to play their significant roles. Aravind Eye Care Hospital has setup Aurolab, that is developed by seven foundations, it has made minimum expenses on visual deficiencies treatment. And works on establishing focal points in sponsored costs. CARE Kenya's REAP project has approached the worldwide business sectors through the private cultivation organization, Vegpro. The associations agreements to REAP, decides the outcome of their business to the global market.

CARE Kenya's boss interest was the expanded trouble, that encountered into acquiring outer assets. This has provoked CARE Kenya to make an attempt in market methodology. Disappointment of the market created technique, restricted the societal worth made association (Weerawardena .et al, 2010)

Conclusion

The review surveyed about friendly endeavors of emerging nations make societal esteem over advancement, hazard the executives and proactive conduct. Moreover, the examination recognized on the off chance that the mentioned societal ventures have being compelled through their societal objectives, climate and requirements for supportability in this cycle. Dissected incidents give a few huge examples and bits of knowledge on the most proficient method to cultivate innovative culture that targets battling the issues that make destitution and societal rejection, adding to the group of information. The incidents generally showed components of societal worth conception. Imaginative new methodologies that suggest items in addition to administrations providing food to poor on societal basis are inescapable. Obviously, Gram Vika's has practiced advancements in providing quantity program developments. Participating the gig creation and practical development remains crucial as demonstrated by Aravind Eye Care. Furthermore, while it is evenhanded to offer free types of assistance to poor people, installment for these administrations by the individuals who can bear is commendable for the societal venture's maintainability. Local area contribution shows the learning of individuals about the environmental factors are important, and will help out in maintain and creating different methodologies in solving the societal problems. Supportive of dynamic and hazard the executives conduct is significant in SE. The free loaning strategy by CMU was a danger adopting strategy, rather than a danger the executives measure, which prompted its disappointment, going against Weerawardena and Mort (2006). The societal purpose of solving the societal issues has adapted a critical societal approach, but Gram Vika's has changed his goals many time. Societal endeavors wants the poor to work in their organizations and associations, in this way more work can be produced for the poor. Care Kenya's REAP program along with Vegpro has also offered business sectors globally. The utilization of proof from different examinations, which might have been obsolete, is the impediment of this review. Talking with directors of these societal endeavors could have improved it. In spite of this, the discoveries of this exploration are significant for creating nations' strategy producers in helping societal business visionaries to address cultural issues, enunciated by the MDGs and in manageability fulfillment. Created nations should profit from discoveries and suggestions of this concentrate in perceiving a need to assist societal business people in managing neediness. Creating nations' states need to devise arrangements that energize the organization of government plans (for example financing and nearby ability) and societal ventures. Legislatures might build methodologies which include contributing awards in the area where these assets are required most, taking into consideration the advancement of societal entrepreneurship. Moreover, most of the country like in Kenya, poor are smallholder ranchers who need appropriations., as farming adds only 25% of GDP in that area. At last, state run administrations ought to form programs that would remunerate development and support business venture by giving business-abilities preparing to NPOs and additionally friendly undertakings. This will encourage development of societal ventures.

References

Alvord, S.H., Brown, L.D. and Letts, C.W., 2004. Social entrepreneurship and societal transformation: An exploratory study. *The journal of applied behavioral science*, 40(3), pp.260-282.

[Alvord, SH, Brown, LD and Letts, CW 2004. 'Social...' - Google Scholar](#)

Austin, J., Stevenson, H. and Wei-Skillern, J., 2006. Social and commercial entrepreneurship: same, different, or both?. *Entrepreneurship theory and practice*, 30(1), pp.1-22.

[Austin, J Stevenson, H and Wei-Skillern, J... - Google Scholar](#)

Bornstein, D., 2007. *How to change the world: Social entrepreneurs and the power of new ideas*. Oxford University Press.

[Bornstein, D 2004. How to Change the World: Social... - Google Scholar](#)

Covin, J.G. and Slevin, D.P., 1991. A conceptual model of entrepreneurship as firm behavior. *Entrepreneurship theory and practice*, 16(1), pp.7-26.

[Covin, JG and Slevin, DP 1991, 'A Conceptual Model...' - Google Scholar](#)

Kalungu, J.W. and Harris, D., 2013. Smallholder farmers' perception of the impacts of climate change and variability on rain-fed agricultural practices in semi-arid and sub-humid regions of Kenya. *Journal of Environment and Earth Science*, 3(7), pp.129-140.

[Alila, PO and Atieno, R 2006. Agricultural Policy... - Google Scholar](#)

Ewart, T., 2005. CARE Kenya: making social enterprise sustainable.

[Ewart, T 2005, CARE Kenya: Making Social Enterprise... - Google Scholar](#)

Kariuki, P., 2010. Non-profit Organizations Need to Generate Own Wealth. *The Mercury*, p.6.

[Kariuki, P 2010, 'Non-profit Organizations ... - Google Scholar](#)

Mehta, S. and Kalra, M., 2006. Information and Communication Technologies: A bridge for social equity and sustainable development in India. *The International Information & Library Review*, 38(3), pp.147-160.

[Mehta, S and Kalra, M 2006, 'Information...' - Google Scholar](#)

Nielsen, C. and Samia, P.M., 2008. Understanding key factors in social enterprise development of the BOP: a systems approach applied to case studies in the Philippines. *Journal of Consumer Marketing*.

[Nielsen, C and Samia, P 2008, 'Understanding...' - Google Scholar](#)

Okpara, J.O. and Halkias, D., 2011. Social entrepreneurship: an overview of its theoretical evolution and proposed research model. *International Journal of Social Entrepreneurship and Innovation*, 1(1), pp.4-20.

[Okpara, JO and Halkias, D 2011, 'Social ... - Google Scholar](#)

Peattie, K. and Morley, A., 2008. Eight paradoxes of the social enterprise research agenda. *Social enterprise journal*.

[Peattie, K and Morley, A 2008\), ' Eight Paradoxes... - Google Scholar](#)

Rangan, V.K. and Thulasiraj, R.D., 2007. Making sight affordable (innovations case narrative: the Aravind eye care system). *Innovations: Technology, Governance, Globalization*, 2(4), pp.35-49.

[Rangan, VK and Thulasiraj, RD 2007, 'Making Sight... - Google Scholar](#)

Roy, A. and Roy, M., 2010. Managing and leveraging poverty: Implications for teaching international business. *Journal of Teaching in International Business*, 21(1), pp.4-26.

[Roy, Aand Roy, M 2010, Managing and Leveraging... - Google Scholar](#)

Seelos, C. and Mair, J., 2005. Social entrepreneurship: Creating new business models to serve the poor. *Business horizons*, 48(3), pp.241-246.

Seelos, C and Mair, J 2005, 'Social Entrepreneurship:... - Google Scholar

Wallace, B., 2005. Exploring the meaning (s) of sustainability for community-based social entrepreneurs. *Social Enterprise Journal*.

Wallace, B 2005, 'Exploring the Meaning(s) of Sustainab... - Google Scholar

Zahra, S.A., Gedajlovic, E., Neubaum, D.O. and Shulman, J.M., 2009. A typology of social entrepreneurs: Motives, search processes and ethical challenges. *Journal of business venturing*, 24(5), pp.519-532.

Zahra, SA, Gedajlovic, E, Neubaum, DO, and Shulman,... - Google Scholar

Weerawardena, J., McDonald, R.E. and Mort, G.S., 2010. Sustainability of nonprofit organizations: An empirical investigation. *Journal of World Business*, 45(4), pp.346-356.

Weerawardena, J, Mcdonald, RE and Mort, GS 2010,... - Google Scholar

REGULATORY AND LEGAL ISSUES OF CRYPTOCURRENCIES IN EU. HOW CRYPTO IS CHANGING THE GLOBAL LEGISLATIONS

Renata KAU

*Phd., European University of Tirana, Faculty of Law Political Sciences and International Relations,
Department of Law*

ORCID: 0000-0002-8781-0473

ABSTRACT

The aim of this paper is to analyse the Albanian and recent legal framework initiatives of the European Union and beyond in relation to cryptocurrencies. According to the Bitcoin Glossary a cryptocurrency is a digital or virtual currency employing cryptography to provide security and verify transactions on its network and at the time of writing the dominant specie is Bitcoin. The first to develop the world's first cryptocurrency was the anonymous inventor Satoshi Nakamoto in late 2008.

In this paper there are used different research methods such as the literature review, the descriptive research, the analytical research and the applied research.

The use of cryptocurrencies has its positive and negative sides. For their promoters cryptocurrencies offer many benefits, including greater speed and efficiency in foreign payments by promoting financial inclusion. Also, being decentralized they are immune from the intervention of banks and governments. For the European vigilance authorities the anonymous nature of digital currencies has made them very attractive to criminals, that's why cryptocurrencies have been associated to black market transactions, money laundering, illicit activities and tax evasion. On the other hand, the lack of a precise legal framework makes it impossible to implement the legal and contractual protection of the interests of users, who, as a result, may be exposed to significant economic losses, for example in the case of cessation of a platform activity of online exchange where personal digital wallets are held.

Thanks to the spread of Bitcoin in recent years many governments around the world are taking measures to regulate, restrict or ban the use and sale of bitcoin. Although cryptocurrencies are generally considered legal throughout the European Union, regulations for cryptocurrencies, and consequently for Bitcoin, may vary from one Member State to another. Therefore, there is a need for the drafting of a uniform legislation for the whole of Europe.

Keywords: cryptocurrencies, Bitcoin, legal issues, EU legislation

1. INTRODUCTION

There are many definitions of cryptocurrencies, but due to the aim of this study, we will refer to the definition of cryptocurrencies in MICA. According to Article 3 (2) of MICA 'crypto-asset' means a digital representation of value or rights which may be transferred and stored electronically, using distributed ledger technology or similar technology. If I were to make a brief history of cryptocurrencies, referring to a relevant literature on this topic, I would remark that cryptocurrencies appeared in the 90s as an innovation following the development of technology and of the Internet (Clemons et al., 1996; Munoz, J.M. & Frenkel, M., 2021:3). The digital transformation inspired companies in many fields to adopt new business development models in line with the technological revolution. It seems that in the field of currencies, the latest innovation that seeks to replace or add to the traditional forms of payment a new format for currencies are cryptocurrencies. There are several reasons that different authors list in relation to the development of cryptocurrencies. Among these we can list: the modernization of payments as part of the technological revolution; the ensuring of profits in investments in technology; the universal nature of particular cryptocurrencies such as Bitcoin, which are exchangeable anywhere without the intervention of third parties; the third party service costs that did not enable financial services in less developed countries; the lack of security of current payment systems; the lack of convertibility

or unavailability of funds in poor countries where current financial systems present problems such as high interest rates on credit cards or even in many other aspects; the anonymity or the pseudonymity which is sometimes considered positive for people who want to maintain privacy, but which has had many negative effects by making cryptocurrencies used for criminal activities (Girasa, R., 2018:2).

Bitcoin is the first decentralized virtual cryptocurrency and the most widely used today out of all the other cryptocurrencies that came after it. Bitcoin is the creation of a computer programmer with the pseudonym Satoshi Nakamoto that in 2008 came as a new electronic money system that is completely peer-to-peer, without trusted third parties. Bitcoin is considered the newest technology to serve the function of money, an invention that exploits the technological possibilities of the digital age by moving economic values in time and space, thus solving a permanent problem of human history (Ammous, S., 2018). Bitcoin's main impact has been to enable the world's population to rethink how a currency should work, paving the way for a new monetary system for the humanity (Champagne, P., 2014:349).

The use of Bitcoin and other cryptocurrencies with all the positive aspects also highlights many problems. First of all, it is not easy for anyone to understand how cryptocurrencies work, so they cannot be used by everyone. The biggest disadvantage of cryptocurrencies is their high volatility since their price can rise and fall suddenly, bringing instability. Cryptocurrencies have significant scaling issues because once they reach a certain level, they run into issues that prevent large-scale transaction management slowing down the speed of the execution of transactions leading to financial losses. Users with less experience are at risk of hacking and fraud, as practice has shown.

The expansion of the use of cryptocurrencies as well as the benefits and risks of their use have made many countries in the world create their legal framework at a national level. Also, the European Union has recently taken initiatives for a regulation at a community level. Regulations are also expected at an international level.

From a simple analysis it is noticed that an element that has been neglected is the legal basis on which it is possible to own cryptocurrencies and crypto wallets. The closest existing basis for such legal ownership in common law countries is that of bailment, which traditionally covered leaving an item in store but retaining ownership, or alternatively the law of trusts. While in civil law jurisdictions, the law of the agency can be applied (Haynes, A. & Yeoh, P., 2020:25). From the point of view of the jurists, crypto-currencies arise a new asset, or species of property or possession. Therefore, they enable the right of protection according to the instruments in the European Convention on Human Rights. Given their status as property, cryptocurrencies are potential objects of a civil process, such as in case of non-payment, or of a criminal process if they are transferred as a result of theft or fraud (Fox, D. & Green, S., 2019:555).

Albania is one of the first countries in Europe to regulate cryptocurrencies. Since 2020, the law "On financial markets based on distributed ledger technology" has entered into force in Albania. This law paves the way for the use of cryptocurrencies in the country. The law affects only the Exchange and not the part of the production of cryptocurrencies, which are mostly produced in Albania and which according to an interview of the expert on cryptocurrencies Besmir Semanaj in "Mcn Economy" should be the focus of the government. According to him, Albania is not ready in any aspect, since Albania lacks the technological and human capacities for monitoring the cryptocurrencies. In Albania, we do not have persons trained to detect crimes that occur through cryptocurrency, as well as to detect money laundering through cryptocurrency. Also, referring to a recent article on shqiptarja.com, so far no entity has been reported to be licensed to carry out activities related to cryptocurrencies, despite the fact that the police has identified cases of illegal activities.

The European Union intends to promote the development of these technologies and their use at an European level, while also aiming at protecting users. The EU is working on new regulations to reduce risks and increase the potential of cryptocurrencies. Actually, the European Parliament has approved two regulatory proposals aiming to regulate the cryptocurrency sector.

On October 5, 2022, the European Council published the approved text of Markets in Crypto Assets Regulation (MICA), which is expected to be officially approved by the European Parliament. While according to the Press Release of the Council of EU of December 7, 2022, in that date in order to expand

the scope of the existing regulatory framework and close potential loopholes, the Council of the EU agreed on the Anti-Money Laundering Regulation (AML) and the new directive (AMLD6). Together with the proposal for a reformulation of the funds transfer regulation, on which an agreement has already been reached with the European Parliament, these will form the new EU regulation on LPP once adopted.

These two texts should represent the basis of a new regulation of the sector and will now have to pass through the scrutiny of other European institutions and governments. The new regulations aim to ensure legal certainty, support innovation, protect consumers and investors, and guarantee financial security.

The new anti-money laundering rules provide for the collection of accessible information by the authorities regarding the origin of the transaction and the identity of the beneficiary. The EBA should also establish a register of companies in the sector considered to be at high risk in terms of potential illegal activities and a list of service providers that do not comply with the regulations. They should make a preliminary check before making the funds available to the recipient. This is to verify that the entity has not been subject to restrictive measures and that there are no risks to money laundering or terrorist financing.

The aim of the European legislator is to guarantee cryptocurrency users more transparency and more information on costs and risks by enabling the European Financial Instruments and Markets Authority (ESMA) and the European Banking Authority (EBA) to oversee the issuance of certain tokens. They also urge the European Commission to take into account the climate impact of cryptocurrency extraction activities.

While MEPs see the passage of these regulations as an important step in ensuring consumer protection and legal certainty, companies in the industry, however, do not seem so enthusiastic considering that the proposed anti-money laundering legislation violates the privacy of cryptocurrency holders.

Regarding international regulation, recently on October 11, 2022, the Financial Stability Board (FSB) published a public consultation on a proposed framework for the international regulation of crypto-asset activities (<https://www.fsb.org/>).

2.MATERIALS AND METHODS

In order to realize this research paper are used primary and secondary sources as well as materials from the web. The literature regarding the legal treatment of cryptocurrencies is limited as the legal regulations at the national, European and international level are still in process. For the realization of the tabular data, it is referred to different sources from the Internet. In this paper there are used different research methods such as the literature review, the descriptive research, the analytical research, the statistical research, and the applied research.

3.FINDINGS AND DISCUSSION

3.1. Markets in Crypto Assets Regulation (MICA)

In the last decade, cryptocurrencies are being used more and more within the European Union. Many Member States have already their own national regulations in this field, and in order to avoid contrasts between national legislations, it was considered necessary to harmonize these rules in a single regulation within the EU framework.

In 2020, the European Commission proposed the Markets in Crypto Assets Regulation (MICA) as part of the digital finance package. In fact, this package also contains the Digital Operational Resilience Act (DORA) and the Distributed Ledger Technology (DLT) pilot regime proposal. On October 5, 2022, the European Council published the approved text of MiCA, which is expected to be officially approved by the European Parliament. MICA's main objectives are the security of law, the promotion of technological development, the protection of consumers and investors from potential risks and the integrity of the market, as well as the achievement of financial stability.

MiCA aims to regulate the issuance, the offering to the public and the admission to trading of crypto-assets as well as the regulation of the provision of certain crypto-asset services in the EU. This

Regulation applies to persons who deal with the issuance of crypto-assets or provide services related to crypto-assets in the European Union.

In article 3 of the Regulation, are given some important definitions in relation to 'crypto-assets', 'crypto-asset service', 'issuer of crypto-assets', 'crypto-asset service provider'. In the following, MICA defines some rules for issuers and crypto-asset providers in relation to transparency, regulatory requirements for authorization, for operation, organization as well as protective measures for all actors of crypto-asset services. The norms foresee some obligations for CASP (Crypto-asset Providers) in order to inform consumers about the risks, costs and fees related to these operations.

According to MICA, crypto asset service providers must be authorized by a competent authority in an EU member state to perform these services. Also, based on MICA the issuers of crypto-assets that are not e-money-tokens or asset-referenced tokens should publish white papers and other communications on their website. While issuers of e-money tokens must be authorized as a credit institution (e.g., a bank) or an e-money institution and must produce white papers too.

Regarding the provision of payment services in the EU, crypto-asset service providers will be subject to the EU Money Laundering Directive, transactions will be monitored and Anti Money Laundering AML requests will be reported. It will be the responsibility of the EBA to maintain a public registry of cryptocurrency services that do not comply with the rules set by MICA.

A special attention will be paid to customer care. In order to fulfill one of its objectives that is the integrity of the market based on the existing EU market abuse regime for financial instruments MICA settles a market abuse regime for crypto-assets.

No less important are the rates on the environmental impact of cryptocurrency activities, especially in relation to energy consumption. Crypto-asset Providers will have to publicly inform on environmental and climate impact data. In this regard, ESMA will be engaged in the drafting of standard projects for the presentation of information regarding the main negative impacts on the environment and climate.

3.2. Regulation of cryptocurrencies around the world

If we make a brief analysis of the statistical data presented in the table and collected from sources cited in the references, we can come to the conclusion that the legislative bodies and governments around the world have started the process of regulating cryptocurrencies as a necessary process for the promotion of innovation but also for the prevention of risks related to the activity of cryptocurrencies. Even as we analyzed above, the European Union has taken some important initiatives in this aspect, which will help in harmonizing the legislation of the Member States. If we were to refer to the United States, the regulations vary from country to country. Central Africa is the second country in the world after El Salvador to designate Bitcoin as legal tender. While China is one of the countries which has banned all crypto transactions and crypto services.

Table 1. Regulation of cryptocurrencies around the world

	<i>Cryptocurrencies</i>	<i>Cryptocurrency exchanges</i>	<i>Cryptocurrency Regulation</i>
United Kingdom	Not legal tender	Legal, required to register	Partly Regulated/Regulation in Process
United States	Not legal tender	Legal, regulation varies by state	No specific Laws /Regulation in Process
Canada	Not legal tender	Legal, required to register	Partly Regulated/Regulation in Process
EU	Legal, member-states may not introduce their own cryptocurrencies	Regulations vary by member-state	Partly Regulated/Regulation in Process
Switzerland	Legal, accepted as payment in some contexts	Legal, regulated	Partly Regulated/Regulation in Process

UAE	Not legal tender	Legal, required to register	Partly Regulated/Regulation in Process
Central Africa	Legal tender	Legal, regulated	Partly Regulated/Regulation in Process
South Africa	Not legal tender	Legal, required to register	No specific Laws/Regulation in Process
Singapore	Not legal tender	Legal, required to register	Partly Regulated/Regulation in Process
Hong Kong	Not legal tender	Legal, required to register	Partly Regulated/Regulation in Process
China	Not legal tender	Illegal	Partly Regulated/Regulation in Process
Australia	Legal, treated as property	Legal, required to register	Partly Regulated/Regulation in Process
Japan	Legal, treated as property	Legal, required to register	Partly Regulated/Regulation in Process
South Korea	Not legal tender	Legal, required to register	Partly Regulated/Regulation in Process
India	Not legal tender	Regulations being considered	neither legalizing nor penalizing its use
Latin America	Laws vary by country	Sparse regulation, laws vary by country	Partly Regulated/Regulation in Process
Albania	Not legal tender	Legal, required to register	Partly Regulated/Regulation in Process

3.3. Two relevant cryptocurrency disputes

The judicial practice related to cryptocurrencies is increasing more and more both in the national contexts as well as in the European and international contexts. In this research paper, I have brought 2 cases of judicial practice that have highlighted once again the importance of legal regulations regarding cryptocurrencies.

3.3.1. United States of America v. Ross William Ulbricht, No. 15-1815-cr (2d Cir. May 31, 2017)

The case involves a slew of cyber and organized crime-related offenses of the Silk Road creator Ross William Ulbricht. The defendant created this criminal market on the Internet in order to facilitate the sale and purchase of illegal goods and services while maintaining the anonymity of the identities of its users. In order to anonymize illegal transactions, Silk Road operated on "The Onion Router" network, designed to hide IP addresses and distributed around the world and including a Bitcoin-based payment system that erases the identities and locations of users. The defendant had a large and paid staff that dealt with the administration of Silk Road. After investigating the online market, agents discovered and arrested the creator of Silk Road, Ross Ulbricht. In addition to the over \$183 million, the US government seized \$18 million in Bitcoin from Ulbricht's Bitcoin wallet, accessed through his laptop. The government was able to trace the transaction history of the coins using blockchain data. Most of the seized Bitcoins came from Silk Road servers located in Iceland to which only Ulbricht had access. Additionally in 2015, the US Department of Justice seized over a billion dollars worth of Bitcoin linked to the Silk Road website.

Ulbricht was also accused of ordering the murders of several people who had threatened his privacy and those of Silk Road users, but there was insufficient evidence for this charge.

In conclusion, Ross William Ulbricht was convicted of 7 non-violent charges (distributing narcotics, distributing narcotics by means of the Internet, conspiring to distribute narcotics, engaging in a continuing criminal enterprise, conspiring to commit computer hacking, conspiring to traffic in false identity documents, and conspiring to commit money laundering) and sentenced him to life in prison.

3.3.2. Ion Science Ltd and Duncan Johns v. Persons Unknown, Binance Holdings Limited and Payward Limited, Commercial Court, (December, 2021)

In the case in question, Mr. Duncan Johns, director of Ion Science Ltd, was contacted by several people claiming to be specialist advisers to a Swiss investment firm known as Neo Capital. Among these people was included a consultant named Ms. Black.

Firstly, Ms. Black convinced Johns to make initial investments in Ethereum and Dimecoin. In good faith, Mr. Johns provided remote access to his computer to Ms. Black so that she could manage Mr. Johns' investments. Ms. Black accessed into Mr. John's computer, managing to transfer money from Mr. Johns' personal bank account to his Coinbase account and then converting the fiat currency to Bitcoin. The Ethereum and Dimecoin investments were successful and brought a profit to Mr. Johns who made a second investment in two ICOs (Initial Coin Offerings) Uvexo and Oileum, this time using funds received from Ion Science Ltd. Even in this case, he gave remote access to his computer to make the transfers and appropriate actions for the investments. A few months later, Mr. Johns was informed by Ms. Black that he had made £15 million worth of profits from the Oileum investment, but to receive the profits he had to pay a commission. Even in this case, to perform the necessary actions for the payment of the commissions, Mr. Johns gave access to his computer to Ms. Black. But after that the promised profits did not transpire. Mr. Johns discovered that Neo Capital was not a real company as it did not appear in the Swiss company register and he had fallen prey to a scam by a shell company. Meanwhile, the Swiss regulator had issued a warning that it could offer unauthorized services. There was no reaction from Neo Capital. It was later revealed by expert evidence (Blockchain analysis) that a significant portion of Bitcoin was held in Binance and Kraken accounts.

In their court application, the applicants sought to recover the embezzled Bitcoin by revealing the true identity of the unknown persons and securing their assets. The information needed to reveal the identity of the fraudsters was sought from cryptocurrency exchanges Binance and Kraken (in which blockchain analysis evidence revealed that some or all of the Bitcoin had been transferred).

In order to recover the amounts invested and lost in the fraudulent scheme, the parties submitted to the Court several requests regarding a proprietary injunction, a worldwide freezing order. In addition to the above, were requested an ancillary disclosure order against persons unknown and a Bankers Trust order against Binance and Kraken. A Bankers Trust Order is a type of court order for third-party discovery that requires a bank or financial institution to disclose confidential information or documents in order to support an asset tracing claim. In the end, permission was sought to serve outside the jurisdiction and by alternative means.

The High Court granted the orders sought on the ex parte application. In the first instance, referring to previous judicial precedents (*AA v Persons Unknown* 2019), the court concluded that cryptoassets can be treated as property granting a proprietary injunction in respect of Bitcoin, recognising that it may amount to "property". Second, the Court noted that there have been a number of cases recognizing that it is possible for a court to issue claims and make orders against unknown persons, as long as the description used is sufficiently certain to identify the persons involved or not. This is also the first case in which a court has allowed an independent Bankers Trust out-of-jurisdiction injunction against cryptocurrency exchanges.

Regarding the jurisdiction, the Court considered that the appropriate forum was England, referring in this case (in absence of previous practices regarding the lex situs of cryptocurrencies) to the analysis of Professor Andrew Dickinson, in his book "Cryptocurrencies in Public and Private Law", that the lex situs of a cryptoasset is the place where the relevant participant in the Bitcoin system (in this case the person or company who owns the Bitcoin) is domiciled.

4. CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

In this research paper I have tried to make a modest analysis of the cryptocurrencies and of the benefits and risks related to them. The problems that have appeared in judicial practice have put the national, European and international legislators in front of the responsibility of drafting a legal framework. From this study, it was observed that countries all over the world have started the process of their adjustments at a national level.

On the one hand, with the regulation of cryptocurrencies innovation will be stimulated as an inevitable part of the development of technology, enabling a modernization of payments, profits from investments in technology, a universal spread of cryptocurrencies, a reduction of transaction costs. But on the other hand, the uncontrolled use of cryptocurrencies has brought risks for its inexperienced users, who have often fallen prey to frauds and hackers. Meanwhile, their unstable character leads to a lack of stability, putting users' wallets at risk.

In Albania, even though there is a law on cryptocurrencies, it seems that it is not active, because it needs to be completed with by-laws and currently, we do not have registered companies that deal with these activities, even though there have been cases of illegal practice. There should be a specific regulation for the production of cryptocurrencies in the country with attention to the energetic impact. From a practical point of view, it is necessary to train special structures for monitoring activities related to cryptocurrencies.

Meanwhile, in the European Union, the recently approved important regulations such as Markets in Crypto Assets Regulation (MICA), the Anti-Money Laundering Regulation (AML) and the new directive (AMLD6) which are expected to be officially approved by the European Parliament have been published. While the Financial Stability Board (FSB) has recently published a public consultation on a proposed framework for the international regulation of crypto-asset activities.

In my opinion, the text of the Markets in Crypto Assets Regulation (MICA) should be taken into consideration for the drafting of the international regulations.

REFERENCES & BIBLIOGRAPHY

- Ammous, S., (2018), *The Bitcoin standard. The decentralized alternative to Central Banking*, Wiley
- Champagne, P., (2014), *The book of Satoshi. The Collected Writings of Bitcoin Creator Sakoshi Nakamoto*, E53 Publishing LLC
- Fox, D. & Green, S., (2019), *Cryptocurrencies in public and private law*, Oxford University Press
- Girasa, R., (2018), *Regulation of Cryptocurrencies and Blockchain Technologies. National and International Perspectives*, Palgrave Studies in Financial Services Technology
- Herlin, P., (2015), *Apple, Bitcoin, Paypal, Google: La fin des banques? Comment la technologie va changer votre argent*, Groupe Eyrolles
- Haynes, A. & Yeoh, P., (2020), *Cryptocurrencies and Cryptoassets, Regulatory and Legal Issues*, Informa Law from Routledge
- Munoz, J.M. & Frenkel, M., (2021), *The economics of cryptocurrencies*, Routledge
- Rodrigues, G. & Kurtz, L., (2019), *Cryptocurrencies and anti-money laundering regulation in G20*, Institute for Research on Internet and Society
- Annexes to the European Commission, (2020), *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937*
- European Commission, (2020), *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937*
- Ligj Nr. 66/2020 Për Tregjet Financiare të bazuara në teknologjinë e regjistruar të shpërndarë
- Vigna, P. & J. Casey, *How Bitcoin and digital money are challenging the global economic order*, St, Martin's Press, New York (e-book)

Ion Science Ltd and Duncan Johns v. Persons Unknown, Binance Holdings Limited and Payward Limited, Commercial Court, (December, 2021)

United States of America v. Ross William Ulbricht, No. 15-1815-cr (2d Cir. May 31, 2017)

<https://www.fsb.org/>

<https://www.investopedia.com/cryptocurrency-regulations-around-the-world-5202122>

<https://complyadvantage.com/insights/cryptocurrency-regulations-around-world/#:~:text=Cryptocurrency%20exchanges%20are%20legal%20in,submit%20reports%20to%20the%20authorities>.

<https://shqiptarja.com/lajm/nga-2023-prodhimi-dhe-transaksionet-me-kriptoaluta-ne-shqiperi-do-te-tatohet-me-15-eksperti-akt-i-nxituar-nxit-informalitetin-ne-sektor>

<http://www.mcntv.al/2022/06/10/kriptoalutat-semanaj-mbi-ligjin-e-ri-u-nxit-n-shqiptar-t-t-investojn-premtohet-parajsa>

<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/12/07/anti-money-laundering-council-agrees-its-position-on-a-strengthened-rulebook/#:~:text=The%20new%20EU%20anti%2Dmoney,and%20information%20about%20their%20customers>.

<https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/11/22/africas-growing-crypto-market-needs-better-regulations>

COCOA FARMERS' AWARENESS AND USAGE OF COMPOST AND BIOCHAR AS SOIL AMENDMENTS IN GHANA

Dadson Awunyo-Vitor¹, Andrew Daymond², Amos Quaye³, Godfred Awudzi³, Laura AtuahLumbani Mwafulirwa², John Hammond², Chris Turnbull², Fiona Lahive², Sean Coole², Tom Sizmur², Steve Robinson², Paul Hadley²

¹*Kwame Nkrumah University of Science and Technology*

²*University of Reading*

³*Cocoa Research Institute*

ABSTRACT

Compost and biochar are organic soil amendments that can be used to improve soil fertility and crop yield. Although farmers have ready access to materials that can be used to prepare compost and biochar, they often do not use organic soil amendments. The purpose of the study was to explore cocoa farmers' awareness and usage of compost and biochar on their farms and make recommendations to increase adoption. A survey was created to collect data from 150 cocoa farmers in Ghana using a questionnaire. Data for the study was analysed using descriptive and inferential statistics. Descriptive statistics included frequencies, percentages and means while inferential statistics included Kendall coefficient of concordance with the help of SPSS software. The respondents identified declining soil fertility and high cost of farm inputs, particularly chemical fertilizer, as the major constraints to cocoa production. The farmers attributed low cocoa yields to declining soil fertility. Only a small percentage of farmers used poultry manure as a soil amendment and none of the farmers used compost and biochar as a soil amendment on their cocoa farms. However, farmers were willing to buy compost and biochar for application to their cocoa trees and also willing to learn how to prepare these amendments. The findings suggest that the reason for low adoption is because farmers are not aware of the importance of compost or biochar as a soil amendment for improving cocoa productivity. Therefore, education and training on the preparation and use of these soil amendments is very important to increase adoption. The Ghanaian government, through the Ghana Cocoa Board (Cocobod) should lead the education and training of the farmers by establishing demonstration farms. Furthermore, the National Board for Small Scale Industries (NBSSI) should collaborate with Cocobod to support individuals to establish compost and biochar production enterprises to create organic fertilisers to sell to farmers. Finally the agricultural input dealers should be encouraged to buy and sell these soil amendments as well.

Keywords: Soil fertility, Compost, Biochar, Cocoa farmers, Cocobod

Introduction

In Ghana the agricultural sector remains the largest sector of the economy with the cocoa subsector contributing about 31.8% of foreign exchange earnings. Until oil was discovered in Ghana, the agricultural sector had been the backbone of the Ghanaian economy. Despite the emergence of the oil sector, agriculture still contributes around 22% to GDP, provides employment to about 45% of the population, and contributes about 45% of all export earnings (ISSER, 2014). The cocoa sub-sector has therefore been very important based on its contribution to the agricultural sector and export earnings. It supported the overall growth in the agricultural sector by about 28% (ISSER, 2014), and is the third biggest export commodity and foreign exchange earner thereby contributing significantly to the nation's economic development.

Ghana used to be the leading producer of cocoa beans in the world. However, cocoa production in Ghana has declined and Ghana dropped to second position as the world's largest producer of cocoa beans in the world after Côte d'Ivoire. In Ghana, an estimated 800,000 farmers cultivate cocoa (Boahene et al. 1999) on relatively small plots of land typically less than 5 ha (Asamoah and Baah 2003), thus making it an important source of livelihood in the rural economy.

Due to the importance of the cocoa sector, the government has introduced several measures to improve cocoa production. These measures include: higher producer prices, support for the rehabilitation programme, fertilizer credit systems and liberalization of internal marketing of cocoa (International Cocoa Organisation 2007). In addition, the government encourages the formation of farmer associations and cooperatives, which is being used as a vehicle to educate and train farmers on cocoa production practices. These resulted in fluctuating improvement in the country's output levels; however, farmer's productivity has not seen much improvement. According to Appiah et al. (1997), the fluctuating increase in Ghana's cocoa output levels is as a result of the increase in area under cocoa rather than a productivity increase.

Depletion of soil organic matter is as a result of several years for cultivation coupled with inappropriate and inadequate applications of soil amendments is a major cause of low productivity in Ghanaian cocoa systems (Afrifa et al. 2018). Also, more recent study by Amponsah-Doku et al (2021) identified that improvements to soil fertility (including the use of compost) are important to close the yield gap. Thus, Ghana's deteriorating farm level productivity can partly be attributed to factors such as loss of soil fertility, poor management practices and aging cocoa trees resulting in yield gap (Kongor et al. 2017). There is the need to address the yield gap in order to make smallholder farming a sustainable livelihood, attract the unemployed youth into cocoa farming, and curb rural urban migration. Thus, without corresponding replenishment of essential nutrients, loss of soil fertility will lead to further decline in productivity (Appiah et al. 1997). Therefore, cost effective soil fertility management, that re-supplies all needed nutrients is essential for high cocoa productivity and critical for the economic viability of smallholder farm enterprises.

Soil amendments are any material that has been added to the soil to improve the chemical or physical properties of the soil (Davis et al. 2000). The two major classes of soil amendments are organic and inorganic soil amendments. Inorganic soil amendments are chemical fertilizers used by the farmers to improve productivity on their farms. The government of Ghana, in an attempt to improve cocoa productivity, supports cocoa farmers with free inorganic soil amendment (chemical fertilizers) through cocobod. However, in most cases the amount supplied to farmers is inadequate, and the fertilizers are found to decouple N and P cycles in agro ecosystems (Yadav et al. 2011). Nevertheless, farmers have concentrated on the application of inorganic soil amendments without proper and well-regulated plant nutrient management. This practice in cocoa farms has the potential of making the soil acidic, which interferes with the availability and the uptake of some-nutrients, such as P (Koko 2014) with negative consequences on productivity. Furthermore, other harmful effects include pollution of surface water bodies and chemical burn air pollution. Due to the price of these inorganic soil amendments most cocoa farmers are unable to afford the appropriate quantity needed for optimum productivity over and above those supplied by the government (Kpebesaan 2017).

Organic soil amendments such as compost and biochar have a positive impact on soils because they provide plant nutrients, build soil organic matter, improve soil structure, and increase microbiological activity (Antonious 2016). Organic soil amendments are particularly important in improving crop productivity through improved soil fertility (Shober and Maguire 2018). Organic soil amendments, such as compost and biochar, can be produced from locally available materials such as cocoa pod husks (CPHs). CPHs are considered by some of the farmers as a waste, and a vast quantity is being disposed off after beans has been extracted each cocoa season as a result of ignorance of its efficacy as an organic fertilizer source. Although some farmers use CPH in the manufacturing of local black soap, the majority of the populace is oblivious of its ameliorating effects on nutrient-depleted soils. However, CPHs are slow at releasing nutrients, relative to mineral fertilizers (Adeoye, Sridhar and Ipinmoroti 2001). According to Adani et al. (2007), cocoa pod husks (CPHs) can be used to prepare compost and biochar for use by cocoa farmers to improve soil fertility and productivity on smallholder cocoa farms (Meena and Biswas 2014).

Soil enriched with compost may substitute mineral fertilizer, which is expensive and plays a role in soil acidity over a long period of application (Adamtey et al. 2009). Compost has the potential to improve the soil quality and improve soil organic matter content as well as prevent loss of soil nutrient such as Nitrogen (N) from the soil via volatilization (Steiner et al. 2010). In addition, cocoa pod husk compost

has also been found to suppress the population of nematodes in cocoa farms and increase the health of soil (Kpebesaan 2017).

Biochar is a good source of carbon, improves soil properties for crop productivity, and helps in protecting the environment (Uzoma 2011). Both compost and biochar can be produced from CPHs, which are in abundance on cocoa farms. In addition, application of compost and biochar from cocoa pod husk on overused soil can improve the soil's physical characteristics that support crop growth.

Although the material to produce compost is readily available and it is easily prepared, the unanswered question is why cocoa farmers are not using compost and biochar to improve soil fertility on their farms. This study is designed to fill the knowledge gap on the awareness and usage of compost and biochar by cocoa farmers in Ghana. The study will help to identify sampled farmers' awareness levels and their perception and usage of the compost and biochar for soil fertility improvement.

Methodology

The study is concentrated in the southern part of Ghana (Figure 1) where cocoa production takes place. A multi-stage selection technique was adopted to select the respondents. In the first stage a soil map was used to identify four soil types across five agroecological regions. These soil types are Ferralsols, Lixisols, Nitisols and Acrisols, respectively (Figure 1). During the second stage, cocoa districts located in areas covered by the soil types were purposively selected based on the soil types. During the third stage, three operational areas (i.e. towns) were randomly sampled from the selected cocoa districts where questionnaire respondents were recruited (Table 1).

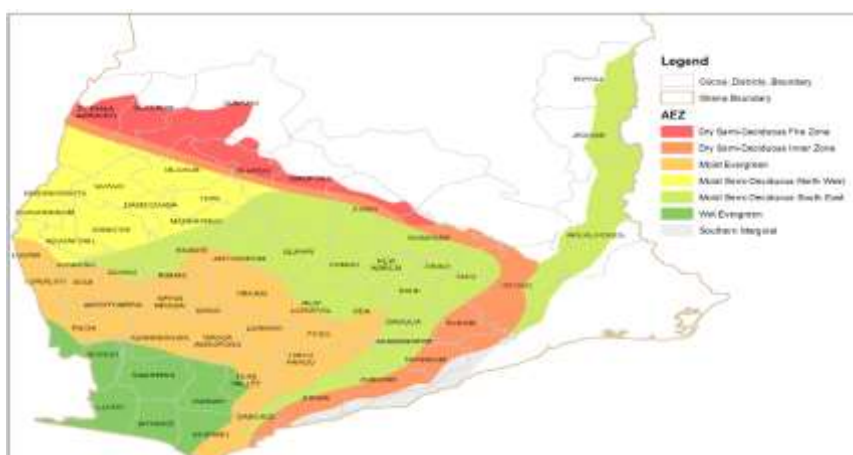

Figure 1: Soil map of cocoa growing areas in Ghana

The sampling frame for the study was adapted based on the number of farmers willing to take part in the study in each selected operational area. The Cocoa Extension Agents (CEAs) prepared a list of cocoa farmers they were working with in each operational area. Within all areas combined, 245 farmers were willing to take part in the study. The methodology of Krejcie and Morgan (1970) was used to set the sample size at 150 farmers. A simple random sampling technique was then used to select 150 individual respondents from the 245 candidate farmers within the sampling frame.

A structured questionnaire and interview guide was created and used to collect data and information from each respondent cocoa farmer. The farmers were asked to state challenges they faced with respect to cocoa farming and then rate or rank these challenges from most critical or important challenge that need immediate attention to less critical challenges.

Table 1: Agro-climatic region, soil type, cocoa districts and operational area where respondents were recruited

Agroecological regions	Soil Type	Cocoa District	Operational Area/ Town	Number of respondents
Wet Evergreen	Ferralsols	Anyinase	New Sanfo	10
			Akropong	10
			Sendu	10
Moist Evergreen	Lixisols	Asin Fosu	Homaho	10
			Kubekor	10
			Assin Foso	10
Moist Semi deciduous North West ecotype	Nitisols	Dadiesoaba	Dadiesoaba	10
			Mankesim	10
			Acherensua	10
Moist Semi deciduous South East ecotype	Acrisols	Kade	Pameng	10
			Tweapease	10
			Kade	10
Dry Semi deciduous Inner Zone	Lixisols	Nyakrom	Agona Namanwura	10
			Kwaanyako	10
			Agona Mensakrom	10
Total				150

Data and information collected from the respondents were analysed using descriptive statistics and content analysis. The socioeconomic characteristics of the respondents were presented using descriptive statistics such as frequency tables and percentages. The Kendall's Coefficient of Concordance (W) was used to assess agreement among the farmers with respect to the rating or ranking of challenges. The Kendall's W ranges from 0 (no agreement) to 1 (complete agreement). In order to calculate W, the sum of ranks for each challenge being ranked is represented by T.

Based on the above, the variance sum of ranks can be specified as follows:

$$\text{Var}_T = \frac{\sum T^2 - (\sum T)^2/n}{n} \quad [1]$$

Where Var represents variance and n denotes the number of constraints or challenges being ranked by the farmers. The maximum variance of T can be specified as:

$$m^2 (n^2 - 1)/12 \quad [2]$$

Where m represent the sample size. The formula for W Kendall's coefficient of concordance is given by:

$$W = \frac{(\sum T - (\sum T)^2/n)/n}{m^2 * (n^2 - 1)/12} \quad [3]$$

When equation 3 above is simplified then it will result in the estimation formula for W as:

$$W = \frac{12[\sum T^2 - (\sum T)^2/n]}{mn^2(n^2 - 1)} \quad [4]$$

Results and discussion

Demographic characteristics of the respondents

Table 2 and 3 presents demographic characteristics of the farmers interviewed. Table 2 presents characteristics that were captured as categorical variables while Table 3 presents characteristics that were captured as continuous variables. The results revealed that 84% of the respondents were household

heads. In all 113 male and 37 female farmers were interviewed comprising 75.3% and 24.7%, respectively, which aligns with the results of a survey carried out in 2017, which revealed that (74.8%) of the respondents were males while 25.2% were female (Asamoah and Owusu-Ansah, 2017). Male dominance of the cocoa sector was similarly reported by Kongor et al. (2017). Eighty-eight (58.7%) of the respondents are indigenes, while 41.3% are immigrants (Table 2). This result confirms the result of a survey by Cocoa Alliance, which found 58.9% of the respondents to be natives (Asamoah and Owusu-Ansah 2017). Further analysis revealed that over 90% of the migrants are from Ghana while the rest are from other West African countries. About 60% of the farmers interviewed are natives from the community where their farms are located. Hence, they are likely to receive support in times of need from their relatives and family members. Their actions in relation to use of technology will influence other family members to adopt such technology as they know their family member will not wilfully deceive them.

In a focus group discussion it was revealed that immigrants, as declared by the respondents, are second and third generation immigrants. They are children and grandchildren of those who established the cocoa farms. Generally, there are two main land tenure systems, which are operational in the cocoa growing areas in Ghana. These are referred to as 'Abunu' and 'Abusa' Under the 'Abunu' land tenure system, the immigrant farmer cultivates the land and upon maturity of the crops, the farm is shared between the landlord and the farmer into two equal parts. In the case of 'Abusa' land tenure system, the farm is divided into three equal parts and the landlord takes two parts and the tenants takes one part. In these land tenure systems the farm, including the land, then belong to the tenants and they can pass it on to their heirs as long as the cocoa trees remain on the land.

The majority of the respondents (82.7%) were married and 15% were divorced and are longer together with either their wives or husbands, while 4% were single. This result is not surprising because due to the location of the farms and the nature of the farming activities they need a partner to support them. Particularly as all the farms are located in a village quite a distance from town and the farming requires physical activities; hence, married people are better placed to survive under these conditions than unmarried farmers.

The majority of the farmers had some formal education; only 20.7% did not have any formal education. In all, 9.3% had primary education, and close to half of the respondents (42%) had middle school and/or junior high school education. There were five respondents with vocational training and three respondents had tertiary education (Table 2). The above result implies that the farmers can easily follow simple instructions to adopt and use agricultural technology. They can also comprehend the need for the adoption and use of improved agricultural technology; particularly those that will support yield increase and income such as compost and biochar. It is therefore not surprising that all the farmers interviewed stated that they were able to apply pesticide and inorganic fertilizer using the recommended dose.

Table 2: Demographic characteristic of the respondents – categorical variables

Questions/Statements	Sub-Levels	Frequency	Percentage (%)
Are you the head of the household?	Yes	126	84.0
	No	24	16.0
Gender of respondents	Male	113	75.3
	Female	37	24.7
Are a native?	Yes	88	58.7
	No	62	41.3
Marital status of the respondents	Married	124	82.7
	Cohabiting	1	0.7
	Separated	1	0.7
	Widowed	5	3.3
	Divorced	15	10.0
	Single	4	2.4
Educational level of the respondents	No formal	31	20.7
	Primary	14	9.3
	JHS/Middle school	63	42.0

	SHS/Secondary school	31	20.7
	Vocational/Training colleges	5	3.3
	Tertiary /University	3	2.0
	Others/ Professional qualification	3	2.0
De you access income from other sources apart from Cocoa farming?	Yes	113	75.3
	No	37	24.7

About 75% of the farmers interviewed have additional sources of income (Table 2). Most of the farmers (93.8%) derived their additional income from self-employment while the rest (6.2%) did so from being employees. A multiple response analysis revealed that about 72% of those in self-employment are petty traders, 13% are artisans, and 2.5% work as farm labourers on other farms.

The farmers can use income from other sources to support their cocoa farming activities when the need arises; the only challenge is that the percentage of income from these sources is low for most of the respondents. As most of the farmers derived over 70% of their annual income from cocoa cultivation, they are more likely to take investment in cocoa production seriously by adopting technology that will increase yield and income.

It was revealed in a focus group discussion that most of the farmers are engaged in other income generating activities because they cannot increase their income by expanding the area of cocoa under cultivation due to the lack of available land. Moreover, yields and, consequently, income from cocoa farming tends to fluctuate significantly. Therefore, farmers engage in other income generating activities to supplement their income from cocoa. One of the farmers stated “*in fact the money from cocoa is inadequate to survive me and my family for the year*”. The cocobod and non-governmental organisations (NGOs) encourage cocoa farmers to engage in alternative livelihood activities to supplement their cocoa farming income by providing training on entrepreneurship for the cocoa farmers.

Table 3: Demographic characteristics of the respondents- continuous variables

Demographic characteristics	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Age of the respondents	24.00	86.00	50.90	12.55
Experience in cocoa farming	1.00	43.00	16.56	8.80
Number of years stayed in community	2.00	82.00	36.30	18.62
Educational level (years)	0.00	20.00	7.58	4.80
Household size	1.00	21.00	6.91	4.36
Number of plots of cocoa farms	1.00	3.00	1.93	2.07
Size of Cocoa farm (Ha)	0.2	10.00	2.14	4.04

The minimum age of the respondents was 24 years with the maximum age being 86, with an average age of about 51 years (Table 3). This age profile is similar to the results of a survey conducted by Cocoa Alliance and Cocoa Research Institute of Ghana, which found the average age of respondents to be about 49 years (Asamoah and Owusu-Ansah 2017). Only a few of the farmers are young, which presents an opportunity for the government and NGOs interested in the cocoa sector and employment of the youth to educate them to venture into cocoa farming. This is very important in the face of high unemployment levels in the country. However, this can only be achieved if cocoa farming is seen as a profitable business by the youth. With increased yields, which can be achieved from the adoption of appropriate agronomic practices including use of compost and biochar, the youth will be willing to engage in cocoa farming as a source of employment, which has the tendency to reduce unemployment of the youth in Ghana. These activities will go a long way to guarantee the sustainability of cocoa production and government earnings from the cocoa sector.

The question “why are the youth not interested in farming?” was posed during the focus group discussion to understand the lack of interest of the youth in cocoa farming. One of the farmers stated “*Some of the youth have a lifestyle which is fuelled by illegal mining popularly referred to as “galamsey” hence they are not interested in farming*”. Another farmer stated, “*Some of the youth think farming is punishment not business, they think it’s better to engage in illegal mining than farming*”. The discussion revealed

that some of the youth are willing to venture into cocoa farming, but they do not have access to land, which was attributed to the *population growth and alterative use of land including illegal mining*.

The number of years of experience held by the farmers in cocoa cultivation ranged between 1year to 43years, with an average of 16 years. Since most of the farmers have many years of experience in cocoa cultivation, they could easily identify useful technology that can improve their yield if they are exposed to it. That is why training is very important in a bid to introduce new technology such as use of compost and biochar in the cocoa sector. The experienced farmers are more likely to adopt and use technology early and could influence less experienced farmers to adopt such technology.

Soil fertility and fertiliser use

The majority (92%) of the farmers sampled for the study indicated that they could identify poor soil (Table 4). The way that the respondents answered this question reflects the fact that most of the farmers were members of the Cocoa Abrabopa Association (CAA); an association which trains farmers to practice soil fertility management (Baah et al. 2011). Some of the methods farmers use to identify poor soils are unhealthy leaves of the cocoa tree and number of pods that dropped before maturity, size of beans in the pod and total farm output or yield over time.

The majority (82%) of the farmers indicated that they take action to improve the fertility of the soil buy purchasing input from their own resources to improve yield. With respect to changes in soil fertility, about 67% of the farmers perceived a decline in the soil fertility over the years. This perceived decline in soil fertility is supported by Essougong et al. (2020) in a study that revealed a perceived decline in soil fertility in cocoa farming areas. A minority (18.2%) of the respondents noted that the fertility on their farm was the same, based on the growth rate of their young cocoa plantations on the yield, over time, while 12.7% stated that their soil fertility had improved due to the overtime appropriate agronomic practices and application of fertilizer they have recorded increase in yield, and only 1.3% noted that they cannot tell the changes in the soil fertility (Table 4). The farmers (1.3%) mentioned that yields from their farms were low and kept declining. This result supports Kongor et al. (2018), who found excessive acidity in cocoa soils in Ghana. The excess acidity was found to impede the availability of nutrients in soil, which negatively affected the yield. In a focus group discussion, it was revealed that farmers with young farms are those who reported that they did not take action on their own by purchasing fertilizer from the input dealers to improve the fertility of the soil unless they have access to the Cocobod free fertilizer.

Table 4: Farmers perception on Soil fertility and use of soil amendments

Statement/questions on soil fertility and use of organic fertilizer	Sub-level response	Frequency	Percentage
Could you identify poor soil?	Yes	138	92.0
	No	12	8.0
Over the period have you perceive any changes in soil fertility?	Same	28	18.7
	Decline	101	67.3
	Improved	19	12.7
	Cannot tell	2	1.3
Have you taken action by purchasing fertilizer from input to improve soil fertility on your cocoa farm apart from using fertilizer supplied by cocobod?	Yes	123	82.0
	No	27	18.0
Have you ever used organic soil amendment?	Yes	9	6
	No	141	94

All the farmers sampled in the study used inorganic fertilizer supplied by the cocobod for free anytime they have access to it. However, 82% of the-farmers indicated that, in addition to the fertilizer supplied by the cocobod through the cocoa cooperatives they do purchase additional fertilizer for use on their cocoa farms. With respect to the use of organic soil amendment only few farmers (6%) indicated that they had ever used organic soil amendment. During a focus group discussion, it was revealed that the organic soil amendment used by the farmers is poultry manure, not compost. Farmers indicated that

most of the times they need to purchase fertilizers and pesticides because those supplied by cocobod is inadequate and are supplied late.

Some farmers complained during the focus groups about the continued use of inorganic fertilizer. For example, a farmer stated that *“fertilizer that they have been using over the years make the soil very hard when the rains did not comes early or are inadequate which affect our cocoa productivity negatively”*. With respect to the use of organic fertilizer, the farmers mentioned that about 5 years ago a company came to register cocoa farmers and supplied them with poultry manure at a cost, which they applied to their cocoa trees via broadcasting. Some of the participants stated that due to the odour they decided not to use it. All those who applied the poultry manure agreed that it improved the flowering and fruiting of their trees. One of the farmers stated, *“initially I did not like the odour and the look of the poultry manure but when I applied it to the cocoa tree the yield was good and better than the inorganic fertilizer”*. The farmers attributed their inability to use organic fertilizer to lack of knowledge on the benefit and unavailability of the organic fertilizer as it is not available for sale on the market. One of the farmers said, *“There is no market where one can purchase organic fertilizer in Ghana”*

Cocoa production and farm characteristics

More than half (52.0%) of the land holdings for cocoa cultivation is by sharecropping followed by inheritance and freeholds (40.7%), while lease and rental arrangements accounted for 4.7% and 2.7%, respectively (Table 5). The sharecropping arrangement is a cheaper means of accessing land for cocoa farming as there is no cash flow involved as compared with the lease and rental arrangement. In a focus group discussion it was revealed that landowners are now moving away from sharecropping arrangements. This is because the land available for cocoa cultivation keeps dwindling as the population increases and as alternative uses of land are found. Hence, landowners are moving away from sharecropping to more expensive landholding arrangement of lease and renting.

Almost half (45.3%) of the farms aged between 0-7 years, which was classified as class A. Likewise 36 (24%) of the respondent's farms are class B, which falls between 8-15 years, 16% of the farms are in class C, which are aged between 16-30 years, while 7.3% of the farms are older than 30 years. Eleven of the respondents, constituting 7.3%, indicated that they have abandoned their farms (Table 5). As most of the farms are young aged between 0-7 years old; they can produce for a longer period if they are well managed and maintained in respect to soil fertility and good agronomic practices.

In a focus group discussion the farmers raised various reasons why farmers abandoned their farms. The reasons include low productivity, inadequate return, and improper arrangement on the management of the farm. Other reasons given included the age of the farmer being such that they can no longer work on the farm and when the farmer died or travelled there is no heir to take over the farm. The respondents also indicated that litigation leads to abandonment of farms, but this is usually for a short period.

About (87%) of the sampled farmers had two plots upon which they cultivate cocoa. The farmers cultivate two main varieties of cocoa; namely Amelonado and Hybrid varieties, the latter being mixtures of the progeny of bi-parental crosses. Twenty (13.3%) of the farmers cultivate Amelonado only, while the majority (60%) of the farmers interviewed cultivate Hybrid cocoa only, and the rest (26.7%) cultivate a mixture (Table 5). All the farmers interviewed also cultivate food crops, which include cassava, yam, and cocoyam among others. Most of the farmers can be said to embrace technology as more than 90% of them accept and cultivated a hybrid cocoa variety. Therefore, introducing a new technology such as compost and biochar should not be a challenge.

Majority (94.7%) of the respondents are members of farmer-based organizations, which are established by the cocobod as cocoa cooperatives. Cocoa cooperatives are a policy introduced by the cocobod to enable them to provide input and service as well as training to cocoa farmers via the cooperatives. The cooperative has made it easy to identify farmers for training and a follow up on their performance after the training.

The majority of the participants in the focus group discussions alluded to the fact that the co-operatives have helped them to access inputs and training. According to them, before the cooperatives were formed, it was difficult for them to access farm inputs and machinery to prune their farm. One farmer stated *“We get lesson from the Cocoa Extension Agents more frequently”* *“We now have easy access to pre-mix*

fuel to be able to spray our farm”. The Cocobod has enabled the cooperatives to own and manage pruning machines and mist blowers, which the majority of the farmers cannot afford to purchase individually. A cooperative member pays (Ghc 10.00) to access and use these machines, which goes towards repairs.

A small minority (5.3%) of the respondent are yet to join a cooperative. In order to understand why some farmers are still not members of the cooperative the issue was raised in a focus group discussion with the respondents. It was revealed that non-members did not appreciate the benefit of being a member of the cooperatives. Some of the farmers said their colleagues decided not to join because of a bad experience they had as members from some other cooperatives earlier with respect to lack of transparency and integrity by the executives. For example, a female farmer reported “I have paid Ghc 10 as required for the use of the mist- blower but for some time now I never had access to the machine to use”. Hence, they are no longer prepared to waste their time with any cooperative. One of the farmers stated, “Some of the farmers think they do not have time to come for meetings hence no need to join cooperative”. This has been acknowledged by the cocobod and measures were put in place to facilitate transparency in the allocation of machines for pruning among members. A grievance resolution taskforce to which a member can report the conduct of an executive or a member for redress has been established.

Table 5: Cocoa production

Questions/statements	Sub-level	Frequency	Percentage
Sampled farmers system of land holding	Inherited/freehold	61	40.7
	Lease	7	4.7
	Rent	4	2.7
	Sharecropping	78	52.0
Sharecropping type engaged in by the respondents farmers	Abunu	63	80.8
	Abusa	15	19.2
Age of Cocoa farm of the farmers interviewed	0-7 years	68	45.3
	8-15 years	36	24.0
	16-30 years	24	16.0
	Over 30 years	11	7.3
	Abandoned	11	7.3
Cocoa Varieties planted by the farmers (multiple response)	Amelonado	21	13.60
	Hybrid	92	59.7
	Both Hybrid & Amelonado	41	26.6
Are you a members of Farmer Based Organisation (cocoa cooperatives) ?	Yes	142	94.7
	No	8	5.3
Do you have regular visit by Cocoa Extension Agents (CEAs) ?	Yes	140	93.3
	No	10	6.7

About 93% of the respondents stated that they receive regular visits from the CEAs in their operational areas, while 6.7% indicated that they do not have regular extension visits from the CEAs. Those who have regular extension visits mentioned that the number of visits ranges between 2-4 times per week. The cocobod could follow this method to support the adoption and use of compost and biochar.

The cocobod has introduced an initiative that supports the pruning of the cocoa trees. In all, 94.7% of the farmers were aware of the cocobod pruning exercise and 98.8% of them were beneficiaries of the pruning exercise. Ninety-Six per cent of the farmers indicated that they undertake pruning themselves when the need arises because of the benefit they have seen associated with the pruning of cocoa trees. The pruning by the farmers was encouraged by the supply of machines for pruning to cocoa cooperatives, which makes the pruning easy.

They mentioned sunlight penetration and consequent reduction in disease incidence and increased yield as some of the benefits they have observed resulting from the pruning exercise. On the use of pruning materials, 38% of the farmers indicated they do not use it for anything and leave on the farm to rot while

62% of farmers indicated they do make use of the pruned materials. During the focus group discussion, these farmers indicated that they leave the pruned materials on the farm to rot to improve the soil fertility. However, some of the farmers indicated that they use the pruned materials as firewood. Most of the farmers indicated that they do not have any use for the pruned materials. This means that these materials are available for use in composting and preparation of biochar by the farmers.

Constraints to cocoa production

In response to multiple-choice questions, 15.9% of the respondents mentioned high cost of inputs and 15.5% mentioned pest and diseases as constraints to cocoa production in the study area (Figure 1). These two factors were also identified by Kongor et al. (2017) as the major constraints facing cocoa farmers in Ghana. Interestingly, 13.5% revealed that low soil fertility as constraints to cocoa production. Soil fertility decline is one of the major constraints faced by the cocoa farmer. cocobod has acknowledged this; hence, the annual supply of inorganic fertilizer to the farmers by cocobod via the cooperatives. However, Kongor et al. (2018) noted that continuous application of inorganic fertilizer has made the soil acidic; consequently, there is the need to apply liming materials such as cocoa pod husk, compost and biochar. Snoeck et al. (2016) noted that application of liming material would reduce soil acidity and improve nutrient availability to the plants. It is time for the cocobod to consider introducing farmers to organic fertilizer such as compost and biochar.

Thus, it is not surprising that the highest percentage of the farmers reported high cost of inputs as one of the key constraints to cocoa production. Clearly the inputs used by the farmers are either for soil fertility improvement or the prevention of pests and diseases. Research by Kongor et al. (2017) revealed that fertilizer application has a relatively higher impact on productivity than any other farm management practice. About 14% of the respondents mentioned finance to maintain the farm as one of the major constraints.

These results are similar to results obtained by Essougong et al. (2020), which revealed that financial constraints, pest and diseases, poor soil fertility, and inability to access inputs are major constraints faced by cocoa farmers. Wilson et al. (2019) similarly revealed that farmers find it difficult to access credit to purchase inputs including fertilizer. Despite regular application of inorganic fertilizer, farmers mentioned a decline in yield. This might be as a result of acidity of the soil, which does not make nutrient available in the soil; hence, affecting the yield (Kongor et al. 2018).

When interrogating why the high cost of input was one of the major challenges, the farmers mentioned in a focus group discussion that the inputs provided by the cocobod are insufficient; hence, they need to purchase additional buy more from input from dealers. As the price of inputs is high they are unable to buy the appropriate quantity they need. In some cases, apart from the high prices, the availability was a challenge. The farmers also mentioned the high price of equipment such as mist-blowers and pleaded for a reduction in the price of such equipment so that individual farmers can acquire the machines for personal use since the number given to the cooperatives is inadequate. One of the farmers stated that, for example, *“The pruning machines are too few so we are all not able to access at the time we need it”*. In addition, spare parts for the machines are not readily available and, when available, are priced beyond their means so they have to abandon some of the machines when they are faulty and require repair.

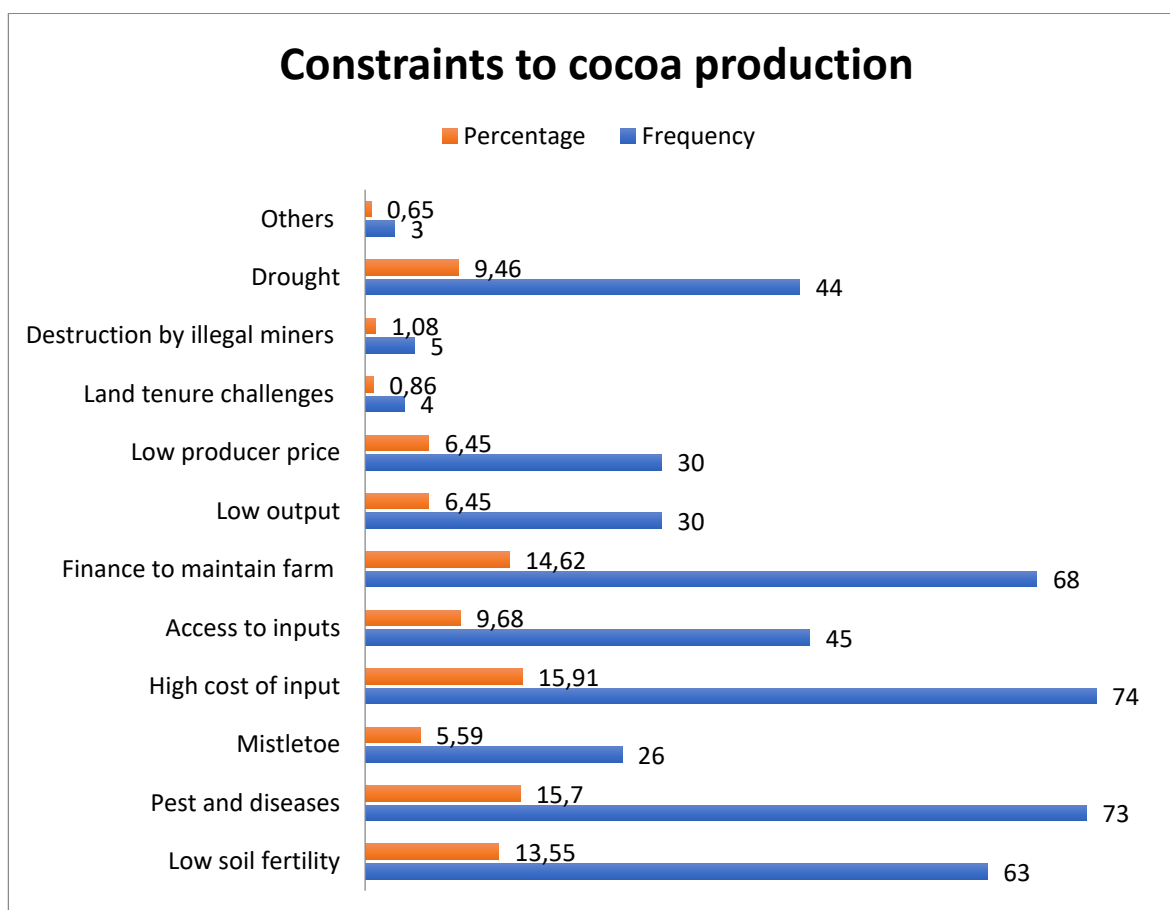

Figure 1: Constraints to cocoa production identified by questionnaire respondents

All the farmers interviewed are aware that cocoa pod husk and prune materials can be used to improve soil fertility. This means that those farmers who do not have any use for cocoa pod husk and prune materials will be willing to give them out for compost and biochar. In a focus group discussion farmers revealed that they are worried about spreading disease on the farm if they attempt to spread cocoa pod husk on the farm as organic fertilizer to improve soil fertility. The process of composting and preparation of biochar may eliminate farmers fear of spreading disease with the cocoa pod husk. ‘

Awareness and use of organic soil amendments

About 68 (46%) of the farmers were aware that compost could be used as an organic fertilizer to improve soil fertility (Table 6). In a multiple response analysis, most of the respondents (73.2%) indicated that they had heard of compost from the CEAs, 12.2% heard of compost from an NGO, while 5.7% of the farmers heard about it from other farmers (Table 6). The level of farmers’ awareness of compost can be said to be low as less than 50% stated that they are aware of composting. From the focus group discussion the respondents’ awareness of compost is in relation to vegetable farming not cocoa farming. With regards to compost preparation they are not aware that cocoa pod husk is a good material for composting. A study by Fidelis and Rajashekhar Rao (2017) revealed that compost prepared with cocoa pod could be successfully used to improve growth through improved N uptake.

In a focus group discussion it was revealed that most of the farmers had heard of compost as soil amendment for the production of vegetables, but not for application to cocoa trees. Cocobod has established training for farmers in alternative livelihoods and it was during these training that the CEAs introduced them to the use of compost in the production of vegetables. Similarly, some NGOs interested in alternative livelihoods for cocoa farmers introduced some of the respondents to compost as an organic soil amendment for preparation of other crops, but not for cocoa. The respondents who indicated they are aware of compost revealed their source of information is from CEAs, a NGO and colleague farmers.

This implies that these groups can be used to disseminate information on the use and benefit of compost and biochar to cocoa farmers.

With respect to the farmers' knowledge on compost preparation, only 12.7% of those who were aware of compost as a soil amendment indicated they had some knowledge of compost preparation. It is clear from the responses that most of the farmers cannot prepare compost with only one-twelfth of the respondents indicating that they have some idea about compost preparation. However, a focus group discussion revealed that they only heard of the method of preparation of compost. This implies that the farmers cannot prepare compost themselves for use on their farms without education and training on compost preparation. As most of the farmers have no use for cocoa pod husk and pruned materials, they could be educated to use these materials to prepare compost for use on their farms.

Out of 81 farmers who were not aware of compost, 96% of them indicated that they were willing to learn how to prepare compost while 4% were not willing to learn how to prepare compost because of the perceived cost associated with compost preparation. About 76% of the farmers interviewed were willing to buy compost as soil an amendment on their farms. This means that compost is likely to gain a niche in the market if made available to farmers. This presents an opportunity for entrepreneurs who are interested in the business of compost preparation.

Those who were willing to buy compost indicated, on average, that the price they were willing to pay for 25kg compost was 26.33 Ghana Cedis. In a focus group discussion, the farmers suggested that cocobod should oversee production and distribution of the organic fertilizer via the cooperatives, as they do for other inputs including inorganic fertilizer and pesticides. Accordingly, cocobod should procure organic fertilizer for farmers while input dealers should also be encouraged to deal in these organic soil amendments just as they are currently doing for inorganic fertilizers and other farm inputs.

Table 6: Awareness and use of compost as organic soil amendment

Key issues investigated	Sub-level	Frequency	Percentage
Are you aware of compost ?	Yes	69	46.0
	NO	81	54.0
Which of these are your sources of information on compost (multiple response)?	cocobod CEAs	150	73.2
	LBCs	9	3.7
	NGOs	30	12.2
	Dealers in fertilizer	13	5.3
	Colleague farmers	14	5.7
	NGOs	1	14.29
	Others		
Do you have knowledge in compost preparation?	Yes	9	12.7
	No	60	87.3
Are you willing to learn how to prepare compost?	Yes	144	96.0
	NO	6	4.0
Are you willing to purchase compost?	Yes	114	76.0
	No	36	24.0

Ghc – Ghana Cedis and 1 Ghc is equivalent to 0.175 United States of America (USA) Dollars Sept. 2020

The majority (97.4%) of the farmers interviewed had not heard of biochar as a soil amendment prior to the questionnaire. Those who were aware of biochar indicated that they heard of it from an NGO who educated them on the use of organic soil amendments. None of the farmers interviewed had used biochar, nor had any knowledge of biochar preparation (Figure 2). Accordingly, introducing biochar to the farmers may require additional effort when compared to the introduction of compost. However, 96.0% of the respondents were willing to learn how to prepare biochar while 77.4% were willing to buy biochar

to improve soil fertility on their farms. About 67% of farmers willing to purchase biochar are willing to pay 2-10 Ghana Cedis per 20kg of biochar. (see Figure 2).

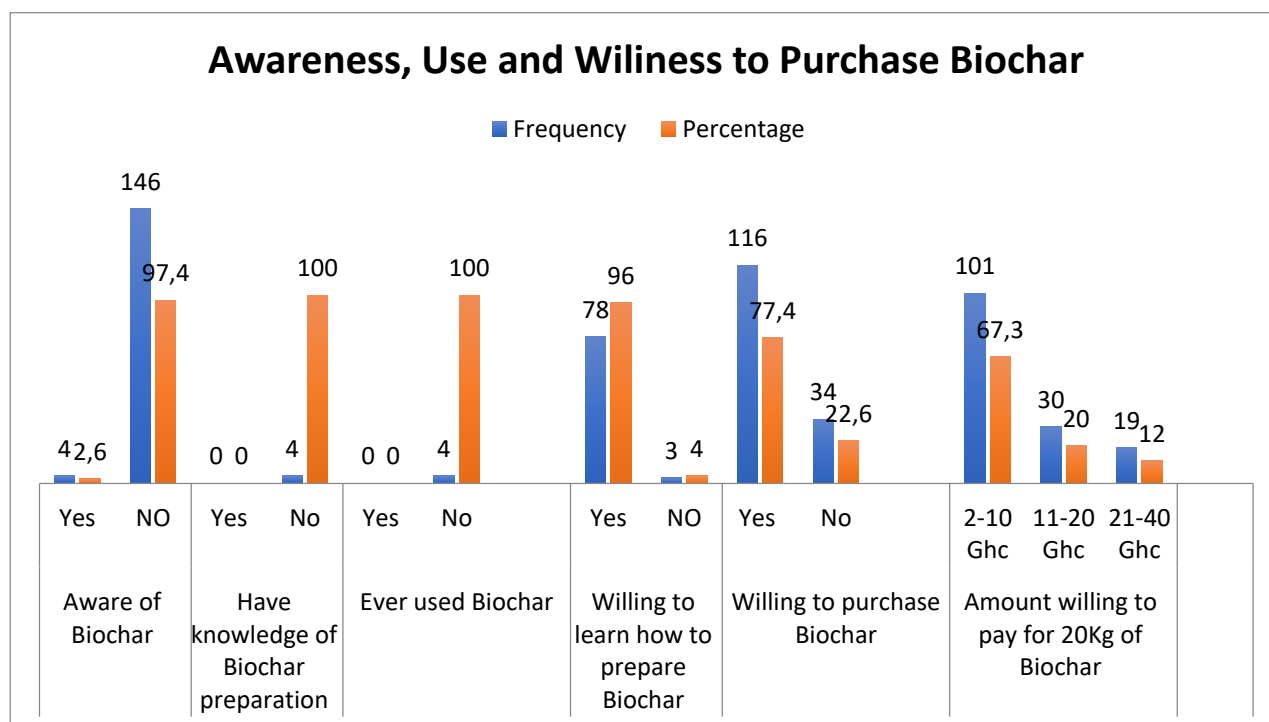

Figure 2: Awareness, use and wiliness to purchase biochar

Almost 80% of the farmers indicated that they were aware cocoa pod husk could be used to improve the fertility of the soil. This result confirms a study by Essougong et al. (2020), which revealed that all cocoa farmers interviewed considered cocoa pod and pruned materials as a nutrient source for the cocoa trees. However, only 46% have made some attempt to use cocoa pod husk to improve the soil fertility on their farm by leaving it on the farm not using it as composting material. 61.1% of the respondents indicated that they leave the cocoa pod husk on the farm and do nothing to the pod husk, 28.6% of the farmers spread them on the farm, while 9.5% sell the pod or use them for soap making. The result furthermore showed that none of the farmers made a deliberate attempt to use cocoa pod husk and prune material for compost. Although Snoeck et al. (2016) noted that soil Nitrogen (N), which could be derived from cocoa pod husk, is needed to support growth and it greatly influences cocoa yields. Fortunately the cocoa pod husk is low cost, internally generated and could serve as both liming materials and organic fertilizers (Kongor et al. 2018).

The primary reason reported by farmers for those who do not spread the cocoa pod husk and pruning material on the farm was insufficient labour to carry out the task (84%), but noted that they have other uses for the cocoa pod husk. In a focus group discussion, it was revealed that a few farmers used the cocoa pod husk for soap making, others sell it to people who use it for soap making, while some give it to their family members for use in making soap. Furthermore 18.8% of farmers interviewed indicated that they do not use the cocoa pod husk to improve soil fertility due to the risk of spreading disease on the farm.

The farmers identified a lack of awareness (23.7%), unavailability of organic fertilizer compared with the inorganic fertilizer (19.6%), too expensive (15.2%), lack of education (17.4%), and lack of labour (18.3%) as constraints to the use of organic fertilizers. About 6% of the farmers perceived organic fertilizer not to be effective in improving soil fertility compared with the inorganic fertilizer. As cocoa pod husk is readily available farmers should be encouraged to use cocoa pod husk for composting; and there is the need to encourage the adoption and use of compost through education of the farmers about compost including benefits of using compost as soil an amendment on cocoa farms. Clearly, farmers are

concerned about the low fertility and they are willing to improve their yield via improved soil fertility using organic soil amendments including compost and biochar.

Farmers were asked to rank the perceived constraints to the use of organic fertilizer and the result is reported in Table 7. The most important constraint ranked by the farmers was the bulky nature of the organic fertilizer, followed by labour for its application and the cost of the product, which included transportation of the organic fertilizer to the farms. Availability and lack of awareness were ranked as fourth and fifth important, with lack of education and lack of impact on yield ranked sixth and seventh.

Table 7: Perceived constraints to the use of organic soil amendments

Constraints	Mean score	Rank
Bulky	1.90	1st
Labour to apply	2.19	2nd
Too expensive	2.93	3rd
Aware but not available	4.48	4th
Lack of awareness	4.96	5th
Lack education	5.64	6th
No impact on yield	5.91	7th
<i>Kendall's W</i>	<i>0.588</i>	
<i>Asymptotic significance</i>	<i>0.000</i>	
<i>Df</i>	<i>6</i>	
<i>Chi square</i>	<i>543.002</i>	

Conclusion and recommendations

A large majority of the farmers are male and the absence of youth in cocoa farming has been blamed on the unavailability of land for cocoa production. There is the need to encourage the youth to venture into cocoa cultivation particularly as unemployment among the youth is rising. This is very important to sustain the foreign exchange earning capacity of the country and to avoid the imminent collapse of the sector.

The government, through cocobod, should collaborate with the Youth Employment Authority (YEA) and the appropriate District Assemblies to develop an initiative that would facilitate land acquisition, training and supply of inputs to support the youth to venture into cocoa cultivation. The cocobod should similarly liaise with the Forestry Commission to release forest reserves upon which all the timber have been harvested to be used for cocoa cultivation and re-planting of the timber species to regenerate the forest.

Bad experience and lack of transparency from the executives of cooperatives as well as lack of knowledge on the benefits of cooperative membership serves as a deterrent to some cocoa farmers joining the cocoa cooperatives. CEAs should educate farmers who are not cooperative members on the benefit of being a cooperative member. The executives of the cooperatives should be trained on leadership skills and management of cooperatives so that they can perform their duties effectively and efficiently with transparency and the integrity that it deserves. Moreover, cocobod should continue to channel all inputs for the farmers through the cooperatives to encourage farmers who are not members to join.

There is loss of revenue to aged farmers, as they tend to abandon their farm due to health challenges. cocobod and other entities including NGOs and development partners who are interested in cocoa farmers' welfare should collaborate to develop a business model that will ensure aged farmers' farms are managed on a commission basis. This will serve as a form of pension for the aged cocoa farmer and provide job opportunities for the young farmers, particularly for the youth in areas where land for cocoa cultivation is dwindling.

Only a few farmers are aware of compost as an organic soil amendment and none of the farmers have ever used compost or biochar on their cocoa farms. As revealed by the results of the study farmers are

willing to learn how to prepare compost and biochar when they were told it will improve productivity. This is because cocoa income contributes a large proportion of the farmers' total household income therefore they are interested in any technology that will increase productivity. Hence, the level of acceptance and adoption of compost and biochar will be very high once farmers are convinced that these soil amendments increase productivity. Education and training are required for farmers on preparation, application and benefits of compost and biochar as organic fertilizer for improved cocoa productivity.

The cocobod, through the CEAs, should use the cooperatives to train farmers on the benefits of compost and biochar as an organic soil amendment, and should support the training of farmers on preparation of compost and biochar as the composting materials such as cocoa pod husk and prune material are available and can be used for composting. The establishment and management of demonstration farms where farmers can observe the effect of compost and biochar on performance of cocoa trees would support the adoption and usage process. Licensed Buying Companies (LBCs) should similarly be encouraged to support education and training on production and distribution of compost and biochar in collaboration with the cooperatives.

Training couple with observation on the demonstration farm will encourage farmers to invest more in compost and biochar as organic fertilizer. Thus there is the need to make these products available at the market at affordable prices for farmers to purchase. Clearly, there is a business opportunity for entrepreneurs to go into production, distribution, marketing and sale of compost and biochar. The government, through cocobod, should collaborate with the Ghana Enterprise Agency former National Board for Small Scale Enterprises (NBSSI) to support individuals and entities with training and capital to venture into production, distribution and marketing of compost and biochar.

Further studies should aim at evaluating the causes of productivity decline despite regular application of inorganic fertilizer and cost benefit analysis of compost and biochar on cocoa productivity as a soil amendment.

References

1. Adamptey, N., Cofie, O., Ofosu-Budu, G. K., Danso, S. K., & Forster, D. (2009). Production and storage of N-enriched co-compost. *Waste management*, 29(9), 2429-2436.
2. Adani, F., Genevini, P., Ricca, G., Tambone, F., & Montoneri, E. (2007). Modification of soil humic matter after 4 years of compost application. *Waste Management*, 27(2), 319-324.
3. Adeoye, G. O., Sridhar, M. K. C., & Ipinmoroti, R. R. (2001). Potassium recovery from farm waste for crop growth. *Soil Science and Plant Analysis* 32 (16):2347-58. doi:10.1081/CSS-120000377
4. Aneani F, Ofori-Frimpong K (2013) An analysis of yield gap and some factors of cocoa (*Theobroma cacao*) yields in Ghana. *Sustain Agric Res* 2:117-127
5. Antonious, G. F. (2016). Soil amendments for agricultural production. *Organic Fertilizers: From Basic Concepts to Applied Outcomes*. Larramendy, ML, and Soloneski, S.(eds.). Intech, Rijeka, Croatia, 157-187.
6. Asamoah M and Owusu-Ansah F (2017) *Land tenure and cocoa production in Ghana: A CRIG/WCF collaborative survey Report*, February 2017 Cocoa Research Institute of Ghana, Tafo, Akim.
7. Asamoah M. and Baah F., (2003) "Improving Research-Farmer Linkages: The Role of CRIG," 4th International Seminar on Cocoa-Pests and Diseases (INCOPED), Accra, 19-21 October 2003.
8. Baah F., Anchirinah V., Amon-Armah F. (2011) Soil fertility management practices of cocoa farmers in the Eastern Region of Ghana *Agriculture and Biology Journal of North America* 2(1): 173-181
9. Boahene, K, Snijders, T A. B Folmer, H (1999) An Integrated Socioeconomic Analysis of Innovation Adoption: The Case of Hybrid Cocoa in Ghana *Journal of Policy Modeling* 21(2):167-184
10. Davis, J. G., Whiting, D., & Wilson, C. R. (2000). *Choosing a soil amendment*. Gardening series. Basics; no. 7.235. <https://extension.colostate.edu/topic-areas/yard-garden/choosing-a-soil-amendment/>

11. Essougong K.P.U., Slingerland M., Mathé S, Vanhove W Ngome T.I.P., Boudes P., Giller E.K., Woittiez S.L., and Leeuwis C., (2020). Farmers' Perceptions as a Driver of Agricultural Practices: Understanding Soil Fertility Management Practices in Cocoa Agroforestry Systems in Cameroon. *Human Ecology* (2020) 48: 709–720 <https://doi.org/10.1007/s10745-020-00190-0>
12. Fidelis C., and Rajashekhar Rao B. K (2017) Enriched cocoa pod composts and their fertilizing effects on hybrid cocoa seedlings. *Int J Recycl Org Waste Agricult* (2017) 6:99–106 DOI 10.1007/s40093-017-0156-8
13. ISSER, (2014). The State of the Ghanaian Economy in 2013. Institute of Statistical, Social and Economic Research, University of Ghana. Legon.
14. Koko L (2014) Teractiv cacao as a new fertilizer based reactive phosphate rock for cocoa productivity in Côte d'Ivoire: a participatory approach to update fertilization recommendation. *Procedia Engineering* 83 (2014): 348–353 <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2014.09.027>
15. Kongor E J, De Steur H., Van de Walle D., Gellynck X., Afoakwa E. O., Boeckx P., and Dewettinck K. (2018) Constraints for future Cocoa Production in Ghana. *Agroforestry Systems* 92 (5):1373–1385 [https://doi.org/10.1007/s10457-017-0082-9\(0123456789\(\),-volV\(0123456789\(\),-volV\)](https://doi.org/10.1007/s10457-017-0082-9(0123456789(),-volV(0123456789(),-volV))
16. Krejcie, R.V., & Morgan, D.W., (1970). Determining Sample Size for Research Activities. *Educational and Psychological Measurement* 30(3) <https://doi.org/10.1177/001316447003000308>
17. Liu Z, Rong Q, Zhou W, Liang G (2017) Effects of inorganic and organic amendment on soil chemical properties, enzyme activities, microbial community and soil quality in yellow clayey soil. *PLoS ONE* 12(3): <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0172767>
18. Meena, M. D., & Biswas, D. R. (2014). Changes in biological properties in soil amended with rock phosphate and waste mica enriched compost using biological amendments and chemical fertilizers under wheat-soybean rotation. *Journal of plant nutrition*, 37(12), 2050-2073.
19. Shober, A. L., & Maguire, R. O. (2018). *Manure management*. Reference Module in Earth Systems and Environmental Sciences, Elsevier, ISBN 9780124095489, <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-409548-9.09115-6> accessed 12 March 2021
20. Snoeck D, Koko L, Joffre J, Bastide P, Jagoret P (2016) Cacao nutrition and fertilization. In: Lichtfouse E (ed) *Sustainable Agriculture Reviews*. Cham : Springer International Publishing, p. 155-202. (Sustainable agriculture reviews, 19). DOI: 10.1007/978-3-319-26777-7_4
21. Steiner, C., Das, K. C., Melear, N., & Lakly, D. (2010). Reducing nitrogen loss during poultry litter composting using biochar. *Journal of environmental quality*, 39(4), 1236-1242.
22. Uzoma, K. C., Inoue, M., Andry, H., Fujimaki, H., Zahoor, A., & Nishihara, E. (2011). Effect of cow manure biochar on maize productivity under sandy soil condition. *Soil use and management*, 27(2), 205-212.
23. Wilson, L. R. M., Cryer, N. C., and Haughey, E. (2019). Simulation of the effect of rainfall on farm-level cocoa yield using a delayed differential equation model *Scientia Horticulturae* 253: 371–375. <https://doi.org/10.1016/j.scienta.2019.04.016>.
24. Yadav, J. U. H. I., Yadav, S. W. A. T. I., & Singh, S. G. (2011). Plant growth promotion in wheat crop under environmental condition by PSB as bio-fertilizer. *Res. J. Agric. Sci*, 2(1), 76-78.

Acknowledgement:

The authors are especially indebted to the Global Challenge Research Fund (GCRF) for the financial support. They also extend their gratitude to the respondent cocoa farmers without whose co-operation the study could not have taken place

CHILDREN'S FRIENDSHIPS – FROM THE POINT OF VIEW OF HOMEROOM TEACHERS

Pamela Grozdanić

Elementary school Turnić, Croatia

Sofija Vrcelj

University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences, Croatia

Kornelija Mrnjauš

University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences, Croatia

ABSTRACT

1. Objectives

This paper deals with children's friendships, particularly from the perspective of homeroom teachers. The aim of the research was to examine the attitudes of homeroom teachers about friendships of elementary school students (according to Croatian school system), i.e., students aged 11-15.

2. Method

A qualitative study based on a semi-structured interview on a sample of 15 homeroom teachers was conducted.

3. Results

The results show that children's friendships are important but also fragile. Homeroom teachers estimate that students most often view friendships as shared and enjoyable gatherings, while small communication noises between friends and/or within the group lead to distancing or breakup of a friendship. Furthermore, according to teachers' assessment, students value virtual and real friendships equally, although virtual friends have a greater influence on children's behaviour, choice of music genre and selection of movie repertoire. In a real environment, they are better in assessing desirable and undesirable behaviours of their friends, which also affects the termination of the friendship.

4. Conclusions

Regardless of the elasticity of the friendship construct and the impossibility of the generalization of this term, because it is marked both individually and culturally, the results of this study suggest that friendships are important at this age and that they should be considered an important factor in education.

Key words: children, friendship, real and virtual friendships, friendship dissolution, educational potential of friendships, homeroom teacher

1. Introduction

Friendship is an important aspect of a person's life and exists in all cultures. Providing an answer to the question about friendship is not easy, because there are as many definitions as there are people who have friends and scholars who study the subject. The diversity of friendship raises the question of whether it is possible to explore it when we do not have a unanimous agreement on the concept of friendship. Despite the risk of being inaccurate, "friendships are voluntary interpersonal relationships between two people who are usually equals and who mutually influence one another" (Rawlins, 1992: 11-12). First voluntary friendships are made during adolescence, commonly with others of the same age/grade in school, gender, and race, and friends typically have similar attitudes about academics and similar values (Rawlins, 1992). Through these early friendships we develop our interpersonal skills (e.g., emotional processing, empathy, self-disclosure, and conflict resolution), which affects the relationships we will have later in life (Collins & Madsen, 2006). Adolescents begin to see friends rather than parents as

providers of social support, as friends help negotiate the various emotional problems often experienced for the first time (Collins & Madsen, 2006). As adolescents articulate their identities, they look for acceptance and validation of self in their friends, especially given the increase in self-consciousness experienced by most adolescents (Rawlins, 1992). Those who do not form satisfying relationships during this time may miss out on opportunities for developing communication competence, leading to lower performance at work or school and higher rates of depression (Collins & Madsen, 2006).

Review of several studies about friendship (Becker et al., 2009; Johnson et al., 2009; Policarpo, 2015) indicates that friendship is conceptualized in terms of level regarding closeness, self-disclosure, interdependence, instrumental and social support, shared interests, sharing of affection; friendships are never task-oriented, but rather person-oriented: their goal is to pursue intimacy and enjoyment, hopefully for both parts. Many of these studies adopt a three level typology of friendship: *casual*, *close* and *best friends*. These levels are strongly and positively correlated with commitment levels (Becker et al., 2009; Policarpo, 2015). Aristotle's as well as children's descriptions of friendship reveal that friendships are offering help and protection; pleasant and stimulating experiences such as companionship and shared participation in activities; powerful and positive emotional experiences such as acceptance, closeness, and intimacy; and self-affirming experiences such as loyalty, security, and reflected appraisal (Bukowski, Hoza, & Boivin, 1994).

2. Research methodology

The aim of this research was to examine the attitudes of homeroom teachers about friendships of elementary school students (according to Croatian school system), i.e., students aged 11-15.

The research was carried out on a selected sample of 15 homeroom teachers of students from 5th to 8th grade of elementary school (according to Croatian school system). In addition to administrative and organisational tasks, homeroom teachers have more pronounced pedagogical tasks in relation to other teachers and as such are responsible for the social dimension in their class. Homeroom teachers' pedagogical task includes their familiarity with the family context and other contexts their students live in by engaging in individual and group work during their form class lessons (Rađenović & Smiljanić, 2007).

A qualitative study based on a semi-structured interview on a sample of 15 homeroom teachers was conducted in order to find out their attitudes about their students' friendships. After collecting the data (interviews), the answers were transcribed, coded, reassembled and then interpreted, which was followed by drawing conclusions (Ajduković, 2014; Wattles, 2019). After extensive reading, the answers were coded in order to create a coding matrix and to find similarities and differences in the respondents' answers. The answers were coded into three categories (defining friendship, friendship dissolution and value dimension of friendship) and used in interpreting the results.

3. Results and discussion

3.1. Defining friendship

The relevant literature highlights different perspectives of friendship (Policarpo, 2015), which also suggests different selection criteria for friendship (Carter & Nutbrown, 2016). Relationships we have with our best friends are personal and voluntary, they are intimate, close, and interdependent and they meet our emotional, relational, and instrumental needs (Allan, 2003; *Communication...*, 2013; Policarpo, 2015; Rubin & Bowker, 2018). Two processes are inherent to friendship: *selection* (individuals select similar (like-minded and similarly-behaved, but also with similar demographic characteristics such as race, gender, age, and class, and similar personal characteristics like interests and values) individuals to be their friends) and *socialization* (individuals become more similar to their friends over time) (*Communication...*, 2013; Pahl, 2011; Rubin & Bowker, 2018). Several factors influence the formation of friendships, including *environmental* (e.g., geographical closeness), *situational* (e.g., availability), *individual* and *interactional* (we are more likely to develop friendships with individuals we deem physically attractive, socially competent, and responsive to our needs) factors (Fehr, 2000).

Research on children's and adolescents' conceptions about (or their understanding of) friendship suggests that young children tend to seek out peers who are readily available (e.g., they live nearby) and who have similar play interests; older children and adolescents place more importance on mutuality (or reciprocity) and intimacy in their friendships (Pahl, 2011; Rubin & Bowker, 2018). Friendships can provide a unique developmental context in which children and adolescents learn about conflict, negotiation, and comprise, develop perspective-taking skills and empathy, and have fulfilled social needs (for companionship and intimacy) (Sullivan, 1953; Rubin & Bowker, 2018). In early childhood, relationships are based on companionship and play (Rubin & Bowker, 2018). Similarly, Rubin et.al. (2006) point out that children appear to be attracted to and become friends with peers who have similar behaviour tendencies.

The same was confirmed by the results of the conducted research. According to respondents' answers, it is evident that students consider their friends those who play with them or who are demographically similar, i.e. who shared a class with them in lower grades of elementary school or went in the same kindergarten with them.

Friendship represents a complex construct that includes different dimensions and criteria.

"...It is difficult to define what friendship is according to students. Based on my conversations with students, I can point out that their friends are those who play with them or do certain activities with them. It seems to me that respect is not important to them, even though they know when they are hurt." (homeroom teacher, 5th grade)

"I notice that joint activity is very important to them and they perceive everyone who does something with them as a friend." (homeroom teacher, 5th grade)

„...It is hard to say what friendship means to my students. They also choose their friends according to some criteria, just like adults. Having been working as a teacher for a long period of time, I can state that some friendships were created due to geographical closeness and common activities, others are maintained both in school and outside of school, that some students form lasting friendships and that certain individuals change their friends frequently. It can also be pointed out that sometimes, hanging out together, similar points of view and grades as well as their fashion choices are important, especially to girls...there are no rules." (homeroom teacher, 6th grade)

Homeroom teachers of older students provide a similar perspective, although they state other criteria for choosing friends. This is in line with abovementioned research results.

"I notice that in my class, students define friendship as good relationship with someone. I observe that to some students, common activities are important criterion for defining other student as their friend and at the same time, students consider friendship as being in good relations with someone. Students relate good relations to honesty and absence of gossiping, which is very common among students between ages 14 and 15 years." (homeroom teacher, 8th grade)

"I notice small differences when students between ages 10 and 14 years choose their friends. In most cases, friendship is formed only when they get along, regardless of whether the activity is performed in school or outside of school. The best evidence for that are field trips when students have to choose the person they are sitting with in a bus or staying in a room. Students don't approve our schedule only in those cases when they don't feel comfortable around the other student." (homeroom teacher, 7th grade)

"As definition of friendship varies among the adults, it also varies among children. As they mature, they are more critical of the people they choose and consider friends. The earliest friendships in elementary school that were based on joint activities and playing are slowly reducing because students have started to introduce new criteria, such as trust, honesty and common interest outside of school. They often consider themselves friends if they train a selected sport together." (homeroom teacher, 8th grade)

The respondents' answers show that qualities such as respect and trust are very important, whereas someone's physical appearance is negligible as a criterion for choosing friends.

"Even though students sometimes argue, it doesn't mean they are unaware of what friendship is. Precisely those small quarrels indicate that they believe that respect and tolerance are important aspects in a friendship. Based on conversations with my students during form class lessons, I can

conclude that they relate friendship to keeping someone's secrets and being accepted in the group. I have experienced that students also have friends who differ in terms of gender, success, physical appearance and other personal characteristics. They choose their friends according to the music they listen to and expand their circle of friends outside of school." (homeroom teacher, 6th grade)

Respondents' answers suggest that opportunities to spend time together are important criterion for making friends, which leads to conclusion that social contact is inevitable aspect for children's friendships. It is also evident that the nature of friendship is changing and in addition to social contact they introduce trust, similarities in the way of thinking, honesty and respect, but it is also the case that friends are chosen according to some other criteria, such as musical taste. The same has been confirmed by the abovementioned research studies.

Although represented in a smaller number, indicative responses of homeroom teachers who perceive gender as crucial criterion for choosing friends are also evident. Research findings also point out that boys and girls differ in the kinds of social experiences: girls tend to interact in small groups while boys tend to interact in larger groups (Rubin, 2018).

"I notice that same-sex friendships are frequent and almost exclusive. I can't estimate whether this also happens outside of school, but it certainly occurs in school." (homeroom teacher, 6th grade)

"My students perceive gender as important criterion for making friends. If friendships are mixed, they tend to be terminated quickly because other students assign them different labels. It seems they accept stereotypes and habits from their environment." (homeroom teacher, 7th grade)

Although direct social contact plays important role in making friends, homeroom teachers also point out online friendships in which cohesive mechanisms are slightly different in comparison to real friendships. Cohesive mechanisms can include communication agreement, similarities in musical taste, movie choices and ways of thinking.

"We are involved less in virtual world than our students. Some of them have installed Instagram and similar applications...I can't remember their exact names. They care about the number of likes and this is how they choose their friends. I am not familiar with the content, but based on conversations I have had with my students, I have found out that they usually discuss some songs, movies and share information about these topics." (homeroom teacher, 8th grade)

"It seems that virtual world has reduced the importance of direct social contact not just when it comes to children, but adults as well...or children learn from us. When I ask students who sometimes use mobile phones during lessons in school how they know who they are in contact with, the answer is that they know because they agree on information they exchange." (homeroom teacher, 8th grade)

"I teach subject that is a bit more relaxed. During our physical exercise, I often hear my students sing. When I asked them who the singer was and how they knew the song, their answer was that their online friend suggested the song. I believe that music and movies are what connects my students to their online friends. Their appearance, success in school and their activities in their free time are not relevant to my students. I can't say that I'm against that because by making friends in online environment, the young are breaking down stereotypes." (homeroom teacher, 7th grade)

These answers suggest that breaking down stereotypes is an advantage of online friendships, which is at the same time criterion for rejecting friendships in real environment. Also, in virtual world, students become friends with those who wear luxury brand clothes and usually have a large number of followers on their accounts.

"...I notice that everything is embellished in virtual world, including friendships. According to my students, a friend is someone with brand items or, in their words, someone who is cool...a friend is a person who gained popularity but I can't seem to grasp under what circumstances." (homeroom teacher, 6th grade)

Some homeroom teachers believe that there are benefits to online friendships because they can contribute to gaining knowledge about other cultures and improving one's linguistic skills.

„My students are connected with children from all over the world with the help of social networks. I'm very surprised to hear them talk about a typical school day of their “friend” from, for example, China. It seems very useful, especially because they have to communicate in English language.“ (homeroom teacher, 7th grade)

“I am not completely certain about topics they discuss on social networks with their online friends. However, I do notice that these friendships are important to them and that they try to maintain them because they feel accepted. This especially applies to introverted children who seem to open up to their online friends. Some of my students have told me that their online friends accept them and provide them with freedom so they can express their opinion and they are not interested about their grades. ... This is why I estimate that these kinds of friendships are more valuable to them than friends in their real environment and in my opinion, this form of relation receives good evaluation.“ (homeroom teacher, 8th grade)

It might be difficult to understand the nature of online friendships from the point of view of adults. They represent today children's reality because by clicking on one button, friendship can be formed and terminated at the same time. Also, interaction is possible at any time, it can reduce loneliness and unlike face to face communication, online friends can always rely on computers that structure their communication (Konrad, Mandysová, Pichler, & Zöhrer, 2008).

Even though friendship is important in all life periods (Lu, Oh, Leahy, & Chopik, 2021), respondents of this research pointed out that not all children were opened up for forming friendships.

“Adults take friendships for granted. An extensive experience in working with children has shown me that there are children who are rejected from the group, are not the so-called team players and are shy and scared. They do not establish relationships and I would say that they do not have friends, at least not in school.“ (homeroom teacher, 6th grade)

„Some students are shy and have a hard time making friends, which is evident from their joint activities and time spent during breaks. I do not why, but it is the reality in our school.“ (homeroom teacher, 5th grade)

3.2. Friendship dissolution

Most people expect that friends will be there for them when needed, which is the basis of friendship maintenance. Failure to perform or respond to friendship-maintenance tasks can lead to the deterioration and eventual dissolution of friendships. Causes of dissolution may be *voluntary* (termination due to conflict), *involuntary* (death of friendship partner), *external* (increased family or work commitments), or *internal* (decreased liking due to perceived lack of support) (Bleiszner & Adams, 1992). Reasons for friendship dissolution can be changes based on personal characteristics (failure to support and betrayal of trust (Fehr, 2000), discovery of unfavourable personal traits), changes in the external factors (a loss of proximity, i.e. geographic move or school change; schedule changes) (Communication..., 2013). Research shows that the main termination strategy employed to end a friendship is avoidance (Communication..., 2013).

Most respondents in our research pointed out that children's friendships are fragile, i.e., they decide to terminate friendships, however, these breaks are not permanent but occasional.

“Children can start arguing easily, but they can also easily reconcile. Insults and harmless situations such as who will go out on the playground first usually cause arguments. They are not exclusive because children have a flexible understanding of friendship so small arguments and similar situations do not cause friendships to dissolve.“ (homeroom teacher, 7th grade)

“...children often find themselves in conflict situations. They are short-lived because children reconcile quickly and continue to hang out together.“ (homeroom teacher, 6th grade)

“According to my experiences in working with children, I believe that boys' friendships are more stable. Boys discuss after disagreement, apologize and move on, while girls terminate friendships instead. Girls tend to argue more often, gossip and make fun one another, which causes friendships to terminate and excludes the possibility of becoming friends again. Girls will participate in joint activities in school, but not outside of school.“ (homeroom teacher, 8th grade)

When it comes to reasons for friendship dissolution, homeroom teachers of students from 8th grade agree that physical distance plays an important role.

“...after finishing elementary school, they usually don’t hang out because they go to different high schools. Contacts with friends, i.e., friendships continue if they go to same high school. In situations like this, I can say that moving from elementary to high school is what causes friendships to end.” (homeroom teacher, 8th grade)

“...when I run into my former students, I rarely hear that they continue hanging out with friends from elementary school. If they perceive their friendships in elementary school as high quality, they continue hanging out, but this doesn’t happen very often.” (homeroom teacher, 8th grade)

Furthermore, homeroom teachers point out that children end friendships with no intention to continue them in situations when they feel hurt or betrayed.

“One of my students was very sad and shy in the 5th grade. When I asked her why, she told me that her friend had hurt her because she had told lies about her and spread rumours so she had ended the friendship because of that. The student also pointed out that she was sorry about it, but didn’t want to make up because she felt betrayed.” (homeroom teacher, 7th grade)

“...It seems to me that their personal assessment of the quality of their friendship is closely related to reasons for ending friendships. If they perceive their friendship quality to be good, underestimation and disrespect become the main cause for friendship dissolution that usually lasts for a longer period of time. Ordinary quarrels usually don’t last long and are quickly forgotten.” (homeroom teacher, 5th grade)

“Just like adults, children have different reasons for terminating friendships...reasons are individual. They assess the reason based on the criterion whether they want to end online friendship/friendship in real environment or not.” (homeroom teacher, 6th grade)

“...I think that there are number of reasons for ending friendship. However, I estimate that, economically speaking, ratios of giving and receiving are crucial factors in ending friendships. In other words, if they feel betrayed, students begin to distance themselves.” (homeroom teacher, 7th grade)

„Children know in front of whom they feel comfortable, can talk to openly and they recognise when someone respects them. As soon as they realize that their friends do not know what is important to them, they become distanced and they decide to terminate friendship. My student was constantly talking about his online friend and highlighting his good sides, until after few months he suddenly stopped. I asked him casually about his online friend after which he replied that they were no longer friends because he was just like everyone else so he decided to end their friendship. Such situation, although it is not a rule, indicates that criteria for friendship dissolution can be identical for both online friends and friends in real environment.” (homeroom teacher, 8th grade)

“I have noticed that friendships in real environment are more fragile due to more frequent contacts that lead to disagreements, more intense arguments, gossiping and similar things that can hurt someone. Online friend is distant and various kinds of disagreement can be solved by clicking the button, which is also a way of forming friendships online.” (homeroom teacher, 6th grade)

Based on respondents’ answers it can be concluded that reasons for friendship dissolution can be as various as reasons for establishing friendship. Also, homeroom teachers estimate that being respected, valued, equal and honest is something that students see as very important aspect of friendship.

3.3. Value dimension of friendship

Research findings indicate many benefits of friendship (Newcomb & Bagwell, 1995; Hartup, 1996; Rubin & Bowker, 2018): positive developmental outcomes (including perspective-taking and social-cognitive skills); positive feelings about the self and others and positive psychological health and well-being (e.g., lower levels of anxiety and depression, higher levels of self-esteem) in children and adolescents; having at least one mutual friendship (both persons view each other as friends) helps facilitate positive developmental outcomes (e.g., protecting youth from peer victimization and its associated internalizing (e.g., anxiety) and externalizing (e.g., aggression) problems); the actual

presence of a friend (e.g., having a friend in the same room) can diminish the negative physiological effects (e.g., increased heart rate) of stressful peer experiences, such as peer rejection and peer exclusion) (Rubin & Bowker, 2018).

In our research, almost all respondents agree on educational potential of friendships. They reveal that by looking into friendships we can gain knowledge about interpersonal relations. Participants believe that friendships promote values, the quality of mutual relationship and contribute to (re)positioning of individuals in friendly relations.

“Friendships are valuable to everyone, including both younger and older generations. The experience of having a friend as well as the experience of losing one is valuable. I think that friendships provide children with opportunities to learn which human characteristics are acceptable to them and how they like to be treated, which is very important.” (homeroom teacher, 7th grade)

“A person can learn a lot from friendships and other forms of relationships. Children know exactly when certain relationship is not ideal solution to them. They feel hurt, which means that being equal is important to them and consequently it creates a good foundation for them to grow as a person and establish healthy relations with others in the future.” (homeroom teacher 8th grade)

“...regardless of whether friendships are created in online or in real environment, they are very important. Even bad experiences can be valuable because children can learn what insults them and which situations they can tolerate.” (homeroom teacher, 7th grade)

“Different experiences that children gain in friendly relationships are useful. From friends, they learn to behave in a particular way and how to communicate, be reliable and honest. These are the values that are very important to them.” (homeroom teacher, 6th grade)

“From their online friends, they learn about other cultures, music, movies and other topics and also practice foreign language.” (homeroom teacher, 7th grade)

“...even when they end friendship and it affects them emotionally, I believe that this is a useful experience. It empowers them and they can learn how to deal with other problems in life.” (homeroom teacher, 8th grade)

“Regardless of how they evaluate friendship, children do learn a lot from these kinds of relationships. Some students learn how to respect and appreciate themselves, which is crucial in their further development.” (homeroom teacher, 5th grade)

Beside benefits, there are also the risks associated with friendship. Friendless children and adolescents suffer psychologically (e.g., loneliness) and appear to be more vulnerable to peer victimization and abuse. Dissolution of a friendship, without forming a new friendship increases risk for loneliness and depression, particularly for girls, during early adolescence (10-14 years) (Rubin & Bowker, 2018). Girls' friendships tend to be highly intimate and supportive but also lead to considerable stress, anxiety, and worry (Rubin & Bowker, 2018). When it comes to negative aspects of friendships, a small number of respondents in our research answered that friends can encourage students to engage in unacceptable behaviour.

“Some children are pliable and they behave just like their friends. I had a situation in my class when one student, in order to prove himself, stole cigarettes from a store near school, only because his friends talked him into doing that. He didn't smoke, but he did that for his friends. It means that he didn't realize how the consequences of such behaviour would affect him and by stealing cigarettes he showed how much pliable he was.” (homeroom teacher, 7th grade)

“You know how they say: “you are who you are with.” I notice that there are students who would do anything for their friends so that others would like them and accept them even though such behaviour could lead to serious problems.” (homeroom teacher, 8th grade)

As Rubin & Bowker (2018) state, friendships are complex in nature, they have effects on how we function, how we think about ourselves, and how we deal with life's challenges, and they represent an important relational developmental context for positive development and adjustment for all individuals. Although friendships are very demanding relationships and difficult to manage (Policarpo, 2015), we

are better with friends than without them. Friendships provide a context for positive development and adjustment (Collins & Madsen, 2006; *Communication...*, 2013; Rubin & Bowker, 2018).

4. Conclusion

Regardless of the elasticity of the friendship construct and the impossibility of the generalization of this term, because it is marked both individually and culturally, the results of this study suggest that friendships are important in (early) adolescence and that they should be considered an important factor in education. Friendship potentials stem from the possibility of social support, compensation for lack of parental support, development of trust, solidarity and understanding, but also, friendships and other relations with peers provide certain sense of unity (Korkiamäki, 2016). One of the friendship potentials is also breaking down stereotypes and learning about other cultures, especially in terms of online friendships.

Significant limitations of this research are small sample which rules out the possibility of making generalizations, the selected perspective for analysing friendships and the fact that our sample included only homeroom teachers' perceptions about students from 5th to 8th grade. Despite limitations, results indicate same characteristics, benefits and risks of friendships like other international research studies. As children's friendships are unexplored area at national level, future research studies should focus on friendship analysis from different perspectives and investigate the phenomenon outside of school environment in order to find out what friendship is, how it works, and what it means to children as they are growing up (Bukowski & Sippola, 2005). In educational context as well as in other contexts, creating and implementing "Pedagogy of Friendship" (Carter & Nutbrown, 2016) is of utmost importance.

5. Literature

Ajduković, M. (2014). Kako izvještavati o kvalitativnim istraživanjima? smjernice za istraživače, mentore i recenzente. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(3), 345–366. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v21i2.58>.

Allan, G. (2003). Friendship. In *Encyclopedia of Community: From the Village to the Virtual World*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.

Becker, J. A. H., Johnson, A. J., Craig, E. A., Gilchrist, E. S., Haigh, M. M., Lane, L. T. (2009). Friendships are Flexible, not Fragile: Turning Points in Geographically-Close and Long-Distance Friendships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 26, 347–69.

Bleiszner, R., Adams, R. G. (1992). *Adult Friendship*. Newbury Park, CA: Sage.

Bukowski, W. M., Hoza, B., & Boivin, M. (1994). Measuring friendship quality during pre- and early adolescence: The development and psychometric properties of the friendship qualities scale. *Journal of Social and Personal Relationships*, 11, 471–484.

Bukowski, W. M., Sippola, L. K. (2005). Friendship and Development: Putting the Most Human Relationship in Its Place. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 109, 91–98. <https://doi.org/10.1002/cd.141>

Carter, C., Nutbrown, C. (2016). A Pedagogy of Friendship: young children's friendships and how schools can support them. *International Journal of Early Years Education*, 1–19.

Collins, W. A., Madsen S. D. (2006). Personal Relationships in Adolescence and Early Adulthood. In A. L. Vangelisti & D. Perlman (eds.). *The Cambridge Handbook of Personal Relationships*. Cambridge: Cambridge University Press.

Communication in the Real World: An Introduction to Communication Studies (2013). [adapted from a work produced and distributed under a Creative Commons license (CC BY-NC-SA); Author removed at request of original publisher]. Retrieved from <https://open.lib.umn.edu/communication/>

Fehr, B. (2000). The Life Cycle of Friendship. In C. Hendrick & S. S. Hendrick (eds.). *Close Relationships: A Sourcebook*. Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 71–74.

Hartup, W. W. (1996). The company they keep: Friendships and their developmental significance. *Child Development*, 67, 1–13.

- Johnson, A. J., Becker, J. A. H., Craig, E. A., Gilchrist, E. S., Haigh, M. M. (2009). Changes in Friendship Commitment: Comparing Geographically Close and Long-Distance Young-Adult Friendships. *Communication Quarterly*, 57: 395–415.
- Konrad, A., Mandysová, A., Pichler, A., Zöhrer, D.(2008). Freundschaft im Netz. *Zeitschrift für Geschlechterforschung und Visuelle Kultur*, 46, 79–83. <https://doi.org/10.57871/fkw4620081130>
- Korkiamäki, R.(2016) Friendship as Potential? The Recognition of Teenagers' Peer Relationships at School. *Open Journal of Social Sciences*, 4, 34–43. <http://dx.doi.org/10.4236/jss.2016.49005>.
- Lu, P., Oh, J., Leahy, K. E, Chopik, W. J. (2021). Friendship Importance Around the World: Links to Cultural Factors, Health, and Well-Being. *Front. Psychol.* 11:570839. doi: 10.3389/fpsyg.2020.570839.
- Newcomb, A. F., Bagwell, C. L. (1995). Children's friendship relations: A meta-analytic review. *Psychological bulletin*, 117, 306–347. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.117.2.306>
- Pahl, R. (2011). Friendship. In *Encyclopedia of Consumer Culture*. London: Sage Publications, Inc.
- Policarpo, V. (2015). What Is a Friend? An Exploratory Typology of the Meanings of Friendship. *Social Sciences* , 4, 171–191; doi:10.3390/socsci4010171
- Radenović, A., Smiljanić, M. (2007). *Priručnik za razrednike*. Zagreb: Alinea.
- Rawlins, W. K. (1992). *Friendship Matters: Communication, Dialectics, and the Life Course*. New York: Aldine De Gruyter.
- Rubin, K. H., Bowker, J. C. (2018). Friendship. In M. Bornstein, M.E. Arterberry, K.L. Fingerman, J.E. Lansford (Eds.). *The SAGE Encyclopedia of Lifespan Human Development*. Edition: 1. Sage. DOI: 10.4135/9781506307633.n339
- Sullivan, H. S. (1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. New York: Norton.
- Wattles, I. (2019). Intervju kao istraživačka metoda: teorijski aspekti. *Civitas*, 9(2), 201–214.

**ZNAČAJ TEHNIČKO-TEHNOLOŠKIH SPOZNAJA ZA RAZVOJ KRITIČKOG
RAZMIŠLJANJA UČENIKA**

**THE IMPORTANCE OF TECHNICAL AND TECHNOLOGICAL KNOWLEDGE FOR THE
DEVELOPMENT OF STUDENTS' CRITICAL THINKING**

Damir Purković

Sveučilište u Rijeci, Rijeka, Hrvatska

University of Rijeka, Rijeka, Croatia

ORCID ID: 0000-0002-2046-3972

SAŽETAK

Promjene suvremenog svijeta, koje rezultiraju narušavanjem čovjekova prirodnog okoliša te sve većim energetskim, prehrambenim i drugim potrebama, pred mlade naraštaje postavljaju izazove s kojima će se u budućnosti morati suočavati. Pritom male zemlje i gospodarstva pokazuju slabiju otpornost, jer zbog nedovoljno kritičkog odnosa prema takvim problemima i izazovima pribjegavaju gotovim i često neprimjerenim rješenjima. To dugoročno ugrožava njihovu opstojnost, pa treba biti alarm i za obrazovni sustav. U tom se smislu razvoj kritičkog razmišljanja učenika, koje će holistički uključivati i tehničko-tehnološko razumijevanje svijeta, postavlja kao važna karika u ovom procesu.

Ovaj rad donosi istraživanje problema razvoja kritičkog razmišljanja učenika kroz prizmu njihove tehničko-tehnološke osviještenosti u kontekstu hrvatskog osnovnog obrazovanja. Pritom se analiziraju važne tehničko-tehnološke spoznaje bez kojih danas nije moguće razvijati kritičko razmišljanje učenika. To su spoznaje na kojima se zasnivaju prirodni i tehnološki procesi koji osiguravaju opstanak, znanja o tehnologijama koje narušavaju i o onima koje osiguravaju održivost društva, te vještine koje će takva relevantna znanja učenici koristiti za usmjeravanje vlastitog ponašanja. Usporedbom nužnih spoznaja s istraživanjima povezanim s razvojem kritičkog razmišljanja učenika o pitanjima održivosti, ustanovljeno je da učenici nemaju dostatna znanja na temelju kojih bi razvijati kritičko razmišljanje. Daljnjom analizom je ustanovljeno da brojni društveno-ekonomski problemi i izazovi, koji su povezani s tehničko-tehnološkim znanjima bitnima za razvoj kritičkog razmišljanja, u kurikulumu osnovnoškolske nastave nisu zastupljeni ili su zastupljeni samo kao gotova rješenja.

Iz analize se zaključuje da je transformativno tehničko-tehnološko obrazovanje, koje će dati priliku učeniku za djelovanje i donošenje vlastitih odluka, neizostavno za razvoj kritičkog razmišljanja u kontekstu suvremenog društva. Ignoriranje ovog problema može samo produbiti gospodarske probleme zemlje, te uzrokovati daljnju depopulaciju i degradaciju društva.

Ključne riječi: holistički pristup, kritičko razmišljanje, održivost, tehnički odgoj i obrazovanje, tehničko-tehnološka znanja.

ABSTRACT

The changes in the modern world leading to the destruction of man's natural environment and the ever-increasing demand for energy, food and other essentials pose challenges for the younger generation to face in the future. At the same time, small countries and economies show less resilience because they resort to ready-made and often inadequate solutions due to an insufficiently critical attitude towards such problems and challenges. This threatens their survival in the long term, so it should also be an alarm for the education system. In this sense, the development of students' critical thinking, which holistically includes a technical-technological understanding of the world, is an important link in this process.

This paper examines the problem of developing students' critical thinking through the prism of their technical-technological awareness in the context of Croatian primary education. At the same time,

important technical-technological knowledge is analysed, without which it is not possible to develop students' critical thinking today. These are the knowledge on which the natural and technological processes that ensure survival are based, the knowledge about technologies that disrupt society and those that ensure the sustainability of society, and the students' abilities to use this relevant knowledge to guide their own behaviour. A comparison of the required knowledge with research on the development of students' critical thinking regarding sustainability issues revealed that students do not have sufficient knowledge to develop critical thinking skills. Further analysis revealed that numerous socioeconomic problems and challenges associated with the technical and technological knowledge required to develop critical thinking are not presented in the primary school curriculum or are presented only as ready-made solutions.

The analysis concludes that transformative technical-technological education that empowers students to act and make their own decisions is essential for the development of critical thinking in the context of modern society. Ignoring this problem can only exacerbate the country's economic problems and lead to further depopulation and degradation of society.

Keywords: critical thinking, holistic approach, sustainability, technical education, technical and technological knowledge.

INTRODUCTION

Inappropriate human actions and the exploitation of natural resources have clearly influenced the global changes facing human society today. In addition to climate change, ecosystem and biodiversity degradation, the integrity of the biosphere has been damaged (Purković et al., 2021), as well as many social communities and their cultural and traditional values that have been sustainable and existed in harmony with nature for thousands of years. In addition, the increasing demand for energy, food, and drinking water as resources whose sustainability is also one of the Sustainable Development Goals (UNESCO, 2015), poses a great challenge for generations to act accordingly in the future. Since it has proven too idealistic to respond to this problem at the level of the global community (Huckle and Wals, 2015), it is clear that action should focus on local communities and states (Purković et al., 2021). In this sense, education for sustainable development should also focus on the problems of the local community and/or state, which is particularly important from the point of view of the resilience and sustainability of small nations and their economies and societies. Although it is often pointed out that sustainable development cannot be achieved only with technological solutions, political regulation or financial instruments, but it is necessary to change the way of thinking and acting (Reditya-Ležaić et al., 2018), it is obvious that such changes will not take place if they are not the students' knowledge about it and activities that will influence their beliefs. Indeed, among the most important learning approaches in education for sustainable development is the development of environmental literacy, critical thinking, and action skills (Huckle and Sterling 1996; Jensen and Schnack, 1997; Orr 2014; Aguayo and Eames, 2017). In this context, action competence, as the ability to act is the component that can lead to real improvement (Aguayo and Eames, 2017), while developed critical thinking is a necessary condition for such appropriate action. Therefore, the question is what the student should know, what activities to perform and in what context to develop critical thinking skills in the context of sustainability and sustainable development.

Critical thinking is understood as an intellectually disciplined process of actively and skilfully conceptualizing, applying, analysing, synthesizing, and/or evaluating information obtained or generated through observation, experience, reflection, deliberation, or communication that serves as a guide to beliefs and actions (Scriven and Paul, 1987). This means that in the process of developing critical thinking, information and facts should be systematically collected and then analysed and evaluated in terms of their clarity, accuracy, relevance, depth, breadth, and logic. Critical thinking, then, involves the subject's ability to process and synthesize information in such a way that he or she can appropriately apply it to tasks for informed decision making and effective problem solving (Heard et al., 2020). This inherently requires the recognition that all reasoning takes place within viewpoints and frames of reference, that it starts from certain goals, that it has an information base, that all data, when used in reasoning, must be interpreted, that interpretation involves concepts, that concepts involve assumptions,

and that all basic conclusions in reasoning have implications (Paul et al., 1997). These are also the main reasons why critical thinking cannot be learned and taught as a general or universal skill. While there is an approach whereby critical thinking is taught separately, the requirements presented and the fact that it is almost impossible to transfer what such a program or material teaches to the rest of the curriculum (Lenin, 2019) indicate that this is not an appropriate way. Other approaches call for critical thinking to be taught as an integral part of all subject areas (Wright, 2002) or as a blended model of that teaching. Although it is often said that critical thinking should include the skills of analysis, interpretation, explanation, reasoning, evaluation, and self-regulation (Thomas and Lok, 2015), these and other skills are used in parallel, not discretely or in isolation, and in an authentic context (Heard et al., 2020). Such development is based on questions that focus on the fundamentals of thinking and reasoning, where students should be able to articulate thinking that reflects basic mastery of the intellectual dimensions of reasoning. Since education for sustainable development has an information base that includes many areas, from technological and social to economic and political, neglecting one area will not lead to adequate development of critical thinking. For this reason, education as a whole must become more flexible to accommodate a broader range of student interests and needs and to include the development of skills, knowledge, and dispositions essential for life in the twenty-first century, such as: Collaboration, Critical Thinking, and Problem Solving, while ensuring that knowledge of "curriculum content" is not lost but is available to students as needed (Fox-Turnbull, 2018). In this sense, technology education is often viewed as a discipline that incorporates critical thinking and the application of knowledge and skills because research shows that knowledge is effectively developed through interdisciplinary connections of real-world content or practices (Schwartz et al., 2009). The experience of technology and engineering education cannot occur without integrating other disciplines and using prior knowledge and skills to solve problems (Spicer, 2018), which is a comparative advantage of this education in the context of sustainability and the development of critical thinking. At the same time, research shows that engineering (technical) design activities can help cultivate various forms of so-called "soft" skills such as creativity, critical thinking, collaboration, and communication (Hathcock et al., 2015). Since developing students' ability to deal with problems of sustainability in the future is now considered an important goal of any education and at any level, it is reasonable to expect that this development will holistically include an engineering and technological understanding of the world. Thus, the earlier mastery of basic skills is no longer sufficient, because work, study, and citizenship in the 21st century require that we all know how to think-argue, analyse, weigh evidence, and solve problems. (Wagner, 2008), for which students should be trained from the beginning of their schooling.

With the aim of arguing the importance and significance of engineering (technical) and technological education for the development of students' critical thinking, this paper analyses engineering and technological knowledge and activities from the perspective of growing sustainability problems. At the same time, an analysis of current research on students' awareness of engineering and technology and sustainable development issues in Croatian primary school was conducted. In order to gain insight into the intended ways of developing students' critical thinking, an analysis of the elementary school curriculum was also conducted. With such an insight into the reality of primary education in Croatia, we aim to show the shortcomings, but also the possible directions of development that would promote the development of students' critical thinking.

METHODS AND MATERIALS

The research was conducted as an analysis of relevant literature, curriculum, research findings, and previous research by the author and his colleagues. In order to argue the importance of technology and engineering education for the development of critical thinking in the context of sustainability, an analysis of selected problems and goals of sustainable development, as well as the main features and activities of technology and engineering education, was conducted. By linking the aforementioned goals and characteristics, the operationalization of the development of students' critical thinking in technology and engineering education was elaborated in the context of each of the goals and problems of sustainability and sustainable development. The second part of the analysis focused on studying the awareness of primary school students about the main issues and problems of sustainable development in Croatia. In this way, the aim was to gain insight into students' attitudes towards these issues in order to determine whether they are critical enough, but also familiar with these problems and possible

solutions. In the third part, subject curricula and cross-curricular topics related to the goals of sustainability and sustainable development and involved in the development of students' critical thinking are analysed. By comparing the studied student awareness with the planned activities, insight was gained into the possible reasons for the current situation, based on which guidelines and procedures for promoting and improving the development of students' critical thinking can be identified.

ANALYSIS AND DISCUSSION

Although each of the 17 Sustainable Development Goals (UN, 2015) is related to technology and also to education in this area, certain goals are more interrelated and to achieve them it is necessary to develop students' awareness and critical thinking skills from primary school. These are goals related to energy, food, water, and waste. Addressing these issues and future challenges is important to ensure the long-term sustainability of the community and to resist influences that could threaten that sustainability. Therefore, it is extremely important to raise awareness of these issues among the younger generation, but also to educate them to become critical thinkers who are able to look at problems systematically and holistically and find appropriate solutions. The goal of sustainable energy development should ensure access to affordable, reliable, sustainable, and modern energy for all, as well as new economic opportunities and jobs; empower women, children, and youth; provide better education and health; create more sustainable, equitable, and inclusive communities; and provide better protection against and resilience to climate change (UN, 2015). The goal related to food includes the eradication of hunger, food security, improved nutrition, but also the promotion of sustainable agriculture (UN, 2015), which is linked to the empowerment of small farmers, rural development, healthy living and the fight against climate change. The goal related to water refers to ensuring that all people have the right to access to drinking water in an amount and quality that meets their basic needs (UN, 2015), but also to the preservation of aquatic life and the environment, ensuring the sustainability of ecosystems and biodiversity. Waste-related objectives include the application of transparent and science-based risk assessment procedures for the use of chemicals, leading to a reduction of harmful effects on human health and the environment, as well as environmentally sound management of hazardous waste (UN, 2015). This goal is closely related to sustainable production and consumption, as well as sustainable tourism. Ultimately, engineering and technology, science, and capacity building are the main pillars of the means to implement these and other sustainable development goals (UN, 2015), recognizing research, development, implementation, and dissemination of environmentally friendly technologies as an important segment of sustainability, including education for sustainable development. Such technologies can only be created by people who can arrive at solutions through critical thinking.

However, the question arises whether this is possible if the causes of the problems, the consequences and the possibilities are not sufficiently known during education or if the skills with which solutions are to be found are not developed? At the same time, the question arises as to what it even means to think critically in the context of these questions, goals, and problems. Critical thinking is certainly a skill of reasoning that belongs to intellectual processes. Intellectual processes, on the other hand, are mental operations that enable the acquisition of new knowledge, the application of that knowledge to familiar and unique situations, and the control of mental processing necessary for the acquisition and use of knowledge (Johnson, 1992). These processes include the formation of concepts, principles, and understanding necessary for the acquisition of new knowledge, as well as the processes of problem solving, decision making, testing, and composing necessary for the application of knowledge, and oral discourse for the acquisition and application of knowledge (Marzano et al., 1988). In the background of these processes, there are always certain groups of basic thinking skills that students need to develop in order to be able to think critically. These are the abilities to focus (on a problem), analyse, gather information, create (solutions), remember, organize, integrate, and evaluate (Marzano et al., 1988; Johnson, 1992). These skills are consistent with the mental processes that occur during student activities in engineering and technology education. Basically, it is a problem-solving process that reflects the "real world" problems that are at the core of contextual learning of engineering and technology (Hutchinson, 2002; Purković and Bezjak, 2015; Purković and Kovačević, 2020). Thus, the major activities specific to teaching engineering and technology are compatible in many segments with the thinking skills necessary to develop critical thinking. Williams (2000) notes that these activities depend on the type of student and the problem being solved. Key activities include evaluation, communication, modelling,

generating ideas, research and testing, production, and documentation. Regardless of the teaching strategy or approach, these activities are always present when teaching engineering and technology, with more or less emphasis on certain activities.

When analysing the attitudes of Croatian primary school students towards issues of ecology and sustainable development (Purković and Kovačević, 2020; Purković et al., 2022), it was found that their attitudes towards certain issues are not acceptable. In particular, these studies include attitudes towards engineering and technology in general, the role of engineering and technology in the context of sustainability, waste management, sustainable (traditional) agriculture and construction, sustainable production, water resources and coastal zone management, nature and animals, and waste management. At the same time, students expressed positive views only toward technology in general, sustainable agriculture and construction, and nature. The results of this research indicate that students do not understand the issues of sustainable waste management, sustainable production, water resource management, and the coastal zone, nor the role of engineering and technology in sustainability. The authors conclude that the technologies that are taught and learned should be accompanied by activities aimed at analysing and critically considering the technological-ecological and socioeconomic reality, as well as the active participation of students and schools in interventions that improve their real environment and life in that environment (Purković et al., 2022).

As far as the elementary school curriculum in Croatia is concerned, the analysis includes the subject curricula of six related subjects and the curriculum of the cross-curricular topic Sustainable Development. The curriculum of the cross-curricular topic Sustainable Development" (OG 7/2019) has adequate objectives and area descriptions, but the learning outcomes are elaborated at an unreasonably low level. At the same time, the learning outcomes do not predict that students will gain insight into engineering and technology knowledge and activities needed to develop critical thinking, so "trivial" learning outcomes related to engineering and technology are mentioned only sporadically. It appears from the learning outcomes that the curriculum is primarily focused on social (cultural) sustainability, and it is not even entirely clear how and by what means this will be implemented. The Technical Culture subject curriculum (OG 7/2019) includes elements necessary for developing critical thinking and achieving sustainable development goals, such as energy and production, but there is insufficient time to implement student activities (35 hours/year). At the same time, learning outcomes and content related to specific sustainable development goals in the areas of water, food, and waste are missing here. In the chemistry curriculum (OG 10/2019), certain concepts support sustainable development goals (changes and processes, energy), but learning outcomes are not expected to be linked to the technological knowledge needed to develop critical thinking. At the same time, the outcomes predict impacts on human health and the environment only at a very general level. In the Physics curriculum (OG 10/2019), certain areas have the potential to meet the Sustainable Development Goals (structure of matter, energy), but the learning outcomes are focused on the narrow scope of physics as a scientific discipline. Again, no linkage is provided to the technological knowledge needed to understand the sustainable development problems. The Biology curriculum (OG 7/2019) includes some concepts that are important for understanding the problems of sustainable development (processes and interdependencies in the living world), but the learning outcomes (needs, consequences) are mainly related to humans. Again, there is no linkage with the technological knowledge necessary for understanding the problems of sustainable development. The curriculum for the subject Nature (OG 7/2019) contains in the macro concept "Processes and Interactions" learning outcomes that are important and well thought out from the point of view of sustainable development. However, only a principled connection with technological knowledge is provided, and the outcomes are very ambitious for 6th grade students and therefore mostly unattainable. In the Geography curriculum (OG 7/2019), certain concepts (sustainability) are well thought out and important from a sustainable development perspective, but the learning outcomes do not provide for integration with technological knowledge, and the connection is only in principle. Learning outcomes from this concept are partially achievable, but only from a scientific and social point of view. From the preceding analysis of the primary school curriculum, it can be concluded that there is a lack of content and activities that integrate technological knowledge into the learning and teaching of sustainable development goals and issues. At the same time, it is clear that there is also a lack of student activities such as student research, discussion, or debate that could develop students' critical thinking skills.

The analysis of the Sustainable Development Goals, the role of technology, and the results of research on student attitudes and the elementary school curriculum point to the need to operationalize the development of students' critical thinking in the context of sustainability. For this reason, in Table 1, for each problem related to sustainable development, topics (subjects) specific to engineering and technology education, mental operations necessary for the development of critical thinking, and classroom activities are related. From the analysis and operationalization of critical thinking in Table 1, it appears that the knowledge of students that should be provided through technology education includes familiarity with the needs, resources/sources and their technological characteristics, the development of "deep" knowledge of the technologies of exploitation, production, processing and management, and knowledge of the consequences, possibilities and limitations of the various technological solutions.

Table 1. Operationalization of the development of critical thinking in the context of the sustainability goals

<i>Problem</i>	<i>Topic teaching of and learning</i>	<i>Contribution of technology education</i>	<i>Mental operations of developing critical thinking</i>	<i>Activities important for the development of critical thinking</i>
ENERGY	Needs	Insight into consumption with regard to forms	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Evaluation, Verbal discourse.	Consumption investigation, Testing of products and assemblies, Cognitive apprenticeship, Discussion of needs and consumption.
	Production, transmission and distribution	Direct (deep) insight into technology	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Problem solving, Decision making, Verbal discourse.	Anchored instruction - technology, Investigation of technologies, Field-trip to the plant, Discussion - technologies, Debate - technologies
	Profitability/ implementation	Insight into costs, limitations and solutions	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Problem solving, Decision making, Verbal discourse.	Anchored instruction - implementation costs, suitability research, Discussion - feasibility, Debate - the suitability.
	Resources/ exploitation	Direct (deep) insight into resources and exploitation	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Problem solving, Decision making, Evaluation, Compilation (creation), Verbal discourse.	Anchored instruction - resources/exploitation, Designing a model, Model/assembly production, Exploitation research, Presentation of results, Discussion of rational use.
	Consequences	Insight into benefits and side effects	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Problem solving, Decision making, Verbal discourse.	Anchored instruction - benefits and unintended consequences, Consequence research - environment, space, community, Debate - welfare vs. consequences
	Opportunities - trends	Direct insight into alternative (new) technologies An insight into sustainable solutions An insight into "intelligent" management technologies	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Problem solving, Decision making, Evaluation, Compilation (creation), Verbal discourse.	Anchored instruction "new" and sustainable technologies, Research - technologies, Devices testing, Designing models/solutions, Production of models/solutions, Discussion of solutions, Debate - options/solutions.

FOOD	Needs	Insight into food needs - local community/state Insight into food needs - world	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Verbal discourse.	Anchored instruction - nutritional needs, Cognitive apprenticeship, Research - needs, habits and problems, Discussion - needs, consumption, problems, solutions.
	Food agricultural resources /	Insight into resources and opportunities in the local community Insights into global resources and opportunities	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Problem solving, Decision making, Verbal discourse.	Anchored instruction - resources and capacities (local and global), Research - local resources, Discussion - local resources and opportunities
	Food production and processing	An insight into mass food production technologies Insight into food processing technologies Direct (deep) insight into sustainable and traditional food production and processing technologies	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Problem solving, Decision making, Evaluation, Compilation (creation), Verbal discourse.	Anchored instruction - production and processing technologies, Research - technology, Problem solving – (problem-project), Design and production of solutions, Discussion of solutions, Debate - traditional vs mass food production.
	Consequences	An insight into the benefits of sustainable production An insight into the negative impacts of agricultural production (on land, water and waterways, health)	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Problem solving, Decision making, Evaluation, Compilation (creation), Verbal discourse.	Anchored instruction - sustainable food production, Anchored instruction - negative consequences, Research - consequences, Solving problems - sustainable solutions, Discussion of solutions, Debate - benefits/consequences.
WATER	Needs	Insight into local and global drinking water needs An insight into the economic needs for water Insight into the needs of other living world for water resources	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Verbal discourse.	Anchored instruction - the needs of people, the economy, the living world Research - meeting water needs (local) Discussion - needs for water resources.
	Water resources / exploitation	Insight into drinking water resources and exploitation An insight into the exploitation of	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Evaluation, Verbal discourse.	Anchored instruction - resources (global, local) Anchored learning – insight into water resources exploitation technologies, Research - exploitation of springs, seas and oceans

		water in the economy An insight into the exploitation of seas and oceans		Discussion - technologies of exploitation of water resources.
	Water resources management	Direct (deep) insight into drinking water management technologies An insight into water management technologies for the economy and sanitation	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Problem solving, Decision making, Evaluation, Compilation (creation), Verbal discourse.	Anchored instruction - drinking water management technologies Cognitive apprenticeship - water for the economy and sanitation Research - water management technologies Solving the problem - optimizing the use of water resources Debate - water management technologies.
	Consequences	Insight into the necessity and benefits of sustainable water management technologies An insight into the negative consequences of managing water resources An insight into the negative consequences of human activity on watercourses, sea and the coastal zone, health and life, living world	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Problem solving, Decision making, Evaluation, Compilation (creation), Verbal discourse.	Anchored instruction - consequences of exploitation (springs, watercourses, sea, coastal zone) Cognitive apprenticeship - sustainable technologies Field trip - water distribution, Solving problems - sustainability of water and resources, Discussion - sustainability and water management Debate - technology and water protection.
WASTE	Causes	Insight into the causes of pollution - technologies/phenomena/behaviour Insight into socio-economic causes and policies	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Verbal discourse.	Anchored instruction - waste and pollution (local and global), Research - behaviours and technologies as causes, Rules and policies, Discussion - causes, phenomena, rules.
	Waste management	Insight into the structure of waste as a resource An insight into disposal, recovery and recycling technologies	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Evaluation, Verbal discourse.	Anchored instruction - waste as a resource Anchored instruction - waste management technology Professional excursion - sorting and recycling Research - waste management technologies Discussion - waste management.
	Possibilities	An insight into "zero-waste" and "no-footprint" technologies and production	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Problem solving, Decision making, Evaluation, Compilation (creation),	Anchored instruction - technologies and products without a "footprint" Cognitive apprenticeship - technology as a solution, Sustainable production research (local),

		Insight into product technology without a "footprint"	Verbal discourse.	Solving problems - sustainable waste management, Discussion - sustainable technologies and products.
	Consequences	An insight into the consequences of pollution An insight into the consequences of sustainable technology and production	Concept formation, Adoption of principles, Understanding, Decision making, Evaluation, Verbal discourse.	Anchored instruction - consequences of waste and pollution, Cognitive apprenticeship - impacts on people and nature, Consequences research - conventional vs sustainable, Debate - consequences and benefits of technologies and production.

From Table 1, it can be seen that the planned classroom activities that operationalize the development of critical thinking include various approaches and strategies for successful learning of engineering and technology. These are primarily contextual teaching approaches (Johnson, 2002; Purković and Bezjak, 2015) that focus on the changing context of the environment, where students' active participation in designing sustainable solutions or solving community problems makes this education transformative. This implies teaching and learning processes that help students construct and appropriate new and revised meanings of acquired experiences (Pavlova, 2013). Activities, especially at the early levels, include cognitive apprenticeship as an approach in which the teacher mentally and experientially guides the student through the process of observation, interpretation, and contextualization (Black and McClintock, 1995). Anchored instruction is also often envisioned among the activities, as insight into the macro context of a particular process, problem, technology, or consequences through a film representation of the original reality (Purković and Bezjak, 2015). Indeed, films have proven to be a good medium for learning and teaching critical thinking skills (González-González et al., 2014), which is important here from the point of view of students' insight into technology and its consequences. This is because much of the content in this area, and especially the functioning of large systems, cannot be understood by students if they rely on partial, isolated, and abstract teaching tools. For this reason, this method provides students with a complete insight into reality and the interdependence of all factors and elements of this reality, which allows a holistic and systematic approach to the content and problems. Designing and making (producing) specific models or solutions is a specific feature of technology and engineering education and is also one of the student activities. This specific activity, especially as problem and project- based learning, is extremely important from the point of view of developing basic thinking skills and problem-solving abilities (Purković and Prihoda Perišić, 2020). Moreover, dealing with real technical objects in the implementation of solutions challenges students and at the same time makes them aware of how long and difficult the path is from an idea at the level of an imagination, as a mental construct, to a technical solution that works in the real world. In this way, they learn to better appreciate the value of arguments and facts, as well as the scientific and functional verification of solutions, gradually becoming critical thinkers. Discussions and/or debates are also included for each content. Apart from the fact that these activities consolidate the acquired knowledge of the students, they are also very important from the point of view of the development of critical thinking, but only after the students have gained an insight, a "deep" insight or an experience in relation to the reality. Indeed, in the absence of such insight and experience, students can only have their own opinion, which cannot be the basis for arguing positions or for a reasoned "defence" of their own solutions, so such an opinion is certainly not critical. For each intended contribution, content (topic), and activity from Table 1, the mental operations necessary to realize the intended activities are listed. In this sense, it can be stated that the implementation of the intended student activities often requires students to use almost all the mental operations listed by Marzano et al. (1988). Such student engagement, otherwise necessary in the teaching of engineering and technology, is certainly more likely to lead to some degree of student critical thinking development than the path of developing these skills outside the meaningful context of learning and teaching. From the analysis in Table 1, it is clear that certain knowledge is not exclusively technical-technological in nature, but must be integrated with knowledge from other subjects and fields. These are knowledge from the natural sciences, which should give students a "deep" insight into biological and natural systems and their importance; knowledge from physics and chemistry, about

processes that enable prosperity but also harm the environment; and knowledge from geography, which relates to local and global features of the land from which we draw our resources. Nevertheless, in addition to their own content, technology teachers often have the most knowledge related to these topics, such as the basics of science and economic, legal, environmental, and often political knowledge, which makes them the most competent educators in this context.

CONCLUSIONS

Today, the development of students' critical thinking has no alternative when it comes to the goals and problems of sustainability and sustainable development because of the success of meeting the challenges of the future. Although the manifestation of sustainable development is mostly social, natural, and humanistic, the problems it faces are mostly technical and technological, and their solution requires developed critical thinking. However, despite numerous definitions, determinations, and frameworks for teaching critical thinking, very few of these considerations offer the possibility of operationalizing critical thinking in the classroom (Heard et al., 2020). In this sense, technology education lends itself very well to operationalizing critical thinking skills, especially in the context of the chosen Sustainable Development Goals.

Based on the analysis, as a result of the research, a framework for operationalizing the development of critical thinking of primary school students through technical-technological education and in the context of the main problems of sustainable development was proposed. The analysis points to the importance of the knowledge on which the natural and technological processes that ensure survival are based, the knowledge of technologies that disrupt and ensure the sustainability of society, and the development of skills for students to use this relevant knowledge to guide their own behaviour, to think critically, and to solve problems. This requires that students engage in activities in which they practice their own mental operations necessary for the development of critical thinking, which transformative technology education enables them to do. Such activities should allow students to think, act, and make their own decisions. At the same time, students have the right to insight into and reasoned critique of reality, but also the opportunity to gain experience and to construct and adopt a new and revised meaning for the experiences they acquire. From the analysis of a part of the curriculum for primary school in Croatia, it is also clear that technical and technological education must have a significant part in the curriculum.

The content of technology and engineering are not the only ones that should be associated with the Sustainable Development Goals, but it is clear that without them it is not possible to develop students' critical thinking on these issues. Although the level of critical thinking development also depends on students' abilities and teachers' quality, the intensity and depth of learning and teaching of technology will certainly influence this development more than the mere "ecological indoctrination" (Purković et al., 2022) that is often carried out in primary schools today. However, despite the well-reasoned indicators, the proposed framework for operationalizing the development of critical thinking will certainly require modifications and refinements that are only possible if such a framework is part of primary education in the future.

References

- Aguayo, C. & Eames, C. (2017). Promoting community socio-ecological sustainability through technology: A case study from Chile. *Int Rev Educ* (2017) 63, 871–895, <https://doi.org/10.1007/s11159-017-9685-7>
- Black, J. B. & McClintock, R. O. (1995). An Interpretation Construction Approach to Constructivist Design, In Wilson, B. (ed.), *Constructivist learning environments*, Englewood Cliffs, NJ: Education Technology Publications.
- Fox-Turnbull, W. (2018). Teaching and Learning in Technology: Section Introduction. In De Vries, M. J. (ed.), *Handbook of Technology Education*, pp. 441-445, Springer International Publishing AG 2018, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-44687-5>
- González-González, I., Gallardo-Gallardo, E. & Jiménez-Zarco, A. I. (2014). Using films to develop the critical thinking competence of the students at the Open University of Catalonia (UOC): Testing an

audiovisual case methodology in a distance e-learning environment. *Computers in Human Behavior*, 30, 739-744, <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.09.013>

Hathcock, S. J., Dickerson, D. L., Eckhoff, A. et al. (2015). Scaffolding for Creative Product Possibilities in a Design-Based STEM Activity. *Res Sci Educ* 45, 727–748 (2015). <https://doi.org/10.1007/s11165-014-9437-7>

Heard J., Scoular, C., Duckworth, D., Ramalingam, D., & Teo, I. (2020). *Critical thinking: Definition and structure*. Australian Council for Educational Research. https://research.acer.edu.au/ar_misc/38 (12.10.2022)

Hutchinson, P. (2002). Children Designing & Engineering: Contextual Learning Units in Primary Design and Technology, *Journal of STEM Teacher Education*, 39(3), <https://ir.library.illinoisstate.edu/jste/vol39/iss3/8> (15.10.2017)

Huckle, J. & Sterling, S. (1996). *Education for Sustainability*. London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781315070650>

Huckle, J. & Wals, Arjen E. J. (2015). The UN Decade of Education for Sustainable Development: business as usual in the end. *Environmental Education Research*, 21(3), 491-505, DOI: <https://doi.org/10.1080/13504622.2015.1011084>

Hung, W., Jonassen, D., & Liu, R. (2008). Problem-based learning. In J. Spector, J. van Merriënboer, M. Merrill, & M. Driscoll (Eds.), *Handbook of research on educational communications and technology* (3rd ed.). New Jersey: Erlbaum.

Jensen, B. B., & Schnack, K. (1997). The action competence approach in environmental education. *Environmental Education Research*, 3(2), 163–178, <https://doi.org/10.1080/1350462970030205>

Johnson, S. D. (1992). A Framework for Technology Education Curricula Which Emphasizes Intellectual Processes. *Journal of Technology Education*, 3 (2), 26-36.

Johnson, E. B. (2002). *Contextual teaching and learning: what it is and why it's here to stay*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press, INC.

Lenin, I. (2019). Critical Thinking and its Importance in Education. https://www.researchgate.net/publication/339433132_Critical_Thinking_and_its_Importance_in_Education (15.06.2022)

Marzano, R.J., Brandt, R.S., Hughes, C.S., Jones, B.F., Presseisen, B.Z., Rankin, S.C. & Suthor, C. (1988). *Dimension of thinking: A framework for curriculum and instruction*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

OG 7/2019 (2019). *Odluka o donošenju kurikuluma za međupredmetnu temu Održivi razvoj za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj* (NN 7/2019) https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_152.html (15.03.2020)

OG 7/2019 (2019). *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Tehničke kulture za osnovne škole u Republici Hrvatskoj*. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_161.html (21.02.2020)

OG 7/2019 (2019). *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Biologije za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_149.html (15.08.2020)

OG 7/2019 (2019). *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Prirode za osnovne škole u Republici Hrvatskoj*. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_148.html (15.08.2020)

OG 10/2019 (2019). *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Kemije za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_208.html (15.08.2020)

- OG 10/2019 (2019). *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Fizike za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_210.html (12.03.2020)
- Orr, D. (2014). Systems thinking and the future of cities. *Solutions*, 5(1), 54–61. <http://www.resilience.org/stories/2014-05-30/systems-thinking-and-the-future-of-cities> (17.02.2021)
- Pavlova, M. (2013). Teaching and learning for sustainable development: ESD research in technology education. *Int J Technol Des Educ* (2013), 23, 733–748, <https://doi.org/10.1007/s10798-012-9213-9>
- Paul, R. W., Elder, L. & Bartell, T. (1997). *California Teacher Preparation for Instruction in Critical Thinking: Research Findings and Policy Recommendations*. Foundation for Critical Thinking. Sacramento (USA): California Commission on Teacher Credentialing. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED437379.pdf>
- Purković, D. & Bezjak, J. (2015). Kontekstualni pristup učenju i poučavanju u nastavi temeljnog tehničkog odgoja i obrazovanja. *Školski vijesnik*, 64(1), 131-152.
- Purković, D. & Prihoda Perišić, M. (2020) Differences in the Students' Achievements between Traditional and Project-based Learning of Basic Engineering Competencies: A Quasi-experimental Study. In: Skala, K. (Ed.) *2020 43rd International Convention on Information, Communication and Electronic Technology (MIPRO)*. Opatija, MIPRO, pp 1514-1519 <https://doi.org/10.23919/MIPRO48935.2020.9245303>
- Purković, D. & Kovačević, S. (2020) Teachers' perception of the influence of the teaching context on cognitive achievements in general technology education. *International journal of cognitive research in science, engineering and education*, 8 (Special issue), 1-15, <https://doi.org/10.23947/2334-8496-2020-8-SI-1-15>
- Purković, D., Runko Luttenberger, L. & Kovačević, S. (2021) The importance of technology in education for sustainable development. *Knowledge*, 46 (1), 111-117.
- Purković, D., Kovačević, S. & Luttenberger, L.R. (2022). Attitudes of Croatian Pupils on the relationship of Environmental Issues and Sustainable Development with Technology and Engineering. *Int J Technol Des Educ* (2022). <https://doi.org/10.1007/s10798-022-09779-6>
- Raditya Ležaić, A., Boromisa, A. & Tišma, S. (2018). Komparativni pregled obrazovanja za održivi razvoj i istraživanje potreba za stručnjacima u Hrvatskoj [Comparative analysis of education for sustainable development and the need for experts in sustainable development in Croatia]. *Socijalna ekologija*, 27 (2), 165-180, <https://doi.org/10.17234/SocEkol.27.2.3>
- Schwartz, M. S., Sadler, P. M., Sonnert, G., & Tai, R. H. (2009). Depth vs. breath: How content coverage in high school science courses relates to later success in college science coursework. *Science Education*, 93, 798–826.
- Scriven, M. & Paul, R. (1987) Defining Critical Thinking. *8th Annual International Conference on Critical Thinking and Education Reform*. <http://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766> (15.02.2021)
- Spicer, Y. M. (2018). Informal, Out-of-School Technology Education. In De Vries, M. J. (ed.), *Handbook of Technology Education*, pp. 267-279, Springer International Publishing AG 2018, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-44687-5>
- Thomas, K., & Lok, B. (2015). Teaching critical thinking: an operational framework. In M. Davies & R. Barnett (Eds.), *The Palgrave handbook of critical thinking in higher education* (pp. 93–105). Macmillan.
- UN (2015). *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development - A/RES/70/1*. <https://sdgs.un.org/sites/default/files/publications/> (15.04.2022)
- Wagner, T. (2008). *The Global Achievement Gap: Why Even Our Best Schools Don't Teach the New Survival Skills Our Children Need—And What We Can Do About It*. New York: Basic Books.

Williams, P. J. (2000). Design: The Only Methodology of Technology. *Journal of Technology Education*, 11 (2).

Wright, I. (2002). Critical Thinking in the Schools: Why Doesn't Much Happen?. *Informal Logic*, 22 (2), [https://doi.org/ 10.22329/il.v22i2.2579](https://doi.org/10.22329/il.v22i2.2579)

GOLDILOCKS AND THE THREE 'ISMS: HONOURING THE PAST, DESIGNING WIN-WIN FUTURES

Darrell MANN

Professor, University of Buckingham & Systematic Innovation Network, UK

ABSTRACT

The Utopian belief that social media will somehow connect and unite people has now helped to create a world of polarised echo-chambers in which individuals with different views of the world have not only become irretrievably separated from one another, but also surrounded by like-minded others that serve to confirm and reinforce existing opinions and biases. This polarisation, especially when it comes to the three big societal 'isms – racism, sexism and ageism – effectively precludes meaningful dialogue, and thus prevents the realisation of breakthrough solutions. Society thus finds itself approaching levels of chaos that, without transformational, contradiction-breaking intervention, will lead inexorably to a breakdown of civic order. The paper describes a systematic win-win conflict resolution methodology, based on over 25 years of research and 11.5 million cases studies spanning the full spectrum of technology, business, healthcare and governance domains. This is the first time the methodology has been exposed to the social sciences.

Keywords: contradiction, complexity, meaning, impact, equality, equity.

INTRODUCTION

It has almost become a truism in recent years that any institution-lead change initiative ends up delivering something close to the polar opposite of what it was intending to achieve. Debt reduction programmes that put more people into debt; obesity tackling initiatives that make more people fat; 'levelling-up' agendas that increase the gap between haves and have-nots; 'Resilience Tsars' that lead societies to become more fragile. If this apparently paradoxical state of affairs continues, things don't bode well for the UNESCO Strategic Development Goals. Nor, not quite independently, does it mean we should feel confident that ongoing attempts to tackle racism, sexism and ageism are going to move society in the intended directions.

To examine all of the underlying reasons why so much goodwill and best intentions end up delivering so many bad outcomes is beyond the scope of this paper. What is possible to say with confidence, however, are that there are three dominant reasons:

- 1) An endemic lack of understanding of complex systems across nearly all Government, NGO and private sector management teams, starting with an education system that doesn't know how to teach the subject, right through to those making the big decisions in society and their failure to appreciate the Laws Of Unintended Consequences. To quote a well-used phrase, we presently live in a society comprising Stone-Age brains, Dark-Age institutions and Space-Age technologies. The resulting entangled combination turns out to be almost impossible for all but the most qualified to navigate successfully.
- 2) A widespread lack of leadership and leadership skills. The last fifty years has brought considerable progress in many areas, but for the most part this progress has been achieved through optimisation and transfer of existing technological solutions rather than the creation of new ones. Global MBA programmes churn out excellent, optimisation-capable managers, but we can now see this is not the same as having visionary leaders able to see beyond that which already exists. Leaders that can see beyond the current ways of doing things to design and inspire things that deliver step-change, transformational futures. We and others have previously written on this subject in References 1 and 2.
- 3) The almost innate assumption (inculcated in students throughout their education) that life is a zero-sum game, and that if one person wins it must be at the expense of others. Many things in life – trade,

finance, economics – are indeed zero-sum, but this does not mean that everything is. Enduringly successful entrepreneurs and other people that create new value have learned that it is entirely plausible to deliver win-win solutions and that doing so requires tools, methods and mindsets that seek to challenge the trade-off and compromise mentality possessed by everyone else. Life, net-value creating entrepreneurs learn, meaningfully progresses only when contradictions assumed to be ‘fundamental’ are successfully transcended.

It is the last of these three items this paper focuses on. The research underpinning the counter-intuitive finding that contradictions can be ‘solved’ has a pedigree going back over three generations now (References 3, 4). The main problem is that the research was largely conducted in parallel to the conventional academic world rather than combination. Consequently, it is largely ignored by the academic world, even in the STEM domains where the research was originally focused. As far as the business world is concerned, the research has found its way into the culture of no more than a handful organisations (albeit some of the most successful in the world at the moment, if that is of any relevance). As far as the social sciences and arts are concerned, the research is almost completely unknown. This is not to say that there haven’t been occasional breakthrough solutions emerging in these domains, but rather that when they do emerge it is largely due to happenstance. Meanwhile vast amounts of effort is expended to produce little or no tangible benefit. In the STEM world, we know that 98% of step-change initiatives end in failure. Data on the equivalent failure rate in the arts and social sciences is relatively rare, but empirically at least, it is safe to say that success rates are significantly less than 1% (Reference 5).

The research, meanwhile – now based on over 11.5 million case studies accumulated across all parts of the globe, from all known aspects of not just human endeavour, but also through the systematic study of evolution of systems across the Natural World (Reference 6) – shows us that while there are millions of ways of solving wicked, unstructured change problems badly, there are very few ways of doing it well (Reference 7).

A later section of the paper will discuss the use (and teaching) of some of these strategies in the Social Science context. Before that, however, per the maxim usually attributed to George Washington, if we have eight hours to chop down a tree, best to spend six of those hours sharpening the axe. Finding breakthrough solutions to difficult problems, in other words, is relatively easy. The real challenge is being able to untangle the critical contradictions from the highly interdependent, inter-connected, echo-chamber ridden world we now inhabit. The three ‘isms’ referred to in the title of the paper will form the focus of this discussion. Just before that, however, given the potentially controversial nature of almost any discussion of emotionally-charged ‘ism’ issues these days, we shall dip our toe into the water with a slightly less controversial area of analysis, in the hope that some of the universal phenomena found in this space – once we’re able to see that they operate at a ‘first-principle’ level – can then be directly translated into the dark and dangerous waters of racism, sexism and ageism.

SAFETYISM

Continuing with the theme of counter-intuitive phenomena, most people – including many Health & Safety professionals – assume that the way to continue improving the safety of the products and services society uses is to keep adding more safety measures. The reality, as iconically demonstrated by the automotive industry, is somewhat different. The more the automotive OEMs add safety features to the vehicles they produce, the worse drivers behave. Industry folklore says that the only way to actually improve vehicle safety would be to position metal spikes sticking out from the steering wheel and ending 10mm from the driver’s chest. Imagine that spike in front of you next time you are in a car, and guaranteed you will drive more safely.

Staircases are not quite as dangerous as cars, but nevertheless, humans invariably make mistakes and people will inevitably occasionally fall down stairs. Adding handrails on either side of the stairway are safety measures that will help to reduce accident rates. Putting up signs telling users to hold the handrails, paradoxically, will have the opposite effect and will lead to *more* accidents. These signs – which, again, many H&S professionals will see fit to display (usually after an accident has occurred) – push the safety level beyond the peak of what is often labelled a Goldilocks Curve – Figure 1. Beyond

this peak, safety turns into ‘safetyism’. One of those situations in which good intentions combined with poor knowledge ends up producing worse outcomes.

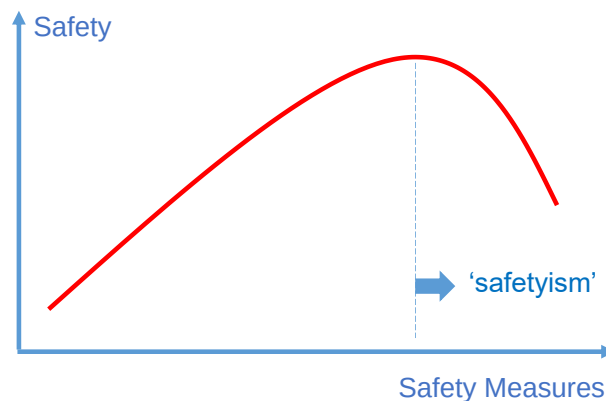

Figure 1: Safetyism ‘Goldilocks Curve’

The Goldilocks Curve concept comes from the character found in the infant storybooks, Goldilocks & The Three Bears. Upon entering the three bears’ house, our heroine encounters various situations in which, for example, one of the bear’s beds is too soft, one too hard, and the third, just right. As is often the case, the lessons taught by child-targeted fables, turn out to be universal. Such that it is possible to construct Goldilocks Curves of the form shown in Figure 1 for every kind of variable. Even some, at first glance, quite strange ones. It is possible, for example, to have ‘too much knowledge’ (Reference 8), be too ‘woke’ (Reference 9), have a mind that is ‘too open’ (Reference 10), binary/non-binary (Reference 11) or, indeed, create social order systems that are ‘too fair’. More on that subject later.

The presence of these kinds of Goldilocks Curve tells us that there is a contradiction at play. Having more of a given parameter can be both good and bad. Similarly, having less of the same parameter can also be both good and bad. One of the simplest and most effective ways of mapping the various pros and cons of the different levels of any parameter is the Evaporating Cloud model from the Theory Of Constraints (Reference 12), or the more recent evolution of the Contradiction Landscape (colloquially known as the ‘Bubble Map’) illustrated in Figure 2.

Completing the various different Bubbles in the map typically starts with the pair on the right-hand side. These represent the Goldilocks parameter under consideration – ‘safety measures’ in the Figure shown here. Filling in the middle pair of Bubbles then requires the user to explore the various reasons why having more or less of the parameter is either a good or bad thing. Finally, on the left-hand side of the Map is a single Bubble. This one forces the user to think about the overall ‘ideal’ outcome desired in the situation. For example, staying with the Figure 2, safety example, to achieve a resilient (or ‘antifragile’ if we wish to take matters one step further – Reference 13) society.

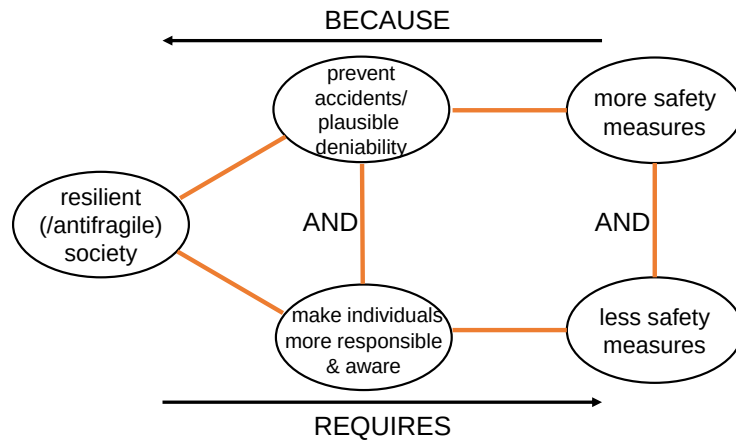

Figure 2: Safetyism Contradiction Landscape ('Bubble Map')

One of the first benefits to be had from filling in all of the bubbles is that it forces users to think about a situation from both positive and negative perspectives and therefore to gain a deeper understanding of a given situation and the spectrum of different opinions different stakeholders might have. The second, perhaps less visible, benefit is that it offers a range of different options whereby the user is able to either manage or solve the conflicts and contradictions it reveals.

Regarding the usually more readily achievable 'management' option, the user is first required to establish the 'optimum' level of measures required to hit the peak point on the curve. Here is another of those situations in which becoming aware of the question is halfway to identifying the solution. Or, expressed more starkly, until such times as we're able to ascertain where the peak of the curve is, and what conditions are required to achieve it, it is not possible to know that any action is going to make a situation better or worse, and therefore any kind of solution related activity is highly likely to be nugatory at best and dangerous at worst. Much has been written about techniques for establishing where the peak of the curve is (see Reference 14 for example). Such techniques take problem solvers beyond the usual zero-sum world of optimisation, but are still some way short of the potential benefits achievable by 'solving' rather than merely 'managing' the curve.

Solving the contradictions identified in the Bubble Map requires problem solvers to focus on the middle pair of Bubbles and dip into the world of TRIZ (Reference 15) and in particular a suite of tools known as Contradiction Matrices. Figure 3 illustrates one of these tools, the one focused on 'business' or, more generally, 'people' type contradiction situations (the other tools in the suite focus on technical and IT problems).

All three of the tools work using the same protocol. First, the user needs to define the specific problem (i.e. what was written into the Bubble Map). Second, looking down the left side and across the top of the Matrix is a list of 'generic' parameters, the user needs to translate their specific problem into one or more of the parameters present in this list. 'Making individuals more responsible', taking one of the specific elements of the safetyism contradiction, would most likely be mapped onto the generic list as 'autonomy' or possibly 'trust'.

Figure 3: (Business) Contradiction Matrix

Third having translated both sides of the specific contradictory parameter pair into their generic equivalents, the user identifies the generic solutions successfully adopted by the tens of thousands of people that have worked on similar problems in the past by looking up the numbers contained in the box found at the intersection between the relevant row and column. Figure 4 shows this process in action for the safetyism problem:

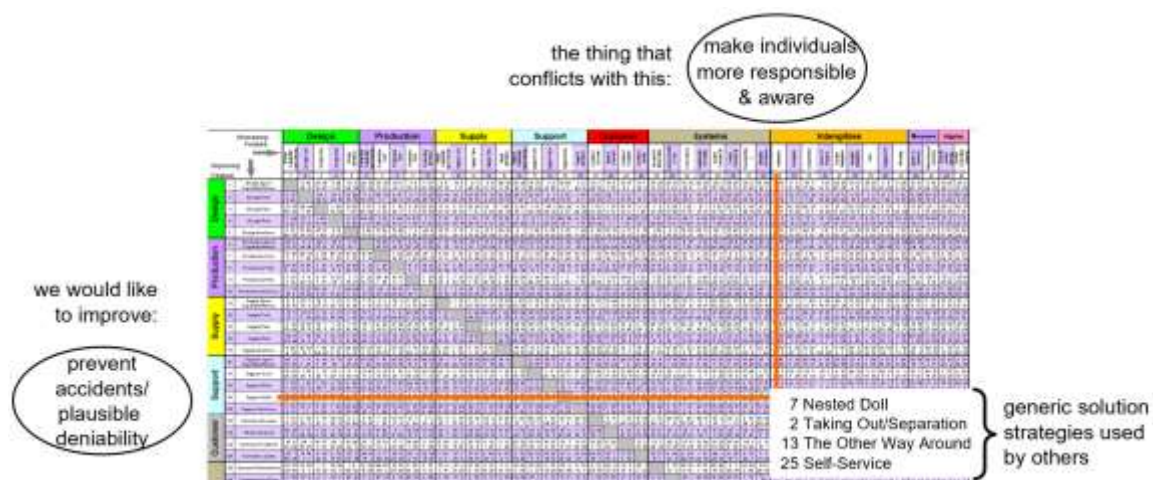

Figure 4: Generic Solutions To The Safetyism Contradiction

The fourth and final job, then, is to translate these generic solutions into ones that fit the context of the specific problem situation. This undoubtedly takes some practice (a typical workshop to become competent using the tool typically takes 1-2 days), but on the positive side, the next counterintuitive finding from the 70+ years of research that has so far gone into creating the Matrix tools, is that there are so far only 40 of these ‘generic solutions’. There are many references describing these principles. Reference 15 represents a solid start point for anyone wishing to apply these solutions (often described as ‘Inventive Principles’) in a Social Science setting

It is not the aim of this paper to turn readers into an expert user of either the Contradiction Matrix tools or the 40 Inventive Principles, but rather to suggest that the combination of the two represents a systematic and repeatable way to create breakthrough solutions to literally any kind of contradiction based situation. The big idea then being that, once we know that any contradiction is systematically solvable, those tasked with improving the way society functions should therefore spend more time actively looking for them. With that thought in mind, we now turn our attention back to the three ‘isms

forming the heart of this paper. Or, more generically, to recognise that all three of them – racism, sexism and ageism – are different variants of equality. And that being so, the Goldilocks Curve concept should begin to tell us that, like every other possible parameter, there can very definitely be such a thing as having too much equality...

EQUALITISM?

Figure 5: The Life-As-Unequal-Race Metaphor

Metaphor makes the world go round. Some metaphors make it go round faster than others. All have their inherent limits. The worst kinds manage to combine half-bakery and high virality. One such example, it seems to the author, is the currently highly fashionable unfair-race metaphor.

The basis of this metaphor is that it's 'not fair' that some people are given a head start in life. In an equal world, the race metaphor tells us, everyone should start at the same point on the same starting line. More recently, some have tried to take the half-bakery a step further by suggesting that the aim should be for all of the competitors to reach the finish line at the same time. This scenario is supposed to represent the idea of 'equity'. Taken at the metaphorical level, the equitable-finish idea sounds pretty good to many people. And, to those that recognise the deeper fallacy it contains (I might want to win an Olympic sprint gold medal, but that doesn't mean I should be given an infinite amount of resources to achieve the goal), they are likely to agree to step back to the slightly more practical goal of having everyone start from the same point on the track. 'All men created equal' and other self-evident truths.

But even that image only works up to a certain point. Equality is good, but too much of it definitely isn't. Or rather equality *measures* are good, but having too many of them is bad. Equality, like everything else in life, is subject to Goldilocks Law, and the presence of a Goldilocks Curve. Something like this:

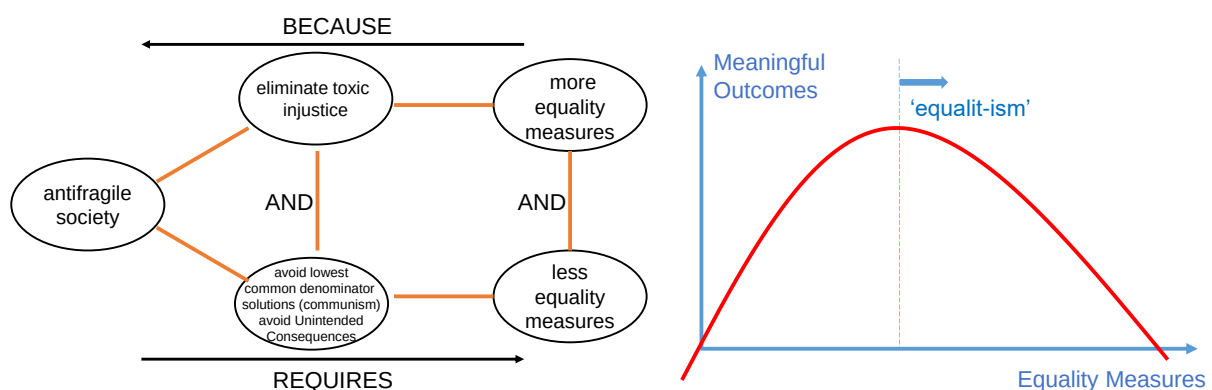

Figure 6: Equality Contradiction Landscape & Goldilocks Curve

This picture perhaps begins to highlight some of the limits of the unfair race metaphor. We will return to them shortly. In the meantime, there's a bigger flaw with the metaphor. One that relates to the intended meaning of the finish-line at the end of the race. In the metaphor, as in actual running races, it is clear the first to reach the finish line is the 'winner'. And, therefore, those that start the race several hundred metres ahead of others are somehow unfairly advantaged.

The finish-line makes sense in the context of a race. But to what extent is life a race? What exactly is the finish-line supposed to represent in the real world beyond the metaphor? Is life a race to have the most money? Or everlasting life? Or good health? Or a high quality of life? A beach house in Malibu? Spiritual fulfillment? High-functioning offspring? What? Until we can answer that question, it's not really possible to conclude that the person starting the race ahead of others is at any kind of advantage or not. The author suspects that many people look at the race metaphor and the unfairness of those given a head-start and assume that the race has something to do with material wealth. Many of us live in a capitalism-based economy, and so money is often seen as some kind of life goal. The one with the most toys wins, and all that. But is that what life is really about? It is easy to imagine that someone with nothing looks at someone who apparently has multiple silver-spoons sticking out of their mouth with some kind of envy. But at the same time, we can also imagine the same person waking up in their 200-room mansion one day having fought to get to the front of the race and realising they now hate their life. Having enough money is good. Having too much rather less so. In other words, the amount of money we end up with is also subject to Goldilocks Law.

So, the unequal-race metaphor fails at this level. The one with the most toys is not the actual winner. But, let's assume for a moment that he or she is. The reason being that apart from the finish-line flaw, there's an even bigger problem with the metaphor.

Let's think about the runner with the unfair advantage, the person that starts half a mile ahead of everyone else. For them, life is easy. They don't have to try. They've been educated at Eton and then walked into a cushy job in the City, they have attractive members of the opposite sex throwing themselves at them, they get to drive the best cars, sail the biggest yacht and fly the most expensive executive jet. Well done. One might say that their biggest problem is making sure they don't lose all the wealth and privilege they had handed to them. That probably doesn't sound like such a big problem to have given the alternatives. But all the evidence tells us that this 'don't-screw-up' mindset pretty well guarantees they will screw-up. We see exactly the same thing inside the enterprises and institutions of the world. As soon as the leadership team start focusing on not being the ones to sink the ship, they make it much more likely they will indeed sink the ship. Protecting what we have puts us in defensive mode (Figure 7)...

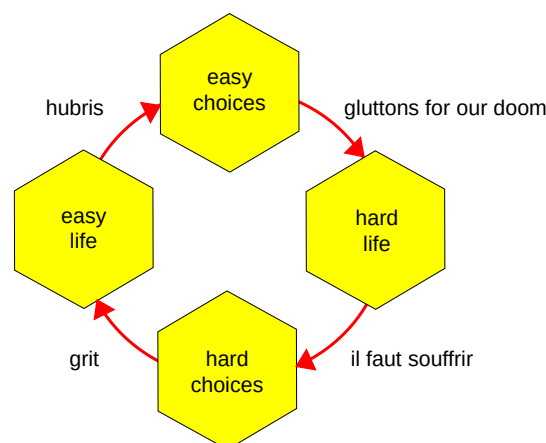

Figure 7: The Easy-Choices/Difficult-Choices Cycle (after Jerzy Gregorek (Reference 16))

...which is mainly significant because it is the polar opposite of the type of thinking required for innovation.

Innovation, when it comes, almost invariably originates with the person that has little or nothing to lose. The cash-poor start-up that has to bootstrap anything and everything to make ends meet while they try and work out how to encourage reluctant customers or investors to part with their money. It is the lack of money that drives creativity, persistence and the grit required to succeed. The lone entrepreneur doesn't get angry with the big incumbent companies with their bigger bank balances, they use them as fuel to find better ways of getting things done. These are the people that actually make the world go round. The people that create new value. The people that see the enormous problems present in the world – unfairness included – and set about fixing them.

These are the people that, back to the unequal-race metaphor, look at the runners starting half a mile ahead of them, and use that unfairness as a resource. The motivation to find better ways of running the race. Building a jet pack. Maglev running shoes. Anything that allows them to beat those that 'cheated' and now spend their time looking backwards rather than forwards. None of this stuff is easy. But then it's not supposed to be. Il faut souffrir. Whining about it doesn't help. Turning the anger and frustration at the unfairness into fuel absolutely does.

Forget equity. Equity leads to communism, and we know that doesn't work.

Forget equality. Equality leads to lowest common denominator solutions and then communism.

The world needs innovation, and unfairness (aka 'frustration') is the mother of innovation. Yes, unfairness is also bound by Goldilocks Law. Meaning there are limits to how unfair things get before those left behind give up rather than fight. But yes, too, we know that giving the disadvantaged free hand-outs and mollicoddling them with blankets and platitudes doesn't help either. Ditto with so-called solution strategies like 'positive discrimination' to help tackle the three 'isms. Ditto with initiatives like #metoo. Or almost any other protest hashtag for that matter. All these things do is make the whole of society weaker. By failing to recognise the presence of Goldilocks Curves, our collective good intentions conspire to create terrible outcomes. We call that the Law Of Unintended Consequences, and we see it happening everywhere. Well-intentioned governments that end up delivering the precise opposite of what they set out to deliver. Take away unfairness, in other words, and we take away progress.

CONCLUSIONS: CREATIVITY RULES

(The right amount of) unfairness makes the world go around. Historically, the world has turned quite slowly. This has been because those creative acts that have changed the way humankind sees the world and operates within it have arisen almost exclusively through random, trial-and-error, 'Eureka' moments. This was the state of affairs simply because we did not know any better. We collectively and instinctively knew that creativity was all about breaking rules (and that many at the top end of society tend to not like that), but we had not yet decoded the *rules for breaking rules* effectively and repeatably. Today, however, a coherent set of those 'meta-rules' has been decoded. They are the 40 Inventive Principles. Strategies that, it turns out, are present in all of us by around the age of eight. We know too that everything that happens to us in life after that age – the education system, life-experience, the zero-sum bias of our parents and peers – teaches us that the way to be a 'good citizen' is to follow the current rules and regulations. Which in turn means learning how to make trade-offs and compromises. And doing it in the most efficient manner possible. Understanding these rules is important. The 'innate' creativity of the eight-year-old is awe-inspiring, but rarely leads to breakthrough solutions or innovation. This is because creativity is a necessary but not sufficient component in the success equation. Eighty percent of success is 'showing up'. So said film director, Woody Allen. Thomas Edison went a step further by declaring that it was one percent inspiration and 99% perspiration. Eight year-olds have the skills to do the inspiration part, but not those required to do the 99% perspiration side of the equation. That stuff – the 'grit' and persistence – doesn't get taught either. But it could be. The 'DNA' of those character traits has also largely been decoded (Reference 17).

Now we're talking about a complete redefinition of the world's education systems. People need to be taught the fundamentals of life. But we live in a completely different world today to the one that existed even twenty years ago. The education system still teaches our children a curriculum of answers. And, moreover, that there is always a 'right' and 'wrong' answer. The internet means that finding the 'answers' to questions is easy. This in turn should mean a realisation that better, new teaching

requirements should, first, relate to equipping students with the skills needed to find the right questions. And then, secondly, that, in a complex interdependent world, there can never be such a thing as the 'right answer'. Rather that there are some answers more appropriate than others. And that the level of appropriateness is intimately related to the prevailing context surrounding any given situation. An answer that may be effective today, may turn out to be the precise opposite after the wings of the Butterfly happen to flap in the wrong direction.

None of that is easy to teach. For a start it demands that teachers possess a certain level of humility and acknowledge that they are not the sole custodians of the 'right answer' any longer. And that the only way to progress society beyond the level of evolution we're currently at is to recognise and be able to teach students to deal with uncertainty, to be able to look beyond our current understanding of the world and thus be able to design new and better ways of doing things. Given the urgency of the climate change problem, the time to make these changes is now. Climate change, if we are to meet the challenges, fundamentally needs joined-up approaches to which all parties buy-in. Something that has never before happened on our planet: Humans, with our Stone-Age brains, need enemies. Our Dark Age institutions have fooled us into believing those enemies are those that have different views and opinions to our own – different holy texts for example. Now our Space-Age technologies have informed us that the enemy is us. All of us. Together. And that the only way to overcome such a formidable foe is to begin recognising that pitting one tribe against another, or one social media echo chamber against another is nothing but a shortcut to disaster. Having 97% of scientists agreeing that climate-change is human-caused and then using that majority opinion as a means of 'cancelling' the other 3% is not how science is supposed to work. If we had allowed majority opinion to rule the sciences, we would still be believing that the Sun revolved around the Earth. And, for that matter, we still wouldn't have decoded almost any of the Laws of Nature known to us today (Reference 18). Including, with the climate change problem still in mind, the precautionary principle. The principle that tells us, when we're not sure what the cause(s) of a problem are, it is best to err on the side of safety. What the precautionary principle doesn't tell us, however, is that while devoting effort to ensuring we stay on the right side of the safety line, we should also devote the requisite amount of effort to working out what the real problems are. Which in turn means uncovering and recognising the Goldilocks Curves that are everywhere around us.

Meaningful progress begins with identifying the contradictions in society – 'thesis' and 'antithesis', according to Hegel – and locking the two sides of the argument in the same room until such times as they can work together to identify a higher level 'synthesis' solution that allows the contradiction to be transcended and thus solved or eliminated. That's the way – the only way – to effectively transcend the three 'isms. And now – in the wake of the global crisis triggered by Covid (Reference 19) – is the best time to do it.

REFERENCES

- 1) Iacocca, L., Whitney, C., 'Where Have All The Leaders Gone?', Scribner, 2007.
- 2) Mann, D.L. 'Where Have All The Leaders Gone Redux: The Red Rise' www.darrellmann.com, 8 May, 2022.
- 3) Altshuller, G.S., 'Creativity As An Exact Science: The Theory Of The Solution Of Inventive Problems', Gordon & Breach, 1984.
- 4) Mann, D.L., 'Hands-On Systematic Innovation', IFR Press, Second Edition, 2007.
- 5) Cipolla, C.M., Taleb, N.N., 'The Basic Laws Of Human Stupidity', W.H. Allen, 2019.
- 6) Vincent, J.F.V., Mann, D.L., 'Systematic Technology Transfer From Biology To Engineering', Philosophical Transactions of The Royal Society Of Mathematical Physical and Engineering Sciences 360(1791):159-73, March 2002.
- 7) Mann, D.L., 'Collateral Beauty: Integrating TRIZ, Fundamental Design Method & Metaphysics of Quality', European TRIZ Association, TRIZ Future Conference, 2011.
- 8) SIEZ, 'Too Much Knowledge?', Issue 243, June 2022.
- 9) Mann, D.L., 'Difficult Conversations #2: Awake/Woke', darrellmann.com, 25 June 2022.

- 10) SIEZ, 'I Want TRIZ To Be Easy And Difficult', Issue 179, February 2017.
- 11) SIEZ, 'Difficult Conversations #1: Binary-Non-Binary', Issue 237, December 2021.
- 12) Dettmer, H.W., 'Goldratt's Theory Of Constraints: A Systems Approach To Continuous Improvement', McGraw-Hill, 1998.
- 13) Taleb, N.N., 'AntiFragile: Things That Gain From Disorder', Random House, 2012.
- 14) SIEZ, 'The Final Ascent Of Mount Stupid', Issue 245, August, 2022.
- 15) Mann, D.L., 'Business Matrix 3.0: Solving Management, People & Process Contradictions', IFR Press, 2018.
- 16) <https://sisyphus089.medium.com/hard-choices-easy-life-easy-choices-hard-life-beb444fea960>
- 17) Mann, D.L., 'The Hero's (Start-Up) Journey: Growing SMEs & Micro-Businesses From Start To Sustainable Success', IFR Press, 2020.
- 18) Wolpert, L., 'The Unnatural Nature Of Science', Faber & Faber, 1992.
- 19) SIEZ, 'Covid, Complexity & Contradictions', Issue 226, January 2021.

**SAVAŞ ALANLARININ MİRAS DEĞERLERİNE DAYALI YAKLAŞIMLA
TANIMLANMASI: GELİBOLU TARİHİ ALANI***

DEFINING BATTLEFIELDS HERITAGE VALUES BASED APPROACH, GALLIPOLI
HISTORICAL SITE

Elif TOPCU

Şehir Plancısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Urban Planner, Culture and Tourism Ministry

ORCID ID: 0000-0001-8575-8352

Nevin Turgut GÜLTEKİN

Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

Prof. Dr. Gazi University Faculty of Architecture

ORCID ID: 0000-0002-0647-6312

ÖZET

Savaşlar, tarihi değiştirebilir, toplumların, ülkelerin geleceğini etkileyebilir. Savaş alanlarının yaşanmışlıklarıyla birlikte alana atfedilen değer ve küresel ölçekte toplumları değiştiren ve etkileyen bağlamıyla alternatif bir turizm hareketi olarak görülmektedir. 1. Dünya Savaşı sürecinde Çanakkale Savaşları 20. yüzyılın en önemli savaşı olarak, Türklerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu savaşlarda yarım milyona yakın askerin can kaybı, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı'nda savaşlara katılan tüm ülkeler tarafından uluslararası törenlerle anılmaktadır. Somut ve somut olmayan kültürel değerleriyle 1915 yılının ruhunu anlatan tarihi bu alan, 2014'de Dünya Kültür Mirası Geçici Listesine alınmış ve günümüzde Hüzün Turizminin önemli bir merkezine dönüşmüştür. Bu çalışmada; 2000'li yıllarda miras alanlarının sürdürülebilirliğine ilişkin yeni (yenilenen) kapsam ve açılımlar ile Gelibolu Tarihi Alanı "Miras Değerlerine Dayalı Yaklaşım" ile yeniden tanımlanmakta ve savaş mirası ve diğer miras değerleri ile birlikte bölgenin turizm potansiyelinin tanımlanması amaçlanmaktadır. Etkin ve sürdürülebilir miras yönetiminin sağlanabilmesi ve Tarihi Alanın mevcut durumun ve yönetim hedeflerinin güncellenebilir olması için Tarihi Alana ilişkin somut ve somut olmayan miras değerlerinin bütüncül olarak değerlendirilmesi, alana yönelik olağanüstü evrensel değerini tanımlamanın başlangıç adımını oluşturmaktadır. Tarihi Alanın hem kültürel hem de doğal miras değerlerine sahip olması alanın tüm boyutlarıyla bütüncül ele alınarak sahip olduğu fırsatlar ve tehditler miras değerlerinin sürdürülebilir korunması açısından önemli stratejiler belirlenmesine yol açacaktır. Bu anlamda Tarihi Alanın kültürel miras değerleri ile tüm miras varlığının da tanınırlığına önemli katkı oluşturmaktadır. Tarihi Alanın kimliğini kapsayan bir bakış açısıyla miras varlıkları üzerinden etkin bir turizm yönetimi sağlanmaktadır. Böylece miras değerlerinin etkin ve bütünsel olarak korunmasında ve sadece hüzün turizmi değil kültür turizminin gelişmesinde yol gösterici olmaya ve savaş sonrası barış ve dostluğun pekiştirilmesine katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savaş alanları, Çanakkale savaşları Gelibolu tarihi alanı, miras değerlerine dayalı yaklaşım, hüzün turizmi.

* Bu çalışmada Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde Savaş Alanlarında Ziyaretçi Yönetimi: Çanakkale Savaş Alanları Gelibolu Tarihi Alanı konulu yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

ABSTRACT

Wars can change history and affect the future of societies and countries. It is seen as an alternative tourism movement with the value attributed to the field with the experiences of the battlefields and

the context that changes and affects societies on a global scale. During the First World War, the Çanakkale Wars, as the most important war of the 20th century, resulted in the victory of the Turks. The loss of life of nearly half a million soldiers in these wars is commemorated with international ceremonies by all the countries participating in the wars in the Gallipoli Historical Site of the Gallipoli Wars. This historical site, which describes the spirit of 1915 with its tangible and intangible cultural values, was included in the World Cultural Heritage Tentative List in 2014 and has turned into an important center of Sadness Tourism today. In this study; With the new (renewed) scope and expansions regarding the sustainability of heritage sites in the 2000s, the Historical Site of Gallipoli is redefined with the "Heritage Values-Based Approach" and it is aimed to define the tourism potential of the region together with the war heritage and other heritage values. A holistic evaluation of the tangible and intangible heritage values of the Historic Site constitutes the initial step to define its extraordinary universal value for the Historic Site in order to ensure effective and sustainable heritage management and to update the current situation and management objectives of the Historic Site. The fact that the Historic Site has both cultural and natural heritage values will lead to the determination of important strategies in terms of the sustainable preservation of the heritage values, the opportunities and threats it has by considering all dimensions of the area holistically. In this sense, it makes an important contribution to the recognition of the cultural heritage values of the Historic Site and all the heritage assets. An effective tourism management is provided through heritage assets with a perspective that covers the identity of the Historic Site. Thus, it has been tried to be a guide in the effective and holistic protection of heritage values and in the development of not only sadness tourism but also cultural tourism and to contribute to the consolidation of peace and friendship after the war.

Keywords: Battlefields, Gallipoli historical site of the Çanakkale Wars, Heritage Values-Based Approach, sadness tourism.

GİRİŞ

Sürdürülebilir kalkınma (SK) bugün, yerel, ulusal ve küresel düzeylerde neredeyse tüm kalkınma politikalarının kabul edilen hedefidir. Günümüzde yenilikçi yaklaşımlarla bu hedefe eklenen sosyal sürdürülebilirlik yani esenlik, refah, sağlıklı yaşam hatta mutluluk gibi kavramlarla, hükümet politikalarına ve istatistiklerine girip, tamamen nicel olanlardan ziyade sübjektif ve nitel göstergelere odaklanmaktadır. Kültürel miras, sürdürülebilirlik için uluslararası gündemde (UN, 2012) ve kentlerin ayırt edici özelliklerini tanımlamadaki ve giderek küreselleşen bir dünyada rekabet güçlerini geliştirmedeki rolü nedeniyle referans alınmaktadır (Shmelev, 2012: 175-190). Günümüzün en önemli küresel programı 2015 tarihli 2030-Birleşmiş Milletler (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden (*UN-Sustainable Development Goals –SDGs*) hedef 11 ve hedef 11.4 ile “ kültürel ve doğal mirası koruma ve muhafaza etme çabalarını güçlendirerek, kentleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir hale getirme” ile ilk kez kentsel alanların sürdürülebilirliği ile kültürel miras arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır (UN, 2015:167). Bu hedeflere göre; kültürel mirasla ilişkili SD konusu iki şekilde anlaşılabilir:

1. Kendi içinde bir amaç olarak kabul edilen mirasın sürdürülmesine yönelik bir kaygı ve korunması ve gelecek nesillere aktarılması gereken çevresel/kültürel kaynakların bir parçası olarak, gelişimlerini garanti altına almak (içsel),
2. Miras ve mirası korunmanın SK’nın çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarına yapabileceği olası katkı (araçsal) (MCWH, 2013:3).

Bu kapsamlarla kültürel miras, sürdürülebilir kalkınma ve turizmde yapı taşı ve yerel topluluklar için kimlik ve itibar ve bilgi ve güç kaynağıdır. Bu değerlerin tüm insanların bilgi ve görüşüne açılmasında en etkin araç olan kültürel turizm, yerele saygınlıkla birlikte ekonomik katma değer kazandırmaktadır. Bu nedenle kültürel miras ve turizm, küresel düzeyde sürdürülebilir kentsel gelişme perspektifinden tanınmaktadır. Bu bakış, ilk olarak iyi yönetim girişimlerinin bir parçası olarak miras değerlerini korumayı teşvik eder; ikincisi, mirası kentsel stratejik planlama için bir kaynak olarak değerlendirir ve üçüncüsü, SK planları için kültürel turizme odaklanır (Guzmán, vd., 2017).

Kültürel turizm, Dünya Miras Komitesinin-DMK (*World Heritage Committee-WHC*) miras değerlerine yönelik yeni(lenen) açılımlar ve yaklaşımlarıyla, SK ve kültürel ve doğal miras değerlerini korumada turizmi öngörmesiyle yaygınlaşmaktadır. 2002’de DMK’nin 24. Toplantısında dünya mirasını belirlemek için önerilen farklı kategorilerin, 2004’de ICOMOS’un revize ederek sunduğu “tamamlayıcı analiz çerçeveleri” olarak kabul edilmesiyle kültürel mirasın kapsamı genişletilmiş ve türleri çeşitlendirilmiştir. Bunlar; Dünya Miras Listesine-DML (*World Heritage List*) adaylıktan itibaren kültürel miras kategorilerini tanımlayan “tipolojik çerçeve” (*typological framework*), kültürel mirasın zamana ve mekâna bağlı olarak sınıflandırıldığı “kronolojik/bölgesel çerçeve” (*chronological /regional framework*) ve insanlarla nesneler arasındaki ilişkiyi sınıflandıran yeni bağlamların DML’ne dâhil edilmesini sağlayan “tematik çerçeve” (*thematic framework*) (WHC, 2004). Tanınırlıktaki en etkin araç olan DML’nde miras değerlerin bu içerikle yer alması, kültür turizmini desteklemektedir. 1999 tarihli Burra Tüzüğü sonrasında, 2008 tarihli Brezilya Deklarasyonunun (*Brasil Declaración De Foz Do Iguaçu*) “yer’in ruhu; somut (sitler, binalar, rotalar, vb.) ve somut olmayan (anılar, anlatılar, gelenekler, renkler, vb.) kültürel bileşenlerle oluşur ve korunur” hükümleri (ICOMOS, 2008) kültürel miras kavramına dolayısıyla turizme de yenilikçi bir açılım getirmektedir. Aynı tarihli Québec Deklarasyonunun (*Quebec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place*) “sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacak yenilikçi ve etkin bir yol olarak somut ve somut olmayan miras birlikte korunur” anlayışı da (ICOMOS, 2008) kültürel turizm destinasyonlarına çeşitlilik, çekicilik kazandırmıştır. Günümüzün en etkin küresel hareketi olan 2015 tarihli Birleşmiş Milletlerin (UN) Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündeminde (*Transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development*) projesinin “istihdam yaratan ve yerel kültür ve ürünleri teşvik eden sürdürülebilir turizmi teşvik etmek için politikaların oluşturulması” (Hedef 8.9) öncelikli hedefi (UN, 2015) miras değerlerinin sürdürülebilirliği için turizme odaklanmaktadır. Turizm ve kültür arasındaki sayısız bağlantılar ve hedefler, SK’yı hızlandırmaya katkısıyla birlikte turizm sosyo-ekonomik faydalar elde etmenin yenilikçi yollarını sunar ve kültürlerarası diyalogu geliştirir, ziyaretçiler ve topluluklar için daha geniş deneyimsel ve eğitimsel faydalar sağlar.

Turizm destinasyonlarına sürekli eklenen yeni çekiciliklerle turizm endüstrisinin rekabet ortamında turizm aktiviteleri çeşitlenmektedir. Egzotik, doğal ve kültürel çekiciliklere sahip mekânlar, termal alanlar, yaylalar vb. turistik cazibe merkezleri olurken, her tür turizm aktivitelerinde (sağlık, doğa-spor, tatil, eğitim, safari, vd.) kültürel unsurların bulunması ve görece az yatırım maliyetine karşın ekonomik katma değerinin fazla olması nedeniyle küresel sermaye kültürel turizmi yaygınlaştırmaktadır. Bu ortamda tarih bilinci, maneviyat ve aidiyet duygularının daha bilinçli ve mantıklı gelişmesi, travmatik olaylardaki acıyı paylaşılması ve bugün ile geleceği ilişkilendirme ya da tekrarlatılarak siyasi kazanç sağlanması gibi duygularla “Hüzün Turizmi” (HT), kültür turizmine alternatif sunmaktadır. Turizm endüstrisinde, şerefli-onurlu ölüm (*death with dignity*) düşüncesiyle ölümün metalaştırılması üzerine artan söylemler kültürel turizmle bağlantılı HT’ni beslemektedir. Bu bağlamla HT kavramı, geçmişte meydana gelmiş ölüm ve üzüntülerin turizm amacıyla tüketilmesi şeklinde açıklanabilir. HT, hem bireysel bir deneyim hem de karmaşık bir sosyo-kültürel fenomen olarak, olay yer’inin yansıtılan görüntüsünden (içsel niteliklerinin yanı sıra medya ve tanıtım materyallerine dayalı olarak) ve algılanan imajından (turistin güdülerinden ve kişisel özelliklerinden etkilenen) oluşturulan çok katmanlı bir olgudur. Bu nedenle HT’de; arz ve talep arasındaki ilişkiler siyasi, ideolojik, sosyal, yasal, ahlaki ve ticari konularla bağlantılı biçimde olay yer’ine özgü değerlere göre kurgulanmalıdır (Mousavi, vd. 2016: 26). Bu çalışmada 1. Dünya Savaşında Çanakkale Savaşlarının yaşandığı Gelibolu Tarihi Alanı 2014’te Geçici DML’ne alınmış kültürel miras alanı olarak Türkiye’de en önemli HT destinasyonu olduğu için incelenmektedir. Çanakkale Savaşlarının yaşandığı bu alanlarda, insanların geçmişe yönelik keder, acı gibi içsel duygularıyla, ulusal ve uluslararası HT gerçekleştirilmektedir. Böylece, küreselleşmenin öngördüğü kentsel rekabette savaş alanları kültürel miras değeri olarak avantaj sağlarken, turizm sektöründe talep edilen farklı destinasyonları ve hizmetleri sunmaktadır. Ancak, bu alanlarda farklı nitelikli (kültürel ve doğal) miras değerlerini yadsıyarak, sadece HT odaklı planlama ve programlar, turizmden beklenen faydayı kısıtlamaktadır.

Bu çalışmanın kısıtlı çerçevesinde; DMK 2000’li yıllarla öngördüğü miras yönetim sisteminin başlangıç noktası olan alanın ve alan sınırının tanımlanması için yenilikçi bir yaklaşımla önerdiği “Miras Değerlerine Dayalı Yaklaşım” MDDY (*Heritage Values-Based Approach*) ile Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı tüm miras değerleriyle birlikte yeniden tanımlanmasının gerekece ve yöntemsel

yaklaşımı açıklanarak, sadece HT değil kültürel turizm potansiyellerine dikkat çekilmektedir. Bu gereklilik sadece SK bağlamında değil miras değerlerinin sürdürülebilirliği açısından da ortak bir strateji olarak kabul edilmelidir. Bu nedenle, çalışmanın amacı; geleneksel yöntemlerle tanımlanmış olan bu savaş alanının güncel, yenilikçi ve tüm miras değerlerini tüm nitelikleriyle yeniden tanımlanmasıdır. Böylece benzer alanların tanımlanmasında dolayısıyla kültürel turizme yönelik potansiyellerin belirlenmesinde, HT'nin kendine özgü ve çok katmanlı olgu olarak kurgulanması ve bu konularda farkındalık yaratılmasında yönlendirici olması hedeflenmektedir. Yöneticilere, politika yapıcılara, yerel paydaşlara hatta turizm şirketlerine HT'nin SK'ya katkısı ve önemi açıklanmaya çalışılmaktadır. Sonuçta, kültürel miras değerlerinin sürdürülebilirliği kapsamında savaş alanlarındaki bu değerlerin sürdürülebilir gelişimini dolayısıyla kültürel turizm destekleme potansiyellerini belirlemede ve böylece turizm planlaması, kent planlama ve koruma planlamasının hazırlık aşamasına ilişkin rehber niteliğinde bir taslak sunulmaktadır.

Miras Alanı Savaş Alanlarının Sürdürülebilirliği: Hüzün Turizmi

Birleşmiş Milletler-Dünya Turizm Organizasyonu (United Nations-The World Tourism Organization-UNWTO) 2017'deki 22. Genel Kurulunda, uluslararası sürdürülebilir turizm yılı programı ile kabul edilen tanıma göre; kültürel turizm “ziyaretçinin temel motivasyonunun somut ve somut olmayan kültürel çekicilikleri öğrenmek, keşfetmek, deneyimlemek ve tüketmek olan bir tür turizm faaliyeti ya da ürünüdür”. Bu çekicilikler/ürünler; sanat ve mimariyi, tarihi ve kültürel mirası, edebiyatı, müziği, yaratıcı endüstrileri ve yaşam tarzları, değerleri ile toplumun ayırt edici maddi, entelektüel, ruhsal ve duygusal özellikleriyle, inançları ve gelenekleriyle ilgilidir (UNWTO, 2017). Dolayısıyla, insanların eski medeniyetlerin ya da kültürlerin izlerini ve yaşayan farklı kültürleri tanımak için yaptıkları seyahat ve konaklamalar “kültür turizmi” kapsamındadır.

Kültürel mirasın küresel zenginliği, seyahat için temel motivasyonlardan biridir ve uluslararası gelenelerin % 40'ı “kültür turisti” kabul edilir (UNWTO, 2017). Alan yazında kültür ve motivasyon ilişkisi, “sanat turizmi, miras turizmi ve yere ve uzmanlığa bağlı turizm” çeşitliliği ile açıklanmaktadır. Geçmişte yaşanan savaşlar, doğal afetler, soykırımlar ve toplu ölümler gibi insanlarda derin izler bırakan olayların meydana geldiği yerleri ziyaret etme ve yaşanan olayları tekrardan hissedebilme arzusu (Varol, 2015: 148), miras ve yer'e bağlı turizmin en güçlü ivmesidir. Bu ilişkide turistler de genel (general) ve uzmanlaşmış (specialized) kültür turisti olarak adlandırılmaktadır. Genel turist; farklı coğrafyaları ziyaret etme hobisini, zamanla farklı kültürler hakkındaki bilgisi artırdıkça, bir veya az sayıda coğrafi alana veya kültürel değerlere odaklanan uzmanlaşmış kültür turistine dönüşebilir olanlardır. Uzmanlaşmış turist; yerle ilgili geniş kültürel anlayış arayışıyla belirli bir şehri, bölgeyi veya ülkeyi tekrar tekrar veya belirli bir tür sanat, tarih, festival veya müze örneklerini aramak için farklı coğrafyaları ziyaret edenlerdir (Mousavi, vd. 2016; 39-43). Uzmanlaşmış kültür turistlerinin savaş alanlarına ziyareti, alanın konumlandığı bölgedeki farklı kültürel değerlere doğru yayılmasını sağlamak, ekonomik kalkınma ve miras değerlerinin sürdürülebilirliğini birlikte destekleyecektir.

Savaşlar, doğal afetler, salgın hastalıklar, soykırımlar ve toplu ölümler gibi olaylar sonucunda yaşanan hüznün, acı, keder, pişmanlık, özlem gibi derin duygularla bu olayları tekrar hissedebilme, anma arzusu, merak ve inceleme isteği, bu olayların meydana geldiği savaş alanlarını korumayı ve ziyaret etmeyi yönlendiren motivasyonlardır (Varol, 2015: 148). Savaş alanları, savaş alet ve edevatları, savaş meydanları, kaleler, surlar, anıt mezarlar, müzeler, ordu yolları, karargâhlarla mekânsal çekiciliğe, askeri günler, savaş yıldönümleri, kurtuluş yıldönümleri ve barış antlaşması yıldönümleriyle olaysal çekiciliğe sahiptir (Doğaner, 2006). Savaş alanları, sahip olduğu somut ve somut olmayan kültürel çekiciliğiyle hüznün ya da alan yazında; karanlık (dark) turizm (Lennon ve Foley 2000 s. 198), hastalıklı-marazi (morbid) turizmi, yas-keder-ölüm (grief) turizmi (Slayton 2006), ölüm (thana) turizmi (Seaton, 1996), kara leke (black spots) turizmi ve ürperti (shudder, grusel) turizmi kapsamında savaş (war) turizminin çekim merkezidir. 2000'li yıllarla bu tür yerler miras alanı olarak belirlenirken, yapılan ziyaretler Hüzün Turizminin-HT (Sadness Tourism) önemli destinasyonlarına dönüşmektedir. Ülkeler, bölgeler veya kıtalar arasında önemli sosyal, kültürel, ekonomik ve politik etkileri olan bu yaşanmışlıkları, bunun nedenlerini ve sonuçlarını öğrenme, anlama, bağlantı kurma, ölenleri anma, değer verme hatta alana kutsallık atfetme HTnin başlıca nedenleridir. Türkçe alan yazında ölüm turizmi ve keder turizmi olarak da adlandırılan HT kapsamındaki seyahatler ve/veya ziyaretler kültürel turizme alternatif sunmaktadır (Albayrak, 2013:68; Birdir, vd. 2015:42). Bu sarmal etkileşimde HT için savaş

alanlarını ziyaret edenler uzmanlaşmış kültür turistidir. Ancak, turizminden beklenen fayda için savaş alanları yakın çevresindeki kültürel ve doğal değerleriyle birlikte değerlendirilmeli ve böylece konaklama süresinin artırılması gereklidir. Bu nedenle, kültürel miras olarak tescil edilen savaş alanlarının MDDY ile tanımlanmasıyla, sürdürülebilirliği ve tanınırlığı sağlanabilir.

Yöntem ve Materyal

Bu çalışma, DMK ve danışma organlarıyla birlikte taraf devletlerin 2000’li yıllarla uluslararası gündeme taşıdığı kültürel mirasın tanımlanması, çeşitliliği ve sürdürülebilirliği konularında yeni(lenen) kararlara, yaklaşımlara ve uygulamayı yönlendiren Dünya Mirası Sözleşmesinin Uygulanmasına Yönelik Operasyonel Kılavuz- (*Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*) dayandırılmaktadır. Bu ele alışıta korunması-sürdürülebilirliği gerekli kültürel mirasın tanımlanması ve tescili için öngörülen “Miras Yönetimi”- MY (*Heritage Management*) sisteminin ilk aşaması olan MDDY ile öngörülen ve DML adayı için zorunlu olan “Önem Beyanı”- ÖB (*Statement of Significance*) öncelikli olup, çalışmanın odağını ve örneklem üzerinden kapsamını oluşturmaktadır. Örneklem alan: Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanına ait ÖB, Tablo 2’deki kapsam izlenerek oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak, bir miras varlığının önemi, ilk önce onunla ilgilenen herkesi içeren katılımcı bir süreçte belirlenmesine karşın, bu çalışma niteliksel değerlere ilişkindir.

Kültürel Miras Değerlerini Tanımlamada Değerlere Dayalı Yaklaşım

Kültürel miras, kültürel alanlardan ve/veya süreçlerden daha geniş boyutları izleyen “ekonomik bir varlık ve sosyal bir maldır” ve “sürekli değişime uğrayan bir ürün ve dinamik bir süreçtir”. Bu nedenle kültürel mirasın korunmasının sürdürülebilir kabul edilebilmesi için ekonomik, sosyal ve çevresel olarak da sürdürülebilir olması gerekir. Yani, kültürel miras perspektifinden kültürel değerlerin özgünlüğünün ve bütünlüğünün ortaya çıkarılması, sürekli kılınması ve turizm destinasyonu olarak topluluk gelişimini ve toplumsal ihtiyaçların tatminini için kullanılması önceliklidir (Guzmán, vd., 2017; Reher, 2020). 2000’li yıllarla bu kapsamda entegre bir yaklaşımla kültürel miras ve alanlarının korunması ile sürdürülebilir kalkınmayı ilişkilendirme, MY sistemi ile kurgulanmaktadır (Silva, Roders, 2012). Bu yaklaşımla birçok ülkede koruma mevzuatı değiştirilerek ya da yeni koruma kılavuzları hazırlanarak kapsamlı olarak uygulanmakta (Avustralya, Birleşik Krallık gibi) ya da bu sistemi geliştirmeye, iyileştirmeye ve/veya doğrulamaya (Türkiye gibi) çalışılmaktadır (Avrami, vd. 2000;86).

Yönetim sistemi; eylemlerinin ve başarılarının sürekli iyileştirilmesi için yukarı doğru bir sarmal oluşturmak için geri besleme yapan, birlikte bir dizi sonuç veren bir dizi süreç olarak açıklanabilir. “Kültürel Miras Yönetimi”- KMY (*Cultural Heritage Management*) sisteminin temel amacı; mevcut ve gelecek nesiller için kültürel mirasın etkin bir şekilde korunmasını sağlamaktır. Etkin bir KMY sistemi, miras değerlerinin türüne, özelliklerine ve ihtiyaçlarına bağlıdır ve kültürel ve doğal bağlam önemsenmelidir. Burra Tüzüğü-1999 ile Venedik Tüzüğü- 1987 ve DMK Operasyonel Kılavuz -1993 boşluklarını doldurmak üzere KMY’ni, “değere dayalı yaklaşım” ile yürütülmesi gereken “dinamik bir değişim yönetimi süreci” olarak kabul etmiştir (ICOMOS, 1999). MDDY yalnızca dokuya değil, yalnızca bir grup miras uzmanı için değil, çeşitli meşru paydaşlar için de önemli olan daha geniş bir değerler dizisine odaklanma avantajına sahiptir yani toplumdaki insanların mirasa çeşitli değerler yüklediği önermesini benimser. KMY sistemlerinin başarısı, kültürel mirasın MDDY ile değişimi öngören ve yöneten anlayışla sunulmasına, neden ve nasıl, kimin için ve kiminle korunması gerektiğini sürekli inceleyerek, miras ve toplum arasındaki ilişkiye yatırım yapılmasına bağlıdır. Bu yaklaşım, geleceğe ilişkin potansiyellerin ve iklim değişikliği gibi risklerin belirlenmesiyle, mirasın artan karmaşıklığının tanınmasına yanıttır. MDDY ile güçlendirilen KMY’nin sistematik kurgusunda, süreç kabaca üç aşamadan oluşur: “önem değerlendirmesi (veri-bilgi toplama), politika geliştirme ve yönetim planlaması” (ICOMOS, 1999). Burra Tüzüğü tarafından miras değerlerine yönelik tehditlerin belirlenmesi veya kalkınma projelerini uygulamada kültürel mirasın kasıtlı olarak değiştirilmesinin tehdit olarak görülmesi yani güvenlik açığını nedeniyle sürece kırılganlığı değerlendirecek dördüncü bir aşama eklenmiştir. DMK kültürel mirasın korunma durumunu ve tehditlerin belirlenmesinde ve süreci izlemede de bu aşamalar izlenmektedir (WHC, 2015).

Önem Beyanı

Önem değeri kavramı, 1995’de Dünya Mirası söylemine girmiş ve 1997’de Operasyonel Kılavuza dâhil edilerek miras değerlerinin nitelikleri açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. DMK’nin Nisan 2000’de Canterbury’deki Uluslararası Uzmanlar toplantısında bu kavram Dünya Mirası Değerleri Bildirgesinde (*Statement of World Heritage Values*) konu edilmiş, 2001’de Helsinki’deki 25. oturumunda kesin biçimle “Olağanüstü Evrensel Değer Beyanı”- OED Beyanı (*Statement of Outstanding Universal Value-SOUV*) olarak ifade edilmiştir. 2005’de Operasyonel Kılavuza OED tanımı dâhil edilip, “bir varlığın DML’ne kaydedilmesinde OED’in miras değerinin etkin korunması ve yönetimi için temel referans olduğu” açıklanmıştır. 2007’de DMK miras değerlerini kaydederken OED Beyanını uygulanmışsa da bazı tutarsızlıklar nedeniyle Eylül 2008’de yeni bir formatla DML adaylığında OED Beyanı ve 2007 öncesi DML’ne alınanların OED Beyanlarının yeniden hazırlanması zorunlu kılınmıştır (UNESCO, 2008). 2013 tarihli DMK’nin 37. toplantısında “.....1978 ve 2006 yılları arasında kaydedilen Dünya Mirası varlıkları için geriye dönük olarak ÖB hazırlanacak, inceleme süreci tamamlanan ve elli sekiz Taraf Devletin nihai olurlu mutabakatını alan yüz doksan altı OED Beyanı DMK sunulacaktır.....” kararı verilmiştir (UNESCO, 2013). 2021’de Operasyonel Kılavuzda, miras değerlerinin DML işlemlerinde ve miras alanı sınır değişikliğinde ve DML için yeniden başvuruda OED Beyanının esas olduğu belirtilmiştir (UNESCO, 2021). Böylece, KMY’nin MDDY yaklaşımının anahtarı ve ilk aşaması olan ÖB (önlemi anlama: önem ve koşulları değerlendirme) miras değer(ler)ine özgü koruma ve yönetim politikalarının ve uygulamanın temeli kabul edilmiştir (Tablo 1).

ÖB mülkün durumu, kurallar ve düzenlemeler, toplulukların ihtiyaçları vb.’nin dikkate alındığı koruma politikası ve stratejisi geliştirme çerçevesi haline gelir. ÖB kültürel mirasa atfedilen değerleri ve koruma statüsünü gerekçelendirirken de kullanılır (ICOMOS,1999). Kültürel önem yerin kendisinde, dokusunda, kullanımında, çağrışımlarında, anlamlarında, kayıtlarında, ilgili yerlerinde ve nesnelerinde mevcuttur (Silva, Roders, 2012). ÖB’nin oluşturulmasında fiziksel alan(lar)ı ve bu alanlar arasında değişen kontrol seviyelerini tanımlamak birincil parametredir. Miras alanından uzak (örneğin, İtalya’daki Pompeii’den Vezüv yanardağının görünümü) veya belirli varış yollarındaki (örneğin Hindistan’daki Tac Mahal) değerleri korumak için de önemlidir. Aşağıdakiler gibi diğer parametreler fiziksel alan(lar)ın tanımını etkileyecektir:

- tehditlerin türü ve göreceli zaman çerçeveleri (vandalizmin kontrolsüz gelişimi, iklim değişikliği...)
- yönetim stratejisinin yerel toplulukları ve paydaşları ne ölçüde kapsadığı (katılım, farkındalık...)
- yönetim sisteminin sürdürülebilir yönetim uygulamasını ne ölçüde benimsediği?

Tablo 1. MY sürecinde ÖB yeri ve sürece etkileri

Önem Beyanı	KOŞULLARI DEĞERLENDİRME	Ulusal/Uluslararası koruma ilkeleri, statüsü Çalışma Ekibini belirleme
	ÖNEM DEĞERLENDİRME	Yeri ve kapsamını tanımlama (tarihçesi, konumu, dokusu...) Kültürel önemi değerlendirme (değerler, nitelikler, özgünlük, bütünlük, yerellik)
Politika Geliştirme	TÜM FAKTÖRLER ve SORUNLAR	Önemden kaynaklanan yükümlülükleri tanımlama Gelecek ihtiyaçlar, kaynaklar, fırsat/kısıtlamaları, durum belirleme
	YÖNETİM PLANI HAZIRLIĞI	Öncelikleri, kaynakları, sorumlulukları ve zamanlamayı tanımlama Uygulama aktörlerini geliştirme
Risk Yönetimi	KULLANIM TESPİTİ	Arazi, yapı kullanımı, Özgün işlevler, İşlev değişiklikleri Direnci kent kriterleri ile değerlendirme
	RİSK DEĞERLENDİRMESİ	Risk Analizi (depresellilik, onarım-koruyucu önlemler, ...) Fayda/Zarar Analizi
Yönetim Planlaması	KORUMA-YÖNETİM PLANLAMASI	Yönetim Planını hazırlama Onay
	UYGULAMA-DENETİM	Sonuçları izleme Planı gözden geçirme-Revizyon

PAYDAŞLAR
GERİ-BESLEME

ÖB, kültür mirası koruma ve paylaşmada; alan sınır(lar)ını belirleme, süreci izleme ve aynı zamanda konumlandığı çevreye de hitap eden stratejiler gerektirdiği için özellikle dünya miras alanları için tanımlanmış ve düzenlenmiş bir “tampon bölge”(buffer zone) veya daha geniş bir “etki alanı”nı da kapsar. MY’nde değerlerin tüm yönlerinin korunmasını sağlamak için herhangi bir tampon bölge/bölgeleri etki alanının ötesine geçer. Daha geniş alan, miras değer(ler)inin geniş bağlamında, kentsel öğeleri, doğal ve yapılı çevresi ve altyapı, arazi kullanım kalıpları, mekânsal organizasyon ve görsel ilişkiler, somut olmayan kültürel değerler gibi diğer unsurlarla ilgili olabilir. Ayrıca ilgili sosyal ve kültürel uygulamaları, ekonomik süreçleri ve algılar gibi mirasın diğer somut olmayan boyutlarını da (Tablo 2) içerebilir (WHC, 2015; WHC, 2017).

GENİŞ BAĞLAM	Vadiler, Tepeler, Doğal özellikler, Çevre ile etkileşim, Hidroloji, Topografya, Manzaralar, Mekânsal desenler, Oryantasyon (deniz kenarına, dağlara, nehir cephelerine.....), Şehir planlarının kökeni
FİZİKSEL- MEKÂNSAL DEĞERLER	KENTSEL ELEMENLAR Eksenler, Şehir surları, Sokak manzaraları, Festival rotaları, Mimari kimlikler, Tarihsel katmanlar, Kamusal alanlar, Açık alanların dağıtımı, Manzaralar ve manzaralar, Panorama görünümü, Merdivenler, Sokak mobilyaları, Kentsel su sistemleri ve su elemanları (çeşmeler, yer tankları, kanallar, sarnıçlar...) Malzemeler ve yapım teknikleri, Zemin kaplama, Yükseklik, Yoğunluk, Arazi kullanım düzeni, Mekânsal organizasyon, Parsel büyüklüğü ve oranı, Sokak düzeni, Ekonomik faaliyetler, Yerel topluluklar ve sosyal gruplar, Göçmen toplulukları, Ritim-zamanın işaretlenmesi, Aktif Sokaklar, Dolaşım, Sesler, Kokular, Genel/ Özel ara yüzler, Faaliyetler, Sokak satıcıları, Kafeler, Flora ve Fauna, Endüstriyel boyut, İnşaat zanaatları, Altyapı....
	ANITLAR/ BİNALAR Ölçek, Malzemeler, İnşa teknikleri, Biçim, Renk, Dokular, Zanaatkârlık, Tasarım nitelikleri/ süsleme, Yükseklik, Hacim, Yapı ve açık alan ilişkisi...
SOMUT OLMAYAN DEĞERLER	GÖRSEL Festivaller, Dans, Müzik, Piyasalar, Cemaatler, Sahiplenme duygusu, Mekânsal uygulamalar, Sosyal karışım, Kültürel çeşitlilik, Yer in ruhu, Etnik simgeler.....
	TİNSEL Manevi boyut, dini ritüeller, ibadet biçimleri, dini semboller, kutsal değerler, kutsal ziyaretler...

Tablo 2. Önem beyanının önerilen kapsamı

Bu yaklaşımla bu çalışmanın amacı; ÖB ile Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı sınırının tüm miras değerlerini kapsamayı ve böylece tanınırlığı ve yer’e uygun alternatif turizm olanaklarının artırılmasıdır. Bu ele alışıta 2021 tarihli operasyonel kılavuzdaki “... miras alanı sınırları, milli parklar veya doğa rezervleri, biyosfer rezervleri veya korunan kültürel veya tarihi bölgeler gibi bir veya daha fazla mevcut veya öneri koruma alanıyla çakışabilir. Bu tür alanlar birkaç yönetim bölgesi içerebilirken, bu bölgelerden yalnızca bazıları tescil gerekliliklerini karşılayabilir” önerisi dikkate alınmıştır (WHC, 2021). Yani yönetim sürecinde sosyal, çevresel ve kullanım değerleri zamanla değişebildiği için yönetim yaklaşımının karar almada duyarlı olması gerekir. Dolayısıyla ÖB’ında miras alanına atfedilen değerlerin koruma statüsü olarak önceliği belirlenmelidir.

ÇANAKKALE SAVAŞLARI GELİBOLU TARİHİ ALANI VE MİRAS DEĞERLERİNİ TANIMLAMA

Geniş Bağlam: Coğrafi Konum ve Tarihsel Süreç

Bugünkü Çanakkale ilindeki Gelibolu Yarımadası (*Thracian, Chersonese, Thrakia Khersonesos’u, Kallipolis*) Ege (*Aigaion*) ile Marmara (*Propontis*) Denizleri arasındaki Çanakkale Boğazı (*Hellespontos*) ile boğazın batısındaki Saros Körfezi (*Melas Kolpos*) arasındadır. Yarımada; Ege

Denizi'nin kuzeydoğusunda, Avrupa Kıtasının güneydoğu ucu olarak Boğazın Avrupa yakasında 5 km uzanan, genişliği en geniş yeri 27 km olan kara parçasıdır (Şekil 1). Coğrafi bu konumu ile Balkanlar, Trakya, Anadolu, Akdeniz ve Karadeniz havzaları yani Asya ile Avrupa arasındaki jeo-politik ve stratejik su yolu üzerindeki önemiyle prehistorik dönemden itibaren aralıksız yerleşim alanıdır (İlgar, 2015; Erdem, 2019). Yarımada, kıtalararası geçiş üstünlüğüne ve doğal zenginliklerine sahip olmak için tarihinin her döneminde savaş alanı da olmuştur.

Şekil 1. Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı konumu ve morfolojik yapısı (URL-1)

Morfolojik yapı ve doğal özellikler

Yarımadada sürekli akan akarsu bulunmamasına karşın yağmur suyuyla beslenen ve dik meyille vadiler arasında akıp giden Ilgar, Yalova, Havuzlar, Kilya, Soğanlı, Domuz, Kereviz, Süleymanreis, Cumalı ve Kanlı Dereleri boğaza dökülür. Eceabat yerleşkesinde Küçük Anafarta'nın güneybatısında Temmuz ayında tuzları donan Tuz Gölü, doğal sit alanı statüsü ile korunmaktadır. Bu morfolojik yapı (Şekil 1) yerleşimi ve ulaşımı zorlarken Boğazla ve Saroz Körfeziyle bütünleşen eşsiz güzellikteki doğal peyzajı oluşturmaktadır. Önemli Doğa Alanı (ÖDA) olarak korunan Kavak Deltası, Saros Körfezi ve Suvla Koyu birçok kuş türünün üreme ve kışlama alanıdır. Boğazın kıyı kesimleri Akdeniz Foku (*Monachus monachus*) ve Tırtak (*Delphinus delphis*) gibi Uluslararası Doğa Koruma Birliği- IUCN (*International Union for Conservation of Nature*) kriterlerine göre kritik düzeyde tehdit altında (CR) ve tehdit altındaki (EN) deniz memelilerinin ve Akdeniz Martısının (*Larus melanocephalus*) göç yolu üzerindedir. Bu bölge tehdit altındaki Yalancı Apollo (*Archon apollinus*) ve Bavius Familyasının farklı türleri dâhil olmak üzere 5 kelebek türü için ÖDA'dır. Şehit Karanfil (*Dianthus ingoldby*), İnekmemesi (*Lyrata*), Ana Çamçiçeği (*Cephalothera epipactoides*), Deli Lale (*Frtilillaria bithynica*) alandaki endemik bitki türleridir. Yangınlarla tahrip olan maki toplulukları yerini frigana formasyonlarına bırakmışsa da alan önemli orman varlığına sahiptir (Tarihi Alan Planları Büro Çalışmaları, 2017).

Yerleşim ve savaş alanları üzerinden tarihsel bağlam

Yarımadanın tarihi kronolojik olarak "Kolonizasyon öncesi, Koloni, Hellenistik ve Roma Dönemleri"ne göre açıklanabilir. Kolonizasyon öncesine ait yarımadanın güneyindeki Karaağaçlıtepe, Değirmenlik, Akbaş, Kumtepe ve Asartepe'deki üst paleolitik dönem buluntuların çoğu (tarım, yapılaşma, ulaşım, vb. nedenlerle) tahrip edilmiştir. Bu bölgedeki höyüklerin kültür dolgusu, üst tabakadaki Bizans Dönemi altındaki dört ana tabaka prehistorik çağlara (en altta 1. tabaka Kalkolitik Çağ, 2. tabaka Erken Tunç Çağı I. evreye (Troya I), 3. ve 4. tabakalar yine Erken Tunç Çağı'na (Troya II) tarihlenmektedir (Sarı, 2012). Höyük yerleşimleriyle birlikte, Neolitik dönemden itibaren yarımadanın ve aynı adı taşıyan kentin sürekli yerleşim alanı olduğunu, M.Ö. 3000'lerle Karlar, Lelegler ve Pelasgların (ya da *Thrakların*) Luwi-Pelasg dilinde "güzel yer" anlamıyla değişmeyen adı Kallipolis (Özveri, 2005; Umar, 1999:9) kanıtlamaktadır. Bölgenin ilk yerleşikleri (Thrak boyundan Dolonklar ya da Odrysler gibi) (Erdem, 2019; Porozhanov, 2011:92) ile MÖ 1200'lerde Balkanlar'dan göç edenler ve kentin kuruluşu hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Kentin, Hellen Kolonizasyonu sürecinde M.Ö. IX. yüzyılın başlarında ve/veya M.Ö. VIII. yüzyılın ikinci yarısında (Avram, 2004:981), Strabon'a göre (Miletosluların Saros Körfezindeki Kardia ve Limnai, Aiolların boğazdaki Madytos ve Sestos

kolonileriyle –apoikia- gibi (Loukopoulou, 2004:900) eşzamanlı (M.Ö. 750-550) olarak MÖ. 670’lerde kurulmuştur (Strabon, 2005: 18-19).

Gelibolu yarımadasında insanlık, yerleşik yaşama geçerken savaflara da açılmış. MÖ 12. veya 11. yüzyıla ya da arkeolojik kanıtlara göre MÖ 1194-1184 tarihlenen ve İlyada destanına göre 10 yıl süren Troya (Troia) Savaşı, Doğu-Batı çatışmasının tarihteki ilk örneğidir (Kantarci, 2021). Troya kralının oğlu Paris’in (Aleksandros), Miken (Mykenai) Kralı Agamemnon’un kardeşi, Akha Kralı Menelaos’un genç ve güzel eşi Hellen’i Troyaya kaçırmasıyla Akhaların Troyaya saldırmasıyla başlamıştır. Hellen mitolojisine göre, tanrı(ça)ların kavgalarının uzun hikâyesine bağlanır. Kenti ele geçiremeyen Akhalar, Tanrıça Athena’nın aklıyla Odysseus’un inşa ettiği tahta atı kent surlarının önüne bırakıp, atın hediye olduğuna Troyalılar inandırılır ve gece kente alınan atın içerisindeki askerler kent kapılarını açınca Troyalılar yenilir. Tahta at bu savaşın sembolü olmuştur. Bu savaşta Akhaların ilk ayak bastığı Troya toprağı Gelibolu’dur. Troyalı Protesilaos (anlamı ilk ayak basan), karaya ayak basınca öldürülmüştü. Eceabat’da Antik Elaious Kenti yakınında Karaağaçlı Tepe antik çağlardan itibaren “Akhali bu kahramanın anıt mezarı” olarak bilinir. Birçok antik çağ yazarı gemi şeklindeki bu mezarın uzaktan görülebildiğini, Büyük İskender’in burada kurbanlar kestirdiğini yazmışlardır (Demirarslan, 2018). Troya kralı Priamos’un karısı Hekabe’nin savaş sonrasında Troya’dan kaçıp yarımada geçişi ve burada üzüntüden bir köpeğe dönüşmesi de bölgenin yaygın mitoslardan biridir (Körpe, 2017:54).

MÖ 4. yüzyılın ilk yarısından itibaren Yarımada, Grekler, Odryler ve diğer yerel Thrak toplulukları arasında savaş alanı olmuştur. Abu nedenle, Arkaik, Klasik ve Geç Antik çağlarda, Trakya’dan kaynaklanan saldırılara karşı kentte savunma duvarları oluşturulmuştur. İlk duvarın MÖ 565’de yerli halk Dolonların, Yarımada’nın kuzeyinde yaşayan Apsinthlerin saldırıları karşısında Delphoi’ye kaçıp, yardım talep ettikleri Yaşlı Miltiades (MÖ 590 - MÖ 525), tarafından yarımada’nın en dar yerinde Bakla Burnu (Kardi) ile Bolayır Limanı (Paktye) arasında yapıldığı bilinmektedir. MÖ 514’de Pers Kralı Darius, İskit Seferi dönüşü Gelibolu dâhil Makedonya’yı hâkimiyetine almış ve bölgede Pax (barış) Persica sağlanmıştır. Bu dönemde, duvar dışına iki küçük ticaret iskelesi (emporion) inşa edilmesi, bu duvarın savunma açısından önemini kalmadığını göstermektedir. Ancak, Apsinthlerin saldırılarıyla yarımada’yı terk eden Persler MÖ 470’de geri dönmüşlerse de Traklarla ve Atinalılarla MÖ. 471 ve MÖ. 465 yapılan savaşlarla Pers hâkimiyeti sona ermiştir. Atinalı siyaset ve devlet adamı Perikleks, bölgede barış ve güvenlik amacıyla MÖ 449’da yarımada’ya getirdiği kolonistlerle ve MÖ. 447’de yaptırdığı 3. duvarla kentin savunmasını güçlendirmiştir. MÖ 404’de Atinalıların Aigospotamoi Deniz Savaşında Spartalılara yenilmesiyle Traklar kenti istila etmiştir. MÖ. 398’de Spartalı General Dekyllidas’ın yaptırdığı 3. duvar savunmada yetersiz kalmıştır. MÖ 280’de Keltler, MÖ.200’lerde Kral V. Philippos’un kenti yağmalamış, Büyük İskender’in ölümüne kadar yarımada’da Makedon (Yavuz, 2012) MÖ 196’a kadar Seleukos Krallığının hâkimiyeti sürmüştür. MÖ 133’te Pergamon Krallığı hâkimiyeti sonrası MS 43 Roma İmparatorluğu’nun hâkimiyeti ile “devlete ait bölge (ager publicus) olmuştur. Bu tarihe kadar savunma duvarların durumu bilinmemesine karşın yarımada’da güvenliğin büyük güçlerin varlığı ile sağlandığı anlaşılmaktadır. Kent, MS 400’de, 540 ve 559’da istilalarla ve 447 ve 478’de depremlerle yıkılmıştır (Strabon, 2005). 540’da Hunlar duvarı geçip kenti yağmalamıştır. Ancak, Bizans İmparatoru I. Justinianus’un (482-565) onarttığı duvarları 559’da Kutrigurlar aşamamışlardır. Yarımada’nın 1095’de Osmanlıların hâkimiyetine geçmesiyle Roma hâkimiyeti sonlanmıştır. Beylikler döneminde hâkimiyet 1354’de Karesi Oğulları Beyliği’nden tekrar Osmanlı Devleti’ne geçmiştir. 1. Murat döneminde (1365-1389) Yeniçeri Ocağı kurulunca, 1362’de Gelibolu’da bu ocak için Acemi Ocağı kurulmuş, bu ocağın gençlerinin, Gelibolu ile Lâpseki-Çardak arasındaki gemilerde çalıştırılmış olmaları (Halaçoğlu, 1995:92) Gelibolu’nun 14.ve 15. yüzyıllarda, Avrupa’ya geçişte önemli bir liman olduğunu açıklar. Bu limanla birlikte Çanakkale Boğazı İstanbul’un savunması için önem kazanmış ve kaleler inşa edilmiştir.

Kilid-ül Bahir (Denizin Kilidi) Kalesi; boğazda hâkimiyet sağlamak için Fatih Sultan Mehmet döneminde 1462-63 yıllarında yaptırılmış, 1541’de Kanuni Sultan Süleyman döneminde restore edilmiş ve güneyindeki sur duvarıyla dış uçta bir kule (Sarikule) inşa edilmiştir. Kalenin inşaatında Sestos Antik kentinin yapı taşları kullanılmıştır (Bilgiç, 2005:30-32). Kale, 1870’de Sultan Abdülaziz tarafından tekrar restore edilmiştir. Kuzey bölümü 1893-1894 yıllarında II. Abdülhamid döneminde yeniden inşa ettirilmiştir. 2011-2013 yılları arasında da restorasyon geçirmiştir (Foto 1).

Sedd-ül Bahir (Denizin Seddi) Kalesi; Çanakkale Boğazı'nın girişini savunmak amacıyla Anadolu yakasındaki Kumkale ile birlikte 1659'da inşa ettirilmiştir. Bu kalenin inşasının nedeni Venediklilerle Girit Adasında süren uzun savaşın yeniden başlamasıyla Kilid-ül Bahir Kalesinin Boğaz savunmasında yetersiz kalacağı düşüncesidir. Bu nedenle, karşı kıyıdaki Kumkale ile bu kale Venedik saldırılarına karşı Valide Sultan Hatice Turhan Sultan yaptırmıştır (Foto 2).

Çamburnu Kalesi; Eceabat'ın Çamburnu mevkiindeki, Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut dönemlerinde boğazın savunmasını güçlendirmek için yaptırılmıştır. Kale, denize yönündeki duvarı yay biçiminde, üzerinde toprakların yerleştirildiği bir platform ve aralarında mazgal açıklıkları olan dikdörtgen planlıdır. Kale, 25 Şubat 1915-10 Nisan 1915 tarihleri arasında 57. Alay Karargâhıdır. Çanakkale Savaşlarında 12. Tümen Seyyar Hastanesi ve Güney Cephesi sıhhiye malzemeleri deposudur.

Foto 1. Kilid-ül-Bahir Kalesi (URL 2)

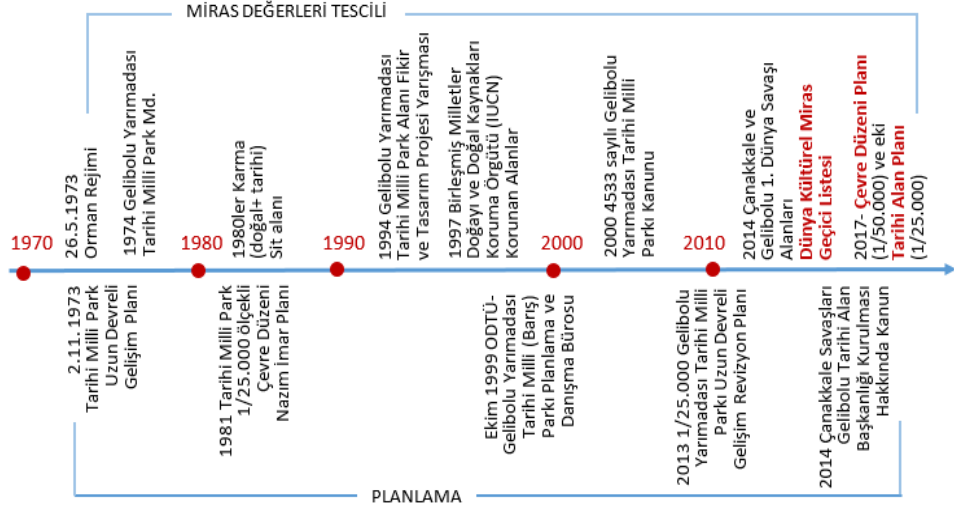

Foto 2. Sedd-ül-Bahir Kalesi (URL 3)

Birinci Dünya Savaşı (1915-1916) Almanya ve Avusturya (İttifak Devletleri) ile karşılarındaki İngiltere, Fransa ve Rusya'nın (İtilaf Devletleri) sanayiye hammadde temini ve sanayi ürünlerini pazarlamak için ulaşım ağının kilit noktaları Süveyş Kanalı ve İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ele geçirme savaşıdır. Bu savaş, Osmanlı Devleti dâhil dört imparatorluğun ve hanedanlıklarının çökmesine neden olmuştur. Çanakkale deniz ve kara savaşlarında İngiliz, Anzak, Fransız ve Osmanlı askerleri olan yaklaşık yarım milyon insan kaybı olmuştur. Yarımadanın yüzyıllara tanıklık eden geçmişiyle birlikte barındırdığı bu savaşın kanıtları evrensel bir değerdir. Bu savaş, Mustafa Kemal ile bu savaşta ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde önemli görevler üstlenen kahramanların ve şehitlerin günlükleri, cepheden yazılmış şiirleri ve mektupları, çizimleri ve düşmanla arkadaşlıklarıyla, savaşın eşsiz kültürel ve toplumsal değer kazandığı tek örnektir. Kurtuluş Savaşında, 4 Ağustos 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edildiyse de 3 Ekim 1922'de bağımsızlığına kavuşan Gelibolu Cumhuriyet döneminde 1923'de vilâyet merkezi olmuş ve 1926'da Çanakkale İline bağlı ilçe merkezi olmuştur.

Ulusal ve uluslararası koruma ve planlama süreci

1970'lerle başlatılan koruma ve planlama çalışmaları sonunda Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı 2014 yılında Dünya Mirası Geçici Listesi'ne alınmış, aynı yıl Alan Başkanlığı kurulmuş ve 2017'de Alan Başkanlığınca hazırlanan 1/50.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı ve eki 1/25.000 ölçekli Tarihi Alan Planları yürürlüğe girmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Gelibolu Tarihi Alanının koruma ve planlama süreci

Tarihi alanın gelişme seçeneklerine dayalı alternatif plan senaryolarının değerlendirilmesiyle belirlenen Koruma ve Kalkınma Gözetilen Alternatif Senaryoya uygun olan 1/25.000 ölçekli “Tarihî Alan Planı” Kültür ve Turizm Bakanlığı, Gelibolu Tarihi Alanı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Komisyonunun 22.05.2017 tarih ve 490 sayılı kararı ile onaylanmıştır. 33.438,62 hektar (ha) olan planlama alanında; tarihi ve kültürel alanlar, kaleleri, tabyaları, şehitlikleri ve anıtları, yabancı anıt ve mezarlıkları, muharebe alanlarını, tematik açık hava müzelerini ve 1. derece arkeolojik sit alanlarını kapsamaktadır. Bu planda; Çanakkale Savaşları’nın izlerini ve anılarını taşıyan tarihi alanının, bütüncül yaklaşımla miras değerleri diğeri için tahrip edilmeden tüm tarihsel dönemleriyle özgünlük ve bütünlük değerlerinin sürdürülerek korunması öngörülmektedir. Alanın korunmasında sosyal, kültürel, ekonomik ve mekânsal yapının geliştirilmesi de önemsenmektedir. Plan kararları, tarihi alan; doğal miras alanları, arkeolojik alanlar, tarihsel miras alanları, kültürel miras alanları, yerleşim alanları ve sosyal yapı, ulaşım ve altyapı ekonomik sektörler ve afet/risk sakınım olmak üzere sekiz ana program alanı ve bunların alt program alanlarına yöneliktir. Uygulama için hazırlanan Ana Planlar; Tarihî Alanlar Kaleler ve Tabyalar, Arkeolojik Alanlar, Doğal Alanlar, Su Yönetimi, Atık Yönetimi, Risk Yönetimi, Ulaşım, Ziyaretçi Yönetimi, Ziyaretçi Merkezleri ve Müzeler Ana Planlarıdır. Bu planın altı temel amacı alt ölçekli planların ve Yönetim Planı’nın da hedeflediği ortak amaçlar olarak tanımlanmıştır. Bunlar; 1. Amaç: Planlama araçlarını geliştirmek, 2. Amaç: Somut ve somut olmayan kültürel miras değerlerini gelecek kuşaklara aktarmak, 3. Amaç: Alanın değerler bütünlüğü ve özgünlüğünü koruyup sosyal ve ekonomik kalkınmayı sağlamak, 4. Amaç: Sosyal yaşam ve mekân kalitesini arttırmak, 5. Amaç: Ulaşım hizmetlerini geliştirmek ve erişilebilirliğini arttırmak, 6. Amaç: Risklerini azaltmak.

Fiziksel-Mekânsal Değerler (Tarihi Mekânlar, Savaş Alanları, Şehitlikler ve Doğal Alanlar)

Gelibolu Yarımadası, tarih öncesinden bugüne sürekli yerleşim alanı olmasıyla birçok uygarlık katmanına sahip olmuştur. Alandaki 33 adet arkeolojik sit alanı ve Gelibolu (*Trakia Khersonesos*) ile birlikte *Protesileion* (Karaağaçtepe), *Elaus* (Eski Hisarlık), *Arrhiane* (Havuzlar), *Cynossema* (Kilitbahir), *Sestos* (Akbaş), *Araplus* (Kabatepe), *Eion* (Ece limanı), *Madytos* (Eceabat), *Coela* (Kilye), *Limnae* (Küçük Kemikli) ve *Alopeconnessos* (Büyük Kemikli) antik kentleri, tarih öncesinin kanıtlarıdır. Geçmişin bu birikimi üzerinde Osmanlı Dönemine tarihlenen askeri mimarlığın dışında günlük yaşam kültürünü aktaran mimari yapılar kültürel miras değerleridir. Savaşlar ve depremle yıkılan kentte tarihi dokuda konut (Foto 3), birçok tarihi çeşme (Foto 4) ve dini yapılar (Gazi Süleyman Paşa Camii, Ahmed Bicanî Hazretleri -Yazıcızade Ahmet Efendi, Mastarlı Dede, Abdullah Dede Türbeleri gibi cami, hazire ve türbeler) ve Mevlevihane ve Namazgâh kutsal ve kültürel değerlerini korumaktadır.

Foto 3. Gelibolu’da geleneksel konut örnekleri

1

2

3

4

5

1-Ali Poyraz 2-Fikirli Sinan 3-Asım Eken 4-Telli 5- Halil Paşa Çeşmeleri

Foto 4. Gelibolu’da tarihi sokak çeşme örnekleri

Gelibolu Mevlevihanesi (Foto 5) Hamza Koyda -askeri bölgede- semahane, türbe ve taç kapıdan oluşan, çile çıkarılan ve derviş yetiştirilen Mevlevi Asitanesidir. 1621’den önce kurulan banisi ve ilk postnişini yeniçeri ağası Kara Hasan Ağa’nın oğlu Ağazade Mehmet Hakiki Dede’ye atıfla ağazade Dergâhı olarak anılmıştır. 1900’de eklektik üslupla yeniden inşa edilmiştir. Kentin işgaliyle cephanelik olarak kullanılmış, 1994’de onarılmış ve 2005’de ziyarete ve Mevlevi törenlerine açılmıştır (URL-5).

Gelibolu -Azebler- Namazgâhı (Foto 6); Boğaza hâkim tepede deniz seferi öncesi Azeblerin ibadet ve dua etmeleri için 1407’de hayırsever Hacı Beşe oğlu İskender tarafından inşa ettirilmiştir. Bugüne ulaşabilmiş ender bir namazgâh olarak mimarisiyle değerli bir örnektir (Tanman, 1994).

Foto 5. Mevlevihane

Foto 6. Namazgâhı

Foto 7. Süleyman Paşa Camii

Alanda kaleler ve I Dünya Savaşı Çanakkale Savaşlarını belgeleyen tabyalar ve bataryalar, şehitlikler, anıtlar, muharebe alanları, açık hava müzeleri, Mustafa Kemal Atatürk’ün karargâhları ve askeri batıklar gibi askeri yapılar da bu coğrafyanın miras değerleridir (Şekil 3).

Büyük bir dünya savaşının kanıtları olan çok sayıdaki bu değerler özetle;

Akbaş Şehitliği ve Anıtı; Gelibolu’dan Eceabat yönünde 30. km’de yer almaktadır. Şehitliğin bulunduğu Akbaş Limanı savaşta Türk birliklerinin ana ikmal noktası ve İstanbul’dan deniz yoluyla gelen malzemelerinin karaya çıkartıldığı ve dağıtımının yapıldığı ve 19. Tümen’in seyyar hastanesi olan yerdir.

57. Alay Şehitliği ve Anıtı; Yarbay Hüseyin Avni Bey tarafından komutasındaki 19. Tümen’e bağlı 57. Alay, itilaf kuvvetlerin ilk çıkarma yaptıklarında Arıburnu cephesinde ilerleyen Anzak askerlerini ilk

geri püskürten Türk kuvvetidir. Bu cephede 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in önderlik ve cesaret vasıfları ilk kez ortaya çıkmıştır.

Yeni Zelanda Ulusal Anıtı ve Mezarlığı; Yarımada'daki en büyük Yeni Zelanda Anıtı'dır. Anıtın üzerinde "Yeni Zelanda Seferi Kuvvetlerinin Anısına- 8 Ağustos 1915" yazısı bulunmaktadır. Her yıl 25 Nisan'da şafakta Anzak Günü törenleri Conkbayırı'nda yapılmaktadır.

Namazgâh Tabyası; Kilid-ül Bahir Kalesi'ni geçtikten sonra yolun deniz tarafında bulunan 26 adet bonetten oluşan bu tabyanın inşaatına Osmanlı Ordusunun ıslahı için gelen Baron De Tott'un önerisiyle başlanmıştır. Çanakkale Boğazı'nın en dar yerine yaptırılan ilk ve en büyük tabyadır. Sonra eklenen yapılarla Merkez Tabya niteliği kazanmıştır (Foto 8).

Foto 8. Namazgâh Tabyası

Değirmenburnu Tabyası; Eceabat, Kilid-ül Bahir yolunda Değirmen Burnunda savaş alanının dışındadır. Günümüzde 32. Deniz Hava Savunma Batarya Komutanlığına tahsislidir. Tabyada kitabesinde II. Abdülhamit tuğralı bir kışla binası vardır (Foto 9). Bu tabya, kıyıya paralel konumu ve mimarisi ile Yarımada'daki diğer tabyalarla benzerdir. 19. yüzyılda II. Abdülhamit döneminde kaleler tabyaya çevrilmiş ve birçok yeni tabya inşa edilmiştir. Boğazın savunması için de bu strateji izlenmiş hatta tabyaların topçu personeli için Değirmen Burnu'nda topçu okulu ve 1915'de sahil bataryaları ve seyyar bataryalar kurulmuş, 1885'te dönemin en gelişmiş toplarını üreten Alman Krupp firmasına sipariş verilmiştir. Tabyada 8 bonet ve 7 top yeri ve cephanelik bulunmaktadır (Acioğlu, 2016).

Foto 9. Değirmenburnu Tabyası

Rumeli Hamidiye Tabyası; Kilid-ül Bahir Kalesinin güneyinde, Gonca Tepe eteklerinde Namazgâh Tabyası ile bu tabyanın 400 m. güneyindeki Rumeli Mecidiye Tabyası arasında, II. Abdülhamit döneminde Boğaz savunmasını güçlendirmek için yaptırılmıştır (Foto 10). Tabya, 3 bonet ve iki 35'lik Krupp marka top platformundan oluşmaktadır. Tabyada iç bölümleri kesme taş ve üzerleri tonozla örtülmüş olan bonetler cephanelik ya da erat koğuşu olarak kullanılmıştır. Çanakkale Savaşında 18 Mart 1915'de bölgeyi hedef alan düşman gemilerinin bombardımanı sırasında bu toplardan birinin döşeme rayları diğerinin nişan tertibatı hasar gördüğü için tabyadan ateş edilememiştir. Günümüzde çam ağaçlarıyla kaplı bu tabya fark edilmemektedir (Acioğlu, 2016).

Foto 10. Rumeli Hamidiye Tabyası

Foto 11. Rumeli Mecidiye Tabyası

Rumeli Mecidiye Tabyası ve Şehitliği ve Anıtı; Rumeli Hamidiye Tabyası'nı geçtikten 300 m sonra, yolun sağında Seyit Onbaşı'nın adı ile özdeşleşen bu tabya II. Abdülhamit döneminde yapılmıştır (Foto 11). Boğaz muharebesinde itilaf donanmasının açtığı ateşle top platformları ve aksamaları isabet almış, 16 er şehit olmuş, şehitlerin gömüldüğü alan 1919'da Mecidiye Şehitliği olarak düzenlenmiş, 1969'da yeniden yaptırılmıştır. Şehitlik Anıtının yanında III. Selim döneminde yaşamış olan

mimar, matematikçi ve devlet adamı ve Çanakkale Boğazı Muhafızı iken 19 Şubat 1807’de İngiliz donanmasının boğazı geçmesi üzerine idam edilen Feyzi Efendinin mezarı bulunmaktadır (Acıoğlu, 2016).

Dur Yolcu Yazısı; Değirmenburnu Tabyası’nın arkasında yamaçta “*Dur Yolcu, Bilmeden Gelip Bastığın Bu Toprak, Bir Devrin Battığı Yerdir*” ifadeleri yer alır. Tepenin yamacındaki mısralar, Mehmetçik ve meşale figürünü, 1960’da burada askerlik yapan Seyran Çebi yapmıştır (Şekil 2).

Anzak Koyu; Gelibolu Yarımadası’nda Arıburnu sahilindeki 600 metre uzunluğundaki koya Çanakkale Savaşı’nda çıkarma yapan Anzakların adı resmi olarak 25 Nisan 1985’teki Anzak Günü’nde verilmiştir.

Kocaçimen Tepesi, Conk Bayırı; 7 Ağustos 1915’de Anzakların (Sarı Bayır) Harekâtıyla başlayan ve 10 Ağustos 1915’e kadar süren çarpışma alanıdır (Foto 12). Çanakkale Savaşı’nın 3. cephesi Anafartalar Cephesinde 6 Ağustos’ta Suvla Koyunda İtilaf kuvvetlerinin çıkarma harekâtı 8 Ağustos akşamı tümen komutanlığına atanan Miralay Mustafa Kemal (Foto 13) komutasındaki birlikler engellemiştir. 10 Ağustos 1915’de düşmanın taarruzunu önceden öğrenen Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının 17 Ağustos’ta kazandığı Kireçtepe ve 21 Ağustos’ta kazandığı II. Anafartalar Zaferleri I. Dünya Savaşı’nın seyrini değiştirmiştir.

Foto 12. Conkbayırı Foto 13. Mustafa Kemal Anafartalar’da Foto 14. Seyid Onbaşı

Onbaşı -Koca- Seyid Heykeli; Çok güçlü olan Onbaşı Seyit Kilid-ül Bahir 'in 28'lik Rumeli Bataryasında topçu eriydi. Koca Seyit, 215 okkalık (yaklaşık 275 kilo) top mermisini tek başına sırtında taşıyıp topuna yerleştirdiği mermiyle İngiliz gemisi Ocean'ı Boğaz'ın sularına, tarihin derinliklerine gömmüştür. Daha sonra Cevat Paşa, Koca Seyit'in top mermisini taşıırken resminin çekilmesini istemişse de Seyit ne kadar zorlandıysa da mermiyi sırtlayamamıştır. 18 Mart 1915’de kahramanca savaşan tüm Mehmetçiklerimizin ve Seyit Onbaşı’nın kahramanlığını sembolize etmek için Rumeli Mecidiye Tabyası’na heykeli yaptırılmıştır (Foto 14). Tabyanın deniz tarafında Onbaşı’nın bir heykeli daha bulunmaktadır.

Şekil 3. Gelibolu Tarihi Alanda fiziksel-mekânsal miras değerleri örnekleri

Bigalı Atatürk Evi ve Müzesi; Bigalı köyü ve çevresi Nisan 1915'te 19. Tümen'e karargâhıdır. Mustafa Kemal'in savaştayken misafir kaldığı ev Atatürk Evi ve Müzesi olarak ziyarete açılmıştır.

Bu çalışmanın kısıtlı çerçevesinde bu bölümde land-mark niteliğindeki taşınmaz miras değerleri ele alınması sayısız birçok değer önemsiz görüldüğü için değildir. Diğer yandan kaybolan şehitlikler ve anıtların bilinmesine karşın planlama ve koruma süreçlerinde yadsınması doğru değildir.

Somut Olmayan Kültürel Miras

Alana özgün somut olmayan kültürel miras değerleri incelendiğinde gelenek-görenekleri, Çanakkale İli ile benzerlik göstermektedir. Yöresel mutfak ürünleri peynirli patlıcan, katmer, simit lokumu, çörek ekmeği, pirehu, tarhanalı patlıcan, peynir helvası ve mafış tatlarını içermektedir. Bölgeye özgü yöresel giysiler; damat gömleği, ipekli bayan gömleği, bindallı ve üçetektir. Halk edebiyatı açısından; Hero ile Leandros Efsanesi, Kaşıkçı Dede, Bahşi Baba, Dursun Dede, Kuzgun Baba, Fazlı Ahmet Paşa, Ahmet Cahidi Efendi menkıbeleri/efsaneleri, Çanakkale Savaşları'na ait Kınalı Hasan, Rahmet Bulutu/ Norfolk Taburu, 215 Okkalık Mermi Nasıl Kaldırıldı-Seyit Onbaşı, Efsunlu Mustafa Kemal gibi efsane ve menkıbeler bulunmaktadır. Maniler; Eceabat-Alçıtepe, Lâpseki-Umurbey, Yenice-Çınarcık, Eceabat İlçe Merkezi, Eceabat-Behramlı, Ayvacık-Nusratlı Hasanobası, Lâpseki-Yenice, Ezine-Geyikli, Eceabat-Seddülbahir gibi çeşitli söylenceler vardır. Savaş ve Kepçecik Tekerlemesi de en bilinen tekerlemelerdir. Çanakkale Türküsü en popüler türküdür. Eceabat ve köylerinde yerli pamuktan makrome, şalvar, çorap ve kese dokunmaktadır. Çanakkale seramikleri, el sanatları ve zanaatkarlık açısından da önemli bir geçmişe sahiptir. Sarımsı renkli Eceabat kili geleneksel Çanakkale Seramiklerinin yapımında kullanılan kildir (Tarihi Alan Planları Büro Çalışmaları, 2017).

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

DMK 2000'li yıllarla miras değerlerini tanımlamada öngördüğü MDDY kapsamında OED, miras yönetim sisteminde miras alanının belirlenmesinden itibaren koruma sürecinin her aşamasında (Tablo 1) yönlendirici olup, Eylül 2008'den itibaren DML için başvurularda ve 2007 öncesi DML'ne alınanların

değerler için de yeniden hazırlanması zorunlu kılınmıştır. OED'nin bu yeni formatı ve içeriğinde (Tablo 2) öncelikle miras değerlerinin geniş bağlamla (Vadiler, Tepeler, Doğal özellikler, Çevre ile etkileşim, Hidroloji, Topografya, Manzaralar, Planlama Sürec ve Sonuçları, vb.) ele alınması ve somut olmayan miras değerlerinin fiziksel-mekânsal niteliklerle ilişkilendirilerek açıklanması beklenmektedir. Böylece miras alanlarının sürdürülebilir kalkınmaya potansiyelleri kendiliğinden belirlenmektedir. Bu çerçevede, inceleme alanı olarak belirlenen Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanının HT'ye yönelik kalkınma senaryolarında ve üst ölçekli yönetim -ana- planlarında ve kararlarında (Bölüm 3.1.3) geniş bağlamın ve somut olmayan değerlerin önemsenmesi gerektiği söylenebilir. Diğer yandan HT turizmde Çanakkale Savaşlarına odaklanıp, dünya tarihinin ilk dünya savaşı ve doğu/batı savaşı olan Troya Savaşını planlama alan sınırı dışında olduğu için yadsımak bu yaklaşımla doğru değildir. Bu iddia UNESCO'nun Geçici DML'nde "Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale ve Gelibolu Savaş Bölgeleri" (Çanakkale –Dardanelle- and Gelibolu -Gallipoli- Battles Zones in the First World War) olarak yer alması yani Çanakkale ve Gelibolu'nun tarihsel, kültürel ve ekonomik hinterlandının yadsınmasıyla yani bütüncül olmayan miras alanı tanımı ile doğrulanmaktadır. Kaldı ki planlama alanında tarihsel süreç incelendiğinde bu savaşın, savaş alanı dışında olan Gelibolu'nun (lojistik destek, ikmal, savaştan kaçışa bağlı göç vb.) olmak üzere savaştan doğrudan etkilendiği bugüne ulaşan söylence, efsane hatta arkeolojik alan (Troyalı Protesilaos'un anıt mezarı gibi) adlarından bellidir. Bu noktada önemli bir diğer konu savaş temasıyla ilişkili olup bugüne nesnel göstergeleri ulaşmamış değerlerin de (kayıp şehitlikler gibi) alanın tanınırlığı dolayısıyla turizm bağlamıyla değerlendirilmesi OED beyanı ile öngörüldüğü biçimde gereklidir. Gelibolu neolitik dönemden bugüne yerleşme alanı olarak sahip olduğu uygarlık katmanlarına yönelik tanıma ve tanınırlık araç ve mekanizmaları turistler geniş paydaş katılımı ile geliştirilmesi koruma ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmada başarıyı artıracaktır. Ayrıca, çok katmanlı bir yerleşim olarak Gelibolu'daki doğal ve kültürel miras değerlerinin çok katmanlı yerleşim niteliği ile birlikte tanıtımı, ziyaret güzergâhlarının tematik ve kronolojik olarak belirlenmesi, bilgi kirliliğinin engellenmesi alanda ihmal edilen konular olarak öne çıkmaktadır.

Turizmin ekonomik kalkınmada önemi ve etkinliği kadar miras alanları da dâhil olmak üzere temel ekonomik sektör olarak değerlendirilmesi COVID pandemisinde olduğu gibi miras alanları için de risk oluşturmaktadır. Bu nedenle akıllı kent, yapay zekâ gibi günün dijital olanaklarıyla turizm getirisi devam ettirmeye çalışılsa da miras alanlarında yerleşiklerin geçim kaynaklarının (tarım, balıkçılık, ormancılık vb.) geliştirilmesi sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Diğer yandan yerleşiklerin aidiyet ve farkındalık bilincinin geliştirilmesi ve turizm sektörüne yönelik eğitim programlarıyla desteklenmesi hem koruma hem de ekonomik açıdan gerekli görülmelidir.

Sonuç olarak; Gelibolu Yarımadası ve Çanakkale'nin miras alan sınırlarının ve miras değerlerinin OED beyanına göre yeniden belirlenmesi ve geniş bağlam kriterine göre derin ve ileri araştırmalarla ve alanın coğrafi konumu ve tarihi geçmişi dikkate alınarak uluslararası katılımı ve mutlaka yerleşiklerin katkısıyla etkileşim alanının genişletilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Acıoğlu, Y. (2016). Çanakkale Tabyaları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 25(1), 1-57.doi no: <https://doi.org/10.29135/std.274151>

Albayrak, A. (2013). *Alternatif turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Avram, A. (2004). The propontic coast of Asia Minor. M. H. Hansen ve T. H. Nielsen (Eds), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* içinde (974-1000), Oxford: Oxford University Press.

Avrami, E., Mason, R., ve De La Torre, M. (Der.) (2000). *Values and Heritage Conservation*. Los Angeles: Getty Conservation Institute.

Bilgiç, Ç. (2005). *Gelibolu Yarımadasında turizmin gelişimi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, İstanbul.

Birdir, K., Dalgıç, A., Güler, O., ve Kayaalp, Y. (2015). Hüzün turizmi: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkını ziyaret eden yabancı. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(4), 12-23. 21.06.2022 tarihinde https://www.jotags.org/Articles/2015_vol3_issue4/2015_vol3_issue4_article2.pdf adresinden erişildi.

- Demirarslan, D. (2018). Kentsel ve kültürel bellek bağlamında tarihi bir şehir ve yakın çevresi: Gelibolu. *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 5(22), 910-932. doi :<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.442>
- Doğaner, S. (2006). Savaş ve turizm: Troya ve Gelibolu savaş alanları. *Türk Coğrafya Dergisi*, (46), 1-21. doi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/198513>
- Erdem, Z. K. (2019). Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) antik çağ kültürleri ve kült alanları-yeni bulgular ve yorumlar. *MSGÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(19), 17-34. 13.07.2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2379526> adresinden erişildi.
- Guzmán, P. C., Roders, A. P., ve Colenbrander, B. J. F. (2017). Measuring links between cultural heritage management and sustainable urban development: An overview of global monitoring tools. *Cities*, 60, 192-201. 21.06.2022 tarihinde <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S026427511630539X#s0010> adresinden erişildi.
- Halaçoğlu, H. (1995). XIV – XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilâtı ve sosyal yapı. Ankara: TTK Yayınevi.
- ICOMOS (2008). Declaración De Foz Do Iguaçu, Brasil. 11.07.2022 tarihinde https://www.icomos.org/centre_documentation/declaration-igua%C3%A7uspa.pdf adresinden erişildi.
- ICOMOS (2004). The World Heritage List: Filling the Gaps - an Action Plan for the Future. 11.07.2022 tarihinde <http://openarchive.icomos.org/id/eprint/433/> adresinden erişildi.
- ICOMOS (1999). Burra Charter. 11.07.2022 tarihinde https://australia.icomos.org/wpcontent/uploads/BURRA_CHARTER.pdf adresinden erişildi.
- İlgar, R. (2015). Mabetleşen bir mekân: Gelibolu Yarımadası tarihi savaş alanları turizmi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*. 11.07.2022 tarihinde <http://acikerisim.comu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12428/1370> adresinden erişildi.
- Kantarıcı, Ş. (2021). Tarihte ilk doğu-batı çatışması olarak görülen truva savaşı'nın ' tarafları üzerine' psikopolitik bir değerlendirme: batı düşününde Truvalılar ve Akalılar. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 173-196. 14.07.2022 tarihinde <https://doi.org/10.30692/sisad.973889> adresinden erişildi.
- Körpe, R. (2017). Troia'nın Gelibolu Yarımadasındaki Toprakları. *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyum Bildiriler C.1*, Ankara: Pozitif Matbaa.
- Loukopoulou, L. (2004). Thracian Chersonesos. M.H.Hansen ve T.H.Nielsen (der), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* (ss. 900-911). Oxford: Oxford University Press.
- MCWH-Managing Cultural World Heritage (2013) UNESCO / ICCROM / ICOMOS / IUCN, Paris, France. 14.07.2022 tarihinde <https://whc.unesco.org/en/managing-natural-world-heritage/> adresinden erişildi.
- Mousavi, S.S., Doratlı, N., Mousavi, S.M. ve Moradiahari, F. (2016). Defining Cultural Tourism. *U International Conference on Civil, Architecture and Sustainable Development (CASD-2016)* London, UK. 14.07.2022 tarihinde <https://iicbe.org/upload/8607DIR1216411.pdf> adresinden erişildi.
- Özveri, Ü. (2005). *İlkçağdaki Anadolu Halkları*. Ankara: Kafkas Dernekleri Yayın. 1.08.2022 tarihinde <https://www.kaffed.org/bilgi-belge/tarih/item/174-ilkcagdaki-anadolu-halklari.html> adresinden erişildi.
- Porozhanov, K. (2011). *The Odrysian Kingdom and the Poleis Along its Coasts and Athens from the end of the 6th c. until 341 BC*. Sofia: Neofit Rilski University Publishing House.
- Reher, G.S. (2020). What is value? Impact assessment of cultural heritage. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 10 (4), 429-436.

- Sarı, D. (2012). İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun kültürel ve siyasi gelişimi. *MASROP E-Dergi*, 6 (7), 105-249.
- Silva, A., Roders, A. (2012). Cultural heritage management and heritage (impact) assessments. *Proceedings of International Conference on Facilities Management, Procurement Systems and Public Private Partnership*.
- Shmelev, S. E. (2012). *Sustainable Cities: Interdisciplinary Perspective, Ecological Economics*, Dordrecht: Springer.
- Slayton, L. (2006). Ground Zero - Tragedy, Terror, and Grief Tourism. 1.08.2022 tarihinde <http://www.griegtourism.com/ground-zero-tragedy-terror-and-griegtourism> adresinden erişildi.
- Strabon (2005). *Antik Anadolu coğrafyası (Geographika)- XII kitap*, A.Pekman, Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tanman, M.B. (1994). Azebler Namazgâhı. In *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt:4, s: 315-316). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayın.
- UN (2015). General Assembly-Seventieth session. 1.08.2022 tarihinde https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E adresinden erişildi.
- UN (2012). *The Future We Want: Outcome Document Adopted at Rio+ 20 Conference*. 1.08.2022 tarihinde <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/733FutureWeWant.pdf> adresinden erişildi.
- UNESCO (2021). Operational Guidelines for the Implementation of the WHC. 11.08.2022 tarihinde <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> adresinden erişildi.
- UNESCO (2013). Operational Guidelines for the Implementation of the WHC. 11.08.2022 tarihinde <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> adresinden erişildi.
- UNESCO (2008). Operational Guidelines for the Implementation of the WHC. 11.08.2022 tarihinde <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> adresinden erişildi.
- UNESCO (2005). 11.08.2022 Operational Guidelines for the Implementation of the WHC. <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> adresinden erişildi.
- UNWTO (2017). *Twenty-Second Session, Report on the International Year of Sustainable Tourism for Development* 1.08.2022 tarihinde https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/imported_images/47722/a22_10_i_b_report_on_the_international_year_of_sustainable_tourism_for_development_2017_en.pdf adresinden erişildi.
- URL-1. 1.08.2022 tarihinde <https://www.harita.gov.tr/urun/gelibolu-haritasi/284> adresinden erişildi.
- URL-2. 1.08.2022 tarihinde <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/canakkale/gezilecekyer/kilitbahir-kalesi> adresinden erişildi.
- URL-3. 16.08.2022 tarihinde <http://www.gelibolu.bel.tr/bpi.asp?caid=96&cid=283> adresinden erişildi.
- URL-4. 16.08.2022 tarihinde <https://www.uyduharita.org/canakkale-gelibolu-haritasi/canakkale-gelibolu-haritasi5/> adresinden erişildi.
- URL-5. 16.08.2022 tarihinde <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/14/C14004901.pdf> adresinden erişildi.
- Umar, B. (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*. İstanbul: İnkılap Yayın.
- Varol, F. (2015). Hüzün turizminin Türkiye'de var olan potansiyeli üzerine kuramsal bir araştırma. *I. Eurasia International Tourism Congress*, 28-30 Mayıs, Konya. 3, 147-160.
- WHC (2004). WHC-04/28.COM/13 Suzhou- China. 16.08.2022 tarihinde <https://whc.unesco.org/archive/2004/whc04-28com-13e.pdf> adresinden erişildi.

WHC (2015). Decision 39th session of the WHC. 16.08.2022 tarihinde <https://whc.unesco.org/en/sessions/39COM/decisions> adresinden erişildi.

WHC (2017). WHC 43 COM 11A, 16.08.2022 tarihinde <https://whc.unesco.org/en/decisions/7353/> adresinden erişildi.

WHC (2021). WHC.21/01, 16.08.2022 tarihinde <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> adresinden erişildi.

Yaşar, O. (2001). Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı (Barış Parkı) yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 36, 171-201

Yavuz, M. (2012). Antik çağlarda Gelibolu Berzahında inşa edilen savunma duvarları. *Tarih Dergisi*, (41), 1-16.

MÜSLÜMANLARIN KADER DÜŞÜNCESİNDE ZERDÜŞTİLİĞİN İZLERİ: OLEMÂ-Yİ
İSLÂM METİNLERİ
TRACES OF ZOROASTRIANISM in THE MUSLIMS' THOUGHT OF QADAR:
'OLAMÂ-YE ESLÂM TEXTS

Oğuzhan ÖZOĞLU

Doktor Adayı, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri/Kelam Anabilim
Dalı

PhD Student, Ankara University, Faculty of Divinity, Institute of Social Sciences, Basic Islamic
Sciences/Department of Kalam

ORCID ID: 0000-0002-2840-9268

ÖZET

İslâm'ın İran coğrafyasında yayılmaya başladığı dönemden itibaren Zerdüştilerle Müslümanlar arasında yaratılış, kader, kıyamet ve ahiret inançları etrafında polemikler yaşanmış ve hatta bu minvalde polemik eserleri kaleme alınmıştır. *Şâyest Neşâyest*, *Zend-i Vohuman Yasn*, *Şkand Gûmânîk Viçâr* ve *Olemâ-yi İslâm* metinleri ile Zadsparam ve Menûçih'r'in risâleleri, Zerdüşti din adamları tarafından kaleme alınmış polemik eserlerinin başlıcalarıdır. Bu eserlerdeki farklı konuların Müslüman kelâmında işlendiği görülür. Ancak Müslüman kelâmı tartışılan konuları birbirine bağlayan ana temalardan biri olan kader konusunda oldukça zayıftır; çünkü mütekellimler, Tanrı-insan ilişkisi meselesinde neredeyse hiçbir ortak zeminde buluşamamıştır.

Zerdüşti klasiklerinde “kötülük” Ehrimen ile ilişkilendirildiği için doğrudan kader inancını öne çıkaran bir anlatıma pek rastlanmaz; kader düşüncesi daha çok anekdotlarda görülür. Ancak “iyi” olan Tanrı'nın Ehrimen'i yok etmeye herkesin iyi olmasını engellemesi önemli bir sorundur. Muhtemelen bu sorunun çözümü olarak evrensel kader ve nübüvvet teorileri savunulmuştur. Ehrimen'in karşısında Ahura Mazda yoktur; akıl ve iman vardır. Bu nedenle, insan özgürlüğüne bir nebze yer verilmiştir.

İyilik ve kötülük kavramlarını ve kötülüğün kaynağını merkeze alarak Müslüman kelâmının kader anlayışını irdelediğimiz zaman Mu'tezile ile Ehl-i sünnet arasında da bir polemik görürüz. Bu polemğin tarafları, birbirlerini “Mecûsî” olmakla itham etmiştir. Oysaki kötülüğün kaynağının Tanrı olamayacağını düşündüğü için Mu'tezile'ye Mecûsî benzetmesi yapan Ehl-i sünnet mütekellimleri, kaderci tavırlarını savunmak için geliştirdikleri argümanlarla Zerdüşti doktrinine daha yakın durmaktadırlar. Zerdüşti kader doktrini ile Müslüman kültürün ilmî gelişimini izleyebilmek açısından *Olemâ-yi İslâm* metinlerini incelemek gerekmektedir.

Olemâ-yi İslâm adlı Müslüman bilginlere cevap niteliği taşıyan metnin iki versiyonu bulunmaktadır. Her iki versiyonda da ana konu yaratılış, Ehrimen (iyilik-kötülük) ve diriliştir; ancak yalnızca ilk 18 paragraf birbiriyle paraleldir. Metnin bir versiyonunda “iyiliğin yaratıcısının kötülüğün yaratıcısını yok etmemesi”, diğer versiyonunda ise Ahura Mazda'nın Ehrimen'i yaratma sebebi kısaca ele alınmıştır ki bu bölümler araştırmamızın temelini oluşturmaktadır. Araştırmamız *Olemâ-yi İslâm* metinlerini ve kader meselesi bağlamında polemikleri konu edinmektedir. Ayrıca bu metinler üzerinden mütekellimler arasındaki polemğin Zerdüşti metinleriyle yakınlığı/bağlantısı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Olemâ-yi İslâm, Zerdüştilik, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet.

ABSTRACT

Since the period when Islam began to spread in the Iranian geography, polemics have been experienced between Zoroastrians and Muslims around the beliefs of creation, destiny, doomsday and the hereafter, and even polemical works have been written in this manner. *Şâyest Nē Şâyest*, *Zand ī Wahman Yasn*, *Şkand Gumānīg Wizār* and *'Olamâ-ye Eslâm* texts, and the epistles of Zādspram and

Manuſcihr are the main polemical works written by Zoroastrian religious men. It is seen that different subjects in these works are handled in the Muslim theology/Kalam. However, Muslim theology/Kalam is rather weak on destiny/*qadar* which is one of the main themes that connects the topics discussed, because the mutakallims could not find almost any common ground on the issue of God-human relationship.

Since “evil” is associated with Ahriman in Zoroastrian classics, it is not very common to find a narrative that directly emphasizes the belief in destiny; the idea of destiny is mostly seen in anecdotes. However, it is an important problem that the “good” God prevents everyone from being well by not destroying Ahriman. Probably as a solution to this problem, the theories of universal destiny and prophethood were defended. There is no Ahura Mazda against Ahriman, but reason and faith. Therefore, it gives some room for human freedom.

When we examine the concept of destiny in Muslim theology by focusing on the concepts of goodness and evil and the source of evil, we see a polemic between the Mu’tazila and the Ahl al-sunna. The parties of this polemic accused each other of being “Majūs/Magūs”. However, Ahl al-sunna mutakallims, who likened Mu’tazila to Magus because they thought that the source of evil could not be God, stand closer to Zoroastrian doctrine with the arguments they developed to defend their fatalistic attitudes. In order to follow the scientific development of Muslim culture with the Zoroastrian doctrine of destiny, it is necessary to examine the ‘Olamā-ye Eslām texts.

There are two versions of the text called ‘Olamā-ye Eslām, which is a response to Muslim scholars. In both versions, the main theme is creation, Ahriman (good-evil) and resurrection; but only the first 18 paragraphs are parallel to each other. In one version of the text, “the creator of good does not destroy the creator of evil”, and in the other version, the reason for Ahura Mazda’s creation of Ahriman is briefly discussed. These sections form the basis of our research. This paper deals with the ‘Olamā-ye Eslām epistles and polemics in the context of the issue of destiny. In addition, the closeness and connection of the polemic among the mutakallims with the Zoroastrian texts is discussed over these epistles.

Keywords: ‘Olamā-ye Eslām, Zoroastrianizm, Mu’tazila, Ahl as-Sunnah.

GİRİŞ

Sözlükte “ölçü” anlamındaki “kadr” sözcüğünden türetilen kader (Cevherî, 2012, s. 841), İslam düşüncesinde Tanrı’nın insan eylemlerindeki rolünü ifade etmek için kullanılır. Müslüman geleneğinde kader konusunda iki temel yaklaşım bulunmaktadır: Kaderi savunan Cebriyye ve kaderciliği eleştirerek insanın özgürlüğünü/sorumluluğunu savunan Mu’tezile. Kader inancını, Cebriyye savunduğu ve Mu’tezile reddettiği için her iki ekol de *Kaderiyye* olarak adlandırılır. Ehl-i sünnet ise Mu’tezile ile Cebriyye’nin uzlaşımı olarak ifade edilebilecek bir noktadadır. Dırâr b. Amr’ın (ö. 200/815 [?]) *et-Tahrîş*’inde Hz. Muhammed’den rivayetle Kaderiyye için Mecûsîlik benzetmesi konu edilir; ancak buradaki Kaderiyye ile kastedilenin kim olduğu açık değildir. Dırâr; Mikail’in Kaderî, Cebrail’in de ona muhalif olduğuna, ikisinin tartışarak İsrail’e gittikleri ve İsrail’in de Mikail’e karşı Cebrail’i doğru bulduğuna dair bir rivayet de aktarır. Bu iddia sahiplerine göre Cebrail vahyi Mikail’den, Mikail de İsrail’den almaktadır (Dirâr b. Amr, 2014, s. 99-100). Kadı Abdülcebbâr’a (ö. 415/1025) göre Hz. Muhammed’e atfedilen “Kaderiyye, bu ümmetin Mecûsîleridir.” sözüyle Mücbire/Cebriyye ve Müşebbihe kastedilmektedir. Kadı, gramer bilgilerini kullanarak yaptığı izah ile Kaderiyye’nin kaderi savunanlar olabileceğini söyler ve Cebriyye ile Mecûsîlik arasında teolojik bir benzerliğe dikkat çeker. Mecûsîler anneleri ve kızlarıyla evlenme cevâzını Allah’ın kaza ve kaderi saymaktadırlar. Onlara göre alemin mizacı aynı şey olduğu hâlde nur tarafından iyi, zulmet tarafından kötü değerlendirilmektedir ki Mücbire’ye göre de küfür Allah için hasen, kul için kabihtir. Mecûsîler güç yetirilemeyen şeyleri emretmeyi caiz görürler, kaçınılması mümkün olmayan şeyleri nehyetmeyi de caiz görürler; benzer bir durum Mücbire için de geçerlidir. Mecûsîler için hayra kadir olan küfre, küfre kadir olan da hayra kadir olamaz. Bu da cebri bir anlayışın ürünüdür (Kadı Abdülcebbâr, 2010, s. 761-762). Mâtürîdî (ö. 333/944), Mu’tezile’yi Mecûsî ve Zenâdika olmakla itham eder; hatta, ona göre, Mecûsîler Mu’tezile’den daha iyi bir fikri savunmaktadırlar. Çünkü Mecûsîler Tanrı’yı kötülük yapmaktan tenzih ederken iyi/övgüye layık fiilleri ona nispet ederler. Mu’tezile ise hayrı ve şerri Tanrı’dan uzaklaştırmıştır (Mâtürîdî, t.siz, s.

327-331). Mâtürîdî'nin bu görüşleri ileri sürerken fikirlerini zikrettiği Ebü'l-Kasım el-Belhî (ö. 319/931) ise *Makalât*'ında Cebriyye ile Mecûsîlik arasında benzerlikleri gösteren açıklamalar yapar (Ebü'l-Kasım el-Belhî, 2018, s. 374). Kader tartışmaları bağlamında adı geçen Mecûsîliğin "kader" anlayışı ise hiçbir Kalam eserinde objektif olarak sunulmamıştır. Bu nedenle Mecûsî/Zerdüştiliğin kader anlayışını ele almakta yarar görüyoruz.

ZERDÜŞTİLİKTE KADER MESELESİ

Zerdüşti klasiklerinde, kalam eserlerinde olduğu gibi teorik kader tartışmaları yer almaz; ancak kader üstüne farklı fikirlere de rastlanmaz, kaderin olmadığı ya da insanın tamamen özgür olduğu açıkça dile getirilmez. Avesta ve Avestaî kaynaklar, söylem ve yöntem farklılıklarıyla beraber evrenin kaderinde hemfikirdir. Evrenin kaderi; yaratılış ve yenilenme (kıyamet) ile bu ikisi arasındaki zaman diliminde yaşanan ve yaşanacak olan önemli olayların belirlenmiş olmasıdır. Bu tartışma götürmeyen inancın dışında bireysel kader inancı da göze çarpar.

Avesta'da "pay" anlamındaki baht/بخت sözcüğü kaderi tanımlamak için kullanılır. Özellikle Avesta'nın eski tarihli bölümlerinde sözcüğün anlamı oldukça belirgindir. Örneğin *Tiştâr Yeşt*'in başındaki pasajlarda yer alan *yazâi šōiθrahe bahtarem tištrēm stārem...* ifadesinden anlaşıldığı üzere tarlaların "pay"ını veren Tiştâr'a kurban sunulmaktadır. Tiştâr Yeşt ve sözcüğün yer aldığı diğer Avesta pasajları birlikte okunduğunda tarımla uğraşan toplumun yağış ve hasılatı kaderle ilişkilendirdiği görülmektedir. *Vendidad*'ın V. fergerinde (*bahta adāt nijasaiti*) -ateş ve su nedeniyle yaşanan- ölüm tamamen kader ile ilişkilendirilir. Geç tarihli Avesta pasajlarında ise sözcük gücünü kaybetmektedir.

Mîno-yi Hırad'da kaderin tanımı yapılmaktadır. Buna göre kader, en başta belirlenmiş/takdir edilmiş olandır ve Kutsal Varlıklar, bu kaderin dışında iyilik isteyen, iyi işler yapan ve ona layık olan kimselere lütufta bulunabilirler (24/1-9). Tembel bir insanın refaha kavuşması, cahil bir adamın bilgeliğe erişmesi ya da hikmetin ahmaklığa ve liyakatin cehalete dönüşmesi onun kaderiyedir (Mîno-yi Hırad 51); hikmet/bilgi ve bilgelik kudretine sahip olursa bile kaderin önüne geçmek mümkün değildir (Mîno-yi Hırad 23/1-9). Hem kaderin dışında lütufta bulunan hem de lütfunu nadiren tezahür ettiren Ahura Mazda, müşfik olması nedeniyle mutluluğu iyi ve kötülere eşit paylaştırmaktadır (Mîno-yi Hırad 38). Kötülüğün yapısı iyiliğe benzemediği için iyi insanlar sıkıntılar yaşayabilirler, kötüler daha mutlu bir hayat sürebilirler; ancak iyi insanların mükafatı büyük ve kötülerin azabı şiddetli olacaktır. Zira kötülüğün iki yönü vardır: Kötülüğü yapanlar ve kötülüğü tayin edenler/şeytanlar (Dadistân-i Dînî 6).

Avestaî kaynaklar içerisinde *Dînkerd*, tek kalemden çıkmış bir metin olmadığı için, kaderci tavrıyla beraber insanın özgürlüğüne yer yer alan açmaktadır. Ona göre kötüler ve ona sevk edenlerin karşısında insanın mücadele edecek kudreti vardır ve insanın kaderi, manevi dünyayı ilgilendiren eylemleridir (IV 35-36). Bu nedenle Dînkerd, insanları okumaya ve ruhlarını geliştirmeye davet etmektedir. *Dadistân-i Dînî*, Avesta ile paralel biçimde, hayat, eş ve çocuk, makam ve zenginliği değişmez bir kaderle ilişkilendirmektedir. İnsanın çalışmasına/çabasına bağlı olarak bunun dışındaki bazı durumların eylemlere göre değişebileceğini anlatır (71/1-5).

Evrenin kaderi üzerine Zerdüşti klasiklerinde geniş bir literatür bulunmaktadır. Evrenin kaderi, Zerdüşti takvimi ve kıyamet/yenilenme senaryosu ile iç içedir. Avesta ve Avestaî kaynakların kıyamet senaryoları birbirinden farklı görünmektedir. Avestaî kaynaklar, daha çok *Bundehişt*'de özetlenen Zodyak takvimi ile ilişkilidir. Yeryüzü iyi ile kötünün savaş alanıdır ve bu savaşı nihayetinde iyiler kazanacaktır. Ancak savaşın bitimine kadar yozlaşmalar olacak, şüpheler görülecektir ki bunların sonucunda kurtarıcılar/yardımcılar gelecektir. *Zend-i Vohuman Yasn*'da kıyamet senaryosu olarak Tanrı'nın yeryüzünü yaratması, düzenlemesi, mutluluğu ve iyiliği hâkim kılması ve dini kurtaracak kişiler göndermesi ilahi kader olarak sunulur (2/18-19). *Büyük Bundehişt*, evrenin yaratılışını da kader ile izah eder, zaman ve kader arasında ilişki kurar. Zamanın maddi bedeni Gök'tür. Bu nedenle *Bundehişt*'de gezegenlerin oluşumu, teolojik bir mesele olarak ele alınır. Evrenin kaderi, gezegenlerin düzenlenmesi ile ilgilidir (5A). *Bundehişt*'in XXXIV ve *Büyük Bundehişt*'in XXXVI'ncı bölümlerinde dünya tarihi 3000'er yıllık 4 dönem -toplam 12.000 yıl- telakki edilir. *Bundehişt*; *Warrag*/Koç ile başlayıp *Mahig*/Balık ile biten, 12.000 yıllık bir Zodyak takvimi kullanır. Bu takvime göre Viştasp'ın bir dönüşüm yaşaması ve Zerdüş'te bağlanması ile III. çağ (9.000 yıl) kapanmış ve Oğlak burcunun egemenliğinde IV. çağ başlamıştır; yani kıyamet/yenilenme öncesinde son milat,

Viştasp'ın Zerdüştiliğe intisabıdır. Zadsparam'ın eserlerinden birinde Zerdüş't henüz çocukken -kim olduklarını tam olarak bilemediğimiz- Karblardan biri, onun geleceği yani kaderi hakkında gördüklerini babasına söylemektedir (Güzidehâ-yi Zadsparam 17/1-5).

Avesta'daki kıyamet senaryosu ve evrenin kaderi, Sasaniler döneminden öncesine ait olmalıdır. *Ushtavaiti Gâtha*'da Zerdüş't, kendinden sonra inanırlarına Tanrı'nın egemenliğini kuracak kişiyi aramalarını öğretir (Yasna 43/1-16). Yani Avesta'nın en eski metinlerinde bizzat Zerdüş'tün gösterdiği bir kurtarıcı fikri vardır. Bu fikrin zamanla değiştiği ve yeni Avesta yahut Zend metinlerinde yerini farklı kurtarıcılara bıraktığı görülür. Sözgelimi *Astvat-ereta*, eski Avesta metinlerinde bir kurtarıcı olarak yer aldığı hâlde sözcüğün Pehlevî literatüründe bir karşılığı yoktur. *Astvat-ereta*, *Vispa-taurvairi*'nin oğludur (Yaşt 19/92). *Eredat-fedhri* olarak da geçen *Vispa-taurvairi* bakiredir ve Avesta'da ona saygı duyulur (Yaşt 13/142). Aynı yerde *Astvat-ereta*'nın Kasaoya Gölü'nden yükseleceğinin söylenmesi, Pehlevî literatüründe *Saoşyant*'ın dünyaya gelme biçiminde karşılık bulur. Pehlevî literatürü, Zodyak takvimine sıkı biçimde bağlıdır; takvimle ilgili kehanetlere eski Avesta'da rastlanmaz. Avesta ve Avestaî kaynakların senaryoları arasındaki en büyük fark budur. Zerdüş'ti milenyum takvimi, Sasanilerden daha eskidir ve Babil kökenli olmalıdır. Sasaniler döneminde kaleme alınan Avesta metinleri ile eski metinler kıyaslandığında muhtemelen *Saoşyant*'ın vazifesi de farklıdır. *Saoşyant*, Pehlevî metinlerinde daha çok bir "kurtarıcı" iken eski Avesta'da kurtarıcı, yardımsever, yardımcı gibi anlamlar taşıyor olabilir.

Bireyin ve evrenin kaderi, zaman ve göksel cisimlerle ilişkili olduğu için Zerdüş'ti klasiklerinde münecimler ve kehanetler önemli yer tutar. Ay, bireyin kaderi ile doğrudan bağlantılıdır (Dadistân-i Dîni 71/1-5).

OLEMÂ-Yİ İSLÂM METİNLERİ VE KADER PROBLEMİ

Olemâ-yi İslâm metinlerinin iki versiyonu vardır. Farsça olan bu metinlerden birinin dili oldukça ağırdır. Edgard Blochet'nin (ö. 1937) *Revue de l'Histoire des Religions*'ta yayımlanan tercümesi, alanda oldukça ün sahibidir ki Blochet, bu tercümesinin girişine yazdığı kritiğinde eserin dilbilimsel analizini yapar ve ikinci eserin bir Pehlevî metninin çevirisi yahut transkripsiyonu olabileceğine değinir (Blochet, 1898, s. 23-31). Nitekim Anquetil-Duperron (ö. 1805) da ikinci versiyonun VII. asra ait olabileceğini düşünmektedir. William Ouseley (ö. 1842) ise metni XIII. yüzyıla ait görmektedir (Dhabhar, 1932, s. 438). Metnin diğer versiyonu ise Yezdicerd'den 600 yıl sonrasına tarihlidir. E. B. N. Dhabhar, her iki metni de İngilizceye tercüme ederek yayımlamıştır (Dhabhar, 1932, s. 438-457).

Olemâ-yi İslâm'ın Yezdicerd'den 600 yıl sonrasına tarihli versiyonunda müslüman bilginleri iki soru sorarlar: "Dirilişe inanıyor musunuz?" ve "Dünya nasıl yaratıldı?" Bu iki soru etrafında yaratılıştan kıyamete kadarki süreç anlatılır ve metnin başında eserin bu amaçla yazıldığı yer almaktadır (Dhabhar, 1932, s. 449-450). Bu metin, diğer Avestaî kaynaklarda görülen Zodyak takvimine göre evrenin kaderini ele almakla yetinmekte, yaratılış ve kıyamet konularına açıklık getirmektedir. Diğer metin (Dhabhar, 1932, s. 438-449); ilk 18 paragrafları paralel olmakla beraber, iyilik ve kötülük konularına açıklık getirmekte, müslüman kelamının kimi kavramlarına atıf yapmakta ve sistematik olmayan bir biçimde teorik tartışmalara yer vermektedir. Evrenin kaderi ile başlayan metnin bireysel kadere değindiği ve kabir azabına kadar geniş bir konu yelpazesine sahip olduğu görülmektedir. Metnin bu versiyonu, kader meselesi bağlamında daha ilgi çekici durmaktadır.

Metinde sorulara -yahut muhtemel sorulara- yanıtlar aranmaktadır. İlk göze çarpan iyi insanlara uğrayan musibetler, yoksulluk, çaresizlik, katliamlar, dünyanın perişanlığı gibi olumsuz durumların kaynağıdır. Bunlar şeytana atfedilmezse kaynağı kimdir? Ayrıca Zerdüş'tilerin erdem olarak gördüklerini müslümanlar günah saymakta ve müslümanların erdem saydıkları bazı fiilleri Zerdüş'tiler kabih bulmaktadır. Eğer bunlar Tanrı'nın işi olarak görülürse dinler arasındaki ihtilaflar ve insanlar arasındaki kötülükler nasıl açıklanır? Bu noktada müslümanlar ile ortak bulunan bir inanç üzerinden temellendirmeye gidilmiştir: Tanrı, cömert ve merhametlidir. Dinler arasındaki ihtilaflar, insanlar arasındaki fesat ve zulüm Tanrı'nın cömertliği ve merhametiyle açıklanamaz/bağdaşmaz. O halde bunlar Tanrı'ya isnad edilemez; çünkü zulüm, merhametsizlikten kaynaklanmaktadır. Her şey Tanrı'nın emriyle olmaksaydı ve kader değiştirilemezse kötülük nasıl açıklanabilir? Tanrı, insanı hür irade ile yaratmıştır. İnsan yeryüzünde kendi seçimlerini yapar; ancak Tanrı kendi doğasını değiştiremez. İnsanın kötülük yapması Tanrı'nın emriyle olmaz. Eğer Tanrı'nın emri dışında kötülük yapıyor ise her şey

Tanrı'nın emriyle olmuş olmaz ve önceden belirlenmiş bir kaderden söz edilemez. Bu durum, dört mevsimin bir metafor olarak kullanılmasıyla açıklanır: Yaz mevsimi dünya hayatı, güz ölüm, kış ahiret ve bahar diriliş gibidir. Kişi dünyada kazandığını ahirete götürmektedir. Ayrıca insan, bu dünyaya benzetilmektedir.

Metnin kaderle beraber özgür iradeye yer açtığı düşünüldüğünde Zaman konusu tartışmalı hâle gelmektedir. Bu nedenle Zaman'a ayrı bir yer ayrılmıştır. Her şey varlığını Zaman'a borçludur; zanaat, din ve görgü kuralları Zaman'la öğrenilir, meyveler Zaman'la olgunlaşır. Ehrimen de Zaman olmadan bir şey yapamaz ve Ehrimen'in kötülüğe kıskırtması bir denge oluşturur. Ona uyanlar azap görecektir.

Din ve doğru yol için mutlaka aracı gerekir. Yahudilerin aracısı *Ayûf*, Hristiyanlarınki *Guşa*, Müslümanlarınki *İmam*, Rafizanın aracısı *Sahaf/Suhuf* tur; Zerdüştilerinkisi *ise akıllı, yüce gönüllü ve parlak bir ruha sahip olan ve tüm insanların en güçlüsü ve adildir*. Zerdüş, asla Tanrı'ya yalan, cehalet ve ihanet atfetmemiştir. Tanrı tarif edilemez ve O, saflık, iyilik ve nurdur; O'na karanlık ve kötülük karışamaz. Bunun üstüne müslüman bilginlerin şu sorusuna cevap verilir: Kötülüğün yaratıcısı iyiliğin yaratıcısını yahut iyiliğin yaratıcısı kötülüğün yaratıcısını yok edebilir mi? Bu soruya hayır cevabı verilirse argüman işlemiş olur. Evet cevabı verildiğinde neden yapılmadığı sorulacaktır. Kötülüğün yaratıcısı iyilik ve yokluğu da gerçekleştirirse bir zattan iki fiil sadır olur ki bu da muhaldir. İyiliğin yaratıcısı kötülük ve yok oluşu gerçekleştirirse aynı durum onun için de geçerlidir. İyiliğin yaratıcısı, kötülüğün yaratıcısının kendi kötülüğüne köle olmasına izin vermiştir. Diriliş zamanında Ehrimen ve onun kötülüğünden eser kalmayacaktır.

Metnin diğer versiyonunda Zaman yaratıcıdır (Dhabhar, 1932, s. 450). Zaman dışında her şey yaratılmıştır; onun dibi veya tepesi keşfedilemez. Daima var olmuştur ve olacaktır. Ahura Mazda, Zaman içerisinde ateşin ve suyun birbirine karışması neticesinde var olmuştur. Ehrimen'in yaratılması/kendini yaratmasının nedenleri ise ihtilaftır. Bir mezhebe göre Ehrimen'in Zaman tarafından yaratılması, Ahura Mazda'nın Zaman'ın her şeye kadir olduğunu bilmesi içindir. Başka bir mezhebe göre Ehrimen'in yaratılması önemli değildir. Diğer bir mezhebe göre iyilik ve kötülük karıştırılıp diğer her şey üretilebilsin diye Ehrimen Zaman tarafından yaratılmıştır. Bir diğerine göreyse Ehrimen başlangıçta bir melektir; ancak itaatsizliği yüzünden lanetlenmiştir.

SONUÇ

Olemâ-yi İslâm metinleri, Şiî olması muhtemel müslüman bilginlerin sorularına yanıt vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu metinler, diğer Zerdüşti eserleri gibi evrenin kaderi olduğunu kabul etmektedir. Bireyin kaderi konusunda da Ehl-i sünnet kelim okulu ile aynı fikri savunuyor görünmektedir. Ayrıca bir fiilin iki kaynağının olması (kötülüğü yapanlar ve şeytanlar), Ehl-i sünnet kelim sistemine uzak değildir. "Kaderiyye, bu ümmetin Mecûsileridir!" rivayetinin Mu'tezile'ye karşı kullanılması tutarsız ve temelsiz görünmektedir. Metnin her iki versiyonu da diğer Zerdüşti eserlerinde örneğine nadir rastlanacak derecede Zaman mefhumunu öne çıkarmaktadır. Öyle ki Zaman Ahura Mazda'yı dahi var eden yaratıcı konumundadır. Ehrimen konusu ise ihtilaf nedenidir; çünkü kötülük meselesi ile kaderci yaklaşım birbiriyle çelişki içerisinde. Aynı çelişki Ehl-i sünnet kelim okulunda da görülmektedir.

KAYNAKÇA

Bloch, E. (1898). Le Livre intitulé l'Oulamâ-i İslâm. Revue de l'histoire des religions.

Cevherî, E. (2012). es-Sıhah. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Dhabhar, E. (1932). The Persian Rivayats of Hormazyar Framarz and Others. Bombay: The K. R. Cama Oriental Institute.

Dırâr b. Amr. (2014). Kitâbü't-Tahrîş. (H. Hansu, & M. Keskin, Dü) Beyrut: Dâru İbn Hazm.

Ebü'l-Kasım el-Belhî. (2018). Kitâbu'l-Makâlât ve Meahû Uyûnü'l-Mesâil ve'l-Cevâbât. İstanbul: Kuramer.

Kadı Abdülcebbâr. (2010). Şerhu'l-Usûli'l-Hamse. Kahire: Mektebetü Vehbe.

Mâtürîdî. (t.siz). Kitâbu't-Tevhîd. Beyrut & İstanbul: Dâru Sâdır ve Mektebetü'l-İrşâd.

PARTNERSHIP CONTRACT IN VIET NAM LAW

Phan Minh Gioi

Faculty of Economics and Law – Tra Vinh University

VNU, Hanoi- University of Law

ORCID ID: 0000-0002-4252-6532

ABSTRACT

A partnership contract is a concept that has appeared many times in the laws of many countries in the world such as India, Japan, France, the United States. In these codes, there are many chapters, including many articles regulating partnership contracts. However, in Vietnam, on both the practical and scientific sides, legal research on partnership contracts is still modest. Surveys of Vietnamese laws and recent studies show that there is almost no theoretical system to evaluate the concept, characteristics, and legal nature of a partnership; there is a lack of an appropriate theoretical framework to underpin the study of development, promulgation of laws, and implementation organization. The article analyzes the shortcomings of the Vietnamese legal system on partnership contracts as a legal basis for proposing amendments and supplements to the current law.

The article analyzes the shortcomings of the Vietnamese legal system's on partnership contracts as a legal basis for proposing amendments and supplements to the current law. Especially in the context of many new forms of companies and enterprises appearing in Vietnam today, it is also necessary to create new forms of contracts to meet the practical needs in the operation of companies and enterprises. Therefore, the emergence of partnership contracts in the Vietnamese legal system is becoming increasingly urgent to ensure the construction of a socialist-oriented market economy, international integration, industrialization, and modernization, as well as the conduct of the 4.0 industrial revolution. First of all, articles, theses, and the laws of some countries, such as the United States, India, and Japan, have been studied. However, in Vietnam, there has not been any research on partnership contracts or issues related to this type of contract. The law analysis method, the synthesis method, the comparative law method, and the logical historical method are used to analyze and synthesize issues from history to modernity to clarify issues related to partnership contracts.

Keywords: Contracts, partnership contracts, legislation, law.

INTRODUCTION

Contract:

According to Australian Contract Law: a contract is like a promise between people. It is an understanding, agreement between two or more people or organizations to do certain things. Each person or organization that agrees to do something in the contract is referred to as a party. Or also understood as: An agreement, an agreement or contract that specifies what you and another person or entity have agreed to do. It is a written list of the promises you have made. The best form of contract is one written on paper and signed by each party²⁰.

According to the United States Commercial Law, “*The contract is a compilation of legal obligations arising from the agreement of the parties, etc.*”

The definition of contract in the Russian Civil Code stipulates that “*The contract is an agreement between two or more parties on the establishment, change or termination of civil rights and obligations*”.

²⁰ <https://www.artslaw.com.au/legal/raw-law/what-is-a-contract/>

The Chinese Contract Law stipulates that *"the contract is an agreement on the establishment, change, or termination of civil rights and obligations between persons, other organizations, etc."*

The *Black's Law* dictionary provides two definitions of contract:

A contract is an agreement between two or more persons that creates an obligation to do or not do a particular job;

A contract is a promise or set of promises that with their breach, the law gives a sanction, or with their performance, the law, in some respects, acknowledges as an obligation²¹.

According to Article 385 of the Civil Code Law 2015, "the contract is an agreement between the parties on the establishment, change, or termination of civil rights and obligations."

Thus, the contract is understood as an agreement between the parties to establish the rights and obligations when performing a specific job in accordance with the provisions of law.

Partnership contract

Partnerships are a form of business contribution in which two or more people share ownership, as well as responsibility for managing the company and the income or loss of the business. The business income is paid to the partners, who will then claim it on their individual tax returns - the business is not taxed separately, like corporations, on its profits or losses²².

From the above points of view, *"partnership contract"* is known as: *A legal document regulating the manner of capital contribution of individuals (members) in the partnership company for the profit of two or more people. The agreement stipulates the responsibilities of each member (partner) in the partnership company; the amount of capital that each member owns; the rate of profit and loss that each member is responsible for. It also includes rules on how the owner will manage the business and deal with potential situations that may affect it, for instance, the death of a partner or a partner may leave the company.*

From the above definition, we can define the characteristics of the partnership contract as follows:

Firstly, the partnership contract is an agreement between the partners and the contributing partners, but the agreement is unified with the will, and that will must be in accordance with the state regulations.

A partnership contract is formed when there is an agreement of at least two or more members. They may be owners (partnership members) or contributing partners. If it is the will of only one party, it is a unilateral act. However, an agreement that is not based on the will of the parties shall be declared invalid upon request if there is no unanimity.

The principle of a partnership contract is equal, based on the agreement and willingness of the members, so if there is no unanimity, it is not considered a partnership contract. Only when there is unanimity of will do the rights and obligations of the general partners arise. And the unanimous agreement of will must also be consistent with the will of the law on contracts

Secondly, a partnership contract is a legal event that gives rise to legal consequences, namely the establishment, change, and termination of the rights and obligations of partnership members. Legal events are the changes or acts stipulated by law that, when they appear, will establish, change, or terminate the legal relationship.

A partnership contract is a legal event whereby when the parties have the need to contribute capital to satisfy their purposes, they shall proceed to implement.

Thirdly, the content of the partnership contract is the rights and obligations that the partnership members and contributing partners agree and stipulate with each other. The rights and obligations of general partners express their will and aspirations when participating in capital contributions. In particular, for members who are not the owners of the partnership company but only capital contributing members, it is necessary to pay attention to the characteristics of the partnership company, in which it is emphasized

²¹ <https://thelawdictionary.org>.

²² <https://www.shopify.com/encyclopedia/partnership>.

that the capital contributing member is only responsible for the debts of the partnership within the amount of capital contributed to the company. “General partners and contributing partners shall fully and punctually contribute capital as committed.”²³

Fourthly, the purpose of the partnership contract is a legitimate interest and is not contrary to the social morality that the parties aim for. Only when the purpose of the partnership contract is proven or admitted to be legal and not contrary to social ethics, will the partnership contract be effective, so the rights and obligations of the partnership members can be implemented in practice.

Contents of the partnership contract, invalid partnership contract

The content of the partnership contract is a collection of the rights and obligations of the parties to the contract as expressed in the terms of the contract. The purpose of a contractual transaction is “*the legitimate interest that the parties want to achieve when establishing that transaction.*”²⁴ Article 4, “UK General Data Protection Regulation” states: “*The legitimate interests can be your own interests or the interests of third parties. They can include commercial interests, individual interests or broader societal benefits*”²⁵

According to the provisions of the United States Federal Law (1789): a “void contract” is a formal agreement but it is illegal and unenforceable from the moment it is created. A “void contract” is different from a “voidable contract”. While the “void contract” never legally valid to commence (and will never be enforceable in the future), “voidable contract” may become legally enforceable when the underlying defects of the contract are fixed. Also, void contract and voidable contract may be invalidated for similar reasons²⁶.

Vietnamese law does not currently contain a specific definition for the term “void contract”. However, the Civil Code 2015 stipulates that “*Civil transactions without any of the conditions specified in Article 117 of this Code shall be invalid, unless otherwise provided for by this Code*”. Contracts are one of the types of civil transactions besides “*unilateral acts*”. “*Unilateral act is a civil transaction in which the will of a party is expressed in order to arise, change or terminate civil rights and obligations. Unilateral acts are different from the contracts in that the contract is the result of an agreement between the parties, whereas the unilateral legal act only expresses the will of a party in a civil transaction*”²⁷, so we can apply this law to interpret the definition of a void contract.

Validity of the partnership contract with the third person:

Section 4, “*Indian Partnership Act, 1932*” states: “*Partnership is the result of a contract. It does not arise from status, operation of law or inheritance*”²⁸. Thus, at the time of the death of the father, who is a general partner in a partnership, the child may request to be divided into assets in the partnership but cannot become a general partner unless he enters into such a contract with the related persons.

According to relative validity, the contract is binding mainly on the parties to the covenant, however, some current laws provide for a few cases, the contract arises directly for non-participants, specifically:

Firstly, contracts for the benefit of third party: This is a contract in which the parties must perform their obligations and the third party benefits from the performance of such obligations.

Second, persons with related rights and interests, including:

In case of a third person whose rights and interests may be affected by the validity of the contract;

²³ National Assembly (2020), 1Law on Enterprises, Article 178, Section 1

²⁴ National Assembly (2015), Civil Code, Article 123.

²⁵ https://ico.org.uk/for-organisations/guide-to-data-protection/guide-to-the-general-data-protection-regulation-gdpr/legitimate-interests/when-can-we-rely-on-legitimate-interests/#legitimate_appropriate

²⁶ <https://www.investopedia.com/terms/v/void-contract.asp#citation-1>.

²⁷ <https://lettranlaw.com/vi/insights/hop-dong-vo-hieu-la-gi-cac-truong-hop-hop-dong-vo-hieu/#easy-footnote-1-15085> (truy cập ngày 14/3/2022)

²⁸ <https://www.charteredclub.com/partnership-firm/>

The validity of the contract for a third party who is not a legal successor. The legal value of the contract for this third person is considered broadly for the benefit of the third party. In the case of a partnership, it may be capital or assets acquired by the members (partners, capital contribution);

The validity of the partnership contract arises from the agreement of the parties when entering into the contract or in accordance with the law in certain cases.

Thirdly, the rights and obligations of the contracting parties: In the contractual partnership for the benefit of third parties, the contracting parties are still governed by the general law on contracts, specifically: The contracting parties are bound to the relationship arising from the contract and the obligation to perform for the benefit of third parties still corresponds to the requesting rights of the contracting party, although this person has given rights to the third party and does not benefit from the exercise of that requesting right. Because, the essence of the contract for the benefit of a third party is only the agreement between the obligor and the obligor, not the agreement of the third party.

Methodology

Methods of analysis, commentary, and evaluation: This method will be used to clarify the law's provisions on partnership contracts. Through theories and scientific perspectives on partnership contracts, the materials are theories, perspectives, legal systems and practices about partnerships, etc.

Synthetic method: This method is carried out by correlating, condensing the relationships between the research mentioned findings for analyzing, evaluating, synthesizing with a view to generalizing and demonstrating the point of views, theories of partnership contract; which is fully and concisely displayed the findings of the research obtained from each chapter and of the whole article.

Methods of Comparative Jurisprudence: This method is employed in association with the requests and possibility of the gathered data to be compared. By comparing the provisions of the legal systems of countries over the world, the article will analyze and evaluate the resolutions in the law, elucidate the similarities and differences in the subjects impacted by the partnership contract; sanctions regulating the rights and obligations of general partners; regulations on the rights and obligations of capital contributors, etc., and conclude on the experiences gained in Vietnam.

Historical and logical methods: This method is utilized to generalize the process of the legal system on contracts and the law on partnership contracts formed and developed in Vietnam regarding guaranteeing the performance of partnership contracts of related objects through different historical periods.

Content approach: The article focuses on studying the nature, characteristics, formation, and development of the law on partnership contracts in science and law, opposite and uncompleted perspectives and opinions in prior studies, and newly discovered problems and obstacles in the practice of implementing the laws or through scientific research.

Systematic approach: Analyze and evaluate issues about guaranteeing the performance of partnership contracts placed in a complex of related factors, interacting together to form a unified whole.

Interdisciplinary approach: In the process of making the thesis, there is a coordination between numerous various disciplines, including: jurisprudence, economics, sociology, historical science, logic, comparative jurisprudence, etc.

Historical approach: Considerate the perception of the meaning and role of the partnership contract through different historical periods. Simultaneously, when analyzing and evaluating the object, the constituent elements, characteristics, and nature of the partnership contract must be investigated in the historical context and particular circumstances from the perspective of inheritance and development.

Methodological approach: Fundamentally deal with the issues raised by the interdisciplinary - legal approach. In particular, legal issues approached begin from specialized laws on business operations, then clarify these provisions in the Civil Code, the Enterprise Law, and related laws and fields.

Scientific approach: The thesis will construct the theoretical foundation of the research, assemble data from the practice of implementing the laws in order to analyze, evaluate, and develop pragmatic arguments, and eventually recapitulate the research findings, evaluate the advantages, limitations, the efficiencies if operated, and the worth of study and reference in science.

The law governing partnership contracts is comprehended as an overview of legal norms promulgated or recognized by the State. It governs social relations that emerge when contracts are signed and carried out during the process of capital contribution for company establishment; stipulates the responsibilities and rights of available partners in the company.

As the thesis mentioned, the contents of the law governing partnership contracts include:

Regulations on the capital contribution of available partners when establishing a partnership;

Regulations on the subject and form of the contract in a partnership;

Regulations on responsibilities and authorities of available partners in a partnership

Regulations on change, suspension, and cancellation of contracts in partnerships;

Regulations on material liability (sanctions) for infringement of the partnership contract.

Furthermore, in the content of the law governing partnership contracts, there are provisions on invalid contracts and measures to guarantee contract performance.

Prior to 2005, Vietnam had two legal systems for contracts: economic contracts and civil contracts. Because these two legal systems are relatively independent of one another, the aforementioned contents are recognized by law in economic contract documents, most notably the Ordinance on Economic Contracts 1989. The partnership structure, however, has yet to be determined. Instead, it established regulations governing the rights and responsibilities of capital contributors in the formation of a company.

In Vietnam, the provisions of the Civil Code 2015 are generally implemented to all types of contracts. Moreover, the law regarding contracts in the establishment, management organization, reorganization, dissolution and associated activities of enterprises; on investment activities are regulated in the Enterprise Law 2020 and the Investment Law 2021 and an amount of other relevant laws.

Those laws have one common characteristic: they do not stipulate specially contracts, but rather the parties, subjects, rights, and obligations of the parties in each enterprise operation. Ensure that the contract laws are consistent when stipulating the provisions on specific types of contracts of enterprises and capital contribution, and do not repeat the general provisions on contracts already recognized in the Civil Code.

Results and Discussion.

Unsystematic in contract law

The document system of legal norms on contracts in Vietnam is currently very diverse in form and massive in quantity. If it is not regularly reviewed and systematized, it is hard to create unity in the provisions of the law on contracts. Since there are so many types of documents, which are issued, conflicts and overlaps are inevitably.

The "bulky" and "massive" legal system, as well as its many inadequacies and contradictions, reduce the consistency and transparency of contract law, making it complicated, difficult to understand and implement, and hence ineffective. Furthermore shifts in the subject of the application also make the legal regulations, not punctual adjustment. Meanwhile, transactions are occurring on a daily basis in accordance with foreign factors that are increasingly emerging in Vietnam, so there must be specific regulatory sanctions on the contribution of investment and business capital.

With such a contract-based legal system, it is difficult not only for people and businesses but also for legal professionals to understand and implement the law. Moreover, given the variety of areas in life today, the lack of necessary sanctions to regulate and bind the activities of these fields is possible.

Legal documents and sub-law documents have not been constructed as a whole with cross-disciplinary or interdisciplinary guidelines. Conflicts between the Law on Enterprises and the Law on Investment, involving the subject of the contract, the validity of transactions, evidence of ownership, registration of ownership rights, forms of capital contribution, stipulations of responsibilities and rights of the parties

in the business operation, etc., have in fact occurred as an illustration of the absence of uniformity of the law on contracts in our country these days, including partnership contract.

The legal system on contracts does not cover all aspects of production, business, and investment.

Firstly, since social relations - the subject of legal regulation is developing and constantly changing unless gaining an understanding of their nature, it is easy to lay down inappropriate legal regulations.

Secondly, many theoretical issues regarding the law, the legal system in general, and the components and elements that make up the legal system in particular, have not been studied methodically and lacked adequate assessment and real-life summary. Completing the legal system for a long run has not been based on a solid scientific evidence, but still bears a heavy burden of short-term solutions.

Thirdly, since the collection and systematization of legal regulations has been well carried out, newly issued documents frequently overlap or even conflict with existing documents. At the same time, most current documents complete absence clear indications of expired provisions; to locate a specific provision, the user must seek all relevant documents.

The current situation demonstrates that we have focused on developing and issuing a large number of documents to meet management requirements, but have not paid close attention to incorporating those documents together into a unified whole. As a consequence, there are too many laws, but the consistency, synchronization, science, and feasibility are not high. The review and systematization program has been running for many years, but the outcomes have been modest. The systematization is only undertaken at a relative level and is primarily based on the efforts of individual ministries and branches, rather than being a comprehensive and ongoing activity that applies to the entirely legal system.

Partnerships and other forms of partnership have not been respected and determined in accordance with international best practices.

The partnership model, as a type of enterprise with a long history of formation and development around the world, is regulated by legislators in the Enterprise Law editions of 1999, 2005, 2014, and 2020. However, since it has been stipulated in the Enterprise Law through the stages, this model has not been selected by investors to establish a business in real-life situations.

According to data from the Business Registration Administration, Ministry of Planning and Investment (2017), the number of investors registering to establish a new partnership accounts for a very small percentage (0.03%) of the total number of types of enterprises under the Enterprise Law 2014²⁹. This stems from the legal framework of a partnership, which still has some limitations and inadequacies that do not meet the practical requirements of investors' business and investment activities and do not create compatibility with international best practices.

*"The partnership is always mentioned first in the company statutes as the earliest form of corporation in human history"*³⁰ Initially, partnerships were simple associations of merchants' acquaintances. Psychological trust is created by familiarity based on acquaintance factors. *"When establishing a company, acquaintance or relative factors of available partners are given top priority, and people frequently pay attention to total civil assets rather than the amount of capital contributed to the company."* *For third parties, the identification of members is critical when conducting transactions with the company*³¹. "

²⁹Business Registration Administration (2017), "Statistics on the Situation of New Business Establishment Registration." Adapted: <https://replus.cstong-ke-tinh-hinh-thanh-lap-doanh-nghiep-2017/>, (accessed on 12/6/2022)

³⁰ Dao Duc Hanh (2021), Commenting on the provisions on partnerships in the Law on Enterprises in 2020. Adapted: <https://svn.csbinh-luan-cac-quy-dinh-ve-cong-ty-hop-danh-trong-luat-doanh-nghiep-nam-20201632327822.html>] (accessed 6/12/2022)

³¹ Nguyen Thi Thuy Giang (2012), Vietnam law on partnerships, Master's thesis in law, Faculty of Law of Vietnam National University, Hanoi

A partnership is legally defined as an agreement between two or more people to use their personal property and reputation collectively in a common activity for the purpose of sharing profits or "making profits" that can be earned through that activity. Article 1020 of the Thai Civil and Commercial Code, for example, states that *"a contract for the establishment of a partnership or company is a contract under which two or more individuals agree to work together on the principle of sharing the profits obtained from such work"*³².

According to the provisions of Point b, Clause 1, Article 177 of the Enterprise Law 2020, "a general partner must be an individual, responsible with all his assets for the company's obligations." As previously discussed, empowering only individuals to be general partners limits business freedom and is inconsistent with international best practices.

Anthology (1994) of Singapore, *"a limited partnership member can be an individual from 18 years of age or more or the company (or LLP), has limited liability to the extent of the capital contribution to the company"*³³. In the United States, a partnership is a business organization formed by at least two general partners, which can be individuals or corporations. Each general partner is personally, jointly and unlimitedly liable for all debts and obligations of the company³⁴. Thus, *"a general partner can be a company"*³⁵. The 2006 Japan Company Law also allows legal entities to become general partners in Gomei Kaisha, which is a partnership established under Japanese commercial law³⁶. Therefore, in many countries, there are many cases where two or more companies contribute capital to establish a partnership.

Conclusions and Recommendations

Requirements for the development of the Partnership company.

It is necessary to develop a contractual mechanism in accordance with economic and social practices and the operation of the economy towards international economic integration. In particular, many types of enterprises are developed, as are many forms of investment and capital contribution.

As above analyzed, in fact, the capital contribution activities are not only Vietnamese citizens. With the current diversity of production and business activities, having foreign factors (individuals) participate in capital contributions and become general partner is unavoidable and the rule of the international economic integration process in Vietnam. That is the essential condition of the economy when expanding cooperation and business: the foreign factor must also participate in civil transactions, or daily business and commercial activities.

Currently, in order to enhance the legality, the law in Vietnam stipulates that most types of transactions must be expressed in the form of contracts. The contract not only ensures benefits for the parties in the process of entering into the contract but also anticipates the risks that may occur in the future to be suitable to the practical circumstances and provisions of law. At the same time, the contract is also a legal basis for resolving disputes arising in the course of implementation between the parties.

In addition, business activities are increasingly changing according to the operation of society and natural law of development, there are situations and risks that the law cannot regulate in time. Therefore, the contract is also a regulated process in which the parties to the contract identify, evaluate, divide, regulate, and manage risks; it builds a contract regulation in accordance with the main practice to help the parties in the signing contract process manage and provide for risks effectively.

³² Thai Civil and Commercial Code (1995), National Political Publishing House.

³³ Vu Thi Lan Anh (2009), Singapore law on business organization forms, Journal of Law, No. 12 (115).

³⁴ Marianne M. Jennings (2006), *Business its legal, Ethical, and global environment*, seventh edition, Thomson West.

³⁵ Gero Pfeiffer, Wirtschaftsjurist, Sven Timmerbeil (2008), *US-American Company Law – An Overview*, Zeitschrift für das Juristische Studium.

³⁶ Luc Viet Dung (2015), Comparison of Vietnamese law and Japanese law on partnerships, Master's thesis in law, Faculty of Law of Vietnam National University, Hanoi.

The law of Vietnam has regulations for the operation of enterprises, including specific regulations on partnership companies. Therefore, the law on partnership contracts must necessarily be introduced to regulate the operation of the partnership, promoting this type of enterprise to develop in the future.

In Vietnam, the provisions on contracts in the Civil Code serve as the "Constitution" of private law and as the original statute. From the general provisions in the Civil Code, specialized laws such as: Law on Marriage and Family, Commercial Law, Labor Code, Intellectual Property Law, Corporate Law, Competition Law, etc. Therefore, the regulations of the contract in general and the regulations of the partnership contract in particular also need to be specified in the law on contracts.

In other words, it is necessary to consider the contractual partnership as a specific relationship and have the scope of sanctions for certain subjects, so it must be regulated in a separate provision of the law on contracts. In general, a person who contributes capital, establishes a company to do business normally cannot do the job of a lawyer or judge by indicating that this contract belongs to civil, commercial or investment, etc. Additionally, it can be very simple to become confused or even break the law when attempting to accurately determine the disputed legal relationships involving general partners.

Therefore, in order to be convenient for society, when the contractual relationship has dominated most of the relations in economic and social life and arises every day in a more diverse and complex way, the unification of the adjustment by the "Contract Law is very necessary and important", including the specific regulations on partnership contracts. Accordingly, the Civil Code will be simplified and "lightened" a lot. Then, the Civil Code was only responsible for regulating general issues of property relations and personal relations without regulating contractual relations, including those of partnership contracts.

For the concept of partnership, although the Law on Enterprises refers to "*partnership company*", the concept of "*partnership*"³⁷ is not mentioned. Currently, in Vietnam's legal system, the concept of "partnership" has barely appeared. Instead, the concepts such as "capital contribution," "partner," "member," etc. Did not clearly show the nature of "partnership." For some foreign laws, there are specific provisions on "limited partnership" and "unlimited partnership." "Unlimited partnership," in which all members are liable indefinitely and have the right to manage and represent the company. "Limited partnership" means members with limited liability who do not have the right to manage and represent the company.

Given the issues raised above, it is necessary to introduce a concept of "partnership" and "partnership contract." In particular, the concept of "partnership contract" is understood as: "*A legal document regulating the manner of capital contribution of individuals (members) in a partnership for the profit of two or more people. The agreement stipulates the responsibilities of each member (partner) in the partnership company; the amount of capital that each member holds; the level of profit and loss that each member is responsible for. It also includes rules on how the owner will manage the business and address potential situations that may affect the business.*"

Finalize regulations on responsibilities, rights and obligations of general partners

According to the provisions of Point b, Clause 1, Article 177 of the Law on Enterprises in 2020, "*a general partner must be an individual and be responsible with all his/her assets for the obligations of the company. According to the provisions of Point b, Clause 1, Article 177 of the Law on Enterprises in 2020, 'a general partner must be an individual and be responsible with all his/her assets for the obligations of the company. The general partner shall be liable indefinitely and jointly for the obligations of the company'. 'However, allowing an individual to be a general partner is a restriction on freedom of business and is not consistent with international practice'*"³⁸.

The study, analysis, and comparison of the laws of some countries shows that: the laws of some countries have allowed the general partner to be a legal entity. Specifically:

³⁷ Law on Enterprises 2015, Article 172 and Law on Enterprises 2020, Article 177.

³⁸ Dao Duc Hanh (2021), Commenting on the regulations on partnerships in the Law on Enterprises in 2020, Vietnam Lawyers e-magazine. Adapted: <https://lsvn.csbinh-luan-cac-quy-dinh-ve-cong-ty-hop-danh-trong-luat-doanh-nghiep-nam-20201632327822.html> (accessed 15/07/2022).

Under Singapore's " Limited Liability Partnerships Act" (Law No. 163A - Collection 1994), "limited liability partnership members may be individuals 18 years of age or older or companies (or LLPs), all of whom are limited in liability to the extent of their capital contribution to the company." ³⁹

According to the laws of the United States, a partnership company "is a business entity established by at least two general partners, which may be individuals or corporations. Each general partner shall be personally, jointly, and indefinitely liable for all debts and obligations of the company. " ⁴⁰. Thus, "the general partner can be a company." ⁴¹.

According to the Japanese Law on Companies 2006, "also allows all legal entities to become partners in Gomei Kaisha, which is a partnership established under the law on Japanese commerce." ⁴².

With some of the above laws, in some countries, two or more companies contribute capital to establish a partnership company.

With the provisions of the Law on Enterprises in 2020, it has more or less created the attractiveness of the type of partnership as well as caused some difficulties in the process of capital contribution and determining the powers and responsibilities of the members.

Therefore, according to the author, in order to perfect the regulations on the responsibilities, rights, and obligations of the partners, the law of Vietnam must implement the following issues:

Firstly, it is necessary to allow the legal entity to become a general partner in the partnership.

Second, when a legal entity becomes a general partner of a partnership, the entity shall appoint a group of representatives to participate in the management.

Third, if the company rules do not provide otherwise, the responsibilities, rights, and obligations of this group of people will be equivalent to those of a general partner in the company.

Finalize the provisions on the validity of the partnership contract.

According to Article 667 of the Japanese Contract Law , Clause 1, "A partnership contract is valid when each party promises to contribute and makes a mutual commitment."

The current law of Vietnam on the effective time of the contract is recorded in the Civil Code 2015 as follows: "Article 401. Contract validity 1. A contract legally signed shall take effect from the time when it is entered into, unless otherwise agreed or otherwise provided by law."

Currently, "many Vietnamese national laws when it comes to the validity of the contract refer only to the contract's conditions and time of validity, and the contract is invalid, but rarely to the contract's validity." ⁴³. Author Vu Van Mau wrote about the scope of validity of the contract as follows: "1. How are the people who are responsible for a contract bound by the contract? This is a matter of the binding effect of the obligation. 2. How should the contract be interpreted? 3. Who can apply for enforcement, and who must? In other words, who are the responsible parties? This is a matter of the relative validity of the obligation " ⁴⁴.

According to this concept, the validity of the obligation is narrower than the validity of the contract, so when studying the validity of the obligation, the researcher only needs to determine who is compelled to enforce the obligation.

³⁹ Vu Thi Lan Anh (2009), Singapore law on business organization forms, Journal of Law, No. 12 (115).

⁴⁰ Gero Pfeiffer, Wirtschaftsjurist, Sven Timmerbeil (2008), *US-American Company Law – An Overview*, zeitschrift fur das Juristische Studium.

⁴¹ Marianne M. Jennings (2006), *Business its legal, Ethical, and global environment*, seventh edition, Thomson West.

⁴² Luc Viet Dung (2015), Comparison of Vietnamese law and Japanese law on partnerships, Master's thesis in law, Faculty of Law of Vietnam National University, Hanoi.

⁴³ Ngo Huy Cuong (2013), General contract law syllabus (for postgraduate training), Publishing House of Vietnam National University, Hanoi, p. 21-39.

⁴⁴ Vu Van Mau (1963), Vietnam Civil Law, Volume II - Obligations and Contracts, Part 1 - Origin of Obligations, Ministry of National Education Publishing, Saigon, p.242

As for the contract as a basis for incurring obligations, it is necessary to understand whether or not the contract entails obligations and what such obligations are. Therefore, in terms of validity, the concept of validity of the contract is broader than the concept of validity of the obligation.

Perhaps derived from general research questions about the content of contract validity: who the contract is binding to, what's binding, and how is it binding? , the author Ngo Huy Cuong divides the concept of validity of the contract into two different broad and narrow categories, and at the same time, *"broad research on the validity of the contract must cover issues such as the execution of contracts, explanation for the will of the parties to the contract relationship and restraint or guarantee for the expression of will. The validity of the contract must also be studied in a narrow sense to cover the issue of enforcement of contracts and explain the will of the parties to the contract relationship."*⁴⁵

From the above analysis, to complete the provisions on the validity of the partnership contract, the law of Vietnam needs to add the following issues:

First, it's necessary to identify when the partnership contract came into effect? The time of signing?

The concept of "signing a contract" is no longer used in current legal documents, but rather the concept of "entering into the contract." With the current understanding, "entering into a contract is the process of negotiating between the parties according to certain principles in order to reach an agreement between the parties, thereby establishing the rights and civil obligations of the parties together." With this understanding, it will be difficult to determine when the partnership contract takes effect. In fact, the partnership relies on the prestige of the partners, so, when the dispute occurs, it will not be possible to determine specifically when the partnership contract takes effect.

Therefore, the author proposes that "the partnership contract takes effect from the time it is signed." Because *"signing the contract is the time when the parties agree, reach a final agreement, and sign the contract, the final stage in the entering into the contract activity."* Thus, only when the partners sign the contract at that time will the partnership contract take effect.

Second, it is necessary to specify the "form of proposal to sign a partnership contract." According to current Vietnamese law, there is no provision in the form of the proposal to sign (enter into) the contract. Therefore, there is no clear provision for the form of a proposal to sign a partnership contract.

In fact, the proposal to sign the contract is expressed in many different forms. The proposer may directly (face to face) with the proposer for exchange, agreement or perhaps by telephone, etc. In addition, the signing request is also made by the delivery of official letters, documents by post, etc. With the current form of partnership, according to the proposal of the author of the law, there should be specific provisions for "forms of requesting the signing of partnership contracts" in the direct form.

Third, on the subject of signing the contract. According to the Law on Enterprises 2020: "for a partnership company, the general partner is the legal representative of the partnership, who has the authority to negotiate, sign contracts, and transactions falling under the authority of the general partner."

As above analyzed, in the event that it is necessary to sign a type of contract that is of vital significance to the company, but only the general partner can sign the contract in the name of the company, the member who contributes capital in accordance with the Law on Enterprises 2020 does not have the right to sign the contract, so he missed a big business opportunity and the company went bankrupt. Therefore, the author proposes that the "contracting entity" may be a capital contributor, if agreed by the partners and 50% of the capital contributors.

Compared to modern legal systems in the world, Vietnam's partnership contract law still has certain limitations, as indicated above. In the context of Vietnam's deepening international economic integration, Vietnam must have a modern system of contract law, and high compatibility with world law is an urgent requirement.

⁴⁵ Ngo Huy Cuong (2013), General contract law syllabus (for postgraduate training), Publishing House of Vietnam National University, Hanoi, p. 21-39.

REFERENCES

1. Ministry of Justice (2002), Commentary Japanese Civil Code, Judicial Publishing House, Hanoi.
2. Ministry of Justice (1998), French Civil Code, National Political Publishing House, Hanoi
3. National Assembly (2005), Law on Enterprises, Hanoi.
4. National Assembly (2005), Civil Code, Hanoi.
5. National Assembly (2005), Investment Law, Hanoi.
6. National Assembly (2014), Corporate Law, Hanoi.
7. National Assembly (2014), Investment Law, Hanoi.
8. National Assembly (2020), Law on Enterprises, Article 178, Section 1.
9. National Assembly (2015), Civil Code, Article 123.
10. Law on Enterprises 2015, Article 172 and Law on Enterprises 2020, Article 177.
11. Thai Civil and Commercial Code (1995), National Political Publishing House,
12. Business Registration Administration (2017), "Statistics on the Situation of New Business Establishment Registration." Adapted: <https://replus.cstong-ke-tinh-hinh-thanh-lap-doanh-nghiep-2017/>, (accessed on 12/6/2022)
13. Gero Pfeiffer, Wirtschaftsjurist, Sven Timmerbeil (2008), US-American Company Law – An Overview, Zeitschrift für das Juristische Studium.
14. Marianne M. Jennings (2006), Business its legal, Ethical, and global environment, seventh edition, Thomson West.
15. Vu Thi Lan Anh (2009), Singapore law on business organization forms, Journal of Law, No. 12 (115).
16. Ngo Huy Cuong (2013), General contract law syllabus (for postgraduate training), Publishing House of Vietnam National University, Hanoi, p. 21-39.
17. Ngo Huy Cuong (2013), General contract law syllabus (for postgraduate training), Publishing House of Vietnam National University, Hanoi, p.366
18. Luc Viet Dung (2015), Comparison of Vietnamese law and Japanese law on partnerships, Master's thesis in law, Faculty of Law of Vietnam National University, Hanoi.
19. Nguyen Thi Thuy Giang (2012), Vietnam law on partnerships, Master's thesis in law, Faculty of Law of Vietnam National University, Hanoi
20. Dao Duc Hanh (2021), Commenting on the provisions on partnerships in the Law on Enterprises in 2020. Adapted: <https://lsvn.csbinh-luan-cac-quy-dinh-ve-cong-ty-hop-danh-trong-luat-doanh-nghiep-nam-20201632327822.html>] (accessed 6/12/2022)
21. Dao Duc Hanh (2021), Commenting on the regulations on partnerships in the Law on Enterprises in 2020, Vietnam Lawyers e-magazine. Adapted: <https://lsvn.csbinh-luan-cac-quy-dinh-ve-cong-ty-hop-danh-trong-luat-doanh-nghiep-nam-20201632327822.html> (accessed 7/15/2022).
22. Vu Van Mau (1963), Vietnam Civil Law, Volume II - Obligations and Contracts, Part 1 - Origin of Obligations, Ministry of National Education Publishing, Saigon, p.242
23. https://ico.org.uk/for-organisations/guide-to-data-protection/guide-to-the-general-data-protection-regulation-gdpr/legitimate-interests/when-can-we-rely-on-legitimate-interests/#legitimate_appropriate
24. <https://www.investopedia.com/terms/v/void-contract.asp#citation-1>.
25. <https://letranlaw.com/vi/insights/hop-dong-vo-hieu-la-gi-cac-truong-hop-hop-dong-vo-hieu/#easy-footnote-1-15085> (truy cập ngày 14/3/2022)

26. <https://www.charteredclub.com/partnership-firm/>
27. <https://www.artslaw.com.au/legal/raw-law/what-is-a-contract/>
28. <https://thelawdictionary.org>.
29. <https://www.shopify.com/encyclopedia/partnership>.

SUBVERTING WESTERN GENRE IN JANE CAMPION'S "THE POWER OF THE DOG"

Silvana TOKIĆ

Dr., tenured college professor

University Department of Professional Studies, University of Split

ORCID NO: 0000-0002-5160-4715

ABSTRACT

The article attempts to interrogate the reconfiguration of the western genre and its representation of masculinity in Jane Campion's movie "The Power of the Dog" (2021). Comparatively analyzing the movie within the recent film and masculinity theory, the author observes cinematic concatenation of narrative figures and iconographic images which provide an imaginative potential of the western iconography that goes beyond the framework of the classic genre design and questions the aspect of traditional gender dynamics within the western genre. Theoretical studies on masculinity developed mainly from the feminist film theory, are the basis of analysis through which we try to look at the visual imagery and the symbolic representation of the movie's main male character. The dramatic transformation of the protagonist, established through surprising narrative economization and the use of the western setting, results in fracturing the masculine heterosexual order, thus changing the very matrix of the genre and its paradigm which relies on the archetypal masculinity constructed on violence and action. The masculine identity tormented by homosexuality has destabilizing effect not only on the main protagonist and the genre, but also on the majority of the genre viewers. The narrative where the cowboy becomes an object of homoerotic gaze and is looked at, positions its male viewers among the concepts of scopophilia and voyeurism. This dangerous situation threatens not only to emasculate its audience, whose expectations persist on a traditional return to the heteronormatively desired qualities of a typical western hero, but it also looms over the existence of the traditional western genre.

Keywords: Western genre, masculinity, representation, gender.

INTRODUCTION

Unlike her previous movies which interrogated troubled identities and destinies of her female protagonists, the last Jane Campion's movie entitled „The Power of the Dog“ (2021) explores masculinity in a traditionally male genre and sheds new light on the filmmaking possibilities within the western genre conventions. Shifting focus from the psychological and emotional states of her female protagonists in „The Piano“ (1993) and the TV series „Top of the Lake“ (2013-2017), the movie director turned her attention to representation of a repressed and closeted queer cowboy and the impact his troublesome nature has on others residing on the Burbank ranch in Montana's Great Northern Plains, in 1925.

Making use of the deeply charged symbolism of the title taken from the Bible verse: "Deliver my soul from the sword, my darling from the power of the dog" (Psalm 22:20), Jane Campion's allegorical universe foreshadows the unexpected loss and deliverance that will occur in the culmination of the movie, thus challenging the classic western genre and traditional depiction of the cowboy figure. Moreover, she disrupts the narrative interpretative legibility and iconographic conventions of the genre leaving the western movie lovers perplexed and possibly frustrated at her cinematic solutions. Unlike the typical western, she narratively structures the movie "the same way biblical allegories are structured — as an elliptical, circuitous mystery, whose ending reframes the questions asked in the beginning but does not outright answer them" (Coleman, 2022). The dramatic transformation of the storyline and the twist in protagonists are established by surprising narrative economization, intensified by bleak atmosphere, baffling music score and cinematographic choices that contravene with the genre.

In this article we will try to address questions related to the above-mentioned issues of western configuration and the way the troubled masculinity is characterized in the mentioned film by employing a comparative film analysis of the western genre and interrogating the filmmakers' choices in order to find areas where the movie departs from its conventional syntax. Theoretical studies on masculinity as well as film and feminist film theory essays will serve as the basis of the comparative analysis of these inquiries.

Moreover, the director's cinematic solutions will be examined to prove the thesis that Campion deliberately introduces non-normative culture into the cowboy film in order to question the concept of what is considered to be a traditional depiction of a macho cowboy. By purposefully employing voyeuristic mechanisms of "look-at-ness" at her male protagonists she puts her male spectators in an uneasy position where their gaze is directed towards an explicitly marked male body which becomes the erotic object of their gaze. Such inadmissible spectators' position threatens the stability of the genre conventions which do not allow such a type of gaze nor such objectification of the genre's male protagonists. However, with "The Power of the Dog" Jane Campion shows that there are gaps in the genre that allow for renegotiation of its syntactic and semantic elements and introduction of diverse representations of masculinity in the western.

THEORY AND METHODS

Apart from several issues of the feminist journal *Camera Obscura* that dealt with men and masculinities, up until the beginning of the 1990s there were no significant academic studies on masculinity pertaining to an independent theoretical discipline. Masculinity was periodically reflected upon in film studies in analyses of movie characters and was generally taken for granted and considered as unproblematic norm of filmological discussions about film genres (Cohan&Hark, 1995: 1-9, Soulliere, 2006: 1). On the other hand, the effects of feminism and psychoanalytic perspectives within feminist film theory were multiple and were enthusiastically debated. After the appearance of what would become a very influential article, entitled "Visual Pleasure and Narrative Cinema" by Laura Mulvey in 1975, film scholars such as Steve Neale, Pam Cook, Tania Modleski, Raymond Bellour and John Ellis (Neale, 1983) began employing feminist theoretical viewpoints to discuss the representation of masculinity on film in *Screen* magazine. Thus, the essays "Masculinity as Spectacle" by Steve Neale (1983) and "Male Sexuality in the Media" by Richard Dyer (1985) emerged as the first canonical texts in the area of masculinity studies. Soon the anthology of film masculinity representation appeared in the book *Screening the Male: Exploring Masculinities in Hollywood Cinema*, edited by Steven Cohan and Ira Rae Hark (1995). As can be seen, interest related to issues of filmic representation of masculinity arose firstly as a result of the feminist film theory, coincided with the strengthening of the gay movement, and the realization that there are "inappropriate social paradigms of masculinity on the screen" (Powrie, Davies, Babington, 2004: 2). Understanding that masculinity is as much cultural construction as is the construction of women within patriarchal system brought many scholars to interrogate this problem. As a result, British cultural studies started looking at the representational practices and issues related to gender, desire, genres, spectatorship. Changes in social and economic conditions opened space to multiple perspectives and lead to the strengthening of Queer theory, which as soon as it emerged in the early 1990s, entered the debate arena and criticized feminist theory for exclusive exploration of heterosexual gender matrix while neglecting other gender and sexual practices (Smelik, in Cook, 2007: 496-501).

With consolidation of the political gay activism and study, and the emergence of the New Queer Film, new concerns of homosexual desire and spectatorship were thematized. Moreover, queer theory scholars affirmed that in comparison to the heterosexual culture on which our societies are based, non-normative, homosexual, transgender and transsexual people are neglected, "voiceless" and "invisible". As such, their main pledge was to secure their place in the media and social representation (Stacey in Cook, 2007: 506). Those concerns indirectly led to questioning of the concept of "normative" masculinity and the first important texts on masculinity problematize the issue of eroticization of the male body and its spectatorship in film, advertisements, music and sports. Extensive body of writing concerned the male gaze, spectacle, masquerade, eroticization, phallic signification, objectification and other cultural constructions of the male body (Cohan & Hark, 1995: 3). Pam Cook posited the hypothesis that the crisis of masculinity materialized as a result of engaged femininity (1982), Richard Dyer speculated about the position of white normative masculinity (1985), while Steve Neale (1983) employed Laura

Mulvey's canonical concept of fetishization of women as objects of desire to analyze the impact viewers' narcissistic identification and objectification of the male gaze had on masculinity.

Neale affirmed that the male audience narcissistically identified with the male film surrogate as their ideal ego who gave them "a satisfying sense of omnipotence" (Neale, 1983: 5), but at the same time revealed anxiety at looking at the male body as a source of homosexual desire. He exemplified his thesis on the western. He claims that homoerotic voyeurism is manifested from the side of male spectatorship towards the ideal male cinematic surrogate, but it also exists in the relationships between movie protagonists on the screen and is visible in the rivalry between the good guy and the villain, through phallic fetishization of weapons, in the scenes of cowboys rolling in the mud, etc. However, Neale asserts that the look on the male body must be coded in such a way to remove the danger of projecting erotic desire towards a man. To suppress the homosexual voyeurism Neale wrote: "the male body cannot be marked explicitly as the erotic object of another male look: that look must be motivated in some other way; its erotic component, repressed" (Neale, 1983:8). Thanks to film codes and mechanisms, the spectators' look is diverted from the male body to spectacle and action scenes, to violence, to shoot outs, duels or any other male combat scenes that deflect the direct look at the protagonist's body which cannot be marked as an erotic object of the male gaze.

"We see male bodies stylized and fragmented by close-ups, but our look is not direct, it is heavily mediated by the looks of the characters involved. And those look are marked not by desire, but rather by fear, or hatred, or aggression. The shoot-outs are moments of spectacle, points at which the narrative hesitates, comes to a momentary halt, but they are also points at which the drama is finally resolved, a suspense in the culmination of the narrative drive." (Neale, 1983: 14)

While Neale concludes that the male body represents a phallus without homoerotic desire (Neale, 1983:14), Lee Clark Mitchell (2001) confirms that violence is an essential characteristic of masculinity and is a prerequisite for transformation of the male sex into a culturally constructed and socially attributed, gendered, male. Violence as a performative act is a male prerogative and privilege, and it is necessary for the construction of male identity, Mitchell claims (in Slocum, 2001: 176-191). It is important to note that violence is a constitutive element of the western genre, and in order to understand Campion's disruptions in the genre we need to provide a glimpse into the formal constructive elements of the western genre.

According to the genre scholars collected in the standard reference books for the study of genre, *Film Genre Reader III*, edited by Barry Keith Grant (2003) and *Film Theory and Criticism*, edited by Leo Braudy and Marshall Cohen (1999) a western genre is a body of films that take place in the past in the period between 1840-1900 and share the same or similar visual and narrative conventions to deliver particular aesthetic effect, carry cultural meaning and create a set of expectations in its audience. They share the world of the American Wild West, its accompanying historical period and take place in similar physical settings of mountains, prairies, virgin lands of the west near the frontier. Accordingly, the recurrent visual imagery includes dust, the rolling of tumbleweed in the wind, the horses and cowboys, bars, saloons, small towns, followed by sounds and music scores that set the tone and evoke the imagery and the atmosphere of the American frontier. The patterns of narrative structure, the themes, and the content of the story are also similar. Edward Buscombe points out that "a western is likely to deal with stories about the opposition between man and nature and about the establishment of civilization." (Buscombe in Grant, 2003: 16). John Cawelty adds:

"the western is always set on or near a frontier, where man encounters his uncivilized double. The westerns thus take place on the border between two lands, between two eras, and with a hero who remains divided between two value systems (for he combines the town's morals with the outlaw's skills)" (Cawelty in Altman, in Grant, 2003: 32).

In terms of characters they also share similar attitude traits and the list of characters that appear in the westerns is archetypal. There is always a virtuous hero who fights the wicked villain(s); majority of the movies will have the sheriff and his deputies mobilized in posses to find cattle rustlers of thieves and bring them to justice; a lot of times the treacherous gambler, who is a bar ladies' man, will appear together with a professional killer. Other characters might include the silent or loyal Indian or an eastern schoolteacher who has just arrived in town. While women's spaces are usually reserved for

establishment of civilization and community, Buscombe points out that the men lead wandering lives, wear sexy or aggressive clothes such as hats, spurs, the leather chaps, the handkerchief, the phallic guns and are by nature taciturn, self-sufficient and not necessarily good-looking. It is clear that a cowboy's virtue lies not in his intellect, compassion or imagination but the ability to stand up for himself and others (in Grant, 2003:17). Robert Warshow adds: "violence is the statement of his being and he waits for the quintessential moment in which to express this" (Warshow in Brady&Cohen,1999: 658). Buscombe and Judith Hess Wright also confirm that the movies center on the violent act which "can become morally right when it occurs within the personal and social code of honor that allows for executions, revenge, or killings in defense of one's life and property" (Wright in Grant, 2003: 43). As we can see, violence, or at least a threat of violence, plays a crucial role in the construction of the narrative and in the construction of a cowboy in the western genre.

FINDINGS AND DISCUSSION

The first disruption in Jane Campion's take on the genre and its main protagonist is evident in the framing and the setup of the opening sequence where we are immediately offered metaphors of change. The movie is set in 1925 and the frontier days are gone. The era of the first cars and modern technology has taken over and the West, to be precise Montana, is no longer isolated. The advances in technology, the existence of cars, are rarely found in the classical westerns. In her opening take Jane Campion displays deviations in the setting, in the historical period as well as cinematographic choices, which will be elaborated later. The opening sequence first depicts the typical life on the western ranch with the cattle roundup and the cowboys in the forefront, but then the camera pans over and we are introduced to the car parked behind the huge mansion, another important deviation from the genre. The homestead in the western is usually much more modest than the one in the movie, and normally made for the woman whose function is to embody civilized values. Here, within the first couple of minutes into the movie, we learn that our main protagonist, Phil Burbank (Benedict Cumberbatch), and his brother George (Jesse Plemons) come from wealth and success, are college educated, and share the huge Burbank homestead. Phil has a degree in classics, obtained from Yale and plays several musical instruments. He is intellectually superior to any typical cowboy in the western, shows subtlety of thoughts and is smarter than most characters in the movie. In the second part of the movie, when his brother marries Rose Gordon (Kirsten Dunst) and brings her home, Phil will make everything he can to make sure she is not welcomed in the house. The house belongs to him and, as we shall see later, it acts as a real and symbolic refuge for the protagonist's tormented soul, a dwelling where women are unwanted and where his otherwise closeted persona can be set free. In the first few minutes of the movie we also understand that the protagonist has outlived his time, clings to the past and lives in the remembrance of his "mentor" Bronco Henry who taught him everything he knows. He refuses to adapt to the societal changes, refuses to wash, chooses to ride a horse and not the car, and continues to live the crude life of a cowboy. On the other hand, the soft-spoken and well-mannered brother, his wife and son drive a car and belong to the new generation of Westerners who have embraced progress. In the very beginning of the movie Campion clearly states that the movie departs from its genre conventions and introduces change.

On closer inspection of the opening sequence it demonstrates deliberate choices Jane Campion made to frame and present the narrative and its hero. In the first two minutes into the movie we hear the diegetic sounds of cows, whistles and the usual rattles of a ranch, thus visually and associatively placing the spectators in a western *mise-en-scène* of the herd of cattle that huddle in a haze of dust and poke with horns. A cowboy soon emerges from the herd and moves around the ranch, but the extradiegetic sound, the framing of shots and the position of the character in the scene mark new departures in the traditional western structure. The spectators are led to watch the protagonist through the window of a dark house, and then into the house. As he enters the homestead, climbs the gigantic staircase in a huge Gothic-like house, enters his bedroom and takes the banjo while speaking to the brother who is in a bathtub, the spectators understand that the movie's expressive chiaroscuro photography followed by Radiohead's Johnny Greenwood's unsettling music score will not be about a typical western action, but rather about the inner struggles and demons of the protagonist. As we get to know the domineering owner of the ranch, Phil, the classic codes of narcissistic voyeurism and desire are employed: Phil is evidently not just the owner of the huge mansion and property, but also the undisputed leader of the entire "male pack" on the ranch, whom he constantly mocks and bullies. Homoerotic fantasy and desires are not only

employed from the positions of male viewers who find in Phil an ideal ego surrogate, but also in the rest of the cowboys on the ranch. Their wish to identify with Phil is almost physically palpable in the graphically described scene of cattle castration, which stands as a figurative emblem of almost exclusive homosocial interactions and working conditions of cowboy communities in western ranches. While the cowboys wrestle with a calf to prepare him for the castration, Phil resolutely approaches the animal, cuts the membrane from the scrotum with a knife, puts a pocket knife between his teeth and removes the testicles with his bare hands. The cowboys watch the process with unabashed awe and admiration and comment on Phil's performing the castration without using gloves. This exaggerated macho scene of cattle castration in which all cowboys would like to embody Phil, who proves to be more manly than them all, anticipates the later chain of events. As the removal of sexual organs in an animal symbolizes the impossibility of biological reproduction, we soon realize that there is something fundamentally different in Phil and it has to do with his masquerading the impossibility of belonging to a heterosexual, reproductive community by replacing it with the external machismo. On the outside he is more virile and more macho than anybody else, but as the plot unfolds we slowly understand that what looks like masculinity turns out to be performative masking of a completely different inner nature, tumulted by closeted homosexuality. It is the nature that masks its non-normative position by dominating others and by verbally and psychologically abusing and bullying weaker ones on the ranch.

As the second part of the movie unveils and as *Campion* focuses on the conflict between the brothers' wife and Phil, the movie's tone and atmosphere depart even further from the boundaries of the western genre and transgress into the psychological drama where the sensitive wife and her effeminate son Peter (Kodi Smit-McPhee) become new victims of Phil's terror. However, with the marriage, and the transformation of the brothers' home into the dwelling of a heterosexual couple, Phil must take refuge in his bedroom, thus experiencing "the "nonresidence" of queer bodies, a sense of disorientation or not "feeling at home" (Ahmed, in Allmendiger, 2021: 14). And while we understand that Phil's terrorizing and male posturing is a masquerade to disguise the conflicting feelings of self inadequacy, self-hatred and vulnerability associated with closeted homosexuality, as we watch the delicate mother venture into alcoholism dispirited by the Phil's toxicity in the murky atmosphere of the house, we remain perplexed at Peter's cold-blooded vengeance in the movie's culmination.

Although *Campion* provides glimpses into Peter's dark and at times surprisingly sadistic nature when he dissects and kills animals, she never reveals who Peter really is as she never openly discloses his sexual orientation. He is portrayed as sensitive and effeminate and is called "a faggot" by Phil. We also understand that he is studying to become a doctor. However, as the third act of the movie unveils and as Peter returns to the farm he enters into the focus of interest. And not just ours as spectators, but Phil's too. To his surprise, Phil finds Peter immune to his constant mocking and understands that the boy is highly intelligent. In the intriguing sequence where Peter recognizes the dog in the mountain's silhouette, a warming of the relationship between Phil and Peter takes place and the two start to bond while horseback riding, rope-braiding, and telling stories about the late Bronco Henry leading the audience to expect a homosexual romance to unveil in front of their eyes. In the process Phil slowly relinquishes his psychological dominance to Peter. As he completely surrenders to Phil, in a really potent and sexually suggestive final scene in the barn, an unexpected turn of events happens which not only contradicts the genre conventions but it reverses the power roles of its main characters. It departs from the genre in not living up to spectators' expectations of violent actions, which are a quintessential element of the genre and a compulsory tool to construct the gendered identity of the protagonist. While the classical scenes of violence are completely left out, we are witnessing a sort of psychological battle between two non-normative males, which ends in a total destabilization and defeat of the main protagonist and simultaneous ascension of a new one onto the dominance pedestal. The narrative line circularly drives us back to the title and the opening of the movie. Through a carefully premeditated cold-blooded murder the Bible prophecy comes true: the victim (Peter's mom) is delivered from the power of the dog (Phil). Peter, a marginal character at the beginning of the movie becomes "part avenging angel, part emotionless psychopath" (Allmendiger, 2021: 16) and takes Phil's powerful position of dominance.

A prominent film scholar, Nick Browne, states that "everything that happens must be exhibited clearly for the eye of the spectator" (Browne in Braudy&Cohen, 1999: 149), yet *Campion* deliberately chooses

to blur what we hear from what we see. While she never openly states the subtle subtext of homosexuality in narration, in picture she explicitly draws the audience's attention to voyeuristic gratification from observing men on screen. Contrary to the genre conventions related to suppression of the homoerotic desire between the spectators and the protagonist, as mentioned in the theoretical part of the article, "The Power of the Dog" abounds in open voyeuristic, fetishistic and homoerotic looks. Starting from the opening sequence the camera voyeuristically follows Phil; the cowboys look at Phil in awe while he castrates calves, Phil comments on Peter's effeminate nature in front of other cowboys, Peter accidentally intrudes upon Phil's closeted hideaway spot, a watering hole, where he used to spend his time with Bronco Henry, and watches naked Phil bathe, caress himself with Bronco's handkerchief and masturbate. The movie overflows with scenes where the men are open objects of the look of other characters and of audience, indicating that Campion intentionally tests the spectators' expectations by exploring otherness in a typically heteronormative system and allowing its subversive transgression beyond the gendered limits of the genre.

CONCLUSION

Jane Campion is obviously not a conventional movie director. In this movie she consciously overturns the genre by deploying unique cinematographic choices more common to psychodrama than western. She slowly builds an eerie atmosphere and intensifies it by the heavy, suspenseful music and brilliant chiaroscuro photography; she deliberately focuses our attention on unusual close-ups of horses' backs and flies on the horse to further dramatize the suspense of the final scene; she uses long takes and uncommon angles to structure the circular narrative and the subtle development of its protagonists.

By following Aristotle's three act structure Campion employs characteristics of different genres. The introductory act, that serves as a setup, is a western in its tone, atmosphere, physical setting and the outward activities of its protagonist. The middle part is a dramatic confrontation which starts with Phil's brother wedding, Rose Gordon's introduction in the house and the impact Phil's toxicity has on her. The third act, which introduces dramatic conflict and shifting of the power dynamics, is a fully-fledged psychological drama. The complex structure offers many nuances and subtleties in the development of its characters. Each act has its own heroes and protagonists and each protagonist demonstrates the good and the bad sides so the spectators have a hard time identifying with them. The closure does not bring harmony and is rather unsettling. Its conflicting nature is not typical of western, which seeks final resolution. Furthermore, the main protagonist dies in an ironic way and by a hand he was ready to give his whole self to. The ending is not redemptive and the significance is subversive to the genre.

Finally, the movie demonstrates Campion's artistic and stylistic self-consciousness: she deliberately uses visual registers of western to demonstrate that different stories and protagonists can also be depicted in the genre, or maybe, to show that the genre transgressing is necessary for this kind of narrative.

The introduction of queer culture into the cowboy film is not new, but we have a feeling that Campion goes a step further by radically intervening into the illusory image of the cowboy in order to break the illusion of his masculinity. She opens the discursive space to gender practices uncommon in the westerns by disturbing the set of the genre conventions and venturing onto psychodrama for its expressive grammar, an effort which can be unsettling for the genre viewers accustomed to satisfying the western genre's expectations. Furthermore, by explicitly marking the male body as the erotic object of another male's gaze and the gaze of the male audience the "stability" of a normative representation is shattered and it allows for cracks and splits in the otherwise stereotypical representations of what is considered permissible masculinity in the western.

REFERENCES

- Allmendinger, B., (2021). "Cattle Castration and Male Sexuality in Thomas Savage's The Power of the Dog", *Masculinities Journal of Culture and Society*, Year 8, Issue 15, Spring 2021. [<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2461432>], accessed: 9 October 2022.
- Altman, R., (2003). "A Semantic /Syntactic Approach to Film Genre" in Grant, B.K. (Ed.) *Film Genre Reader III*, University of Texas, Austin. (Pp. 27-41)

The Holy Bible (2014). Psalm 22:20. American Standard Version. [<https://biblehub.com/asv/psalms/22.htm>], assessed 1 December 2022

Barry, K.G., (2003). (Ed.), *Film Genre Reader III*, University of Texas, Austin.

Browne, N., (1999). "The Spectator-In-The-Text: The Rhetoric of *Stagecoach*" in Braudy, L & Cohen, M. (Eds.) *Film Theory and Criticism*, New York, Oxford University Press. (Pp. 148-163).

Buscombe, E., (2003). "The Idea of Genre in American Cinema" in Barry, K.G. (Ed.) *Film Genre Reader III*, University of Texas, Austin. (Pp. 12-26)

Cohan, S., & Hark, I. R., (Eds.) (1995.) *Screening the Male: Exploring masculinities in Hollywood cinema*. Routledge. London. New York.

Coleman, R., (2022). Is This Desire? On Jane Campion's Anguished New Epic, "The Power of the Dog" January 14, 2022 [<https://lareviewofbooks.org/article/is-this-desire-on-jane-campions-anguished-new-epic-the-power-of-the-dog/>], accessed: 20 September 2022.

Cook, P., (2007). (Ed.), *The Cinema Book*, BFI. London.

Mitchell, C. L., (2001). "Violence in the Film Western" in Slocum, J.D. (Ed.) *Violence and American Cinema*. Routledge. New York. London. (Pp. 176-191).

Mulvey, L., (1999). "Visual Pleasure and Narrative Cinema" in Braudy, L & Cohen, M. (Eds.) *Film Theory and Criticism*, New York, Oxford University Press. (Pp. 833-844).

Neale, S., (1993). "Masculinity as Spectacle", in Cohan, S., Hark, I. R. (Eds), *Screening the Male: Exploring Masculinities in Hollywood Cinema*. Routledge: London and New York.

Neale, S., (1983). "Masculinity as Spectacle", *Screen*, Volume 24, Issue 6, Nov-Dec 1983, (Pp. 2-17). [<https://doi.org/10.1093/screen/24.6.2>], accessed: 11 November 2022.

Powrie, P., Davies, A., Babington, B., (2004). (Eds.) *The Trouble With Men: Masculinities in European and Hollywood Cinema*. Wallflower Press, London and New York.

Smelik, A., (2007). *Feminist Film Theory* in Cook, P. (Ed), *The Cinema Book*, BFI. London. (Pp. 496-504).

Stacey, J. (2007). *Queer Theory and New Queer Cinema* in Cook, P. (Ed), *The Cinema Book*, BFI. London. (Pp. 505-507).

Soulliere, D. M., (2006). *Wrestling with Masculinity: Messages about Manhood in the WWE*, [<http://www.springerlink.com/content/h10w36l087v288k5/fulltext.pdf>], accessed: 2 June 2008.

Warshow, R., (1999). "Movie Chronicles: The Westerner" in Braudy, L & Cohen, M. (Eds.) *Film Theory and Criticism*, New York /Oxford: Oxford University Press (Pp. 654-667)

Wright, J. H., (2003). "Genre Films and the Status Quo" in Grant, B.K. (Ed.) *Film Genre Reader III*, University of Texas, Austin. (Pp. 42-50)

**SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS A PART OF CURRICULA OF FACULTIES OF
SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES**

Vesna NIKOLIĆ

Prof. Dr., University of Niš, Faculty of Occupational Safety, Niš, Serbia

ORCID NO: 0000-0002-9163-7116

Tamara VUKIĆ

Teaching assistant, University of Niš, Faculty of Occupational Safety, Niš, Serbia

ORCID NO: 0000-0002-5643-3273

ABSTRACT

The main objective of this paper is to research the integration of sustainable development (SD) into the curricula of faculties of social sciences and humanities. Following that, the paper explores the need and the importance, as well as the ways of integrating SD in the foreign higher education institutions and universities' curricula. In addition, the analysis of the current state of education for sustainable development at the faculties of social sciences and humanities in the Republic of Serbia was conducted.

The obtained results indicated the necessity of integrating SD into the curricula of the faculties of social sciences and humanities, especially because these faculties educate students of professions directly related to aspects of sustainable development, such as politics, economy, sociology, education, etc. The results of the research also indicated to various approaches to the integration of SD into the curricula, out of which two approaches are particularly emphasized: designing special subjects/courses entirely dedicated to SD issues, or including SD contents into existing subjects/courses. The analysis of these approaches led to the identification of obstacles in the integration of SD into the curricula, which is the first step for their overcoming in the future. In addition, an overview of courses focused on sustainability in faculties of social sciences and humanities in international context has been presented. The subjects/courses dedicated to SD at the faculties of social sciences and humanities in Serbia were also identified and their representation was determined in relation to the different study levels; different years of studies; status of the courses, i.e. whether the courses are compulsory or elective; as well as the fields of social sciences and humanities in which the subject is studied.

Keywords: Education for Sustainable Development, Curricula, Faculties of Social Sciences and Humanities

INTRODUCTION

In the modern socioeconomic and business context, universities have a deep moral responsibility in raising the awareness, acquiring knowledge, skills and values necessary for creating a future that is just and sustainable (Cortese, 2003), as well as an obligation to make changes that are needed for achieving sustainable development (Svanström et al., 2008). The universities are in fact regarded as knowledge and best practice disseminators in the field of sustainable development (Lukman & Glavič, 2007), but also as leaders in creating sustainability politics (Elliot & Wright, 2013, Rieckmann, 2012). This is especially important for departments and faculties of social sciences and humanities whose study programs are created for future decision makers in the field of social development, as well as for people who will have a role in educating younger generations or who will influence changes in consumption patterns of modern world.

Many challenges and risks of the contemporary society (climate change, natural disasters, energetic and other ecological challenges, pandemics, war etc.) warn that it is high time to introduce such educational paradigm that would indicate a change in epistemology, from reductionism to holism and from relativism to relationalism (Leicht et al., 2018b). This kind of education would prepare students to

understand modern challenges, to react to the ever changing world and to take initiatives for sustainability. It produces learning outcomes that include core competencies in: foresighted thinking, an interdisciplinary work approach, a cosmopolitan perception, transcultural understanding and co-operation, participatory skills, planning and implementation, a capacity for empathy, compassion and solidarity, self-motivation and motivating others, and a distanced reflection on individual and cultural models (Lambrechts et al., 2013).

Considering the importance of researching the sustainable development in higher education, it is necessary to pay attention to the multitude of subjects in this area. In this paper, the focus is put on questions regarding sustainable development as a part of the faculties of social sciences and humanities' curricula. New, more flexible academic programs could serve as a basis for developing efficient solutions to sustainable development issues and help in maintaining productivity in research, practice and implementing a sustainable development paradigm (Lončar, 2011; Mills & Tomas, 2013; Nadić, 2011), with the aim of strengthening responsible citizens' initiatives for inducing changes towards sustainability while using the opportunities offered by the Agenda 2030⁴⁶ (Leicht et al., 2018b).

Naturally, the quality of sustainable development integration in the higher education requires more than just curricula. It also includes proactive approach of both students and teachers, as well as other university employees, wider community and society as a whole (Lidgren et al., 2006; Tilbury, 2004).

MATERIALS and METHODS

The main objective of this paper is to research the integration of sustainable development (SD) into the curricula of faculties of social sciences and humanities, both internationally and in the Republic of Serbia. Accordingly, two research tasks were defined: to investigate the integration of sustainable development in the foreign higher education institutions and universities' curricula and to investigate the current state of education for sustainable development at the faculties of social sciences and humanities in the Republic of Serbia.

The first research task (international context) was conducted by reviewing the literature. The following keywords were used to search through the Google Scholar and KoBSON databases: curriculum and sustainable development integration, sustainability curriculum in social sciences and humanities, ESD in social sciences and humanities, sustainability in faculties of social sciences and humanities, and sustainable universities. The selection of the literature sources led to the references used in the paper. The analysis of these sources resulted in identifying the basic ways of integrating sustainable development in the curricula of faculties of social sciences and humanities, as well as the authors' views on the problems and the difficulties that accompany this integration. In addition, an overview of courses focused on sustainability in faculties of social sciences and humanities in international context has been presented.

The realization of the second research task (national context) consisted of two parts. First, an analysis of the curricula of faculties of social sciences and humanities in the Republic of Serbia was conducted in order to identify the courses dedicated to sustainable development. The focus was on those courses whose names contain the terms sustainable or sustainability. The courses that are dedicated to only one of the dimensions of sustainable development were excluded from the analysis. Subsequently, the syllabi of the courses available on the official faculties' websites were collected, in order to determine their representation in relation to the different study levels; different years of studies; status of the courses,

⁴⁶ The adoption of the 2030 Agenda for Sustainable Development has provided fresh impetus for Education for Sustainable Development (ESD) and a very favourable environment in which to scale up the implementation of ESD. The Agenda sets an ambitious universal education program with the adoption of Sustainable Development Goal 4, which aims to "Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all" (Leicht et al., 2018a, according to UN, 2015). Under Goal 4, it is widely recognized that one of the most ambitious, interesting and challenging targets is Target 4.7, which aims to: "By 2030, ensure that all learners acquire the knowledge and skills needed to promote sustainable development, including, among others, through Education for Sustainable Development and sustainable lifestyles, human rights, gender equality, promotion of a culture of peace and nonviolence, global citizenship and appreciation of cultural diversity and of culture's contribution to sustainable development" (Leicht et al., 2018a).

i.e. whether the courses are compulsory or elective; as well as the fields of social sciences and humanities in which the subject is studied.

The research sample consisted of all social sciences and humanities study programs within five universities of the Republic of Serbia: the University of Novi Sad, the University of Belgrade, the University of Kragujevac, the University of Nis, and the University of Pristina.

FINDINGS and DISCUSSION

Sustainable development integration into curricula of faculties of social sciences and humanities in the international context

The importance of higher education for the modern society is immeasurable. Within higher education, experts, intellectuals, entrepreneurs, professors, scientists, politicians, managers, etc. are being educated and trained in all scientific fields: natural sciences, technical sciences, medicine, biotechnical sciences, social sciences and humanities, as well as art (Črnjar & Črnjar, 2009). Such system represents a basic driving force of sustainable development. The importance and the mission of higher education, not only in macro and global educational systems, but also in micro, macro and global socioeconomic systems puts the higher education in the forefront of sustainable development in every area of human activities. Therefore, it can be said that the higher education has a role of “the nervous system” of the modern civilization (Ibid). As stated by Everett (2008), strengthening the knowledge, skills and values necessary for sustainable society is a legitimate, indeed an essential, function of higher education. Therefore, it is required to include environmental and sustainable criteria and values in student education, regardless of the scientific field, in order for them to approach their future professional activities from the sustainability perspective (Junyent & Geli de Cirurana, 2008, according to Tilbury, 2004).

However, when it comes to education for sustainable development, there is a belief, i.e. a prejudice that it depends solely on the nature of the profession and (ecological) orientation of the teachers, and that as such it belongs to biology, forestry, agriculture etc., but not to economy, law, philosophy, pedagogy etc. (Đukić, 2011). Opposing this attitude, authors point to the necessity of the education for sustainable development in social sciences and humanities. For example, Nadić (2011) emphasizes the need for educating political scientists for sustainable development, while Cegur Radović et al. (2016) indicate the lack of specialist postgraduate studies of ecology and sustainable development in faculties of economy. Lončar (2011) also writes about educating students of social sciences and humanities in the field of sustainable development, pointing out that the extension of the concept of sustainable development on social and economic dimensions attracted a lot of attention of social sciences and humanities. The reason for that can be found in the fact that these dimensions regard social justice, health issues, human rights and poverty and widen the academic agenda, previously focused only on scientific consideration of environment endangerment, to now include questions of global citizenship, inequality and social exclusion. Therefore, social sciences and humanities issues are closely related to sustainable development. As emphasized by Neumayer & Joly (2021), sustainability becomes a shared responsibility of everyone – economists, lawyers, accountants, architects, fashion designers and philosophers, which is why it is expected of them to show knowledge and expertise in this field, and to apply it in their role and their decisions. Therefore, it is clear why there is a requirement to integrate sustainable development in the curricula of faculties of social sciences and humanities.

Ways, i.e. approaches to the integration of sustainable development into higher education curricula in all scientific fields, including social sciences and humanities, have been analyzed by many authors. Bosselmann (2001) mentioned three possibilities of such integration: the first one represents the development of interdisciplinary or cross-faculty projects with links between university and social groups; the second one refers to the development of advanced interdisciplinary courses requiring the application of specific skills (e.g. in law) to general social issues (e.g. environmental health or local unemployment); and the third one implies the development of a General Studies program focused on general issues (i.e. globalization, ecological crisis, sustainable development). Based on the analysis of relevant sources, Lozano & Barreiro-Gen (2019) point to the following five approaches to the integration of sustainable development into curricula: (1) curricula, from some coverage of some environmental issues and material in an existing module or course; (2) a specific sustainable development course; (3) sustainable development intertwined as a concept in regular disciplinary courses, tailored to the nature

of each specific course; (4) sustainable development as a possibility for specialisation within the framework of each faculty; (5) developing a specific holistic degree, based on sustainable development that targets the demands for professionals with this expertise. Junyent & Geli de Ciurana (2008) emphasize that first and second study cycles should not focus on adding new subjects and courses, that is teaching content, but rather on incorporating reflection and an environmental point of view into the curricula, whereas graduate students need to be offered postgraduate courses and specialised programs in the field of sustainability. As future experts, they have a task of continuously developing their own knowledge on sustainable development.

An interesting point of view in terms of integration of sustainable development into different types of higher education is offered by Črnjar & Črnjar (2009):

Vocational studies. The emphasis is put on acquiring applicable knowledge and skills on environmental protection and sustainable development measures and activities. Therefore, study programs focused on sustainability should be adjusted to concrete scientific fields. For example, when it comes to social sciences and humanities, various programs that include ecological content can be applied in preschool pedagogy, school pedagogy, higher education pedagogy, andragogy and family pedagogy.

Undergraduate studies. Undergraduate students of all faculties, including social sciences and humanities, should gain explicit, implicit and disciplinary knowledge and skills about environmental protection and sustainable development.

Graduate studies. Ecological and sustainability issues should be studied within separate obligatory or elective courses, but also as special thematic units in some study programs.

Postgraduate specialist studies. Postgraduate studies can educate environmental experts, such as operational environmental managers, environmental policy makers in companies, educators at vocational studies, high school teachers etc. Such experts should promote not only the ideas of global sustainable growth and development, but also the research in this field in micro, macro and global economic and social systems.

Postgraduate doctoral studies. Special modules focused on interdisciplinary and multidisciplinary approaches to global sustainable development phenomena should be designed. Such “multidisciplinary sustainability sciences PhDs should be the creators, university professors, scientists, top managers, ministers, carriers, competent experts of all initiatives, all activities, all measures, all rules, all declarations, all directives, all programs and all projects regarding environment, ecology, sustainable growth and development in the broadest sense of those terms” (Črnjar & Črnjar, 2009, p. 318).

Regardless of the multitude of approaches to the integration of sustainable development into curricula, generally speaking, international discussions mainly focus on two basic ways of integration: designing special subjects/courses entirely dedicated to SD issues, or including SD contents into existing subjects/courses. Ceulemans & De Prins (2010) refer to them as horizontal and vertical integration. The inclusion of sustainable development content into existing courses is regarded as the horizontal integration, whereas creating special courses on sustainable development is regarded as the vertical integration. Both ways of integration have been promoted during the Decade of education for sustainable development (DESD), especially within the UNECE Strategy for Education for Sustainable Development (UNECE, 2005), where it is stated: “education should retain its traditional focus on individual subjects and at the same time open the door to multi- and inter-disciplinary examination of real-life situations. This could have an impact on the structure of learning programs and on the teaching methods, demanding that educators change from being solely transmitters and learners change from being solely recipients” (p. 6).

However, the integration of sustainable development into curricula is followed by many challenges, obstacles and difficulties. Starting from the results of many research, Lozano (2010) offers a list of factors that slow down the sustainable development (SD) adoption and diffusion in curricula: little or no motivation or realism; lack of SD awareness; changes in curricula translated into budget claims; insecurity and threat to academic credibility from teachers and professors; confusion about SD; broadness of SD; lack of financial resources; over-crowded curricula; lack of SD knowledge from administrators or support; some lecturers being unaware, or failing to see, the relevance of SD to their

teachings; teachers who might prevent or fail to support the diffusion; SD considered to be radical; SD considered to have little or no relevance to the course or discipline; and uncertainty of the efforts required to engage and incorporate SD. Apart from conceptual (conflicts between sustainability education theory and school practices) and administrative (e.g. lack of program funding) barriers, Evans et al. (2012) also mention grassroots barriers. These barriers are those that primarily concern teachers on a daily basis, such as overcrowded curricula, lack of time, knowledge and training opportunities in the field of sustainable development etc. This is often accompanied by thoughts such as “I do not see how it would fit into the course. I don’t know the subject that well”, “I have read the environmental report. It says that successful greening of curricula is already achieved”, “I will not be rewarded for my effort. I’d rather do something that I know will pay off” etc. (Lidgren et al., 2006). Therefore, it is necessary to promote teachers’ professional development in the field of sustainable development, in order to expand their understanding of education for sustainable development, but also to strengthen their capacities for integration of ESD concepts, principles and practices into teaching (Mills & Tomas, 2013).

Besides various challenges, sustainable development is today becoming a part of the curricula of many faculties of social sciences and humanities. This claim is supported by reviews, research, case studies and other papers which present examples of good practice when it comes to the integration of sustainable development into the study programs/courses in the field of social sciences and humanities, such as business (Benn & Dunphy, 2009; Rao et al., 2017; Wright, 2009), education (Junyent & Geli de Cirurana, 2008; Leal Filho et al., 2018), philosophy (Everett, 2008; Junyent & Geli de Cirurana, 2008), economy, tourism (Junyent & Geli de Cirurana, 2008) etc. In addition, many international faculties that include the terms „social sciences“ and/or „humanities“ in their name offer different courses focused on sustainable development (Table 1). Besides that, study programs and courses are offered in faculties of social sciences and humanities in the region:

- University of Rijeka – Faculty of Tourism and Hospitality Management⁴⁷ offers the doctoral studies program Management of Sustainable Development, with three modules: Management of Sustainable Tourism Development; Regional and Local Sustainable Development; and Entrepreneurship and Sustainable Development.
- University of Primorska – Faculty of Management⁴⁸ offers postgraduate study program Management of Sustainable Development with a variety of courses on sustainable development, such as: Policy of Sustainable Development, Development of the Concept of Sustainable Development and Environmental Ethics; Legal Aspects of sustainable Development, etc. In addition, there are also courses: Sustainable Organization in a Digital Society⁴⁹, as well as Selected Topics of the Management of Sustainable Development⁵⁰.
- University of Zagreb – Faculty of Humanities and Social Sciences⁵¹ offers elective course Technology and Sustainable Development within the study program Psychology (university undergraduate single major), while the department of Sociology⁵² offers the course Sustainable Urban Development - Participatory Approach.
- University of Montenegro – Faculty of Tourism and Hospitality⁵³ has study programs Tourism and Hospitality (undergraduate academic studies) and Tourism (specialist academic studies) within which it offers the course Sustainable Development of Tourism. Faculty of Philosophy⁵⁴ offers the course Preschool Education for Sustainable Development within master studies program Preschool Education,

⁴⁷ <https://www.fthm.uniri.hr/en/>

⁴⁸ <https://www.fm-kp.si/en>

⁴⁹ Postgraduate program Management, Management of Industry 4.0

⁵⁰ Doctoral program Management

⁵¹ <https://web2020.ffzg.unizg.hr/>

⁵² Within study programs: Sociology with Emphasis on Scholarly Research (university graduate single major study), Sociology with Emphasis on Teaching; Sociology with Emphasis on Scholarly Research (university graduate double major study)

⁵³ <https://www.ucg.ac.me/fth>

⁵⁴ <https://www.ucg.ac.me/ff>

while the study program Sociology has a course Migrations and Sustainable Development in Montenegro.

- Sofia University ‘St. Kliment Ohridski’ – at the Faculty of Economics and Business Administration⁵⁵ within the Bachelor’s Degree Program in Accounting, Finance and Digital Applications there is an obligatory course Sustainable Development and Corporate Social Responsibility.
- University of Banja Luka – at the Faculty of Political Sciences⁵⁶ within the First Cycle Academic Studies the study program Applied Sociology offers two courses: mandatory course Sociology of Rural Sustainability and elective course Sociology of Sustainable Development.
- Ss. Cyril and Methodius University in Skopje – Faculty of Philosophy⁵⁷ offers the modules Population and Sustainable Development within the undergraduate study program Sociology, whereas the following courses on sustainable development are offered within a few graduate study programs: Sustainable Development and Environmental Protection of the Republic of Macedonia⁵⁸ and Policy for Sustainable Development in the EU⁵⁹

Table 1. The courses on sustainable development at the faculties of social sciences and humanities in the international context

University	Faculty	Study Program	Course
Ontario Tech University, Canada	Faculty of Social Science and Humanities ⁶⁰	Indigenous Studies Minor	Indigenous Peoples, Sustainability, and Development: A Global Perspective
		Political Science	Building Sustainable Communities; Indigenous Peoples, Sustainability, and Development: A Global Perspective; Policies and Sustainability
		Sustainability Studies	Building Sustainable Communities; Policies for Sustainability; Sustainable and Alternative Energy Technologies
University of Mauritius, Mauritius	Faculty of Social Science and Humanities ⁶¹	Economics and Finance	Project Appraisal and Sustainable Development
		Sociology (Specialisation: Gender Studies)	Sustainable Development and Practices
Bindura University of Science Education, Zimbabwe	Faculty of Social Science and Humanities ⁶²	Culture and Heritage Studies	Ecotourism and Sustainable Development
Royal University of Phnom Penh, Cambodia	Faculty of Social Science and Humanities ⁶³	Tourism	Introduction to Sustainable Tourism
Lakehead University, Canada	Faculty of Social Sciences and Humanities ⁶⁴	Outdoor Recreation, Parks & Tourism	Climate Change and Sustainability in Tourism and Recreation

⁵⁵ https://www.uni-sofia.bg/index.php/eng/the_university/faculties/faculty_of_economics_and_business_administration

⁵⁶ <https://fnp.unibl.org/sr/>

⁵⁷ <http://fzf.ukim.edu.mk/>

⁵⁸ Study programs: Economics and Human Resource Development, Culture and Religion, Contemporary Macedonian Society

⁵⁹ Study program European Integration Studies

⁶⁰ <https://socialscienceandhumanities.ontariotechu.ca/>

⁶¹ <http://uomtemp.uom.ac.mu/FSSH/index.php>

⁶² <https://www.buse.ac.zw/faculties/social-sciences-and-humanities/>

⁶³ <http://www.rupp.edu.kh/fssh/>

⁶⁴ <https://www.lakeheadu.ca/programs/faculties/social-sciences-and-humanities>

Kaunas University of Technology, Lithuania	Faculty of Social Sciences, Arts and Humanities ⁶⁵	Public Governance and Civil Society	Sustainable Human Development
University of Jyväskylä, Finland	Faculty of Humanities and Social Sciences ⁶⁶	Social Sciences and Philosophy	Sustainable Development as a Societal Challenge
Mc Master University, Canada	Faculty of Social Sciences ⁶⁷	Environment & Society	Sustainable Cities; Sustainability and the Economy
University of Copenhagen, Denmark	Faculty of Social Sciences ⁶⁸	Political Science	Perspectives on Sustainability
Ku Leuven University, Belgium	Faculty of Social Sciences ⁶⁹	European Studies: Transnational and Global Perspectives (Module: Sustainability and Europe)	Tourism, Globalisation and Sustainable Development; Heritage and Sustainable Tourism Development
University of Bergen, Norway	Faculty of Social Sciences ⁷⁰	Sustainability	Introduction: Interdisciplinary Approaches to Sustainable Development; Systems thinking and modelling as a framework for sustainability analysis and action; Sustainable Innovation etc.
		Geographies of Sustainable Development	Theories of Sustainable Land Use
University of York, England	Faculty of Social Sciences ⁷¹	Politics	Global Sustainability & Energy Policy
University of Warwick, England	Faculty of Social Sciences ⁷²	Sociology and Global Sustainable Development	Economic Principles of Global Sustainable Development; Health and Sustainable Development; Inequalities and Sustainable Development: Inclusion and Dignity for All etc.
University of Oslo, Norway	Faculty of Humanities ⁷³	Development, Environment and Cultural Change	Consumption, Sustainability and Social Change; Global Governance for Sustainable Development; Emerging Economies and Challenges to Sustainability etc.
University of Pretoria, South Africa	Faculty of Humanities ⁷⁴	Geographical Sciences Geography and Environmental Science	Communication for Sustainable Rural Development

The integration of sustainable development into curricula of faculties of social sciences and humanities in the Republic of Serbia

⁶⁵ <https://admissions.ktu.edu/faculty/faculty-of-social-sciences/>

⁶⁶ <https://www.jyu.fi/hytk/en>

⁶⁷ <https://www.mcmaster.ca/>

⁶⁸ <https://socialsciences.ku.dk/>

⁶⁹ <https://soc.kuleuven.be/fsw/english>

⁷⁰ <https://www.uib.no/en/svf>

⁷¹ <https://www.york.ac.uk/about/departments/social-sciences/>

⁷² <https://warwick.ac.uk/fac/soc>

⁷³ <https://www.hf.uio.no/english/>

⁷⁴ <https://www.up.ac.za/faculty-of-humanities>

Starting from the identified needs and the importance of integrating sustainable development into curricula of faculties of social sciences and humanities, the authors focused on the investigation of the current state of the education for sustainable development at the faculties of social sciences and humanities in the Republic of Serbia. The main objective was to identify special courses dedicated to sustainable development. A total of 26 courses were identified. They are presented in Table 2.

Table 2. The courses on sustainable development at the faculties of social sciences and humanities in Serbia

University	Faculty, course and study level
University of Belgrade	Faculty of Economics and Business ⁷⁵ There are no subjects that contain the term “sustainable” in their title, but there is a study program Economic Policy and Sustainable Development/module Sustainable Development (MAS)
	Faculty of Security Studies ⁷⁶ - Energy Security – Natural Resources Management and Sustainable Development (DAS) - Climate Security – Sustainability and Adaptation (DAS)
	Faculty of Political Sciences ⁷⁷ - Contemporary Environmental Policy and Sustainable Development (MAS) - Policy and Diplomacy of Sustainable Development (MAS) - Policy of Education, Technological and Sustainable Development (MAS)
	Faculty of Philosophy ⁷⁸ - Adult Education and Sustainable Development (MAS) - Introduction to Sustainable Development Studies (MAS) - Environmental Sustainable Development (MAS) - Migrations and Sustainable Development (MAS) - Cities and Sustainable Development (MAS)
University of Nis	Faculty of Education in Vranje ⁷⁹ Education for Sustainable Development (DAS)
	Faculty of Philosophy ⁸⁰ - Education and Sustainable Development (DAS) - Society, Environment and Sustainability (DAS)
University of Novi Sad	Faculty of Economics in Subotica ⁸¹ Agrarian Policy and Sustainable Development (UAS)
	Faculty of Philosophy ⁸² - Risk Society and Sustainable Development (MAS) - Education for Sustainable Development (DAS)
University of Kragujevac	Faculty of Economics ⁸³ - Economic Policy and Sustainable Development (UAS) - Sustainable Development of Tourism (DAS) - Sustainable Development Accounting (DAS)

⁷⁵ <http://www.ekof.bg.ac.rs/>

⁷⁶ <https://fb.bg.ac.rs/>

⁷⁷ <http://www.fpn.bg.ac.rs/>

⁷⁸ <https://www.f.bg.ac.rs/>

⁷⁹ <http://www.pfvr.ni.ac.rs/>

⁸⁰ <https://www.filfak.ni.ac.rs/>

⁸¹ <https://www.ef.uns.ac.rs/>

⁸² <http://www.ff.uns.ac.rs/sr>

⁸³ <https://www.ekfak.kg.ac.rs/sr/>

	Faculty of Hotel Management and Tourism Vrnjacka Banja⁸⁴ ▪ Tourism and Sustainable Development (MAS)	▪ Marketing and Sustainable Development (DAS)
	Faculty of Education in Jagodina⁸⁵ ▪ Sustainable Development of the Environment (MAS)	▪ Modern Society and Sustainable Development (MAS)
University of Pristina	Faculty of Economics⁸⁶ ▪ Ecology and Sustainable Development (UAS)	▪ Economics of Sustainable Development and Corporate Social Responsibility (DAS)
	Faculty of Philosophy⁸⁷ ▪ Education for Sustainable Development (DAS)	

Note. UAS – undergraduate academic studies; MAS – master academic studies; DAS – doctoral academic studies

Based on the data from Table 1, it can be concluded that the University of Belgrade offers the largest number of courses dedicated to sustainable development and that most of them are represented at the Faculty of Philosophy. This is a significant improvement when compared to the research results obtained by Lončar (2011), which had shown that undergraduate studies at the faculties of social sciences and humanities of the University of Belgrade had not offered any courses whose titles contained the term “sustainable development”. Today, Faculty of Economy of the University of Belgrade also offers a special study program of master academic studies named Economic Policy and Sustainable Development. This program offers the possibility of narrow specialization in three areas (modules): Economic Policy; Sustainable Development; Rural Economy and Agribusiness. Even though none of the courses within this module contain the term “sustainable” in their title, their contents are created in a way that can enable students to become familiar with business environment in a modern economy, including economic policy reforms toward defining incentives, business models and partnerships for the promotion of sustainable development⁸⁸.

Table 1 also shows that the courses on sustainable development are present at every level of study (undergraduate, master, doctoral). The representation of courses by the level of studies is presented in Figure 1.

⁸⁴ <https://hit-vb.kg.ac.rs/>

⁸⁵ <https://pefja.kg.ac.rs/>

⁸⁶ <http://ekonomski.pr.ac.rs/>

⁸⁷ <http://fifa.pr.ac.rs/>

⁸⁸ <http://www.ekof.bg.ac.rs/studies/master/in-serbian/economic-policy-and-sustainable-development-epsd/?lang=en>

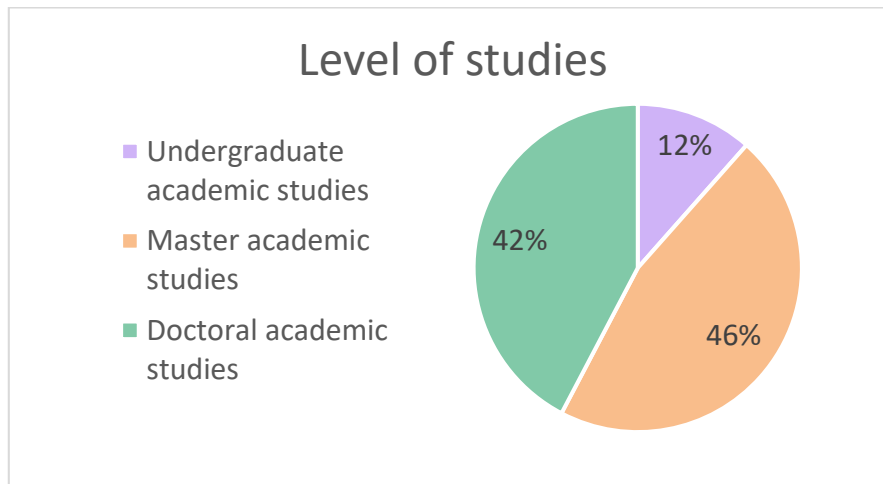

Figure 1. The representation of courses on sustainable development according to the level of studies

The number of courses on sustainable development at master academic studies, that is 12 courses (46%), and doctoral academic studies, 11 courses (42%), is almost equal. When it comes to undergraduate academic studies, only 3 (12%) courses were identified. Each one of these courses is offered at the faculties of economy of different universities: *Agrarian Policy and Sustainable Development* (University of Novi Sad), *Economic Policy and Sustainable Development* (University of Kragujevac), and *Ecology and Sustainable Development* (University of Pristina).

The representation of courses on sustainable development by year of studies is presented in Figure 2.

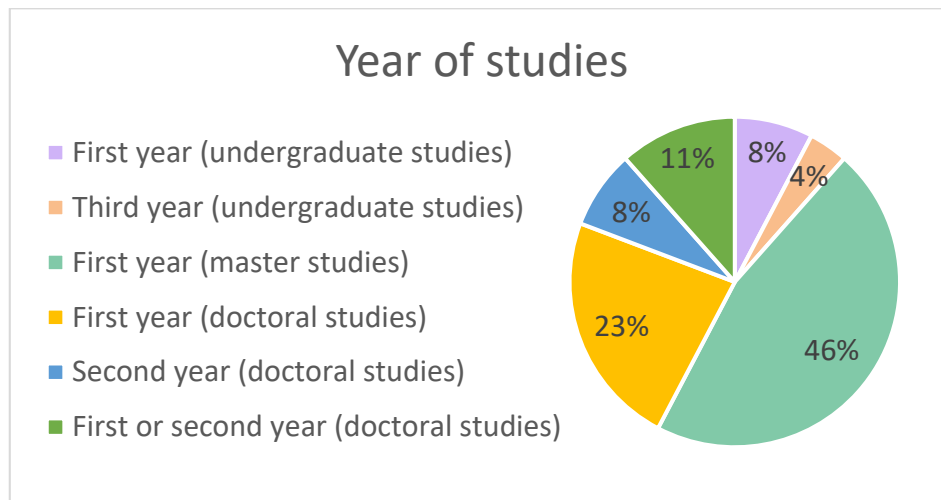

Figure 2. The representation of courses on sustainable development by year of studies

As Figure 2 shows, when it comes to the year of studies, the courses are divided into the following categories: first year of undergraduate studies (2 courses), third year of undergraduate studies (1 course), first year of master studies (12 courses), first year of doctoral studies (6 courses), second year of doctoral studies (2 courses), first or second year of doctoral studies (3 courses). The largest number of courses is offered at master academic studies (46%), followed by the first year of doctoral studies (23%). An interesting fact is that there are no courses on sustainable development at the second and the fourth year of undergraduate academic studies. However, this fact is understandable as it was previously shown that undergraduate academic studies offer only three courses on sustainable development.

Figure 3 shows the representation of courses on sustainable development by their status (compulsory or elective).

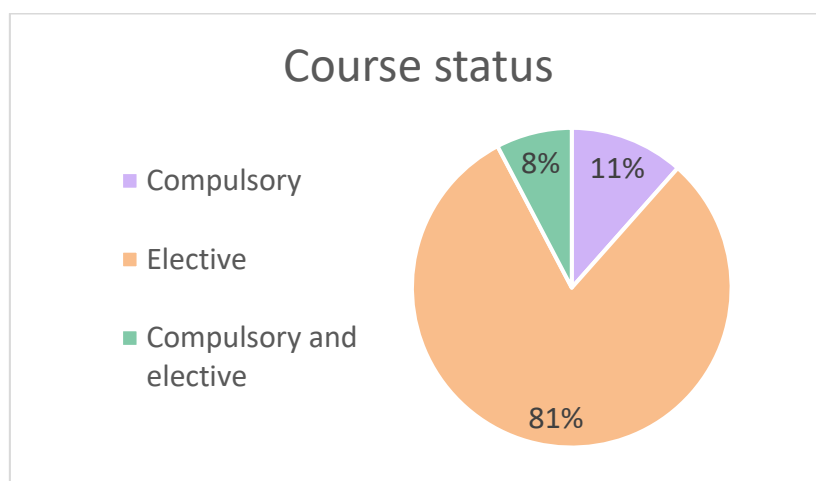

Figure 3. The representation of courses on sustainable development by their status

Courses dedicated to sustainable development are mostly elective and there are 21 such courses (81%), while only 3 courses (11%) are compulsory. Compulsory courses are: *Energy Security – Natural Resources Management and Sustainable Development*⁸⁹, *Contemporary Environmental Policy and Sustainable Development*⁹⁰ and *Agrarian Policy and Sustainable Development*⁹¹. In addition, a special category which includes those courses that have different status in different departments/modules has been formed. It includes 2 courses. The course *Contemporary Environmental Policy and Sustainable Development*⁹² is elective within study programs International Studies and Political Violence and State, but it is obligatory within the study program Environmental Policy. The course *Agrarian Policy and Sustainable Development*⁹³ is elective within the module International Economy and Business, but obligatory within the module Agribusiness and Rural Development.

The courses are also classified by the fields of social sciences and humanities in which the subject is studied, Figure 4.

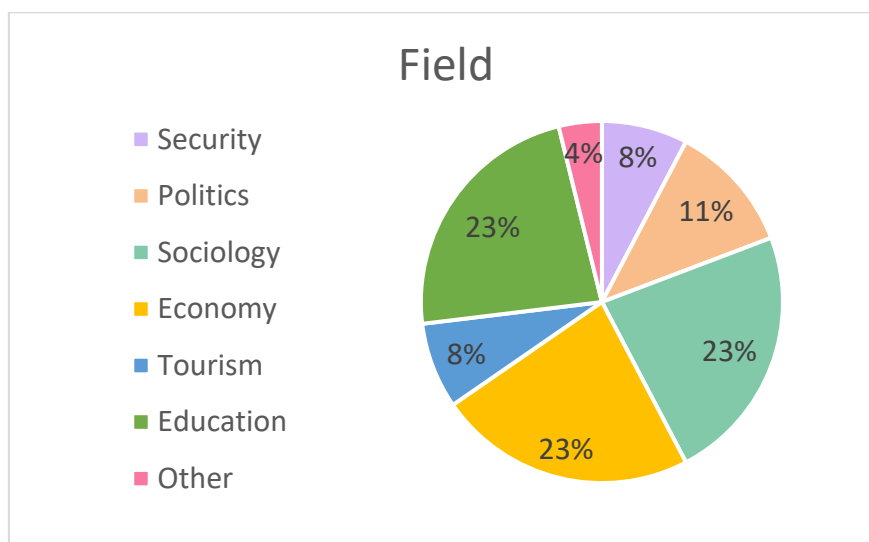

Figure 4. The representation of courses on sustainable development by the field of social sciences and humanities

⁸⁹ First year of doctoral degree program Security Studies, Faculty of Security Studies, University of Belgrade

⁹⁰ Masters degree program Environmental policy, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

⁹¹ Third year of undergraduate studies program Economics, module Agribusiness and Rural Development, Faculty of Economics in Subotica, University of Novi Sad

⁹² Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, master studies

⁹³ Faculty of Economics in Subotica, University of Novi Sad, undergraduate studies

Based on the field of social sciences and humanities, the courses are divided into the following categories: Security (2 courses), Politics (3 courses), Sociology (6 courses), Economy (6 courses), Tourism (2 courses), Education (6 courses). Category Education includes courses in the field of pedagogy, andragogy and teaching methodology, while category Other includes the course *Education for sustainable development* which is studied within three study programs of the doctoral academic studies at the Faculty of Philosophy of the University of Novi Sad: Teaching Methodology, Pedagogy, and Interdisciplinary Doctoral Program in Social Sciences and Humanities.

CONCLUSION and RECOMMENDATIONS

The incorporation of sustainable development issues into higher education has a significant role in the society's evolution towards sustainability. Essentially, the main goal of higher education for sustainable development should be common for all universities and it represents forming the future experts' opinions, attitudes and behavior models which enable a versatile, valuable and efficient consideration of environmental ideas, laws and postulates of sustainable development in their professional activities. Either way, the university cannot stay closed for other sustainability challenges unrelated to teaching, such as sustainable work, campus greening, scientific research, cooperation with the economy and the community, etc.

The analysis of the integration of sustainable development into curricula of faculties of social sciences and humanities in the international context showed that:

- It is necessary for sustainable development to be an integral part of the curricula of the faculties of social sciences and humanities, because the struggle towards sustainable living and working is a shared responsibility of all people;
- The possibilities of the intergration of sustainable development into the curricula are various, out of which two ways of integration can particularly be emphasized: including sustainable development contents into existing subjects/courses or designing special subjects/courses entirely dedicated to sustainable development issues;
- The difficulties that arise when integrating sustainable development into the curricula are related to: lack of space for new courses in the curricula; complexity of the issues and the concept of sustainable development; insufficient knowledge and skills of the teaching staff, i.e. the lack of the appropriate training, financial problems etc.
- Besides many difficulties, efforts to include sustainable development into the curricula of the faculties of social sciences and humanities, i.e. into the education of the students of economy, tourism, philosophy, education, etc. can be seen internationally.

The analysis of the integration of sustainable development into curricula of faculties of social sciences and humanities in the Republic of Serbia showed that:

- There are courses on sustainable development at every level of studies (undergraduate, master, doctoral), they are almost equally represented at master and doctoral studies, while undergraduate academic studies offer the smallest number of such courses.
- There are no courses on sustainable development at the second and the fourth year of undergraduate academic studies.
- Courses dedicated to sustainable development are in most cases elective (over 80%)
- The largest number of courses on sustainable development belongs to the fields of sociology, economy and education.

There is no single curriculum model defining embedding sustainability in higher education. Higher education institutions are being developed in different cultural and socioeconomic contexts whose particularities are reflected to their curricula. Many famous universities managed to incorporate sustainability into their strategic plans and learning strategies. By overviewing twenty universities, Ryan & Cotton (2013) concluded that 75% of them included sustainability in their strategic documents, while 65% of them included it into their curricula. The fact that sustainability is embedded on the political and

strategic level doesn't automatically mean that it is also implemented in wider university community. However, it is certain that the design and delivery of modules on sustainability can be seen as a starting point for embedding education for sustainable development. The authors believe that with a little bit of imagination and creativity, sustainability can be embedded in any subject area, but academic staff members need support and to be willing to engage in and try out innovative teaching and learning methodologies. There is evidence that environmental and sustainability projects drive organisational learning (Nikolić et al., 2020). Universities need to become learning organisations to embed sustainability within their structures and culture.

ACKNOWLEDGEMENT

This research was published with the support of the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia, following the Agreement on Realization and Financing of Scientific Research of the Scientific Research Organization in 2022, Agreement Registration Number 451-03-68/2022-14 /200148.

REFERENCES

- Benn, S., & Dunphy, D. (2009). Action research as an approach to integrating sustainability into MBA programs: An exploratory study. *Journal of Management Education*, 33 (3), 276-295.
- Bosselmann, K. (2001). University and sustainability: Compatible agendas? *Educational Philosophy and Theory*, 33 (2), 167-186.
- Cegur-Radović, T., Varičak, I., & Smajla, N. (2016). Obrazovanje za održivi razvoj na sveučilištima Republike Hrvatske. *Safety Engineering*, 6 (2), 59-64.
- Ceulemans, K., & De Prins, M. (2010). Teacher's manual and method for SD integration in curricula. *Journal of Cleaner Production*, 18, 645-651.
- Cortese, A. D. (2003). The critical role of higher education in creating a sustainable future. *Planning for Higher Education*, 31 (3), 15-22.
- Črnjar, M., & Črnjar, K. (2009). Menadžment održivog razvoja: ekonomija-ekologija-zaštita okoliša. Rijeka: Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu u Opatiji Sveučilišta u Rijeci, Glosa.
- Đukić, P. (2011). Održivi razvoj – integralno razumevanje i primena u univerzitetskoj nastavi u Srbiji. U Pavlović, V. (Prir.) *Univerzitet i održivi razvoj*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za ekološku politiku i održivi razvoj, (Pp: 63-84).
- Elliot, H., & Wright, T. (2013). Barriers to sustainable universities and ways forward: A Canadian students' perspective. [Online: https://www.researchgate.net/publication/269203082_Barriers_to_Sustainable_Universities_and_Ways_Foward_A_Canadian_students_Perspective], Accessed: 01 December 2022
- Evans, N. S., Whitehouse, H., & Gooch, M. (2012). Barriers, successes and enabling practices of education for sustainability in Far North Queensland Schools: A case study. *Environmental Education*, 43 (2), 121-138.
- Everett, J. (2008). Sustainability in higher education: Implications for the disciplines. *Theory and Research in Education*, 6 (2), 237-251.
- Junyent, M., & Geli de Ciurana (2008). Education for sustainability in university studies: a model for reorienting the curriculum. *British Educational Research Journal*, 34 (6), 763-782.
- Lambrechts, W., Mulá, I., Ceulemans, K., Molderez, I., Gaeremynck, V. (2013). The integration of competences for sustainable development in higher education: An analysis of bachelor programs in management. *Journal of Cleaner Production*, 48, 65-73.
- Leal Filho, W., Raath, S., Lazzarini, B., Vargas, V. R., de Souza, L., Anholon, R., Quelhas, O. L. G., Haddad, R., Klavins, M., & Orlovic, V. L. (2018). The role of transformation in learning and education for sustainability. *Journal Of Cleaner Production*, 199, 286-295.

- Leicht, A., Combes, B., Byun, W. J., & Agbedahin, A. V. (2018a). From Agenda 21 to target 4.7: the development of education for sustainable development. In Leicht, A., Heiss, J., & Byun, W. J. (Eds.) *Issues and trends in education for sustainable development*. Paris: UNESCO Publishing, (Pp: 25-38).
- Leicht, A., Heiss, J., Byun, W. J. (Eds.). (2018b). *Issues and trends in education for sustainable development*. Paris: UNESCO Publishing.
- Lidgren, A., Rodhe, H., & Huisinigh, D. (2006). A systemic approach to incorporate sustainability into university courses and curricula. *Journal of Cleaner Production*, 14, 797-809.
- Lončar, J. (2011). *Obrazovanje za održivi razvoj na fakultetima društveno-humanističkih nauka*. U Pavlović, V. (Prir.) *Univerzitet i održivi razvoj*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za ekološku politiku i održivi razvoj, (Pp: 241-261).
- Lozano, R. (2010). Diffusion of sustainable development in universities' curricula: an empirical example from Cardiff University. *Journal of Cleaner Production*, 18, 637-644.
- Lozano, R., & Barreiro-Gen, M. (2019). Analysing the factors affecting the incorporation of sustainable development into European Higher Education Institutions' curricula. *Sustainable Development*, 27, 965-975.
- Lukman, R., & Glavič, P. (2007). What are the key elements of a sustainable university? *Clean Technology and Environmental Policy*, 9 (2), 103-114.
- Mills, R., & Tomas, L. (2013). Integrating education for sustainability in preservice teacher education: A case study from a regional Australian university. *Australian Journal of Environmental Education*, 29 (2), 152-164.
- Nadić (2011). Mesto i uloga obrazovanja za održivi razvoj u obrazovanju politikologa. U Pavlović, V. (Prir.) *Univerzitet i održivi razvoj*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za ekološku politiku i održivi razvoj, (Pp: 113-123).
- Neumayer, E., & Joly, C. (2021). Social sciences, humanities and arts are critical for sustainability. [Online: <https://www.timeshighereducation.com/campus/social-sciences-humanities-and-arts-are-critical-sustainability>], Accessed: 01 December 2022
- Nikolić V., Ilić-Petković A., & Galjak M. (2020). Human resource development and organizational learning in occupational and environmental safety. *Safety Engineering*, 10 (1), 35-38.
- Rao, P., Patil, Y., Bhat, V., & Ketkar, M. (2017). Building energy, environment and sustainability linkages in management education in India - an innovative curriculum based approach. In Davim, P. J. (Ed.) *Curricula for sustainability in higher education*. Cham: Springer, (Pp. 61-76).
- Ryan, A., & Cotton, D. (2013). Times of change: shifting pedagogy and curricula for future sustainability. In Sterling, S., Maxey, L., & Luna, H. (Eds.) *The sustainable university: Progress and prospects*. Abingdon: Routledge (Pp: 151-167).
- Rieckmann, M. (2012). Future-oriented higher education: Which key competencies should be fostered through university teaching and learning? *Futures*, 44 (2), 127-135.
- Svanström, M., Lozano-García, F. J., & Rowe, D. (2008). Learning outcomes for sustainable development in higher education. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 9 (3), 339-351.
- Tilbury, D. (2004). Environmental education for sustainability: a force for change in higher education. In Blaze Corcoran, P. and Wals A. E. J (Eds.) *Higher education and the challenge of sustainability*. Dordrecht: Kluwer, (Pp: 97-112).
- UN (2015). 2030 Agenda for Sustainable Development and its 17 Sustainable Development Goals. [Online: www.un.org/sustainabledevelopment].
- UNECE (2005). *UNECE Strategy for Education for Sustainable Development*. [Online: <https://unece.org/esd-strategy>], Accessed: 30 November 2022

Wright, T. S. A. (2009). Sustainability, internationalization, and higher education. *New Directions for Teaching and Learning*, 118, 105-115.

EQUALITY DATA COLLECTION PRACTICES IN CROATIA

Antonija Petričušić, PhD

Associate Professor at the Faculty of Law, University of Zagreb

Olja Družić Ljubotina, PhD

Associate Professor at the Faculty of Law, University of Zagreb

Craig Willis

Researcher, European Centre for Minority Issues; PhD Candidate, Europa Universität Flensburg

ABSTRACT

This article is analysing Croatian national legal framework, policy and activities in the field of equality data collection. In the past two decade, it has become widely accepted among human rights practitioners that reliable and robust equality data are needed to measure inequalities, to target social policies and to monitor their implementation, as well as to design action measures and remedies. Equality data is defined as any piece of information, quantitative or qualitative in nature, that is useful for the purposes of describing and analysing the state of equality and for the purpose of measuring discrimination. They can be derived from different sources such as censuses, administrative registers, and surveys. The survey we conducted discloses that the data collected by various Croatian state institutions are to great extent not comparable, whereas there are merely two competent authorities that collect and make equality data available to the public: the Croatian Bureau of Statistics and the Office of the Ombudsperson. The findings point towards conclusion that much more elaborated equality data policy is needed if Croatian social policies are to target specific needs of certain categories of citizens and to track the impact of policy initiatives on the ground.

Keywords: equality data; equality statistics; non-discrimination legislation; collection and processing of sensitive personal data; evidence-based policy making; measuring inequality; combating discrimination; Croatia

INTRODUCTION

The right to equality before the law and protection against discrimination for all constitutes a universal right recognised in a wide range of internationally agreed human rights instruments.¹ Back in 2001 at the World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance in Durban states were urged “to collect, compile, analyse, disseminate and publish reliable statistical data at the national and local levels and undertake all other related measures which are necessary to assess regularly the situation of individuals and groups of individuals who are victims of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance”.² In the past two decade, following a passing and transposition of the European Union’s Racial Equality Directive and the Employment Equality Directive in 2000, it has become widely accepted among human rights practitioners that reliable and robust equality data are needed to measure inequalities, to target social policies and to monitor their

¹ See the Universal Declaration of Human Rights, the United Nations Convention on the Elimination of all forms of Discrimination Against Women (CEDAW), the International Convention on the Elimination of all forms of Racial Discrimination (CERD), the International Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) and the United Nations Covenants on Civil and Political Rights (ICCPR) and on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), as well as the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR). Equality and non-discrimination are firmly entrenched in EU treaties such as the Treaty on European Union, the Treaty on the Functioning of the European Union, and the Charter of Fundamental Rights of the European Union.

² Durban Declaration and Programme of Action, https://www.un.org/en/durbanreview2009/pdf/DDPA_full_text.pdf.

implementation, as well as to design action measures and remedies.³ In spite of an advanced legal framework with which to promote equality and non-discrimination and the fact that the European Commission views data collection as central for developing policy measures for groups at risk of discrimination (Chopin, Farkas & Germaine, 2014, p. 6), Makonnen (2016, p. 12) argued that “despite this solid legislative backdrop, the available evidence suggests that discrimination continues at alarming levels. Each year, millions of people living in Europe experience discrimination and millions more live in fear of being so treated. Eurobarometer surveys have found that, on a yearly basis, every fifth European experiences discrimination, which translates to more than 100 million people each year.⁴ Denial of equal opportunities comes at a high price for those concerned and for society at large, as discrimination prejudices the rights and opportunities of individuals, leads to a waste of human capital and causes social disintegration.”

Equality data should be understood as any piece of information, quantitative or qualitative in nature, that is useful for the purposes of describing and analysing the state of equality and for the purpose of measuring discrimination (European Commission, 2016, p. 15). They can be derived from different sources such as population censuses, administrative registers, household and individual surveys, victimisation surveys, attitudinal surveys, court statistics and data, discrimination testing, diversity monitoring by employers and service providers, and data used to train algorithms for artificial intelligence and machine learning (European Commission High Level Group on Non-discrimination, Equality and Diversity, 2021, p. 13) The information may be quantitative or qualitative in nature. It could include aggregate data that reflect inequalities or their causes or effects in society. Sometimes data that are collected primarily for reasons other than equality-related purposes can be used for producing equality data. Thus, data collection and disaggregation is essential for monitoring progress in achieving equality and human rights of citizens.

This article is analysing the relevant national legal framework for equality data collection in Croatia and practice at the national. It furthermore analyses which equality data are collected by the national authorities, as well as how the equality data collected is used. By examining the consolidation of equality data legislation, we are contributing to understanding of implementation of legislation and policies that promote equality and nondiscrimination are how progress in this implementation can be monitored and measured.

Literature on equality data collection

Academic literature concerning data collection related to protected characteristics under equality legislation has increased in recent years, particularly following the EU directive and in a context where the amount of data collected in general has vastly increased. However, much of the related literature addressed the anti-discriminatory aspect – i.e the purpose of equality data – rather than the practice of data collection. Thus, the available literature varies greatly per characteristic as well as per geographic area. Typically, the US and the UK have collected a vast amount of data, particularly relating to race / ethnicity and subsequently there is a significant body of literature covering such examples. The European context is comparatively sparse although increasing. This subsection intends to summarise some of the most significant works and main takeaways, allowing the reader a greater understanding of the broader context within which the Croatian case can be compared to.

The most substantial work focusing precisely on the EU member states is the report authored by Makonnen (2007) which followed the goals set out by the number of EU directives that were issued between 2000 and 2006 (European Commission, n.d.) focusing on ‘racial origin, ethnic origin, disability, religion, belief, age and sexual orientation. The report sought to ascertain how the statistical data can “support the implementation of equal treatment law”, as well as examining the regulation of such data

³ The purpose of these Directives is to lay down a general framework for combating discrimination, with a view to putting into effect in the Member States the principle of equal treatment. Equal treatment is defined in the Directives as the absence of direct and indirect discrimination. In addition, harassment and an instruction to discriminate constitute acts of discrimination. See Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, OJ L 180, 19/7/2000, pp. 0022-0026. Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, OJ L 303, 02/12/2000, pp. 0016-0022.

collection (Makonnen, 2007, p. 5). In conclusion, Makonnen suggests that the demand for collecting data is “considerable and compelling” but that at the time of writing the demand is not satisfied nor is it “fully understood in the legal and political cultures of the Member States” (Ibid., p. 9). A revised version of the publication in 2016 provided an update and further recommendations, demonstrating that legislation remained limited to monitoring and publishing reports on discrimination prevalence, with the Ireland and the United Kingdom the only EU Member States (at the time of writing) requiring equality data collection across multiple protected characteristics (Makonnen, 2016, p. 8).

The field of race or ethnic data collection remains particularly under-resourced in terms of practice and legislation, as highlighted by a similar EU level report conducted by Farkas (2017). The report suggests that racial and ethnic and origin data should be collected in national censuses, surveys and administrative registries across society and not just on migrants or Roma (Ibid., p. 45). It also states that existing data collected by Eurobarometer is not sufficient due to the small sample sizes and offers a raft of recommendations at the EU level to improve the general situation (Ibid., pp. 48-49). Ethnic data collection across Europe was also assessed by Simon (2013) who differentiated between northern, central and eastern European countries, suggesting their varying modes of collecting ethnicity data was embedded in their different traditions of political framing. Relatedly, the elements of data protection and diversity were explored by Djordjevic (2021), assessing the extent to which these were conflicting but concluding that the arguments for the former do not justify a void of data collection.

On a country level, ethnic data collection was explored in a special issue of the *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* which sought to offer a variety of differing cases (Djordjevic, 2020a). Within this, specific articles on Serbia (Djordjevic, 2020b), Hungary (Pap, 2020) and the United Kingdom (Willis, 2020) were provided. Djordjevic argues that Serbia is an example of a country which does not oppose ethnic data collection but rather lacks well-established and widespread practice, whilst Pap points out the issues with Hungary’s system which include difficulty of defining groups and the overuse of the data protection argument in order to justify a lack of statistics. Willis’ article is in line with Makonnen’s remark that the UK requires ethnic data to be collected as part of its Equality Act 2010, but Willis goes into detail about how this practice has a long history and has evolved over time from just census data already in the mid-20th century, to a vast array of spheres in the present day. The differing case of Northern Ireland has also been explored, showing that the situation there is significantly different to the rest of the UK, with the author linking this to the Troubles conflict and the prioritisation of sectarian issues over ethnic minorities in this regard (Willis, 2021).

Relevant Croatian domestic legal framework for equality data collection

Equality is the first of all the values in the Croatian constitutional order, and as such constitutes a standard which represents the fundamental value for pursuing human dignity and providing opportunities for all people (Article 3). The Constitution guarantees protection from discrimination for all citizens, as the Article 14 reads that “every person in the Republic of Croatia has rights and freedoms, regardless of race, skin colour, gender, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth, education, social status or other characteristics.” The right to equality is furthermore codified in many international human rights treaties Croatia is a state party to. In accordance with the Constitution everyone is guaranteed the safety and secrecy of personal data. Without consent from the person concerned, personal data may be collected, processed and used only under conditions specified by law.⁴ The Constitution furthermore stipulates that protection of data and supervision of the work of information systems in the Republic shall be regulated by law, and that the use of personal data contrary to the purpose of their collection shall be prohibited.⁵

Chopin, Farkas & Germaine (2014, p. 4) argue that equality data can be collected based on different methodologies (third-party identification, self-identification, auto-hetero perception, objective criteria) and using different sources (public censuses, administrative registers, surveys, etc.). There are several data collection mechanisms, that can be used to compile equality data. Those include population censuses, administrative registers, household and individual surveys, victimisation surveys, attitudinal

⁴ Article 37 (1) of the Constitution of the Republic of Croatia, Official Gazette 56/90, 135/97, 113/00, 28/01 and 76/10.

⁵ Article 37 (2) and (3) of the Constitution of the Republic of Croatia.

surveys (self-report surveys), complaints data, discrimination testing, diversity monitoring by employers and service providers, as well as qualitative research strategies such as case studies, indepth and expert interviews.

The European handbook on equality data (2016, p. 29) established that “hardly any specific equality data collection legislation has emerged in the EU Member States. The collection, processing and use of equality data is generally regulated by a combination of antidiscrimination and data protection legislation.” Similarly, there are several pieces of legislation either demand and allow the collection of statistical data in the Republic of Croatia that can be utilized as equality data. However, the Croatian legislation makes no explicit reference to the state's/public authorities' obligation to collect equality data. Several pieces of law regulate the collection of personal data: The Official Statistics Act,⁶ Act on the Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Croatia in 2021,⁷ and the Antidiscrimination Act.⁸ The preparation, collection, production, usage and storage of data for administrative purposes are also codified in other laws and regulations.⁹ Those specific regulations define the competences of the respective institution in the field of data collection, specify what kind of data and in which form they are collected and state if they are publicly available.

The Official Statistics Act regulates the fundamental principles of official statistics, the organisation, status, activities and coordination of the official statistics system, the Development Strategy of the Official Statistics of the Republic of Croatia, the Programme of Statistical Activities of the Republic of Croatia, the collection, processing and storage of statistical material, statistical registers, the dissemination and use of statistical data, the confidentiality and protection of statistical data, international cooperation in statistics and other issues relevant to official statistics.¹⁰ The Official Statistics Act defines a “statistical survey” as a method of systematic data collection by which the producers of official statistics collect data directly from the reporting unit for statistical purposes (Article 4 (6)). The “collection of data” is an activity that concerns the implementation of statistical surveys, the use of administrative data sources, and the method of observing and monitoring undertaken by the producers of official statistics to collect and process information on statistical units (Article 4 (8)). Finally, the Act defines the term “identifier” as any unequivocally determined feature from which an individual reporting unit may be directly or indirectly recognised (Article 4 (11)).

The Act on the Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Croatia in 2021 regulates the preparation, organisation, and conduct of the Census of the Population, Households, and Housing in the Republic of Croatia in 2021 and other issues relevant for the conduct of the Census.¹¹ The Census is the most extensive statistical survey in the Republic of Croatia that is conducted every ten years in order to collect basic data on the size, spatial distribution, and composition of the population with regard to its demographic, economic, educational, migratory, and other characteristics, data on households and housing.

The Antidiscrimination Act prescribes that the central body responsible for the suppression of (i.e. the Ombudsperson) is in charge of collecting and analysing statistical data on discrimination cases.¹² In

⁶ Official Statistics Act, Official Gazette 103/03, 75/09, 59/12.

⁷ Act on the Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Croatia in 2021 Official Gazette 25/20, 34/21.

⁸ Antidiscrimination Act, Official Gazette 85/08, 112/12.

⁹ Constitutional Act on the Rights of National Minorities (Official Gazette 155/02, 47/10, 80/10, 93/11), Anti-Discrimination Act (Official Gazette 85/08, 112/12), Criminal Code (Official Gazette 125/11, 144/12, 56/15, 61/15), Labour Act (Official Gazette 93/14), Gender Equality Act (Official Gazette 82/08), Voters' Lists Act (Official Gazette 19/07), Media Act (Official Gazette 59/04), Scientific Activity and High Education Act (Official Gazette 123/03), Asylum Act (Official Gazette 79/07, 88/10, 143/13), Volunteers Act (Official Gazette 58/07), Same-Sex Life Partnership Act (Official Gazette 92/2014), Free Legal Aid Act (Official Gazette 43/13), Act on the Croatian Registry of Persons with Disability (Official Gazette Official Gazette 80/13, 137/13), Act on Police Affairs and Competences (Official Gazette 76/09, 92/14), and the National Programme on the protection and promotion of human rights 2013–2016.

¹⁰ Article 1 of the Official Statistics Act.

¹¹ Article 1 of the Act on the Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Croatia in 2021.

¹² Article 12 (2.7) of the Antidiscrimination Act..

addition to these laws, two additional regulations are regulating the collection of personal data: Regulation on the method of maintaining records on personal data filing system and the form of such records and Regulation on the manner of storing and special measures of technical protection of the special categories of personal data.¹³

The Croatian Personal Data Protection Act¹⁴ has been harmonized in all important questions with the Directive 95/46/EC on the Protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data.¹⁵ This Act regulates personal data protection of natural persons and supervision over collecting, processing and use of personal data in the Republic of Croatia. Various subjects can be in charge of processing and/or using the data collected. In accordance with the Personal Data Protection Act, personal data processing means any operation or set of operations which is performed upon personal data, whether or not by automatic means, such as collection, recording, organization, storage, adaptation or alteration, retrieval, consultation, use, disclosure by transmission, dissemination or otherwise making available, alignment or combination, blocking, erasure or destruction, as well as the implementation of logical, mathematical and other operations on such data.¹⁶ Personal data filing system means any set of personal data which are accessible according to specific criteria, centralized, decentralized or dispersed on a functional or geographical basis, regardless of whether it has been stored in computer personal data bases, in any other form of technical tools or manually.¹⁷ Personal data filing system controller means a natural or legal person, state or other body that determines the purposes and means of the processing of personal data. Where the purposes and means of processing have been regulated by law, the same law shall designate the personal data filing system controller.¹⁸ Although the collection of equality data is not regulated by a specialized piece of legislation, equality data might be regarded as “special categories of data” by the Personal Data Protection Act. It stipulates it is forbidden to collect and further process personal data related to racial or ethnic origin, political opinion, religious or other beliefs, union membership, health or sexual life and personal data on criminal and misdemeanour proceedings (so-called special categories of personal data).¹⁹ As an exception, these data may be collected and further processed under conditions prescribed by law, and their processing must be specially marked and protected in accordance with the Data Security Regulation.²⁰ This Regulation lays down measures, tools and conditions for the storage, safety and protection and for the transfer of special categories of personal data and the corresponding data filing systems; measures for the maintenance and control of correct functioning of the computer and telecommunication equipment and of the software of the system for the maintenance (“system”) of filing systems containing special categories of personal data; provision of working premises for such equipment; persons authorised for the implementation of anticipated measures, and persons competent for the supervision of their implementation. The provisions of this Regulation shall also apply to filing systems containing special categories of personal data that are processed manually.

Processing of personal data by the personal data filing system controller is strictly prescribed by law.²¹ Firstly, personal data may be collected for a purpose known to the data subject, explicitly stated and in accordance with the law, and may be subsequently processed only for the purposes it has been collected for or for a purpose in line with the purpose it has been collected for. Further processing of personal data for historical, statistical or scientific purposes shall not be considered as incompatible provided that

¹³ Regulation on the method of maintaining records on personal data filing system and the form of such records, Official Gazette 105/04. Regulation on the manner of storing and special measures of technical protection of the special categories of personal data, Official Gazette 139/04.

¹⁴ Act on Personal Data Protection, Official Gazette No. 103/03, 118/06, 41/08 and 130/11.

¹⁵ Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31995L0046:en:HTML>

¹⁶ Article 2 (2) of the Personal Data Protection Act.

¹⁷ Article 2 (3) of the Personal Data Protection Act.

¹⁸ Article 2 (4) of the Personal Data Protection Act.

¹⁹ Article 8 of the Personal Data Protection Act.

²⁰ Regulation on the manner of storing and special measures of technical protection of the special categories of personal data, Official Gazette 139/04.

²¹ Article 5 of the Personal Data Protection Act.

appropriate protection measures are in place.²² Secondly, personal data must be relevant for the accomplishment of the established purpose and shall not be collected in quantities more extensive than necessary for achieving the purpose defined.²³ Thirdly, personal data must be accurate, complete and up-to-date.²⁴ Fourthly, personal data must be kept in a form which permits identification of data subjects for no longer than is necessary for the purposes for which the data were collected or for which they are further processed. The appropriate protection measures for personal data stored for longer periods of time for historical, statistical or scientific use are established by special acts.²⁵ Personal data may be collected and subsequently processed: (i) with the consent of the data subject, or (ii) in cases established by law.²⁶ In cases of personal data collecting and processing with the consent of the data subject, such personal data may be processed only for the purpose the data subject has given his/her consent for.²⁷ Personal data may be collected and subsequently processed without the consent of the data subject: (i) for the purpose of carrying out legal obligations to which personal data filing system controller is subject, or (ii) for the purpose of protecting the life or physical integrity of the data subject or another person in cases when the data subject is physically or legally unable to give his/her consent, or (iii) if data processing is necessary for the performance of a task carried out in the public interest or in the exercise of official authority vested in the controller personal data filing system controller, or (iv) if the data subject discloses such data voluntarily.²⁸ The data subject has the right to revoke his/her consent at any time, and request the termination of further processing of his/her data, unless these data are processed for statistical purposes when personal data can no longer be used for the identification of the person it relates to.²⁹

The latest Census conducted in 2021 comprised a number of questions relating to personal data. The Census questionnaires, filled in for each person, consisted of, inter alia, the following equality strands: sex; date of birth; citizenship; ethnicity; mother tongue; religion; difficulties in performing everyday activities; type of difficulty; physical mobility of the concerned person; cause of difficulties; use of the assistance of another person in performing everyday activities. The following data were collected by the latest Census: a) on the population: surname and name, sex, personal identification number, date of birth, marital status; type of nucleus in which a person lives; number of liveborn children; place of permanent temporary residence; presence in the census settlement at the time of the Census; reason of absence/presence; time of absence/presence; time of intended absence/presence; place of absence/place of residence; place of birth; place of residence of the mother at the time of birth; locality from which the concerned person moved, as well as the year and reason thereof; foreign country in which the concerned person resided for one year or longer, the year of arrival in the Republic of Croatia and the reason for residence abroad; citizenship; nationality (ethnicity); mother tongue; religious affiliation; educational attainment; attendance of school/university; economic activity, status in employment; occupation; industry; main sources of income; place of work/education; frequency of return to the place of residence; means of transport to work/school/university; b) on households: family relationships among household members; type of household; basis of use of the dwelling by the household; area of agricultural land used and ownership of farm animals or poultry; c) on dwellings and other housing units: type and manner of use of the housing unit; dwelling ownership; floor space of the dwelling; number of rooms in the dwelling; kitchen, bathroom and toilet in the dwelling; types of installations in the dwelling (water supply, sewerage, electricity, gas); type of heating system; type of energy source; air conditioning; type of building in which the dwelling is located; number of dwellings in the building in which the dwelling is located, position of dwelling in the building; year of construction of the building in which the dwelling is located.³⁰

²² Article 6 (1) of the Personal Data Protection Act.

²³ Article 6 (2) of the Personal Data Protection Act..

²⁴ Article 6 (3) of the Personal Data Protection Act.

²⁵ Article 6 (4) of the Personal Data Protection Act.

²⁶ Article 7 (1) of the Personal Data Protection Act.

²⁷ Article 7 (2) of the Personal Data Protection Act..

²⁸ Article 7 (3) of the Personal Data Protection Act.

²⁹ Article 7 (4) of the Personal Data Protection Act.

³⁰ Article 14 of of the Act on the Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Croatia in 2021.

Practical implementation and institutions that are involved in the collection of personal data in Croatia

Measuring inequalities and designing social policies and remedies can prove difficult if not impossible without relevant data. The collection of ‘equality data’ for such purposes generally depends upon the institutions that are the collecting and processing of equality data. In the following section we are enlisting government institutions which ensure the collection of personal data or the official statistics in Croatia.

The Croatian Bureau of Statistics is the main producer, disseminator and coordinator of the Official Statistical System of the Republic of Croatia.³¹ Other producers of official statistics are state administration offices within the counties and the administrative body of the City of Zagreb, the Croatian National Bank and other authorised bodies. The preparation, collection, production, usage and storage of data for administrative purposes are codified in other laws and regulations. Those specific regulations define the competences of the respective institution in the field of data collection, specify what kind of data and in which form they are collected and state if they are publicly available. The Bureau of Statistics publishes on its website data on population by ethnicity, population by mother tongue, population by religion, population by ethnicity, share of ethnic minorities by counties, population by religion, population by country of citizenship, population by mother tongue, population by ethnicity and religion, population by ethnicity and age, share of national minorities by counties, average age of population, by ethnicity, population by ethnicity, by towns/municipalities. Other recognized producers of official statistics are state administration offices within the counties and the administrative body of the City of Zagreb, the Croatian National Bank and other authorised bodies.³²

The mandate of the Ombudsperson of the Republic of Croatia in equality data collection has been prescribed by the Anti-Discrimination Act.³³ The collection and analysis of statistical data on discrimination cases by the Ombudsperson covers all grounds of discrimination (race, ethnic affiliation or colour, gender, language, religion, political or other belief, national or social origin, property, trade union membership, education, social status, marital or family status, age, health condition, disability, genetic heritage, gender identity and expression, sexual orientation). The Ombudsperson publishes annually the statistical data on discrimination complaints addressed to the Ombudsman and special Ombudspersons, broken-down by different criteria, and the statistical data on court cases related to discrimination (Horvat, 2008).

The Office of the Ombudsperson publishes statistical data on the occurrence of discrimination. The Office of the Ombudsperson has to collect and analyse complaints data, inform the Croatian Parliament on the occurrence of discrimination in its regular annual reports and, if required, extraordinary reports, and has to conduct surveys concerning discrimination.³⁴ The Ombudsperson has produced and published several studies on discrimination occurrences in cooperation with CSOs.³⁵ In preparation of its regular

³¹ Article 8 of the Official Statistics Act.

³² Article 4 (2) of the Official Statistics Act. The Programme of Statistical Activities of the Republic of Croatia 2013 – 2017 determines the following bodies as the producers of the official statistics: the Environmental Protection Agency, the Croatian Regulatory Authority for Network Industries, the Croatian Institute for Public Health, the Ministry of Finance, the Ministry of Agriculture and the Ministry of the Interior.

³³ Article 12 (2.7) of the Antidiscrimination Act.

³⁴ Article 12 (2.8 and 2.9) of the Anti-Discrimination Act. Article 12 (2.8 and 2.9) of the Antidiscrimination Act. Reports on the Incidence of Discrimination by the Office of the Ombudsperson are available in Croatian at <http://ombudsman.hr/hr/izvjesca-hr> and in English at <http://ombudsman.hr/en/reports>. Surveys on discrimination were also conducted by the Ombudswoman for Gender Equality. Her surveys on discrimination of women in labour market, education and in politics are in Croatian available at <http://www.prs.hr/index.php/analize-i-istrazivanja> and her annual reports are available in English at <http://www.prs.hr/index.php/english/annual-reports>.

³⁵ Ured za ljudska prava Vlade RH, Ured pučkog pravobranitelja i Centar za mirovne studije, 2009, Istraživanje o stavovima i razini svijesti o diskriminaciji i pojavnim oblicima diskriminacije, <http://www.antidiskriminacija.com/wp-content/uploads/2013/07/Istra%C5%BEivanje-o-stavovima-i-razini-svijesti-o-diskriminaciji-i-pojavnim-oblicima-diskriminacije.pdf> Centar za mirovne studije, Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj, 2013,

reports, opinions and recommendations on the occurrence of discrimination, the Ombudsperson needs to consult social partners and civil society organisations, churches and religious organisations.³⁶ The Anti-Discrimination Act endows judicial bodies with a responsibility to keep records of court cases related to discrimination and of discrimination grounds in the court proceedings. The courts are submitting the statistical data to the Ministry of Justice.³⁷ In addition, three special ombudsperson (the Ombudswoman for Gender Equality, the Ombudswoman for Persons with Disabilities and the Ombudswoman for Children) keep records of discrimination cases falling within their competence.³⁸ Ombudsperson's reports are disclosing discriminatory activities related to grounds such as ethnic/racial origin, sexual orientation, gender identity and other grounds of discrimination more visible. The most frequent ground found in discrimination complaints is on a regular basis race or ethnic origin, skin colour and national origin which constitutes approximately 30% of the total number of received complaints.

The Anti-Discrimination Act endowed the People's Ombudswoman and special Ombudspersons as central bodies responsible for the suppression of discrimination. Special ombudspersons in the Republic of Croatia are Ombudswoman for Gender Equality, Ombudswoman for Children and Ombudsman for Persons with Disability. The Office of the Ombudswoman is also a central equality body, obliged to also collect data from the three specialised ombudspersons and from the Ministry of Justice delivering statistics on court cases concerning discrimination. The collection and submission of data by the Office of the Ombudswoman therefore depends on the collaboration of different actors within different institutions and requires inter-institutional management and communication.

The Antidiscrimination Act stipulates that the Office of the Ombudswoman, apart from collecting and analysing complaints data, needs to inform the Croatian Parliament on the occurrence of discrimination in its annual and, if required, issue extraordinary reports and has to conduct surveys concerning discrimination. The Ombudswoman, acting as the national equality body, does not issue a separate report on discrimination; it is part of her general annual report. The report also includes data on discrimination provided by specialized ombudswomen.

The Government Office for Human Rights and Rights of National Minorities³⁹ is keeping a Hate Crimes Protocol, a track record system in which hate motivated crimes are being recorded.⁴⁰ In spite of the efforts elaborated in the EU pre-accession Instrument for Pre-accession Assistance (IPA)⁴¹ project "Establishing a comprehensive system for antidiscrimination protection" and despite earlier official announcements of the Croatian authorities, the Equality Database, that was supposed to be set up at the Government Office for Human Rights and National Minorities, has not become operational yet. With the financial support of the EU pre-accession assistance programme IPA, the Office of the Ombudsperson in partnership with the Office for Human Rights and the Rights of National Minorities of the Republic of Croatia implemented the project "Establishing a comprehensive system for

<http://www.antidiskriminacija.com/istrazivanje-o-diskriminaciji/> Ured pučkog pravobranitelja, 2012, Istraživanje o stavovima i razini svijesti o diskriminaciji i pojavnim oblicima diskriminacije 2012, <http://www.antidiskriminacija.com/wp-content/uploads/2013/07/Istrazivanje-o-stavovima-i-razini-svijesti-o-diskriminaciji-i-pojavnim-oblicima-diskriminacije-2012.pdf>

³⁶ Article 15 of the Anti-Discrimination Act.

³⁷ Article 14 (1) of Anti-Discrimination Act.

³⁸ Article 14 (2) of Anti-Discrimination Act.

³⁹ Croatian Government's Office for Human Rights and Rights of National Minorities, <http://www.uljppnm.vlada.hr/>.

⁴⁰ Article 2 of the Regulation on the Croatian Government's Office for Human Rights and Rights of National Minorities, Official Gazette 42/2012. Protocol on Acting in a Case of Hate Crime is available at <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/protokoli/Protokol%20o%20postupanju%20u%20slu%C4%8Daju%20zlo%C4%8Dina%20iz%20mr%C5%BEenje.pdf>. The data on hate crimes can be accessed at <https://pravamanjina.gov.hr/suzbijanje-zlocina-iz-mrznje/602>.

⁴¹ The Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA) is the means by which the EU supports reforms in the 'enlargement countries' with financial and technical help. The IPA funds build up the capacities of the countries throughout the accession process. More info at http://ec.europa.eu/enlargement/instruments/overview/index_en.htm.

antidiscrimination protection”.⁴² One of the planned project deliverables was development of an efficient system for monitoring reported cases of discrimination and for collecting and monitoring equality data. However, this project goal has not been reached and the Equality Database is yet not in place.⁴³

Chopin, Farkas & Germaine (2104, p. 23) claim that “typical administrative registers include education and employment registers that contain information on e.g., school attendance, educational attainment, labor market participation and income. While these records are often decentralized, they can usually be accessed by national statistical agencies.” Data collected on the grounds of employment, health and education are being managed by various administrative registers. There are, for example, administrative registers kept by the Croatian National Institute of Public Health (Hrvatski zavod za javno zdravstvo), by the Croatian Health Insurance Fund (Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje), by the Croatian Pension Insurance Fund (Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje), by the Croatian Employment Service (Hrvatski zavod za zapošljavanje) and by the Ministry of Science, and Education who keeps various registries, such as the one on the number of children/students enrolled in kindergarten, primary schools, secondary schools, universities and schools for youth with disabilities; number of children/students graduating from secondary schools and universities, and on pupils belonging to national minorities. Data on legal aid beneficiaries are kept by the Ministry of Justice (Free Legal Aid Act, Official Gazette 43/13) and the data on gender change of transgender persons in the Birth register kept by the Ministry of Public Administration (Act on Registers, Official Gazette 96/93, 76/13, Article 9(10) and 9a).

The Croatian National Institute of Public Health statistically processes all gathered parameters on persons with disabilities in accordance with the Act on the Croatian Registry of Persons with Disability (Official Gazette Official Gazette 80/13, 137/13) and data are accessible to all interested persons on CNIPH web pages.

The Croatian Health Insurance Fund is the sole insurer in the mandatory health insurance system, and provides universal health insurance coverage to the whole population. The Health Insurance Fund’s work is regulated by the Mandatory Health Insurance Act (Official Gazette 80/13, 137/13) which stipulates the Fund is in charge of keeping records in order to provide data for the implementation of compulsory health insurance and in supervising the implementation of the rights stemming from mandatory health insurance; keeping records, analyzing and exchanging data that does not contain personal characteristics with state bodies, institutions and other legal entities, and conferring and giving advice with an aim to improve health care, streamline and reduce the cost of mandatory health insurance; and in conducting research, and statistical analysis, in addition to preparing reports related to rights of compulsory health insurance.

The Croatian Employment Service, in accordance with provisions of the Act on Employment Mediation and Unemployment Entitlements (Official Gazette 80/08, 94/09, 121/10, 25/12, 118/12, 12/13 - consolidated version, 153/13), keeps a register on unemployed persons. For example, the following information is registered by the Croatian Employment Service about a person who has registered his/her unemployment: name; sex; social security number (or similar identification number also used by other agencies); address of permanent residence; date of birth; educational/vocational attainment, current/past activity status; type of work (occupation) of past or present job; type of work (occupation) of job sought; type of business (industry) of present/previous employer/workplace; previous registrations with the agency/service.

The Croatian Pension Insurance Fund is in charge for the Register of employees with disabilities. The Register contains, inter alia, following data: name and surname, sex, date of birth and social security number, city and country of birth, place of residence, education, employment, marital status, age when a disability was diagnosed, cause of disability, time of disability, diagnoses and codes of diseases and

⁴² Project description available at <http://div-programi.hr/ombudsman.hr/en/top-stories-3/projects/212-project-establishing-a-comprehensive-system-for-anti-discrimination-protection>.

⁴³ Interview with Mrs. Silvija Trgovac and Mrs. Tanja Vlašić, The Office of the Ombudsperson, 15 January 2016.

related health problems, disability and handicap dimensions in accordance with classification of impairments, disabilities and handicaps (Article 18).

The data collected by various state institutions (e.g. the the Government Office for Human Rights and National Minorities of General and Specialized Ombudspersons), by the official statistics, and by ministries (such as the Ministry of Justice, the Ministry of Social Policy and Youth, the Ministry of Science, Education and Sports, the Ministry of Public Administration, the Ministry of the Interior), the Croatian National Institute of Public Health, the Croatian Health Insurance Fund, the Croatian Employment Service, the Croatian Pension Insurance Fund, and several other bodies are to great extent not comparable.

Conclusion

This article has assessed how legislation and policies to promote equality and nondiscrimination are implemented in Croatia, arguing that equality data are a crucial element of this reconsideration and powerful tools to support the fight against discrimination and exclusion. We have demonstrated that formally the right to equality and the principle of non-discrimination are enshrined in the Croatian legal order. The right to equality not only comprises equality before the law and the right to be equally protected by the state but also means to be equally able to participate in and have equal access to all public services. The principle of non-discrimination explicitly prohibits the exclusion of certain groups (e.g. ethnic minorities, sexual minorities, persons with disabilities, women) from particular areas such as education, labour market or access to services.

As demonstrated above, numerous acts in the Croatian legal system either explicitly ban discrimination or contain provisions on personal data. However, although personal data are collected by numerous Croatian official institutions, a systematic collection thereof that would allow for disaggregated data by gender, age, ethnicity, race, sexual orientation, education, type of disability, health, housing, etc. has not yet been put in place in Croatia. It has been demonstrated above that personal data in Croatia are not collected specifically for equality related purposes, but rather for general administrative, societal or statistical purposes. Legal obligations to collect data remain limited to duties of equality bodies to monitor (in)equality and to publish reports on the prevalence of discrimination as well as to the Statistical Office to collect statistical data. From the analysis of legal documents and practices of public institutions, we can conclude that the equality data collected in Croatia is inadequate, comes from a variety of sources and is far from homogeneous with respect to definitions and data collection methods. Personal data is collected in Croatia on the basis of self-identification for all grounds and sometimes also third-party categorisation, for example when it comes to realisation of the rights of national minorities (particularly regarding Roma minority). The sources of data are by at large official surveys, where self-identification is usually the method.

There was an attempt to establish the Equality Database, that was supposed to be set up at the Government Office for Human Rights and National Minorities, but the Database has never become operational. The most elaborated diversity monitoring has been conducted by several NGOs active in the anti-discrimination field and who advocate for certain vulnerable groups (e.g. national minorities, immigrants, LGBTI persons, etc.). However, in order to facilitate the proper understanding and interpretation of the equality data, a wide understanding on equality data collection as not an end in itself, but a means to achieving equality and non-discrimination should prevail among the Croatian public servants and human rights practitioners. In addition, a national data hub on equality and non-discrimination should be set up to collate and display the data and related information identified in the mapping exercise and, thereby, enhance the accessibility and use of equality data by different stakeholders. The inter-institutional working group could be tasked with setting up the data hub, for example, in the form of a dedicated webpage and coordinating its further development. The hub could be hosted by the Government Office for Human Rights and National Minorities that would be coordinating the inter-institutional working group. Such data hub could provide an overview of existing sources of equality data, referencing where the information can be accessed. That would allow that data become specifically collected for equality related purposes, and not merely for general administrative, societal or statistical purposes.

Bibliography

Chopin, I., Farkas, L., & Germaine, C. (2014). Antecedents: European-level research and legal framework. In C. Hermanin & A. Atanasova (Eds.), *Ethnic origin and disability data collection in Europe: measuring inequality – combating discrimination* (pp. 21–29). Open Society Foundations. <http://www.jstor.org/stable/resrep27134.6>

Djordjević, L. (2020) 'Introduction: Ethnic data and minority protection', *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 19(2), pp. 1-13. Available at: https://www.ecmi.de/fileadmin/redakteure/publications/JEMIE_Datens%C3%A4tze/Jemie_2020_2/01_Introduction_Djordjevic.pdf

Djordjević, L. (2021) 'Processing of Ethnic Data: Juggling between Data Protection and Diversity Management'. In: Ventura et al. (eds.), *Boosting European Security Law and Policy*. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane. pp. 203-234.

European Commission (n.d.) *Non-Discrimination – Know Your Rights* (Online). Available at: https://ec.europa.eu/info/aid-development-cooperation-fundamental-rights/your-rights-eu/know-your-rights/equality/non-discrimination_en

European Commission High Level Group on Non-discrimination, Equality and Diversity (2021) 'Guidance note on the collection and use of equality data based on racial or ethnic origin. Luxembourg: Publications Office of the EU'. (Online). Available at: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/guidance_note_on_the_collection_and_use_of_equality_data_based_on_racial_or_ethnic_origin.pdf

Horvat, A. (2008). 'Novi standardi hrvatskoga i europskoga antidiskriminacijskog zakonodavstva.' *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 58(6), pp. 1453-1498.

Makkonen, T. (2007) *Measuring Discrimination. Data Collection and EU Equality Law*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Available at: <https://www.tandis.odihrl.pl/bitstream/20.500.12389/19825/1/03245.pdf>

Makonnen, T. (2016) *European Handbook on Equality Data. 2016 Revision*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at: <https://www.humanconsultancy.com/downloads/684-european-handbook-on-equality-data-2016-revision>

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2018) *A Human Rights-based Approach to Data - Leaving No One Behind in the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Available at: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/HRIndicators/GuidanceNoteonApproachtoData.pdf>

Pap, A. (2020) 'Ethnic Data Protection and Collection: The Case of Hungary', *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 19(2), pp. 14-46. Available at: https://www.ecmi.de/fileadmin/redakteure/publications/JEMIE_Datens%C3%A4tze/Jemie_2020_2/02_Pap.pdf

Simon, P. (2013) 'Collecting ethnic statistics in Europe: a review'. In Simon & Piché (eds.) *Accounting for Ethnic and Racial Diversity. The Challenge of Enumeration*.

London and New York: Routledge, pp. 10–35.

Farkas, L. (2017) *Data Collection in the Field of Ethnicity*. Luxemburg: Publication Office of the EU. Available at:

https://ec.europa.eu/newsroom/just/document.cfm?action=display&doc_id=45791

Willis, C. (2020) 'An overview of the UK's approach to ethnic data collection in the context of the Framework Convention on the Protection of National Minorities', *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues*, 19(2), pp. 47-75. Available at: https://www.ecmi.de/fileadmin/redakteure/publications/JEMIE_Datens%C3%A4tze/Jemie_2020_2/03_Willis.pdf

Willis, C. (2021) 'Ethnic Data Collection in the United Kingdom: The Outlying Case of Northern Ireland'. In. Ventura et al. (eds.), Boosting European Security Law and Policy. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane. pp. 235-256.

ANADOLU'DA HAMAM-YIKANMA KÜLTÜRÜ VE MEKANI
BATH-BATHING CULTURE AND SPACE IN ANATOLIA

Gülnisa ŞENOL

Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı,

ORCID ID: 0000-0002-7890-7716

Pınar DİNÇ KALAYCI

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü,

ORCID ID: 0000-0002-1932-9477

ÖZET

Antik Çağ'dan başlayarak temel ihtiyaçlardan biri olan bedensel ve ruhsal temizlenme eylemini gerçekleştirmek amacıyla zaman çizgisinde var olmaya çalışan hamam mekânı, Anadolu yıkanma kültürünün de yegâne bir parçası olmuştur. Tunç ve Demir Çağı'nda gelişmiş şekilde su ve drenaj sistemleri bulunan yıkanma odalarından zamanla kentsel yaşamın yapıtaşını oluşturan hamam-gymnasium kompleksleri, kubbeli ve yüksek tonozlu iç mekanlar, simetrik / asimetrik plan tipleri, eğimli ve dairesel mimari elemanların kullanılması yolunda çeşitli tasarımsal adımlar atılmıştır. Sadece tasarımsal ve teknik anlamda gelişmeyi hedefleyen bir bakış açısı olmamakla birlikte toplumun geneline hâkim olan gündelik kültürel bir alışkanlığın devamlılığının sağlanması da önemsenmiştir. Fiziksel ve psikolojik bir rahatlamayla birlikte memnuniyet verici bir deneyim olarak karşımıza çıkan hamam ve yıkanma geleneği, berrak su ve buharlı mekanla bütünleşerek yüzyıllardır vazgeçilemeyen bir olgu haline gelmiştir. Yunan *gymnasiumu* ve Roma hamamını planlama ve tasarım anlamında bir araya getirerek kullanan Anadolu'da, hamam kültürünün nasıl yaşatıldığı bu anlamda bir merak konusu olmuştur. Bu çalışmada; Anadolu toprakları üzerinde yer tutan dini, sosyal, kültürel ve özellikle mimarlık bağlamlarında farklı medeniyetlerden esinlenen ve devam ettirilen hamam mekânı olgusunun değişim ve dönüşüm aşamalarını irdelenmek amaçlanmıştır. Tarihsel zaman akışı içerisinde yer tutan örnekler üzerinden hamam kültürü-mekanının değişen öncelikleri ve devamlılığının sağlanması konusunda gayret gösterilen özelliklerine değinilmiştir. Anadolu'daki hamam yapılarının özellikle mimarlık tarihi boyunca kendine nasıl bir yer bulduğu, sosyal yaşamdaki yeri, günümüze kadar hangi aşamalardan geçtiği ve günümüzdeki karşılıkları konularına odaklanılmıştır. Oldukça uzun bir geçmişe sahip olan ve tüm uygarlıklar boyunca bir gereklilik haline gelen hamam kültürünün Anadolu'daki örnekler üzerinden durumunun sorgulanması önemli görülmüştür. Çalışmanın sonucunda; tarihi bir terim haline gelmiş olan Türk hamamı ve yıkanma kültürünün geleceği hakkında öngörülerde bulunulmuş, geleneğin sürekliliğinin sağlanması bakımından değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu'da Hamam Kültürü, Yıkanma Kültürü, Hamam Mekânı, Toplumsal Yaşam, Mekânsal Analiz, Hamam Geleneği

ABSTRACT

Starting from the Ancient Age, the bath space, which tried to exist in the timeline in order to perform the physical and spiritual cleansing action, which is one of the basic needs, has also become a unique part of the Anatolian bathing culture. Various design steps were taken towards to use bath-gymnasium complexes, domed and high vaulted interiors, symmetrical / asymmetrical plan types, inclined and circular architectural elements, which formed the building blocks of urban life over time, from the bathing rooms with developed water and drainage systems in the Bronze and Iron Ages. Although it is not only a point of view aiming at development in design and technical terms, it is also important to ensure the continuity of a daily cultural habit that dominates the society in general. The tradition of bathing and bathing tradition, which is a satisfying experience along with physical and psychological

relaxation, has become an indispensable phenomenon for centuries by integrating with the clear water and steamy space. In Anatolia, which uses the Greek gymnasium and the Roman bath together in terms of planning and design, it has been a matter of curiosity in this sense how the bath culture is kept alive. In this study; it is aimed to examine the stages of change and transformation of the phenomenon of the bath space, which is inspired and maintained by different civilizations in religious, social, cultural and especially architectural contexts on Anatolian lands. Through the examples that take place in the historical flow of time, the changing priorities of the bath culture-space and the features of efforts to ensure its continuity are mentioned. It is focused on how the bath structures in Anatolia have found a place for themselves especially throughout the history of architecture, their place in social life, which stages they have passed through until today and their counterparts today. It has been considered important to question the status of the bath culture, which has a very long history and has become a necessity throughout all civilizations, through the examples in Anatolia. As a result of the study; predictions have been made about the future of the Turkish bath and bathing culture, which has become a historical term, and evaluations have been made in terms of ensuring the continuity of the tradition.

Keywords: Bath Culture in Anatolia, Bathing Culture, Bath Space, Social Life, Spatial Analysis, Bath Tradition

1. GİRİŞ

Antik Çağ zamanlarında dönemin kültürel, ekonomik dini, siyasi fonksiyonları kentte bulunan kamusal yapılara ve bu yapıların kentsel yerleşimde nerede konumlanacağına etki etmektedir. Yıkınma eylemiyle birlikte entelektüel bir kapsama sahip olan hamam mekânı, farklı medeniyetlerde oldukça dikkatli ve özenli şekilde ele alınan kurumlar olagelmıştır. Oldukça eski bir geçmişe sahip olan yıkınma kültürü, kendini kapalı bir mekânda gerçekleştirebilmek için farklı arayışlar içerisinde kendini bulmuştur. Roma döneminde görkemli ve anıtsal yapılar haline gelen hamamlar, yıkınma işlevinin yanı sıra çeşitli kültürel ve sosyal aktivitelerin yapılabildiği devasa kurumlar haline gelmiştir. Yalnızca doğduğu coğrafyada değil farklı bölgelerde de yayılım gösteren hamam mekânı, yerleştiği her alanda benimsenen kültür ve inanç sistemine uygun olarak kendine yer edinmiştir.

Anadolu'da da kendisine yakın bir coğrafyada hüküm süren Roma İmparatorluğu'nun etkileri görülmektedir. Farklı plan tipolojileri oluşturularak, arazi şartlarına uygun konumlanan ancak mekân sıralaması olarak Osmanlı döneminde dahi aynı düzenin korunduğu planlamalar görülmektedir. İnsanlık tarihi için oldukça önemli olan ve temizlenme, arınma, rahatlama gibi pek çok fayda sunan hamam ve yıkınma kültürünün Anadolu topraklarında nasıl bir gelişim gösterdiği; cami, konut, medrese, darüşşifa gibi gerekli yapılar arasında kendine nasıl bir yer edindiği, toplumun o zamanki durumunda kendini nasıl koruduğu ya da unutulduğu; son haliyle Türk hamamı olarak anılan kültürün günümüzdeki ve gelecekteki durumunun ne olabileceği; geleneksel hamam yapılarının sosyal ve işlevsel geçerliliğinin devam edilebilirliği; bir geçerliliği yoksa yeniden canlandırılabilme durumu gibi konulara cevap bulabilmek adına bu çalışma önemli görülmüştür. Günümüze miras olarak gelen ve ayakta olan hamam yapılarını üstün bilgilerle restore etmenin yanında yapıya yeni bir ruh vererek bugünün dünyasında işleyebilir hale getirmek gerekmektedir. Hamam yapılarının bugünün toplumunda bir anlam ifade edebilmesi ve kabul edilip bir yaşam pratiği haline getirilebilmesi noktasında zamana uygun düzenlemeler yaparak yeni anlamlar kazandırmak hamamların kullanılabilirliğini arttırabilir mi? Bu noktada turizm sektörü devreye girerek hamam kültürüne hizmet sunabilecek bir gayret göstermelidir. Günümüzde SPA kapsamında yer alan Türk hamamı geçmişin küçük semt hamam geleneğini ne derece yansıtabiliyor? SPA mekanlarını Türk hamamının ruhu ve organizasyonu ile bağdaştırmak çabası bir sonuç verebilir mi ya da bunu yapmak tercih edilebilir mi? Tüm bu sorulara cevaplar bulmak amacıyla tarihsel süreç boyunca hamam mekânının gelişimi irdelenmiş ve zaman çizelgesi oluşturularak yapılar incelenmiştir. Anadolu coğrafyası özelinde hamam ve yıkınma kültürünün geldiği nokta ve geleceği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Medeniyetler boyunca süregelen ve temel ihtiyaçlar arasında bulunan yıkınma eylemi, hamam mekanlarında gerçekleştirilmek üzere yer edinmiştir. Bu çalışma kapsamında da Antik Yunan ve Roma

dönemi hamam yapıları, bir bakış açısı oluşturabilmek adına öncelikli olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın en önemli noktasını Roma İmparatorluğu'nun Anadolu coğrafyasında inşa ettiği hamamlar oluşturmaktadır. Anadolu'nun hamam kültürüne sunduğu en önemli katkı, Yunan gymnasium yapılarındaki sütunlu palaestra ile Roma hamamının büyük kemerli salonlarını bütünleştirdiği yepyeni bir mimari oluşumdur. Bu oluşum, kültürel, dini, ekonomik, sosyal vb. birçok sebeple kendini göstermiştir. Hayat bulduğu coğrafyalarda bir arayış içinde olarak kendini yenileme imkânı bulan hamam kültürü, bu şeklide unutulmayarak paylaşılmıştır. Zamanla Roma döneminin parçalanmasıyla ortaya çıkan Doğu Roma İmparatorluğu ve zamanla adını alan Bizans İmparatorluğu'nun kendine miras kalan bu yapıları ne şekilde değerlendirdiği ve hangi noktaya taşıdığı incelenmiştir. Bizans döneminde çeşitli sebeplerle çok fazla yeni örneği görülmeyen hamam yapılarının inşası zamanla duraksamıştır. Türklerin farklı coğrafya ve toplumlarda biriktirdiği kültürel etkileşimler Anadolu coğrafyasında yer edinerek “Türk Hamamı” algısının oluşmasına zemin oluşturmuştur. Bu algının somut örnekler üzerinden incelenerek ifade ettiği anlamı sorgulamak amaçlanmıştır. Günümüz kapsamında değerlendirildiğinde geleneksel kültürün yaşatıldığı mekanların varlığını sürdürmeye devam etmesinin yanında farklı oluşumlar benimsenerek tedavi, sağlık, rahatlama, güzellik gibi amaçlarla hizmet veren yapıların çokluğu da göz ardı edilememektedir.

Çalışmada, “Anadolu’da Hamam Kültürü, Yıkama Kültürü, Hamam Mekânı, Toplumsal Yaşam, Mekânsal Analiz, Hamam Geleneği” anahtar kelimelerini içeren bilimsel bir literatür taraması yapılmıştır. Literatür kapsamında tarihsel kronolojiye uygun olarak hamam mekânı incelenmiştir. Hamam mekanının planlama biçimi ve tasarımsal yaklaşımı ile birlikte hamamın sosyal yaşamdaki yerinin ne olduğu da araştırılmıştır. Çalışmada incelenen yapıların seçiminde, Romalıların yerleşim gösterdiği Anadolu’nun batı kesimlerinde yer alan, temeli Antik Çağ’a dayanan Anadolu hamam-gymnasium örnekleri tercih edilmiştir. Çalışmada hamam mekanını bir süreç olarak analiz etmeyi pratikleştiren ve bir çıkarım yapabilmeyi sağlayan zaman çizelgesi oluşturulmuştur. Tüm incelemeler tamamlandıktan sonra günümüz ve gelecek zaman hamam kültürü ve mekâna yansımaları üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

3. HAMAM MEKÂNINDA TARİHSEL SÜREÇ VE MEDENİYETLER KAPSAMINDA MEKÂNSAL DEĞİŞİMLER

3.1. Yıkama Kültürünün Kökenleri ve Antik Yunan Dönemi Hamam Mekânı

Homeros’un “İlyada ve Odysseia” adlı eserinde o zamanın yıkama kültürü hakkında bilgi veren bölümler görülmektedir. Yıkama eylemi yalnızca bedenin temizlenmesi amacıyla değil aynı zamanda kendini güzel ve iyi hissetmek ve ruhun arınması amacıyla yapılmaktadır. Bu eserde yıkama kültürünün var olduğu anlaşılmakta ancak banyo mekanının nasıl bir alan olduğuna dair bilgiye ulaşılamamaktadır. Yapılan kazı çalışmalarında küvetler bulunmuştur. Bu küvetler sabit olmamakla birlikte taşınabilir ve ihtiyaç olduğunda basit planlanmış banyo mekanlarında ısıtılan suyun küvete taşınmasıyla kullanılmaktadır. Homeros yaklaşık olarak MÖ 8. yüzyılda yaşamış olsa da bu dönem ve daha öncesine ait arkeolojik veriler mevcut olmadığı için bu eserden hareketle zamanın yıkama eyleminin küvet kullanılarak gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Homeros’un yaşadığı dönemde anlattıklarının bir göstergesi olarak MÖ 7. yüzyıla tarihlenen Kıbrıs’ta “pişmiş toprak figür” zamanın yıkama kültürünü yansıtmaktadır. Şahin (2009) çalışmasında “Herodotos Tarihi” kitabından, “... tohum tase değince tütmeye başlar ve öyle bir buğu çıkar ki, bizim Yunanistan’daki hamamlarda bile bu kadar boğucu buğu olmaz...” bir alıntıda bulunmuştur. Buradan hareketle, Herodot döneminde (MÖ 5. yüzyıl) sadece yıkama amaçlı yapılan banyo mekanlarının bulunduğu ve hem suyun hem de mekanların ısıtıldığı şeklinde bir çıkarım yapılmaktadır. Bu aslında günümüz hamam mekânı yaklaşımına benzer bir durumdur (Şahin, 2009, s. 27-39).

Resim 1. Kıbrıs'ta Pişmiş Toprak Figür (Şahin, 2009, s. 30).

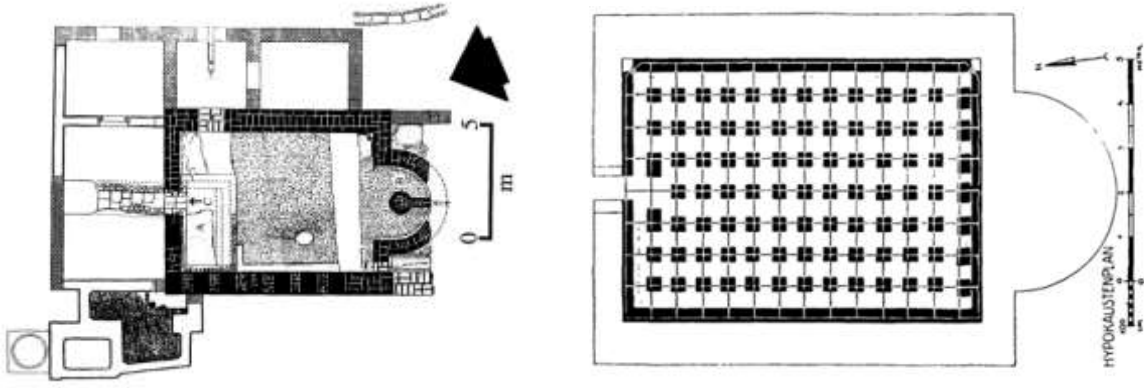
Yıkanma eylemi için kullanıldığı düşünülen ilk mekanlar (banyo odaları) “Girit adasında MÖ 17-16. yüzyıllara tarihlenen Knossos Sarayı”nda görülmektedir. Genf’te (İsviçre) bulunan “Musée d’Histoire” yer alan “Minos Küveti” bahsedilen ilk banyo odaları içinde kullanılan eşyalar hakkında bilgiler sunmaktadır. Kıbrıs’ta bulunan pişmiş toprak figür ve bu küvete boyut olarak bakıldığında oturarak değil de ayakta yıkanma eyleminin gerçekleştiği görülmektedir. Daha geç dönemlerde görülseler de oturarak yıkanma imkânı sunan küvetler Atina Agorasında gözlemlenmiştir (Şahin, 2009).

Resim 2. Resimli Banyo Küveti (Şahin, 2009, s. 36).

Resim 3. Atina Agorasında Bulunan Banyo Küveti (Şahin, 2009, s. 37).

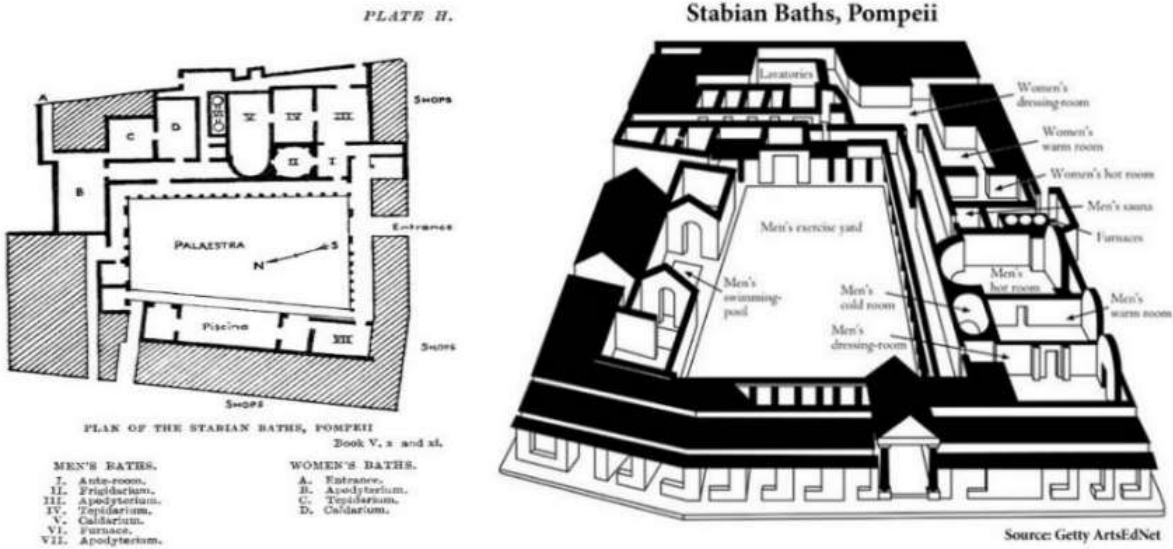
Arkeolojik çalışmalara bakıldığında hamam yapılarının MÖ 5. yüzyıla dayandığı görülmektedir. Bu dönemde Yunan hamamı olarak bilinen, dairesel planlı sıcak bir mekân ve kare ya da dikdörtgen planlı mekanların bu sıcak mekânı çevrelediği plan şeması görülmektedir. Buhar ve mangal kullanılarak ısıtılan penceresi bulunmayan dairesel planlı mekanlar, terleme ve yıkanma odası şeklinde kullanılmıştır (Avcı, 2020, s. 196; Şahin, 2009). Bu tür hamamlara Gela, Gortys, Eretria ve Olympia örnek verilebilir. En erken örnekler olarak hamam kültürünün temelini oluşturan yıkanma küvetleri; daha sonra yıkanma geleneğine farklı işlevler yükleyen medeniyetler için atletizm ve spor faaliyetlerine yer veren yıkanma yapılarına öncü olmuş, gymnasiumlarda terleme ve yıkanma mekanlarının var olmasına olanak sağlamıştır (Şahin, 2009). MÖ 5. yüzyıla tarihlenen Olympia Hamamı örneği, sıcak mekânı dikdörtgen planlı olan ve güney cephesinde yarım daire şeklinde apsis bölümünün bulunduğu yapı olarak klasik şemadan farklılaşmaktadır. Bu şemada, hamamda yer alan ter banyoları ve bu mekanların ısıtılmasında kullanılan “sobalı ısıtma sistemi” görülmektedir (Avcı, 2020, s. 197). Bu sistem, Roma döneminde oldukça gelişmiş “hypocaust” sisteminin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. Olympia Hamamı; duş bölümü, sıcak suyun kullanıldığı sıcak mekân, soğuk suyun kullanıldığı yüzme havuzu ve ısıtma sistemiyle temel bir hamam tipolojisinin meydana getirildiğini göstermektedir (Şahin, 2009).

Resim 4-5. Olympia Hamamı Planı ve Hypocaust Sistemi (Fagan, 2001, s. 405; Avcı, 2020, s. 197).

3.2. Antik Roma Dönemi Hamam Mekânı

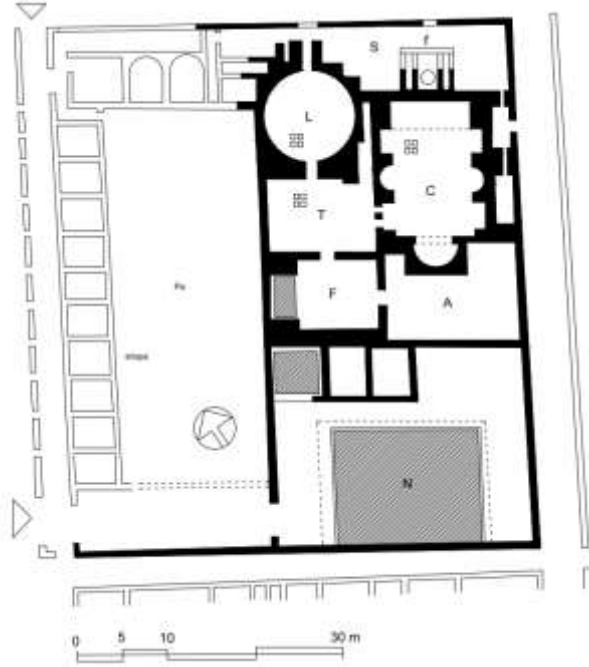
Roma uygarlığı, Erken Dönem (İmparatorluk Öncesi) ve İmparatorluk Dönemi şeklinde iki farklı dönem olarak sınıflandırılabilir. İmparatorluk öncesi dönemde halkın kullanımı için hamam yapıları bulunmazken İmparatorluk Döneminde hamam yapımına oldukça önem verildiği görülmektedir (Mazlum, 2019). Roma hamamları, Yunan “balancia” ve terleme tedavi mekanlarına “hypocaust” adı verilen ısıtma sisteminin eklenmesiyle “thermae” adını alarak gelişme göstermiştir. Roma İmparatorluk Döneminde hamam yapıları, kentsel yaşamın yegâne parçası olarak düşünülmüş ve ele geçirilen bölgelerde “Romalılaştırma” politikasının yerleştirilmesinde oldukça önemsenen yapılar olmuştur (Mert, 2009). MÖ 2. yüzyıldan itibaren Roma’da Stabia Hamamları olarak adlandırılan, kendinden sonraki yapılar için öncü niteliğinde olan halka açık hamamlar kendini göstermiştir (Yegül, 2006). MS 1. yüzyıla gelindiğinde ise, önemli bir sosyalleşme mekânı olarak görülen kamusal hamamlar gündelik hayatta günün akışı içerisinde özel bir seremoni anlamı da kazanmıştır (Mert, 2009). Halka açık olan kamu hamamları yıkanma mekanlarının yanında konferans salonları, kütüphaneler, yüzme havuzları, yürüyüş yolları, bahçeler ve spor alanlarından oluşmaktadır. Hamamlar; iş toplantısı, arkadaşlar için buluşma yeri veya çeşitli yemek davetleri amacıyla da kullanılabilen çok fonksiyonlu yapılar olarak görülmüştür (Mert, 2009).

Resim 6. Stabia Hamamı Planı ve Aksonometrik Perspektifi (Mazlum, 2019, s. 59).

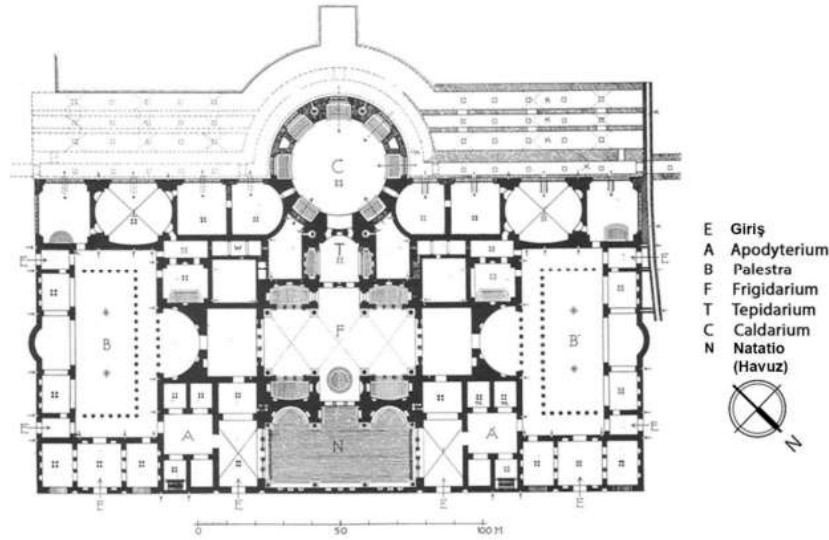
“Stabia Hamamları (MÖ 2. yüzyıl), Cumhuriyet Dönemi Hamamları (yaklaşık olarak MÖ 100-80), Forum Hamamları (yaklaşık olarak MÖ 80) ve Merkez Hamamları (MS 79)” şeklinde tarihlenen, Pompeii’de bulunan erken dönem örnekleri arasında yer alan ve Roma hamamı için belirli şemayı oluşturup geliştiren hamam örnekleri bulunmaktadır. Gelişmiş “hypocaust” ısıtma sisteminin kullanıldığı erken örnekler ise MÖ 2. yüzyıldan itibaren kendini göstermiştir (Yegül, 2006). Hamamlar

dört temel mekândan oluşmaktadır: “apoditerium (soyunma)”, “frigidarium (soğuk yıkanma)”, “tepidarium (ılıkılık)” ve “caldarium (sıcak yıkanma)” (Mert, 2009). Hamam yapısına palaestradan giriş yapılır ve burada fiziksel egzersiz çalışmaları yapılır. Daha sonra günümüzde de alışık olduğumuz soğuk mekân, ılık mekân, terleme ve sıcak mekân şeklinde bir sıralama izlenerek rahatlama sağlanır. Sıcak mekândan sonra masaj, güneş banyosu gibi farklı hizmetlerin verildiği bölümlerden de yararlanılabilir. Günlük yaşamda önemli vakit geçirme yapıları olarak kullanılan hamamlarda bu aşamalardan sonra servis odalarına geçiş yapılabilir (Daşbacak, 2006).

Resim 7. Kuzey Hamamları Planı, Lugdunum Convenarum (Fransa) (Yegül, 2006, s. 67 planı altlık olarak kullanılmıştır).

Roma’da imparatorlar ya da devlet adamları tarafından inşa ettirilen anıtsal ve görkemli hamam yapılarında standartlaşmış tek bir mekân diziliminin farklı türemeler yapılarak kullanıldığı görülmektedir (Avcı, 2021). Bu hamam yapılarına Agrippa, Titus, Nero, Traianus, Caracalla ve Diocletian Hamamları örnek olarak gösterilebilir. Belirlenen araziye hamam yapısı merkeze oturtulduktan sonra genellikle dikdörtgen bir alanda merkezi bir aks belirlenerek simetri oluşturulur ve mekanlar yan yana ya da arka arkaya mekân sıcaklık sıralamasına göre dizilir. İmparatorluk hamamlarında temel mekanlar varlığını korurken “heliocamius” adında güneş banyosu yapmak için kullanılan ve dış mekâna büyük kemerler aracılığıyla açılan mekanlar da yer almıştır. Ayrıca tepidarium ya da direkt olarak ısıtma mekanının yanına yerleştirilen, (hypocaust ısıtma sistemiyle aktarılan sıcak hava ile terleme imkânı sunan) ter banyosu da denebilen “locanicum” mekânı bu dönem hamam yapılarında sıklıkla görülmektedir (Avcı, 2021). Yunan yapılarında olduğunun aksine Roma hamam yapılarında, açıklıklar tonoz ve kubbelerle geçilerek ağırlıklar kemerler aracılığıyla zemine aktarılmıştır (Mazlum, 2019).

Resim 8. İmparatorluk Dönemi Örneklerinden Caracalla Hamamı Planı (Bostan ve Urfalıoğlu, 2022, s. 9).

Resim 9. Caracalla Hamamının Günümüz Kalıntıları (Kaynak: URL-1).

4. ANADOLU'DA HAMAM MEKANININ KÖKENLERİ VE ZAMAN İÇERİSİNDE VAR OLAN MEKANIN DÖNÜŞÜMÜ / YENİ OLANIN FARKLILIĞI

Anadolu'da hamam gelenekleri çok eski tarihlere dayanmakta ve geçmiş zamandan pek çok kültürü kapsamaktadır. Hamamlar, Antik Çağ'da sıklıkla rastlanan yapı türlerindendir. Yıkama kavramı, özellikle Romalılar olmak üzere temizlik için bir gereklilik yaklaşımından ziyade hamam mekanıyla bütünleşen bireysel bir tazelenme ve kökeni oldukça derinlere uzanan kültürel bir alışkanlık ve en önemlisi bir sosyal bir kurumdur. Bu kurumlar eski gelenekleri ve inanç sistemini anlayabilmek için yol gösterici somut temsilcilerdir (Yegül, 2017). Anadolu'da varlık gösteren Helenistik gymnasium gelişmiş planlamasında soğuk ve sıcak yıkanma birimleri ayrı ayrı yerlerini almıştır. Palaestra ya da loutron denilen soğuk yıkanma bölümlerinin Helenistik dönem sonlarına doğru teferruatlı sıcak hamam mekanına dönüşmesinin arka planında, Anadolu'da Yunan gymnasium ve Roma hamamı birleşiminin özel bir sonucu yer almaktadır.

Roma İmparatorluğu'nda MÖ 27-MS 14 yılları arasında hüküm süren Augustus döneminden başlayarak geç Antik Çağ'a kadar devam eden süreçte, halk hamamları Anadolu'daki altın çağını yaşamıştır.

Hamamlar, oldukça çeşitli etnik kökeni barındıran, heterojen bir toplumda hayırseverlik bağlamında birlik, beraberlik, eşitlik ve aidiyet hissini yaşatmak için destek olmuşlardır. Antik Roma’da ve Osmanlı’da hamama gitmenin vermiş olduğu keyif, bu eylemin hem fiziksel hem ruhsal olarak memnuniyet verici bir deneyim şeklinde hissedilmesinden kaynaklanmaktadır (Yegül, 2017). Romalıların Asya’da bulunan toprakları olarak Anadolu oldukça zengin bir yerdir.

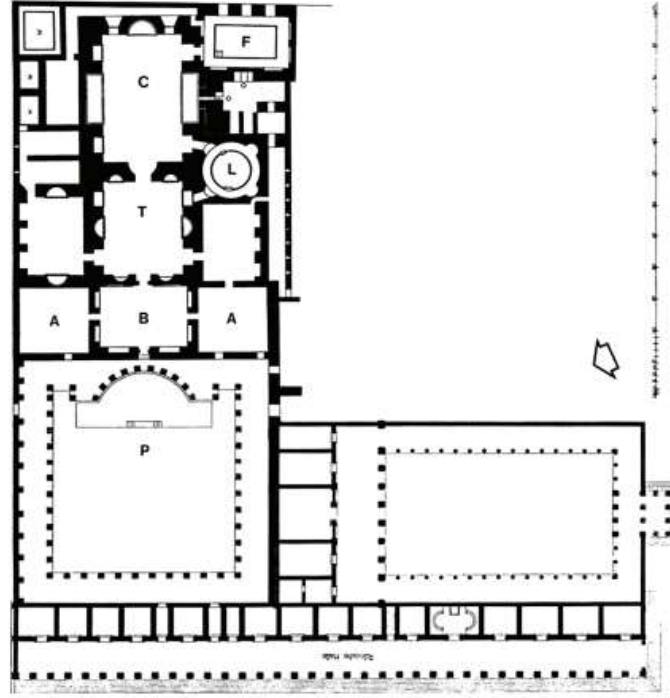
Anadolu coğrafyasının hamam ve yıkanma kültürüne yaptığı en büyük fayda, Yunan gymnasiumlarında bulunan sütunlu palaestra ile Roma hamamının kemerli salonlarını bütünleştiren yeni bir mimari oluşumdur. Anadolu’da yer alan hamam-gymnasium yapıları, Roma’da yer alan “thermae” olarak bilinen büyük imparatorluk hamamlarıyla birlikte 4. yüzyıldan itibaren önemini yitirmeye başlamıştır. Bu tarihle birlikte Batı’da hamam yapımı durmuşken Anadolu’da Bizans’ın sağladığı siyasi denge, kültürel devamlılık için gerekli şartları sağlamıştır. 6. yüzyıla gelindiğinde, “Konstantinopolis ve Antiochia” gibi yerleşimlerde sayı olarak az olsa da yeni hamam kompleksleri inşa edilmiş; kırsal kesimlerde şehirler gitgide küçülme eğilimi gösterse de “balneae” isminde küçük mahalle hamamları varlığı sürdürmüştür. İlerleyen zamanlarda özellikle Orta Çağ ve Bizans’ın doğu bölümünde hamam yapılarının önemini kaybetmesinde başta ekonomik ve teknolojik yetersizlikler olsa da Hristiyanlık dininin artan etkisi de göz ardı edilmemelidir (Yegül, 2017). Orta Çağ’dan günümüze kadar varlığını koruyan Anadolu’daki tıbbi ve termal hamamlar arasında Bursa ve Yalova’daki kaplıcalar Roma Antik Çağı’ndan günümüze hizmet vermesiyle oldukça iyi bilinmektedir.

4.1. Anadolu’da Hamam-Gymnasium Yapı Örnekleri

Pergamon’un son kralı olan III. Attalos, MÖ 133 yılında krallığını Roma’ya bıraktığı zamanlarda; Anadolu’da Yunanca konuşulmakta ve gymnasium’larda Yunan bakış açısı öğretilmektedir. Yaygın olarak kullanılan mimari yapılarda genellikle geleneksel Yunan yaklaşımı hakimdir. Ancak Batı’ya özgü olan ve eğlence, dinlenme mekânı olarak tasarlanan yapılarda bazı değişimler yaşanmıştır. MS 2. yüzyıl zamanlarında kırsal yerleşimlerde yer alan halk hamamları bile yaşamın temel gereksinimleri olarak görülmüştür (Yegül, 2006).

Anadolu’daki hamamlarda inşaat geleneği ve yerel malzeme kullanımını sürdürebilmek için birçok konuda teknik değişiklikler yapılmış ve sosyal kullanımlar açısından da farklılıklar ortaya çıkmıştır. Klasik hamam-gymnasium yapılarında, hamam bölümü yüksek ve sağlam taş duvarlara sahipken palaestra bölümü alçak çatılı ve orta kısmı açık olarak düzenlenmiştir. Aslında bu tür yapılarda hem tasarımsal ve yapısal olarak iki farklı biçim bir araya getirilmiş hem de farklı zaman dilimlerinde tercih edilen MÖ 3. ya da 2. yüzyılın yapısal sadeliğini yansıtan palaestra ile Roma İmparatorluk Dönemi görkemli ve kütsel hamam yapısı birleştirilmiştir. Bu plan şemasının en gelişmiş örnekleri Sardis Hamam-Gymnasium ve Efes Vedius Hamam-Gymnasium yapılarıdır (Yegül, 2009). Anadolu’daki hamamların genel özellikleri arasında çizgisel ve dik formların tercih edilmesi göze çarpmaktadır. Kavisli formların tercih edilmesi, mekanları şekillendirebilmek için kullanılan nişler dışında oldukça azdır. Sardis Hamam-Gymnasium yapısında belirgin kavisli mimari elemanların tercih edilmesi Anadolu’daki nadir örneklerdendir. Kavisli mimari elemanın tercih edildiği diğer bir hamam yapısı ise Kaunos’tadır. Çizgisel ve dik kesişen bir planlamanın tercih edilmesi aslında kullanılan malzemeye de ilişkilidir. Taş malzemenin sıklıkla kullanılması ve Roma’da yaygın olan beton teknolojisinin bilinmemesi, kavisli elemanların kullanımını zorlaştırmıştır (Yegül, 2006).

MS 1. yüzyıl ortalarından itibaren, Anadolu hamam-gymnasium yapıları da özgün bir hal almış, simetrik plan, yerel malzemelerin ve tekniklerin kullanımına rağmen imparatorluk hamamlarının etkisi büyümeye başlamıştır. Anadolu’da yeni bir hamam türünün çıkmasındaki temel neden, Helenistik gymnasium tasarımlarında aranmalıdır ve Erken İmparatorluk Dönemi’ne tarihlenen bir hamam yapısı oldukça önemlidir (Yegül, 2006). Hamam-gymnasium yapılarının en erken örneği, MS 1. Yüzyıla tarihlenen Milet’teki “Vergilius Capito Hamamları”dır (Yegül, 2009). Palaestra ekseninde uzanan bölüm simetrik bir planlamaya sahiptir. Hamam bloku doğudan batıya sıralanan üç mekân dizisinden oluşmaktadır. Palaestra’dan batı salonuna giriş sağlanmaktadır ve salonun her iki yanındaki mekândan palaestra’ya ulaşım mümkündür. Palaestra’nın önden düzenlenmesi ve mimari elemanların hiyerarşik şekilde düzenlenmesi kendini göstermektedir.

Resim 10. Vergilius Capito Hamamları ve Helenistik Gymnasium Planı, Milet (Yegül, 2009, s. 115)

4.2. Hamam-Gymnasium Yapılarında Plan Kategorileri ve Tipolojiler

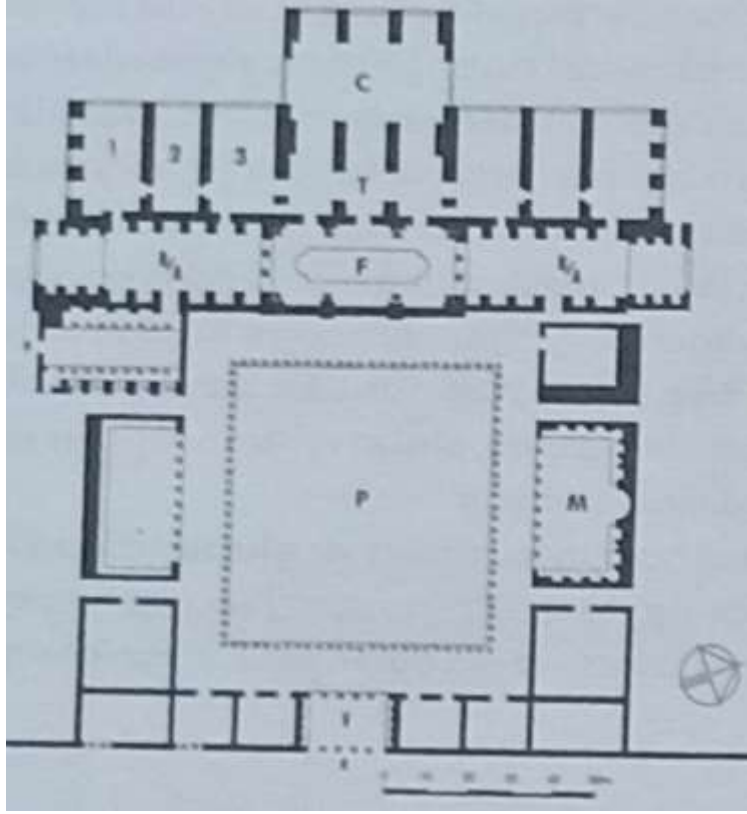
Anadolu’da özgün bir plan tipi ya da bir bölgeyle sınırlanmış olan tipi şeklinde bir sınıflandırma yapmak mümkün değildir. Sık tercih edilen mimari elemanlar, belli oranda tanımlanabilir şemalar ortaya koymak için herhangi bir şekilde kullanılmakta ve ortak özelliği bulunan ancak birbirinden farklılaşan modeller ortaya çıkmaktadır. Özellikle Anadolu’nun batı kıyısında hamam-gymnasium yapılarındaki üç temel simetrik plan şemasının gelişimi öncelikli önem taşımaktadır:

1. Çift sıralanan mekân dizilimlerine;
2. U biçimli salonlara ve ters sirkülasyon şemasına;
3. Hamam bloku ve palaestranın aynı temel aks üzerinde birleştiği şema.

Anadolu’nun güneybatı kesiminde, birinci ve üçüncü şemaya sahip olup malzeme olarak dörtgen taşlar kullanılmıştır. Bir de Anadolu’nun güney kıyıları ve arkasında uzanan dağlık bölümü kapsayan bölge vardır ve burada asimetrik ve ölçek olarak daha küçük hamam yapıları görülmektedir.

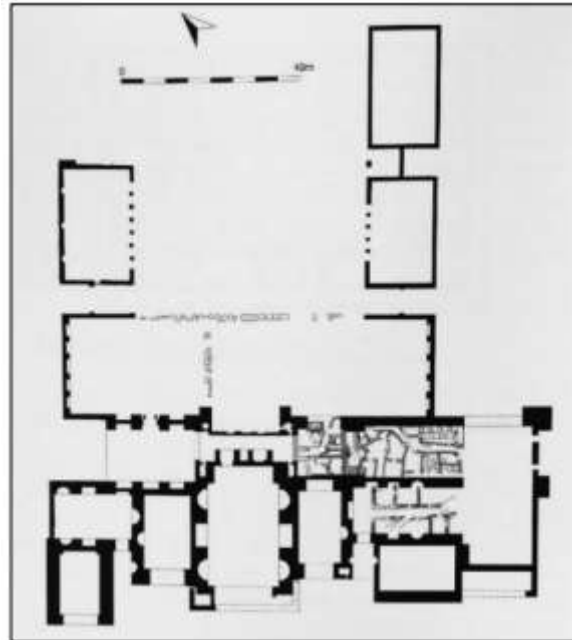
4.2.1. Çift Sıralı Mekân Tipi

Birinci sırada çift sıralanan mekanlardan oluşan gruba erken örneklerinden biri olarak, Efes Liman Hamam-Gymnasium Kompleksi örnek verilebilir (Yegül, 2006). Hamam bloku iki ayrı temel mekândan oluşmaktadır. Batı cephesindeki ve dışarıya dönük mekanlar, birbirine paralel dikdörtgen planlı salonlar halinde üzeri beşik tonozla örtülüdür ve merkezinde dışarıya doğru çıkıntı yapan caldarium yer almaktadır. Bu bölüm içerideki mekanlarla bağlantılıdır ve ısıtılmış yıkanma birimlerinden meydana gelmiştir. Bu mekanların doğusunda yani içeride yer alan mekanlar, aynı ritmik düzeni sağlamakta ve merkezinde frigidarium vurgulanmaktadır. Mimari planlama düzenine bakıldığında, mekanların işlevsel farklılıkları sıralamaya da yansımıştır. İç tarafta kalan mekân dizisi, soyunup-giyinme, spor faaliyetleri ve soğuk banyo için düzenlenmişken; dış tarafta kalan mekân dizisi, sıcak banyo, terleme ve masaj için ayrılmıştır. Sıcak banyo mekanları ile palaestra arasındaki içten dışa sağlanan geçiş, sıcak bölümlere ulaşımı rahatlatmıştır. Palaestra’nın batıdaki hamam bloku ve doğudaki geniş ve açık spor alanı niteliğindeki alanı birbirine bağlama gibi önemli bir işlevi de bulunmaktadır. “Kaisersaal (M)” olarak adlandırılan mekân ve onun tam karşısındaki konferans salonu, palaestra’nın iç ve dış arasında sağladığı bütünleştirici işlevi net şekilde göstermektedir.

Resim 11. Liman Hamam-Gymnasium, Efes (Yegül, 2006, s. 238).

Aphrodisias ve Hierapolis Hamam-Gymnasium Kompleksleri (MS 2. yüzyıl), çift sıralı plan şemasında değerlendirilebilir. Isıtılan mekanlardan oluşan bölümde, alışılmış düzen hakimdir. Caldarium merkezi bir konumda bulunmakta ve uzun kenarı boyunca paralel mekanlar sıralanmaktadır. Dış ve içteki mekân dizileri arasında yer alan, çift şekilde planlanan ve küçük kare planlı frigidarium mekanıdır.

Resim 12. Hamam-Gymnasium Planı, Hierapolis (Mısırlı ve Özgüven, 2020, s. 397).

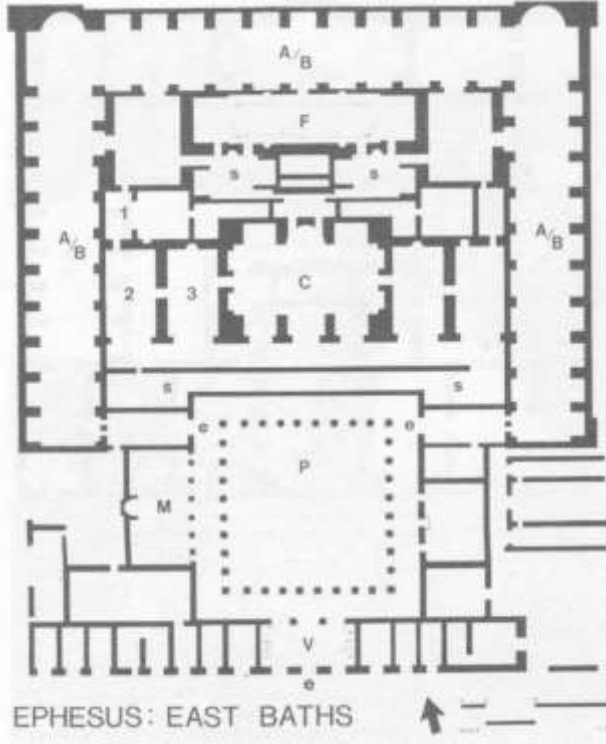
Anadolu'daki hamam-gymnasium komplekslerinin temel plan özelliklerini yansıtan bir diğer yapı, Caracalla Hamamlarıdır. Bu yapı daha karmaşıktır çünkü dıştaki ve içteki mekân dizimleri arasında iki

sıra daha eklenmiştir. Ancak eklenen bu bölümler, iç ve dış mekân dizilimleriyle palaestra arasındaki işlevsel bütünlüğü etkilememiştir.

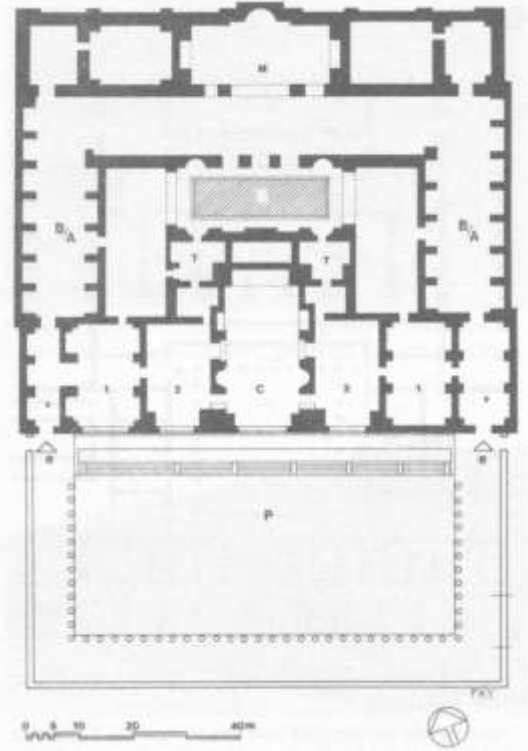
4.2.2. U Planlı Salonlar ve Ters Dolaşım

Bu plan şemasında anıtsal bir koridor ya da U planlı “ambulacrum” hamam blokunu çevrelemektedir. Hamam bloku ile palaestra arasındaki kurgu, bu plan şemasında değişmiştir. U biçimli “ambulacrum” iç kısımda ısıtılan hamam mekanları için bir ısı yalıtımı sağlamaktadır. Ayrıca uzun ve iyi aydınlatılmış olan yüksek tavanlı salonlar, kent için önemli hamam yapılarında hem sivil hem de spor amaçlı kullanılabilecek kapalı meydan ya da iç sokaklar gibi düşünülmüş olabilir. Anadolu’da bu plan şemasına örnek verilebilecek yapılar Efes’te MS 2. yüzyıl zamanlarına ait Doğu Hamam-Gymnasium ve Tiyatro Hamam-Gymnasiumu’dur. Farklı bir diğer örnek ise Alexandria Troas’ta bulunmaktadır (Yegül, 2006).

Doğu Hamam-Gymnasium yapısında palaestra ve ısıtılan mekanlar güney bölümde yer almaktadır. Yapıda dolaşım ters şekilde ilerlemektedir. İlk olarak kuzey yönünde ilerlenmekte ardından ısıtılan mekanları takip ederek güney yönüne ilerlenmektedir. Frigidarium ve palaestra birbirine uzak konumlanmıştır ve spor yapılan alandan frigidariumdaki yüzme havuzuna ulaşım güçleşmiştir. Aynı şema Tiyatro Hamam-Gymnasium yapısında da görülmekte ancak anıtsal koridorlar hamam blokunu tümüyle çevrelemektedir. Hamam bloku ve palaestra arasındaki bağlantı ısıtılan mekân dizisini takip ederek sağlanabilmektedir. Ancak alışılmış olan sıralama bozulmuş ve tersine dönmüştür. Bu sorunun önüne geçebilmek için yapıya doğrudan anıtsal koridorlardan iki ayrı giriş verilmiştir.

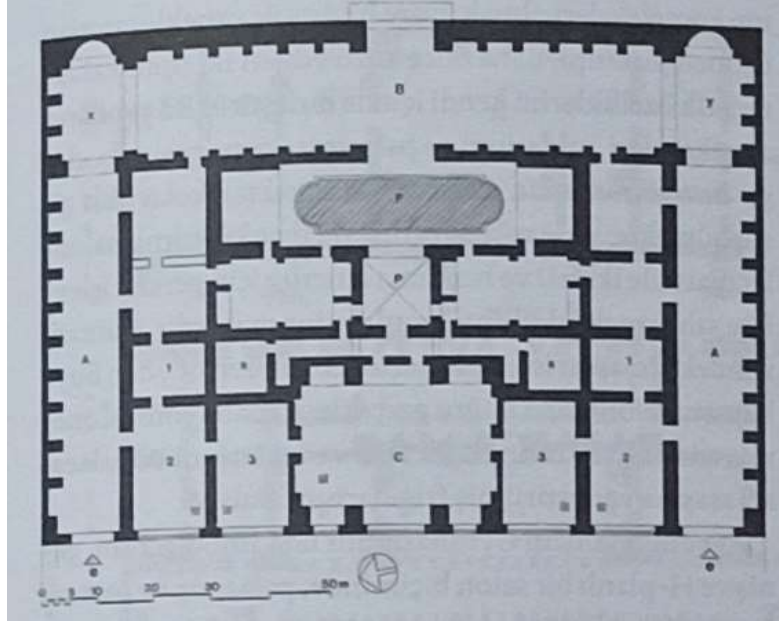

Resim 13. Doğu Hamam-Gymnasium Planı, Efes (Kaynak: URL-2)

Resim 14. Tiyatro Hamam-Gymnasium Planı, Efes (Kaynak: URL-2)

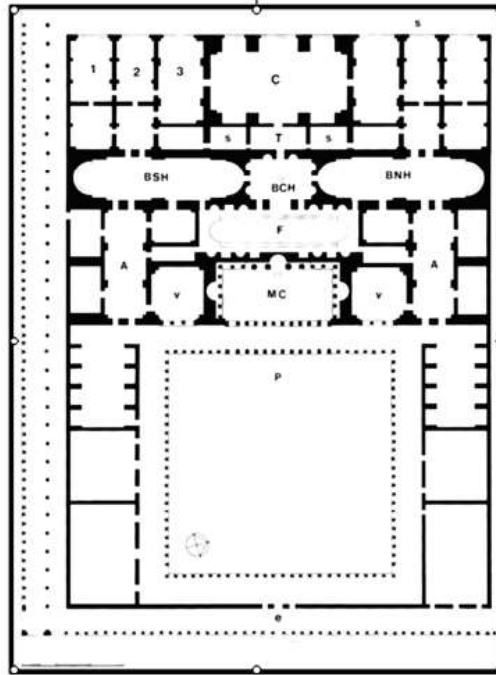
Alexandria Troas ve Doğu Hamam-Gymnasium yapıları coğrafi olarak birbirlerine uzak olsalar da plan bakımından oldukça benzerdir (Yegül, 2006). Ancak Alexandria Troas’taki palaestra’nın yeri ve hamam bloku ile bağlantısı henüz belirlenememiştir. Ancak mevcut yapının batısında yer alan bir palaestra ise Doğu Hamam-Gymnasium yapısıyla bağlantısı yakınlaşacaktır. Genel planlama şeklinin dışında kalan etkiler de bu yapıda görülmektedir.

Resim 15. Hamam-Gymnasium Planı, Alexandria Troas (Yegül, 2006, s. 247).

4.2.3. Hamam ve Palaestranın Aynı Eksen Üzerinde Birleştikleri Yapılar

Bu şekilde planlanan yapıların ana eksenleri, caldarium-palaestra doğrultusunda olup doğu-batı yönündedir. Palaestra, dışta yani batıda yer alan ısıtılmış salonlar ve hamam mekanlarıyla bağlantılı şekilde düzenlenmiştir. Hamam iç mekânı içerisindeki sirkülasyonda, aynı eksen boyunca yer alan caldarium ve palaestra arasında frigidarium yer almaktadır. Palaestranın düzenleniş biçimi bu plan türünde önemlidir. Palaestra, hamam blokunda yer alan servis mekanlarıyla ilişkili olduğu için bu düzenleme Efes Liman Hamam-Gymnasium Kompleksi'ndeki planlamayı izlemektedir (Yegül, 2006). Palaestra'da yer alan Kaisesaal (M / İmparator Salonu) dikkat çekmektedir. Böylelikle "İmparatorluk Kültü" ve "devlet dini" politik seviyede hamam yapılarında da temsil edilmektedir (Yegül, 2009). Bu salon hamam bloku ile aynı cephelyi paylaşmakta ve yanlarında eş kare planlı salonlar düzeni vurgulamaktadır.

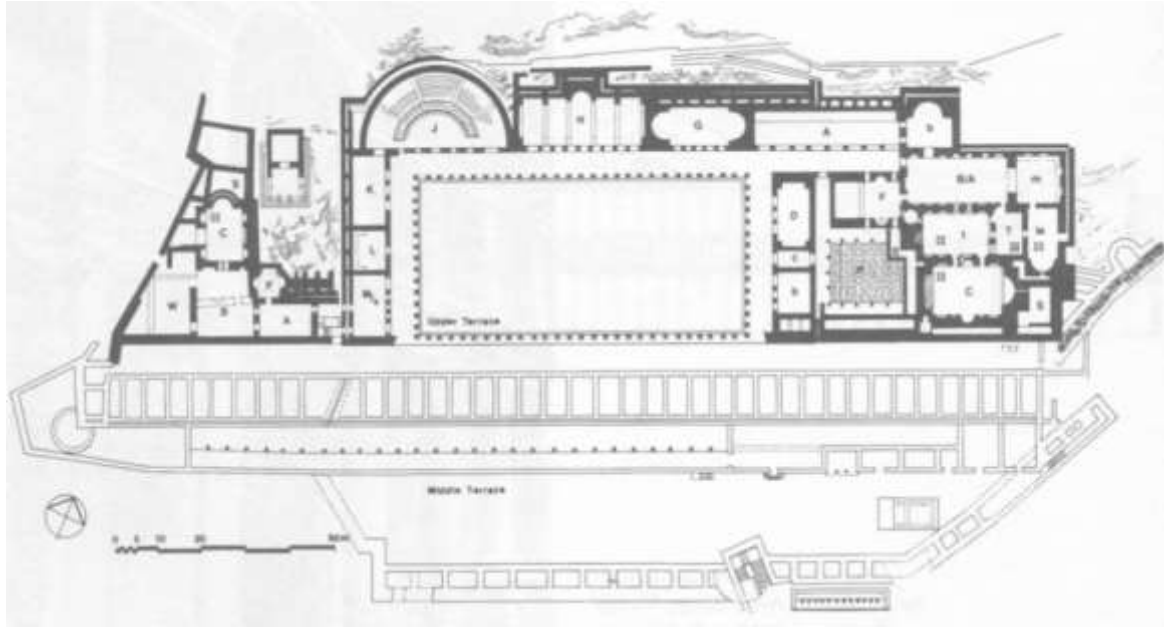

Resim 16. Hamam-Gymnasium Planı, Sardis (Yegül, 2009, s. 115).

Resim 17. Sardis Hamam-Gymnasium Genel Görünüm (Yegül, 2009, s. 116).

4.2.4. Asimetrik Planlı Tipler

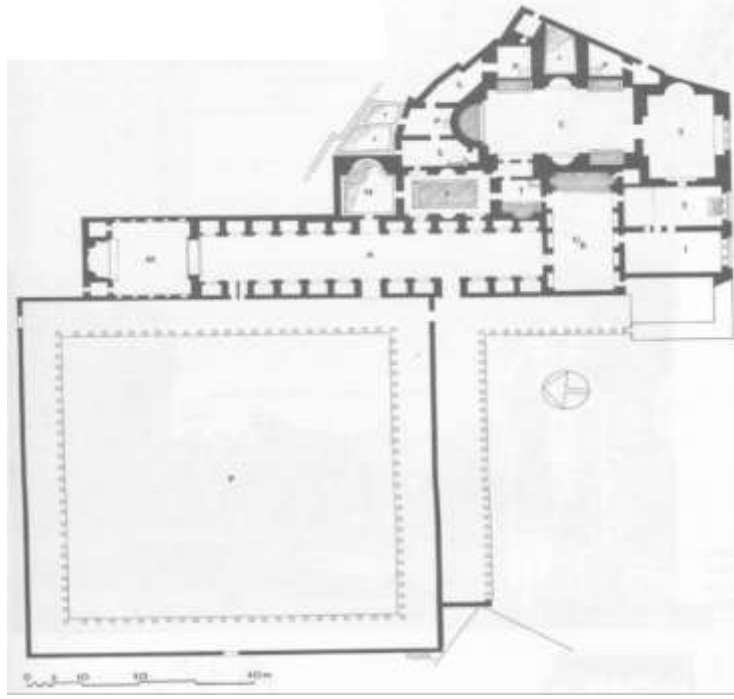
Plan anlamında simetrik bir düzeni yansıtmayan hamamlar; küçük kent hamamlarından büyük yapı komplekslerine kadar devam eden çeşitlilikte görülebilmektedir. Arazi yapısından kaynaklı olan bu düzenlemede, imparatorluk hamamlarında görüldüğü gibi yaygın temel mimari elemanlar kullanılmıştır. Pergamum'daki Yukarı Gymnasium Batı ve Doğu Hamamları topografik koşullar altında planlanmış iki örnektir (Yegül, 2006). Batı Hamamları (MS 1. yüzyıl), Yukarı Gymnasium yapısının batısında dik yamaçlı üçgen bir arazide tasarlanmıştır. Helenistik Dönem gymnasium yapılarında bulunan "loutron" yani soğuk yıkanma odaları burada da bulunmaktadır. Kuzeyde, apsidal planlı caldarium yer almaktadır ve bu düzenleme şemaya eksensel bir görünüm katmıştır. Doğu Hamamları ise, daha geniş ve dikdörtgen bir alana konumlanmıştır. İç mekânda simetrik bir düzen hissedilmemekte ancak birbirine paralel üç dizi halindeki beşik tonozlu salonlar bulunmaktadır.

Resim 18. Roma Dönemi Helenistik Gymnasium, Yukarı Terasta Doğu ve Batı Hamamları Planı, Pergamum (Kaynak: URL-2).

Asimetrik ve eksensel olmayan şemaya sahip en büyük örnek ise Miletus'taki Faustina Hamamlarıdır (Yegül, 2006). Zor arazi koşulları sebebiyle hamam bloku palaestra'nın güneydoğusuna

konumlanmıştır. Yapı uzun bazilikal planlı salonun haricinde iç mekânda birbirine uyumlu şekillerde konumlanan dikdörtgen planlı salonlardan oluşmaktadır. Hamam içerisindeki sirkülasyon öncelikle “ambulacrum”dan başlayarak F/B salonuna ulaşmakta daha sonra ısıtılmış olan 1, 2 ve 3 numaralı salonlardan ilerleyerek caldariuma gelinmektedir. Ambulacrum mekanının doğusunda N ve F mekanları frigidarium olarak tanımlanmakta ve tamamen ısıtılmayan yüzme havuzları bulundurmaktadır. Bu yapıda olduğu gibi asimetric planlamalarda tercih edilen sistem, ana salonların birbirleriyle dik açı yapacak şekilde konumlandırılması ve diğer mekanların arada kalan boşlukları dolduracak şekilde yerleştirilmesi şeklindedir. Buna benzer örnekler, Sagalassos, Aspendos, Side, Perge gibi antik yerleşimlerde de görülmektedir.

Resim 19. Faustina Hamamları Planı, Milet (Kaynak: URL-2).

4.3. Bizans Dönemi Hamam Mekânı

MS 4-5. yüzyıllarda yaşanan ekonomik ve siyasi gerileyişe rağmen Kral Diocletianus tarafından hazırlanan politik sistem etkisini göstermiştir (Mazlum, 2019). Ancak bu dönemlerde Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölünmüştür. Zaman içerisinde Doğu Roma İmparatorluğu Bizans ismini almıştır ve 1453 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Bizans, Roma döneminin görkemini sağlayamamış ve hem İstanbul hem de Anadolu’da çok fazla kalıntı bırakmamıştır. Aslında Roma zamanından kalan hamam mirası Bizans döneminde oldukça yeterli olduğundan ve iç karışıklık / kuşatma gibi önemli sorunlarla mücadele edildiğinden çok fazla hamam yapısı inşa edilmemiştir.

Bizans Döneminde hamam yapıları devamlılığını tamamen kaybetmemiş olsa da dini kaynakların yıkanmayı reddettiği görülmektedir. Ancak bazı din adamları yıkanma eyleminin eksikliğinin tahrip edici olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde benimsenen din ile birlikte varlık gösteren kiliselerin, hamam yapılarında ahlak kurallarına uyulmadığını gerekçe gösterip hamam yapılarının kullanımı konusunda bazı yasaklamalar yaparak düzenlemelerde bulunduğu görülmektedir. Bu dönemde hamam yapıları sosyal işlevlerin dışında tutulmuş, altıncı yüzyıldan sonra ise yalnızca özel bir kullanım haline gelmiştir. Altıncı yüzyılın ortalarıyla birlikte arkeolojik çalışmalara göre hamam yapılarının kullanım durumu ve işlevlerinde değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Büyük kamu hamamları nüfusun azalması, suyun fazla kullanımı, maliyet olarak pahalı olması gibi sebeplerle tahrip edilmiş ya da konut, kilise gibi farklı kullanımlara sunulmuştur. Bu durum tüm hamam yapıları için aynı olmasa da halkın yıkanma eylemine karşı bakış açısı da değişmeye başlamıştır. İstanbul’da bulunan büyük hamamlar dahi yedinci ve sekizinci yüzyıllarda kullanım dışı kalmıştır. Kamu hamamları yerine özel hamamlar daha fazla önemsenmiştir. Hamamların kullanımı, temizlik için bir gereksinim ve lüks hayat tarzında tercih edilen

bir bakışa evrilmiştir. Kentsel yaşamdaki bu değişim hamam yapılarının da işlevini ve görünümünü etkilemiştir (Mısırlı ve Özgüven, 2020).

4.4. Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Hamam Mekânı

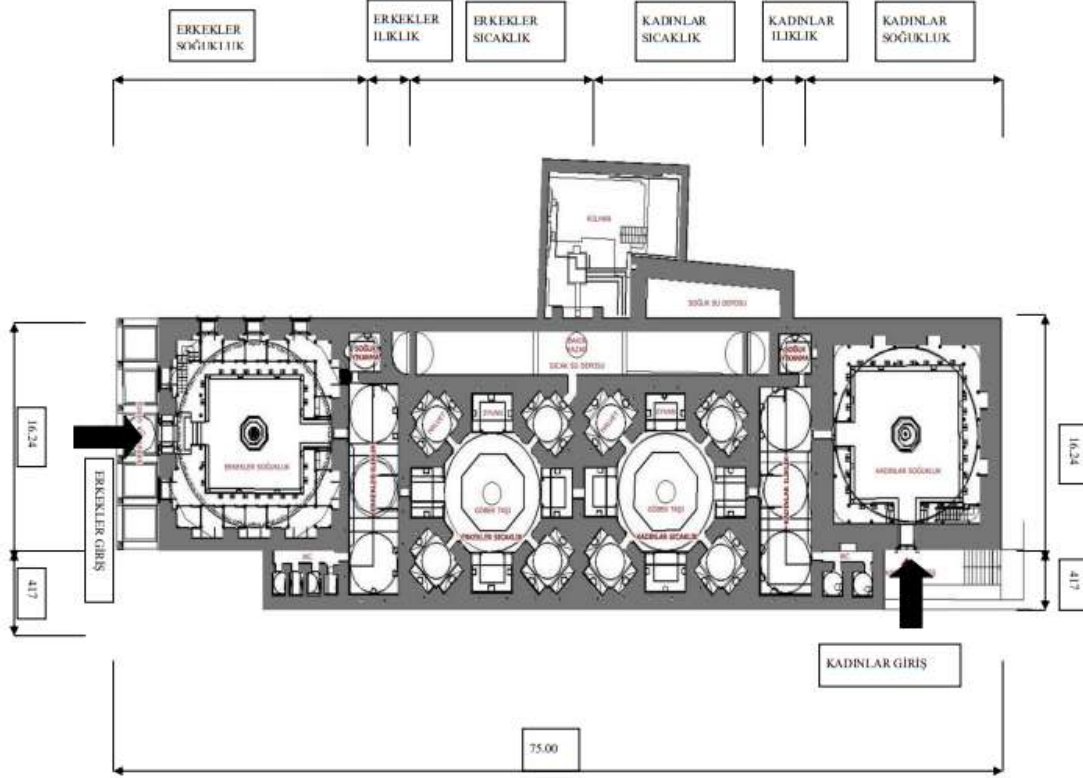
Zaman içerisinde Hristiyan dininin yıkanmaya itiraz eden bakışının aksine bir oluşumla hamamların doğası ve yıkanma şekli önemli ölçüde değişmiştir. Doğu’da yaygınlaşan İslam dini, Arapların kıyı kesimindeki toprakları hakimiyeti altına alması, 11. yüzyıldan başlayarak Anadolu’ya yapılan devamlı ve güçlü Selçuklu-Türk akınları kapsamında bağlantı kurularak hamam mekânı yeniden tanımlanmış ve hayat bulmuştur. Hamam mekanına yeni bir yaklaşım olarak hem Antik Çağ’dan miras olan geleneklerin kalıntısı değerlendirilmekte hem de gelişim gösteren İran ve Hazar coğrafyasında bulunan “Orta Çağ İslami Hamamları” ile kurulan bağ aracılığıyla hamam mimarisi ve kültürüne yeni bir teşvik sağlanmaktadır. 11-15. yüzyıllar arasında Anadolu’yu fetheden Türkler için hamam mekanının yeniden oluşumda yaşamsal kaynak olarak “Suriye ve Mısır’daki Arap-İslam hamamları ve Orta Asya Selçuklularının Anadolu’ya getirdiği İran kökenli hamamlar” gösterilebilir (Yegül, 2017).

Yeni bir dini esinlenme vasıtasıyla kubbeli ve ayırt edici mimariye sahip hamam yapıları, geçmiş dönemlerde olduğu gibi medeniyeti sembolize eder hale gelmiştir. Türk hamamı olarak zihinlerde yer eden hamam mekanına birincil yön veren güç Roma-Bizans geleneği iken ikincil güç olarak Selçuklu-Türk boylarının Anadolu coğrafyasına gelirkenki Arap hamam geleneğini uyarlamaları unutulmamalıdır. Anadolu’da Roma ve Türk hamamı arasındaki devamlılık ve farklılaşma noktasında bazı durumlar göze çarpmaktadır:

- Roma öncülerini takip eden Türk hamamı, gelişmiş hypocaust sistemi gibi odun kullanılarak ısınan fırınlara sahiptir.
- Türk hamamlarında hamam öncesinde egzersiz amaçlı kullanılan palaestra bölümü yer almamıştır.
- Soğuk su kullanılarak yıkanma eyleminin gerçekleştirildiği, halka açık soğuk bir havuzun bulunduğu frigidarium bölümü kaldırılmıştır. Apodyterium ve dinlenme odası birleşiminden oluşan “soğukluk” mekânı görülmeye başlamıştır. Bu mekân oldukça iyi aydınlatılmış ve ortada fiskiyeli bir havuzu bulunan bölümdür.
- Roma hamamlarında sıcak mekâna doğru sürdürülen sıralama Türk hamamlarında da geçerli olmuştur.
- Küçük terleme odaları denebilen halvetler, geçmişten gelen locanicum ile özdeşleştirilebilir.
- Selçuklu döneminde kaplıcalar haricindeki hamamlarda havuz yer almamaktadır (Çelik ve Aydemir, 2018).

Selçuklu ve Beylikler dönemlerindeki çarşı hamamlarında sıcaklık bölümünde “dört eyvanlı ve köşeleri halvet hücreli” planlar görülmektedir. Bu şemalarda Orta Asya mimari geleneklerinin yansımaları görülmekle birlikte komşu toplumların kültürlerinden de esinlenmeler olmuştur (Eyice, 1997).

Yıkanma kültürünün Hristiyan Bizans toplumundan Türk-İslam toplumuna aktarılmasında en etkin görevi İstanbul kenti üstlenmektedir. Bizans döneminde İstanbul’da “hamam-konak-kilise” bir mahalle üçlemesi olarak görülmüştür. Osmanlı döneminde ise “hamam-konak-cami” şeklinde oluşturulan üçleme mahalle yaşamının sosyal dokusunda önemli bir konumdadır. Yıkanma geleneği ve ısıtma sistemi açısından bu doku devam ettirilse de mimari nitelikler bağlamında farklılaşmalar görülmektedir. Türk hamamları kubbeli merkezi mekanların birleştirici olan geometrik düzenini tercih etmiş ve güçlü bir biçim geometrisi ortaya koymuştur (Yegül, 2009). Mimari çalışmalara bakıldığında Türk hamamlarının genellikle kare planlı ve kubbeli bir dizi halinde sıralanan mekanlardan oluştuğu görülmektedir (Renda, 2012). Bu mekanlar “soyunmalık-aralık-soğukluk-sıcaklık-külhan” şeklinde sıralanmaktadır. Türk hamamları genellikle tek ve çift fonksiyonlu olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Kervansaray, medrese, imaret vb. yapıların içerisinde bulunan hamamlar, bu kurumların üyelerine ve misafirlerine hizmet vermiştir. Kamuya hizmet etmek için yapılan hamamlar ise, devlet adamları tarafından ya sadece kadın veya sadece erkeklerin kullandığı hamamlar ya da tek yapı içerisinde erkek ve kadınlar için ayrı bölümleri bulunan çifte hamamlar şeklinde yaptırılmıştır (Özgen, 2016).

Resim 20. Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Planı (Bektaş, 2011, s. 38).

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Oldukça eski bir tarihe sahip olan yıkanma kültürü, Antik Yunan döneminden Osmanlı dönemine kadar uzanan süreç boyunca analiz edilmiştir. Zaman ilerledikçe gelişen teknolojik imkanlar neticesinde hamam yapılarında da değişiklikler gözlemlenmiştir. Havuzlarda tercih edilen soğuk su ve doğal kaynaktan çıkan sıcak su ya da ısıtılarak kullanılan su kullanımıyla mekanlar belirli bir sıralama dahilinde düzenlenmiş ve tarihsel süreç içerisinde toplumlar kendi kültürel gelenekleri ile özdeşleşen mekânsal biçimleri su kültürüyle harmanlayarak kullanmıştır. Geçmişte daha çok vakit geçirme, eğlenme, sosyal aktivite alanı olarak görülen hamam mekanları, günümüzde sağlık, tedavi, rahatlama, dinlenme mekanları olarak tercih edilmektedir.

Çalışma kapsamında tarih sahnesinde yer edinen medeniyetlerin hamam ve yıkanma kültürüne bakış açısı değerlendirilmiş, uygarlıkların hamam mekanına nasıl bir yön verdiği sorgulanmış, mevcut kültürün farklı toplumlarda nasıl evrildiği ve günümüze ulaşmış hali incelenmiştir. Anadolu’da bu kültürün nasıl yer bulduğu ve başlangıç noktası, var olan kültürü kullanarak elde ettiği bütünleşik mimari, zamanla gösterdiği değişimleri ve Türk hamamı olgusu üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ana konusu Anadolu coğrafyasında hamam kültürü ve mekânı olduğundan farklı plan tipolojileri incelenmiştir.

Genel olarak bakıldığında kullanılan malzeme, teknik konular, mekân boyutları ve büyüklükleri gibi pek çok farklılaşan nokta olsa da mekân sıralaması genellikle aynı tutularak geliştirilmiştir. Zaman zaman farklı toplumlarda hamam yapılarının kullanımı azalsa da son geldiği nokta olan Osmanlı hamamlarında neredeyse Roma dönemindeki sosyalleşme oranında bir kullanım artışı görülmektedir. Toplum mevcut yaşam tarzlarına uygun olarak farklı planlamalarla yapıların kullanılabilirliğini arttırmıştır.

Anadolu’da yani Türkiye’de modernleşme aşamaları, bünyesinde geleneksel doku mevcut bulunan kentlerin ekonomik, sosyo-kültürel ve toplumsal yaşam tarzlarıyla birlikte kentsel yerleşimlerin de fiziki dokularında ciddi dönüşümlerin meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Tarihsel süzgeçten özünü koruyarak süregelen toplumsal anlaşılmaya ve kolektif hafızanın çevresinde yaşayabilen kültürel ve

mekânsal mirasa engel teşkil ederek günümüz toplumsal yaşamında varlığını sağlayan çağdaş hamam yapılarının (SPA), hamam kültürünü ne derece koruyabildiği noktasında soru işaretleri vardır. Bunları giderebilmek adına çağdaş spa yapıları incelemeye tabi tutularak yaklaşımları belirlenmelidir. Bu noktada kazanılan yeni anlamlar belirlenmiş olacak hem mimari yaklaşım hem de sembolize ettiği/yansıttığı ifadeler irdelenerek geçmiş ve günümüz arasındaki farklılıklar ve benzerlikler ortaya konmuş olacaktır. Mevcut mirası daha da canlandırarak yeni yaşam tarzıyla harmanlamak hamam ve yıkanma kültürünün hayat bulmasına imkân sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Avcı, O. (2020). *Kütahya Hamamları (12.-19. Yy) ve Türk Hamamlarının Özgünlüğü*, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Avcı, O. (2021). Türk Hamamının Özgünlüğü. *Sanat Tarihi Dergisi*, 30(2), 1465-1489.

Bektaş, S. (2011). *Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Restorasyon Önerisi ve Kütüphane Olarak İşlev Kazandırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Bostan, A., Urfalıoğlu, N. (2022). Yozgat Sarıkaya Roma Hamamı ile İlgili Bir Değerlendirme. *Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1-22.

Çelik, E., Aydemir, A. İ. (2018). Türk Hamam Mimarisinin Yapısal ve Mekansal Özellikleri. *Kent Akademisi*, 11(33), 274-281.

Daşbacak, C. (2006). *Lykos Vadisi Hamam Yapıları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Eyice, S. (1997). Hamam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 402-430.

Fagan, G. G. (2001). The Genesis of the Roman Public Bath: Recent Approaches and Future Directions. *American Journal of Archaeology*, 105(3), 403-426.

Mazlum, F. (2019). Konya’da İşlev Değiştiren Türk Hamamları Üzerine Bir Değerlendirme: Meram Hasbey Hamamı. *IDA: International Design and Art Journal*, 1(1), 54-73.

Mert, İ. H. (2009). Antik Roma Uygarlığında Yıkanma Kültürü., M. Haydaroğlu ve N. Tekdemir. (Editörler). *Eski Hamam, Eski Tas*. Birinci Baskı. İstanbul. Tofaş Sanat Galerisi Yayınları:1, Yapı Kredi Yayınları:3007, s. 45-57.

Mısırlı, A., Özgüven, H. B. (2020). Bizans Dönemi’nde Kentin Dönüşümü: Hamam ve Hamam-Gymnasium Yapılarının Yeniden Kullanımı. *Orta Çağ Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 391-401.

Özgen, Ö. (2016). Kültürel Miras Kapsamında “Türk Hamamı” Üzerine Bir İnceleme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 42, 111-138.

Renda, G. (2012). Ressam Gözüyle Osmanlı Hamamı. *Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem* (Ed: Nina Ergin). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 369-403.

Şahin, M. (2009). Antik Çağ’da Banyo Kültürü., M. Haydaroğlu ve N. Tekdemir. (Editörler). *Eski Hamam, Eski Tas*. Birinci Baskı. İstanbul. Tofaş Sanat Galerisi Yayınları:1, Yapı Kredi Yayınları:3007, s. 27-43.

Yegül, F. (2006). *Antik Çağ’da Hamamlar ve Yıkanma*. (Çev. Emel Erten). İstanbul: Homer Kitabevi. (Eserin orijinali 1992’de yayımlandı).

Yegül, F. K. (2009). Anadolu Su Kültürü: Türk Hamamları ve Yıkanma Geleneğinin Kökleri ve Geleceği. *Anadolu/Anatolia*, 35, 99-118.

Yegül, F. K. (2017). Anadolu’da Hamam Kültürünün Evrimi. *Z Dergisi*, 162-169.

İnternet Kaynakları

URL – 1: <https://www.muzebileterleri.com/bilet/italya/roma/caracalla-hamami/> [Erişim Tarihi: 9 Aralık 2022]

URL – 2: <https://docplayer.biz.tr/227027864-Kla-418-anadolu-da-roma-mimarisi-7-hafta-hamam-gymnasionlar.html> [Erişim Tarihi: 9 Aralık 2022]

**ÇOCUKLARIN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIKLARININ AİLE BAĞLAMINDA
İNCELENMESİ**

**EXAMINATION OF CHILDREN'S SOCIAL MEDIA ADDICTIONS REGARDING THEIR
FAMILY**

Enver DURUALP¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Bilimleri

ORCID ID: 0000-0002-9979-5506

Lügen Ceren GÜNEŞ²

²Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, Çocuk Gelişimi

ORCID ID: 0000-0003-1923-4491

Ender DURUALP³

³Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, Çocuk Gelişimi

ORCID ID: 0000-0002-6645-6815

ÖZET

Araştırmanın amacı, ortaokula devam eden çocukların sosyal medya bağımlılıklarını aileye ait bazı değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Bu amaçla yapılan araştırmada, nicel araştırma metodlarından olan betimsel tarama modelinden yararlanılmıştır. Betimsel araştırmalarda, evrende bulunan ve örneklem olarak isimlendirilen bir alt kümeden, evrene ait özelliklere dair çıkarım yapmak amaçlandığından örneklem seçimine gidilmiştir. Yapılan örneklem hesabına göre, araştırmanın güvenilirliği ve geçerliliği için %5 hata payı ile en az 384 örnekleme gereksinim olduğu bulunmuştur. Bu doğrultuda, uygun örnekleme yöntemiyle seçilen, ortaokul 5., 6., 7. ve 8. sınıflarına devam eden 215 kız ve 172 erkek olmak üzere toplam 387 gönüllü çocuk araştırmanın örnekleme dahil edilmiştir. Araştırmaya katılan çocukların %27,1'inin 12 ve 13 yaşlarında olduğu, %27,6'sının altıncı sınıfa devam ettiği saptanmıştır. Çocukların annelerinin; çoğunluğunun 36-45 yaşlarında, lise mezunu olduğu ve çalışmadığı, babalarının; çoğunluğunun 36-45 yaşlarında, lise mezunu olduğu ve çalıştığı belirlenmiştir. Araştırmada çocukların çoğunluğu çekirdek aileye sahiptir, orta sosyoekonomik düzeyde olduğunu algılamaktadır. Anne-babalarının %59,2'sinin kitap okumadığı ve %83,5'inin sosyal medya kullandığı görülmektedir. Araştırmada veriler "Genel Bilgi Formu" ve Özgenel, Canpolat ve Ekşi (2019) tarafından geliştirilen "Ergenler İçin Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (ESMBÖ)" ile toplanmıştır. Araştırmada gerekli izinler ve etik onay alındıktan sonra, veriler Google Form aracılığıyla çevrimiçi olarak toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde frekans, yüzde, çarpıklık, basıklık, ortalama gibi betimsel istatistikler ile t testi, tek yönlü varyans analizi ve LSD testinden yararlanılmıştır. Yapılan analizler; çocukların sosyal medya bağımlılıklarının annelerin çalışma durumu, babaların yaş, eğitim ve çalışma durumu, algılanan sosyoekonomik düzey, aile tipi ve anne-babaların sosyal medya kullanmalarına göre farklılık göstermediğini ($p>0,05$), çocukların sosyal medya bağımlılıklarının annelerin yaşı, öğrenim durumu ve anne-babaların kitap okumaya zaman ayırmasına göre farklılık yarattığını ($p<0,05$) ortaya koymuştur. Sonuç olarak; anneleri 36-45 ve 46-55 yaşlarında olan çocukların, anneleri 25-35 yaşlarındaki çocuklardan; anneleri okuryazar olmayan çocukların, ilk-orta-lise ve üniversite mezunu olanlardan, anneleri yalnızca okuryazar olanların ilk-orta-üniversite mezunu olan çocuklardan; anne-babaları kitap okumayan çocukların, anne-babaları kitap okuyanlardan daha yüksek sosyal medya bağımlılığı yaşadığı tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Anahtar Kelimeler: Çocuk, aile, sosyal medya, sosyal medya bağımlılığı.

ABSTRACT

This study aimed to examine social media addiction of children attending secondary school with regard to family-related variables. Descriptive survey model, which is one of the quantitative research methods, was used in the research. Sample selection has been made since it was aimed to make inferences about the characteristics of the universe from a subset called the sample in the universe. A total of 387 volunteer children, 215 girls and 172 boys, attending the 5th, 6th, 7th and 8th grades of secondary school, selected by convenient sampling method, were included in this study. It was determined that 27.1% of the children participating in the study were at the age of 12 and 13, and 27.6% were at the sixth grade. Most mothers were 36-45 years old, high school graduate and not working. Majority of fathers were 36-45 years old, high school graduates and working. Most children had a nuclear family with middle socioeconomic level. It was seen that 59.2% of parents do not read books and 83.5% use social media. Data were collected with the "General Information Form" and the "Social Media Addiction Scale for Adolescents (ESMBÖ)" developed by Özgenel, Canpolat and Ekşi (2019). After obtaining permissions and ethical approval, the data were collected online via Google Form. Descriptive statistics such as frequency, percentage, skewness, kurtosis, mean, and t-test, one-way ANOVA and LSD tests were used. Children's social media addictions did not differ according to their mothers' working status, fathers' age, education and employment status, socioeconomic level, family type, and parents' use of social media ($p>0.05$). However, mothers age, education status, and parents' spending time on reading was significant ($p<0.05$). As a result, children whose mothers are aged between 36-45 and 46-55 had a higher addiction than children whose mothers are aged between 25-35; children whose mothers were illiterate had higher addiction than those graduated from primary-secondary-high school and university; children whose mothers are only literate had higher addiction than primary-secondary-university graduates; and children whose parents do not read books had higher social media addiction than those whose parents do not read books ($p<0.05$).

Keywords: Child, family, social media, social media addiction.

1. GİRİŞ

İnternetin 20. yüzyılın ikinci yarısını domine eden teknolojik gelişimi, en başta haberleşme, sanayi, eğitim, siyaset, bilim ve lojistik gibi toplumsal yapının tüm katmanları üzerinde olağanüstü bir dönüşüme neden olarak yeni bir toplumsal yapılanmanın temellerini atmıştır (Ayaz ve Işıklı, 2020). Kendine özgü özellikleriyle diğer iletişim araçlarından ayrılan internet insanların özel hayatlarından iş hayatına, alışveriş alışkanlıklarından sosyalleşme biçimlerine kadar yaşamın her alanına nüfuz etmeye başlamıştır (Demircioğlu, 2017). Bu etki kaçınılmaz olarak insanların internetle aralarında oldukça sıkı bir bağ kurmasına neden olmuştur. Bu durum ülkemizde Türkiye İstatistik Kurumu tarafından gerçekleştirilen "Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2022" verilerine yansımış, Türkiye'de hanelerin internete erişim oranı bir önceki yıla göre %2,1 artış göstererek %94,1'e yükselmiştir. 16-74 yaş grubundaki insanların internet kullanım oranı da bir önceki yıla göre %2,4 artarak %85'e çıkmıştır. TÜİK, aynı araştırmada ilk kez insanların en fazla kullandığı sosyal medya ve mesajlaşma uygulamalarına ait istatistik verileri yer vermiş, %82 ile WhatsApp'ın, %67,2 ile YouTube'un ve %57,6 ile Instagram'ın en fazla kullanılan uygulamalar olduğunu raporlamıştır. Kuşkusuz internet kullanımındaki artışta sosyal medya ve mesajlaşma uygulamalarının önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Yaygınlaşan internet erişimine bağlı olarak sosyal medya kullanımı çocuklar ve gençler arasında süratle yayılmaktadır. Özellikle fotoğraf, haber, anı, etkinlik, anlık durum ve videoların paylaşılmasına olanak tanıyan Facebook, Instagram, YouTube, Twitter, Tiktok ve WhatsApp gibi sosyal medyanın aktüel oyuncularını bütün ilgi çekici yönleri ile çocukların yaşamlarına olabildiğince çok dahil olmaktadır. Dünya genelinde 2022 yılı itibarıyla yaklaşık 5 milyar internet kullanıcısının yaklaşık 4,6 milyarı aktif sosyal medya kullanıcısı iken bunun yaklaşık 600 milyonunu 13-19 yaş aralığındaki çocuklar ve ergenler oluşturmaktadır. Aynı raporda yaklaşık 69 milyon sosyal medya kullanıcısıyla öne çıkan Türkiye aylık ortalama 20 saat kullanımla Instagram'da en çok vakit geçiren ülke konumundadır. Ayrıca YouTube, Tiktok ve Facebook'ta geçirilen süreler dikkate alındığında Türkiye ilk 12 ülke arasında yer almaktadır (We are social & Hootsuite, 2022). Ulusal verilere göre Türkiye'de 6-15 yaş grubundaki

çocukların internet kullanım oranı önceki yıllara göre artış göstererek %82,7'ye ulaşmıştır. Bu oranın %98,6'sının düzenli internet kullanıcısı olduğu, bunların da %31,3'ünün interneti sosyal medyaya erişim için kullandığı TÜİK tarafından raporlanmıştır (TÜİK, 2021).

Görüldüğü üzere ulusal ve uluslararası raporlar internetin ve sosyal medya uygulamalarının insanın gündelik aktiviteleri içinde giderek daha yaygın hale geldiğini ortaya koymaktadır. Özellikle çocukların sosyal medyayı yoğun bir şekilde kullanması, sosyal medya kullanımının en çok ergenleri etkilemesi, çocukların sosyal medya kullanımı nedeniyle daha çok siber zorbalığa ve cinsel içeriğe maruz kalması, çocukların sosyal medyayı aşırı kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan fiziksel aktivite yoksunluğu nedeniyle başta obezite, depresyon, kaygı ve bağımlılık gibi birtakım sağlık problemleri yaşaması (Naycı, 2021), sosyal medya uygulamalarına üye olma yaşı 13 olduğu halde daha küçük yaştaki pek çok çocuğun bu platformlara üyeliğinin bulunması (Tuğlu, 2017), bununla birlikte çocukların yaşı büyüdükçe sosyal medya platformlarında geçirilen ortalama sürenin artması (ODTÜ ve TİB, 2011) savunmasız yaş grubu olarak çocukları sosyal medya kaynaklı risk faktörleri ile karşı karşıya getirirken ebeveynleri de çocuklarının olası sosyal medya bağımlılığına yönelik endişeye sevk etmektedir (Rodopman vd., 2011).

Ebeveyn endişesi nedensiz değildir. Çünkü insanların büyük çoğunluğu bilgisayarı açtığında veya akıllı telefonlarından ilk olarak sosyal medya hesaplarına bakmakta; farkına varmaksızın sosyal medya platformlarında fazla zaman harcamaktadır. Özellikle gençlerin sosyal medya kullanım oranları dikkate alındığında gerçek hayatta kurdukları kişiler arası ilişkilerin bariz azaldığı görülmektedir. Bu nedenle ailede üyeler arasında bu ve benzeri durumlar ciddi iletişim kopukluklarına neden olabilmektedir. Zira aile üyeleri aralarında iletişim biçiminin en etkili ve sağlıklı olan yüz yüze iletişim kurmaktan daha çok sosyal medya platformlarında vakit geçirmektedir. Bu durum ise zamanla insanları sosyal medyaya bağımlı hale getirmektedir (Güleç, 2018). Sosyal medyanın insanların hayatlarında merkezi bir yer edinerek her an erişilebilir olması ve her zaman kullanılabilmeye uygun olması sosyal medya bağımlılığının iki temel nedenidir. Bununla birlikte başlı başına ailenin de bazı yönleriyle çocukların sosyal medya bağımlılığında bir rolünün olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle bu araştırma çocukların sosyal medya bağımlılıklarını aileye ait bazı değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini incelemeye yöneliktir. Ayrıca çocukların sosyal medya bağımlılığında ailenin toplumsal köken özelliklerinin (öğrenim düzeyi, çalışma durumu, sosyoekonomik düzey) yanı sıra yaş, aile tipi, ebeveynlerin kitap okuma durumu ve sosyal medya kullanımına yönelik değişkenleri ele alarak farklı insan grupları arasındaki karşılaştırmalara odaklanmaktadır. Bu araştırmanın değeri, zaman içinde istikrarlı bir şekilde büyüyen ve biriken sosyal medya çalışmalarına konu olan insan grupları arasındaki puan farklılıklarına bakarak yapılan karşılaştırmalara olanak tanımasıdır. Bununla birlikte bu araştırma ailelerin sosyal medya bağımlılığı konusunda nasıl daha iyi desteleneneğine yönelik önerileri de içermektedir.

Çocuklarda Sosyal Medya Bağımlılığı

Özellikle sosyal medyanın yönlendirdiği bir iletişim patlamasının yaşandığı günümüz koşullarında (Williams vd., 2012) çocuklar ve gençler sosyal medya platformlarında cesurca yer almaktadır. Gündelik hayatın giderek daha yaygın bir aktörü haline gelen sosyal medya, etkileşimli katılımı içeren yeni medya biçimlerini ifade etmek için sıklıkla kullanılan bir terimdir (Manning, 2014). Yeni insanlarla tanışmak, herhangi bir konuda bilgi edinmek/öğrenmek, yeni yerler keşfetmek, yorum yapmak, popüler müzik ve videolara erişimi sağlamak ve bunları paylaşmak vs. amacıyla kullanıcıların kendi içeriklerini oluşturup paylaşmasına olanak sağlayan sanal platformlardır (Kaplan ve Haenlein, 2010; Özkan, 2013). Dünya nüfusunun neredeyse %59'unun Türkiye nüfusunun ise yaklaşık %80'inin aktif sosyal medya kullanıcısı olduğu (We are social & Hootsuite, 2022) günümüz koşullarında sosyal medyanın aşırı ve gelişigüzel kullanılması sosyal medya bağımlılığı olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma bağlamında bağımlılık, özellikle çocuk kullanıcılar için olumsuz etkiler yaratan sosyal medya ile aşırı meşguliyet olarak tanımlanabilir.

Her ne kadar sosyal medya bağımlılığına ilişkin herhangi bir tanı kriteri olmasa da (1) sosyal medyanın kişinin duygu, düşünce ve davranışlarını kontrol altına alarak yaşamında birincil öneme sahip olduğu; (2) takipçi sayısındaki artışın kişiyi mutlu kıldığı buna karşın kişinin paylaşımlarına yönelik beğenilerin azaldığı hallerde kişide üzüntü ve sinirlilik halinin ortaya çıktığı; (3) kişinin sosyal medya kanalıyla elde

ettiği hazzı tekrar yaşamak istediği; (4) kişinin sosyal medya uygulamalarında paylaşım yapmadığında olumsuz duygular hissettiği; (5) sosyal medya uygulamalarında harcanan fazla zaman nedeniyle kişinin gündelik yaşamında sorunların belirmeye başladığı ve (6) kişinin sosyal medya uygulamalarından uzak durma çabasının sonuçsuz kaldığı durumlarda sosyal medya bağımlılığının bahsedilmektedir (Griffiths, 2005: Yılmaz ve Bekiroğlu, 2020).

Kuşkusuz sosyal medyanın olası olumsuz etkilerine karşı en hassas grup çocuklardır. Çocuklarda sosyal medya kullanımına yönelik araştırmalar, sosyal medya bağımlılığı ile internet, oyun ve akıllı telefon bağımlılıkları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ortaokul öğrencilerine yönelik yapılan bir araştırmada (Öner ve Çakır, 2019) internet bağımlılığı ile sosyal medya kullanımı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiş, araştırmaya katılan öğrencilerin neredeyse ¼'ünün internet bağımlısı olma riski altında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yakın tarihli bir diğer araştırmada çocukların sosyal medya bağımlılık düzeyleri ile oyun bağımlılık düzeyleri ve akıllı telefon bağımlılık düzeyleri arasında ilişki olduğu saptanmıştır (Üstündağ, 2022). Ortaokul öğrencilerinin sosyal medyayı daha çok arkadaşları ile iletişim kurmada kullandıkları kolayca ifade edilse de (Tuğlu, 2017) sosyal medyanın aşırı kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan sosyal medya bağımlılığı, özellikle dijital teknoloji ile ilgili diğer davranışsal bağımlılık türlerinin kapı aralayıcısı olabilmektedir.

Güvensizliklerle dolu ergenlik döneminde, daha çok yüz yüze etkileşim yerine çevrimiçi iletişim tercih edilmektedir. Dolayısıyla her biri dijital yerli olan dijital kuşağın ergen bireyi daha küçük yaşlardan itibaren sürekli olarak internete maruz kaldığından gerçek ile sanal dünyayı birbirinden ayırt etmekte zorlanmaktadır. Bu da genellikle ergen için sosyal medyaya aşırı maruz kalmakla sonuçlanabilmektedir (Eisenstein ve Estefenon, 2011). Diğer yandan ergenlerin internet bağımlılığı ile davranış sorunları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu saptanmış (Machado vd., 2018); intihar düşüncesi olan ergenlerin uyku bozukluğu, internet bağımlılığı ve depresif belirtilere daha fazla sahip olduğu belirlenmiştir (Sami vd., 2018).

Ortaokul öğrencilerine yönelik başka araştırmalar incelendiğinde bunların daha çok öğrencilerin sosyal medya kullanımlarını (Akca vd., 2015; Arğın, 2013), öğrencilerin sosyal medya tutumlarının kişisel gelişimlerine etkilerini (Yanar, 20115), sosyal medya kullanımının ders başarısına etkisini (Sarıçam, 2015) ve öğrencilerin benlik saygıları ile sosyal medyaya ilişkin tutumlarını (Saraç, 2014) araştırdığı görülmektedir. Haliyle mevcut araştırmalara göre *pure* bir bakış açısıyla tasarlanan ve ortaokula devam eden çocukların sosyal medya bağımlılıklarını aile bağlamında ele alan araştırmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Zira bu araştırmanın bu yöndeki bir gereksinime yönelik olarak yürütüldüğünü söylemek olasıdır.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Ortaokula devam eden çocukların sosyal medya bağımlılıklarının anne-babaya ait yaş, öğrenim, çalışma durumu, sosyoekonomik düzey, aile tipi, kitap okuma ve sosyal medya kullanımı gibi bazı değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacıyla yapılan çalışma nedensel karşılaştırmalı bir araştırmadır. Nedensel karşılaştırma, ortaya çıkmış/var olan bir durumun ya da olayın nedenlerini, bu nedenleri etkileyen değişkenleri ya da bir etkinin sonuçlarını belirlemeye yönelik bir araştırma türüdür (Büyüköztürk vd., 2019).

2.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmada evren Ankara'da yaşayan ortaokul 5., 6., 7. ve 8. sınıflara devam eden çocuklardır. MEB istatistiklerine göre 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Ankara'da resmi ortaokullara devam eden toplam çocuk sayısı 269.904'tür (MEB istatistikleri, 2022). Araştırmaya dahil edilecek çocuk sayısının belirlenmesi için örneklem hesabı yapılarak, %95 güven düzeyinde %5'ik hata payı ile örnek hacmi 384 olarak belirlenmiştir. Buna göre,

- Uygun örnekleme yöntemine göre seçilen,
- Ankara'da resmi ortaokullara devam eden,
- Ortaokulların 5., 6., 7. ve 8. sınıflarında öğrenim gören,
- Araştırmaya gönüllü katılan,

215 kız ve 172 erkek olmak üzere toplam 387 çocuk örnekleme alınmıştır.

Araştırmaya katılan çocukların %27,1'inin 12 ve 13 yaşlarında, %24,8'inin 11 yaşında, %20,9'unun 14 yaşında olduğu, %27,6'sının 6. sınıfa, %27,1'inin 7. sınıfa, %26,6'sının 8. sınıfa, %18,6'sının 5. sınıfa devam ettiği belirlenmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler “Genel Bilgi Formu” ve Özgenel, Canpolat ve Ekşi (2019) tarafından geliştirilen “Ergenler İçin Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (ESMBÖ)” ile toplanmıştır. Genel Bilgi Formunda, çocukların ve anne-babalarının sosyodemografik özelliklerine ilişkin sorular yer almaktadır.

Özgenel, Canpolat ve Ekşi (2019) tarafından geliştirilen Ergenler İçin Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği, ortaokul ve liseye devam eden ergenlerin sosyal medya bağımlılık düzeylerini ölçmeyi amaçlayan beşli likert tipinde ölçektir. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen dokuz maddelik ve tek faktörlü ölçek toplam varyansın 56,787'sini açıklamaktadır. Ölçeğin Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı 0.904 olarak hesaplanmıştır. Ölçekte ters puanlanan madde yoktur. Alınabilecek en düşük puan 9, en yüksek puan ise 45'tir. Ölçekten yüksek puan alınması, bireyin sosyal medya bağımlılık düzeyinin yüksek, düşük alınması ise sosyal medya bağımlılık düzeyinin düşük düzeyde olduğuna işaret etmektedir.

Bu araştırmada ölçeğe ait Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı $\alpha=0,894$ olarak hesaplanmış ve güvenilir düzeyde olduğu görülmüştür (Büyüköztürk, 2008).

2.3. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada kullanılmak üzere ölçek izni alındıktan sonra, çalışmanın etik açıdan uygunluğu için Bartın Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığı'ndan onay alınmıştır (27.05.2022/2022-SBB-0241). Çocuklara ve ebeveynlerine araştırmanın amacı açıklandıktan sonra gönüllü olarak katılmak isteyen çocuk ve ebeveynlerinden aydınlatılmış onamlar alınmıştır. Onamları alındıktan sonra çocukların veri toplama araçlarını eksiksiz yanıtlamaları istenmiştir. Veriler Google Form aracılığıyla çevrimiçi olarak toplanmıştır. Uygulama yaklaşık 10-15 dakika sürmüştür.

Araştırma, örnekleme uyan çocuklar, araştırmada kullanılan veri toplama araçları ile çocukların bu araçlara verdiği yanıtlar ve Mart-Haziran 2022 tarihleriyle sınırlıdır.

2.4. Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi

Verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığının ve analizlerde hangi testlerin kullanılacağına belirlenebilmesi için ölçek puanları için çarpıklık ve basıklık katsayıları incelenmiştir. Buna göre çarpıklık (0,49) ve basıklık (0,615) değeri ± 1 aralığında olduğundan verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir (Büyüköztürk, 2008). Verilerin karşılaştırılmasında t testi ile tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla LSD Post Hoc testinden yararlanılmıştır. Değerlendirmelerde istatistiksel anlamlılık sınırı olarak $p<0,05$ kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmaya dâhil edilen çocukların annelerinin; %56,3'ünün 36-45 yaşlarında olduğu, %28,2'sinin lise mezunu, %76,5'inin çalışmadığı, babalarının; %54,3'ünün 36-45 yaşlarında olduğu, %31,5'inin lise mezunu, %93,3'ünün çalıştığı, %81,9'unun sosyoekonomik düzeyini orta olarak algıladığı, %81,7'sinin çekirdek ailede yaşadığı, %59,2'sinin anne-babasının kitap okumaya zaman ayırmadığı ve %83,5'inin anne-babasının sosyal medya kullandığı bulunmuştur. Bu bölümde, araştırmadan elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmaya alınan çocukların sosyal medya bağımlılık puanlarının anne-babaların yaşlarına göre ANOVA sonuçları

Değişken/ Gruplar	n	$\bar{X} \pm S$	F	p	Anlamli fark
Anne yaşı					
25-35 yaş ¹	84	18,40±8,86	2,757	,042	2-1
36-45 yaş ²	218	21,00±8,43			3-1
46-55 yaş ³	79	22,08±9,11			
56 üzeri ⁴	6	22,16±10,92			
Baba yaşı					
25-35 yaş	29	19,75±9,14	1,921	,126	
36-45 yaş	210	20,10±8,79			
46-55 yaş	123	21,15±8,50			
56 üzeri	25	24,24±8,82			

Analiz sonuçları, çocukların sosyal medya bağımlılıkları arasında anne yaşı bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir [$F_{(3, 383)}=2,757$; $p<0,05$]. Diğer bir deyişle çocukların sosyal medya bağımlılıkları anne yaşına bağlı olarak anlamlı bir biçimde değişmektedir. Birimler arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan LSD testinin sonuçlarına göre, annesi 36-45 yaş ile 46-55 yaş arasında olan çocukların sosyal medya bağımlılıkları annesi 25-35 yaş arasında olan çocuklardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya alınan çocukların sosyal medya bağımlılıkları, babalarının yaşlarına göre anlamlı bir biçimde farklılık göstermemektedir [$F_{(3, 383)}=1,921$; $p>0,05$] (Tablo 1).

Tablo 2. Araştırmaya alınan çocukların sosyal medya bağımlılık puanlarının anne-babaların öğrenimlerine göre ANOVA sonuçları

Değişken/ Gruplar	n	$\bar{X} \pm S$	F	p	Anlamlı fark
Anne öğrenim					
Okuryazar değil ¹	18	25,61±9,50	2,341	,031	1-3
Okuryazar ²	24	24,20±7,84			1-4
İlkokul ³	105	19,18±8,27			1-5
Ortaokul ⁴	53	19,96±8,62			1-6
Lise ⁵	109	21,19±9,31			2-3
Üniversite ⁶	72	20,11±8,18			2-4
Lisansüstü ⁷	6	21,66±10,38			2-6
Baba öğrenim					
Okuryazar değil	5	20,40±8,79204	1,100	,362	
Okuryazar	19	24,57±7,76256			
İlkokul	73	19,56±8,18703			
Ortaokul	63	19,92±9,66921			
Lise	122	21,32±9,42604			
Üniversite	87	20,71±7,89747			
Lisansüstü	18	19,22±7,78049			

Tablo 2’de çocukların sosyal medya bağımlılığı ölçeğinden aldıkları puanların annelerin öğrenim durumuna göre farklılaştığı görülmektedir [$F_{(6, 380)}=2,341$; $p<0,05$]. Farkın kaynaklandığı grubu ortaya çıkarmak için yapılan LSD testine göre, anneleri okuryazar olmayan çocukların sosyal medya bağımlılıklarının anneleri ilkököl, ortaokul, lise ve üniversite mezunu olanlardan; anneleri okuryazar olan çocukların anneleri ilkököl, ortaokul ve üniversite mezunu olanlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya alınan çocukların sosyal medya bağımlılıklarının, babalarının öğrenim durumları bakımından anlamlı bir biçimde farklılık göstermediği belirlenmiştir [$F_{(6, 380)}=1,100$; $p>0,05$].

Tablo 3. Araştırmaya alınan çocukların sosyal medya bağımlılık puanlarının anne-babaların çalışmalarına göre t testi sonuçları

Değişken/ Gruplar	n	$\bar{X} \pm S$	sd	t	p
Anne çalışma					
Çalışıyor	91	21,62±9,20	385	1,182	,238
Çalışmıyor	296	20,38±8,62			
Baba çalışma					
Çalışıyor	361	20,59±8,70	385	-,704	,482
Çalışmıyor	26	21,84±9,67			

Tablo 3 incelendiğinde, çocukların sosyal medya bağımlılıklarının anne [$t_{(385)}=1,182$; $p>0,05$] ve babalarının [$t_{(385)}=-,704$; $p>0,05$] çalışma durumuna göre farklılaşmadığı görülmektedir.

Tablo 4. Araştırmaya alınan çocukların sosyal medya bağımlılık puanlarının algılanan sosyoekonomik düzey ve aile tipine göre ANOVA sonuçları

Değişken/ Gruplar	n	$\bar{X} \pm S$	F	p
Sosyoekonomik düzey				
Alt	47	20,51±8,35	1,378	,253
Orta	317	20,91±8,89		
Üst	23	17,78±7,48		
Aile tipi				
Çekirdek	316	20,50±8,83	,515	,598
Geniş	47	21,89±8,52		
Parçalanmış	24	20,58±8,50		

Tablo 4'e göre, araştırmaya alınan çocukların sosyal medya bağımlılıklarının algılanan sosyoekonomik düzey [$F_{(2, 384)}=1,100$; $p>0,05$] ve aile tipi [$F_{(2, 384)}=1,100$; $p>0,05$] bakımından farklılık göstermemektedir. Çocukların sosyal medya bağımlılıkları ile algılanan sosyoekonomik düzey ve aile tipi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 5. Araştırmaya alınan çocukların sosyal medya bağımlılık puanlarının anne-babaların kitap okuma ve sosyal medya kullanımlarına göre t testi sonuçları

Değişken/ Gruplar	n	$\bar{X} \pm S$	sd	t	p
Anne-baba kitap okuma					
Okuyor	158	19,00±8,19	385	-3,150	,002
Okumuyor	229	21,82±8,97			
Anne-baba sosyal medya kullanımı					
Kullanıyor	323	20,43±8,83	385	-1,244	,214
Kullanmıyor	64	21,92±8,38			

Yapılan analizlerde, çocukların sosyal medya bağımlılıklarının anne-babalarının kitap okumasına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir [$t_{(385)}=-3,150$; $p<0,05$]. Bu bulgu, sosyal medya bağımlılık düzeyi ile anne-babaların kitap okumaları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu biçiminde yorumlanabilir. Yine çocukların sosyal medya bağımlılık düzeyleri anne-babaların sosyal medya kullanımlarına göre farklılaşmadığı görülmektedir [$t_{(385)}=-1,244$; $p>0,05$] (Tablo 5).

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma, ortaokula devam eden çocukların sosyal medya bağımlılıklarının aileye ait bazı değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini incelemeye yöneliktir. Araştırmada annesi 36-45 yaş ile 46-55 yaş arasında olan çocukların sosyal medya bağımlılıkları annesi 25-35 yaş arasında olan çocuklardan daha yüksek olduğu saptanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre 45-64 yaş arası dönem orta

yaş olarak sınıflandırılmıştır (Arpacı, 2005). Dolayısıyla araştırmaya katılan çocukların annelerinin yaklaşık %22'si orta yaşlıdır ve günümüz koşullarında orta yaş ve yaşlı bireyler için internet ve sosyal medya kullanımı giderek yaygınlaşmakta ve gündelik hayatın bir parçası haline gelmektedir (Küçük ve Koçak, 2019; Tekedere ve Arpacı, 2016). Çünkü özellikle internet kullanımı, yaşlı bireyler üzerinde olumlu bir etki yaparken onların daha az yalnızlık hissi duyarak hayattan daha çok keyif almalarına vesile olmaktadır (Shapira vd., 2007). Ayrıca yapılan araştırmalar yetişkinlerin düşük seviyede sosyal medya bağımlılığına sahip olduğunu (Sağar, 2019), sosyal medya bağımlılığının cinsiyetlerine göre anlamlı olmadığını gösterirken (Arı-Ünal, 2021; Sağar, 2019), kadınların internet kullanımlarının daha çok sosyal medya kullanımına yönelik olduğunu ortaya koymaktadır (Şahin, 2019). Son tahlilde yaşça daha büyük annelere sahip çocukların sosyal medya bağımlılığının annelerinin sosyal medya kullanımdan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bununla birlikte anneleri okuryazar olmayan çocukların sosyal medya bağımlılıklarının anneleri ilkökul, ortaokul, lise ve üniversite mezunu olanlardan; anneleri okuryazar olan çocukların anneleri ilkökul, ortaokul ve üniversite mezunu olanlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Arı-Ünal (2021) ve Şahin (2019a) de anne öğrenim düzeyine yönelik benzer bulguya ulaşmıştır. Buna karşın anne öğrenim düzeyinin sosyal medya bağımlılığını etkilemediğini bulgulayan araştırmalar da mevcuttur (Akbulut ve Yılmazel, 2012; Argın, 2013; Durdu, 2019; Korkmaz, 2022; Yaşar-Can, 2020). Ancak öğrenim durumu daha yüksek olan ebeveynlerin dijital okuryazarlık seviyeleri yüksek olduğundan dijital medyanın risklerine karşı daha bilinçlidirler (Türkel, 2021). Bu nedenle ebeveynlerinin öğrenim düzeyi daha düşük olan çocukların sosyal medya bağımlılığına diğer çocuklara göre daha yatkın kişiler olmaları ebeveynin öğrenim düzeyi açısından anlaşılabilir bir durumu ortaya koyabilmektedir.

Araştırmada çocukların sosyal medya bağımlılıklarının hem anne ve babalarının çalışma durumuna göre hem çocuklarca algılanan sosyoekonomik düzeye göre hem de aile tipine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde bazı araştırmalar gelir düzeyinin çocukların sosyal medya bağımlılığında anlamlı bir farklılığa neden olmadığını (Korkmaz, 2022; Şahin, 2019a; Yaşar-Can, 2020) raporlamıştır. Daha çok ekonomik kazanç ile ilgili olduğu düşünülen bu değişkenlerin çocukların sosyal medya bağımlılığına yönelik anlamlı bir farklılığa neden olmayışı, sosyal medyaya erişimi sağlayan dijital teknolojilerin ailelerin ekonomik durumuna bağlı olmaksızın ediniminin olağanlaştığını veya ekonomik durumun eskisi kadar ayırıcı bir etken olmadığını gösterebilmektedir (Edis, 2020). Ayrıca istatistiksel olarak anlamlılık vermeyen bu bulgular gerçekte tipik bir sosyal medya bağımlılığının olamayacağını ortaya koyarken tıpkı diğer bağımlılık türlerinde olduğu gibi yaş, sosyoekonomik düzey ve çalışma durumu gibi değişkenlerden bağımsız olarak herkesi etkileyebilecek durumda olmasıyla da ilişkilendirilebilir (Güney ve Taştepe, 2020).

Araştırmada, çocukların sosyal medya bağımlılıklarının anne-babalarının kitap okumasına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Aşırı bilgisayar ve internet kullanımı nedeniyle çocuklar ve gençler kitap okumaktan soğumuşlar (Temizyürek vd., 2013); kitaplardan uzaklaşarak daha çok dijital dünyanın popüler aktörlerine ilgilerini kaydırmışlardır. İlk yaşlarından itibaren çocukların okuma ilgisinin oluşumunda anne-baba modelinin rolü oldukça önemlidir. Elinde kitabı tutabileceği yaştan itibaren ona bu fırsatı veren ve elbette çocuğun yanında kitap okuyarak olumlu bir model oluşturma gayreti içinde olan anne-baba, okuma ilgisinin gelişimine katkıda bulunur (Yavuzer, 1997). Dolayısıyla sosyal medyaya erişimi sağlayan dijital teknolojilerin çocuğun okuma eylem ve etkinliğinin önüne geçmeyecek şekilde ebeveynlerce makul kullanımı; bununla birlikte okuma alışkanlığı konusunda rol model olması beklenen ailelerin bu duruma yönelik hassas yaklaşımı, çocukları sosyal medya bağımlılığından alıkoyabilir. Bu bağlamda teknolojik gelişmelere çocuğun ilgisinin arttığı ortaokul çağlarında (Gürbüzoğlu, 2014) anne-babanın bu yöndeki çabası, çocuğun sosyal medyayı abartısız ve akıllıca kullanmasına vesile olabilir.

Araştırmada çocukların sosyal medya bağımlılık düzeyleri anne-babaların sosyal medya kullanımlarına göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu bazı araştırmaların bulgusu ile örtüşmektedir (Okumuş ve Parlar, 2018). Çocukların sosyal medya ile kurduğu ilişkide ebeveynin belirleyici yönde bir etkisinin olduğu söylenebilir. Günümüzün Z kuşağı çocukları gün içinde sosyal medyayı yoğun olarak kullanmaktadır. Çocukların internet ve sosyal medya kullanımına yatkın olması ve çoğu eylemlerini internet ortamında gerçekleştirmesi, ayrıca dijital yerliler olmaları nedeniyle dijital teknolojinin yanı sıra sosyal medyayı da yaşamlarında olağanlaştırmaları bu bulgunun haklı bir gerekçesi olabilir.

Son tahlilde özellikle öğrenim düzeyi düşük ebeveynlere ve çocuklara yönelik sosyal medyanın kullanımı konusunda eğitici ve bilgilendirici eğitsel faaliyetler okul yönetimlerince düzenlenebilir. İlgili ortaokul ders programları sosyal medyanın etkili ve iyi kullanıma ilişkin kazanımlarla desteklenebilir. Ek olarak, ebeveynler dijital okuryazar olmak için sürekli gelişim göstermek ve güncel bilgileri takip edebilmek adına sosyal medya ile ilgili doğru ve güvenilir içerikler paylaşan uzmanları takip edebilir, çocuklarının ilgi ve eğilimleri doğrultusunda onları çeşitli aktivitelere yönlendirilebilir. Her yaştan ebeveyne, özellikle yaşça daha büyük olan ebeveynlere, sosyal medya ile ilgili çeşitli eğitimler uzmanlar tarafından verilebilir. Son olarak sosyal medya kullanımı erken çocukluk dönemine kadar düştüğü için ilkököl döneminde çocuğu olan ebeveynlerin çocuklarının sosyal medya bağımlılıklarının çeşitli değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için çalışmalar yürütülebilir. Dijital çağ olan günümüzde çocukların ve ebeveynlerin sosyal medyaya karşı olan bakış açılarına, sosyal medya bağımlılıklarına ve buna yönelik bilinç düzeylerine ilişkin bilgileri ortaya koyacak türde nitel, nicel ya da karma desende araştırmalar yapılabilir.

5. KAYNAKLAR

- Akbulut, A.B. ve Yılmazel, G. (2012). Ergen yaş grubunda internet bağımlılığı düzeyinin belirlenmesi. 15. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi, 716.
- Argın, F.S. (2013). Ortaokul ve Lise Öğrencilerinin Sosyal Medyaya İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. Yüksek lisans tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Arı-Ünal, S. (2021). Adölesanların Sosyal Medya Bağımlılığının Ebeveynlerin Sosyal Medya Bağımlılığından Etkilenme, Siber Zorbalık ve Yalnızlıklarını Etkileme Durumunun İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Arpacı, F. (2005). Farklı Boyutlarıyla Yaşlılık, Türkiye İşçi Emekliler Derneği Eğitimi. Ankara: Kültür Yayınları.
- Ayaz, T. ve Işıklı, Ş. (2020). Bir insan hakkı olarak internet erişimi: herkes için internet tartışması. *ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, (4), 1-17.
- Büyüköztürk, Ş. (2008). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. 9. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2019). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Demircioğlu, Z. (2017). İnternet kullanımının toplumsal ilişkilerin dönüşümü üzerine etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 621-627.
- Demirtepe Saygılı, D. (2020). Stress, coping, and social media use. The Psychology and Dynamics behind Social Media Interactions, IGI Global, 241-267.
- Durdu, A. (2019) Ortaokul 7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılıkları ve Akademik Erteleme Davranışlarının İncelenmesi. Yüksek lisans tezi. Mersin: Toros Üniversitesi.
- Eisenstein, E., and Estefenon, S.B. (2011). Geração digital: riscos das novas tecnologias para crianças e adolescentes. *Brazilian Journal of Health and Biomedical Sciences*, 10(Supl 2), 42-52.
- Edis, K. (2020). Batman’da 6-12 yaş aralığındaki çocukların dijital medya araçları kullanımına annelerin bakışı. *Universal Journal of History and Culture*, 2(1), 57-76.
- Güleç, V. (2018). Aile ilişkilerinin sosyal medyayla birlikte çöküşü. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 2(1), 105-120.
- Güney, M. ve Taştepe, T. (2020). Ergenlerde sosyal medya kullanımı ve sosyal medya bağımlılığı. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2), 183-190.
- Gürbüzöğlu-Yalmanlı, S. ve Aydın, S. (2014). Ortaokul öğrencilerinin teknolojiye yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, (15)1, 125-138.

- Kaplan, M.A., and Haenlein, M. (2010). Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68.
- Korkmaz, E. (2022). Adölesanların Ebeveynlerinden Algıladıkları Psikolojik Kontrol ile Sosyal Medya Bağımlılıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Okan Üniversitesi.
- Küçük, O. ve Koçak, M.C. (2019). İleri yaş grubu kişilerin internet kullanım alışkanlıkları: Trabzon örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(65), 1162-1168.
- Machado, M., Bruck, I., Antoniuk, S.A., and Catt, M.N.L. (2018). Internet addiction and its correlation with behavioral problems and functional impairments-A cross-sectional study. *Jornal Brasileiro de Psiquiatria*, 67(1), 34-38.
- Manning, J. (2014.) Social media, definition and classes of. In K. Harvey (Ed.), Encyclopedia of social media and politics (pp. 1158-1162). Thousand Oaks, CA: Sage.
- MEB İstatistikleri (2022). Millî Eğitim istatistikleri-Örgün eğitim-2021-2022. https://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=460 Erişim Tarihi: 30.11.2022.
- Naycı, N. (2021). Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığının Üstbiliş, Kişiler Arası Yeterlik ve Duygu Düzenleme Açısından İncelenmesi. Yüksek lisans tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- ODTÜ ve TİB. (2011). Çocukların sosyal medya paylaşım sitelerini kullanım alışkanlıkları araştırma raporu. Ankara: Ulaştırma Bakanlığı İnternet Kurulu.
- Okumuş, V. ve Parlar, H. (2018). Çocukların sosyal medya kullanım amaçları ve ebeveyn tutumları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(33), 357-368
- Öner, İ.E. ve Çakır, R. (2019). Ortaokul öğrencilerinin internet bağımlılığı ve sosyal medya kullanma düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 26-43.
- Özgenel, M., Canpolat, Ö. ve Ekşi, H. (2019). Ergenler için Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (ESMBÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6, 629-662.
- Özkan, N.P. (2013). Sosyal ağ kullanıcılarının e-sosyalleşme sürecindeki kimlik yapılandırma süreçleri, II. International Conference on Communication, Media, Technology and Design, Famagusta-North Cyprus.
- Pluhar, E., Kavanaugh, J.R., Levinson, J.A., and Rich, M. (2019). Problematic interactive media use in teens: Comorbidities, assessment, and treatment. *Psychology Research and Behavior Management*, (12), 447-455.
- Rodopman Arman A., Bereket, A. ve Ateş, E. (2011) Kim Korkar Ergenlikten (Gençler ve Anne Babalar İçin Ergenlikle Başa Çıkma Rehberi), İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Sağar, M.E. (2019). Yetişkin bireylerde sosyal medya bağımlılığının irdelenmesi. *Sağlık Bilimlerinde Eğitim Dergisi*, 1(1), 29-42.
- Sami, H., Dannielle, L., Lihi, D., and Elena, S. (2018). The effect of sleep disturbances and internet addiction on suicidal ideation among adolescents in the presence of depressive symptoms. *Psychiatry Research*, 267, 327-332.
- Shapira, N., Barak, A., and Gal, I. (2007). Promoting older adults' well-being through internet training and use. *Mental Health*, 11(5), 477-484.
- Şahin, B. (2019). Yaşlı Bireylerde İnternet Kullanımının Yaşam Doyumu, Algılanan Sosyal Destek ve Umutsuzluk Düzeyleri ile İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- Şahin, D. (2019a). Ergenlerde Sosyal Medyaya Yönelik Tutumların, Yalnızlık, Depresyon ve Beğenilme Arzusuyla İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi.

- Tekedere, H. ve Arpacı, F. (2016). Orta yaş ve yaşlı bireylerin internet ve sosyal medyaya yönelik görüşleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(2), 377-392.
- Temizyürek, F., Çolakoğlu, B.K. ve Coşkun, S. (2013). Dokuzuncu sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıklarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (11)2, 1-22.
- Tuğlu, B. (2017). Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Medyayı Kullanım Amaçları ve Sosyal Medya Kullanımlarına İlişkin Tutumları. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- TÜİK (2021). Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2021. Erişim Adresi: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132]. Erişim Tarihi: 30.11.2022.
- TÜİK (2022). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2022. Erişim Adresi: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587]. Erişim Tarihi: 30.11.2022.
- Türkel, N. (2021). Ebeveynlerin Sosyal Medya Bağımlılık Düzeyleri ile Dijital Ebeveynlik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi.
- We Are Social & Hootsuite (2022). Digital 2022 Global Overview Report. Erişim Adresi: [https://wearesocial.com/cn/wp-content/uploads/sites/8/2022/01/DataReportal-GDR002-20220126-Digital-2022-Global-Overview-Report-Essentials-v02.pdf]. Erişim Tarihi: 30.11.2022.
- Williams, D.L., Crittenden, V.L., Keo, T., and McCarty, P. (2012). The use of social media: An exploratory study of usage among digital natives. *Journal of Public Affairs*, 12(2), 127-136.
- Üstündağ, A. (2022). Çocukların sosyal medya, akıllı telefon ve oyun bağımlılığı arasındaki ilişkisinin incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 23(3), 316-323.
- Yaşar Can, S. (2020). Adölesanlarda sosyal medya kullanımının depresyon ve yalnızlığa etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Yılmaz, B. ve Bekiroğlu, S. (2020). Çocukluk döneminde dijital bağımlılık. F. Paslı ve H. Aslantürk (Ed.) Çocuklarla Çalışma Temel Alanlar, Uygulamalar, Güncel Tartışmalar. ss.357-374, Ankara: Nobel Akademik.

ÇEVİRİMİÇİ AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİM İLE SERBEST ZAMAN İLGİLENİMİ: POZİTİF DUYGULARIN ARACILIK ROLÜ

LEISURE INVOLVEMENT WITH ONLINE WORD OF MOUTH: THE MEDIATING ROLE OF POSITIVE EMOTIONS

Ersin ESKİLER

Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

Dr., Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Sport Sciences

ORCID ID: 0000-0001-7617-2958

Cihan AYHAN

Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

Dr., Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Sport Sciences

ORCID ID: 0000-0002-7633-1389

ÖZET

Günümüzde çevrimiçi toplulukların çeşitleri ve sayıları hızla artmaktadır. Bu durum çevrimiçi toplulukları, tüketici etkileşimlerinin önemli bir parçası haline getirmektedir. Bununla birlikte, mevcut literatür çevrimdışı ağızdan ağıza iletişim (word-of-mouth –WOM-) ve bunun satın alma eğilimleri gibi tüketici davranışları üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Diğer yandan serbest zaman ilgilenimi ve tüketici duygularının tüketici davranışlarının şekillenmesinde etkin bir rol oynadığı ifade edilmektedir. Açıklamalar ışında bu çalışmanın amacı, sağlık ve zindelik kulüpleri özelinde serbest zaman ilgilenimi ile çevrimiçi WOM davranışı arasındaki ilişkide pozitif duyguların aracılık rolünün belirlenmesidir. Çalışma nicel araştırma yaklaşımlarından ilişkisel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanmasında çevrimiçi ve yüzyüze anket tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırmaya sağlık ve zindelik kulüplerine üye olan 215 (%45) erkek ($\bar{X}_{\text{yaş}}=31.45\pm9.18$) ve 263 (%55) kadın ($\bar{X}_{\text{yaş}}=29.31\pm7.61$) olmak üzere toplam 478 kişi katılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve Hayes Process makro uzantısı kullanılmıştır. DFA sonucu her bir ölçüm aracının mükemmek/kabul edilebilir düzeyde iyi uyum indeks değerlerine sahip olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, değişkenler arasında orta düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca serbest zaman ilgileniminin çevrimiçi WOM üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiş olup, pozitif duyguların serbest zaman ilgilenimi ile çevrimiçi WOM arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları sağlık ve zindelik kulübü müşterilerinin serbest zaman ilgilenim düzeyleri arttıkça daha fazla çevrimiçi WOM davranışı sergileyeceklerini ve pozitif duyguların bu etkiyi arttıracaklarını ortaya koymaktadır. Diğer bir ifade ile serbest zaman ilgilenim düzeyi yüksek olan müşterilerin sağlık ve zindelik kulüplerinde elde ettikleri pozitif deneyimler sonucu oluşan duygular, onların daha fazla çevrimiçi iletişimde bulunmalarına katkı sağlayacaktır. Bu durum sağlık ve zindelik kulübü müşterilerinin gönüllü tanıtım elçileri olarak rol alacakları anlamına gelebilir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık ve zindelik kulüpleri, serbest zaman ilgilenimi, WOM, duygular.

ABSTRACT

Today, the types and numbers of online communities are increasing rapidly. In this context, online communities are an important part of consumer interactions. However, the current literature focuses on offline word-of-mouth (WOM) and its effects on consumer behavior such as purchasing tendencies. On the other hand, it is stated that leisure involvement and consumer emotions play an active role in shaping consumer behavior. In the light of explanations, the aim of this study was to determine the mediating role of positive emotions in the relationship between leisure involvement and online WOM behavior in

health and fitness clubs. The study was carried out in the relational screening model, which is one of the quantitative research approaches. Online and face-to-face survey techniques were used to collect data. A total of 478 people, 215 (45%) male ($\bar{X}_{age}=31.45\pm9.18$), 263 (55%) and female ($\bar{X}_{age}=29.31\pm7.61$), who were members of health and fitness clubs, participated in the research. Descriptive statistics, confirmatory factor analysis (CFA) and Hayes Process macro extension were used in the analysis of the data. As a result of CFA, each measurement tool had excellent/acceptably good fit index values. According to the findings, it was determined that there was a moderate, positive and statistically significant relationship between the variables. Additionally, it was determined that the indirect effect of leisure involvement on online WOM was significant, and positive emotions mediated the relationship between leisure involvement and online WOM. The results of this research reveal that as the level of leisure involvement of health and fitness club customers increases, they will exhibit more online WOM behaviors and positive emotions will increase this effect. In other words, the emotions created as a result of the positive experiences of customers with a high level of leisure involvement in health and fitness clubs will contribute to their more online communication. This may mean that health and fitness club consumers will act as volunteer promotional ambassadors.

Keywords: Health and fitness clubs, leisure involvement, WOM, emotions.

GİRİŞ

İşletmelerin yürütmüş olduğu pazarlama iletişimi çabaları sonucu potansiyel müşteriler her gün pek çok bilgi veya mesaja maruz kalmakta ve benzer hizmetleri üreten kurumları birbirinden ayırt etmek güçleşmektedir. Özellikle hizmetlerin kendine özgü nitelikleri (soyutluk, heterojenlik, ayrılmazlık vb.) nedeniyle tüketicilerin karar verme aşamasında görece daha fazla zorluk yaşadıkları ifade edilmektedir (Yaman, 2018). Benzer şekilde, Liu & Park (2015), tüketicilerin soyut ürünlerin kalitesini tüketimden önce değerlendirmeyi zor buldukları için tüketici incelemelerinin, deneyimsel malları (spor hizmetleri gibi) satın almada özellikle önemli olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle, hizmeti daha önce satın alanların deneyimleri ve çevrimiçi etkileşimler/ağızdan ağıza iletişim, tüketici karar verme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır (Cheung & Thadani, 2012; Liu & Park, 2015).

Tüketiciden tüketiciye iletişim, yani ağızdan ağıza iletişim (WOM), uzun yıllardır araştırmacıların ilgi odağında olan, etkinliği kanıtlanmış (Martensen & Grønholdt, 2016; Martensen & Mouritsen, 2016) müşteri odaklı bir iletişim şeklidir (Yaman, 2018). WOM yoluyla tüketiciler geçmiş tüketim deneyimlerini paylaşarak, diğer tüketicilere ayrıntılı ve güvenilir bilgiler sağlamaktadır. Son yıllarda yeni medya kanallarının yükselişi ile bilgiye erişimin hızı ve kolaylığı çevrimiçi WOM için etkili bir zemin sunmuştur (Cheung & Thadani, 2012). Giderek daha fazla tüketici, deneyim ve bilgilerini değiş tokuş etmek için çevrimiçi araçları (örn; inceleme siteleri, forumlar, sosyal ağlar gibi) kullanmaktadır. Geçmiş araştırmalar, tüketicilerin satın alma kararı alırken, bilinmeyen tüketiciler tarafından yayınlanan inceleme/bilgi paylaşımlarına (çevrimiçi WOM) geleneksel medyaya güvendiklerinden daha fazla güvendiklerini ve tüketicilerin yarsından fazlasının bu kanallardan elde ettikleri bilgiler ışığında satın alma davranışlarının şekillendiğini ortaya koymaktadır (Cheung & Thadani, 2012; Park & Lee, 2009). Sağlık ve zindelik kulüpleri özelinde yürütülen bir araştırmada, müşterilerin WOM'dan olumlu yönde etkilendiği ve en önemli WOM kaynaklarının internet araçları ve arkadaşlar olduğu tespit edilmiştir (Erkek, 2022). Diğer yandan Kang, Hong & Hubbard (2020) çalışmalarında duyguların bireylerin WOM davranışlarını motive etmede çok önemli bir rol oynadığını ortaya koymuşlardır.

Watson & Tellegen (1985), duygunun, pozitif ve negatif olmak üzere iki temel boyutta farklılık gösterdiğini ifade etmektedir. Negatif duygular bireyin “kızgınlık”, “endişe” gibi hoş olamayan duygusal durumları olarak değerlendirilirken, pozitif duygular ise bireyin hayattan aldığı “haz ve “keyif” olarak tanımlanmaktadır (Gençöz, 2000; Watson, Clark & Tellegen, 1988; Watson & Tellegen, 1985). Diğer yandan, serbest zaman araştırmaları son yıllarda bireylerin serbest zaman etkinlikleri sırasındaki ruh halleri, duyguları, hisleri veya düşüncelerine odaklanmaktadır. Csikszentmihalyi (1994)'e göre endişe, can sıkıntısı gibi olumsuz duygular serbest zamanın kötüye kullanılmasının bir sonucudur. Ulrich (1983) ise duygunun herhangi bir ortamdaki bilinçli deneyim ve davranış için merkezi bir role sahip olduğunu ve serbest zaman etkinlikleri esnasında hissedilen duyguların “ilgi”, “beklenti”, “hoş”, “coşku”, “neşe”, “sevinç”, “sakinlik” ve “huzur” gibi terimler ile tanımlandığını ifade etmektedir.

Serbest zaman etkinliği esnasında pozitif duyguların daha yaygın olarak uyarıldığı ve etkinliği deneyimlemenin olumlu duyguların temel uyararı olduğu belirtilmektedir (Han & Patterson, 2007). Nitekim bireylerin serbest zaman değerlendirme tercihleri kendi istek, ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda farklılık göstermekte ve serbest zamana yönelik ilgilenim konusu bu bağlamda önem arz etmektedir (Demirel, 2019; Yetim ve Argan, 2018).

Serbest zaman ilgilenimi, “bir eğlence etkinliğine veya onun yan ürününe yönelik gözlemlenemeyen bir motivasyon, ilgi veya uyarılma hali” olarak tanımlanmaktadır (Havitz & Dimanche, 1997). Krishnamurthy & Kumar (2018) akıllı telefon ve otel hizmetleri kategorilerinde yüksek ilgilenime sahip tüketicilerin düşük ilgilenime sahip tüketicilerden daha fazla çevrimiçi WOM davranışı sergileyeceğini, benzer şekilde Loureiro & Kaufmann (2018), (fast food endüstrisinde) ilgilenimin çevrimiçi WOM davranışı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar Ledikwe ve diğ. (2020)’nin çalışmasıyla desteklenmektedir. Diğer bir ifade ile geçmiş araştırmalar, ilgilenimin çevrimiçi WOM davranışı üzerinde etkisi olduğunu doğrulamaktadır.

İlgili literatür incelendiğinde, bu araştırmaya konu edilen serbest zaman ilgilenimi, pozitif duygular ve tüketicilerin çevrimiçi WOM davranışları arasındaki ilişkiye ampirik olarak test eden bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ayrıca ilgili değişkenler arasındaki ilişkilerin spor hizmetleri gibi deneyim yoğun bir sektörde test edilmesinin ilgili literatüre ve sektör çalışanlarına katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, sağlık ve zindelik kulüpleri özelinde serbest zaman ilgilenimi ile çevrimiçi WOM davranışı arasındaki ilişkide pozitif duyguların aracılık rolünün belirlenmesi şeklinde oluşturulmuş ve aşağıdaki hipotezler test edilmiştir.

H₁: Serbest zaman ilgileniminin, pozitif duygular üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₂: Pozitif duyguların, eWOM üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₃: Serbest zaman ilgileniminin, eWOM üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₄: Serbest zaman ilgilenimi ile eWOM arasındaki ilişkide, pozitif duyguların aracılık etkisi vardır.

YÖNTEM

Bu çalışma, değişkenler (serbest zaman ilgilenimi, pozitif duygular ve çevrimiçi WOM) arası etkileşimleri, betimleyici ve tanımlayıcı bir tasarıma dayalı olarak test etmeyi amaçlamaktadır.

Verilerin Toplanması ve Çalışma Grubu

İlk olarak çeşitli sağlık ve zindelik kulübü yöneticileri ile iletişime geçilmiş ve her bir yöneticiye çalışmanın amacı ve kapsamı anlatılmıştır. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan kulüp üyelerinden veriler yüzyüze ve çevrimiçi anket yöntemi ile 2022 yılı Nisan-Haziran ayları arasında toplanmıştır. Her iki anket yöneteminde uygulanma öncesi potansiyel katılımcılara, araştırma hakkında kısa bilgi verildikten sonra araştırmaya katılmak isteyip istemedikleri sorularak, katılıma gönüllü olan kişilerden veriler elde edilmiştir. Anketin cevaplanma süresi yaklaşık 8-9 dakika arasında değişim göstermiş ve toplam 502 anket tamamlanmıştır. Doldurulan anketler incelendikten sonra (aynı değere sahip sabit işaretler, tutarsız işaretlemeler, eksik değer veya hatalı anketlerin elenmesi) toplam 478 anket analize dahil edilmiştir. Çok değişkenli istatistiksel testlerden yararlanılması planlanan çalışmalarda, uygun/yeterli örneklem büyüklüğü için, katılımcı sayısının ölçekteki madde sayısının en az 10-20 katı olması gerektiği belirtilmektedir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2009; Tabachnick ve Fidell, 2007). Mevcut çalışmada katılımcı sayısı/madde sayısı 478/28’dir ve araştırmacılar tarafından belirlenen kriterleri sağlamaktadır.

Katılımcıların %65’i (n=263) kadın, %45’i (n=215) erkek ve 18-61 yaş aralığında ($\bar{X}=30.27 \pm 8.41$) oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların aylık $\bar{X}=9.908,11$ ₺ $\pm 7.165,64$ ₺ gelir düzeyine sahip olup, %61.1’inin (n=292) üniversite, %24.1’inin (n=115) lisansüstü, %14.9’unun (n=71) lise ve altında bir eğitim düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların tümü en az bir sosyal medya hesabına sahip olduğunu, %60’ı (n=287) sıklıkla spor ile ilgili paylaşımlarda (görsel, bilgi, yorum vb.) bulunduğunu, %75.3’ü (n=360) çevrimiçi araçlardan spor ile ilgili yayın ve paylaşımları takip ettiğini ve %76.2’si (n=463) günlük 2 saat ve üzeri çevrimiçi olduğunu bildirmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın amacına uygun olarak daha önce yapılmış çalışmalar (Bush, Martin & Bush, 2004; Eskiler ve Küçükbiş, 2019; Gençöz, 2000; Gürbüz, Çimen & Aydın, 2018; Zeithaml, Berry & Parasuraman, 1996) incelenerek anket formu oluşturulmuştur. Bu form iki bölümden oluşmaktadır. Ankette demografik özellikleri (cinsiyet, paylaşım sıklığı vb.) belirlemeye yönelik sorular ve araştırma değişkenlerini ölçmeye yönelik 28 madde yer almaktadır. Katılımcıların serbest zaman ilgilenim düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılan, 15 madde ve 3 alt boyuttan (çekicilik, önem verme, sosyal ilişki, özdeşleşme, kendini ifade etme) oluşan serbest zaman ilgilenim ölçeği Gürbüz ve diğ. (2018) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Watson ve diğ. (1988), tarafından 10'u pozitif 10'u negatif duygu ölçümünde kullanılan 20 maddelik duygu ölçeği katılımcıların sağlık ve zindelik kulübündeki duygu durumlarını belirlemek üzere kullanılmıştır. Türkçe uyarlaması Gençöz (2000) tarafından gerçekleştirilen bu ölçeğin, araştırmanın amacına bağlı olarak 10 maddelik pozitif duygular boyutu ve son olarak katılımcıların spor ile ilgili çevrimiçi WOM davranış düzeylerinin ölçümünde farklı çalışmalarda kullanılan (Bush ve diğ, 2004; Eskiler & Küçükbiş, 2019; Zeithaml ve diğ, 1996) 3 madde anket formuna dahil edilmiştir. Veri toplama aracına son şekli verilmeden önce kapsam ve görünüş geçerliliğini sağlamak için uzman görüşü alınmıştır. Olası cevaplar için, katılımcılardan beşli derecelendirme ölçeğinde yanıt vermeleri istenmiştir.

Verilerin Analizi

Veriler SPSS ve AMOS programları ile analiz edilmiştir. İlk olarak, tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma, çarpıklık, basıklık) hesaplanmıştır. Veriler, çarpıklık ve basıklık kriterleri ± 2 (George & Mallery, 2016) aralığı dikkate alınarak normallik açısından kontrol edilmiştir. Yapıların güvenilirliği, Cronbach alfa ($\alpha > .70$) ve bileşik güvenilirlik ($CR > .70$) değerleri kullanılarak ölçülmüştür (Hair ve diğ, 2010). Yakınsak geçerlilik, bileşik güvenilirlik ve ortalama paylaşılan varyans ($AVE > .50/CR > AVE$) ile değerlendirilmiştir (Fornell & Larcker, 1981; Hair ve diğ, 2009). Elde edilen sonuçlar, değişkenlerde yer alan maddelerin iç tutarlılığının tatmin edici düzeyde olduğunu ve model için ayırt edici geçerliliğin doğrulandığını göstermiştir. Çalışmada nedensellik analizi gerçekleştirilmeden önce ölçüm modeli için doğrulayıcı faktör analizi testi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Değişkenler arası ilişkilerin belirlenmesinde Pearson korelasyon analizi ve aracılık etkisinin belirlenmesinde Hayes Process v3.5 makro uzantısı ile regresyon analizi (Bootstrap yöntemi) kullanılmıştır.

BULGULAR

Araştırma modeli için ilk olarak DFA gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonrası DFA uyum indeks değerlerinin ($\chi^2/sd=2.68$, $GFI=.920$, $CFI=.974$, $TLI=.967$, $RMSEA=.059$) iyi ya da kabul edilebilir kritik değer aralıklarında (Kline, 2015; Tabachnick & Fidell, 2007) olduğu belirlenmiştir.

Pozitif duyguların serbest zaman ilgilenimi ile çevrimiçi WOM davranışı arasındaki ilişkide aracılık etkisinin belirlenmesinden önce değişkenler arası ilişkilerin test edilmesi önerilmektedir (Baron & Kenny, 1986). Gerçekleştirilen Pearson korelasyon analizi sonuçları Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1: Değişkenler arası ilişki analizi sonuçları

		Çekicilik	Önem verme	Sosyal ilişki	Özdeşleşme	Kendini ifade	Pozitif duygular
Pozitif duygular	r	.322**	.315**	.306**	.388**	.356**	1
	p	.000	.000	.000	.000	.000	
e-WOM	r	.676**	.581**	.635**	.658**	.582**	.308**
	p	.000	.000	.000	.000	.000	.000

N=478; ** p< .01

Serbest zaman ilgilenimi alt boyutları ile pozitif duygular arasında orta düzeyde, pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda pozitif duygular ile özdeşleşme ($r=.388$; $p<.01$) ve kendini ifade etme ($r=.356$; $p<.01$) boyutları arasındaki ilişkinin en yüksek iki ilişki katsayısına sahip olduğu ve bunu sırasıyla çekicilik ($r=.322$; $p<.01$), önem verme ($r=.315$; $p<.01$) ve sosyal ilişki ($r=.306$; $p<.01$) boyutlarının takip ettiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde çevrimiçi WOM ile serbest zaman ilgilenimi alt boyutları olan çekicilik ($r=.676$; $p<.01$), sosyal ilişki ($r=.635$; $p<.01$),

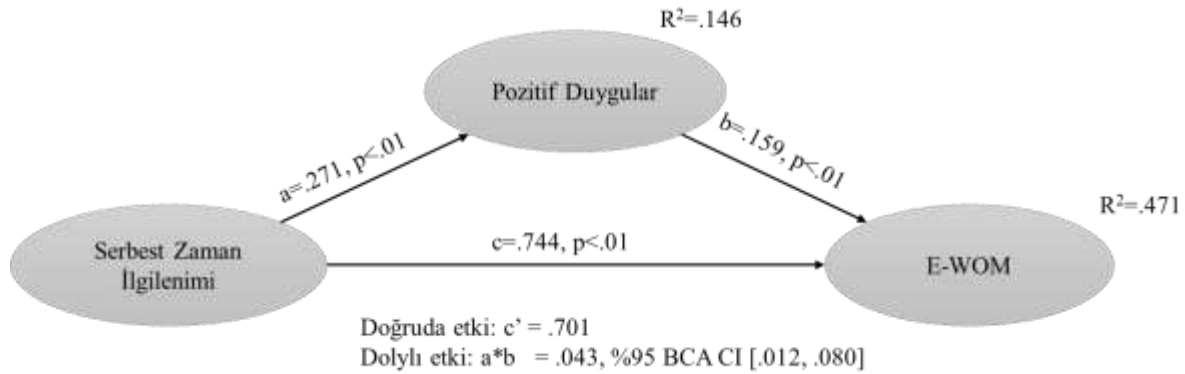
özdeşleşme ($r=.658$; $p<.01$), kendini ifade etme ($r=.582$; $p<.01$) ve önem verme ($r=.581$; $p<.01$) arasında istatistiksel olarak anlamlı, orta düzeyde, pozitif ilişkiler olduğu görülmektedir.

Serbest zaman ilgileniminin çevrimiçi WOM davranışı üzerindeki etkisinde, pozitif duyguların aracılık rolü olup-olmadığını test etmek üzere bootstrap yöntemini temel alan (5000 yeniden örneklem seçeneği ile) regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analizde Hayes Process v3.5 makro kullanılmıştır (Hayes, 2013). Bulgular Tablo 2 ve Şekil 1’de özetlenmektedir.

Tablo 2: Aracılık testine ilişkin regresyon analizi sonuçları

		Sonuç Değişkenleri				
		Pozitif duygular		e-WOM		
Tahmin Değişkenleri		<i>b</i>	<i>SH</i>	<i>b</i>	<i>SH</i>	
Serbest zaman ilgilenimi	a	.271***	.030	c'	.701**	.039
Pozitif duygular	-	-	-	b	.159**	.056
Sabit	i _M	2.859***	.136	i _Y	.807***	.198
			$R^2=.146$	$R^2=.471$		
			$F_{(1, 476)}=81.599$; $p<.001$	$F_{(2, 475)}=211.516$; $p<.01$		
N=478; * $p<.05$, ** $p<.01$, *** $p<.001$; <i>SH</i> : Standart hata. Standardize edilmemiş beta katsayıları (<i>b</i>) raporlanmıştır.						

Serbest zaman ilgileniminin, pozitif duygular (*a* yolu) üzerinde pozitif, düşük düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir ($b_a=.271$, $p<.001$). Pozitif duygulardaki değişimin yaklaşık %15’inin serbest zaman ilgilenimi tarafından açıklandığı görülmektedir ($R^2=.146$, $F=81.599$, $p<.001$). Bu sonuç H_1 hipotezinin kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Pozitif duyguların çevrimiçi WOM üzerine etkisinin incelendiği *b* yolu dikkate alındığında, pozitif duyguların çevrimiçi WOM üzerinde pozitif, düşük düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir ($b_b=.159$, $p<.01$). Elde edilen sonuç H_2 kabulüne ilişkin kanıt sunmaktadır. Diğer yandan serbest zaman ilgileniminin çevrimiçi WOM üzerinde (*c'* yolu) pozitif, yüksek düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir ($b_{c'}=.701$, $p<.01$) (Şekil 1). Bu sonuç H_3 hipotezinin kabul edildiği anlamına gelmektedir.

Şekil 1: Serbest zaman ilgilenimi-eWOM ilişkisinde pozitif duyguların aracılık rolü

Son olarak pozitif duyguların serbest zaman ilgilenimi ile çevrimiçi WOM arasındaki ilişkide aracılık etkisinin olup-olmadığı incelendiğinde, bulgular serbest zaman ilgileniminin, çevrimiçi WOM üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğunu, dolayısıyla pozitif duyguların iki değişken arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini göstermektedir ($b_{a*b}=.043$, %95 BCA CI [.012, .080]). Ayrıca, bootstrap analizi sonrasında düzeltilmiş yanlışlık ve hızlandırılmış güven aralığı değerlerinin (BCA CI) sıfır (0) değerini kapsamadığı ve dolaylı etkinin anlamlı olduğu belirlenmiştir (Gürbüz, 2019; Hayes, 2013). Aracılık etkisine ait tam standardize etki büyüklüğü (K^2) değeri .043 olarak belirlenmiş olup bu değer düşük bir etki büyüklüğü değeri olarak değerlendirilebilir. Bu bulgular önerilen H_4 hipotezinin kabulüne ilişkin kanıt sağlamaktadır. Ayrıca serbest zaman ilgileniminin çevrimiçi WOM üzerindeki doğrudan ve

dolaylı etkileri toplamının (c yolu) yüksek düzeyde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($b_c=.744$, $p<.01$).

SONUÇ

Serbest zaman ilgilenimi, pozitif duygular ve çevrimiçi WOM davranışı arasındaki ilişkilerin incelediği bu çalışmada, pozitif duyguların, serbest zaman ilgilenimi ile çevrimiçi WOM davranışı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği belirlenmiştir.

Analiz sonuçları değerlendirildiğinde, ilk olarak serbest zaman ilgilenimi ile pozitif duygular arasındaki ilişkide, standartlaştırılmış regresyon katsayısı .271 olarak belirlenmiştir ($p<.01$). Serbest zaman ilgilenim derecesi ne kadar yüksek olursa, pozitif duyguların meydana gelme olasılığı da o kadar artacaktır. Bu sonuç H_1 hipotezi desteklemenin yanı sıra önceki çalışmaların sonuçlarıyla tutarlılık göstermektedir. Çelik (2011)'e göre bireylerin serbest zaman etkinliklerine katılımlarının arkasında farklı amaçlar olsa da hepsinin ortak noktası haz almak ve bu haz sonucunda doyuma ulaşmaktır. Bu nedenle bireylerin ilgilenimi yüksek etkinliklere katılımının sağlanması ya da ilgilenim seviyelerini arttıracak uygulamaların hayata geçirilmesi bireylerin daha yüksek pozitif duygular deneyimlemesine yardımcı olabilir.

İkincisi, pozitif duygular ile çevrimiçi WOM arasındaki analizde, standartlaştırılmış yol katsayısı .159 olarak ($p<.01$) tespit edilmiş ve H_2 hipotezi desteklenmiştir. Bulgular, Kang ve diğ. (2020) çalışma sonuçlarını desteklemektedir. Duyguların tutumun bir bileşeni olduğu dikkate alındığında, bireyin yaşadığı pozitif deneyimleri diğer bireyler ile paylaşma olasılığının daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda, serbest zaman etkinliği esnasında oluşacak pozitif duyguların, bireylerin çevrimiçi WOM'da bulunma davranışlarını motive eden bir faktör olduğunu ifade etmek mümkündür.

Üçüncüsü, serbest zaman ilgilenimi çevrimiçi WOM davranışı üzerinde hem doğrudan ($b_c=.701$, $p<.01$) hemde pozitif duygular aracılığı ile dolaylı ($b_{a*b}=.043$) (%95 BCA CI [.012, .080]) bir etkiye sahiptir ($b_c=.744$, $p<.01$). Önceki araştırmalar dikkate alınarak aracılık etkisinin tespitinde 5000 yeniden örneklem seçeneği ile Hayes Process makro uzantısı kullanılmıştır. Yazarlar ilgili yöntemin Baron & Kenny (1986) aracılık etkisi testinden daha pratik sonuçlar verdiğini ifade etmektedir (Gürbüz, 2019; Hayes, 2013). Analiz sonucu %95 güven aralığında aracılık etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür. Böylelikle H_3 ve H_4 hipotezleri desteklenmiştir. Bu kapsamda serbest zaman ilgileniminin çevrimiçi WOM davranışının artırılmasında, bir diğer (pozitif duygulara ek olarak) motivasyon unsuru olduğu ifade edilebilir.

Sonuçlar sağlık ve zindelik kulübü yöneticileri açısından, çevrimiçi WOM'un yayılmasını teşvik etmek amacıyla bireylerin ilgilenim seviyelerini nasıl değerlendirecekleri ve bu seviyeleri nasıl geliştirebilecekleri konusunda yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bağlamda müşterilerin (üyelerin) fiziksel etkinlikler hakkında pozitif duygular geliştirmelerini sağlamak ve serbest zaman ilgilenim seviyelerini teşvik etmek için onlara sunulan hizmetlerin tüketimi öncesi, sırası ve sonrasında kişiselleştirilmiş ve akılda kalıcı bir deneyim yaratılması önem arz etmektedir. Nitekim çevrimiçi iletişim kanallarının gelişmesiyle birlikte çevrimiçi WOM, tüketicilerin yeni üyelik satın almalarında ya da üyeliklerini yenileme kararları üzerinde, diğer pazarlama iletişimi biçimlerinden çok daha önemli bir etkiye sahip olabilir.

Bu araştırma, sağlık ve zindelik kulübü üyelerinin algı ve düşüncelerini temel aldığı için sonuçları farklı sektörlere genellemek yanıltıcı olabilir. Test edilen araştırma modeli serbest zaman ilgilenimi, pozitif duygular ve çevrimiçi WOM arasındaki etkileşimli ilişkiyi anlamakla sınırlıdır. Gelecekteki çalışmalarda, çevrimiçi WOM'un yayılmasında etkili olabilecek diğer faktörler (negatif duygular, nesil farklılıkları gibi) dahil ederek önerilen model geliştirilebilir.

KAYNAKLAR

Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173.

Bush, A. J., Martin, C. A. & Bush, V. D. (2004). Sports celebrity influence on the behavioral intentions of generation Y. *Journal of Advertising Research*, 44(1), 108-118.

- Cheung, C.M. & Thadani, D.R. (2012). The impact of electronic word-of-mouth communication: A literature analysis and integrative model. *Decision support systems*, 54(1), 461-470.
- Csikszentmihalyi, M. (1994). The consequences of leisure for mental health. İçinde D. M. Compton & S. E. Iso-Ahola (Ed.), *Leisure and Mental Health* (34-41).
- Çelik G. (2011). Kamu Kuruluşlarında Çalışan Engelli Bireylerin Serbest Zaman Engellerinin ve Tatmin Düzeylerinin İncelenmesi (Antalya Merkez Örneği). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- Demirel, M. (2019). Leisure involvement and happiness levels of individuals having fitness center membership. *Journal of Education and Learning*, 8(6), 140-149.
- Erkek, İ. (2022). Fitness merkezlerinin tercih edilmesinde ağızdan ağıza pazarlamanın etkisi: Sakarya ili örneği. SUBU, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Eskiler, E., & Küçükbiş, H. (2019). The role of word-of-mouth communication and role models in course selection decisions of students. *Education and Science*, 44(200).
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of marketing research*, 18(1), 39-50.
- Gençöz, T. (2000). Positive and negative affect schedule: A study of validity and reliability. *Türk Psikoloji Dergisi*. 15(46), 19-28.
- George, D., Mallery, P. (2016). *IBM SPSS statistics 23 step by step*. Routledge.
- Gürbüz, B., Çimen, Z., & Aydın, İ. (2018). Serbest zaman ilgilenim ölçeği: türkçe formu geçerlik ve güvenirlik çalışması. *SPORMETRE*, 16(4), 256-265.
- Gürbüz, S. (2019). *Sosyal bilimlerde aracı, düzenleyici ve durumsal etki analizleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J., Black, W., Babin, B., & Anderson, R. (2009). *Multivariate data analysis*, Prentice Hall.
- Han, J. S., & Patterson, I. (2007). An analysis of the influence that leisure experiences have on a person's mood state, health and wellbeing. *Annals of Leisure Research*, 10(3-4), 328-351.
- Havitz, M. E., & Dimanche, F. (1997). Leisure involvement revisited: Conceptual conundrums and measurement advances. *Journal of leisure research*, 29(3), 245-278.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: The Guilford Press.
- Kang, J. A., Hong, S., & Hubbard, G. T. (2020). The role of storytelling in advertising: Consumer emotion, narrative engagement level, and word-of-mouth intention. *Journal of Consumer Behaviour*, 19(1), 47-56.
- Kline, R.B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.
- Krishnamurthy, A., & Kumar, S. R. (2018). Electronic word-of-mouth and the brand image: Exploring the moderating role of involvement through a consumer expectations lens. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 43, 149-156.
- Kyle G.T., Absher J., Norman, W., Hammit, W. & Jodice, L. (2007). Modified involvement scale. *Leisure Studies*, 26(4), 399-427.
- Ledikwe, A. (2020). Determinants of brand loyalty in the apparel industry: A developing country perspective. *Cogent Business & Management*, 7(1), 1787736.
- Liu, Z., & Park, S. (2015). What makes a useful online review? Implication for travel product websites. *Tourism management*, 47, 140-151.
- Loureiro, S. M. C., & Kaufmann, H. R. (2018). The role of online brand community engagement on positive or negative self-expression word-of-mouth. *Cogent Business & Management*, 5(1), 1508543.

- Martensen, A., & Grønholdt, L. (2016). The effect of word-of-mouth on consumer emotions and choice: findings from a service industry. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 8(3), 298-314
- Martensen, A., & Mouritsen, J. (2016). Using the power of Word-Of-Mouth to leverage the effect of marketing activities on consumer responses. *Total Quality Management & Business Excellence*, 27(7-8), 927-943.
- Park, C., & Lee, T. (2009). Information direction, website reputation and eWOM effect: a moderating role of product type. *Journal of Business Research*, 62 (1), 61–67.
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2007). *Using Multivariate Statistics*. Allyn&Bacon.
- Ulrich, R. S. (1983). Aesthetic and affective response to natural environment. İçinde I. Altman & J. Wolhwill (Ed.), *Human behavior and environment*: 6 (85–125). Plenum.
- Watson, D., & Tellegen, A. (1985). Toward a consensual structure of mood. *Psychological bulletin*, 98(2), 219.
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: the PANAS scales. *Journal of personality and social psychology*, 54(6), 1063.
- Yaman, Z. (2018). The effect of word of mouth marketing on the purchase behavior via brand image and perceived quality. *Montenegrin Journal of Economics*, 14(2), 175-182.
- Yetim, G., & Argan, M. (2018). Boş zaman ilgilenim faktörleri ile fitness merkezine yönelik tatmin ve sadakat arasındaki ilişki. *AÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 49–62.
- Zeithaml, V. A., Berry, L. L. & Parasuraman, A. (1996). The behavioural consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60(2), 31-46.

**ÇOCUKLARIN KİTAP OKUMA ALIŞKANLIKLARININ AİLE BAĞLAMINDA
İNCELENMESİ**

EXAMINATION OF CHILDREN'S READING HABITS REGARDING THEIR FAMILY

Lügen Ceren GÜNEŞ¹

¹Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, Çocuk Gelişimi

ORCID ID: 0000-0003-1923-4491

Enver DURUALP²

²Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Bilimleri

ORCID ID: 0000-0002-9979-5506

Ender DURUALP³

³Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, Çocuk Gelişimi

ORCID ID: 0000-0002-6645-6815

ÖZET

Bu araştırma, ortaokula devam eden çocukların kitap okuma alışkanlıklarının aileye ait bazı değişkenler açısından incelenmesi amacıyla yapılan betimsel bir araştırmadır. Araştırmada evrenin tamamına ulaşılması mümkün olmadığından örneklem seçimine gidilmiş ve araştırmaya ortaokul 5., 6., 7. ve 8. sınıflarına devam eden çocuklar alınmıştır. Hesaplanan örneklem sayısı doğrultusunda, amaçlı ve uygun örnekleme yöntemiyle seçilen 387 gönüllü çocuk örneklemini oluşturmuştur. Araştırmaya katılan çocukların %55,6'sı kız, %44,4'ü erkektir, yaş ortalamaları ise $12,44 \pm 1,07$ 'dir. Çocukların annelerinin; %56,3'ünün 36-45 yaşlarında, %28,1'inin lise mezunu ve %76,5'inin çalışmadığı, babalarının; %54,3'ünün 36-45 yaşlarında, %31,5'inin lise mezunu ve %93,3'ünün çalıştığı belirlenmiştir. Araştırmada çocukların %81,7'sinin çekirdek ailede yaşadığı, %81,9'unun orta sosyoekonomik düzeyde olduğu ve %59,2'sinin anne-babalarının kitap okumadığı tespit edilmiştir. Çocuk ve ailelerine ait sosyodemografik verilerin toplanmasında "Genel Bilgi Formu", kitap okuma alışkanlıklarının belirlenmesinde Tok, Küçük ve Kırmacı (2015) tarafından geliştirilen "Ortaokul Kitap Okuma Alışkanlığı Ölçeği (OKOAÖ)" kullanılmıştır. Araştırmada gerekli izinler ve etik onay alındıktan sonra, veriler Google Form aracılığıyla çevrimiçi olarak toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde frekans, yüzde, çarpıklık, basıklık, ortalama gibi betimsel istatistikler ile t testi, tek yönlü varyans analizi ve Post Hoc (LSD-Tamhane's) testlerden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda; anneleri 55 yaş ve üzerinde olan, çekirdek ve parçalanmış ailede yaşayan ve anne-babası kitap okuyan çocukların kitap okuma alışkanlıklarının fazla olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Çocukların kitap okuma alışkanlıklarının annelerinin çalışma durumu, babalarının yaş, öğrenim ve çalışma durumu ve algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p > 0,05$). Buna karşın kitapların becerilere yansımaları, kitapla kurulan ilişki ve kitaplardan hareketle anlatıma yönelmeyi içeren kitap okuma alışkanlıklarının annenin yaşı ve öğrenim düzeyi, aile tipi ve anne-babanın kitap okumasına göre farklılık yarattığı saptanmıştır ($p < 0,05$). Araştırmadan elde edilen sonuçlar ışığında ebeveynlere, uzmanlara ve araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, aile, kitap okuma, alışkanlık.

ABSTRACT

This research is a descriptive study to examine the reading habits of children attending secondary school in terms of family variables. Children attending 5th, 6th, 7th and 8th grades of secondary school were included in the study. A total of 387 volunteer children were selected by purposeful and convenient sampling method. The mean age of children participating in the study were 12.44 ± 1.07 , 55.6% were

girls, and 44.4% were boys. Considering mothers of children, 56.3% were aged between 36-45, 28.1% were high school graduates and 76.5% were not working; 54.3% of the fathers were aged between 36-45, 31.5% were high school graduates and 93.3% were working. It was determined that 81.7% children had a nuclear family, 81.9% of them had middle socioeconomic level and 59.2% of their parents do not read books. "General Information Form" was used to collect sociodemographic data from children and their families, and "Middle School Reading Habits Scale (OKOAÖ)" developed by Tok, Küçük, and Kırmacı (2015) was used to determine reading habits. After obtaining permissions and ethical approval for the research, the data were collected online via Google Form. Descriptive statistics such as frequency, percentage, skewness, kurtosis, mean, and t-test, one-way analysis of variance and Post Hoc (LSD-Tamhane's) tests were used. It was determined that reading habits of children whose mothers are 55 years or older, who had nuclear and broken families and whose parents read books are higher ($p<0.05$). Also, children's reading habits did not differ according to their mothers' working status, their fathers' age, education and employment status, and perceived socioeconomic level ($p>0.05$). On the other hand, it was determined that the book reading habits, which include the reflection of the books on the skills, the relationship established with the book, and the orientation to the narration based on the books, made a difference according to the age and education level of the mother, family type and the reading status of parents ($p<0.05$). In the light of these results, suggestions were made to parents, experts and researchers.

Keywords: Child, family, reading, habit.

1. GİRİŞ

Çocukların ve gençlerin toplumda önemli yerlere gelebilmeleri, yaşam deneyimlerini zenginleştiren, bilgilendirici, yaratıcı ve ilham verici edebiyat eserleriyle okuma kültürü oluşturulmalarına bağlıdır. Okuma, bilgi edinmede ve herhangi bir öğrenme durumunun ayrılmaz bir parçasını ve eğitimin temelini oluşturan öğrenmede vazgeçilmez bir araçtır, diğer akademik becerilerin de inşa edildiği temeldir. Kelime dağarcığı, kelime gücü ve dil becerilerini geliştirmek için verimli bir yaklaşım sunan okuma, kişinin kendi deneyimini daha iyi anlaması için bir yol açabilir ve heyecan verici kendini keşfetme yolculuğu olabilir. Bu yolculuk süresince çocuk okuma alışkanlığı geliştirmeye başlar. Bir çocuğun okuma alışkanlığı geliştirmesi tıpkı uzmanlaşmaya değer herhangi bir beceri gibi zaman ve özveri gerektirir. Okuma alışkanlığı, bireyin okumasını organize ettiği bir kalıptır. Çocuklara, duyu organları aracılığıyla algılanan işaretlerin zihinsel olarak yorumlanması sürecini içeren ve aynı zamanda yazılan sözcükleri telaffuz etme becerisi anlamına da gelen okuma alışkanlığının kazandırılması oldukça önemlidir. Çünkü eğitimin en önemli unsurlarından biri metni okuma, anlama ve eleştirel olarak kavrayabilme becerisidir. Kısacası bireyin okuma becerisini bir ihtiyaç olarak algılamasının ardından, bu eylemi hayatı boyunca sürekli ve düzenli bir şekilde devam ettirmesine okuma alışkanlığı denilmektedir. Okuma alışkanlığı en iyi genç yaşta oluşur ve bir kez oluştuktan sonra ömür boyu sürebilir. Bu nedenle okuma, çocuğun ilk yıllarından itibaren beslenmesi gereken bir beceridir (Gönen vd., 2004; Haliru vd., 2015; Yaji vd., 2017). Okuma alışkanlığı, temelde ilkokulun ilk yıllarından beri örgün eğitim sisteminde kazandırılan bir beceri olmakla birlikte, erken çocukluk yıllarında da çocukların kitapla tanıştırılması önemlidir. Türkiye okuma kültürü haritasında, okul dönemindeki yedi ila 14 yaş arası çocukların en fazla seçici ve düzenli okuyanlar olduğu görülmektedir (Durualp vd., 2013).

Okuma alışkanlığı hem bireysel hem de çevresel faktörlerden etkilenecek gelişir. Bireylerin nitelikli okuma alışkanlığı kazanma sürecinin temelini, okuma güdüsünün kendilerinden kaynaklanması oluşturur. Okuma sıklığı, sosyal çevre, içsel güdü, okumanın gerçekleştirildiği yer ve zaman, öğretmen ve ebeveyn tutumları gibi unsurlar, okuma alışkanlığı kazanma sürecini etkileyen unsurlar olarak sıralanabilir (Tebliğler Dergisi, 2001). Bu unsurların en önemlilerinden olan ebeveynler, çocukların okumaya ilişkin dışsal güdüsünü, okuma alışkanlığı kazanmasını ve okuma performanslarını fark etmesini sağlar. Ek olarak ebeveynler çocuklarının okuma güdüsünü ve sıklığını artırabilen önemli işlevi üstlenirler (Bayat ve Çetinkaya, 2018). Ancak ebeveynlerin işlerindeki çalışma sürelerinin uzaması, değişime uğrayan ve güçleşen yaşam şartları, fiziksel ve ruhsal tükenmişlik gibi nedenler ebeveynlerin hem kendilerine hem de çocuklarına kaliteli ve yeterli zaman ayırmalarına engel olmaktadır. Aynı zamanda ebeveynlerin okuma eylemini ders çalışma ile özdeşleştirdikleri görülmekte ve çocukların

yalnızca ders çalışmasının yeterli olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla ebeveynler çocuklarını sürekli ders çalışmaya yönlendiren, onları sınavlara hazırlanmaya zorlayan, bu doğrultuda da kitap okumalarını istemeyen ve kısıtlayan bir tutum içerisinde olmaktadır. Bu durum çocukların okuma alışkanlığı kazanmasına engel olmakta ve okuma ilgilerinin ortadan kalkmasına neden olmaktadır (Arslantürk ve Saracaloğlu, 2010; İnan, 2005; Sağlamtunç, 1990). Nitekim Deniz'in (2015) yaptığı araştırmada, çocukların kitap okuma konusundaki en büyük engelinin ders yoğunluğu olduğu belirtilmiştir.

Çocukların okumaya ilişkin tutumları üzerinde etkili olabilecek okuryazarlığa verilen değer, başarıya vurgu, okuma materyallerinin ulaşılabilirliği ve kullanılabilirliği ile çocuklara okuma vb. pek çok tutum ve davranış listeleştir (Temple vd., 2005). Bu faktörlerin başında bulunan ebeveynler, çocuklara okuma alışkanlığını kazandırmada etkin rol oynayan bireylerin %80'ini oluşturmaktadır (Deniz, 2015; Hughes-Hassel ve Lutz, 2006). Bu sonuca göre, öğrencilerin kitap okuma ile ilgili rol-modellerinin ebeveynleri olduğu görülmektedir. Ebeveynlerin, çocuklarına kitabın önemli bir değer olduğunu göstermeleri için kendilerinin kitap okuması, evde bir kitaplık oluşturması ve onlara kitap alması gerekli ve önemlidir. Ailenin sosyoekonomik ve kültürel düzeyi, okuma alışkanlıkları ile aile bireylerinin öğrenim düzeyi gibi birçok faktör çocukların okuma alışkanlığı kazanmasında önemlidir (Kakırman Yıldız, 2016). Coşkun (2002), lise öğrencilerinin okuma hızı ve anlama düzeylerinin kardeş sayısı, ailesinin gelir düzeyi, ebeveynlerinin öğrenim düzeyi ile kendine ait odasının ve çalışma masasının olma durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığını belirlemiştir. Durualp ve diğerlerinin (2014) yaptıkları araştırmada ise üst sosyoekonomik düzeyde yer alan, asgari ücretin üzerinde geliri olan, babası üniversite mezunu olan çocukların kitap okuma alışkanlıklarının anlamlı olarak yüksek olduğu bulunmuştur. Görülmektedir ki, ebeveynlere ve aileye ilişkin çeşitli değişkenler çocuk ve gençlerin okuma alışkanlıkları üzerinde etkili olabilmektedir. Tüm bilgiler doğrultusunda araştırmada, ortaokula devam eden çocukların kitap okuma alışkanlıklarının anne-babaya ait yaş, öğrenim, çalışma durumu, sosyoekonomik düzey, aile tipi ve kitap okuma gibi bazı değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek amaçlanmıştır.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırma betimsel araştırma yöntemlerinden nedensel karşılaştırmalı bir araştırmadır. Nedensel karşılaştırma, ortaya çıkmış/var olan bir durumun ya da olayın nedenlerini, bu nedenleri etkileyen değişkenleri ya da bir etkinin sonuçlarını belirlemeye yönelik bir araştırma türüdür (Büyüköztürk vd., 2019).

2.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Ankara'da bulunan resmi ortaokulların 5., 6., 7. ve 8. sınıflarına devam eden çocuklar araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. MEB istatistiklerine göre 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Ankara'da resmi ortaokullara devam eden toplam çocuk sayısı 269.904'tür (MEB istatistikleri, 2022). Buna göre, araştırmaya dâhil edilecek örneklem sayısı %95 güven düzeyinde %5'ik hata payı ile 384 olarak hesaplanmıştır. Bu doğrultuda uygun örnekleme yöntemiyle seçilen, Ankara'da bulunan resmi ortaokulların 5., 6., 7. ve 8. sınıflarında öğrenim gören ve gönüllü olan toplam 387 çocuk örnekleme alınmıştır.

Araştırmaya katılan çocukların %55,6'sı kız, %44,4'ü erkektir, yaş ortalamaları ise 12,44±1,07'dir. Çocukların annelerinin çoğunluğunun 36-45 yaşlarında, lise mezunu olduğu ve çalışmadığı, babaların çoğunluğunun 36-45 yaşlarında, lise mezunu olduğu ve çalıştığı belirlenmiştir. Araştırmada çocukların büyük çoğunluğunun çekirdek ailede yaşadığı, orta sosyoekonomik düzeyde olduğu, anne-babalarının kitap okumadığı ve sosyal medya kullandığı tespit edilmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanmasında "Genel Bilgi Formu" ve Tok ve diğerleri (2015) tarafından geliştirilen "Ortaokul Kitap Okuma Alışkanlığı Ölçeği (OKOAÖ)" kullanılmıştır. Çocuklara ve anne-babalarına ait sosyodemografik bilgiler Genel Bilgi Formunda yer almaktadır.

Ortaokul Kitap Okuma Alışkanlığı Ölçeği, Tok ve diğerleri (2015) tarafından geliştirilen ve ortaokulda öğrenim gören çocukların kitap okuma alışkanlıklarını belirlemeye yönelik bir ölçektir. Ölçekte 15 madde ve üç alt faktör bulunmakta ve beşli likert işaretlemeyi gerektirmektedir. Faktör analizi

sonucunda ortaya koyulan bu faktörler Kitapların Becerilere Yansıması, Kitapla Kurulan İlişki, Kitaplardan Hareketle Anlatıma Yönelme'dir. Bu faktörler incelendiğinde, birinci faktör toplam varyansın %35,08'ini, ikinci faktör %8,43'ünü, üçüncü faktör ise toplam varyansın %7,44'ünü açıklamaktadır. Analiz sonucunda faktörlerin maddelerdeki toplam varyansın ve ölçeğe ilişkin varyansın %50,97'sini açıkladığı görülmektedir. Ölçeğin kendi içerisinde ne kadar tutarlı olduğunu tespit etmek amacıyla Cronbach's Alpha değeri hesaplanmış ve 0,86 bulunmuştur. Ayrıca birinci faktör için 0,79, ikinci faktör için 0,77 ve üçüncü faktör için 0,60 hesaplanmıştır. Ölçek olumlu maddelerden oluşmakta, alınan yüksek puan kitap okuma alışkanlığının yüksek olduğunu göstermektedir (Tok vd., 2015).

Bu araştırmada ölçeğe ve alt faktörlere ait Cronbach's Alpha iç tutarlık katsayısı hesaplanmıştır. Buna göre, Kitapların Becerilere Yansıması ($\alpha=0,85$), Kitapla Kurulan İlişki ($\alpha=0,87$), Kitaplardan Hareketle Anlatıma Yönelme ($\alpha=0,65$) ve ölçek toplamının ($\alpha=0,894$) kendi içinde tutarlı olduğu belirlenmiştir (Büyüköztürk, 2008).

2.3. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada öncelikle kullanılmak istenen ölçek izni alınmıştır. Bartın Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığı'ndan onay alınarak (27.05.2022 tarih ve 2022-SBB-0241 protokol numaralı) çalışmanın etik açıdan uygunluğu onaylanmıştır. Araştırmada veriler Google Form aracılığıyla çevrimiçi olarak toplanmış ve aydınlatılmış onamlar alınmıştır. Çocuklara araştırmanın amacı ve yöntemi açıklanarak, gönüllü olarak katılmak isteyen çocuk ve ebeveynlerinden aydınlatılmış onamlar alınanlar örnekleme alınmıştır. Araştırmaya katılan çocukların veri toplama araçlarını eksiksiz yanıtlamaları istenmiştir. Uygulama yaklaşık 10-15 dakika sürmüştür.

Araştırma, örnekleme uyan çocuklar, araştırmada kullanılan veri toplama araçları ile çocukların bu araçlara verdiği yanıtlar ve Mart-Haziran 2022 tarihleriyle sınırlıdır.

2.5. Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi

Araştırmada, elde edilen verilerin analizinde frekans, yüzde, çarpıklık, basıklık, ortalama gibi betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği ve analizlerde hangi testlerin kullanılacağı çarpıklık ve basıklık katsayıları ile sınanmıştır. Buna göre; birinci faktörün çarpıklık (-0,347) ve basıklık (-0,615) katsayısı ikinci faktörün çarpıklık (-0,249) ve basıklık (-0,756) katsayısı, üçüncü faktörün çarpıklık (-0,045) ve basıklık (-0,869) katsayısı, ölçek toplamının çarpıklık (-0,199) ve basıklık (-0,630) katsayısı ± 1 aralığında olduğundan, verilerin normal dağılıma uygun olduğu kabul edilmiştir (Büyüköztürk, 2008). Verilerin karşılaştırılmasında t testi ile tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla LSD ve Tamhane's Post Hoc testlerinden yararlanılmıştır. Değerlendirmelerde istatistiksel anlamlılık sınırı olarak $p<0,05$ kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmadan elde edilen bulgular bu bölümde tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 3.1. Araştırmaya alınan çocukların kitap okuma alışkanlığı puanlarının annelerin yaşlarına göre ANOVA sonuçları (n=386)

OKOAÖ / Faktörler	Değişken / Gruplar	n	$\bar{X} \pm S$	F	p	Anlamlı fark
	Anne yaşı					
Kitapların becerilere yansıması	25-35 yaş ¹	84	25,35 $\pm$ 6,73	3,334	,020	1-3
	36-45 yaş ²	218	25,10 $\pm$ 5,97			2-3
	46-55 yaş ³	79	23,36 $\pm$ 6,14			4-2
	56 üzeri ⁴	6	30,16 $\pm$ 2,92			4-3
Kitapla kurulan ilişki	25-35 yaş ¹	84	16,23 $\pm$ 6,03	2,658	,048	4-1
	36-45 yaş ²	218	16,15 $\pm$ 5,31			4-2
	46-55 yaş ³	79	15,16 $\pm$ 5,75			4-3
	56 üzeri ⁴	6	21,50 $\pm$ 3,14			

Kitaplardan hareketle anlatıma yönelme	25-35 yaş ¹	84	9,36±3,55	4,012	,008	1-3
	36-45 yaş ²	218	8,82±3,23			4-2
	46-55 yaş ³	79	8,05±2,95			4-3
	56 üzeri ⁴	6	11,83±2,13			
Toplam	25-35 yaş ¹	84	50,96±15,16	3,796	,011	1-3, 2-3
	36-45 yaş ²	218	50,08±13,04			4-1, 4-2
	46-55 yaş ³	79	46,58±13,16			4-3
	56 üzeri ⁴	6	63,50±7,42			

Yapılan analizler, çocukların kitap okuma alışkanlıkları arasında anne yaşı bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir [$F_{(3, 383)}=3,796$; $p<0,05$]. Birimler arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan LSD testinin sonuçlarına göre, annesi 25-35 yaş ile 36-45 yaş arasında olan çocukların annesi 46-55 yaş arasında olan çocuklardan ve annesi 56 yaş ve üzerinde olan çocukların kitap okuma alışkanlıklarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Ölçeğin Kitapların Becerilere Yansıması [$F_{(3, 383)}=3,334$; $p<0,05$], Kitapla Kurulan İlişki [$F_{(3, 383)}=2,658$; $p<0,05$] ve Kitaplardan Hareketle Anlatıma Yönelme [$F_{(3, 383)}=4,012$; $p<0,05$] alt faktörleri anne yaşına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Buna göre, annesi 25-35 yaş ile 36-45 yaş arasında olan çocukların annesi 46-55 yaş arasında olan çocuklara; annesi 56 yaş ve üzerinde olan çocukların annesi 36-45 ve 46-55 yaş arasında çocuklara göre beceri kazanmada kitaplardan daha fazla yararlandıkları tespit edilmiştir. Yine annesi 56 yaş ve üzerinde olan çocukların anneleri diğer yaş gruplarında olan çocuklardan daha fazla kitaplarla ilişki kurdukları bulunmuştur. Kitap okuyan çocukların elde ettiği bilgileri konuşma ya da yazma becerilerini kullanarak anlatımı zenginleştirme alışkanlıkları açısından incelendiğinde, benzer biçimde annesi 56 yaş ve üzerinde olan çocukların anneleri 36-45 ve 46-55 yaş arasında olan çocuklardan, annesi 25-35 yaş arası olan çocukların annesi 46-55 yaş olanlardan daha olumlu alışkanlık geliştirdiği görülmektedir (Tablo 3.1).

Tablo 3.2. Araştırmaya alınan çocukların kitap okuma alışkanlığı puanlarının annelerin öğrenimlerine göre ANOVA sonuçları (n=386)

OKOAÖ/ Faktörler	Değişken / Gruplar	n	$\bar{X}\pm S$	F	p	Anlamlı fark
	Anne öğrenim					
Kitapların becerilere yansıması	Okuryazar değil ¹	18	20,33±6,24	3,057	,006	3-1, 4-1
	Okuryazar ²	24	22,16±5,79			5-1, 6-1
	İlkokul ³	105	25,07±5,69			7-1
	Ortaokul ⁴	53	25,75±6,17			3-2, 4-2
	Lise ⁵	109	25,07±6,53			5-2, 6-2
	Üniversite ⁶	72	25,44±5,99			7-2
	Lisansüstü ⁷	6	28,16±6,96			
Kitapla kurulan ilişki	Okuryazar değil	18	14,44±5,78	,897	,497	
	Okuryazar	24	15,66±4,98			
	İlkokul	105	16,01±5,55			
	Ortaokul	53	16,77±5,77			
	Lise	109	15,76±5,82			
	Üniversite	72	16,25±5,13			
	Lisansüstü	6	19,66±7,03			
Kitaplardan hareketle anlatıma yönelme	Okuryazar değil ¹	18	7,05±2,48	2,172	,045	4-1
	Okuryazar ²	24	8,58±2,33			
	İlkokul ³	105	9,06±3,20			
	Ortaokul ⁴	53	9,58±3,30			
	Lise ⁵	109	8,86±3,65			
	Üniversite ⁶	72	8,26±2,95			
	Lisansüstü ⁷	6	10,66±4,03			
Toplam	Okuryazar değil	18	41,83±12,88	1,972	,069	
	Okuryazar	24	46,41±11,72			

İlkokul	105	50,16±12,96
Ortaokul	53	52,11±13,92
Lise	109	49,69±14,63
Üniversite	72	49,95±12,73
Lisansüstü	6	58,50±17,51

Araştırmaya alınan çocukların Kitapların Becerilere Yansımaları [$F_{(6, 380)}=3,057$; $p<0,05$] ve Kitaplardan Hareketle Anlatıma Yönelme [$F_{(6, 380)}=2,172$; $p<0,05$] alt faktörlerinden aldıkları puanların anne öğrenim düzeyine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan LSD testi sonucunda, anneleri ilkök, ortaokul, lise, üniversite ve lisansüstü öğrenim mezunu olan çocukların anneleri okuryazar olmayan ve yalnızca okuryazar olan çocuklardan daha fazla beceri kazanmada kitaplardan yararlandığı saptanmıştır. Yine Tamhane testi sonucuna göre, anneleri ortaokul mezunu olan çocukların anneleri okuryazar olmayan çocuklardan daha fazla anlatımı zenginleştirmede kitaplardan faydalandığı bulunmuştur.

Araştırmaya alınan çocukların kitap okuma alışkanlıklarının ölçek toplamında [$F_{(6, 380)}=1,972$; $p>0,05$] ve Kitapla Kurulan İlişki [$F_{(6, 380)}=0,897$; $p>0,05$] alt faktörlerinden elde edilen puanların, annelerin öğrenim durumları bakımından anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir (Tablo 3.2).

Tablo 3.3. Araştırmaya alınan çocukların kitap okuma alışkanlığı puanlarının aile tiplerine göre ANOVA sonuçları (n=386)

OKOAÖ / Faktörler	Değişken / Gruplar	n	$\bar{X} \pm S$	F	p	Anlamlı fark
	Aile tipi					
Kitapların becerilere yansımaları	Çekirdek ¹	316	25,14±5,98	4,355	,013	1-2
	Geniş ²	47	22,48±6,90			3-2
	Parçalanmış ³	24	26,16±6,82			
Kitapla kurulan ilişki	Çekirdek	316	16,28±5,51	2,679	,070	
	Geniş	47	14,29±6,02			
	Parçalanmış	24	16,45±5,14			
Kitaplardan hareketle anlatıma yönelme	Çekirdek	316	8,82±3,21	2,001	,137	
	Geniş	47	8,31±3,50			
	Parçalanmış	24	9,95±3,54			
Toplam	Çekirdek ¹	316	50,25±13,21	3,494	,031	1-2
	Geniş ²	47	45,10±15,39			3-2
	Parçalanmış ³	24	52,58±14,30			

Tablo 3.3'e göre, araştırmaya alınan çocukların Kitapların Becerilere Yansımaları [$F_{(2, 384)}=4,355$; $p<0,05$] alt faktörü ve ölçek toplamından [$F_{(2, 384)}=3,494$; $p<0,05$] aldıkları puanlar aile tipi bakımından farklılık göstermektedir. Farkın hangi gruplardan kaynaklandığının belirlenmesine yönelik yapılan LSD testi sonucunda, çekirdek ve parçalanmış ailede yaşayan çocukların geniş ailede yaşayan çocuklardan daha fazla kitap okuma alışkanlığına ve kitaplardan edindiği bilgileri daha fazla becerilerine yansıtabildiği bulunmuştur.

Araştırmaya alınan çocukların Kitapla Kurulan İlişki [$F_{(2, 384)}=2,679$; $p>0,05$] ve Kitaplardan Hareketle Anlatıma Yönelme [$F_{(2, 384)}=2,001$; $p>0,05$] alt faktörlerinden elde edilen puanlar, aile tipine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir (Tablo 3.3).

Araştırmaya alınan çocukların kitap okuma alışkanlıklarının annelerinin çalışma durumu, babalarının yaş, öğrenim ve çalışma durumları ile algılanan sosyoekonomik düzey bakımından anlamlı bir biçimde farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p>0,05$).

Tablo 3.4. Araştırmaya alınan çocukların kitap okuma alışkanlığı puanlarının anne-babaların kitap okumalarına göre t testi sonuçları (n=386)

OKOAÖ / Faktörler	Değişken / Gruplar	n	$\bar{X} \pm S$	sd	t	p	η^2
	Kitap okuma						
Kitapların becerilere yansımaları	Okuyor	158	26,84±5,88	385	5,351	,000	,069
	Okumuyor	229	23,52±6,07				
Kitapla kurulan ilişki	Okuyor	158	17,27±5,40	385	3,618	,000	,032
	Okumuyor	229	15,21±5,56				
Kitaplardan hareketle anlatıma yönelme	Okuyor	158	9,46±3,31	385	3,175	,002	,025
	Okumuyor	229	8,39±3,19				
Toplam	Okuyor	158	53,58±13,26	385	4,687	,000	,053
	Okumuyor	229	47,13±13,30				

Yapılan analizlerde, çocukların kitap okuma alışkanlıkları [$t_{(385)}=4,687$; $p<0,05$] ile Kitapların Becerilere Yansımaları [$t_{(385)}=5,351$; $p<0,05$], Kitapla Kurulan İlişki [$t_{(385)}=3,618$; $p<0,05$] ve Kitaplardan Hareketle Anlatıma Yönelme [$t_{(385)}=-3,175$; $p<0,05$] alt faktörlerinden alınan puanların anne-babalarının kitap okumasına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bulgu, çocukların kitap okuma alışkanlıkları ile anne-babaların kitap okumaları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu biçiminde yorumlanabilir. Anne-babası kitap okuyan çocukların kitap okuma alışkanlıkları daha fazladır.

Ölçek toplam ve alt faktörleri için hesaplanan etki değerlerine (η^2) göre, Kitapların Becerilere Yansımaları puanlarında gözlenen varyansın yaklaşık %7'sinin, Kitapla Kurulan İlişki ve Kitaplardan hareketle Anlatıma Yönelme puanlarında gözlenen varyansın yaklaşık %3'ünün, ölçek toplam puanlarında gözlenen varyansın yaklaşık %5'inin anne-babanın kitap okumasına bağlı olduğu ifade edilebilir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Özellikle erken yaşlarda çocukların okuma alışkanlığı kazanmasında ebeveynlerin rolü yadsınamayacak kadar önemlidir. Ebeveynlerden, çocukların yaşam biçimi hâline gelen okuma alışkanlığı kazanmasında öncülük ve rehberlik etmeleri beklenmektedir (Tanju, 2010). Araştırmaya katılan çocukların kitap okuma alışkanlıkları anne yaşına göre anlamlı bir farklılık gösterirken, baba yaşına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Annesi 25-35 yaş ile 36-45 yaş arasında olan çocukların annesi 46-55 yaş arasında olan çocuklardan ve annesi 56 yaş ve üzerinde olan çocukların kitap okuma alışkanlıkları daha yüksektir. Ölçeğin Kitapların Becerilere Yansımaları, Kitapla Kurulan İlişki ve Kitaplardan Hareketle Anlatıma Yönelme alt faktörleri anne yaşına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Annesi 25-35 yaş ile 36-45 yaş arasında olan çocukların annesi 46-55 yaş arasında olan çocuklara; annesi 56 yaş ve üzerinde olan çocukların annesi 36-45 ve 46-55 yaş arasında çocuklara göre beceri kazanmada kitaplardan daha fazla yararlandıkları tespit edilmiştir. Yaşı genç olan anneler diğerlerine kıyasla çocuklarıyla kitaplar aracılığıyla daha verimli ve etkileşimli iletişim kurabilir, onların gelişimini destekleyen etkinlikleri daha fazla takip edebilir ve bu etkinlikleri daha etkin uygulayabilir. Genç yaşta anneler çocuklarıyla yapabilecekleri etkinliklere yönelik içerikleri daha çok takip edebilir, çocukları için kitap seçiminde belli kriterlere daha fazla dikkat edebilir, çocuklarıyla olan ilişkilerinde kitapları daha etkili kullanabilir. Bu durum da çocukların kitap okuma alışkanlığını pekiştirebilir. Araştırma sonucunda, annesi 56 yaş ve üzerinde olan çocukların anneleri diğer yaş gruplarında olan çocuklardan daha fazla kitaplarla ilişki kurdukları bulunmuştur. 56 yaş ve üstündeki annelerin ise çocuklarıyla daha etkin zaman geçirdikleri, onlara daha etkili rol model oldukları düşünülmektedir. Çünkü yaşı daha büyük olan anneler diğerlerine göre daha deneyimli ve daha çok yaşantıya sahip olabilir. Bu da çocuklarının kitap okuma alışkanlığına sahip olma düzeyini artırabilir.

Çocukların okumaya ilişkin tutumlarını etkileyen faktörlerden biri ebeveynlerin öğrenim seviyesidir. Ebeveynlerin öğrenim seviyesi düştükçe çocuklarının okumaya ilişkin olumlu tutumları da düşmektedir. Çocukların erken dönemlerde kitapla tanışması, ailenin sosyoekonomik düzeyi, ebeveynlerin öğrenim düzeyi vb. birçok faktör çocuklara okuma alışkanlığı kazandırma sürecinde etkilidir (Tebliğler Dergisi, 2001). Araştırmaya alınan çocukların Kitapların Becerilere Yansımaları ve Kitaplardan Hareketle Anlatıma Yönelme alt faktörlerinden aldıkları puanların anne öğrenim düzeyine göre anlamlı bir

farklılık gösterdiği; buna karşın babalarının öğrenim durumları ile çocukların kitap okuma alışkanlığı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir. Bayram (1990) araştırmasındaki öğrencilerin okuma alışkanlığı kazanmış ve ailelerinin öğrenim seviyelerinin yüksek olduğunu belirlemiştir. Mete (2002) araştırmasında, öğrencilerin okuma alışkanlığına ilişkin tutumları ile anne ve babaların öğrenim durumu arasında anlamlı bir ilişki saptamamıştır. Işıkoğlu Erdoğan (2016) da yapmış olduğu araştırma sonucunda, ebeveynlerden öğrenim düzeyi yüksek olanların düşük olanlara kıyasla çocuklarıyla birlikte daha fazla etkileşimli okuma yaptıklarını saptamıştır. Ek olarak, öğrenim düzeyi yüksek olan ebeveynlerin çocuklarının okumasına model oldukları, ayrıca öğrenim düzeyi düşük olanların ise daha çok okuryazarlık öğretimi yaptıkları ortaya koyulmuştur. Ebeveynlerin okuryazarlık oranı ya da öğrenim düzeyi çocuklarına model olan okumaya ilişkin tutum ve davranışlarını etkileyecektir. Odabaş ve diğerlerinin (2008) yapmış olduğu araştırma sonucunda, öğrenim düzeyi düşük olan ebeveynlerin çocuklarının daha zayıf okuma alışkanlığına sahip olduğu saptanmıştır. Keleş (2006), öğrencilerin kitap okuma alışkanlığında annenin öğreniminin babanın öğrenimine kıyasla fark yarattığını bulmuştur.

Çok küçük yaşlardan itibaren çocukların kitapla buluşması için onlara fırsat sunan ve yanında kitap okuyarak onlara model olan ebeveynler, okuma ilgisi ve alışkanlığının oluşmasında belirleyici bir rol üstlenmektedir (Yavuzer, 1997). Çocukların büyüdüğüde iyi birer okuryazar olması için ebeveynlerinin küçük yaşlarda onlara okuma alışkanlığı kazandırma konusundaki çabasının belirleyici olduğu bilinmektedir (Cevher, 2015). Aile ortamı, çocuğun kitap okumasını etkileyen, dolayısıyla okuma alışkanlığı kazanmasında rol oynayan etmenlerin başında gelir. Çocuk veya gencin okuma alışkanlığı kazanmasında, özellikle ailedeki bireylerin okuma alışkanlığına sahip olması ve çocuk veya gencin aileden bir örneğe gereksinimi vardır (Güngör, 2009). Araştırmaya alınan çocukların Kitapların Becerilere Yansıması alt faktörü ve ölçek toplamından aldıkları puanlar aile tipi bakımından farklılık göstermektedir. Çekirdek ve parçalanmış ailede yaşayan çocukların geniş ailede yaşayan çocuklardan daha fazla kitap okuma alışkanlığına ve kitaplardan edindiği bilgileri daha fazla becerilerine yansıtıldığı bulunmuştur. Araştırmaya alınan çocukların Kitapla Kurulan İlişki ve Kitaplardan Hareketle Anlatıma Yönelme alt faktörlerinden elde edilen puanlar, aile tipine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Altunkaynak (2018) yapmış olduğu araştırma sonucunda, çocukların kitap seçimindeki faktörlerden en belirleyici olanının aileler olduğu belirlenmiştir. Bu durumun nedeninin ise ebeveynlerin, çocuklarının okuyacağı kitapların seçiminde en önemli belirleyici konumunda olması gösterilmiştir.

Çocukların kitap okuma alışkanlıklarının anne ve babaların çalışma durumları ve algılanan sosyoekonomik düzey bakımından anlamlı bir biçimde farklılaşmadığı belirlenmiştir. Güneş (1997), üst sosyoekonomik düzeydeki öğrencilerin okuma düzeylerini yüksek; orta ve alt sosyoekonomik düzeyde bulunan öğrencilerin okuma düzeylerini ise üst sosyoekonomik öğrencilere göre düşük bulmuştur. Çetinkaya (2004), sosyoekonomik seviyenin son bir yılda öğrenciler tarafından okunan kitap sayısı üzerinde etkili olduğunu; fakat öğrencilerin kütüphanelerden yararlanma alışkanlıklarında etkili olmadığını vurgulamıştır. Gönen ve diğerleri (2004), üst sosyoekonomik seviyedeki ailelerin kitap okuma konusunda çocuklarına daha fazla model olduklarını ve daha fazla kitap aldıklarını yapmış oldukları araştırmanın sonucunda saptamıştır. Keleş (2006), ailenin gelir seviyesi arttıkça öğrencilerin kitap okuma alışkanlık düzeylerinin de arttığını bulmuştur. Odabaş ve diğerlerinin (2008) yapmış olduğu araştırma sonucunda düşük sosyoekonomik düzeyin bir okumama nedeni olarak belirtildiği görülmektedir. Ebeveynlerin öğrenim ve sosyoekonomik seviyelerinin çocuklarının okumasına ilişkin olumlu tutum geliştirmesi üzerinde nasıl bir etkisinin olduğunun çalışılması gereken önemli bir konu olduğu önerilmektedir (Başaran ve Ateş, 2009).

Çocukların ebeveynlerinin ve/veya çevresinde bulunan yetişkinlerin okumaya ilişkin göstermiş olduğu davranışlar çocukların okumaya ilişkin tutumları üzerinde etkilidir. Zira yetişkinler çocuklar için birer modeldir. Ebeveynlerin okumaya ilişkin sergilemiş oldukları tutum çocukların okumaya ilişkin sergilemiş olduğu tutuma aynadır. Ebeveynlerin okumanın önemi hakkında çocukla paylaştığı bilgi ve değerler de çocuğun okumasına ilişkin tutumunu şekillendirir (McCarty vd., 2001; Young ve Black, 2005). Çocukların okuma alışkanlığı kazanmasında ebeveynlerinin yeri önem teşkil etmektedir (Balcı, 2013; Dökmen, 1990; Temizyürek vd., 2013). Tosunoğlu (2002) ise öğrencilerin kitap okumalarında öğretmenlerinin, Temizyürek ve diğerleri (2013) ile Yalman ve diğerlerinin (2013) ise kişilerin okumayı

alışkanlık edinmelerinin etkili olduğunu tespit etmiştir. Çocuklarıyla birlikte etkileşimli kitap okumak, onlara okuma ile ilgili model olmak, yazıya çocuğun dikkatini çekmek ve kütüphaneye gitmek vb. etkinliklerin ebeveynler tarafından gerçekleştiriliyor olması, çocuklarının dil gelişimi ve okuryazarlık becerilerini desteklemektedir (Farver vd., 2006; Üstün, 2007). Yapılan bu araştırmanın analiz sonuçlarına bakıldığında, çocukların kitap okuma alışkanlıkları ile Kitapların Becerilere Yansıması, Kitapla Kurulan İlişki ve Kitaplardan Hareketle Anlatıma Yönelme alt faktörlerinden alınan puanların anne-babalarının kitap okumasına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bulgu, çocukların kitap okuma alışkanlıkları ile anne-babaların kitap okumaları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu biçiminde yorumlanabilir. Anne-babası kitap okuyan çocukların kitap okuma alışkanlıkları daha fazladır. Kitapların Becerilere Yansıması puanlarında gözlenen varyansın yaklaşık %7'sinin, Kitapla Kurulan İlişki ve Kitaplardan hareketle Anlatıma Yönelme puanlarında gözlenen varyansın yaklaşık %3'ünün, ölçek toplam puanlarında gözlenen varyansın yaklaşık %5'inin anne-babanın kitap okumasına bağlı olduğu ifade edilebilir. Çat Şahin (2009) okuma alışkanlığına sahip ebeveynlerin çocuklarının dil gelişiminin diğerlerine kıyasla daha iyi olduğunu belirlemiştir. Yılmaz (2004) yapmış olduğu araştırma sonucunda, araştırmaya katılan ebeveynlerin çoğunun okuma alışkanlığına sahip olmadığını veya zayıf okuma alışkanlığına sahip olduğunu saptamıştır. Kakırman Yıldız (2016) ebeveynlerin yaklaşık dörtte üçünün, Öztürk ve Aksoy (2016) ebeveynlerin yaklaşık yarısının kitap okuma alışkanlığı olmadığını bulmuştur. Durualp ve diğerleri (2013) araştırmasının sonucunda, çocukların anne ve babalarının kitap okuma durumuna göre Okumaya Yönelik Tutum Ölçeği'nden aldıkları toplam puanın anlamlı bir şekilde farklılaştığı bulmuştur. Ekici (2014) öğretmenlerin okul öncesi dönemdeki çocuklar için okuma alışkanlığına etki eden en önemli faktörün "aile" olduğunu belirttiğini, ailelerin bu konuda çocuklarını yeterince desteklemedikleri düşündüğünü ve yine ailelerin kitap okuma alışkanlığına yönelik bilinçlendirilmesi gerektiği görüşünde olduklarını belirttiklerini saptamıştır. Keleş (2006) araştırmasında, ebeveynlerden özellikle annelerin kitap okumasının, çocuklarının okuma alışkanlıkları üzerinde etkili olduğunu bulmuştur. Katrancı ve Yetgin (2019) ise, araştırmaya katılan ebeveynlerden yaklaşık üçte ikisinin kitap okuma alışkanlığı olmadığını belirlemiştir. Bu durumun iş yoğunluğundan, çocukların okuma alışkanlığının aileler tarafından kazandırılmamasından, teknolojik araçların olumsuz etkisinden ve bu gibi sebeplere bağlı faktörlerden olduğunu tespit etmiştir. Tüm araştırmalardan da hareketle bu araştırma sonucunda çocukların kitap okuma alışkanlıkları ile anne-babalarının kitap okumaları arasında anlamlı bir ilişkinin olmasının beklenen bir sonuç olduğu düşünülmektedir. Kitap okuyan ebeveynler çocuklarına doğru birer rol-model olduğu için bu ebeveynlerin çocuklarının kitap okuma alışkanlıkları daha fazla olması gerektiği düşünülmektedir.

Araştırma sonucunda, anneleri 55 yaş ve üzerinde olan, çekirdek ve parçalanmış ailede yaşayan ve anne-babası kitap okuyan çocukların kitap okuma alışkanlıklarının fazla olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Çocukların kitap okuma alışkanlıklarının annelerinin çalışma durumu, babalarının yaş, öğrenim ve çalışma durumu ve algılanan sosyoekonomik düzeye göre farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p>0,05$). Buna karşın kitapların becerilere yansıması, kitapla kurulan ilişki ve kitaplardan hareketle anlatıma yönelmeyi içeren kitap okuma alışkanlıklarının annenin yaşı ve öğrenim düzeyi, aile tipi ve anne-babanın kitap okumasına göre farklılık yarattığı saptanmıştır ($p<0,05$).

Araştırmadan elde edilen sonuçlar ışığında ebeveynlere, uzmanlara ve araştırmacılara öneriler aşağıda sunulmuştur.

- Ebeveynler çocuklarının kitap okuma alışkanlığı kazanabilmesi için çocukları ile birlikte kitap okuyabilir, evde bir kitaplık kurabilir. Çünkü ebeveynleri kitap okuyan çocukların kitap okuma alışkanlıklarının fazla olduğu bilinmektedir.
- Ebeveynler çocuklarının kitaplara yönelmesi için onlara yol gösterebilir, kitap okuyarak ve aktif birer kütüphane üyesi olarak çocuklarının da kitaplara ve kütüphaneye yönlendirilmesi için onlara rol-model olabilir.
- Birey sayısı fazla olan ailelerdeki, özellikle geniş ailelerdeki, ebeveynlerin çocuklarının kitap okuma alışkanlığı kazanabilmesi için tüm aile üyelerinin kitap okuması, birlikte etkileşimli kitap okuma çalışmaları yapmaları önemli olabilir.

- Özellikle öğrenim düzeyi lise ve altı olan ebeveynlerin kitap okuma ile ilgili bilinçlenmesi, onlara kitap okuma alışkanlığı kazandırarak çocuklarının da bu alışkanlığı kazanmasının sağlanması için okullar, belediyeler ve halk eğitim merkezleri tarafından çeşitli çalışmalar yürütülebilir.
- Okuma yazma bilmeyen ebeveynlerin okuma yazma öğrenerek birer okur-yazar olması ve çocuklarına okuma alışkanlığı kazandırması sürecinde onlara rol-model olması için ebeveyn eğitimleri düzenlenebilir, öğretmenler ya da halk eğitim merkezleri tarafından okuma yazma bilmeyen ebeveynlere okuma yazma öğretilir.
- Her yaştan ebeveyne uygun, çocuklarının kitap okuma alışkanlığı kazanması için ebeveynlerin onlara rol-model olmalarını sağlayabilecek çeşitli içeriklere sahip eğitimler uzmanlar tarafından düzenlenebilir. Bu eğitimler ebeveynlere farklı platformlar aracılığıyla çevrimiçi ve yüz yüze planlamalar yapılarak verilebilir.
- Yürütülecek çalışmalarda erken çocukluk dönemindeki çocukların kitap okuma alışkanlıklarının çeşitli değişkenlerle olan ilişkisini ortaya koyacak araştırmalar planlanabilir. Çünkü bilinmektedir ki erken çocukluk dönemi okuma alışkanlığının temellerinin atıldığı dönemdir.

5. KAYNAKLAR

- Altunkaynak, M. (2018). İlkokul öğrencilerinin kitap seçimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 13(19), 101-117.
- Arslantürk, E. & Saracaloğlu, A. S. (2010). Sınıf öğretmenlerinin ve sınıf öğretmeni adaylarının okuma ilgi ve alışkanlıklarının karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 155-176.
- Balcı, A. (2009). *İlköğretim 8. Sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlık ve ilgileri üzerine bir araştırma*. [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Başaran, M. & Ateş, S. (2009). İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin okumaya ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 73-92.
- Bayat, N. & Çetinkaya, G. (2018). Ortaokul öğrencilerinin okuma alışkanlıkları ve tercihleri. *İlköğretim Online*, 17(2), 984-1001.
- Bayram, O. (1990). *İlkokul çağı çocuklarının okuma alışkanlığı ve Yenimahalle İlçe Halk Kütüphanesi Gezici Kütüphane Hizmeti*. [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Büyükoztürk, Ş. (2008). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi.
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2019). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Cevher, N. (2015). *Ankara'daki halk kütüphanesi çocuk bölümlerinin çocukların okuma alışkanlığındaki rolü*. [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Coşkun, E. (2002). Lise hızlı okuma teknikleri dersi öğretim programı ve uygulamalarının değerlendirmesi. *Eurasian Journal of Educational Research*, (9), 41-51.
- Çat Şahin, A. (2009). *Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 5-6 yaş grubu çocukların dil gelişimi ile annelerin okuma ilgi ve alışkanlıkları arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Çetinkaya, S. Ç. (2004). *Afyon Merkezindeki ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlığı*. [Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Deniz, E. (2015). Ortaokul öğrencilerinin kitap okuma alışkanlıkları. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 3(2), 46-64.

- Dökmen, Ü. (1990). Lise ve üniversite öğrencilerinin okuma becerileri, ilgileri, okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıkları. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 23(2), 395-418.
- Durualp, E., Çiçekoğlu, P. & Durualp, E. (2013). Sekizinci sınıf öğrencilerinin kitap okumaya yönelik tutumlarının internet ve kitap okuma alışkanlıkları açısından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2(1), 115-132.
- Durualp, E., Durualp, E. & Çiçekoğlu, P. (2014). İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığına ilişkin tutumlarının incelenmesi. *1. Uluslararası Eğitim Sosyolojisi Sempozyumu, Bildiri Kitabı* (Ed: İ. Doğan), ss. 265-272, Sözel bildiri, 10-11 Mayıs 2012, Ankara.
- Gönen, M., Öncü, Ç.E. & Işıtan, S. (2004). İlköğretim 5., 6.ve 7. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıklarının incelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 164, 7-35.
- Güneş, M. (1997). *İlkokul öğrencilerinin okuma düzeyleri ve dikkat özelliklerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Güngör, E. (2009). *İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığı ile Türkçe dersi akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ekici, S. (2014). *Ankara'daki anaokullarının okuma alışkanlığına hazırlık yeterlilikleri açısından değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Farver, J. M., Xu, Y., Eppe, S., & Lonigan, C. J. (2006). Home environments and young Latino children's school readiness. *Early Childhood Research Quarterly*, 21(2), 196-212.
- Haliru, R. A., Abdulkarim, M., Mohammed, A. D. & Dangani, B. U. (2015). An assessment of reading habit among secondary school students in Kaduna metropolis. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*, 20(10), 12-17.
- Hughes-Hassel, S., & Lutz, C. (2006). What do you want to tell us about reading? A survey of the habits and attitudes of urban middle school students toward leisure reading. *Young Adult Library Services*, 4, 39-45.
- Işıkoğlu Erdoğan, N. (2016). Erken çocukluk döneminde çocuk-ebeveyn birlikte okuma etkinliklerinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(3), 1071-1086.
- İnan, D.D. (2005). *İlköğretim I. kademe öğrencilerinin okuma alışkanlıklarının incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kakırman Yıldız, A. (2016). Okul öncesi dönem çocuklarının okuma alışkanlığı kazanmasında rol model olarak aile. *Mavi Atlas*, (7), 95-112.
- Katrancı, M. & Yetgin, A. (2019). Ebeveynlerin, çocukların okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıkları ile çocuk kütüphanesine yönelik görüşleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(3), 1817-1839
- Keleş, Ö. (2006). *İlköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinde kitap okuma alışkanlığının incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- MEB İstatistikleri (2022). *Millî Eğitim İstatistikleri - Örgün Eğitim - 2021-2022*. 2 Aralık 2022 tarihinde https://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=460 adresinden erişildi.
- Mete, G. (2012). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlığı üzerine bir araştırma (Malatya İli örneği). *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 1(1), 43-66.
- McCarthy, S., Nicastro, J., Spiros, I., & Staley, K. (2001). Increasing Recreational Reading through the Use of Read-Alouds. ERIC, ED NUMBER: 453541.

- Odabaş, H., Odabaş, Z.Y. & Polat, C. (2008). Üniversite öğrencilerinin okuma alışkanlığı: Ankara Üniversitesi örneği. *Bilgi Dünyası*, 9(2), 431-465.
- Öztürk, S. D. & Aksoy, E. (2016). İlköğretim öğrencilerinin okuma alışkanlığına ilişkin veli görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 562-591.
- Sağlamtuğ, T. (1990). Türkiye’de Üniversite Kütüphanecilik Bölümlerinin 4. sınıf öğrencilerinin özgür(boş) zaman ders dışı okuma alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 4(1), 3-21.
- Tanju, E.H. (2010). Çocuklarda kitap okuma alışkanlığı’na genel bir bakış. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 21(21), 30-39.
- Tebliğler Dergisi. (2001). *T.C. Resmî Gazete - 22 Ekim 2001*. 28 Kasım 2022 tarihinde <https://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/viewcategory/65-2001> adresinden erişildi.
- Temple, C., Ogle, D., Crawford, A., & Freppon, P. (2005). *All children read: Teaching for literacy in today’s diverse classrooms*. Pearson Education, Printed United States of America.
- Temizyürek, F., Çolakoğlu, K.B. ve Coşkun, S. (2013). Dokuzuncu sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıklarının değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(2), 114-150.
- Tok, M., Küçük, B. & Kırmacı, Ö. (2015). Ortaokul Kitap Okuma Alışkanlığı Ölçeği: Geçerlik güvenirlik çalışması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 11(2), 694-716.
- Tosunoğlu, M. (2002). Türkçe öğretiminde okuma alışkanlığı ve çocukların okuma eğilimleri. *Türk Dili*, 609, 547-563.
- Üstün, E. (2007). *Okul öncesi çocuklarının okuma yazma becerilerinin gelişimi*. Morpa Kültür Yayınları.
- Yaji, G., Dala, H. S., & Danburam, E. (2017). Inculcating reading habits among Nigerian secondary schools students: the role of libraries. *Information Impact: Journal of Information and Knowledge Management*, 8(1), 30-37.
- Yalman, M., Özkan, E. & Kutluca, T. (2013). Eğitim fakültesi öğrencilerinin kitap okuma alışkanlıkları üzerine betimsel bir araştırma: Dicle Üniversitesi örneği. *Bilgi Dünyası*, 14(2), 291-305.
- Yavuzer, H. (1997). *Ana, baba ve çocuk*. Remzi Kitabevi.
- Yılmaz, B. (2004). Öğrencilerin okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıklarında ebeveynlerin duyarlılığı. *Bilgi Dünyası*, 5(2), 115-136.
- Young, J. P., & Black, A. M. (2005). Attitudes to Reading: In Investigation across the Primary Years. In *Pleasure Passion Provocation: Conference Proceedings of the AATE/ALEA National Conference 2005* (pp. 1-20). AATE/ALEA Professional Organisations.

**CHRISTOPHER WOOL'UN YAPITLARINDA ÇİZGİ
LINE IN THE WORKS OF CHRISTOPHER WOOL**

Hatice KETEN

*Doç., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Education, Department of Fine
Arts Education*

ORCID ID: 0000-0001-9136-4894

ÖZET

Araştırmanın amacı, plastik sanatların temeli olan çizginin çağdaş sanatta nasıl ele alındığını incelemektir. Sanatın değişimine paralel olarak plastik sanatlarda yer alan temel öğelerin yapıtta birincil rol alması, modern yaklaşımın ötesinde bir kavrayışı barındırır. Son yüzyılın içinde yer alan sanatçıların yapıtlarında plastik öğelerin yalınlaştırıldığı veya seçildiği görülmektedir. Bu seçimin temelinde ise modern sanatla gelen plastik dilin çözülmesi ile kendine has yeni oluşum arayışları yatmaktadır. Sanat yapıtlarının değerlendirilmesinde sanatçının içinde bulunduğu dönemin sosyo-kültürel yapısı ve sanat eğilimleri belirleyici olmaktadır. Sanatçıların yapıtlarıyla bir içsellik kurulabilmesi için zeitgeist yaklaşımı içinde olmak, sanatın içinde bulunduğu değişimi anlama yoluna da rehberlik eder. Dolayısıyla sanat yapıtlarında yer alan kavram ve nesnel çerçeveyi değerlendirmek için sürecin bir parçası olma düşüncesini hayata geçirmek gerekmektedir. Sanat, eylem ve düşüncüyü senkronize eden bir dinamizmin ortaya çıkardığı enerjinin ürünüdür. Ortaya çıkan sanat yapıtı da sanatsal sürecin görüntülenmiş halidir. Çizgi ögesi, plastik sanatların temel taşı olup ifadenin en yalın olanıdır. Resim sanatının ilk örnekleri çizgilerden oluşmakta, tüm plastik sanatların başlangıç noktası olmaya devam etmektedir. Çizgi, sonsuz seçenekler oluşturan potansiyeline karşılık doğrudan verilebilecek en yalın ifadeyi barındıran plastik bir unsurdur. Sanat tarihinde çizginin gelişimini ve değişimini izlemek mümkündür. Bu çalışmada, çağdaş sanat içinde çizginin yeri, Christopher Wool'un yapıtları üzerinden değerlendirilmektedir. Çağdaş sanatçıları arasında yer alan Christopher Wool'un yapıtlarının temelini "çizgi" ögesi oluşturmaktadır. Çizgi, Wool'un yapıtlarında bütüncül bir biçim dilini işaret eder. Bu çalışmada; çizgi ögesinin kendi içindeki devinimine bağlı yapıtlarda görülen biçimselliği, sanatçı yaratıcılığı ve çağdaş sanat bağlamı açısından incelenmektedir. Çağdaş sanat düşüncesinde ve yeni biçim arayışlarında plastik dilin karmaşık bir yapı barındırdığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Christopher Wool, çağdaş sanat, çizgi, sanatçı, yaratıcılık.

ABSTRACT

The aim of the research is to examine how the line, which is the basis of plastic arts, is handled in contemporary art. Parallel to the change in art, the primary role of the basic elements in the plastic arts in the work includes an understanding beyond the modern approach. It is seen that plastic elements are simplified or chosen in the works of artists in the last century. On the basis of this choice lies the analysis of the plastic language that comes with modern art and the search for a unique new formation. In the evaluation of works of art, the socio-cultural structure and art tendencies of the period in which the artist lived are decisive. Being in a zeitgeist approach in order to establish an interiority with the works of artists also guides the way of understanding the change in which art is going. Therefore, in order to evaluate the concept and objective framework in works of art, it is necessary to realize the idea of being a part of the process. Art is the product of energy generated by a dynamism that synchronizes action and thought. The resulting artwork is also the displayed state of the artistic process. The line element is the cornerstone of plastic arts and is the simplest of expression. The first examples of painting art consist of lines, and it continues to be the starting point of all plastic arts. Line is a plastic element that contains the simplest expression that can be given directly in return for its potential that creates endless options.

It is possible to follow the development and change of the line in the history of art. In this research, the place of line in contemporary art is evaluated through the works of Christopher Wool. The 'line' element forms the basis of the works of Christopher Wool, who is among the contemporary artists. The line indicates a holistic language of form in Wool's works. In this study; The formality of the line element in the works related to its own movement is examined in terms of artist creativity and contemporary art context. It is seen that plastic language has a complex structure in contemporary art thought and search for new forms.

Keywords: Christopher Wool, contemporary art, line, artist, creativity.

1.Giriş

Plastik sanatlarda biçimlendirmenin ilk adımı çizgidir. Sanatın tarihsel sürecinde çizginin betimlemeyi sağlamada aldığı değişim, sanat anlayışlarına göre farklılıklar göstermektedir. Bu değişim ise resimsel bir anlatım aracı olan çizgiye yeni anlam ve görsellik katarak gelişmiştir. Çizgi, soyut ve somut olguları görmenin yolunu açan bir yorumun görünümüdür. Nesneler dünyasının algılanabilir boyutu, çizginin arıtılmış konumuyla basit bir şekilde tanımlanabilir. Düşüncelerin somutlaştırılması yönünde rehberlik eden çizgi, sanatın köklerini atmaktadır. Çizgi, simge ve sembollerini oluşturmada en önemli plastik elemandır. Çağdaş sanat uygulamalarında; fotoğraf, heykel, entalasyon, resim, kavramsal, dijital sanat ve diğer farklı disiplinlerde çizgiyi temel alan sanatçılar mevcuttur. Bu sanat yapıtları da kendi oluşum kapsamlarında yer almaktadır. Günümüz sanatı bağlamında çağdaş sanat içinde yer alan her sanatçının ortaya koyduğu sanat bilinci ve öğretisi, bir başka çağdaş sanat örneğini anlama yönünde ufuk açıcı niteliğe de sahip olmaktadır. Sanat yapıtlarını yorumlamak için bazı ilkelerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Barrett, eser yorumlamada dikkate alınması gereken bazı noktaları belirtmektedir. Yapıt bir temaya sahiptir, duygu devreye girer, farklı yorumlanabilir, sanatçının ilettiği ile sınırlı değildir, bir dile sahiptir, varlık durumunun tümü anlam boyutunda etkilidir, nesnellik ve içerik birliği taşır (2022: 81). Dolayısıyla, bir sanat yapıtının yorumlanmasında tutarlı ve bütüncül bir değerlendirme yolunun izlenmesi beklenmektedir. Sanat yapıtları, izleyiciyle buluştuğunda bir alımlama gerçekleşmektedir. Bu araştırmada, güzel sanatlar içinde çizgi ögesinin varlığı ve yapıtlardaki işlevi ele alınmaktadır. Çağdaş sanatın açılımlarıyla değişen sanat süreci ve yönelimlerinde çizginin aldığı rol, Christopher Wool'un sanat eserleri üzerinden incelenmektedir.

2.Sanatta Çizginin Yeri

Plastik sanatlarda çizgi ögesi, düşünceyi ifade edebilecek imgeye, kavrama ve sonuç olarak bir betimlemeye dönüşmektedir. Çizgi, çeşitli alanlara göre farklı tanımlara sahip bir kavramdır. Genel bir tanımla çizgi: "İki noktayı birleştiren doğru, çizgiyi oluşturur, çizgilerin kesişmesi düzlemi, düzlemlerin birleşmesi ise form dediğimiz üç boyutlu geometrik yapıyı meydana getirir" (Üner, 2013: 66). Çizgi, görsel sanatlar alanının en temel anlatım aracı olmasının yanında bir hareketin işareti, sürekliliği, değişimi, izi olarak tanımlanabilmektedir (Erzen, 1997: 410). Çizgi, bir resmin veya heykelin ilk etüdü, resmin bir desen türü, bir grafik tasarımı, bir mimari projenin taslağı gibi çeşitli sanat türlerinin ilk adımlarını oluşturur. Çizgiyi oluştururken doğal malzemeler, kalemler, fırçalar ve sanat çeşidine göre tasarlanan araçlar devreye girmektedir. İnsanlık tarihi içinde bir şeyi betimleme ihtiyacının ilk modelleri çizgilerle sağlanmıştır. Ortaya çıkan bu çizgisel resimler, çevreyle kurulan diyalogun bir betimlemesi, simgelenmesi şeklinde gelişmiştir. Böylece çizgi, ortak bir imge dilinin ve göstergelerin oluşmasına imkân tanımıştır. Çizgi; ideogramlar, alfabe, notalar gibi farklı iletişim araçlarına da hizmet etmektedir. Eski Mısır'ın görsel yazısı olan hiyeroglifler, çizgiyle kurulan bilgi aktarımının bilincini işaret etmektedir. Çizginin yaşamla çok boyutlu ve kuvvetli bir bağının olduğunu söylemek mümkündür. Çizgi, sanatta ve iletişimde akla gelen bir ögedir. Çizginin sahip olduğu fiziksel özellikler; ölçüm, tür, yön, konum, karakter olarak sıralanabilmektedir. Resimsel betimlemelerde uyarıcı ve imgeyi akla getirici şekilde bu fiziksel özellikler devreye girmektedir (Ocvirk, Stinson, Wigg, Bone ve Cayton, 2013: 98). Çizgi, desen ve etüdün ana çıkış noktası olarak gerçekçi bir resmin ortaya çıkmasında kilit rol oynar. Çizgi olgusu üzerinde pek çok resimsel öğeler ve teknikler eklenerek sanat dönemleri boyunca betimlemenin daha gerçekçi bir şekilde gelişmesi de sağlanmıştır. Çizgiye renk, doku, değer, şekil, benek gibi farklı sanat elemanları eklenerek zenginleştirilmiştir. Çeşitli sanat kuramlarına bağlı estetik anlayışlarında çizgi bir değişim içinde olmuştur. Sanat eserini oluşturan biçim ve içerik, sanatçının

bireysel seçiminin görünümünü kapsamaktadır. Bu seçimi oluşturan yönelimler ise bireysel şartların ve dönemlerin akışına uygun ilerlemektedir. 20. yüzyılın başında, plastik sanatlarda görülen büyük değişimler, yeni kompozisyon kurguları oluşturma düşüncesine ve yeni sanat araçları ve teknikleri denemeye yönelmektedir. Bu gelişmeler, görsel sanatlar alanının biçimsel elemanlarının detaylı olarak ele alınmasını sağlamıştır. Gerçekçi ve soyut bağlamda başvurulabilecek bir değere, ifadeci özelliğe sahip olması da çizginin önemini artırmıştır. Geleneksel ve akademik gelen sanat öyküsüne karşı düşünüş ve modern uygarlığın getirdiği yaşama koşut sanat eylemi ve sanatın ne olduğu ile ilgili soruların cevapları aranmıştır. Modern Çağ'ın içinde yeni arayışlarda olan bireyi betimleyen şu ifade ilgi çekicidir: “İlkel insan, doğa korkusuna kapılmış, kendi içine sığınmış insan olarak, bizler de ruhlarımızı yutmaya kalkışan bir “uygarlıktan” kaçmaya çalışıyoruz” (Harrison ve Wood, 2016: 145). Dolayısıyla, çağın ruhu, sanat düşüncesini ve eyleminin çıkış noktası olmaya devam etmektedir. Sanat sürecinin değişkenleri, plastik elemanların seçimi, algıda seçicilik ve estetik anlayış gibi faktörler, çizginin kullanım alanlarını çeşitlendirmiştir. Dinamik bir değişime karşılık sanatçı da eserinde bunlara karşılık vermektedir. 20. yüzyılın en önemli sanatçılarından biri olan Pablo Picasso, farklı sanat yöntem ve tekniklerine göre oluşturduğu eserlerinde çizginin etkili gücünü kullanarak ifadeyi yalın bir dille aktarmıştır. Sanatçı; akıcı, yumuşak, yalın çizgiler kullanarak figürü ve ifadeyi simgeleyen bir plastik dile sahiptir (Görsel 1). George Grosz da resimlerinde çizgiyi karikatürize ederek toplumsal bir sorunun, şiddetin görünümünü vermektedir. “Terror in the Streets” adlı resminde sert, karmaşık, iç içe, kesik ve katmanlı çizgiler kullanarak içeriğin aktarımını ve anlamlandırılmasını sağlamaktadır (Görsel 2). Çizgi, diğer sanat elemanlarına ihtiyaç duymadan olgu ve olayların özetini sağlar şekilde yönlendirilmektedir.

Görsel 1. Pablo Picasso, “Reclining Woman”, 1920, 21,91 cm x 31,43 cm. / Görsel 2. George Grosz, “Terror in the Streets”, 1916.

Modern anlayışla gelen sanatçıların özgür tavrında biçim ve konuyu seçme eylemi ağırlık kazanmaktadır. Biçimi oluştururken izlenen bu yolda bazı plastik öğelerin geri plana bırakıldığına tanık olunur. Biçimci estetik anlayışın temelinde de bu yatmaktadır (Harrison ve Wood, 2016: 316). Sanat akımlarının ardı sıra gelişinde de terk edilen plastik elemanların varlığı, yeniliğin kapısını aralamaktadır. Nesnel dünyanın betimlenmesine dönük düşünceler, yeni paradigmalara şekillenmektedir. Bu biçimlendirme süzgecinde sağlam yapısını koruyan çizgi ise ifade gücünü ve sınırsızlığını da korumaktadır (Harrison ve Wood, 2016: 319). Çizgi çeşitlerinin form, espas, mekân, hareket ve boşluk kavramlarına alternatif düşlemler yaratması, sanatçıların sanat eğilimlerin ve sanat türlerinde açığa çıkmaktadır. Constantin Brancusi'nin “Endless Column” adlı heykelinde, eserin kavramsal boyutuyla eş hareket eden çizgisel bir ifadeyle verilen sonsuzluğa giden bitmeyen algı boyutunu, biçim ve içeriğin birbirini karşılaması veya tamamlaması olarak anlaşılmaktadır (Görsel 3). Çizgisel bir form seçimi sınırları olmayan düşünsel bir boyuta taşımaktadır. Sanatçı, bu heykelinde çizgisel gücün dikey ilerlemesini kurgulayarak göğe yükselişi işaret eden bir anlamı olumlamaktadır. Çizgi çeşitleri, eserlerde istenilen anlamı ve biçimi birleştirmede son derece kuvvetli, kapsayıcı, anlık gibi birtakım etkileri hızlı bir şekilde sağlamaktadır. Çizgilerin bıraktığı etkinin renklerle benzeşim kurulabileceğine dair Wölfflin şunu belirtmektedir: “Zigzaglı çizginin hızla yükselişi doğrudan ateş kırmızısını, daha yumuşak dalgalı

çizgi ise uçuk maviyi çağırıştırır; öyle ki daha donuk bir mavi de daha hareketli dalgaları akla getirir” (2019: 29). Çizginin yönü, büyüklüğü, kalınlığı, tekrarı, sıklığı ve seyrekliği gibi durumlar görsel algıda harekete geçirici anlam veren özelliklerdir. Çizgilerin uygulandığı yüzeyle ilgili olarak ahşap gravürün sıcak çizgileri ya da metal gravürün soğuk çizgileri gibi dokunma duyusuyla örtüşen sert-yumuşak tanımlamalara gidilebilmektedir (Wölfflin, 2019: 30). Saul Steinberg de çizgileriyle farklı anlatım etkilerini gerçekleştirmiştir (Görsel 4). Resimdeki figürleri birbirinden ayırt etmeyi sağlayan çizgi çeşidi, karakteristik bir birliğe dönüşmektedir. Çizgi, sonsuz bir kombinasyon ihtimali sunarak çeşitli anlatılarda, üsluplarda başrol olabilmektedir. Çizgi, nesneleri ve figürleri belirleyen sınırlarını oluştururken biçimin ifadeyle buluşmasında keskin, düz, sert, yuvarlak, karışık, düşey veya yatay, kesik gibi türleriyle harekete geçirilmektedir. Doğanın düzeni ve canlılığı içinde yer alan çizgisel görünüm, sanatçıların ilham kaynağı veya çıkış noktası olabilmektedir. Sanatçının çevresiyle ve doğayla kurduğu etkileşimde çizgisel örüntüler ve sahneler, plastik bir dil olarak açığa çıkan ilham merkezleridir. Doğadaki dönüşümlü tekrarlar ve olaylar zinciri de çizgiselliğin akışı gibidir. Çağdaş sanatta, doğanın detaylarında yer alan çizgisel kurgunun sistematüğini yapıtlarına taşıyan sanatçılar bulunmaktadır. Arjantinli Sanatçı Thomas Saraceno, örümcek ağını temel alan yapıtlarında farkındalık amaçlayan eleştirel bir anlayış içindedir. (Görsel 5). Disiplinler arası çeşitli alanlarla gerçekleştirdiği enstalasyonlarında, örümcek ağının çizgisel kurgusuna dayalı uzam ve mekanlar yaratarak bireyin içinde bulunduğu sosyolojik ve psikolojik gerilim faktörlerini ve çevresel sorunları aktarmaktadır. Sanatçı Joel Shapiro ise heykellerinde çizgiyi temel alan soyut yorumlamalarda bulunmaktadır (Görsel 6). Doğada görülen çizgisel görüntüler ve çizgi örüntü yüzeyleri neredeyse her yerde bulunmaktadır. Bir nesneyi diğerinden ayırmaya yarayan bu görsel düzenin plastik dile yansımada bir rehber niteliğindedir. Bir manzara görüntüsünde dolaşan çizgi çeşitleri veya bir sokak içinden herhangi bir kesitin sunduğu çizgi karmaşıklığı örnek olarak verilebilir (Görsel 7-8). Çevreye kurulan bu ilgi, farkındalık ve tanımlama için görsel bir rehber olmanın yanında sanatçı için seçim yapacağı bir havuza dönüşmektedir. Çizgiselliğin getirdiği bu potansiyel çeşitlilik, ifadeyi sağlayacak bir niteliğe sahiptir.

Görsel 3. Constantin Brancusi, “Endless Column”, 1918. / Görsel 4. Saul Steinberg, “Fur Coats”, 1951.

Görsel 5. Thomas Saraceno, “Algo-r(h)i(y)thms”, Solo Show, Esther Schipper, Berlin, Germany, 2019.

Görsel 6. Joel Shapiro, “Untitled”, 2020-2022, Wood and Casein, 184,8 cm x 77,5 cm x 90,2 cm,

Courtesy Pace Gallery.

Görsel 7-8. “İsimsiz”, Fotoğraf, 2022.

Çağdaş sanatta yer alan pek çok sanatçının eserlerinde, çizgi ögesine modern bir anlayış bağlamında ve kavramsal bir perspektifte birinci planda yer verdikleri görülmektedir.

3. Christopher Wool’un Yapıtlarının Odağında Çizgi

1955 Chicago doğumlu Amerikalı Sanatçı Christopher Wool, çağdaş sanat alanında yaptığı yenilikçi ve etkili eserleri ile bilinmektedir. Sanat çalışmalarını resim, heykel, fotoğraf, baskı gibi çeşitli alanlarda gerçekleştirmektedir. Sanatçı, 1960'larda Chicago'nun güney yakası ve 1970'lerde New York'ta bulunmuş ve bu yerleşim yerleri, sanatçının sanat sürecinde etkili olmuştur. Christopher Wool, dönemin önemli sanat hareketlerinin Amerika'daki örneklerine tanık olmuş ve sanatına da yansıtmıştır. Moleküler bilimler profesörü baba ve psikiyatr anneye sahip olan sanatçı, aydın bir aile ortamının sağladığı koşullarla sanatın gücüne dair bir farkındalığa ve eleştirel tavra sahip olmuştur (Brinson, 2019: 35). Christopher Wool'un gençlik yılları, 1966 yılından 1971 yılına kadar süren ve Dünya genelinde etkili olmuş siyasal ve toplumsal eylemlerin baş gösterdiği döneme denk düşmektedir (Koca, 2018: 88). Sanatçı, 1973 yılında New York'ta sanat eğitimi almıştır. Şehrin hareketli yaşantısı ve kültürel çeşitliliği, sanatçıyı etkilemiştir. Wool, New York'un hareketli sanat çevresinin kendisi için önemli olduğunu belirtmektedir. Sanatçı, 1980'lerden bu yana, soyut resmin sınırlarını, çağdaş bir deneysellik ile oluşturmaktadır. Baskı, katmanlama, damgalama, lekeleme veya silme gibi uygulamalar ve resmin temel nitelikleriyle ilgilenmektedir. Sanatçı, yazı ve metin tabanlı, grafiksel eserlerinin yanında özgün baskı tekniklerini kullanmaktadır. Wool, eserlerinde çizgi ögesini dinamik bir şekilde birleştirdiği büyük ölçekli soyut resim ve heykelleriyle tanınmaktadır. Sanat pratiği aynı zamanda heykel, fotoğraf ve sanatçı kitaplarına da uzanmaktadır (XavierHufkens, 2022). Sanatçının eserleri, önemli müze ve galerilerde bulunmaktadır. Toplumsal hareketlerin enerjisi ve çağın sanat anlayışı Wool'un sanat sürecinde etkili olmuştur. Aynı zamanda Soyut Ekspresyonizm'in etkilerini alan sanatçı, Joyce Pensato, Richard Pousette-Dart, Dan Flavin gibi ve diğer dönemin sanatçılarıyla etkileşim halinde bulunmuştur (Brinson, 2019: 36). Sanatçı, soyutlama içinde eleştirel bir pratik için kalan her alanı keşfetmeye yönelmiş ve soyut bir dil için çizgiyi ana öge olarak almıştır. Bu soyutlama kökeni olan çizgi unsuru, sanatçının tekrarlanan bir hareketinin forma dönüşmesinde ana rol oynamaktadır. Sanatçının çizgi ögesini, çeşitli teknik ve uygulamalar ile yalın bir form anlayışında kullandığı görülmektedir. Çizgiyle oluşturulan kompozisyonda, spontane bir şekilde gelişmeyi yönlendirerek hareketi ve vurguyu öne çıkartmaktadır. Sanatçı, çizgi elemanının sahip olduğu potansiyeli, belli yönelimlerle durdurarak formüle ettiği bir planla sanat biçimine dönüştürmektedir. Oluşan formlar, farklı tekniklerin sunuş yollarıyla yenilenir. Bu çizgisel formlar, çizme eylemiyle ilk kez tanışan çocuğun çizimlerini anımsatırken kimi zaman nesnel dünyanın çizgisel görünümüne dair yeni keşif arayışlarına götürmektedir. Antonie Tapies'in “Sanat Pratiği” adlı kitabında, sanatçıların son dönemde içine girdikleri bağımsızlık ve kolaycılığa kaçan yaratma eğilimlerini eleştirdiği görülmektedir (2014: 66). Çağ ile gelen geleneği bertaraf etme eğilimleri, sanatçıları da yaratma süreçlerinde çarpıcı olabilecek kaynak aramalarına yöneltmiştir. Wool, çizginin yanı sıra yazı karakterlerini kullanarak imge ve kavram ögesini eserlerinde öne çıkarmaktadır (Kozlu ve Benuğur, 2014: 248). Wool'un ilk soyutlamaları bir geçiş gibidir ve paradoksal formlar yeni bir yaratıcı alan kazanarak kendiliğinden oluşun gösterimi gibidir (Brinson, 2019: 38). Christopher Wool, farklı materyaller üzerinde resimler yapan sanatçı Superstroke sanatında etkisi olmuştur (Cançat, 2021: 45). Sanatçı üretimlerinde, şablonlar, boya

silindirleri, duvar kâğıdı silindirleri, serigrafi baskılar, spreyci boya gibi araçları tuval, kâğıt, alüminyum üzerine uygulamaktadır.

Wool'un sanat yapıtlarında ele alınabilecek bazı detaylar göze çarpmaktadır. Bunlar; fotoğraflarında, gerçeklikle kurulan bağın soyut bir düşünce ve estetik anlayış görüşü, resimlerinde yer alan siyah, beyaz ve griden oluşan bir seçimin varlığı ve yine resimlerinde yazının kavramsal, imgesel bir boyuttan plastik bir birime dönüştürülmesi, heykellerinde ise tüm bu yaklaşımların çizgisel yapıyı esas alarak uygulanması olarak görülmektedir. Sanatçının çevreyle kurduğu görsel ilişkisi fotoğraflarda objelerin seçiciliğinde bir düzenin takip edildiği düşüncesi olduğu anlaşılmaktadır. Sanki fotoğraflarda birbiriyle bağıntı içinde olan heykelimsi yığınlar ve bu yığınların karmaşıklığından süzülen yalın bir biçimsel görünümün sağlanmaya çalışıldığı hissedilmektedir. Wool, fotoğraflarında ve resimlerinde renkten uzak kalarak oluşturmaya çalıştığı yalın biçimi öne çıkartmaktadır. Bu fotoğraflardaki görüntüler, siyah-beyaz kontrastlığında soyutlamaya gitmektedir. Sanatçı, kent yaşam mekânlarının nesnel ve sıradan görüntülerin içinden çıkarttığı estetik arayışlarını fotoğraflayarak kayıt altına almaktadır. Bu görüntüler, modern sanat hareketlerinin yönelimlerinde, sanat materyallerinde deneyelliklerine imkân tanıyacak araçları kullanarak biçimsel bir dilin gelişmesinde rol oynamıştır. Sanatçının “Yard” (2018) diyerek adlandırdığı bu fotoğraflar serisi, rastgele konumlandırılmış çeşitli nesnelerin oluşturduğu ve neredeyse bir enstalasyon görünümüne sahip karelerden oluşmaktadır (Görsel 9). Sanatçı, rastlantısal görünümde dikkati çeken objeleri mekândan bağımsız bir oluşun biçimsel düzenini tespit etmeye çalışarak çizgi ve form ilişkisinin etkisini birleştirmeye çalışmaktadır. Bir bakıma Wool'un sanat çalışmaları, Marcel Duchamp'ın sergilediği sanatta nesne-kavram ilişkisine dayalı yenilikçi anlayışın sürdürülmesini içermektedir. Duchamp'ın “Fountain” adlı yapıtında nesneye yüklediği anlama benzer bir yaklaşımda olan Wool de çevresinden aldığı görüntülerde anlam ve biçim ilişkisi arayan bir anlayışın varlığı sezilmektedir. Sanatçının doğal ve sıradan olana yüklediği anlam vurgusu, biçimselliğin bir anlamda ayrışmasına da hizmet etmektedir.

Christopher Wool'un “Road” (2018) adlı fotoğraflar serisi doğa görünümünden oluşmaktadır (Görsel 10). Bu fotoğraflarda, doğal manzaranın içinde toprak bir yol öne çıkmaktadır. Bu yolun bıraktığı izler, çizgisel bir biçimde görünmektedir ve bu da süreklilik hissini uyandırmaktadır. Hareketi barındıran bu çizgisel akış aynı zamanda bu yola ait izlerde insanın eylemsel varlığına dair işaretleri barındıran ifadeyi çağrıştırmaktadır. Yol ve yolun işlerliğinden oluşan izler, bir sürecin ve eylemin de sonucunu ifade etmektedir. Fotoğraflarda ortaya çıkan biçimsel dil ise bir çizgisel hareketin vurgusunu sergilemektedir.

Görsel 9.Christopher Wool, “Yard”, 2018. / Görsel 10. Christopher Wool, “Road”, 2018.

Sanatçının erken dönem yapıtları, siyah-beyaz ağırlıklı, şablon-figür desen resimlerinden oluşmaktadır. Wool'un büyük boyutlu ve beyaz boyalı alüminyum yüzey üzerinde “RUN DOG RUN” kelimelerinin yer aldığı çalışmalarında, sanatçının harf karakterlerini soyut bir kavrama ve görsel biçim elemanına dönüştürdüğü görülmektedir (Görsel 11-12). Seçilen bu kelime blokları anlamını kaybeden grafiksel bir düzende, sokak tabelaları veya grafiti gibi düz bir ifadeye görülmektedir. Sanatçının bu çalışmaları, duyguya yer vermeyen bir görünüm sergilerken içinde mizah barındıran vurgulu bir ifadeyi hissettirmektedir. Wool'un buna benzer çalışmaları on beş yıl sürmüştür ve bu yaklaşımın onun temel estetiği olduğu varsayılmaktadır (Hell, 2019).

Görsel 11. Christopher Wool, “Run Dog Run”, 1989.

Görsel 12. Christopher Wool, “Run Dog Run”, 1991, “Renkli Ofset Litografiler”, 88,4 cm x 70 cm.

Giacomo Balla’nın “Tasmalı Köpeğin Dinamizmi” adlı eserindeki hareket unsurunun algılama durumunun betimlemesini hatırlatan Wool’un “RUN DOG RUN” çalışmasında yer alan söz dizisinin, anlamından uzaklaşma ve biçim-yazı bloğunun ulaştığı soyut bir görselliğe dönüşme eğilimi görülmektedir (Görsel 13). Sanatçı, yazı karakterlerini plastik bir dil oluşturma aracılığı olarak geliştirerek çizgisel bir ifadeyi sağlamaktadır. Wool, seçtiği bazı kelime ve harf örneklerini bazen düz veya karışık bir araya getirerek bir çeşit biçim bloklarına ulaşan kompozisyonlar oluşturmaktadır. Sanatçı, modern sanatın yeni biçimselliğini ve deneyselliğini bu uygulamalarında istikrarlı bir düzende göstermektedir.

Görsel 13. Giacomo Balla, “Dynamism of a Dog on a Leash”, 1912, Tuval Üzerine Yağlı boya, 89,8 cm x 109,8 cm, Albright-Knox Art Gallery, New York.

Christopher Wool’un çalışmalarında yazının kullanılması çoklu ifadelerin birleşimini gösteren bir arayışın seçeneklerini de oluşturmaktadır. Bu yapıtlar, izleyicinin yorumlama algısını ve eserle bir bağ kurma aşamasını dinamikleştirilen bir tepkiye olanak sağlamaktadır. Sanatçının eserleri, tutarlı bir çizgiyi izlemesinin yanında içinde merak uyandıran kişisel bir üslubun varlığına sahiptir. Sanatçının bu eserleri ile ilgili olarak Saygı (2000) şunları belirtmektedir:

“Wool’un yapıtlarında fikir büyük siyah harflerle bağırır. Ancak bağırırken de kekelemeye eğilimlidir. Öyle ki harfler, kelime bütününden ayrılır veya kelimeler birleşerek çözülmesi zor bileşimler ortaya çıkar. Wool’a göre dünya, tıpkı anlamsız olmayan kelimelerin anlamsız hecelere dönüşmesi gibi ayrışmanın kıyısında bir yerdedir. Wool’un üzerinde çalıştığı dil oyunlarının uzun ve karmaşık geçmişi vardır. Öncüllerinin içinde metni kesip kâğıda yapıştırıp yeni metinler yaratan Dada da bulunmaktadır. Edebiyat, sanatın nedeni olmaya başlıyor. Wool büyük yazı resimlerini alıntılarla çalışıyor. Şablon yazılı metinleri pop şarkılarının parçalarıdır” (Saygı, 2000: 54).

Görsel 14. Christopher Wool, “Apocalypse Now”, 1988. / Görsel 15. “Untitled” (1990-91). / Görsel 16. “Trouble”, 1989, 182,9 cm x 121,9 cm.

Sanatçının kelime gruplarını kullandığı “Sell the House Sell the Car Sell the Kids” adlı yapıtında, bir slogan niteliğinde, kelimelerin içerikleri de anlamını ve değerini yitiren kavramlara dönüştürülerek bir komut gibi düzenlenmiştir. Resim, içinde anlamlı kelimeler taşıırken aynı zamanda anlamsızlaşan ve bir görsel biçimde eriyen giden çizgilere dönüşmektedir. Yazı, bir anlatı ve ifade için iletişim dilinden sıyrılarak bağımsız yeni bir ifade diline dönüşmektedir (Görsel 14-16). Sanatçının resimlerinde yer alan çizgisel kurgular grafiksel olarak ele aldığı yazı karakterlerinin özgürleşmiş hali gibidir. Bu çizgiler, yumuşak, tutarlı ve benzeşen biçimsel yapılar olarak resmi kaplamaktadır. Çizgiyle kurulan ilk ifade an’ın canlılığını ve saflığını da hissettirmektedir. Bu resimlerde, birbirinin içinde dolaşan ve uzamsal bir boyutun varlığını ve belirsizliğini vurgulayıcı bir çizgi örüntüsünün kurguları görülmektedir (Görsel 17-22). Sanatçıların ifade arayışı ve eseri ile kurduğu ilişkiyi Tâpies şöyle ifade etmektedir:

“Eser, sanatçının matrisinde uzun ve ağır bir gelişim sürecinin ürünüdür. Sanatçı adeta birtakım imgelerle düşünüp tepki vermeye alışır, sonra bu imgeler hemen hemen bilinçsiz bir şekilde süzülüp çöker, belleğe basılır, ya da silinip gider. Hayatın bulunduğu her yerde olduğu gibi, sanatçı ile eserinin malzemesi arasında bir diyalog kurulur. Başlangıçta hedef her zaman açık seçik değildir: Yol atılan adımların altında yavaş yavaş oluşur” (Tâpies, 2014: 42).

Wool da benzer adımları takip ederek bu ifadeye uyan aşamalı ve farklı materyaller üzerinde yapıtlarını oluşturmaktadır. Christopher Wool, yapıtlarında yazı karakterlerinin imkân tanıdığı soyutlama alternatiflerini katmanlar sağlayacak bir yöntemle uygulamıştır. Bu resimlerinde yer alan çeşitli motifler ve bezemeler, çizgisel etkileri öne çıkartacak şekildedir ve kısıtlı renklere sahiptir. Sanatçı, oluşan bu görsel etkilerle farklı biçim katmanlarının birbirini kesip yeni bir ifade oluşturma şansını kuvvetlendirmiştir. Sanatçının sezgisel gücünün varlığı, sıradan görüntülerden seçilen bir kesitin kararlı bir ifadesini yakalamasından anlaşılmaktadır. Bu tutum ise sanatçının deneysel tavrında görülen sakin bir yol alışın tutarlılığı ve estetik bir biçime dönüşümü olarak yansımaktadır.

Görsel 17. Christopher Wool, “Untitled”, 1996, Enamel on Aluminum, 228,6 cm x 152,4 cm. / Görsel 18. “Untitled”, 2000, Enamel on Rice Paper, 167,64 cm x 121,91 cm. / Görsel 19. “He Said She Said”, 2001, “Keten Üzerine Serigrafi Mürekkebi”, 274,3 cm x 182,9 cm.

Görsel 20. “Untitled”, 2016, 111,8 cm x 76,2 cm. / Görsel 21. “Untitled”, 2016, “Kâğıt Üzerine Yağlıboya ve Serigrafi”, 76,2 cm x 55,9 cm. / Görsel 22. “Untitled”, 2008, “Kâğıt Üzerine Serigrafi Mürekkebi”, 182,88 cm x 140,34 cm.

Sanatçının resimlerindeki katmanlı uygulamalarında tekrarlayan oluşumlarda, bozulma ve yeniden oluşum arasındaki sabit döngünün varlığı görülmektedir. Bu süreç, soyut ekspresyonizmin dinamik ürünlerini yapan Jackson Pollock’un aşamalarını anımsatmaktadır. Bitmeyen bir döngü içinde geçmiş ile geleceğin arasında biçim potansiyelini muhafaza eden bitmiş ve bitmemişliğin belirsizliğini taşıyan bir izlenim bırakmaktadır (Huber, 2014: 60). Sanatçı, benzeşen çizgisel hamlelerle saplantılı bir kendini kopyalamaya dönüşen içselliklerinin getirdiği dürtülere ait devinimlerini kompozisyon kurgularında silme, ekleme, kolaj ve dijital dönüşüm yoluyla soyut formda sınırlandırmaktadır (Brinson, 2019: 35). Sanatçı, üç boyutlu yapıtlarında çizgi ögesini boyutlandırırken resimlerinde görülen biçimsel uyumu yansıtmaktadır. Metal tellerden oluşan bu çizgisel biçimler sanatçı tarafından desen çizermiş gibi bir içsellikle ve akışla kurgulanmaktadır. Fotoğraflarında beliren sezgisel seçicilik heykellerinde kişisel bir üslubun devamlılığını ve heykel sanatında da yalın bir bakışın sembolleşmesi gerçekleşmiştir. Sanatçı bu yapıtlarında, ilkel bir tutum izleğinde ve dönemin çağdaş yaklaşımlarına dönük bir yorumun sadeliğini yansıtmaktadır (Görsel 23-24). Çizgisel yapının her an değişebileceği algısına karşılık görünen estetik bir yapının hazzı ve yakınlık hissi devreye girmektedir. Bu heykellerde çizginin üç boyutlu görünümünün elde edeceği olasılıklara fırsat tanınmaktadır.

Görsel 23. Christopher Wool, “Untitled”, 2018, Bronz ve Bakır Kaplı Çelik, 308,6 cm x 751,8 cm x 152,4 cm. / Görsel 24. “Untitled”, 2014, Bronz, 325,8 cm x 398,8 cm x 139,7 cm.

Wool’un son dönem eserlerinde çizgi, devam eden biçim anlayışının içinde devam ederken dinamik soyutlamalar halinde görülmektedir. Bu resimlerinde sanatçının kendine has bir üslubun varlığı ve çizginin öznel bir biçim dahilinde dolaştığı sezilmektedir (Görsel 25). Çizgi, formların arasında derinlik oluşturan, formu yönlendiren hareketli ve dinamik yapısını muhafaza eden bir biçimde görülmektedir. Çalışmalarının genelinde biçimlenen çizgisel anlayış, tutarlılığının yanında sezgisel oluşun farkı da hissedilmektedir. Çağdaş sanatın açık ve çoklu anlatım yollarının içinde Wool’un eserleri, dikkat çekici ve gizemli bir etkiyi barındırmaktadır.

Görsel 25. Christopher Wool, “Untitled 1”, 2021, 50,8 cm x 43,2 cm.

4. Sonuç

Araştırma kapsamında ele alınan çizginin sanat tarihi boyunca ve çağdaş sanat içindeki yeri incelenmiştir. Çizgi, en yalın haliyle ifadenin kendisi olup sanatsal tutum ve anlayışlarında ilk değişimin ve oluşumun hamlesini başlatan bir araca dönüşmektedir. Çizginin fiziksel ve psikolojik etkisine bağlı değişken, esnek dönüşüme hizmet etmesi, sanatçıların çizgi ögesine olan başvuru isteğini ve ilgisini artırmaktadır. Christopher Wool’un yapıtlarında temel olan çizgi ögesi de 1960’lı yılların sanat ortamında görülen Soyut Ekspresyonizm’in kavramsal yönünün bir biçimsel ögesi olarak görülmektedir. Sanatçının yaşamını sürdürdüğü Amerika Birleşik Devletleri’ndeki sanat ortamı sanatçının üzerinde etkili olmuştur ve sanatçı; baskı, enstalasyon, resim, heykel ve fotoğraf gibi farklı sanat üretimlerinde bulunmuş çağdaş sanatçıları arasında yer almıştır. Wool’un yapıtlarında yer alan çizgi ögesi, soyutlamanın simgesine dönüşerek zamanın akışına ve sanatsal süreç içindeki yapıtların hemen hemen tümüne eşlik etmektedir. Dolayısıyla, soyutlamalara dayalı sanat yapıtları, izleyicinin getirdiği yorumlamalara ve yeniden okumalara, ilişkisel bir estetik arayışlarına cevap verebilecek nitelikte olup çizgi ögesini cazibeli bir biçim konumuna yükseltmektedir. Christopher Wool’un sanatına dair yorumu ise çizgiyi önemli bir noktada tutmasına açıklık verecek niteliktedir: “Bir medyum içinde olmak zorunda değilsin, sadece sanata inanmalısın.”, “Sanat bir şeye inanmak zorunda değildir” (Brinson, 2019: 49). Sonuç olarak, sanatın ve sanat eylemi alanının sonsuz bağlamda olduğunu vurgulayan Christopher Wool, eserlerinde çizgiyi ifadenin yalın ve bağımsız bir dili olarak çağının yaşam ve sanat dinamiğiyle kullanmaktadır.

Kaynakça

Barret, T. (2022). *Sanat Üretimi Form ve Anlam*. (Çev.Ebru Berrin Alpay). İstanbul Hayalperest Yayınevi.

Brinson, K. (2019). Trouble is my business. Christopher Wool, s.35-51. <http://wool735.com/assets/uploads/Wool-Guggenheim-KB-2013-ilovepdf-compressed.pdf> Erişim Tarihi: 20.11.2022

Cançat, A. (2021). Superstroke ve Superblur Sanat. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 41-48.

Erzen, J. (1997). Çizgi. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi içinde* (1, 410-411). İstanbul: Yem Yayın.

Harrison, C. ve Wood, P. (2016). *Sanat ve Kuram 1900-2000 Değişen Fikirler Antolojisi*. (Çev. Sabri Gürses). 2. Baskı. İstanbul: Küre Yayınları.

Hell, R. (2019). “Christopher Wool Part Two”, <https://gagosian.com/quarterly/2020/03/05/christopher-wool-part-two/>, Erişim Tarihi:21.11.2022

Huber, H. D. (2014). Christopher Wool, Ohne Titel, 1998. (Originalveröffentlichung in: Holzwarth, Hans Werner (Hrsg.): *Sammlung im Wandel – Die Sammlung Rudolf und Ute Scharpff*, Berlin 2014, S. 60-61). <https://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/6028/> Erişim tarihi: 15.11.2022

Koca, M. (2018). 68 Öğrenci Olayları ve Üniversitelerde Politik Şiddet. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 87-109.

Kozlu, D., & Benuğur, Ş. (2014). Çağdaş Sanatta Görsel ve Kavramsal Bir İmge Olarak Yazının Kullanımı. *Art-e Sanat Dergisi*, 7(14), 233-263.

Ocvirk, O. G., Stinson, R. E., Wigg, P. R., Bone, R. O. ve Cayton, D. L. (2015). *Sanatın Temelleri Teori ve Uygulama*. (Çev. N. Kuru, A. Kuru). N.E. Yılmaz (Edt). İzmir: Karakalem Kitabevi Yayınları.

Saygı, S. (2000). Resimsel Öge Olarak Yazı. Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Ana Sanat Dalı, İstanbul.

Tàpies, A. (2014). *Sanat Pratiği*. (Çev. İsmet Birkan). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Üner, Ö. (2013). *Resmin Temelleri*. (2. Basım). İstanbul: Say Yayınları.

Wölfflin, H. (2019). *Mimarlık Psikolojisine Öndeşimler*. (Çev. Alp Tümerterkin ve Nihat Ülner). 2. Baskı. İstanbul: Janus Yayıncılık.

XavierHufkens, (2022). <https://www.xavierhufkens.com/artists/christopher-wool> Erişim Tarihi: 16.11.2022

Görsel Kaynakça

Görsel 1. Pablo Picasso, “Reclining Woman”, 1920, 21.91 x 31.43 cm.

<https://collections.artsmia.org/art/1424/reclining-woman-pablo-picasso>, Erişim Tarihi:17.11.2022

Görsel 2. George Grosz, “Terror in the Streets”, 1916. Black ink on off-white wove paper. Harvard Art Museums/Busch-Reisinger Museum, Gift of Erich Cohn, BR62.25. Art © Estate of George Grosz/Licensed by VAGA, New York, NY. <https://harvardartmuseums.org/article/george-grosz-drawings-now-on-view> Erişim Tarihi:18.11.2022

Görsel 3. Constantin Brancusi, “Endless Column”,1918. <https://www.theartstory.org/artist/brancusi-constantin/> Erişim Tarihi:18.11.2022

Görsel 4. Saul Steinberg, “Fur Coats”, 1951. <https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/a-new-exhibit-in-chicago-celebrates-saul-steinberg-brooding-doodler> Erişim Tarihi:18.11.2022

Görsel 5. Thomas Saraceno, “Algo-r(h)i(y)thms”, solo show, Esther Schipper, Berlin, Germany, 2019. <https://studiotomassaraceno.org/algo-rhythms-berlin/> Erişim Tarihi:19.11.2022

Görsel 6. Joel Shapiro, “Untitled”, 2020–2022, Wood and casein, 184.8 x 77.5 x 90.2 cm Courtesy Pace Gallery. [https://ocula.com/art-galleries/pace-gallery/artworks/joel-shapiro/untitled-\(8\)/?enq=0](https://ocula.com/art-galleries/pace-gallery/artworks/joel-shapiro/untitled-(8)/?enq=0) Erişim Tarihi:20.11.2022

Görsel 7-8. Hatice Keten, “İsimsiz”, Fotoğraf, 2022.

Görsel 9. Christopher Wool, “Yard”, 2018, portfolio of 24 gelatin silver prints, each 22.9 x 30.5 cm, <https://www.xavierhufkens.com/artists/christopher-wool?modal=artist-related-artworks#artwork-11> Erişim Tarihi:19.11.2022

Görsel 10. Christopher Wool, Road, 2018, portfolio of 18 gelatin silver prints, suite of 18: each 22.9 x 30.5 cm, <https://www.xavierhufkens.com/artists/christopher-wool?modal=artist-related-artworks#artwork-10> Erişim Tarihi:20.11.2022

Görsel 11. Christopher Wool, 'Run Dog Run', 1989. <https://www.tateward.com/auction/lot/12-christopher-wool-american-1955--run-dog-run-1989-three-works/?lot=4180&sd=1> Erişim Tarihi:19.11.2022

Görsel 12. Christopher Wool, Set of 3; Run Dog Run, 1991, offset lithographs in colour, 88.4 x 70 cm, <https://www.mutualart.com/Artwork/Set-of-3--Run-Dog-Run/00FE184056DB7398>

Görsel 13. Giacomo Balla, Dynamism of a Dog on a Leash, 1912, oil on canvas, 89.8 × 109.8 cm, Albright-Knox Art Gallery, New York, <https://www.artlex.com/artwork/dynamism-of-a-dog-on-a-leash-giacomo-balla/> Erişim Tarihi:20.11.2022

Görsel 14. Christopher Wool, “Apocalypse Now”, 1988, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/5/5d/Apocalypse_Now_Christopher_Wool_1988.jpeg Erişim Tarihi:22.11.2022

Görsel 15. Christopher Wool, “Untitled” (1990-91), <https://www.newyorker.com/magazine/2013/11/04/writing-on-the-wall-3> Erişim Tarihi:20.11.2022

Görsel 16. Christopher Wool, “Trouble”, Enamel and acrylic on aluminum 182.9x 121.9 cm <https://www.guggenheim.org/audio/track/christopher-wool-trouble-1989> Erişim Tarihi:18.11.2022

Görsel 17. Christopher Wool, Untitled, 1996, Enamel on aluminum, 228.6 x 152.4. <https://www.luhringaugustine.com/artists/christopher-wool#tab:slideshow;slide:28;enlarge:true> Erişim Tarihi:20.11.2022

Görsel 18. Christopher Wool, Untitled, 2000, Enamel on rice paper, 167.64 x 121.91 cm. <https://ocula.com/art-galleries/knust-kunz-gallery-editions-/artworks/christopher-wool/untitled/> Erişim Tarihi:24.11.2022

Görsel 19. Christopher Wool, He Said She Said, 2001, Silkscreen ink on linen, 274.3 x 182.9 cm. <https://whitney.org/collection/works/40883> Erişim Tarihi:24.11.2022

Görsel 20. Christopher Wool, Untitled, 2016, Oil and silkscreen on paper, 111.8x76.2 cm. <https://www.luhringaugustine.com/artists/christopher-wool#tab:slideshow;slide:7;enlarge:true> Erişim Tarihi:24.11.2022

Görsel 21. Christopher Wool, Untitled, 2016, Oil and silkscreen on paper, 76.2x 55.9. <https://www.luhringaugustine.com/artists/christopher-wool#tab:slideshow;slide:11;enlarge:true> Erişim Tarihi:24.11.2022

Görsel 22. Christopher Wool, Untitled, 2008, silkscreen ink on paper, 188.28x 140.34 cm. <https://www.luhringaugustine.com/artists/christopher-wool#tab:slideshow;slide:16;enlarge:true> Erişim Tarihi:24.11.2022

Görsel 23. Christopher Wool Untitled, 2018, bronze and copper plated steel, 308.6x751.8x152.4 cm <https://www.luhringaugustine.com/exhibitions/christopher-wool14> Erişim Tarihi:24.11.2022

Görsel 24. Christopher Wool, Untitled, 2014, Bronze, 325.8 x 398.8 x 139.7 cm <https://www.luhringaugustine.com/exhibitions/christopher-wool12> Erişim Tarihi:25.11.2022

Görsel 25. Christopher Wool, Untitled 1, 2021, portfolio of 4 intaglios on Arches En-Tous-Cas paper, suite of 4, each 50.8 x 43.2 cm Erişim Tarihi:24.11.2022

<https://www.xavierhufkens.com/artists/christopher-wool?modal=artist-related-artworks#artwork-18>
Erişim Tarihi:24.11.2022

AN ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF SPACE AND PLACE: LEVANTINE
COMMUNITY IN IZMİR

MEKÂN VE YERİN ANTROPOLOJİK DEĞERLENDİRMESİ: İZMİR LEVANTEN
TOPLULUĞU

Emre Ergül

*Doç. Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Tasarım Çalışmaları
Anabilim Dalı*

*Assoc. Prof., Izmir University of Economics, Faculty of Fine Arts and Design, Department of Design
Studies*

ORCID ID: 0000-0003-3586-0660

Beste Demircan

*Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Tasarım
Çalışmaları Anabilim Dalı*

*Master Student, Izmir University of Economics, Faculty of Fine Arts and Design, Department of
Design Studies*

ORCID ID: 0000-0002-3161-625X

ÖZET

İzmir'de yaşamış önemli topluluklardan biri olan Levantenler, kentin kültürel ve mimari ortamını etkilemişlerdir. 19. yüzyılın ortasından başlayarak İzmir, deniz ticaretinde önemli bir merkez haline gelmiş ve nüfus artmıştır. Ticaret çoğunlukla gayrimüslim gruplar eliyle yapılmaktadır ve Levantenlerin batı ile güçlü bağlantıları vardır. Tarihsel süreç içinde önemli bir liman ve ticaret kenti olarak gelişimini sürdüren İzmir, etnik köken temelli mahalle ayırımının kent formunda en belirgin şekilde görüldüğü yerleşimlerden biridir. Topluluğun kentsel yaşamda öne çıkması da bu döneme rastlar. Bu nedenle, 19. yüzyılın ikinci yarısıyla 20. yüzyılın ilk çeyreğini içeren 75 yıllık bir dönem bu çalışmanın kapsamını oluşturmuştur. Değerlendirme yöntemi, mekân ve yere antropolojik temelli bir yaklaşım öneren Low'un yöntemidir. Low'un üç kollu yöntemi; antropolojik ve sosyolojik teori ve yöntem, psikolojik teori ve yöntem ve siyaset bilimi teorisi ve analizinden oluşmaktadır. Bu çalışmada antropolojik ve sosyolojik teori ve yöntem izlenmiştir. Bu da etnografik analiz ve topluluk kavramı olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Değerlendirme, her iki bölümde de kamusal alanları ve özel mekânları içeren bir anlamlandırma denemesidir. Buna göre Levantenler, 19 yüzyıl ortaları itibarıyla ayrılmış bir topluluk olarak tanımlanmıştır. Ancak, topluluğun varlıklı ailelerinin, bu dönemde kazandıkları mülk edinme hakkı sonrasında, Buca ve Bornova gibi bölgelere taşınarak yalıtık bir alt topluluk oluşturduğu belirlenmiştir. Bu süreçte, Levantenler tarafından yaptırılan eğitim, sanat ve spor işlevli binalar, topluluk içi sosyal ilişkilerin doruk noktasına ulaştığı ve topluluk bilincini güçlendiren mekanlar olmuştur. Öte yandan, bu yalıtılmış toplumsal düzen içinde, örneğin mutfak kültürü üzerinden karşılıklı ödünçlenmelerin diğer topluluklarla aradaki sınır kavramını aşındırdığı da bilinmelidir. Kısaca bu çalışma, yukarıda sınırları çizilmiş bir tarihsel dönem ve insan topluluğu üzerine yapılmış bir anlamlandırmadır.

Anahtar Kelimeler: Levanten topluluğu, topluluk kavramı, etnografik analiz, ayrılmış topluluk, yalıtılmış topluluk.

ABSTRACT

Levantines were one of the most significant communities in Izmir and influenced the cultural and architectural environment of the city. From the mid-19th century, İzmir became a significant center in maritime trade, and the population increased accordingly. Being an important port and commercial city

in the historical process, İzmir is one of the settlements where ethnically-based neighborhood separation is most clearly seen in the urban form. The community's prominence in urban life also coincides with this period. The trade was being executed by non-Muslim groups, and the Levantines had strong relations with the west. The fact that the community stands out in urban life coincides with this period as well. Therefore, the 75-years period from the second half of 19th century to the first quarter of 20th century, is the scope of this study. This study follows the hermeneutic approach and applies the method of anthropological analysis of space and place which was proposed by Low. There are three axes in Low's method. The first is the anthropological and sociological theory and methodology. The second is the psychological theory and method. The last one is political science theory and analysis. This analysis can be evaluated as an interpretation of public and private spaces in general. Hereunder, Levantines can be defined as a separated community. However, wealthy families of the community moved to Buca and Bornova after the right to own property in this period and created an isolated sub-community. In this process, public spaces such as educational buildings, arts and sports halls were the places where their social relations in the community might reach its peak and strengthened the concept of community. On the other hand, it can be considered that exchanges like in culinary culture might erode the border with other communities. In short, this study is an interpretation of the Levantine community in a specific period.

Keywords: Levantine community, concept of community, ethnographic analysis, separated community, isolated community.

1. INTRODUCTION

1.1. Aim of The Study

The urban pattern of İzmir in 19th century was constituted of many quarters such as Levantines, Muslims, Armenians, Greeks, and Jews, each had its own center. Even there were transitions between the neighboring community, almost all the separated from the other in terms of the architectural characteristics and the lifestyles as well. Among these, the Levantine community was the most effective one leading the city's cultural atmosphere and architectural environment.

The Levantine community, mansions, and lifestyles were studied by many researchers until now. These studies mainly focused on Levantines in Istanbul and a few of them in İzmir with different methods. Among the different methods, the descriptive analysis was made by Akkurt (2004) who applied on the spatial identity of Levantine houses in Bornova and Buca in the 19th-century westernization period and Erpi (1975) has drawn a general picture of Levantine architecture in İzmir. On the other hand, Simer (2014) has applied the interview method to understand the effects of a Levantine family on the cities and noteworthy buildings. Lastly, Çelik (2016) has made a categorization of his research in Buca Levantine houses by applying comparative analysis method.

Like these valuable studies, there are many papers on the subject that are considering the material properties and structural systems of the mansions as well as approaching the case as a cultural heritage. Also, some more study notable and wealthy Levantine families in the period. However, very few sources are available which tried to approach the topic as an anthropological analysis of spaces and places so as to read the Levantine community. Briefly, this study aims to make meaning on the existential state of Levantine community.

1.2. Scope of The Study

In Ottoman period, there was an alive trade between the capital city Istanbul and western colonies of Mediterranean basin such as Venetians and Genoese. In fact, trade has been already established between those communities with Byzantine Empire.

Whereas Istanbul was the biggest destination of maritime trade, other cities of the Anatolian western coastline like İzmir were the most important stops for trading ships. In years, İzmir has been developed especially starting with the 18th century by the population increased. The city became the most significant settlement of the region. The trades were between the non-Muslim groups and the Levantine communities who were in strong relation with the western world. Hence, many more Levantines came

and settled in Izmir over time. As a result, Levantines become a very large group in the city when it comes to the 19th century. The fact that the prominence of the community in urban life happened in that period. So that, this 75-year period has been determined as the limit in time.

1.3. Method of The Study

A hermeneutic approach is well suited to the study of culture, space, and place as it explores space as a symbolic medium whose meanings can be read as a text. As well, hermeneutics recognizes that space and space language convey a culture's meanings about the immediate world, while place carries with its sentiments of attachment and identity that emerge out of the lived experience. (Aucoin 2017, p.407)

Taking Aucoin's (2017) statement as a background, this study follows the hermeneutic approach and applies the method of anthropological analysis of space and place which was proposed by Low (2013). There are three axes in Low's (2013) method. The first is the anthropological and sociological theory and methodology. The second is the psychological theory and method. The last one is the political science theory and analysis. Each of them has some tools. Anthropological and sociological theory and methodology has ethnographic analysis and concept of community. The psychological part has critical discourse analysis, psychoanalytic and relational theories of social splitting, and comparative status assessments. Lastly, the political science has deliberative democracy and representation. This analysis can be evaluated as an interpretation of public and private spaces in general. All three axes should be included in a comprehensive study. However, because such a study goes beyond the limits of the research, only one axis, anthropological and sociological theory and methodology method have been focused on.

Besides the main method, it should be mentioned that the data collection depends on the analysis of previous case-based research. Low's (2013) method is essential to understand the societies living in gated communities, yet it seems appropriate for Levantines as they were a separated group. Moreover, by a new law code that allowed non-Muslims to purchase property in Ottoman Empire in 1868, some wealthy families moved to the outskirts of Izmir and preferred to live in the suburbs like Buca and Bornova. As a result of this, these families became the members of an isolated sub-community within the separated community form. Thus, the method is convenient enough to be applied to the case.

2. HISTORICAL BACKGROUND OF LEVANTINE COMMUNITY

Akkurt (2004, p.40) states that "The word 'Levantine' is a French and derived from the word Levant, which means rising or sunrise." Furthermore, the word Levantin is defined for the people living in Middle Eastern, Near Eastern, and Eastern Mediterranean countries.

Levantines were non-Muslim minorities most of them were in Istanbul and big port cities, engaged in trade during the Ottoman period, after the Reform of Edict in particular. Many studies have been done about Levantines in specific to their social structure, power in politics and trade relations, and their potential in Ottoman economy.

By a general definition, Levantines are defined as people who came from a European ancestor and settled on certain cities in west coast of Anatolia. Of all, two important cities were Istanbul and Izmir. Oban (2007, p.338) stated that "Levantines had a different culture than other minorities and ethnical groups of Ottoman Empire. This society was originated from the ancestors of English, Italian, French, Hungarian, and Slavic."

2.1. Levantine Community in Ottoman Empire

Mainly from France, Italy, and England, this community settled on the Ottoman lands and preserved its existential values for generations. As Çelik (2016, p.9) stated that "They were living in harmony with the lifestyle of the Ottoman society. While they have preserved the social and cultural values of the countries they came from, they also created a unique and new value set." This community was an integrated part of multinational structure of the empire.

The arrival of Levantine minorities to the Ottoman Empire dates back to the last quarter of the 16th century and started with the establishment of Levant Company. The company was a privileged firm to set a trade link between United Kingdom and Ottoman Empire at that time. As Erpi (1975, p.15) stated, "As a result of the establishment of Levant Company, European merchant group, which was formed by

the British first, then the French, Italian, German, Austrian and Dutch, settled in the Ottoman lands.” After France, in 19th century, the renewal of capitulations to include other Western European states, Ottoman lands became increasingly attractive for trading, so the Levantine population increased in coastal cities of Empire. These cities were Istanbul, Izmir, Antalya, Beirut, Cairo, and Mersin, where the sea trade was heavy.

“It is known that Levantines living in Izmir took part in most of the important service networks. These were professional areas such as medicine, law, pharmacy, and dentistry. However, the majority of Levantines were involved in trading, imports and exports, industrial production, mining, and rarely agriculture.” (Beyru 2000, p.194)

As Beyru (2000) explained, trade has always had a significant role in the economic activities of Levantines in the region. Agricultural products and mines obtained from Izmir and its hinterlands were important in the commercial activities of this society as well. Furthermore, companies and stores of Levantines, imported the fashion products of western world, like clothing and cosmetics and the technological equipment used in industry and agriculture in Europe, first to Izmir and then to Anatolia.

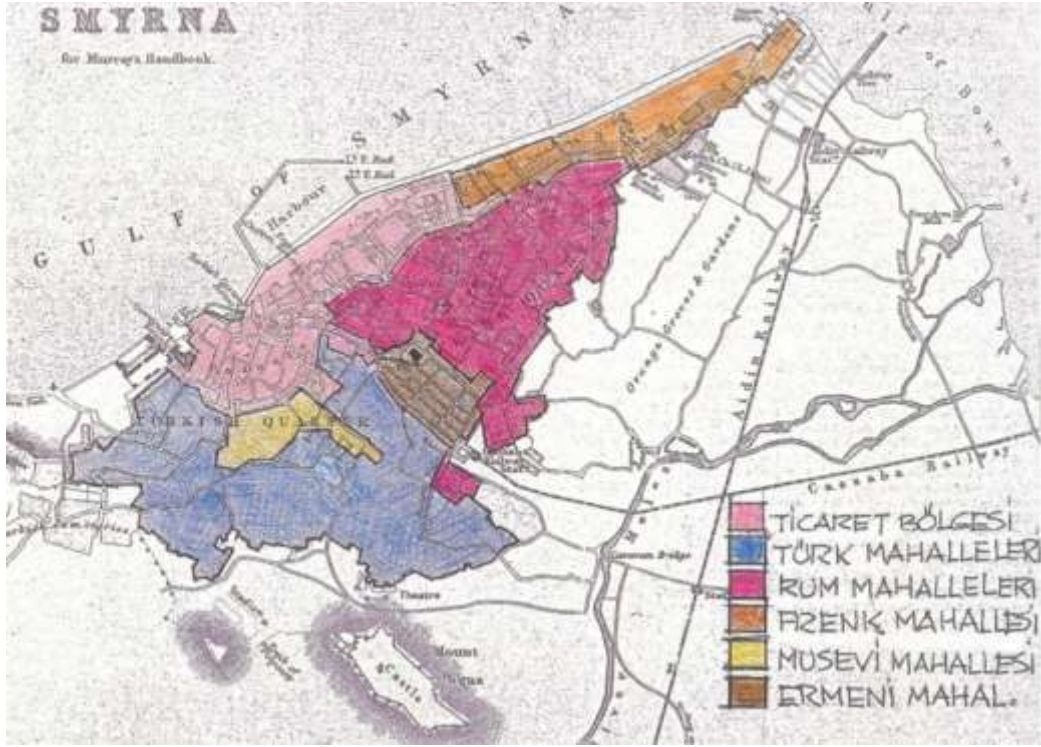
The most significant date for the Levantines, after which they strengthened their presence in the territory of Ottoman Empire, was the law code released by the government in 1868 after the Reform of Edict. By the law code, Levantines were given the right to own properties on Ottoman lands. Consequently, they might have ensured about their permanency and gained a feeling of confidence and it is clear that this has been reflected in the architecture of Levantine community.

2.2. Levantine Community in Izmir

Izmir as a cosmopolitan city rapidly became a place where Levantines were living with other communities such as Muslim, Greek, Armenian, and Jewish people starting with the mid of 19th century.

While Izmir continues to develop as an important port and a multicultural city in the historical process, in opposition to that, it was one of the cities where the distinction of neighborhood in the urban pattern is seen very clearly. Levantines settled in different regions of Izmir and was living in one of the 5 main neighbourhoods of the city center with Turkish and non-Muslim minorities after the Reform of Edict. (Çetintahra and Ünverdi 2018, p.42)

As it was mentioned in many studies, various ethnical groups were living in the city as separated communities, although they had social interactions with each other. The map below shows the distribution of different ethnical groups in neighbourhoods, side by side (Figure 1). This kind of communal life enabled the Levantines to retain its integrity for several years.

F.1. Ethnic Distribution of Neighbourhoods in Izmir in the mid-19th Century. (Rauf Beyru, 2000)

Levantines were in the high-income group of the city, especially due to their business in maritime trade and industrial productions. Because this business was placed in and around the port, their houses and mansions were in the neighbourhoods adjacent to the port. Most of the Levantine houses were on the Frank Street of Alsancak, one of the two centers of the city in early periods. The other center was Konak where the retail shops were aligned with the old harbor street. Frank Street has been formed between these two centers. As seen in Figure 2, in many stores on the street, cosmetics and apparel of European origin were being sold and tailors manufacturing fashionable clothes, magazine publishers, bookstores, photographers, and antique shops were located along the street line (Figure 2). There were also pharmacies and dentist clinics. Most of the western travelers visiting Izmir were telling about this famous street.

F.2. A Postcard View from Frank Street before 1922. (Levantine Heritage Foundation, 2022)

“As a part of their lifestyle, many Levantine families had boats moored to the dock on the coastline, as an indicator of being wealthy and privileged. Owning a luxury boat was a symbol of a statue like the mansions with large and magnificent entrance, separate dining room, ballroom, and a separate library section.” (Atay 2012, p.254)

This was, as Atay (2012) mentioned, the main reason for their desire to settle on and near the coastline. Levantine companies played a key role in large investments such as railways, trams, and docks during the 19th century. In this period, with the development of transportation systems, in particular the railway, most of the wealthy Levantine families were able to move to the outskirts of the city, such as Bornova, Buca, Hacilar, Işıklar, Karşıyaka, Kokluca, Mersinli, Narlıköy, Pınarbaşı, and Seydiköy (Gaziemir) (Figure 3). They built mansions to which they can access with the railway lines and their private horse carriages. Moving to these regions was realized by the law code that allowed foreigners to purchase properties. Many studies such as İnal's (2006), emphasize the importance of this law code since it had triggered urban development.

**F.3. A View from Uğur Mumcu Street of Buca (Farkoh House in the Past on the Left).
(Levantine Heritage Foundation, 2022)**

With the increase in trade, Izmir became one of the most significant cities of the empire. Izmir has been developed on the north-south axis in the second half of the nineteenth century. Villages on the outskirts of the city, like Bornova, Buca, and Gaziemir (Seydiköy) became favorable places for the affluent European residents. Developing communication and transportation systems, particularly the railways of 1860s and the right to obtain properties, released in 1868, and the increasing trade relations between Izmir and Europe facilitated the Western merchants' settlement within the city. Levantines moved to new houses in the suburban areas to be away from the crowd, where they built large mansions according to their own taste referring to their houses in England, or France. They carried out a high-society lifestyle in these mansions. (İnal 2006, p.41)

In line with İnal's (2006) statement, it can be said that Levantines created isolated residential areas where the quite costly mansions with large gardens in that period. Despite the settlement pattern of Bornova and Buca are different, the architecture of houses is similar and displays an expression far from the local styles with its spatial order, façade, and interior spaces. Akkurt (2004, p.5) states the same as well. "Although these residences appear to be varied depending on the origin, social status, and social stance of their users, they are remarkable with common properties that they represent the power and elitism, and to be privileged."

3. ETHNOGRAPHIC ANALYSIS OF LEVANTINE COMMUNITY

Many ethnographic studies have been carried out on the lifestyle of Levantines in houses and public spaces. "It is remarkable how they had the same lifestyle even if they were in different regions of the Ottoman Empire. This similarity may be linked to their economic goals besides their common origin in standards of living" (Simer 2014, p.57). As Simer (2014) mentioned, in relation to these goals, it can be said that the Levantines have integrity based on being European and Christian.

"Levantines were a community of Christians, usually Catholic, who speak many languages inherited from their ancestors" (Epik 2006, p.55). "While the language they speak is Greek among non-Muslims, it is French in the community" (Beyru 2000, p.13). "The language used in official correspondence was always French and in daily conversations Greek or Turkish" (Kazgan 2006, p.60). In this context, because French is a common language in communication among them, it can be stated that France was the leading country in Levantine community, although there were others from different origins.

Levantines seemed to be a closed community in which the social relationship was within the community only and sometimes with Greeks. Although it is recorded that the Levantines had a minimal social

relationship with the local Turkish people, they had political and commercial relations with the Ottoman elite in parties and events in that period. Akkurt (2004, p.45) states that “Until 1940s, Levantine women did not speak Turkish despite being born and grown in Turkish territory.”

Levantines have developed an integrity and a common identity which can be clearly observed in the photographs taken in activities and events by the social clubs. For this purpose, they have founded sports clubs and built movie theatres in the city and were the notable persons of theatre shows and operas.

“There were many groups that meet in social clubs in the second half of 19th century. The Levantine community was active in the field of sports as well as in social life. Sports branches such as golf, football, horse racing, and athletics have been developed by the support of Levantines in that period.” (Çelik 2016, p.15)

As Çelik (2016) explained, Levantines had a lifestyle peculiar to the high-income group of Europe. Whittall, Rees, Forbes, and Giraud families were in the group that had driven the community in the organization of many activities like horse races. Other families were following this leading group’s organizations among which horse racing became popular.

Club de Chasseurs has been one of the most prominent clubs in the city since the late 19th century. The club organized many different sports activities especially hunting. The front of the club building in Kordon was the starting point for swimming, sailing, and water sports competitions. The inner and outer city trips were also among the important activities of the club.

Another significant club was the ‘Sporting Club’ which had an influence in the social life of the community. In addition to its sports activities and races, this club had a hall for theatre performances and small concerts.

“Sporting Club, which can be described as the most elite place in that period, was a club, only its members could enter, and they were being chosen very carefully. It was the most cosmopolitan club in Izmir. Briefly, the club was the gathering place of selected members of upper-income group (la crème de la crème) of the city.” (Atay 2012, p.157)

In parallel to the comment of Atay (2012), it should be emphasized that Levantines desired to sustain the daily-life habits of their homelands in these clubs. Sporting Club, which was destroyed in the fire of 1922, was located in the area where the Izmir Chamber of Commerce is located today (Figure 4).

F.4. Sporting Club, the Most Influential Social Club of the Levantine Community. (Levantine Heritage Foundation, 2022)

The social life of Levantine society was very active in clubs, balls, theatres, and cinema screenings. They have organized cocktails in their mansions frequently. From the newspapers of the period, it was concluded that the notables of the community had a very luxury and active social life. Karag n l  (2015, p.37) mentions that such a lifestyle requires magnificent interiors with multi-winged doors, moldings, rich ornaments, chandeliers, and so on. This luxurious design and decoration taste of the interiors can be linked to the Belle  poque of Paris, which can be dated to between the last period of 19th and the beginning of 20th centuries. The bourgeoisie class in Paris was experiencing the new forms of joy of living in that period. Parisians were spending their time in cabarets, bistros, and music halls for entertainment. According to Jullian and, Casino de Paris, Moulin Rouge and Folies Berg re were the landmark venues. Can-can dance was a popular 19th-century cabaret style. Eiffel Tower built in 1889 became the accustomed symbol of the city. Paris hosted two World's Fair in 1889 and 1900, the Exposition Universelle. This lifestyle has been spread over the Europe and Ottoman Empire while it was in its Westernization period. Paris trends were followed by the Levantine community and Ottoman elite and in line with this, many cabarets, theatres, and music halls were opened in Istanbul and Izmir.

Despite the fact that, fabricated production has started in textile and furniture in that period, people belonging to the bourgeois class preferred to have tailor-made clothes, and custom-made furniture, and thus the haute couture was placed in fashion in this way. In Paris, exotic feathers and furs were more noticeably used in fashion as haute couture products. Tailors on the Frank Street of Izmir were manufacturing fashion clothes in the same style. According to Issa and Wigen (2020), "The historical gaze is often cast with longing at the Levantine Belle  poque of the late Ottoman and early colonial era, when Jews, Italians, Syro-Lebanese, Armenians, or Turks lived together..." As a result, the Belle  poque of Paris could be traced in the photographs of the period, both in terms of architecture and interiors, fashion as well.

Theatre buildings were one of the best examples of those magnificent interiors. Theatre de Smyrne was opened on Kordon in 1911 by Charles Missir who was a Levantine tradesman in Izmir. "Theatre de Smyrne which was next to the French consulate, designed by the architect Ignatius Vafeiadis. Théâtre du Châtelet in Paris which is present today was taken as an inspiration for the interior design of the building" (Atay 2012, p.97).

This luxurious theatre building was including a five floors seating layout in the main hall, foyers, and lounges. It welcomed many show groups from Europe at that time. It could not be saved in the fire in 1922. Figure 5 shows the magnificent interior of the main hall with a crowd in (Figure 5).

F.5. Theatre de Smyrne in 1917, Rigoletto Opera by Verdi on Display. (Levantine Heritage Foundation, 2022)

Regarding to the private spaces, elements of interiors of the mansions are plaster moldings, ceiling roses, wooden arms and headings, hand-drawn decorations, marble consoles, gypsum frames, niches, flamboyant fireplaces, and grooved wooden corner coatings and door jambs. Furniture as well, Belle Époque styled cupboards, couches, tables, and chairs, stained glass separations, sideboards, paintings, carpets, and candleholders were the integral elements of this spatial ambiance.

Akkurt (2004, p.6) mentioned that plaster ornaments are one of the most important elements in interior spaces. These are acanthus leaves, seashell motifs, and botany referred ceiling roses, all reflect the design taste of the period. In Figure 6, one of the examples of floral details in ceiling decorations can be seen (Figure 6).

F.6. Ceiling Decorations of the Rees Mansion in Buca. (Levantine Heritage Foundation, 2022)

For this ambiance, Levantine families imported many luxury products not only from Europe but also from the Middle East, which created a combination of east and west. These were fashionable European clothes, clocks, curtains, boxes, furniture, and Iranian carpets. It can be assumed that this social group affected the other communities to get the same lifestyle, so the same home environment. Izmir Levantines were representing the western lifestyle, which was desired by the Ottoman elite, have become models in the city's social environment. They were followed in all areas of life: fashion clothes, entertainment activities, sports facilities, and architectural taste.

Main change of the 18th and 19th centuries in Ottoman society was the birth of a bureaucratic and trading bourgeoisie. It is notable that it was the first time in Ottoman history, the bourgeoisie has taken on the resources from the sultan's sovereignty. The bureaucratic bourgeoisie, which had its power with the knowledge and experience acquired in Western-style educational institutions, has become an alternative power in time. Besides, the trading bourgeoisie, which became more and more enriched by the legal protection of western powers, was the minority traders. These two groups formed the Ottoman bourgeoisie. (Göçek 1999, p.104)

19th century was a period that Ottoman production system began to be changed by capitalism. New law codes opened the door to have private property in Ottoman lands. In Göçek's (1999) words, the period witnessed the formation of a trade bourgeoisie. In the case of Levantine families, economic income was not at the same level, whereas many were at the middle-income level, some were remarkably rich. That is why, unlike with the big mansions in Buca and Bornova, there were also modest houses side by side in the Alsancak region. So, it should be noted that even if they were from the same origin and were the members of the same group, they should not be seen as a homogeneous community within the capitalist system.

4. THE CONCEPT OF COMMUNITY

There are two theories of community that has developed since the expansion of community studies in the 1950s and the 1960s: the first rooted in the history and culture of a particular place and defined by a contiguous, bounded territory; and the second, comprised of a network of common interests and political concerns that are not necessarily spatially contained. (Low 2012, p.190)

If Levantines are analyzed by the application of these two theories, it can be recognized that they have formed a strong community concept. From the viewpoint of the first community theory, it is seen that both private and public spaces of Levantines were the places to create this strong concept. In the neighbourhoods they were living in, communal relations were definitely much more intense than their

relations with the people outside of this area. This intensity should have reached its peak in public spaces where many social activities take place, such as cinema, theatre, concert hall, and sports clubs, and strengthened the concept of community.

In addition, if interior layouts of private spaces like mansions are analyzed, it can be observed that many of them had special areas for the guests. Grand entrance halls, dining halls with high ceilings following the entrance, and private study areas with a large library are examples of these. Ersoy (2013, p.172) mentions as well, common areas of the mansions were the main hall, guest hall, dining, and library areas (Figure 7). These spaces can be considered as the places of enhancing the sense of belonging in the isolated sub-community of Levantines. As it was stated in chapter 2, Levantines in the middle-income group are defined as a separated community and the high-income group as an isolated group. Hence, separation or isolation does not mean that there was no relation with each other, in fact there was a values exchange with other communities. The best example of a cultural exchange might have been through culinary culture, as Epik (2006) mentioned below. All local food might be used, and some cooking process might be inspired in Levantine cuisine and vice versa.

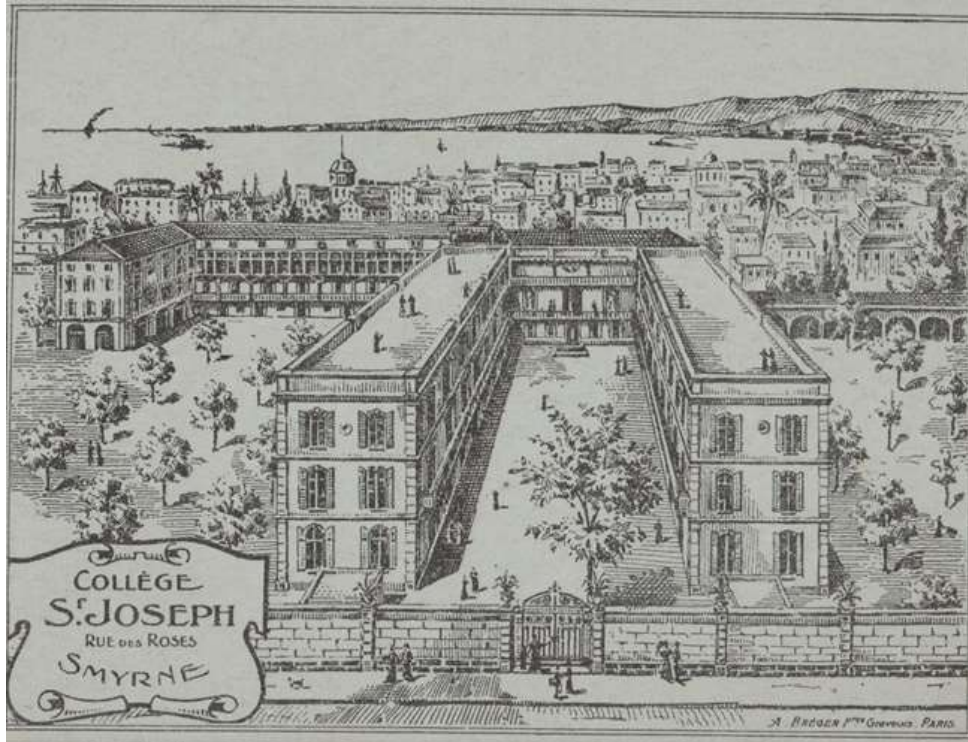
F.7. Inside the Charnaud House in Bornova: A Look from the Dining Hall to the Library, the Drawing Room, and the Room Called "Afternoon". (Levantine Heritage Foundation, 2022)

Levantines were paying attention to have a stylish tea and dinner set when hosting their guests. While servants were making the service with trolleys in high-income families, housewives were undertaking the service in middle-income families. Even though the food culture was mutually inspired by the communities, Levantines were careful to serve dishes as in their culture in invitations and religious ceremonies. (Epik 2006, p.56)

From the viewpoint of the second community theory, there are common characteristics helping to define Levantines as a community, which are daily habits, rule sets, values, and beliefs. Levantines had a Europe originated lifestyle in terms of entertainment habits and clothing styles perceived in the photographs of shopping on Frank Street, activities in balls and concerts in various clubs, and sports competitions. They were reflecting the cultural values of the countries they were from with their

languages, unique food, and lifestyle on the public life of Izmir. They preserved their religious and national traditions within the multi-cultural atmosphere of the city for generations.

Zmir Levantines have a prominent role in education as well as in social and cultural life. They have founded educational institutions preferred also by other communities. These institutions were to ensure that their religious beliefs and values to be transferred to the future generations. They considered that education is worth to be invested in order to survive and exist in foreign lands, in other words, it was the way to be rooted, and thus transferring the beliefs and values was critical. The foremost institutions of the time were Dame De Sion, Saint-Joseph Private French High School, British College in Bornova, British School of Commerce, German School for Girls, German School for Boys, and La Centrale the Italian school (Figure 8).

F.8. A view from the French St. Joseph College of Smyrna in the 19th Century. (Levantine Heritage Foundation, 2022)

Among these, French schools had the most popularity in Izmir. In that period, there were many French schools in the city. Kerimoğlu (2013) listed them as below.

The male school named Saint-Polycarpe, which was established in 1787 was open until 1822. In 1837, the Latin bishops of Izmir founded the French Sacré-Coeur College. The number of students at this school on Frank Street reached one hundred at the end of the century. Another famous French school was Saint-Joseph Private French High School founded in 1881. The school, located on the north side of Frank Street, next to the church of the same name, was one of the most popular schools in Izmir. In 1833, "Providence" was opened by Frank sisters, known as the Yedi Kızlar Madrasa in Turkish, on Frank Street. The number of students in this school, where the daughters of the poor families received full scholarship, was about 450 in 1890s. The girl's school opened in 1875 by Notre Dame de Sion Association adjacent to the French Consulate was a paid boarding school, and the number of students was about one hundred in the early 1890s. French schools continued to be opened in the new neighbourhoods and suburbs of the city in 19th century. These areas were Buca, Göztepe, Bornova, and Karşıyaka where the non-Muslim population was dense. (Kerimoğlu 2013, p.86)

In addition to the Levantines, mainly high-income families of other communities preferred these schools. It was recorded that some Turkish and Muslim families preferred as well. As it was stated by Aksoy (2015, p.44), “These schools have contributed Turkish and Muslim families to sympathize with the West, Western thought, and Western civilizations.”

The identity of Levantine community is intricated because of having various origins. So, the values and rules within the community differ. On the other hand, to live in foreign lands conditioned them to create a common community identity based on being European and Christian.

5. CONCLUSION

Levantine community was the most effective one leading the Izmir's cultural atmosphere and architectural environment at the end of 19th century. Levantines were representing the western lifestyle, which was desired by the Ottoman elite, have become models in the city's social environment. They were followed in all areas of life: fashion clothes, entertainment activities, sports facilities, and architectural taste.

The identity of Levantine community is intricated because of having various origins. So, the values and rules within the community differs. On the other hand, to live in foreign lands conditioned them to create a common community identity based on being European and Christian. In this context, because French is a common language in communication among them, it can be stated that France was the leading country in Levantine community, although there were others from different origins.

Izmir Levantines have a prominent role in education as well as in social and cultural life. They have founded educational institutions preferred also by other communities. These institutions were to ensure that their religious beliefs and values to be transferred to future generations. They considered that education is worth to be invested in order to survive and exist in foreign lands, in other words, it was the way to be rooted.

On the other hand, even if they were from the same origin and were the members of the same group, they should not be seen as a homogeneous community within the capitalist system. Since a new law code which allowed non-Muslims to purchase property in Ottoman Empire in 1868, some wealthy families moved to the outskirts of Izmir and preferred to live in the suburbs like Buca and Bornova. *As a result of this, these families became the members of an isolated sub-community within the separated community form.* With this new process, they might have ensured about their permanency and gained a feeling of confidence and it is clear that this has been reflected on the architecture of Levantine community.

REFERENCES

- Aksoy, Ekrem. "Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Fransız Okulları." [French Schools in Turkey]. *Synergies Turquie* 8 (15): 29-46, 2015.
- Atay, Çınar. *İzmir Rıhtımında Ticaret: Kordon Boyu Yaşam 1610-1940*. [Trading in the Izmir Pier: Life in along Kordon 1610-1940]. Izmir: Izmir Chamber of Commerce Culture, Art, and History Publications, 2012.
- Aucoin, Pauline McKenzie. *Place, Space and Hermeneutics: Toward an Anthropological Understanding of Space and Place*. 395-412. Berlin: Springer. DOI:10.1007/978-3-319-52214-2_28, 2017.
- Beyru, Rauf. *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*. [Life in Izmir in the 19th Century]. Istanbul: Literatür Publications, 2000.
- Beyru, Rauf. *19. Yüzyılda İzmir Kenti* [Izmir in the 19th Century]. Istanbul: Literatür Publications, 2000.
- Birol Akkurt, Hümeýra. "19. Yüzyıl Batılılaşma Kesitinde Bornova ve Buca Levanten Köşkleri Mekânsal Kimliğinin İrdelenmesi." [Consideration of Spatial Identity of Levantine Residences in Bornova and Buca in 19th Century Westernization Process]. Phd diss., Dokuz Eylül University, 2004.
- Birol Akkurt, Hümeýra. "Batılı Kültürün 19. Yüzyıl İzmir'inde Mekansal Temsili: Bornova ve Buca Levanten Konutları." [Spatial Representation of Western Culture in 19th Century Izmir: Levantine Houses in Bornova and Buca]. *Ege Mimarlık* 3(51) 4-9, 2004.
- Çelik, Mert. "Buca Levanten Konutlarında Kültürel Değerlerin Sürekliliği." [The Continuity of The Cultural Values of The Levantine Houses of Buca]. Master thesis, Dokuz Eylül University, 2016.

Ekşioğlu Çetintahra, Gözde, and Neslihan Ünverdi Karataş. “Osmanlı’dan Günümüze İzmir Mahallelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Mekâna Yansımaları.” [The Spatial Reflections of The Socio-Economic Structures of İzmir Neighborhoods from Ottoman to Present-Day]. *Bilecik Şeyh Edebali University Journal of Social Sciences Institute*. 39-55, 3 (1): 39-55. DOI:10.33905/bseusbed.392612, 2018.

Epik, Rita Maria. *Avrupalı mı Levanten mi?* [European or Levantine?]. 55-56. Istanbul: Bağlam Publications, 2006.

Erpi, Feyyaz. “İzmir’de Levanten Mimarisi.” [Levantine Architecture in İzmir]. *Mimarlık* 13 (1): 15-18, 1975.

Ersoy Kuyulu, İnci. “İzmir, Bornova’da Levantenlerin İki Mirası: Davy Evi ve De Cramer Evi.” [Two Heritages of Levantines in Bornova, İzmir: Davy House and De Cramer House]. *Sanat Tarihi Dergisi* 22 (1): 165-188, 2013.

Göçek, Fatma Müge. *Rise of Bourgeoisie and Demise of Empire*. 82-260. Istanbul: Ayraç Publications, 1999.

İnal, Onur. “Levantine Heritage in İzmir.” Master thesis, Koç University, 2006.

Jullian, Philippe, and Diana Vreeland. *La Belle époque*. New York: Metropolitan Museum of Art, 1982.

Kaner, Selin Ayşe. “The Reverberating Space of İzmir: Levantines Interpenetrating Homes.” Master thesis, Boğaziçi University, 2008.

Karagünlü, Nurdan. “Pera Levanten Konut Mirası ve Yeniden İşlevlendirilmesi Üzerine Bir Değerlendirme.” [An Assessment on Pera Levantine Housing Heritage and Its Adaptive Reuse]. Master thesis, Istanbul Technical University, 2015.

Kazgan, Haydar. *Avrupalı mı Levanten mi?: Levanten Dünyasında Bir Aile ve Çocuk*, [European or Levantine?: A Family and Child in the Levantine World]. 59-70. Istanbul: Bağlam Publications, 2006.

Kerimoğlu, Hasan Taner. “19. Yüzyılda Reformlar ve İzmir.” [Reforms and İzmir in the 19th Century]. *İzmir Ansiklopedisi: Tarih Cildi*, 81-89, 2013.

Kutlu, Zübeyde Gözde. “19. Yüzyıl İstanbul’unda Bir Eğitim Yapısı: Saint Joseph Fransız Okulu.” [An Educational Building in the 19th Century of Istanbul: Saint Joseph French School]. *Türk - İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. 11 (21). 171-186, 2016.

Low, Setha. “A Multi-Disciplinary Framework for The Study of Private Housing Schemes: Integrating Anthropological, Psychological and Political Levels of Theory and Analysis.” *GeoJournal* 77 (1): 185-201. DOI:10.1007/s10708-009-9334-1, 2013.

Oban, Raziye. “Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme.” [An Examination on The Concept of Levantine And Levantines]. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 337-356, 2007.

Issa, Rana and Einar Wigen. “Levantine Chronotopes: Prisms for Entangled Histories.” *Contemporary Levant*, 5:1, 1-12, DOI:10.1080/20581831.2019.1710666, 2020.

Simer, Naz Zeynep. “Impacts of A Levantine Bourgeois Family; The “Whittalls” In The 19th Century Ottoman Empire.” Master thesis, Istanbul Bilgi University, 2014.

VISUAL LIST

Figure 1. *Ethnic Distribution of Neighbourhoods in İzmir in the mid-19th Century.* Rauf Beyru, 2000.

Figure 2. *A Postcard View from Frank Street before 1922.* Levantine Heritage Foundation, Accessed July 22, 2022 (Source: <http://www.levantineheritage.com/i/frank4.jpg>)

Figure 3. *A View from Uğur Mumcu Street of Buca (Farkoh House in the Past on the Left).* Levantine Heritage Foundation, Accessed July 22, 2022 (Source: <http://www.levantineheritage.com/i/buca23l.jpg>)

Figure 4. *Sporting Club, the Most Influential Social Club of the Levantine Community. Levantine Heritage Foundation, Accessed July 22, 2022 (Source: <http://www.levantineheritage.com/i/sport.jpg>)*

Figure 5. *Theatre de Smyrne in 1917, Rigoletto Opera by Verdi on Display. Levantine Heritage Foundation, Accessed July 22, 2022 (Source: <http://www.levantineheritage.com/i/opera.jpg>)*

Figure 6. *Ceiling Decorations of the Rees Mansion in Buca. Levantine Heritage Foundation, 2022 (Source: <http://www.levantineheritage.com/i/house5e.jpg>)*

Figure 7. *Inside the Charnaud House in Bornova: A Look from the Dining Hall to the Library, the Drawing Room, and the Room Called "Afternoon". Levantine Heritage Foundation, Accessed July 22, 2022 (Source <http://www.levantineheritage.com/i/charnaud46.jpg>)*

Figure 8. *A view from the French St. Joseph College of Smyrna in the 19th Century. Levantine Heritage Foundation, Accessed July 22, 2022 (Source: <http://www.levantineheritage.com/i/sjoseph1.jpg>)*

SERBEST ZAMAN İLGİLENİMİNİN REKREASYONEL FAYDA ÜZERİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF LEISURE INVOLVEMENT ON LEISURE BENEFIT

Cihan AYHAN

Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

Dr., Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Sport Sciences

ORCID ID: 0000-0002-7633-1389

Ersin ESKİLER

Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

Dr., Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Sport Sciences

ORCID: 0000-0001-7617-2958

ÖZET

İnsan yaşamında önemli bir yere sahip olan serbest zaman kavramı, tatmin edici nitelikleri nedeniyle toplumsal yaşam içerisinde önemli bir potansiyele sahiptir. Bireylerin serbest zaman ilgilenimleri fiziksel, ekonomik, çevresel ve psikolojik faydaların oluşmasına katkıda bulunmaktadır. İlgilenim düzeyi yüksek katılımcıların yüksek motivasyon haline sahip olmaları aktivitelerden daha fazla haz almalarına ve aktivitelere katılım sıklıklarının artış göstermesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca ilgilenim düzeyi yüksek olan bireyler serbest zaman aktivitelerine uzun vadeli olarak katılım sağlayarak yüksek oranda fayda ve deneyim elde etmektedirler. Bu bağlamda çalışmanın amacı, serbest zaman ilgileniminin rekreasyonel fayda algısı üzerine etkisinin araştırılmasıdır. Bu çalışmada nicel araştırma yaklaşımlarından ilişkisel tarama modelinden faydalanılmıştır. Araştırmaya tenis oynayan bireyler arasından kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen, 18-35 yaş aralığında ($\bar{x}=21.88\pm 2.41$) (183 erkek, 168 kadın) 351 kişi katılım göstermiştir. Verilerin analizi SPSS ve AMOS programları aracılığıyla gerçekleştirilmiş olup, tanımlayıcı istatistikler, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Ölçüm modeline ilişkin uyum indeks değerleri $*p<.001$, $\chi^2/sd=3.839$, RMSEA=.077, TLI=.914, CFI=.954, GFI=.962 olarak gözlemlenmiştir. Araştırma bulguları incelendiğinde, serbest zaman ilgileniminin rekreasyonel fayda üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Ek olarak, serbest zaman ilgileniminin fiziksel, sosyal ve psikolojik fayda boyutlarını sırasıyla .43, .45 ve .48 oranında yordadığı görülmektedir. Sonuç olarak, tenis oynayan bireylerin serbest zaman ilgilenim düzeylerinin rekreasyonel fayda algıları üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Serbest zaman ilgilenimi, rekreasyonel fayda

ABSTRACT

The concept of leisure, which has an important place in human life, has an important potential in social life due to its satisfying qualities. Leisure involvements of individuals contribute to the formation of physical, economic, environmental and psychological benefits. The high motivation of the participants with a high level of involvement contributes to their getting more pleasure from the activities and the increase in the frequency of their participation in the activities. Additionally, individuals with a high level of involvement gain high benefits and experience by participating in leisure activities for a long time. In this context, the aim of the study was to investigate the effect of leisure involvement on the perception of leisure benefit. In this study, relational screening models, one of the quantitative research approaches, were used. A total of 351 people (183 males, 168 females) between the ages of 18-35 ($\bar{x}=21.88\pm 2.41$) who were selected by convenience sampling method among individuals playing tennis participated in the study. The analysis of the data was carried out through SPSS and AMOS programs and analyzed with descriptive statistics, confirmatory factor analysis and structural equation modeling. The fit index values of the measurement model were observed as $*p<.001$, $\chi^2/sd=3.839$, RMSEA=.077,

TLI=.914, CFI=.954, GFI=.962. When the research findings were examined, leisure involvement had a positive effect on leisure benefit. In addition, leisure involvement predicted physical, social and psychological benefit dimensions by .43, .45 and .48, respectively. As a result, it has been determined that the level of leisure involvement of individuals playing tennis has a positive effect on their perceptions of leisure benefit.

Keywords: Leisure involvement, leisure benefit

GİRİŞ

Modernleşmeyle birlikte meydana gelen sedanter yaşam tarzı serbest zaman etkinliklerini bireylerin yaşamları üzerinde önemli bir bileşen haline getirmiştir. Bireyler bu tarz etkinliklere günlük hayattaki negatif etkilerden (stres, depresyon vb.) kurtulmak, fiziksel olarak iyi duruma gelmek ve psikolojik doyumu sağlamak amacıyla ilgilenimleri doğrultusunda katılım göstermektedirler.

İlgilenim, bireyin bilgi, aktivite ve ürün seçimi için heves, heyecan ve ilgi duyma durumu şeklinde tanımlanmaktadır (Jamrozy ve diğ., 1996). İlgilenim kavramı, başlangıçta her ne kadar bir ürün veya hizmete yönelik tüketici davranışlarını anlamada ve açıklamada yaygın olarak kullanılsa da (Jamrozy ve diğ., 1996; Yetim ve Argan, 2013) ilerleyen süreçte yapılan çalışmalarla birlikte serbest zaman davranışlarını ve bu aktivitelere yönelik ilgi ve önem durumunu açıklamak amacıyla serbest zaman literatüründe yerini almıştır (Havitz ve Dimanche, 1999; Kyle ve diğ., 2007; McIntre ve Pigram, 1992). Bu kapsamda serbest zaman ilgilenimi, bireyin belirli bir zaman diliminde bir serbest zaman değerlendirme etkinliğine katılmasıyla ortaya çıkan ve elde edilen hazza bağlı olarak etkinlikle meydana gelen bütünleşme durumu olarak ifade edilmektedir (Selin ve Howard, 1988). Serbest zaman ilgilenimi sürekli katılım hissi uyandıran ve çok yönlü özellikler içeren bir katılım durumudur. Ayrıca bu durum, bireyin serbest zaman aktivitesine katılımından sonraki odak düzeyini ve sonucunu yansıtmaktadır (Peter ve Olson, 1987; Kyle ve Chick, 2004). Bireyler ilgilenim düzeylerine bağlı olarak, katılım sağladıkları etkinliklerden elde ettikleri hedonik etkiler doğrultusunda farklı düzeylerde rekreasyonel faydalar elde etmektedirler.

Rekreasyonel fayda, serbest zaman aktiviteleri sırasında katılımcılar tarafından yaşanan pozitif etkiler olarak tanımlanmaktadır (Driver, 1990). Rekreasyonel fayda kavramı fizyoloji, psikoloji, sosyoloji ve ekonomi alanlarında geniş çaplı olarak araştırılmış ve bu alanda bireyler için subjektif bir deneyim olarak incelenmiştir (Chen, 2001). Rekreasyonel faydalar; fiziksel uygunluğu koruma veya geliştirmeye yönelik fiziksel faydalar, kişisel tatmini sağlama, zihni rahatlatma, ruh sağlığını düzenleme ve stresten uzaklaşmaya yönelik ruhsal faydalar, sağlıklı bir sosyal yaşam alanı oluşturma, birlik ve beraberliği teşvik etme, dostluk ve aile sevgisini geliştirme, kişinin sosyal statüsünü ve yaşam kalitesini yükseltmeye yönelik sosyal faydalar olmak üzere üç boyutta ele alınmaktadır (Kordes ve İbrahim, 1999).

Birçok çalışmada serbest zaman etkinliklerine katılımın bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlıkları üzerine olumlu etkiler yarattığı rapor edilmiştir (Ajzen ve Driver, 1992; Iso-Ahola, 1997; Leung ve Lee, 2005; Lu ve Argyle, 1994; Su, Lee ve Shinger, 2014; Tinsley and Tinsley, 1986). Bu bağlamda araştırmanın amacı, serbest zaman ilgileniminin rekreasyonel fayda üzerine etkisinin araştırılmasıdır. Bu kapsamda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H₁: Serbest zaman ilgileniminin, fiziksel fayda üzerine pozitif etkisi vardır.

H₂: Serbest zaman ilgileniminin, psikolojik fayda üzerine pozitif etkisi vardır.

H₃: Serbest zaman ilgileniminin, sosyal fayda üzerine pozitif etkisi vardır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışmada nicel araştırma yaklaşımlarından ilişkisel tarama modelinden faydalanılmıştır. Bu tarz araştırmalarda, iki ya da daha çok sayıdaki değişken arasındaki değişimin varlığı ve bir değişim söz konusu ise bu değişimin derecesi belirlenmeye çalışılmaktadır (Karasar, 2014).

Araştırma Grubu

Araştırmaya, Sakarya ilinde tenis oynayan bireyler arasından kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen, 18-35 yaş aralığında ($\bar{x}=21.88\pm2.41$) (183 erkek, 168 kadın) 351 kişi katılım göstermiştir. Araştırmaya yönelik anketler yüzyüze anket yöntemiyle 375 kişiye uygulanmış olup kayıp veri ve uç değer incelenmeleri sonucunda 24 anket değerlendirme dışı bırakılmış ve analizler 351 katılımcıdan elde edilen veriler üzerinde yürütülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Araştırmaya yönelik anket çalışmasında ‘Rekreasyonel Fayda Ölçeği’ ve ‘Serbest Zaman İlgilenimi Ölçeği’ olmak üzere iki ölçek üzerinden değerlendirme gerçekleştirilmiştir.

Rekreasyonel fayda ölçeği

Bireylerin rekreasyonel fayda algılarını ölçmek amacıyla kullanılan rekreasyonel fayda ölçeği, Ho (2008) tarafından geliştirilmiş olup Türkçe uyarlaması Akgül, Karaküçük ve Ertüzün (2018) tarafından gerçekleştirilmiştir. Rekreasyonel Fayda Ölçeği 5’li Likert tipinde (1= Kesinlikle Katılmıyorum, ..., 5= Kesinlikle Katılıyorum) 24 madde ve Fiziksel faydalar (7 madde), Psikolojik faydalar (8 madde) ve Sosyal faydalar (9 madde) olmak üzere 3 alt boyuttan oluşmaktadır. 1.- 7. maddeler fiziksel faydalar alt boyutuna ilişkin, 8.- 15. maddeler psikolojik faydalar alt boyutuna ilişkin ve 16.- 24. maddeler sosyal faydalar alt boyutuna ilişkin sorulardır. Rekreasyonel fayda ölçeğinin yapılan geçerlik ve güvenirlik analizinde Akgül, Ertüzün ve Karaküçük (2018) ölçeğin geneli için iç tutarlık katsayısını, Alfa= 0.83 bulmuşlardır ve ölçeğin alt boyutları olan rekreasyonel faydanın fiziksel, psikolojik ve sosyal yönü için sırasıyla 0.81, 0.80 ve 0.86 olarak rapor etmişlerdir. Bu çalışmada elde edilen güvenirlik değerleri sırasıyla 0.77, 0.76 ve 0.79 olarak tespit edilmekte olup ölçeğin tüm maddelere ilişkin Cronbach Alfa değeri hesaplanarak 0.88 olarak bulunmuştur.

Serbest zaman ilgilenimi ölçeği

Kyle ve diğ. (2007) tarafından geliştirilen Gürbüz ve diğ. (2018) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan ölçek orijinal formuna uygun şekilde eşit dağılımlı (3’er madde) 15 madde ve 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları; çekicilik, önem verme, sosyal ilişki, özdeşleşme ve kendini ifade’dir. (1) Hiç Katılmıyorum - (5) Tamamen Katılıyorum şeklinde derecelendirilen 5’li likert tipi ölçektir. 1.- 3. maddeler çekicilik alt boyutuna ilişkin, 4.- 6. maddeler önem verme alt boyutuna ilişkin, 7.- 9. maddeler sosyal ilişki alt boyutuna ilişkin, 10.- 12. maddeler özdeşleşme alt boyutuna ilişkin, 13.- 15. maddeler kendini ifade etme alt boyutuna ilişkin sorulardır. Bu çalışmada ölçek alt boyutlarına ilişkin güvenirlik değerlerinin 0.76 ve üzerinde, tüm maddelere ait Cronbach Alfa değerinin ise 0.85 olduğu belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS ve AMOS paket programları kullanılmıştır. Katılımcıların demografik bilgilerini belirlemek amacıyla tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Verilerin normallik dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için Skewness ve Kurtosis değerleri referans alınmıştır. Verilerin -2 > < +2 aralığında olduğu ve normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. (George ve Mallery, 2016). Bu bağlamda değişkenler arası ilişkilerin tespitinde Pearson korelasyon analizi ve hipotezleri test etmek için yapısal eşitlik modellemesinden yararlanılmıştır.

BULGULAR

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkilere ait korelasyon değerleri ve anlamlılık düzeyleri Tablo 1’de özetlenmektedir.

Tablo 1: Değişkenler arası ilişkiler

		Çekicilik	Önem Verme	Sosyal İlişki	Özdeşleşme	Kendini İfade Etme
Fiziksel Fayda	r	.319**	.331**	.313**	.252**	.261**
	p	.000	.000	.000	.000	.000
Psikolojik Fayda	r	.318**	.320**	.258**	.223**	.430**
	p	.000	.000	.000	.000	.000
Sosyal Fayda	r	.255**	.324**	.203**	.208**	.422**
	p	.000	.000	.000	.000	.000

N=351, **p<0.01

Analiz sonuçları incelendiğinde, rekreasyonel faydanın fiziksel fayda alt boyutu ile serbest zaman ilgileniminin çekicilik, önem verme, sosyal ilişki alt boyutları arasında pozitif yönlü orta düzeyde, özdeşleşme ve kendini ifade etme alt boyutları arasında pozitif yönlü düşük düzeyde ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Rekreasyonel faydanın psikolojik fayda alt boyutu ile serbest zaman ilgileniminin çekicilik, önem verme, kendini ifade etme alt boyutları arasında pozitif yönlü orta düzeyde, sosyal ilişki ve özdeşleşme alt boyutları arasında pozitif yönlü düşük düzeyde ilişkiler olduğu saptanmıştır. Son olarak, rekreasyonel faydanın sosyal fayda alt boyutu ile serbest zaman ilgileniminin önem verme, kendini ifade etme alt boyutları arasında pozitif yönlü orta düzeyde, çekicilik, sosyal ilişki ve özdeşleşme alt boyutları arasında pozitif yönlü düşük düzeyde ilişkiler olduğu saptanmıştır.

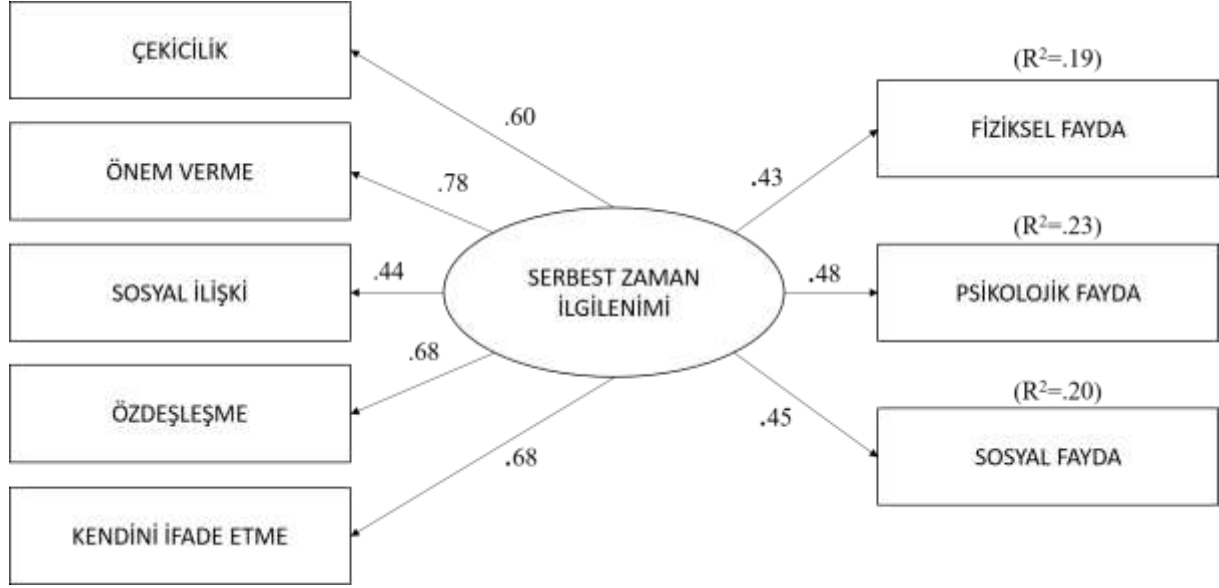
Hipotezleri test etmeden önce model uyum iyiliği değerleri incelenmiştir. Buna göre ki-kare/serbestlik derecesi oranının 5'ten küçük oran değerlerinin kabul edilebilir ve 3'ten küçük oran değerlerinin iyi bir uyumu gösterdiği kabul edilmektedir (Kline, 2005; Tabachnick ve Fidell, 2007). Yaklaşık hataların ortalamasının karekökü (RMSEA) için .05'ten küçük değerler çok iyi bir uyumu, .05 ile .08 arasında değişen değerler makul bir göstermektedir (Hair ve diğerleri, 2010). Karşılaştırmalı uyum indeks değerleri olan CFI ve TLI değerleri ile uyum iyiliği indeksi GFI'nın .90'ın üzerinde bir değer alması iyi uyumu göstermektedir (Kline, 2005, Tabachnick ve Fidell, 2007). Bu bağlamda elde edilen değerlerden χ^2/sd ve RMSEA dışında tüm değerlerin iyi uyum ve χ^2/sd ile RMSEA'nın ise kabul edilebilir indeks değerlerine sahip olduğu belirlenmiştir ($\chi^2/sd=3.84$, GFI=.962, CFI=.954, TLI=.914, RMSEA=.077).

Gerçekleştirilen analiz sonucu, ilgilenim değişkeninin serbest zaman faydaları alt boyutları üzerindeki etkisine ilişkin yol katsayılarının iyi performans gösterdiği ve önerilen üç hipotezinde desteklendiği belirlenmiştir. Her bir değişkene ait açıklanan varyans miktarları Tablo 2'de özetlenmektedir.

Tablo 2: Hipotez testi sonuçları

Hipotezler	İlişkiler	Std. Regresyon Ağırlıkları	Std. Hata	t-değeri	Hipotez sonucu
H ₁	Fiziksel Fayda ← İlgiilenim	.433	.061	6.907	Kabul
H ₂	Psikolojik Fayda ← İlgiilenim	.475	.063	7.536	Kabul
H ₃ :	Sosyal Fayda ← İlgiilenim	.449	.065	7.152	Kabul
Açıklanan varyans	%				
Fiziksel Fayda	19				
Psikolojik Fayda	23				
Sosyal Fayda	20				

Serbest zaman ilgileniminin fiziksel fayda ($\beta=0.433$, $p<0.01$), psikolojik fayda ($\beta=0.475$, $p<0.01$) ve sosyal fayda ($\beta=0.449$, $p<0.01$) değişkenleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı, pozitif etkisi olduğu belirlenmiştir. Böylece H_1 , H_2 ve H_3 hipotezleri kabul edilmiştir. Sonuç olarak serbest zaman ilgilenimi, rekreasyonel fayda alt boyutlarındaki varyansın sırasıyla %19, %23 ve %20'sini açıklamaktadır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma, tenis oynayan bireylerin serbest zaman etkinliklerine yönelik ilgilenim düzeylerinin rekreasyonel fayda algıları üzerine etkisinin belirlenmesi amacıyla Sakarya ilinde tenis oynayan bireyler özelinde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda araştırma hipotezlerine ilişkin bulgular bu bölümde tartışılıp yorumlanmıştır.

Araştırma bulgularına göre serbest zaman ilgilenimi ile rekreasyonel fayda arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiş ve katılımcıların serbest zaman ilgilenim düzeyleri arttıkça rekreasyonel fayda algılarının da artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna bağlı olarak oluşturulan model kapsamında serbest zaman ilgileniminin rekreasyonel fayda [fiziksel fayda ($\beta=0.433$, $p<0.01$), psikolojik fayda ($\beta=0.475$, $p<0.01$) ve sosyal fayda ($\beta=0.449$, $p<0.01$)] üzerine pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu saptanmıştır. Elde edilen bulgular, araştırma kapsamında oluşturulan H_1 , H_2 ve H_3 hipotezlerinin desteklendiğini göstermektedir. İlgili literatürde yapılan çalışmalar bu araştırma bulgularını destekler niteliktedir (Chen, Cheng ve Lin, 2013; Chin-Tsai, 2013; Fun, 1997; Huang, 2013; Lu ve Argyle, 1994; Sheng ve diğ., 2007; Tinsley ve Tinsley, 1986).

Serbest zaman ilgilenimi bireylerin psikolojik, fiziksel ve sosyal yönden olumlu yönde etkiler elde etmesine katkıda bulunarak öz değerlerinin ve rekreasyonel fayda algılarının artmasına katkıda bulunmaktadır (Chen, Cheng ve Lin, 2013). Bireyler ilgilenimleri doğrultusunda serbest zaman etkinliklerine uzun vadeli katılım sağladıkça yüksek oranda fayda ve deneyim elde etmektedirler (Havitz ve Howard, 1995). Bireylerin katılım gösterdiği bu etkinlikler strese karşı bir tampon görevi görmekle birlikte yaşam stresörlerinin yönetimine ve depresyon düzeylerinin azalmasına yardımcı olmaktadır (Coleman, 1993; Frey ve Stutzer, 2002; Kim ve diğ., 2016; Ku ve diğ., 2012). Serbest zaman etkinliklerine katılım sağlayan bireylerin rahatlatma hisleri artmakta, sosyal ilişkileri gelişim göstermektedir (Csikszentmihalyi ve Hunter, 2003). Ayrıca serbest zaman ilgilenimi bireylerin subjektif iyi oluş ve mutluluk düzeyleri üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Doerksen ve diğ., 2014; Lu ve Hu, 2005). Bireylerin serbest zaman etkinliklerine yönelik elde ettikleri bu pozitif çıktılar serbest zaman ilgilenimlerinin artmasına ve buna paralel olarak rekreasyonel fayda algılarının da artış göstermesine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda serbest zaman ilgileniminin rekreasyonel fayda algısının önemli bir yordayıcısı olduğu ifade edilebilir.

Özetle bu çalışma, rekreatif amaçlı tenis oynayan bireylerin ilgilenim düzeylerinin artışına bağlı olarak fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan rekreasyonel fayda algılarının da artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. İlgili kurum ve kuruluşlar, bireylerin fiziksel ve ruhsal açıdan yenilenmelerine, kendilerini mutlu hissetmelerine katkıda bulunan bu tarz etkinliklere yönelik tesis ve imkanların artırılmasını sağlamalıdır.

Araştırma verileri çeşitli kısıtlamalar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Veriler sadece Sakarya ilinde tenis oynayan katılımcılar üzerinde uygulanmış olup mevcut olan model, diğer şehirlerdeki tenis oynayan bireylere de uygulanabilir. Gelecek araştırmalarda teorik çerçeveye bağlı olarak değişkenler arası etkileşime aracılık eden güncel değişkenler belirlenerek yeni araştırma konuları oluşturulabilir. Ayrıca serbest zaman ilgilenimi ve rekreasyonel fayda değişkenlerinin diğer belirleyicileri (motivasyon, tutum, psikolojik bağlılık, heyecan arayışı vb.) üzerinde yapısal modeller sınanarak yeni modeller geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

Ajzen, I. & Driver, B.L.(1992). Application of the theory of planned behavior to leisure choice. J. Leis. Res., 24, 207–224.

Akgül, B. M., Ertüzün, E., & Karaküçük, S. (2018). Rekreasyon Fayda Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. Gazi Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi, 23(1), 25-34.

Chen, C. C., Cheng, C. H., & Lin, S. Y. (2013). The relationship among leisure involvement, leisure benefits, and happiness of elementary school teachers in Tainan county. International Research in Education, 1(1), 29-51. <http://dx.doi.org/10.5296/ire.v1i1.3970>

Chen, Z.Y. (2001). The study of elementary teachers' leisure participation, experience in leisure benefits, and worksatisfaction in Taipei County. National Taiwan Normal University

Chin-Tsai, K. (2013). Leisure Involvement, Leisure Benefits, Quality of Life, and Job Satisfaction. A Case Study on 2011 Creating Sports Island Plan in Chiayi City, Taiwan Held by Sports Affairs Council, Executive Yuan. International Review of Management and Business Research, 2(2), 421.

Coleman, D. (1993). Leisure based social support, leisure dispositions and health. Journal of Leisure research, 25(4), 350-361.

Cordes, K. A. & Ibrahim, H. M. (1999). Applications in recreation & leisure for today and the future. N.Y: McGraw-Hill.

Csikszentmihalyi, M., & Hunter, J. (2003). Happiness in Everyday Life: The uses of Experience Sampling. Journal of Happiness Studies, 4(2), from 185-199. <http://dx.doi.org/10.1023/A:1024409732742>

Doerksen, S. E., Elavsky, S., Rebar, A. L., & Conroy, D. E. (2014). Weekly fluctuations in college student leisure activities and well-being. Leisure Sciences, 36(1), 14-34.

Driver, B.L. (1990). The North American experience in measuring the benefits of leisure. In Proceedings National Workshop on Measurement of Recreation Benefits. Bandoora, Phillip Institute of Technology, 1-57.

Frey, B.S., & Stutzer, A. (2002). Happiness and Economics; Princeton University Press: Princeton, NJ, USA.

Fun, J. L. (1997). Principles and labs for fitness and wellness. Taipei: Han-Wen.

George, D., & Mallery, P. (2016). IBM SPSS statistics 23 step by step. Routledge.

Gürbüz, B., Çimen, Z., & Aydın, İ. (2018). Serbest zaman ilgilenim ölçeği: Türkçe formu geçerlik ve güvenilirlik çalışması. SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 16(4), 256-265.

Havitz, M. E., & Dimanche, F. (1999). Leisure involvement revisited: Drive properties and paradoxes. Journal of leisure research, 31(2), 122-149.

Havitz, M. E., & Howard, D. R. (1995). How enduring is enduring involvement? A seasonal examination of three recreational activities. Journal of Consumer Psychology, 4(3), 255-276.

- Ho, T. K. (2008). A study of leisure attitudes and benefits for senior high school students at ping-tung city and county in Taiwan. Unpublished doctoral dissertation). United States Sports Academy, Daphne, AL.
- Huang, Y. T. (2013). A study on the relationships between leisure activity involvement, well-being, the benefits of serious leisure activity, and sports volunteer selfactualization in the Changhua national games. *The Journal of Human Resource and Adult Learning*, 9(1), 12-25.
- Iso-Ahola, S. E. (1997). A psychological analysis of leisure and health. In J. Haworth (Ed.), *Work leisure and well-being* (pp. 105-131). New York: Routledge.
- Jamrozy, U., Backman, S. J., & Backman, K. F. (1996). Involvement and opinion leadership in tourism. *Annals of Tourism Research*, 23(4), 908-924.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri: Kavramlar, teknikler ve ilkeler* (27. ed.). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kim, J., Kim, M., Henderson, K. A., Han, A., & Park, S. H. (2016). Serious engagement in sport and health benefits among Korean immigrants in the USA. *International journal of qualitative studies on health and well-being*, 11(1), 31340.
- Kline, R.B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.
- Ku, P. W., Fox, K. R., Chen, L. J., & Chou, P. (2012). Physical activity and depressive symptoms in older adults: 11-year follow-up. *American journal of preventive medicine*, 42(4), 355-362.
- Kyle, G., & Chick. G. (2004). Enduring leisure involvement: The importance of personal relationships. *Leisure Studies*, 23(3), 243-266.
- Kyle, G., Absher, J., Norman, W., Hammitt, W., & Jodice, L. (2007). A modified involvement scale. *Leisure studies*, 26(4), 399-427.
- Leung, L., & Lee, P. S. N. (2005). Multiple determinants of life quality: The roles of internet activities, use of new media, social support, and leisure activities. *Telematics and Informatics*, 22, 161-180. doi: 10.1016/j.tele.2004.04.003
- Lu, L., & Argyle, M. (1994). Leisure satisfaction and happiness as a function of leisure activity. *Journal of Kaohsiung Medical Science*, 10, 89-96.
- Lu, L., & Hu, C. H. (2005). Personality, leisure experiences and happiness. *Journal of happiness studies*, 6(3), 325-342.
- McIntyre, N., & Pigram, J. J. (1992). Recreation specialization reexamined: The case of vehicle-based campers. *Leisure Sciences*, 14(1), 3-15.
- Peter, J. P., & Olson, J. C. (1987). *Consumer behavior: Marketing strategy perspectives*. Homewood, IL: Irwin
- Selin, S. W., & Howard, D. R. (1988). Ego involvement and leisure behavior: A conceptual specification. *Journal of leisure Research*, 20(3), 237-244.
- Sheng, J. C., Zhao, J. M., Zhang, Y. L., Zeng, C. H. (2007). The Impact of Serious Leisure, Involvement, Constraints, Benefits, and Commitment on Career Volunteers-A Case of Bliss and Wisdom Education Park. *Journal of Sport and Recreation Research*, 2(1), 19-43.
- Su, C. L., Lee, C. L., & Shinger, H. S. (2014). Effects of involvement in recreational sports on physical and mental health, quality of life of the elderly. *Anthropologist*, 17(1), 45- 52.
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2007). *Using Multivariate Statistics*. Allyn&Bacon.
- Tinsley H. E., Tinsly D. J. (1986). A theory of the attributes, benefits, and causes of leisure experience. *Leisure Sciences*. 8(1) 1-45.
- Yetim, G., & Argan, M. (2013). II. Rekreasyon Araştırmaları Kongresi: Boş zaman ilgilenim faktörleri: Boş zaman katılım davranışı ve demografik özelliklere göre durumu, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

DETERMINANTS OF AGE AT FIRST BIRTH IN SOUTH AFRICA

Martin E PALAMULENI

BSc (Malawi), MSc, PhD (University of London LSE)

Professor, North-West University, Mahikeng, South Africa.

ORCID NO: 0000-0001-8706-5859

ABSTRACT

The objective of this study was to establish the factors influencing age at first birth in South Africa. The study used data from the 1998 and 2016 South African Demographic and Health Surveys and Cox Proportional Hazard regression model. The study found that the mean age at first birth in South Africa increased from 20.01 years in 1998 to 20.52 years in 2016 ($t=7.633$, $p<0.0001$). The median age at first birth was estimated at 22.0 years. Proportional hazard modelling revealed that age of respondent, education, wealth, ethnicity, region of residence and age at first sexual intercourse are associated with age at first birth in South Africa. The Hazard of early childbearing (ECB) was higher among women in younger age groups (women in age group 15-19 HR =3.429. CI=2.838-4.143; women in age group 20-24 HR =1.496. CI=1.291-1.733) than older women; higher among women with no education (HR=2.537. CI=1.917-3.358). with primary education (HR=2.721; CI=2.217-3.341) and women with secondary education (HR=1.899. CI=1.591-2.266) than women with tertiary education; higher among poorest women (HR=1.226; C.I=1.025-2.165) than richest women. higher among poorer women (HR=1.203; C.I=1.014-1.426) than richest women. and higher among women who had first sex before 18 years (HR=5.622. CI=4.899-6.452) than women who had sex after 18 years. The Hazard of early childbearing (ECB) was lower among not working women (HR=0.915; CI=0.842-0.995) than working women and among coloured women (HR=0.915; CI=0.842-0.995) than white women. Based on the findings of the study, it is recommended that to increase women's age at first birth there is need to strengthen policies and programmes that promote women empowerment through increasing women education.

Key words: Age at first birth, Demographic and Health Survey, proportion hazard model.

INTRODUCTION

Age at first birth for the woman is the age in years at the time the woman gave live birth to her first child (Rutstein & Rojas, 2006). In most societies age at first birth is an important stage in a woman's life as it marks the transition to womanhood and motherhood. Such transition not only implies taking in new roles and responsibilities as a mother but also has long lasting social and economic consequences. Depending on the society, a "woman" is expected to be wife, a mother, a leader of the household and a manager of the family.

In demography, it is assumed that childbearing period span from age 15 to age 49, although some women give birth outside these ages. Some researchers advocate that the best time to give birth for the first time is late 20s and early 30s and the ideal age at first birth is said to be 30.5 years (Bitew, Habitu, & Gelagay, 2021).

Early and late childbearing are associated with negative social and health outcomes. Early age at first birth is associated with school dropout of the mother which in turn may contribute to unemployment and increase poverty (Mahy & Gupta, 2001). One of the problems identified immediately after the new democratic dispersion in 1994 in South Africa and still remains a challenge up till now is the reduced human development potential arising from unplanned and unwanted teenage pregnancies (Republic of South Africa, 1998; Statistics South Africa, 2022). Children born to young mothers also experience educational disadvantages (Mahy & Gupta, 2001; Marteleto & Dondero, 2013). Previous studies have shown that early age at first birth is related to increased risk of anaemia (Finlay, Özaltın, & Canning,

2011), toxemia, urinary tract infection, uterine dysfunction, cephalo-pelvic disproportion, abruption placenta in the mother, fistula (Maheu-Giroux et al., 2016) and preterm delivery and low birth weight of child (Gibbs, Wendt, Peters, & Hogue, 2012) and low utilisation of maternal health services (Budu et al., 2021). Furthermore, early age at first birth is related to high rates of infant and childhood mortality (Finlay et al., 2011; Mahy & Gupta, 2001; Oyefara, 2015) and maternal mortality (Bongaarts, Mensch, & Blanc, 2017; Gibbs et al., 2012). Complications during pregnancy and childbirth are the leading causes of death for young women between the ages of 15 and 19 years in developing countries (Gibbs et al., 2012). In the absence of family planning, early child bearing is associated with longer period of childbearing which may result in increased number of children ever born and high population growth (Bongaarts et al., 2017; Gyimah, 2003).

Studies have been conducted in both developed and developing countries to establish the factors influencing age at first birth (Mugarura, Kaberuka, & Atuhaire, 2016; Rindfuss & St. John, 1983). These studies have shown that age at first birth is influenced by a wide range of individual, community and societal factors. At the individual level, age at first birth is influenced by characteristics such as age (Mugarura et al., 2016), age at first sex (Motsima, 2020; Mugarura et al., 2016; Thandar, Moe, & Htwe, 2021), education (Ali, Alauddin, Maniruzzaman, & Islam, 2021; Ida & Albert, 2015; Motsima, 2020; Mugarura et al., 2016; Rindfuss & St. John, 1983; Thandar et al., 2021), work status (Ali, Alauddin, Maniruzzaman, et al., 2021), wealth status (Ida & Albert, 2015; Thandar et al., 2021), region of residence (Mugarura et al., 2016), rural-urban residence (Thandar et al., 2021), knowledge of and use of family planning services (Ali, Alauddin, Maniruzzaman, et al., 2021; Ida & Albert, 2015).

Several studies on age at first birth have been conducted in South Africa (Amoateng, Kalule-Sabiti, & Ditlopo, 2003; Sibanda & Zuberi, 2005). However these studies have relied on census data which are limited in terms of the background variables that are collected. One observation that is coming out from the analysis of existing literature is that the determinants of age at first birth vary from one area to another and may not be always valid. However, understanding the factors associated with age at first birth in each area/setting is critical to improving reproductive health services as well as achieving sustainable development. This study supports the suggestion that there is need to understand the correlates of age at first birth in different countries and settings (Glick, Handy, & Sahn, 2015). Furthermore, it is argued that the aforementioned relationships change as societies pass through different stages of demographic transition. As such, as a country develops and as more demographic data become available more studies of this nature should be undertaken. This study will not only contribute to the growing literature on age at first birth but also assist in designing programmes that will improve the quality of life of South Africans. Against this background, the study aims at determining the level and trends of age at first birth in South Africa and establishing the factors related to the age at first birth in the country.

MATERIALS AND METHODS

The setting

South Africa is one of the most developed countries on the continent and is the first country south of the Sahara to witness fertility decline (Caldwell & Caldwell, 1993; Moultrie & Timæus, 2003). South Africa is divided into nine regions: Limpopo, Mpumalanga, KwaZulu-Natal, Eastern Cape, Western Cape, Northern Cape, North West, Free State and Gauteng. In some countries fertility transition has resulted in a change in age pattern of fertility with a noticeable increase in early childbearing. South Africa is characterised by early age at first sex and age at first birth and late age at first marriage. The 2016 mean age at first sex is 17.6 years, mean age at first birth is 20.5 years and mean age at marriage is 23.7 years. These statistics suggest that, in most cases, the first birth takes place outside marriage. This prompted some social scientists to conclude that South African men prefer marrying women who already have given birth (Mostert, 1998).

Data

The study used data from the 1998 and 2016 South African Demographic and Health Surveys (SADHSs) (National Department of Health & South African Medical Research Council and Measure DHS, 2002; National Department of Health, Statistics South Africa, South African Medical Research Council, &

ICF, 2019). These surveys were conducted by the Medical Research Council of South Africa and Statistics South Africa on behalf of the Ministry of Health. The United States Agency for International Development (USAID) through the DHS program provided technical support. The SADHSs are national and cross-sectional surveys designed to collect data through a two-stage stratified cluster sampling technique. The sampling frame for the 1998 SADHS was 1996 census whereas for the 2016 SADHS was the 2011 census. The surveys employed a two-stage stratified sampling approach.

The first stage involved the selection of clusters or enumeration areas (EAs) from the appropriate sampling frames. The second stage consisted of the survey of a selection of households. Women of the childbearing range 15-49 years from the selected households were interviewed. Comprehensive descriptions of the procedures followed in each survey can be found in the survey reports (National Department of Health & South African Medical Research Council and Measure DHS, 2002; National Department of Health et al., 2019).

The analyses in this study only used data from individual women who responded to the questionnaires. The number of women of reproductive age interviewed in each of the surveys were 11,785 in 1998 and 8,514 in 2016 (National Department of Health & South African Medical Research Council and Measure DHS, 2002; National Department of Health et al., 2019). The study excluded women who have never given birth to a live child. All the missing cases were removed from analysis. The study population of 7606 and 6121 women aged 15-49 years in 1998 and 2016, respectively.

Methods

The study used three statistical methods to analyze the data. Firstly, frequency distributions of all variables were performed. Secondly, the mean age at first birth was calculated using Compare Means Command in SPSS. The relationship between the independent variables and the age at first birth and was conducted using one-way analysis of variance (ANOVA). The F-test and P-values were calculated. Thirdly, multivariate Cox regression was used to further explore the association between the dependent and independent variables. Cox regression was used because age at first birth is a continuous variable that measures the length of time (the duration) till the birth of the first child. The Cox regression model assumes that the covariate effects on a hazard function is the same for different factor levels for all time points. The model is specified as

$$h(t) = h(0)\exp(b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_kx_k)$$

In the model, the time variable, t , denotes the age at which first birth takes place. The dependent variable, $h(t)$, is the hazard rate and it represents the rate at which first birth occurs. The term $h(0)$ is the baseline hazard function that varies only with t . The variables $x_1, x_2, \dots, x_k$ are the covariates (explanatory variables), and the variables $b_1, b_2, \dots, b_k$ are the regression-like coefficients showing the effects of the covariates. In essence, the model shows how the covariates representing the characteristics of a subgroup of women influence their risk of entering marriage in comparison to the baseline group. An exponential b -value greater than one means that the covariate has the effect of raising the hazard rate, or the risk of first birth, compared to the baseline group, while an exponential b -value of less than one has the opposite effect. An exponential b -value of one is neutral and exerts no effect.

Multicollinearity was checked and the maximum variance inflation factor (VIF) was less than 2.00 for all the variables. The VIF was highest for ever used family planning 1.407 in 1998. This shows that no multicollinearity between covariates.

Description of variables

Dependent variable

The dependent variable is “age at first birth” and was calculated from the date of first birth and the date of birth of the respondent. In 1998 age at first birth ranged from twelve years of age to forty-seven years of age whereas in 2016 its values ranged from three years to forty-two years of age. In both surveys the analyses were limited to respondents whose age at first birth ranged from twelve to forty-two years (See figure 1).

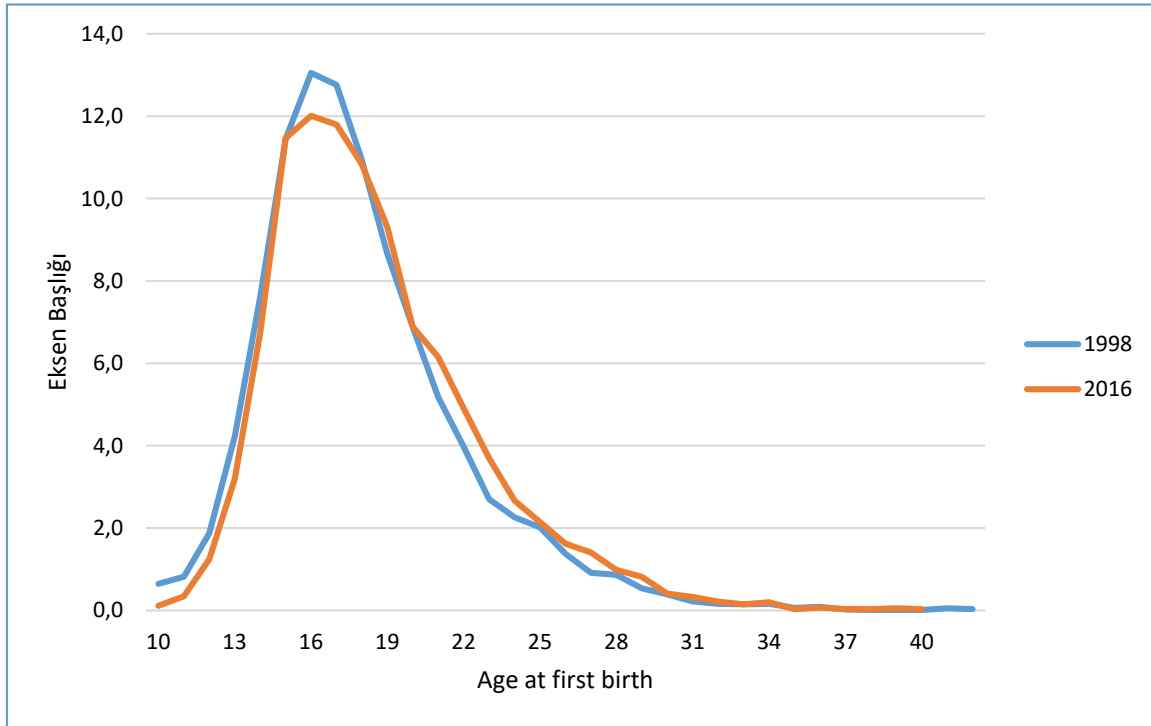
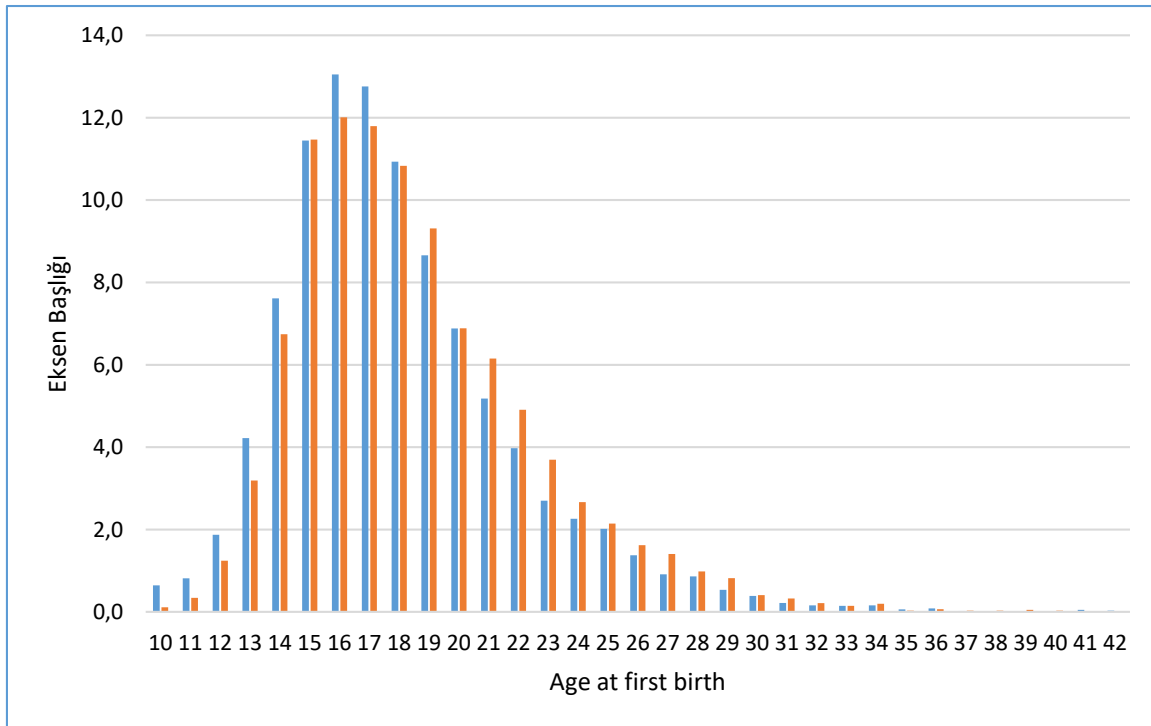

Figure 1: Age at first birth South Africa 1998 and 2016

Independent Variables

The independent variables used in this study are: age, region of residence, type of place of residence, education, ethnicity, work status, wealth status, marital status, knowledge of family planning, use of family planning and media exposure. These variables were included in the study based on their

importance in earlier studies or on their assumed relationship with the age at first birth (Ali, Alauddin, Maniruzzaman, et al., 2021; Mugarura et al., 2016; Thandar et al., 2021).

FINDINGS

Characteristics of the Study Population

The sociodemographic characteristics of the study populations included in the two surveys are summarized in Table 1. The study population consisted of 8175 women in 1998 and 6112 women in 2016. The mean age of women was 33.6 years in 1998 and 34.0 years in 2016. Slightly more than half of the respondents were urban dwellers (54.4% in 1998 and 55.8% in 2016). In 1996 there were more women residing in male headed households (54.2%) whereas in 2016 there were more women residing in female headed households (56.5%). About 54.4% of respondents had attained secondary education in 1998 and three-quarters of the respondents had attained the same in 2016. Just under two-thirds (63.8% in 1998 and 61.2% in 2016) of the respondents were not working. The majoring of the respondents are black, followed by coloured, then white and Asia. In 2016, 87.2% of the sample were African, 9.8% Coloured, 2.1% Asian and less than one percent white. The distribution of the study populations varied by province of residence. In 1998 the study population ranged from 22.7% in Free State, 15.5% in Mpumalanga, 9.8% in Western Cape, North West, 9.3% in Gauteng and Limpopo, 8.1% in Northern Cape, 8.0% in KwaZulu-Natal and 7.4% in Eastern Cape. Similar percentages were 15.5% in KwaZulu-Natal, 12.8% in Limpopo and Mpumalanga, 12.3% in Eastern Cape, 10.8% in North West, 10.3% in Gauteng, 9.7% in Free State, 8.6% in Northern Cape and 7.4% in Western Nape. Table 1 also shows the changing patterns of marriage of the study population. The percentage of women never married increased from 32.9% in 1998 to 49.0% in 2016. The percentage of women married declined from 55.8% in 1998 to 42.7% in 2016 and the percentage of women formerly married declined from 11.3% in 1998 to 8.3% in 2016. Knowledge of family planning is high (77.7%) but only 56.3% are currently using any method. The majority of the respondents had their first sex before the age of 18 years (70.9%) and have access to media (90.0%).

Table 1: Frequency and Percentage Distribution of Females in South Africa according to Socio-demographic Characteristics. 1998 and 2016

	1998		2016	
	Number	Percent	Number	Percent
Age of the respondent				
15-19	338	4.1	204	3.3
20-24	1220	14.8	819	13.4
25-29	1491	18.1	1197	19.6
30-34	1505	18.3	1175	19.2
35-39	1555	18.9	962	15.7
40-44	1194	14.5	902	14.8
45-49	920	11.2	853	14.0
Province				
Eastern Cape	610	7.4	753	12.3
Free State	1864	22.7	594	9.7
Gauteng	768	9.3	630	10.3
Kwazulu-Natal	658	8.0	929	15.2
Mpumalanga	1277	15.5	782	12.8
Northern Cape	666	8.1	523	8.6
Limpopo	767	9.3	784	12.8
North West	807	9.8	662	10.8
Western Cape	806	9.8	455	7.4
Type of residence				

Urban	4473	54.4	3412	55.8
Rural	3750	45.6	2700	44.2
Education				
No education	756	9.2	159	2.6
Primary	2466	30.0	701	11.5
Secondary	4420	53.8	4604	75.3
Higher	581	7.1	648	10.6
Sex of head of household				
Male	4453	54.2	2656	43.5
Female	3770	45.8	3451	56.5
Knowledge of family planning (FP)				
Knows no method	122	1.5	8	0.1
Knows modern method	8101	98.5	6099	99.9
no Knowledge	1122	13.6	1365	22.3
Knowledge	7101	86.4	4747	77.7
Use of family planning (FP)				
No Use	3433	41.7	2673	43.7
Use FP	4790	58.3	3439	56.3
Marital Status				
Never married	2703	32.9	2992	49.0
Currently Married	4591	55.8	2611	42.7
Formerly married	929	11.3	509	8.3
Work Status				
Not Working	5224	63.8	3742	61.2
Working	2968	36.2	2370	38.8
Population Group				
African	6319	77.3	5329	87.2
Coloured	1085	13.3	131	2.1
Asian	508	6.2	599	9.8
White	263	3.2	53	0.9
Total	8175	100.0	6112	100.0

Mean age at first birth

Table 2 presents mean age at first birth by selected background variables. The mean age at first birth increased from 20.05 years in 1998 to 20.50 years in 2016. Table 2 also shows that the mean age at first birth varies by background characteristics of the women. The mean age at first marriage is 16.69 years for women aged 15-19 increasing to 18.64 years for women aged 20-24 years, 20.54 years for women 35-39 years and declined to 21.43 years for women aged 40-44 years and 20.83 years for women aged 45-49. The mean age at first birth is lower among the younger women than older women.

In 2016 the mean age at birth was lowest in Mpumalanga, Limpopo, Kwazulu-Natal, North West, Eastern Cape, Gauteng, Northern Cape and highest in the Western Cape and Free State. Women in rural areas had their first birth earlier than women in rural areas. In 2016 the mean age at first birth is 20.90 years in urban areas as compared to 20.04 years in rural areas.

Mean age at first birth is associated with education level of the respondents. The higher the level of education the higher the mean age at first birth. In 1998, the mean age at first birth ranged from a low value of 19.34 years among women with primary education. 19.56 years among women with no education 20.07 year among women with secondary education and 22.88 years among women with higher education. In 2016, the mean age at first birth ranged from a low value of 19.34 years among with primary education. 19.53 among women with no education. 20.39 years among women with secondary education and 23.18 years among women with higher education.

Poor people tend to have children earlier than people in middle and rich class. In 2016, the mean age at first birth was 19.76 among poorest women. then 19.84 among poorer women. 20.30 among middle class women. 21.03 among richer women and 22.58 among richest women.

Mean age at first birth is higher among working than non-working women. In 1998, mean age at first birth was 19.58 among non-working women and was 20.62 year among working women. Similar values in 2016 were 20.14 and 21.12 years respectively.

Mean age at first birth varies by marital status. In 1998 the mean age at first birth was 19.58 years among never married women, 19.85 years among formerly married women and 20.29 years among currently married women. Similar values in 2016 were 20.31, 20.40 and 20.78 years respectively.

Table 2: Age at First Birth in South Africa according to socio-demographic characteristics. 1998 and 2016

	1998			2016		
	Mean	SD	F-Statistic	Mean	SD	F-Statistic
Age of respondent			106.057***			91.030***
15-19	16.71	1.377		16.74	1.228	
20-24	18.44	2.137		18.64	2.166	
25-29	19.85	3.180		20.25	3.130	
30-34	20.16	3.963		21.11	3.789	
35-39	20.79	4.309		21.59	4.682	
40-44	21.01	4.387		21.56	4.679	
45-49	21.10	4.618		20.90	4.425	
Province			16.017***			8.120***
Eastern Cape	20.7			20.7		
Free State	20.2			21.2		
Gauteng	20.2			20.7		
Kwazulu-Natal	20.2			20.4		
Mpumalanga	20.2			19.5		
Northern Cape	19.9			20.8		
Limpopo	20.4			20.4		
North West	18.8			20.5		
Western Cape	19.2			21.1		
Type of residence			91.944***			52.996***
Urban	20.40	4.015		20.86	4.110	
Rural	19.54	3.675		20.07	3.765	
Education			123.272***			151.593***
No education	19.71	4.425		19.71	3.606	
Primary	19.37	3.698		19.15	3.601	
Secondary	20.08	3.668		20.40	3.816	
Higher	22.86	4.513		23.28	4.477	

Sex of head of household			38.703***			9.398***
Male	20.30	3.965		20.77	4.057	
Female	19.74	3.804		20.45	3.974	
Knowledge of family planning			0.519			0.838
Knows no method	20.33	4.963		19.11	2.608	
Knows modern method	20.04	3.887		20.60	4.017	
Ever use of family planning			0.248			3.490
no Knowledge	20.11	4.378		20.81	4.253	
Knowledge	20.04	3.831		20.43	3.818	
Current use of family planning			0.302*			13.631***
No Use	20.05	4.112		20.78	4.399	
Use FP	20.04	3.750		20.55	3.903	
Marital Status			22.225***			15.270***
Never married	19.65	3.675		20.30	3.898	
Currently Married	20.30	3.970		20.89	4.127	
Formerly married	19.98	4.113		20.69	3.934	
Work State			112.831***			96.644***
Not Working	19.68	3.677		20.18	3.780	
Working	20.64	4.173		21.20	4.264	
Ethnicity			108.745***			67.723***
African	19.75	3.823		20.41	3.911	
Coloured	20.21	3.608		20.97	3.874	
Asian	21.77	4.536		22.88	5.419	
White	22.66	3.862		24.68	4.702	
Age at first Sex			1517.258***			1084.482***
<=18	19.01	3.434		19.78	3.580	
>18	22.48	3.857		20.68	4.049	
Wealth Status						96.633***
Poorest				19.87	3.694	
Poorer				19.91	3.484	
Middle				20.24	3.794	
Richer				20.68	3.950	
Richest				22.66	4.614	
Media exposure						26.722***
No exposure				19.60	3.705	
Exposure				23.04	3.694	
Total	20.05	3.902		20.5		

Results of Cox Regression

Table 2 shows the results of multivariate modeling based on Cox regression. The results indicate that age of respondent, education, wealth, ethnicity, region of residence and age at first sexual intercourse are significantly related with age at first birth in South Africa.

Age of the respondent has a significant effect on the age at first birth. Women aged 15-19 years have increased chance of having a first child before age 20 compared to women who are aged 45-49 years (Or=3.429. p=0.000). Also. Women aged 20-24 years have increased chance of having a first child before age 20 compared to women who are aged 45-49 years (Or=1.496. p=0.000). Women aged 30-34 years have reduced chance of having a child before age 20 years compared to women who are aged 45-49 years (Or=0.792. p=0.000). **This means that the older the woman the lower the chances of having a child**

Education is another factor that determine the age of a woman at first birth. Table 2. shows that a woman with no education is 2.537 more likely to have a child at an early age compared to a woman who has tertiary education (OR=2.537. P=0.000). A woman of secondary level of education is more likely more likely to have a child at an early age compared to a woman who has tertiary education (OR=2.721. P=0.000). Women with secondary level of education is 1.899 more likely to have a child at an early age compared to a woman who has tertiary education (OR=1.899. P=0.000).

Wealth status is also significantly related to age at first birth. A woman with in poorest category is 1.226 more likely to have a child at an early age compared to a woman who is in richest category (OR=1.226. P=0.026). A woman in poorer category is 1.203 more likely to have a child at an early age compared to a woman who is in the richest category (OR=1.203. P=0.034).

A woman whose age at first sex is before 18 years is 5.622 more likely to have a child at an early age compared to a woman whose age at first sex is 18 years or older (OR=5.622. P=0.000).

Province of residence is significantly related to age at first birth. Table 2 shows that women residing in Free State have reduced chance of having a child before age 20 years compared to women residing in Limpopo (Or=0.822. p=0.029).

Women who are not working have reduced chance of having a child before age 20 years compared to women who are working (Or=0.915. p=0.037).

Table 3 Relative risks of Cox proportional hazards model for the age at first birth of women by background characteristics

	1998			2016		
	Hazard Ratio (HR)	Lower	Upper	Hazard Ratio (HR)	Lower	Upper
Age in 5-year groups						
15-19	3.227***	2.755	3.780	3.429***	2.838	4.143
20-24	1.682***	1.476	1.917	1.496***	1.291	1.733
25-29	1.282***	1.130	1.454	1.063	0.923	1.224
30-34	1.137*	1.008	1.283	0.792***	0.687	0.914
35-39	1.029	0.909	1.165	0.855	0.739	0.989
40-44	0.927	0.854	1.005	0.926	0.802	1.069
45-49 RC						
Province						
Western Cape	1.125	0.950	1.334	0.884	0.716	1.093
Eastern Cape	0.973	0.818	1.157	0.902	0.775	1.050
Northern Cape	1.045	0.895	1.220	0.922	0.768	1.108
Free State	0.978	0.859	1.113	0.822*	0.690	0.980
Kwazulu-Natal	0.962	0.826	1.119	0.971	0.841	1.121
North-West	1.063	0.900	1.254	0.876	0.749	1.025
Gauteng	0.992	0.839	1.172	0.928	0.783	1.099
Mpumalanga	1.063	0.900	1.254	1.080	0.939	1.243
Limpopo RC						

Type of place of residence						
Urban	0.927	0.854	1.005	1.008	0.916	1.110
Rural RC						
Education						
No education	1.437***	1.213	1.703	2.537***	1.917	3.358
Primary	1.532***	1.339	1.752	2.721***	2.217	3.341
Secondary	1.365***	1.216	1.533	1.899***	1.591	2.266
Higher RC						
Sex of HH						
Male	0.943	0.872	1.020	1.000	0.918	1.090
Female RC						
Knowledge of FP						
no Knowledge	0.755	0.559	1.020	0.994	0.885	1.117
Knowledge RC						
Ever Use of FP						
Never						
Ever Use						
Use of FP						
No Use	0.919*	0.850	0.994	0.960	0.872	1.056
Use FP						
Marital Status						
Never Married	0.836*	0.737	0.947	0.879	0.759	1.017
Married	1.010	0.896	1.140	0.970	0.835	1.126
Formerly married						
Work Status						
Not Working	0.978	0.910	1.051	0.915*	0.842	0.995
Working						
Ethnicity						
African	1.124	0.914	1.382	0.988	0.607	1.607
Coloured	1.186	0.936	1.502	0.463*	0.245	0.877
Asian	1.052	0.835	1.324	1.073	0.645	1.783
White						
Age at first Sex						
<18	1.133*	1.056	1.216	5.622***	4.899	6.452
>=18						
Media exposure						
Media				0.911	0.803	1.033
No exposure						
Wealth index combined						
Poorest				1.226*	1.025	1.465
Poorer				1.203*	1.014	1.426
Middle				1.149	0.977	1.352
Richer				1.064	0.904	1.252
Richest						

DISCUSSION

The study found that the mean age at first birth in South Africa increased from 20.01 years in 1998 to 20.52 years in 2016 ($t=7.633$, $p<0.0001$). This is consistent with what was found in other African countries (Bongaarts et al., 2017).

With regards to the determinants of age at first birth, this study revealed that age of the respondent, age at first sex, region, education, wealth status and work status were significant factors. The results of this study indicate that the age of the mothers is significantly related to age at first birth. In general, as age of the respondent increases so does the age at first birth. This finding agrees with the results of earlier studies (Mugarura et al., 2016; Talukder, Khan, Khatun, & Tahmida, 2021). This is expected in that as age of the respondents increases more women become sexually active and desire to prove that they are fertile aspire to become mothers.

Age at first sexual intercourse is also significantly related to age at first birth. Women whose age at first sex is 18 years or below tend to have a low age at first birth. This finding is consistent with the findings from Bangladesh (Ali, Alauddin, Khatun, Maniruzzaman, & Islam, 2021). Ethiopia (Bitew et al., 2021). Myanmar (Thandar et al., 2021). Uganda (Mugarura et al., 2016) and Swaziland (Mhele, 2015). A study in Niger found out that Contraceptive uptake is low among early sexual initiators compared to late initiators (Olakunle & Banounin, 2019). One possible explanation is that women whose age at first sex is 18 years or below may not have adequate information about reproductive health issues including contraception. As such they may not use contraception. Given that most women whose age at first sex is 18 years or below are just beginning their sexual careers there is a lot of experimentation which most often result in risky sexual behaviours and then unwanted pregnancies.

The study found that there is a significant relationship between education and age at first birth in South Africa. The risk of having early age at first birth is higher among women with no or little education than women with high education. These results agree with findings from other countries: Angola (Motsima, 2020). Ethiopia (Alemu & Gobena). Indonesia (Chotimah et al., 2020). Kenya (Ferré, 2009). Uganda (Mugarura et al., 2016). Madagascar (Glick et al., 2015). Myanmar (Thandar et al., 2021) and Bangladesh (Ali, Alauddin, Maniruzzaman, et al., 2021; Islam, Islam, Hasan, & Hossain, 2017). This is expected given that women with low educational attainment are likely to be unemployed, with low income, thus experiencing high levels of poverty. These women may also experience challenges to access family planning. The consequence of this is early childbearing. At the same time women with high educational attainment may not only be more knowledgeable about family planning and easy access to family planning methods but also willing to postpone the birth of the first child.

Another factor associated with age at first birth is wealth status. The study indicates that that women with low wealth status were more likely to give birth at an early age than women with high wealth status. This finding agrees with results from other studies in Africa (Mwandingi & Pazvakawambwa, 2011; Neal, Channon, Chandra-Mouli, & Madise, 2020) and Asia (Ali, Alauddin, Maniruzzaman, et al., 2021; Chotimah et al., 2020; Thandar et al., 2021). Several factors may be responsible for the early childbirth by poor women. Firstly, limited resources such as money may encourage poor women to be engaged in risky sexual behaviours which may culminate in childbirth. Wealthier women have power to not only challenge existing practices that may encourage early sex, marriage and childbearing but also empower them to engage unsafe and protected sex.

Another factor that influences age at first birth is work status. It was established that age at first birth is higher among working women than non-working women. This finding is similar to other studies that confirmed that a working women tend to have a high age at first birth (Chowdhury, Rumana, & Faisal, 2017). One possible explanation for this finding is that because of pressures associated with rearing children, women may postpone birth of their first child until they secure a job and have resources to cater for the needs of their children. However, the findings of this study contradict with results from other studies (Ali, Alauddin, Maniruzzaman, et al., 2021; Mugarura et al., 2016; Nahar & Zahangir, 2013). This may be due to high levels of unemployment in South Africa.

The study also established that the region of residence is one of the factors associated with age at first birth. In this study, the age at first birth is lower among women residing in the Free State than those residing in Limpopo. Regional differences in age at first birth are also observed in other countries (Mugarura et al., 2016; Mwadingi & Pazvakawambwa, 2011). Region may be used as a proxy of differences in culture in that one particular ethnic group may be predominant in one region. For instance, in South Africa, the Zulu are dominant in Kwazulu-Natal, Xhosa in the Eastern Cape, Tswana in North West and the Sotho in Free State. The observed high age at first birth in Free State could partly be attributed to a high percentage of Sotho speaking ethnic group. In this way the findings of this study could be said to agree with the observation that Swazi, Venda, Ndebele, Northern Sotho and Tsonga women have lower mean ages at first birth than the average for all Africans (Sibanda & Zuberi, 2005). In addition, other social and economic characteristics of the region of residence may help to influence age at first birth. Gauteng being the most developed region in the country has a high percentage of educated people with high disposal income.

Strength and limitation of the study

The study has many strengths. First, the study was based on nationally representative data with large sample size. Second, given that the study is based on large-scale representative survey data, the study has the potential to give insight for policymakers and program planners to design appropriate intervention strategies both at national and regional levels. However, this study had limitations in that the DHS survey was based on respondents' self-reporting, this might have the possibility of recall bias. Second, the data used were cross-sectional in nature and therefore the reported results are associations only, and not necessarily a causative relationship.

CONCLUSION

The study found that the mean age at first birth in South Africa increased from 20.01 years in 1998 to 20.52 years in 2016. The study revealed that age of respondent, education, wealth, work status, ethnicity, region of residence and age at first sexual intercourse are the main determinants of age at first birth in South Africa. The findings of the study revealed that women with low levels of education, low economic status and working group were significantly associated with the risk of early age at first birth as compared to their counterparts. On the other hand, the findings women residing in Free State and belonging to coloured population group were associated with reduced risk of early age at first birth as compared to their counterparts.

RECOMMENDATIONS

Based on the results of the study, it is recommended that empowerment programmes aimed at uplifting the lives of young women should be promoted. The government should continue to give educational and job opportunities to women so that they can delay childbearing. Programmes that also promote safe sex practices should be strengthened. In this regard it is argued that school-based and community-based sex education should be promoted. These strategies should not only encourage safe sex but also disseminate information on dangers of early childbearing. Information on reproductive health and economic advantages of delayed childbearing should be given to young women to avoid early childbearing.

REFERENCES

- Alemu, Y. M., & Gobena, M. G. Determinants of Time to First Birth Among Women in Ethiopia Using Cox Proportional Hazards Model. *Available at SSRN 4049638*.
- Ali, M., Alauddin, S., Khatun, M., Maniruzzaman, M., & Islam, S. M. S. (2021). Determinants of early age of mother at first birth in Bangladesh: a statistical analysis using a two-level multiple logistic regression model. *Journal of Public Health*, 29(5), 1081-1087.
- Ali, M., Alauddin, S., Maniruzzaman, M., & Islam, S. M. S. (2021). Determinants of early age of mother at first birth in Bangladesh: a statistical analysis using a two-level multiple logistic regression model. *Journal of Public Health*, 29(5), 1081-1087.
- Amoateng, A. Y., Kalule-Sabiti, I., & Ditlopo, P. (2003). Analysing cross-sectional data with time-dependent covariates: The case of age at first birth in South Africa. *Journal of biosocial science*, 35(3), 353-367.

- Bitew, D. A., Habitu, Y. A., & Gelagay, A. A. (2021). Time to first birth and its determinants among married female youths in Ethiopia, 2020: survival analysis based on EDHS 2016. *BMC women's health*, 21(1), 1-11.
- Bongaarts, J., Mensch, B. S., & Blanc, A. K. (2017). Trends in the age at reproductive transitions in the developing world: The role of education. *Population studies*, 71(2), 139-154.
- Budu, E., Chattu, V. K., Ahinkorah, B. O., Seidu, A.-A., Mohammed, A., Tetteh, J. K., . . . Yaya, S. (2021). Early age at first childbirth and skilled birth attendance during delivery among young women in sub-Saharan Africa. *BMC pregnancy and childbirth*, 21(1), 1-12.
- Caldwell, J. C., & Caldwell, P. (1993). The South African fertility decline. *Population and development review*, 225-262.
- Chotimah, K., Suza, D. E., Efendi, F., Hadisuyatmana, S., Astutik, E., & Susanti, I. A. (2020). Determinants of Adolescent First Births in Indonesia. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11(5).
- Chowdhury, A., Rumana, A., & Faisal, A. (2017). Factors affecting age for first birth: an exploratory analysis on Bangladeshi women. *Int J Res Stud Med Health Sci*, 2(7), 31-37.
- Ferré, C. (2009). Age at first child: does education delay fertility timing? The case of Kenya. *The Case of Kenya (February 1, 2009). World Bank Policy Research Working Paper*(4833).
- Finlay, J. E., Özaltin, E., & Canning, D. (2011). The association of maternal age with infant mortality, child anthropometric failure, diarrhoea and anaemia for first births: evidence from 55 low-and middle-income countries. *BMJ open*, 1(2), e000226.
- Gibbs, C. M., Wendt, A., Peters, S., & Hogue, C. J. (2012). The impact of early age at first childbirth on maternal and infant health. *Paediatric and perinatal epidemiology*, 26, 259-284.
- Glick, P., Handy, C., & Sahn, D. E. (2015). Schooling, marriage, and age at first birth in Madagascar. *Population studies*, 69(2), 219-236.
- Gyimah, S. O. (2003). A cohort analysis of the timing of first birth and fertility in Ghana. *Population Research and Policy Review*, 251-266.
- Ida, L. A., & Albert, L. (2015). The statistical distribution and determinants of mother's age at first birth. *Am J Theor Appl Stat*, 4(2), 41-52.
- Islam, M. M., Islam, M. K., Hasan, M. S., & Hossain, M. B. (2017). Adolescent motherhood in Bangladesh: Trends and determinants. *PloS one*, 12(11), e0188294.
- Maheu-Giroux, M., Filippi, V., Maulet, N., Samadoulougou, S., Castro, M. C., Meda, N., . . . Kirakoya-Samadoulougou, F. (2016). Risk factors for vaginal fistula symptoms in Sub-Saharan Africa: a pooled analysis of national household survey data. *BMC pregnancy and childbirth*, 16(1), 1-10.
- Mahy, M., & Gupta, N. (2001). *Trends and differentials in age at first birth in sub-Saharan Africa*. Paper presented at the presentation at the XXIVth IUSSP General Population Conference Session S.
- Marteletto, L. J., & Dondero, M. (2013). Maternal age at first birth and adolescent education in Brazil. *Demographic Research*, 28.
- Mhele, K. (2015). Determinants of time to first birth among women in ages 15–24 in Swaziland. *African Population Studies*, 29(2).
- Mostert, W. P. (1998). *Demography: textbook for the South African student*: HSRC Press.
- Motsima, T. (2020). The Risk Factors Associated With Early Age At First Birth Amongst Angolan Women: Evidence From The 2015-2016 Angola Demographic And Health Survey. *European Journal of Medical and Health Sciences*, 2(2).
- Moultrie, T. A., & Timæus, I. M. (2003). The South African fertility decline: Evidence from two censuses and a Demographic and Health Survey. *Population studies*, 57(3), 265-283.

- Mugarura, A., Kaberuka, W., & Atuhair, R. (2016). Factors determining the age at first birth in Uganda. *Scientific Research Vol. 1* (5), 61-66.
- Mwandingi, S., & Pazvakawambwa, L. (2011). Transition to motherhood among women in Namibia: a survival model.
- Nahar, M., & Zahangir, M. (2013). Patterns and determinants of age at first birth in Bangladesh. *Turk J Popul Stud*, 35, 63-77.
- National Department of Health, & South African Medical Research Council and Measure DHS. (2002). **South Africa Demographic and Health Survey 1998**. : Pretoria, South Africa and Rockville, Maryland and Measure DHS.
- National Department of Health, Statistics South Africa, South African Medical Research Council, & ICF. (2019). **South Africa Demographic and Health Survey 2016**. . Pretoria: South Africa and Rockville, Maryland, USA: NDoH, Stats SA, SAMRC, and ICF.
- Neal, S., Channon, A. A., Chandra-Mouli, V., & Madise, N. (2020). Trends in adolescent first births in sub-Saharan Africa: a tale of increasing inequity? *International journal for equity in health*, 19(1), 1-11.
- Olakunle, A. A., & Banounin, B. H. (2019). Timing between age at first sexual intercourse and age at first use of contraception among adolescents and young adults in Niger: What role do education and place of residence play? *Gates open research*, 3.
- Oyefara, J. L. (2015). Age at first birth and social dimensions of under-5 child mortality in Yoruba society: the case of Osun State, Nigeria. *IFE Psychologia: An International Journal*, 23(1), 184-196.
- Republic of South Africa. (1998). **Population Policy for South Africa**: Department of Social Development, Pretoria, South Africa.
- Rindfuss, R. R., & St. John, C. (1983). Social determinants of age at first birth. *Journal of Marriage and the Family*, 553-565.
- Rutstein, S. O., & Rojas, G. (2006). Guide to DHS statistics. *Calverton, MD: ORC Macro*, 38.
- Sibanda, A., & Zuberi, T. (2005). Age at first birth. *The demography of South Africa*, 65-89.
- Statistics South Africa. (2022). **Profiling health challenges faced by adolescents (10–19 years) in South Africa**: Pretoria, South Africa.
- Talukder, A., Khan, Z. I., Khatun, F., & Tahmida, S. (2021). Factors associated with age of mother at first birth in Albania: application of quantile regression model. *Heliyon*, 7(3), e06547.
- Thandar, M., Moe, H. H., & Htwe, A. A. (2021). Patterns and determinants of age at first birth of women in Myanmar. *Asia-Pacific Sustainable Development Journal*, 28(1), 87-109.

ONLINE TEACHING SELF-EFFICACY: THE ROLE OF TECHNOLOGICAL PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TEACHER ATTITUDE TOWARDS TEACHING CHEMISTRY

MOSES ABDULLAI ABUKARI

C. K. Tedam University of Technology and Applied Sciences,

P. O. Box 24, Navrongo, Ghana

ORCID NO: 0000-0001-7534-7867

JOHN AMETEFEE

Jasikan College of Education,

P. O. Box 14, Jasikan College of Education, Ghana.

ORCID NO: 0000-0002-7958-6432

PHILIP DORSAH

C. K. Tedam University of Technology and Applied Sciences,

P. O. Box 24, Navrongo, Ghana

ORCID NO: 0000-0002-3314-2203

ABSTRACT

This study was carried out to determine the level of technological pedagogical knowledge, the attitude of chemistry teachers (ACT) towards teaching chemistry in an online environment and online teaching self-efficacy and further examine the influence of technological pedagogical knowledge and attitude of chemistry teachers (ACT) towards teaching chemistry in an online environment on online teaching self-efficacy of chemistry teachers in selected colleges of education in Ghana. A cross-sectional survey design was adopted. Responses from 24 randomly selected chemistry teachers' questionnaires were analysed using descriptive and inferential statistics. The results revealed that teachers have a high level of technological pedagogical knowledge ($M = 3.745$, $SD = .378$), online teaching self-efficacy ($M = 3.613$, $SD = .572$) and a positive attitude ($M = 3.289$, $SD = .380$) towards teaching chemistry in an online environment. It further revealed a significant positive relationship between technological pedagogical knowledge and online teaching self-efficacy of chemistry teachers ($r = .618$, $p = .001$). A multiple regression analysis revealed variations in online teaching self-efficacy and was significantly predicted by the combined effects of teachers' technological pedagogical knowledge and attitude towards teaching chemistry in an online environment. $F(2,21) = 6.492$, $p = .006$. Additionally, coefficient assessment revealed technological pedagogical knowledge as a significant predictor of online teaching self-efficacy ($\beta = .615$, $t = 3.458$, $p = .002$) contributing 38.2% of the variations in the online teaching self-efficacy of chemistry teachers. The study provided the need for educational institutions and science teachers of colleges of education to develop strategies to sustain the use of technology to support online teaching and learning.

Keyword: online teaching self-efficacy, technological pedagogical knowledge, the attitude of chemistry teachers (ACT), chemistry, online environment

INTRODUCTION

The overarching thirst and quest to teach in an online environment have received renewed attention in recent years with the outbreak of the COVID-19 pandemic. The increased quest to use technology and technological tools for education resonates with sustainable development goal four (SDG4) (Klassen et al., 2009; Sakamoto, 2017), which sought to ensure inclusive and equitable quality education to provide

and promote lifelong learning opportunities for all (Hyatt et al., 2018). Technology is now seen as an innovative and unifying tool with the potential to form and expand learning communities and professional learning networks (PLN) (Dunaway, 2011), provide an extended learning opportunity (Davy, Kincaid, Smith, & Trawick, 2007), lessen cognitive load, bridge the gap between concept formation, (Bernholt, Broman, Siebert, & Parchmann, 2019; Gür, 2008), visualisation (Cheng, Chen, & Chang, 2020), and abstraction (Fogarty, Geelan, & Mukherjee, 2012).

The outbreak of COVID-19 pandemic, has made e-learning in its varied forms (Emergency Remote Teaching (ERT), Blended Teaching, Flipped Classroom, among others) become an ideal choice for engaging students, administering, and managing educational institutions of higher learning across countries and the world at large (Carrillo & Flores, 2020; Murphy, 2020; Vlachopoulos, 2011). In this ever-changing technological environment, the success of teachers in teaching online will depend largely on how creatively they combine their content knowledge, and technological pedagogical knowledge (TPK) with their attitude to holistically engage students in the development of scientific concepts to promote the development of a learning environment that is active and engaging, provide increased engagement and maximise time to promote deeper mastery learning and understanding (Blonder & Rap, 2017; Hampton et al., 2020; Tuvi-Arad & Blonder, 2019). Modern technology is recognised, documented, and accepted in the literature as an integral part of chemistry education. Integrating technology into chemistry education covers several areas from the use of clickers or Audience Response Systems; (Ayebi-Arthur & Owusu, 2020; Hanson, 2014, 2016, 2020; Kuragayala, 2020), flipped classrooms, synchronous and asynchronous (Christiansen et al., 2017), use of interactive media and virtualisation (Bernard & Broś, 2013; Rap et al., 2020; Rosenkrans, 2001; Sadykov & Čtrnáctová, 2019; Çevikbaş & Argün, 2017).

Self-efficacy is known in the literature to enhance performance, be it academic or in the context of the execution of any goal-directed task. Strong self-efficacy has been shown to positively motivate performance (Honicke & Broadbent, 2016; Klassen, Tze, Betts, & Gordon, 2011). Efficacy belief is further reported in the literature as a determinant influence on teacher motivation and performance (Hampton et al., 2020; Talsma et al., 2018). With a strong sense of online teaching self-efficacy, teachers will be better positioned and motivated to scale the majority of enumerated challenges of teaching online and engage students for a better learning outcome.

The motivation for teachers to teach chemistry online is a factor that can predict teachers' online self-efficacy beliefs. Online teaching self-efficacy of teachers is cited in the literature as an important factor for the success of teaching in an online environment. This, in the view of (Ottenbreit-Leftwich, 2012; Ottenbreit-Leftwich, Liao, Sadik, & Ertmer, 2018), is due to its ability to foresee the willingness of teachers to endure and work through ineluctable challenges inherent in acquiring the skills to teach in an online environment. Morris, Usher, and Chen (2017) and Cheng et al., (2020) opined that the attainment of knowledge is an important source for the development of teaching self-efficacy. To buttress the assertion of Wang et al. (2015), that teachers who were confident in using online-based teaching tools had higher teaching self-efficacy for science, Morris et al. (2017) posits that, knowledge of instructional technologies as an additional pedagogical tool could be a potential contributor to the self-efficacy belief of teachers.

Research also shows that a teacher's attitude towards the use of technology is crucial and those with a positive attitude towards the use of technology create positive online communities for an improved learning process (González-Sanmamed et al., 2017; Mauraji et al., 2020). For these technologies to be effectively used for teaching, both in conventional and online environments, teachers need to develop a positive attitude and self-efficacy in using these tools successfully to produce the desired outcome (Krause, Pietzner, Dori, & Eilks, 2017). However, research on the attitude of chemistry teachers (ACT) in the context of teaching chemistry has mostly focused on the determination of teachers' attitudes towards Internet use (Tekerek & Ercan, 2012), creativity in chemistry class (Springub, Semmler, Uchinokura, & Pietzner, 2017), attitude toward ICT in education (Zhou et al., 2010) attitude and self-efficacy of chemistry student-teachers, with few focusing on the relationship between the attitude of chemistry teachers (ACT) and technological pedagogical knowledge (Kartimi, Gloria, & Anugrah, 2021) and online teaching self-efficacy. The attitude of chemistry teachers (ACT) and technological pedagogical knowledge are both recognised in literature to influence online teaching, but attempts to

relate them with online teaching self-efficacy of chemistry teachers are minimal and often restricted to in-service teachers in secondary schools and pre-service teachers (Alkan & Erdem, 2012). To overcome these deficiencies, a frantic effort ought to be made to examine the role played by technological pedagogical knowledge and attitude of chemistry teachers (ACT) on the development of online teaching self-efficacy. This study, therefore, examines the role of TPK and the attitude of chemistry teachers (ACT) on the online teaching self-efficacy of chemistry teacher educators in selected colleges of education in Ghana.

Statement of the Problem

Computer technologies and Internet tools have continually affected human life, and since their introduction into education in the 21st century have provided increased communication, expanded services, and increased quality along with personal interaction and engagement, Costley (2014). The introduction of the Technological Pedagogical and Content Knowledge (TPACK) Framework by Mishra and Koehler (2006) as a guide to teacher knowledge required for the integration of technology into teaching and learning has led to several scholarly works focusing primarily on tools to determine the levels of TPACK domains across multiple content areas and how the different domains are affected by factors such as experience level, gender, technology affordance, teachers' perceptions of the technology's usability, and accessibility. (H.-Y. Lee, Chung, & Wei, 2022) opined, TPACK has gradually become a practical strategy to find ways to facilitate teachers to implement technology-assisted teaching.

The growing trend in online teaching, occasioned by increased student enrolment, the outbreak of the COVID-19 pandemic, and an infrastructure deficit, has led to the adoption of online teaching practices across tertiary institutions worldwide (Marschall & Watson, 2022). The outcome of this is the adoption and subsequent migration of and transition to teaching online. Transitioning requires changes to be made concerning the content, resources, pedagogy, and use of technological tools for communication, engagement, and interaction. Achieving excellence in this new online environment requires good online teaching self-efficacy concerning instructional practices, engaging students, classroom management and use of computers.

Literature on teaching chemistry online abounds but mainly focused on the use of gamification, (Blonder et al., 2013; Li, He, & Li, 2020; Rawls, 1999; Stobaugh & Tassell, 2011), visualisation (Fogarty, Geelan, & Mukherjee, 2012), simulation (Rawls, 1999b), and virtual laboratories (Blonder et al., 2013; Hanson, 2014; Kim, 2020; Rawls, 1999; Tobias & Kumar, n.d.; Vlachopoulos, 2011) with few touching on challenges chemistry teachers face while transitioning to teach online (Horvitz, Beach, Anderson, & Xia, 2015; Srisawasdi, 2012). Teaching chemistry in an online environment in all its forms (being flipped, blended, mobile or integrated), is something most teachers in CoEs never anticipated (Burns, 2011; Horvitz, Beach, Anderson, & Xia, 2015).

The limited research available on teacher self-efficacy for teaching chemistry both in the conventional and online environments is mostly confined to secondary school teachers, students, and pre-service teachers and mostly focused on perception, attitude, sources, and measurement (Celik & Yesilyurt, 2013; González-Sanmamed, Sangrà, & Muñoz-Carril, 2017; Gosselin, 2009; Gosselin et al., 2016; Zhou, Hu, & Gao, 2010). (M.-H. Lee & Tsai, 2010) explored teachers' self-efficacy concerning teaching with the Internet and added a web component to the Technological Pedagogical Content Knowledge (TPCK) framework (Koehler, Mishra, & Yahya, 2007; Mishra & Koehler, 2006) to reflect the essential qualities of teacher knowledge necessary for the successful integration of technology into teaching. Online teaching self-efficacy of teachers is cited in the literature as an important factor for the success of teaching in an online environment. This, in the view of (Ottenbreit-Leftwich, 2012; Ottenbreit-Leftwich, Liao, Sadik, & Ertmer, 2018), is due to its ability to foresee the willingness of teachers to endure and work through ineluctable challenges inherent in acquiring the skills to teach in the online environment.

Research also shows that a teacher's attitude towards the use of technology is crucial and those with a positive attitude towards the use of technology create positive online communities for an improved learning process (González-Sanmamed et al., 2017; Mauraji, Senam, & Wiyarsi, 2020). For these technologies to be effectively used for teaching, both in a conventional and online environment, teachers need to develop a positive attitude and self-efficacy in using these tools successfully to produce the

desired outcome (Krause, Pietzner, Dori, & Eilks, 2017). With online teaching becoming an inevitable option, teachers will have to adapt to and modify existing pedagogical practices concerning engagement and interaction, selection and use of technological resources, migration of course content and online course alignment.

However, research on the attitude of chemistry teachers (ACT) in the context of teaching chemistry has also focused on the determination of teachers' attitudes towards Internet use (Tekerek & Ercan, 2012), creativity in chemistry class (Springub, Semmler, Uchinokura, & Pietzner, 2017), attitude toward ICT in education (Zhou et al., 2010) attitude and self-efficacy of chemistry student-teachers, with few focusing on the relationship between the attitude of chemistry teachers (ACT) and technological pedagogical knowledge (Kartimi, Gloria, & Anugrah, 2021) and online teaching self-efficacy. The attitude of chemistry teachers (ACT) and technological pedagogical knowledge are recognised in literature to influence online teaching, but attempts to relate them with the online teaching self-efficacy of chemistry teachers is minimal and often restricted to in-service teachers in secondary schools and pre-service teachers (Alkan & Erdem, 2012).

In order to harness the power of self-efficacy to improve teaching in an online environment and ultimately increase student learning outcomes, it will be necessary to examine the role that technological pedagogical knowledge and attitudes towards teaching online play in the online teaching self-efficacy of teachers as they transition into teaching chemistry in an online environment. This study examines the gap between technological pedagogical knowledge and the attitude of chemistry teachers (ACT) in enhancing online teaching self-efficacy. It will examine the influence of technological pedagogical knowledge (TPK) and the attitude of chemistry teachers (ACT) towards teaching chemistry in an online environment on the online teaching self-efficacy of chemistry teacher educators in colleges of education affiliated with the University of Cape Coast, Ghana.

Purpose of the Study

The study seeks to examine the level of online teaching self-efficacy (OTSE), technological pedagogical knowledge (TPK) and attitude of chemistry teachers (ACT) towards teaching in an online environment. It further examines the influence of technological pedagogical knowledge (TPK) and the attitude of chemistry teachers (ACT) towards teaching chemistry in an online environment on their online teaching self-efficacy.

Research Questions

This paper seeks to find answers to the following research questions.

1. What is the Technological Pedagogical Knowledge, Attitude of chemistry teachers (ACT), and Online Teaching Self-efficacy of chemistry tutors in selected colleges in Ghana?
2. To what extent is the online teaching self-efficacy of chemistry teachers in CoEs affiliated with UCC influenced by their technological pedagogical knowledge and attitude towards teaching chemistry online.

Review of Literature

With online teaching becoming an inevitable option, teachers will have to adapt to and modify existing pedagogical practices concerning engagement and interaction, selection and use of technological resources, migration of course content and online course alignment. These constitute a challenge if teachers have no prior intention, received no training before migrating conventional classes to online classes and these changes will require a strong sense of teacher self-efficacy, attitude and good technological pedagogical knowledge. These would provide the teachers with a combined effect of increased confidence in handling challenges relating to adoption and migrating to teach chemistry online. Self-efficacy, according to (Erdem, 2015) is a determinant of the level at teachers can endure and persist under a given condition. This review examines how online teaching self-efficacy of chemistry teachers is related to and predicted by constructs such as attitude of chemistry teachers and technological pedagogical knowledge.

Online teaching self-efficacy of teachers is cited in the literature as an important factor for the success of teaching in an online environment. This, in the view of (Ottenbreit-Leftwich, 2012;

Ottenbreit-Leftwich, Liao, Sadik, & Ertmer, 2018), is due to its ability to foresee the willingness of teachers to endure and work through ineluctable challenges inherent with acquiring the skills to teach in the online environment. Teacher self-efficacy is about teacher's beliefs that they can carry out good teaching in the classroom, and teacher education programmes need to foster these beliefs in their teachers and student-teachers. (Bandura, 1997) proposed self-efficacy depends on environmental, cognitive, and behavioural factors affecting personal experience. This, according to (Bandura, 2001, 2019) is derived from four principal sources, such as performance accomplishments, verbal persuasion, vicarious experience, and physiological-affective states (Kundu, 2020). When teaching chemistry in an online environment, the self-efficacy of online instruction, the extent to which the use of technology to engage and manage students is mastered. High online self-efficacy implies a determined and persistent commitment to overcoming challenges to maintain high learning outcome (Yau & Leung, 2018).

The relationship between attitudes towards and self-efficacy in respect of computers, the Internet, and Internet-based learning has been examined extensively in the literature and established that attitudes of learners towards computers are positively correlated with their computer self-efficacy (Birgin, Çoker, & Çatlıoğlu, 2010; Pamuk & Peker, 2009). In the assertion of (Bandura, 2006, 2019), the choice of activities, effort expended on an activity, behavioural settings, and the level of persistence in the face of obstacles are all affected by the perceived self-efficacy of people. Research also shows that a teacher's attitude towards the use of technology is crucial and those with a positive attitude towards the use of technology create positive online communities for an improved learning process (González-Sanmamed, Sangrà, & Muñoz-Carril, 2017; Mauraji, Senam, & Wiyarsi, 2020). For these technologies to be effectively used for teaching, both in a conventional and online environment, teachers need to develop a positive attitude and self-efficacy in using these tools successfully to produce the desired outcome (Krause, Pietzner, Dori, & Eilks, 2017).

Online teaching is any teaching and learning activity that relies exclusively on the internet and internet technologies to engage, communicate, and interact with students. In online teaching and learning, teachers and students are separated by geographical distance, supported by high-speed communication technologies and driven by technological platforms that rely on the internet. Technological pedagogical knowledge (TPK), one of the seven components of the TPACK Model focus on pedagogies related to the use of technological tools and resources for both online and conventional environment. The need to leverage technological resources as pedagogical tools for effective teaching cannot be overemphasized. Pipers (2003) noted that self-efficacy has a significant influence on novice teachers' use of technology in the classroom. The level of technological pedagogical knowledge of teachers in the view of (Adebusuyi, Bamidele, & Adebusuyi, 2020) has a significant effect on students' scientific attitudes and literacy in chemistry. They recommended professional development programs that focus on the use of technological resources for teaching chemistry online.

METHODOLOGY

Research Design

The study adopted a cross-sectional survey design. A cross-sectional survey was adopted to compare the levels of chemistry teachers' TPK, attitude and online teaching self-efficacy. It provides a faster and more inexpensive way to measure outcomes and exposures in the study participants at a particular point in time. They are conducted to examine the presence or otherwise of a result and the presence or absence of exposure at a given point in time. As a cross-sectional study, the intent was to uncover the level and relationship between chemistry teachers' TPK, attitude and online teaching self-efficacy.

Population and Sample

The population of the study was composed of chemistry teachers from the sixteen colleges of education (CoEs) affiliated with the University of Cape Coast (UCC) who teach either in the conventional or online environment. This was to ensure that the selected sample bear representative characteristics of the population of interest (Mills & Gay, 2019). Colleges affiliated with UCC were used due to the nature of their 4-Year B. Ed curriculum, which compartmentalises the natural sciences into courses of study in Biology, Chemistry, and Physics. From the population, 48 teachers made up of 36 males and 12 females were randomly selected chemistry teachers across the 16 colleges affiliated with the University of Cape

Coast. All participants had a Master of Philosophy in Chemistry or Chemistry Education (M. Phil), Master of Science (M. Sc) in Chemistry or Master of Education (M. Ed) in chemistry or related areas of study with a modal experience of (9-14 years) of teaching chemistry courses in a conventional environment.

Research Instruments

The Michigan Nurse Educator's Sense of Efficacy for Online Teaching (MNESEOT) survey instrument was adapted to measure the online teaching self-efficacy of chemistry teachers surveyed. The wording of the MNESEOT instrument was modified to reflect teaching chemistry in an online environment (For example, *How well can you structure an online chemistry-related course to provide good learning experiences for students*), new items were added and the scales were adjusted from ten to five with “nothing” as one and “a great deal” as five (Simmons, 2021) to measure their online level of teaching self-efficacy related to 38 online teaching tasks categorised into four subscales as online instructional practices; online student engagement; use of computers and managing online classroom environment. The instrument has extensively been used in research. (Black, 2019) used it for a comparative analysis of business self-efficacy scores teachers, (Albee, 2015), to qualitatively examine the best practices used by teachers with high levels of teaching efficacy and (Richter & Idleman, 2017) to investigate the extent to which nursing faculty lacked self-efficacy and required additional training in order to regard themselves as capable of teaching effectively online, (Horvitz et al., 2015) to examine personal characteristics influencing self-efficacy of faculty members, coming out with gender and perception of student learning as most significant predictors.

Furthermore (Culp-Roche et al., 2021) used it to examine the perception of online teaching self-efficacy of nursing faculty, (Black, 2019) for a comparative analysis of teacher-efficacy scores of online Business faculty on educational background, (Simmons, 2021) on the other hand used it to assess the online teaching self-efficacy and faculty ICT and computer attitude in higher education, and the relationship between Nursing and Nursing practitioners' Instructors online teaching self-efficacy and their students' online Academic Self-efficacy.

The instrument for technological pedagogical knowledge (TPK) and attitude of chemistry teachers (ACT) for teaching chemistry online were adapted from (Rap et al., 2020). Additional items were added and validated by the team. The teacher TPK instrument is composed of 18 items on a five-point Likert scale with one as strongly disagree and five as strongly agree. This gave a minimum and maximum score of 18 and 90. For example, *I use technology with pedagogy to connect students' learning with others*. Furthermore, the attitude of chemistry teachers (ACT) instrument is composed of 17 items on a five-point Likert scale with one as strongly disagree and five as strongly agree. This gave a minimum and maximum score of 18 and 90. For example, *as a tutor, I am satisfied with the transition to remote teaching*.

Validity and Reliability of the Instruments

To ensure the instruments for TPK and TAC meet the validity standard in both content and construct, they were examined by four experts in the field of educational technology and educational psychology respectively in the course of their adaptation. Their suggestions and expert opinions were factored into formulating and standardizing the instruments. Reliability to check for internal consistencies of items in the instrument TPK and TAC was determined using Cronbach's α test of reliability after pilot testing in non-UCC affiliated colleges were .82 and .72 respectively. The final questionnaire for the study had Cronbach's α test of the reliability of .90 and .74 respectively. For the instrument on OTSE, the original test of reliability Cronbach's α was .95 with the adapted instrument yielding Cronbach's α .98.

Data Collection Procedure

The survey was deployed through Google forms and electronically distributed to the forty-eight (48) randomly selected respondents through a grouped WhatsApp social media platform. The online system was chosen to accelerate and improve the survey process, as well as reduce non-response errors and human contact due to the COVID-19 Pandemic. This was done for eight weeks between April and May after pilot testing of the instrument to ensure a high return rate. Twenty-four (24) out of the forty-eight

(48) randomly selected respondents successfully returned their instrument, given a response rate of 50% (Blumenberg, C. et al 2019; Nsabayezu et al. 2020).

Data Analysis Procedure

Preliminary work was done to remove unwanted data on responses downloaded from Google form into an excel file and subsequently imported into Statistical Package for Social Sciences (SPSS version 27) for initial descriptive analysis (e.g., tables, graphs, percentages and frequencies). Descriptive statistics were calculated for all study variables to determine the levels of TPK, TAC and online teaching self-efficacy of chemistry teachers. Pearson product-moment correlation was used to determine the relationship between the variables; technological pedagogical knowledge (TPK), and the attitude of chemistry teachers (ACT) towards teaching chemistry online and online teaching self-efficacy (OTSE). All tests; correlation and regression analyses were done at a 0.05 significance level.

RESULTS AND DISCUSSION

Demographic Characteristics of Respondents

The survey used responses from 24 teachers randomly selected from 16 purposively selected colleges of education (CoEs) affiliated with the University of Cape Coast (UCC). Of the 24 participants who completed the survey online through Google form, Females made up 9 (37.50%) of the total, while males made up 15 (62.50%). The age of participants ranged from 23 to 34 ($n=3$, 12.50%) to 55-60 ($n=3$, 12.50%) and those in the range of 35-44 ($n=11$, 45.83%) were the most frequent age range. Teachers with a Master of Philosophy were ($n = 18$, 75.00%). For conventional and online teaching experience, 9-14 years ($n = 11$, 46%) and below 3 years ($n = 11$, 46%) were the most frequent respectively. These biographic data are presented in Table 1.

Table 1. Demographic Characteristics of Respondents

Demographic variables	<i>n</i>	%	Cumulative %
Age(years)			
25-34	3	12.50	12.50
55-64	3	12.50	25.00
45-54	7	29.17	54.17
35-44	11	45.83	100.00
Gender			
Female	9	37.50	37.50
Male	15	62.50	100.00
Online teaching experience (years)			
9-14	3	12.50	12.50
Above 15	6	25.00	37.50
Below 8	15	62.50	100.00
Conventional teaching experience(years)			
Below 8	5	20.83	20.83
Above 15	8	33.33	54.17
9-14	11	45.83	100.00
Educational Qualification			
M.Ed/M. Sc	6	25.00	25.00
M.Phil	18	75.00	100.00

Source: 2021 Research data

Question One

What are the TPK, ACT and OTSE of Chemistry Teacher Educators in UCC affiliated CoEs

The TPK, OTSE and ACT of chemistry teachers in CoEs affiliated with UCC were determined using the composite mean of the Likert items, Boone and Boone (2012). For OTSE, the average of the sum of the composite means of the subdomains was calculated. Descriptive statistics indicated high scores for TPK and OTSE among the 24 chemistry teachers surveyed with the teacher's TPK 0.132 points higher ($M = 3.745$, $SD = 0.378$), on average than the OTSE of chemistry teachers ($M = 3.613$, $SD = 0.572$).

The attitude of chemistry teachers (ACT) was lowest ($M = 3.289$, $SD = 0.380$). Table 2 below shows the levels of teacher TPK, overall OTSE and TAC of chemistry teachers in CoEs affiliated with UCC.

Table 2. Level of TPK, overall OTSE and ACT of chemistry teachers in CoEs affiliated with UCC

Variables (n = 24)	M	SD	Min	Max	Description
Technological Pedagogical Knowledge	3.745	.378	3.111	4.667	High
Online Teaching Self-Efficacy	3.613	.572	1.917	4.711	High
The attitude of chemistry teachers (ACT)	3.289	.380	2.500	3.833	Positive

Source: 2021 Research data

The results indicate teachers surveyed have a high level of technological pedagogical knowledge and are determined to succeed in the use of technology to support the teaching and learning of chemistry in an online environment. This is in line with the works of (González-Sanmamed et al., 2017; Mauraji et al., 2020) who found a positive attitude towards the use of technology and proposed the creation of positive online communities for an improved learning process. This is further supported by (Krause et al., 2017) who also posited the need for positive attitude and self-efficacy in using technological tools successfully to produce the desired learning outcome.

Question Two

What is the influence TPK, and ACT on OTSE of chemistry teacher educators in colleges affiliated to the University of Cape Coast in Ghana

The study sought to also examine the relationship between the online teaching self-efficacy of chemistry teacher educators in UCC affiliated CoEs and the constructs technological pedagogical knowledge and attitude of Chemistry teacher educators towards teaching chemistry online environment. And also examine the influence of technological pedagogical knowledge and attitude of Chemistry teacher educators on their online teaching self-efficacy.

A preliminary examination of data using histograms, scatterplot and Q-Q plot revealed assumption of normality, and homoscedasticity was not violated and there was a linear relationship between technological pedagogical knowledge, the attitude of chemistry teachers towards teaching chemistry online and online teaching self-efficacy. In line with this, a Shapiro-Wilk test further confirmed the assumption of normality was not violated, technological pedagogical knowledge, $W(24) = 0.96$, $p = 0.44$, the attitude of chemistry towards teaching chemistry online $W(24) = 0.96$, $p = .44$, and online teaching self-efficacy, $W(24) = 0.97$, $p = 0.76$.

A Pearson product-moment correlation analysis indicates a stronger, positive, relationship between technological pedagogical knowledge (TPK) and online teaching self-efficacy (OTSE), $r(22) = .618$, $p = .001$, compared to the attitude of chemistry teachers (ACT) that showed a non-significant but small positive relationship between online teaching self-efficacy (OTSE), $r(22) = .174$, $p = .417$ (Cohen, 1988). This result supports previous studies by (Abbitt, 2011; Kul, Aksu, & Birisci, 2019) who found a similar relation between technological pedagogical knowledge and self-efficacy beliefs of preservice teachers. Abbitt further posits those multiple domains of self-efficacy beliefs account for the thoughts and actions of teachers regarding the use of technology for teaching and learning. The relation between the attitude of teachers and online teaching self-efficacy of chemistry teachers agrees with the work of (Erdem, 2015) who found attitude of chemistry teacher candidates in positively association with their

self-efficacy beliefs. An increased in attitude of chemistry teachers towards teaching in an online environment, yields a corresponding increase in online teaching self-efficacy.

Table 3. Results of Correlation Analysis between variables TPK, ACT and OTSE

Variable (n=24)	1	2	3
1 Technological Pedagogical Knowledge (TPK)	-		
2 The attitude of chemistry teachers (ACT)	0.265	-	
3 Online Teaching Self-efficacy (OTSE)	.618*	0.174	-

Source: 2021 Research data, $\alpha < 0.05$ (2-tailed)

A linear regression was conducted to examine whether technological pedagogical knowledge (TPK) and the attitude of chemistry teachers (ACT) could predict the online teaching self-efficacy of chemistry teachers. A scatterplot showed the relationship between technological pedagogical knowledge (TPK) and the online teaching self-efficacy of chemistry teachers was significant, positive ($r(22) = .618, p = .001$) and linear with no bivariate outliers. An analysis of standard residuals showed the data contained no outliers (Std. Residual Min. = -2.89, Std. Residual Max. = 1.51). The independence of residual errors was confirmed with a Durbin-Watson test ($d = 2.114$). Residual plots showed homoscedasticity and normality of the residuals. Regression analysis show technological pedagogical knowledge (TPK) and the attitude of chemistry teachers (ACT) significantly predicts the online Teaching Self-efficacy (OTSE) of chemistry teachers in UCC affiliate CoEs, $F(2,21) = 6.492, p = .006$. Moreover, the $R^2 = .382$ depicts the model explains 38.2% of the variations in the online Teaching Self-efficacy (OTSE) of chemistry teachers in UCC affiliate CoEs. This is an indication that other besides technological pedagogical knowledge (TPK) and the attitude of chemistry teachers (ACT) accounts for 61.8% of the factors influencing the online teaching self-efficacy of the chemistry teacher educators surveyed.

Table 4. ANOVA table of Regression Analysis of TPK and ACT on OSTSE

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	4.259	2	2.129	6.492	.006 ^b
Residual	6.888	21	.328		
Total	11.147	23			

a. Dependent Variable: Overall Online Teaching Self-efficacy

b. Predictors: (Constant), attitude of chemistry teachers, Technological Pedagogical Knowledge

Coefficients were further assessed to ascertain the specific influence of technological pedagogical knowledge (TPK) and the attitude of chemistry teachers (ACT) on online Teaching Self-efficacy (OTSE) of chemistry teachers in UCC affiliate CoEs. The results revealed technological pedagogical knowledge (TPK) has a significant positive impact on online Teaching Self-efficacy (OTSE) of chemistry teachers ($\beta = .615, t = 3.458, p = .002$), however, the attitude of chemistry teachers (ACT) had no significant impact ($\beta = .010, t = .058, p = .954$).

Table 5. Summary of Regression Analysis of TPK and ACT on OSTSE

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		Sig.
	B	Std. Error	β	t	
1 (Constant)	-.875	1.404		-0.623	.54
TPK	1.134	.328	.615	3.458	.002*
ACT	.019	.326	.01	.058	.954

Note. * $p < 0.05$, **TPK** = Technological Pedagogical Knowledge, **ACT**= attitude of chemistry teachers, **OTSE** = online Teaching Self-efficacy

FINDINGS AND CONCLUSIONS

The study results revealed chemistry teachers in UCC affiliate CoEs in Ghana had moderate to high levels of OTSE and TPK with a positive ACT towards teaching in an online environment. In addition, there was strong, positive linear relationship between TPK and OTSE of chemistry teachers in UCC affiliate CoEs.

The study further revealed 38.2% of variations in OTSE of chemistry teacher educators in UCC affiliate CoEs were explained by the combined effect of TPK and ACT. This attest to the fact that other hidden factor contributes to the development of the OTSE of chemistry teachers in UCC affiliate CoEs.

The study provides the need for educational institutions and science teachers of colleges of education to develop strategies to sustain the use of technology to support online teaching and learning.

RECOMMENDATIONS

The study revealed the need for teacher educators to increase support and training activities that would expose teachers to available online technological tools and skills to use same for teaching and learning.

The study again revealed that to build a reliable, vibrant and robust online platform to cater for increased enrolment and infrastructure deficit with the same learning outcome as conventional teaching environment, there is the need for more research to determine other factors influencing the OTSE of chemistry teacher educators. This is premised on the fact that TPK and ACT explained for only 38.2% of variations in OTSE, suggesting the need to rigorously pursue research in this area to unearth the other factors affecting OTSE.

Teacher Educational Institutions (TEIs) and science teacher educators of Colleges of Education should invest into professional development activities that aimed at enhancing teacher educators' skills in TPK, and as well develop strategies to sustain the use of technology to support online teaching and learning.

REFERENCE

- Abbitt, J. T. (2011). An Investigation of the Relationship Between Self-Efficacy Beliefs about Technology Integration and Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) among Preservice Teachers. *Journal of Digital Learning in Teacher Education*, 27(4). <https://doi.org/10.1080/21532974.2011.10784670>
- Adebusuyi, O. F., Bamidele, E. F., & Adebusuyi, A. S. (2020). Effects of In-Service Chemistry Teachers' Technological Pedagogical Content Knowledge on Students' Scientific Attitude and Literacy in Southwestern Nigerian Secondary Schools. *European Journal of Interactive Multimedia and Education*, 1(2), e02009. <https://doi.org/10.30935/ejimed/9306>
- Albee, B. L. (2015). *Technology Use of Online Instructors with High Self-Efficacy: A Multiple Case Study*. Open Access Dissertations. 411.
- Alkan, F., & Erdem, E. (2012). The Relationship Between Teacher Self-efficacy and Competency Perceptions of Chemistry Teacher Candidates. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 27, 1927–1932.
- Ayebi-Arthur, K., & Owusu, K. A. (2020). Using audience response system in a third world country: The good, bad and ugly. *E-Learning and Digital Media*, 17(5), 408–424. doi: 10.1177/2042753020935551.
- Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. USA: W.H. Freeman and Company.
- Bandura, A. (2001). Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective. *Annual Review of Psychology*, 52. Retrieved from www.annualreviews.org
- Bandura, A. (2006). Guide for Constructing Self-Efficacy Scales. In F. Pajares & T. Urdan (Eds.), *Self-Efficacy Beliefs of Adolescents* (pp. 307–337). Greenwich, Connecticut: Information Age Publishing.
- Bandura, A. (2019). Applying Theory for Human Betterment. *Perspectives on Psychological Science*, 14(1), 12–15. <https://doi.org/10.1177/1745691618815165>

- Bernard, P., & Broś, P. (2013). Course "ICT tools in science education" –what and how to teach Curso "Herramientas TIC en la educación científica " – qué y cómo enseña. *Journal of Science Education*.
- Bernholt, S., Broman, K., Siebert, S., & Parchmann, I. (2019). Digitising teaching and learning– Additional perspectives for chemistry education. *Israel Journal of Chemistry*, 59(6-7), 554-564.
- Birgin, O., Çoker, B., & Çatlıoğlu, H. (2010). Investigation of first year pre-service teachers' computer and internet uses in terms of gender. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 1588–1592. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.241>
- Black, M. R. (2019). *A Comparative Analysis of Teacher Self-Efficacy Scores of Online Business Faculty Based on Educational Background*.
- Blonder, R., Jonatan, M., Bar-Dov, Z., Benny, N., Rap, S., & Sakhnini, S. (2013). Can You Tube it? Providing chemistry teachers with technological tools and enhancing their self-efficacy beliefs. *Chemistry Education Research and Practice*, 14(3), 269–285. doi: 10.1039/c3rp00001j
- Blonder, R., & Rap, S. (2017). I like Facebook: Exploring Israeli high school chemistry teachers' TPACK and self-efficacy beliefs. *Education and Information Technologies*, 22(2), 697–724. doi: 10.1007/s10639-015-9384-6.
- Blumenberg, C., Menezes, A. M., Gonçalves, H., Assunção, M. C. F., Wehrmeister, F. C., Barros, F. C., & Barros, A. J. (2019). The role of questionnaire length and reminders frequency on response rates to a web-based epidemiologic study: a randomised trial. *International Journal of Social Research Methodology*, 22(6), 625-635
- Boone, H. N., & Boone, D. A. (2012). Analyzing Likert data. *Journal of extension*, 50(2), 1-5
- Burns, M. (2011). *Distance Education for Teacher Training: Modes, Models, and Methods*. Washington, DC: Education Development Center, Inc.
- Carrillo, C., & Flores, M. A. (2020). COVID-19 and teacher education: a literature review of online teaching and learning practices. *European Journal of Teacher Education*, 43(4), 1–22. doi: 10.1080/02619768.2020.1821184.
- Celik, V., & Yesilyurt, E. (2013). Attitudes to Technology, Perceived Computer Self-efficacy and Computer Anxiety as Predictors of Computer Supported Education. *Computers & Education*, 60(1), 148–158. doi: 10.1016/j.compedu.2012.06.008
- Çevikbaş, M., & Argün, Z. (2017). An Innovative Learning Model in Digital Age: Flipped Classroom. *Journal of Education and Training Studies*, 5(11), 189–200. doi: 10.11114/jets. v5i11.2322.
- Cheng, S., Chen, S., & Chang, J. (2020). Examining the multiplicative relationships between teachers' competence, value and pedagogical beliefs about technology integration. *British Journal of Educational Technology*. doi: 10.1111/bjet.13052.
- Christiansen, M. A., Nadelson, L., Etchberger, L., Cuch, M., Kingsford, T. A., & Woodward, L. O. (2017). Flipped Learning in Synchronously-Delivered, Geographically-Dispersed General Chemistry Classrooms. *Journal of Chemical Education*, 94(5), 662–667. doi: 10.1021/acs.jchemed.6b00763.
- Culp-Roche, A., Hardin-Fanning, F., Tartavouille, T., Hampton, D., Hensley, A., Wilson, J. L., & Wiggins, A. T. (2021). Perception of online teacher self-efficacy: A multi-state study of nursing faculty pivoting courses during COVID 19. *Nurse Education Today*, 106, 105064. doi: 10.1016/j.nedt.2021.105064
- Davy, J. A., Kincaid, J. F., Smith, K. J., & Trawick, M. A. (2007). An examination of the role of attitudinal characteristics and motivation on the cheating behavior of business students. *Ethics & Behavior*, 17(3), 281-302.
- Dunaway, M. K. (2011). Connectivism: Learning Theory and Pedagogical Practice for Networked Information Landscapes. *Reference Services Review*, Volume 39(Issue 4), 675–685. doi: 10.1108/00907321111186686.

- Erdem, E. (2015). The Relationship Between Self-Efficacy and Attitudes of Chemistry Teacher Candidates. *Problems of Education in the 21st Century*, 63(1), 62–70. <https://doi.org/10.33225/pec/15.63.62>
- Fogarty, I., Geelan, D., & Mukherjee, M. (2012). Does Teaching Sequence Matter when Teaching High School Chemistry with Scientific Visualizations. *Teaching Science*, 58(3), 19–23.
- González-Sanmamed, M., Sangrà, A., & Muñoz-Carril, P.-C. (2017). We can, we know how. But do we want to? Teaching attitudes towards ICT based on the level of technology integration in schools. *Technology, Pedagogy and Education*, 26(5), 1–15. doi: 10.1080/1475939x.2017.1313775
- Gosselin, K. P. (2009). *Development and Psychometric Exploration of The Online Teaching Self-Efficacy Inventory*.
- Gosselin, K. P., Northcote, M., Reynaud, D., Kilgour, P., Anderson, M., & Boddey, C. (2016). Development of an Evidence-based Professional Learning Program Informed by Online Teachers' Selfefficacy and Threshold Concepts. *Online Learning*, 20(3), 178–194
- Gür, G. (2008). *A Study on The Predictors of Teachers' Sense of Efficacy Beliefs*.
- Hampton, D., Culp-Roche, A., Hensley, A., Wilson, J., Otts, J. A., Thaxton-Wiggins, A., Moser, D. K. (2020). Self-efficacy and Satisfaction with Teaching in Online Courses. *Nurse Educator*, 45(6), 302–306. doi: 10.1097/nne.0000000000000805
- Hanson, R. (2014). The Impact and Challenges of Integrating Micro Chemistry Experiments into ELearning. *International Journal for Cross-Disciplinary Subjects in Education*, 4(Special 1), 1884–1892. doi: 10.20533/ijcdse.2042.6364.2014.0262
- Hanson, R. (2016). Using an Embedded Conceptual Strategy to Enhance Students' Understanding of Le Chatelier's Summation of Some Stress Factors on Equilibrium Position. *International Journal for Cross-Disciplinary Subjects in Education*, 7(3), 2889–2899. doi: 10.20533/ijcdse.2042.6364.2016.0394.
- Hanson, R. (2020). Designing E-content for teaching basic analytical chemistry in higher education: A baseline study. *Science Education International*, 31(1), 22–28. doi: 10.33828/sei.v31.i1.3.
- Horvitz, B. S., Beach, A. L., Anderson, M. L., & Xia, J. (2015b). Examination of Faculty Self-efficacy Related to Online Teaching. *Innovative Higher Education*, 40(4), 305–316. doi: 10.1007/s10755-014-9316-1
- Honicke, T., & Broadbent, J. (2016). The influence of academic self-efficacy on academic performance: A systematic review. *Educational Research Review*, 17, 63–84. doi: 10.1016/j.edurev.2015.11.002.
- Hyatt, J. C., Talsma, B., Koffler, L., Mcdaniel, C., Reece, M., Hyatt, A. S. M. R. L. J. G. C. M. L. K. B. T. J. C., & Gitman, L. J. (2018). *Introduction to Business*.
- Kartimi, K., Gloria, R. Y., & Anugrah, I. R. (2021). Chemistry Online Distance Learning during the Covid-19 Outbreak: Do TPACK and Teachers' Attitude Matter? *Jurnal Pendidikan IPA Indonesia*, 10(2), 228–240. doi: 10.15294/jpii.v10i2.28468
- Kim, J. (2020). Learning and Teaching Online During Covid-19: Experiences of Student Teachers in an Early Childhood Education Practicum. *International Journal of Early Childhood*, 52(2), 145–158. doi: 10.1007/s13158-020-00272-6
- Klassen, R. M., Bong, M., Usher, E. L., Chong, W. H., Huan, V. S., Wong, I. Y., & Georgiou, T. (2009). Exploring the validity of a teachers' self-efficacy scale in five countries. *Contemporary educational psychology*, 34(1), 67–76.
- Klassen, R. M., Tze, V., Betts, S. M., & Gordon, K. A. (2011). Teacher efficacy research 1998–2009: Signs of progress or unfulfilled promise? *Educational psychology review*, 23(1), 21–43
- Koehler, M. J., Mishra, P., & Yahya, K. (2007). Tracing the development of teacher knowledge in a design seminar: Integrating content, pedagogy and technology. *Computers & Education*, 49(3), 740–762. doi: 10.1016/j.compedu.2005.11.012

- Krause, M., Pietzner, V., Dori, Y. J., & Eilks, I. (2017). Differences and Developments in Attitudes and Self-Efficacy of Prospective Chemistry Teachers Concerning the Use of ICT in Education. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 13(8). doi: 10.12973/eurasia.2017.00935a
- Kul, U., Aksu, Z., & Birisci, S. (2019). The Relationship between Technological Pedagogical Content Knowledge and Web 2.0 Self-Efficacy Beliefs. *International Online Journal of Educational Sciences*, 11(1). <https://doi.org/10.15345/iojes.2019.01.014>
- Kundu, A. (2020). Toward a framework for strengthening participants' self-efficacy in online education. *Asian Association of Open Universities Journal*, 15(3), 351–370. <https://doi.org/10.1108/aaouj-06-2020-0039>
- Kuragayala, P. (2020). Digital Competency: An analysis of Self-efficacy and Job Satisfaction of Teachers in Embracing Online Teaching Methodology; *Advance Research Journal of Multidisciplinary Discoveries*, 56(1), pp 01-05. doi: 10.5281/zenodo.4729612.
- Lee, H.-Y., Chung, C.-Y., & Wei, G. (2022). Research on Technological Pedagogical and Content Knowledge: A Bibliometric Analysis From 2011 to 2020. *Frontiers in Education*, 7. doi: 10.3389/educ.2022.765233
- Lee, M.-H., & Tsai, C.-C. (2010). Exploring teachers perceived self-efficacy and technological pedagogical content knowledge with respect to educational use of the World Wide Web. *Instructional Science*, 38(1), 1–21. doi: 10.1007/s11251-008-9075-4
- Li, Y., He, J., & Li, K. (2020). A Preliminary Study on the Online Teaching of Materials Chemistry. *University Chemistry*, 0(0), 0–0. doi: 10.3866/pku.dhx202003012
- Marschall, G., & Watson, S. (2022). Teacher self-efficacy as an aspect of narrative self-schemata. *Teaching and Teacher Education*, 109, 103568. doi: 10.1016/j.tate.2021.103568
- Mauraji, I., Senam, & Wiyarsi, A. (2020). Profile of Pre-Service Chemistry Teacher Self-Efficacy: A Case on Rate of Reaction Topic. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 541.
- Mills, G. E., & Gay, L. R. (2019). *Educational Research: Competencies for Analysis and Applications* (12th ed.). USA: Pearson Education, Inc.
- Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. *Teachers College Record*, 108(6), 1017–1054. doi: 10.1111/j.1467-9620.2006.00684.x
- Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. *Teachers College Record*, 108(6), 1017–1054. doi: 10.1111/j.1467-9620.2006.00684. x.
- Morris, D. B., Usher, E. L., & Chen, J. A. (2017). Reconceptualizing the Sources of Teaching Self-Efficacy: a Critical Review of Emerging Literature. *Educational Psychology Review*, 29(4), 795–833. doi: 10.1007/s10648-016-9378-y.
- Murphy, M. P. A. (2020). COVID-19 and emergency eLearning: Consequences of the securitization of higher education for post-pandemic pedagogy. *Contemporary Security Policy*, 41(3), 1–14. doi: 10.1080/13523260.2020.1761749
- Nsabayezu, E., Iyamuremye, A., de Dieu Kwitonda, J., & Mbonyirivuze, A. (2020). Teachers' perceptions towards the utilization of WhatsApp in supporting teaching and learning of chemistry during COVID-19 pandemic in Rwandan secondary schools. *African Journal of Educational Studies in Mathematics and Sciences*, 16(2), 83-96.
- Ottenbreit-Leftwich, A. (2012). *Developing Technology-Rich Teacher Education Programs*. 152–169. doi: 10.4018/978-1-4666-0014-0.ch011
- Ottenbreit-Leftwich, A., Liao, J. Y.-C., Sadik, O., & Ertmer, P. (2018). Evolution of Teachers' Technology Integration Knowledge, Beliefs, and Practices: How Can We Support Beginning Teachers

Use of Technology? *Journal of Research on Technology in Education*, 50(4), 1–23. doi: 10.1080/15391523.2018.1487350

Pamuk, S., & Peker, D. (2009). Turkish pre-service science and mathematics teachers' computer related self-efficacies, attitudes, and the relationship between these variables. *Computers & Education*, 53(2), 454–461. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2009.03.004>

Piper, D. (2003). The relationship between leadership, self-efficacy, computer experience, attitudes, and teachers' implementation of computers in the classroom. In C. Crawford, D. Willis, R. Carlsen, I. Gibson, K. McFerrin, J. Price & R. Weber (Eds.), *Proceedings of Society for Information Technology and Teacher Education International Conference 2003* (pp. 1057–1060). Chesapeake, VA: AACE.

Rap, S., Feldman-Maggor, Y., Aviran, E., Shvarts-Serebro, I., Easa, E., Yonai, E., ... Blonder, R. (2020). An Applied Research-Based Approach to Support Chemistry Teachers during the COVID-19 Pandemic. *Journal of Chemical Education*, 97(9), 3278–3284. doi: 10.1021/acs.jchemed.0c00687

Rawls, R. (1999). Experiments in Online Chemistry: Current courses reveal challenges, promise of using the web to teach chemistry at a distance. *Chemical & Engineering News*, 77(21), 34–37. doi: 10.1021/cen-v077n021.p034

Richter, S., & Idleman, L. (2017). Online Teaching Efficacy: A Product of Professional Development and Ongoing Support. *International Journal of Nursing Education Scholarship*. doi: 10.1515/ijnes-2016-0033

Rosenkrans, G. (2001). Design Considerations for an Effective Online Environment. *Journalism & Mass Communication Educator*, 56(1), 43–61. doi: 10.1177/107769580105600105.

Sadykov, T., & Čtrnáctová, H. (2019). Application interactive methods and technologies of teaching chemistry. *Chemistry Teacher International*, 1(2), 20180031. doi: 10.1515/cti-2018-0031.

Sakamoto, R. (2017). About SDGs and Kansai SDGs platform Initiatives. *Nippon Gomu Kyokaishi*, 93(5), 147–151. doi: 10.2324/gomu.93.147.

Simmons, S. J. (2021). *Online Teaching Self-Efficacy and Faculty ICT and Computer Online Teaching Self-Efficacy and Faculty ICT and Computer Attitudes in Higher Education*.

Springub, A., Semmler, L., Uchinokura, S., & Pietzner, V. (2017). Cognitive and Affective Aspects in Science Education Research, Selected Papers from the ESERA 2015 Conference. *Asia-Pacific Science Education*, 4(1), 41–54. doi: 10.1007/978-3-319-58685-4_4

Srisawasdi, N. (2012). Fostering Pre-service STEM Teachers' Technological Pedagogical Content Knowledge: A Lesson Learned from Case-based Learning Approach. *Journal of The Korean Association for Science Education*, 32(8), 1356–1366. doi: 10.14697/jkase.2012.32.8.1356

Stobaugh, R. R., & Tassell, J. L. (2011). Analyzing the degree of technology use occurring in pre-service teacher education. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 23(2), 143–157. doi: 10.1007/s11092-011-9118-2

Talsma, K., Schüz, B., Schwarzer, R., & Norris, K. (2018). I believe; therefore, I achieve (and vice versa): A meta-analytic cross-lagged panel analysis of self-efficacy and academic performance. *Learning and Individual Differences*, 61, 136–150. doi: 10.1016/j.lindif.2017.11.015.

Tekerek, M., & Ercan, O. (2012). Analysis of Teachers' Attitude towards Internet Use: Example of Chemistry Teachers. *Creative Education*, 03(03), 296–303. doi: 10.4236/ce.2012.33047

Tobias, K., & Kumar, D. D. (n.d.). *Teaching Chemistry Online*. Retrieved from https://www.theaic.org/publications/archives/thechemist/The_Chemist_Vol_83_Issue_2_2006/teaching_chem_online.pdf

Tuvi-Arad, I., & Blonder, R. (2019). Technology in the Service of Pedagogy: Teaching with Chemistry Databases. *Israel Journal of Chemistry*, 59(6–7), 572–582. doi: 10.1002/ijch.201800076.

Vlachopoulos, D. (2011). COVID-19: Threat or Opportunity for Online Education? *Higher Learning Research Communications*, 10(1). doi: 10.18870/hlrc.v10i1.1179

Wang, W., Arora, R., Livescu, K., & Bilmes, J. (2015, June). On deep multi-view representation learning. In *International conference on machine learning* (pp. 1083-1092). PMLR.

Yau, H. K., & Leung, Y. F. (2018). The relationship between self-efficacy and attitudes towards the use of technology in learning in Hong Kong higher education. In *Proceedings of the International MultiConference of Engineers and Computer Scientists, Hong Kong*.

Zhou, Q., Hu, J., & Gao, S. (2010). Chemistry teachers' attitude towards ICT in Xi'an. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 4629–4637. doi: 10.1016/j.sbspro.2010.03.741

UTJECAJ ŠUMOVA U PROFESIONALNOJ KOMUNIKACIJI KOD MEDICINSKIH
SESTARA/TEHNIČARA NA SIGURNOST BOLESNIKA

THE EFFECT OF COMMUNICATION NOISES IN PROFESSIONAL
COMMUNICATION AMONG NURSES ON PATIENT SAFETY

Mateja Križaj

mag.med.techn, University North, University Centre Varaždin, Department of Nursing, Croatia

Marijana Neuberg

prof.dr.sc., University North, University Centre Varaždin, Department of Nursing, Croatia

Zoran Žeželj

mag.med.techn, University North, University Centre Varaždin, Department of Nursing, Croatia

Tina Košanski

mag.med.techn, University North, University Centre Varaždin, Department of Nursing, Croatia

Ivana Herak

mag.med.techn, University North, University Centre Varaždin, Department of Nursing, Croatia

SAŽETAK

Uvod i cilj: Cilj komunikacije je razmjena i razumijevanje poruka. Prilikom komunikacije postoji mogućnost pojave komunikacijskih šumova. Šumovi u komunikaciji između medicinskih sestara/tehničara povezuju se najčešće s prekidom kontinuiteta skrbi, neodgovarajućom zdravstvenom njegom i potencijalnim narušavanjem sigurnosti bolesnika. Cilj istraživanja bio je ispitati percepciju medicinskih sestara/tehničara o utjecaju šumova u komunikaciji na sigurnost bolesnika.

Metode: Provedeno je presječno istraživanje u periodu u srpnju i kolovozu 2021. godine putem online ankete. Korišteni upitnik se sastoji od pitanja o socio-demografskim podacima i tvrdnji koje ispituju percepciju sudionika o utjecaju određenog šuma u komunikaciji na sigurnost bolesnika. U istraživanju je sudjelovalo 192 medicinskih sestara/tehničara s područja Republike Hrvatske.

Rezultati: Istraživanje je pokazalo kako ne postoji statistički značajna razlika u percepciji medicinskih sestara/tehničara o utjecaju šumova u komunikaciji vezanih uz osobne karakteristike, vođenje sestrinske dokumentacije, organizaciju rada i kradljivce vremena s obzirom na socio-demografske karakteristike.

Zaključak: Šumovi u komunikaciji prisutni su na radnom mjestu medicinskih sestara/tehničara te utječu na sigurnost bolesnika prilikom provođenja zdravstvene njege. Postoji potreba za sustavnom i trajnom edukacijom medicinskih sestara/tehničara o šumovima u komunikaciji čime bi se postigla bolja kvaliteta pružene skrbi i viša razina sigurnosti bolesnika.

Ključne riječi: medicinska sestra/tehničar, komunikacija, šumovi, sigurnost bolesnika

ABSTRACT

Introduction and goal: The goal of communication is the exchange and understanding of messages. During communication, there is a possibility of communication noises. Noise in communication between nurses is most often associated with interruption of continuity of care, inadequate health care and potential violation of patient safety. The aim of the research was to examine the perception of nurses about the impact of communication noise on patient safety.

Methods: A cross-sectional survey was conducted in July and August 2021 through an online survey. The questionnaire consists questions about socio-demographic data and statements that examine the

participants' perception of the impact of certain noise in communication on patient safety. 192 nurses/technicians from the Republic of Croatia participated in the research.

Results: The research showed that there is no statistically significant difference in the perception of nurses about the impact of communication noise related to personal characteristics, keeping nursing documentation, work organization and time stealers with regard to socio-demographic characteristics.

Conclusion: Communication noise is present at the nurses workplace and affects on patients safety during providing health care. There is a need for systematic and permanent education of nurses about noise in communication, which would achieve a better quality of care and a higher level of patient safety.

Key words: nurse/technician, communication, noises, patient safety

UVOD

Sigurnost bolesnika važan je segment u pružanju kvalitetne zdravstvene skrbi. Ona za cilj ima prevenciju rizika i njihovo potpuno uklanjanje, odnosno prevenciju pogrešaka i neželjenih događaja koji se javljaju tijekom procesa pružanja zdravstvenih usluga bolesniku (Patient Safety, 2019). S obzirom na vrijeme njihova nastajanja mogu se dogoditi u svim fazama procesa pružanja zdravstvene skrbi; u preventivnoj fazi, fazi utvrđivanja potreba za zdravstvenom skrbi (dijagnostika) te fazi planiranja i provedbe zdravstvene skrbi (Neuberg, Buntak, Kovačić, 2020). Prema procjenama, medicinske pogreške i neželjeni događaji povezani sa pružanjem zdravstvene skrbi pojavljuju se u 8% do 12% hospitaliziranih bolesnika (A brief synopsis on patient safety, 2010). Drugim riječima, svaki deseti hospitalizirani bolesnik trpi neki vid štete (Patient Safety, b.d). Potrebno je naglasiti činjenicu kako se u prosjeku 50% do 80% neželjenih događaja i pogrešaka može spriječiti pravilnim i sveobuhvatnim pristupom bolesniku (Slawomirski, Auraen, Klazinga, 2018).

Svi zdravstveni djelatnici, uključujući pritom i medicinske sestre/tehničare, važan su faktor u osiguranju sigurne skrbi za bolesnika (Pazokian i Borhani, 2017; Tomazoni, Rocha, Ribeiro Serapiao, de Souza, Manzo, 2017). Budući da su medicinske sestre/tehničari kontinuirano uključeni u proces skrbi za bolesnika, njihova percepcija i opažanje mogu pridonijeti identifikaciji rizičnih situacija i pogrešaka (Tomazoni i sur., 2017). Postoje brojni čimbenici koji utječu na sigurnost bolesnika. To su mogućnost profesionalnog razvoja, timski rad, radno vrijeme, broj osoblja, upravljanje organizacijom i razvijana kultura sigurnosti unutar ustanove koja uključuje percepciju važnosti osiguranja sigurnosti bolesnika, prijavljivanje neželjenih događaja i pogrešaka, razmjenu povratnih informacija o istima, prikladno ponašanje te pozitivne stavove medicinskih sestara/tehničara prema bolesnicima, profesiji i ustanovi (Kumbi, Hussen, Lette, Nuriye, Morka, 2020; Kakemam i sur., 2021; de Lima Silva Nunes i sur., 2021). Kao važan čimbenik koji utječe na sigurnost bolesnika, izdvaja se učinkovita komunikacija i odgovarajući protok informaciju između medicinskih sestara/tehničara i drugog zdravstvenog osoblja. Komunikacija je složen i dinamičan proces čiji cilj je razmjena poruka i njihovo razumijevanje (da Silva dos Santos, de Mello Barros, Valladares Broca, da Silva, 2019; Norouzinia, Aghabarari, Shiri, Karimi, Samami, 2016; Mihalinić, 2018). Za odvijanje procesa komunikacije nužna je poruka koju pošiljatelj poruke kodira i prenosi je putem komunikacijskog kanala do primatelja poruke koji je dekodira i daje povratnu informaciju. Prilikom odvijanja komunikacije postoji mogućnost pojave komunikacijskih šumova koji ometaju proces komunikacije i narušavaju kvalitetu iste (Mihalinić, 2018). Shannon i Weaver (1949) u svom modelu komunikacije identificirali su četiri vrste šumova u komunikaciji: fizički šumovi (npr. alarmi opreme, glasni razgovori i smijeh u okolini, kretanje osoblja); psihološki šumovi (npr. postojanje predrasuda, preopterećenost poslom, zabrinutost i nesigurnost, prisustvo određenih osoba u prostoriji); biološki šumovi (npr. umor, smanjena koncentracija, glad, bolovi prisutni kod osobe) i semantički šumovi (npr. korištenje žargona, korištenje stranih fraza, neujednačeno korištenje pojmova) (Kubota, 2019). Osim, prvotne podjele šumova u komunikaciji, danas se šumovi prisutni u komunikaciji mogu kategorizirati na mnoge načine kao npr. na one vezane uz medicinske sestre/tehničare, na šumove vezane uz bolesnike i šumove koji potječu iz okoline (Norouzinia i sur., 2016). Šumovi u komunikaciji između medicinskih sestara/tehničara povezuju se najčešće s prekidom kontinuiteta skrbi, neodgovarajućom zdravstvenom njegom i potencijalnim narušavanjem sigurnosti bolesnika (Bueno, de Moraes, Suzuki, Ferreira Gonçalves, dos Santos Soares Barreto, Lima Gebrim, 2015; da Silva dos

Santos i sur., 2019). Najčešći šumovi u komunikaciji koji se spominju u medicinskim sestara/tehničara jesu jezična različitost, preopterećenost poslom, smanjeni interes za obavljanje posla i komunikaciju, uplitanje obitelji, apatija prema sestrinskoj profesiji, prisustvo niskog samopoštovanja, nedostatak znanja i vještina i dr. (da Silva dos Santos i sur., 2019; Albagawi, Jones, 2017).

Komunikacija je ključni element za pružanje visokokvalitetne sestrinske skrbi bolesniku te je njeno poznavanje i posjedovanje odgovarajućih komunikacijskih vještina nužna kompetencija koju medicinske sestre/tehničari trebaju posjedovati (da Silva dos Santos i sur., 2019; Norouzinia i sur., 2016). Cilj istraživanja je utvrditi utjecaj šumova u komunikaciji prisutnih kod medicinskih sestara/tehničara na sigurnost bolesnika.

MATERIJALI I METODE

Metode i tehnike prikupljanja podataka

Korišten je kvantitativni metodološki pristup istraživanju. Provedeno je presječno istraživanje, a kao tehnika prikupljanja podataka korištena je anketa.

Opis instrumenta

Mjerni instrument je izrađen za potrebe istraživanja te se sastoji od sociodemografskih podataka i tvrdnji koje ispituju percepciju sudionika o utjecaju određenog šuma u komunikaciji na sigurnost bolesnika. Tvrdnje su podijeljene u četiri kategorije te se odnose na osobne karakteristike medicinskih sestara/tehničara (tvrdnje od 1-12), vođenje sestrinske dokumentacije (tvrdnje od 13-15), organizaciju rada (tvrdnje od 16-25) i prisutne kradljivce vremena na radnom mjestu (tvrdnje od 26-31) na koje su sudionici mogli odgovoriti odabirući brojeve od 1 do 5 (1 označava „nema utjecaja“; 5 označava „velike utječe“). Pitanja su bila zatvorenog tipa, isključivo sa jednim mogućim odgovorom od njih više ponuđenih.

Opis uzorka

Uzorak je prigodni, neprobabilistički (N=192), a čine ga medicinske sestre/tehničari iz područja Republike Hrvatske koji rade na radnom mjestu medicinske sestre/tehničara.

Opis prikupljanja i obrade podataka

Istraživanje je provedeno u periodu od 29.7. do 29.8.2021. godine putem online ankete postavljene u grupe medicinskih sestara/tehničara na društvenoj mreži Facebook. Statistička analiza dobivenih podataka izvedena je u programu IBM SPSS Statistics 25 te su korištene deskriptivne metode (tabelarni i grafički prikazi, postoci, srednje vrijednosti, mjere disperzije te Spearmanov koeficijent korelacije ranga) i inferencijalne metode (Kolmogorov-Smirnovljev test normalnosti distribucije, hi-kvadrat test, Mann-Whitneyev U test i Kruskal-Wallisov H test). Zaključci u vezi razlika i povezanosti među varijablama doneseni su na uobičajenom nivou signifikantnosti od 0,05 odnosno uz pouzdanost od 95%.

Etički vidik istraživanja

S obzirom na to da se istraživanje provodilo online putem sudionici nisu imali mogućnost potpisivanja informiranog pristanka. Umjesto navedenog, sudionicima je objašnjena svrha istraživanja u uvodnom dijelu anketnog obrasca te se pritisak na tipku „Dalje“ smatrao činom davanja suglasnosti za sudjelovanje u istraživanju. Rješavanju ankete sudionici su pristupali dobrovoljno, zajamčena im je anonimnost te su u bilo kojem trenutku mogli odustati od popunjavanja ankete. Za provedbu istraživanja dobivena je suglasnost Etičkog povjerenstva Sveučilišta Sjever.

REZULTATI

Uzorak sudionika činilo je 20 medicinskih tehničara (10%) i premoćan broj od 172 medicinske sestre (90%). Bile su to osobe pretežno između 18 i 30 godina života (njih 45%) s radnim stažem do 5 godina (33%) ili s više od 21 godine radnog staža (njih 28%). Prema stupnju obrazovanja uzorak pretežito čine prvostupnici/e sestrinstva (njih 46%) i medicinske sestre/tehničari opće njege (njih 36%). Većina anketiranih medicinskih sestara/tehničara zaposlena je u bolnici (njih 67%) te njih 41% radi turnosno 12 satno radno vrijeme. (Tablica 1).

Tablica 1. Anketirane medicinske sestre/tehničari prema socio-demografskim podacima

Varijabla i oblik varijable	N	%
Spol ispitanika:		
muški	20	10
ženski	172	90
Dob ispitanika:		
18-30	87	45
31-40	44	23
41-50	40	21
51-60	19	10
više od 60	2	1
Godine radnog staža:		
0 – 5	63	33
6 – 10	31	16
11 – 15	20	10
16 – 20	24	13
21 i više g.	54	28
Obrazovanje:		
medicinska sestra/tehničar opće njege	70	36
prvostupnik/ca sestrinstva	88	46
diplom.med.sestra/tehničar / mag.sestr.	33	17
doktor/ca znanosti	1	1
Mjesto rada:		
bolnica	129	67
dom zdravlja	22	11
zavod za hitnu medicinu	8	4
dom za starije i nemoćne	9	5
ostalo	24	13
Vrijeme rada:		
samo jutarnja smjena	50	26
jutarnja i popodnevna smjena	32	17
smjenski rad 8 sati	15	8
turnusni rad 12 sati	80	41
turnusni rad 12 sati s dežurstvima	15	8

Velika većina tvrdnji utjecaja šumova u komunikaciji na sigurnost bolesnika percipirana je i ocijenjena najvećom ocjenom (5=uvelike utječe) od strane medicinskih sestara/tehničara. Samo su četiri tvrdnje utjecaja šumova u komunikaciji na sigurnost bolesnika (etnocentričnost medicinske sestre/tehničara; jezična različitost unutar tima; korištenje žargona u komunikaciji; primjena multitaskinga) za stupanj niže od te ocjene (4 = djelomično utječe). Kako bi se uočila razlika između tvrdnji koje su manje ocijenjene, a koje su više ocijenjene s obzirom na intenzitet utjecaja šumova u komunikaciji kod medicinskih sestara/tehničara na sigurnost bolesnika za sve su tvrdnje izračunate aritmetičke sredine, standardne devijacije i koeficijenti varijacije (Tablica 2).

Tablica 2: Rezultati deskriptivne statističke analize (aritmetičke sredine, standardne devijacije i koeficijenti varijacije) za n = 192

Tvrđnja	N	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Koeficijent varijacije
1. Etnocentričnost (percepcija svoje kulture kao jedine valjane) medicinske sestre/tehničara	192	3,38	1,417	42
2. Jezična različitost unutar tima	192	3,40	1,369	40
3. Korištenje žargona u komunikaciji	192	3,46	1,318	38
4. Nedostatak interesa medicinske sestre/tehničara za aktivno slušanje	192	4,50	0,825	18
5. Prisutnost smanjene koncentracije u medicinske sestre/tehničara	192	4,54	0,744	16
6. Prisutnost ravnodušnosti kod medicinske sestre/tehničara	192	4,48	0,837	19
7. Negativan odnos medicinske sestre/tehničara prema profesiji	192	4,67	0,711	15
8. Prethodno doživljena neugodna iskustva s pacijentom ili drugim članovima tima	192	4,04	0,926	23
9. Nesigurnost u radu kod medicinske sestre/tehničara	192	4,44	0,770	17
10. Nedostatak znanja potrebnog u svakodnevnom radu medicinske sestre/tehničara	192	4,58	0,697	15
11. Smanjeno samopoštovanje u medicinske sestre/tehničara	192	4,17	0,925	22
12. Prilikom uzimanja sestrinske anamneze neuvažavanje pacijentovih upita	192	4,44	0,854	19
13. Korištenje kratica prilikom vođenja sestrinske dokumentacije	192	3,74	1,187	32
14. Nečitljiv i neuredan rukopis u dokumentaciji	192	4,32	0,898	21
15. Nepostojanje postupnika za izvođenje medicinsko-tehničkih postupaka	192	4,22	0,973	23
16. Rutinsko izvođenje postupaka	192	3,79	1,115	29
17. Nejasno delegirani zadaci	192	4,52	0,701	16
18. Loša komunikacijska klima	192	4,66	0,627	13
19. Loši međuljudski odnosi	192	4,72	0,589	12
20. Nepotpuno i brzo prenošenje informacija o pacijentu	192	4,63	0,617	13
21. Iskrivljavanje informacija (više osoba sudjeluje u prijenosu određene informacije do krajnjeg primatelja informacije)	192	4,63	0,609	13
22. Preopterećenost informacijama	192	4,53	0,723	16
23. Preopterećenost poslovima tijekom smijene	192	4,66	0,659	14
24. Zastupljenost funkcionalnog modela organizacije	192	3,94	0,950	24
25. Nedostatak organiziranih sastanaka za primopredaju službe	192	4,18	0,934	22
26. Primjena multitaskinga	192	4,03	0,918	23
27. Paralelni razgovori u prostoriji gdje se izvodi određeni medicinsko tehnički postupak (npr. pisanje primopredaje službe i u pozadini neformalni razgovori kolegica/kolega)	192	4,18	0,987	24
28. Upotreba mobitela tijekom izvođenja zadataka	192	4,42	0,852	19
29. Ometanje prilikom izvođenja određenog postupka (npr. ometanje tijekom pripreme terapije)	192	4,51	0,766	17

30. Postavljanje pitanja obitelji pacijenta tijekom izvođenja određenog postupka	192	4,02	1,015	25
31. Česti prekidi izvođenja postupaka zbog potrebe za javljanjem na službeni telefon	192	4,53	0,765	17

Distribucija odgovora za procjenu intenziteta utjecaja šumova u komunikaciji je jače ljevostrano asimetrična. Sukladno navedenom, može se zaključiti kako većina sudionika percipira utjecaj šumova u komunikaciji kao važan faktor u osiguranju sigurne skrbi bolesniku.

Inferencijalna statistička analiza napravljena različitim metodama u svrhu testiranja četiri hipoteze pa su rezultati prezentirani u nekoliko skupina prema tome koja je metoda korištena.

Prvu skupinu analiza čine neparametrijski testovi: Mann-Whitneyev U test i Kruskal-Wallisov H test. Oba testa služe za provjeru jesu li razlike između dva medijana (kod U testa) ili između tri ili više medijana (kod H testa) statistički značajne ($p < 0,05$) ili nisu ($p > 0,05$).

Na osnovu rezultata navedenih u tablici 3 vidljivo je kako postoji razlika u percepciji utjecaja šumova u komunikaciji koji se odnose na osobne karakteristike medicinskih sestara/tehničara. Medicinske sestre pridaju ovoj kategoriji šumova u komunikaciji veći značaj, nego što to čine medicinski tehničari (98,17 > 82,10). Međutim, razlika između tih dviju grupa ispitanika nije još toliko velika da bi bila statistički značajna ($p = 0,220$). Najjači utjecaj osobnih karakteristika kao šumova u komunikaciji percipiran je u sudionika starije dobi, dok ih oni mlađe dobi ocjenjuju najslabijim (88,98 < 100,49 < 111,67) te razlike u percepciji s obzirom na dob nisu statistički značajne ($p = 0,165$). Sudionici do 5 godina radnog staža ocjenjuju utjecaj šumova u komunikaciji najmanjim u odnosu na one sudionike koji imaju više od 5 godina radnog staža, ali ta razlika nije statistički značajna ($p = 0,140$). Također, utvrđeno je kako sudionici s višim razinama obrazovanja percipiraju utjecaj šumova u komunikaciji na sigurnost bolesnika većim, no ta razlika nije statistički značajna ($p = 0,140$). Statistički značajne razlike u percepciji utjecaja šumova u komunikaciji s obzirom na radno mjesto sudionika ($p = 0,305$) i radno vrijeme ($p = 0,656$) nisu utvrđene. (Tablica 3). Sukladno navedenom, hipoteza: „Postoji statistički značajna razlika u percepciji medicinskih sestara o utjecaju šumova u komunikaciji vezanih uz osobne karakteristike medicinskih sestara/tehničara s obzirom na dob, stupanj obrazovanja i godine radnog staža“ nije prihvaćena.

Tablica 3. Rezultati Mann-Whitneyevog U testa i Kruskal-Wallisovog H testa za tvrdnje o intenzitetu utjecaja šumova u komunikaciji koje se odnose na osobne karakteristike sudionika (n = 192)

	Testna kategorij. (nezavisna) varij.	Podskup sudionika	Broj ispit.	Sredine rangova	U odnosno H	z odnosno df	p
1.	Spol	ženski	172	98,17			
		muški	20	82,10	U = 1432	z = -1,226	0,220
2.	Dob	mlađa	87	88,98			
		srednja	84	100,49			
		starija	21	111,67	H = 3,600	df = 2	0,165
3.	Radni staž	manji (0-5 g.)	63	85,15			
		srednji(6-15 g.)	51	102,82			
		veći (16+ g.)	78	101,53	H = 3,939	df = 2	0,140
4.	Obrazovanje	SSS	70	93,78			
		prvostup.sestr.	88	92,19			
		dipl.med.sestra	34	113,25	H = 3,796	df = 2	0,150
5.	Mjesto rada	bolnica	129	95,52			
		dom zdravlja	22	99,02			
		ostalo	41	107,88	H = 2,376	df = 2	0,305
6.	Vrijeme rada	jut.smjena	50	102,63			
		smjenski rad	47	93,43			
		turnusni rad	95	94,79	H = 0,844	df = 2	0,656

Medicinske sestre su u odnosu na medicinske tehničare šumove u komunikaciji povezane s vođenjem dokumentacije percipirali različito. Medicinske sestre im pridaju veći značaj u odnosu na medicinske tehničare (101,17 > 56,38) i ta je razlika s obzirom na spol sudionika statistički značajna ($p = 0,001$). Najjačim utjecajem šumova u komunikaciji iz domene vođenja dokumentacije ocjenjuju sudionici starije životne dobi, dok ih oni mlađe dobi ocjenjuju najslabijim. Velika razlika između triju grupa sudionika s obzirom na dob je prema ocjeni percepcije utjecaja šumova u komunikaciji statistički značajna ($p = 0,010$). Nadalje, kod sudionika je utvrđena statistički značajna razlika u percepciji utjecaja šumova u komunikaciji u vezi vođenja dokumentacije s obzirom na duljinu radnog staža ($p = 0,042$) i stupanj obrazovanja ($p = 0,044$) (Tablica 4). Druga hipoteza: „Postoji statistički značajna razlika u percepciji medicinskih sestara o utjecaju šumova u komunikaciji vezanih uz vođenje sestrinske dokumentacije s obzirom godine radnog staža, stupanj obrazovanja i mjesto rada.“ djelomično se prihvaća. Može se zaključiti kako medicinske sestre/tehničari s više godina radnog staža i višim stupnjem obrazovanja utjecaj šumova u komunikaciji povezanih s vođenjem dokumentacije percipiraju većim u odnosu na medicinske sestre/tehničara nižeg stupnja obrazovanja ili s manje godina radnog staža. Statistički značajne razlike u percepciji utjecaja šumova u komunikaciji povezanih s vođenjem dokumentacije s obzirom na mjesto zaposlenja i radno vrijeme nisu utvrđene.

Tabela 4. Rezultati Mann-Whitneyevog U testa i Kruskal-Wallisovog H testa za tvrdnje o intenzitetu utjecaja šumova u komunikaciji koje se odnose na vođenje dokumentacije (n = 192)

	Testna kategorijalna (nezav.) varij.	Podskup ispitanika	Broj ispit.	Sredine rangova	U odnosno H	z odnosno df	p ¹⁾
1.	Spol	ženski	172	101,17			
		muški	20	56,38	U = 917	z = -3,452	0,001***
2.	Dob	mlađa	87	85,41			
		srednja	84	101,27			
		starija	21	123,36	H = 9,202	df = 2	0,010**
3.	Radni staž	manji (0-5 g.)	63	82,94			
		srednji(6-15 g.)	51	100,57			
		veći (16+ g.)	78	104,79	H = 5,903	df = 2	0,042*
4.	Obrazovanje	SSS	70	88,51			
		prvostup.sestr.	88	95,29			
		dipl.med.sestra	34	116,07	H = 5,843	df = 2	0,044*
5.	Mjesto rada	bolnica	129	91,62			
		dom zdravlja	22	119,77			
		ostalo	41	99,37	H = 5,082	df = 2	0,079
6.	Vrijeme rada	jut.smjena	50	105,86			
		smjenski rad	47	100,69			
		turnusni rad	95	89,50	H = 3,270	df = 2	0,195

Napomena: ¹⁾ * statistička značajnost do 5%; ** statistička značajnost do 1%; *** statistička značajnost do 0,1%

Vezano uz šumove u komunikaciji povezane s organizacijom rada postoji različita percepcija njihova utjecaja s obzirom na spol. Medicinske sestre im pridaju veći značaj, nego što to čine medicinski tehničari (100,10 > 65,53) te je razlika u percepciji statistički značajna ($p = 0,008$).

Najjači utjecaj šumova u komunikaciji povezanih s organizacijom rada percipiran je u sudionika starije životne dobi, dok ih oni mlađe dobi ocjenjuju najslabijim (89,11 < 102,31 < 103,88), no nije utvrđena statistički značajna razlika ($p = 0,241$). Statistički značajna razlika vidljiva je u percepciji utjecaja šumova u komunikaciji povezanih s organizacijom rada s obzirom na duljinu radnog staža sudionika ($p = 0,025$). Također, nisu utvrđene statistički značajne razlike u percepciji utjecaja šumova u komunikaciji povezanih s organizacijom rada s obzirom na stupanj obrazovanja ($p = 0,784$), mjesto zaposlenja ($p = 0,302$) i radno vrijeme ($p = 0,433$) (Tablica 5.) Na temelju dobivenih rezultata, hipoteza: „Postoji statistički značajna razlika u percepciji medicinskih sestara o utjecaju šumova u komunikaciji vezanih uz organizaciju rada s obzirom na mjesto rada, način rada, dob i stupanj obrazovanja.“ se odbacuje.

Tablica 5. Rezultati Mann-Whitneyevog U testa i Kruskal-Wallisovog H testa za tvrdnje o intenzitetu utjecaja šumova u komunikaciji povezanih s organizacijom rada (n = 192)

	Testna kategorijalna (nezav.) varij.	Podskup ispitanika	Broj ispit.	Sredine rangova	U odnosno H	z odnosno df	p ¹⁾
1.	Spol	ženski	172	100,10			
		muški	20	65,53	U = 1100	z = -2,644	0,008**
2.	Dob	mlađa	87	89,11			
		srednja	84	102,31			
		starija	21	103,88	H = 2,849	df = 2	0,241
3.	Radni staž	manji (0-5 g.)	63	81,36			
		srednji(6-15 g.)	51	107,60			
		veći (16+ g.)	78	101,47	H = 7,393	df = 2	0,025*
4.	Obrazovanje	SSS	70	95,49			
		prvostup.sestr.	88	94,99			
		dipl.med.sestra	34	102,49	H = 0,486	df = 2	0,784
5.	Mjesto rada	bolnica	129	93,93			
		dom zdravlja	22	113,61			
		ostalo	41	95,40	H = 2,396	df = 2	0,302
6.	Vrijeme rada	jut.smjena	50	105,04			
		smjenski rad	47	91,79			
		turnusni rad	95	94,34	H = 1,675	df = 2	0,433

Napomena: ¹⁾ * statistička značajnost do 5%; ** statistička značajnost do 1%; *** statistička značajnost do 0,1%

Medicinske sestre su u odnosu na medicinske tehničare šumove u komunikaciji iz skupine kradljivca vremena percipirali različito. Medicinske sestre im pridaju veći značaj, nego što to čine medicinski tehničari (98,35 > 80,60). Međutim, razlika u percepciji sudionika s obzirom na spol nije još toliko velika da bi bila statistički značajna (p = 0,174). Najjačim utjecajem šumova u komunikaciji iz domene kradljivca vremena ocjenjuju sudionici starije životne dobi, dok ih oni mlađe dobi ocjenjuju najslabijim. Razlika u percepciji sudionika s obzirom na dob nije značajna (p = 0,152). Nadalje, percepcija sudionika o utjecaju šumova u komunikaciji iz domene kradljivca vremena statistički se značajno ne razlikuje s obzirom na duljinu radnog staža (p = 0,076), stupanj obrazovanja (p = 0,308), mjesto rada (p = 0,748) i radno vrijeme (p = 0,602) (Tablica 6). Sukladno dobivenim rezultatima, hipoteza „Postoji statistički značajna razlika u percepciji medicinskih sestara o utjecaju šumova u komunikaciji vezanih uz kradljivce vremena s obzirom na dob, spol i mjesto rada.“ se ne prihvaća.

Tablica 6: Rezultati Mann-Whitneyevog U testa i Kruskal-Wallisovog H testa za tvrdnje o intenzitetu utjecaja šumova u komunikaciji koje se odnose na kradljivce vremena (n = 192)

	Testna kategorij. (nezavisna) varij.	Podskup ispitanika	Broj ispit.	Sredine rangova	U odnosno H	z odnosno df	p
1.	Spol	ženski	172	98,35			
		muški	20	80,60	U = 1402	z = -1,360	0,174
2.	Dob	mlađa	87	89,58			
		srednja	84	99,20			
		starija	21	114,38	H = 3,767	df = 2	0,152
3.	Radni staž	manji (0-5 g.)	63	83,61			
		srednji(6-15 g.)	51	103,93			
		veći (16+ g.)	78	102,05	H = 5,142	df = 2	0,076
4.	Obrazovanje	SSS	70	100,03			
		prvostup.sestr.	88	90,19			
		dipl.med.sestra	34	105,57	H = 2,353	df = 2	0,308
5.	Mjesto rada	bolnica	129	94,81			
		dom zdravlja	22	104,32			

		ostalo	41	97,63	H = 0,579	df = 2	0,748
6.	Vrijeme rada	jut.smjena	50	102,20			
		smjenski rad	47	90,91			
		turnusni rad	95	96,26	H = 1,015	df = 2	0,602

Drugu skupinu analiza čine bivarijantni Spearmanovi koeficijenti korelacije (r_s). Navedeni koeficijenti korelacije mogu biti statistički značajni ($p < 0,05$) ili ne ($p > 0,05$). Ako su statistički značajni onda utvrđena povezanost ne vrijedi samo u promatranom uzorku nego vrijedi i za čitavu populaciju (osnovni skup). U ovom su istraživanju izdvojene četiri omjerne varijable. Zbog nepostojanja sličnosti navedenih distribucija sa normalnom distribucijom nije moguće koristiti parametrijski Pearsonov koeficijent korelacije pa je izračunato šest Spearmanovih koeficijenata korelacije ranga koji su prikazani u korelacijskoj matrici (tablica 7).

Tablica 7. Rezultati korelacijske analize (n = 192) – Spearmanovi koeficijenti korelacije

	Varijable	S1	S2	S3	S4
S1	Bodovi za tvrdnje koje se odnose na šumove u komunikaciji povezane s osobnim karakteristikama medicinskih sestara/tehničara	1	0,44**	0,64**	0,61**
S2	Bodovi za tvrdnje koje se odnose na šumove u komunikaciji povezane s vođenjem dokumentacije		1	0,52**	0,56**
S3	Bodovi za tvrdnje koje se odnose na šumove u komunikaciji povezane s organizacijom rada			1	0,78**
S4	Bodovi za tvrdnje koje se odnose na šumove u komunikaciji povezane s kradljivcima vremena				1

Napomene: n = broja parova vrijednosti; * statistička značajnost do 5%; ** statistička značajnost do 1%;

Od šest koeficijenata korelacije, svi pokazuju osrednje jaku povezanost ili postojanje jače povezanosti (koeficijenti su između 0,44 i 0,78). Kod svih šest koeficijenata korelacije povezanost je statistički značajna ($p < 0,01$) i pozitivna. Najviši je koeficijent od 0,78 iz kojeg se vidi da sudionici koji su utjecaj šumova u komunikaciji povezanih s organizacijom rada ocijenili manjim, ti su (u prosjeku) iskazali manjim i utjecaj šumova u komunikaciji povezanih s kradljivcima vremena ili obrnuto.

RASPRAVA

Učinkovita komunikacija između medicinskih sestara/tehničara, ključan je preduvjet za pružanje visokokvalitetne i sigurne skrbi bolesniku (Wang, Van, Lin, Zhou, Shang, 2018). Problem neučinkovite komunikacije medicinskih sestara/tehničara unutar tima ili sa bolesnicima istaknuti je u brojnim studijama. Autori Wune, Ayalew, Hailu, Gebretensaye (2020) navode kako 65,5% medicinskih sestara/tehničara ima neučinkovitu komunikaciju sa bolesnicima. Na isti problem loše komunikacije unutar tima (gotovo 70%) ukazuju i autori (Leonard, Ghram, Bonacum, 2004). Lošoj i neučinkovitoj komunikaciji između medicinskih sestara/tehničara, kao i medicinskih sestara/tehničara i bolesnika mogu doprinijeti brojni čimbenici. Identifikacija komunikacijskih barijera i šumova u komunikaciji, nužna je za promicanje komunikacije unutar interdisciplinarnog tima, čiji članovi su medicinske sestre/tehničari, kao i za promicanje pozitivne kulture sigurnosti unutar zdravstvenih ustanova (Liu, Lyndon, Holl, Johnson, Bilimoria, Stey, 2021).

Analizom rezultata istraživanja o utjecaju šumova u komunikaciji kod medicinskih sestara/tehničara na sigurnost bolesnika, utvrđeno je postojanje razvijene svijesti o prisutnim komunikacijskim šumovima na radnom mjestu medicinskih sestara/tehničara i utjecaju njihova djelovanja. Prema percepciji medicinskih sestara/tehničara šumovi u komunikaciji povezani s njihovim osobnim karakteristikama (npr. jezična različitost, manjak koncentracije, ravnodušnost, negativan odnos prema profesiji, manjak znanja, nisko samopoštovanje i dr.) uvelike utječu na sigurnost bolesnika. Jezična različitost između medicinskih sestara/tehničara te medicinskih sestara/tehničara i bolesnika dovodi do neučinkovite komunikacije smanjujući pritom zadovoljstvo sudionika komunikacijskog procesa, ali i kvalitete pružanja zdravstvene skrbi (Al Shamsi, Almutairi, Al Mashrafi, Kalbani, 2020). Drugim riječima,

povećava se rizik za nastanak medicinskih pogrešaka i neželjenih događaja u bolesnika. Osim jezične različitosti, kao najčešće šumove povezane s osobnim karakteristikama medicinskih sestara/tehničara koji otežavaju komunikacijski proces autori Norouzinia i sur. (2016) spominju ravnodušnost, apatiju i negativan stav medicinskih sestara/tehničara prema profesiji i bolesnicima; nedostatak znanja, smanjeno samopoštovanje te prethodno proživljena neugodna iskustva s bolesnikom ili drugim članovima tima. Prosjek ocjena utjecaja spomenutih šumova na komunikaciju kod medicinskih sestara/tehničara u istraživanju Norouzinia i sur. (2016) je između 2,16 i 2,60 što je u odnosu na rezultate našeg istraživanja dvostruko manje.

Sestrinska dokumentacija predstavlja evaluaciju planirane i pružene sestrinske skrbi bolesniku od strane medicinske sestre/tehničara (Herisiyanto, Sulistyadi, Ramli, Abdullah, 2020). Prema istraživanju Tasew, Mariye, Teklay (2019) 47,8% sestrinske dokumentacije nije adekvatno ispunjeno niti vođeno. Slične rezultate u svojim istraživanjima navode i drugi autori (Hertzum, 2021; Andualem, Asmamaw, Sintayehu, Liknaw, Edmealem, Bewuket i sur., 2019). Razlozi za neadekvatno vođenje dokumentacije jesu nemotiviranost medicinskih sestara/tehničara, nedostatak vremena, manjak znanja, vještina i kompetencija potrebnih za pravilno vođenje dokumentacije (Kamil, Rachmah, Wardani, 2018; Bjerkan, Olsen, 2021) te davanje manjeg prioriteta vođenju dokumentacije u odnosu na druge zadatke (Bjerkan, Olsen, 2021). Korištenje kratica i žargona prilikom vođenja sestrinske dokumentacije te nepostojanje postupnika za izvođenje medicinsko tehničkih postupaka povećava rizik za narušavanje komunikacije unutar tima i nastanak medicinskih pogrešaka. Medicinsko osoblje, uključujući pritom medicinske sestre/tehničare odgovorno je za čitanje, analizu i provedbu ordiniranih postupaka. Pogrešna interpretacija ili ne prepoznavanje napisanih kratica u sestrinskoj dokumentaciji može predstavljati rizik za narušavanjem sigurnosti u bolesnika (Tariq, Sharma, 2021). Prema izvješću MedMarxa od 643151 prijavljenih medicinskih pogrešaka u 682 ustanove, 4,7% nastalo je kao posljedica upotrebe medicinskih kratica (Tariq, Sharma, 2021). Sukladno navedenom, a i rezultatima provedenog istraživanja može se zaključiti kako korištenje kratica i žargona u sestrinskoj dokumentaciji predstavlja izvor šumova u komunikaciji koji utječu na sigurnost bolesnika prilikom pružanja sestrinske skrbi.

Ponašanje i komunikacija zdravstvenih djelatnika, uključujući pritom i medicinske sestre/tehničare može pozitivno ili negativno utjecati na organizacijsku klimu i kulturu unutar zdravstvene ustanove (Noviyanti, Ahsan, Sudartya, 2021). U zdravstvu, gotovo 80% pogrešaka javlja se kao posljedica loše komunikacije i pogrešnog razumijevanja informacija unutar tima (Noviyanti, Ahsan, Sudartya, 2021). Prema percepciji medicinskih sestara/tehničara pokazalo se kako šumovi u komunikaciji povezani s organizacijom rada poput nejasno delegiranih zadataka, rutinskog izvođenja postupaka, loše komunikacijske klime i međuljudskih odnosa, preopterećenosti poslom i informacijama te iskrivljavanja informacija o bolesniku utječu na sigurnost bolesnika. Na problem kompromitiranog komunikacijskog procesa unutar zdravstvenog tima zbog utjecaja komunikacijskih šumova ukazali su i autori da Silva Nogueira, Soares Rodrigues (2015) i Santos, Grilo, Andrade, Guimaraes, Gomes (2010). Ističu kako nepotpuno prenošenje važnih informacija tijekom komunikacijskog procesa, kao i nedostatak njihove točnosti i dosljednosti popraćen čestim prekidima i ostalim komunikacijskim šumovima onemogućuje prijenos jasnih poruka (da Silva Nogueira, Soares Rodrigues, 2015; Santos i sur., 2010) te samim time dovodi do površne komunikacije unutar tima i posljedičnog neuspjeha u pružanju sigurne i kvalitetne zdravstvene skrbi bolesniku. U istraživanju autora da Silva dos Santos, de Mello Barros, Valladares Broca, da Silva (2019) razlog nepotpunog prenošenja informacija o bolesniku između medicinskih sestara/tehničara jesu paralelni razgovori tijekom primopredaje službe te postavljanje pitanja i prekidanje komunikacijskom procesa prilikom primopredaje službe. Također, pokazalo se kako korištenje mobitela za vrijeme radnog vremena dovodi do prekida protoka informacija između medicinskih sestara/tehničara, a ponekad i do njihova gubitka (da Silva dos Santos i sur., 2019). Kao česti razlog narušavanja komunikacijskog procesa, osim spomenutih šumova zbog manjka medicinskih sestara/tehničara i preopterećenosti poslom je primjena „multitaskinga“, prisutan umor (Norouzinia i sur., 2016). Veliki utjecaj spomenutih šumova u komunikaciji kod medicinskih sestara/tehničara na sigurnost bolesnika utvrđen je analizom rezultata ovog istraživanja te daje jasan dokaz njihova prisustva i potrebe za njihovim uklanjanjem kako bi se povećala sigurnost bolesnika tijekom pružanja usluga zdravstvene skrbi.

ZAKLJUČAK

Šumovi u komunikaciji, osim što dovode do međusobnog nerazumijevanja govornika i sugovornika, u sestrinskoj profesiji mogu imati vrlo nepovoljne posljedice bilo da se radi o komunikaciji između medicinskih sestara/tehničara, između medicinskih sestara/tehničara i drugih članova tima ili između medicinskih sestara/tehničara i pacijenata. Šumovi u komunikaciji posljedično mogu ugroziti sigurnost pacijenata te rezultirati smanjenjem kvalitete pružene skrbi. U provedenom istraživanju pokazalo se kako medicinske sestre/tehničari s više godina radnog iskustva i višim stupnjem obrazovanja utjecaj šumova u komunikaciji povezanih s vođenjem dokumentacije percipiraju većim u odnosu na medicinske sestre/tehničara nižeg stupnja obrazovanja ili s manje godina radnog iskustva. Također, statistički značajnim pokazala se percepcija medicinskih sestara o utjecaju šumova u komunikaciji povezanih s organizacijom rada naspram percepcije medicinskih tehničara. Nisu dobivene statistički značajne razlike u percepciji utjecaja komunikacijskih šumova povezanih s kradljivcima vremena i osobnim karakteristikama. Kako bi se smanjio utjecaj komunikacijskih šumova na sigurnost bolesnika, potrebna je ponajprije edukacija zdravstvenih djelatnika o vrstama komunikacijskih šumova i njihovom utjecaju na sigurnost pacijenata. Također, uvođenje smjernica i lista za provjeru u specifičnim područjima pomažu u smanjenju komunikacijskih šumova. Iznimno se važnim pokazuje ispravno i cjelovito vođenje sestrinske dokumentacije, stoga je potrebno osvijestiti medicinske sestre/tehničare o mogućim posljedicama neadekvatnog vođenja dokumentacije te im ukazati na najčešće pogreške koje se događaju prilikom vođenja dokumentacije. Sve navedeno su neka od najvažnijih područja u kojima postoji prostor za napredak kako bi se smanjio ili spriječio utjecaj komunikacijskih šumova na sigurnost pacijenata u zdravstvenoj skrbi.

LITERATURA

1. A brief synopsis on patient safety (2010). World Health Organization. Dostupno: https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0015/111507/E93833.pdf
2. Al Shamsi, H., Almutairi, A.G., Al Mashrafi, S., Al Kalbani, T. (2020). Implications of Language Barriers for Healthcare: A Systematic Review. *Oman Medical Journal*, 35(2), 1-7.
3. Albagawi, B., Jones, L.K. (2017). Quantitative exploration of the barriers and facilitators to nurse-patient communication in Saudia Arabia. *Journal of Hospital Administration*, 6(1), 16-24.
4. Andualem, A., Asmamaw, T., Sintayehu, M., Liknaw, T., Edmealem, A., Bewuket, B., Gedfew, M. (2019). Knowledge, attitude, practice and associated factors towards nursing care documentation among nurses in West Gojjam Zone public hospitals, Amhara Ethiopia, 2018. *Clinical Journal of Nursing Care and Practice*, 3, 1-13.
5. Bjerkan, J., Olsen, R.M. (2021). Patient Safety Through Nursing Documentation: Barriers Identified by Healthcare Professionals and Students. *Frontiers of Computer Science*, 3, 1-11.
6. Bueno, B.R.M., de Moraes, S.S., Suzuki, K., Ferreira Gonçalves, F.A., dos Santos Soares Barreto, R.A., Lima Gebrim, C.F. (2015). Characterization of handover from the surgical center to the intensive care unit. *Cogitare Enferm*, 20(3), 511-517.
7. da Silva Nogueira, J.W., Soares Rodrigues, M.C. (2015). Effective communication in teamwork in health: a challenge for patient safety. *Cogitare Enferm*, 20(3), 630-634.
8. De Lima Silva Nunes, R., de Camargo Silva, A.E.B., de Lima, J.C., Carvalho, D.E., Bernardes, C.A., Sousa, T.P., Escobar Gimenes, F.R., Cordeiro Pires, A.C.A. (2021). Factors influencing the patient safety climate in intensive care units: cross-sectional study. *BMC Nursing*, 20(125), 1-8.
9. de Sivla dos Santos, G.R., de Mello Barros, F., Valladares Broca, P., da Silva, R.C. (2019). Communication noise during the nursing team handover in the intensive care unit. *Texto & Contexto Enfermagem*, 28, 1-16.
10. Herisiyanto, Sulistyadi, K., Ramli, S., Abdullah, S. (2020). The Effect of Nursing Documentation and Communication Practices on Patient Safety Practices in the Pemalang Ashari Hospital. *Asian Journal of Research in Nursing and Health*, 3(1), 10-19.

11. Hertzum, M. (2021). Electronic Health Records in Danish Home Care and Nursing Homes: Inadequate Documentation of Care, Medication, and Consent. *Appl Clin Inform*, 12, 27-33.
12. Kakemam, E., Gharaee, H., Rajabi, M.R., Nadernejad, M., Khakdel, Z., Raeissi, P., Kalhor, R. (2021). Nurses' perception of patient safety culture and its relationship with adverse events: a national questionnaire survey in Iran. *BMC Nursing*, 20(60), 1-10.
13. Kamil, H., Rachman, R., Wardani, E. (2018). What is the problem with nursing documentation? Perspective of Indonesian nurses. *International Journal of Africa Nursing Sciences*, 9, 111-114.
14. Kubota, M. (2019). What is "Communication"—Beyond the Shannon & Weaver's Model—. *International Journal for Educational Media and Technology*, 13(1), 54-65.
15. Kumbi, M., Hussen, A., Lette, A., Nuriye, S., Morka, G. (2020). Patient Safety Culture and Associated Factors Among Health Care Providers in Bale Zone Hospitals, Southeast Ethiopia: An Institutional Based Cross-Sectional Study. *Drug, Healthcare and Patient Safety*, 12, 1-14.
16. Leonard, M., Grahm, S., Bonacum, D. (2004). The human factor: the critical importance of effective teamwork and communication in providing safe care. *Qual Saf Health Care*, 13(1), 85-90.
17. Liu, P., Lyndon, A., Holl, J.L., Johnson, J., Bilimora, K.Y., Stey, A.M. (2021). Barriers and facilitators to interdisciplinary communication during consultations: a qualitative study. *BMJ Open*, 11, 1-8.
18. Mihalinić, M. (2018). *Upravljanje krizama i komuniciranje*. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica.
19. Neuberg, M. Buntak, K., Kovačić, M. (2020). *Upravljanje kvalitetom, sigurnost bolesnika i organizacija sestrinske skrbi: praktikum*. Koprivnica: Sveučilište Sjever.
20. Norouzinia, R., Aghabarari, M., Shiri, M., Karimi, M., Samami, E. (2016). Communication Barriers Perceived by Nurses and Patients. *Glob J Health Sci*, 8(6), 65-74.
21. Noviyanti, L.W., Ahsan, A., Sudartya, T.S. (2021). Exploring the relationship between nurses' communication satisfaction and patient safety culture. *Journal of Public Health Research*, 10, 1-4.
22. Patient Safety (2019). World Health Organization. Dostupno: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/patient-safety>
23. Patient Safety (b.d.). OECD. Dostupno: <https://www.oecd.org/health/patient-safety.htm>
24. Pazokian, M., Borhani, F. (2017). Nurses' Perspectives on Factors Affecting Patient Safety: A Qualitative Study. *Evidence Based Care Journal*, 7(3), 76-81.
25. Santos, M.C., Grilo, A., Andrade, G., Guimarães, T., Gomes, A. (2010). Comunicação em saúde e a segurança do doente: problemas e desafios. *Rev. Port. Sau Pu*, 10, 47-57.
26. Slawomirski, L., Auraen, A., Klazinga, N. (2018). *The Economics of Patient Safety in Primary and Ambulatory Care: Flying blind*. Paris: OECD.
27. Tariq, R.A., Sharma, S. (2021). *Inappropriate Medical Abbreviations*. Treasure Islands: StatPearls Publishing.
28. Tasew, H., Mariye, T., Teklay, G. (2019). Nursing documentation practice and associated factors among nurses in public hospitals, Tigray, Ethiopia. *BMC Research Notes*, 12, 1-6.
29. Tomazoni, A., Rocha, P.K., Ribeiro, M.B., Serapiao, L.S., de Souza, S., Manzo, B.F. (2017). Perception of nursing and medical professionals on patient safety in neonatal intensive care units. *Rev. Gaúcha Enferm*, 38(1), 1-8.
30. Wang, Y.Y., Wan, Q.Q., Lin, F., Zhou, W.J., Shang, S.M. (2018). Interventions to improve communication between nurses and physicians in the intensive care unit: An integrative literature review. *International Journal of Nursing Sciences*, 5, 81-88.

31. Wune, G., Ayalew, Y., Hailu, A., Gebretensaye, T. (2020). Nurses to patients communication and barriers perceived by nurses at Tikur Anbessa Specilized Hospital, Addis Ababa, Ethiopia 2018. International Journal of Africa Nursing Sciences, 12, 1-5.

PEDAGOGICAL CONTENT KNOWLEDGE OF PROFESSIONAL AND NON-PROFESSIONAL SCIENCE TEACHERS

Moses Abdullai Abukari¹, Abel Nyimba Najah^{2*}, Thomas Nipielim Tindan¹

¹*C. K. Tedam University of Technology and Applied Sciences, Ghana.*

²*St. Charles Minor Seminary/Senior High School, Ghana.*

ABSTRACT

This research study investigated the pedagogical content knowledge (PCK) of professional and non-professional Senior High School (SHS) science teachers in Northern Region, Ghana. The purpose of the study was to determine the differences in PCK between these professional and non-professional science teachers. PCK model adapted was Shulman's PCK. Comparative Multi-Case study design (MCSD) was adopted for the study. The study was conducted in three Senior High Schools, within Tamale Metropolis and Sagnerigu Municipality. The study purposively targeted twelve (12) science teachers, of at least 5 years of teaching Senior High School science. One hundred and fifty (150) science students were randomly selected to validate the investigated PCK of the science teachers. The main research instrument was classroom observation checklist and others included a four-point Likert scale type teachers' questionnaire and closed ended student interview questions. Descriptive statistics, T-test and MANOVA were used to analyse classroom observations, whilst, the interviews data was analysed qualitatively in responses to themes and patterns of the research objectives. The questionnaires were analysed using descriptive statistics. The results revealed that some non-professional teachers surprisingly exhibited a higher and better PCK, in the individual PCK elements than some professional teachers. In knowledge of science curriculum organisation, Prof. Tr1 scored (84%) the best PCK whilst Non-prof. Tr6 scored (40%) the lowest PCK but Non-prof. Tr6 scored (62%) which was higher than three other professional science teachers. Comparatively, the professional science teachers generally exhibited a higher PCK than the non-professional science teachers. It was suggested that further research should be conducted to find out reasons some professional teachers exhibited very poor PCK whilst others exhibited better PCK on the issues investigated. It was recommended that both professional and non-professional science teachers be supported with in-service training programmes by school management to better their professional practices in their needful areas. Stakeholders in education should organise workshops and continuous professional development programmes for teachers, not for promotion purposes, but to improve teaching and learning.

Keywords: Content knowledge, contextual knowledge, pedagogical knowledge, pedagogical content knowledge, curriculum.

INTRODUCTION

Professional teacher training and certification are required before teachers are engaged to teach in the classroom at various levels of education system in Ghana. First degree from university, a teaching license, and mentorship have been the main requirements in some countries. Similarly, in Ghana, the colleges of education that awarded diploma certificates are upgraded to university colleges to award first degree for teacher trainees who successfully complete their teacher training programme. The National Teaching Council (NTC, 2018) implemented licensing of teachers to provide license for teachers who have completed their teacher training education and have passed the licensure exam.

Ghana Education Service (GES), a body responsible for teaching and learning in pre-tertiary and colleges of education employs professional and non-professional science teachers to teach various science subjects in Senior High Schools (SHSs) in Ghana. The non-professional teachers are untrained teachers, those who are academically prepared but non-professionally prepared for the classroom whilst professional teachers are trained teachers, those who are professionally trained, prepared, and equipped to teach in the classrooms of our Senior High Schools in Ghana (Buabeng et al., 2020; Cobbold, 2015).

Academic qualified teachers, have academic (content) knowledge in a particular field of study without professionally licensed teacher training. These individuals enrolled into the Universities and the Technical Universities with the aim of acquiring certificates that would help them secure well-paid jobs in other sectors of our economy. In contrast professional teachers obtained professional licensed teacher education and training which gives them skillful knowledge, competency and mastery, methods, and aptitude different from the liberal and widespread education. This is to account for the quality of teachers and teaching of science in Senior High Schools. These two groups of science teachers (professionals and non-professionals) are required to use the various instructional tools and methodologies needed for effective teaching and learning of science in their classrooms.

International Benchmark Assessment for Science indicated that Ghana have performed low in international benchmark assessments and have raised concerns over the quality of science teachers in our schools (Buabeng et al., 2014; Scholes et al., 2017; Smith, 2017; Zhu & Li, 2020). International Association for Evaluation of Educational Achievements in 2017 underscored poor teaching quality in science as a result of science teachers' poor pedagogical content knowledge as some of the factors contributing to the poor performance and achievement in science in Ghana.

Proficiency-based, performance-based, and standards-based science education has become necessary to see teaching of science as an interconnection of knowledge and understanding, skills and application, values and attitudes to raise learning standards as encapsulated in the National Teachers' Standards (NTS) handbook (MoE, 2018). An enhanced science teachers' professional qualification would result in an enhanced knowledge domains such as pedagogical content knowledge, pedagogical knowledge, content knowledge, contextual knowledge and skills required for professional effectiveness in science teaching and learning (Mupa & Chinooneka, 2015).

The objectives of the research study sought to investigate these professional and non-professional science teachers of Ghana Education Service (GES) found in Ghanaian Senior High Schools to determine their pedagogical content knowledge in some elements of Shulma PCK.

These include;

1. Investigate professional and non-professional science teachers' knowledge in curriculum organisation.
2. Assess professional and non-professional science teachers' knowledge of goals of science curriculum.
3. Determine the professional and non-professional Science teachers' knowledge of students understanding of science.

This would fulfill some gaps in literature, facilitate expansion and improvement of knowledge base in teaching, preparing teachers for the teaching job (pre-service) and continuous professional development for those employed (in-service). This would ensure competency-based approaches to instructional strategies and methodologies which would establish the interconnection between students' understanding of science, organisation of the science curriculum, and the goals and objectives of the science curriculum.

MATERIALS AND METHODS

The research followed various procedures taken into consideration all ethical research considerations. This adherence produced high quality reviews of literature related to pedagogical content knowledge of science teachers. The study considered published articles in some journals across the world. Some of these journals included; Journal of Contemporary Mathematics and Science Education, Journal of Physics: Conference series, Journal of Educational Evaluation and Policy analysis, American Journal of Educational Research, International Journal of Instruction, International Journal of Child Care and Education Policy, Journal of Research in Science Teaching, World journal of Education, and Journal of Curriculum and Teaching among others. Information was again sought from some database systems such as Online Libraries and Repositories, Academia.edu, Taylor and Francis, Elsevier, ResearchGate, ERIC, and Google Scholar. These and many others provided the basis for the following reviews and conceptual frameworks on teachers' pedagogical content knowledge.

Content Knowledge

Content Knowledge is a knowledge that science teachers possess on content/subject matter that their students learn. It is the knowledge that gives science teachers mastery and control in the subjects they teach. The knowledge contains teachers' understanding of scientific concepts, principles, theories, ideas, and curriculum organization, goals and objectives. The science teachers' knowledge of content includes knowledge on the attestations and evidence that lead to the discovery and establishment of scientific knowledge (Shulman, 1987) cited by (Roy & Bairagya, 2019; Kwakye Apau, 2017). It also establishes the relationship between theories, principles, and procedures of subject matter taught to students and their applications (Lee Shing et al., 2013).

The compositional structure of what teachers teach and what learners are expected to learn describes the content knowledge of the teacher. According to Ozden (2008) cited by (Filgona et al., 2020), content knowledge consists of concepts, principles, interconnections, procedures, and applications expected of students to learn in a particular science subject or field of study in schools. Through science teachers' content knowledge, they are able to explain the foundational basis for every theory, principles, processes, and applications that they teach to science students. In view of this, Shulman (1986) and Kilic (2009) cited by (Filgona et al., 2020) argued that a teacher must know why things happen and not just that something happen. Science teachers are encouraged to through content knowledge to integrate 'what' they teach with 'why' they teach such concepts in the various science disciplines. A mere awareness of a fact or theory is not enough for a science teacher until he or she discovers the deepest underlying principles of that theory. Blazar & Kane (2016) opined that, interplay of a teacher 'knowing what' and 'knowing why' some science concepts are taught provide an efficient ground for science students' higher academic achievement. A science teacher's inability to integrate the two ideologies would provide grounds for students' misconception and misinterpretation of facts and ideas (Blazar & Kane, 2016). These constitute parts of the qualities and characteristics of a professional science teacher

Pedagogical Knowledge

It is one of the important knowledge domains of professional science teachers. It consists of a master plan and practices of how a particular science concept is taught, and how to make understanding easier for science students to appreciate (Timostuk, 2015; Roy & Roy, n.d.). Odunga & Nganzi (n.d.) describes pedagogical knowledge as a specialised set of knowledge through which science teachers synthesize productive and conducive teaching and learning environment to accommodate the individual differences and learning needs of each student.

There are many science teachers, rich in subject matter/content knowledge, but are ineffective in communicating such knowledge for their students to understand making basic scientific concepts difficult for students to appreciate (Adnot et al., 2017; Filgona et al., 2020). Pedagogical approach is the backbone of effective teaching. The approach used by a teacher would determine the success and failure of the outcome.

According to Heibert (2003) as cited in (Filgona et al., 2020) in the absence of pedagogical knowledge, when traditional approach to teaching was applied, deficiencies in students' academic achievements were recorded. This indicated that content knowledge of the teacher without the pedagogical knowledge would not promote meaningful understanding of content by learners.

Contextual Knowledge

It is described as 'knowledge in context' within which teaching and learning take place (Kompa, 2014). This is a knowledge component that has been overlooked by many teachers and stakeholders in Education sector. It includes science teachers' knowledge of emerging technologies and their applications in the sciences, knowledge of the school, its mission and objectives, knowledge of the community in which the school is located, knowledge of the district/municipal/metropolitan, and national policies and educational policies in which the school operate (Mishra, 2019). Science teachers with deep contextual knowledge would have advantage to function effectively over their counterparts who overlook it (Lotulung, 2018). According to Suryawati & Osman (2018), contextual knowledge approach to teaching science is the main brain behind the Constructivist approach to teaching and learning. A learning philosophy that strongly discourage learning as one's ability to memorise concepts.

It is a knowledge base that establishes the relationship between what students learn and their environment. Contextual teaching and learning will provide connection between knowledge gained by students and real-life situations in the environment (Chaeroh et al., 2021).

Pedagogical Content Knowledge

The blend of content knowledge (CK), pedagogical knowledge (PK) and contextual knowledge (XK) by the science teacher to form a set of competencies, relational understanding and critical reasoning in a science classroom during instruction is referred to as pedagogical content knowledge (Shulman, 1987, p. 8) cited by (Lee Shing et al., 2013). The combine application of CK and PK within the contextual knowledge produces a professional quality of a teacher known as pedagogical content knowledge (PCK). It was however advised that, content knowledge and pedagogical knowledge be treated as separate domains before integration. It is an integration of what to teach and how to teach it.

According to Armstrong (2015) it is the successful way through which a science teachers teach certain scientific concepts with ease whereas other people may find them so challenging. It enables the science teacher to construct and present ideas, theories, and facts of a scientific concept in a manner that promote students learning and understanding. This knowledge provides the basis for the science teachers' knowledge of students' understanding of science, curriculum objectives and goals, knowledge of science teaching and assessment, and pedagogy. It is not an easy task to measure PCK of a teacher since its determination over the years has proven uneasy, compelling researchers to employ both data and methods triangulation, which are time consuming, but provide the researcher the ability to gather multiply source data (Alimuddin et al., 2020). The conceptual views of the various elements of PCK are further illustrated under the conceptual framework in this study. Science teacher are only able to breakdown their concepts through their PCK (Alimuddin et al., 2020).

Professionalism in Teaching

Teacher professionalism has been tackled and discussed extensively by several scholars in education. Many viewed it in terms of teachers' pedagogical content knowledge, social interaction, personal management and conduct, and professional display of competences. Whether or not teachers display their professional dispositions can best be seen in the classroom since that is the place where major component of teaching and learning take place. For teachers to meet all professional dispositions and exhibit professionalism in teaching, (Kareva, n.d.; Khan et al., 2017) opined that, government must focus on improving educational policies and other conditions of service for teachers. There should also be improvement in teacher education to provide effective teacher training programmes of high standards. The teaching profession should be raised to high standards and benchmarks of competitive working environment and favourable conditions of service. This would help teachers as expected of them to achieve professionally qualified foundation necessary for classroom instruction.

The concept of teacher professionalism is often viewed in several angles. However, this article focused on teacher professionalism in teaching with much focus and emphasis on the classroom. Science teachers' exhibition of professionalism in teaching would encapsulate their knowledge of science teaching, knowledge of assessment in science, knowledge of science curriculum and its goals and knowledge of students' understanding of science. According to Shulman (1986a), these are referred to as pedagogical content knowledge orientation to science teaching. Therefore, professionalism in teaching can be referred to as science teachers, PCK. Teacher professionalism must indicate a professional development trajectory along the growing and demanding needs of learners, society and the nation. In view of this, many scholars referred to teacher professionalism as teacher professional development. That is, professional teachers ensure new era of education through their innovative approaches to meet the needs of learners with diverse learning abilities and societies with diverse needs.

The components of PCK and orientation of PCK to science teaching is illustrated under the conceptual framework of this study. The professional science teacher must be a master in pedagogical content knowledge of topics to teach.

Pedagogical Content Knowledge Model for Science Teaching

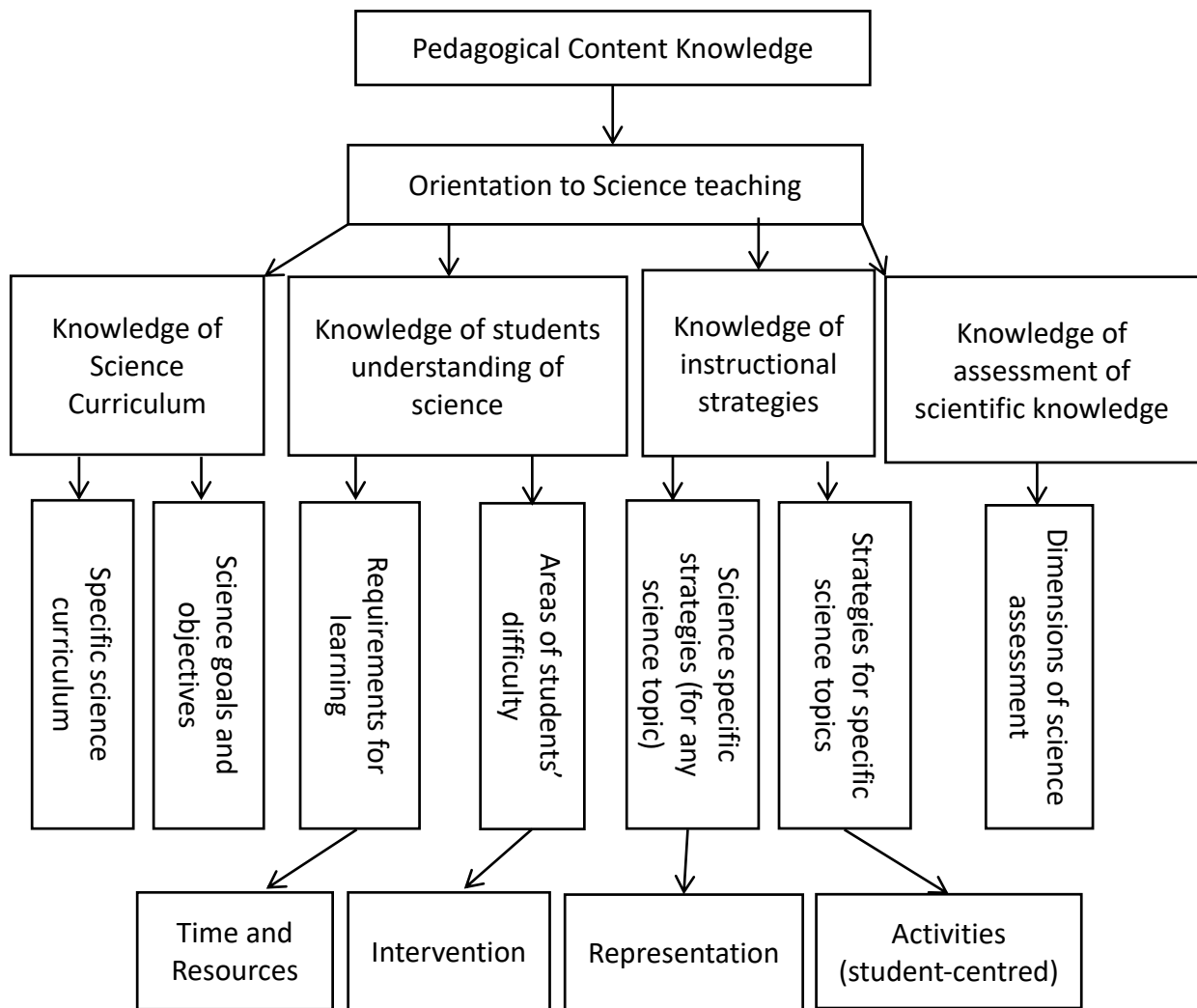

Fig. 1: Pedagogical Content Knowledge Model for Science Teaching (Shulman, 1986)

Integration of Knowledge Domains of Science Teachers

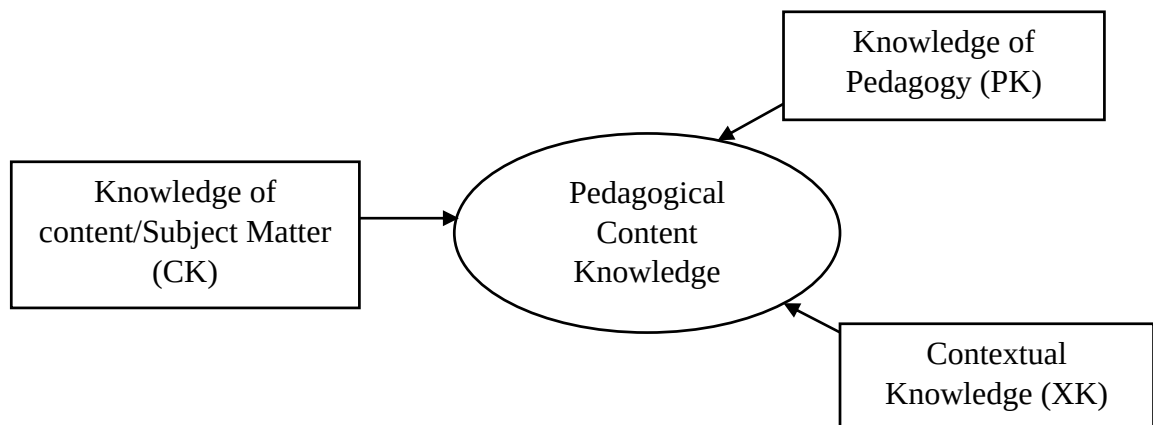

Fig 2: Integration of Knowledge Domains of Science Teachers (Roy & Bairagya, 2019; Shulman, 1986)

It was therefore curious to find out whether the professional science teachers and the non-professional science teachers would exhibit similar or same PCK required in teaching science at the pre-tertiary level

in Ghana. Would non-professional teachers exhibit the needed meaningful and effective teaching and demonstrate high level of intelligence, skills and knowledge in line with pedagogical delivery of the items investigated? (Guerriero, 2019).

METHODS

Comparative Multi-Case Study Design was adopted for the study. The design helped in the analysis and synthesis of the similarities, differences and patterns on professional and non-professional science teachers' pedagogical content knowledge (PCK) (Dilworth, 2019). The target population for the study included 12 science teachers. This included six (6) professionals and six (6) non-professionals in three SHSs in Northern Region, Ghana. 150 students of the teachers were selected to validate the teachers' characteristics on the objectives of the study. The main data collection instrument was classroom observation checklist which was supported by questionnaires and interviews for data collection. Validity (face, content and construct) was ascertained by the thesis supervisor. Reliability was ascertained through Cronbach Alpha statistics using data from pilot testing (0.81) and 0.84 from the actual data.

DATA COLLECTION PROCEDURE

The classroom observation of lessons was conducted by experts using the classroom observation checklist. It contained items which assessed teachers' knowledge on science curriculum organisation, goals of science, and students' understanding of science. Questionnaire (four Likert-scale questionnaire) and interviews (closed ended student-interview questions) were later administered to gather data from teachers and students on the teachers' PCK. This was done to validate the experts data gathered from the classroom observation.

FINDINGS AND DISCUSSIONS

The observation checklists consisted of five scaled options to each question item and were scored on: Poor (1), Satisfactory (2) Good (3), Very good (4), Excellent (5). The highest or best score for each item on the PCK elements was 5 whilst the lowest and worst score was 1. Each of the PCK elements investigated (knowledge of science curriculum organisation, knowledge of goals of science, and knowledge of students' understanding of science) contained ten (10) question items for a total score of 50. The PCK elements scores for the twelve (12) professional and non-professional science teachers and the converted percentage scores were shown in Table 1.

Table 1: Professional and Non-professional Science Teachers' Scores on exhibition of the investigated elements of PCK during classroom observation

Elements of PCK	Prof. Tr1	Prof. Tr2	Prof. Tr3	Prof. Tr4	Prof. Tr5	Prof. Tr6	Non-prof Tr1	Non-prof. Tr2	Non-prof. Tr3	Non-prof. Tr4	Non-prof. Tr5	Non-prof. Tr6
Knowledge of Science Curriculum Organisation	42 (84%)	36 (72%)	25 (50%)	29 (58%)	39 (78%)	22 (44%)	31 (62%)	28 (56%)	23 (46%)	21 (42%)	24 (48%)	20 (40%)
Knowledge of Goals of Science Curriculum	33 (66%)	41 (82%)	26 (52%)	25 (50%)	31 (62%)	24 (48%)	22 (44%)	26 (52%)	23 (46%)	22 (44%)	15 (30%)	26 (52%)
Knowledge of Students' Understanding of Science	39 (78%)	37 (74%)	22 (44%)	26 (52%)	25 (50%)	16 (32%)	10 (20%)	22 (44%)	19 (38%)	25 (50%)	20 (40%)	24 (48%)

Source: 2022 Research Data

Professional and non-professional science teachers' knowledge of science curriculum organisation

Table 2 showed the trend of best to worst exhibited knowledge of science teaching by the science teachers. Professional teacher 1 (Prof. Tr1) obtained the highest/best PCK score (84%) in knowledge of science curriculum organisation. Professional teacher 5, (Prof. Tr5), exhibited the second best/highest PCK score (78%) in knowledge of science curriculum organisation and was followed by professional teacher 2, (Prof. Tr2) (72%). Interestingly, Non-Professional teacher 1, (Non-prof. Tr1), who had no professional teacher education training at the time of the data collection, scored (62%) higher/better PCK in knowledge of science curriculum organisation than Prof. Tr3, Prof. Tr4, and Prof. Tr6. It was concluded that Prof. Tr1 exhibited the best PCK in teachers' knowledge of science curriculum organisation, and Non-prof. Tr6 had (40%) the lowest/worst PCK in knowledge of science curriculum organisation.

Table 2: Professional and Non-professional Science Teachers' PCK Scores in Knowledge of Science Curriculum Organisation

Element of PCK	Prof. Tr1	Prof. Tr5	Prof. Tr2	Non-prof. Tr. 1	Prof. Tr4	Non-prof. Tr. 2	Prof Tr3	Non-prof. Tr5	Non-prof. Tr3	Prof. Tr6	Non-prof. Tr4	Non-prof. Tr6
Knowledge of Science Curriculum Organisation	42 (84%)	39 (78%)	36 (72%)	31 (62%)	29 (58%)	28 (56%)	25 (50%)	24 (48%)	23 (46%)	22 (44%)	21 (42%)	20 (40%)

Source: 2022 Research Data

Professional and non-professional science teachers' knowledge of goals of science curriculum

Table 3 showed the trend of best to worst exhibited Knowledge of Goals of Science Curriculum by the science teachers. The findings from Table 3 indicated that Prof. Tr2 scored a highest/best PCK (82%) in teachers' knowledge of goals of science curriculum. Prof. Tr1 obtained the second-best score (66%) and was followed by Prof. Tr5 with the third higher PCK score (62%). Non-prof. Tr2 and Non-prof. Tr2 without professional teacher training exhibited the fourth best PCK score (52%) with Prof. Tr3 in knowledge of goals of science curriculum, which was higher/better than those of Prof. Tr4 and Prof. Tr6 who obtained 50% and 48% respectively. Non-prof. Tr5 exhibited the worst PCK scores in knowledge of goals of science curriculum and this could be that the teacher was not trained and therefore lack the requisite knowledge in goals of science curriculum.

Table 3: Professional and Non-professional Science Teachers' PCK Scores in Knowledge of Science Assessment.

Element of PCK	Prof. Tr2	Prof. Tr1	Prof. Tr5	Prof. Tr3	Non-prof. Tr2	Non-prof. Tr6	Prof Tr4	Prof. Tr6	Non-prof. Tr3	Non-prof. Tr1	Non-prof. Tr4	Non-prof. Tr5
Knowledge of Goals of Science Curriculum	41 (82%)	33 (66%)	31 (62%)	26 (52%)	26 (52%)	26 (52%)	25 (50%)	24 (48%)	23 (46%)	22 (44%)	22 (44%)	15 (30%)

Source: 2022 Research Data

Professional and non-professional science teachers' knowledge of students, understanding of science

Table 4 showed the trend of best to worst exhibited Knowledge of Students' Understanding of Science by the science teachers. Findings from Table 4 revealed that Prof. Tr1 exhibited the highest/best score of 78%. Prof. Tr2 obtained the second-best score (74%) and was followed by Prof. Tr4 with the third highest score of 52%. Again, Non-prof. Tr4 and Prof. Tr5 exhibited the same PCK score (50%) in knowledge of Senior High school science students' understanding of science. Non-prof. Tr4 exhibited a higher/better Knowledge of Students' Understanding of Science than Prof. Tr3 and Prof. Tr6 with scores of 44% and 32% respectively. Non-prof. Tr1 was amongst those who exhibited the worst PCK scores in Knowledge of Science Contents and Related Teaching.

Table 4: Professional and Non-professional Science Teachers' PCK Scores in Knowledge of Students' Understanding of Science

Element of PCK	Prof. Tr1	Prof. Tr2	Prof. Tr4	Non-prof. Tr4	Prof. Tr5	Non-prof. Tr6	Prof. Tr3	Non-prof. Tr2	Non-prof. Tr5	Non-prof. Tr3	Prof. Tr6	Non-prof. Tr1
Knowledge of Goals of Science Curriculum	39 (78%)	37 (74%)	26 (52%)	25 (50%)	25 (50%)	24 (48%)	22 (44%)	22 (44%)	20 (40%)	19 (38%)	16 (32%)	10 (20%)

Source: 2022 Research Data

Professional and Non-professional Science Teachers Overall PCK Scores in Knowledge of Science Curriculum Organisation, Knowledge of Goals of Science Curriculum, and Knowledge of Students' Understanding of Science.

Comparing the overall performance of the professional and non-professional science teachers, the professional science teachers generally exhibited a higher PCK than the non-professional science teachers. Prof. Tr1 and Prof. Tr2 obtained the highest/best overall PCK score of 76%. This was followed by Prof. Tr5 and Prof. Tr4 who obtained average PCK scores of 63.3% and 53.3% respectively. Non-prof. Tr2 surprisingly obtained the fifth best PCK score of 51% which was higher than the scores of Prof. Tr3 with an average score (49%) and Prof. Tr6 who obtained an average score of 41.3%. Non-prof. Tr6 recorded the lowest PCK score (39.3%).

Table 5: Professional and Non-professional Science Teacher Overall PCK Scores

Teacher	Prof. Tr1	Prof. Tr2	Prof. Tr5	Prof. Tr4	Non-prof. Tr2	Prof. Tr3	Non-prof. Tr6	Non-prof. Tr4	Non-prof. Tr3	Non-prof. Tr1	Prof. Tr6	Non-prof. Tr5
PCK Score	114 (76%)	114 (76%)	95 (63.3%)	80 (53.3%)	76 (51%)	73 (49%)	70 (47%)	68 (45.3%)	65 (43.3%)	63 (42%)	62 (41.3%)	59 (39.3%)

Source: 2022 Research Data

Responses from teachers' own questionnaires and Students' interview Questions on Teachers' PCK

Analysis on the Likert-scale questionnaires for the teachers consisted of four answer options to each question: Strongly disagree (1), Disagree (2), Agree (3), and Strongly agree (4) was done to confirm or otherwise of the findings on classroom main instrument. Tables 6 and 7 showed the results of the findings. Ranges were determined and coded as shown for interpretation of the results. That is, range = (higher value of the codes) – (lower value of the codes), $4 - 1 = 3$. Dividing the range by the higher code, $\frac{3}{4} = 0.75$. The 0.75 was added to the codes to determine the lower and upper limits for each response category. That is;

- Strongly disagree: $1 - 1.75$
- Disagree: $>1.75 - 2.50$
- Agree: $>2.50 - 3.25$
- Strongly agree: $>3.25 - 4$.

From Table 6 and 7, the teachers and their students agreed that the professional and non-professional science teachers have very high knowledge of goals of science curriculum and knowledge of students' understanding of science. They disagreed that the professional and non-professional science teachers do not have knowledge in science curriculum organization since the questionnaire items were negatively worded. The data results from the classroom observation, which was conducted by experts however, proved otherwise.

Table 6: Responses from Students' interview Questions on Teachers' PCK

Elements of PCK	Prof. Tr1	Prof. Tr2	Prof. Tr3	Prof. Tr4	Prof. Tr5	Prof. Tr6	Non-prof Tr1	Non-prof. Tr2	Non-prof. Tr3	Non-prof. Tr4	Non-prof. Tr5	Non-prof. Tr6
Knowledge of Science Curriculum Organisation	2.106	2.006	2.106	2.103	2.104	2.106	2.126	2.106	2.006	2.100	2.116	2.102
Knowledge of Goals of Science Curriculum	2.838	2.938	2.838	2.838	2.836	2.838	2.738	2.838	2.808	2.883	2.838	2.858
Knowledge of Students' Understanding of Science	3.074	3.174	3.074	3.071	3.075	3.070	3.075	3.074	3.060	3.061	3.054	3.073

Source: 2022 Research Data

Table 7: Responses from Teachers Questionnaires on their PCK

Elements of PCK	Professional Science Teachers (6)	Non-professional Science Teachers (6)
Knowledge of Science Curriculum Organisation	1.851	1.866
Knowledge of Goals of Science Curriculum	2.987	2.987
Knowledge of Students' Understanding of Science	3.672	3.877

Source: 2022 Research Data

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The data from the three data collection instruments have revealed fascinating results. Comparatively, the professional science teachers on average performed higher than the non-professional science teacher. However, some non-professional science teachers who had no professional teacher training education exhibited a best PCK than some professional science teachers who have been through professional teacher training education. To those professional science teachers, has the professional training not made any impart in their knowledge delivery?

The study recommends that; further research should be conducted to find out reasons why some professional teachers exhibited very poor PCK on issues investigated. Further research should be conducted to find out reasons why some professional teachers exhibited very high PCK on issues investigated. At the in-service level, school management should periodically organise seminars and workshops for teachers to be trained on modern methods of teaching science. Teacher education and training institutions should place much emphasis on pedagogical training of their trainees. Science teachers should modify the general science curriculum and its goals into a localised curriculum that would address the needs of the learners' locality.

REFERENCES

- Abo, M., Rashid, H., Zulfikar, S., & Bhutto, A. (2018). *Effects of Teacher's Behavior on Academic Performance of Students Learning Styles and Teaching Styles: The nexus View project*. <https://www.researchgate.net/publication/325248514>
- Abukari, M. A., Bayuo, J., Alagbela, A. A., & Bornaa, C. S. (2022). Pedagogical Content Knowledge of Science Tutors and Its Influence on Their Trainees. *Contemporary Mathematics and Science Education*, 3(1), 22. <https://doi.org/10.30935/conmaths/xxxx>
- Adi Putra, M. J., Widodo, A., & Sopandi, W. (2017). Science Teachers' Pedagogical Content Knowledge and Integrated Approach. *Journal of Physics: Conference Series*, 895(1). <https://doi.org/10.1088/1742-6596/895/1/012144>

- Adiyia, M., & Ashton, W. (2017). *COMPARATIVE RESEARCH*. www.brandonu.ca/rdi.
- Adnot, M., Dee, T., Katz, V., & Wyckoff, J. (2017). Teacher Turnover, Teacher Quality, and Student Achievement in DCPS. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 39(1), 54–76. <https://doi.org/10.3102/0162373716663646>
- Adu-Yeboah, C., & Kwaah, C. Y. (2018). Preparing Teacher Trainees for Field Experience: Lessons From the On-Campus Practical Experience in Colleges of Education in Ghana. *SAGE Open*, 8(4). <https://doi.org/10.1177/2158244018807619>
- Ali, S., Haider, Z., Munir, F., Khan, H., & Ahmed, A. (2013). Factors Contributing to the Students' Academic Performance: A Case Study of Islamia University Sub-Campus. *American Journal of Educational Research*, 1(8), 283–289. <https://doi.org/10.12691/education-1-8-3>
- Alimuddin, Z., Tjakraatmadja, J. H., & Ghazali, A. (2020). Developing an instrument to measure pedagogical content knowledge using an action learning method. *International Journal of Instruction*, 13(1), 425–444. <https://doi.org/10.29333/iji.2020.13128a>
- Alkiş Küçükaydin, M., & Uluçinar Sağır, Ş. (2016). An Investigation of Primary School Teachers' PCK towards Science Subjects Using an Inquiry-Based Approach *. In *International Electronic Journal of Elementary Education* (Vol. 9, Issue 1).
- Amin, M. (2014). What Makes Teachers Of EFL Professional Or Unprofessional. *Jurnal Pendidikan Humaniora*, 294(4), 294–303. <http://journal.um.ac.id/index.php/jph>
- Armstrong, P. (2015). Teacher characteristics and student performance: An analysis using hierarchical linear modelling. In *South African Journal of Childhood Education* | (Vol. 5, Issue 2).
- Arthur, J., Davison, J., & Lewis, M. (n.d.). *Professional Values and Practice*.
- Aryati, S. N. (n.d.). *TEACHERS' TECHNOLOGICAL PEDAGOGICAL CONTENT KNOWLEDGE (TPACK) IN TEACHING EFL LEARNERS DURING COVID-19 PANDEMIC (A Comparative Study between Rural & Urban Teachers) THESIS Submitted in Partial Fulfillment of Requirements in Achieving a Bachelor of Education Degree In Study Program of English Education*.
- Asare, K. B., & Nti, S. K. (2014). Teacher education in ghana: A contemporary synopsis and matters arising. *SAGE Open*, 4(2). <https://doi.org/10.1177/2158244014529781>
- Bautista, A., Ng, S. C., Muñoz, D., & Bull, R. (2016). Learning areas for holistic education: kindergarten teachers' curriculum priorities, professional development needs, and beliefs. *International Journal of Child Care and Education Policy*, 10(1). <https://doi.org/10.1186/s40723-016-0024-4>
- Bayram-Jacobs, D., Henze, I., Evagorou, M., Shwartz, Y., Aschim, E. L., Alcaraz-Dominguez, S., Barajas, M., & Dagan, E. (2019). Science teachers' pedagogical content knowledge development during enactment of socioscientific curriculum materials. *Journal of Research in Science Teaching*, 56(9), 1207–1233. <https://doi.org/10.1002/tea.21550>
- Bhardwaj, P. (2019). Types of sampling in research. *Journal of the Practice of Cardiovascular Sciences*, 5(3), 157. https://doi.org/10.4103/jpcs.jpcs_62_19
- Blazar, D., & Kane, T. (2016). *Teacher and Teaching Effects on Students' Academic Performance, Attitudes, and Behaviors: Extensions of the Literature*.
- Brehm, B., Breen, P., Brown, B., Long, L., Smith, R., Wall, A., & Warren, N. S. (2006). An interdisciplinary approach to introducing professionalism. *American Journal of Pharmaceutical Education*, 70(4). <https://doi.org/10.5688/aj700481>
- Brown, A. W., Kaiser, K. A., & Allison, D. B. (2018). Issues with data and analyses: Errors, underlying themes, and potential solutions. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 115(11), 2563–2570. <https://doi.org/10.1073/pnas.1708279115>
- Bruns, B., de Gregorio, S., & Taut, S. (2016). *FINAL Measures of Effective teaching in developing countries - Bruns De Gregorio and Taut final*. www.riseprogramme.org

- Buabeng, I., Aquinas Ossei-Anto, T., & Ampiah, J. G. (2014). An Investigation into Physics Teaching in Senior High Schools. *World Journal of Education*, 4(5). <https://doi.org/10.5430/wje.v4n5p40>
- Buabeng, I., Ntow, F. D., & Otami, C. D. (2020a). Teacher Education in Ghana: Policies and Practices. *Journal of Curriculum and Teaching*, 9(1), 86. <https://doi.org/10.5430/jct.v9n1p86>
- Buabeng, I., Ntow, F. D., & Otami, C. D. (2020b). Teacher Education in Ghana: Policies and Practices. *Journal of Curriculum and Teaching*, 9(1), 86. <https://doi.org/10.5430/jct.v9n1p86>
- Canals, L. (2017). Instruments for gathering data. In *Qualitative approaches to research on plurilingual education / Enfocaments qualitius per a la recerca en educació plurilingüe / Enfoques cualitativos para la investigación en educación plurilingüe* (pp. 390–401). Research-publishing.net. <https://doi.org/10.14705/rpnet.2017.emmd2016.637>
- Casteel, A., & Bridier, N. L. (2021). Describing populations and samples in doctoral student research. *International Journal of Doctoral Studies*, 16, 339–362. <https://doi.org/10.28945/4766>
- Ceria, E. T. (2021). Effects of Classroom Observation of Parents to the Performance of Pupils. *International Journal of Multidisciplinary: Applied Business and Education Research*, 2(1), 24–29. <https://doi.org/10.11594/ijmaber.02.01.04>
- Chaeroh, M., Slamet, S. Y., & Kurniawan, S. B. (2021). *Application of Contextual Teaching and Learning Models Based on Creative Thinking in Elementary Schools*.
- Cobbold, C. (2015). *Journal of Education and Practice* www.iiste.org ISSN (Vol. 6, Issue 6). Online. www.iiste.org
- Creasy, K. L. (2015a). Defining Professionalism in Teacher Education Programs. In *Journal of Education & Social Policy* (Vol. 2, Issue 2). <http://www.sru.edu/academics/colleges/education/Documents/20142015%20Student%20Teaching%20Ha>
- Creasy, K. L. (2015b). *Fostering a Culture of Professionalism in Teacher Preparation Programs*. 4(4), 2334–2978. <https://doi.org/10.15640/jehd.v4n4a4>
- Darling-Hammond, L., & Baratz-Snowden, J. (n.d.). *A Good Teacher in Every Classroom*.
- Darling-Hammond, L., Flook, L., Cook-Harvey, C., Barron, B., & Osher, D. (2020). Implications for educational practice of the science of learning and development. *Applied Developmental Science*, 24(2), 97–140. <https://doi.org/10.1080/10888691.2018.1537791>
- Dawadi, S., Shrestha, S., & Giri, R. A. (2021). Mixed-Methods Research: A Discussion on its Types, Challenges, and Criticisms. *Journal of Practical Studies in Education*, 2(2), 25–36. <https://doi.org/10.46809/jpse.v2i2.20>
- Dilworth, R. (2020). Comparative case study methods in urban political development. *Social Sciences*, 9(10), 1–12. <https://doi.org/10.3390/socsci9100183>
- Education-Act-778*. (n.d.).
- Etikan, I. (2016). Comparison of Convenience Sampling and Purposive Sampling. *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*, 5(1), 1. <https://doi.org/10.11648/j.ajtas.20160501.11>
- Evens, M., Elen, J., & Depaepe, F. (2017). Effects of Opportunities to Learn in Teacher Education on the Development of Teachers' Professional Knowledge of French as a Foreign Language. *Journal of Advances in Education Research*, 2(4). <https://doi.org/10.22606/jaer.2017.24007>
- Ewing, R., Tian, G., Park, K., Sabouri, S., Stinger, P., & Proffitt, D. (2019). Comparative case studies: trip and parking generation at Orenco Station TOD, Portland Region and Station Park TAD, Salt Lake City Region. *Cities*, 87, 48–59. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2018.12.020>
- Faisal, J. (n.d.). *AN ANALYSIS OF ENGLISH TEACHERS' PEDAGOGICAL COMPETENCE (A Descriptive Study at SMK Muhammadiyah 2 Bontoala Makassar)*.

- Fakhrutdinova, A. V., Ziganshina, M. R., Mendelson, V. A., & Chumarova, L. G. (2020). Pedagogical competence of the high school teacher. *International Journal of Higher Education*, 9(8), 84–89. <https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n8p84>
- Farquhar, J., Michels, N., & Robson, J. (2020). Triangulation in industrial qualitative case study research: Widening the scope. *Industrial Marketing Management*, 87, 160–170. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2020.02.001>
- Filgona, J., Jacob, F., John, S., & Gwany, D. M. (n.d.). *TEACHERS' PEDAGOGICAL CONTENT KNOWLEDGE AND STUDENTS' ACADEMIC ACHIEVEMENT: A THEORETICAL OVERVIEW* Curriculum and instructions View project Teacher-Related Variables as Predictors of Attitude and Academic Achievement in Geography of Senior Secondary School Students in Adamawa State, Nigeria View project *TEACHERS' PEDAGOGICAL CONTENT KNOWLEDGE AND STUDENTS' ACADEMIC ACHIEVEMENT: A THEORETICAL OVERVIEW*. <https://www.researchgate.net/publication/344199882>
- Florence, F. (2019). *Educational Research and Reviews Teachers' pedagogical competence as determinants of students' attitude towards basic science in South West Nigeria*. 14(18), 655–660. <https://doi.org/10.5897/ERR2019.3761>
- Flores, M. A., Santos, P., Fernandes, S., & Pereira, D. (2014). Pre-service teachers' views of their training: Key issues to sustain quality teacher education. *Journal of Teacher Education for Sustainability*, 16(2), 39–53. <https://doi.org/10.2478/jtes-2014-0010>
- Francisco Vargas-Madriz, L., & Nocente, N. (n.d.). *From "it wasn't that helpful" to "it was really good:" Proportion of Online to Face-to-Face Components and Student Experiences with Blended Learning*.
- Funa, A. A., & Talaue, F. T. (2021). Constructivist learning amid the Covid-19 pandemic: Investigating students' perceptions of biology self-learning modules. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 20(3), 250–264. <https://doi.org/10.26803/ijlter.20.3.15>
- Ghana 2016 National Education Assessment Report of Findings Ministry of Education Ghana Education Service National Education Assessment Unit Ghana 2016 National Education Assessment Report of Findings Ghana 2016 National Education Assessment: Report of Findings. (n.d.).
- Goodrick, D. (2014). *Comparative Case Studies*. www.unicef-irc.org
- Grudnoff, L., Haigh, M., Hill, M., Cochran-Smith, M., Ell, F., & Ludlow, L. (2017). Teaching for equity: insights from international evidence with implications for a teacher education curriculum. *Curriculum Journal*, 28(3), 305–326. <https://doi.org/10.1080/09585176.2017.1292934>
- Hande, H. S., Kamath, S. R., & D'Souza, J. (2014). Students' Perception of Effective Teaching Practices in a Medical School. *Education in Medicine Journal*, 6(3). <https://doi.org/10.5959/eimj.v6i3.247>
- Harrison, H., Birks, M., Franklin, R., & Mills, J. (n.d.). *Case Study Research: Foundations and Methodological Orientations*. <http://www.qualitative-research.net/>
- Heale, R., & Forbes, D. (2013). Understanding triangulation in research. In *Evidence-Based Nursing* (Vol. 16, Issue 4, p. 98). <https://doi.org/10.1136/eb-2013-101494>
- Hidayati, I. S., Amin, M., & Lestari, Y. B. (2021). *A Study on Teacher Strategies in Teaching Speaking and Reading Comprehension Skills: A Case Study at SMAN 8 Mataram*.
- Honorene, J. (n.d.). *UNDERSTANDING THE ROLE OF TRIANGULATION IN RESEARCH*. 4(6), 31. www.srjis.com
- Huber, S. G., & Skedsmo, G. (2016). Assessment in education—from early childhood to higher education. In *Educational Assessment, Evaluation and Accountability* (Vol. 28, Issue 3, pp. 201–203). Springer Netherlands. <https://doi.org/10.1007/s11092-016-9245-x>
- Ibrahim, M. (2015). The Art of data analysis. In *Journal of Allied Health Sciences Pakistan* (Issue 1).

- Iserbyt, P., Ward, P., & Li, W. (2017). Effects of improved content knowledge on pedagogical content knowledge and student performance in physical education. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 22(1), 71–88. <https://doi.org/10.1080/17408989.2015.1095868>
- Jaiswal, R. (n.d.). *Knowledge and teaching: Foundations of the new reform*.
- Jilcha Sileyew, K. (2020). Research Design and Methodology. In *Cyberspace*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.85731>
- Johnston-Parsons, M., Bruce, B., Hug, B., Ndimande, B., Kline, C., Georgeoff, P. J., Mcinerney, W., & Hopkins, J. (2011). *School of Education Lumen Research Institute 2018-present Senior Fellow Indiana Wesleyan University*. Associate Professor. www.edprofessor.com
- Joshi, K. D., Gnawali, L., Giri, R. A., Mayer, D., & Dixon, M. (2022). Needs, Interests, Enablers and Barriers to Professional Development: Findings from the Nepalese EFL Teachers. *International Journal of English Language Teaching*, 9(1), 25. <https://doi.org/10.5430/ijelt.v9n1p25>
- Julie Gess-Newsome, J. A. T. J. C. A. L. G. C. D. W. & M. A. M. S. (2019). (n.d.). *Teacher pedagogical content knowledge, practice, and student achievement*.
- Kareva, V. (n.d.). The Influence of Classroom Communication on Students' Commitment to the University. *European Scientific Journal December Edition*, 7(26).
- Keller, M. M., Neumann, K., & Fischer, H. E. (2017). The impact of physics teachers' pedagogical content knowledge and motivation on students' achievement and interest. *Journal of Research in Science Teaching*, 54(5), 586–614. <https://doi.org/10.1002/tea.21378>
- Khan, A., Pakistan, K., Khan, S., Syed, Z.-U.-I., & Khan, M. (2017). *Journal of Education and Practice* www.iiste.org ISSN (Vol. 8, Issue 1). Online. <http://www.communicationskillsworld.com/communicationskillsforteachers.html>
- Kind, V. (2009). Pedagogical content knowledge in science education: Perspectives and potential for progress. *Studies in Science Education*, 45(2), 169–204. <https://doi.org/10.1080/03057260903142285>
- Kompa, N. (2014). *Knowledge in Context Contextualism View project Inner Speech View project*. <https://doi.org/10.4453/rifp.2014.0005>
- Kramer, P. A. (2003). *The ABC's of Professionalism*.
- Kultsum, U. (2017). *The Concept of Pedagogical Content Knowledge (PCK): Recognizing the English Teachers' Competences in Indonesia*.
- Kumar, V., & Sangti, S. (n.d.). *Professionalism in Teaching*.
- Kwakye Apau, S. (2017). *Journal of Education and Practice* www.iiste.org ISSN (Vol. 8, Issue 10). Online. www.iiste.org
- Lamas, H. A. (2015). School Performance. *Propósitos y Representaciones*, 3(1), 351–386. <https://doi.org/10.20511/pyr2015.v3n1.74>
- Lauermann, F., & König, J. (2016). Teachers' professional competence and wellbeing: Understanding the links between general pedagogical knowledge, self-efficacy and burnout. *Learning and Instruction*, 45, 9–19. <https://doi.org/10.1016/J.LEARNINSTRUC.2016.06.006>
- Lee Shing, C., Mohd Saat, R., Heng Loke, S., Pendidikan Guru Kampus Tun Abdul Razak, I., & Chien, S. (2013). *The Knowledge of Teaching-Pedagogical Content Knowledge (PCK)*. www.moj-es.net
- Lodge, J. M., Kennedy, G., Lockyer, L., Arguel, A., & Pachman, M. (2018). Understanding Difficulties and Resulting Confusion in Learning: An Integrative Review. In *Frontiers in Education* (Vol. 3). Frontiers Media S.A. <https://doi.org/10.3389/feduc.2018.00049>
- Lotulung, C. F. (2018). Effectiveness of Learning Method Contextual Teaching Learning (CTL) for Increasing Learning Outcomes of Entrepreneurship Education. In *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology* (Vol. 17, Issue 3).

- Loughran, J., Milroy, P., Berry, A., Gunstone, R., & Mulhall, P. (2001). Documenting science teachers' pedagogical content knowledge through PaP-eRs. *Research in Science Education*, 31(2), 289–307. <https://doi.org/10.1023/A:1013124409567>
- M., O. I. (2018). Teachers' Characteristics as Determinants of Their Attitude towards Continuous Assessment Practices. *American Journal of Educational Research*, Vol. 6, 2018, Pages 1351-1355, 6(10), 1351–1355. <https://doi.org/10.12691/EDUCATION-6-10-3>
- Majid, U. (2018). Research Fundamentals: Study Design, Population, and Sample Size. *Undergraduate Research in Natural and Clinical Science and Technology (URNCSST) Journal*, 2(1), 1–7. <https://doi.org/10.26685/urncst.16>
- Mantra, I. B. N., Suwandi, I. N., Sukanadi, N. L., Astuti, N. K. W., & Indrawati, I. G. A. P. T. (2019). Teachers' competences in dealing with instructional constraints to develop higher quality of learning. *International Journal of Social Sciences*. <https://doi.org/10.31295/ijss.v3n1.95>
- Maxwell, J. A. (2016). Expanding the History and Range of Mixed Methods Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 10(1), 12–27. <https://doi.org/10.1177/1558689815571132>
- Melo, L., Cañada-Cañada, F., González-Gómez, D., & Jeong, J. S. (2020). Exploring pedagogical content knowledge (Pck) of physics teachers in a colombian secondary school. *Education Sciences*, 10(12), 1–15. <https://doi.org/10.3390/educsci10120362>
- Mereku, D. K. (2019). Sixty years of teacher education in Ghana: Successes, challenges and the way forward. *African Journal of Educational Studies in Mathematics and Sciences*, 15(2), 69–74. <https://doi.org/10.4314/ajesms.v15i2.6>
- Mike Allen. (n.d.). *Population/Sample*.
- Ministry of Education Republic of Ghana. (n.d.).
- Mishra, P. (2019). Considering Contextual Knowledge: The TPACK Diagram Gets an Upgrade. *Journal of Digital Learning in Teacher Education*, 35(2), 76–78. <https://doi.org/10.1080/21532974.2019.1588611>
- Mohajan, H., & Mohajan, H. K. (2018). Munich Personal RePEc Archive Qualitative Research Methodology in Social Sciences and Related Subjects Qualitative Research Methodology in Social Sciences and Related Subjects. In *Journal of Economic Development, Environment and People* (Vol. 7).
- Molina-Azorin, J. F., & Feters, M. D. (2016). Mixed Methods Research Prevalence Studies: Field-Specific Studies on the State of the Art of Mixed Methods Research. In *Journal of Mixed Methods Research* (Vol. 10, Issue 2, pp. 123–128). SAGE Publications Inc. <https://doi.org/10.1177/1558689816636707>
- Muhammad, S., & Kabir, S. (2016). *Methods of Data Collection*. <https://www.researchgate.net/publication/325846997>
- Mujere, N. (2016). *Sampling in Research* (pp. 107–121). <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-0007-0.ch006>
- Mulyani, H., & Zahra Hermayani, A. (n.d.). Education Quarterly Reviews Mulyani, HRA, and Hermayani, Anisa Zahra. (2021), Development of Content Representation (CoRe) Framework as Analysis Instrument of Pedagogical Content Knowledge Capability for Development of Content Representation (CoRe) Framework as Analysis Instrument of Pedagogical Content Knowledge Capability for Biology Teachers. *Biology Teachers*. In: *Education Quarterly Reviews*, 4(1), 20–26. <https://doi.org/10.31014/aior.1993.04.01.170>
- Mupa, P., & Chinooneka, T. I. (2015). *Journal of Education and Practice* www.iiste.org ISSN (Vol. 6, Issue 19). Online. www.iiste.org

Nevenglosky, E. A., Cale, C., & Panesar Aguilar, S. (n.d.). Barriers to effective curriculum implementation. In *Research in Higher Education Journal* (Vol. 36). <http://www.aabri.com/copyright.html>

Ntim, S. K. (2017). Transforming Teaching and Learning for Quality Teacher Education in Ghana: Perspectives from Selected Teacher Trainees and Stakeholders in Teacher Education. *International Journal of Education*, 9(3), 149. <https://doi.org/10.5296/ije.v9i3.11686>

Obiero, C. O. (2020). *Teachers' Experiences and Understanding of Continuous Professional Development (CPD) in Uganda*.

Odunga, E. W., & Nganzi, C. A. (n.d.). Effect of Teacher Quality on Students' Academic achievement in Secondary Schools in Baringo North Sub-County, Kenya. *Paul OGULA*. 7, 135–146.

Ojuok, J. O. (2020). Influence of physical facilities on academic performance in constituency development fund (CDF) built secondary schools in Rachuonyo South sub-County, Kenya. *African Educational Research Journal*, 8(3), 462–471. <https://doi.org/10.30918/AERJ.83.19.026>

Oliver, R. M., & Reschly, D. J. (2007). *TQ Connection Issue Paper on Improving Student Outcomes in General and Special Education Effective Classroom Management: Teacher Preparation and Professional Development*. www.tqsource.org

Organisation for Economic Co-operation and Development., & Teaching and Learning International Survey. (2009). *Creating effective teaching and learning environments: first results from TALIS*. OECD, Teaching and Learning International Survey.

Parra, J. D., & Hernández, C. (2019). Classroom observation in context: An exploratory study in secondary schools from Northern Colombia. *Revista Brasileira de Educacao*, 24. <https://doi.org/10.1590/S1413-24782019240005>

Pessoa, A. S. G., Harper, E., Santos, I. S., & Gracino, M. C. da S. (2019). Using Reflexive Interviewing to Foster Deep Understanding of Research Participants' Perspectives. *International Journal of Qualitative Methods*, 18. <https://doi.org/10.1177/1609406918825026>

Picciano, A. G. (2017). Theories and frameworks for online education: Seeking an integrated model. In *Online Learning Journal* (Vol. 21, Issue 3, pp. 166–190). The Online Learning Consortium. <https://doi.org/10.24059/olj.v21i3.1225>

Rawlings-Sanaei, F., & Sachs, J. (2014). Transformational Learning and Community Development: Early Reflections on Professional and Community Engagement at Macquarie University. *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*, 18, 235.

Rollnick, M., & Mavhunga, E. (2017). Pedagogical Content Knowledge. In *Science Education* (pp. 507–522). SensePublishers. https://doi.org/10.1007/978-94-6300-749-8_37

Roman, M. D. (2014). Students' Failure in Academic Environment. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 114, 170–177. <https://doi.org/10.1016/J.SBSPRO.2013.12.679>

Roopa, S., & Rani, M. (2012a). Questionnaire Designing for a Survey. *The Journal of Indian Orthodontic Society*, 46, 273–277. <https://doi.org/10.5005/jp-journals-10021-1104>

Ross, P. T., & Bibler Zaidi, N. L. (2019). Limited by our limitations. *Perspectives on Medical Education*, 8(4), 261–264. <https://doi.org/10.1007/s40037-019-00530-x>

Roy, S., & Bairagya, S. (2019). *Conceptualisation of Pedagogical Content Knowledge (PCK) of science from Shulman's notion to Refined Consensus Model (RCM): A journey*. <https://www.researchgate.net/publication/343975674>

Roy, S., & Roy, R. (n.d.). *PEDAGOGICAL CONTENT KNOWLEDGE: AN EMERGING ISSUE IN PREPARING TEACHERS* (Vol. 3). www.srjis.com

Rubio, C. M. (n.d.). *EFFECTIVE TEACHERS-PROFESSIONAL AND PERSONAL SKILLS*. <http://www.uclm.es/ab/educacion/ensayos-Consultadaenfecha>

- Rzepka, R., & Araki, K. (2018). *Importance of Contextual Knowledge in Artificial Moral Agents Development Research Project on Automatic Cyberbullying Detection View project The Distributed Grammar Program (Three-Tier Structure of Information in the content of utterances) View project Importance of Contextual Knowledge in Artificial Moral Agents Development*. <https://www.researchgate.net/publication/324018627>
- Sadler, T. D. (Ed.). (2011). *Socio-scientific Issues in the Classroom* (Vol. 39). Springer Netherlands. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-1159-4>
- Salifu, I. (2015). Exploring the drivers of teacher professionalism in Ghana. *Educational Studies*, 41(5), 534–550. <https://doi.org/10.1080/03055698.2015.1062081>
- Santos, J. M., & Castro, R. D. R. (2021). Technological Pedagogical content knowledge (TPACK) in action: Application of learning in the classroom by pre-service teachers (PST). *Social Sciences & Humanities Open*, 3(1), 100110. <https://doi.org/10.1016/J.SSAHO.2021.100110>
- Scholes, L., Lampert, J., Burnett, B., Comber, B. M., Hoff, L., & Ferguson, A. (2017). The politics of quality teacher discourses: Implications for pre-service teachers in high poverty schools. *Australian Journal of Teacher Education*, 42(4), 19–43. <https://doi.org/10.14221/ajte.2017v42n4.3>
- Seo, K., Park, S., & Choi, A. (2017). Science teachers' perceptions of and approaches towards students' misconceptions on photosynthesis: A comparison study between US and Korea. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 13(1), 269–296. <https://doi.org/10.12973/eurasia.2017.00616a>
- Shankar, S., Gowtham, N., & Surekha, T. P. (2020). Faculty competency framework: Towards a better learning profession. *Procedia Computer Science*, 172, 357–363. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2020.05.055>
- Shulman, L. S. (n.d.-a). *Knowledge Growth i n Teaching*.
- Sieberer-Nagler, K. (2015). Effective Classroom-Management & Positive Teaching. *English Language Teaching*, 9(1), 163. <https://doi.org/10.5539/elt.v9n1p163>
- Singh, P., Hoyte, F., Exley, B., & Heimans, S. (2021). Teacher quality and teacher education: A critical policy analysis of international and Australian Policies. *Australian Journal of Teacher Education*, 46(4), 1–15. <https://doi.org/10.14221/ajte.2021v46n4.1>
- Smith, W. C. (2017). Review of The global education race: Taking the measure of PISA and international testing. *Education Review // Reseñas Educativas*, 24. <https://doi.org/10.14507/er.v24.2303>
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333–339. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2019.07.039>
- Soysal, Y. (2018). An exploration of the interactions among the components of an experienced elementary science teacher's pedagogical content knowledge. *Educational Studies*, 44(1), 1–25. <https://doi.org/10.1080/03055698.2017.1331839>
- Sui, A., Leung, M., & Mcgrath, S. (2010). An Effective Learning Model to Support People Development: The Emerging Approach of The Hong Kong Institute for Vocational Education. *International Education Studies*, 3(4). www.ccsenet.org/ies
- SÜRÜCÜ, L., & MASLAKÇI, A. (2020). VALIDITY AND RELIABILITY IN QUANTITATIVE RESEARCH. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(3), 2694–2726. <https://doi.org/10.15295/bmij.v8i3.1540>
- Suryawati, E., & Osman, K. (2018). Contextual learning: Innovative approach towards the development of students' scientific attitude and natural science performance. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14(1), 61–76. <https://doi.org/10.12973/ejmste/79329>
- Taherdoost, H. (2018). Validity and Reliability of the Research Instrument; How to Test the Validation of a Questionnaire/Survey in a Research. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3205040>

- Talidong, K. J. B., & Toquero, C. M. D. (2020). Philippine Teachers' Practices to Deal with Anxiety amid COVID-19. *Journal of Loss and Trauma*, 25(6-7), 573-579. <https://doi.org/10.1080/15325024.2020.1759225>
- Theofanidis, D., & Fountouki, A. (2018). LIMITATIONS AND DELIMITATIONS IN THE RESEARCH PROCESS. *PERIOPERATIVE NURSING*, 7(3), 155-162. <https://doi.org/10.5281/zenodo.2552022>
- Tichenor, M. S., & Tichenor, J. M. (2004a). *Number 1 & 2 • Fall*.
- Timostsuk, I. (2015). Domains of Science Pedagogical Content Knowledge in Primary Student Teachers' Practice Experiences. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 197, 1665-1671. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.217>
- Tuithof, H., van Drie, J., Bronkhorst, L., Dorsman, L., & van Tartwijk, J. (2021). Teachers' pedagogical content knowledge of two specific historical contexts captured and compared. *Educational Studies*. <https://doi.org/10.1080/03055698.2021.1877621>
- Uddin, G. (2020). Ellen G. White, Education, (Mountain View, CA: Pacific Press, 1903). SSRN *Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3566628>
- Uknowledge, U., & Locklear, T. M. (2012). *A Descriptive, Survey Research Study of the Student Characteristics Influencing the Four Theoretical Sources of Mathematical Self-Efficacy of College Freshmen*. https://uknowledge.uky.edu/stem_etds/1
- Wardoyo, C., Herdiani, A., & Sulikah, S. (2017). Teacher Professionalism: Analysis of Professionalism Phases. *International Education Studies*, 10(4), 90. <https://doi.org/10.5539/ies.v10n4p90>
- Williamson, B., Eynon, R., & Potter, J. (2020). Pandemic politics, pedagogies and practices: digital technologies and distance education during the coronavirus emergency. In *Learning, Media and Technology* (Vol. 45, Issue 2, pp. 107-114). Routledge. <https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1761641>
- Yilmaz, N. P. (2016). ICT student teachers' pedagogical content knowledge: A case study. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 12(1), 133-152. <https://doi.org/10.12973/eurasia.2016.1217a>
- Yusof, H., Masood, F., Noor, M. A. M., & Jalil, N. A. (2017). Teaching Professionalism Values and Its Relationship with Teacher Leadership Attribute. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7(4). <https://doi.org/10.6007/ijarbss/v7-i4/2900>
- Zhu, G., & Li, Y. (2020). The global education race: taking the measure of PISA and international testing. *British Journal of Educational Studies*, 68(6), 777-779. <https://doi.org/10.1080/00071005.2020.1785787>

**POVEZANOST EMOCIONALNE REGULACIJE I KONTROLE MEDICINSKIH
SESTARA/TEHNIČARA S KOMUNIKACIJOM**

Izv.prof.dr.sc. Rosana Ribić,

Odjel za sestrinstvo, Sveučilište Sjever, Varaždin,

Republika Hrvatska

Lara Zadravec, mag.med.techn.

Odjel za sestrinstvo, Sveučilište Sjever, Varaždin,

Republika Hrvatska

Izv.prof.dr.sc. Tomislav Meštrović,

Odjel za sestrinstvo, Sveučilište Sjever, Varaždin,

Republika Hrvatska

Željka Kanižaj, mag.med.techn.,

Odjel za sestrinstvo, Sveučilište Sjever, Varaždin,

Republika Hrvatska

Valentina Vincek, pred.,

Odjel za sestrinstvo, Sveučilište Sjever, Varaždin,

Republika Hrvatska

SAŽETAK

Emocije se često definiraju kao složeno stanje osjećaja koje rezultira fizičkim i psihičkim promjenama koje utječu na mišljenje i ponašanje. Emocionalna se regulacija definira kao skup procesa kojima osoba pokušava djelovati na to kakve će emocije doživjeti i izraziti, te u koje vrijeme i na koje načine. U današnje vrijeme se u zdravstvu, a posebno u sestrinstvu sve veći naglasak stavlja na emocionalnu inteligenciju te na komunikaciju i komunikacijske vještine. Komuniciranje se definira kao „dinamičan proces namjernog ili nenamjernog davanja, prenošenja i primanja poruka između dvije i više osoba na verbalan ili neverbalan način – uključujući uporabu simbola“. Emocionalna inteligencija govornika ima veoma važnu ulogu u uspješnosti komunikacije. Temelj praktičnog rada medicinskih sestara je međuovisnost sestre i pacijenta. Komunikacija je specifična vještina koja se vježba, nadograđuje i čuva kako bi se ostvario najbolji mogući učinak. Razvitak i pozitivna orijentacija komunikacije u velikoj mjeri ovise o emocionalnoj inteligenciji. Što je kod medicinske sestre razvijenija emocionalna inteligencija, to će biti bolja njena kvaliteta upravljanja sustavom komunikacija. Provedeno je istraživanje koji se ispitala povezanost emocionalne regulacije i kontrole medicinskih sestara/tehničara s komunikacijom. U istraživanju je sudjelovalo ukupno 174 sudionika, tj. medicinskih sestara i tehničara, a za potrebe istraživanja korišten je „Upitnik emocionalne regulacije i kontrole“ autora Vladimira Takšića za čije korištenje je dobiveno odobrenje. Uz navedeni upitnik korišten je i „Upitnik interpersonalnih komunikacijskih vještina“. Rezultati provedenog istraživanja pokazuju da sudionici s izraženijom emocionalnom regulacijom i kontrolom imaju bolje komunikacijske vještine. Dob i razina obrazovanja medicinskih sestara/tehničara nisu povezani s emocionalnom regulacijom i kontrolom, a sudionici muškog spola imaju bolje razvijenu emocionalnu regulaciju i kontrolu u odnosu na ženske sudionike.

Ključne riječi: emocionalna inteligencija, emocionalna regulacija i kontrola, komunikacija, sestrinstvo

ABSTRACT

Emotions are one of the most important factors influencing the complete functioning of a person. Emotional regulation is defined as a set of processes in which a person tries to influence what emotions he or she will experience and express, and in what time and in what ways. Nowadays, in health care, especially in nursing, an increasing emphasis is placed on emotional intelligence, communication and communication skills. Communication is defined as a “dynamic process of deliberate or unintentional giving, transmission and reception of messages between two or more persons verbal or non-verbal – including the use of symbols”. The emotional intelligence of speakers plays a very important role in the success of communication. The basis for the practical work of nurses is the interdependence between a nurse and a patient. Communication is a specific skill that is exercised, upgraded and stored in order to achieve the best possible effect. Development and positive orientation of communication largely depend on emotional intelligence. The more developed emotional intelligence is among nurses, the better her quality of managing the communication system and insisting on the correct relationship. Within the research relationship between emotional regulation and control of nurses/technicians with the communication was investigated. A total of 174 participants, i.e. nurses and technicians, participated in the research, and the “questionnaire of emotional regulation and control” by Vladimir Taksic was used for the purpose of the research. In addition to the above mentioned questionnaire, the “interpersonal communication skills questionnaire”. Results of the conducted research show that participants with more pronounced emotional regulation and control have better communication skills, age and level of education are not related to emotional regulation and control, and male participants have better developed emotional regulation and control compared to female participants.

Keywords: emotional intelligence, emotional regulation and control, communication, nursing

UVOD

Emocije imaju veliki utjecaj na ponašanje ljudi. U psihologiji, one se često definiraju kao složeno stanje osjećaja koje dovodi do fizičkih i psihičkih promjena, a koje imaju utjecaj na mišljenje i ponašanje. Emocionalnost se također povezuje s brojnim psihološkim fenomenima, a koji uključuju temperament, osobnost, raspoloženje i motivaciju (Chery, 2022). Emocionalna inteligencija je vrsta socijalne inteligencije koja uključuje sposobnost kontrole vlastitih i tuđih emocija, njihovo identificiranje i korištenje tih informacija za usmjeravanje misli i radnji, promicanje kreativnog misaonog procesa, preusmjeravanje pažnje na prioritetne probleme, povećanje motivacije i omogućavanje fleksibilnog planiranja“ (Mayer, Salovey, Caruso i Sitarenios, 2001) Sastoji se od četiri aspekta: percepcije i izražavanja vlastitih i tuđih emocija, emocionalne asimilacije, razumijevanja emocija i sposobnosti reguliranja emocija (Mayer, Salovey, Caruso i Sitarenios, 2003). Svjetska zdravstvena organizacija emocionalnu inteligenciju smatra jednom od deset životnih vještina koje podupiru ljude da djeluju na prilagodljiv i pozitivan način (Ruiz, 2014). U kontekstu zdravstvene skrbi, emocionalna inteligencija preuzima sve važniju ulogu (Nightingale, Spiby, Sheen, Slade, 2018). Mnogi zdravstveni sustavi diljem svijeta naglašavaju potrebu za skrbi koja je usmjerena na pacijenta. Njea usmjerena na pacijenta je višedimenzionalni koncept koji se odnosi na potrebe pacijent za informacijama, promatra pacijenta kao cjelovitu osobu, promiče usklađenost i poboljšava odnos profesionalaca i pacijenata. Međutim zdravstveni djelatnici razlikuju se u svojoj sposobnosti da razumiju perspektivu pacijenta i pruže adekvatnu skrb. Moguće objašnjenje ove varijacije su individualne razlike u osobnim karakteristikama zdravstvenog osoblja (Birks, Watt, 2007). Za profesiju poput sestrinstva, koja osim tehničkih znanja zahtjeva i psihološku potporu emocionalna inteligencija ima veliko značenje. Izuzetno važno je da medicinske sestre i tehničari uče o vlastitim osjećajima i razvijaju emocionalnu inteligenciju kako bi se sestrinstvo kao profesija ali i zdravstvo kao cjelina moglo razvijati (Landa, Lopez-Zafra, 2010). Pokazalo se da emocionalna inteligencija pozitivno utječe na bio – psiho – socijalnu dobrobit zdravstvenih djelatnika, povećavajući njihovu individualnu otpornost, njihovu percepciju socijalne podrške, empatiju, radni učinak i zadovoljstvo te smanjuje stres. Sposobnost upravljanja emocijama temeljna je vještina koju bi zdravstveni djelatnici trebali razvijati jer njihovo radno okruženje često podrazumijeva značajan emocionalni teret. Konkretno, postoje dokazi koji povezuju emocionalnu inteligenciju s učinkovitim kliničkim odlučivanjem, pojavom ili smanjenjem stresa, i izgaranja na

radnom mjestu, radnim angažmanom i nadalje s općom produktivnošću ustanove, stopom fluktuacije, izostancima s posla i zadovoljstvom pacijenata. Štoviše, postoje brojni dokazi koji pokazuju prednosti emocionalne inteligencije zdravstvenih djelatnika tijekom obavljanja svakodnevnih zadataka te o fizičkoj i emocionalnoj skrbi koju pacijenti dobivaju. Emocionalna inteligencija je identificirana kao prediktor profesionalnog uspjeha, doprinosi boljem odnosu s pacijentima, kolegama, doktorima, olakšava komunikaciju te daje izuzetan učinak u razvijanju osjećaja za radnu okolinu i pacijente. Pacijenti također percipiraju da zdravstveni djelatnici s višom razinom emocionalne inteligencije pružaju kvalitetniju skrb, prepoznajući empatiju, aktivno slušanje i suosjećanje kao sklonosti povezane s emocionalnom inteligencijom (Jimenez-Picon, Romero-Martin, Ponce-Blandon, Ramirez-Baena, Palomo-Lara, Gomez-Saldago, 2021). Zdravstveni radnici također bi trebali posjedovati dobre komunikacijske vještine, koje su također element emocionalne inteligencije. Vrlo je važno posjedovati komunikacijske vještine u međuljudskim odnosima, loša komunikacija može rezultirati brojnim nesporazumima i problemima (Mikić, 2021). Jedna od temeljnih vještina u medicini je upravo komunikacija, ona predstavlja važnu stepenicu prema pravovremenoj i točnoj dijagnozi te liječenju. Komunikacija u zdravstvu je najvažniji dio odnosa s bolesnikom i njegovom obitelji, ali treba skrenuti pozornost i na važnost komunikacije među zdravstvenim djelatnicima kao članovima tima te u interdisciplinarnoj suradnji (Kelemenić, 2016). Cilj ovog rada je definirati pojam emocija, emocionalne inteligencije, emocionalne regulacije i kontrole, komunikacije i komunikacijskih vještina, te skrenuti pažnju na njihovu važnost u zdravstvu, a posebno u sestrinstvu. a u istraživačkom dijelu vidjeti povezanost emocionalne regulacije i kontrole s komunikacijom kod medicinskih sestara i tehničara. Navedeno usporediti s obzirom na dob, spol, razinu obrazovanja i duljinu radnog staža.

Modeli emocionalne inteligencije

Najčešće navođen model u radovima o emocionalnoj inteligenciji je upravo Model Saloveya i Mayera, koji emocionalnu inteligenciju definiraju kao skup mentalnih sposobnosti. Teorijske postavke njihovog modela proizlaze iz rezultat istraživanja na području socijalne i razvojne psihologije te psihologije ličnosti koji usredište stavljaju jak utjecaj emocija na kognitivne procese percepcije, pamćenja i različite oblike rješavanja problema. Istovremeno u kognitivnoj psihologiji nastaju nove teorije inteligencije koje predlažu izdvojene sposobnosti samostalnog djelovanja inteligencije na funkcioniranje emocija (Gardner, Kornhaber, Wake, 1999). Nalazi o samostalnim sposobnostima percipiranja emocija uz pomoć kojih pojedinac dolazi do informacija za određenje prikladnog socijalnog ponašanja dodatno su osnažile hipotezu o samostalnom funkcioniranju kognitivno-emocionalnog sustava. Interakcijske mentalne procese koji povezuju kogniciju i emocije istraživači su nazivali emocionalno pamćenje, znanje o emocijama ili emocionalna inteligencija (Ekman, 1994).

„Model Mayera i Saloveya nazivaju model EI kao sposobnosti, zbog toga što su autori predložili jedinstveni koncept hijerarhijskih, zavisnih komponenti kognitivno definirane EI. U originalnoj verziji definirali su je kao sposobnost opažanja osobnih i emocija drugih, razlikovanja među njima i uporabu tih informacija u usmjeravanju mišljenja i akcija“ (Mayer, Caruso, Salovey, 1999). U prvoj verziji iz 1990. godine uključivali su tri razine sposobnosti, a 1997. godine nadopunili su je s četvrtom razinom. Navedene sposobnosti odnose se na percepciju, ocjenu i izražavanje emocija, raščlamba i razumijevanje emocija, koje onda olakšavaju razmišljanje i upravljanje emocijama (Mayer, 2019).

„Bar-Onov model emocionalno – socijalne inteligencije (ESI) nastao je na temelju suvremenih spoznaja iz teorija emocija, po kojima emocije imaju glavnu ulogu u razvoju temperamenta, kao i nalaza empirijskih istraživanja iz psihologije ličnosti, koja upućuju na globalnu povezanost crta ličnosti i stabilnih oblika emocionalnih iskustava“ (Bar-On, 2005). Također smatra da su komponente emocionalne vrlo povezane s prilagodbom pojedinca zadacima okoline, a neke od navedenih osobina samo su djelomično saturirane kognitivnim sposobnostima

„Prema Golemanu, emocionalna inteligencija određuje potencijal za učenje vještina koje se temelje na pet elemenata: samosvijest, samokontrola, motivacija, empatija i društvene vještine. Drugi važan pojam u ovom modelu emocionalne inteligencije jesu emocionalne kompetencije ili sposobnosti. Goleman ih definira kao naučena umijeća koja se temelje na emocionalnoj inteligenciji, odnosno emocionalna kompetencija govori o tome koliko je osoba svoj potencijal prevela u djelatne sposobnosti“ (Goleman, 2019). Prema tome, emocionalne kompetencije omogućuju uspješnost na radnom mjestu, a visoka razina

emocionalne inteligencije ne garantira da je osoba naučila emocionalne sposobnosti potrebne za posao, već samo da ih potencijalno može naučiti (Goleman, 2019).

Društvene kompetencije

Osnova društvene kompetencije je razumijevanje drugih ljudi i uspješnost u međuljudskim odnosima. Dio društvene kompetencije su društvene vještine i empatija (Goleman, 2015).. „Najjednostavnija definicija empatije jest da je ona mogućnost emocionalnog razumijevanja osjećaja druge osobe. Freud je za empatiju upotrebljavao pojam *einflühlung* što bi u prijevodu značilo osjećati se u nekome ili nečemu“ (Gregurek, 2011). Smatrao je da je za stjecanje mišljenja o duševnom životu drugih jedino potrebno empatičko razumijevanje. „Empatija uključuje sposobnost razumijevanja okoline i emocionalnog usklađivanja s njom te sposobnost reguliranja vlastitih emocija, a ujedno je i osnova za stvaranje morala i inhibicije nagona, posebice agresije“ (Gregurek, 2011). Kohut Heinz empatiju definira kao „kapacitet osobe da se sa svojim osjećajima i mislima uživi u unutrašnji život druge osobe“ (Gregurek, 2011). Goleman pak empatiju promatra na tri stupnja. Na najnižem, prvom stupnju, empatija je čitanje osjećaja drugih osoba, na drugoj razini je osjećanje drugih osjećaja i briga, te reagiranje na njih, a na trećem stupnju empatija je shvaćanje briga koje stoje iza tuđih osjećaja (Goleman, 2015) Preduvjet empatije je samosvijest. Ukoliko osoba lako prepoznaje vlastite emocije, lakše će prepoznati i emocije kod drugih ljudi. Rezultati mnogih istraživanja pokazuju razvoj suosjećanja u ranom djetinjstvu, a suosjećanje je prva preteča empatije. Suosjećanje uključuje osjećaj za opće nedaće drugih, ali se osoba ne uživljava u emocionalno stanje druge osobe i razumijevanje njezinog položaja (Goleman, 2019). U kontekstu komunikacije u zdravstvenim krugovima, empatija je: „sposobnost što točnijeg razumijevanja osjećaja, želja, ideja i ponašanja druge osobe te sposobnost da se to razumijevanje i pokaže.“ Pozitivne posljedice empatije kod zdravstvenih djelatnika su: samopoštovanje kod pacijenata, lakše povjeravanje pacijenata zdravstvenom osoblju, osjećaj da ih zdravstveno osoblje razumije, veće šanse da će slijediti upute i savjete (Lučanin, Despot Lučanin, 2010). Posjedovanje empatije kod medicinskih sestara/tehničara je od iznimne važnosti, važno je prepoznati i razumjeti pacijentove osjećaje bez osuđivanja kako bi izgradili povjerenje koje igra ključnu ulogu u sestrinskoj skrbi (Lučanin, Despot Lučanin, 2010).

Društvene vještine

Društvene vještine koje se mogu nazvati i umijeća prikazuju sposobnost da stvore željene reakcije kod ljudi tako da upravljaju emocijama tih ljudi. Nadalje, mnoge sposobnosti temeljene su na društvenim vještinama, a neke od njih su: komunikacije, vodstvo, utjecaj, sposobnost timskog rada, rješavanje sukoba, poticanje promjena i druge. Navedene sposobnosti temeljene su na emocijama osobe i djeluju na ljude u okruženju te utječu na njihovo raspoloženje. Friedman i Riggio (1981.) su proveli istraživanje gdje je bilo dokazano kako emocionalno najizraženija osoba ostatku grupe prenosi svoje trenutačno raspoloženje i to u svega maksimalno dvije minute ili, u dosta situacija, kraćem vremenu. Načini komunikacije koji direktno ne zahtijevaju verbalno izražavanje, a djeluju poput poziva ili upozorenja te skreću pozornost jesu emocije (Goleman, 2015). U toku svakodnevnog posla, medicinske sestre susreću se s raznoraznim ljudima, kolegama s posla ili pacijentima za koje svakodnevno brinu. Budući da je ranije zaključeno kako raspoloženje utječe na druge osobe, u slučaju medicinskih sestara razni sukobi s kolegama ili pacijentima mogu se unaprijed izbjeći. Kao primjer može se gledati jutarnji sastanak medicinskih sestara na kojem potencijalno postoji mogućnost da glavna medicinska sestra bude razdražljiva i ljuta te je vrlo velika vjerojatnost da će ostale medicinske sestre naredni dio radnog dana biti zlovoljne. Medicinske sestre svoje negativno raspoloženje prenose na pacijente, a ti pacijenti dalje na nove medicinske djelatnike pri čemu nastaje začarani krug. Osobe koje imaju sposobnost i znanje za upravljanje tuđim emocijama mogu to iskoristiti kako bi potaknuli njihovu maštu i nadahnuli ih (Goleman, 2015). Medicinska sestra mora savladati komunikaciju koja je možda i najvažnija vještina u njihovom svakodnevnom poslu. Temelj svih društvenih vještina je vješto komuniciranje. Kako bi pridobili bolju energiju i kreativnost kod ljudi, potrebna je otvorena komunikacija koja potiče takvo djelovanje kod ljudi. Osobe koje imaju sposobnost da, bez obzira na stanje emocija i probleme, djeluju pribrano, mirno i strpljivo vješti su komunikatori. Kod njih se uvijek nađe vremena za prikupljanje bitnih informacija te obavljanje korisnog rada kako bi naposljetku dali kvalitetne povratne informacije (Goleman, 2015).

Povezanost kvocijenta inteligencije i emocionalne inteligencije

Nije poznata povezanost između opće i emocionalne inteligencije. Opća ili akademska inteligencija je stalna, ne može se mijenjati niti poboljšavati, ista je u životnoj dobi od 20 i 50 godina, dok se emocionalna inteligencija može učiti i unaprjeđivati (Bradberry, Greaves, 2008). Navedene dvije inteligencije, emocionalna i opća, nisu razmjerno proporcionalne. Može se dogoditi da osobe imaju nisku emocionalnu inteligenciju, a vrlo visok kvocijent inteligencije i obrnuto, shodno tome možemo reći kako visok IQ nije preduvjet za emocionalnu inteligenciju (Jimenez-Picon et al., 2021). No, postoji mala pozitivna korelacija među emocionalnom i općom inteligencijom, stoga ih ne bi trebalo shvaćati kao suprotne već kao komplementarne jedna drugoj (Simmons, Simmons, 2000). Već je spomenuto da kvocijent inteligencije utječe samo 20% na uspjeh u životu, dok preostalih 80% čini emocionalna inteligencija. Kada spominjemo uspjeh, često ga povezujemo s poslovnim uspjehom, primanjima, ugledom i utjecajem, no pod uspjeh možemo primjerice svrstati uspjeh u vezama, obitelji, međuljudskim odnosima na poslu. Navedeni uspjesi čine nas zadovoljnim i povećavaju našu individualnu procjenu uspješnosti (Weisbach, Dachs, 1999). „Konačan položaj neke osobe u društvu pretežno određuju faktori koji nemaju veze s IQ-em, a nalaze se u rasponu od društvene klase do čiste sreće.“ (Goleman, 1997).

„Emocionalna inteligencija, poput intelektualne i opće inteligencije, u prvom je redu funkcija mozga“ (Čikač, 2016). U limbičkom sustavu mozga pohranjene su emocionalne reakcije, stečene i uređene. Emocionalni centri smješteni u limbičkom sustavu razvili su se od moždanog debla, najprimitivnijeg moždanog dijela. Mogućnost pamćenja i učenja nalazi se u dubini mozga odnosno u limbičkom sustavu. To omogućava da osoba prilagodi reakcije zahtjevima kako ne bi reagirala podjednako i automatski.

Emocionalna inteligencija najčešće se mjeri na način da ispitanici procjenjuju sami sebe, procjenom drugih ljudi i procjenom sposobnosti. Samoprocjena obuhvaća predodžbu pojedinca o kompetenciji u nekom području EI, međutim samoprocjena se nije pokazala pouzdanom iz razloga što je njezina osnova razumijevanje samoga sebe. Drugim riječima, shvatilo se da osobe koje imaju nisku razinu EI jednostavno nisu kompetentne za procjenu samih sebe, a mogući su i lažni odgovori, davanje društveno prihvatljivih odgovora. Najmanje korištena metoda procjene EI je procjena drugih ljudi, jer također ima veliki nedostatak a to je objektivnost ili percepcija ispitivača, s obzirom na razinu njegove EI. Ukoliko je ispitivač osoba s niskom razinom EI, njegovi odgovori neće biti točni i valjani, tj. neće moći ocijeniti i prepoznati emocionalnu inteligenciju osobe s višom razinom od njega. Sljedeći način mjerenja su psihologijski testovi, oni određuju sposobnost osobe za rješavanje nekog problema, a odgovori se vrednuju prema unaprijed postavljenim kriterijima (Hercigonja, 2018).

Kao što je ranije u tekstu spomenuto, samoprocjena je prvi način određivanja emocionalne inteligencije u smislu čovjekove sposobnosti, a većina takvih skala zasniva se na modelu Saloveya i Mayera (Takšić, Mohorić, Munjas, 2006). Jedna od najpoznatijih skala za procjenu emocionalne inteligencije je Schutteova skala (Schutte Emotional Intelligence Scale – SEIS). Druge skale uz inteligenciju i emocije uključuju i osobine ličnosti, motivaciju, dispoziciju te adaptivno i socijalno funkcioniranje. U literaturi se spominje i „Upitnik emocionalne kontrole“ kao opća tendencija prema inhibiranju ekspresije emocionalnih reakcija, čije subskale "Kontrola agresivnosti", "Uvježbavanje", "Bezazlena kontrola" i "Emocionalna inhibicija" mjere sposobnosti kontrole emocija u izazovnim situacijama (Dankić, 2004). U Republici Hrvatskoj upotrebljava se „Upitnik emocionalne kompetentnosti“ konstruiran po modelu Saloveya i Mayera koji procjenjuje sposobnost uočavanja i razumijevanja emocija, izražavanje i imenovanje, te upravljanje emocijama (Takšić et al., 2006). Osim samoprocjene vlastitih sposobnosti, autori Takšić, Munjas i Mohoronić koriste i ispitivanje emocionalne inteligencije uz pomoć testova uratka. Oni govore da je takva vrsta ispitivanja bila potrebna, jer se u testovima samoprocjene javljaju određeni problemi koji su već prije u tekstu spomenuti (Takšić et al., 2006):

- 1) U nekim situacijama ljudi nastoje podešavati svoje odgovore.
- 2.) Ljudi često ne poznaju svoje emocije.
- 3.) Preklapaju se s već poznatim osobinama ličnosti

Radi ovih problema osmišljeni su testovi koji omogućavaju nalaženje točnog odgovora i rješavanje nekog problema. Među prvim testovima EI je test autora Sakoveya i Mayera temeljen na njihovoj teoriji,

a naziva se MEIS (Multifactor Emotional Intelligence Scale). Test se sastoji od četiri podskale (Takšić et al., 2006):

- 1) uočavanje emocija,
- 2) asimiliranje emocija u mišljenje,
- 3) razumijevanje emocija
- 4) i upravljanje emocijama

Ubrzo su uočeni propusti u MEIS-u, pa su Salovey, Mayer i Caruso konstruirali MSCEIT test (Mayer-Salovey – Caruso Emotional Intelligence Test) koji se zasniva na ideji da „emocionalna inteligencija uključuje rješavanje problema kako o emocijama tako i uključujući emocije“ (Blekić, 2016).

Razine emocionalne inteligencije u osobe

„Spora osoba“ ili osoba s veoma niskom razinom motiviranosti, uglavnom se izbjegava suočiti sa stresnim situacijama i njezinim rješavanjem. Takve osobe izgledaju kao da štede energiju, a svaka ta „štednja energije“ je zapravo skupljanje hrabrosti za sljedeći korak. To je rezultat manjka emocionalne energije, a uzrok tome može biti manjak ohrabivanja i stimulacije u djetinjstvu. Taj manjak usporava razvoj stupnja motivacije i posljedično interesa za nešto, pa tako i za usavršavanjem svojih kognitivnih sposobnosti (spoznaja novih situacija i činjenica, uključivanje u zbivanja). Osobe sa lošijim tjelesnim zdravljem nemaju dosta snage kako bi zadovoljili sve svoje težnje i sklonosti. Mogu imati visoku motivaciju za obavljanje fizičkog posla, ali niska fizička energija sputava ih u izvođenju zahtjevnog posla pa time slabi njihova sigurnost i samopouzdanje što dovodi do manjka hrabrosti i povlačenja u sebe. Emocionalna energija, s druge strane, može biti i društveno uvjetovana. Puno toga ovisi o tome tko su joj bili uzori te s kakvom su oni osobnom energetskom razinom utjecali na osobu (Hercigonja, 2010).

Osoba s visokom razinom emocionalne inteligencije je dinamična i energična, uspješno se nosi sa stresnim i napetim situacijama, imuna je na pritisak koji stavlja zahtjevna svakodnevica. Dinamična osoba voli popunjen dnevni red, dinamično okruženje, veliku potrošnju energije, visoke izvedbene standarde, izazove, poticaje, pritisak i zahtjeve zadatke. Uzrok dinamičnosti je visoka emocionalna energija koja može biti urođena i predodređena genetski, ali do određenog stupnja. Dinamična osoba većinom je zdrava, a iz zdravlja na neki način dopire i ta snaga. Na primjer, živahnost može biti rezultat ohrabivanja i pozitivnih stimulacija u djetinjstvu. Visoka energija također može biti rezultat poticajne okoline koja smatra da je unatoč teškoćama uspjeh moguć, pa se ta uspješnost očekivala i nagrađivala (Hercigonja, 2010). Unatoč brojnim pozitivnim stranama, visoka emocionalna energija i dinamičnost mogu izazvati i neke teškoće. Primjerice, nađe li se dinamična osoba u nezahtjevnom i usporenom okruženju, vjerojatno će htjeti učiniti više no što to dopušta posao i nadređeni, a pitanje je jesu li oni to spremni prihvatiti. Takvu osobu teško je kontrolirati radi njezine izuzetne snage. Visoka emocionalna energija može stvarati pritisak, jer je osoba u stalnoj žurbi da nešto napravi, obavi što više poslova itd. stalni pritisak da bude bolja od očekivanja i strah od eventualnog neuspjeha izaziva još veću napetost i stres. Ako takve osobe nemaju „neuništivo tijelo“, izložene su opasnostima koje nosi stres, bolesti srca i krvnih žila. Temeljem toga zaključujemo da emocionalna energija ima vrlo važnu ulogu i značajan utjecaj na čovjekov karakter. I niska i visoka emocionalna energija izazivaju određene psihosomatske poremećaje koji degradiraju ljudsko tijelo i organizam raznim poremećajima i ometaju kontinuitet života (Hercigonja, 2010).

Emocionalna inteligencija u zdravstvu i sestrinskoj profesiji

Emocionalna inteligencija u radnom okruženju ima izuzetan značaj, lideri shvaćaju želje svojih radnika, te ih nastoje ispuniti, što pridonosi zadovoljstvu zaposlenika. Isto tako EI podrazumijeva emocionalnu povezanost zaposlenika s njihovim nadređenima čime se potiču pozitivni pokreti prema postizanju individualnih, ali i kolektivnih ciljeva. Način na koji osoba komunicira s drugima, kako kontrolira svoje osjećaje i frustracije ovisi o emocionalni sposobnostima (McQuen, 2004).

Zanimanja koja uključuju interakciju s ljudima, od djelatnika zahtijevaju da nauče upravljati svoji osjećajima te da ih izražavaju na način kako to očekuje društvo. Poslovni uspjesi uvelike ovise o emocionalnoj inteligenciji, poslovne odluke uglavnom se donose emocionalno pa bi bilo poželjno da

zaposlenici razumiju i znaju upravljati svojim i tuđim emocijama. Osobe s razvijenom emocionalnom inteligencijom mogu točno percipirati osjećaje, koristiti složene i sveobuhvatne metode za regulaciju osjećaja da bi postigli zacrtane ciljeve. Vještine koje se traže na tržištu rada su: kontrola i samopouzdanje, samosvijest, predanost i iskrenost, dobra komunikacija, prihvaćanje i poticanje promjena, pa možemo zaključiti da profesionalno znanje i diplome nisu uvijek ključne u poslu, a vrlo važnu ulogu ima upravo emocionalna inteligencija (Đurković, 2020). Posao medicinske sestre zahtijeva da sestra u procesu njege konstantno komunicira s pacijentom, ali i zdravstvenog tima. Srž sestrinske prakse čini upravo interakcija sestra – pacijent. To nije samo razgovor, već složen proces koji obuhvaća sestrinsku percepciju pacijenta, razumijevanje njegovih emocija i upravljanje situacijom za dobrobit pacijenta. Posljednja dva desetljeća koncept EI u sestrinstvu postaje vrlo popularan. Zdravstvena njega pacijenta ne podrazumijeva samo zdravstvenu skrb, već se na pacijenta gleda holistički, što uključuje poštivanje pacijenta, njegovih prioriteta i izbora da bi se ispunile duhovne, socijalne i emocionalne potrebe. Ukoliko pacijenti ne dobiju odgovarajuću skrb za simptome svoje bolesti, oni pate, pa zaključujemo da se njega za pacijenta mora bazirati na fizičkim, socijalnim i psihološkim potrebama. Uloga EI u sestrinskoj praksi trebalo bi promatrati u dvije dimenzije: „sestrinska percepcija i razumijevanje pacijentovih osjećaja te sposobnost sestre da upravlja tim percepcijama kako bi postigla cilj da upravlja složenim situacijama u svrhu kvalitetne njege pacijenta“ (<http://www.asrn.org/journal-nursing/202-emotional-intelligence-in-the-nursingprofession.html>. Pristupljeno: 16.srpnja 2022.)

Kako bi medicinska sestra mogla procijeniti reakcije pacijenta na bolest, mora razvijati svoje sposobnosti što zahtijeva procjenu i introspekciju događaja, psihološko razumijevanje pacijentove situacije, te iskrenu brigu za njih (Jaković, 2016). Svaki zdravstveni radnik mora imati dobro razvijenu emocionalnu regulaciju i kontrolu da bi mogao profesionalno odgovoriti na svaku situaciju, težiti podizanju kvalitete rada, a samim time i bržem oporavku (Krajcar, 2016). Uz emocije pacijenata, medicinske sestre suočavaju se i sa vlastitim emocijama, što posebno dolazi do izražaja u situacijama gdje pacijenti unatoč najvećim naporima umiru zbog raznih bolesti. Važno je spomenuti da emocije nisu samo talent s kojim se rađamo, to su zapravo sposobnosti koje trebamo učiti i razvijati da bi postigli odličan rezultat (<http://www.asrn.org/journal-nursing/202-emotional-intelligence-in-the-nursingprofession.html>. Pristupljeno: 16.srpnja 2022.) Istraživanja pokazuju da je emocionalna inteligencija značajna i za uspješno vodstvo i upravljanje timom te smanjuje rizik od sindroma sagorijevanja na poslu (<http://www.asrn.org/journal-nursing/202-emotional-intelligence-in-the-nursingprofession.html>. Pristupljeno: 16.srpnja 2022, Jaković, 2016).

Komunikacija u zdravstvenom timu

Jedini relevantni način rada u zdravstvenom sustavu je ekipni ili timski rad. Važno je da među članovima interdisciplinarnog tima postoji suradnja koja je također jedan od načina komunikacije. U naveden odnosu sudjeluju dvije ili više osoba koji zajedničkim snagama rješavaju problem, dijele odgovornosti za proces i ishode. Da bi taj odnos funkcionirao i razvijao se važno je da pripadnici jedne struke razumiju i poštuju ulogu drugih stručnjaka, a taj proces započinje već kroz obrazovanje. Često se događa da određene struke kroz obrazovanje ne usvoje znanje o važnosti uloge drugih struka s kojima će u budućnosti kroz posao surađivati. Suradnja podrazumijeva komunikaciju među članovima tima gdje stručnjaci s raznih polja jedni na druge gledaju kao pripadnike raznih gledišta, ali koji imaju zajednički utjecaj i odgovornost za skrb i brigu o klijentu. Primjerice, kod liječenja određenog pacijenta, liječnik bi trebao uzeti u obzir i sestrinsku dijagnozu. Navedeni primjer suradnje vodi prema boljoj skrbi za pacijenta, a stručnjaci to mogu doživjeti kao stručnu i osobnu potvrdu samoga sebe (Lučanin, 2010). Članovi zdravstvenog tima morali bi znati što je njihov posao i koja je njihova uloga u timu. „Liječnik je tu da liječi bolesnika, a medicinska sestra pomaže na putu do ozdravljenja, njihov je cilj zajednički i jedan bez drugoga ne bi mogli stići do cilja“ (Salvage, 1993). Posao medicinske sestre vrlo je stresan, ona je okružena bolesnicima, svaki od njih ima određeni problem, puni u strahova koje prenose na sve oko sebe, a posebno na sestre. Medicinska sestra mora biti emocionalno stabilna i zrela da bi se mogla nositi s ljudskim problemima i patnjom, etičkim dvojicama ili hitnim stanjima. Najodgovornija osoba u timu je liječnik, on je odgovoran za liječenje pacijenta, ali i za funkcioniranje tima, o njemu ovisi hoće li se članovi tima međusobno prihvaćati, poštivati, razumjeti i steći povjerenje. Atmosfera u timu prenosi se i na pacijente, pa je bitno da komunikacija bude opuštena ali i stručna (Salvage, 1993, Pažin, 2017).

Dva su cilja uspostavljene, komunikacije u medicinskoj praksi. Prvi cilj je prikupiti podatke o pacijentu i njegovim bolestima, a drugi je prenošenje tih informacija liječniku. U radu medicinske sestre vrlo je bitna kvalitetna komunikacija, kako bi se bolje brinule za pacijenta i održale pozitivne stavove pacijenata tijekom liječenja. Brojne studije potvrđuju da je zadovoljstvo pacijenata povezano sa sposobnošću medicinske sestre/tehničara da zrači topline, pruža emocionalnu potporu, razumijevanje i njegu (Johnson, 2015). Medicinske sestre moraju imati individualan pristup svakom bolesniku, jer svaki od njih ima različite karakteristike, motivaciju, sposobnosti i znanje. Vrlo je važno koliko se medicinska sestra posvećuje pacijentu, na koji način razvija komunikaciju pristupa li mu s razumijevanjem, empatijom i podrškom ili ima strogo profesionalna i hladan stav. Svi navedeni čimbenici odraz su emocionalne inteligencije medicinske sestre, koja isto tako odražava njezinu spremnost za obavljanje posla, zadovoljstvo poslom, razumijevanje sebe, ali i osjećaja drugih. Komunikacija je ključ za povezanost i razumijevanje pacijenta. Što je medicinska sestra svjesnija ovih činjenica i što više radi na razvoju vlastite komunikacije, veća je vjerojatnost učinkovitije komunikacije (Tyczkowski, Vandenhouten, Reilly, Bansal, Kubsch, Jakkola, 2015).

Komunikaciji se često pridaje premalo važnosti, a često se i propušta, čiji uzrok je premali broj medicinskog osoblja, umor i prekovremeni rad. Pacijenti često kritiziraju da dobivaju premalo informacija o svojoj bolesti, da su nejasne i nerazumljive

(Bennett, Sawatzky, 2013). Pacijenti su također nezadovoljni sadržajem poruka, jer se uglavnom govori organskim manifestacijama bolesti, a premalo ili uopće o psihosocijalnim i psihološkim posljedicama bolesti (Cleary, Visentin, West, Lopez, Kornhaber, 2018). Istraživanja pokazuju da zdravstveni djelatnici koji dobro komuniciraju s pacijentima, cjelovitije i preciznije prepoznaju probleme, lakše uočavaju emocionalnu nelagodu kod pacijenata, njihovi pacijenti zadovoljniji su pruženom skrbi, manje su zabrinuti i lakše prihvaćaju savjete. Stoga je važno neprekidno ulagati u razvoj komunikacijskih vještina (Cleary et al., 2018).

Medicinska sestra trebala bi se pacijentu obraćati imenom, na taj način osoba prestaje biti samo broj ili pojedinac u gomili. Ukoliko se pacijentu obraćamo imenom, šaljemo poruku pacijentu da je bitan, da smo upoznati s njegovim slučajem i specifičnostima. Glavni koncept medicinske etike je informirani pristanak pacijenta odnosno izjava pacijenta ili njegovog skrbnika da ovlašćuju liječnika ili ostalo medicinsko osoblje za obavljanje određenih postupaka, aktivnosti, terapije i sl. (Karimi, Leggat, Donohue, Farrell, Couper, 2014).

Ljubaznost medicinske sestre je neophodna, ali mora sačuvati profesionalni odnos i ugled. Nažalost, u zdravstvenim ustanovama često se narušava privatnost, možemo primijetiti da se ponekad ozbiljni razgovori ili pretrage obavljaju na hodniku, u sobama bez zastora uz prisutnost drugih pacijenata. Bitno je inzistirati na privatnosti i uvijek pronaći bolju opciju za dobrobit pacijenta. Isto tako, bez obzira na druge obaveze, potrebno je osigurati dovoljno vremena za razgovor. Bilo da se radi o sat vremena ili desetak minuta, pacijent mora znati da je svo vrijeme namijenjeno upravo za njega i njegove probleme. Sve to potrebno je i neverbalno pokazati pacijentu kako bi se osjećao sigurnije. Često se zanemaruje rječnik koji koristi medicinskog osoblja, a bolesnici se suočavaju s nejasnim medicinskim pojmovima koji im nisu od pomoći. Pacijenti se srame tražiti objašnjenje, stoga razgovor treba biti prilagođen sugovorniku kako bi mogao shvatiti zdravstvene upute i pridržavati ih se. Ukoliko je potrebno bolesnici mogu dobiti pisane upute u obliku letaka ili brošura, što posebno olakšava starijim osobama. Otvorenost i iskrenost također su neophodni za uspješnu komunikaciju, primjerice tokom razgovora s bolesnikom ne smijemo ništa gestikulirati ili šaptati obitelji, time ćemo izgubiti povjerenje bolesnika. Ukoliko postoji potreba za odvojeni razgovor s obitelji, to moramo obaviti nasamo s njima, bez bolesnika. Prilikom razgovora bolesnik je često pod stresom, pa njegove reakcije mogu biti neugodne, poput ljutnje, agresije, nevjerice, poricanja, ali to su samo obrambeni mehanizmi i prilagodba na novonastalu situaciju. Medicinske sestre najčešće su prve na udaru takvih emocionalnih ispada, ali to nije razlog za otpor i nerazumijevanje (Mijić, 2022, Hercigonja, 2010)

Ključna karakteristika svakog dobrog zdravstvenog djelatnika je humanost, a kroz rad trebamo biti vođeni znanjem i iskustvom. Ljudi su različiti prema svojim potrebama za slušanjem i komunikacijom. Dok jedni očekuju konstantni dijalog i žele detaljno objašnjenje svih nedoumica, drugi žele potpunu pažnju bez puno komuniciranja sa zdravstvenim osobljem. Važno je prepoznati potrebe pojedinca i

prema njima se odnositi na odgovarajući način. Uvijek treba izbjegavati ravnodušnost, ignoriranje i tišinu jer time nećemo ništa postići (Mijić, 2022). „Osnova praktičnog sestrinskog rada je međuovisnost sestre i pacijenta. Komunikacija je vještina koja se mora vježbati, nadograđivati i čuvati kako bi se ostvario najbolji mogući učinak. Dobra komunikacija se smatra neotuđivim pravom i preduvjetom za izgradnju istinskog i korisnog odnosa između bolesnika i medicinske sestre, ali i među samim djelatnicima. Potreba za kvalitetnim dijalogom je neophodna u vidu razvoja modernog zdravstva te je ona ključ za uspjeh u multikulturalnom društvu“ (Kourkouta, Papathanasiou, 2014). Važno je inzistirati i omogućiti svima kontinuiranu edukaciju o pravilnoj komunikaciji kako bi na human način zadovoljili očekivanja i potrebe bolesnika (Kourkouta, Papathanasiou, 2014). Pozitivna orijentacija i razvoj komunikacije u velikoj mjeri ovise o emocionalnoj inteligenciji. Ako sestra ima razvijeniju emocionalnu inteligenciju, to će njezina razina upravljanja komunikacijom i zalaganje za ispravan odnos biti veća (Bennett, Sawatzky, 2013). Medicinska sestra mora biti svjesna načina na koji komunicira s pacijentima, njihovim obiteljima i kolegama. Dozirana i svjesna komunikacija konačan je ishod usavršene emocionalne inteligencije (Johnson, 2015).

U svim timovima, a posebno u zdravstvenim potrebno je u stručnim odnosima ukloniti osobne smetnje i slati jasne i jednoznačne poruke. Važno je poznavati osobne načine komuniciranja, uvažavati i poštovati osobnost druge osobe s ciljem uspješnije komunikacije sa suradnicima. Neki ljudi više vole usmeni razgovor, dok drugima odgovaraju pisane poruke ili neformalna interakcija. Probleme je potrebno sagledati iz više perspektiva, biti otvoren prema različitim rješenjima, poslušati savjete stručnjaka. Dogovoreno rješenje mora svima odgovarati, te biti jasno jednoj i drugoj strani. Proces komunikacije također jača kada biramo prave riječi i svojim ponašanjem pokazujemo ravnopravnost, poštovanje i vrijednost prema drugim kolegama (Lučanin, 2010). „Dobrom komunikacijom u timu, olakšava se pridržavanje dogovora, vođenje teških razgovora, odvijanje timskih sastanaka, razgovor o osjetljivim osobnim temama, rješavanje timskih sukoba i svakodnevnih interakcija“ (Lučanin, 2010).

EMPIRIJSKI DIO RADA

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja bio je istražiti kakva je emocionalna regulacija i kontrola kod medicinskih sestara/tehničara, te ispitati razinu njihovih intrapersonalnih komunikacijskih vještina. Isto tako željela se istražiti povezanost rezultata na upitniku emocionalne regulacije i kontrole s rezultatima na dimenzijama upitnika interpersonalnih komunikacijskih vještina te povezanost starosne dobi, spola i razine obrazovanja sudionika s rezultatima na upitniku emocionalne regulacije i kontrole.

U radu su postavljena sljedeća istraživačka pitanja:

1. Postoji li statistički značajna negativna povezanost između rezultata na upitniku emocionalne regulacije i kontrole i rezultata na dimenzijama upitnika interpersonalnih komunikacijskih vještina?
2. Postoji li statistički značajna negativna povezanost između starosne dobi sudionika i rezultata na upitniku emocionalne regulacije i kontrole?
3. Postoji li statistički značajna razlika u rezultatima na upitniku emocionalne regulacije i kontrole s obzirom na spol sudionika?
4. Postoji li statistički značajna razlika u rezultatima na upitniku emocionalne regulacije i kontrole s obzirom na razinu obrazovanja sudionika?

Kao odgovori na istraživačka pitanja, postavljene su sljedeće hipoteze:

H1 Sudionici s nižim rezultatom na upitniku emocionalne regulacije i kontrole imat će viši rezultat na dimenzijama upitnika interpersonalnih komunikacijskih vještina.

H2 Sudionici s višom starosnom dobi imat će niži rezultat na upitniku emocionalne regulacije i kontrole.

H3 Očekuje se kako će sudionici muškog spola imati niži rezultat na upitniku emocionalne regulacije i kontrole u odnosu na sudionice ženskog spola.

H4 Očekuje se kako će sudionici najvišeg stupnja obrazovanja imati najniži rezultat na upitniku, dok će sudionici najnižeg stupnja obrazovanja imati najviši rezultat na upitniku.

Metode i sudionici

Istraživanje je provedeno u periodu od 7.06.2022. do 20.07.2022. Provedeno je putem interneta, a sudjelovanje je bilo anonimno i potpuno dobrovoljno. Sudionici su u bilo kojem trenutku mogli odustati od sudjelovanja. U istraživanju je sudjelovalo 174 sudionika tj. medicinskih sestara i tehničara.

Za potrebe istraživanja korišten je „Upitnik emocionalne regulacije i kontrole“ autora Vladimira Takšića za čije korištenje je dobiveno odobrenje. Uz navedeni upitnik korišten je „Upitnik interpersonalnih komunikacijskih vještina“ koji je javno dostupan. Spomenuti upitnici dopunjeni su s pitanjima o sociodemografskim podacima. Statistička obrada i analiza podataka napravljena je statističkim programom SPSS Statistics, verzija 24.0. U ovom radu korištene su deskriptivne (mjere centralne tendencije i varijabiliteta) te inferencijalne statističke metode (Pearsonov koeficijent korelacije, ANOVA, Mann Whitney U test te Wilcoxon W test). Zaključci u vezi razlika i povezanosti među podacima donošeni su na nivou značajnosti od 95%, uz razinu rizika 5%.

Rezultati

U istraživanju je ukupno sudjelovalo 174 sudionika, od čega je većina sudionika bila ženskog spola (93.70 %), srednjoškolskog obrazovanja (med.techn.) – 38.50 %. Prosječna dob sudionika iznosila je $M = 38.52$ godine ($SD = 11.02$), dok je prosječna duljina radnog staža iznosila $M = 17.31$ godina ($SD = 11.81$). Ostali sociodemografski podaci sudionika mogu se vidjeti u tablici 1.

Tablica 1. Frekvencije i postotak sudionika s obzirom na sociodemografske varijable korištene u istraživanju. (N=174)

Varijabla i oblik varijable	Broj sudionika	% sudionika
Spol		
<i>Muški</i>	11	6.30
<i>Ženski</i>	163	93.70
Ukupno	174	100
Razina obrazovanja		
<i>med.techn.</i>	67	38.50
<i>bacc.med.techn.</i>	34	19.50
<i>mag.med.techn.</i>	73	42.00
<i>dr.sc</i>	0	0
Ukupno	174	100

Upitnik emocionalne regulacije i kontrole se sastojao od 20 čestica. Zadatak sudionika bio je procijeniti u kojem stupnju se slažu s navedenim česticama, na skali od 5 stupnjeva, pri čemu je 1 označavalo „Uopće NE“ a 5 „U potpunosti DA“.

Ukupan rezultat upitnika emocionalne regulacije i kontrole se formirao tako što su se procjene na svakoj od čestica zbrojile te potom podijelile sa ukupnim brojem čestica, pri čemu su se obrnuto kodirane čestice prije zbrajanja rekodirale. Viši rezultat na upitniku emocionalne regulacije i kontrole ukazivao je na nižu emocionalnu regulaciju i kontrolu sudionika. U nastavku se nalazi tablica 2. u kojoj su prikazani deskriptivni parametri čestica korištenih u upitniku.

Tablica 2. Prikaz čestica sa pripadajućim deskriptivnim pokazateljima odgovora na upitniku emocionalne regulacije i kontrole.

Čestica	N	M	SD	Min	Max
1. Dobro pamtim situacije u kojima sam bio ljut.	174	3.84	1.00	1	5
2. Kada me netko naljuti, odmah i vrlo burno reagiram.	174	2.89	.95	1	5
3. Kada me strah nečega ili nekoga, obično ne mogu reći ništa pametno.	174	2.92	.98	1	5
4. Kada mi se nešto loše dogodi, osjećam se kao da su mi "sve lađe potonule".	174	3.22	1.07	1	5
5. Kada sam lošeg raspoloženja, primjećujem uglavnom loše stvari.	174	3.19	1.09		
6. Kada sam lošeg raspoloženja, problem mi je riješiti čak i jednostavan zadatak.	174	2.57	1.07	1	5
7. Kada se jako razbjesnim, kao da mi "padne mrak na oči".	174	2.89	1.26	1	5
8. Kada se jako uživim u raspravu, ponekad imam osjećaj da sam u svemu u pravu.	174	2.97	1.12		
9. Kada se razljutim, slabo primjećujem događaje oko sebe.	174	2.60	1.04	1	5
10. Kada sam lošeg raspoloženja, čak mi se i mali problem čini nesavladiv.	174	2.63	1.17	1	5
11. Kada sam lošeg raspoloženja, sitne popravke u kući radije ću obaviti drugi put.	174	3.11	1.25	1	5
12. Moji su osjećaji ponekad izvan moje kontrole.	174	2.72	1.12	1	5
13. Najbolje se sjećam događaja uz koje me vežu negativne emocije.	174	2.37	1.09	1	5
14. Ne zaboravljam lako ljudima koji su me naljutili ili rastužili.	174	3.07	1.08	1	5
15. Osobi koja me je povrijedila ubuduće prilazim s povećanim oprezom.	174	3.82	.96	1	5
16. Ozbiljno počnem raditi tek kad mi ostane malo vremena za obavljanje posla.	174	2.43	1.24	1	5
17. Posebno dobro se sjećam trenutaka u kojima sam bio žalostan.	174	3.01	1.16	1	5
18. Raspoloženje mi snažno utječe na razmišljanje.	174	2.89	1.05	1	5
19. Teško zaboravljam stvari koje su me uzrujale.	174	3.06	1.01	1	5
20. U bijesu i ljutnji izvičem se i na onoga koji mi nije ništa skrivio.	174	2.49	1.11	1	5

Legenda: N – broj sudionika; Min – najmanji rezultat; Max – najveći rezultat; M – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija;

Napomena: * su označene obrnuto kodirane čestice

Uvidom u deskriptivne parametre čestica upitnika, može se vidjeti kako su se sudionici najviše slagali sa česticom broj 1. „Dobro pamtim situacije u kojima sam bio ljut. (M = 3.84) dok su se najmanje slagali sa česticom broj 16. „Ozbiljno počnem raditi tek kad mi ostane malo vremena za obavljanje posla.“ (M = 2.43). Što se tiče varijabiliteta, najmanji varijabilitet je prisutan kod čestice broj 2. „Kada me netko naljuti, odmah i vrlo burno reagiram.“ (SD = .95), dok je najveći varijabilitet prisutan kod čestice broj 1. „Kada sam lošeg raspoloženja, sitne popravke u kući radije ću obaviti drugi put.“ (SD = 1.25). U nastavku se nalazi tablica 3. s parametrima cijelog upitnika.

Tablica 3. Deskriptivni parametri korištenog upitnika u ovom istraživanju

Korišteni upitnik	N	M	SD	Min	Max	Skewness	Kurtosis
Upitnik emocionalne regulacije i kontrole	174	2.93	.60	1.50	4.60	-.01	.00

Legenda: N-broj sudionika; M- aritmetička sredina; SD- standardna devijacija; Min- najmanji rezultat; Max- najveći rezultat; Skewness – simetričnost distribucije; Kurtosis – spljoštenost distribucije.

Uvidom u aritmetičku sredinu cijelog upitnika ($M = 2.93$), može se zaključiti kako ta vrijednost viša u odnosu na srednju vrijednosti skale, što upućuje kako je emocionalna regulacija i kontrola kod sudionika ovog uzorka nešto niža. Međutim, ako se pogleda standardnu devijaciju i raspon ($Max - Min$), može se utvrditi kako u rezultatima nisu prisutne vrijednosti s kraja distribucija (one bliže 1 i one bliže 5), što može ukazivati na asimetričnost distribucije. Kako bi se dobio odgovor na pitanje je li distribucija ukupnih rezultata upitnika emocionalne regulacije i kontrole asimetrična, provjerila se simetričnost (skewness) i spljoštenost (kurtosis) distribucije. Kako su obje vrijednosti manje od 2, što je kriterij za simetričnost distribucija, može se tvrditi kako su rezultati u ovom upitniku normalno raspodjeljeni.

Upitnik intrapersonalnih komunikacijskih vještina

Upitnik interpresonalnih komunikacijskih vještina se sastojao od 40 čestica. Zadatak sudionika bio je procijeniti u kojem im se događa situacija u navedenim česticama, na skali od 3 stupnjeva, pri čemu je 1 označavalo „Često“, 2 „Ponekad“ a 3 „Rijetko“.

Ukupan rezultat upitnika interpersonalnih komunikacijskih vještina se formirao prema uputama iz priručnika, pri čemu su dobiveni ukupni rezultati za 4 dimenzije upitnika. Viši rezultat na upitniku interpersonalnih komunikacijskih vještina ukazivao je višu razvijenost tih vještina kod sudionika, s obzirom na dimenzije upitnika.

U nastavku se nalazi tablica 4. u kojoj su prikazani deskriptivni parametri čestica korištenih u upitniku.

Tablica 4. Prikaz čestica sa pripadajućim deskriptivnim pokazateljima odgovora na upitniku interpresonalnih komunikacijskih vještina.

Čestica	N	M	SD	Min	Max
1. Nije mi lako razgovarati s drugima, osjećam se nelagodno.	174	2.46	.61	1	3
2. Osobe s kojima razgovaram završavaju moje rečenice umjesto mene.	174	2.56	.66	1	3
3. Mogu se dobro izražavati, tako da moji sugovornici shvaćaju što sam htio/htjela reći.	174	1.56	.76	1	3
4. Kada se ne slažem s drugima, svoje mišljenje zadržim za sebe.	174	2.09	.54	1	3
5. Pretpostavljam da sugovornik zna što hoću reći pa se ni ne trudim do kraja objasniti.	174	2.33	.67	1	3
6. Ljudi s kojima razgovaram pokazuju da su zainteresirani za razgovor sa mnom. 8. Kada se jako uživim u raspravu, ponekad imam osjećaj da sam u svemu u pravu.	174	1.50	.67	1	3
7. Vrlo lako prepoznajem reakcije drugih ljudi dok s njima razgovaram.	174	1.45	.72	1	3
8. Pitam sugovornika je li shvatio što hoću reći i što on misli o tome.	174	1.59	.67	1	3
9. Smatram da ton glasa jako utječe na razgovor.	174	1.45	.75	1	3
10. Nastojim razgovarati o temama koje su u interesu i sugovorniku i meni.	174	1.47	.70	1	3
11. Pričam više nego drugi.	174	2.12	.68	1	3

12. Kada ne razumijem što je sugovornik htio reći pitam ga da pojasni.	174	1.61	.71	1	3
13. Pokušavam shvatiti što će osoba reći i prije nego dovrši misao.	174	1.85	.70	1	3
14. Događa mi se da nisam koncentriran/a na razgovor.	174	2.15	.56	1	3
15. Lako mogu prepoznati razliku između onoga što osoba govori i kako se zapravo osjeća.	174	1.63	.66	1	3
16. Prvo razmislim o onome što je sugovornik rekao pa onda odgovorim.	174	1.66	.68	1	3
17. Ponekad prekidam sugovornika dok govori i dovršavam njegove rečenice.	174	2.39	.63	1	3
18. U razgovoru najviše pažnje pridajem riječima, a tek onda tonu glasa.	174	2.06	.61	1	3
19. Pričekam da sugovornik do kraja kaže što želi reći pa tek onda odgovorim.	174	1.50	.64	1	3
20. Teško mogu zamisliti kako druga osoba gleda na stvari.	174	2.29	.62	1	3
21. Dobro podnosim konstruktivnu kritiku.	174	1.74	.65	1	3
22. Suzdržim se da kažem nešto što bi moglo uzrujati drugu osobu.	174	1.63	.62	1	3
23. Kada me netko povrijedi, razgovorom s tom osobom nastojim riješiti problem.	174	1.81	.69	1	3
24. Mogu sagledati stvari iz tuđe perspektive.	174	1.60	.70	1	3
25. Kada mi netko da kompliment, osjećam se neugodno.	174	2.00	.76	1	3
26. Nastojim se složiti s drugom osobom kako ju ne bih povrijedio/la.	174	2.00	.64	1	3
27. Teško mi je nekoga pohvaliti.	174	2.50	.75	1	3
28. Drugi smatraju kako za sebe mislim da sam uvijek u pravu.	174	2.22	.74	1	3
29. Primjećujem kako drugi zauzimaju obrambeni stav kada se ne slažem s njima.	174	1.95	.68	1	3
30. Govorim o svojim osjećajima.	174	2.00	.73	1	3
31. Kada sugovornik postane emotivan, promijenim temu razgovora.	174	2.16	.68	1	3
32. Jako se uzrujam kada se netko ne slaže sa mnom.	174	2.38	.76	1	3
33. Ne mogu jasno razmišljati kada sam ljut/a.	174	2.14	.62	1	3
34. Smireno razgovaram o problemima.	174	1.71	.65	1	3
35. Zadovoljan/na sam načinom na koji rješavam poteškoće u odnosima s drugim ljudima.	174	1.73	.63	1	3
36. Kada me netko povrijedi, jako dugo budem uzrujan/a.	174	2.08	.70	1	3
37. Kada nekoga povrijedim, nije mi teško ispričati se.	174	1.57	.76	1	3
38. Kada znam da sam pogriješio/la, priznam svoju pogrešku.	174	1.49	.74	1	3
39. Ne volim pričati o osjećajima.	174	2.05	.63	1	3

40. Teško mi je nastaviti razgovor kada je sugovornik uzrujan.	174	1.90	.56	1	3
--	-----	------	-----	---	---

Legenda: N – broj sudionika; Min – najmanji rezultat; Max – najveći rezultat; M – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija.

Uvidom u deskriptivne parametre upitnika, može se utvrditi kako su sudionici označavali kako im se najčešće dešava situacija povezana sa česticom br.7 „Vrlo lako prepoznajem reakcije drugih ljudi dok s njima razgovaram.“ ($M = 1.45$), a najrjeđe situacije povezane sa česticom br.2. „Osobe s kojima razgovaram završavaju moje rečenice umjesto mene.“ ($M = 1.50$). Najveći varijabilitet je uočen kod čestica broj 3,25,32 i 37 ($SD = .76$), a najmanji kod čestice broj 4. „Kada se ne slažem s drugima, svoje mišljenje zadržim za sebe.“ ($SD = .54$). U nastavku se nalazi prikaz ukupnih rezultata s obzirom na dimenzije upitnika što je vidljivo u tablici 5.

Tablica 5. Deskriptivni parametri dimenzija upitnika interpersonalnih komunikacijskih vještina.

Korišteni upitnik	N	M	SD	Min	Max	Skewness	Kurtosis
Slanje jasnih poruka	174	19.99	6.83	2	30	-.81	-.30
Slušanje	174	16.28	4.99	6	26	-.04	-.97
Primanje i davanje feedbacka	174	14.81	4.61	3	25	.02	.37
Baratanje emocionalnim interakcijama	174	17.26	6.45	2	30	-.05	-.64

Legenda: N-broj sudionika; M- aritmetička sredina; SD- standardna devijacija; Min- najmanji rezultat; Max- najveći rezultat; Skewness – simetričnost distribucije; Kurtosis – spljoštenost distribucije

Ukoliko se pogledaju parametri dimenzija upitnika, može se zaključiti kako se aritmetičke sredine svih dimenzija nalaze oko srednje vrijednosti skale (Golemann, 2019), izuzev dimenzije 1 (Slanje jasnih poruka), čija je aritmetička sredina nešto viša u odnosu na srednju vrijednost. Usporedbom minimalnog i maksimalnog rezultata, može se utvrditi kako na dimenziji 2 nisu dovoljno zahvaćene najveće vrijednosti rezultata (one bliže broju 30) te one niže vrijednosti rezultata (one bliže broju 1). Kod dimenzije 3 nisu zahvaćeni oni najveći rezultati. Sve distribucije rezultata su normalno raspodjeljenje, što se može zaključiti iz njihovih indeksa simetričnosti i spljoštenosti.

Za provjeru prve hipoteze (H1) korišten je Pearsonov koeficijent korelacije, budući da su sve varijable normalno distribuirane, što je vidljivo u tablici 6.

Tablica 6. Prikaz korelacijskih analiza upitnika emocionalne regulacije i kontrole te dimenzija upitnika interpersonalnih komunikacijskih vještina.

Dimenzije upitnika interpersonalnih komunikacijskih vještina	Upitnik emocionalne regulacije i kontrole	N
Slanje jasnih poruka	-.222**	174
Slušanje	-.199**	174
Primanje i davanje feedbacka	-.080	174
Baratanje emocionalnim interakcijama	-.195**	174

Legenda: N – broj sudionika

Napomena: ** su označene značajne korelacije uz razinu rizika od 1

Ukoliko se pogledaju korelacijske tablice, može se vidjeti kako su pronađene značajne negativne korelacije između rezultata na dimenzijama upitnika interpersonalnih komunikacijskih vještina i rezultata na upitniku emocionalne regulacije i kontrole: slanje jasnih poruka ($r = -.222, p < .01$), slušanje ($r = -.199, p < .01$) te baratanje emocionalnim interakcijama ($r = -.195, p < .01$). Ovi rezultati sugeriraju kako sudionici sa više izraženom emocionalnom regulacijom i kontrolom imaju razvijenije i navedene dimenzije interpersonalnih komunikacijskih vještina u odnosu na one sudionike koji imaju manje izraženu emocionalnu regulaciju i kontrolu. Između dimenzije primanje i davanje feedbacka i rezultata

na upitniku emocionalne regulacije i kontrole nije potvrđena povezanost. Time je djelomično potvrđena prva hipoteza.

Za provjeru druge hipoteze (H2) je odlučeno koristiti također Pearsonov koeficijent korelacije. U nastavku slijedi prikaz rezultata prikazanih u tablici 7.

Tablica 7. Prikaz korelacijskih analiza upitnika emocionalne regulacije i kontrole te starosne dobi sudionika

Varijabla	Upitnik emocionalne regulacije i kontrole	N
Dob	.05	172

Legenda: N – broj sudionika

Napomena: ** su označene značajne korelacije uz razinu rizika od 1 %

Pearsonovim koeficijentom korelacije nije utvrđena statistički značajna povezanost između dobi sudionika i rezultata na upitniku emocionalne regulacije i kontrole ($r = .05, p > .05$). Sa 95 % sigurnosti, možemo tvrditi kako dob nije povezana sa emocionalnom regulacijom i kontrolom. Time je odbačena druga hipoteza.

Za provjeru treće hipoteze (H3) je odlučeno koristiti neparametrijske statističke postupke, zbog malog broja muških sudionika. U nastavku slijedi prikaz rezultata analize koji su vidljivi u tablici 8.

Tablica 8. Prikaz statističkih analiza rezultata na testu znanja o indikacijama za uvođenje urinarnog katetera s obzirom na dodatnu edukaciju sudionika.

Spol	N	M	C	SD	U	W	p
Muški	11	2.46	2.20	.67			
Ženski	163	2.97	2.95	.59			
Total	174				1273.50	14639.50	0.02

Legenda: N- broj sudionika; M – aritmetička sredina; C- medijana; SD- standardna devijacija; U- Mann Whitney U test; W- Wilcoxon W test; p- statistička značajnost

Mann Whitney U test i Wilcoxon W testom je utvrđena statistički značajna razlika u rezultatima na upitniku emocionalne regulacije i kontrole ($U=1273.50$; $W=14639.50$; $p < 0,05$). Sa 95 % sigurnosti, može se tvrditi kako sudionici muškog spola ($C = 2.20$) imaju bolje razvijenu emocionalnu regulaciju i kontrolu u odnosu na ženske sudionike ($C = 2.95$). Time je potvrđena treća hipoteza.

H4: Postoji statistički značajna razlika u rezultatima na upitniku emocionalne regulacije i kontrole s obzirom na razinu obrazovanja sudionika. Očekuje se kako će sudionici najvišeg stupnja obrazovanja imati najniži rezultat na upitniku, dok će sudionici najnižeg stupnja obrazovanja imati najviši rezultat na upitniku.

Za provjeru četvrte hipoteze je odlučeno koristiti jednosmjernu analizu varijance za nezavisne uzorke. Prije provedbe analize, bilo je potrebno provjeriti homogenost varijanci s obzirom na grupe sudionika. Levenovim testom homogenosti varijance je utvrđeno kako su varijance homogene. U tablici 9. slijedi prikaz rezultata.

Tablica 9. Prikaz deskriptivnih parametara rezultata upitnika emocionalne regulacije i kontrole s obzirom na razinu obrazovanja sudionika. (N = 174)

Razina obrazovanja	N	M	SD
med.techn.	73	2.90	.60
bacc.med.techn.	67	2.92	.61
mag.med.techn.	34	3.03	.59
Ukupno	174	2.94	.61

Legenda: N – broj sudionika; M – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija

Tablica 10.. Prikaz završne tablice jednosmjerne analize varijance za nezavisne uzorke. (N=174)

Izvor varijabiliteta	df	MS	F	p
<i>Između grupa</i>	2	.21	.57	.57
<i>Unutar grupa</i>	171	.37		
<i>Total</i>	173			

Legenda: df- stupnjevi slobode; MS- prosječni kvadrat; F- statistički parametar; p- razina značajnosti

Jednosmjernom analizom varijance za nezavisne uzorke nije utvrđena statistički značajna razlika u rezultatima na upitniku emocionalne regulacije i kontrole između sudionika različite razine obrazovanja ($F = .57$, $df = 2$; $p > .05$). Sa 95 % sigurnosti, možemo tvrditi kako razina obrazovanja nije povezana s emocionalnom regulacijom i kontrolom. Time je odbačena 4. hipoteza.

RASPRAVA

Ovim istraživanjem nastojao se ispitati utjecaj sociodemografskih karakteristika sudionika poput spola i dobi na emocionalnu regulaciju i kontrolu te interpersonalne komunikacijske vještina te odnos između emocionalne regulacije i kontrole i interpersonalnih komunikacijskih vještina. Statističkom analizom rezultata utvrđeno je kako su dimenzije interpersonalnih komunikacijskih vještina: slanje jasnih poruka, slušanje te baratanje emocionalnim interakcijama statistički značajno povezane sa emocionalnom regulacijom i kontrolom. U pravilu, što sudionici imaju bolje izraženu emocionalnu regulaciju i kontrolu, imat će i bolje izražene interpersonalne komunikacijske vještine. Dobiveni rezultat može se usporediti s istraživanjem iz 2016. godine pod nazivom „Otpornost ublažava odnos između emocionalne inteligencije i sposobnosti kliničke komunikacije među kineskim studentima sestrinstva“. Cilj navedenog istraživanja je bio ispitati pozitivnu povezanost između emocionalne inteligencije i kliničke komunikacijske sposobnosti među studentima sestrinstva te utvrditi igra li otpornost moderirajuću ulogu u odnosu između emocionalne inteligencije i kliničke komunikacijske sposobnosti među kineskim studentima sestrinstva. U istraživanju je sudjelovalo 377 studenata iz tri bolnice. Zaključeno je da je emocionalna inteligencija pozitivno povezana s kliničkom komunikacijskom sposobnošću među kineskim studentima sestrinstva, a otpornost ublažava odnos između emocionalne inteligencije i kliničke komunikacijske sposobnosti, što može pružiti znanstvene dokaze za pomoć u razvoju intervencijskih strategija za poboljšanje kliničke komunikacijske sposobnosti (Kong, Liu, Li, Fang, Kang, Pi, 2016). Nadalje, rezultati sustavnog pretraživanja baze podataka pod nazivom „Je li emocionalna inteligencija povezana s objektivnim parametrima akademskog uspjeha studenata medicine, stomatologije i sestrinstva“ iz 2020. godine pokazuju da EI ima veću ulogu u akademskom uspjehu studenata kliničke godine medicine i dentalne medicine. To se posebno odnosi na njihovu izvedbu u komunikacijskim vještinama, što dokazuje značajan pozitivan odnos između komunikacijskih vještina i EI ili njegove podljestvice u različitim studijama. Osim toga, odnos između EI i holističkog akademskog uspjeha u kliničkim godinama također neizravno ukazuje na ulogu EI u stjecanju komunikacijskih vještina. Iako je pregled zasebno obradio različite stupnjeve zdravstvene profesije, nagovještava da će bolje vještine EI zdravstvenog tima imati holistički učinak na poboljšanje zdravstvene skrbi (Singh, Kulkarni, Gupta, 2020). Nije pronađena statistički značajna razlika između dimenzije interpersonalnih komunikacijskih vještina „Primanje i davanje feedbacka“ i emocionalne regulacije i kontrole. Razlog odsustva takve povezanosti možemo potražiti u restrikciji varijabiliteta u rezultatima na navedenoj dimenziji upitnika interpersonalnih komunikacijskih vještina. Naime, ukoliko pogledamo indikatore varijabiliteta te dimenzije: najveći rezultat i standardnu devijaciju, može se utvrditi kako od svih dimenzija interpersonalnih komunikacijskih vještina, dimenzija primanja i davanja feedbacka ima najmanju standardnu devijaciju, što može ukazivati kako ovim upitnikom nismo zahvatili potpuni raspon mjerene pojave, što može utjecati na procjenu povezanosti. Također, ukoliko se pogleda najveći rezultat, što je u ovom slučaju 25 (maksimalni rezultat je iznosio 30), također je vidljivo kako nisu zahvaćeni pojedinci s izrazito visoko razvijenim vještinama davanja i primanja feedbacka. Kada se uzme u obzir kako ni na varijabli emocionalne regulacije i kontrole nismo zahvatili puni varijabilitet (Min = 1.50; Max = 4.60), može se opravdano sumnjati kako je prilikom procjene povezanosti došlo do restrikcije raspona varijabiliteta u mjerenim varijablama te je stoga zbog toga moglo doći do odsustva povezanosti. Uzrok restrikcije raspona varijabiliteta možemo tvrditi u homogenosti uzorka. Naime, u

ovom istraživanju sudjelovali su isključivo zdravstveni djelatnici, pretežito ženskog spola. Za pretpostaviti je kako su takvi sudionici po svojoj prirodi dosta slični jedni drugima, što se očituje u manjku heterogenosti – različitosti među njima, koja je potrebna za što kvalitetniju procjenu povezanosti. Preporuka za daljnja istraživanja je da se rade na slučajnom uzorku, koji je po svojoj prirodi najviše heterogen. Što se tiče druge hipoteze, nije pronađena statistički značajna povezanost između dobi i emocionalne regulacije i kontrole sudionika. Metodološko objašnjenje odsustva povezanosti djelomično možemo tražiti u restrikciji raspona varijabiliteta u varijabli emocionalne kontrole sudionika. Iako restrikcija raspona varijabiliteta nije zahvaćena u varijabli dobi (zahvaćeni su sudionici svih dobi), djelomično opravdanje možemo tražiti u već spomenutoj restrikciji raspona varijable emocionalne regulacije i kontrole. Kao i u prethodnom primjeru, prijedlog za buduća istraživanja je da se rade na slučajnom uzorku. Rezultat možemo povezati s istraživanjem pod nazivom „S godinama vezan pad pozitivne emocionalne reaktivnosti i regulacije emocija u kohorti dobivenoj i z populacije“ iz 2019. godine. U istraživanju nije pronađena podrška za povećanu pozitivnu reaktivnost s dobi u uzorku dobivenom iz populacije. Zapravo, podaci su otkrili značajan pad pozitivne reaktivnosti vezan uz dob. Slično tome, nije bilo potpore za smanjenje negativne reaktivnosti povezano s dobi, podacima koji pokazuju ravan profil s godinama (Schweizer, Stretton, Van Belle, Price, Calder, Dalgles, 2019). Nadalje u završnom radu iz 2017. godine pod nazivom „Emocionalne vještine, kompetentnosti, regulacija i kontrola emocija studenata studija sestrinstva“ studentica Horvat provjerom „povezanosti godina staža u struci sa sposobnosti emocionalne regulacije i kontrole te emocionalnih vještina i kompetentnosti utvrđuje da dob, ali ni godine staža nisu povezane s mjerama emocionalne inteligencije iako je to bilo pretpostavljeno“ (Horvat, 2017). Navedeni rezultati dovode do zaključka da je razvoj emocionalne inteligencije odnosno emocionalne regulacije i kontrole individualan te ovisan samo o nama samima te o našem angažmanu (Horvat, 2017). Nadalje, pronađena je statistički značajna razlika u emocionalnoj kontroli i regulaciji između sudionika ženskog i muškog spola. Kao što je bilo i za očekivati, muški sudionici imaju bolje izraženu emocionalnu kontrolu i regulaciju u odnosu na sudionice. Jedini metodološki nedostatak pri provjeri ove hipoteze je bio broj muških sudionika. Naime, budući da se analiza morala raditi neparametrijskom statistikom, mogućnost generalizacije tih nalaza je manja nego kada bi se analiza radila parametrijskom statistikom, stoga je preporuka da se u idućim istraživanjima uključi više muških sudionika. Uspoređujući odgovore sudionika prema 3 subskale "Upitnika emocionalne kompetentnosti", autorica Mikić zapaža da su najveće ocjene dali tvrdnjama subskale Sposobnosti upravljanja emocijama, dok su najniže ocjene subskali Sposobnost izražavanja i imenovanja emocija. Ovi rezultati mogu se protumačiti u odnosu na prirodu zanimanja medicinske sestre. Ispitanici svakodnevno na radnom mjestu susreću s teškim i emocionalno iscrpljujućim situacijama pa su se naučili nositi sa stresom i negativnim emocijama (Mikić, 2018). Slični rezultati su dobiveni i u istraživanju "Procjena emocionalne kompetencije i razine stresa kod medicinskih sestara u jedinici intenzivnog liječenja". Uspoređivanjem rezultata svih subskala prema demografskim karakteristikama, uočavaju se značajne korelacije prema spolu u subskali Izražavanje i imenovanje emocija. Dakle, žene su u ovoj skupini tvrdnji postigle puno bolji rezultat. Navedeni rezultati mogu se objasniti na način žene, u prosjeku pokazuju više emocija, svjesnije su vlastitih emocija i vještije su u odnosima s drugim ljudima. Nasuprot ženama, muškarci su optimističniji, samouvjereniji, lakše podnose stres i bolje podnose stres. Ipak, jake i slabe strane žena i muškaraca u prosjeku se izjednačuju pa zaključujemo da postoji puno više sličnosti nego razlika među spolovima. Dakle, govorimo li o ukupnoj emocionalnoj inteligenciji, razlike među spolovima su minimalne (Golemann, 2019). Što se tiče zadnje hipoteze, nije pronađena statistički značajna razlika u emocionalnoj regulaciji i kontroli između sudionika različite razine obrazovanja. Svi metodološki preduvjeti za testiranje ovakve hipoteze su bili prisutni prilikom analize bili prisutni. Dobiveni rezultat već su prethodno u raspravi potkrepljeni rezultatima istraživanja autorice Horvat. Preporuka za daljnja istraživanja je da se ne rade na selekcioniranom uzorku već na slučajnom kako ne bi dobili restrikciju raspona varijabiliteta u varijablama. Nadalje, čestice upitnika emocionalne kontrole i regulacije su sve bile kodirane na isti način (nije bilo obrnuto kodiranih čestica) što može umanjiti valjanost upitnika, stoga je preporuka za iduća istraživanja da se rade sa upitnikom koji sadrži obrnuto kodirane čestice. Preporuka za daljnja istraživanja je da se koristi upitnik interpersonalnih komunikacijskih vještina koji mjeri generalno jedan faktor, a ne više različitih dimenzija kako bi se jednostavnije mogli tumačiti nalazi. Iako su dimenzije korištenog upitnika u pozitivnoj korelaciji što znači da su vještine interpersonalne komunikacije u

njihovoj podlozi, valjanije nalaze bi dobili ukoliko bi direktno mjerili taj generalni faktor interpersonalnih komunikacijskih vještina.

ZAKLJUČAK

„Emocionalna inteligencija je sposobnost prepoznavanja, razumijevanja i kontrole vlastitih, ali i tuđih emocija. Ona je ključni faktor uspjeha u životu i obrazovanju pojedinaca.“ Nasuprot kognitivnoj inteligenciji koja je urođena, emocionalna inteligencija se može razvijati učenjem. Osim učenja na njezin razvoj utječu kemijske i fizičke promjene u mozgu te nasljeđe. Prema Golemanu postoji pet dimenzija emocionalne inteligencije, a to su: samosvijest, samosvladavanje, motivacija, empatija i društvene vještine. Emocionalna se regulacija definira kao skup procesa kojima osoba pokušava djelovati na to kakve će emocije doživjeti i izraziti, te u koje vrijeme i na koje načine. Ona može biti automatska i kontrolirana, odnosno nesvjesna i svjesna. U današnje vrijeme se u zdravstvu, a posebno u sestrinstvu sve veći naglasak stavlja upravo na emocionalnu inteligenciju, ali i na komunikaciju i komunikacijske vještine. Emocionalna inteligencija govornika ima važnu ulogu u uspješnosti komunikacije. Uspješni govornici moraju imati razvijenih svih pet dimenzija emocionalne inteligencije. Sestrinska profesija koncipirana je na način da medicinske sestre u procesu njege konstantno komuniciraju s pacijentima, njihovim obiteljima te unutar zdravstvenog tima. Interakcija sestra – pacijent je srž sestrinske prakse. To nije samo razgovor, već složen proces koji uključuje percepciju sestre, razumijevanje emocija pacijenta i korištenje percepcije da se upravlja situacijom pacijenta. Što sestra ima razvijeniju emocionalnu inteligenciju, to će njezina razina upravljanja komunikacijom i zalaganje za ispravan odnos biti veća. Dozirana i svjesna komunikacija konačan je ishod usavršene emocionalne inteligencije. Iz rezultata provedenog istraživanja može se zaključiti da sudionici s više izraženom emocionalnom regulacijom i kontrolom imaju razvijenije dimenzije interpersonalnih komunikacijskih vještina (slanje jasnih poruka, slušanje, baratanje emocionalnim interakcijama) u odnosu na one sudionike koji imaju manje izraženu emocionalnu regulaciju i kontrolu. Dob nije povezana sa emocionalnom regulacijom i kontrolom. Sudionici muškog spola imaju bolje razvijenu emocionalnu regulaciju i kontrolu u odnosu na ženske sudionike te da razina obrazovanja nije povezana s emocionalnom regulacijom i kontrolom.

LITERATURA

- Bar-On, R., (2005). The Bar-On model of emotional-social intelligence. *Psicothema*. 17(1): 1 – 28.
- Bennett, K., Sawatzky, J.A., (2013). *Building emotional intelligence: a strategy for emerging nurse leaders to reduce workplace bullying*, *Nursing Administration Quarterly*. 37(2): 144-151.
- Bennett, K., Sawatzky, J.A., (2013). *Building emotional intelligence: a strategy for emerging nurse leaders to reduce workplace bullying*, *Nursing Administration Quarterly*. 37(2): 144 – 151.
- Birks, Y.F. Watt, I.S.(2007). Emotional intelligence and patient-centred care. *Journal of the Royal Society of Medicine*. 100(8): 368–374.
- Blekić, M., (2008). *Razvojne komponente emocionalne inteligencije*.
- Bradberry, T., Greaves, J., (2008). *Emocionalna inteligencija*. Založba Tuma, Ljubljana
- Chabot, D., Chabot, M., (2009). *Emocionalna pedagogija*. Educa, Zagreb
- Cikač, T., (2016). *Znanja i stavovi studenata studija Sestrinstva o emocionalnoj inteligenciji*. Završni rad, Sveučilište Sjever, Varaždin
- Cleary, M., Visentin, D., West, S., Lopez, V., Kornhaber, R., (2018). *Promoting emotional intelligence and resilience in undergraduate nursing students: An integrative review*, *Nurse Education Today*. 68: 112 – 120.
- Dankić, K., (2004). Emocionalna kontrola i zdravlje. *Psihologijske teme* 13(1): 19 – 32.
- Ekman, P., (1994). Strong evidence for universals in facial expressions: A Replay to Russell 's mistaken critique. *Psychological Bulletin*. 115(2), 268 – 287.
- Goleman, D., (1997). *Emocionalna inteligencija zašto može biti važnija od kvocijenta inteligencije*. Mozaik knjiga, Zagreb

- Goleman, D., (2015). Emocionalna inteligencija u poslu. Mozaik knjiga, Zagreb
- Goleman, D., (2019). Emocionalna inteligencija. Mozaik knjiga, Zagreb
- Gregurek, R., (2011). Psihološka medicina. Medicinska naklada, Zagreb
- H. Gardner, H., Kornhaber, M.L., Wake, W.K., (1999). Inteligencija: različita gledišta. Naklada Slap, Jastrebarsko
- Hercigonja, Z., (2010). *Emocionalna inteligencija u odgoju i obrazovanju*. Varaždin: Fronta Impress, (priručnik)
- Horvat, I., (2017). Emocionalne vještine, kompetentnosti, regulacija i kontrola emocija studenata studija sestrinstva. Završni rad, Sveučilište Sjever, Varaždin
- <http://www.asrn.org/journal-nursing/202-emotional-intelligence-in-the-nursingprofession.html>
Dostupno: 16.07.2022.
- <https://www.verywellmind.com/theories-of-emotion-2795717> Dostupno 15.7.2022.
- Ilić, E., (2016). *Emocionalna inteligencija i uspješno vođenje*. Ekonomski pregled. 59 (9 - 10), 578 – 592.
- Jaković, J., (2016). *Povezanost radnog iskustva i emocionalne inteligencije u radu med sestre*. Završni rad, Sveučilište Sjever, Varaždin
- Jiménez-Picón, N., Romero-Martín, M., Ponce-Blandón, JA. Ramirez-Baena, L. Palomo-Lara, JC., Gómez-Salgado, J. (2021). The Relationship between Mindfulness and Emotional Intelligence as a Protective Factor for Healthcare Professionals: Systematic Review. International Journal of Environmental Research and Public Health.;18(10): 5491.
- Johnson, DR., (2015). *Emotional intelligence as a crucial component to medical education*, International Journal of Medical Education. 6: 179 – 183.
- Karimi, L., Leggat, SG., Donohue, L., Farrell, G., Couper, GE., (2014). *Emotional rescue: the role of emotional intelligence and emotional labour on well-being and job-stress among community nurses*, Journal of Advanced Nursing. 70(1): 176 – 186.
- Kelemenić, D., (2016). Komunikacijske vještine u medicini i zdravstvu. Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet, Zagreb
- Kong, L., Liu, Y., Li, G., Fang, Y., Kang, X., Li, P., (2016). Resilience moderates the relationship between emotional intelligence and clinical communication ability among Chinese practice nursing students: A structural equation model analysis. Nurse Educ Today
- Kourkouta, L., Papathanasiou, I., (2014). *Communication in Nursing Practice*. Mater Sociomed. 26(1): 65–67.
- Krajcar, I., (2016). *Zastupljenost i uloga emocionalne inteligencije u svakodnevnom radu medicinskih sestara*, Završni rad, Sveučilište Sjever Varaždin, Varaždin
- Landa, JMA. López-Zafra, E.(2010). The Impact of Emotional Intelligence on Nursing: An Overview. Psychology. 1(1): 50 – 58.
- Lučanin, D., (2010). Komunikacijske vještine u zdravstvu. Zdravstveno veleučilište, Naklada Slap, Zagreb
- Lučanin, D., Despot Lučanin, J., (2010). Komunikacijske vještine u zdravstvu. Naklada slap, Jastrebarsko
- Mayer, J.D., (2019). An Integrated Approach to Personality Assessment Based on the Personality Systems Framework
- Mayer, J.D., Caruso, R.D., Salovey, P., (1999). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. Intelligence. 27(4), 267 – 298.

Mayer, J.D., Salovey, P., Caruso, D.R., (2008). *Emotional intelligence: New ability or eclectic traits?*. *American psychologist*. 63(6): 503.

Mayer, JD, Salovey, P, Caruso, DR., Sitarenios, G. (2001). Emocionalna inteligencija kao standardna inteligencija. *Emocija*.; 1(3): 232–242.

Mayer, JD, Salovey, P., Caruso, DR., Sitarenios, G. (2003) : Mjerenje emocionalne inteligencije s MSCEIT V2.0. *Emocija*.; 3(1): 97–105.

McQuen, A.C.H., (2004). *Emotional intelligence in nursing work*. *Journal of Advanced Nursing*. 47(1): 101–108.

Mijić, M., (2019). *Razlike u emocionalnoj inteligenciji kod zdravstvenih djelatnika*. Završni rad, Sveučilište u Splitu, Sveučilišni odjel zdravstvenih studija, Split

Mikić, M., (2018). Emocionalna inteligencija medicinskih sestara i uspješnost u komunikaciji. Završni rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Medicinski fakultet Osijek, Osijek

Mikić, M.,(2021): Emocionalna inteligencija i govorenje u javnosti. Diplomski rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek

Nightingale, S., Spiby, H., Sheen, K., Slade, P. (2018). The impact of emotional intelligence in health care professionals on caring behaviour toward patients in clinical and long-term care settings: Findings from an integrative review. *International Journal of Nursing Studies*.; 80: 106 –117.

Pažin, M., (2017). Mišljenje medicinskih sestara o odnosu sestra–liječnik, završni rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Ruíz, VM: *Habilidades para la Vida* (2014). Una Propuesta de Formación Humana. *Itinerario Educativo*. 28(63): 61 – 89.

Salvage, J., (1993). *Nursing in action*. Strengthening nursing and midwifery to support health for all, World Health Organization. Regional Office for Europe. 48: 1 – 123.

Schweizer, S., Stretton, J., Van Belle, J., Price, D., Calder, AJ., Dagleis, T., (2019): Age-related decline in positive emotional reactivity and emotion regulation in a population-derived cohort. *Soc Cogn Affect Neurosci*.14(6): 623 – 631.

Simmons, S. Simmons, J.C., (2000). Emocionalna inteligencija procjene i vrste. Izvori, Zagreb

Simmons, S., Simmons, J.C., (2000). Emocionalna inteligencija procjene i vrste. Izvori, Zagreb

Singh, N., Kulkarni, S., Gupta, S., (2020). Is emotional intelligence related to objective parameters of academic performance in medical, dental, and nursing students: A systematic review. *Educ Health (Abingdon)*. 33(1): 8 – 12.

Takšić, V., (1998). Validacija konstrukta emocionalne inteligencije (doktorska dizertacija). Zagreb: Filozofski fakultet

Tyczkowski, B., Vandenhouten, C., Reilly, J., Bansal, G., Kubsch, SB., Jakkola, R., (2015). *Emotional intelligence (EI) and nursing leadership styles among nurse managers*, *Nursing Administration Quarterly*. 39(2): 172 – 180.

Weisbach, C., Dachs, U., (1999). *Kako razviti emocionalnu inteligenciju?*. Knjiga i dom, Zagreb

Z. Hercigonja, Z., (2018). Emocionalna inteligencija u odgoju i obrazovanju. Fronta Impress, Varaždin

EXPLORING THE DETERMINANTS OF CONSUMERS' ADOPTION OF MOBILE PAYMENT DURING COVID-19 PANDEMIC: UTAUT MODEL WITH PERCEIVED SECURITY AND GRIEVANCE REDRESSAL

Raneem R. Saqr

Assistant Professor, Management Information System, King Abdulaziz University, Jeddah, Saudi Arabia

ORCID NO: 0000-0002-3206-7627

Rozan O. Maghrabi

Assistant Professor, Management Information System, King Abdulaziz University, Jeddah, Saudi Arabia

ORCID NO: 0000-0003-1173-4512

ABSTRACT

Mobile payment (M-payment) has become a significant component of financial technology. It offers users the flexibility to perform their transactions ubiquitously allowing them to get money faster, access transaction records and reduce communication cost (Dahlberg et al., 2008; Tam & Oliveira, 2017; Fahlevi & Alharbi, 2021). In the past two years, the use of contactless M-payment has grown rapidly to minimize unwanted physical contact and restrict the possible spread of infections. However, the review of M-payment literature highlighted the lack of research diversity (Dahlberg et al., 2008; 2015). Specifically, not enough studies have been conducted in Saudi Arabia to address consumers' perceptions of use of M-payment during the COVID-19 pandemic.

This study aims to examine consumers' adoption of M-payment, as well as their perceptions of shifting from traditional cash payment to M-payment during the COVID-19 period. The study explores the behavioral intention to use M-payment from the perspective of consumers by applying the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT) with users' attitude towards perceived security of M-payment and grievance redressal. Data were derived from an online survey, and 164 respondents were analyzed using Structural Equation Modeling (SEM). The results reveal that performance expectancy, social influence and facilitating conditions impact M-payment use along with perceived security of M-payment and grievance redressal. Our findings provide valuable insights to M-payment research and practical reference for financial institutions to maximize the continuance usage intention of M-payment services after the COVID-19 pandemic.

Keywords: Intention to use, Saudi Arabia, Pandemic, mobile payment, Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT), perceived security, grievance redressal.

INTRODUCTION

The evolution of technology and the advancement of smartphones have revolutionized the traditional payment methods and affected digital payment platforms. New payment systems such as Mastercard and Apple Pay have facilitated cashless transactions on mobile phones (Agarwal et al., 2019). In addition, the COVID-19 pandemic has led to unpredictable surge in the use of digital technologies, creating as a result new economic opportunities and promoting a rapid change in consumers behavior. Due the social distancing norms and the nationwide lockdown during the pandemic, the digital and global expansion of the financial services during the pandemic has driven an increased use of digital payments. Payment systems in mobile devices, also called mobile wallets, have offered more flexibility, and added convince to users, reducing the need to carry multiple physical cards and allowing them instantly to access their banking accounts from anywhere at any time to make payments through their mobile devices (Agarwal et al., 2019; Dahlberg et al., 2008; Fahlevi & Alharbi, 2021; Tam & Oliveira, 2017). Also, Mobile payments (M-payment) have contributed to the advancement of electronic

commerce and the transformation of mobile marketing, in which marketers can reach potential consumers more easily, and customize the delivery of their services. Via the provision of m-payments, organizations can achieve competitive advantage, making the issues associated with m-payment usage of critical importance (Au & Kauffman, 2008). However, the potential benefits for consumers and organizations depend greatly on the wide adoption of these mobile payment systems. Accordingly, the users' intention to use mobile payment is of considerable to researchers as well as practitioners.

Despite of the widespread use of the M-payment, the factors impacting users' acceptance of these systems are still not fully understood (Dahlberg et al., 2008; Salamah, 2022). In addition, the review of M-payment literature highlighted the lack of research diversity (Dahlberg et al., 2008; 2015; Salamah, 2022). Specifically, not enough studies have been conducted in Saudi Arabia to address consumers' perceptions of use of M-payment during the COVID-19 pandemic. Also, while mobile payment technology is widely accepted and continues to spread across the globe, the level of its diffusion has varied (Pal et al., 2020). According to the studies, M-payment is still lack of wide adoption by consumers in Saudi Arabia (Salamah, 2022). Consequently, the understating of mobile users' intention to adopt m-payment system in this region is still unresearched.

In light of the current state of the existing research on m-payment, the objective of this study is to explore the Saudi consumers' perceptions of shifting from traditional cash payment to M-payment during the COVID-19 period and examine the factors that impact their adoption and use of M-payment. In this study, mobile payment, or m-payment, is defined as any form of payment in which a mobile device is utilized to initiate, authorize, and confirm a transaction (Au & Kauffman, 2008). The study explores the behavioral intention to use M-payment from the perspective of consumers by applying the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT) with users' attitude towards perceived security of M-payment and grievance redressal. Our data were derived from an online survey, and 164 respondents were analyzed using Structural Equation Modeling for model and hypothesis testing. The results reveal that performance expectancy, social influence and facilitating conditions impact M-payment use. Moreover, the UTAUT explained 53.3% of the variance in the behavioral intention to use M-payment.

The study helps to understand the perception and attitude of Saudi consumers toward the adoption of M-payment and provide valuable insights to M-payment research by highlighting the factors contributing to the adoption of mobile payment. At the same time, the study provides practical reference for financial institutions as well as companies and marketers alike to rationalize using this payment method and maximize the continuance usage intention of M-payment services after the COVID-19 pandemic.

The research paper is outlined as follows. First, we provide a brief description of the research literature, focusing on m-payment, followed by the theoretical background and the research model and hypotheses development. Then, the research method is detailed. This section is followed by the analysis of the survey results and a discussion of the study findings, where we highlight the research contributions and practical implications. Finally, we will conclude the research and summarize the research limitations and recommendations for future research.

THEORETICAL BACKGROUND

Technology Acceptance Theories

Many studies and research models have been developed to understand and explain technology acceptance and adoption behavior. The Theory of Reasoned Action (TRA) (Fishbein & Ajzen, 1975), which provides the theoretical basis of Technology Acceptance Model (TAM) (Davis, 1986) and Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT) (Venkatesh et al., 2003), states that a person's performance of a specific behavior is determined by his or her behavioral intention.

TAM (Davis, 1986) is the most influential and well-recognized model to explain IT adoption behavior. TAM states that the adoption behavior is determined by the intention to use a particular technology, which is determined by the perceived usefulness (PU) and the perceived ease of use (PEU) of the system. UTAUT (Venkatesh et al., 2003) proposes for main constructs (performance expectancy, effort expectancy, social influence, and facilitating conditions) as direct determinants of usage intention and

behavior. Performance expectancy, which is the same as TAM's perceived usefulness, refers to the degree to which an individual believes that using the system will help him or her to attain gains in job performance (Venkatesh et al., 2003). On the other hand, Effort expectancy, which is similar to TAM's perceived ease of use, is defined as the degree of ease associated with the use of the system (Venkatesh et al., 2003). Additionally, social influences can be described as the degree to which an individual perceives that important others believe he or she should use the new system (Venkatesh et al., 2003). The effect of social influence is significant when the use of technology is mandated (Venkatesh et al., 2003). Finally, facilitating conditions is the degree to which an individual believes that an organization's and technical infrastructure exists to support the use of the system (Venkatesh et al., 2003).

UTAUT is recognized as a useful model in a variety of IT contexts, and it provides a framework by which the effect of external variables on system adoption can be explored and assessed. Although there are many studies that apply UTAUT, the model continues to be explored in different contexts and improved in new research. As new technological advances emerge, studies assessing their acceptance with different users' population become essential. As M-payment is a type of new technology, UTAUT model can be extended to investigate user intention to use M-payment. Moreover, in order to adapt UTAUT to the mobile payment context, we integrated it with two m-payment system characteristics: perceived security of M-payment, and grievance Redressal. Perceived security refers to the degree to which mobile payment users believe that transactions on mobile platforms are secure in terms of both financial and personal information aspects. Perceived security is a major concern anytime an individual is faced with a new technology (Singh & Srivastava, 2018). Additionally, research highlighted perceived security as an important factor in electronic transactions (Patil et al., 2020). Alternatively, grievance redressal focus on the mechanism established by some legal authority to act on consumers' complaints or grievances reported. Grievance redressal was found to have a significant influence on users' intention to adopt and continue to use m-payment (Kumar et al., 2018; Patil et al., 2020)

Mobile Payment

M-payment is considered an alternative payment method for goods, services, and bills. This method utilized mobile devices and wireless communication technologies to perform a variety of payments or access and use mobile payment services to pay bills and invoices. According to Karnouskos and Fokus, (2004), payments can be mainly categorized into two types: payments for purchases and payments of bills. Using the M-payment for purchases, means that M-payment will compete with cash, credit and debit cards. Alternatively, paying bills/invoices using m-payment means providing an access to account-based payments (for instance, online banking payments, or money transfer).

There are many factors that can contribute to the use of mobile banking and the adoption mobile payment. Several studies have been conducted to investigate the adoption factors of m-payment (Dahlberg et al., 2008; 2015; Moorthy et al., 2017). These studies have been based primarily on TAM and UTAUT, with additional constructs adapted to investigate m-payment, such as cost, mobility, security, trust, speed of transaction, convenience, privacy, system quality to name a few (Dahlberg et al., 2008; 2015). Because of the complex nature of the m-payment diffusion, it is critical to have multiple perspectives to explain m-payment diffusion challenge. Additionally, many studies tend to overlook the situational factors and the population differences specially affecting to m-payment.

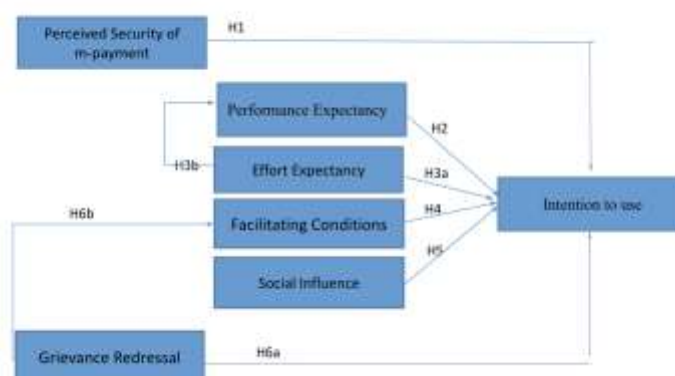
The survey of the studies suggests that the adoption of mobile payment can be influenced by several situational factors (Salamah, 2022; Morosan and DeFranco, 2016; De Kerviler et al., 2016; Slade et al., 2015; Thakur and Srivastava, 2014; Garrett et al., 2014; Zhou, 2014; Mallat, 2007). For instance, the literature that mostly focused on developed countries highlighted urgency and unavailability among the most commonly factors that promoted the use of mobile banking. Alternatively, factors such as perceived risks, premium pricing and complexity were barrier that influenced mobile banking usage. On the other hand, when we look at developing countries, we find other major barriers to adopt m-payment such as lack of trust and technical issues. Moreover, in reviews of M-payment literature, Dahlberg et al. (2025, 2008) highlights the lack of research diversity; and while the "current market is trending towards new payment methods to ease purchases and make it secure, easy and private...however, this notion is not shared by all consumers in Saudi Arabia, and there is still prevailed prejudice or lack of trust among consumers towards using this unorthodox method of paying" (Salamah, 2022, p.10). Therefore, for

better implementation of m-payment, it is critical to understand the factors which posing barriers to m-payment-adoption, especially in a country like Saudi Arabia.

CONCEPTUAL MODEL AND HYPOTHESIS DEVELOPMENT

To further develop the research model based on the UTAUT theoretical framework discussed above, we developed our research model with the addition to two important factors (perceived security, and grievance redressal) related to mobile payments. The examination of the existing literature helped us to develop our model and to include factors specific to mobile payment adoption in a Saudi Arabia.

Shown in Figure 1 is our study's UTAUT model. The model introduces six primary constructs: Perceived Security (PS), Performance Expectancy (PE), Effort Expectancy (EE), Facilitating Conditions (FC), Social Influence (SI), and Grievance Redressal (GR) as bases for clarifying acceptance procedure. These factors are thought to form main factors to form the behavior Intention to Use (IU).

Figur1. UTAUT Model with Perceived Security and Grievance Redressal

Perceived Security of m-payment (PS)

Prior research highlights the positive effect of perceived security of new technology on an individual's intention to use the technology (Singh & Srivastava, 2018). Additionally, financial transaction services always involve security as a major concern for the users dealing with them (Patil et al., 2020). Thus, this study hypnotizes about the positive effect on perceived security on the intention to use m-payment. Perceived security of m-payment is defined as users' perception of the expected security threats of M-payment use (Belanche-Gracia et al., 2015; Kumar et al., 2018; Yang et al., 2015).

M-payment can create new forms of risks on security. A mobile device for example may be stolen, lost, or damaged influencing as a result users' perception of safety (Chari, 2001). According to Gefen et al. (2003), the consumers' perception of the security has highly impacted consumers' online shopping behavior and resulting in them not buying. Several studies have highlighted that perceived security is one of the important factors that highly impacted users' intention to use mobile payment (Mallat, 2007; Kumar et al., 2018). Security perception of m-payment in Saudi Arabia is a major issue affecting the consumers intention. According to Salamah (2022), while the "current market is trending towards new payment methods to ease purchases and make it secure, easy and private...however, this notion is not shared by all consumers in Saudi Arabia, and there is still prevailed prejudice or lack of trust among consumers towards using this unorthodox method of paying." Therefore, we proposed the following hypothesis:

H1: Perceived security of m-payment has a significant positive effect on the intention to use m-payment.

Performance Expectancy (PE)

Performance expectancy may be defined as users' perception of the expected benefits of m-payment use (Bhattacharjee, 2001; Davis, 1989). Many m-payment studies worldwide have highlighted the importance of this factor influencing shopper attitude (Alaeddin et al., 2018; Salamah; 2022). Perceived performance expectancy of m-payment and their advantages may influence the users to improve their

utilization of the mobile payment systems (Patil et al., 2020; Salamah; 2022). Accordingly, the following hypothesis is suggested in this study:

H2: Performance Expectancy has a significant positive effect on the intention to use m-payment.

Effort Expectancy (EE)

Effort Expectancy highlights the level of convenience associated with the use of the system and reflects the user-friendly aspect of product and service (Bhattacharjee, 2001; Venkatesh et al., 2012). He et al. (2008) stated that perceived ease of use directly affects the consumer intention. The amount of efficiency provided using any technology is called Effort Expectancy (EE) (Venkatesh et al., 2012). Many studies have highlighted the significant positive effect of Effort Expectancy on the consumers' attitude to use the system (Bailey et al., 2017; Patil et al., 2020; Salamah, 2022). In Saudi Arabia, and despite of the large users of mobile phone, the adoption of m-payment is still limited (Salamah, 2022). The amount of effort expected by the users, may greatly impact their adoption of a new system. In addition, the Effort Expectancy can be seen as one of the factors that has a significant effect on the users' perception of the beneficial effects of M-payment systems. The connivance perceived by the users would improve their perception of its benefits. Several studies have found a significant effect and highlighted effort expectancy as a predictor of performance expectancy (Akturan & Tezcan et al. 2012; Lee et al. 2018). Therefor, the following statements are hypothesized:

H3a: Effort Expectancy has a significant positive effect on the intention to use m-payment.

H3b: Effort Expectancy has a significant positive effect on the perceived Performance Expectancy.

Facilitating Conditions (FC)

Any technology or systems have various infrastructure requirements to support the usage of them. Facilitating conditions can be defined as an individual believes that an organizations and technical infrastructure exist to support the use of the system (Venkatesh, 2003). For instance, the use of m-payment requires a sufficient Internet connection and adequate phone. Many studies highlighted that the adoption of a technology would be readily accepted if users have adequate support facilities. Previous studies confirm the significant effect of facilitating conditions on users behavior (Mondego & Gide, 2018; Venkatesh et al., 2012). Therefore, this study formulates the following hypnosis:

H4: Facilitating conditions has a significant positive effect on the intention to use m-payment.

Social Influence (SI)

In the context of our study, social influence can be seen as the degree to which an individual perceives that important others believe he or she should use m-payments. Individuals' behavior is shaped by social influence as a way to maintain interpersonal relationships and harmony (Venkatesh et al., 2003). Social influence plays a significant role in users' intention to use e-payment as was highlighted in many studies (Mondego and Gide, 2018). Accordingly, we proposed the following hypothesis:

H5: Social Influence has a significant positive effect on the perceived intention to use m-payment.

Grievance Redressal

According to Kumar et al. (2018), grievance redressal is the "management system established by some legal authority of the land to address the disputes between a consumer and a service provider". Grievances redressal offers one of the mechanisms to resolve any issues or problems faced by consumers. In this sense, it provides to the users the legal and social guarantee that the service provider will deal with fraud services and address their grievance (Kumar, 2018). Few studies in the area of m-payment have been conducted to investigate the significance of grievance redressal on the users' intention to use m-payment (Kumar et al., 2018; Patil et al. 2020). These studies highlighted that such a system would positively impact consumers' usage of a service or a technology (Kumar, 2018). In addition, grievance redressal can play an important role to provide a quality service to the users (Zhou, 2014) influencing as a result the facilitating conditions to use e-payment. Thus, we propose the following hypothesis:

H6a: Grievance Redressal has a significant positive effect on the intention to use m-payment.

H6b: Grievance Redressal has a significant positive effect on the perceived Facilitating Conditions,

RESEARCH DESIGN

This research study aims to determine the factors affecting the intention to use mobile payment in Saudi Arabia during Covid-19 pandemic. A quantitative research method was considered, and a survey was used to collect the data. Data was collected using an online survey. The questionnaire consists of two parts. The first part was concerning the demographic information and the second part was about the research constructs. The questionnaire was self-administrative and five-point Likert-type with a scale ranging from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree). The population of interest of the research study is Saudi Arabia citizens aged 18-65 and 56% of them holds Bachelor. Moreover, 31% of them were using e-payments for less than 2 years. Table 1 shows the characteristics of the study participants.

Table 1. Participants' Profile

Respondents Characteristics	Final Sample size (n =164)	Percentage (%)
Gender		
Male	64	39%
Female	100	61%
Age (yr), (%)		
18-25	21	12.8%
26-35	21	12.8%
36-45	40	24.4%
46-55	40	24.4%
56-65	19	11.6%
Above 66	23	14.0%
Education		
High School	18	11.0%
Diploma	22	13.4%
Bachelor	96	58.5%
Master	14	8.5%
Doctorate	14	8.5%
Usage period		
Less than one year	15	9.1%
1-2	50	30.5%
3-4	43	26.2%
5-6	12	7.3%
More than 6 years	23	14.0%
I have not used it	21	12.8%
Occupation		
Student	15	9.1%
Unemployed	18	11.0%
Pensioner	31	18.9%
Employee Public Sector	70	42.7%
Employee Private Sector	23	14.0%
Mobile Type		
Android based smartphone	73	44.5%
IOS based smartphone	3	1.8%

Microsoft based smartphone	87	53.0%
Simple basic mobile handset without touchscreen	1	.6%

Constructs Measurement

All of the proposed model construct measurements were adapted from previous studies. The measurement questions used in the questionnaire were formulated after a proper review of each construct in the literature. The below table (Table 2) summarizes each construct of the research suggested model and their reference.

Table 2. Measurement of Constructs

Construct	Measures		Source
Performance Expectancy	PE1	I find M-payment useful in my daily life during covid-19 pandemic.	Venkatesh et al., (2003,2012)
	PE2	M-payment services have positive impact on the performance of most of our everyday life.	
	PE3	M-payment services help me to accomplish things more quickly.	
	PE4	Using M-payment services increase my chances of achieving things that are important to me.	
	PE5	Using m-payment services increase my productivity	
	PE6	Using m-payment services makes it easier for me to do financial transactions	
Effort Expectancy	EE1	Learning how to use m-payment services is easy for me.	Liébana-Cabanillas et al. (2020); Venkatesh et al., (2003,2012)
	EE2	My interactions with m-payment services is clear and understandable.	
	EE3	M-payment services assist me in accomplishing my goals and completing my transactions.	
	EE4	It is easy for me to become proficient in using M-payment services.	
	EE5	I find M-payment services easy to use	
Facilitating Conditions	FC1	I have the resources necessary to use m-banking services	Venkatesh et al., (2003,2012)
	FC2	I have the knowledge necessary to use m-payment services.	
	FC3	M-payment is compatible with other applications I use (Hotel reservations, Flight reservation, Transportation reservation, etc.).	
	FC4	Specialized instructions concerning use of m-payment applications are available to me.	
Social Influence	SI1	People who are important to me think that I should use m-payment services.	Fishbein and Ajzen, (2010); Venkatesh et al., (2003,2012)
	SI2	People who influence my behavior think that I should use m-payment services.	
Perceived Security of m-payment	PS1	I feel secure to perform transactions using m-payment services	Alyabes, et al. (2018); Susanto et al. (2016)
	PS2	I think m-payment services have mechanisms to ensure the safe transmission of its users' information	

	PS3	M-payment services are secure and safe to transmit sensitive information	
Grievance Redressal	GR1	In the case that m-payment transaction fails, there are laws in place to deal with the situation.	Kumar et al. (2018); Patil et al. (2020)
	GR2	There are clear systems in place for resolving disputes arising from failed m-payment transactions.	
	GR3	Legal disputes about m-payment should be resolved in a timely manner.	
Intention to use	UB2	I plan to use m-payment services frequently.	Venkatesh et al. (2012)
	UB3	I will recommend others to use m-payment services.	

HYPOTHESIS TESTING

Structure equation modeling using Smart PLS was used to test and validate the research model. Also, various statistical methods were used to analyze the collected data and test the research hypotheses, including frequencies, mean, Person's Correlation.

Validity and Reliability

Validity refers to how accurately a method measures what it is intended to measure. On the other hand, reliability is used to assess the consistency of measures. As shown in Table 3 Cronbach's alpha, composite reliability and average variance extracted was used to test the validity and reliability of constructs. The Cronbach's alpha (α) values for the constructs were above 0.7 and they ranged between 0.826 and 0.924 which means that all measures have high reliability. Moreover, the results of the study confirmed the validity of constructs in which the square root of the AVE of each construct exceeds the correlations with any other construct (shown in bold in Table 4).

Table 3. Validity and Reliability of Constructs

Constructs	Cronbach's alpha	Composite reliability (CR)	Average variance extracted (AVE)
Effort Expectancy (EE)	0.909	0.889	0.846
Facilitating Conditions (FC)	0.895	0.887	0.704
Grievance Redressal (GR)	0.868	0.819	0.718
Perceived Security (PS)	0.905	0.841	0.724
Performance Expectancy (PE)	0.826	0.787	0.737
Social Influence (SI)	0.924	0.905	0.815
Behavioral intention to use (UB)	0.883	0.886	0.682

Table 4. Correlation of Constructs Values

	EE	FC	GR	PS	PE	SI	UB
EE	0.829						
FC	0.335	0.805					
GR	0.503	0.485	0.852				
PS	0.441	0.433	0.761	0.828			
PE	0.813	0.463	0.555	0.521	0.726		
SI	0.875	0.308	0.464	0.457	0.718	0.956	
UB	0.536	0.424	0.637	0.584	0.638	0.495	0.946

To test the research hypotheses, the coefficients of the underlying associations between variables were examined. The results are summarized in Table 6 and Figure 2 shows the standardised path coefficient for each construct. In fact, the results of this study offer statistical indication that the proposed model explained 53% ($R^2 = 0.53$) of the variation in intention to use mobile payments applications, indicating that the research model incorporates useful variables. It is worth noting that, Effort Expectancy was found to explain 66% ($R^2 = 0.659$) of the variance in Performance Expectancy.

Table 6. Hypotheses Coefficients, t-statistics, and p-values

H #	Hypothesised path	Standardised beta coefficient (β)	T-Value	R ²	P values	Result
H1	Perceived Security of m-payment → Intention to use	0.138	9.483	0.357	0.000	Accepted
H2	Performance Expectancy → Intention to use	0.371	11.246	0.438	0.000	Accepted
H3a	Effort Expectancy → Intention to use	0.09	8.539	0.310	0.000	Accepted
H3b	Effort Expectancy → Performance Expectancy	0.812	27.739	0.628	0.000	Accepted
H4	Facilitating Conditions → Intention to use	0.044	0.591	0.139	0.000	Accepted
H5	Social Influence → Intention to use	0.020	0.150	0.319	0.000	Accepted
H6a	Grievance Redressal → Intention to use	0.300	2.849	0.409	0.004	Accepted
H6b	Grievance Redressal → Facilitating Conditions	0.485	9.768	0.190	0.000	Accepted

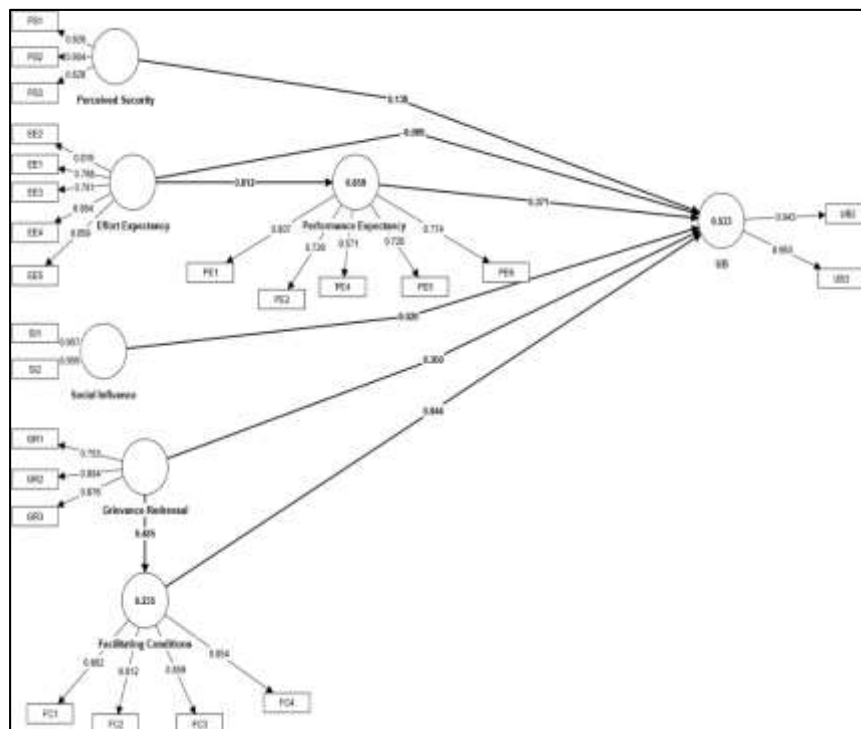

Figure 2. Research Model with results

DISCUSSION OF RESULTS

The current research aims to examine consumers' adoption of M-payment during the COVID-19 period. The research is based on the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT) with users' attitude towards perceived security of M-payment and grievance redressal. Data was collected through questionnaires and 164 respondents were analyzed using Path analysis. The results reveal that performance expectancy, social influence and facilitating conditions had impact on M-payment use in Saudi Arabia during the COVID-19 pandemic. Moreover, the UTAUT + perceived security + grievance redressal explained 53% of the variance in the behavioral intention to use M-payment.

The research participants aged between 36 and 55 and majority of the respondents work in government institution. Moreover, either an Android or a Microsoft-based smartphone is the preferred device of the majority.

The study found that performance expectations greatly influence behavioral intention to use m-payment service. In fact, m-payment systems allow customers to conduct financial transactions through their mobile devices ubiquitously. When customers realize this utility value of the m-payment system, their performance expectancy beliefs also increase (Jung et al., 2020; Ali & Qaisar, 2018; Handayani & Sudiana, 2017; Oliveira et al., 2016; Zhou, 2014). Furthermore, consumers tend to assume a technology is easy to use the more enthusiastic they are about it. The study suggests that banks should strive to develop user-friendly m-payment applications in order to enhance the intention to use m-payment and increase the performance of m-payment transactions.

In addition, effort expectancy was found to have an impact on behavioral intention to use m-payment. Customers typically anticipate a user-friendly interface from their mobile payment system, which raises the system's utility value. It has been established that user-friendly payment methods significantly influence continuing intention. Previous studies have demonstrated that effort expectancy affects how quickly m-payment systems are adopted. (Cao & Niu, 2019; Teo et al., 2015).

According to the study's findings, social influence significantly impacts behavioral intention. This suggests that an individual's inclination to embrace m-payment services increases in proportion to how much their immediate social circle influences their adoption of those services. This conclusion is consistent with the findings of Venkatesh et al. (2003).

The study results confirm that facilitating condition has a substantial effect on behavioral intention. Sivathanu (2019) discovered that the enabling conditions for m-payment have a beneficial effect on the behavioral intention of consumers to use digital payment systems. The current research participants note that they will use m-payment if they have the resources necessary to use m-banking services. In fact, enhanced resources and technical infrastructure can aid clients in comprehending and utilizing the mobile payment system.

The current study found that security is an important determinant the influence the use of m-payments. This is consistent with the findings of Zhang et al. (2019), who discovered that perceived security influences users' long-term use of m-payment platforms. In fact, the more implementation of security measures, the more positive intention towards using m-payment. This study suggests that banks should implement strong security measures for m-payment such as the implementation of face recognition and biometric authentications.

Finally, grievance redressal influences the use of m-payment. In general, to increase customer adoption of m-payment services, banks should offer a transparent grievance process and sufficient security measures (Kumar et al., 2018). They should also respond promptly to consumers in the event of failed m-payment transactions and be transparent in resolving disputes resulting from such unsuccessful transactions.

RECOMMENDATION FOR FUTURE RESEARCH

Future study should broaden the scope of data collection to include additional cities in Saudi Arabia. Additionally, future research could analyze this issue in the context of other theories, such as the innovation diffusion Model or Motivation Theory, or could incorporate the effect of service quality construct based on SER-QUL model.

RESEARCH CONTRIBUTION

This study contributes to the UTAUT theory by examining the validity and reliability of factors affecting users' intention to use m-payments. In fact, there is a dearth of research that examine the factors driving Saudi banks customers to use m-payment during the COVID-19 pandemic. Hence, findings from this research will assist m-payment providers and banks in enhancing m-payment applications in order to increase the usage of m-payment.

REFERENCES

- Agarwal, S., Qian, W., Yeung, B. Y., & Zou, X. (2019). Mobile wallet and entrepreneurial growth. In AEA Papers and Proceedings. 109, 48-53.
- Alaeddin, O., Rana, A., Zainudin, Z., & Kamarudin, F. (2018). From physical to digital: Investigating consumer behaviour of switching to mobile wallet. *Polish Journal of Management Studies*, 17(2), 18-30.
- Ali, S., & Qaisar, R. (2018). Effect of performance expectancy and effort expectancy on the mobile commerce adoption intention through personal innovativeness among Pakistani consumers. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 12(2), 501–520
- Akturan, U., & Tezcan, N. (2012). Mobile banking adoption of the youth market: Perceptions and intentions. *Marketing Intelligence & Planning*.
- Au, Y. A., & Kauffman, R. J. (2008). The economics of mobile payments: Understanding stakeholder issues for an emerging financial technology application. *Electronic Commerce Research and Applications*, 7, 141–164.
- Bailey, A. A., Pentina, I., Mishra, A. S., & Ben Mimoun, M. S. (2017). Mobile payments adoption by US consumers: an extended TAM. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 45(6), 626-640.
- Belanche-Gracia, D., Casaló-Ariño, L. V., & Pérez-Rueda, A. (2015). Determinants of multi-service smartcard success for smart cities development: A study based on citizens' privacy and security perceptions. *Government information quarterly*, 32(2), 154-163.
- Bhattacharjee, A. (2001). An empirical analysis of the antecedents of electronic commerce service continuance. *Decision support systems*, 32(2), 201-214.
- Cao, Q., & Niu, X. (2019). Integrating context-awareness and UTAUT to explain Alipay user adoption. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 69, 9-13.
- Chari, S., Kermani, P., Smith, S., & Tassiulas, L. (2001). Security Issues in M—Commerce: A Usage—Based Taxonomy. In *E-commerce agents* (pp. 264-282). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Dahlberg T., Mallat N., Ondrus J., & Zmijewska A. (2008). Past, present and future of mobile payments research: a literature review. *Electron. Commer. Res. Appl*, 7, 165–181.
- Dahlberg, T., Guo, J., & Ondrus, J. (2015). A critical review of mobile payment research. *Electronic Commerce Research and Applications*, 14(5), 265-284.
- Davis, F. D. (1986). A technology acceptance model for empirically testing new end-user information system: Theory and results. Doctoral Dissertation, Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology.
- De Kerviler, G., Demoulin, N. T., & Zidda, P. (2016). Adoption of in-store mobile payment: Are perceived risk and convenience the only drivers? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 31, 334-344.
- Fahlevi M., & Alharbi N. S. (2021). Adoption of e-payment system to support health social security agency. *International Journal of Data and Network Science*, 5, 737–744.
- Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research*. Reading, MA: Addison-Wesley.

- Garrett, J. L., Rodermund, R., Anderson, N., Berkowitz, S., & Robb, C. A. (2014). Adoption of mobile payment technology by consumers. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 42(4), 358-368.
- Gefen, D., Karahanna, E., & Straub, D. W. (2003). Trust and TAM in online shopping: An integrated model. *MIS quarterly*, 51-90.
- He, D., Lu, Y., & Zhou, D. (2008). Empirical study of consumers' purchase intentions in C2C electronic commerce. *Tsinghua Science & Technology*, 13(3), 287-292.
- Handayani, T., & Sudiana, S. (2015). Analisis penerapan model UTAUT (Unified Theory of Acceptance and Use of Technology) terhadap perilaku pengguna sistem informasi (studi kasus: sistem informasi akademik pada STTNAS Yogyakarta). *Angkasa: Jurnal Ilmiah Bidang Teknologi*, 7(2), 165-180.
- Jung, J.-H., Kwon, E., & Kim, D. H. (2020). Mobile payment service usage: U.S. consumers' motivations and intentions. *Computers in Human Behavior Reports*, 1(February), 100–108.
- Karnouskos, S. (2004). Mobile payment: a journey through existing procedures and standardization initiatives. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 6(4), 44-66.
- Kumar, A., Adlakaha, A., & Mukherjee, K. (2018). The effect of perceived security and grievance redressal on continuance intention to use M-wallets in a developing country. *International Journal of Bank Marketing*, 36(7), 1170-1189.
- Lee, S. J., Choi, M. J., Rho, M. J., Kim, D. J., & Choi, I. Y. (2018). Factors affecting user acceptance in overuse of smartphones in mobile health services: an empirical study testing a modified integrated model in South Korea. *Frontiers in psychiatry*, 9, 658.
- Mallat, N. (2007). Exploring consumer adoption of mobile payments—A qualitative study. *The Journal of Strategic Information Systems*, 16(4), 413-432.
- Mondego, D., & Gide, E. (2018). The effect of trust on mobile payment adoption: A comprehensive review of literature. *International Journal of Arts & Sciences*, 11(1), 375-389.
- Moorthy, K., Ling, C. S., Fatt, Y. W., Yee, C. M., Yin, E. C. K., Yee, K. S., & Wei, L. K. (2017). Barriers of mobile commerce adoption intention: perceptions of generation X in Malaysia. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*. 12(2), 37-53.
- Morosan, C., & DeFranco, A. (2016). It's about time: Revisiting UTAUT2 to examine consumers' intentions to use NFC mobile payments in hotels. *International Journal of Hospitality Management*, 53, 17-29.
- Oliveira, T., Thomas, M., Baptista, G., & Campos, F. (2016). Mobile payment: Understanding the determinants of customer adoption and intention to recommend the technology. *Computers in Human Behavior*, 61, 404-414.
- Pal, A., Herath, T., De, R., & Rao, H. R. (2020). Contextual facilitators and barriers influencing the continued use of mobile payment services in a developing country: insights from adopters in India. *Information Technology for Development*, 26(2), 394-420
- Patil, P., Tamilmani, K., Rana, N. P., & Raghavan, V. (2020). Understanding consumer adoption of mobile payment in India: Extending Meta-UTAUT model with personal innovativeness, anxiety, trust, and grievance redressal. *International Journal of Information Management*, 54, 102144.
- Salamah, N. (2022). Choosing a Mobile Wallet: Motives and Attitudes of Saudi Consumers toward the Adoption of Apple Pay. *International Business Research*. 15 (8).
- Singh, S., & Srivastava, R. K. (2018). Predicting the intention to use mobile banking in India. *International Journal of Bank Marketing*, 36(2), 357–378.
- Sivathanu, B. (2019). Adoption of digital payment systems in the era of demonetization in India: An empirical study. *Journal of Science and Technology Policy Management*, 10(1), 143-171.
- Slade, E., Williams, M., Dwivedi, Y., & Piercy, N. (2015). Exploring consumer adoption of proximity mobile payments. *Journal of Strategic Marketing*, 23(3), 209-223.

- Tam C., Oliveira T. (2017). Understanding mobile banking individual performance: the delone & mclean model and the moderating effects of individual culture. *Internet Research*. 27, 538-562.
- Teo, A. C., Tan, G. W. H., Ooi, K. B., Hew, T. S., & Yew, K. T. (2015). The effects of convenience and speed in m-payment. *Industrial Management & Data Systems*.
- Thakur, R., & Srivastava, M. (2014). Adoption readiness, personal innovativeness, perceived risk and usage intention across customer groups for mobile payment services in India. *Internet Research*.
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of IT: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, 27(3), 425–478.
- Venkatesh, V., Thong, J. Y., & Xu, X. (2012). Consumer acceptance and use of information technology: extending the unified theory of acceptance and use of technology. *MIS quarterly*, 157-178.
- Yang, Y., Liu, Y., Li, H., & Yu, B. (2015). Understanding perceived risks in mobile payment acceptance. *Industrial Management & Data Systems*.
- Zhang, J., Luximon, Y., & Song, Y. (2019). The role of consumers' perceived security, perceived control, interface design features, and conscientiousness in continuous use of mobile payment services. *Sustainability*, 11(23), 6843.
- Zhou, T. (2014). An empirical examination of initial trust in mobile payment. *Wireless Personal Communications*, 77(2), 1519-1531.

**IMPACT OF XERTE ONLINE TOOLKITS ON SENIOR HIGH STUDENTS' LEARNING
OUTCOMES IN BIOLOGY IN CENTRAL GONJA DISTRICT OF THE SAVANNAH
REGION OF GHANA**

Moses Abdullai Abukari

*Dean School of Science, Mathematics and Technology Education,
C. K. Tedom University of Technology and Applied Sciences,
Navrongo, Ghana*

James Dentu Mensah

*Head of Department (Science),
Buipe Technical/Vocational Senior High School, Buipe, Ghana*

Isaac Azumah Gonyalug

*Bagabaga College of Education
Tamale, Ghana*

ABSTRACT

The study sought to assess the impact of using Xerte Online Toolkits an innovative instructional tool on the conceptual understanding and retention of biological concept of Senior High School students in elective biology. 134 Home Economics students were purposively selected at the Buipe Technical/Vocational Senior High School. These students were randomly put into four groups, made up of two experimental and two control groups. The students in the experimental groups were taught biological concepts (cell division, circulation and respiration) using the Xerte Online Toolkits as an instructional tool, whereas those in the control groups were taught the same content without Xerte Online Toolkits, but using the conventional method of teaching. The research design was carried out using the Pre-Test-Post-Test Two-Group Design. The main data collection instruments employed were: Biology Achievement Test (BAT), observation checklist and student questionnaire. The instruments collected data on concepts in cell division, circulation and respiration on three cognitive domains of knowledge and comprehension, knowledge and application, and experimental skill. The data collected were analysed using SPSS package. The analysis of the of the achievement test showed the experimental groups, who were taught using the Xerte Online Toolkits out performed in the three cognitive domains of knowledge and comprehension, knowledge and application , and experimental skills in biological concepts of cell division, circulation and respiration. Attitudes and values of students in the experimental groups were also moderately but positively impacted by the use of Xerte Online Toolkits as an instructional tool. It was concluded that the use of Xerte Online Toolkits an instructional tool has a positive impact on conceptual understanding and retention of students in biological concepts. It was recommended that biology teachers should be encouraged to employ the use of Xerte Online Toolkits in teaching other biological concepts in order to enhance and improve the conceptual understanding and retention of students in biology.

Keywords: Xerte Online Toolkits, cognitive domains, innovation instructional tool, conceptual understanding.

INTRODUCTION

Teaching biology and other science subjects in Ghanaian schools is still mostly carried out using the conventional or traditional method, and class activities are organised with students being mostly passive listeners and observers, and in most cases, the views of the students are not taken into consideration (Odadžić et al., 2017). Biology as a subject is a major requirement for several areas of learning that

contribute immensely to the technological advancement of a nation including but not limited to medicine, pharmacy, nursing, agriculture, forestry, biotechnology, nanotechnology, and many other areas (Umar & Musah, 2017).

The present educational environment has shifted from being teacher-centred to student-centred and teaching methods have also evolved and changed significantly over the years. The teaching and learning of biology supported by appropriate information and communication technologies comes as an alternative to the traditional lecture-based teaching approach. Learner-centred approaches that involves the use and the application of technology in the teaching and learning process has the potential to empower learners and create a good learning experiences that hitherto would not have been achieved (Dumont et al., 2010). Modern instructors suggested the use of interactive instructional approaches in classrooms (Johanna & Gütl, 2015). With this, teachers will not only just teach students how to memorise, but also teach students how to solve problems and apply what they have been taught to their everyday lives.

A multimodal learning environment allows instructional content to be presented in a variety of modes that lead learners to a better understanding and improve attention which ultimately leads to improved performance (Moreno & Mayer, 2007). It has also been observed that presenting information in a variety of modes has the potential of encouraging students to develop a more versatile approach to learning although caution should be taken to prevent cognitive overload (Sankey et al., 2010)

One of the main challenges facing science education in Ghana is the inability of science teachers to design appropriate pedagogical strategies that will help students understand concepts in science and also improve their performance (Bawa, 2018). The use of educational software that is supported by the right and appropriate teaching and learning strategies is very essential in the teaching and learning process. All these instructional strategies makes teaching that is tailored to an individual possible, providing individualised knowledge, and giving constant feedback which enables the effective monitoring of the progress of students.

Although there are enough studies geared towards the effectiveness of computer-aided instructions in teaching other subjects, there is a dearth of knowledge on the effectiveness of these resources in the teaching and learning of biology. Therefore, this study seeks to explore the use and impact of Xerte Online Toolkits on students' outcomes in biology which has not been investigated is the urge for this research work. Furthermore, in the teaching and learning process, the rate at which learning takes place, performance and retention of the student is hinged on several factors such as the mode of instructional delivery, instructional materials, availability of facilities at the school, and characteristics of the learners among others (Sharma, 2013). With the importance placed on the characteristics of the learner in the teaching and learning process and the relative effectiveness of interactive multimedia mode of instruction, the Xerte Online Toolkits as a multimedia instructional tool must be studied in relation to student's learning outcome and retention of knowledge.

Problem Statement

The performance of SHS students in the West Africa Secondary School Certificate Examination biology subject is alarming to stakeholders. In 2018 for instance, 47.48% of the students who sat for the WASSCE Biology paper qualified to gain admission into the tertiary institutions in the country (WAEC, 2018). The Chief Examiners' Report indicates that over the past four years, students have had the challenge of not having adequate knowledge of biological concepts that involve descriptions (WAEC, 2017, 2018, 2019, 2020). Also, students have shown a lack of knowledge in biological drawings and this has been expressed as a concern by the Chief Examiner (WAEC, 2018, 2020). The report further stated that students have difficulty explaining concepts such as photosynthesis (WAEC, 2018), DNA (WAEC, 2020), and vegetative parts of plants (WAEC, 2019). The understanding of students in nutrient deficiency diseases was also mentioned as a challenge (WAEC, 2020). This has all contributed to the low performance of students in biology.

The performance of students in the WASSCE biology paper in the Savannah Region over the past five years has not been encouraging as less than 20% of the student who sat for the exams made it to the tertiary institution (GES, 2021). Several reasons can be ascribed to this but are not limited to the

unavailability of teaching and learning materials, teaching methods of teachers, lack of textbooks, and lack of laboratories among others. The situation in the Central Gonja District is rather alarming as a paltry 5% of the student who sat for the WASSCE biology paper in 2021 qualified to gain admission into the tertiary institutions ((BUSEC, 2021; BUTECH, 2021)) and this trend has not been different in the past five years and has been a major concern to stakeholders in the district.

Ghanaian Senior High School biology teachers are used to the traditional method of teaching which involves lecture, demonstration, illustration, and discussion in their classrooms to deliver their biology lessons. This approach has, however, proven to be deficient and ineffective in helping Senior High School students to understand complex and confusing concepts in biology like photosynthesis, protein synthesis, and cell division among others as the Chief Examiners' reports rightly indicate. Therefore, there is the need to explore the use of Xerte Online Toolkits to assess the extent to which it can improve the performance and retention of students in biological concepts in terms of knowledge and understanding, knowledge and application, attitudes, and values as well as skills.

Research Objectives

The objectives of the study are:

1. Assess the impact of Xerte Online Toolkits on the three profile dimensions of learning: knowledge and understanding, knowledge and application, and scientific enquiry skills of students in biological concepts,
2. Assess the attitudes and values of students towards learning of biological concepts when taught using Xerte Online Toolkits.
3. Determine if there is any relationship between students' attitudes/values and the three profile dimensions of learning in biological concepts.

METHODOLOGY

Quasi-experimental design was used for this study. A quasi-experiment is a practical study that is used to assess the effect of a treatment on a targeted group of people or an individual. This design gives the researcher full control of the treatment but using other means instead of random assignment (Dinardo, 2008). Variable which cannot be controlled by the researcher can also be measured within quasi-experiments (Morgan, 2000) and as such quasi-experimental design is used when randomisation is not likely making it much simpler to set up in a natural settings than in a controlled laboratory experiment.

Using quasi-experimental designs reduces the threats to external validity as experiments carried out in a natural environments do not encounter the same challenges compared to controlled laboratory settings (DeRue et al., 2012). Since quasi-experiments are natural experiments, the inference made in one may extended to other subjects and settings, which will allow for some generalisations or extrapolations of the out to be a representation of the general population.

The study was experimental in nature and sought to explore the impact of the use of Xerte Online Toolkits on the academic achievement and retention of students in some biological concepts (cell division, respiration and blood circulation). Due to its experimental nature, the Pre-test – Post-test and retention test will be used to achieve the required outcomes as shown below:

Table 1: Two-Group Control Design

Control Group A	Pre-test	No treatment	Post-test	Retention test
Experimental Group A	Pre-test	Treatment	Post-test	Retention test
Control Group B	Pre-test	No treatment	Post-test	Retention test
Experimental Group B	Pre-test	Treatment	Post-test	Retention test

Source: Field Data, 2022.

The study was conducted at Buipe Technical/Vocational Senior High School located in the Central Gonja District in the Savannah Region of Ghana. The study adopted purposive sampling technique in identifying the form Two Home Economics Classes. The reason for selecting the Home Economics students is because they offer biology as one of their elective subjects and also because

they are easily accessible to the researcher. The sample size for the study was 134 second year Home Economics students made up of 118 females and 16 males. The students were randomly grouped into four classes with 2 control and 2 experimental groups. There were 33 and 34 students in the first control group and experimental groups respectively and 34 and 33 students in the second control and experimental groups respectively. The second year students were selected because they were taken through cytology, cell biology and nucleic acids which serve as previous knowledge for the study of cell cycle.

Instruments

Biology Achievement Test (BAT) were used as research instrument and the same Biology Achievement Test will be used as retention test after making some changes in the order of the test items. The BAT was made up of 45 multiple choice questions with option A to D and these questions were grouped according to Bloom's Taxonomy into three cognitive domains (Knowledge, comprehension and application). The Questions were adapted from the WAEC Biology paper from 1993-2021 and other internet sources which will be made up of 45 multiple choice questions for both the pre-test and the post-test as well as the retention test.

Questionnaire were administered to students of the experimental group. Questionnaire is a tool for data collection and recording of information about a particular issue of interest (Wong, Ong & Kuek, 2012). A questionnaire is a carefully planned set of questions used by a researcher to gather data. Anthony-Krueger & Sokpe (2006), stated that questionnaire consists of a list of questions referred to as items which relate to the aims, objectives and the research questions or hypotheses of the research. The Likert scale type questionnaire was adopted to measure the attitudes and values of students. Observation check list will be used to assess the skill acquisition of students.

Students of the control groups were taken through their normal conventional teaching technique while students in the experimental groups were taught using only the Xerte Online Toolkits. Students in the experimental group also had access to the Xerte Online Toolkits instruction on all the computers in the school ICT lab and students were required to make use of it at their own leisure time and pace after they have been taken through how to manipulate the software. The experimental processes were completed in four weeks and a post-test was given to students of all the groups immediately to determine their academic achievement and student questionnaires were also administered to the experimental groups at the end of the intervention period.

Quantitative data collected from the Biology Achievement Test were analysed by using both descriptive and inferential statistics and descriptive statistics such as frequency tables were also used. Inferential statistics and independent sample t-test were run to determine if there was any significant difference in the mean scores of the experimental and control groups at 95% confidence level. The results from the questionnaire were analysed qualitatively and conclusions made from the response of students in both experimental groups in the research.

FINDINGS

Biology Achievement Test items on the domain of knowledge and understanding on concepts of blood circulation, respiration and cell division were analysed and interpreted quantitatively by students' mean scores. The distinguished but segregated analysis was carried out to establish a strength of impact of Xerte Online Toolkits on individual domains of knowledge and understanding/comprehension, knowledge and application, scientific enquiry skills and attitudes and values.

Research Objective 1

Assess the impact of Xerte Online Toolkits on the three profile dimensions of learning: knowledge and understanding, knowledge and application, and scientific enquiry skills of students in biological concepts

An independent sample t-test of Pre-test Mean Score of Knowledge and Comprehension for Control Groups A and B was carried out and analysed to ascertain whether there was statistically any significant different between the mean scores. The results were shown in Table 2.

Table 2: Summary of t-test of Pre-test Mean Score of Knowledge and Comprehension for Control Groups A and B

GROUP	N	Mean	SD	df	t-value	p-value
Control A	33	7.42	1.71	65	-0.181	0.857
Experimental A	34	7.50	1.71			
Control B	34	7.85	1.13	65	0.909	0.367
Experimental B	33	7.55	1.60			

Source: Field Data, 2022.

The pre-test mean score of control and experimental group A on knowledge and comprehension were 7.42 and 7.50 respectively with a mean score difference of 0.08. The t-value was -0.181 with a corresponding p-value of 0.857 tested at a significance level of $p=0.05$. For the control and experimental group B, the pre-test mean score for knowledge and comprehension were 7.85 and 7.55 respectively with a mean score difference of 0.30. The t-value was 0.909 and the p-value was 0.367. Since the $p < 0.05$, in both cases it implies that there is no statistical difference between the pre-test mean score of both the control and experimental groups A and B in terms of knowledge and comprehension. This means that the two groups A and B are not very different from each other in their academic achievements and characteristically they are similar in the domain of knowledge and comprehension.

Table 3: Summary of t-test on Post-test Mean Scores of Knowledge and Comprehension of Control and Experimental Groups A and B

GROUP	N	Mean	SD	df	t-value	p-value	Eta squared
Control A	33	7.42	1.71	65	-32.727	0.000	0.943
Experimental A	34	22.82	2.11				
Control B	34	7.85	1.13	65	-42.689	0.000	0.966
Experimental B	33	23.06	1.73				

Source: Field Data, 2022.

From the research, the post-test mean score of control and experimental groups A with reference to knowledge and comprehension were 7.42 and 22.82 respectively with a mean score difference of 15.4. The t-value for Group A was -32.727 with a corresponding p-value of 0.000 tested at a significance level of $p=0.05$. For the control and experimental group B, the post-test mean score for knowledge and comprehension were 7.85 and 23.06 respectively with a mean score difference of 15.21. The t-value was -42.689 and the p-value was 0.000. Since the p-value of 0.000 is less than 0.05 in both groups, it implies that there is a statistical difference between the post-test mean score of both groups A and B on knowledge and comprehension domain of learning. This means that both experimental groups A and B had a better knowledge and understanding of biological concepts in cell division, respiration and circulation than their counterparts in the control groups.

The Eta squared values of 0.943 and 0.966 for group A and B respectively suggest that the effect of the Xerte Online Toolkits on the post-test mean score of knowledge and comprehension domain of the experimental groups was high.

Table 4: Summary of t-test on Mean Score of Pre-test Knowledge and Application for Control and Experimental Groups A and B

GROUPS	N	Mean	SD	df	t-value	p-value
Control A	33	7.70	1.70	65	1.505	0.137
Experimental A	34	7.15	1.26			
Control B	34	8.56	1.28	65	-1.276	0.206
Experimental B	33	9.06	1.89			

Source: Field Data, 2022.

From Table 4, knowledge and application pre-test mean scores of control and experimental group A showed that control and experimental group A had a mean score of 7.70 and 7.15 respectively with a mean score difference of 0.55. The t-value was 1.505 and the corresponding p-value was 0.137. Experimental and control groups B had a pre-test mean score of 9.06 and 8.56 respectively with a means score difference of 0.5. The t-value was -1.276 and the corresponding p-value was 0.206 tested at a significance of 0.05. Since the p-values (0.111 and 0.304) are greater than 0.05, it is indicative that there is no statistical difference between the mean scores of the pre-test of knowledge and application in both experimental and control groups A and B. It therefore means that even though there is a mean score difference in the pre-test scores of both groups; a loss for group A and a gain in group B, they are not statistically significant and this further goes to buttress the point that the two groups are homogenous and not characteristically different from each other on their knowledge and application domain.

Table 5: A Summary of t-test on the Post-test Mean Score for Knowledge and Application on Control and Experimental Groups A and B

GROUP	N	Mean	SD	df	t-value	p-value	Eta squared
Control A	33	7.70	1.70	65	-36.669	0.000	0.954
Experimental A	34	23.12	1.74				
Control B	34	8.56	1.28	65	-35.131	0.000	0.950
Experimental B	33	20.79	1.56				

Source: Field Data, 2022.

On knowledge and application domain, the post-test mean score for the control and experimental group A were 7.70 and 23.12 respectively with a mean difference of 15.42. The t-value was -36.669 and the corresponding p-value was 0.000 with an Eta squared value of 0.954. The control and experimental group B had a post-test mean score of 8.56 and 20.79 respectively with a mean difference of 12.23. The t-value was -35.131 and the corresponding p-value was 0.000 with an Eta squared value of 0.950. Since the p-values (0.000 and 0.000) are less than 0.05, it is indicative that there is a statistical difference between the mean scores of the post-test of knowledge and application in both experimental and control groups A and B which is significantly higher. This implies that the experimental groups performed better in the knowledge and application domain than the control group.

The Eta squared values of 0.954 for the group A and 0.950 for the group B indicates that the effect of the Xerte Online Toolkits on the knowledge and application domain of the experimental groups was to a large extent reaffirming the statistical significance between the means of the post-test.

From the observation of the two experimental groups, it was observed that the students were able to grasp the skill set that was required with a pool mean of 2.42 which was good as shown in the table above. Most of the students developed the skill of making their own notes with the Xerte toolkits and easily remember biological concepts learned in the Xerte class very well. Their ability to relate what was learned in the Xerte class to real life situation when presented with such was phenomenal.

Table 6: Summary of Observation Checklist for Experimental Groups A and B

S/N	Observation	Sum	Mean	Std. Dev.	Remarks
1.	Able to relate what has been learned in the Xerte class to real-life situations	5.00	2.50	.707	Good
2.	Able to easily remember the biological concepts learned in the Xerte class	6.00	3.00	.000	Very Good
3.	Able to learn and understand on their own after the Xerte class	5.00	2.50	.707	Good
4.	Can explain the biological concept learned in the Xerte class to friends	4.00	2.00	.000	Good
5.	Can make own notes with the Xerte Online Toolkits	6.00	3.00	.000	Very Good
6.	Able to interact with each other	3.0	1.50	.707	Fair
Pool Mean			2.42		Good

Source: Field Data, 2022.

Research Objective 2:

What is the impact of using the Xerte Online Toolkits on the attitudes and values of students in biological concepts?

The data to research Objective 2 was obtained from the responses to students' questionnaire administered to the experimental groups as shown in Table 7

Table 7: Summary of Questionnaire Responses for Experimental Group A and B

S/N	Statements	SA (5)	A (4)	UD (3)	D (2)	SD (1)	Mean	Std Dev.
1	I don't like the Xerte Online Toolkits Software	0 (0.0%)	0 (0.0%)	2 (3%)	17 (25.4%)	48 (71.6%)	1.31	.528
2	I can associate with the Xerte Online Toolkits	56 (83.6%)	11 (16.4%)	0 (0%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	4.84	.373
3	Xerte supported teaching is good for me	37 (55.2%)	30 (44.8%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	4.55	.501
4	I learn better in the Xerte classes	57 (85.1%)	10 (14.9%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	4.85	.359
5	Xerte supported learning is enjoyable	57 (85.1%)	9 (13.4%)	1 (1.5%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	4.84	.412
6	The Xerte class is boring	0 (0.0%)	0 (0.0%)	2 (3%)	18 (26.9%)	47 (70.1%)	1.33	.533
7	Xerte teaching is a waste of time	0 (0.0%)	0 (0.0%)	1 (1.5%)	15 (22.4%)	51 (76.1 %)	1.25	.472

8	I prefer the conventional method of teaching to Xerte	0 (0.0%)	0 (0.0%)	2 (3%)	10 (14.9%)	55 (82.1%)	1.21	.478
9	I am motivated to learn biology as a result of the use of Xerte	55 (82.1%)	12 (17.9%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	4.82	.386
10	I am not scared of biology again after the Xerte class	49 (73.1%)	17 (25.4%)	1 (1.5%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	4.72	.486
11	My understanding in biological concepts has improved as a result of Xerte	57 (85.1%)	9 (13.4%)	1 (1.5%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	4.84	.412
12	I am comfortable using Xerte to learn	50 (74.6%)	15 (22.4%)	2 (3%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	4.72	.517
13	I do not enjoy using the Xerte to learn	0 (0.0%)	0 (0.0%)	2 (3%)	14 (20.9%)	51 (76.1%)	1.27	.510
14	I have the confidence of passing my biology paper if Xerte is used to teach me	59 (88.1%)	7 (10.4%)	1 (1.5%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	4.87	.385
15	I would like to have my other lessons using Xerte	52 (77.6%)	12 (17.9%)	2 (3%)	1 (1.5%)	0 (0.0%)	4.72	.598
16	Other teachers should also use Xerte to teach	58 (86.6%)	8 (11.9%)	1 (1.5%)	0 (0.0%)	0 (0.0%)	4.85	.399
Pool Mean							3.69	0.459

Source: Field Data, 2022

From Table 17, the respondents largely agreed that the use of Xerte has had some impact on their attitudes and values towards biological concepts. From table 17, the respondents largely agreed that the use of Xerte has had some impact on their attitudes and values towards biological concepts. For the statement “I don’t like the Xerte Online Toolkits Software”, the mean of the responses was 1.313 with a standard deviation of 0.528. 71.6% of the students responded strongly disagree, 25.4% responded disagree, 3% responded undecided, 0% responded agree and 0% responded strongly agree. “I can associate with the Xerte Online Toolkits” had a response mean of 4.84 and a standard deviation of 0.373, 83.6% responded agree, 16.4% responded strongly agree, 0% disagree and 0% responded strongly disagree. “Xerte supported teaching is good for me”, 55.2% responded strongly agree, 44.8% responded agree, 0% responded disagree and 0% responded strongly disagree. The mean of the responses was 4.55 with a standard deviation of 0.501. “I learn better in the Xerte classes” had a mean response of 4.85. 85.1% responded agree, 14.9% responded agree and 0% responded, disagree and strongly disagree with a standard deviation of 0.359. With the statement “Xerte supported learning is enjoyable”, 85.1% responded strongly agree, 13.4% responded agree, 1.5% were undecided, 0% responded disagree and 0% strongly disagree. The mean of the responses was 4.84 and the standard deviation was 0.412 “The Xerte class is boring” had a mean response of 1.33 and a standard deviation of 0.533. 70.1% responded strongly disagree, 26.9% responded disagree, 3% responded undecided, 0% responded agree and strongly disagree. The mean response for the statement “Xerte teaching is a waste of time” was 1.25. 76.1% responded strongly disagree, 22.4% responded disagree, 1.5% responded undecided, 0% agree and 0% responded strongly agree with a standard deviation of 0.472. “I prefer the conventional method of teaching to Xerte”, 82.1% responded strongly disagree, 14.9% responded disagree,

3% responded undecided, 0% agreed and 0% strongly agreed. The mean of the responses was 1.21, and the standard deviation was 0.478. For the statement “I am motivated to learn biology as a result of the use of Xerte”, 82.1% agreed, 17.9% strongly agreed, 0% were undecided, 0% disagreed and 0% strongly disagreed. The mean response and standard deviation were 4.82 and 0.386 respectively. “I am not scared of biology again after the Xerte class”, 73.1% responded agree, 25.4% agreed, 1.5% undecided, 0% disagreed and strongly disagreed. The mean response was 4.72 and the standard deviation was 0.486. With reference to the statement “My understanding in biological concepts has improved as a result of Xerte”, the mean of the responses was 4.84 and the standard deviation was 0.412. 85.1% responded strongly agree, 13.4% responded agree, 1.5% responded undecided, 0% responded disagree and strongly disagree. With regards to statement “I am comfortable using Xerte to learn”, 74.6% responded strongly agree, 22.4% responded agree, 3% responded undecided, 0% disagreed and strongly disagreed. The mean of the response and the standard deviation were 4.72 and 0.517 respectively. “I do not enjoy using the Xerte to learn”, 76.1% responded strongly disagree, 20.9% responded disagree, 3% were undecided, 0% agreed and 0% strongly agreed. The mean and standard deviation were 1.27 and 0.510 respectively. “I have the confidence of passing my biology paper if Xerte is used to teach me”, the mean was 4.87 and standard deviation was 0.385. 88.1% strongly agreed, 10.4% agreed, 1.5% undecided, 0% disagreed and strongly disagreed. For the statement “I would like to have my other lessons using Xerte”, 77.6% responded strongly agree, 17.9% responded agree, 3% responded undecided, 0% disagreed and strongly disagreed. The mean and standard deviation for the responses were 4.72 and 0.598 respectively. For the statement “Other teachers should also use Xerte to teach” with a mean of 4.85 and standard deviation of 0.399, 86.6% of the respondents strongly agreed, 11.9% agreed 1.5% undecided and 0% disagreed and strongly disagreed. The mean response level ranged from 1.21 to 4.87 and the standard deviation ranged from 0.359 to 0.598. The pool mean for the responses was 3.69 and mean standard deviation of 0.459 is indicative that the respondents largely agreed that the use of Xerte Online Toolkits has had some impact on their attitudes and values to biological concepts.

Research Objective 3

Determine if there is any relationship between students’ attitudes/values and the three profile dimensions of learning in biological concepts.

Table 8: Summary of Pearson Correlation Coefficient on the Relationship between Students’ Attitudes and Values and three Profile Dimensions for Group A

Variable (Group A)	Attitudes/ Values		Knowledge and Comprehension		Knowledge and Application		Skill Acquisition	
	r	p-value	r	p-value	r	p-value	r	p-value
Attitudes/Values	1							
Knowledge and Comprehension	0.067	0.708	1					
Knowledge and Application	0.207	0.240	0.761	0.00	1			
Skill Acquisition	0.207	0.622	-0.239	0.568	-0.551	0.157	1	

Source: Field Data, 2022.

Table 9: Summary of Pearson Correlation Coefficient on the Relationship between Students' Attitudes and Values and three Profile Dimensions for Group A

Variable (Group B)	Attitudes/ Values		Knowledge and Comprehension		Knowledge and Application		Skill Acquisition	
	r	p-value	r	p-value	r	p-value	r	p-value
Attitudes/Values	1							
Knowledge and Comprehension	0.138	0.445	1					
Knowledge and Application	0.101	0.576	0.847	0.00	1			
Skill Acquisition	-0.118	0.781	-0.213	0.613	0.072	0.865	1	

Source: Field data, 2022.

From Tables 8 and 9, it can be seen that the r value in all instances for attitudes/values and the three profile dimensions are lower than their corresponding p-values which indicates that there is a relationship which is mostly positive between the attitudes/values and the three profile dimensions.

DISCUSSION

There was a significant difference in the post-test mean score in knowledge and understanding between the control and experimental groups. The experimental groups had higher mean scores than the control groups in terms of knowledge and understanding of biological concepts. This findings is in line with Odadžić et al., (2017) who came out with the findings that the level of knowledge and understanding was significantly different in the experimental group than in the control group on the post-test mean scores. Chang, (2001) also confirmed that students taught using the problem-based computer-assisted instruction demonstrated a significantly greater gains than those taught using the direct-interactive teaching method.

Another finding of the research showed that there was significant difference in the post-test mean score between the control and experimental groups on knowledge and application. This is in consonance with Odadžić et al., (2017) who in a study to find the effectiveness of the use of educational software in teaching biology revealed a significant difference between the mean score of the experimental group in terms of analysis and reasoning. The findings are however at variance with Chang, (2001) who found out that there was no significant difference between participants in the CAI groups with those in the direct teaching method groups at the application level of cognitive domain.

Another finding that was made in the research was that, it was observed that the students were able to attain the skill set that was required with a pool mean of 2.42 which was good. This could be attributed to the fact that the students had the lesson presented in several modes and this helped the student appreciate the lessons from several perspectives.

In the research, it was found out that the respondents largely agreed that the use of Xerte has had some impact on their attitudes and values to biological concepts and also developed positive attitude towards the Xerte Online Toolkits teaching. This could be attributed to the fact that, the Xerte Online Toolkits captured and sustained the attention of the students. This finding is in line with Samikwo, (2016) who found out that Biology students had a positive self-efficacy towards computer-assisted learning and Cai et al. (2020), also found out that the self-efficacy of students' in learning physics was significantly enhanced using Augmented Reality technology. Végh et al. (2017), observed that there was a positive impact of ICT on the attitudes of students toward biology. Research also shows that the use of multimedia in the teaching and learning of biology helps students develop a positive attitude towards the subject which goes to improve the performance of students (Kareem, 2018). There was a positive relationship between the attitudes/values of students and the three profile dimensions.

CONCLUSION

The research sought to assess the impact of using the Xerte Online Toolkits on the academic performance and retention of SHS students in biology. From the results obtained, the students that were exposed to Xerte Online Toolkits performed statistically better than those of their counterparts who were taught using the conventional approach. The study found that Xerte online toolkit was very effective in the teaching and learning of biological concepts such as cell division, respiration and circulation as the students who were exposed to Xerte online toolkit performed better significantly than their counterparts who were taught using the conventional method.

The findings in the study provides evidence that the Xerte Online Toolkits improved the academic performance and retention of students in biological concepts. This conclusion has been corroborated by Joda et al., (2019), Margaret, (2020), Hamzat et al., (2017), Khan et al., (2019) Bhatti, (2019) and Adebajo, (2019). The finding further provides first-hand evidence that the Xerte Online Toolkits, a type of computer assisted instructional approach can improved the academic performance of student in terms of knowledge and comprehension, and knowledge and application domain of learning of biological concepts.

This study also portrayed the Xerte Online Toolkits as being able to impact positively on the attitudes and values of students towards biological concepts as it contributed to their high performance. It also equipped students with the skill of being able to make own notes and able to relate what is being taught to real life experience. From the study, there was a positive relationship between the attitudes/values of students and the three domains of learning. The performance of the students were increased in the three domains of learning as a result of the use of the Xerte Online Toolkits and their attitude and values were also influenced positively as the results indicated that the student largely agreed that the Xerte Online Toolkit has had some impact on them.

RECOMMENDATIONS

Based on the findings, the following recommendations are submitted:

1. Biology teachers should be encouraged to employ the use of Xerte Online Toolkits in teaching biology in order to enhance and improve the academic achievement of students in biology.
2. The Ghana Education Service should organise workshops to train biology teachers on how to use the Xerte Online Toolkits in their lesson delivery to make the maximum use of the laptops that has been supplied to teachers across the country.
3. The Ministry of Education as a matter of policy incorporate Xerte Online Toolkits as part of the course component of the various Colleges of Education to equip newly trained teachers with the skill to use Xerte in the teaching and learning of science.

REFERENCES

- Adebajo, A. A. (2019). Improving Students' Academic Achievement in Biology, Using Information and Communication Technology Aided Instruction. *KIU Journal of Social Sciences*, 5(4), 317–326. <http://ijhumas.com/ojs/index.php/kiujoss/article/view/715>
- Anthony-Krueger, C. A., & Sokpe, B. Y. (2016). *A Guide to Writing Successful Long Essay and Thesis*. Cape Coast: Yacci Press UCC.
- Bhatti, N. (2019). CAI and conventional method for retention of mathematics: An experimental study. *Journal of Physics: Conference Series*, 1157(3). <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1157/3/032079>
- Buie Senior High School (BUSEC), (2021). *WASSCE Results Analysis*.
- Buie Technical/Vocational Senior High School (BUTECH), (2021). *WASSCE Results Analysis*.
- Cai, S., Liu, C., Wang, T., Liu, E., & Liang, J. C. (2020). Effects of learning physics using Augmented Reality on students' self-efficacy and conceptions of learning. *British Journal of Educational Technology*, 52(1), 235–251. <https://doi.org/10.1111/bjet.13020>
- Chang, C. Y. (2001). Comparing the impacts of a problem-based computer-assisted instruction and the direct-interactive teaching method on student science achievement. *Journal of Science Education and Technology*, 10(2), 155–163. <https://doi.org/10.1023/a:1009493011944>

- DeRue, S. D., Nahrgang, J. D., Hollenbeck, J. R., & Workman, K. (2012). A quasi-experimental study of after-event reviews and leadership development. *Journal of Applied Psychology*, 97(5), 997–1015. <https://doi.org/10.1037/a0028244>
- Dinardo, J. (2008). The New Palgrave Dictionary of Economics. In S. N. Durlauf & L. E. Blume (Eds.), *The New Palgrave Dictionary of Economics* (2nd ed.). Palgrave Macmillan (ed.). <https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5>
- Dumont, H., Istance, D., & Benavides, F. (2010). *The effects of family on children's learning and socialisation*. <https://doi.org/10.1787/9789264086487-13-en>
- Ghana Education Service. (2021). *Regional WASSCE Analysis: Savannah Region*.
- Hamzat, A., Bello, G., & Abimbola, I. O. (2017). Effects of computer animation instructional package on students' achievement in practical biology. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 12(4), 218–227. <https://doi.org/10.18844/cjes.v12i4.2932>
- Joda, F. M., Tava, M. D., Mohammed, A. A., Education, L. S., State, A., State, A., Basic, U., & Board, E. (2019). *EFFECT OF COMPUTER ASSISTED INSTRUCTION ON ACADEMIC PERFORMANCE OF SENIOR*. 7, 1–7.
- Johanna, P., & Gütl, C. (2015). Educational gamified science simulations. *Gamification in Education and Business*, 253–275. https://doi.org/10.1007/978-3-319-10208-5_13
- Kareem, A. A. (2018). The Use of Multimedia in Teaching Biology and Its Impact on Students' Learning Outcomes. *The Eurasia Proceedings of Educational & Social Sciences*, 9(1), 157–165. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/531778>
- Khan, A. G., Shetu, S. H., Islam, M. N., & Moudud-Ul-Huq, S. (2019). Multimedia Instructions and Academic Performance of Students. *International Journal of Smart Education and Urban Society*, 11(1), 23–40. <https://doi.org/10.4018/ijseus.2020010103>
- Margaret, F. A. (2020). Effectiveness of computer-assisted and excursion strategies on senior secondary school students achievement in Biology towards sustainable development. *Educational Research and Reviews*, 15(2), 81–85. <https://doi.org/10.5897/err2019.3912>
- Moreno, R., & Mayer, R. (2007). Interactive Multimodal Learning Environments: Special issue on Interactive Learning Environments: Contemporary Issues and Trends. *Educational Psychology Review*, 19(3), 309–326. <https://doi.org/10.1007/s10648-007-9047-2>
- Odadžić, V., Miljanović, T., Mandić, D., Pribičević, T., & Županec, V. (2017). Effectiveness of the Use of Educational Software in Teaching Biology. *Croatian Journal of Education*, 19(1), 11–43. <https://doi.org/10.15516/cje.v19i1.2313>
- Samikwo, D. C. (2016). *Effects of Computer-Assisted Learning on Secondary School Student's Achievement in Biology in Kenya: A Case Study of MT-Elgon, Bungoma County*. University of Eldoret, Kenya.
- Sankey, M., Birch, D., & Gardiner, M. (2010). Engaging students through multimodal learning environments: The journey continues. *The Australasian Society for Computers in Learning in Tertiary Education*, 852–863.
- Sharma, P. (2013). Role of Interactive Multimedia for Enhancing Students' Achievement and Retention. *International Woman Online Journal of Distance Education*, 2(3), 12–22.
- Umar, A. A., & Musah, A. (2017). Effects of Availability and Utilization of Biology Laboratory Facilities and Students' Academic Achievements in Secondary Schools in Yobe State, Nigeria. *International Journal of Innovative Social and Science Education Research*, 5(2), 1–8.
- Végh, V., Nagy, Z. B., Zsigmond, C., & Elbert, G. (2017). The effects of using Edmodo in biology education on students' attitudes towards biology and ICT. *Problems of Education in the 21st Century*, 75(5), 483–495. <https://doi.org/10.33225/pec/17.75.483>
- West African Examinations Council (WAEC), (2017). *Chief Examiner's Report*.

West African Examinations Council (WAEC), (2018). *Chief Examiner's Report*.

West African Examinations Council (WAEC), (2019). *Chief Examiner's Report*.

West African Examinations Council (WAEC), (2020). *Chief Examiner's Report*.

Wong, K. L., Ong, S. F., & Kuek, T. Y. (2012). Constructing a survey questionnaire to collect data on service quality of business academics. *European Journal of Social Sciences*, 29(2), 209–221.

**CULTURE AND REVERSE GENDER STEREOTYPING OF FEMALE CHARACTERS AS
PORTRAYED IN SWEDISH NOVEL "PIPPY LONGSTOCKING" AND CROATIAN NOVEL
"PIGULICA"**

Kristina RIMAN

Faculty of Educational Sciences, Juraj Dobrila University of Pula

Ivana Matetića Ronjgova 1, 52100 Pula, Croatia

ORCID ID: 0000-0001-9511-7831

Katarina KNEŽEVIĆ

alumni, Faculty of Humanities, Juraj Dobrila University of Pula

ABSTRACT

In order to analyse examples of reverse gender stereotyping, two non-stereotypical girl characters are presented and compared in the paper, with particular reference to the historical and socio-cultural context and reception of selected novels in which girls are the main characters. The first example relates to the novel "Pippi Longstocking", in which Swedish author Astrid Lindgren described the girl character in the title of the novel. The main character and reception of this novel will be compared to the one in the novel "Pigulica", in which the Croatian author Anto Gardaš describes the heroine in the title.

A comparative analysis of these girls indicates non-stereotypical characterizations of main female characters. In many ways, girls are similar in their unusual habits, attitudes and behaviours, and they do not fit the pattern of the established gender stereotypes. By their strangeness, they can be an incentive to think of girls as persons who are not constrained by the expectations of their environment. However, while Pippi Longstocking character became recognised as important part of European and international children's fantasy literature, Pigulica is an example of realistic writing characteristic of Croatian national literature, and it has not made a significant impact even within the national literature within which it was created. The popularity of Pippi Longstocking and the relative unpopularity of Pigulica, as well as differences in the reception of these books and heroines characterized by the reverse gender stereotyping, can be linked to socio-cultural differences of recipients in places where these novels were written, specifically with the liberal Swedish and traditional/conservative Croatian cultural pattern.

Keywords: children's literature, girl characters, non-stereotypical characters, reverse gender stereotyping

INTRODUCTION

Children's literature is closely linked to the history of childhood. It is a kind of natural response to children's supposedly universal needs and habits because childhood was understood to be important in itself. Hameršak and Zima (2015) point out that the prevailing view today is that topics related to children and childhood are most appropriate for children and children's literature. Because of this criterion, many older children's literature texts are labelled unadapted to contemporary children's readers. Texts are designated as childish or not childish, given that they are in line with what is considered children's needs at one time. Skok (1987:271) says that researchers and theorists define the boundaries and characteristics of children's literature according to "their visions of childhood." Historically, the differences in childhood perceptions and experiences seem huge. For example, Hameršak and Zima (2015) cite the Middle Ages, in which children intensively participated in the adult world. In modern society, their lives occur in children's rooms, kindergartens, classrooms and playrooms.

The child is often portrayed as a social construct in Croatian children's novels and in the world of children's literature in general (Woodhead, 2012) and is determined by social processes (Hranjec, 2008).

The children's characters in literature projected different social ideas and patterns of good behaviour. Cultural stereotypes are increasingly emphasised with such portrayals and different ideologies emerging in society. Since childhood, children have been exposed to gender stereotypes that separate boys from girls. Creating and maintaining stereotypes are also aided by various clothing, toys, picture books and books that implicitly express the idea that men must be strong and responsible and women beautiful, kind and obedient (Koenig, 2018).

The above stereotypes are primarily found in realistic literature for children, as childhood novels are primarily written based on extraliterary reality. Although contemporary children's novels tend to show a tendency to portray fantastic literary figures and worlds, the tradition of the Croatian children's novel relies heavily on the realist novel, and it is not unusual that relationships with gender stereotypes are often recorded in them. Characters of non-stereotypically portrayed boys and girls are unfamiliar in Croatian children's novels dating back to the 20th century. Therefore, we have extracted the Pigulica character from the novel by the same name written by Anto Gardaš. In Croatian literary historiography, Pigulica is compared to the world-famous character Pippi Longstocking; therefore, this paper compares these two children's characters. The paper aims to compare the non-stereotypical character of a girl widely known in European literature with a non-stereotypical character who belongs to Croatian children's literature and considers Croatian Pippi Longstocking (Hranjec, 2004).

STEREOTYPES OF A FEMALE CHARACTER IN CHILDREN'S LITERATURE

One of the definitions of gender stereotypes was given by Zrinka Marović (2009:23): „Gender stereotypes are often misinterpretations of members of both genders that do not take into account the individual traits of individuals.“ Stereotypical attitudes about feminine and masculine gender are adopted as early as preschool. Gender stereotypes often shape our behaviour towards children of different sexes. It is further aided by the fact that gender roles are deeply rooted in society. Declercq and Moreau (2012: 19) best portray the extent to which gender stereotypes are rooted in society. They say: „The roles of men and women in society are distributed in a typical way: where parents of children strive to have balanced roles, women are nevertheless viewed as caring for children, working in kindergartens or schools or selling clothes.“ Although many changes have taken place over the past decades, there are still unwritten rules about how girls should behave and how boys should behave.

The society promotes the "pink-blue" concept that separates boys from girls. This concept is widespread in the media, children's cartoons, picture books, toys, and many other areas. Belamarić (2009) states that gender stereotypes can already be recognized in fairy tales. Cinderella, Snow White, Sleeping Beauty, and other helpless princesses teach little girls to be beautiful, kind, and obedient. Because they are good, they can expect a happy and long life in the end.

Riman and Stojanović (2018) cite research on picture books that found that female characters were less represented than male ones. Most of the male characters played a significant role and were active. Women were stereotypically portrayed as subordinate, passive, caring, and engaged at home. In the 1980s, changes began to be made in portraying female characters in picture books. They were often in the lead role and were more active than, and interestingly, the supporting female characters were portrayed stereotypically. Between 1987 and 2002, there were no changes in the portrayal of the female character, even though women were becoming increasingly involved in society and their role was growing.

There was no particular interest in portraying female characters in Croatian children's literature. Crnković and Težak (2002) state that the authors wanted to portray children's ventures and actions, their adventures, and boys were more suitable for this. Children are attracted to action and venture, and this can be better offered by an enterprising and free-spirited boy than by a house-bound girl. As Majhut (2005) states, novels about families appearing in Croatian literature portray boy groups, while girls portray themselves as passive observers if they appear in the novel. Girls have often embodied stereotypes because they are expected to be reasonable, beautiful, well-meaning, and always make friendships.

Today's image of gender and gender has changed, but it is still a society that seeks to shape men and women with different influences and expectations. Polić (2006: 252) also confirms this: “People are

born male or female, but they learn to be boys and girls who will grow up to become men and women. They teach them acceptable behaviours and attitudes, roles and activities, and how they should treat other people. This learned behaviour is what constitutes gender identity and conditions gender roles. Society uses different forms of pressure to act men and women following their roles.” One of the forms of pressure could be literature, especially children’s literature, one of the goals of which is to raise children. In contemporary children’s novels, the character of a girl who defies stereotypes is becoming increasingly common.

PIPPY LONGSTOCKING AND PIGULICA NOVELS

Astrid Lindgren's most significant work is related to the character of Pippi Longstocking. In Croatian culture, Pippi is a well-known and favourite character. Pippi Longstocking's character occurs at World War II's end, significantly influencing the world's image. The war, among other things, changed the role of women in society because men went to war, and it was women who had to do jobs that were previously considered exclusively male. The emancipation of women who embarked during the war continues to spread beyond it. Zalar (2008) states that Lindgren was part of a civilisation trend by choosing a female heroine, a girl. It gave Pippi a guaranteed future as well. It has since been translated into more than 64 languages.

Pippi Longstocking is a character that, until then, the world of children's literature did not know. She is a nine-year-old girl who is both ridiculously funny and infinitely strong simultaneously. Instead of promising, naive and obedient girls, a savage neighbourhood girl comes before small readers. She lived on the edge of town, in a neglected garden and a dilapidated house, with a horse on the patio and a monkey on her shoulder (Dujčić, 2008). She represents the embodiment of unbridled and complete freedom because she lives and acts as a child. She lives in the house on her own and takes care of herself; she travels if she wants to and does not travel if she does not; she goes to school only when she feels the need to do so; she plays with the rookie police officers on the roof and does a lot more that sets her apart from other children. The children are delighted with her character and closely watch her nonsense adventures.

Unfortunately, the Croatian readership was initially offered a shortened Pippi Longstocking. Then the Stribor Library published a novel about Pippi with new chapters. It was the only Pippi, with the famous Swedish film from 1969, with Ingrid Nilsson in the title role, which was available in Croatia until the mid-1990s.

Pigulica is a novel by Ante Gardas that was published in 1988 and is set in a rural setting, in Slavonski Dubočac, along the Sava River. The novel's heroine is a little girl, a naughty and headstrong Pigulica. With the help of Miron's uncle, she saves a variety of exciting, mysterious and tense puzzles and adventures for her friends Miron and Melita. The act ends in a general cheerful tone when everything is revealed, and all the tense events become a joke that makes all the actors laugh.

Although the selected novels differ substantially in some of their characteristics, they have many similarities in terms of the essential characteristics of the main character, the most prominent being their non-stereotypical character.

PIPPY LONGSTOCKING IN CROATIAN LITERATURE

As a child character in the novel, Pippi Longstocking has refuted many stereotypes associated with girls. Her criticism and attitudes toward society have horrified many people. For example, until 1995, France printed a censored Pippi Longstocking. Maple (2008) notes the significant concerns teachers and parents raised about publishing this novel because they feared that all children would want to be like Pippi.

Many studies have emerged to determine how much Pippi influenced gender equality. Maric (2014) emphasizes Pippi's significant influence on children, most notably because she encouraged girls around the world to believe in themselves, to be what they want, and not to be ashamed to express their opinions. She taught them how to stand up for themselves and have fun.

Pippi is a strange girl; she is financially independent, knows how to shoot a gun, has sailed all seven seas, and lives alone in a house with a horse and a monkey. Pippi's unusual appearance is described at the moment when her neighbours first saw her: „She was the most remarkable girl Tommy, and Annika

had ever seen (...) Her hair, the colour of a carrot, was braided in two tight braids that stuck straight out. Her nose was the shape of a tiny potato and was dotted with freckles. It must be admitted that the mouth under this nose was extensive, with strong white teeth. Her dress was rather unusual. Pippi herself had made it. She had meant it to be blue, but there was not enough pretty blue cloth, so Pippi had sewed little red pieces on it here and there. On her long thin legs, she wore a pair of long stockings, one brown and the other black, and she had on a pair of black shoes that were twice as long as her feet (Lindgren 2005:3).

Pippi's unusual appearance is a source of humour in the novel, especially in the situation where Pippi beautifies herself for the coffee party: "For this special occasion she had unbraided her pigtails, and her red hair hung like a lion's mane around her. With red crayons, she had painted her mouth fiery red and blackened her eyebrows so that she looked almost dangerous. With the crayon, she had also painted her fingernails and put big green rosettes on her shoes." (Lindgren 2005:51). Marić (2014), in that description, recognizes imagination and creativity, independent decision-making, and confidence. She is not ashamed that she does not know how to act at the table, digs her nose, and has no feelings for things that she breaks and has no consequences.

The first unusual feature of Pippa that comes to light in the novel is its strength: "She was so powerful that in the whole wide world there was not a single police officer as strong as she. Why, she could lift a whole horse if she wanted to!" (Lindgren 2005:3). Zalar (2008) recognizes this trait as a leitmotif that drives her throughout the novel and is one of the features that sets Pippi apart from previous girl characters portrayed as fragile and ones that should always be rescued. She uses her supernatural power in cases of sports bidding, rescuing the underdogs, showing animal charity and the like.

She uses her incredible strength and endurance to care for others. Her cheerful character is highlighted many times in the novel, from going out on a rainy night to covering a horse to worshipping children from the city with candy and gifts. Also, it is often opposed by bullies, and one of the most touching examples is saving children from the flames: „When she got to the middle of the board, she lifted one leg in the air just as she had done at the circus. The crowd below gasped, and when Pippi lost one of her shoes later, several old ladies fainted. However, Pippi reached the tree safely with the little boys. Then the crowd cheered so loudly that the night was filled with noise and the sound drowned out the crackling of the fire.“ (Lindgren 2005:61).

Pippi does not go to school and does not care about it until she realizes that Tommy and Anika have Christmas, Easter and summer holidays at school. It is only because of this fact that she decides to go to school because: "It is not fair!" said Pippi sternly (...) "in four months, it will be Christmas, and then you will have Christmas vacation. However, what will I get? (Lindgren 2005:19). Attitude toward school is another feature that makes Pippi unsterotypical. Her brief visit to school ends infamously, and she feels she is not yet ready for her. We can also see her attitude towards the teacher: "Well now, really, my dear little woman," said Pippi, "that is carrying things too far. You just said that seven and five are twelve. There should be some rhyme and reason to things, even in school. Furthermore, if you are so childishly interested in that foolishness, why don't you sit down in a corner by yourself and do arithmetic and leave us alone so we can play tag?" (Lindgren 2005:21). She respects the father and mother of her neighbours and friends, Tommy and Anika. However, She opposes narrow-minded and obnoxious adults who do not allow children to emerge from the "mould" they have set. Pippi also has flaws; she often swears and often acts rude. Zalar (2008) notes that the author ironizes the school system through the character of Pippi.

In Pippi's life, there is no difference between male and female jobs because she does everything independently, without anyone's help. With equal passion, she cooks, saves and cleanses, but on the other hand, she climbs the trapeze at the circus, enters the ring to wrestle, grooms her horse, wants to become a pirate, etc. Another of the skills that set her apart from people is climbing trapeze: "Pippi ran out on the rope, and Miss Elvira's tricks were as nothing compared with Pippi's. When she got to the middle of the rope, she stretched one leg straight up in the air, and her big shoe spread out like a roof over her head. "(Lindgren 2005:41).

Pippi is also non-stereotypical about her behaviour at the table. The unacceptability of her behaviour is evident when she goes to the coffee party and ruins a cream pie: "Pippi stood with her hands behind her

back and looked at it. Suddenly she bent down and snatched the candy with her teeth. However, she dived down a little too hastily, and when she came up again, her whole face was covered with whipped cream. "(Lindgren 2005:52). Zalar (2008) interprets Pippi's misconduct as irritating and ridiculous at the same time.

Considering Pippi's characteristics, it can be stated that she is portrayed as a fantastic character, unique in the literature for children. Her appearance and actions disrupt the expectations that the environment has of the girl and thus question the stereotypes present in the portrayal of children, especially girls. There are not many non-stereotypical girls in Croatian children's literature, and similarities with Pippi can be found in Pigulica's character.

CROATIAN NOVEL PIGULICA

Ante Gardas Pigulic's novel depicts the adventures of Miron, Melita and Pigulica. As in adventure novels, tension is created by creating different puzzles, and the plot denies any adventure and reduces everything to child's play and fun. Pigulica cut her friends' stay out of town as a tense adventure story. She loves to play and loves to command. Although she is only ten years old, she considers herself more grown up and wiser than her friends. Gardaš, in this novel, balanced reality and imagination and thus spoke of a childhood filled not only with banal, everyday events but also with unusual ones (Težak 2008b).

The Pigulica, actually named Zrinka, comes out of the stereotypical frame of the portrayal of a girl. She is one of the main characters in the novel, and her playfulness stands out as early as the first description: "They looked up and saw a hoop rolling over an embankment. It was evident that he was headed to his uncle's house. (...) They heard the hoop singing: (...) But behind him, someone's head appears. A very nice head. And a smiling face. "(Gardaš 1988:46). From this example, we can see a resemblance to Pippi, who always performed different devils and jumped everywhere. By her appearance, Pigulica stands out from typical girls but follows her description, which is a stereotypical description of a pretty girl: "She looked what all the pretty girls look like. She had honey-coloured hair and eyes like two different ones that got tangled up on her face and flushed from running. "(Gardaš 1988:47).

Pigulica likes to imagine things, as Pippi did. So on one occasion, she falsely made her father think that he had eaten poisonous mushrooms and everything was fine. She loves exaggerating things, so she convinces Miron and Melita's friends that someone wants to sell them across the border: "He tries to catch you with nice words and toys, and one day - hop! - will grab you by the neck and with you across the border. Alternatively, they will ask for a ransom that your parents will not be able to pay. And then - goodbye to my carefree childhood, goodbye to my dear parents, that is it. "(Gardaš 1988:64).

Pigulica is described as a pretty girl, but her carelessness about her appearance and the various experiments she conducts prove that she is a non-stereotypical character. She cut her hair to give it to her dolls: "My two dolls were almost entirely balding. Dad's shaving creams do not help, or hair loss agents. Well, I thought, it is not right that I have so much hair that I do not know what to do, and they have some hair. "(Gardaš 1988:91). After the haircut, Pigulica could no longer be considered a pretty girl: "She wore shorts and a yellow dotted blouse. However, she had no hair on her head. (...) what hung from her head were some miserable noodles, twists of unequal length, some an inch or longer and some much shorter again. In some places, the hair was entirely trimmed along the scalp. "(Gardaš 1988: 90). She told Melita a fictional story of what happened to her: "I blew up a clay casting warehouse and robbed several banks. After that, I broke into... but I was cruel, anyway. "(Gardaš 1988: 90).

Pigulica is prone to exaggeration. Pigulica may exaggerate the desire for adventure or country life that would be boring without imagination. She often surprises city children with her ideas and strange behaviour (Živković Zebec, 2013), as when she offers her children brandy. Still, Pigulica's inventions were also an impetus for the adventures the heroes experienced when telling them about a local legend: "Tonight the white man will cross the Sava. (...) Crosses on foot, as if there is no water or it is frozen. It is not collapsing, you know? (...) Tall, massive, all in white. (...) Moreover, he has a horse head with a white mane. " (Gardaš 1988: 94-95).

The description of the space in which Pigulica lives also characterises her character and proves her unrestrained and restless spirit (Živković Zebec, 2013). The description of the shed in which she plays

accurately indicates her character: „ There was an indescribable mess in the shed. Dolls and toys were scattered all over, spoon plates, spoons and forks scattered on the floor.“ (Gardaš, 1988:181).

Pigulica's feminine characteristics can be seen in her company with Melita, which sets her apart most from Pippi Longstocking. Both girls love to play with dolls, and that connects them. Živković Zebec (2013) recognizes her childish imagination and naivety in a dialogue where she talks seriously about her dolls and their appearance. "It was clean and tidy in the part of the shed that Pigulica had partitioned for dolls. Now two of them, Pigulica and Melita, were making lunch for the dolls. They put water on the small stove for a lump. Miron also clung to the girls but felt superfluous there." (Gardaš, 1988:69). Their play recognizes gender characteristics because they play with dolls, but in the game, they act like "real women"; that is, they imitate adults when cooking or cleaning and take it seriously.

We can also recognize the rural elements in portraying Pigulica, which is especially evident in her daily activities that evoke the atmosphere of life in the countryside. She keeps cows during the day, unknown to Miron and Melita as city children. That is why Pigulica prevails over them at some moments, but also because she tends to imagine and fear discovering her weaknesses. When everyone went to the movies together, Pigulica refused to admit that she loved animated films as they did: "The movie was a very good one, about the famous Asterix and his experiences. The Pigulica did not fall asleep, laughing and clapping, and when they left the hall, she said, "It is a movie for children like I said. I do not know what I was looking for here. No longer will anyone persuade me to go with the kids to the matinee." (Gardaš 1988: 65/66).

We can conclude, according to the above examples, that Pigulica is designed in a modern way. She is prone to exaggeration, but she emphasizes feminine characteristics visible in her appearance. She loves to make up stories and create tension and fear where ever she is gone. Because of it, she creates her adventures so she does not get bored; thus, her imagination and creativity are expressed.

SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN THE PORTRAYAL OF PIPPI AND PIGULICA

Pippi and Pigulica are not obedient, excellent and neat little girls who listen to adults and respect authority. Both need to invent things to make them attractive to themselves and the people in their area. Because of this, their lives revolve around adventures, each new day created for them to play and explore. They also share an inexhaustible imagination that opens up countless new ideas and ways to have fun. Pippi and Pigulica emphasize the game's importance, showing that children can learn and have fun while playing. Also, they are innovative because they always have some new games and ideas they have come up with it. They have in common that their friends always come first and can always rely on them.

The difference between Pippi Longstocking and Pigulica is that Pippi is a fantastically shaped character, while Pigulica is portrayed realistically. Pippi's fantastic features are her strength, endurance, many skills, and extreme maturity that a child of ten cannot have. Pigulica, on the other hand, can also see some stereotypical traits, like playing with dolls or enjoying a cartoon, though she does not want to admit it to herself. Also, Pigulica is described as a typical little girl, unlike Pippi, who already looks different from the girl's expected appearance. Unlike Pippi Longstocking, who lives alone, she has no parents or guardians to look after her, but she takes care of herself, while on the other hand, Pigulica has parents who love her very much and would do everything for her, so she is safe on that side. We can conclude that both are special and are not portrayed as typical girls with prominent female traits, so they deviate from the usual portrayals of female characters.

CONCLUSION

Gender identity develops in childhood when the child becomes aware of which gender he or she belongs to, and gender roles are "learned". In child development, particular gender behaviour is formed and influenced by family, friends, and various institutions. Literature is one of the crucial mediators in changing the established stereotypes of boys and girls and helps to create a society that holds equal rights for both men and women. For this reason, literary figures of children's literature are often mediators of the formative experience of the child. Children's characters are often the ones with whom children identify, which is why they can change their thinking through literature.

Pippi Longstocking is a non-stereotypical figure in world literature for children. She showed with her open spirit that there should be no restrictions between males and females. It can be an incentive to think of a girl as a being not constrained by environmental expectations. The character of Pigulica is an attempt to make a character like Pippi Longstocking in Croatian children's literature. It is not surprising, therefore, to claim Pigulica as a Slavonian Pippa Longstocking. However, Pigulica failed to refute all stereotypes about girls, but also about upbringing and many other things as Pippi did, nor did this novel have a more substantial impact on Croatian children's literature, and even on children who needed to read it. We conclude that Pippi Longstocking and Pigulica cannot be compared in all segments of literary character design. However, it can be stated that both contributed uniquely and differently to the non-stereotypical portrayal of female characters in children's literature.

LITERATURE

Belamarić, J. (2009). Ružičasto i plavo, Rodno osviješten odgoj u vrtiću, Dijete, vrtić, obitelj : Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima, 15 (58), 14-17.

Crnković, M. and Težak, D. (2002). Povijest hrvatske dječje književnosti od početaka do 1955. godine, Zagreb: Znanje.

Gardaš, A. (1988). Pigulica, Zagreb: Mladost.

Galić, M. (2018). Međunarodni dan djevojčica. (Online) <https://x-ica.com/danas-je-medunarodni-dan-djevojčica/> Accessed: 5. september 2021.

Hameršak, M. and Zima, D. (2015). Uvod u dječju književnost, Zagreb: Leykam international, d.o.o.

Hranjec, S. (2004). Dječji hrvatski klasici, Zagreb: Školska knjiga.

Hranjec, S. (2006). Pregled hrvatske dječje književnosti, Zagreb: Školska knjiga.

Hranjec, S. (2008). Suvremeni hod dječje književnosti Kolo 3, <http://www.matica.hr/kolo/309/suvremeni-hod-djecje-hrvatske-knjizevnosti-20531/> Accessed: 5. september 2021.

Javor, R. (2008). U čast Astrid Lindgren, zbornik, Dujić, L. i Zalar, D. (ed), Zagreb: Knjižnice grada Zagreba.

Koenig, Anne M. (2018). Comparing Prescriptive and Descriptive Gender Stereotypes About Children, Adults, and the Elderly. *Frontiers in Psychology* 9:1086. doi: 10.3389/fpsyg.2018.01086

Lindgren, A. (2005). Pippi Longstocking, New York, N.Y. : Puffin Books.

Marović, Z. (2009). Ne smiješ plakati, ti si dječak, Dijete, vrtić, obitelj : Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima, 15 (58), 18-23.

Marić, A. (2014). Osobna karta Pipi Duge Čarape. (Online) <https://citajknjigu.com/osobna-karta-pipi-duge-carape/> Accessed: 6. september 2021.

Majhut, B (2005). Pustolov, siročić i družba – hrvatski dječji roman do 1945. Zagreb: FF press.

Majhut, B. (2008). Periodizacija hrvatske dječje književnosti i književnosti za mladež od 1919. (Online) <http://www.matica.hr/kolo/309/periodizacija-hrvatske-djecje-knjizevnosti-i-knjizevnosti-za-mladez-od-1919-20527/> Accessed: 9. september 2021.

Rečić, M. (1996). Odgoj u obitelji, Đakovo: Tempo.

Woodhead, M. (2012). Različite perspektive o ranom detinjstvu : teorija, istraživanje, politika. Beograd: Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Zalar, D. (2008). Pojam slobode Astrid Lindgren: od lika do žanra: Uz stotu obljetnicu rođenja.// Književna smotra. 40 (1), 87-96.

Zima, D. (2011). Kraći ljudi: povijest dječjeg lika u hrvatskom dječjem romanu, Zagreb: Školska knjiga.

Živković Zebec, V. (2013). Romani Ante Gardaša u kontekstu Hrvatske dječje književnosti, doktorski rad, Osijek.

**THE POSSIBILITIES OF POETRY AS AN INCENTIVE FOR ACTIVITIES AND AS A
TEMPLATE FOR CREATING A PICTURE BOOK**

Kristina RIMAN

Faculty of Educational Sciences, Juraj Dobrila University of Pula

Ivana Matetića Ronjgova 1, 52100 Pula, Croatia

ORCID ID: 0000-0001-9511-7831

Dheeba KOŽLJAN ŠKABIĆ

alumni, Faculty of Educational Sciences, Juraj Dobrila University of Pula

ABSTRACT

Poetry is one of the first literary genres that children learn about. Poetry accompanies children as they grow up, in the family, at play, and in the social environment. In addition, poems are an integral part of activities conducted in early childhood and preschool education settings. Verses and poems are rarely offered to children on their own as an incentive for an activity, but they are encountered almost daily. Poetry and verse can support children's imagination and motivate them to explore a particular topic. In other cases, they can and should be a stand-alone activity in which children make up their own verses, rhymes, or sentences.

The paper discusses the importance of poems for various aspects of child development, especially language development. The regular use of poetic texts requires that teachers know an extensive collection of children's poems and have an affinity for this type of literature. This paper aims to demonstrate the importance of using poetic texts when working with preschool and elementary school-aged children. The use of poetic texts contributes to children's imagination and creativity, and develops their love for writing, reading, and composing poems. The activities carried out in the kindergarten, which were encouraged by poetic texts, are also described in detail in this article.

Keywords: poetry, children, early and preschool education, creativity

INTRODUCTION

In kindergarten, activities are an integral part of the working day. They differ according to how they are carried out, the topics covered in the activities, and the areas covered in the implementation of the activities. The topics are colourful and based on the children's interests, so the stimuli can be very different, e.g. photos, musical numbers, various games and didactic materials of all sizes, shapes and colours.

Poetry, the first literary genre children encounter in their lives, is not often offered as a stimulus for activities. Verse, poetry, and words are rarely offered to children on their own as an incentive, but are part of an activity almost every day. Poetry and verse can be something that will spark a child's imagination and encourage them to explore a particular topic. However, sometimes they should be a separate activity where children can develop their own verses, rhymes, or sentences.

The aim of this article and the description of the activities carried out in the kindergarten is to raise awareness of the importance of using poetry when working with preschool and toddler children. This is because in this way, the development of children's imagination and creativity is encouraged, as well as their love for written art, reading and writing poetry. As an example of good practise, the act of making a picture book created by the children based on the verses they wrote is presented. The poems stimulated artistic activity, and the result of this work was a picture book created by children for children.

POETRY FOR CHILDREN

The simplest and generally accepted definition of children's literature is that it is literature intended for children. Among the numerous literary genres, poetry is offered to children from birth. Crnković (1990) states that the lullaby is a child's first contact with literature, explaining that the lullaby was probably the first poem used by man. Given the fact that poetry is something that a child encounters in the first days of life in his own family and that he also encounters it in educational institutions. It is quite logical that when a child speaks, even for a moment, he adopts the verses he hears and begins to interpret them.

In the history of Croatian children's literature, children's poetry was a genre that contained didactic messages. It was not until the second half of the 20th century that Croatian children's literature abandoned the writing of poems primarily for educational purposes. The authors of such older children's poems were mainly teachers. They tried to "squeeze" lessons into their verses, because children's poetry is a type of children's literature that a child encounters already in the very first days of life.

Recent children's poetry is accompanied by humour and is often nonsensical. Crnković (1990) calls such poetry a cheerful game with elusive motifs and witty transitions from the real to the unreal. Children accept this type of poetry precisely because of the joy and cheerfulness that the humorous and nonsensical poems exude.

Hranjec (2006) says that verse is the most present and diverse form of children's literature. It is a fact that children like verses, rhymes and the rhythm that poetry brings, and Hranjec explains this with rhythmic behaviour. It is known that children love the routine and rhythm that accompany them through the changing days of childhood. Rhythm gives children security in new and unexpected situations.

Hranjec (2006) cites play, humour, and cheerfulness that children's verse contain as essential elements of children's poetry. He notes that these elements complement and enrich each other. Humour and cheerfulness entice children to listen, remember, and interpret. He cites poetic Luddism, nonsensical creations, cumulations, graphic games, and a departure from forced instruction in verse as the most important features of contemporary children's poetry.

Hameršak and Zima (2015) note that research on Croatian children's poetry does not draw on the theoretical foundations of foreign theorists, but rather voluntarily limits itself to regional studies. We see a similar practice by looking at children's poetry that is offered to children in Croatian kindergartens, schools, libraries and bookstores. Translations by foreign authors are almost non-existent. Zalar (2002) attributes this to political difficulties and lack of financial resources that limit domestic publishers. The situation with translations is currently somewhat more favourable, but the selection of foreign authors is still minimal.

CROATIAN POETRY FOR CHILDREN

In Croatia, children's poetry is rich in various forms derived from oral literature. Crnković and Težak (2002) say that the variety of motifs in such poems is great. The poems are usually about animals or imitate their voices; the poems often contain number names accompanied by words that rhyme with these names to make them easier to remember. In addition to animals and numbers, lifestyles and customs throughout history are also a frequently used motif of folk poems for children.

Among the first Croatian poets for children, besides Ivan Filipović, was Ljudevit Varjačić, and Crnković and Težak (2002) note that he wrote patriotic and educational poems that were sung. Among the first Croatian poets to write for children was Krunoslav Kuten. However, his works were neither recognised nor highly appreciated during his lifetime, which is why today his poems are known to children and are often attributed to folk writing.

At the beginning of the twentieth century, Vladimir Nator was an important poet who wrote works for children. Zalar (1991) says that poetry for children was only a part of his work and did not reach a significant quality compared to the rest of his work. In this interwar period, Dragutin Tadijanović also began to create, whose works are still ubiquitous in children's reading books.

Notable poets from the post-World War II period gradually created more modern children's poetry. At that time, Zlata Kolarić-Kišur, Ratko Zvrko, Grigor Vitez and many others were notable children's poets, but at that time the publication of their own collection was a rarity.

Zalar (1991) notes that the year 1952 was very productive in terms of children's poetry. Four collections of poetry were published that year, including Gustav Krklec's collection *Telegraphic Fables* and Ratko Zvrko's collection *Our Old Acquaintances*. Grigor Vitez also published, as one of the first poetry collections of the postwar period, his poetry collection "Quail", which contains one of the most famous and popular poems among children: "How Antuntun Lives". According to Zalar, Vitez breaks with all traditional approaches, begins to write visual poems and introduces a freshness that opens the door to many poetic names.

At the beginning of the seventies of the 20th century, another well-known Croatian poet published the first collection of poems for children. Zvonimir Balog published the poetry collection "Invisible Iva" in 1970, which, according to Hranjec (2004), follows Vitez's work in its playfulness. Balog's poetry is primarily nonsensical and, according to Hranjec (2004), is based on two stylistic choices: motivic nonsense and lexical nonsense. Balog's oeuvre is considerable and includes an enviable number of poetry collections, and Zalar (1991) notes that it is not surprising that his collections have a pedagogical and educational character. Balog writes his poems in such a way that children are not forced to learn anything from them, but nevertheless children will spontaneously remember new content through his poems.

in 1970, Pajo Kanižaj also published his first book of poems, so Hranjec (2004) considers this very year, along with 1956, as the decisive year for the development of Croatian children's literature. Kanižaj published four volumes of poetry, and his work, as Zalar (1991) notes, is characterized by decorative poems in graphic forms that represent an excellent synthesis of verse and the form of the poem itself. In addition to poems that by their form, create a synthesis with the written word, Kanižaj's creativity is also characterized by creation in dialect through kajkavian haiku poems - kajika.

Although contemporary children's poetry began earlier, Hranjec (2004) identifies Luko Paljetak as one of the most important Croatian children's poets. Paljetak's poems are long and contain a narrative structure; each describes a situation and tells a story. His verses are mostly about animals and are usually written in double rhyme.

Croatian children's literature is rich in writers, and some of the most famous children's poems are by authors for whom children's poetry was only a small part of their work. Vesna Parun, for example, wrote several volumes of poetry for children, but they were overshadowed in comparison to her poems for adults. Similarly, the poetry of Nada Iveljić; her verse intended for children remained in the shadow of prose.

POETRY IN INSTITUTIONS OF EARLY AND PRESCHOOL EDUCATION

Communication in the mother tongue is one of the essential life competencies in the Croatian National Curriculum for Early and Preschool Education (2014). Since poetry is the first literary genre a child comes into contact with in his or her life, it is one of the child's most important tools for learning new words in his or her native language. As Peteh (2018) states, children's poetry is an important factor in the development of children's language culture; it encourages children to learn proper articulation of voice, correct pronunciation of words and sentences, and to expand vocabulary. In addition to vocabulary, poetry also enriches children's experiences, contributes to the development of the child's social and emotional characteristics, has a positive effect on the development of emotions towards what surrounds us, and promotes play and a happy mood.

Talking about poetry and the interpretation of poetry also develops the ability to listen. Bilbao (2020) says that poems, whether set to music or printed in picture books, are essential for children's language development because poems can be heard or read from scratch. Children learn to actively listen and remember what they hear when they hear poems interpreted by someone. They also learn to be patient and wait for the speaker to finish their story or recitation.

Talking about poems and their interpretation also develops listening skills. Bilbao (2020) says that poems, whether set to music or printed in picture books, are essential for children's language development because poems can be heard or read from scratch. Children learn to actively listen and remember what they hear when they hear poems interpreted by someone. They also learn to be patient and wait for the speaker to finish his or her story or recitation.

Words as a therapeutic tool are primarily mentioned in the context of children's stories, but they have the same effect in children's poems. It is well known that words have therapeutic properties when included in a carefully crafted composition; even Peteh (2018) says that the poem is essential for children for psychological reasons as well. We can only guess why therapeutic poems are not often mentioned in literature. It is much easier for writers to write therapeutic stories because they have simpler forms and features.

POETRY AS A CREATIVE ACTIVITY

Creativity is a term we often associate with creation, and this creation is most often associated with art. Velički (2014) defines creativity as developing original ideas or solving problems in a new way. In order for children to develop their creativity, we need to give them space to express it. There is no shortage of opportunities to express creativity. Children can express their creativity in any situation or activity they find themselves in. Poetry is just one way to encourage the expression of creativity.

Poetry offers many opportunities that we can change every day. One of the good incentive for the development of creativity is the activity of speech creativity. As Velički (2014) states, it is in the nature to connect certain things by making connections to empty places. Furthermore, Velički gives the example that a person given three or more words will try to connect these words into a meaningful whole. Children will do the same, and when we give children such a task, we can expect them to form exciting nonsense verses. Such "poetry activities" have a positive effect on the development of creativity, as well as on the development of language and the expansion of the child's vocabulary. Đuranović, Klasanić, and Matešić (2020) suggest the possibility of reading a story, a picture book, a fairy tale, or any children's literature to children with the task of thinking up a continuation and an ending as a suggestion for games to develop creativity.

POETRY AS AN INCENTIVE FOR ACTIVITIES IN KINDERGARTEN

When designing any activities in Croatian early childhood and preschool education institutions, educators are required to follow the National Curriculum for Early and Preschool Education (2014). The curriculum promotes knowledge, humanism and tolerance, identity, responsibility, autonomy, and creativity. According to the Curriculum (2014), these values enhance the child's motor, spiritual, social, moral, and intellectual development. The goals of the curriculum are to ensure the child's well-being and full development, education, learning, and skill development.

As with the selection of any segment needed to work with children in kindergarten, the most important thing to consider is whether what is being used is appropriate for the age at which it will be used, and this applies to poems as well. Poems that may be appropriate for a younger kindergarten group of three to five years old are not appropriate for a daycare group. They are too complex, lengthy, or contain words that are difficult for these children to understand. Conversely, the same poems that work perfectly for the younger kindergarten group will be too simple for children in the older kindergarten group. Peteh (2018) states that the poem must be child-friendly in several areas, namely simplicity, rhythm, and poetic imagery. These guidelines must be followed when selecting poems because only then will children love and accept a poem, as Peteh (2018) states.

Mendeš, Marić, and Goran (2020) state that the content of the poem expands children's initial knowledge and promotes creativity, so the text must be clear and simple. Unknown words should be explained to children, and in this way it contributes to the expansion of their knowledge. So, poetry is a significant activity stimulus through which we encourage children to imagine, create and expand their knowledge.

The length of the poem should not be a barrier that prevents us from using the poem in our work with the group. Sometimes the content of a poem may be appropriate for a younger age, but at the same time it may be too long for that age. Peteh (2018) suggests that in such circumstances, only part of the poem should be covered so that children can focus on their work, because if we overwhelm the child, we lose their attention and concentration.

Peteh (2018) notes that the educator must be well versed in collections of children's poetry in order to select a poem and use it effectively. To select and interpret a poem well, the educator must prepare well. In addition to finding a good poem for the age group, it is also important to get to know the poem in

detail and to design the flow of the activity itself. Getting to know the poem in detail means finding, extracting, and explaining words that may not be familiar to the children, studying the form in which the poem is written, whether it rhymes, and in what form. Before presenting the poem to the children, the teacher is required to analyze the poem independently and thoroughly. Suppose the poem has certain movements that are performed along with the interpretation of the poem itself. In this case, the teacher must learn them very well and remember their order. Peteh (2018) states that when selecting a poem, the educator must know the children in the group and their abilities very well, and must be aware of the language abilities of the children in the group.

When choosing a poem to present to the children, the common thread can be a theme that corresponds to what is currently being worked on in the group. It can be related to vacations, holidays, part of the year, or research and projects being done with children. On the other hand, the poem can also be something different from the topic the group is currently working on. The poem we choose as an incentive for the activity can be a way to give the children a short break from the topic they are currently dealing with. The selection of poems that the teacher discusses with the children must be varied so that the children learn as many different verses as possible. The educator needs to know how to identify specific poems and the potential of poetry in working with children. Peteh (2018) believes that poetry is underutilized in educational practice.

In order for the educator to be able to use poetry spontaneously and anywhere, he or she must have many different poems to use at the appropriate moment. Such an educator always has an alternative to quickly develop activities on the spot that come in handy when, for example, the children are waiting in line at the theater and need to be calmed down or they run out of ideas while playing on the spacious meadow.

Mendeš, Marić, and Goran (2020) say that the words and rhythm of the poem are an endless inspiration for play and work, encouraging children to develop their creative imagination. Through poems, children can express their creativity and feelings through movement, independently or with the help of educators, or invent a new game that suits them exactly.

ACTIVITIES INSPIRED BY POETRY

Educators can use poems as stimuli for speech therapy exercises. Speech therapy exercises are not only for people with difficulties, but can also be done with children who are in the speech development stage to encourage and support speech development as much as possible. In this way, children can practise the pronunciation of individual sounds. They will successfully implement such exercises in group work by choosing a good poem that the teacher will use. In addition to practicing the pronunciation of individual sounds, according to Prosokhova (2017), working with poems helps children develop auditory perception, expand vocabulary with stable sentences, and improve memory.

As a possible exercise, Prosokhova (2017) suggests reading poems together with children, but stopping at the end of the verse and giving the child the opportunity to add the last word from the verse. In the same way, a word can be left out of the middle that contains a voice that the child does not adequately pronounce. One option is to replace the word at the end of the verse with a word that differs by one letter from the existing word, and the children then have the task of remembering and pronouncing the correct word. Zalar (2002) also suggests an exciting game called Merry Hide and Seek, which involves finding the same phonemic groups in different words. Smaller words can be found in larger words

Such activities offer numerous possibilities. They are not strictly tied to being indoor activities. They can be done on a walk, in a children's park, or anywhere else. These possibilities help children to accept the speech therapy exercises as efficiently as possible. It is a great help if the child refuses speech therapy exercises, because when walking in the forest and singing songs, the child is not even aware that he is doing what he refuses in another situation.

A whole series of poems and children's songs that are accompanied by pre-planned movements of the body, hands and fingers exist. Quite a number of poems deal with learning the numbers up to five with the name of each hand finger, and such poems also include movements. The songs that follow the movements can be nonsense or have any other topic that interests the children.

Reciting verses with movement corresponds to kinesiology activities and is very useful for children who do not like physical activity. The children find the kinesiology activities more exciting and fun when the poems accompany the movements. They always know how long they will last, which makes it easier for some children to perform the movements.

Drama games are an excellent complement to movement activities, but drama is not necessarily about people and bodies. Puppets bring joy to the group, whether they are flat, on a stick, guignol, or otherwise. Puppets can also act, and Peteh (2018) says they always bring cheerfulness, positive energy, and liveliness to the work.

For the drama play we have to choose a poem that contains characters, and the characters of the drama play can also be things. Popov (2010) says that children's poems usually do not contain many descriptions, but they do contain narratives and often a lot of action. This type of writing provides the opportunity for songs to be acted out. When the poem is introduced, the teacher takes on the lead, and later the acting can be left to the children. The children are happy to expand on the written verses with their ideas and imaginations. In this way, we give the children creative space and sometimes an opportunity to open up about possible issues that are bothering them.

Peteh (2018) suggests shadow theater as an idea for working with poems, in addition to playing with puppets. This type of play will also capture children's interest and attention, but Peteh (2018) points out that this type of play is best done in the morning when children are more rested and patient and can hold their attention longer. Children will also be interested in creating a dog, rabbit, or something else with their hands to make shadows.

Poems are great to use as the basis for children's plays because rhythm and rhyme help children memorize the text more easily. Memorized text gives children the confidence to express themselves through movement. In dramatic games, poems are a stimulus for the vicious circle of imagination, and children develop language, memory, attention, coordination, and movement through space. According to Mendeš, Marić, and Goran (2020), poetic dramatizations are an excellent tool to promote the development of social skills in children.

Children are often not aware of how they express their feelings. Poems can be the perfect stimulus to talk about feelings. Using the game suggested by Popov (2010), we can help them become aware of how they look when they are angry, happy, or scared. The essence of the game is to repeat a certain poem, but each time to change the intonation and the way the song is interpreted. This game is also suitable as a memory game that allows children to remember verses faster and easier in an exciting way.

Haiku can also serve as a way to express feelings that children suppress. A haiku is a short poem with a specific form that consists of three verses. The first and third verse have five syllables, and the second verse has seven syllables. When working with children, we can stick to a form other than haiku. The children have to express their feelings in three concise sentences and turn them into art. The haiku form also works well for children to learn how to separate words into syllables and to count those syllables.

Many kindergartens use poems to help children transition quietly from one activity to the next. One such practice has proven to work very well. The kindergarten teacher chooses a poem to serve as a cue for collecting toys, washing hands and preparing food, preparing for bed, or some other activity. A different poem must be used for each activity so the children know what activity is next. Such a transitional activity is carried out so that when it is time to collect the toys, the teacher begins humming or reciting the agreed-upon poem, and the children slowly join in the interpretation, simultaneously collecting the toys and putting them in their places.

THE POEM AS AN INCENTIVE FOR CREATING A PICTURE BOOK

The activity of making a picture book, the basis of which will be a poem, began in a circle on the carpet, and eleven children participated in the implementation. After a brief discussion about what poems are and who the poets are, the children read poems that differed in writing style and theme. Some poems were already familiar to the children, while others they heard for the first time. They talked about what rhyme is and what words rhyme, but also about how not every song necessarily rhymes. At the children's

request, some more songs from the collection "One Centipede" by Tatjana Pokrajac Papucci were interpreted.

When the attention to the interpretation of the songs began to wane, the further implementation of the activity continued. Cards with pictures and words in capital letters were prepared in the hat for the preschoolers to practice reading. Each child in the group drew a card from the hat. Care was taken to have the preschoolers draw the written word and the younger children draw a picture. After drawing, each child informed the rest of the group what word they had drawn out of the hat. Together, they thought of rhymes for the given words and attempted to write a poem.

The rest of the activity involved creating a picture book based on one of the children's poems. The children unanimously decided to create the picture book based on the song they composed. There were two options when drawing the picture book. The first was for each child to draw a picture book for themselves, and the second option was for each child to draw a page of the picture book. Right away, it seemed like too much work for the children to draw the whole picture book independently, so they voted to create a picture book together.

Some children who participated in this part of the activity retreated to the reading preparation corner. The pre-reading corner is a place for rest where children can retreat when needed and enjoy the company of picture books with poems. On their own initiative, the children retreated to the reading corner and lay down on pillows

Some children drew very diligently on the pages of the picture book. They drew with wooden paints on thicker paper to make the picture book better and more stable. When the drawings were finished, the teacher wrote down invented verses and arranged them in a picture book. Before drawing, the children agreed among themselves who would draw the scene of which verse and who would draw the cover of the picture book.

The last part of the activity divided the preschoolers into the reading and writing center to practice fine motor skills and letters in a slightly more exciting way. In the initial reading and writing center, they were offered worksheets with poems printed on them. The poem was missing the last word of a verse. The missing words were written in jumbled order at the bottom of the sheet. The children had the task of writing the words in the place that seemed correct to them. The preschoolers set to work writing the words as they saw fit. After they were done, it turned out that one child knew the song from before and wrote the words again in the correct places. The rest of the group copied it from the child who knew the poem. This incentive did not work as intended. According to the idea, we were supposed to get new, silly compositions of already known songs in this way, but unfortunately this was not the case.

The reading box was well received by most of the children and was well attended. In the following days, the children gladly sat down in the reading box and independently leafed through the picture books, looked at the illustrations, read or invented a new text based on the illustrations. At the end of the activity, the children were very proud of having made their picture book.

Most of the children participated actively throughout the activity, and it was really surprising how attentively the children listened to the interpretation of the songs. There were more successful and less successful rhymes, but some children surprised the teachers with the words they used when rhyming. Only one girl left the work area at the end of the imaginary activity and sought entertainment in the family corner.

PRODUCTS OF PERFORMED ACTIVITIES

Through the activity, the children came up with a poem and made a picture book based on the poem they had created.

SONG FROM THE BEACH

The black crab entered the sea

the sun rose up.

The waves came,

they went to the sand.

Shell and urchin in the shade

they drink cold lemonade.

A fish is watching them from the sea

and asks if they need ice.

The shell and the urchin

they crawl under the hat

and wish for peace.

CONCLUSION

Poetry is the most beautiful thing we can offer a child in kindergarten and in the home. It accompanies the child from birth, teaches him the first sounds and words, and helps him develop language and learn his mother tongue. Poetry teaches the child to listen actively, to remember and to show feelings.

Poetry offers countless benefits and opportunities for work. In kindergartens, it is often used as part of an activity or as a way to create an atmosphere for a particular activity. Children recite and sing songs and read picture books that contain songs and verse, but poetry is rarely a stimulus for activities. The potential that poetry has for working with children is untapped and unexplored. It is not talked about enough and barely noticed.

The literature on poetry in kindergarten needs more ideas for working with poetry. Educators incorporate poetry into their work with children, but they do not realise that most poetry is just a tiny piece of the puzzle. Poetry deserves to be represented more and better in the work with children, because it is very interesting for children, and Croatian children's poetry has a lot to offer. Therefore, this paper represents a small contribution to the activities that can be done with poetry, aiming to encourage educators and other professionals working with children to implement activities that include poetry.

LITERATURE

Bilbao, A. (2020). Dječji mozak objašnjen roditeljima. Zagreb: Egmont.

Crnković, M. (1991). Dječja književnost. Zagreb: Školska knjiga.

Crnković, M. and Težak, D. (2002). Povijest hrvatske dječje književnosti od početaka do 1955. godine, Zagreb: Znanje.

Čudina-Obradović, M. (1991). Nadarenost, razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje. Zagreb: Školska knjiga.

Došen Dobud, A. (2016). Dijete – istraživač i stvaralac: Igra, istraživanje i stvaranje djece rane i predškolske dobi. Zagreb: Alineja.

Đuraković, M., Klasnić, I. and Matešić, I. (2020). Poticanje kreativnosti u predškolskim ustanovama, Školski Vjesnik 69 (1): 89-110.

Hameršak, M. and Zima, D. (2015). Uvod u dječju književnost, Zagreb: Leykam international, d.o.o.

Hranjec, S. (2004). Dječji hrvatski klasici, Zagreb: Školska knjiga.

Hranjec, S. (2006). Pregled hrvatske dječje književnosti, Zagreb: Školska knjiga.

Hranjec, S. (2009). Ogledi o dječjoj književnosti. Zagreb: Alfa.

Idrizović, M. (1984). Hrvatska književnost za djecu – 100 godina dječje knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Mendeš, B., Marić, LJ. and Goran, LJ. (2020). Dijete u svijetu igre. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2014). Zagreb.

- Peteh, M. (2018). Radost igre i stvaranja. Zagreb: Alineja.
- Popov, D. (2010). Enciklopedija razvojnih igara za djecu od 3 do 7 godina. Zagreb: Planet Zoe.
- Posokhova, I. (2017). 200 logopedskih igara. Zagreb: Planet Zoe.
- Velički, V. and Katarinčić, I. (2011). Stihovi u pokretu. Zagreb: Alfa.
- Velički, V. (2013). Pričanje priča – stvaranje priča: povratak izgubljenom govoru. Zagreb: Alfa.
- Zalar, D (2002). Poezija u zrcalu nastave. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Zalar, I. (1991). Pregled hrvatske dječje poezije. Zagreb: Školska knjiga.

**2004-2021 YILLARI ARASINDA YÜRÜRLÜKTE OLAN MEB EĞİTİM KURUMLARINA
YÖNETİCİ GÖREVLENDİRME YÖNETMELİKLERİNİN ATAMA ŞARTLARI VE SINAV
KOŞULLARI KAPSAMINDA KARŞILAŞTIRMASI**

**A COMPARISON OF THE REGULATIONS ON ASSIGNING MANAGERS TO THE
EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF NATIONAL EDUCATION
BETWEEN 2004-2021 IN THE SCOPE OF APPOINTMENT CONDITIONS AND
EXAMINATION CONDITIONS**

Aydın GÜVEN

M.E.M. Uzman, Öğretmen,

Directorate of National Education, Master, Teacher

Doç. Dr. Semra KIRANLI GÜNGÖR²

² *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı,*

*Associate Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Education, Department of Education
Sciences*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı 2004 ile 2021 yılları arasında yürürlükte olan MEB'e bağlı eğitim kurumlarına yönetici görevlendirme yönetmeliklerini yönetici kadroları, yönetici görevlendirmede gerekli genel ve özel şartlar, yazılı sınav uygulama esasları, sözlü sınav uygulama esasları, yöneticilik görevi yeterlilikleri kapsamında istenen sertifikalar ve yeniden görevlendirme kriterleri kapsamında görülen benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırmada incelenen dokümanlar 11.01.2004, 13.04.2007, 24.04.2008, 13.08.2009, 28.02.2013, 04.08.2013, 10.06.2014, 06.10.2015, 22.04.2017, 21.06.2018, 12.01.2019, 09.02.2019 ve 05.02.2021 tarihlerinde resmî gazetede yayınlanan yönetmelikler ve yönetmeliklerde değişiklik yapılmasına dair yayınlanan yönetmeliklerden oluşmaktadır. Yönetmelikler ve yönetmeliklerde değişiklik yapılmasına dair yayınlanan yönetmelikler Resmî Gazete'nin internet sitesi üzerinden elde edildiğinden güvenilir ve geçerli kabul edilmiştir. Yönetmelik metinleri incelenerek belirtilen alanlarda karşılaştırmalar yapılmış elde edilen veriler tablolar aracılığıyla sunulmuştur. Çalışmada elde edilen en önemli sonuçlar Okul Müdürlüğüne atamada görev süresi şartı sıklıkla değişikliğe uğramış 2013 ve 2014 yıllarında yürürlükte olan yönetmeliklerde doğrudan öğretmenlikten müdürlüğe atama yapılmıştır. 2007, 2008 ve 2017 yıllarında çıkarılan yönetmeliklerde okul yöneticileri için yazılı sınav şartı aranmamıştır. 2019 yılında yapılan değişiklikle yazılı sınavın ÖSYM tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. 2021 yılında çıkarılan yönetmelikte yönetici olarak görevlendirileceklere Eğitim Yönetimi Sertifikası alma zorunluluğu getirilmiştir. Okul yöneticisi atama sınavının ÖSYM tarafından merkezi sistemle gerçekleştirilmesi olumlu görülürken sınav içeriğinde okul yöneticilerinin hâkim olmaları gereken mevzuat ve yasal düzenlemelerin artırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mevzuat, okul yöneticiliği, atama, doküman analizi, nitel araştırma.

ABSTRACT

The aim of this study is to apply the regulations for the appointment of administrators to the educational institutions affiliated to the Ministry of National Education, which were in force between 2004 and 2021, the general and special conditions required for the appointment of administrators, the principles for the application of the written exam, the application principles of the oral exams, the required certificates and reassignment criteria within the scope of the competency of the managerial task. to reveal the similarities and differences seen in the scope. In the study, document analysis technique, one of the qualitative research methods, was used. Documents examined in the research 11.01.2004, 13.04.2007,

24.04.2008, 13.08.2009, 28.02.2013, 04.08.2013, 10.06.2014, 06.10.2015, 22.04.2017, 21.06.2018, 12.01.2019, 09.02.2019 and the regulations published in the official gazette on 05.02.2021 and the regulations published on making changes in the regulations. The regulations and the regulations published on the amendment of the regulations are accepted as reliable and valid since they are obtained through the website of the Official Gazette. By examining the texts of the regulation, comparisons were made in the specified areas and the data obtained were presented through tables. The most important results obtained in the study, the term of office requirement for the appointment to the School Director has been changed frequently. In the regulations issued in 2007, 2008 and 2017, no written exam requirement was sought for school administrators. With the change made in 2019, it has been decided that the written exam will be held by ÖSYM. In the regulation issued in 2021, it is obligatory to obtain an Education Management Certificate for those who will be appointed as administrators. While it is considered positive that the school administrator assignment exam is carried out by the ÖSYM with the central system, it is recommended to increase the legislation and legal regulations that school administrators should dominate in the content of the exam.

Keywords: Legislation, school administration, appointment, document analysis, qualitative research.

GİRİŞ

Örgüt kavramı en genel ifadeyle belirli amaçlar doğrultusunda bir araya gelmiş bireylerin oluşturduğu koalisyon olarak ifade edilebilir (Bursalıoğlu, 2013, s.5). Fakat örgüt sistemi sosyal ilişkilerin odak noktasını oluşturduğu karmaşık bir ilişkiler ağı olması sebebiyle anlaşılması oldukça güç bir yapıdır. Örgüt kavramının açıklanmasında sosyal bilimler alanında farklı bakış açılarına sahip üç sistem yaklaşımı ön plana çıkmaktadır. Örgüt yapısına farklı açılardan bakan bu üç yaklaşım birbiriyle çelişen yönleri sahip olmasının yanında birbirlerini tamamlayıcı yönleri sahiptir. Rasyonel sistem yaklaşımı örgütleri çeşitli amaçları gerçekleştirmek amacıyla kurulan verimli bir makine olarak görmektedir. Rasyonel sistem yaklaşımına bir tepki olarak ortaya çıkan doğal sistem yaklaşımına göre örgütlerin amacına ulaşmasında temel unsur örgüt içerisinde uyumlu ve dinamik ilişkilerin geliştirilmesi olarak görülmektedir. Açık sistem yaklaşımı ise rasyonel sistem ve doğal sistemde yer verilmeyen dış faktörlere önem vermekte ve çevresel faktörlerin örgütlerin işleyişinde önemini vurgulamaktadır (Hoy ve Miskel, 2015, s. 8-18). Okullar ise temel amacı öğrenme ve öğretme faaliyetlerinin gerçekleştirildiği hizmet örgütleri olarak açıklanmaktadır. Okulların bu amacı doğrultusunda öğrenen örgütler olması bir gerekliliktir. Okul örgütlerinde katılımcıların kendini gerçekleştirme ve birlikte öğrenmeyi öğrenme amaçları doğrultusunda kendilerini adanmaları gerekmektedir (Hoy ve Miskel, 2015, s. 33).

Okulların temel amacının eğitim öğretim faaliyetleri gerçekleştirmektir. Ülkenin kültürel değerlerini öğrencilere kazandırmak ve içinde yaşadığı topluma uyumlu görgü kurallarına hâkim bireyler yetiştirmek bir ülkenin geleceği için kritik öneme sahiptir. Ayrıca akademik yönden donanımlı meslek hayatında ihtiyaç duyacağı bilgilere sahip kendini yetiştirmiş bireyler yetiştirmek, gerek bir sonraki eğitim kademesine hazırlık gerekse iş hayatına hazırlık anlamında yeterli bireyler olmalarını sağlamak oldukça önemlidir. Bir okulun bu amaçlara ulaşmasında en önemli öğe eğitim öğretim faaliyetlerini yürüten öğretmenlerdir. (Çubukçu ve Girmen, 2006, s.125) Bununla birlikte okulların vizyon ve misyonlarında belirtilen bu amaçlarına ulaşmasında öğretmenlerin motivasyon düzeyleri, eğitim öğretim ortamlarının donanımı, temizliği ve bakımı, ılımlı bir okul kültürü ve iklimi oluşturulması gibi birçok konuda sorumluluk okul yöneticilerinin üzerindedir. Okulların amaçlarına ulaşmasında etkili birer örgüt haline gelmeleri için okulların en önemli unsurlarından birini oluşturan okul yöneticilerinin etkili yöneticilik becerilere sahip hale gelmesi, bu özelliklerin okul yöneticilerinin rol tanımlarında, atama ve terfii kriterlerinde esas alınması oldukça önemlidir (Balcı, 2014, s.129).

Eğitim öğretimin oldukça önemli hale geldiği bilgi çağında okulların amaçlarına ulaşmasında eğitim kurumuna uygun vizyon geliştirme, öğrenme ve öğretme faaliyetlerinin etkililiğini artırma, etik ilkelere dayalı şeffaf bir yönetim anlayışı sergileme ve toplumsal ilişkileri üst düzeye taşıma konularında okul yöneticilerinden beklentiler oldukça artmıştır (Altın ve Vatanartıran, 2014, s.18). Okul yöneticilerinin bu amaçlara ulaşmada okulun genel yapısını analiz ederek öncelikli hedefleri belirleme, etkili bir finansal yönetim becerisi sergileme, eğitim öğretim programlarının etkili şekilde uygulanmasını sağlama, okulun kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasını teşvik etme ve halkla olumlu ilişkiler

kurulması konularında beceri sahibi olmaları gerekmektedir. 21. yüzyıl koşullarında okul yönetimlerinden artan beklentiler okul yöneticilerinin liyakate dayalı bir sistemle seçilmesini ve atanmasını, hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim faaliyetleri ile becerilerinin geliştirilmesini önemli kılmaktadır.

Okul yöneticilerinin belirlenmesi sürecinde seçim ve atama aşamaları oldukça önemlidir. Atama süreci üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada atamaya uygun boş kadrolar tespit edilerek uygun adaylar belirlenmektedir. İkinci aşamada belirlenen adaylar arasından atama işlemi gerçekleştirilmekte, üçüncü aşamada ise ataması gerçekleştirilen adayların görevlerine başlaması sağlanmaktadır. (Güçlü ve Diğerleri, 2016, s.53). Dünya genelinde gelişmiş ülkeler dışında diğer ülkelerde okul yöneticilerinin geliştirilmesi amacıyla yürütülen hazırlık programları bulunmamaktadır. Okul yöneticiliği için lisans derecesine sahip olmak ve belirli bir süre öğretmenlik yapmış olmak yeterli görülmektedir. Mesleğinde başarılı öğretmenler arasından çeşitli kriterlere bağlı olarak yapılan seçim sonrası okul yöneticilerinin becerilerinin artırılması amacıyla hizmet içi eğitim faaliyetlerinin düzenlenmesi okul yöneticisi yetiştirilmesinde temel yöntem olarak kullanılmaktadır. Fakat uygulanan okul yöneticisi yetiştirme programları okul yönetiminde yaşanan uygulama sorunlarıyla yeterince ilişkilendirilmediğinden yetersiz kalmaktadır (Altın ve Vatanartıran, 2014, s.19). Türkiye’de uygulanan okul yöneticisi yetiştirme programı diğer ülkelere benzer bir yapı göstermektedir. Bu duruma bağlı olarak diğer ülkelerde yaşanan sorunlar ülkemizde de görülmektedir.

Türkiye’de eğitim sisteminin daha verimli işlemesi amacıyla nitelikli okul yöneticilerinin yetiştirilmesi ve göreve getirilmesinin gerekliliği ilk kez 7. Milli Eğitim Şûrası’nda gündeme gelmiştir. 1963 yılında Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP) raporunda Milli Eğitim Bakanlığının ihtiyaç duyduğu nitelikli eğitim yöneticilerinin yetiştirilmesi amacıyla üniversitelerde ilgili bölümlerinin açılması planlanmıştır. İlerleyen süreçte 11. Milli Eğitim Şûrası (1982), 14. Milli Eğitim Şûrası (1993) ve 15. Milli Eğitim Şûrası’nda (1996) eğitim yöneticiliğinin daha nitelikli hale getirilmesi amacıyla eğitim yöneticiliğinde uzmanlaşmanın esas olması, liyakate önem verilmesi, eğitim yöneticiliğinin politikadan uzak hale getirilmesi, maddi koşulların iyileştirilmesi, yetki ve sorumlulukların düzenlenmesi amacıyla kararlar alınmıştır (Taş ve Önder, 2010, s.175) Alınan bu kararlar ilk kez 23.09.1998 tarih ve 23472 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanan “Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Atama ve Yer Değiştirmelerine İlişkin Yönetmelik” ile uygulamaya geçirilmiştir. Çıkarılan bu yönetmelik sonucu Türk eğitim tarihinde ilk defa okul yöneticiliğinde hizmet öncesi eğitim uygulanması hayata geçirilmiş uzun yıllardır devam eden çıraklık uygulaması rafa kaldırılmıştır. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen hizmet öncesi eğitim planının içeriğinin saha koşullarına uygun olmaması ve atamada yaşanan aksaklıklara bağlı olarak sorunlara yol açmıştır. Sorunların çözülmesi amacıyla 2003 ve 2010 yılları arasında 30 adet yönetmelik ve genelge çıkartılmıştır (Altın ve Vatanartıran, 2014, s.19; Taş ve Önder, 2010, s.175). 2010 yılından günümüze kadar yönetici atama konusunda 9 yönetmeliğin çıkarılmış olması Türk eğitim sisteminde eğitim yönetimi, eğitim yöneticilerinin seçimi ve yetiştirilmesi alanlarında yaşanan sorunların günümüze kadar devam ettiğinin göstergesi niteliğindedir.

Bu çalışmanın amacı 2004 ile 2021 yılları arasında yürürlükte olan MEB’e bağlı eğitim kurumlarına yönetici görevlendirme yönetmeliklerini yönetici kadroları, yönetici görevlendirmede gerekli genel ve özel şartlar, yazılı sınav uygulama esasları, sözlü sınav uygulama esasları, yöneticilik görevi yeterlilikleri kapsamında istenen sertifikalar ve yeniden görevlendirme kriterleri kapsamında görülen benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır. (Taş ve Önder (2010) tarafından yapılan araştırmada 2004 ve 2010 yılları arasında yürürlükte olan Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Atama ve Yer Değiştirmelerine İlişkin Yönetmeliklerde temel ilkeler, yönetici ve okul müdürü olarak atanacaklarda aranacak genel ve özel şartlar başlığı altında incelenmiştir. Ergün (2019) tarafından yapılan araştırmada 1998-2018 yıllarında yürürlükte olan yönetici atama yönetmeliklerindeki müdür değerlendirme formları incelenmiştir.

YÖNTEM

Yıldırım ve Şimşek (2016)’ya göre mevcut duruma karşı algıların gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya koyulması amacıyla nitel süreçlerin takip edildiği araştırma yöntemi nitel araştırma olarak tanımlanabilir. MEB’e bağlı eğitim kurumlarına yönetici görevlendirme yönetmeliklerinin sıklıkla

değişmesi bu alanda yaşanan bazı sorunların olduğunu göstermektedir. Çıkarılan yönetmeliklerde sıklıkla değişime uğrayan bölümlerin tespit edilerek ortaya koyulması yaşanan sorunun tespitinde oldukça önemlidir. Bu sebeple bu çalışma nitel araştırma yöntemiyle düzenlenmiştir. Araştırmada 2004-2021 yılları arasında çıkarılmış olan MEB'e bağlı eğitim kurumlarına yönetici görevlendirme yönetmeliklerinin incelenmesi amacıyla bağlı olarak doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Doküman analizi araştırılması hedeflenen konuda hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin incelenmesinden oluşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.189).

Araştırmada Veri Toplama

Araştırmada 2004-2021 yılları arasında yayınlanmış olan 11 adet yönetmelik ve 2 adet yönetmeliklerde değişiklik yapılmasına dair yönetmelik incelenmiştir. İncelenen yönetmelikler resmî gazetesinin web sayfasından elde edildiğinden geçerli ve güvenilir kabul edilmişlerdir.

Veri Analizi, Verilerin Sunumu

Araştırmada ilgili yönetmelikler tanımlanan yönetici kadroları, yöneticilerde aranan genel ve özel şartlar, yazılı sınav uygulama esasları, sözlü sınav uygulama esasları, yöneticilik becerileri kapsamında alınması gereken sertifikalar ve yeniden görevlendirme kriterleri kapsamında incelenmiştir. Elde edilen veriler veri içeriğine göre metin ve tablolarla sunularak yorumlanmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde yönetmeliklerde tanımlanmış yöneticilik kadroları, yönetici atamalarında aranan genel şartlar, yönetici atamalarında aranan özel şartlar, yazılı sınav uygulamaları, sözlü sınav uygulamaları, yöneticilik becerileri kapsamında istenilen sertifikalar, yeniden görevlendirme koşulları farklı başlıklar altında incelenerek yorumlanmıştır.

Yönetici Kadroları

MEB'e bağlı eğitim kurumlarında görevlendirilecek yöneticilere ilişkin kadro unvanları Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1: MEB'e bağlı eğitim kurumu yöneticilerinin kadro unvanlarının 2004-2021 yılları arasında yayınlanmış yönetmeliklere göre dağılımı

Yönetmelikler Kadrolar	Müdür Yardımcısı	Müdür Başyardımcısı	Müdür	Eğitim Kampüsü Müdürlüğü
11.01.2004	+	+	+	-
13.04.2007	+	+	+	+
24.04.2008	+	+	+	-
13.08.2009	+	+	+	-
28.02.2013	+	+	+	-
04.08.2013	+	+	+	-
10.06.2014	+	+	+	-
06.10.2015	+	+	+	-
22.04.2017	+	+	+	-
21.06.2018	+	-	+	-
12.01.2019	+	-	+	-
09.02.2019	+	-	+	-
05.02.2021	+	+	+	-

Tablo 1'de yer alan verilere göre MEB'e bağlı eğitim kurumlarının temel yönetici kadrolarının Müdür, Müdür Başyardımcısı ve Müdür Yardımcısından oluştuğu görülmektedir. Eğitim sisteminde gerçekleştirilen değişimlere bağlı olarak 2007 yılında yayınlanan yönetmelikte Eğitim Kampüsü

Müdürlüğü kadrosu tanımlanmış fakat bu uygulama 2008 yılında kaldırılmıştır. Bu dönemde yeni uygulamaların hayata geçirilmek istendiği fakat bu uygulamalarda başarılı olunamadığı görülmektedir.

Eğitim kurumlarının temel yönetici kadrolarından olan Müdür Başyardımcılığı unvanı 2018 yılında yayınlanan yönetmelikle kaldırılmıştır. 2019 yılında çıkarılan yönetmelikte değişiklik yapılmasına dair yönetmeliklerde bu unvan konusunda düzenleme yapılmamıştır fakat bu unvan 2021 yılında yayınlanan yönetmelikle tekrar yürürlüğe konulmuştur. Bu durum Müdür Başyardımcılığı görevine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Özellikle öğrenci, öğretmen ve yönetici sayısının fazla olduğu eğitim kurumlarında daha organize olmuş bir yönetim anlayışının sergilenebilmesi amacıyla bu kadro unvanının varlığı önemli görülmektedir.

Yöneticilik Görevlendirmelerinde Aranılan Genel ve Özel Şartlar

Bu çalışmada incelenecek olan yöneticiliğe atamada aranılan genel ve özel şartlar, atamada cinsiyet önceliği, atamada branş önceliği, görev süresi şartları yöneticiliğe atamada uygulanan yazılı ve sözlü sınav uygulamaları, yöneticilik becerileri kapsamında istenilen sertifikalar bu başlık altında incelenecektir.

Tablo 2: MEB'e bağlı eğitim kurumlarına yönetici atamada aranılan genel şartlar

Yönetmelikler Şartlar	Eğitim Düzeyi	Sicil Notu Düzeyi	Disiplin Cezası Durumu	Adli veya İdari Soruşturma Geçmişi	Zorunlu Hizmet Yükümlülüğü
11.01.2004	Yükseköğrenim görmüş olmak.	Son yıla ait sicil notu iyi olmak kaydıyla varsa son üç yıllık sicil notu iyi dereceden aşağı olmamak.	Aylıktan kesme veya maaş kesimi cezasından daha ağır bir disiplin cezası almamış olmak.	Son üç yıllık hizmet süresi içinde varsa yöneticilik görevi adli veya idari soruşturma sonucu üzerinden alınmamış olmak.	Zorunlu hizmet bölgesi alanları için zorunlu çalışma yükümlülüğünü tamamlamış veya muaf olmak.
13.04.2007	Yükseköğrenim görmüş olmak.	Son yıla ait sicil notu iyi derecede ve varsa son üç yıllık sicil notu ortalaması iyi derecede olmak.	Aylıktan kesme veya maaş kesimi cezasından daha ağır bir disiplin cezası almamış olmak.	Son üç yıllık hizmet süresi içinde varsa yöneticilik görevi adli veya idari soruşturma sonucu üzerinden alınmamış olmak.	Zorunlu hizmet bölgesi alanları için zorunlu çalışma yükümlülüğünü ertelemiş, tamamlamış veya muaf olmak.
24.04.2008	Yükseköğrenim görmüş olmak.	Son yıla ait sicil notu iyi olmak kaydıyla son üç yıllık sicil notu ortalaması 76 puandan aşağı olmamak.	Disiplin cezası almamış olmak şartı yoktur.	Son üç yıllık hizmet süresi içinde yöneticilik görevi olanların yöneticilik görevi adli veya idari soruşturma sonucu üzerinden alınmamış olmak.	Zorunlu hizmet bölgesi alanları için zorunlu çalışma yükümlülüğünü ertelemiş, tamamlamış veya muaf olmak.
13.08.2009	Yükseköğrenim görmüş olmak.	Varsa son üç yıllık sicil notu ortalaması olumlu olmak.	Disiplin cezası almamış olmak şartı yoktur.	Yöneticilik görevi, son üç yıllık hizmet süresi içinde adli veya idari soruşturma sonucu üzerinden alınmamış olmak.	Zorunlu hizmet bölgesi alanları için zorunlu çalışma yükümlülüğünü ertelemiş, tamamlamış veya muaf olmak.
28.02.2013	Yükseköğrenim mezunu öğretmen olmak.	Sicil notu şartı yoktur.	Disiplin cezası almamış olmak şartı yoktur.	Adli veya idari soruşturma sonucu son dört yıl içinde yöneticilik görevi üzerinden alınmamış olmak.	Zorunlu çalışma yükümlülüğü şartı yoktur.
04.08.2013	Yükseköğrenim mezunu öğretmen olmak.	Sicil notu şartı yoktur.	Aylıktan kesme veya daha ağır bir disiplin cezası almamış olmak.	Adli veya idari soruşturma sonucu son dört yıl içinde yöneticilik görevi üzerinden alınmamış olmak.	Zorunlu çalışma yükümlülüğü şartı yoktur.

10.06.2014	Yükseköğretim mezunu olmak.	Sicil notu şartı yoktur.	Disiplin cezası almamış olmak şartı yoktur.	Görevlendirildiği tarih itibariyle adli veya idari soruşturma sonucu son dört yıl içinde yöneticilik görevi üzerinden alınmamış olmak.	Zorunlu çalışma yükümlülüğü şartı yoktur.
06.10.2015	Yükseköğretim mezunu olmak.	Sicil notu şartı yoktur.	Disiplin cezası almamış olmak şartı yoktur.	Başvurunun son günü itibariyle adli veya idari soruşturma sonucu son dört yıl içinde yöneticilik görevi üzerinden alınmamış olmak.	Zorunlu hizmet bölgesi alanları için zorunlu çalışma yükümlülüğünü ertelemiş, tamamlamış veya muaf olmak.
22.04.2017	Yükseköğretim mezunu olmak.	Sicil notu şartı yoktur.	Disiplin cezası almamış olmak şartı yoktur.	Değerlendirme başvurusunun son günü itibariyle adli veya idari soruşturma sonucu son dört yıl içinde yöneticilik görevi üzerinden alınmamış olmak.	Zorunlu hizmet bölgesi alanları için zorunlu çalışma yükümlülüğünü ertelemiş, tamamlamış veya muaf olmak.
21.06.2018	Yükseköğretim mezunu olmak.	Sicil notu şartı yoktur.	Disiplin cezası almamış olmak şartı yoktur.	Yazılı sınav başvurusunun son günü itibariyle adli veya idari soruşturma sonucu son dört yıl içinde yöneticilik görevi üzerinden alınmamış olmak.	Zorunlu hizmet bölgesi alanları için zorunlu çalışma yükümlülüğünü ertelemiş, tamamlamış veya muaf olmak.
05.02.2021	Yükseköğretim mezunu olmak.	Sicil notu şartı yoktur.	Disiplin cezası almamış olmak şartı yoktur.	Yazılı sınav başvurusunun son günü itibariyle adli veya idari soruşturma sonucu son dört yıl içinde yöneticilik görevi üzerinden alınmamış olmak.	Zorunlu hizmet bölgesi alanları için zorunlu çalışma yükümlülüğünü ertelemiş, tamamlamış veya muaf olmak.

Tablo 2’de yer alan verilere göre MEB’e bağlı eğitim kurumlarına atanacak yöneticilerde aranan eğitim düzeyi şartının tüm yönetmeliklerde yükseköğrenim mezunu olmak olduğu görülmektedir. Bunun yanında 28.02.2013 ve 04.08.2013 tarihinde çıkarılan yönetmeliklerde bu şartın yükseköğrenim mezunu öğretmen olmak şartı şeklinde yer aldığı görülmektedir. Sicil notu puan şartı bazı değişikliklere uğramasına rağmen 28.02.2013 tarihinde çıkarılan yönetmeliğe kadar uygulanmasına rağmen bu yönetmelikte ve sonraki yönetmeliklerde aranmamıştır. Disiplin cezası ile ilgili şartlar 11.01.2004, 13.04.2007 ve 04.08.2013 tarihlerinde yayınlanan yönetmeliklerde aranırken diğer yönetmeliklerde bu şart aranmamıştır. Adli veya idari soruşturma sonucu yöneticilik görevinden alınmamış olmak şartı süre değerinin değişmesine rağmen tüm yönetmeliklerde aranmıştır. Zorunlu hizmet yükümlülüğüne bağlı şartlar yalnızca 2013 ve 2014’te çıkarılan yönetmeliklerde aranmamıştır. Genel durum incelendiğinde 2004’ten itibaren çıkarılan yönetmeliklerde aranan şartlar zaman içerisinde daha esnek hale gelirken en az şartın arandığı yönetmeliklerin 2013 ve 2014’te çıkarılan yönetmelikler olduğu görülmektedir.

Tablo 3: MEB'e bağı eğitim kurumlarına yönetici olarak atanacaklarda aranan branş ve cinsiyet öncelikleri

Yönetmelikler Şartlar	Cinsiyet Önceliği	Branş Önceliği Şartı	Branş Önceliği Olan Okul veya Kurumlar
11.01.2004	Yok.	Var. (Tercih sebebi)	Mesleki ve teknik eğitim kurumlarına atamada puan eşitliği durumunda bölüm, atölye ve laboratuvar şefi olmak tercih sebebi sayılmaktadır.
13.04.2007	Yok.	Var. (Zorunluluk)	* Rehberlik ve Araştırma merkezi yöneticiliklerine atamada rehber öğretmen veya özel eğitim öğretmeni olmak. * Turizm eğitim merkezlerine atanacaklarda turizm otelcilik grubu veya muhasebe öğretmeni olmak.
24.04.2008	Yok.	Var. (Zorunluluk) İhtiyaç karşılanamazsa diğer alanlardan atama yapılabilir.	* Rehberlik ve Araştırma merkezi yöneticiliklerine atamada rehber öğretmen veya özel eğitim öğretmeni olmak. * Turizm eğitim merkezlerine atanacaklarda turizm otelcilik grubu veya muhasebe öğretmeni olmak. * Anadolu statülü eğitim kurumlarına, fen liseleri, sosyal bilimler liseleri, spor liseleri ve bilim sanat merkezlerine bu eğitim kurumlarında görev yapan veya yapmış olanlar arasından atama yapılır.
13.08.2009	Yok.	Var. (Zorunluluk) İhtiyaç karşılanamazsa diğer alanlardan atama yapılabilir.	* Rehberlik ve Araştırma merkezi yöneticiliklerine atamada rehber öğretmen veya özel eğitim öğretmeni olmak. * Okul öncesi eğitim kurumlarına atanmak için okul öncesi veya çocuk gelişimi öğretmeni olmak. * Turizm eğitim merkezlerine atanacaklarda turizm otelcilik grubu meslek dersi öğretmeni olmak. * Mesleki ve teknik eğitim kurumlarına müdür olarak atanacaklarda kuruma laboratuvar veya meslek dersi öğretmeni olarak atanabilecek durumda olmak. * Anadolu statülü eğitim kurumlarına, fen liseleri, sosyal bilimler liseleri, spor liseleri ve bilim sanat merkezlerine bu eğitim kurumlarında görev yapan veya yapmış olanlar arasından atama yapılır.
28.02.2013	Yatılı kız öğrencisi bulunan eğitim kurumlarının en az bir müdür yardımcısı kadın öğretmenler arasından atanır.	Yok.	Yok.

04.08.2013	Yatılı kız öğrencisi bulunan eğitim kurumları ve tüm öğrencileri kız olan kurumlara en az bir müdür yardımcısı kadın öğretmenler arasından atanır.	Var. (Zorunluluk)	* Anadolu statülü eğitim kurumlarına, fen liseleri, sosyal bilimler liseleri, spor liseleri ve bilim sanat merkezlerine bu eğitim kurumlarında görev yapan veya yapmış olanlar arasından atama yapılır. * İmam hatip ortaokulu ve liseleri ile mesleki ve teknik eğitim kurumlarının müdür yardımcılarının en az birisi meslek dersi öğretmeni adaylar arasından öncelikli olarak atanır.
10.06.2014	* Yatılı kız öğrencisi bulunan eğitim kurumları ve tüm öğrencileri kız olan kurumlara en az bir müdür yardımcısı kadın öğretmenler arasından atanır. * Karma eğitim yapan kurumlardan 3 ve daha fazla müdür yardımcısı olan kurumların müdür yardımcılarının en az biri kadın adaylar arasından atanır.	Var. (Zorunluluk)	*Kurum türüne göre branş önceliği olan okullar. (En az bir müdür yardımcısı alan öğretmenlerinden atanır.) *İmam Hatip Ortaokulları. *İmam Hatip Liseleri. *Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumları. * Sosyal Bilimler Liseleri. * Güzel Sanatlar Liseleri. *Spor Liseleri. * Özel Eğitim Kurumları
06.10.2015	* Yatılı kız öğrencisi bulunan eğitim kurumları ve tüm öğrencileri kız olan kurumlara en az bir müdür yardımcısı kadın öğretmenler arasından atanır. * Karma eğitim yapan kurumlardan 3 ve daha fazla müdür yardımcısı olan kurumların müdür yardımcılarının en az biri kadın adaylar arasından atanır. (İhtiyaç karşılanamazsa erkek öğretmenler arasından görevlendirme yapılır.)	*Var. (Zorunluluk) *İhtiyaç karşılanamazsa farklı alanlardan atama yapılabilir.	*Kurum türüne göre branş önceliği olan okullar. *İmam Hatip Liseleri. *Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumları. * Sosyal Bilimler Liseleri. * Güzel Sanatlar Liseleri. *Spor Liseleri. * Özel Eğitim Kurumları *Anaokulları (Okul Öncesi Kurumlar) *İlkokullar *Adı geçen eğitim kurumlarında müdürlük görevine başvuran alan öğretmenlerine ilave puan verilmektedir. * Adı geçen eğitim kurumlarına müdür başyardımcısı olmak için alan öğretmeni olmak zorunludur. * Adı geçen eğitim kurumlarının en az bir müdür yardımcısı okul türüne uygun alan öğretmenlerinden görevlendirilir.
22.04.2017	* Yatılı kız öğrencisi bulunan eğitim kurumları ve tüm öğrencileri kız olan kurumlara en az bir müdür yardımcısı kadın öğretmenler arasından atanır. * Karma eğitim yapan kurumlardan 3 ve daha fazla müdür yardımcısı olan kurumların müdür yardımcılarının en az biri kadın adaylar arasından atanır. (İhtiyaç karşılanamazsa erkek öğretmenler arasından görevlendirme yapılır.)	*Var. (Zorunluluk) *İhtiyaç karşılanamazsa farklı alanlardan atama yapılabilir.	*Kurum türüne göre branş önceliği olan okullar. *İmam Hatip Liseleri. *Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumları. * Sosyal Bilimler Liseleri. * Güzel Sanatlar Liseleri. *Spor Liseleri. * Özel Eğitim Kurumları *Anaokulları (Okul Öncesi Kurumlar) *İlkokullar *Adı geçen eğitim kurumlarında müdürlük görevine başvuran alan öğretmenlerine ilave puan verilmektedir. * Adı geçen eğitim kurumlarına müdür başyardımcısı olmak için alan öğretmeni olmak zorunludur. * Adı geçen eğitim kurumlarının en az bir müdür yardımcısı okul türüne uygun alan öğretmenlerinden görevlendirilir.

21.06.2018	* Yatılı kız öğrencisi bulunan eğitim kurumları ve tüm öğrencileri kız olan kurumlara en az bir müdür yardımcısı kadın öğretmenler arasından atanır. * Karma eğitim yapan kurumlardan 3 ve daha fazla müdür yardımcısı olan kurumların müdür yardımcılarında en az biri kadın adaylar arasından atanır. (İhtiyaç karşılanamazsa erkek öğretmenler arasından görevlendirme yapılır.)	*Var. (Zorunluluk) *İhtiyaç karşılanamazsa farklı alanlardan atama yapılabilir.	*Kurum türüne göre branş önceliği olan okullar. *İmam Hatip Liseleri. *Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumları. * Sosyal Bilimler Liseleri. * Güzel Sanatlar Liseleri. *Spor Liseleri. * Özel Eğitim Kurumları *Anaokulları (Okul Öncesi Kurumlar) *İlkokullar *Adı geçen eğitim kurumlarında müdürlük görevine başvuran alan öğretmenlerine ilave puan verilmektedir. * Adı geçen eğitim kurumlarının en az bir müdür yardımcısı okul türüne uygun alan öğretmenlerinden görevlendirilir. Müdür yardımcısı görevlendirmeye İmam hatip ortaokulları dahil edilmiştir.
09.02.2019		*Var. (Zorunluluk) *İhtiyaç karşılanamazsa farklı alanlardan atama yapılabilir.	*İmam hatip liseleri ve mesleki ve teknik eğitim kurumlarına müdür olarak atanacaklara okul türüne göre alan öğretmeni olma zorunluluğu getirilmiştir.
05.02.2021	* Yatılı kız öğrencisi bulunan eğitim kurumları ve tüm öğrencileri kız olan kurumlara en az bir müdür yardımcısı kadın öğretmenler arasından atanır. * Karma eğitim yapan kurumlardan 3 ve daha fazla müdür yardımcısı olan kurumların müdür yardımcılarında en az biri kadın adaylar arasından atanır. (İhtiyaç karşılanamazsa erkek öğretmenler arasından görevlendirme yapılır.)	*Var. (Zorunluluk) *İhtiyaç karşılanamazsa farklı alanlardan atama yapılabilir.	*Kurum türüne göre branş önceliği olan okullar. *İmam Hatip Liseleri. *Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumları. * Sosyal Bilimler Liseleri. * Güzel Sanatlar Liseleri. *Spor Liseleri. * Özel Eğitim Kurumları *Anaokulları (Okul Öncesi Kurumlar) *İlkokullar *Adı geçen eğitim kurumlarında müdürlük ve müdür başyardımcılığı görevine başvuran alan öğretmenlerine ilave puan verilmektedir. * Adı geçen eğitim kurumlarına ve imam hatip ortaokullarına en az bir müdür yardımcısı okul türüne uygun alan öğretmenlerinden görevlendirilir. *İmam hatip liseleri, mesleki ve teknik eğitim kurumları, özel eğitim kurumları, fen liseleri, sosyal bilimler liseleri, güzel sanatlar liseleri, spor liselerine yönetici olarak atanacaklara okul türüne göre alan öğretmeni olma zorunluluğu getirilmiştir.

Tablo 3'te yer alan veriler incelendiğinde 28.02.2013 tarihinde yayınlanan yönetmelikten itibaren kadın yöneticilerin atanmasında pozitif ayrımcılık yapılmaya başlandığı görülmektedir. Bu düzenleme 10.06.2014'te yayınlanan yönetmelikte son halini almış ve değiştirilmeden uygulanmaya devam etmektedir. Bu durum kadın yöneticilere belirli eğitim kurumlarında öncelik verilmesinin hem sahada hem mevzuat anlamında olumlu sonuçlarının olduğunu göstermektedir. Çeşitli okul türlerinde okul türüne göre atanacak yöneticilere alan zorunluluğu getirilmesi veya atanacaklara ilave puan verilmesi uygulaması yıllar geçtikçe geliştirilerek uygulanmıştır. 28.02.2013 yılında yayınlanan yönetmelikte yer verilmeyen alan önceliği uygulaması 04.08.2013 tarihinde yayınlanan yönetmelikte yeniden uygulamaya geçirilmiştir. Okul türlerine göre alan önceliği tanınan yöneticilerin bu okullara atanması uygulamasının yıllar geçtikçe daha detaylı bir şekilde uygulanmaya devam edilmesi bu uygulamanın başarılı olduğu ve olumlu dönütler aldığını göstermektedir. Yönetici olarak görevlendirileceklerde aranan alan önceliği şartı ve ilave puan uygulamalarının yanında 2004-2021 yılları arasında yayınlanan

yönetmeliklerde belirtilen en önemli şart yönetici olarak görevlendirileceklerin atanacakları kurum itibarıyla branşı kapsamında okutabileceği ders görevi olması şartıdır.

Tablo 4: MEB'e bağlı eğitim kurumlarına görevlendirilecek yöneticilerde aranan görev süresi şartları

Yönetmelikler	Müdür Yardımcılığı Süre Şartı	Müdür Başyardımcılığı Süre Şartı	Okul Müdürlüğü Süre Şartı
11.01.2004	*En az iki yıl öğretmen olarak görev yapmış olmak.	*En az bir yıl müdür yardımcılığı görevi yapmış olmak.	*Kurum tipine göre 1 ila 5 yıl arasında yöneticilik görevi yapmış olmak.
13.04.2007	*Kurum tipine göre öğretmenlikte adaylığı kaldırılmış olmak ila 5 yıl arasında görev yapmış olmak.	* En az bir yıl yöneticilik görevi yapmış olmak.	*Kurum tipine göre 1 ila 3 yıl arasında yöneticilik görevi yapmış olmak.
24.04.2008	*Öğretmenlikte adaylığı kaldırılmış olmak.	* En az bir yıl yöneticilik görevi yapmış olmak.	*Kurum tipine göre 1 ila 3 yıl arasında yöneticilik görevi yapmış olmak.
13.08.2009	*Bakanlık kadrolarında en az üç yıl öğretmen olarak görev yapmış olmak.	* En az bir yıl yöneticilik görevi yapmış olmak.	*Kurum tipine göre 1 ila 3 yıl arasında yöneticilik görevi yapmış olmak.
28.02.2013	*En az üç yıl öğretmen olarak görev yapmış olmak.	*Müdür yardımcıları arasından seçilir.	*En az beş yıl öğretmen olarak görev yapmış olmak.
04.08.2013	*En az iki yıl asıl öğretmen olarak görev yapmış olmak.	*Müdür yardımcıları arasından seçilir.	* En az bir yıl müdür başyardımcılığı veya müdür yardımcılığı yapmış olmak.
10.06.2014	*Bakanlık kadrolarında asaleten en az dört yıl öğretmenlik yapmış olmak. *Şube müdürlüğü veya daha üst düzey yöneticilik yapmış olmak. *Müdür, kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı veya müdür yetkili öğretmen olarak görev yapmış olmak.	*Bakanlık kadrolarında asaleten en az dört yıl öğretmenlik yapmış olmak. *Şube müdürlüğü veya daha üst düzey yöneticilik yapmış olmak. *Müdür, kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı veya müdür yetkili öğretmen olarak görev yapmış olmak.	*Müdür olarak görev yapmış olmak. *Müdür başyardımcısı olarak iki yıl görev yapmış olmak. *Kurucu müdür, müdür yardımcısı, müdür yetkili öğretmen olarak ayrı ayrı veya müdür başyardımcılığı dahil en az üç yıl görev yapmış olmak. *En az sekiz yıl öğretmenlik yapmış olmak. *Şube müdürlüğü veya daha üst düzey yöneticilik yapmış olmak.

06.10.2015	*Müdür, kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı veya müdür yetkili öğretmen olarak görev yapmış olmak. *Şube müdürlüğü veya daha üst düzey yöneticilik yapmış olmak. *Bakanlık kadrolarında adaylık dahil en az dört yıl öğretmenlik yapmış olmak.	*Müdür, kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı veya müdür yetkili öğretmen olarak görev yapmış olmak. *Şube müdürlüğü veya daha üst düzey yöneticilik yapmış olmak. *Bakanlık kadrolarında adaylık dahil en az dört yıl öğretmenlik yapmış olmak.	*Müdür olarak görev yapmış olmak. *Müdür başyardımcısı olarak iki yıl görev yapmış olmak. *Kurucu müdür, müdür yardımcısı, müdür yetkili öğretmen olarak ayrı ayrı veya müdür başyardımcılığı dahil en az üç yıl görev yapmış olmak. *Şube müdürlüğü veya daha üst düzey yöneticilik yapmış olmak.
22.04.2017	*Müdür, kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı veya müdür yetkili öğretmen olarak görev yapmış olmak. *Şube müdürlüğü veya daha üst düzey yöneticilik yapmış olmak. *Adaylık dahil en az dört yıl öğretmenlik yapmış olmak.	*Müdür, kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı veya müdür yetkili öğretmen olarak görev yapmış olmak. *Şube müdürlüğü veya daha üst düzey yöneticilik yapmış olmak. *Adaylık dahil en az dört yıl öğretmenlik yapmış olmak.	*Müdür olarak görev yapmış olmak. *Kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı ve müdür yetkili öğretmen olarak ayrı ayrı veya toplam en az bir yıl görev yapmış olmak. *Şube müdürlüğü veya daha üst düzey yöneticilik yapmış olmak.
21.06.2018	*Müdür, kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı veya müdür yetkili öğretmen olarak görev yapmış olmak. *Şube müdürlüğü veya daha üst düzey yöneticilik yapmış olmak. *Adaylık dahil en az iki yıl öğretmenlik yapmış olmak.	*Kadro kaldırılmıştır.	*Müdür olarak görev yapmış olmak. *Kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı ve müdür yetkili öğretmen olarak ayrı ayrı veya toplam en az bir yıl görev yapmış olmak. *Şube müdürlüğü veya daha üst düzey yöneticilik yapmış olmak.
05.02.2021	*Müdür, kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı veya müdür yetkili öğretmen olarak görev yapmış olmak. *Şube müdürlüğü veya daha üst düzey yöneticilik yapmış olmak. *Adaylık dahil en az iki yıl öğretmenlik yapmış olmak.	*Müdür, kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı veya müdür yetkili öğretmen olarak görev yapmış olmak. *Şube müdürlüğü veya daha üst düzey yöneticilik yapmış olmak. *Adaylık dahil en az iki yıl öğretmenlik yapmış olmak.	*Müdür olarak görev yapmış olmak. *Kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı ve müdür yetkili öğretmen olarak ayrı ayrı veya toplam en az bir yıl görev yapmış olmak. *Şube müdürlüğü veya daha üst düzey yöneticilik yapmış olmak.

Tablo 4'te yer alan veriler incelendiğinde MEB'e bağlı eğitim kurumlarında yönetici kadrolarında görevlendirilecek olanlarda aranan görev süresi şartlarının sıklıkla değiştiği görülmektedir. 11.01.2004'te yayınlanan yönetmelikten 05.02.2021 tarihinde yayınlanan yönetmeliğe kadar çıkarılan yönetmeliklerde genel olarak kadrolar için öngörülen görev süresi şartının azaldığı görülmektedir. Özellikle 28.02.2013 ve 10.06.2014 tarihinde yayınlanan yönetmeliklerde kurum müdürü olarak görevlendirileceklerde aranan daha alt kademe görevlerde yöneticilik yapmış olma şartının kaldırılarak öğretmenlik görevinden doğrudan müdürlük görevine atamanın mümkün kılındığı görülmektedir. Bu iki yönetmelikte bir yıl içerisinde değişikliğe uğramış daha sonra yayınlanan yönetmeliklerde süre şartı devam ettirilmiştir. Müdür başyardımcılığı görevine atamada 2013 yılında çıkarılan yönetmelikte görev

süresi şartı aranmamış doğrudan atanmış müdür yardımcılarını arasından atama yapılması öngörülmüştür. Fakat bu yönetmelikler çok geçmeden yürürlükten kaldırılmıştır.

Tablo 5: MEB'e bağlı eğitim kurumlarına yönetici görevlendirmede uygulanan yazılı ve sözlü sınav uygulama esasları

Yönetmelikler	Öngörülen Değerlendirme Şartları	Yazılı Sınav Uygulayıcıları	Yazılı Sınav İçeriği
11.01.2004	*Yazılı Sınav (Müdür Yardımcılığı). *Sözlü Sınav (Müdürlük).	*MEB (Ölçme, Değerlendirme ve Yerleştirme Merkezi).	*Türkçe dilbilgisi-kompozisyon: %20 *Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılap Tarihi ve ulusal güvenlik: %15 *Kamu yönetimi mevzuatı: %15 *Genel Kültür: %15 *Milli Eğitim mevzuatı, eğitim yönetimi ve Türk eğitim sistemi ile ilgili temel bilgiler: %20 *Eğitim kurumlarının özellikleri: %15
13.04.2007	*Sınav şartı bulunmamaktadır.		
24.04.2008	*Sınav şartı bulunmamaktadır. *Ek yönetici değerlendirme formuyla atama yapılır.		
13.08.2009	*Yazılı sınav (Müdürlük, Müdür yardımcılığı).	MEB (Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü)	Müdür Yardımcılığı Sınavı Konu Dağılımı *Türkçe-dilbilgisi %10 *Resmi yazışma kuralları: %5 *Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılap Tarihi ve ulusal güvenlik: %10 *T.C. Anayasa: %9 *Genel esaslar: %3 *Temel hak ve ödevler: %3 *Cumhuriyetin temel Organları: %3 *Genel Kültür: %6 *Mevzuat: %60 Müdürlük Sınavı Konu Dağılımı *Türkçe-dilbilgisi %10 *Resmi yazışma kuralları: %4 *Halkla ilişkiler ve iletişim becerileri: %4 *Okul yönetimi: %4 *Yönetimde insan ilişkileri: %4 *Okul geliştirme: %4 *Eğitim ve öğretimde etik: %5 *Türk idare sistemi ve protokol: %5 *Mevzuat: %60
28.02.2013	*Yazılı sınav (Müdürlük, Müdür yardımcılığı). %50 *Sözlü sınav (Müdürlük, Müdür yardımcılığı). %30 *Ek yönetici değerlendirme formu. %20	MEB (Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü)	*Türkçe-dilbilgisi %10 *Resmi yazışma kuralları: %5 *Halkla ilişkiler ve iletişim becerileri: %4 *Okul yönetimi: %4 *Yönetimde insan ilişkileri: %4 *Okul geliştirme: %4 *Eğitim ve öğretimde etik: %5 *Türk idare sistemi: %2 *Protokol: %2 *Mevzuat: %60

04.08.2013	Müdürlük *Yazılı sınav. %70 *Sözlü sınav. %30 *Ek yönetici değerlendirme formu. Müdür Yardımcılığı *Yazılı sınav. *Ek yönetici değerlendirme formu.	MEB (Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü)	*Türkçe-dilbilgisi %10 *Yönetimde insan ilişkileri: %4 *Okul yönetimi ve geliştirme: %10 *Eğitim-öğretim liderliği: %10 *Eğitim ve yönetimde etik: %4 *Türk idare sistemi: %5 *Protokol: %2 *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi: %2 *Genel Kültür: %8 *Mevzuat: %45
10.06.2014	Müdürlük * Ek yönetici değerlendirme formu. *Sözlü Sınav.	Yazılı sınav uygulaması yoktur.	
06.10.2015	Müdürlük *Ek yönetici değerlendirme formu. *Sözlü sınav. Müdür Yardımcılığı *Yazılı sınav.	*Bakanlık veya Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi.	*Türkçe-dilbilgisi %10 *Genel Kültür: %10 *Resmi yazışma kuralları: %4 *Halkla ilişkiler ve iletişim becerileri: %4 *Okul yönetimi: %4 *Yönetimde insan ilişkileri: %4 *Okul geliştirme: %4 *Eğitim ve öğretimde etik: %5 *Türk idare sistemi ve protokol: %5 *Mevzuat: %50
22.04.2017	* Ek yönetici değerlendirme formu. *Sözlü Sınav.	*Yazılı sınav uygulaması yoktur.	
21.06.2018	*Yazılı sınav. %60 *Sözlü sınav. %40	*Bakanlık Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü	*Okul yönetimi ve halkla ilişkiler: %10 *Türkçe-dilbilgisi %10 *Genel Kültür: %10 *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi: %10 *Resmi yazışma ve protokol kuralları: %5 *Değerler eğitimi: %5 *Eğitim ve öğretimde etik: %5 *Yaşam becerileri ve sosyal etkinlik: %5 *Mevzuat: %40
12.01.2019	*Yazılı sınav. %80 *Sözlü sınav. %20	*Bakanlık Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü veya Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı	*Genel kültür ve genel yetenek: %35 *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi: %10 *Değerler eğitimi: %5 *Eğitim ve öğretimde etik: %5 *Eğitim bilimleri: %35 *Mevzuat: %10
05.02.2021	*Yazılı sınav. %50 *Ek yönetici değerlendirme formu. %30 *Sözlü sınav. %20	*Bakanlık Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü veya Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı	*Genel kültür: %20 *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi: %10 *Değerler eğitimi: %10 *Eğitim ve öğretimde etik: %10 *Eğitim bilimleri: %30 *Mevzuat: %20

Tablo 5'te yer alan veriler incelendiğinde MEB'e bağlı eğitim kurumlarına yönetici görevlendirme yönetmeliklerinde adayların değerlendirilmesi kriterlerinin sıklıkla değiştiği görülmektedir. 13.04.2007 tarihinde çıkarılan yönetmelikte herhangi bir sınav şartının bulunmamasının yanında istekli adaylar arasından Milli Eğitim Müdürlüğünün teklifi üzerine Valilikçe atama yapıldığı görülmektedir. 28.02.2013 yılında çıkarılan yönetmelikte adaylara sınav şartı uygulanmasına rağmen bu sınavlarda başarılı olmuş üç aday arasından valiliklerce atama yapıldığı tespit edilmiştir. Bu yönetmeliklerde atamalarda puan üstünlüğünün esas alınacağı belirtilmemiştir.

Yayınlanan 11 yönetmelik ve 2 yönetmelikte değişiklik yapılmasına dair yönetmelikten en uzun süre yürürlükte kalan yönetmeliğin 13.08.2009 tarihinde yayınlanan yönetmelik olduğu görülmektedir. Sözlü sınav veya ek belge değerlendirilmesinin yapılmadığı ve yazılı sınav puan üstünlüğüne göre atama yapılan bu yönetmeliğin yürürlükte kalma süresi sınav uygulaması olmayan yönetmeliklere göre çok daha fazladır. Yayınlanan yönetmeliklerde yazılı sınav içeriklerinin sıklıkla değiştiği görülmektedir. Fakat özellikle 2019 yılından itibaren sınav konuları arasında mevzuata dair soruların payının azaldığı

görülmektedir. 2019 yılından itibaren eğitim kurumlarına yönetici seçme sınavlarının ÖSYM tarafından yapıldığı görülmüştür.

Yöneticilik Becerileri Kapsamında İstenen Sertifikalar

05.02.2021 tarihinde yayınlanan yönetmelikle yönetici adaylarına eğitim yönetimi sertifikasına sahip olmaları şartı getirilmiştir. MEB Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğünce eğitim yönetimi alanında verilecek eğitimlerle bu sertifikanın alınacağı ve yöneticilerin bu sertifikaya sahip olmaları gerekliliği bu yönetmelikle zorunlu hale getirilmiştir. Yönetmelikle zorunlu hale getirilen sertifika programının henüz uygulamaya geçirilmediği görülmüştür.

Yöneticiliğe Yeniden Görevlendirme

2004 ve 2007 yıllarında yayınlanan yönetmeliklerde yöneticilik görevinden ayrılmış olan ve öğretmenlik görevini yürüten eski yöneticiler ve kurumu kapatılan yöneticilerin ek yönetici değerlendirme formlarıyla başvuru yaparak yeniden yöneticiliğe görevlendirme isteğinde bulunabildikleri tespit edilmiştir. 2008 yılından itibaren çıkarılan yönetmeliklerde yöneticilik görevinden ayrılmış olan eski yöneticilerin yeniden göreve dönmelerine dair bir ibare bulunmamaktadır. Kurumları kapatılan ve norm kadro fazlası durumunda olan yöneticilerin 2014 ve 2015 yıllarında yayınlanan yönetmeliklerde öğretmenlik görevine atandıkları tespit edilmiştir. 2004 yılından itibaren yayınlanan diğer yönetmeliklerde yöneticilerin kendi unvanlarına uygun eğitim kurumlarını tercih edebildikleri görülmüştür.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Eğitim kurumlarının daha etkili hale gelmesinde ve istenilen düzeyde başarı göstermesinde okul yöneticilerinin önemli bir payı vardır (Balcı, 2014, s.129). 2004 2021 yılları arasında yayınlanmış olan eğitim kurumlarına yönetici atama yönetmelikleri incelenmesi sonucunda yönetmeliklerin sıklıkla değiştiği görülmektedir. MEB Ortaöğretim Genel Müdürlüğü tarafından Mart 2015 yılında yayınlanan Ortaöğretim Mevzuatında yer verilen MEB'e bağlı birden fazla eğitim kurumunu barındıran ayrıca pansiyon, çok amaçlı konferans salonu, revir, rehberlik servisi, spor alanları, kütüphane, yatakhane ve yemekhane gibi birimleri barındırması planlanan eğitim kampüsleri için 13.04.2007 tarihinde çıkarılan yönetmelikle yönetici kadrosu tanımlanmış daha sonra 24.04.2008 tarihinde çıkarılan yönetmelikte bu unvana yer verilmemiştir. 21.06.2018 yılında çıkarılan yönetmelikle Müdür Başyardımcılığı unvanı kaldırılmış üç yıl sonra 05.02.2021 tarihinde çıkarılan yönetmelikle bu unvan yeniden uygulamaya konulmuştur. Bu uygulamalar yönetmeliklerde sıklıkla plansız değişikliklerin yapıldığını göstermektedir. Önder ve Taş (2010) yaptığı çalışmada MEB'in en fazla değişiklik yaptığı yönetmeliklerden birinin Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Atama ve Yer Değiştirmelerine İlişkin Yönetmelik olduğunu belirtmiştir. Bu durum çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir. Ayrıca 2010 yılından 2021 yılına kadar sorunun devam ettiğini göstermektedir.

MEB'e bağlı eğitim kurumlarına yönetici olarak atanacaklarda aranan genel şartlarda disiplin cezalarına ve sicil notuna yönelik kriterlerin 2004'ten 2021 yılına kadar hafifletildiği tespit edilmiştir. 24.08.2008 tarihinde çıkarılan yönetmelikten sonra 04.08.2013 tarihinde çıkarılan yönetmelik dışında yönetmeliklerin yönetici olarak atanacakların genel şartları arasında disiplin cezası şartının olmadığı görülmüştür. Ergün (2019) tarafından yapılan çalışmada 24.04.2008 ve sonrasında yayımlanan yönetmeliklerdeki okul müdürü ek değerlendirme formlarında disiplin cezası almış olmanın değerlendirme kriterleri arasında dikkate alınmaya başladığını belirtmiştir. Bu durum yönetmeliklerde disiplin cezalarıyla ilgili kriterlerin tamamen çıkarılmadığını göstermektedir.

28.02.2013 tarihinden itibaren yayınlanan yönetmeliklerde kadın yönetici adaylarına yönelik atama önceliği uygulamaları getirilmiştir. Atama önceliği uygulamaları okulların yapısına bağlı olarak yatılı kız öğrencilerin bulunduğu kurumlar ve karma eğitim uygulaması yapan ayrıca üçten fazla müdür yardımcısına sahip kurumlarla kısıtlı olmasına rağmen Güngör-Kıranlı ve Meriçelli'nin (2020) yaptığı çalışmada tespit ettiği kadın yöneticilere bazı avantajlar sağlanması gerekliliği sonucuyla uyumlu görülmektedir. 2004 yılından itibaren çıkarılan yönetmeliklerde yönetici ataması yapılacak eğitim kurumlarının türlerine bağlı olarak bu kurumlara belirli alan öğretmenlerinin atanmasında öncelik verilmesi uygulaması 09.02.2019 tarihinde yapılan değişiklikle bazı eğitim kurumlarında atanma şartı haline getirilmiş 2021 yılında yayınlanan yönetmelikle şartlı atanma kriterine sahip okulların sayısı

attırılmıştır. Dilbaz ve Atış (2021) çalışmasında bu durumun kısıtlayıcı bir hüküm olduğunu belirtmiştir. Fakat okul türüne uygun alan öğretmenlerinin yönetici olarak atanması uygulaması her yönetmelikte genişletilerek devam ettirildiğinden olumlu sonuçlar verdiği düşünülmektedir.

2004 yılından 2021 yılına kadar çıkarılan MEB'e bağlı eğitim kurumlarına yönetici atama yönetmeliklerinde yönetici kadroları için öngörülen mesleki tecrübe şartının azaldığı görülmektedir. Fakat özellikle 28.02.2013 ve 10.06.2014 tarihinde yayınlanan yönetmeliklerde kurum müdürü olarak görevlendirileceklerde müdür başyardımcılığı veya müdür yardımcılığı görevi yapmadan doğrudan öğretmenlik kadrosundan atanma imkanının tanınması yönetim tecrübesi düşük okul müdürlerinin atanmasına sebep olmuştur. Özmen ve Kömürlü (2010) yaptıkları araştırmada eğitim kurumlarına atanacak müdür adaylarının eğitim kurumlarının tüm yönetim kademelerinde görev alıp başarı gösteren adaylar arasından seçilmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

MEB'e bağlı eğitim kurumlarına yönetici seçme sürecinde gerçekleştirilen yazılı sınav uygulamaları konusunda en dikkat çeken noktalardan birisi 2007, 2008, 2014 ve 2017 yıllarında yazılı sınav uygulamasının yapılmamış olmasıdır. Ayrıca 2007 ve 2013 yıllarında çıkarılan yönetmeliklerde değerlendirme kriterlerine bağlı olarak puan üstünlüğü esasına yer verilmemiştir. Bu yönetmelikler kısa sürede yürürlükten kaldırılmıştır. Altın ve Vatanartıran (2014) yılında yaptığı çalışmada adil ve nesnel bir sınav uygulamasının faydalı olacağı sonucuna ulaşmıştır. Sınav uygulamaları konusunda 12.01.2019 tarihinde yönetmelikte yapılan değişikliklerle yazılı sınav uygulamasının ÖSYM tarafından merkezi sistemle gerçekleştirilecek olması sınavın güvenilirliğine olumlu etki yapmıştır. Cemaloğlu (2005) yaptığı çalışmada okul yöneticiliğine seçme için "LES", "KPDS" ve "KPSS" gibi merkezi sınavların kabul edilmesi gerektiğini önermiştir. ÖSYM tarafından yapılacak merkezi sınav bu öneriyi kısmen karşılamaktadır. Yazılı sınav içeriğinde 13.08.2009 yılında yayınlanan yönetmelikte %60 olan mevzuat içeriğinin 05.02.2021 tarihinde yayınlanan yönetmelikte %20'ye düşürüldüğü görülmüştür. 05.02.2021 tarihinde yayınlanan MEB'e bağlı eğitim kurumlarında yönetici görevlendirme yönetmeliğinde yönetici adaylarında aranan şartlar arasında eğitim yönetimi sertifikasına sahip olmak şartı getirilmiştir. Bu durum okul yöneticilerinin hem hizmet öncesi hem hizmet içi eğitimlerle hazırlanmaları açısından oldukça önemlidir. Özmen ve Kömürlü (2010) çalışmasında okullarda yaşanacak sorunlara karşı uygun eğitim programlarının düzenlenmesi gerektiğini, uygulamalı eğitimle staj çalışması yapılması gerektiğini belirtmiştir. Fakat eğitim yönetimi sertifikası programı yönetmelikte yer almasına rağmen henüz uygulamaya geçirilmemiştir. Gülmez ve Aslanargun (2021) çalışmasında bu uygulamanın sendikalar ve STK'lar tarafından iptal istemiyle yargıya taşınmıştır. İptal gerekçeleri eğitimin üniversitelerin ilgili bölümleri yerine MEB tarafından verilecek olması ve eğitim yönetimi alanında lisansüstü düzeyde eğitime sahip adayların bu uygulamadan muaf tutulmaması olarak gösterilmektedir.

Uygulayıcılara Öneriler

- Millî Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim kurumlarına yönetici görevlendirme yönetmeliğinde bir düzen oluşturularak sık sık yapılan değişikliklerin önüne geçilmesi önerilmektedir.
- MEB'e bağlı eğitim kurumlarında kadın yöneticilerin görev alması konusunda teşvikler sağlanması önerilmektedir.
- MEB'e bağlı eğitim kurumlarında yöneticilik görevlerinde kariyer basamaklarına uygun ilerleme sağlanması esas olması önerilmektedir.
- Atamalarda puan üstünlüğü ilkesinin sürdürülmesi önerilmektedir.
- Eğitim yönetimi yüksek lisans ve doktora derecesine sahip yönetici adaylarının eğitim yönetimi sertifika programından muaf tutulmaları önerilmektedir.
- Eğitim yönetimi alanı dışındaki yüksek lisans e doktora mezunları için de ayrı bir ek değerlendirme yapılabilir.

Araştırmacılara Öneriler

- Yönetmelik değişikliklerine dair okul yöneticileriyle nitel araştırma yürütülebilir.
- Yönetmeliklerde başarısız olan uygulamaların sebepleri konusunda çalışmalar yürütülebilir.

- Yönetmeliklerde başarılı olan uygulamaların incelenmesi yapılarak model önerisi getirmek amacıyla çalışma yürütülebilir.

KAYNAKÇA

Altın, F., ve Vatanartıran, S. (2014). Türkiye’de okul yöneticisi yetiştirme, atama ve sürekli geliştirme model önerisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 17-35.

Balcı, A. (2014). *Etkili Okul / Okul Geliştirme Kuram, Uygulama ve Araştırma*. Pegem Akademi.

Bursalıoğlu, Z. (2013). *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış*. Pegem Akademi.

Cemaloğlu, N. (2005). Türkiye de okul yöneticisi yetiştirme ve istihdamı var olan durum, gelecekteki olası gelişmeler ve sorunlar. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 249-274.

Çubukçu, Z., ve Girmen, P. (2006). Ortaöğretim Kurumlarının Etkili Okul Özelliklerine Sahip Olma Düzeyleri. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 121-136.

Dilbaz, E., ve Davut, Atış. (2021). 2017, 2018 ve 2021 MEB Yönetici Seçme Görevlendirme Yönetmeliklerinin Yöneticiliğe İlk Kez Görevlendirme Bağlamında Karşılaştırılması. *Anadolu University Journal of Education Faculty*, 5(4), 366-384.

Ergün, H. (2019). 1998 ile 2018 Yılları Arasında Yürürlükte Olan Yönetici Atama Yönetmeliklerindeki Okul Müdürü Değerlendirme Ölçütlerinin Karşılaştırılması. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 141-152. DOI: <https://doi.org/10.18506/anemon.469153>

Güçlü, N., Sönmez, E., Şahin, F., ve Tabak, B. Y. (2016). Türkiye’de Okul Yöneticisi Görevlendirmeye İlişkin Yönetici Adayı Görüşleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(1).

Gülmez, F. M., ve Aslanargun, E. (2021). 2000 Yılından Sonra Eğitim Kurumlarına Yönetici Seçme ve Atama Yönetmeliklerinin Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 318-336.

Güngör- Kıranlı, S. ve Meriçelli, F. (2020). The Obstacles on Woman's Path to School Administration. *Anatolian Journal of Education*, 5(1), 105-118.

Hoy, W. K. & Miskel, C. G. (2010). *Eğitim yönetimi* (7. basım). Ankara Nobel.

MEB (2004). *Millî Eğitim Bakanlığı eğitim kurumlarına yöneticilerinin atama ve yer değiştirmelerine ilişkin yönetmelik*, (Erişim: 03.12.2022). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/01/20040111.htm>

MEB (2007). *Millî Eğitim Bakanlığı eğitim kurumlarına yöneticilerinin atama yönetmeliği*, (Erişim: 03.12.2022). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/04/20070413-6.htm>

MEB (2008). *Millî Eğitim Bakanlığı eğitim kurumlarına yöneticileri yönetmeliği*, (Erişim: 03.12.2022). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/04/20080424-4.htm>

MEB (2009). *Millî Eğitim Bakanlığı eğitim kurumlarına yöneticilerinin atama ve yer değiştirmelerine ilişkin yönetmelik*, (Erişim: 03.12.2022). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/08/20090813-2.htm>

MEB (2013a). *Millî Eğitim Bakanlığı eğitim kurumlarına yöneticilerinin atama ve yer değiştirme yönetmeliği*, (Erişim: 03.12.2022). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130228-12.htm>

MEB (2013b). *Millî Eğitim Bakanlığı eğitim kurumları yöneticileri atama ve yer değiştirme yönetmeliği*, (Erişim: 03.12.2022). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/08/20130804-11.htm>

MEB (2014). *Millî Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim kurumları yöneticilerinin görevlendirmelerine ilişkin yönetmelik*, (Erişim: 03.12.2022). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140610-7.htm>

MEB (2015). *Millî Eğitim Bakanlığı eğitim kurumları yöneticilerinin görevlendirilmelerine dair yönetmelik*, (Erişim: 03.12.2022). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/10/20151006-2.htm>

MEB (2017). *Millî Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim kurumlarına yönetici görevlendirme yönetmeliği*, (Erişim: 03.12.2022). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/04/20170422-6.htm>

MEB (2018). *Millî Eğitim Bakanlığı eğitim kurumlarına yönetici görevlendirme yönetmeliği*. (Erişim: 03.12.2022). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180621-8.htm>

MEB (2019a). *Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumlarına Yönetici Görevlendirme Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*. (Erişim: 03.12.2022). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/01/20190112-1.htm>

MEB (2019b). *Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumlarına Yönetici Görevlendirme Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*. (Erişim: 03.12.2022). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/02/20190209-5.htm>

MEB (2021). *Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumlarına Yönetici Seçme ve Görevlendirme Yönetmeliği*. (Erişim: 03.12.2022). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/02/20210205-1.htm>

Özmen, F., ve Kömürlü, F. (2010). Eğitim örgütlerine yönetici seçme ve atamada yaşanan sorunlar ve yönetici görüşleri temelinde çözüm önerileri. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 2(1), 25-33.

Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı (TTKB). Milli Eğitim Şuraları, <https://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-mill-egitim-sralari/icerik/328>

Taş, A., ve Önder, E. (2010). 2004 Yılı ve Sonrasında Yayınlanan Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Atama ve Yer Değiştirmelerine İlişkin Yönetmeliklerin Karşılaştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 171-185.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

**HİPER GERÇEKLİK VE SİMÜLASYON
HYPER REALITY AND SIMULATION**

Doç. Dr. Merve YILDIRIM

Giresun Üniversitesi G. Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Tasarım Bölümü

Giresun University G. Fine Arts Faculty Graphic Design Department

ORCID ID: 0000-0002- 7414-6489

ÖZET

Simülasyon; Bir araç, bir makine, bir sistem, bir olguya özgü işleyiş biçiminin incelenme gösterilme yada açıklanma amacıyla bir market yada bir bilgisayar programı aracılığı ile yapay bir şekilde üretilmesidir. Kısaca gerçek ya da hayali bir sistemin modelini tasarlama ve yapma sürecidir. Simüle etmek; Gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi sunmak, göstermeye çalışmak. Bir simülasyon çalışmasının başarısı, oluşturulan simülasyon modelinin gerçek sistemi hangi oranda yansıttığı ile belirlenir. Kurulan modelin gerçek sistemle benzer davranışlar gösterebilmesi için, modelin hazırlanma amacının ve mevcut problemlerin doğru bir şekilde tanımlanması, simülasyon modelinin hazırlanabilmesi için gerekli verilerin sağlıklı bir şekilde toplanması ve analiz edilmesi ile mümkündür. Günümüzde gerçek artık minyatürleştirilmiş hücreler, matrisler, bellekler ve komut modelleri tarafından üretilmektedir. Bu sayede gerçeğin sonsuz sayıda yeniden üretimi mümkün olmaktadır. Bundan böyle rasyonel bir gerçeğe ihtiyacımız olmayacaktır zira “gerçek” ideal ya da negatif süreçlerle başa çıkabilecek (boy ölçülebilecek) bir durumda değildir. Artık işlemsel bir gerçek vardır. Aslında gerçek bu değildir çünkü onu sarıp sarmalayan bir düşsellikten yoksundur. Bu atmosferden yoksun bir hiperuzamda kombinatuvar modellere benzeyen, sentetik bir şekilde üretilmiş gerçek, diğer adıyla hipergerçekliktir (Baudrillard, 2013:14). Bu çalışmada dijital sanat dünyasında üretilen hiper gerçekliğin simülakrlarla etkilişimi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler:Hiper Gerçeklik, Dijital Sanat, Simülakr.

ABSTRACT

Simulation is the artificial production of a vehicle, a machine, a system, a phenomenon-specific way of functioning by means of a market or a computer program for the purpose of examining, showing or explaining. In short, it is the process of designing and making a model of a real or imaginary system. To simulate; to present something that is not real as if it were real, to try to show it. The success of a simulation study is determined by the proportion in which the simulation model created reflects the actual system. In order for the established model to show similar behavior to the real system, it is possible to correctly identify the purpose of preparing the model and the existing problems by collecting and analyzing the necessary data in a healthy way to prepare the simulation model. Today, the truth is now generated by miniaturized cells, matrices, memories and command models. In this way, an infinite number of reproductions of the truth are possible. From now on, we will not need a rational truth, because the “truth” is not in a state that can cope (compete) with ideal or negative processes. Now there is a transactional truth. In fact, this is not the truth, because it lacks the dreaminess that surrounds it. In a hyperspace devoid of this atmosphere, the synthetically produced reality, which resembles combinatorial models, is also called hyperreality (Baudrillard, 2013:14). In this study, the interaction of hyper reality produced in the digital art world with simulacrs will be examined.

Keywords:Hyperreality, Digital Art, Simulacrum.

Giriş

İlk kez Fransız kuramcı Jean Baudrillard tarafından ortaya atılan hipergerçeklik kavramı “çaresizlik teorisi” (Özata, 2019:85) olarak da bilinmektedir. Yaşadığı dönem itibarı ile modernleşme sürecine, kapitalizmin, teknolojinin, medyanın insan toplulukları üzerinde yaptığı yıkıcı ve psikolojik etkiye tanık olan Baudrillard, kapitalizmin sürüye döndürdüğü, sürü gibi bilinçsiz şekilde hareket eden günümüz Batı toplumunu postmodern bağlamda mercek altına alır. Baudrillard’a göre (2014), simülakr terimi; “Bir gerçeklik olarak algılanmak istenen görünüm” Olarak tanımlanmaktadır. Eylem hali olan simüle etmek, “gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi sunmak, göstermeye çalışmak” tır. Öte yandan “bir köken ya da gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığıyla türetilmesi hiper gerçek yani simülasyon”dur (Baudrillard, 2014: 13-14). Son olarak, hipergerçeklik gerçek ve kurgu arasındaki çizginin yok olmasıdır (Baudrillard, 2014:3). “Simülasyon evreni gerçekten daha gerçek olan hipergerçek bir evrendir”. Sanal ortamlar, gerçekte var olan ya da tasarlanan mekânların ve nesnelerin 3 boyutlu (3D), yüksek çözünürlüklü fotoğraf ve hareketli görüntüleri (videolar) gibi yapay görsel kopyalarından oluşmaktadır. Sanal gerçeklik ortamları temel olarak kullanıcıya stereoskopik (3D) bir görüntü ekranı sayesinde görsel bir deneyim yaşatmaktadır. Daha gelişkin sanal gerçeklik sistemlerinde ise kullanıcının koku alma, işitme, dokunma, ısı ve nem hissi, hareket gibi duyuları da uyarılmaktadır. Buradan yola çıkarak sanal gerçekliğin gerçek olmayan bir algı biçimi olduğu iddia edilemez. Başka bir ifadeyle sanal gerçeklik görme, dokunma, işitme, koku ve tatma gibi çoklu duyuşsal kanallar ve giyilen özel aygıtlar yardımıyla kullanıcılarının gerçek zaman simülasyonlarıyla etkileşime girerek gerçeğin dışında zihinlerinde ürettikleridir (Orhan ve Karaman 2011). Hayatın gerçekliğini ve gerçeğin sanallığını tartışma konusu yapacak kadar etkili olan olgu ise sanal gerçeklik (virtual reality) olarak adlandırılan teknolojidir. Sanal gerçeklik, yazılımlar ve özel donanımlarla oluşturulan, insana gerçek algısı veren gerçek ya da kurgusal ortamlardır. Günümüzde cep telefonu ve mobil uygulamaların gelişmesiyle kitlelere çok daha kolay ulaşan ve bireysel deneyimler yaşatabilen sanal gerçeklik, geleceği biçimlendirecek bir teknolojidir. Gelişen mobil telefon uygulamaları, görüntü ve ses donanımları aracılığıyla bu alanın çok çabuk büyüyecek daha da gerçekçi uygulamaların sunulacağı ve milyarlarca dolarlık büyük bir pazar olacağı öngörülmektedir. NASA bünyesindeki Singularity Üniversitesi’nde yapılan araştırmaların sonuçları, yakın bir gelecekte sanal gerçeklik ortamlarının geleceğin en büyük sektörlerinden biri olacağını göstermektedir (Singularityhub 2016).

1.Hiper Gerçeklik ve Sanal Kavramları

Gerçek, bir durum, bir nesne veya bir nitelik olarak var olan, varlığı inkâr edilemeyen, olgu durumunda olan olarak tanımlanırken, gerçeklik, gerçek olan, var olan şeylerin tümüdür (TDK Büyük Türkçe Sözlük). Sanal kelimesi köken olarak “sanmak” sözcüğünden gelmektedir; fakat sahte, yanlış ya da gerçeğin zıttı olarak düşünülmemelidir. Sanal, gerçekte yeri olmayıp zihinde tasarlanan, mevhum, farazi, tahminî biçiminde tanımlanır (TDK Büyük Türkçe Sözlük). Sanal çevre (virtual environment), siberuzay (cyberspace), sanal dünya (virtual world) ve yapay gerçeklik (artificial reality) sanal gerçeklik kavramı yerine kullanılan farklı ifadelerdir. Sanal gerçeklik terimi aynı zamanda sanal gerçekliğin öncüsü olarak kabul edilen Jaron Lanier tarafından kullanılmıştır (Lanier, J. 1989). Zizek sanal gerçekliği, yapay dijital bir ortamda, gerçeklik deneyimimizin yeniden üretilmesine imkân tanıyan oldukça acınası bir fikir olarak nitelendirir. Çünkü sanal gerçekliği değil, sanalın gerçekliğini çok daha ilginç ve aksi bir düşünce olarak görür. Bununla etkinliği, gerçek etkileri kastettiğini henüz tam anlamıyla var olmayan, fiili olmayan bir şey tarafından üretilmiş, meydana getirilmiş olduğunu ifade etmektedir (Zizek 2004). Aslında görülenler ya da algılananlar, algı sisteminin algılamak istedikleridir. Çünkü algılama sistemi, dışarıdan alınan görsel bilgileri zihinde var olan diğer bilgilerle karşılaştırarak mantıklı sonuçlar üretmeye çalışmaktadır. Ancak, üretilen sonuç mantıklı olsa da gerçeği tamamen yansıtmayabilir. Bunun nedeni görsel bilgilerin algılama sırasında zihinde geçirdikleri süreçtir. Algılama sistemi her zaman zihin- de var olan bilgilere göre sonuçlar üretir (Özcan, Mehtap 2004). Beynimiz yapay biçimde uyarıldığında gerçekte var olmayan şeyleri varmış gibi hissedebilmektedir. Eğer beynimize giden bu sinyaller bir biçimde taklit edilirse var olmayan şeyler beynimiz tarafından duyu olarak algılanır. Yapay olarak oluşturulmuş görüntü, ses, dokunma, koku, nem ve ısı bilgileri sayesinde aslında olmayan şeyleri görmek, duymak, koklamak, dokunmak beynimiz tarafından bunların gerçekmiş gibi algılanmasını mümkün kılar. Eğer bu yapay bilgiler duyu organlarımızın algılama kapasiteleri kadar detaylı ise bu algılar daha gerçekçi olarak hissedilir. Teoride, insan beyni çıkartılarak

bir bilgisayara bağlanabilir ve gönderilen elektrik sinyalleriyle bu insana yapay hisler ve duygular, kurgulanmış sahte anılar yaşatılabilir ve insan bunun gerçek mi yoksa yapay bir yaşam simülasyonu mu olduğunu anlayamaz. İnsan gerçek ya da yapay olanı ayırt edebilir mi? İşte sanal gerçeklik çalışmalarının da çıkış noktası budur(Ferhat, 2016:727). Sanal gerçeklik sistemleri, sanal dünyadaki kullanıcılara yönlendirdikleri yapay uyarılarla fiziksel olarak da etkileşim kurlmalarını sağlamaktadır. Etkileşim sadece görsel ve işitsel değil dokunsal, koku ve tat gibi farklı duyular aracılığıyla da olabilmektedir. Bu hisleri oluşturmak için özel tasarlanmış eldivenler ve tüm vücudu kaplayan elbiseler giyilir. Bunların üzerinde, hem kullanıcının yaptığı hareketleri sistemin algılaması hem de sistemden gelen uyarıları kullanıcının algılamasını sağlayan algılayıcı ve uyarıcılar vardır. Bu uyarıcı sistemler, “sanal gerçeklik donanımı” olarak tanımlanmaktadır. Sanal gerçeklik içeriklerinde dokunma hissini yaşayabilmek için kullanılan donanımlardan biri de özel tasarlanmış veri eldivenleridir. Bu eldivenler sayesinde sistem kullanıcının eliyle yaptığı her tür hareketi görüntüyle özdeşleştirerek simüle eder. Kullanıcı görüntüde gördüğü bir cismi tanımlayabilir, etkileşime girebilir ve uzanarak onu sanal olarak kavrayıp eline alabilir ve istediği bir yere gerçek hayattaki gibi bırakabilir. Dokunma hissini uyandıran küçük titreşim cihazlarıyla donatılmış bedeni saran özel giysiler sayesinde kullanıcıların bedeninin herhangi bir yerinde yanma, çarpma, uyarılma hissi oluşturulabilmektedir. Bu giysiler, sanal gerçeklik senaryosu içinde kullanıcıya çarpan bir nesnenin ya da vuran birinin vurma etkisini o noktada küçük, duruma göre can yakıcı fiziksel bir etkiye çeviren uyarıcılar olduğu gibi kullanıcının her tür beden hareketini hissedip sisteme ileterek etkileşim sağlayan algılayıcılarla da donatılmıştır. Bedeni saran bu kıyafetler şu an çoğunlukla özel polis ve askerî birliklerin eğitimlerinde kullanılıyor. Bu sistemler sayesinde herhangi bir vuruşun şiddeti, kullanıcının bedenindeki uygulama noktasına göre değerlendirilip ölümcül bir vuruş olup olmadığı kullanıcıya hissettirilir. Sanal yaralanma durumunda bedenin hangi bölgesinde nasıl bir aksaklık oluşturacağı bile bu simülasyonda bir veri olarak kullanılıyor. Örneğin bacağından vurulan kimsenin kolaylıkla yürüyememesi gibi etkiler kullanıcıya aktarılarak gerçeklik hissi üst seviyeye çıkartılmaktadır(Ferhat, 2016:732). Bunların dışında, kullanıcıya rüzgâr ve koku etkisi veren özel olarak tasarlanmış fanlar, sanal gerçeklik deneyimini güçlendirmek için kullanılmaktadır. Özellikle sanal gerçeklik içeriğine uyumlu olarak kontrollü biçimde yayılan kokular, kullanıcıya mekânın özel durumunu yaşatmaktadır. Örneğin, ormanda yürürken ormanın kendine özgü ağaç, çiçek ve çevresel kokusu ya da deniz kokusu kontrollü biçimde karıştırılarak yayılır. Koku hissini güçlendirmek için bazı sistemlerde farklı sekiz koku tüpünden elde edilen kombinasyonlar kullanılmaktadır (Ferhat, 2016:734). Sanal Platformlarda ; Sanal gerçeklik ortamlarının son dönemdeki en önemli ürünü, şüphesiz sanal gerçeklik koşu bantlarıdır (Omnidirectional treadmill=ODT). Klasik yürüyüş bantlarından farklı olarak kullanıcının her yönde yürütmesine hatta koşmasına olanak sağlayan bu sistemler yaşanan gerçeklik hissini en üst düzeye çıkartmaktadır. Kullanıcı bu bantın üzerinde, izlediği görüntülerin içine dalarak istediği yönde ilerleyebilir. Hareket hızı ve yönü gerçek zamanlı olarak kullanıcının hareketleri ve yönüyle uyumlu biçimde gerçekleştirilir. Sanal gerçeklik deneyimi yaşamak için bir kaynağa, içeriğe ihtiyacımız vardır. Bu içerik canlı bir olayın kullanıcıya nakledilmesi olduğu gibi yine gerçek bir olayın kaydedilerek sonradan sunulması da olabilir. Bunun dışında bilgisayarla üretilmiş sanal mekânlar, sesler ve kokular gibi her tür ortam olabilir. Bu ortamları tasarlayan kişilere “sanal gerçeklik mimarı” denir. Sanal gerçeklik mimarları, içerikle ilgi görselleri insanın kolay algılayabileceği biçimde gerçek dünyanın fizik kanunlarını ve insanın algı yanılsamaları sırasında ışık, renk, doku, perspektif gibi özellikleri kullanarak tasarlamaktadırlar.

2- Günümüzde Sanal Gerçeklik Uygulamaları ve Kullanım Alanları

Türkiye’nin önde gelen seramik üreticilerinden Kale Seramik, “Kale vizyonla dijital mağazacılık devrini başlatıyor,” sloganıyla banyo tasarlamaya yeni bir hizmet sunuyor. “Kale 360” uygulamasıyla sanal gerçeklik teknolojisi kullanılarak banyosunu değiştirmek isteyen müşterilerine yeni bir olanak veriyor. Sanal gerçeklik gözlükleriyle müşterilerin hayallerindeki banyoyu gözlerinin önüne getirerek banyo malzemelerini satın almadan önce incelemeleri sağlanmaktadır. İngiliz giyim firması Topshop, 2014 yılında Londra Moda Haftası etkinliğine katılmayan moda severler için bu deneyimi sanal olarak yaşatabilmeyi amaçlamış; moda haftasına katılmayanlara defile öncesini, defile anını ve sonrasını sanal gerçeklik ortamında yaşatmıştır. Londra Tate Modern’de gerçekleşen defile, sanal gerçeklik teknolojisiyle Oxford’daki mağazada katılımcılara aktarılmış. Podyum görüntüleri defileyi ön sıradan izleyen birinin oturduğu konumdan gerçek zamanlı olarak 360°lik küresel görüntü biçiminde sanal gerçeklik gözlüğü takan izleyicilere sunulmuş. Bu sanal gerçeklik uygulaması daha sonra “Yılın

Teknolojisi Ödülü”nü almıştır (Bingöl, 2008). Asker ve polis özel birliklerinin ihtiyaçları olan kondisyon, eğitim ve tatbikat gibi uygulamaya yönelik çalışmaları savaş, terör ve zorlu coğrafi şartları canlandırarak 740 sanal gerçeklik ortamında yapmaktalar. Bu sayede çok farklı senaryo ve ortamlara adapte olmaları kolaylaşırken gerçek olaylara yakın deneyimler yaşadıkları için gerçek hayattaki operasyonlarda çok daha az ölüm ve yaralanmayla karşılaşmaktadırlar. Sanal gerçeklik; Tıp alanında, elektronik, mekanik, optik ve bilgisayar teknolojilerinin yanında fizyoterapist ve insanın algılama sistemi üzerine çalışan nöroloji gibi çok çeşitli ve farklı disiplinlerdeki dalların birleştiği bir ana konu hâline gelmiştir(Ferhat, 2016:741).

Sonuç

Bizim atmosferimizden yoksun bir hiperuzamda kombinatuvar modellere benzeyen, sentetik bir şekilde üretilmiş gerçek, diğer adıyla hipergerçekliktir. Yapaylık, gerçekliğin yerine geçmiş durumdadır. İnsanın günümüz medyası sayesinde sanal gerçeklik ürünlerini birer simülakr olarak algılaması doğaldır. Gerçeklik algısının yitirilmesi, sanal gerçekliğin en tehlikeli yan etkisi olarak gündeme gelecektir(Ferhat,2016:745). Fiziksel ve dijital dünyanın arasındaki sınırların kalkarak ikisinin iç içe girdiği ortamı ifade eden “Fijital” (Phygital) terimi physical ve dijital kelimelerinden türetilmiş yeni bir kavramdır. Fijital yakın gelecekte sanal gerçeklikle birlikte en çok duyacağımız kavramlardan biri olacaktır. Sosyal ağların hızlı ve sınırsız bilgi yayımına imkan veren doğası, sanal gerçekliğin doğasında var olan tartışmalı bir duruma tepki göstermek Küresel dünyada tüm bu server’ı az sayıda bir grubun, seçkinin eline geçmesini engellemek istiyorsak bunun yolu da Veri mülkiyetini düzenlemekten geçecektir.

Kaynakça

Baudillard, Jean. (2014). “Simülakr ve Simülasyon” 7. Basım (Çev. Oğuz Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Ferhat, Savaş, ‘Dijital Medya Sayısı Dijital Dünyanın Ger Sayı 02Temmuz 2016 Cilt 01 çekliği, Gerçek Dünyanın Sanallığı Bir Dijital Medya Ürünü Olarak Sanal Gerçeklik’ Kademi yayınları.

Lanier, Jaron. Minsky, M. Fisher, S. & Druin, A. (1989). “Virtual Environments And Interactivity: Windows To The Future”. ACM Siggraph Computer Graphics 23(5): 7-18.

Orhan Özen, Sevil ve Karaman, M. Kemal (2011). “Eğitimde Gerçekliğe Yeni Bir Bakış: Harmanlanmış ve Genişletilmiş Gerçeklik”. <http://inet-tr.org.tr/inetconf16/bildiri/76.pdf>

Özata, C. (2019). "Samuel Beckett'in “Godot’yu Beklerken”İnde Baudrillard’ın Postmodern Hipergerçeklik Anlayışı", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 37, Denizli. s. 87-95

Özcan, Mehtap (2004) “Bilişsel Bilim Çerçevesinde Filmsel Anlatı ve Görsel Algılama” (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TDK Büyük Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi 12.01.2016.

Wells, H. G. (2013) “ Dünyaların Savaşı”(Çev. Ali Kaftan) İstanbul: İtaki Yayınları. Zizek, Slavoj (2004), The Reality of the Virtual Belgeselinden www.oculus.com/en-us/rift,

Zizek, Slavoj (2004), The Reality of the Virtual

<http://singularityhub.com/2016/02/23/the-near-future-of-vr-and-ar-what-you-need-to-know>

**TÜKETİCİ KREDİLERİ HACMİ İLE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI VE ENFLASYON İLİŞKİSİ
ÜZERİNE BİR ANALİZ**

**AN ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE VOLUME OF CONSUMER
LOANS AND THE CURRENT ACCOUNT DEFICIT AND INFLATION RATE**

Ahmet ŞENGÖNÜL

Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Prof.Dr., Sivas Cumhuriyet University

ORCID ID: 0000-0002-4999-1461

Esengül SALİHOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Asst.Prof.Dr., Sivas Cumhuriyet University

ORCID ID: 0000-0002-2005-1986

ÖZET

Tüketici kredilerinin tüketici talebinin artışına katkı sağlayarak ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemesi beklenir. Diğer taraftan tüketimdeki artış mal ve hizmet fiyatlarında artışa neden olabilmektedir. Tüketicinin ihtiyaçlarını karşılamak için ithal mal ve hizmetleri tercih etmesi ise cari işlemler açığını arttıran bir faktördür. Bu kapsamda enflasyondaki yükseliş piyasalardaki istikrara negatif yönde etki edebilir. Bununla birlikte talebin ithal mal ve hizmetlere yönelmesinin cari işlemler açığının büyümesini teşvik etmesi mümkündür. Bu çalışmada Türkiye’de tüketici kredilerinin son yıllardaki gelişimi incelenmiştir. İncelenen dönemde tüketici kredileri ile cari işlemler açığı ve enflasyon oranı arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığının araştırılması amaçlanmıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda 2010 yılı Mart dönemi ile 2022 yılı Haziran dönemi aralığında frekans sıklığı üç ay olan veri seti Toda ve Yamamoto tarafından 1995 yılında geliştirilen Toda Yamamoto nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Birim kök testi sonuçlarına göre, analize dahil edilen bağımlı değişken ile bağımsız değişkenlerin bir kısmı birinci fark düzeyinde durağanlaşırken, bağımsız değişkenlerin bir kısmı da seviyede durağanlaşmıştır. Değişkenlerin özelliklerinden hareketle nedensellik analizi için Toda Yamamoto Testi tercih edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre incelenen dönemde tüketici kredileri ile enflasyon ve cari işlemler açığının milli gelire oranı arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunduğu tahmin edilmiştir. Bununla birlikte Toda Yamamoto Nedensellik Testi tahmin sonuçlarına göre, cari işlemler açığından enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda tüketici kredileri hacmindeki değişimin cari işlemler açığını ve enflasyonu hem etkilediği hem de tüketici kredileri hacminin belirtilen bağımsız değişkenlerden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin döngüsel olduğunu göstermektedir. Politika yapıcıların tüketici kredileri hacmindeki değişimin cari işlemler açığı ve enflasyonla olan döngüsel nedensellik ilişkisini uygulayacakları politikalarda dikkate almaları önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Kredileri, Cari İşlemler Açığı, Enflasyon, Türkiye Bankacılık Sektörü, ARDL Testi.

ABSTRACT

Consumer loans positively affect economic growth by contributing to the increase in consumer demand. On the other hand, the increase in consumption may lead to an increase in the prices of goods and services. Consumers' preference for imported goods and services to meet their needs is a factor that increases the current account deficit. In this context, an increase in inflation may harm market stability. In addition, the demand for imported goods and services is expected to encourage the growth of the current account deficit. This study analyzes the development of consumer loans in

Turkey in recent years. The analyzed period is aimed at investigating the existence of a causality relationship between consumer loans, the current account deficit, and the inflation rate. For this purpose, the data set with a frequency of three months between March 2010 and June 2022 is analyzed using the Toda-Yamamoto causality test developed by Toda and Yamamoto in 1995. According to the unit root test results, the dependent variable and some of the independent variables included in the analysis are stationary at the first difference level, while some of the independent variables are stationary at the level. Based on the characteristics of the variables, the Toda Yamamoto Test was preferred for causality analysis. According to the results of the analysis, it is estimated that there is a reciprocal causality relationship between consumer loans and inflation and the ratio of the current account deficit to GDP in the analyzed period. However, according to the Toda Yamamoto Causality Test estimation results, a unidirectional causality relationship was found from the current account deficit to inflation. In line with the findings, it is concluded that the change in the volume of consumer loans affects both the current account deficit and inflation, and that the volume of consumer loans is affected by these independent variables. This shows that the causal relationship between the variables is circular. In their policies, policymakers should consider the circular causality relationship between changes in the volume of consumer loans, the current account deficit, and inflation.

Keywords: Consumer loans, Current account deficit, Inflation, Turkish banking sector, ARDL test.

1. GİRİŞ

Ekonomiler için büyümenin sürdürülebilirliği en temel amaçlardan biridir. Büyümenin sürdürülebilirliğinin ön koşulu olarak ekonomik istikrarın sağlanması gösterilmektedir. İstikrarın sağlanması ancak yatırım ve üretim mekanizmalarının sağlıklı çalışması ve beklentilerin iyileştirilmesiyle mümkün olabilir. Bu kapsamda tüketici kredileri tüketici talebinin artışına katkı sağlayarak ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyebilir. Diğer taraftan tüketimdeki artış mal ve hizmet fiyatlarında artışa da neden olabilmektedir. Tüketicinin ihtiyaçlarını karşılamak için ithal mal ve hizmetleri tercih etmesi ise cari işlemler açığını arttıran bir faktördür. Diğer bir ifadeyle tüketici talebinin ithal mal ve hizmetlere yönelmesinin cari işlemler açığının büyümesini teşvik etmesi mümkündür.

Uluslararası Para Fonu (IMF) (2009), Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de kredi hacminin GSYİH'ya oranı ile cari işlemler açığının GSYİH'ya oranı arasında bir ilişki tespit etmiştir. Dymski (2009) ise ABD'de ipotekli konut kredilerinin 2008 küresel kriz döneminde ekonomide önemli bir risk oluşturduğu ve cari işlemler açığını arttırdığını saptamıştır. Ganioglu (2013) ise hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kredi hacmi ile cari işlemler açığının finansal kriz risklerini arttırdığına dair tespitlerde bulunmuştur (Uslu, 2020:447). Bununla birlikte Edwards (2001) ve Uygur (2004) cari işlemler açığının GSYİH oranının kriz riskinin temel nedeni olmayabileceğini savunmuşlardır. Farklı ihtimallerden hareketle literatürde cari işlemler açığının temel nedenlerinin detaylı araştırılması ve ardından gerekli önlemlerin tespit edilmesi önerilmektedir (Uslu, 2020:443).

Ekonomilerin cari işlemler açığı dışında önemli bir sorunu da enflasyondur. Enflasyondaki yükseliş piyasalardaki istikrara negatif yönde etki edebilmektedir. Bu kaptamda talep ve arz arasındaki dengesizliklere bağlı olarak fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışlar toplumun ekonomik yapısı dışında sosyal yapısını da etkilemektedir. Geniş kapsamlı etkileri nedeniyle enflasyonun kabul edilebilir seviyelerde olması istikrarın tesisi için temel koşul olarak öngörülmektedir (Uysal, 2008:56).

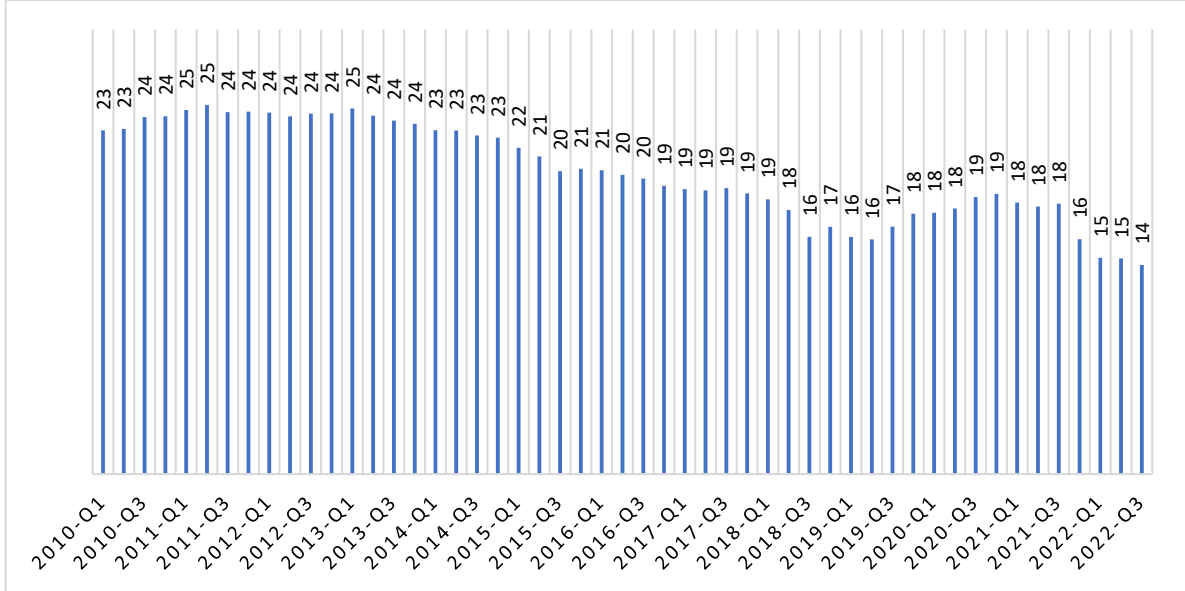
Bu çalışmada banka tüketici kredileri incelenmiş ve tüketici kredileri ile cari işlemler açığı ve enflasyon oranı arasındaki ilişkinin Türkiye düzeyinde araştırılması amaçlanmıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda 2010 yılından 2022 yılı Haziran ayı sonuna kadarki dönemde frekans sıklığı üç ay olan veri seti üzerinden inceleme yapılmıştır.

Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde literatür incelemesine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde veri seti ve ekonometrik metodoloji açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ampirik uygulamaya yer verilmiş ve sonuç bölümü ile çalışma sona ermiştir.

2. Türkiye’de Tüketici Kredilerinin Durumu

Gelişmekte olan piyasalardan biri olan Türkiye, nüfusu 2021 itibarıyla 84,7 milyon kişiden oluşmaktadır ve ülke nüfusun % 68’i çalışma çağındadır (TBB, 2021). Bu kapsamda dinamik ve genç bir nüfusa sahip olan Türkiye ekonomisinin büyüme çabası ile birlikte en önemli fon arzı kaynağı bankalar tarafından sağlanmaktadır. Türkiye’de tüketici kredilerinin toplam krediler içindeki payı 2010 yılının Mart ayında %23 iken zaman içinde dalgalı bir seyir izlemiş ve son yıllarda azalarak 2022 Eylül ayında %14 seviyelerine kadar gerilemiştir (BDDK, 2022).

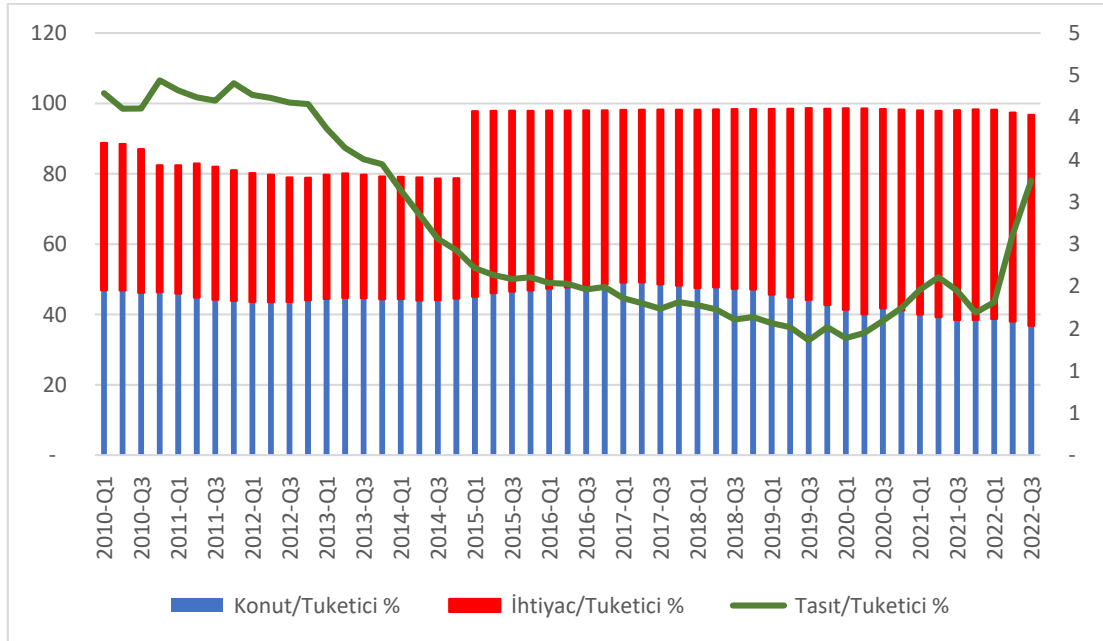
Grafik 1. Tüketici Kredisi/Toplam Kredi Oranı % (2010 Mart – 2022 Eylül Dönemi)

Kaynak: BDDK (2022)

Türkiye’de 2010 Mart ayı ile 2022 Eylül ayı aralığındaki dönemde konut kredileri ve ihtiyaç kredileri en büyük payları alırken taşıt kredilerinin toplam tüketici kredileri içindeki payı ise %5 seviyesini aşmamıştır (BDDK, 2022).

Grafik 2. Tüketici Kredilerinin Türlerine Göre Dağılımı % (2010 Mart-2022 Eylül)

Kaynak: BDDK (2022)

Tüketici kredileri hacminin yönetilmesi için otoriteler tarafından önlemler alınmaktadır. BDDK tarafından son dönemde alınan tedbirlerden bazıları bireysel kredi kartları ve ihtiyaç kredilerinin risk ağırlıklarının arttırılması, vade sınırlamaları, kredi taksit sayısında sınırlama şeklinde sıralanabilir (TBB, 2021:45-49).

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Ekonomilerin en önemli sorunlarından ikisi cari işlemler açığı ile enflasyondur. Bu sorunlar ile tüketici kredileri hacmi arasındaki ilişkileri hem tek ülke hem de ülke grupları düzeyinde inceleyen çalışmalar araştırılmıştır. Araştırmada tüketici kredileri ile cari açık ve enflasyon arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların toplam krediler ile ilgili çalışmalara oranla sınırlı seviyede kaldığı görülmüştür. Bu bağlamda literature katkı sağlama amacı taşıyan çalışmanın bu bölümünde konuyla ilgili literatürde ulaşılabilen çalışmaların bir kısmına yer verilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Cari Açık ve Enflasyonun Kredi Hacmi ile İlişkilerini İnceleyen Uygulamalı Çalışmalar

Yazar/lar	İncelenen Ülke/Ülkeler	Ekonometrik Yöntem	Bulgular
Akinboade and Makina (2010)	Güney Afrika	VAR	Banka kredileri enflasyona etki etmemiştir.
Telatar (2011)	Türkiye	Granger Nedensellik	Tüketici kredileri ve cari işlemler açığı arasında nedensellik ilişkisi vardır.
Moinescu (2012)	Avrupa Birliği	Pane Data	Tüketici kredilerinin enflasyon oranına artan bir etkisi bulunmaktadır.
Göçer vd. (2013)	Türkiye	Johansen Eşbütünleşme	Krediler ve cari işlemler açığı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.
Saçık ve Karabayır (2014)	Türkiye	Eşbütünleşme ve VECM	Cari açık ile tüketici kredileri arasında hem kısa hem de uzun dönemde iki yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Tiryaki (2014)	Türkiye	Granger Nedensellik	Enflasyon ve tüketici kredileri arasında nedensellik ilişkisi vardır.
Kılıç (2015)	Türkiye	Granger Nedensellik	Tüketici kredilerinden cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, kredi kartlarından cari açığa doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.
Korkmaz (2015)	10 Avrupa Ülkesi	Panel Data	Banka kredileri enflasyon oranını etkilememektedir.
Moral-Benito ve Roehn (2016)	31 ülke	Panel Data	Banka kredilerindeki artış cari açık problemine neden olmaktadır.
Akçayır ve Albeni (2016)	Türkiye	Sınır Testi Yaklaşımı	Krediler ve cari işlemler açığı arasında iki yönlü ilişki bulunmaktadır.
Yüksel ve Özşarı (2016)	Türkiye	Toda Yamamoto	Tüketici kredileri ile enflasyon ve cari işlemler açığı arasında nedensellik ilişkisi yoktur.
Dücan vd. (2016)	Türkiye	Granger nedensellik ve etki tepki	Tüketici kredilerinden cari işlemler açığına doğru pozitif yönde bir etkinin varlığı tahmin edilmiştir.
Bölükbaş (2019)	Türkiye	VAR ve Granger Nedensellik	Enflasyon ve kredilerden cari açığa tek yönlü nedensellik saptanmıştır. Enflasyon ve krediler arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Köroğlu (2019)	Türkiye	Granger Nedensellik Testi	Kredi hacminden cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Uslu (2020)	Türkiye	Toda Yamamoto Nedensellik	Toplam kredilerden cari açığa ve ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Nar (2020)	Türkiye	Granger Nedensellik Testi	TÜFE'den cari dengeye ve kredilere doğru tek yönlü nedensellik tespit etmiştir. Kredilerden cari dengeye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.
Yıldırım ve Demir (2021)	Türkiye	ARDL ve NARDL	TÜFE ile kredi kartı harcamaları arasında NARDL yöntemi sonuçlarına göre negatif ve anlamlı bir ilişki vardır.
Adımlı ve Telatar (2022)	Türkiye	VAR ve Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Bireysel krediler ile TÜFE arasında nedensellik ilişkisi saptanmamıştır.

Literatürde farklı ülke, dönem ve ekonometrik yöntemlerle yapılan çalışmaların birbiriyle benzerliklerinin yanı sıra birbirinden farklı sonuçlar da elde ettikleri görülmüştür. Literatür incelemesinin ardından çalışmanın veri seti ve metodoloji bölümüne geçilmiştir.

4. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

4.1. Veri Seti

Türkiye’de küresel kriz ertesindeki 2010 yılından sonraki yaklaşık 12 yıllık dönemde tüketici kredilerinin cari işlemler açığı ve enflasyon ile etkileşimi Türkiye düzeyinde araştırılmıştır.

Çalışmada 2010 yılının ilk çeyreği olan Ocak-Mart dönemi ile 2022 yılının ikinci çeyreği olan Nisan-Haziran dönemi aralığı üç aylık veri seti kullanılarak incelenmiştir. Veriler Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden (EVDS) temin edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin açıklamalar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler, Değişkenlerin Kodları ve Veri Kaynakları

Değişken Kodu	Değişken Açıklama	Veri Kaynağı
TUKET	Bireysel Kredi Hacmi – milyon TL (Konut, Taşıt ve İhtiyaç Kredi Toplamı) (logaritmali hali)	BDDK
CARI	Cari İşlemler Dengesinin Nominal GSYİH’ya oranı %	TCMB EVDS
ENF	Enflasyon (Özel Kapsamlı Tüketici Fiyat Endeksinin Logaritmali Halindeki Değişim (A-Mevsimlik ürünler hariç-2003=100 TUIK Yeni Seri)	TCMB EVDS

4.2. Ekonometrik Metodoloji

Ekonometrik analizde kullanılacak zaman serilerinin öncelikle durağanlık seviyelerinin tespit edilmesi önemlidir. Serilerin durağan olması şartını gerektiren analizlerin durağan olmayan serilere uygulanması hatalı sonuçlara ulaşılmasına sebep olabilmektedir. Bu kapsamda serilerin durağanlık seviyeleri tespit edilmelidir. Çalışmada serilerin durağanlık seviyesinin tespiti için Zivot-Andrews (1992) tek kırılmalı birim kök testinden yararlanılmıştır. Çalışmada yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testinin ve farklı seviyelerde durağanlığı dikkate alan nedensellik testinin kullanılmasıyla literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Durağanlık testine ilişkin sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur. Zivot-Andrews (1992) birim kök testinde kırılma tarihi bir kırılmalı ve içsel olarak belirlenmiştir. Zivot-Andrews (1992) geliştirdikleri birim kök testinde aşağıdaki 3 regresyon denklemlerini önermişlerdir :

Model A : $y_t = \mu^A + \alpha^A y_{t-1} + \beta^A t + \theta^A DU_t(\lambda) + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^A \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t$	(1)
Model B : $y_t = \mu^B + \alpha^B y_{t-1} + \beta^B t + \gamma^B DT_t^*(\lambda) + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^B \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t$	(2)
Model C: $y_t = \hat{\mu}^C + \hat{\alpha}^C y_{t-1} + \hat{\beta}^C t + \hat{\theta}^C DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\gamma}^C DT_t^*(\hat{\lambda}) + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^C \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t$	(3)

Modelde geçen kukla değişkenlere ilişkin detaylar ise şu şekildedir;

$$DU_t(\lambda) = \begin{cases} 1 & t > T\lambda \\ 0 & d.d. \end{cases} \quad \text{ve} \quad DT_t^*(\hat{\lambda}) = \begin{cases} t - TB & t > T\lambda \\ 0 & d.d. \end{cases} \quad (4)$$

Yukarıdaki modellerde $t=1,2,3,\dots,T$ zamanın, TB kırılma tarihinin, $\hat{\lambda}$ kırılma noktasının, DU_t sabitteki kırılmanın, DT_t^* eğimdeki kırılmanın sembolüdür. Model A sabitte kırılmayı, Model B yalnızca trendde kırılmayı, Model C ise hem sabitte hem de trendde kırılmayı dikkate almıştır (Çemrek ve Şeker, 2020:124).

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti amacıyla Toda ve Yamamoto tarafından 1995 yılında geliştirilen ve VAR modeli tahmininden yararlanılan nedensellik testi kullanılmıştır. Bu amaçla temel alınan model aşağıda sunulmuştur. Model 5'te "X" değişkeni için kurulan denklem gösterilmiştir. "Y" ve "Z" değişkenleri için eşanlı denklem sistemleri modellenebilir.

$$X_t = \partial_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{2i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \delta_{3i} Z_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Toda-Yamamoto (1995) testinde önce VAR modeli kurulmuş ardından modelin uygun gecikme uzunluğu (k) elde edilmektedir. İkinci adımda uygun gecikme uzunluğuna maksimum bütünleşme derecesi (d_{max}) eklenerek ($k+d_{max}$) seviyesinde yeni bir VAR modeli elde edilmektedir. VAR modelinden Seemingly Unrelated Regression (SUR) yöntemine geçildikten sonra her bir değişken için modifiye edilmiş WALD test istatistiği üzerinden değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi sınanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin tespiti için temel hipotez olan " $H_0 : \beta_{2i} = 0 \rightarrow Y$ 'den X 'e doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur" hipotezi sınanmıştır. Hesaplanan modifiye edilmiş WALD test istatistiğinde k serbestlik dereceli χ^2 tablo değerinden büyük ise H_0 hipotezi reddedilmektedir (Gazel, 2017:291-292). Bu durumda " $H_A : \beta_{2i} \neq 0 \rightarrow Y$ 'den X 'e doğru bir nedensellik ilişkisi vardır" alternatif hipotezi geçerlidir.

5. AMPİRİK UYGULAMA

Analizde değişkenlerin durağanlık seviyelerinin tespit edilmesi için değişkenlere ilişkin serilere tek yapısal kırılmalı Zivot-Andrews (1992) birim kök testi uygulanmıştır. Yapısal kırılma tarihinin içsel olarak belirlendiği birim kök testine ilişkin hipotezler şu şekildedir;

$H_0 : \delta = 0$ (Yapısal kırılma olmadan seri birim kök içermektedir)

$H_A : \delta < 0$ (Yapısal kırılmanın varlığı ile birlikte seri durağandır)

Tablo 3'te Zivot-Andrews (1992) yapısal kırılmalı birim kök testinin A ve C Modellerine ilişkin sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 3. Zivot Andrews (1992) Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Model A (Sabitte Kırılma)		Model C (Sabitte ve Trendde Kırılma)	
	Test İst.	Kırılma T.	Test İst.	Kırılma T.
TUKET	-3.138	2020Q2	-4.141	2018Q3
Δ TUKET	-5.957*	2019Q4	-6.273*	2019Q3
CARI	-4.803***	2014Q1	-5.980*	2015Q4
ENF	-3.103	2020Q2	-5.752*	2020Q2
	Model A	Model C		
Kritik Değer (%1)	-5.34	-5.57		
Kritik Değer (%5)	-4.93	-5.08		
Kritik Değer (%10)	-4.58	-4.82		

Not: *, ** sırasıyla %1, %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler bilgi kriterlerine göre belirlenen uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 3'te sunulan Zivot-Andrews (1992) bir kırılmalı birim kök testinde TUKET değişkeni birinci fark seviyesinde diğer bir deyişle I(1)'de durağanlaşmıştır. Model A'da düzey değerinde test istatistiği (-3.138), %10 anlamlılık düzeyinde kritik değerden (-4.58) mutlak değeri dikkate alındığından küçüktür ve H_0 reddedilemediğinden seri birim köklüdür. ve bağımsız değişkenler olan CARI ve ENF ise düzeyde yani I(0)'da durağanlaşmıştır. TUKET değişkeninin birinci fark seviyesinde test istatistiği (-5.957), %1 anlamlılık düzeyinde kritik değerden (-5.34) mutlak değeri dikkate alındığından büyüktür ve H_0 reddedilir. Alternatif hipoteze (H_A) göre seri yapısal kırılma ile birlikte durağandır. Sabitte ve trendde yapısal kırılmayı dikkate alan Model C'ye göre TUKET değişkeninin düzey değerinin test istatistiği (-4.14), mutlak değerce kritik değerden (-4.82) %10 anlamlılık düzeyinde küçüktür ve H_0 reddedilemediğinden seri birim köklüdür. Bununla birlikte TUKET değişkeninin birinci fark seviyesindeki test istatistiği (-6.273), %1 anlamlılık seviyesinde kritik değerden (-5.57) büyüktür ve H_0 reddedilir. Bu durumda alternatif hipoteze (H_A) göre seri yapısal kırılma ile birlikte durağandır.

ENF değişkeni düzeyde diğer bir deyişle I(0) seviyesinde durağandır. Model A'da düzey değerinde test istatistiği (-4.803), %10 anlamlılık düzeyinde kritik değerden (-4.58) mutlak değeri dikkate alındığında küçüktür ve H_0 reddedilemez. Sabitte ve trendde yapısal kırılmayı dikkate alan Model C'ye göre ENF değişkeninin düzey değerinin test istatistiği (-5.752), mutlak değerce kritik değerden (-5.57) %1 anlamlılık düzeyinde büyüktür ve H_0 reddedilir. Bu durumda alternatif hipoteze (H_A) göre seri yapısal kırılma ile birlikte durağandır.

CARI değişkeni düzeyde diğer bir deyişle I(0) seviyesinde durağandır. Model A'da düzey değerinde test istatistiği (-3.103), %10 anlamlılık düzeyinde kritik değerden (-4.58) mutlak değeri dikkate alındığından büyüktür ve H_0 reddedilir. Alternatif hipoteze (H_A) göre seri yapısal kırılma ile birlikte durağandır. Sabitte ve trendde yapısal kırılmayı dikkate alan Model C'ye göre CARI değişkeninin düzey değerinin test istatistiği (-5.98), mutlak değerce kritik değerden (-5.57) %1 anlamlılık düzeyinde büyüktür ve H_0 reddedilir. Bu durumda alternatif hipoteze (H_A) göre seri yapısal kırılma ile birlikte durağandır.

Bağımlı değişkenin I(1)'de ve bağımsız değişkenlerin ise I(0)'da durağanlaşması nedeniyle, düzey ve birinci farklarında durağanlaşan serilerin nedensellik analizinin yapılmasına olanak sunduğundan Toda Yamamoto nedensellik testi tercih edilmiştir. Analize serilerin gecikme uzunluğunun tespiti ile devam edilmiştir. Bu amaçla ilk adımda veri setiyle VAR modeli oluşturulmuş ve uygun gecikme uzunlukları (k) tespit edilmiştir. Tablo 4'te VAR modeli üzerinden elde edilen gecikme uzunlukları sunulmuştur.

Tablo 4. Uygun Gecikme Uzunluklarının Tespiti

Gecikme Sayısı	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	2.30e-10	-13.67991	-13.55947	-13.63501
1	294.4993	2.61e-13	-20.46282	-19.98104*	-20.28322
2	28.45766*	1.85e-13*	-20.81171*	-19.96860	-20.49740*
3	10.07295	2.10e-13	-20.69950	-19.49506	-20.25050
4	15.68413	1.98e-13	-20.78963	-19.22386	-20.20593

* Uygun gecikme uzunluğunu sembolize etmektedir.

(Her bilgi kriteri için %5 anlamlılık seviyesinde sonuçlar gösterilmektedir.

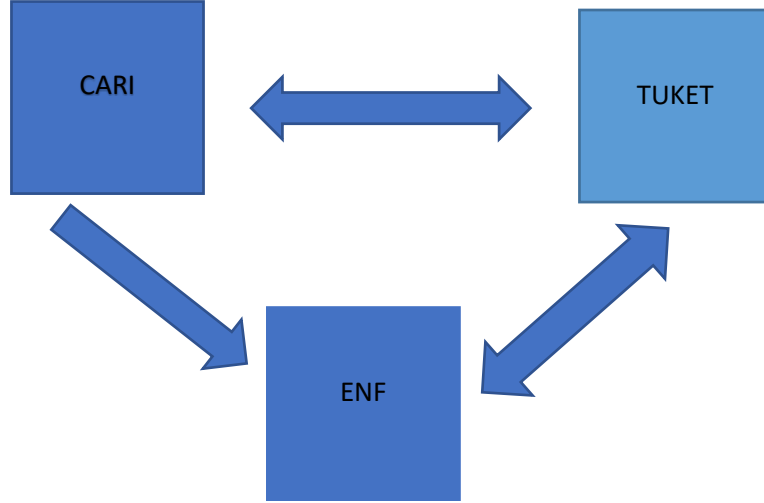
LR sequential modified LR test statistic; FPE Final prediction error; AIC Akaike information criterion; SC Schwarz information criterion; HQ: Hannan-Quinn information criterion

Gecikme uzunlukları içinden en uygun olanı tespit etmek amacıyla Tablo 4'te sunulan bilgi kriterleri değerlendirilmiş ve bilgi kriterlerinden LR, FPE, AIC, HQ'ya göre seriye ilişkin en uygun gecikme uzunluğu (k=2) olarak tespit edilmiştir. Toda Yamamoto nedensellik testinin uygulanabilmesi için standart VAR modeli "k" ile maksimum bütünleşme mertebesi (dmax=1) toplanmıştır. "k+dmax=3" gecikme uzunluğu ile VAR modeli kurulmuştur. Eviews'te kurulan VAR modeli üzerinden Seemingly Unrelated Regression (SUR) yöntemine geçilmiş ve her değişken modifiye(M) WALD testi kullanılarak sınanmıştır. MWALD testi sonuçlarından elde edilen X^2 test istatistikleri diğer bir ifadeyle Toda Yamamoto nedensellik testi sonuçları Tablo 5'te raporlanmıştır.

Tablo 5. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik Yönü	MWALD (X^2) Test İstatistiği	Genişletilmiş gecikme uzunluğu (df)	Sonuç
CARI → TUKET	11.32549*	3	Ho red. Nedensellik var
TUKET → CARI	12.76529*	3	Ho red. Nedensellik var
ENF → TUKET	16.07006*	3	Ho red. Nedensellik var
TUKET → ENF	16.42456*	3	Ho red. Nedensellik var
ENF → CARI	4.070743	3	Ho reddedilemez. Nedensellik yoktur
CARI → ENF	9.018630*	3	Ho red. Nedensellik var
Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyelerini ifade etmektedir, k=3 serbestlik derecesinde tablo değerleri (%1, %5 ve %10 için sırasıyla 11.3449, 7.81473, 6.25139). Uygun gecikme uzunluğu (k) seviyesindeki tablo değeri "kikareters (olasılık; serbestlik derecesi)" formülüyle hesaplanmıştır.			

Tablo 5'te sunulan " X^2 " değerleri kritik tablo değerlerinden küçükse " H_0 : Seriler arasında nedensellik yoktur" hipotezi reddedilmiştir. Bu durumda seriler arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. " X^2 " tablo değerinden büyükse H_0 hipotezi reddedilerek H_A : "Seriler arasında nedensellik ilişkisi vardır" alternatif hipotezi kabul edilmiştir.

Şekil 1. Tüketici Kredileri ile Cari İşlem Açığı ve Enflasyon İlişkisi

Toda Yamamoto Nedensellik testi sonuçlarına göre, incelenen dönemde tüketici kredileri ile enflasyon ve cari açığın milli gelire oranı arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunmaktadır (Şekil 1). Elde edilen bulguyla uyumlu olarak değişkenler arasında ilişki tespit eden çalışmalar arasında Moinescu (2012), Tiryaki (2014), Telatar (2011), Göçer vd. (2013), Saçık ve Karabayır (2014), Moral-Benito ve Roehn (2016), Akçayır ve Albeni (2016) bulunmaktadır. Bununla birlikte değişkenler arasında ilişki tespit edemeyen çalışmalara örnek olarak Akinboade ve Makina (2010), Korkmaz (2015), Yüksel ve Özşarı (2016), Adımlı ve Telatar (2022) gösterilebilir.

5. Sonuç ve Genel Değerlendirme

Çalışmada tüketici kredileri ile cari işlemler açığı ve enflasyon oranı arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı 2010 yılı ile 2022 yılı Haziran ayı arasındaki dönemde üç aylık frekans sıklığında olan veri seti üzerinden Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre incelenen dönemde tüketici kredileri ile enflasyon ve cari işlemler açığının milli gelire oranı arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunduğu tahmin edilmiştir. Bununla birlikte Toda Yamamoto Nedensellik Testi tahmin sonuçlarına göre, cari işlemler açığından enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda tüketici kredileri hacmindeki değişimin cari işlemler açığını ve enflasyonu hem etkilediği hem de tüketici kredileri hacminin belirtilen bağımsız değişkenlerden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin döngüsel olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda politika yapıcıların tüketici kredileri hacmindeki değişimin cari işlemler açığı ve enflasyonla olan döngüsel nedensellik ilişkisini uygulayacakları politikalarda dikkate almaları politika hedeflerine ulaşılabilmesi için önemlidir. Bundan sonraki araştırmalarda tüketici kredilerinin türleri bazında ve çoklu ülkeler düzeyinde farklı ekonometrik yöntemlerin kullanıldığı analizlerle literatüre katkı sağlanması mümkündür.

Kaynakça

Adımlı, T. & Telatar, O. M. (2022). Bireysel Kredi Türlerinin Tüketici Fiyat Endeksine Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 14 (26), 1-17. DOI: 10.14784/marufacd.1055176

Akçayır, Ö. & Albeni, M. (2016). Türkiye’de Kredi Genişlemesinin Cari Açığa Etkisi: Sınır Testi Yaklaşımı . *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 557-583. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ckuiibfd/issue/32906/365602?publisher=karatekin?publisher=karatekin>

Akinboade, O. A., & Makina, D. (2010). Econometric Analysis of Bank Lending and Business Cycles in South Africa. *Applied Economics*, 42(29), 3803-3811. doi:10.1080/00036840802360138

- Bölükbaş, M. (2019). Türkiye’de Enflasyon Cari Açık ve Bankacılık Sektörü Kredileri: 2006-2018 Dönemi İçin Bir İnceleme. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(2), 77-92. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ssrj/issue/45017/539932>
- Çemrek, F. & Şeker, T. (2020). Türkiye’de Kadın İşsizlik Oranlarının Yapısal Kırımlı Birim Kök Testleri İle İncelenmesi . *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20th International Symposium on Econometrics, Operations Research and Statistics EYI 2020 Special Issue, 117-132. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ahbvuibfd/issue/55755/705945>
- Dücan, E., Polat, M. A., Balcıoğlu, E (2016). Tüketim Toplumu Örneği Olarak Türkiye’nin Cari Açık ve Tüketici Kredileri İlişkisi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 4(1), 161-188. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sevad/issue/53380/709708>
- Dymski, G. A. (2009). Why The Subprime Crisis is Different: A Minskyian Approach. *Cambridge Journal of Economics*, 34(2), 239-255. <https://doi.org/10.1093/cje/bep054>
- Edwards, S. (2001). Does The Current Account Matter? *NBER Working Paper*, No: 8275. Retrieved from <https://www.nber.org/system/files/chapters/c10633/c10633.pdf>
- Ganioğlu, A. (2013). Rapid Credit Growth and Current Account Deficit as the Leading Determinants of Financial Crises Economics. *The Open Access, Open-Assessment E-Journal, Discussion Paper*, No: 35. Retrieved from <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/76807/1/751411159.pdf>
- Gazel, S. (2017). BİST Sınai Endeksi ile çeşitli metaller arasındaki ilişki: Toda-Yamamoto nedensellik testi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(52), 287-299. <https://doi.org/10.16992/ASOS.12637>
- Göçer, İ., Mercan, M. ve Peker, O. (2013). Kredi Hacmi Artisinin Cari Açığa Etkisi: Çoklu Yapısal Kırımlı Eşbütünleşme Analizi. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal* , 0(18) , 1-17 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuekois/issue/8996/112130>
- IMF (2009). Lessons for Monetary Policy From Asset Price Fluctuation. Chapter 3 in *World Economic Outlook*, October.
- Kılıç, C. (2015). Tüketici Kredileri ve Cari Açık Arasındaki İlişki: Turkey Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), 407-420.
- Korkmaz, S. (2015). Impact of Bank Credits on Economic Growth and Inflation. *Journal of Applied Finance & Banking*, 5(1), 57-69.
- Köroğlu, E. (2018). Kredi Genişlemesinin Cari Açığa Etkisi: Türkiye Örneği. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 3(3), 175-193. DOI: 10.25229/beta.441733
- Moinescu, B. G. (2012). Credit Flow, Output Gap and Inflation: Nominal Convergence Challenges for the EU New Member States. *Journal of Applied Quantitative Methods*, 7(4), 1-10.
- Moral-Benito, E., & Roehn, O. (2016). The Impact of Financial Regulation on Current Account Balances. *European Economic Review*, 81, 148-166. doi:10.1016/j.eurocorev.2015.07.005
- Nar, M. (2020). Bireysel krediler ile enflasyon ve cari işlemler açığı arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Turkish Studies*, 15(7), 3009-3024. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.45493>.
- Saçık, S. Y. ve E. Karaçayır (2014). Küresel Kriz Sonrasında Cari Açık ve Kredi Hacmi Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, *International Conference On Eurasian Economies, Skopje–Macedonia*, 507-514. <https://www.avekon.org/papers/1091.pdf>
- TBB (2021). Bankalarımız 2021, sf.14. https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistiki_raporlar/ekler/3817/Bankalarimiz_2021.pdf
- Telatar, E. (2011). Türkiye’de Cari Açık Belirleyicileri ve Cari Açık-Krediler İlişkisi. *Bankacılar Dergisi*, 78, 22-34.
- Tiryaki, G. (2014). Turkey’de Bireysel Kredilerin Ekonomik Büyüme ve Cari Açık ile İlişkisi. *Bankacılar Dergisi*, 91, 55-74.

- Uslu, H. (2020). Türkiye’de Kredi Genişlemesinin Cari Açık Üzerindeki Etkileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Maliye ve Finans Yazıları*, (114), 441-482. DOI: 10.33203/mfy.659435
- Uygur, E. (2004). Cari Açık Tartışmaları. *İktisat, İşletme ve Finans*, 19(222), 5-20. DOI: 10.3848/iif.2004.222.5540
- Uysal, D. & Erdoğan, S. (2003). Enflasyon ile İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki ve Türkiye Örneği (1980-2002). *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 35-47. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/issue/28437/302918>
- Yıldırım, M. & Demir, H. U. (2021). Kredi Kartı Harcamalarını Etkileyen Makroekonomik Faktörler ve COVID-19 Pandemi Dönemi Üzerine Bir İnceleme . *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi* , 6 (1) , 159-180 . DOI: 10.30784/epfad.830559
- Yüksel, S., & Özsarı, M. (2016). Impact of Consumer Loans on Inflation and Current Account Deficit: A Toda Yamamoto Causality Test for Turkey. *World Journal of Applied Economics*, 2(2), 3-14. <https://doi.org/10.22440/wjae.2.2.1>

**EVALUATION OF THE IMPORTANCE OF ENTERPRISE RESOURCE PLANNING ON
BUSINESS PERFORMANCE AND SUSTAINABILITY**

Ayşenur ERDİL

Istanbul Medeniyet University, Faculty of Political Sciences, Department of Business, Istanbul, Turkey

ORCID ID: 0000-0002-6413-7482

ABSTRACT

Many businesses around the world need Enterprise Resource Planning (ERP) software to provide solutions to their different goals. With the development of technology, competition between businesses is increasing. In the developing competitive environment, companies must find a way to use their resources efficiently and effectively. ERP, one of the information technology systems that enables the efficient organization of the necessary resources to provide goods and services is used. In addition, these softwares have been started to be used by businesses in order to adapt to the rapidly advancing environment and processes of this competitive environment in developing information technologies. ERP is a system that integrates all stages of production and operation management processes used by businesses in different sectors and of various scales. Today, different variations of these package programs are used all over the world. This diversity is caused by the manufacturing companies as well as the different accounting processes carried out around the world. Enterprise resource planning are systems developed to reveal the strengths of the business in order to increase the performance of the processing. It aims to improve all parts of the business and to achieve harmony between each other. It is a system developed to combine and use the resources provided for all parts of the business in the most effective way. The database created will help when a problem is encountered during the process or when a new product is desired to be created. Within the scope of the research, firstly, a general examination of ERP and then national and international ERP application examples and its importance in the decision-making process in management are presented. Evaluations are made on various criteria and factors through the case study, and suggestions are presented.

Keywords: Enterprise Resource Planning, Management, Operation, Performance, Sustainability.

1. INTRODUCTION

Enterprise Resource Planning (ERP) is the systems used by enterprises in different sectors and of various scales, in which stock control, production and supply management, accounting processes are integrated. It aims to improve all parts of the business and to achieve harmony between each other. It is a system developed to combine and use the resources provided for all parts of the business in the most effective way. Enterprise Resource Planning is an efficient application that provides information flow between parties by keeping data related to many functions of the business together. The development of the ERP package took years and over time, new solutions were presented for the needs of the enterprises. Today, different variations of these package programs are used all over the world. This diversity is caused by the manufacturing companies as well as the different accounting processes carried out around the world (Ustasüleyman and Perçin, 2010; Chen, 2001; O'leary, 2000; O'leary, 2000).

Many businesses want to incorporate Enterprise Resource Planning. There are some points that you should have and pay attention to as a priority. The business must adapt to its purpose and objectives. The business must adapt to the organizational structure. Employees need to adapt to change. Some of its features are as follows: It is open-source software that can make changes according to the needs of the company. It is based on its ability to adapt to all sectors. It is an application that allows us to see an overview showing all processes. It helps speed up the decision-making process. It can offer different solutions for different business processes. Customizable; Different solutions can be offered to different sectors and tries to minimize the risk for businesses. It helps to establish the right coordination within the institution. Provides improvement in financial situation Provides convenience in obtaining

information. Provides positive feedback on satisfaction levels in customer relations and helps to ensure on-time delivery in parallel (Karabaş et al., 2017; Ustasüleyman and Perçin, 2010; Chen, 2001; O'leary, 2000).

Expectations and needs are increasing day by day in the developing and changing competition system. As time progressed, the effect of the development of the system and the added innovations were not enough. No matter how much the system has been developed, solution proposals have begun to fail to meet the needs because many business functions are missing. The need for an integrated system with all functions is evident in this big market, which is globalizing and where there is fierce competition (Kitsantas et al., 2020; Ustasüleyman and Perçin, 2010; Chen, 2001; O'leary, 2000;).

2. LITERATURE REVIEW

Enterprise Resource Planning (ERP) is a computer application package that meets the information needs of the business in many ways. (Davenport, 2000). ERP systems provide particular benefits in this new corporate climate by lowering operational costs, reducing cycle times, and (perhaps) increasing customer satisfaction. The goal of this review is to investigate, through an empirical examination of 26 firms, the fundamental motivations why businesses opt to convert from traditional information management (IS) to ERP platforms, as well as the changes that occur, notably in the financial accounts. The goal is not only to comprehend the differences and positives of using ERP systems vs traditional IS, and though also to choose the best path ahead in future Enterprise application software (Spathis, and Constantinides, 2004). According to the examination and evaluation of peer reviewed literature and specialized resources, a successful incorporation of ERP and ABC reduces operating costs, increases profitability, and optimizes corporate operations by providing more advanced accounting information for strategic decisions. Nonetheless, the practical ramifications of implementing ABC under ERP might be quite difficult, since it demands a large number of internal resources, employee dedication, and top leadership. This research research attempts to analyze the situational elements influencing and driving ABC's ERP system deployment success and organizational effectiveness.

In today's quickly developing business environment, the majority of developing corporations and enterprises are shifting to Enterprise Resource Planning (ERP) platforms to combine their cross-functional corporate operations. An ERP system offers more and sufficient understanding, which could result in cost savings and improved management effectiveness. It combines and simplifies most business operations and communicates insights in real time across the Corporation (Kitsantas et al., 2020; Krumwiede and Jordan, 2000). Companies are more tempted to implement integrated and comprehensive systems. The intense interest in ERP technologies arises from the potential of such platforms including both major corporations and small and medium-sized businesses. This research focuses on the success factors and the benefits of implementing this technology. To resolve these concerns, a thorough literature review was conducted in order to develop a primary research model for Perceived performance assessment and to present a perspective for IT infrastructures and integrating. The model, as proposed and used in the environment of the Kingdom of Saudi Arabia (KSA), investigates in a methodical manner the relationship connecting the ERP acceptance drivers, the consequences of the ERP system phase transition, and the projected consequences on performance management (Abdel-Haq et al., 2018).

The focus of this research is to describe the advantages of ERP installation for Malaysian small and medium-sized businesses (SMEs). There are two major groups examined: tangible and immaterial. This research could assist additional SMEs in poor nations with ERP deployment. This study is limited to Malaysian small and medium-sized businesses that are deploying ERP systems. This study's data was collected using a mix of a surveying questionnaire and telephone conversations with management, chief knowledge officers (CIOs), directors, and ERP professionals. The literature study offers a powerful look at ERP systems and SMEs in Malaysia, as well as success and failure aspects of ERP installation in previous research, and concludes with regard to the benefits of ERP adoption. By openly looking at benefits in big organizations, it is possible to draw assessment on SMEs; therefore, the study makes an attempt to analyze advantages from the perspective of Shang and Seddon and derive the greater extent of advantages in SMEs. Considering limited resources including a limited number of consumers,

marketing in a number of different industries, financing, management, and people, SMEs have the challenge of maintaining a smooth adaptable structure (Kale et al., 2010; Mirbagheri and Khajavi, 2013).

An ERP system may give a company with an IT-based chance to compete through aiding in the formation of customer service relationships and fostering corporate development, development, and difference. The goal of this report is to determine if Erp solutions increase organizational overall performance and change methods and techniques. Furthermore, the position of accounting professionals has been investigated to see whether they are obtaining new positions throughout the firm and whether their job content has significantly transformed of ERP deployment (Vakilifard et al., 2013). To achieve the optimum interconnected solutions, businesses can use a number of tools and computing infrastructure such as the Internet and international data crossing points (EDI). The study addresses this topic by focusing on the incorporation and execution of Enterprise Resource Planning programs in international enterprises (Jirava and Toseafa, 2017). The research experimentally investigates ERP in these businesses in order to give perspective into numerous elements that companies may use to assess how they manage their Enterprise applications (Jones and Young, 2006). This article investigates the utility of ERP processes in the corporate environment and employs an indirect measurement to back up its results. Six important determinants of manager contentment with ERP systems are perceived usefulness, reliability and ease of use, budgetary enhancements, process optimization, service quality, and relative advantage. While all factors were statistically related with contentment excluding improvement of the economic, results showed that operating adjustments and information quality had a greater effect on satisfaction when processed jointly (Abu-Shanab and Saleh, 2014).

ERP Softwares: Businesses need ERP software packages in order to optimize their earnings and control them correctly, and to provide solutions for different business objectives. In this context, large companies take place and hold the majority of the market. For example, SAP, Oracle, J.D. Edwards, People Soft and Baan, CANIAS ERP (IAS: Industrial Application Software, Logo, Oracle - PeopleSoft, Oracle e-Business Suite, JD Edwards EnterpriseOne, INFOR - INFOR ERP LN (new version Baan), Microsoft - Microsoft Dynamics, IFS - IFS Applications can be given. The software helps managers make decisions. It provides efficiency and savings for businesses. It not only stores many data in the database, but also provides great benefits in managing businesses in the light of this data (Best ERP Systems, 2022; Compare The Best ERP Software, 2022; Logo, 2020; Pezek, 2018).

3. DATA AND METHODOLOGY

The white goods manufacturing company to be examined started to use the ERP software in 2019. The Performance Criteria-factors data before and after 2019 is compared and evaluated. It has a manufacturing area and this company has a vision, mission and prestige as a white good manufacturing company and has many product types in fence manufacturing-production. It operates in the Marmara Region.

An evaluation was made on the criteria-factors that this enterprise, which has switched to the ERP system, was successful (see Table 1; this table is modified from the literature, Erp Performans Kriterleri, 2022; Karabaş et al., 2017; SAP R/3 , 2013; Yegül and Toklu, 2010; Özer and Akça, 2007; Hunton et al., 2003).

Table 1. Comparison of Performance Criteria- factors on ERP System

Factors-Activities	Before Using Enterprise Resource Planning Application (approximately minutes-observed forecasting)	After Using Enterprise Resource Planning Application (approximately minutes--observed forecasting)	Efficacy, Achievement	Improvement Phase(percentage)
Capacity Plan, control the Removal of repetitive operations	120	25	95	79
Stock Management via Material/Spare Parts Purchasing	150	20	130	87
Focusing on business processes of manufacturing process for Quality improvement	170	35	135	79
Order proposal creation, Master Manufacturing Plan preparation	90	15	75	83
Searching and Finding Materials in the Stock	50	10	40	80
Production Route, Reduction in cycle time(a process)	145	15	130	90
Integration of resources and one-stop control	150	6	144	96
Production Planning, Instant stock view and amount to be loaded during the cycle time of production	80	8	72	90
Manufacturing Area Management, Product cost extraction	170	5	165	97
Worker overtime calculation	150	10	140	93
Create a Bill of Materials, Billing time to customers	50	2	48	96
Sales Plan, Salary calculation and Payroll Printing process, Calculation of costs of processes and products quickly and accurately	160	30	130	81
More efficient management of resources -Management, Administrative Planning	170	15	155	91
Activation of Planning and Decision-Making processes	140	15	125	89
Strengthens and supports external links, Supports partnerships	120	5	115	96
Administrative Reporting -Distribution Planning	120	5	115	96
Calculation of costs of processes and products quickly and accurately	120	5	115	96
Consolidated Budget Reporting, Reduction in costs	55	5	50	91

The enterprise used simple-basic programs and traditional methods until 2019. Since the business developed very quickly, the programs it used were starting to become inadequate. With the previously used programs, all functions of the enterprise could not be answered, at the same time, problems were occurring in the follow-up of business processes and workflows. The main goal of the company's transition to the integrated system package was to eliminate the problems in the distribution, retention and accounting of products. In order to eliminate these problems, The enterprise completed the transition

to the SAP program in 2019. The version which this business has used is the last version of SAP package (ERP). Thanks to the system, it becomes easier to manage all the functions below from the integrated system.

4. RESULTS

After using the application, it has been observed that many business processes in the enterprise occur faster than before. This means great improvements in time loss. Clear improvements were observed in approximately forecasting much more ninety percentage of the determined factors. While the least improvement was seen in accounting calculations, it was revealed that the best improvements were in the field of managerial reporting. While the least improvement was seen in accounting calculations, it was revealed that the best improvements were in the field of managerial reporting (see Table 1). The white good manufacturer- company has experienced improvements in terms of cost and has gained new technological features. The productivity and efficacy of the enterprise has increased significantly. These new features which the enterprise has gained, help the company in global competition. The new system both facilitated management and facilitated keeping many different data together. Faced with the danger of lagging behind its competitors, the business caught the opportunity to grow. It has become easier to produce more as a result of regular stock follow-up and operation and elimination of time loss. After the transition to the ERP program, product planning, purchasing materials, managing stocks, communicating with suppliers, monitoring sales and orders, controlling financial affairs and stock-warehouse management have become easier. Apart from this, it also helped to reduce the workload of the employees. Noticeable changes have occurred in employee productivity and motivation. Considering all these productivity increases and performance improvements, the enterprise supported to supply the existence of a sustainable management and sustainable development. As the products in stock are easily seen through the system, the provision of supplies to customers and the development of these activities have accelerated. It has been ensured that the correct stock control is carried out, the field is less costly, and the materials of the products are seen in order with their quantities.

5. CONCLUSIONS

Enterprise Resource Planning (ERP) strives to gather all the activities of the in-house departments and the enterprise, which are among the purposes of ERP, under one roof. Although it differs in different areas, it is not easy for the company to gather together in this system. However, the positive effects are many at a level that cannot be ignored. Besides all these, companies should conduct research and determine whether they can adapt to the system. The biggest impact on this process should come from the top management. Employees will pay more attention to their departments by not spending too much time on their time-consuming classic responsibilities thanks to ERP.

In order to achieve their goals, companies should use the opportunities they have in the most beneficial way, keep up with the development of technology and harmonize their systems with technology according to their own goals. Thus, it will be much easier to achieve the intended benefits. ERP is one of the investments with extremely high prices. These costs should be taken into consideration before making an investment and act accordingly.

If businesses do not want to stay behind in the competition in today's conditions, they definitely have to adapt to the era. Adapting to the era for a business also necessitates cognitive development. One of the consequences of this obligation is ERP software system packages. ERP software programs will help prevent losses, delays and disruptions that will keep them behind the competition. In addition to its generally known advantages, it also provides different advantages from sector to sector or company to company.

When comparing before and after ERP software programs for companies, significant improvements are experienced in most of the performance criteria. Business processes and lengths are reduced, information is transferred quickly, financial management and stock management are facilitated, thus increasing efficiency and quality.

REFERENCES

- Abdel-Haq, M.S.A., Chatti, H. and Asfoura, E. (2018), Investigating the Success and the Advantages of Using ERP System in KSA Context, *Journal of Engineering, Technology and Applied Science Research*, 8(6), 3631–3639.
- Abu-Shanab, E. A. and Saleh, Z. (2014). Contributions of ERP systems in Jordan. *International Journal of Business Information Systems*, 15(2), 244-260.
- Best ERP Systems, <https://www.g2.com/categories/erp-systems> (Access Date: 10.11.2022)
- Chen, I.J. (2001). Planning for ERP systems: Analysis and future trend, *Business Process Management Journal*, 7(5), 374-386.
- Compare the Best ERP Software, <https://www.quicksprout.com/best-erp-software/> (Access Date: 10.11.2022).
- Davenport, T.H., (2000), *Mission Critical: Realizing The Promise of Enterprise Systems*, Harvard Business School Press, Boston MA, 335 p.
- Erp Performans Kriterleri, <https://www.temelteknoloji.com.tr/erp-performans-kriterleri/> (Access Date: 10.11.2022).
- Hunton, J. E., Lippincott, B. and Reck, J. L. (2003). Enterprise resource planning systems: comparing firm performance of adopters and nonadopters, *International Journal of Accounting Information Systems*, 4(3), 165-184
- Jirava, P. and Toseafa, E. (2017), "An Illustrative Case Study of the Integration of Enterprise Resource Planning System ", *Journal of Enterprise Resource Planning Studies*, Vol. 2017 (2017), Article ID 176215, DOI: 10.5171/2017.176215
- Jones, M.C. and Young, R. (2006), "ERP usage in practice: an empirical investigation", *Information Resources Management Journal*, Vol. 19 No. 1, pp. 23-42
- Kale, P.T., Banwait, S.S. and Laroia, S.C. (2010), "Performance evaluation of ERP implementation in Indian SMEs", *Journal of Manufacturing Technology Management*, 21(6), 758-780. <https://doi.org/10.1108/17410381011064030>
- Karabaş, S., Uysal, D. and Karkacier, O.(2017). Kurumsal Kaynak Planlamasının İşletme Performansı Üzerine Etkisi: Bir Alan Araştırması, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 129-145.
- Krumwiede, K. R. and Jordan, W. G. (2000). Reaping the promise of enterprise resource systems. *Strategic Finance* (October), 49-52.
- Kitsantas, T., Vazakidis, A. and Stefanou, C. (2020). Integrating Activity Based Costing (ABC) with Enterprise Resource Planning (ERP) for Effective Management: A Literature Review. *Technium: Romanian Journal of Applied Sciences and Technology*, 2(7), 160–178. <https://doi.org/10.47577/technium.v2i7.1882>
- Logo. (2020). LOGO Netsis 3 Entegre. LOGO: <https://www.logo.com.tr/urun/logo-netsis-3-entegre>
- Mirbagheri, F. A. and Khajavi, G. (2013), Impact of ERP Implementation at Malaysian SMES: Analysis of Five Dimensions Benefit. *International Journal of Enterprise Computing and Business Systems*, 2, (1), 2230-8849
- O’leary, D. (2000). *Enterprise Resource Planning Systems: Systems, Life Cycle, Electronic Commerce, and Risk*, Cambridge University Press, Cambridge, MA.
- Özer, G. and Akça, Y. (2007). Yenilikçi Özelliklerin Kurumsal Kaynak Planlaması ve Algılanan Organizasyonel Performans Üzerine Etkisi, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 53-70.
- Pavel Jirava and Evelyn Toseafa (2017). An Illustrative Case Study of the Integration of Enterprise Resource Planning System, *Journal of Enterprise Resource Planning Studies*, (2017), 1-9.

Pezek, F. (2018). LOGO Yeni Arayüzü. Furkan Pezek Web Sitesi: <https://www.furkanpezek.com.tr/2018/04/logo-yeni-arayuzu/>

SAP R/3 Malzeme Yönetimi Eğitim Dokümanı (2009), Anadolu Bilişim Hizmetleri Yayını.

Spathis, C. and Constantinides, S. (2004). Enterprise resource planning systems' impact on accounting processes. Business Process Management Journal, 10(2), 234–247. doi:10.1108/14637150410530280

Ustasüleyman, T. and Perçin, S. (2010). Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) Uygulamalarında Kritik Kontrol (Başarı) Faktörlerinin Etkisine Yönelik Yapısal Bir Model Önerisi, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 28(1), 293-312.

Vakilifard, H., Meinagh, S. A. and Reza Khataee, M. (2013).Evaluating the effects of ERP systems on performance and management accounting in organizations.European Online Journal of Natural and Social Sciences, 2(3 (s)), 2412-2426.

Yegül, F.M. ve Toklu, B. (2010). Türkiye’de ERP Uygulamaları, Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Dergisi, (15), 2-15.

**THE IMPORTANCE OF INFORMATION SECURITY AND TECHNOLOGY:
EVALUATION OF THE BUSINESS IN TERMS OF SUSTAINABILITY**

Ayşenur ERDİL

Istanbul Medeniyet University, Faculty of Political Sciences, Department of Business, Istanbul, Turkey

ORCID ID: 0000-0002-6413-7482

ABSTRACT

From the past to the present, the concept that has been loaded with experience is knowledge. Information is data obtained through research or observation. As people's needs have changed over time, the need for information has also increased. Some people have acquired knowledge themselves, while others have acquired knowledge based on other people's knowledge skills and experience. There are standards necessary to protect the security of information. Necessary trainings are given regarding the confidentiality of information and protocols are prepared. Technology is used in information security. With the development of technology, it has been beneficial in hiding, encrypting information and protecting it from threat situations. Today, with the increase of virtual attacks in the online environment, information security has become a factor to be considered in terms of individuals and institutions. The aim is to protect information from threats and to ensure data security based on its availability and use by everyone. As technology changes rapidly, threats that may arise should not be ignored. These threats can appear at any time. For this reason, information security should be taken into account and an information security should be established. It is beneficial to constantly control the information security created on behalf of the company. Within the scope of the study, there is a literature review about the general concepts of information and information security. In the research, the importance of the importance of Information and Information Security at the national and international level, and the importance of the effect of the institution-business application on the sustainability of the information security of the institution-enterprise on the efficiency of the institution-business were emphasized.

Keywords: Information, Information Security, Technology, Sustainability.

1. INTRODUCTION

Information security; It ensures the protection of information from wide-ranging threats in order to provide the continuity of the business in the institution, to reduce the disruptions that may occur in the business and to increase the benefit from the investments. Due to the sharing of data and its continuous accessibility, the basic criteria for ensuring information security are that the information is transmitted from the sender source to the receiver in a confidential manner, without being corrupted, destroyed, altered or captured by others. Canbek and Sağiroğlu (2016) define information security as protecting information as an asset from damage, using the right technology for the right purpose and in the right way, preventing the information from being obtained by unwanted people in any environment.

Information security planning is an essential problem for everyone operating in computing or who is at threat of a security vulnerability and is aware of the repercussions of these vulnerabilities. Several firms are constantly threatened by a security vulnerability. Thus, companies delay their transition to information security management system due to issues related to different departments. Tupa et al. (2017) emphasized the new risks emerging after Industry 4.0 and stated that necessary precautions should be taken against these risks (Somepalli, 2020; Tupa et al., 2017).

2. LITERATURE REVIEW

Security is easy to understand. It is a feeling of safety. Securing, in contrast to hand, is difficult. It is a valuation, general agreement procedure that allows for the accomplishment of security. Throughout this approach, we uncover the participants' tacit security procedures and strategies. The capacity of a participant to 'get the security information properly' is critical to good securing exercise. The

communication is employed to establish a shared set of values in conflict-ridden contexts (Burdon, and Coles, 2019). The study of Safa et al. (2019) proposes a unique theoretical foundation for mitigating the danger of insiders using deterrent and preventative methods. Individuals are discouraged from participating in information management misbehavior in organizations by discouragement considerations, while conditional crime prevention considerations urge them to avoid network security misbehavior.

A statement that ensures information assets and secures technological knowledge with a specified method to meet the company's purposes is known as a data security strategy. This analysis of the literature discovered a paucity of research on the assessment of information security policies compliance utilizing particular metrics, as well as the need to improve the framework of information security policy conformance with conceptual frameworks (Angraini et al., 2019; Doherty and Fulford, 2006). Based on the environment architecture and categorized security of the corporate structure, it provides the safety foundation approach that matches the business scheme. The safety foundation approach examines the setup of the business information system and then performs vulnerability strengthening on the system, lowering business system security vulnerabilities. The information security concerns have gotten more sophisticated as the information structure of corporate systems has evolved. Creating a business platform status has become the initial phase in system security development. A wide variety of safety concerns demonstrate that business security measures must typically balance insurance costs and security accessibility, and the similar to today is a good occupies a prominent place for this balancing (Ding et al., 2021).

Spending decisions in information systems-information technology (IS-IT) and information security might well be influenced by personal and organization decision-making prejudices (Cavusoglu, 2010). Escalating violence of commitment is one such prejudice that has been connected to significant losses from unsuccessful IT initiatives. When a management continues to engage to a development despite getting bad information about its chances of success, this is referred to as escalation of engagement in IT investment. Terminating a failing IT expenditure or policy sends a negative indication to the company's principle as well as other businesses that the manager's initial judgment was erroneous, so harming the manager's image. The absence of future earnings caused by reputational harm generates an economic motivation to increase adherence to the failed option. In this approach, escalation is reasonable for the management but value-reducing for the company, as the business would desire to terminate failed IT strategies and expenditures (Chulkov, 2017; Sabherwal et al., 2003; Keil, 1995).

3. METHODOLOGY

Completing the stages from the sender to the receiver at all stages of the information in a secure manner, without changing the information, without risk, and protecting its confidentiality is called information security. There are standards necessary to protect the security of information. Necessary trainings are given regarding the confidentiality of information and protocols are prepared. With the development of technology, it has been beneficial to hide information, encrypt it, and protect it from threat situations. With the information security management system, risks can be noticed beforehand, security stages are created, and it provides benefits such as transferring information in a controlled manner with standards.

3.1. Importance of Information Security Management System

Data security management system criteria, together with the methods they provide, provide benefits in terms of how a company will establish and manage this system. Companies create the data security management system approach that they will need by creating their own plan in order to achieve a certain purpose. At this point, it is important for the tools required for in-house software development, visual and sound measurement tools to come to a better position, and for the establishment of the data security management system correctly, safely and quickly. Information security is to preserve the initial state of the information, to pass the information only to authorized persons, and to access the information at the time and place it should be. Information security should be provided at the beginning of the organization, and the information security provided later may not be sufficient. Information security strategically provides an important benefit to the institutions. It is an important point for the institution to keep the information confidential from the very beginning. Information security management systems should cover all stages of the institution and should be prepared accordingly. In order to protect institutions,

primarily internal threats; An activity of an individual in the institution that will adversely affect the institution or the occurrence of a threat such as the carelessness of individuals should be prevented. In the absence of internal threats, the institution protects itself more easily from external threats. Measures are taken against external threats. Institutions are also responsible for keeping the information of the people they serve secure. Service providers also have a responsibility to keep their information, and the service provider must prevent threats and ensure confidentiality (Vural and Sağiroğlu, 2008; Shephard, 2002; opinions -views of the author).

3.2. Information Security Management Approach

The platforms of information management system (IMs) incorporate all of the essential instructions of the framework, as well as the database systems components at the time the issue is being considered (Ray, 2010). The organization infrastructure of trying to generate, sustaining, expecting to receive, and continuing to support desperately usable the correct information, in the correct place, at the right moment, in the correct position, in the correct position of the right user, at the lowest cost, in the most comfortable social networking sites for decision assistance system has indeed been defined as information systems (Langemo, 1980). Broderick (2006), in his study on information security, emphasized that one of the few results is that the information security management system is a management system rather than a security system, and the other is that the high belief of the organizational staff in this system is an important factor. It is thought that it will give an idea about the stages of the ISMS system and the content of an ISMS software. Today, the adoption of ISMS practices is of great importance for the future of companies, especially in the steps to be taken towards the institutionalization of companies at the scale of SMEs (Susanto et al., 2011; Elky, 2006).

Software may be deleted or modified maliciously, negligently, carelessly or accidentally. Changes in software are difficult to notice, so sometimes they may go unnoticed. As a malicious software threat, extra processing can be added to a software for its own purposes, and the software can be executed without anyone noticing. As another example, a trojan horse, that is, while a transaction is taking place, another operation is performed at the same time without being noticed. (Shephard, 2002).

Training and Consciousness of this issue is essential and vital for the sustainability of information management of the Corporation. It is very important to provide training to the individuals in the institution in order to reduce the threats in information security. With the conscious training of individuals, the risks that individuals may pose and the possibility of security problems in the system are reduced. (Moffet, 1990; opinions-ideas of the author) The effectiveness of the security of institutions is important. With the information security management system, security becomes more effective. The information security management system must be accepted by international experts. Thanks to international standards, systems become more secure. Information security is ensured by taking inventory of corporate information assets. Institutional information assets have priority. The hazard value and probability of occurrence reveal the hazard matrix. The risks are determined by the hazard matrix. Then measures are taken. These Measures are to accept that there is a Risk, to ensure that the Risk reaches the lowest level and to transfer the Risk to a safe place (Białas, 2005; Pfleeger, 1997; Donaldson, 1996).

Information security should be created in different ways, specific to each attribute. It is possible to observe the risk within the departments such as the scope of the information, its storage and accessibility. And these requirements are a point of advantage for the firm. Białas (2005) used 'relational database system' in his research. In order to have information security in corporate events, it should be easy, understandable and feasible in the application used in organizations where measures are taken; supported by top employees; These are security policies that show the control mechanism, the duties of the employees and include the objectives. (Karaarslan, 2003).

Any cyber-attack can take place on the institution's system. Information belonging to the institution or information belonging to its customers can be stolen. Information may be transferred to other institutions without permission. Ensuring the information security of the institution against all these negative situations would be the most important goal. For example, the data obtained in the health section is huge and new ones are added all the time. The records about the patients are constantly stored in the database. It is also necessary to access the information at any time. Of course, time plays an important role in this

regard. Incremental information can accumulate and databases must be used to prevent this. Reaching the right information on time is essential for institutions. An important factor is privacy. The information of the patients treated in the institution will be accessed, when necessary, but information will be transferred within the framework of confidentiality. An anti-virus program is used to ensure security and for threats that may come from outside. Devices in the hospital that can be accessed from outside are constantly monitored. In order for the systems to be more protected, they are constantly updated. Especially most of them have limited or incorrect information about information security. It is observed that precautions are not taken in case of any problem (such as cyber-attack). It has been determined that if the companies adopt the information security culture, the support is not sufficient and is not assimilated by the administrative part. (He et al., 2014; Khalifa, 2013; Fernando and Dawson, 2009). ISO/EIC 27001 provides the needs of institutions to manage the information security management system. Li et al. (2015) emphasized that this standard progresses by following the 'Plan-Do-Check-Act' (PDCA) process. Also, Li et al., (2015) defined this standard as ISO/IEC 27001 security policy, organization of information security, asset management, human resources security, physical and environmental security, communication and operations management, access control, information systems acquisition, development and maintenance, It has eleven control areas, namely information security incident management, business continuity management and compliance.

4. CONCLUSIONS

Technology is needed to ensure information security. It is because there is a need for security policies, an effective information management, standardized processes, trained managers, risk analysis, cost analysis, as well as technology that ensures system security by utilizing technology. From the point of view of information systems human resources; It provides significant convenience in many areas such as personnel selection and placement, career planning, human resources planning, training and development, remuneration and occupational health and safety. This issue, which is important in all sectors, is a process that should be followed both in terms of trust in the enterprise and in terms of reducing the error rates of the personnel within the enterprise. The business objectives that emerge as a result of business processes should be examined in detail. And their position within the company should be determined. The role of Information Technologies is also an important point in this process. The scope and level of use and storage of information should be defined separately for each business process. If a commercial loss occurs due to any of these features, the situation should be examined according to the previously created loss balance sheet. Training-Education is also very important in information security. Well-trained trainers are required to inform employees. The role of educators is very important. Every employee should also know their own role. In the face of the problem that arises when the roles and tasks are certain, it can be learned by looking at the past information where the problem originated and by whom. Thanks to the benefits of information technologies, measures can be taken, the economy can be benefited and injustices that may occur can be prevented in advance.

Information security management system is not the same in all organizations and different systems are formed according to the needs of the organization. There are organizations that have decided to ban internet connection because such a decision can be taken by the organization because it is thought that security cannot protect privacy in the organization. This is a more secure way. However, some organizations continue to open the internet of the organization to the outside, even if it is risky, by providing security at the same time.

REFERENCES

- Angraini, Alias, R. A. and Okfalisa. (2019). Information Security Policy Compliance: Systematic Literature Review. *Procedia Computer Science*, 161, 1216–1224. doi:10.1016/j.procs.2019.11.235
- Burdon, M. and Coles-Kemp, L. (2019). The significance of securing as a critical component of information security: An Australian narrative. *Computers & Security*, 87, 101601. doi:10.1016/j.cose.2019.101601
- Białas, A. (2005). A UML Approach in The ISMS Implementation. In *Security Management, Integrity, and Internal Control in Information Systems* (pp. 285-297). Springer, Boston, MA.

- Broderick, J. S. (2006). ISMS, Security Standards and Security Regulations, Information Security Technical Report, 11(1), 26-31.
- Canbek, G. and Sağiroğlu, Ş. (2006). Bilgi, Bilgi Güvenliği ve Süreçleri Üzerine Bir İnceleme. Politeknik Dergisi, 9(3), 165-174 .
- Cavusoglu, H. (2010). Making Sound Security Investment Decisions, Journal of Information Privacy and Security, 6, 53-71.
- Chulkov, D. V. (2017). Escalation of commitment and information security: theories and implications. Information and Computer Security, 25(5), 580–592. doi:10.1108/ics-02-2016-0015
- Ding, Y., Wu, Z., Tan, Z. and Jiang, X. (2021). Research and application of security baseline in business information system. Procedia Computer Science, 183, 630–635. doi:10.1016/j.procs.2021.02.107.
- Donaldson, M.G. (1996). Evaluation of IT security products, devices and systems, Information Security https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/50851827/111_132-137.pdf
- Doherty, N.F. and H. Fulford H. (2006). Aligning The Information Security Policy with The Strategic Information Systems Plan, Computer Security, 25, 55–63. doi:10.1016/j.cose.2005.09.009.
- Elky, S. (2006). An Introduction to Information System Risk Management. SANS Institute InfoSec Reading Room, 11p.
- Fernando, J. I. and Dawson, L. L. (2009). The Health Information System Security Threat Lifecycle: An Informatics Theory. International Journal of Medical Informatics, 78(12), 815–826.
- He, Y., Johnson, C., Lu, Y. vd. (2014). Improving the Information Security Management: An Industrial Study in the Privacy of Electronic Patient Records. IEEE 27th International Symposium on Computer-Based Medical Systems, <http://ieeexplore.ieee.org/Xplore/home.jsp> (20.01.2015).
- Karaarslan E., Teke A. and Şengonca H. (2003). Bilgisayar Ağlarında Güvenlik Politikalarının Uygulanması, Akademik Bilişim, Çukurova Üniversitesi, 1p. https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/50851827/111_132-137.pdf
- Khalifa, M. (2013). Barriers to Health Information Systems and Electronic Medical Records Implementation. Procedia Computer Science, 21, 35 – 342.
- Keil, M. (1995). Pulling the plug: Software project management and the problem of project escalation, MIS Quarterly, 19, 421-447.
- Langemo, M. (1980). Records management/word processing – a needed team effort, Records Management Quarterly, 14(4), 10-14.
- Li, S. H., Yen, D. C., Chen, S. C., Chen, P. S., Lu, W. H. and Cho, C. C. (2015). Effects of Virtualization on Information Security. Computer Standards and Interfaces, 42, 1-8.
- Moffett, J. (1990). Network security management. Security and Networks, IEE Colloquium on, 4- 6 https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/50851827/111_132-137.pdf
- Pfleeger, C.P. (1997). The fundamentals of information security. https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/50851827/111_132-137.pdf
- Ray J.P. (2010). What an Information System Is, and Why Is It Important to Know This, Journal of Computing and Information Technology – CIT, 18 (2), 95– 99, doi:10.2498/cit.1001800.
- Sabherwal, R., Sein, M. and Marakas, G. (2003). Escalating commitment to information system projects: findings from two simulated experiments, Information and Management, 40, 781-798.
- Safa, N. S., Maple, C., Furnell, S., Azad, M. A., Perera, C., Dabbagh, M. and Sookhak, M. (2019). Deterrence and prevention-based model to mitigate information security insider threats in organisations. Future Generation Computer Systems. doi:10.1016/j.future.2019.03.024

Shephard, B. (2002). Information security-who cares Power System Management and Control'', Fifth International Conference on 488, 126 p.

https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/50851827/111_132-137.pdf

Somepalli, S. H. et. al. (2020). Information Security Management, Holistica Journal of Business and Public Administration, 11(2), 1-16.

Susanto, H., Almunawar, M. N. and Tuan, Y. C. (2011). Information Security Management System Standards: A Comparative Study of The Big Five. International Journal of Electrical Computer Sciences, 11(5), 23-29.

Tupa, J., Simota, J. and Steiner, F. (2017). Aspects of Risk Management Implementation for Industry 4.0, Procedia Manufacturing, 11, 1223-1230

Vural, Y. and Sağıroğlu, Ş. (2008). Kurumsal Bilgi Güvenliği ve Standartları Üzerine Bir İnceleme, Gazi Üniversitesi. Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 23(2), 507-522.

COGNITIVE APPRAISAL OF PARENTAL PUNITIVE AND NON-PUNITIVE BEHAVIOURS

Eva Anđela DELALE

Institute for Anthropological Research, Zagreb, Croatia

ORCID ID: 0000-0001-7242-0336

Katarina MAČEK STJEPANOVIĆ

Varaždin General Hospital, Varaždin, Croatia

ABSTRACT

Despite rich literature related to parents' childrearing strategies, within last decades little research has been dedicated to the relation between parents' childrearing practices and their cognitive appraisal of discipline behaviour. The goal of the study was to examine relations between parental corrective discipline (punitive and non-punitive behaviours) and the degree to which parents approve or disapprove those behaviours. Research was provided on the convenient sample of six-year-olds' mothers (N=329). For each of 26 discipline behaviour within Dimensions of Discipline Inventory there was parallel question about the degree to which the parent approves or disapproves of the behaviour, additionally split between punitive and non-punitive methods. Nine discipline method scales as well as two subscales of corrective behavior were used. Results confirmed almost all positive connection between frequency of mother's corrective practices and their evaluation of appropriateness of these behaviours. Correlation coefficients for nine discipline scales were all positive and low to moderate, and within both subscales mothers used socially acceptable discipline more often and evaluated it as more appropriate. Results are discussed in accordance with the literature related to connections between parental beliefs and behaviour, as well as considering socially preferable answers.

Keywords: Parents' childrearing practices, beliefs, cognitive appraisal, punitive behaviours, non-punitive behaviours.

INTRODUCTION

How parents perceive themselves in the role as parents and how they perceive their relationship with their children has been in the focus of research for over three decades. Extensive research has been carried out in Croatia as well, examining different aspects of the experience of parenting (Delale, 2015). "Bringing up children is not merely a matter of what parents do, it is also matter of what they think about their task" and "parental belief systems are likely to play a major part in determining parental practices" (Schaffer, 1996 p. 223). To better understand parenting, it is necessary not only to observe their behaviour but also to ask what they believe about the development of their children and about their rearing practices. Major determinant of parental behaviour lies in their general attitudes as well as specific beliefs, thoughts, and feelings that are activated during parenting (Grusec, Danyliuk, 2014). Parents have preconceptions and form implicit or explicit theories about nature of children, what is responsible for child development and about their own role in this process (McGillicuddy-DeLisi et al., 1995), and study reviews indicate that there is a relation between what parents believe about children and how they behave towards children, therefore parental beliefs *do* relate to behavior (Miguel, 2009). But there is not large body of studies specifically about parental belief and parental practices, focus is most frequently child centered, determining whether beliefs make a difference for the child (Murphey, 1992, Stelter, 2007, Brainer et al. 2016). Some studies have predominantly positive associations and more refined belief system tends to be related to the child rearing practices that promote greater competence in children (Schaffer, 1996). Sigel (1992) and Schaffer (1996) pointed out that those associations are not consistent, and that they show variations from one setting to another, e.g., need for immediate reaction of parents, depending on child's behaviour, or presence of others. This is well nested into model of parenting described as multiply determined and influenced by

characteristics of the parent, characteristics of the child, and characteristics of the family's social context (Belsky, 1984; Taraban and Show, 2018).

American psychological association (APA, 2022) defines *attitude* as “relatively enduring and general evaluation of an object, person, group, issue, or concept on a dimension ranging from negative to positive. Attitudes provide summary evaluations of target objects and are often assumed to be derived from specific beliefs, emotions, and past behaviors associated with those objects“. Attitudes comprised of three basic components: the emotional component with emotional reactions towards the object of the attitude; the cognitive component consisting of thoughts and beliefs about the object of the attitude, and the behavioral component consisting of actions or visible behavior towards the object of the attitude (Aronson, 2002). The cognitive component of the attitude refers to beliefs about the object of the attitude. Aronson (2002) reported about studies of authors during 1970's with the conclusion that attitudes are poor predictors of behavior, but social psychologists have learned a lot in recent years, especially that under specific conditions attitudes make prediction of behavior possible. Also, attitudes and beliefs about parental practices influence how a parent processes and recalls information about those practices.

In order to explore parental practices in this research the concept of discipline was used. In spite of lack of explicit definitions of discipline, Straus and Fauchier (2011) emphasized that the definition of Papalia, Olds, & Feldman (2007.) prevailed: “The word discipline means instruction or training. In the field of child development, discipline refers to methods of modeling character and of teaching self-control and acceptable behaviour“. According to Straus and Fauchier (2011) conceptualization of parental discipline behavior comprise concept of preventive and corrective discipline. They reformed Socolar's definition from 1997 that emphasized the distinction between "reactive" and "proactive" discipline and consider “corrective discipline” as “behavior by parents in response to, and intended to correct, perceived misbehavior by a child “(Straus and Fauchier, 2007). Misbehavior is defined as behavior by a child that a parent perceives as undesirable and needing to be changed. The undesirable behavior can be either acts that the parent wants the child to cease or acts that the child is not performing that the parent wants the child to do (Straus and Fauchier, 2007).

Straus and Fauchier (2007, 2011) developed multidimensional instrument to measure specific discipline methods. According to them the effects and effectiveness of any single method of discipline is contingent on what other methods the parent uses, on the mode of implementing discipline, and on the parent's appraisal of each method as appropriate or not appropriate. Based on that view, there is expectation to have positive association between parental specific behaviours and parent's appraisal of each specific behaviour but differences in those associations in different discipline methods, such as punitive or nonpunitive, or differences in nine discipline methods remain unclear. According to that, the goal of this study was to explore correlations between the frequency of corrective behaviours of mothers of six years old children and their cognitive appraisal of each corrective behaviours. In addition, the goal was to explore associations between mother's appraisals of nine discipline method scales as well as between punitive and nonpunitive behaviours and methods.

MATERIALS AND METHODS

The research sample consisted of 320 mothers of six years old children in Zagreb County, Croatia, aged 25 - 50 years, on average 35.28 years (SD = 5.224). Mothers reported on 164 six years old boys and 148 six years old girls, aged five years and five months to seven years 11 months, on average six years and seven months old. During childhood 57.2% of children were socialized in child care and 42.8% socialized at home (they were involved into preparation program before school, mandatory by national regulation).

Mothers filled out pencil-paper questionnaires. Most of the data were collected in kindergarten groups and in primary schools during enrolment in the first grade of primary school individually, and smaller part was filled at mother's homes and returned to kindergarten teacher. Since the data collection was part of the larger study, administration time was 25 to 40 minutes. The participation was voluntary, and study was designed and carried out in accordance with the Code of Ethics of the University of Zagreb (2007), Code of Ethics of the Croatian Psychological Chamber (2004) and the Declaration of Helsinki

- Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects (The World Medical Association, 2013).

Mothers completed a self-report questionnaire that included a socio-demographic section and measures to assess frequency of discipline behaviors and cognitive appraisal of each of discipline behaviours. The questionnaire on sociodemographic characteristics comprised general questions about mother's age, gender, marital status, education and social status as well as on children's age and data about attending kindergarten.

The Dimensions of Discipline Questionnaire, Part C, Discipline behaviours used with a specific child, Form P, Child - Report (Straus and Fauchier, 2007) measured frequency of discipline behaviours, the actions parents take to correct misbehaviour of child (based on the assumption that acts of discipline occur in response to perceived misbehavior), such as explaining, rewarding, deprivation of privileges. Scale was adapted for research purposes (Delale, 2009, Delale, 2010) and consists of 26 items were parents were rated "What did you do to correct misbehavior when this child misbehaved (minor or severe) in the past year" for each of behavior on six-point response scales (1 = Not in the past year, but in a previous year, 2 = several time in the past year, 3 = several times in a month, 4 = several times in a week 5 = daily 6 = several times a day). Higher score indicates higher frequency of correcting misbehaviour of child and the combined frequency of using the 26 behaviors represent disciplinary effort of parent. These 26 behaviours were used to create nine discipline method scales to measure the frequency of using: Corporal Punishment, Deprivation of Privileges, Psychological Aggression, Penalty Tasks and Restorative Behaviour, Diversion, Explain/Teach, Ignore Misbehaviour, Reward and Monitoring. The nine methods scales were reduced to two forms of corrective discipline: (1) Punitive/Aggressive Discipline, which consists of two scales, Corporal Punishment and Psychological Aggression and (2) Nonpunitive/Positive Discipline which consist three scales: Diversion, Explain/Teach, and Reward scales.

The Dimensions of Discipline Questionnaire, Part E, Cognitive Appraisal of 26 Discipline Behaviours, Form P, Child - Report (Straus and Fauchier, 2007). For each of the 26 discipline behaviours there is a parallel question to provide data on the extent to which the parent approves or disapproves each of the behaviour. The response categories on five-point response scales were 1 =never OK, 2 =rarely OK, 3 =usually OK, 4 =always or almost always OK., 5= not applicable (this category was transformed, excluded before analyses). The 26 items measuring approval or disapproval of specific discipline behaviours are also used to create measures of cognitive appraisal scales that parallel the scales for discipline behaviour of the caregiver; approval of the nine discipline methods as well as two forms of corrective discipline: Punitive and Nonpunitive.

RESULTS

Descriptive statistic and bivariate Pearson correlations between mother's discipline behaviours and their cognitive appraisal of each discipline behaviour items and scales were calculated. Mothers reported the highest frequency on nonpunitive behaviour items and subscales: Explain/Teach (several times in a week), Reward and Monitoring (several time in a moth), while use of punitive behaviours were the least frequent: Psychological Aggression only several times in past year and Corporal Punishment in previous year (Table 1). Yelling behaviour deviates within Psychological Aggression with high frequency and mothers reported its use monthly. Cognitive appraisal of those behaviours had almost the same rank: mothers most approved nonpunitive behaviours: Explain/Teach (always or almost always), Reward, Diversion and Monitoring (usually OK), Penalty Tasks and Restorative Behaviour, Deprivation of Privileges, Ignoring Misbehaviour and Psychological Aggression (rarely OK) while use of Corporal Punishment were the least approved, as never OK (Table 1). Yelling within punitive Cognitive Appraisal scale was rarely approved and in this case it was not deviated from other Psychological Aggression behaviours. "Take away allowance, toys, or other privileges because of misbehaviour", and "Put children that age in "time out" (or send them to their room)" were behaviours that mothers evaluate as usually OK, but frequency of use is only several times a year and those differences made rank of items in frequency and cognitive appraisal different.

Correlation coefficients between the frequency of corrective behaviours of mothers of six-year-olds and the appraisal of their adequacy of each discipline behaviour items were all positive and low to moderate,

ranging on items from $r = 0.031$ ($p > 0.05$) to $r = .51$ ($p < 0.01$), and for all nine scales statistically significant and ranging from $r = 0.14$ ($p < 0.05$) to $r = .51$ ($p < 0.01$) (Table 1). The mothers consider a certain behaviour more appropriate, the more often they use it, and vice versa. Only mothers' behaviour "Explain the rules to children..." and "Praise children..." items did not correlate significantly, appraisal of explaining rules/teaching and praising children were not increasing by the frequency of those behaviours.

Table 1. Descriptives and correlations between mother's discipline behaviours and their cognitive appraisal of each discipline behaviour items and scales (N=320)

	<i>f</i>	<i>Cognitive appraisal</i>	<i>Correlations f-CA</i>		
	<i>M</i> <i>Sd</i>	<i>M</i> <i>Sd</i>	<i>r item</i>	<i>r scale</i>	
Discipline behaviour					Punitive
Psychological Aggression (P)	1,7 0,85	1,6 0,46		0,46**	0,53*
4. Shout or yell at children that age	3,4 1,19	1,9 0,67	0,29**		
20. When child that age behave badly, tell them that they are lazy, sloppy, thoughtless, or some other name like that	1,4 1,43	1,4 0,67	0,40**		
7. Try to make children that age feel ashamed or guilty	1,2 1,34	1,7 0,78	0,36**		
12. Hold back affection from children that age by acting cold or not giving hugs or kisses	0,91 1,31	1,5 0,82	0,28**		
Corporal Punishment (P)	0,8 0,71	1,2 0,27		0,50**	
9. Spank, slap, smack, or swat children that age	1,6 1,19	1,5 0,65	0,47**		
5. Grab or shake children that age to get their attention	1,0 1,38	1,1 0,43	0,23**		
10. Use an object such as a paddle, hairbrush, belt, etc. on children that age	0,6 1,01	1,2 0,49	0,46**		
25. Wash the mouths of children that age out with soap, put hot sauce on their tongue, or something similar	0,1 0,49	1,0 0,28	0,41**		
Corporal Punishment (P)	0,8 0,71	1,2 0,27			Nonpunitive
Explain/Teach (NP)	4,1 1,02	3,5 0,51		0,14*	0,47*
1. Explain the rules to children that age to try to prevent misbehaviour	4,2 1,29	3,5 0,61	0,031		
16. Show or demonstrate the right thing to do	4,1 1,20	3,6 0,68	0,18**		
Reward (NP)	3,2 1,08	2,8 0,51		0,48**	
11. Praise children that age for finally stopping bad behaviour or for behaving well	4,7 1,21	3,8 0,54	0,10		
23. Check on children that age so that you can tell them they are doing a good job	3,2 1,82	2,7 0,95	0,45**		

15. Give children that age money or other things for finally stopping bad behaviour or for behaving well	1,8 1,56	2,0 0,91	0,44**		
Monitoring (NP)	2,8 1,64	2,6 0,79		0,51**	
14. Let children that age know that you are watching or checking to see if they do something	3,0 1,89	2,9 0,89	0,42**		
22. Check on children that age to see if they are misbehaving	2,6 1,83	2,4 0,95	0,47**		
					<i>Other</i>
Diversion	2,4 1,19	2,8 0,71		0,39**	
6. Give children that age something else they might like to do instead of what they were doing wrong	2,6 1,72	2,9 1,02	0,38**		
3. Put children that age in "time out" (or send them to their room)	2,3 1,22	2,8 0,76	0,32**		
Penalty Tasks and Restorative Behaviour	1,6 1,00	2,4 0,65		0,38**	
24. Make children that age apologize or say they are sorry for misbehaviour	3,2 1,53	3,3 0,78	0,31**		
18. Give children that age extra chores as a consequence	1,0 1,39	1,8 0,83	0,51**		
19. Make children that age do something to make up for misbehaviour; for example, pay for a broken window	0,7 1,24	2,0 0,93	0,35**		
Ignore Misbehaviour	1,7 1,09	1,7 0,54		0,32**	
17. Let children that age misbehave so that they have to deal with the results	1,9 1,47	1,9 0,79	0,20**		
8. Deliberately not pay attention to misbehaviour	1,4 1,46	1,5 0,71	0,36**		
Deprivation of Privileges	1,3 0,83	2,0 0,51		0,47**	
2. Take away allowance, toys, or other privileges because of misbehaviour	2,1 1,41	2,7 0,81	0,20**		
21. Withhold allowance, toys, or other privileges from children that age until they do what you want them to do	1,6 1,43	2,0 0,86	0,42**		
26. How often did you ground this child or restrict their activities outside the home because of misbehaviour?	1,43 1,37	2,3 0,89	0,39**		
13. Send children that age to bed without a meal	0,1 0,42	1,1 0,37	0,23**		

LEGEND: *f* - frequency of discipline behaviour, *r item* - correlation for each item, *r scale* - correlation for subscales **p<0.01, p<0.05*

Correlation coefficients between frequency of punitive and nonpunitive behaviour were positive and low, but significant (0,34, p<0,01, Table 2), mothers that behave more in punitive way toward child, behave more in nonpunitive way, and vice versa, which represents disciplinary effort of mothers in childrearing, and it was expected according to Straus and Fauchier (2007, Delale et al., 2012). There is no significant relationship between cognitive appraisals of nonpunitive and punitive parental practices;

approving nonpunitive behaviour is not associated with mother's approving or disapproving of punitive behaviour.

Correlations between mother's punitive behaviour and cognitive appraisal of punitive behaviour was significant, positive, moderate (0,53, $p < 0,01$) and only slightly higher than correlations of nonpunitive behaviour (0,47, $p < 0,01$) and cognitive appraisal of nonpunitive behaviours (Table 2).

Table 2. Correlations between mother's discipline punitive and nonpunitive behaviours subscales and their cognitive appraisals (N=320)

	<i>f-punitive</i>	<i>CA-punitive</i>	<i>f-nonpunitive</i>	<i>CA-nonpunitive</i>
<i>f-punitive</i>	1	0,53**	0,34**	0,11
<i>CA-punitive</i>		1	0,00	0,09
<i>f-nonpunitive</i>			1	0,47**
<i>CA-nonpunitive</i>				1

LEGEND: *f* - frequency of discipline behaviour, *CA*-cognitive appraisals, ** $p < 0,01$, $p < 0,05$ *

Cronbach's alpha internal consistency coefficient of nine subscales in the present study varied between .22 and .71 for frequency of behaviour on subscales and from 0.10 to 0,66 for Cognitive Appraisal subscales, and demonstrated relatively low reliability (Table 3). Alphas were in some cases Pearson's correlation coefficient between the two items. Many of the subscales have only two or three items which reflects the fact that alpha is partly a function of the number of items.

Table 3. Internal reliability of mother's discipline punitive and nonpunitive behaviours subscales and their cognitive appraisals punitive and nonpunitive subscales (N=320)

	<i>Items</i>	<i>Internal reliability subscales</i>	<i>Internal reliability punitive / nonpunitive</i>
Punitive behaviour	Psychological Aggression	4	0,73
	Corporal Punishment	4	
Nonpunitive behaviour	Monitoring	2	0,74
	Reward	3	
	Explain/Teach	3	
Punitive cognitive appraisal	Psychological Aggression	4	0,62
	Corporal Punishment	4	
Nonpunitive cognitive appraisal	Monitoring	2	0,66
	Reward	3	
	Explain/Teach	3	

DISCUSSION

In the present research correlations between the frequency of corrective behaviours of mothers of six years old children and their cognitive appraisal of each corrective discipline behaviour were explored, as well as those associations within nine discipline methods, and between punitive and nonpunitive behaviours.

As corrective parental practices, the actions that mothers take to correct misbehavior of their child were measured. In early child development parents must make thousands of corrective actions, given that children's ability to control their own behavior grows slowly (Straus and Fauchier, 2007). Failure to take corrective action is an important risk factor for child behavior problems and inadequate corrective discipline could be aspect of child neglect. It is important to recognize that corrective discipline is not synonymous with punitive parental practices. Corrective discipline includes positive, nonpunitive as well as punitive behaviors, and combinations of the two. This research included punitive mothers'

practices (corporal punishment and psychological aggression) and nonpunitive (rewards, teaching, monitoring), as well as other practices within nine discipline methods of Dimensions of Discipline Inventory (Straus and Fauchier, 2007, 2011). Slightly narrow focus was applied in operationalization of punitive and nonpunitive based on previous data, since Instrument was adjusted within Croatian context in Delale (2010) study.

As we expected, mothers predominantly used nonpunitive practices, and punitive mother's practices had the lowest frequency, both corporal punishment, and psychological aggression. Yelling practices deviate, as it was the most frequently used method within psychological aggression practices, which maybe indicates that forbidding corporal punishment practices by national or other laws and regulations without advancing parental practice could result in practicing even more aggressive behaviours or even emotional abuse. This emphasizes the need for education, support services and encouragement of parents for using nonpunitive practices, alternatives to punitive behaviours and more preventive parental practices. For nine cognitive appraisal scales, results were similar as in the sample of 53 parents who have completed the DDI (Straus and Fauchier, 2011, p. 25). Since the age of children is different (15 years in US sample) it is difficult to compare results since they could be age related. For orientation, US parents approved much more diversion (average approval on the scale from 1 to 4 was 3.5 compared to the present study's 2.8), explain/teaching (.38 compare to 3.5), monitoring (3.1 compared to 2.6). In present study penalty task (2.1 US compare to 2.4) and psychological aggression were more approved (1.4 US compare to 1.6). Internal reliabilities were better for all scales in US sample, except for diversion.

Positive moderate correlations between the frequency of corrective behaviours of mothers of six-year-olds and the appraisal of their adequacy were expected, as mothers more often use certain behaviour they consider more appropriate. Compared to measures of association between attitudes and behaviour in other research, those correlations were moderate, and they are slightly higher for punitive behaviour. For some of behaviours separately those correlations were significant but low, which relates to nature of specific behaviors that mothers were rated, e.g., in "deprivation of privileges taking allowance, toys" behaviour was relatively highly approved, in spite that frequency of that behaviour and belief - behaviour correlation was low. The same was for practice of putting child into "time out" or send them to their room.

Miguel et al. (2009) in comprehensive review of this research area reported that although there is belief - behaviour connection, usually it is not a strong one. Correlations between parents' beliefs and behaviours have been relatively weak ($r < .30$) or non-significant. In Sigel's (1992) study, contrary to what was expected, mothers' and fathers' beliefs in cognitive processing yielded non-significant correlations ($r = .25$ and $r = .24$, respectively) during the knot-tying task and he suggested that parenting strategies may be context or task sensitive, dependent on the task the parent was teaching to the child. Knot-tying task used for observing parents' teaching strategies was entirely unrelated in content and structure to the vignettes in the study. Authors emphasized that global beliefs about children's development do not relate to specific practices. Findings suggest that the strength of correlations between parents' beliefs and behaviors depends, in part, of a close fit between the content of the belief and the type of behavior that is measured, also upon the degree to which the content of the belief being measured matches the nature of the observed parenting behavior

In present study mothers rated appropriateness of each of specific 26 behaviours which is related to very specific beliefs and cognitions, which allowed belief - behaviour correlations to be higher than usually. In spite of this, for some specific behaviour those correlations were low, and for the two specific behaviours that were almost the most frequent, it was not significant, approving of explaining roles/teaching and praise of children for finally stopping behaviour were not increasing by the frequency of the explaining/teaching.

Miguel et al. (2009) emphasized that beliefs may guide behaviours but they may not fully determine behaviour since they take a variety of forms and vary on how closely they link to action. Behaviors also take variety of forms and always have multiple determinants. Although parents may hold specific beliefs, they may refrain from acting accordingly due to a variety of circumstances or they may choose

timing and setting for action. The intention to act is influenced not only by parents' beliefs, but also by time or place.

Additionally, parental beliefs, attitudes and practices are shaped not only by each other but also by a number of contextual factors, such as children's characteristics (e.g., gender, temperament); parents' own childhood and adulthood experiences; as well as by social influences and cultural systems, which all influence different beliefs – behaviour associations.

The cognitive appraisal item scores corresponding to each of the discipline behaviour items, and the cognitive appraisal scales corresponding to each of the nine discipline behaviour scales, provide important information. In some cases, they may identify the orientation of a parent to different types of discipline more effectively than the frequency with which the parent has used different behaviors because the level of misbehavior of the child may account for a major part of the variance in discipline behavior (Straus and Fauchier, 2011). For example, a parent who strongly believes in spanking may look behaviorally like an anti-spanker if they have a very well-behaved child.

Straus and Fauchier emphasized that although there is generally a positive correlation between parents' beliefs and behaviors, at least for corporal punishment (Durrant, Rose-Krasnor, & Broberg, 2003; Straus, 2001), it is also the case that many parents practice corporal punishment despite believing that it is an unacceptable practice. In the sample of 53 parents who have completed the DDI, the mean level of approval of Corporal Punishment was 1.2 (on a 1 to 4 scale), yet parents reported performing Corporal Punishment an average of 22 times per year. In present study corporal punishment is not frequent and mothers rated that it is never OK. Only "spank, smack or swat..." children behaviour is rated 1.6 on the scale from 1 to 6 (several times a year), which is also non acceptable considering this specific behaviour. Only for giving children extra cores approval of behaviour result went in similar direction, approval was rated 1,8 (rarely) and frequency of that behaviour was very rare 1 (didn't happened this year but previous).

Limitations of this study are mostly connected with the way of gathering data. The data collected in the research were based on self-reports, or self-assessments of mothers. There are many disadvantages associated of that approach, such as cognitive distortions, honesty, lack of insight or ignorance of the participant's own behavior.

Mothers in present study had to recall examples of children's inappropriate behavior in the past year and then rated the frequency of their own actions after that event. This approach directs mothers to rate a specific situation, and not the general behavior toward child, which is one of the advantages of present research that partially reduces disadvantages of self-report as a data collection method. Despite the mentioned limitations, the research provided an insight into self-assessments of the frequency of mothers' practices and cognitive appraisal of those practices in the Croatian context.

CONCLUSION

It is important to make parents aware of the existence of different child-rearing practices and concepts such as preventive and corrective practices and raise awareness and widen the scope of using nonpunitive behaviours. Insights into cognitive appraisal of behaviors and belief -behaviour correlations could facilitate research and clinical attention to the ways in which parents successfully correct the inevitable misbehaviors of their children.

Therefore, it is important to raise awareness of parents that their beliefs, attitudes, decisions and actions may protect but also jeopardise their children. Changing a parent's experience of parenting may alter a parent's behaviour towards a child and improve the quality of the parent-child relationship, thus yielding favourable effects on the development of the child. However, in today's complex society the experience of parenting is important not only for the functioning of a person in his or her role as a parent but also for their subjective wellbeing, since both are in the best interests of children.

REFERENCES

- American Psychological Association (2022). Dictionary of psychology. <https://dictionary.apa.org/identity>
- Aronson, E., Wilson, T.D., & Akert, R.M. (2002). Social psychology. Pearson education.

- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child development*, 55(1), 83-96.
- Bem, D.J. (1967). Self-perception. An alternative interpretation of cognitive dissonance phenomena. *Psychological Review*, 74(3), 183-200.
- Breiner, H., Ford, M., & Gadsden, V.L. (2016). *Parenting Matters. Supporting Parents of Children Ages 0-8*. National Academies Press.
- David, M. (1992). Review Constructing the Child: Relations between Parent's Beliefs and Child Outcomes. *Developmental Review*, 12(12), 199-232.
- Delale E.A. (2009). *Psychosocial Determinants of Preschool Children Mother's Discipline Behavior*. Doctoral thesis. Zagreb: Faculty of Humanities and Social Sciences.
- Delale, E.A., & Pećnik, N. (2010). Frequency and correlation of corrective and preventive child-rearing practices of preschoolers' mothers. *Ljetopis socijalnog rada*, 17(1), 49-69.
- Delale, E.A. (2011). Relationship of mothers' parenting sense of competence in the family and self-expressiveness with their parental stress. *Psihologijske teme*, 20(2), 187-212.
- Delale, E.A., Mustić, L.J., & Drpić, K. (2012). Relationship between punishment actions and alternatives to punishment in perception of mild and extreme misbehavior children. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(2), 317-344.
- Delale, E.A. (2015). How is Subjective Experience of Parenting Connected to Parental Behaviour and the Best Interest of the Child? U: Milas Klarić, I. (ur.) *Protecting the Best Interest of the Child*. Zagreb: Ombudsman for Children of the Republic of Croatia, 51-65.
- Durrant, J. E., Rose-Krasnor, L. & Broberg, A. G. (2003). Physical Punishment and Maternal Beliefs in Sweden and Canada. *Journal of Comparative Family Studies*, 585-604.
- Erdley, C.A., & Asher, S.R. (1998). Linkages between children's beliefs about the legitimacy of aggression and their behavior. *Social Development*, 7(3), 321-339.
- Grusec, J.E., & Danyliuk, T. (2014). Parent's Attitudes and Beliefs: Their Impact on Children's Development. In: Tremblay, R.E., Boivin, M., Peters, RdeV, eds. Tremblay, R.E., topic ed. *Encyclopedia on Early Childhood Development*. <https://www.child-encyclopedia.com>
- Machida, S., Taylor, A. R., & Kim, J. (2002). The Role of Maternal Beliefs in Predicting Home Learning Activities in Head Start Families. *Family Relations*, 51(2), 176-184.
- McConville, D.W., & Cornell, D.G. (2003). Aggressive attitudes predict aggressive behavior in middle school students. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 11(3), 179-187.
- McGillicuddy-De Lisi, A. V. (1982). The relationship between parents' beliefs about development and family constellation, socioeconomic status and parents' teaching strategies. In L. M. Laosa & I. E. Sigel (Eds.), *Families as learning environments for children* (pp. 261- 299). New York: Plenum Press.
- McGillicuddy-De Lisi, A. V., & Sigel, I. E. (1995). Parental beliefs. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting*, Vol. 3. Status and social conditions of parenting (pp. 333-358). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Miguel, I., Valentim, J.P., & Carugati, F. (2009). Parental ideas and their role in childrearing: the idea-behavior connection. *Italian journal of sociology of education*, 55(3), 225-253.
- Murphey, D. (1992). Constructing the child: Relations between parent's beliefs and child outcomes. *Developmental Review*, 12(2), 199-232.
- Papalia, D. E., Olds, S. W., & Feldman, R. D. (2007). *Human development* (10th ed.). McGraw-Hill.
- Schaffer, H.R. (1996). *Social development*. New Jersey: Blackwell Publishing.
- Sigel, I. E., McGillicuddy-De Lisi, A. V., & Goodnow, J. J. (Eds.). (1992). *Parental belief systems* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Straus, M. A. (2001). *Beating the Devil out of Them: Corporal Punishment in American Families And Its Effects on Children*, 2nd Edition (2nd ed.). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

Stelter, R.L. (2007). *The Relationships Between Parental Beliefs About Children's Emotions, and Children's Perceptions and Behavior*. Doctoral thesis. Raleigh: North Carolina.

Straus, M. A., & Fauchier, A. (2007). *Manual for the Dimensions of Discipline Inventory (DOI)*. Durham, NH: Family Research Laboratory, University of New Hampshire

Strauss, M.A., & Fauchier, A. (2011). *Manual for the dimensions of discipline: inventory (DDI)*. New Hampshire.

Taraban, L., & Shaw, D.S. (2018). *Parenting in Context: Revisiting Belsky's Classic Process of Parenting Model in Early Childhood*. *Developmental Review*, 48, 55-81.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KALKINMA HEDEFLERİ YOLUNDA SÜRDÜRÜLEBİLİR
LİDERLİK MODELİ

A SUSTAINABLE LEADERSHIP MODEL TOWARDS THE UNITED NATIONS
DEVELOPMENT GOALS

Canan YURDAKUL

Beykoz Üniversitesi, Lisansüstü Programlar Enstitüsü, İş ve Örgüt Psikolojisi Programı

ORCID ID: 0000-0002-8974-9100

Pınar TINAZ

Beykoz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü

ORCID NO: 0000-0003-3491-6503

ÖZET

Sürdürülebilir kalkınmanın yapıtaşlarını oluşturan örgütlerin sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda hizalanması, hem kendi kurumsal sürdürülebilirliklerini sağlayabilmeleri hem de gezegenin sürdürülebilirliğine karşı sorumlu olmaları nedeniyle elzem olmuştur. Örgütlerdeki sürdürülebilirlik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi liderlerin bu konudaki, bilinç seviyesi, yaklaşımı, inancı, değerleri, yetkinlikleri ve eylemleri ile mümkündür. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik vizyonunu ve değerlerini örgütün çalışanlarına benimsetecek, örgütün prosedürler, süreç ve faaliyetlerinin özüne yerleştirebilecek “sürdürülebilir liderler”e ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışmada, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri önemi ve gereksinimleri ve sürdürülebilir liderlik teorilerindeki öne çıkan sürdürülebilir liderlik bileşenleri çerçevesinde örgüt liderlerine klavuzluk etmesi amacı ile bir Sürdürülebilir Liderlik Modeli sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Sürdürülebilir Liderlik, Örgütlerde Sürdürülebilirlik, Liderlik, Kurumsal Sürdürülebilirlik

ABSTRACT

Alignment of the organizations, which are the building blocks of sustainable development, in line with the sustainable development goals, has been essential because they can both ensure their own corporate sustainability and be responsible for the sustainability of the planet. The realization of sustainability activities in organizations is possible with the awareness level, approach, belief, values, competencies and actions of the leaders on this issue. In this context, there is a need for “sustainable leaders” who will make the employees of the organization adopt the sustainability vision and values and place them at the core of the organization's procedures, processes and activities. In this study, a Sustainable Leadership Model is presented with the aim of guiding organizational leaders within the framework of the importance and requirements of the United Nations Sustainable Development Goals and the sustainable leadership components that stand out in sustainable leadership theories.

Keywords: Sustainable Development, Sustainable Leadership, Sustainability in Organizations, Leadership, Corporate Sustainability

1. Giriş

Sanayii devrimi sonrası artan endüstrileşme ve üretimin mekanizasyonu (Freyer, 2018) ile birlikte insan “ihtiyaç” kavramının yerini “çeşit” ile değiştirmiş (Bauldrillard J., 2021) ve modernlik yaklaşımı altında, doğa ile olan bağına “birlik ve bütünlükten”, hiyerarşik bir yapılanmaya indirgemıştır (Önder, 2003). Doğayı bir hammadde kaynağı olarak gören insan, yaratıcısı ve yapıtaşı

olduğu tüm sistemlerde onu dilediği gibi kullanma tahakkümünü kendine hak görmüştür. Böylelikle, yaşama biçimi ve değerler sıralaması değişmiş, gezegenin üzerinde bulunan tüm varlıkların ve kaynakların değerini salt parayla ölçmeye (Hessel ve Morin, 2011) ve bu sınırlı kaynakları da, kendi tasarladığı ve “kaynak verimliliği” esasına dayanan ekonomik sistemlerle bir paradoks oluşturacak şekilde sanki sınırsızmışçasına tüketmeye başlamıştır.

Gezegenin sıcaklıklarının artması, iklim krizi, karbon salımı oranlarının kritik eşiği aşması, yeryüzünde biriken atık miktarları, hava, su ve toprağımızdaki toksik kirlenmeler ve biyoçeşitliliğin azalması (Çetin ve Çayak, 2018) sebebi ile yaşanan ekolojik ve sosyolojik deformasyonlar gelecekle ilgili kaygıların oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, 20. Yüzyılın sonlarına doğru 1972 yılında yapılan Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm Konferansı)’nda açıklanan “Sıfır Büyüme Raporu” ile başlayan, ekolojik farkındalık çalışmaları, günümüzde BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) şemsiyesi altında (Çetin ve Çayak, 2018) farkındalıktan, dünyamızı kurtarmak ve gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmak için icraatlara dönüşmeye başlamıştır. Bahsi geçen icraatlar, ekonomik, ekolojik ve sosyal sürdürülebilirlik boyutları altında ve sürdürülebilir kalkınma kavramı etrafında toplanmıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi amacıyla, kalkınmanın yapıtaşlarını oluşturan kurumların bu hedefler doğrultusunda hizalanması, hem kendi kurumsal sürdürülebilirliklerini sağlayabilmeleri hem de gezegenin sürdürülebilirliğine karşı sorumlu olmaları nedeniyle elzem olmuştur. Bahsi geçen bağlamda ve koşullarda var olan izleyici kitlesini sürdürebilirlik vizyonu ve değerleri etrafında toplayabilecek, faaliyetlerinin altına bu derin anlamı yerleştirebilecek ve etrafındakileri bu konuda etkileyip onlara ilham olabilecek “sürdürülebilir liderler”e gereksinim duyulmaktadır (Çetin ve Çayak, 2018). Bu çalışmada; örgütlerdeki liderler için sürdürülebilirlik felsefesini örgütün vizyon, süreç, politikaları ve günlük faaliyetlerine yansıtılabilmeleri amacı ile bir liderlik modeli tasarlanmıştır.

2. Liderlik

Liderlik, siyasi bilimler, psikoloji, sosyoloji, ordu ve yönetim bilimi gibi birçok farklı disiplin tarafından üzerinde en çok araştırma yürütülen, çok farklı tanımları yapılan önemli çalışma alanlarından biridir. Bireyin sahip olduğu özellikler üzerinden, davranışlarına dayandırılarak, izleyicilerinin niteliklerine bakılarak, ortamın koşulları değerlendirilerek ve güdülen amaçlar göz önünde bulundurularak liderlik hakkında pek çok tanımlama yapılmış ve teoriler geliştirilmiştir.

Liderlik konusundaki hemen hemen tüm araştırmalar izleyicilerin belirlenen hedeflere ulaşmasını sağlamak konusunda nelerden ve nasıl etkileneceği üzerinedir. Morris ve Seeman’ın yaptığı sınıflandırmaya göre; (1) bireyin sahip olduğu konumu, (2) itibarı, (3) özellikleri ve davranışları ve (4) etkileme gücü ile fark yaratması gibi dört ana perspektiften liderlik tanımları geliştirilmiştir (Erkunt, 2015). Werner, liderliği izleyicileri üzerinde güç ve baskı oluşturma aksine, izleyicilerini onlarla olan ilişkisi ile etkileyebilme becerisi olarak tanımlamıştır (Erkunt, 2015). Stodgill ise, liderleri bir değişim ajanı olarak görmekte ve eylemleri ile takipçileri üzerinde iz bırakan, etkileyen onların motivasyonunu değiştiren bir konum olarak tanımlamaktadır (Çetin ve Çayak, 2018). Öte yandan, liderlik sürecini etkileyen önemli bileşenler; izleyiciler, sahip olunan hedefler, liderin bireysel nitelikleri ve durumsal değişkenlerden etkilenen bağlamdır. (Erkunt, 2015, akt. Eren, 2001).

Özetle, liderler izleyicileri bulunan, topluluğuna örnek olan, mevki ve ünvandan öte, büyük bir sorumlumluluğu üstlenen, organizasyonunun ya da topluluğunun misyonunu gerçekleştirmek ve hedeflerine ulaştırmak için yöntemler yaratan, izleyicilerine güven veren ve onları geliştiren (Erkunt, 2015; akt. Çetin, 2008), onlara ilham veren, onları ortak bir gelecek yaratma sürecine dahil eden, hedeflere ulaşmak için inanç ve davranış değişikliğinin ortaya çıkmasını sağlayan, fikir birliği oluşturan (Çayak, 2018; akt. Ferdig, 2007) kişilerdir.

3. Sürdürülebilirlik

3.1. Sürdürülebilirlik Kavramı

2. Dünya Savaşı sonrası dönemde ekonomik ve sosyal olarak yeniden yapılanmaya gidilmiş (Önder, 2003), “gelişme ve refah” dünyada anafikir olmuş (Morin ve Kern 2001; Önder, 2003) ve neoliberal kapitalizmle birlikte (Arovic, 2018; akt. Strbac, 2012) artan küreselleşme ve ekonomik büyüme, sermayenin uluslar ötesine geçmesini neden olarak üretim ve arzla birlikte talebi ve tüketimi de

büyütmüştür (Morin ve Kern, 2001; Yangil ve Şahin 2019). Öte yandan ekonomik büyümenin artan grafiği ve son 70 yılda yaklaşık 3 katına çıkan dünya nüfusu; gerek doğa kaynaklarının bilinçsizce kullanılmasıyla, gerek üretim ve tüketim atıklarının havayı, suyu ve toprağı kirletmesiyle gezegen üzerinde önceden benzerine rastlanmamış düzensizlikler oluşturmıştır (Morin ve Kern, 2001; Yangil ve Şahin 2019). 1900’lü yılların sonlarına gelindiğinde, birbiri içine geçen ve birbirinden beslenen bu ekolojik ve sosyolojik sorunlar için çözüm arayışına girilmiş ve sürdürülebilirlik kavramı ortaya çıkmıştır (Yangil ve Şahin 2019). Multi disiplinler bir şekilde, çeşitli çalışma ve görüşlere konu olan sürdürülebilirlik kavramı, özünde kullanılan kaynakların, rezervdeki ve üretilen kaynaklara kıyasla daha az olması gerektiğini savunmaktadır (Çayak, 2018). Sürdürülebilirlik, var olan doğal kaynakların limitleri dahilinde yaşayıp, üretim yapmanın ve doğa, insan ve tüm ekosistemle olan ilişkilerimizde etik değerleri gözetmenin derin anlayışını da içinde barındırmakta (Çayak, 2018; akt. Burns, 2013) olup gezegenimizdeki ekosistemi koruyarak şimdiki ve gelecek nesillerin kaynak gereksinimlerini, sosyo-kültürel ihtiyaçlarını karşılayabilmek (Arovic, 2018) ve toplumların ekonomik ve refah düzeyi olarak da gelişimini sağlayabilmek (Yollu, 2017) olarak kısaca ifade edilebilir. 2016 yılında ise BM, dünyada açlığa son vermek, yoksulluğu bitirmek, iklim krizi ile başa çıkmak, toplumsal adalet sağlamak vb. gibi ekolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları olan 17 Maddelik Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini yürürlüğe sokmuştur. Bu hedeflere 2030 yılına kadar ulaşılmasını sağlamak için eylem planları yapılması konusunda küresel bir çağrı yapmaktadır (UNDP).

3.2. Sürdürülebilirliğin Boyutları

Sürdürülebilirliği ekolojik, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik boyutları altında aşağıdaki gibi incelemek mümkündür.

3.2.1. Ekonomik Sürdürülebilirlik

Klasik ekonomik yaklaşımlarının merkezinde refah, diğer bir ifade ile “gözlemlenebilir bir ekonomik değere sahip olmak”, yer almaktadır. Geleneksel iktisatçılar, doğa kaynaklarının sınırsız olduğunu düşünmüşlerdir (Bilgili, 2017; akt. Basiago, 1999). Onlara göre sürdürülebilirlik; sınırlılığın endişe duymadan, doğa kaynaklarının kullanılarak (Arovic, 2018; akt. Goodland, 2002) refahın maksimize edilmesi ve devamının sağlanmasıdır (Çayak, 2018). Klasik yaklaşımla ekonomik sürdürülebilirlik; ekonomik istikrar, yatırım yapma için çekicilik ve yenilikçilik gibi büyümeyi destekleyen unsurlara sahip olmak (Çayak, 2018; akt. Simanskiene vd, 2014), sürdürülebilir gelir, ürün, hizmet ve iş üretmek (Çayak, 2018; akt. Harris, 2000) ve sermayenin korunmasıdır (Arovic, 2018; akt. Goodland, 1995).

Klasik iktisat yaklaşımına karşın doğal kapital yaklaşımına göre ise toplam sermaye; biyosferdeki tüm işlemlerden, gezegene ait tüm kaynaklardan ve ekolojik dengelerden etkilenmektedir. Doğal kapital yaklaşımına göre, ekonomik sürdürülebilirlik açısından kaynakların sürdürülebilir olması çok önemlidir. Arzın devamının sağlanması için kaynak kullanımının sınırlandırılması (Bilgili, 2017; akt. Harris, 2000) kullanılan enerji ve doğa kaynaklarının üretim döngüsüne tekrar hammadde kaynağı olarak girebilmesi, ürün ve hizmet arzı sağlanırken minimum düzeyde material kullanımı, üretim prosesleri ve tüketim süreçleri boyunca oluşan atıkların geri dönüşümü, gezegenin devamlılığı için hayati önem taşıyan ve odağı alınması gereken temel kritik noktalar (Bilgili, 2017; akt. Vivien, 2008).

Ekonomik gelişme ve ekolojik stabilizasyon birbiri ile doğrudan bağlantılı kavramlardır. Ekolojik dengelerin istikrarı, ekonomik dengelerin istikrarını doğrudan etkilemektedir. Dolayısı ile yeni yaklaşımla ekonomik sürdürülebilirlik felsefesi doğal kaynakların sınırlılığının farkındadır ve limitleri hakkında bilgi sahibidir (Çayak, 2018; akt. Molchanov, 2011). Esasen ekonomi biliminin temelinde de kaynakların verimli tahsis edilmesi (Çayak, 2018; akt. Harris, 2003) ve israf edilmeden (Arovic, 2018; akt. Baumgartner vd., 2010) kullanılması yatmaktadır. Buradan hareketle, gerçek anlamda ekonomik sürdürülebilirlik, ekolojik bileşenleri öncelikleyerek hareket eden ve toplumsal faktörler konusunda da sorumluluk güden bir yaklaşımdır. Böylelikle, gelecek nesillerin hakkı dikkate alınırken, günümüz yaşam kalitesi de en iyi düzeye getirilerek ekonomik büyüme sağlanır (Arovic, 2018).

3.2.2. Ekolojik Sürdürülebilirlik

Dünyada yaşanan ekolojik tahribatla ilgili süreci antroposentrik bakış açısı ile izah etmek mümkündür. Antroposentrik bakış açısı insanı, ekosistem içindeki tüm canlıların üstünde tutan, doğanın hakimiyetini ve kullanımını insana veren ve ona kısıtlamalardan muafiyet veren bir yaklaşımdır. Bu

yaklaşım, sınırsız bir ekonomik büyümeyi, dünya üzerinde var olan her nesneyi bir ekonomik değerle tanımlamayı, ekonomik kar için doğa kaynaklarını, toprağı, arazileri insanın uygun gördüğü biçimde kullanmayı öne süren bir görüşü ifade eder. Bu yaklaşımın alt metninde insan-doğa ayrımı ya da ikiliği yatmaktadır; insan doğanın efendisidir (Çayak, 2018 akt. Borland vd., 2016).

Ekolojik sürdürülebilirlik kavramı ise ekosistemi bir dengeler bütünü olarak gören, bir hiyerarşiyi kabul etmeyen, doğadaki tüm varlıkların korunmasını ilke edinen yaklaşım olan ekosentrik yaklaşımdan (Çayak, 2018) beslenmektedir. BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun hazırladığı, 1987 yılında yayımlanan "Ortak Geleceğimiz" raporunda da gezegenimizin kaynaklarını korumak ve gelecek kuşaklara yaşanabilir bir dünya bırakmak için yönetilmesi gereken süreçler olarak tanımlanarak ekonomik kalkınma ve ekolojik bilincin ayrılamaz olduğunu vurgulanmıştır (Arovic, 2018). Yine kavramı ilk ifade edenlerden Goodland, ekolojik sürdürülebilirliğin, çevrenin insan faaliyetlerinin negatif sonuçlarından korunması, ekosistemlerin dengelerinin gözetilmesi olarak ifade etmiştir (Arovic, 2018, akt. Goodland, 1995) Ekolojik sürdürülebilirlik, biyoçeşitliliğin devamını sağlama ve gezegen kaynaklarını koruma unsurları üzerine odaklanırken aynı zamanda dünyanın var olan ihtiyaçlarını karşılamakta ve gelecek nesillerin gereksinimlerine kaynak oluşturacak unsurların devamlılığını sağlamayı amaç edinir (Çayak, 2018; akt. Gonzi, 2006). Ekolojik sürdürülebilirlik; ekonomik kaygıları önceliklendirmeden (Bilgili, 2017), doğal kaynakların ve çevrenin korunarak refahın arttırılmasının gerekliliğinin altını çizer. Bu bağlamda, yenilenemeyen kaynaklar (fosil yakıtlar, maden ve mineraller) ikame edilebilirliği doğrultusunda kullanılmalı (Çayak, 2018; akt. Harris, 2000), yenilenebilir kaynakların kullanımı önceliklendirilmeli artan nüfus artışı ve tüketim modelleri gözden geçirilip, sınırlı dünya kaynaklarına sahip olduğumuz bilincine vararak, sorumlu üretim ve tüketim teşvik edilmelidir (Bilgili, 2017).

3.2.3. Sosyal Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik, ekonomik ve ekolojik boyutlarının yanı sıra, sosyolojik değişim ve gelişmeleri de içine alan bir olgudur (Bilgili, 2017). Toplumda kültürel çeşitliliğin desteklenmesi, yoksullukla başa çıkma, eğitim ve sağlıkta fırsatlara eşit bir şekilde ulaşılmasının sağlanması, toplum içerisinde dayanışma ve işbirliğinin teşvik edilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği ve sosyal adalet konuları sosyal sürdürülebilirlik çerçevesinde ele alınmaktadır (Arovic, 2018, akt. Wise, 2001).

Sosyal sürdürülebilirlik açısından sosyal sistemlerin istikrarlı olması çok önemlidir. Karar alma süreçlerine katılım, demokrasi (Çayak, 2018), insan ve çalışan hakları, sosyal adalet, kurumsal yönetim (Bilgili, 2017; akt. Mak vd., 2011) gibi kavramlar sosyal sürdürülebilirlikte ön plana çıkar. Sosyal sürdürülebilirlik, topluluk içerisindeki demografik, kültürel, kuşaklarla ilgili değişiklik ve çeşitliliği destekler (Çayak, 2018; akt. Simanskiene vd. 2014).

Kalkınmanın toplumsal boyutu olan sosyal sürdürülebilirlik, toplumsal kaliteyi ve eşitliği temsil ederken (Çayak, 2018; akt. Harris, 2003); en temelde toplumdaki bireylerin adalet ve eşitlik ihtiyaçlarının karşılanmasını, ekolojik sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılması için toplumsal davranış değişikliklerinin sağlanmasını ve toplumun maruz kaldığı değişimler esnasında ise sosyal ve kültürel değer ve normlarının korunmasını ifade eder (Bilgili, 2017; akt. Vallance, 2011). Sosyal açıdan sürdürülebilir olmak için toplumun gereksinimi olan iki kaynaktan ilki beşeri, diğeri ise topluluk kaynağıdır. Beşeri kaynaklar, toplumun esenliğine ve kalitesine etki edecek eğitim düzeyi, etik değerler , liderlik yeteneği vb. gibi bireysel nitelikleri ifade ederken toplumsal kaynak, refahı arttırabilmek için toplu olarak hareket edebilme kabiliyetini besleyen kültürel norm ve ilişki yönetimidir. Sosyal sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için bahsi geçen bireysel ve sosyal kaynakların geliştirilip, işbirliği, adalet, eşitlik ve güvenlik konuları ile sentezlenmesi kıymetlidir (Bilgili, 2017; akt. City of Vancouver, 2005).

Özetle; sosyal sürdürülebilirlik açısından bakıldığında toplumlar, demografik yapı dönüşümü, sosyal uyumun sağlanması, bireysel ve kültürel aidiyet, insani iş, çalışan motivasyonu, demokratik katılım, sağlık, güvenlik, esenlik ve yaşam kalitesi gibi (Bilgili, 2017; akt. Colantonio, 2009) unsurların çözümünü arayarak gelecek nesillere güçlü sosyal imkanlar bırakmayı amaçlamaktadırlar.

3.3. Sürdürülebilir Kalkınma

2. Dünya Savaşı sonrasında artan sanayileşme ve nüfusun hızlı artışı, doğal kaynakların limitli olduğu gerçeğinin su yüzüne çıkmasına ve gelecek nesillerin gereksinimleri hakkında endişe duyulmasına neden olmuştur. Böylelikle doğal kaynaklar, “gelir aracı” yerine “doğal sermaye” olarak görülmeye başlamış ve sürdürülebilirlik vizyonu ortaya çıkmıştır (Gökçen, 2019; Randhawa vd., 2017) .

Sürdürülebilir Kalkınma tanımı, açıkça 3. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) sırasında 1975 yılında ortaya konmuştur; “maddi ve geri dönüşü olmayan bir şekilde insan ortamını etkilemeyen, biyosfere zarar vermeyen ve doğa ekonomisi ve kültür yasalarının bozulmasına yol açmayan, arzu edilen bir ekonomik gelişme seyri” olarak ifade edilmiştir ve bu tanım ekonomik sürdürülebilir boyutu için bir referans noktası oluşturmuştur (Gökçen, 2019; akt. Szopik vd., 2018). 1987 yılındaki Brundtland Raporunda ise sürdürülebilir kalkınma için “gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilme kabiliyetinden ödün vermeden, bugünün ihtiyaçlarını karşılayan bir gelişme süreci” ifadesi yer almıştır (United Nations, Our Common Future Report, 1987).

Sürdürülebilir Kalkınma, dinamik yapısı gereği (Çayak, 2018; akt. Sinaku vd., 2018) bir sonuç değil bir süreçtir (Gökçen, 2019; akt. Sala, 2013). Bilim, sosyal değişim, ekoloji, teknoloji ve ekonomi arasındaki dinamik dengenin oluşturulması (Gökçen, 2019; akt. Grist, 2008) ve farkına varılması için adeta bir öğrenme ve aksiyon planı sürecidir (Gökçen, 2019; akt. Sala, 2013). Öte yandan sürdürülebilir kalkınma, sosyal, politik, ekolojik ve ekonomik boyutları ile dinamik ve karmaşık bir etkileşim sürecidir; kural koyucudur ve etik ile ilgili bir kavramdır. Sağlıklı, sürdürülebilir, yaşam kalitesi yüksek, fırsatların ve kaynakların eşit dağıtıldığı bir toplum yaratılması açısından (Çayak, 2018; akt. Joseph, 2013) gerekli olan tüm faktörler ve bileşenleri pragmatik olarak ve bağlam çerçevesinde geçerli teknik bilgiler ile tanımlayan vizyonerlik (Çayak, 2018; akt. Sachs, 2015) geliştirmek önemlidir. Ayrıca toplumda bu vizyonların yer etmesi için toplumun bireylerinde derin bir paradigma değişiminin olması elzemdir (Çayak, 2018; akt. Scheel, 2016).

Klauer tarafından sürdürülebilir kalkınma hedeflerine erişmek için üç kademeli bir süreç önerilmektedir. Öncelikle toplumda sürdürülebilirlik konusunda ortak bir etik amaç belirlenmeli, ikinci olarak bu amaçlar doğrultusunda spesifik ve uygulanabilir ara hedefler netleştirilmeli ve son olarak da bu ara hedeflere yönelik aksiyon planları hayata geçirilmelidir (Bilgili, 2017; akt. Klauer, 1999). Bu bağlamda, günümüzde sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden ve ülkelerin uygulama ve politikalarını çerçeveleyen önemli bir yol haritası bulunmaktadır; BM, 2015 yılında 17 maddelik “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi” oluşturmuştur. Bahsi geçen kalkınma hedefleri şu şekilde sıralanabilir (UNDP, 2022): (1) Yoksulluğu sonlandırmak, (2) Açlığı sonlandırmak, (3) Sağlık ve Kaliteli Yaşam, (4) Nitelikli Eğitim, (5) Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, (6) Temiz Su ve Sanitasyon, (7) Erişilebilir Temiz Enerji, (8) İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme, (9) Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı, (10) Eşitsizliklerin Azaltılması, (11) Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar, (12) Sorumlu Üretim ve Tüketim, (13) İklim Eylemi (14) Sudaki Yaşam, (15) Karasal Yaşam, (16) Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar (17) Amaçlar için Ortaklıklar.

Özetle, sürdürülebilir kalkınma, insani yaşamı, ekosistemin kaynaklarını korumayı, gelecek nesillere yaşanabilir bir gezegen bırakmayı öncelikleyerek ekonomik ve sosyal olarak kalkınmayı teşvik etmektedir.

4. Sürdürülebilir Liderlik

4.1. Sürdürülebilir Liderlik ve Gelişim Süreci

Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik, sosyal ve çevresel faaliyetlerin, geleceğin sosyal, ekonomik ve ekolojik hedeflerine de odaklanılarak icra edilmesi gerektiğini ifade eder (Yangil, 2016). Makro düzeyde teorik olarak izah bulan bu kavramın mikro düzeydeki yansıması ise kurumsal sürdürülebilirliktir. Sürdürülebilir kalkınma uzak vadede bir sürdürülebilirlik vizyonu yaratıp sunarken; kurumsal sürdürülebilirlik için organizasyonlar, kısa vadeye odaklanan, spesifik olarak belirlenmiş ara hedefler ile, bu vizyonu strateji, hareket planı ve aksiyonlarına yansıtırlar. Bu bağlamda, işletmeler gelecek için, yalnızca ekonomik anlamda değil, sahip olduğu insan kaynağının, müşterilerinin ve içinde bulunduğu toplumun gereksinimleri ve ekolojik kaynakları doğrultusunda sorumluluk ve yükümlülükler taşımaktadır (Yangil, 2016; akt. Garvare vd., 2010). Kurumsal

sürdürülebilirlik, organizasyonların ekonomik, sosyal ve ekolojik sorumluluklarını bütünsel bir şekilde yöneterek ve bu boyutlar arasında dinamik dengeyi oluşturarak başarılı olunabileceğini vurgulamaktadır (Yangil, 2016; akt. Sarıkaya vd., 2010). Bu üç boyuta bağlı başarının sağlanabilmesi için kurumsal sürdürülebilirlik sürecine liderlik edecek bilgi, beceri, özellik ve yetkinlikte liderlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu liderlerin, iklim değişikliği veya sosyal eşitsizlik gibi karmaşık sürdürülebilirlik sorunlarına, (Burns, Vauagt ve Bauman, 2015; akt., Heifetz & Laurie, 2001) ve diğer kompleks problemlere çözümler bulmak için işbirliğini topluluklar içinde canlandırabilecek ve sosyal, politik, ekonomik ve ekolojik süreçlerin dönüşümünde aktif olarak rol alabilecek “vatandaş” liderler olmaları beklenmektedir (Burns, Vauagt ve Bauman, 2015; akt., Crees, 2005). Bu gereksinimler, “sürdürülebilir liderlik” olgusunu yaratmaktadır (Yangil, 2016). Bu sayılan ihtiyaçlar ve bağlamlar, sürdürülebilirliğe dair disiplinler arası bir liderlik yaklaşımı ve pratiğine ihtiyaç olduğuna işaret eder; yeni değerler, ilkeler, yetkinlikler, yapılar ve nihayetinde yeni bir liderlik anlayışı gerektirir (Burns, Vauagt ve Bauman, 2015; akt. Shriberg & McDonald, 2013). Sürdürülebilir liderin öncelikli amacı mevcut kaynakların gelecek kuşakların aktarımının sağlanabilmesi, doğal kaynakların ve insan kaynağının sömürülmesinin engellenmesi ve işletme faaliyetlerinin toplum ve ekosistem üzerinde hasara yol açmasının engellenmesi olmalı (Yangil, 2016; akt. Hargreaves ve Fink, 2003). Lider, bu konudaki vizyonerliğini izleyicilerine aktarabilmelidir. İzleyicileri ile olan etkileşimi, işbirlikçilik, destekleyicilik ve değişime adapte olmaları açısından kolaylaştırıcılık sütunları üzerinde yükselmeli; izleyicilerini sorunları çözmek, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak ve “geleceği birlikte yaratmak” ortak amacı doğrultusunda, etik bir temelde harekete geçirebilmelidir (Yangil, 2016; akt. Ferdig, 2007).

İlave olarak, sürdürülebilir liderler, örgütlerinin faaliyetlerinin topluma ve çevreye karşı sorumluluğunu üstlenerek, içinde yaşanabilir bir toplum yaratma yolunda gaye taşıyan ve bu amaçla izleyicilerinin eğitilmesi ve yetiştirilmesi gerekliliğine inanan liderlerdir (Yangil, 2016; akt. Beckhard, 2000). Gezegemimizin devamlılığı, gelecek nesiller, içinde yaşanan toplum ve küresel ekonominin sağlığı üzerindeki ayak izlerini hesaba katarak liderlik etmeyi seçerler (McCann & Holt, 2010; akt., Fertig, 2007). Bu bağlamda sürdürülebilir liderlerin belirli başat bilgi ve becerilerle donanmış olması elzemdir.

4.2. Sürdürülebilir Liderliğin Örgütler İçin Önemi

Sürdürülebilirliğin temel bileşeni toplumun ayrılmaz bir parçası olan örgütlerdir. Üretim sürecinde doğal ve sosyal sistemlerle doğrudan bağlantılı olan örgütlerin, bu sistemler üzerinde doğrudan etkisi vardır. Ayrıca inovasyonların artması, rekabetin yoğunlaşması, dünya kaynaklarının sınırlı olması, gezegendeki yaşam kalitesinin bozulması, biyoçeşitliliğin azalması, iklim krizi, gıda kaynaklarının sınırlılığı ve iklim değişikliklerinden etkilenmesi, insanların tüketim alışkanlıklarının oluşturduğu toksik ayak izleri, sanayii atıklarının biyosferin dengelerini bozması gibi bir çok kritik nokta, örgütlerin gelecek vizyon, hedef, strateji ve eylem planlarına yansımaktadır. Dolayısı ile örgütlerde liderlik de, giderek daha karmaşık, çok katmanlı, çok boyutlu ve dinamik bir süreç olmaktadır. Bir yandan dünya için bir gelecek endişesi yaşanırken diğer yandan var olan kompleks koşullarda örgütlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması için örgütlerde yeni liderlik anlayışı ve iş yapma biçimi gelişmektedir (Yangil ve Şahin, 2019). Zira sürdürülebilirlik yaklaşımı, örgütler için artık kaçınılmaz bir hal almıştır (Yollu, 2017; akt. McCann ve Sweet, 2017). Bu bağlamda, gelişim ve değişimin sürekliliği karşısında insani değerler ve doğa etiği ile hareket edebilme kapasitesine sahip ve sürdürülebilirlik doğrultusundaki güncel gelişmelerin ortak anlamını örgütlerde yapılandırabilecek ve oluşturabilecek (CEC, European Leaders, 2018) yeni liderlere ihtiyacımız kaçınılmazdır.

Örgütsel sürdürülebilirliğe göre örgütler, bir yandan kendi geleceklerini garanti altına almaya çalışırken diğer yandan gezegendeki tüm canlı cansız varlıklar ve içinde yer aldıkları ekonomik konjoktür için tüm fonksiyonlarının sorumluluğunu üstlenmek ve sorumlu davranmak zorundadırlar. Buradan hareketle örgütlerin, sosyal, ekolojik, ekonomik (Yollu, 2017; Aktaş ve Ordun 2016; akt. Elkinton, 1997) ve prosedürel açıdan örgütün faaliyet sorumluluğunu üstlenen, toplumsal adalet, kapsayıcılık, çeşitlilik, insan haklarına saygı, ekolojik dengeler konusunda örgütünü temsil eden (Yangil ve Şahin, 2019; akt. Knight, 2017), bireysel ve örgütsel tüm eylemlerinde etik davranan ve izleyicileri ile birlikte geleceği yaratacağını “bilen” (Yangil ve Şahin 2019; akt. Ferdig, 2007) liderlere ihtiyaç olduğu sonucuna varabiliriz.

4.3. Sürdürülebilir Liderlik Modelleri

Sürdürülebilir liderlik üzerine yapılan çalışmalar derinleştikçe , literatürde bu olgu ile ilgili çeşitli liderlik yaklaşımları yer etmiştir. Sürdürülebilir liderlik modelleri arasında Hargreaves ve Fink'in Sürdürülebilir Liderlik Modeli, Cambridge Sürdürülebilir Liderlik Modeli, Fullan'ın Sürdürülebilir Liderlik Modeli, Avery ve Bergsteiner'in Sürdürülebilir Liderlik Modeli, Lambert'in Sürdürülebilir Liderlik Modeli ve Davies'in Sürdürülebilir Liderlik Modeli sayılabilir (Çetin ve Çayak, 2018).

Bu çalışmada Hargreaves ve Fink Sürdürülebilir Liderlik Modeli ve Cambridge Sürdürülebilir Liderlik Modeli incelenmiştir.

4.3.1. Hargreaves ve Fink'in Modeli; Sürdürülebilir Liderliğin İlkeleri

Hargreaves ve Fink için sürdürülebilir liderlik, ekolojik çevre ile uyumlu bir süreçtir. Araştırmacılar, bu süreci "sürdürülebilir liderliğin yedi prensibi" ile açıklamışlardır (Hargreaves ve Fink, 2003). Sürdürülebilir liderlik, insani veya finansal kaynakları gereksiz yere tüketmeyen, çevreye ve topluma zarar vermekten kaçınan ve bu iki konuda hassasiyete sahip olan ortak bir sorumluluktur (Hargreaves ve Fink, 2003). Hargreaves ve Fink, ilk olarak 2003 yılında yedi temel ilke yayınlamış olup, 2006 yılında bu yedi temel ilkeyi zenginleştirmiş ve nihayet 2009 yılında Hargreaves, bu yedi temel ilkeye üç ayrı ilke daha eklemiştir (Çetin ve Çayak, 2018). Hargreaves ve Fink'in üzerinde çalıştığı prensipler, aşağıdaki gibi sıralanmıştır;

Sürdürülebilir liderlik önemlidir ve "derinlik" yaratır: Sürdürülebilir liderliğin ilk adımı öğrenmek ve öğrenmeye teşvik etmektir (Çetin ve Çayak, 2018; akt. Hargreaves ve Fink, 2006). Önemli olan sonuçlar değil onların arkasındaki; kalıcı, entellektüel, duygusal ve sosyal açıdan bireyleri besleyen öğrenme sürecidir (Hargreaves ve Fink, 2003).

Sürdürülebilir liderlik ardıl planlama ile devamlılığı sağlayarak "süre"ye yayılır: Sürdürülebilir lider, gelişimin ve başarının devamını öncelikleyerek (Çetin ve Çayak, 2018; akt. Gray, 2005) kendinden önce ve sonra gelen bireylerle etkileşim içindedir (Hargreaves ve Fink, 2003). Deneyimler, prensipler, değerler ve ilkeler ardıl liderlere aktarılır.

Sürdürülebilir liderlik diğerlerinin de liderliğini teşvik ederek "yayılır": Sürdürülebilir liderliğin devam edebilmesi süreç ve sorumlulukların kurum içinde diğer liderlerle ile paylaşılması ve diğer liderlerin kapasitesinin artırılması ile mümkündür; liderlik inisiyatifleri kurum içinde yayılır ve yetkiler delege edilir (Çetin ve Çayak, 2018; akt. Hargreaves ve Fink, 2006).

Sürdürülebilir Liderlik sosyal adalet konularını görev edinir, "adil"dir: Sürdürülebilir liderlik etkileşim içinde olduğu sosyal, yapısal ve çevresel ortamlara karşı da sorumluluk hissetmek, onların ihtiyaçlarını görebilmek ve bu doğrultuda eylemler alabilmek, enformasyon ve kaynakları paylaşmak ve adil çözümler üretebilmekle ilgilidir (Hargreaves & Fink, 2003).

Sürdürülebilir liderlik kaynakları tüketmek yerine geliştirir "becerikli"dir: Sürdürülebilir liderlik, insan kaynağını destekleyip geliştirerek (Hargreaves ve Fink, 2003), motivasyonlarını attırıp koruyarak (Çetin ve Çayak, 2018; akt. Hargreaves ve Fink, 2006) birbirini besleyen bir gelişim ortamı yaratır. Maddi kaynakları sorumlu kullanır. (Hargreaves & Fink, 2003).

Sürdürülebilir liderlik "çeşitliliği" ve ortak akıl geliştirir: Çeşitlilik, kuvvetli bir ortak akıl yaratır ve organizasyonların statükodan kurtularak güçlenmesine olanak tanır (Çetin ve Çayak, 2018; akt. Hargreaves ve Fink, 2006), yeniliği ve farklı yaklaşımları teşvik eder(Hargreaves & Fink, 2003).

Sürdürülebilir liderlik gelecek için geçmiş değerlerini "korur": Sürdürülebilir liderlik geçmişteki başarı ve en iyi deneyimlerini gelecek başarıları için kullanır; geçmişten öğrenilir (Çetin ve Çayak, 2018; akt. Hargreaves ve Fink, 2006).

Sürdürülebilir liderlik "aktivist"lik boyutu içerir: Sürdürülebilir liderlik, olumsuz ortam koşullarının değişmesi konusunda aktivist davranarak etkileşim içinde bulunduğu çevreyi etkiler ve toplumla stratejik ittifaklar kurabilir (Hargreaves & Fink, 2003; Çetin & Çayak, 2018; akt. Hargreaves, 2009).

Sürdürülebilir liderlik "dikkatli" bir gözlemci olmayı gerektirir: Sürdürülebilir lider, kurumun içinde olduğu bağlamı sürekli analiz ederek gerekli risk ve fırsatları görür (Çetin & Çayak, 2018; akt. Hargreaves, 2009).

Sürdürülebilir liderlik “sabırlı” olmayı gerektirir: Sürdürülebilir lider kısa vadedeki hazlara odaklanmaz, uzun vadedeki anlam, katkı ve hedefe ulaşma arayışındandır (Çetin & Çayak, 2018; akt. Hargreaves, 2009).

4.3.2. Cambridge Sürdürülebilir Liderlik Modeli

Cambridge Modelini tasarlayan Visser ve Courtice, sürdürülebilir lideri “daha iyi bir dünya için harekete geçme konusunda ilham veren ve izleyicilerini destekleyen kişidir” diye tanımlamaktadır (Visser ve Courtice, 2011). Cambridge Model’inde liderlik teorilerinden ve sürdürülebilirlik prensiplerinden yola çıkılarak, liderin içinde bulunduğu bağlam, liderin karakteri ve liderin eylemleri olmak üzere üç bileşen üzerinden bir model tasarlanmıştır (Visser ve Courtice, 2011). Modele ait bileşenler aşağıdaki gibi irdelenmiştir;

Bağlam: Modeldeki bağlam, liderlerin faaliyetlerini gerçekleştirdiği örgütleri ve karar alma mekanizmalarını etkileyen koşullara ve ortama atıfta bulunur. Bağlamın dışsal ve içsel bağlam olmak üzere iki ayrı boyutu bulunmaktadır.

Dışsal bağlam; ekolojik, ekonomik, siyasi, kültürel ve toplumsal bağlamları ifade ederken; içsel bağlam, organizasyonun faaliyet gösterdiği sektörü, organizasyon kültürünü, organizasyonel erişimi, yönetim yapısını ve liderliğin rolünü ifade eder (Visser ve Courtice, 2011). Bağlamın rolü liderlik eylemlerinin tasarlanmasında hayati önem taşır. Örgütün iş dünyasına ve dünyaya uyum sağlamasının yolu iç ve dış bağlamlar göz önünde bulundurularak tasarlanan faaliyetlerden geçmektedir.

Liderlerin Karakteri: İdeal liderlik özellikleri çok çeşitlidir (Visser ve Courtice, 2011; akt. Kouzes ve Posner, 2007). Bununla birlikte liderler, bağlam doğrultusunda kendilerine özel yetkinlikler geliştirmek yükümlülüğündedir (Visser ve Courtice, 2011, akt. Morrison, 2000). Bir lideri anlamak için liderin (1) bireysel özelliklerini, (2) tarzını, (3) becerilerini ve (4) bilgi seviyesini iyi analiz etmek gerekmektedir (Visser ve Courtice, 2011).

Sürdürülebilir liderler, insanlığa ve diğer tüm yaşam biçimlerine saygı göstermeli ve etik değerlere göre hareket etmeli; sistemlerin birbirine karşılıklı bağımlılığını ve birbirini etkilediğini fark edip anlamalıdır. Sorgulayıcı, açık görüşlü, öz farkındalığı yüksek olmalı ve diğerlerinin duygu ve düşüncelerini ve diğerleri üzerindeki etkisini farkedebiliyor olmalıdır. Gerçeklerle yüzleşebilmeli, zorluklardan yılmadan başarılı olacağına dair mutlak bir inanca sahip olmalıdır (Visser ve Courtice, 2011).

Liderlerin, sahip oldukları özellikleriyle süreçlere yön vermek, izleyicilerini motive etmek ve planları uygulamak için kullandıkları tavır ve yaklaşımlar farklıdır. Kapsayıcı liderlik, vizyoner liderlik, yaratıcı liderlik, radikal liderlik vb. gibi çeşitli liderlik tarzlarının kombinasyonunu liderler, bağlam doğrultusunda sentezleyebilir. Sonuç olarak liderlerin kendilerinin ve şartlarının farkında olup, kendi özellikleri, ortamları, bağlamları ve izleyicileri doğrultusunda en uygun tarzi bulmaları gerekmektedir (Visser ve Courtice, 2011).

Sürdürülebilir liderler, karmaşıklığı, riski ve belirsizliği yönetme; izleyicilerinin eylemlerine ilham veren bir vizyonu yaratıp izleyicilerine aktarabilme, anlatabilme, paylaşabilme, doğru kararlar verebilme; zorluklara çözüm ve alternatif yöntemler üretebilme; stratejik ve uzun vadeli düşünebilme becerilerine sahip olmalıdır (Visser ve Courtice, 2011).

Sürdürülebilir liderler küresel zorluklar, dengeler, gelişmeler ve ikilemler, politik ve finansal süreçler, teknolojik gelişmeler, organizasyon dinamikleri, örgütün dış bağlam üzerindeki etkileri, paydaşlarının görüş ve ihtiyaçları ve değişim faktörleri hakkında bilgi sahibi olmalıdır (Visser ve Courtice, 2011).

Liderlik Eylemleri: Sürdürülebilirlik niyetleri ve zorunlulukları ile fiili performans arasındaki geniş mesafe ancak icraatlar ile kapatılabilir (Visser ve Courtice, 2011). Sürdürülebilir liderler, ellerindeki en iyi bilgiye göre bilinçli kararlar alabilmeli, vizyon ve stratejileri doğrultusunda bağlılık, etik ve işbirliğine dayalı eylemleri teşvik etmeli, yönetim sistemini ve örgüt kültürünü uyumlu hale getirmeli ve hesap verilebilirlik ilkesi ile hareket etmeli, ekibin bilgi ve becerilerini derinleştirerek ekibi güçlendirmeli ve organizasyon içinde sürekli öğrenmeyi, araştırmayı ve yeniliği teşvik etmelidir. Sürdürülebilir liderlerin organizasyon dışındaki eylemleri de çok önemlidir. Sürdürülebilir süreç yönetmek için sektörler arası ittifaklar kurmalı, sürdürülebilir ürün ve hizmetler geliştirmeli,

sürdürülebilirlik gereklilikleri değer zinciri boyutuna entegre etmeli,;kamu, müşteriler, tedarikçiler vb. gibi tüm paydaşlarında sürdürülebilirlik bilinci yaratmak üzerine faaliyetlerde bulunmalı; sürdürülebilirlik sürecine katkı sağlayan eylemler için ortam yaratmalı ve paydaş şeffaflığı konusunda sorumlu hareket etmelidir (Visser ve Courtice, 2011).

Liderlerin yukarıda aktarılan tüm özelliklere, tarzlara, becerilere ve bilgilere aynı anda sahip olması olası değildir. Liderler, süreçleri ve faaliyetlerini en etkin şekilde yönetmek için kendilerine izleyicileri ve içinde bulundukları bağlam doğrultusunda en uygun liderlik bileşenlerini kullanmaları gerekir (Visser ve Courtice, 2011).

5. Tartışma : BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Yolunda Sürdürülebilir Liderlik Modeli

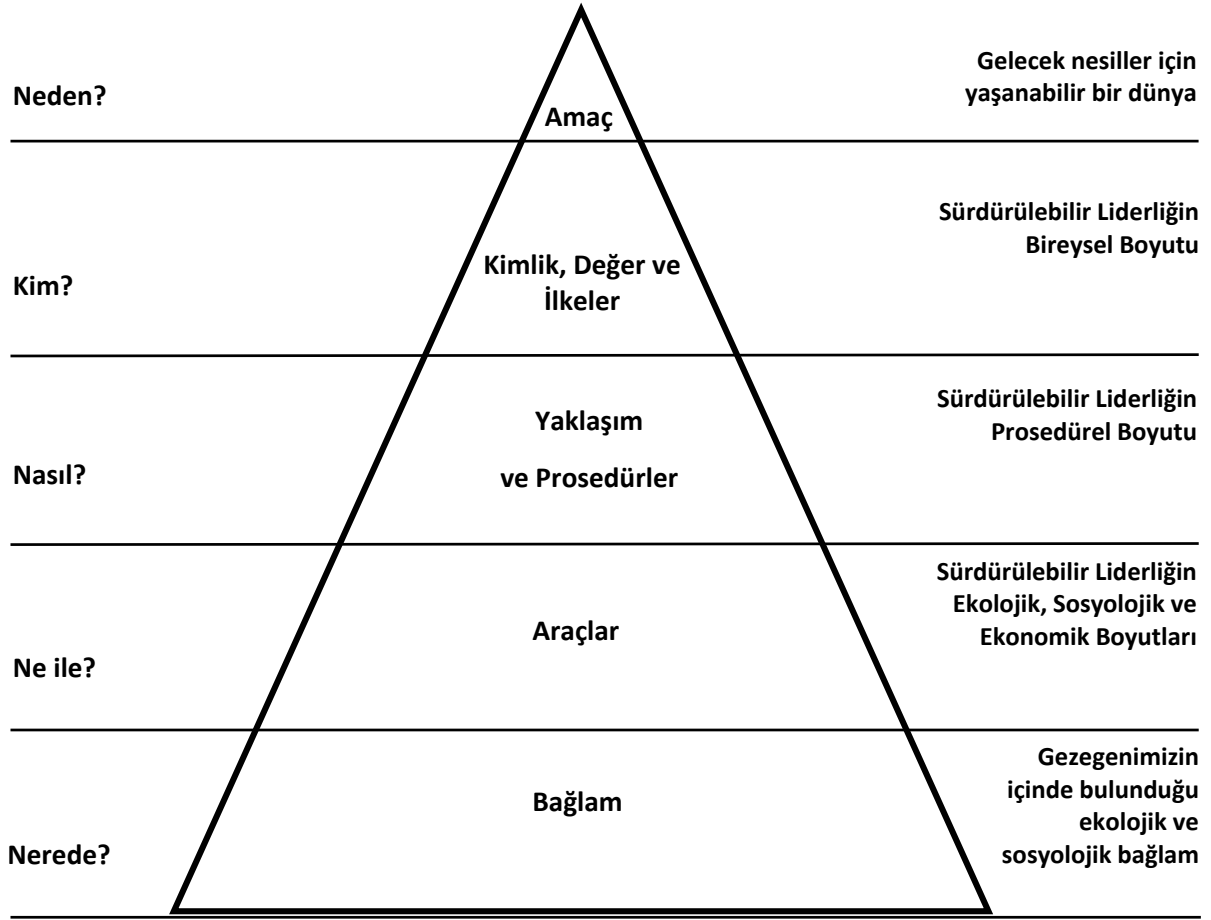
BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, istihdam yaratmak, kapsayıcılık, insani çalışma koşulları, yeni teknolojiler geliştirmek, ekonomik büyüme ve enerji ve su gibi kaynakların verimli kullanılması da dahil olmak üzere bir çok alanda örgütler için yol gösterici birer “araç”tır. Ekonomik, ekolojik ve sosyal boyutlar, üretim ve tüketim süreçlerinin farklı ve etkileşimli sonuçlarını anlamaya yardımcı olurken, değişimi yönlendirmek için tüm boyutları yönetim fonksiyonları çerçevesinde bir anlamla buluşturmak da planlı eylem alabilmek adına önemlidir (CEC European Managers, 2018). Bu noktada “nasıl?” ve “kim?” soruları gündeme gelmektedir. Buradan hareketle, bireysel ve örgütsel anlamda prosedürel ve bireysel boyutlar (CEC European Managers, 2018) diğer üç boyuta eklenir. Sürdürülebilir liderliğin her boyutu, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşılmasında örgütlere katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın bu kısmında irdelenen boyutlar; liderlik teorileri, sürdürülebilirlik konusunun önemi ve gereksinimleri, BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, Sürdürülebilir Liderlik teorilerindeki öne çıkan sürdürülebilir liderlik bileşenleri ve CEC European Managers Sürdürülebilir Liderlik Klavuzunda belirtilen sürdürülebilir liderlik boyutları çerçevesinde bir araya getirilerek araştırmacılar tarafından liderlere sürdürülebilir liderlik konusunda bir model önerilmekte ve tartışılmaktadır.

Çalışmamızda BM SKH Yolunda geliştirdiğimiz Sürdürülebilir Liderlik Modeli tabloda sunulmaktadır. Modelin açıklaması aşağıda yer almaktadır:

Piramit şeklindeki modelin en alt kademesinde yer alan bağlam, "nerede?" sorusunu cevaplayarak gezegenin içinde bulunduğu “ekolojik ve sosyolojik bağlamı” temsil etmektedir. Piramitin en üst kademesinde “amaç” bulunmaktadır. Amaç, “ gelecekte nesiller için yaşanabilir bir dünya bırakmak” tır. Mevcut olan “bağlam”dan hedeflenen “amaca” ulaşmak için hangi “araç”ların kullanılacağı sürdürülebilir liderliğin ekolojik, ekonomik ve sosyal boyutları, “nasıl” liderlik edileceği sürdürülebilir liderliğin prosedürel boyutu ve süreçte “hangi özellikteki liderlerin” etkin olabileceği sürdürülebilir liderliğin bireysel boyutu altında incelenmektedir.

Tablo: BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Yolunda Sürdürülebilir Liderlik Modeli

5.1. Sürdürülebilir Liderliğin Sosyal Sürdürülebilirlik Boyutu

Sosyal sürdürülebilirlik, adalet, dayanışma, işbirliği, fırsat eşitliği, sorumluluk paylaşma, destekleme, güçlendirme, farklı kültürlerin bütünleşmesi, doğrudan katılım, kültürel değerler, sürdürülebilirlik bilincinin nesilden nesile transferi ve kurumsal kültür olgularını içermektedir (Gökçen, 2019). Örgütler, çevreyi ve ekonomiyi etkilediği kadar, toplumun sosyal yapısını ve dokusunu farklı yollarla etkileme ve yönlendirme özelliğine sahiptir (Gökçen, 2019). Sosyal boyut açısından bakıldığında örgütler, çalışma koşulları ile toplumlarının sosyal ve kültürel yapısını ve işgörenlerinin refahını ve sosyal yaşamını etkilemektedir. Aynı zamanda örgütler yolsuzlukla mücadele konusunda da sorumluluk sahibidir (Gökçen, 2019; CEC European Managers, 2018) ve etik kodlarla da yapılandırılmış etik ilke ve değerlerle (Tekin, 2020) faaliyetlerini devam ettirme yükümlülüğü bulunmaktadır. Örgütlenme özgürlüğü ve sendika üyeliği gibi noktalarda da insan ve işçi haklarına saygı gösterilmesi için gereken özeni sergilemekten sorumludur (CEC European Managers, 2018). Özetle, örgütlerdeki liderler topluluklar için sosyal rol modelleri ve ilham kaynağı olabilmektedir. Sürdürülebilir liderler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda aşağıdaki sosyal sürdürülebilirlik bileşenlerini karar ve faaliyetlerinin merkezine almalıdır.

5.1.1. İnsan ve İşçi Haklarına Saygı

Adaletsizliği engelleyen bir ücret yapılandırması (Eren, 2020), ayırım gözetmeyen, kapsayıcı, güvenli ve farklılıklara saygı duyan bir iş yeri iklimi yaratılması (Narin, 2015), cinsiyet eşitliği, insana yakışır çalışma koşulları oluşmasında ve işgücünün sağlıklı, memnun ve üretken kalmasında katkı sağlayabilmektedir (CEC European Managers, 2018).

5.1.2. Dayanışma ve İşbirliği

Kültürel faaliyetleri teşvik etmek, sosyal örgütlenmeyi desteklemek (Gökçen, 2019) örgütlerde kültürel çeşitliliği desteklemek (UNGP), bilgili, yetenekli ve sürdürülebilirlik tutum ve davranışları geliştiren üyeler için toplumsal eğitim sorumluluğu üstlenmek, sürekli öğrenmeyi teşvik etmek (UNGP), kadınların sürdürülebilir kalkınma sürecindeki potansiyellerinden yararlanmak adına onları güçlendirmek, kadın temsiliyi arttırmak (UNGP) paydaşlar arasında kaliteli bir iletişim oluşmasını sağlamak ve geleceğin potansiyel çalışanları ile temasa geçmek (CEC European Managers, 2018) sosyal sürdürülebilirlik açısından örgütlere katkı sağlamaktadır.

5.1.3. Temiz Toplum Vizyonu

Sosyal sürdürülebilirlik konusunda en temel bileşenlerden diğeri ise etikdir; çünkü örgütler bu bağlamda hem topluma hem çalışanlarına hem hissederlarına karşı hesap verme sorumluluğu taşımaktadır (Çetin ve Çayak, 2018; akt. Dhir, 2013). Örgütlerin sahip oldukları etik ilke ve değerler bütünü, onların bulundukları toplum içerisinde köklenmesini ve güçlenmesini sağlayacak çok önemli bir bileşendir. Bu etik pusula, örgüt, ekip ve bireylere etik açıdan gelişip öğrenebilecekleri bir çerçeve çizer ve bu noktada örgütteki liderlerin bu etik ilke ve değerlerin örgüt içine nüfuz etmesindeki rolleri önemlidir. (CEC European Managers, 2018).

5.2. Sürdürülebilir Liderliğin Ekonomik Sürdürülebilirlik Boyutu

Refah seviyesini arttırmak, var olan ekonomik felsefenin ana fonksiyonlarının başında gelmektedir. Öte yandan sosyal ve ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için de sağlam bir ekonomik altyapıya gereksinim duyulmaktadır (CEC European Managers, 2018). Kurumlar, kısa vadeli kar yaratma mantığının ötesine geçip, uzun vadede sürdürülebilir ekonomik değer yaratmanın unsurları ile hareket etmelidir (CEC European Managers, 2018) ve bu konuda liderlerin süreçleri ve izleyicilerini yönlendirmesi çok önemlidir. Sürdürülebilir liderler, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda aşağıdaki ekonomik sürdürülebilirlik bileşenlerini karar ve faaliyetlerinin merkezine almalıdır.

5.2.1 Döngüsel Ekonomiye Önceliklendirmek

Döngüsel ekonomi sürdürülebilirlik amacına hizmet edecek yaklaşımlardan biridir. Kaynakların verimli kullanımı ve atıkların yeniden hammaddeye ve girdiye dönüştürülmesi ile hem günümüzün ihtiyaçları karşılanabilmekte hem de gelecek kuşakların hakları korunabilmekte hem de bu bilinç yeni nesillere aktarılabilmektedir (Aşan, 2021).

5.2.2 Doğru İş Modelini Kurgulamak

Sürdürülebilir Lider, gelecekte finansal alt yapıların sağlamlığını garanti altına almak için şirketin ve içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve ekolojik bağlam doğrultusunda belirsiz bir geleceğe yönelik senaryolar planlamak, risk ve fırsatları tahminlemek, nesiller arası ve insan ve doğa arasında etik temeller oluşturmak, israf endişesi taşımak (Gökçen, 2019; Bilgili, 2017; akt. Baumgartner ve Quass, 2009) insan kaynağına yatırım yapmak, araştırma geliştirme ve inovasyon yapmak (UNGP), teknolojik yeniliklerle paralel ilerlemek ve “doğru iş modelini” yaratmakla yükümlüdür (CEC European Managers, 2018).

5.2.3 Tüm Paydaşlarla İşbirliği

Toplum, rakipler, çözüm ortakları, taşeronlar, müşteriler ve yasal merciiler süreçlerin her aşamasında bütünlük bir etkiye sahiptir ve ekosistem içinde tüm bu unsurlar ile işbirliği içinde olmak (Gökçen, 2019) sürdürülebilir bir ekonomik gelecek için çok önemlidir.

5.3. Sürdürülebilir Liderliğin Ekolojik Sürdürülebilirlik Boyutu

Dünyanın kaynaklarını korumak ve gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmak amacı, liderlerin tüm niyet ve faaliyetlerin merkezinde yer almalıdır. Bu sebeple bir paradigma değişimi yaratmak, bu konuda sahip olunan bilgi düzeyini arttırmak ve farkındalık geliştirmek ve örgütün süreçlerini bu anlam etrafında dizayn etmek çok kıymetlidir.

5.3.1. Paradigma Değişimi

Doğadan, sahip olduğumuz üretim ve tüketim model ve alışkanlıklarının değişmesinin gerekliliğini gözler önüne veren sinyaller almaktayız (CEC European Managers, 2018). Çok hızlı bir şekilde, doğayı insan ihtiyaçları için yaratılmış olan bir hammadde, bir kaynak olarak görmekten vazgeçip içinde yaşadığımız bir yer olarak gördüğümüz (Önder, 2003) bilinç yapısına geri dönmek ve alışkanlıklarımızı değiştirmek zorundayız.

5.3.2. Ekolojik Bilgi ve Farkındalık Geliştirmek

Özel ve kamu kurumları ve haneler, gezegen üzerinde sahip oldukları karbon ayak izi, atık üretimin ve habitatlar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak konusunda ortak bir sorumluluğa sahip olduğunun farkında olmalıdır, çünkü hepsi yaşadıkları doğal sistemin birer parçasıdır ve doğal sistemin üzerinde doğrudan etkileri bulunmaktadır. Bu bağlamda, örgütlerdeki liderlerin öncelikle bireysel olarak bu konuda kendilerini geliştirip, güncel tutup bilgi sahibi olmaları önemlidir ve sürdürülebilir bir ekolojik sistem yaratma hedefi doğrultusunda geliştirilecek olan eylem planları için kuruluşlarını ikna etmek konusunda önemli roller bulunmaktadır.

5.3.3. Yeşil İşyerleri Yaratmak

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ile yeşil işyerleri yaratmak, yeşil yatırımlar yapmak enerji, hava, su, toprak gibi doğal kaynakların verimli kullanımı (Aşan, 2021), fosil yakıt kullanımlarının minimum seviyeye çekilmesi, sera gazı emisyonlarını sınırlamak (Önder, 2003), ekosistem dengeleri doğrultusunda ve BM Sürdürülebilir Kalkınma Planı doğrultusunda ürün ve hizmet faaliyetlerini dönüştürmek (Coşkun, 2021), yeniden kullanım, geri dönüşüm, onarım ve daha uzun ürün dayanıklılığı ve daha yüksek ürün kalitesi ekolojik sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunabilecek temel noktalar (CEC European Managers, 2018).

5.4. Sürdürülebilir Liderliğin Prosedürel Sürdürülebilirlik Boyutu

Sürdürülebilirlik ulaşılması gereken bir sonuç değil, uzun vadeye odaklanan, sosyal ekonomik ve ekolojik sürdürülebilirlik boyutlarda iyileşmeyi sağlayan bir süreçtir (Coşkun, 2021).

Genel çerçevede paylaşılan ortak bir sorumluluk bulunması ile birlikte paydaşların kendi içinde farklı sorumlulukları bulunmaktadır. Sürece hangi paydaşın hangi oranda dahil olduğunu tespit etmek, paydaşların süreç içerisindeki etkilerini analiz etmek, her bir paydaş için gerekli olan yöntemleri, hedefleri, işbirliklerini netleştirmek ve her bir paydaşa özel başlangıç noktasının değerlendirmesini yapmak (Aşan, 2021), sürdürülebilirlik felsefesinin hayata geçirilmesini sağlayan prosedürel yaklaşım ve yöntemleri oluşturmak açısından gereklidir (CEC European Managers, 2018). Prosedürel sürdürülebilirlik günümüz liderliğinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Aşağıdaki yaklaşımlar, sürdürülebilirliği örgütün kültürüne nüfuz ettirebilmek açısından liderlere yön verebilir.

5.4.1. Bağlantılı liderlik

Muğlak, karmaşık, belirsiz ve değişken olarak tanımlanan günümüz dünyasında liderlerin örgütlerinde anlam ve değer yarabilmeleri için (Fry ve Egel, 2021) bilgi, deneyim, bağlam ve insanlar arasındaki dinamiklerin farkında olup (Eren, 2020) onları iyi analiz edebilmeleri gerekir. Bahsi geçen dinamiklerin oluşturduğu bağlamın tam merkezinde yer alan liderler çalışanlardaki yaratıcılık, performans, iş doyumu, iş bağlılığı ve örgüt bağlılığı potansiyellerini ortaya çıkarıp geliştirmekte kritik bir rol oynamaktadırlar (Zulkifli ve Latiffi, 2016). Bu noktada hedeflerin net ve anlaşılır olmasını sağlamak, ekip ruhu oluşturmak, ekibin motivasyon indikatörlerinin farkında olmak, işbirliğini ve örgütsel vatandaşlığın gelişmesini teşvik etmek (CEC European Managers), çalışanların gerçek potansiyellerini ortaya çıkarmalarına yardımcı olabilir ve kurumsal sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmaya katkıda bulunabilir (Zulkifli ve Latiffi, 2016). Bağlılık duygusunu kolaylaştıran dürüstlük, sabır, nezaket, bağışlayıcılık, kabul, şükran, alçakgönüllülük, cesaret, güven, sadakat ve şefkat gibi değerleri yaratabilmek tüm paydaşları bir araya gelmeye davet eden bir kültür oluşturur ve birbirleriyle derin bir bağ kurmalarına yardımcı olur. Bu da nihayetinde insani bağın ötesine geçerek, sürdürülebilirlik felsefesinin çekirdeğinde yer alan, tüm canlılar topluluğuna üyelik duygusuna (Fry ve Egel, 2021) doğru genişler.

5.4.2. Çeşitlilik Yönetimi

Çeşitliliğin ve kapsayıcılığın yönetilmesi konusunda her örgüt kendi yapısal durumuna ve işgörenlerinin ihtiyaçlarına göre kendine özel uyum ve kapsayıcılık programlarını tasarlamalı (Budak, 2008) ve hayata geçirmelidir. Örgüt içerisindeki çeşitliliği değerlendirmek, kapsayıcılık kapsamında uygulanacak kural, etik kod ve prosedürleri (örneğin, mobbing ve ayrımcılık) tayin etmek liderlerin sorumluluğundadır (CEC European Managers, 2018).

5.4.3. Önlem Alma Sorumluluğu

COMEST (World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology-Bilimsel Bilgi ve Teknoloji Etiği Dünya Komisyonu) Önlem İlkeleri (2005), işletme faaliyetlerinin “etik olarak kabul edilemez zararlara” yol açabileceği durumlarda, yöneticilerin bu durumları önlemek için tedbir alması gerektiğini belirtmektedir (COMEST, 2005). "Etik olarak kabul edilemez zarar"dan kasıt insanlara veya çevreye verilen zararlardır ve şu şekilde sıralanabilir (1) İnsan yaşamını veya sağlığını tehdit eden (2) Ciddi derecede önemli ve geri döndürülemez (3) Şimdiki veya gelecek nesiller için adaletsiz durumlara yol açan (4) İnsan hakları dikkate alınmadan yapılan faaliyetler.. Yöneticiler bu zararlı sonuçların oluşmasını engellemek için gerekli önlemleri prosedürel olarak almakla sorumludur (CEC European Managers, 2018). Hargreaves ve Fink'in vurguladığı gibi: sürdürülebilir liderlik paylaşılan bir sorumluluktur. Sürdürülebilir liderlik, tüm paydaşların çıkarlarını dengeleme cesaretini gerektirir. Bu nedenle, istenen davranışı adlandırmak ve teşvik etmenin yanı sıra, kabul edilemeyecek davranışları da iş ve meslek etiği normları çerçevesinde sınırlandırmaları önemlidir (Kanters, 2013, akt., Jacobs, 2010).

5.4.4. Hesap Verebilirlik ve Şeffaf Olma

Tüm süreçlerde, yönlendirme ve kontrol süreçlerinde, yönetimde, faaliyet raporları konularında gerektiği oranda şeffaf olmak tüm paydaşlar arasında güven oluşmasına zemin hazırlar. Hedeflerin net ve ölçülebilir olması, açıkça ifade edilen zorluklar ve dürüst bir şekilde duyurulan başarılar örgüt itibarının yönetilmesi açısından çok önemlidir. Yaratılan bu güven ortamı çalışan aidiyetinin gelişiminde yardımcı olduğu gibi, iş dünyası standartlarının belirlenmesine de katkıda bulunabilir. Şeffaflık, yolsuzlukların önlenmesinde, itibarın zarar görmesinin engellenmesinde ve adil rekabeti sürdürmeye ve uzun vadeli yatırımları desteklemeye yönelik piyasa koşullarının oluşmasında ve korunmasında önemli bir olgudur (CEC European Managers, 2018).

5.4.5. Yenilik ve Yaratıcılık

Yaratıcı bir çalışma ortamını teşvik etmek ve sıradışı fikirlerin oluşmasına zemin hazırlamak, gelecekteki zorluklara çözüm üretmeye ve kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanmasında yardımcı olabilir (Kanters, 2013). Ürünler, teknolojiler, süreçler ve iş modelleri hakkında sürdürülebilir bir düşünce tarzı ile hareket etmek kaynak kullanımı, çalışan bağlılığı , ekiplerin performans ve şirket itibarı gibi temel parametreleri geliştirebilir. Öte yandan süreçler ve ürünlerdeki inovasyona ek olarak bilgi ve donanım anlamında da yenilenmek ve örgütlerini çalışanlarını yaşam boyu öğrenme konusunda desteklemeleri çok önemlidir (CEC European Managers, 2018).

5.4.6. Kapsayıcılık ve İşbirliği

Güçlü yanlar, fırsatları, riskleri, tehditleri tanımlama ve eylem planlarını oluşturmak için çalışanlar, yöneticiler, danışmanlar ve müşteriler gibi süreçleri farklı şekilde etkilenen paydaşları bir hedef ve anlam şemsiyesi altında bir araya getirmek, kolektif uzmanlığı ve grup zekasını arttırmaya ve ortak bir sahiplik duygusu oluşturmaya yardımcı olmaktadır. Kapsayıcı bir örgüt ortamının teşvik edilmesi, başkalarının yargılarından korkmadan, bireysel yeteneklerin ve potansiyellerin ortaya çıkmasına olanak tanır (Kanters, 2013).

5.5. Sürdürülebilir Liderliğin Bireysel Sürdürülebilirlik Boyutu

Liderlerin sahip oldukları yetki ve statüden kaynaklı etkileme güçleri sebebi izleyicilerine örnek olacak eylemlerde bulunmaları beklenmektedir (CEC European Managers, 2018). Bu bağlamda sürdürülebilirlik Liderlik becerileri, içsel ve sosyal beceriler olmak üzere iki alt boyutta incelenebilir İçsel beceriler, duygusal ve zihinsel faktörler ile bağlantılıdır. Sosyal beceriler ise ortama, duruma, bağlama ve izleyicilere yöneliktir (CEC European Managers, 2018).

5.5.1. Sürdürülebilir Liderlik Becerilerinin İçsel Boyutları

Duygusal zeka: Kendinin ve diğerlerinin düşünce, duygu ve hislerinin, kendi bireysel güçlü yönlerinin sınırlarının, ve fiziksel ve zihinsel gereksinimlerinin farkındadır (Goleman, 2011). Diğer insanlar için iyi bir dinleyicidir, diğerlerinin fikir ve önerilerine açıktır ve diğerlerinin kendini ifade etmesini teşvik eder (CEC European Managers, 2018). Ayrıca, insanları ve çevrelerini nasıl etkilediklerinin farkındadırlar (Kanters, 2013).

Sürekli öğrenme: Toplumdaki, sektördeki, ülkedeki ve dünyadaki yeni gelişmeler konusunda meraklı olmak, deneyimlerden öğrenmek, bilimsel tabanlı verilerden beslenmek ve yaratıcı fikirlerden ilham almak, organizasyona, topluluklara ve topluma sürdürülebilirlik konusunda somut eylemler geliştirmeye katkı sağlayabilir (CEC European Managers, 2018). Küresel zihniyete sahip olmak, yerel ve ulusal sınırların ötesinde bakabilmek ve küresel vatandaşlar olarak sorumluluk almak (Guterman, 2017; akt. Thimmes, 2007) Sürdürülebilir liderler, kendi içlerinde, başkalarında ve toplumda en iyiyi geliştiren öğrenme ve gelişme fırsatları ile faaliyetlerinin devamlılığını güvence altına almalıdır (Kanters, 2013).

Adaptasyon yeteneği ve esneklik: Esneklik; hızla değişen ve belirsiz olan iş dünyası koşullarına uyum sağlamak için önemli bir yetkinliktir (Burns, Vaught ve Bauman, 2015). Dünyadaki artan tahmin edilemezliğe, dünyanın paradoksal oluşuna (Burns, Vaught ve Bauman, 2015). Ek olarak ekolojik ve sosyal alanlarda da bir takım değişikliklerin yaşanması sebebiyle, yöntem, prosedür, yaklaşım farklılaşmaların sık sık ortaya çıkması muhtemeldir. Bu değişim ve dönüşümlere adapte olmak için esnek olmak çok önemli bir bireysel beceridir (CEC European Managers, 2018).

Sorumluluk duygusu ve etik: Etik bir pusula ile eylem ve kararlara yön vermek geleceğin sağlıklı tasarımı açısından elzemdir (CEC European Managers, 2018).

Değerlere bağlı hareket etmek: Ekosistemdeki tüm canlı cansız varlıklar ile içsel bağlantımızı görmek (Önder, 2003) dünyayı ve toplumu iyileştirmek için esastır. Bu paradigmanın izdüşümünü yaşam alanına yansıtabilmek bilinçli bir varoluş biçimini gerektirir (Burns, Vaught ve Bauman, 2015; akt. Kabat-Zinn, 2005) ve bu bilinçli seçim, sürdürülebilir liderliğin ana eksenidir. Sürdürülebilir liderlerin tutum, davranış ve eylemleri güdüsünü değerlerine derin bir bağlılık duygusundan alır. Bu değerler arasında adalet, eşitlik, sevgi, denge, yaratıcılık, öğrenme, esneklik, açıklık, çeşitlilik ve alçakgönüllülük gibi değerler yer alabilir (Burns, Vaught ve Bauman, 2015).

Çoklu bakış açına sahip olmak: Durum ve konulara farklı bakış açıları ile yaklaşabilmek, sorunlar ve süreçler karşısında yeni yaklaşımlar geliştirebilmek için çok önemlidir (CEC European Managers, 2018). Liderlik yaşayan bir süreç paradigmasıdır ve sürdürülebilir liderler çeşitli perspektiflerden konuya bakarak dünyayı görmenin baskın ve alışıldık yollarını sorgularlar (Burns, Vaught ve Bauman, 2015).

Umut /İnanç: Umut ve inanç sürdürülebilirlik vizyonuna sarsılmaz bağlılıktır (Kanters, 2013). Sürdürülebilirliğin gelişme, kalkınmak ve gezegenin devamlılığı için tek şart olduğuna dair derin bir inanç sahibi olmak önemlidir. Umut ve inanç liderin sürdürülebilirlik vizyonu besleyen ve özgecil yaklaşımını destekleyen güçtür (Fry ve Egel, 2021).

Maneviyat: Maneviyatı iki ayrı boyutta değerlendirmek mümkündür. Birincisi; Lidere, yaşamının bir anlamı olduğu ve sürdürülebilirlik için bir değişim aracı olarak görevlendirildiği hissini veren boyutudur.

5.5.2. Sürdürülebilir Liderlik Becerilerinin Sosyal Boyutları

Ekip Yaratma: Ekip üyelerinin kişiliklerini, motivasyon kaynaklarını, yeteneklerini, ihtiyaçlarını ve beklentilerini iyi analiz ederek (Eren, 2020) üretken, işbirlikçi ve amaca odaklanmış bir bir kültür oluşturabilirler. Liderler izleyicilerinin eylemlerini amaçlar doğrultusunda etkileyebilmek için onları tanıyıp anlayarak onları desteklemeli (CEC European Managers, 2018) ve ekip içerisinde liderliği yayar, onlarla birlikte liderlik eder (Burns, Vaught ve Bauman, 2015).

Vizyonu oluşturmak ve aktarmak: İzleyicilerin inandığı ve anlam bulduğu bir vizyon yaratmak (Yangil, 2016) güveni ve katılımı destekleyen önemli bir süreçtir. Anlam içeren ve stratejik bir

çerçeveye yerleştirilebilen ve takipçilere doğru bir iletişimle, net bir şekilde aktarılan vizyon, hedeflere ortak bir inançla ulaşmak açısından değerlidir (CEC European Managers, 2018).

Paydaş ağları yaratmak ve güvenilirlik: Güven üzerine kurulu paydaş ağları oluşturmak, stratejik hedeflere birlikte ulaşılması için tüm paydaşlar için daha elverişli bir ortam yaratılmasına yardımcı olabilir. Ekolojik ayak izlerini azaltmak için beraber alınacak önlemler veya yaşam boyu öğrenme için düzenlenecek eğitim ve gelişim programları tüm paydaşlar için daha verimli ve güvenli bir bağlamdan yaratabilir (CEC European Managers, 2018).

Kolaylaştırıcı olmak: Ekipler ve organizasyon içinde öğrenme, yetki verme, üretken bir çalışma ortamı yaratma ve çeşitliliği teşvik etme yoluyla kişisel gelişimi teşvik etmek sürdürülebilirlik için önemli bir değerdir (CEC European Managers, 2018).

Sosyal ortamı anlamak: Kademeler arasındaki fonskiyonları, çalışanların ihtiyaçları, beklentileri, duygu durumları, iş tatminlerini etkileyen faktörleri ve motivasyonları gibi organizasyonel dinamikleri anlamak liderin temel becerilerindendir (Kanters, 2013). Ayrıca, örgütün dışsal bağlamının (yasal/ekonomik/politik ortam, sektörün durumu, iklim değişikliğinden ve kaynak kullanımından etkilenme boyutu ve içinde bulunduğu sektörler/pazarlar) daha net bir resmini elde etmek için iyi bir gözlemci, takipçi ve araştırmacı olmak, gelecekteki olası risk, tehdit ve fırsatları belirlemek için çok önemlidir (CEC European Managers, 2018).

6. Sonuç

Sürdürülebilir kalkınma, geleceğimizi kurtarmak ve gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmak adına hem akademik hem iş dünyasının merkezinde yer almaktadır. Bu bağlamda, globalde, yerelde ve mikro düzeyde kurumlarda sürdürülebilirlik çalışmaları, inovasyonları, yatırımları, dönüşümleri devam etmektedir. Tüm bu faaliyetlerin bir yandan dünya kaynaklarını korumak, insani ve adil kararlar alabilmek, diğer yandan yaşanan topluma ve dünyaya sorumlu hissedebilmek, gelecek nesillerin haklarını koruyabilmek adına hayata geçebilmesi için “yaşamak için daha iyi bir dünya” yaratma vizyonu ve inancına sahip liderlere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu liderler sürdürülebilir liderlerdir.

Bu çalışmada yaşanabilir bir dünya için BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Yolunda örgüt liderlerine rehberlik edecek bir Sürdürülebilir Liderlik Modeli önerilmiş ve tartışılmıştır.

Sürdürülebilir liderliğin öncelikle bireysel boyutunda yer alan bireysel ve sosyal sürdürülebilir liderlik özellikleri, liderler tarafından özümzenmelidir. Sürdürülebilir liderler, değişime kendilerinden başlamalı ve izleyicilerine de ilham vermelidirler. Bunun yanında sürdürülebilir liderliğin prosedürel boyutu ile de oluşturmak istedikleri sürdürülebilirlik yaklaşımını örgüt tabanına yaymalı ve bireysel olarak kendi ilke, değer ve sosyal becerilerini bu kapsamda dönüştürmelidirler. Bu boyutların adım adım hayata geçebilmesi için bilim ve etik temelli sürdürülebilir öğrenme yaklaşımı benimsenmelidir.

Kaynakça

Aktaş, H ve Ordun, G. (2016). Yöneticilerin Sürdürülebilir Liderliğe İlişkin Tutumları: Özünde mi, Sözünde mi?. IV. Örgütsel Davranış Kongresi.

Arovc, A. (2018). Sürdürülebilir Liderlik Uygulamaları ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr>.

Aşan, D. (2021). 50 Soruda Kurumsal Sürdürülebilirlik Yolculuğu. İstanbul: Ceres Yayınları.

Baudrillard J. (2021). Tüketim Toplumu. (F. Keskin ve N.Tutal, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bilgili, Y.M. (2017). Ekonomik, Ekolojik ve Sosyal Boyutlarıyla Sürdürülebilir Kalkınma, The Journal of International Social Research. 10-49.

Burns, H., Vaught H.D., Bauman, C. (2015). Leadership For Sustainability: Theoretical Foundations and Pedagogical Practices That Foster Change. International Journal of Leadership Studies. 9-1.

COMEST, World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology. (2005). The Precautionary Principle. (SHS-2005/WS/21 cld/d 20151). UNESCO.

- Coşkun, İ.Z. (2021). Süreklilikten Sürdürülebilirliğe. İstanbul: Artisan Yayınlar
- Çayak, S. (2018). Okul Müdürlerinin Sürdürülebilir Liderlik Davranışlarının İncelenmesi: Bir Karma Yöntem Araştırması. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr>.
- CEC European Managers. (2018). Sustainable Leadership Guidelines.
- Çetin, M. , Çayak, S.,(2018), Sürdürülebilir Liderlik, Nobel Yayınları, Ankara
- De Carlo, L.T. (1997). On the Meaning and Use of Kurtosis. *Psychological Methods*. 2: 292-307.
- Eren, E. (2020). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi. (17 bs.). İstanbul: Beta Yayıncılık
- Erkunt, G. (2015). Dönüşümcü Liderlik Davranışlarının Örgüt Kültürü Üzerine Etkileri. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr>.
- Freyer, H. (2018). Sanayi Çağı. (B. Akarsu ve H. Batuhan, Çev.). (2. bs.). Ankara: Doğubatı Yayıncılık. (Orjinal eserin yayın tarihi: 1955).
- Fry, L.W., ve Egel, E. (2021). Global Leadership for Sustainability. *Sustainability*, MDPI. 13. 6360.
- Goleman, D. (2011). Duygusal Zeka. (B.S. Yüksel, Çev.). (33. bs.). İstanbul: Varlık Yayınları. (Orjinal eserin yayın tarihi: 1995).
- Gökçen, Z.G. (2019). Hizmetkar Liderlik, Sosyal Sürdürülebilirlik, Örgütsel Güven ve Örgütsel Özdeşleşme: Aralarındaki İlişkilerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr>.
- Groeneveld, R.A. and Meeden, G. (1984). Measuring Skewness and Kurtosis. *The Statistician*. 33: 391-399.
- Gutterman, A.S. (2017). Sustainable Leadership: A Guide for Sustainable Entrepreneurs. Sustainable Entrepreneurship Project.
- Hargreaves, A. ve Fink, D. (2003). The Seven Principles of Sustainable Leadership. *Educational Leadership*.
- Hessel, S. ve Morin E. (2012). Umut Yolu. (İ. Yergüz, Çev.) (1. bs.). İstanbul: Say Yayınları. (Orjinal eserin yayın tarihi: 2011).
- Hopkins, K.D. and Weeks, D.L. (1990). Tests for Normality and Measures of Skewness and Kurtosis: Their Place in Research Reporting. *Educational and Psychological Measurement*. 50: 717-729.
- Kanters, N. (2013). Sustainable Leadership: Research on Development of a Guide for Sustainable Leadership. (Master Thesis). University of Studies, Utrecht
- Kenek, G. (2021). Dönüştürücü Liderlik, Yenilikçi Örgüt Kültürü, İş Özellikleri ve İşle Bütünleşme İlişkisi: İş Tatmininin ve Deneyime Açıklık Kişilik Özelliğinin Rolü. (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr>.
- McCann, J.T. ve Holt, R.A. (2010). Defining Sustainable Leadership. *Int. J. Sustainable Strategic Management*. 2-2. 204-210
- Morin, E. ve Kern, A.B. (2001). Dünya Vatan. (M.H. Kırar, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orjinal eserin yayın tarihi: 1993).
- Narin, A. (2015). Farklılık Yönetimi Uygulamalarının Çalışanların Farklılık Algılarına ve Tutumlarına Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr>.
- Önder, T. (2003). Ekoloji Tolum Siyaset. Ankara: Odak yayınları.
- Tekin, Z. (2020). İş ve İşletme Etiği. Bursa: Dora Yayıncılık
- United Nations. (1987). “Our Common Future” Report of The World Commission on Environment and Development. (A/42/427). Development and International Economic Co-Operation: Environment.

UNDP. (2022). Sustainable Development Goals. 08 Nisan 2022 tarihinde erişildi. <https://www.undp.org/sustainable-development-goals>

UNGP. (2022). Sustainable Development Goals. 12 Nisan 2022 tarihinde erişildi. <https://www.unglobalcompact.org/sdgs>

Visser, W. ve Courtice, P. (2011). Sustainability Leadership: Linking Theory and Practice. University of Cambridge Institute for Sustainability Leadership.

Yangil, F.M. (2016). Bilgi Toplumunda Liderlik; Sürdürülebilir Liderlik, Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı: 48.

Yangil, F.M. ve Şahin M.D. (2019). Sürdürülebilir Liderlik Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi. Business and Management Studies an International Journal. 7 (5): 2124-2147

Yollu, S. (2017). Okul Müdürlerinin Sürdürülebilir Liderlik Stratejilerini Uygulama Düzeyleri. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr>.

Zulkiffli, N.A. ve Latiffi A.A. (2016). Theoretical Review on Sustainable Leadership, MATEC Web of Conferences 66, 0045.

JUSTSEEDS SANATÇILAR KOOPERATİFİ: BASKİRESİM VE TOPLUMSAL DUYARLILIK

JUSTSEEDS ARTISTS COOPERATIVE: PRINTMAKING AND SOCIAL AWARENESS

Selvihan KILIÇ ATEŞ

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Baskı Sanatları Bölümü

Assoc. Dr., Balıkesir University, Faculty of Fine Arts, Department of Printmaking

ORCID ID: 0000-0001-8967-5490

ÖZET

“Justseeds Sanatçılar Kooperatifi: Baskıresim ve Toplumsal Duyarlılık” isimli araştırmanın konusu; Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika’da faaliyet gösteren Justseeds Sanatçılar Kooperatifi’ni üye sanatçıların baskıresime getirdiği farklı yaklaşımlar, teknik uygulamalar ve konu seçimleri çerçevesinde ele alarak protest tavrın incelenmesidir.

Bu bildiride amaç; sosyal ve politik anlatımlar bağlamında benzer fikir yapısına sahip baskıresim sanatçılarının iş birliğini, ortak bakış açılarını ve çalışma yöntemlerini ortaya koyarak seçilen konular ve uygulamalar açısından baskı teknikleri ile üretilen çalışmaların sanat formu olarak baskıresim disiplini içindeki yerinin araştırılmasıdır. Araştırma kapsamında Justseeds Sanatçılar Kooperatifi hakkında yazılan yazılar, sergi katalogları, web sitesi, kooperatif üyeleri ve gerçekleştirdikleri sanat etkinlikleri izlenmiş, sanatçı paylaşımlarından yararlanılmıştır. Araştırmanın kuramsal kısmında kaynak tarama, eser inceleme ve söyleşiler gibi nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

Kişisel ifadenin dönüştürücü gücüne inanarak kolektif eylemle uyum içinde hareket eden ve üretim yapan yaratıcı bireylerden oluşan Justseeds Sanatçılar Kooperatifi ve sanatçıları hakkında özellikle Türkçe kaynak sıkıntısı bulunması, baskıresim üreten protest sanatçıların tanınması, kendisinden sonra gelecek çalışmalara kaynak olması, araştırmanın genç sanatçılar için yeni bakış açıları oluşturması ve bir disiplin olarak baskıresim literatürünün genişlemesi açısından önem arz etmiştir. “Justseeds Sanatçılar Kooperatifi: Baskıresim ve Toplumsal Duyarlılık” isimli araştırmada; kooperatif içinde yer alan sanatçıların eserlerindeki teknik kullanımları, konu seçimleri ve kurgusal yaklaşımları incelenerek sosyal, çevresel ve politik bir dille üretilen baskıresimlerin disiplin içindeki yerinin araştırılması hedeflenmiştir. Sosyal ve çevresel sorunları ele alan baskıresimler üreten Justseeds Sanatçılar Kooperatifi, üyesi olan sanatçılar ve disipline olan etkisi incelendiğinde; sanatçıların ironi ve mizahi bir yaklaşımla empati, umut, zarafet ve dönüşüme dayalı direniş çerçevesinde kültür, iklim krizi, çevresel adalet konularını görselleştirme çabaları ve duyarlılıkları gözlemlenmiştir. Kooperatif içinde ve dışında ortaklaşa çalışarak politik, çevresel ve sosyal konumu yansıtan baskıresimler üretmeye kendini adanmış sanatçıların birbirine destek olarak iş birliği içinde faaliyetlerini sürdürdüğü sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hiciv, İpek Baskı, Politika, Protesto, Josh Macphee.

ABSTRACT

The subject of the research titled “Justseeds Artists Cooperative: Printmaking and Social Awareness”; It is an examination of the protest attitude by dealing with the Justseeds Artists Cooperative operating in the United States, Canada and Mexico within the framework of the different approaches, technical practices and subject choices brought by the member artists to printmaking.

The purpose of this statement; The aim of this study is to investigate the place of works produced with printing techniques in the discipline of printmaking as an art form in terms of selected topics and applications by revealing the cooperation, common perspectives and working methods of printmaking artists with similar ideas in the context of social and political expressions. Within the scope of the research, the articles written about the Justseeds Artists Cooperative, the exhibition

catalogues, the website, the members of the cooperative and the art activities they carried out were followed, and the artist shares were used. In the theoretical part of the research, qualitative research methods such as literature review, work analysis and interviews were used.

The lack of resources, especially in Turkish, about the Justseeds Artists Cooperative, which consists of creative individuals who act and produce in harmony with collective action, believing in the transformative power of personal expression, recognition of protest artists who produce printmaking, being a source for future works, and creating new perspectives for young artists and the expansion of printmaking literature as a discipline. In the research titled “Justseeds Artists Cooperative: Printmaking and Social Awareness”; By examining the technical uses, subject choices and fictional approaches of the artists in the cooperative, it is aimed to investigate the place of printmaking produced in a social, environmental and political language in the discipline. When the Justseeds Artists Cooperative which produces printmakings that deal with social and environmental problems, the artists who are its members and its effect on the discipline; With an ironic and humorous approach, the artists' efforts and sensitivities to visualize the issues of culture, climate crisis, and environmental justice within the framework of resistance based on empathy, hope, grace and transformation were observed. It has been concluded that the artists who are committed to producing printmaking that reflect the political, environmental and social position, by working together inside and outside the cooperative, continue their activities in cooperation by supporting each other.

Keywords: Satire, Silk Screen, Politics, Protest, Josh Macphee.

GİRİŞ

Baskiresim, dünyanın her yerinde kültürün şekillenmesine yardımcı olmaktadır. Başlangıçta bir iletişim biçimi olarak kullanılan baskiresim, farklı teknik niteliklere sahip bir sanatsal üretim yöntemidir. Baskiresim, kameraların, tarayıcıların ve fotokopi makinelerinin icadından önce eserleri kolayca yeniden üretmenin yolunu sunan, seri üretime imkân veren bir tekniktir. Çalışmalarını geniş çapta yaymak isteyen sanatçılar ve düşünürler için devrim niteliğinde olarak kabul edilen baskiresim, zaman geçtikçe kendi başına bir sanat biçimine dönüşmüştür. Baskiresim kültürü her türlü basılı metin ve diğer görsel iletişim biçimlerini bünyesinde barındırmış sanatsal iletişim biçimi olarak var olagelmıştır. Baskı teknikleri, teknolojik gelişmelere yanıt olarak evrildiği için birçok yöntemden oluşmaktadır. Ağaç baskı, linol baskı, taş baskı, gravür, ipek baskı, dijital baskı gibi zamanla ortaya çıkan teknikler etkisini ve kullanım alanını kaybetmeden sürdürmekte, günümüzde birçok sanatçı tarafından üretim yöntemi olarak tercih edilerek kullanılmaktadır.

Kolay ulaşılabilir doğası gereği baskiresim, sosyal ve politik katılım için bir güç olarak kullanılma konusunda uzun süredir devam eden bir geleneğe sahiptir (Wye, 1988: 8). Baskiresim diliyle toplum, çevre ve politika konularıyla/olaylarıyla ilgilenen sanatçıdan oluşan Justseeds Sanatçılar Kooperatifi merkezi olmayan bir ağıdır. Justseeds Sanatçılar Kooperatifi “Ortaklarının gereksinimlerini uygun şartlarda elde etmelerini sağlamak amacıyla kurulan birlik. Üreticilerin, aracıyı ortadan çıkararak ürünlerini daha iyi şartlarda pazarlamak için kurdukları ortaklık. (http-1)” olarak tanımlanan Kooperatif mantığı ile sanatçıları bir araya getirmek ve daha iyi bir gelecek hayal etmek için sanatı kullanma konusunda ortak bir amaçla kurulmuştur. Sanatçılar coğrafi ve kültürel olarak farklı yerlerden gelmelerine rağmen aktivizm ve sosyal yardım için bir temel olarak iş birliği inancında birleşmişlerdir. Çalışmalarının konuları siyasi ve toplumsal protestodan gelenek ve çağdaş yaşamın düşündürücü keşiflerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (Rooney, 2005: 84).

“Justseeds” kelimesinin Türkçe karşılığı “sadece tohumlar” anlamına gelmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika’da faaliyet gösteren Justseeds Sanatçılar Kooperatifi üye sanatçıları baskiresmi bir dizi kavramsal düşüncenin ifadesi olarak tanımlamışlar ve herkese ulaşabilen demokratik yapısını kullanmışlardır. Justseeds sanatçıları toplumsal ve çevresel hareketlerle ilgili konferans ve etkinliklerde dağıtılabilen el yapımı baskılar ve yayınlar üretmişlerdir (Quinn, 2012). Baskiresim teknikleri seçilen konular çerçevesinde farklı yaklaşımlar, protest tavrı ve duyarlılık ile ifade bulmuştur.

Bu bildiri kapsamında; Justseeds Sanatçılar Kooperatifi'ni üye sanatçıların baskiresime getirdiği farklı yaklaşımlar, konu seçimleri, protest tavrın baskiresimle ifadesindeki görsel tutumlar ve teknik uygulamalar ele alarak incelenecektir. Sanatçıların toplu ve bireysel eylemleri, üretimleri ve etkinlikleri baskı eserlerin teknik özellikleri, malzeme kullanımları, kompozisyon kurguları ve simgesel anlamları üzerine bir değerlendirme yapılarak, benzer duyarlılıklarla bir araya gelen baskiresim sanatçılarının ortak anlatım dilini ele alarak kooperatif üyelerinin sanatsal ifadeleri ve yöntemleri açıklanmaya çalışılacaktır.

SOSYAL, ÇEVRESEL VE POLİTİK BASKİRESİM “JUSTSEEDS”

Sosyal konularla odaklanan baskiresim sanatçılarından oluşan Justseeds Sanatçılar Kooperatifi, merkezi olmayan bir Kuzey Amerika Sanat topluluğudur. Üye sanatçılar toplum ve çevre ile ilgili olarak belli bir ideolojiyi benimseyerek sanat üretmektedirler. Kendilerini sosyal medya hesaplarında “Basıyoruz, yazıyoruz, tasarlıyoruz, boyuyoruz ve resimliyoruz ve ayrıca bir Web Mağazası ve Blog işletiyoruz” şeklinde tanımlamaktadırlar (http-2).

Görsel 1. Josh MacPhee, No More (Daha Fazla Yok), Serigrafi, 2006.

Justseeds, Josh MacPhee tarafından 1998 yılında Massachusetts merkezli bir grafik dağıtım ağı olarak kurulmuştur. MacPhee, çeşitli siyasi gruplar için tişörtler ve posterler tasarlamış, serigrafi baskı tekniği ile çoğaltmış ve posta aracılığıyla satmıştır (Görsel 1). Bir süre sonra benzer bir tutum ile çalışan sanatçıların talepleri doğrultusunda 2007 yılında organizasyon, sanatçıya ait bir kooperatif olarak yeniden yapılandırılmış, bugünkü alternatif sanatçı birliğine dönüşmüş ve ticari faaliyetini yürütmek için yeni bir web sitesi inşa edilmiştir (http-3). Önce etkinliklerine Justseeds/Görsel Direniş Kolektifi ismi ile başlamış daha sonra Justseeds Sanatçılar Kooperatifi kısaltılmıştır. Sosyal, çevresel ve politik duruşu yansıtan radikal kırk bir sanatçının baskı ve tasarım üretimleri ile bir araya geldiği serbest bir oluşumdur. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika'da çalışan üyelerle Justseeds, hem benzer fikirlere sahip baskiresim sanatçılarından bir araya gelerek birleşik bir güç / birleşik iş birliği olarak hem de benzersiz bakış açıları ve çalışma yöntemlerine sahip yaratıcı bireylerden oluşan merkezi olmayan bir ağ olarak faaliyet göstermektedir. Toplu eylemlerle birlikte kişisel ifadenin dönüştürücü gücüne inanan ve bu amaçla kolektif üretimler yapan, adalet için içsel mücadelelere grafiklerle katkıda bulunan hem kooperatif içinde hem de dışında iş birliği içinde çalışan bir sanatçılar kooperatifidir. Sanat galerilerinde bienal, trienal gibi dünya çapında büyük organizasyonlarda enstalasyonlar inşa eden aynı zamanda sokaklarda baskiresim dağıtan duyarlılığı üst düzeyde olan sanatçılardan oluşmaktadır. Sanatçılar, baskı teknikleri aracılığıyla hem bireysel hem de grup olarak alternatif ve

protest üretimler yapmaktadırlar. 2010'da dağıtım merkezini Portland'dan Pittsburgh'daki yeni ve daha büyük bir üsse taşımışlar ve kooperatif, iki sanatçı üyesi Bec Young ve Shaun Slifer tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Günümüzde Web sitesinde satılmakta olan binlerce eser ile tabelalar, tişörtler, çantalar, el ilanları bulunmakta ayrıca yüzlerce basılacak ve ücretsiz indirilebilecek üretimler bulunmaktadır (<http-4>).

Görsel 2. Nicolas Lampert, Imagine No Borders (Sınırların Olmadığını Hayal Edin), Serigrafi, 2011.

Savaş karşıtı Kartpostallar, ortaklaşa üretilen Savaş Travmadır gibi birden fazla sanatçının bireysel ve tematik baskıları yer almaktadır. Justseeds Sanatçılar Kooperatifi ile Irak Savaşa Karşı Gaziler (IVAW) iş birliğiyle üretilen el yapımı baskılardan oluşan bir portföydür. Belirlenen bir konuda üretilen çalışmaların bir araya getirildiği bu dosyalar genellikle sergiler, eğitim veya bağış toplama için kullanmak üzere basılan eserlerin yarısını alan ilgili dış kuruluşlarla iş birliği içinde üretilir; kalan yarısından elde edilen gelir, sanatçıların malzeme maliyetini ödemek için kullanılır. Anarşizm, Toplumsal Hareketler, Göç, Savaş Karşıtlığı ve bunun gibi protest ve hassasiyet gerektiren sosyal ve çevresel sorunları ele alan sanatsal baskılar çalışma konuları arasında sıralanabilir. “Göç” üye sanatçıları arasındaki geniş üslup yelpazesini temsil eden konulardan biridir. Nicolas Lampert’in ipek baskı çalışması “Imagine No Borders (Sınırların Olmadığını Hayal Edin)” (2011) başlık metni ve pasaporta bakan üniformalı memurun basitleştirilmiş ideogramıyla açıklama yaptığı kadar soru da soran bir baskıresimdir (Görsel 2). Jesus Barraza’nın “Resist (Direnmek)” (2017) adlı çalışması tamamen tipografiktir (Görsel 3). Eski sirk afişlerinin yazılarını anımsatan gökkuşağı gibi renk geçişleri ile üretilmiş serigrafi baskıresim siyahilerin yaşam hakları ile ilgili metinlerden oluşmuştur. Chris Stain’in “Threat Of Chance (Şans Tehdidi)” (2009) renkli ipek baskısı, bir çite tırmanmaya çalışan ve bilinmeyene atlamadan önce sağ eli ile dikenli teli tutan bir figürü göstermektedir (Görsel 4) (Allison, 2015: 22).

Görsel 3. Jesus Barraza, Resist (Direnmek), Serigrafi, 2017.

Görsel 4. Chris Stain, Threat Of Chance (Şans Tehdidi), Serigrafi, 2009.

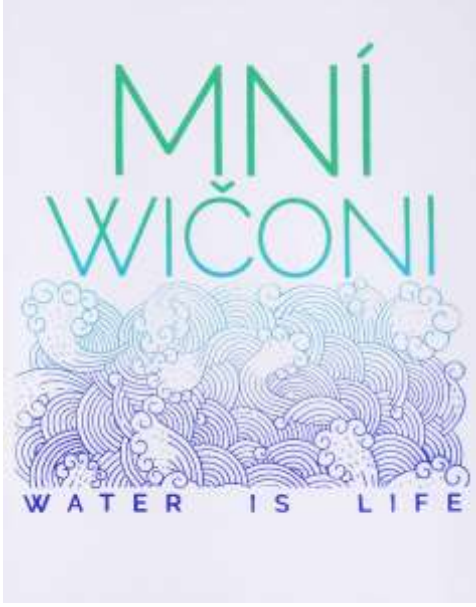
Her yıl Justseeds sanatçıları ve ortakları tarafından toplumsal ve çevresel sorunları ele alan baskıresim portfolyoları üretilmektedir. Bir eğitim aracı ve dayanışma hareketi olarak üretilen bu portfolyolar da bazen amaca uygun kuruluşlarla veya aktivist gruplarla birlikte çalışılmakta, bazen de sanatçılara tutkularını ifade etmeleri için serbest bir alan sunulmaktadır. Benzer fikirlere sahip sanatçılar, iş birliği içinde bireysel bakış açıları ve çalışma yöntemleri ile büyük boyutlu yerleştirmeler ve sokak sanatı eserleri de gerçekleştirmektedirler (Pressman, 2011).

2014 yılında başlatılan Özgürleştirici Öğrenme projesi, kolektif geleceğimizi aydınlatmak için temel müfredatın ötesine geçen eğitimcileri ve öğrencileri onurlandırmak için tasarlanmıştır. Alec Dunn, Mary Tremonte, Thea Gahr ile beraber toplam on iki Justseeds sanatçısı, gelecek nesle ve onların öğretmenlerine ilham vermeyi amaçlayan tasarımlar üretmiştir. Her biri eğitim fikrini farklı bir şekilde ele alan risografi ile basılan çalışmalar sınıfların ve kütüphanelerin duvarlarına asılmak için tasarlanmıştır (Görsel 5) (<http-4>).

Görsel 5. Thea Gahr, Learn What You Can (Bildiklerini Öğret, Yapabileceklerini Öğren), Serigrafi, 2016.

Pete Railand, Harun Hughes, Shaun Slifer gibi pek çok Justseeds sanatçısı “Su Hayattır” anlamına gelen “Mni Wiconi” serigrafisi üretmiştir. Lakota deyişi “Mni Wiconi”, içme suyunun kalitesini, halk sağlığını ve refahını arttırmak için insanları suyu korumaya iyileştirmeye ve saygı duymaya teşvik etmektedir (Görsel 6). Meredith Stern’in (2011) dört renkli ofset baskı yöntemi ile çoğaltılmış Barış Poster, sosyal adalet aktivisti Ursula Franklin’in "Barış, yalnızca savaşın olmaması değil, aynı zamanda adaletin varlığı ve korkunun olmaması anlamına gelir." sözleri üzerine odaklanmaktadır (Allison, 2015: 23) (Görsel 7).

Görsel 6. Harun Hughes, Water is Life (Su hayattır), Serigrafi, 2018.

Görsel 7. Meredith Stern, Peace Poster (Barış Poster), Ofset Baskı, 2011.

Justseeds Sanatçı Kooperatifi, 28. Uluslararası Ljubljana Grafik Sanatlar Bienali’nde, “Matrix” konusu başlığı altında “Sığınak” isimli çalışma ile ödül almıştır. Sığınma ve göç temalarını ele alan yerleştirme linol baskı, ağaç baskı ve ipek baskı teknikleri bir arada kullanılarak oluşturulmuştur. Ucuz ham madde, ucuz iş gücü, sömürü, çevresel yağmacılık, eşitsizlik konuları ile beraber savaş veya ekonomik zorunluluk sonucu ortaya çıkan göçe odaklanmış ve küresel sistemi eleştirmişlerdir. Baskı teknikleriyle basılan figürler kesilerek tekrarlar şeklinde kurgulanmış duvarda ve yerde sergilenmiştir. Tekrar eden imgeler, bir göç haritası oluşturarak kapitalizm ve göç arasındaki bağlantıları irdelemiştir (Miner, 2011) (Görsel 8-9).

Görsel 8-9. Justseeds, Sığınak, Linolyum Baskı-Ağaç Baskı-İpek Baskı Yerleştirme, 2011

Justseeds sanatçıları toplumsal hareketler, kapitalizm karşıtlığı, eğitim, küresel dayanışma, tarih, ilham, kültür ve medya, ekoloji ve hayvanlar, yerli direnişi, sağlık, ırksal adalet, çevre ve iklim, savaş karşıtlığı,

göç gibi konularda baskı teknikleri aracılığıyla projeler üretmişlerdir (MacPhee, 2009). Çağdaş baskiresmin siyasi ve sosyal olarak bağlamlanan önemli konularını vurgulayan, toplumsal adalet ve küresel eşitlik temalarını kullanan sanatçılar, baskı teknikleri aracılığıyla eklektik bir protesto dili kurgulamışlardır.

SONUÇ

Justseeds Sanatçılar Kooperatifi baskiresmi sosyal ve politik katılım için bir güç olarak kullanma konusunda uzun süredir devam eden bir geleneğe sahiptir. Bu geleneğin günümüz baskiresmi ve sanat dünyası üzerindeki etkisini araştıran sanatçılar, daha iyi bir gelecek hayal etmek için sanatı kullanma konusunda ortak bir bağlılığı paylaşmaktadırlar. Coğrafi ve kültürel olarak farklı yerlerden gelmelerine rağmen topluluk, aktivizm ve sosyal yardım için bir temel olarak iş birliği inancında birleşmişlerdir. Her sanatçı kendine özgü anlatım dili ile baskiresim üretmeye çalışmıştır. Siyasi protestodan toplumsal cinsiyet, ev hayatı, gelenek ve çağdaş yaşamın düşündürücü ve şiirsel keşiflerine kadar uzanan baskiresimler sosyal, politik ve sanatsal bağamları ile var olmaktadır.

Justseeds Sanatçılar Kooperatifi üyeleri, web sitesinde gösterilenlerin dışında bir hareket ve sanat dünyasına dahil olabilmektedir. Dijital Derlemeden (kürasyon), korumaya (konservasyon), enstalasyondan uluslararası dayanışmaya, protestodan baskiresime ve varlık amaçlarını ilgilendiren her yere kadar projelerle Sanatı bir dönüşüm aracı haline getirmek için çalışmaktadırlar. Üye sanatçılar birbirleri ile ve sanatçı müttefikler, aktivistler, arşivciler, bilim adamları ve müzisyenlerle birlikte üretmektedirler. Bienallerde, kitap fuarlarında, galerilerde, sokaklarda sanatın fark yaratacağını düşündükleri her yerde sergiler düzenlemektedir. Olabildiğince çok insana ulaşmaya çalışmakta ve farklı kitlelerle etkileşimler için çaba sarf etmektedirler. Günümüzde siparişlerin paketlenip gönderildiği dağıtım merkezi Pittsburgh, Pensilvanya bulunmaktadır. Justseeds ortak projeleri ve tüm üyelerin baskı üretimlerinin arşivlendiği bir sistemleri bulunmaktadır.

Sosyal meseleleri ele alan baskiresimler yoluyla topluluk üyesi sanatçılar, geniş kitlelere ulaşmakta, sosyo-politik ve toplumsal duyarlılıkla etkili ve sıra dışı eserler üretmektedirler. “Justseeds Sanatçılar Kooperatifi: Baskiresim ve Toplumsal Duyarlılık” adlı çalışma ile; eserleri ile farkındalık oluşturmaya çalışan sanatçıların, baskiresimin demoktarik yapısı ve protest dilini kullanarak bir arada daha etkili bir biçimde ve daha geniş kitlelere ulaşma başarısı ile Kooperatif olarak hareket etmenin gücü gözler önüne serilmektedir.

KAYNAKÇA

Chang, A. W. (2017). “Prints in a Time of Political Madness” Art in Print, Vol. 7, No. 3, 22-27.

MacPhee, J. (2009). Paper Politics: Socially Engaged Printmaking Today. Oakland: PM Press.

Miner, D. (2011). Refuge: A Migratory and Momentary Guide to the City. Ljubljana Personal: Alternative City Guides, Likovne Besede (Art Words).

Pressman, C., Berger, J.&K. (2011). Push Print: 30+ Artists Explore the Boundaries of Printmaking. Toronto: Sterling Publishing.

Quinn, T. M., Ploof, J. & Hochtritt, L. J. (2012). Art and social justice education: Culture as commons. Routledge.

Rooney, E. A., Standish, S. (2015). Contemporary American Print Makers. Pennsylvania: Schiffer Publishing.

Wye, D. (1988). Committed To Print, The Museum Of Modern Art. London: Thames&Hudson.

İNTERNET KAYNAKLARI:

http-1: <https://sozluk.gov.tr> (Erişim tarihi: 10.11.2022).

http-2: https://www.facebook.com/justseeds/about/?ref=page_internal (Erişim tarihi: 25.11.2022).

http-3: https://en.wikipedia.org/wiki/Justseeds#cite_note-2 (Erişim tarihi: 20.11.2022).

http-4: <https://justseeds.org/portfolio/liberating-learning/> (Erişim tarihi: 12.11.2022).

TASAVVUF TARİHİNDE BİR ELEŞTİRİ ÖRNEĞİ OLARAK “FAKR” BAHSİ
SUBJECT OF POVERTY (FAQR) AS AN EXAMPLE OF CRITICISM IN HISTORY OF
ŞÜFİSM

Ahmet VURAL

Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf Anabilim
Dalı

Dr., Niğde Ömer Halisdemir University Faculty of Islamic Sciences, Department of Şūfism Theology
Fakulty, Department of Psychology of Religion

ORCID ID: 0000-0002-3378-496X

ÖZET

Tasavvuf ilmi başından itibaren kendi iç eleştiri sistemine sahip olmuştur. Sûfiler arası meşrep farkından doğan muhtelif görüşler normal karşılanmakla birlikte bilhassa usûl, muâmelât ve ahlâk konularında ifrat ve tefrite varan uygulamalar tenkit edilerek tashihe gidilmiştir. Fakr bahsi bu tenkitlerin yöneldiği hususlardan birisidir. Sözlükte “ihtiyaç” anlamına gelen fakr, sûfilerin bezenmeye çalıştıkları ahlak ideallerinin başında gelir. Kısaca, tevhid inancının bir yansıması olarak sebepleri görmeyip yalnızca Allah’a itimad etmek demektir. Zaman içerisinde çeşitli fakr yorumları ortaya çıkmış; el emeğiyle çalışıp kazanmanın tevekkül ve fakr haline muhalif olduğu dile getirilmiştir. İslam toplumunda dilencilığe kapı aralayan bu yaklaşım pek çok kesim gibi sûfiler tarafından da eleştirilmiştir. Bu aşamada fakr ile yakından ilişkili bir tasavvuf ıstılahı olan “gınâ”nın yanlış anlaşılması, fakirlik ve zenginliğin üstünlüğü tartışmasını doğurmuştur. Sünni tasavvufu tesis etmeye çalışan müelliflerden Ebû Abdurrahman es-Sülemî (öl. 412/1021), Ebû Nasr es-Serrâc (öl. 378/988), Kuşeyrî (öl. 465/1072) ve Hücvirî (öl. 465/1072) gibi isimler, fakr kavramını izah ederek gınâ, tevekkül ve kesb bahislerine de açıklık getirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada öncelikle zikredilen kavramla alâkalı farklı yorumlar örneklendirilecek; daha sonra sorunun nasıl ve ne kadar çözüme kavuşturulduğu ortaya konacaktır. Son bölümde tasavvuf ilminin iç meselesi olarak fakr eleştirileri ve bunun neticeleri hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fakr, Tasavvuf, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Ebû Nasr es-Serrâc, Kuşeyrî, Hücvirî, Gınâ.

ABSTRACT

Şūfism has its own internal criticism system from the beginning. Various opinions that emerged by disposition difference between Şūfis are accepted normal as well as the applications up to overdoing and understatement about the method, treatment and morals are criticized and amended. The subject of poverty (faqr) is one of the issues that critiques head for. Faqr that means “need” in the dictionary is the leading morals ideal which Şūfis endeavor to be adorned. Briefly, it means that trusting to only God without accepting the reasons as the reflection of oneness belief. Several comments on the concept of faqr have emerged in time; it is mentioned that working hard and earning by hand labor is opposite to the condition of tawakkul (reliance on God) and faqr. This approach that opens the door for mendicity in Islamic society has been criticized by Şūfis just as many sections of the society. Being misunderstood the wealth that is closely associated with faqr brought about the discussion of the superiority of poverty and wealth. The names such as Abū ‘Abd al-Raḥmān al-Sulamī, Abū Naṣr as-Sarrāj, Qushayrī and Hujwirī who tried to establish sunni Şūfism endeavored to clarify the issues of wealth, tawakkul and kasb (earning by working) by explaining the concept of faqr. In this paper, different comments on the concepts mentioned above are exemplified; besides, it is revealed that how and to what extent the problem has resolved. The last chapter makes a general assessment of faqr critiques as the internal matter of Şūfism and also about its conclusions.

Keywords: Faqr, Şûfism, Abû ‘Abd al-Raḥmān al-Sulamī, Abû Naşr as-Sarrāj, Qushayrī, Hujwirī, Wealth.

GİRİŞ

Eleştiri kültürü bilimsel araştırmalar için olmazsa olmazdır. Eleştiriye açık olmayan bir ilim dalının gelişmesi hatta varlığını devam ettirebilmesi çok mümkün gözükmemektedir. İslam kültürünün önemli bir parçası olan tasavvuf, ilk dönemlerden itibaren eleştiri kültürüne sahip olmayı başarmış bir ilim dalıdır. Tasavvufa yöneltilen eleştiriler tefsir, hadis, fıkıh veya kelâm gibi alanlardaki âlimler tarafından ya dış kaynaklı ya da zâhid ve sûfilerin birbirlerine yönelttikleri eleştiriler gibi iç kaynaklı olmuştur. Bu çalışmanın sınırlılıkları kapsamında daha çok tasavvuf içerisindeki iç tenkit kültürüne temas edilecek ve fakr konusu bu çerçevede ele alınacaktır.

Sûfilerin tasavvufa dair yaptıkları özleştirici dışarıdan yapılan eleştirilerden daha kapsamlı ve gerçekçi olmuştur. Zira bu alanın içinde bulunan, yaşayarak ve tecrübe ederek öğrenen birisinin yapacağı tenkit, tahlil ve değerlendirmeler bu hayatı tecrübe etmemiş kimselerin yönelteceği eleştirilerden daha makul, mutedil ve gerçekçi kabul edilmektedir. Sûfilerin kendilerine dönüp bakmaları, evlerindeki eksiklikleri tespit ederek gidermeye çalışmaları, yani iç tenkit kültürüne sahip olmaları tasavvuf ilmini Kur’an ve sünnet çizgisinden uzaklaştırmamasını sağlamıştır. İlk dönemlerden itibaren sûfiler kendilerini sorgulamış, irdelemiş ve nerede yanlış yaptıklarını tespit etmeye çalışmışlardır.¹

Tasavvufun henüz yeni ortaya çıktığı erken dönemlerde dahi sûfiler, hakîkî zâhid ve sûfilerin çok az olduğundan yakınlıkla eleştiri yapmaktan geri durmamıştır.² Tasavvuf klasiklerine göz gezdirildiğinde de iç tenkite yer veren sûfiler oldukça fazladır. Bu sûfiler arasında Hâris el-Muhâsibî (öl. 243/857) ilk sırada zikredilebilir. Muhâsibî, *er-Riâye li-Hukûkillâh* isimli eserinde zühd gibi çeşitli konularda yanlış uygulamalara değinerek zâhidlere birtakım eleştirilerde bulunmuştur. Ebû Nasr es-Serrâc (öl. 378/988) sûfilerin düştükleri hataları geniş bir şekilde ele alan ilk sûfilerden olmuştur. Kendisi, *el-Lümâ’* adlı eserinin son kısımlarında “Galatâtü’s-sûfiyye” bölümü adı altında tasavvufa bir özeleştirici mahiyetinde hatalı yaklaşımları ortaya koyarak uyarılarda bulunmaktadır. Kelâbâzî (öl. 380/990) *et-Ta’arruf* adlı eserinde sûfilerin gidişatından bahsederek bazı tenkitlerde bulunmaktadır. Yine ilk dönem sûfilerinden Ebû Abdurrahman es-Sülemî’nin (öl. 412/1021) kaleme aldığı *Galatâtü’s-sûfiyye* tasavvufu en başından itibaren eleştiri kültürünün olduğunu göstermesi açısından burada zikredilmesi gereken önemli bir eserdir. Kuşeyrî (öl. 465/1072) tasavvuftaki özleştiriciyi devam ettiren sûfilerdendir. *Keşfu’l-mahcûb* eserinde ehliyetli ve şekilci mutasavvıflara değinerek tasavvuf içerisinde iç tenkite yer veren bir başka sûfi de Hücvîrî (öl. 470/1077) olmuştur. Tasavvuftaki tenkit faaliyetleriyle sûfilerin otokontrollerini sağladığı ve tasavvufa bir dinamizm katıldığı söylenebilir.³

1. TASAVVUFÎ BİR KAVRAM OLARAK FAKR

Sözlükte “maddeten ve mânen muhtaç olmak, yoksulluk çekmek, fakir olmak, ihtiyaç duymak”⁴ anlamına gelen fakr sûfiler arasında kullanımı itibariyle tasavvufî bir kavram⁵ olarak vazedilen

¹ “Tasavvufu itiraz ve tenkit olmaz” şeklindeki iddiayı delilleriyle çürüten ve tasavvufu geniş bir eleştiri ve yorum alanının bulunduğunu ortaya koyan bir çalışma için bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011).

² Erken dönem sûfilerinde şikâyet, eleştiri ve yakınmalara dair örnekler için bk. Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, 73-81.

³ Ahmet Yıldırım, “Tasavvufu Tenkit Kültürü”, *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 333.

⁴ Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1995), 517; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü el-fâzi’l-Kur’ân*, thk. Safvan Adnan Davudi (Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 2002), 641; Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Daru Sadır, 1990), 5/60-64; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 158; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1991), 171.

⁵ Fakr kavramı ile ilgili yapılan bir araştırma için bk. İsa Çelik, “Tasavvufî Bir Terim Olarak Fakr”, *EKEV Akademi Dergisi* III/2 (2001), 191-207.

kelimelerden biridir. Tasavvuf terminolojisinde fakr kulun daimî surette Allah’a muhtaç olması anlamında bütün bir kulluk bilincini ifade etmek üzere yer bulmuştur.⁶

Fakr kavramı, Kur’ân-ı Kerim’de bir âyette “fakir” olarak on iki âyette ise çoğul olarak “fukarâ” şeklinde geçmektedir.⁷ Kur’ân-ı Kerim’de fakir, miskin veya mahrum gibi kelimeler insanın karşılaştığı bir imtihan olarak maddî yoksulluk anlamında kullanılmıştır. “Şeytan sizi fakirlikten korkutur ve size cimriliği telkin eder.”⁸ ve “Gerçekten Allah fakir, biz ise zenginiz diyenleri andolsun ki Allah işitmiştir.”⁹ âyet-i kerîmeleri bu minvalde örnek gösterilebilir. İnsanın Allah’a muhtaç olduğunu beyan eden âyet-i kerîmelerden bazıları da şu şekildedir: “Ey insanlar Allah’a muhtaç olan sizlersiniz. Zengin ve övülmeye layık olan ise ancak Allah’tır.”¹⁰ ve “Allah zengindir, siz ise fakirsiniz.”¹¹ Özellikle son âyet-i kerîme tasavvuftaki fakr anlayışını ortaya koymaktadır. Âyette işaret edildiği üzere, ganî hiçbir şeye muhtaç olmayan, fakir ise her şeye muhtaç olan mânâsındadır. Hadis-i şeriflerde ise fakirliğin hem olumlu hem olumsuz çağrışımlarıyla birlikte daha çok ele alındığını müşahade etmek mümkündür.¹² “Fakir kimseler cennete zenginlerden daha önce girecektir.”¹³ ile “Cennete baktım ve içindekilerin çoğunun fakir olduklarını gördüm.”¹⁴ şeklindeki hadis-i şerifler Hz. Peygamber’in fakirliği daha ön planda tuttuğunu göstermekte ve sabredilmesi durumunda âhirette nail olunacak üstün nimetleri müjdelemektedir.

Tasavvuf geleneğinde fakr, sebeplerden uzaklaşarak Allah’a muhtaçlığı derinden hissedebilmektir. Tasavvuf yolunun yolcusu fakir olarak da adlandırılmaktadır. İbn Atâullah el-İskenderî (öl. 709/1309) Allah’a muhtaçlığı büyük bir hâl olarak nitelendirilir. Allah’ın kuluna ikramda bulunması da bu hâlde sahip olmakla yakından ilişkilidir.¹⁵

Tasavvufta sûret ve mânâ olmak üzere iki tür fakirlikten bahsedilir ve esas fakrın manevî fakirlik olduğu anlayışı hâkim kılınmak istenir. Fakr kavramıyla kastedilen mânâyı ortaya koyması açısından geç dönem tasavvuf araştırmacılarından Selçuk Eraydın’ın ifadeleri zikredilebilir: “Fakr, dünyadan, topyekûn mâsivâdan hiçbir şeye gönülde yer vermeyerek, mâlik olunan şeyleri Hakk’ın rızasına sunmak ve O’nun yolunda bezletmektir. Fakr, kendinde bir varlık görmeyerek her şeyi Hakk’a ircâ etmek, insanın şahsının, amelinin, hâlinin Cenâb-ı Hakk’ın bir lütfu olduğunu kabul etmek, dünya malına bağlanmamak, nefse karşı olan alakayı kesmek, onu besleyen bütün yolları koparmak, her şeyin tasarrufunun Hakk’ın kudret elinde olduğunu yaşamaktır.”¹⁶ Netice itibarıyla tasavvufta fakr kavramı ile kastedilen kişinin kendinde varlık vehmetmemesi, Allah’ı büyük görmesi, her hâl ve durumda kendisini Allah’a muhtaç hissetmesidir.

Kulun Allah’a muhtaç olması demek olan bir fakirlik, elbette fakiri de zengini de içine almaktadır. Bu anlamıyla fakir ve fukarâ, malı olmayan anlamına gelmemekte, “sûfî veya derviş” manasına gelmektedir. Bu sebeple eskiden şeyhler kendilerini “Hâdimu’l-fukarâ” yani, fakirlerin hizmetkârı olarak nitelendirirlerdi.¹⁷

⁶ Ebû Nasr es-Serrâc, *İslam Tasavvufu*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 495-496; Ebü’l-Hasen Ali b. Osman el-Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 85-87; Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 360.

⁷ Süleyman Uludağ, “Fakr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/132.

⁸ el-Bakara, 2/268.

⁹ Âl-i İmrân, 3/181.

¹⁰ Fâtır, 35/15.

¹¹ Muhammed, 47/38.

¹² Detaylı bilgi için şu maddelere bakılabilir: Uludağ, “Fakr”; Osman Eskicioğlu, “Fakir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

¹³ Tirmizî, “Zühd”, 37; İbn Mâce, “Zühd”, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/224.

¹⁴ Tirmizî, “Zühd”, 37.

¹⁵ Ahmet Murat Özel, *İbn Atâullah el-İskenderî Hayatı, Eserleri, Görüşleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 314-315.

¹⁶ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 182-183.

¹⁷ Hasan Kamil Yılmaz, “Fakr”, *Altınoluk* 99 (1994), 33.

2. BİR İÇ TENKİT ÖRNEĞİ OLARAK SÜFİLERİN FAKR MESELESİNE YAKLAŞIMLARI

Tasavvuf dönemlendirmesinde ilk aşamayı karşılayan zühhd dönemi başlı başına fakr kavramı üzerine kuruludur denebilir. Bu anlamda zühhd ve fakr kavramlarının büyük oranda aynı anlamı karşıladığı da söylenebilir. İlk mutasavvıfların fakr konusuna yaklaşımları daha çok fakrın maddî boyutu üzerinden olmuştur. Fakr ve gınâ ekseninde daha çok fakrın esas alındığı ve dünya malından uzak kalmak gerektiği üzerine kurulu bir zühhd anlayışı benimsenmiştir. Zâhidlerin dünyaya ve dünyevî şeylere iltifat etmemesi, mal ve mülkü ellerinden çıkarmaları, yalnızca günü geçirecek kadar rızıkla yetinmeleri ve yarın için herhangi bir tasa taşımamaları fakr kavramının tazammununda bulunan durumlardır. Zühhd döneminde kimi zâhidlerin ilim meclislerine katılmaması, idârî vazifelerde bulunmayı reddetmesi, sultanlarla görüşmekten kaçınması ve benzeri durumlar da böyle bir fakr anlayışının uzantılarından sayılabilir.¹⁸ Dolayısıyla aslında fakrın ilk dönem zühhdünde maddî ve zâhirî bir karşılığının bulunduğunu söylemek gerekir.

Tasavvuf kelimesinin kökeni hakkında öne sürülen görüşlerden birine göre sûfiler oldukça değersiz, tadı tuzu olmayan yiyeceklerle besleniyordu. Sufâne onların, yalnızca bedenî fonksiyonları yerine getirmek üzere mecburiyet duydukları için yedikleri bir çöl bitkisiydi.¹⁹ Bu bilgi, zühhd yaşantısını oldukça katı bir formda sergileyen ve zevk veren yiyeceklerden bile uzak durmayı tercih eden kimselerin varlığı hakkında ipucu vermektedir. Ancak böyle bir fakr anlayışının yaygınlaşması toplumda büyük bir problem doğurabilirdi. Kişinin bedeni ihtiyaçlarını zorlayacak şekilde fakr esasına sarılması sünnetteki uygulamalarla da ters düşmekteydi. Ayrıca bu dönemde yalnızca Müslüman zâhidlerin değil gayr-ı İslami mistik akımların da payı bulunduğunu unutmamak gerekir. Zira mistik tecrübelerini mücerretlik veya katı bir fakr anlayışı üzerine inşa eden bazı mistikler esasen İslam inancıyla ters düşen uygulamalarda bulunabiliyordu. İslam dinindeki fakr anlayışının bunlardan ayrıştırılması elzemdi. Dolayısıyla ilk sûfiler fakr üzerine çeşitli izahlarda bulunarak söz konusu hatalı yaklaşımları tashih etmeye, fakrı daha bütüncül bir dinî kavrama dönüştürmeye çalışmışlardır.

Burada Ebû Nasr es-Serrâc'ın tanıklığına başvurarak sûfiler arasında fakr hakkındaki algının hatalı yönlerine dair ipuçları yakalayabiliriz. Tasavvufun ilmî teşekkül sürecinde başat bir rol oynayan Serrâc *el-Lüma* isimli eserinin son bölümünde, sûfî taifesi içerisinde tasavvufî bazı konularda aşırı görüşler benimseyen kimselerin mevcudiyetinden bahseder. Serrâc'a göre fakr konusunda temel yanlış, fakrın yoksulluk ve züğürtlük olarak anlamlandırılması ve bir grubun bu vehme kapılarak sûrî fakirlikle meşgul olmalarıdır. Serrâc eleştirisinde, fakrın hakikatinin yeterince araştırılmadığından dolayı bu hataya düşüldüğüne dikkat çekmektedir.

Serrâc'a göre zühhd ve tekaşşûf ehlinden bazıları şöyle düşünmektedir: Varlıklı olmak yalnızca peygamberler ve sıddîk mertebesindeki kimselere mahsustur ki onlar da zaten ellerindekileri daima infak etmişlerdir. Bunun haricindeki insanlar için dünyevî mal ve mülke sahip olmak caiz değildir. Bazıları ise mübah bile olsa dünyevî zevklerden faydalanmayı kendi mertebeleri açısından kusur saymışlardır. Serrâc'a göre bunlar fakr konusunda hatalı bir yaklaşım benimsemektedirler. Zira varlıkta kul için âfetler bulunabileceği gibi yoklukta da aynı şey geçerli olabilmektedir. Mühim olan kişinin bu âfetlere düşmemesidir.²⁰ Serrâc'a göre, fakr hâlini mutlak fakirlik ve yokluk olarak yorumlayanlar yanılığın içerisinde. O hakikî fakrın manevî fakirlik olduğunu düşünmektedir. Fakir, kendisini dünya malına muhtaç hissetmez. Sadece Allah'a muhtaçtır.

Diğer tasavvuf kaynaklarında da yer alan fakr bahisleri sûfilerin bu kelimeyi Kur'an ve sünnetle sınırlı bir tasavvufî ıstılah olarak belirlemeye çalıştığını gösterir. Çeşitli sûfî sözlerine baktığımızda yüceltilen ve faziletli görülen fakrın maddî fakirlikle sınırlandırılmadığı anlaşılır. Bu sözlerde kulun Allah'a iftikar hâlinde bulunduğu sürece maddî anlamdaki varlık veya yoksunluğun bir anlam ifade etmeyeceği

¹⁸ Öne çıkan bazı zâhidler örnekliğinde zühhd dönemi özelliklerine dair ayrıntılı bilgi için bk. Abdurrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar* (Bursa: Bursa Akademi, 2016), 25-61.

¹⁹ Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, 67; Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 24.

²⁰ Serrâc, *İslam Tasavvufu*, 495-498.

vurgulanmıştır. “*Fakr ihtiyacın kalpten sökülmesi ve Allah’tan başka her şeyin silinmesidir.*”²¹ sözü fakrın, maddî yoksulluk değil ihtiyaç duygusunun kalpten giderilmesi anlamına geldiğine işaret eder. Yine Cüneyd-i Bağdâdî’ye (öl. 297/909) atfedilen bir sözde fakrın, kalbin şekil ve sûretlerden temizlenmesi anlamına geldiği zikredilmiştir.²² Başka bir sûfî sözü ise şöyle söylemektedir: “*Fakr zahirin tecridi değildir. Bilakis sırrın tecrididir ki o da irade, şehvet ve rağbetten soyutlanmak demektir.*”²³ Ayrıca Hücûrî’nin beyan ettiği üzere fakrın bir şeklinin bir de hakikatinin bulunduğu öne sürülmüştür. Şeklî açıdan fakr bir zorunluluk iken fakrın hakikati, kişinin kalbinden masivayı söküp atması ve ihtiyârî bir fakirliği talep etmesidir.²⁴ Bu minvaldeki diğer sûfî sözleri açıkça şunu vurgulamaktadır: Sûfiler nezdinde fakr kulun maddî sebeplerden soyutlanarak kendini Allah’a adanması haliyle sınırlandırılmamıştır. Fazilet kişinin mal ve mülkü elinden çıkarması değil, bunlara yönelik talep ve arzuyu kalbinden söküp atabilmesidir.

Sülemî’ye göre de fakr kavramı maddî fakirlik olarak anlaşılmamalıdır. O maddî anlamdaki bir fakirliğin övülen bir özellik olamayacağı üzerinde durmaktadır. Zâhirî kazancı terk eden kimseler, dilencilğe muhtaç kalacaktır. Maddî fakirliği tercih eden ve fakirliği sebebiyle zenginlere kibirle bakan kimseleri eleştiren Sülemî, bu kimselerin kalbinde dünyalığa yer verdiklerini iddia eder. Eğer kalplerinde dünya sevgisi olmasaydı, dünyayı terk etmelerinden dolayı halka karşı böbürlenmezlerdi, der.²⁵

Bu hususla bağlantılı olarak gınâ kavramının kullanıldığı ve mutasavvıflar arasında fakr ve gınâdan hangisinin daha üstün olduğuna dair bir tartışmanın da mevcudiyeti göze çarpar. Bu noktada sûfiler “*iftikâr illallah ve istiğnâ billah*” kavramlarını kullanmış; fakirliği Allah’a duyulan ihtiyaç hâli, zenginliği de Allah ile zengin olmak şeklinde kurgulamışlardır. Sonuç olarak bu iki kavramın da aynı hakikati ifade ettiği ortaya konmuştur. Fakr ve gınâ paradoksuna dair Sehl et-Tüsterî’nin (öl. 283/896) şu sözü önem arz etmektedir: “*Hak Teâlâ halkı yaratınca gınâyı kendi nefesine, fakrı da halkı üzerine hükmetmiştir. Öyleyse gınâ iddia eden Allah’tan mahcûb olur. O’na olan fakrını izhar edense, fakrıyla Allah’ın zenginliğine ulaşır.*”²⁶ Rivâyete göre Cüneyd-i Bağdâdî’ye “fakr illallah” mı yoksa “gınâ billâh” mı üstündür, diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “*Allah’a iftikâr hâli sahih olduğunda onunla istiğnâ da sahih olur veya tam tersi de doğrudur. Dolayısıyla hangisi üstündür diye bir soru manasızdır. Zira ikisi de birbiriyle tamamlanan iki haldir.*”²⁷ Bu sözler kulluğu ve Allah karşısındaki konumu itibarıyla benliği var olduğu sürece bir kimsenin fakr sıfatına sahip olacağını; bu hâlini itiraf edip beşerî varlığından soyutlandığı ve bütünüyle Allah’a yöneldiğinde Allah ile bir gınâ haline vasıl olacağı belirtilmektedir.

Mutasavvıflar marifetin fakirlik veya zenginlikte değil, kul hangi hâli taşıyorsa o hâlin gerektirdiği yükümlülüğü yerine getirmesinde bulunduğu işaret etmiştir. Bu bağlamda Nişaburlu sûfilerden Ebû Hafs el-Haddâd’a (öl. 260/874) sâdık fakirden sorulunca şöyle söylediği nakledilmiştir: “*Sâdık fakir her anını o anın hükmüne göre yaşayandır. Şayet vaktinin hükmünden çıkmasını gerektirecek bir varid gelse, derhal ondan uzaklaşır ve sakınır.*”²⁸ Yahyâ b. Muâz er-Râzî (öl. 258/872) de fakirlik ve zenginliğin sabır veya şükürle değer kazanacağını şu sözlerle ortaya koymaktadır: “*Önemli olan fakr veya gınâ değil, bu iki hâlde senin taat üzere olmandır. Zira ahirette haller değil tâatlar terazide tartılacaktır. Fakr halinde sabır, gınâ halinde de şükür üzere olmaktan hesap sorulacaktır.*”²⁹

Menâzilü’s-sâirîn’de Hâce Abdullah el-Herevî (öl. 481/1089) fakrı üç mertebeye ayırır: Buna göre ilki zâhidlerin fakridir. Dünyadan el etek çekmek, dünya ve aleyhinde söz söylemekten kaçınmak, dünya

²¹ Ebû’l-Hasan Ali es-Sircânî, *Kitâbü’l-beyâz ve’s-sevâd*, thk. Muhsin Pürmuhtâr (Tahran: Müessesesi-i Pejûheşi-i Hikmet ve Felsefe-i İran, 1390), 116.

²² Hücûrî, *Hakikat Bilgisi*, 92.

²³ Abdülmelik b. Ebû Osman el-Hargûşî, *Tehzîbü’l-esrâr fî âdâbi’s-sûfiyye*, thk. Muhammed Ahmed Abdülhalim (Kahire: Mektebetü’s-sekâfeti’d-dîniyye, 2010), 205.

²⁴ Hücûrî, *Hakikat Bilgisi*, 86.

²⁵ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risaleleri*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 142.

²⁶ Hargûşî, *Tehzîbü’l-esrâr*, 205.

²⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 360.

²⁸ Hargûşî, *Tehzîbü’l-esrâr*, 199.

²⁹ Ebû Halef Muhammed b. Abdülmelik et-Taberî, *Selvetü’l-ârifin ve ünsü’l-müştâkin* (Leiden: Brill, 2013), 369.

malıyla hiçbir şekilde meşgul olmamaktır. İkincisi Allah'ın kula ihsan ettiği lütufların artmasını istemektir. Bu makamda kişi kendisine bahşedilen haller veya sarf ettiği amelleri görme afetinden kurtulmuştur. Üçüncü merteye ise sâfilerin fakrındır ve Allah'ın vahdaniyetine vâsıl olmak üzere tecrid makamına ulaşmış kimselere mahsustur.³⁰ Bu alıntıda görülüyor ki Herevî özelinde sâfilin fakrın anlam düzeyini genişletmiştir. Şekli ve surete ait olan fakr hiyerarşide en alt aşamayı oluştururken daha kapsamlı bir anlam düzeyine sahip olan fakr (üçüncü merteye) yüceltilmiştir. Bu kapsamda Ebû Hafs'ın şu sözü aynı gerçeğe işaret etmektedir: “Kişinin Allaha ulaşabileceği en güzel yol bütün hâllerinde fakra sarılmak, bütün fiillerinde sünnete ittiba etmek ve rızkını helal yünden aramaktır.”³¹ Burada da fakr maddî anlamda hiçbir varlığa sahip olmamak şeklinde algılanmamıştır. Bilakis fakrın, kişinin bütün hâl ve makâmlarında etkin bir bilinç düzeyi olması gerektiği ortaya konmuştur.

SONUÇ

Tasavvuf kaynaklarına bakıldığında sâfilerin, tasavvufî kavramları aşırı uçlardan koruyarak mutedil bir anlam seviyesine çekmeye çalıştığı görülmektedir. Fakr bu anlamdaki kilit kavramlardan biri olmuştur. Bu hususta tasavvufun kendi iç eleştiri mekanizması devreye girmiş ve fakr hakkındaki hatalı anlayışlar tashih edilmeye çalışılmıştır. Fakr kavramı, ilk dönemlerde bazen zenginliğin zıddı yani maddî bir fakirlik olarak tanımlanmış olsa da daha sonraki dönemlerde manevî fakirlik yani Allah'a muhtaç olma mânâsına evrilmiştir. Bu kapsamda fakr hâlindeki bir sâfinin kendisini her daim Allah'a muhtaç hissedeceği üzerinde durulmuştur. Ne kadar çok mal ve mülke sahip olursa olsun dünyalığa kalbinde yer vermediği için fakir kabul edilmektedir. Ebû Nasr es-Serrâc *el-Lüma'* eserinde, tasavvuf ehlinin hataya düştüğü konulardan biri olarak fakrı da ele almış, katı fakr anlayışının esasında tasavvuf bünyesinde yer alamayacağını ifade etmiştir. Ayrıca diğer tasavvufî kaynaklarda nakledilen sâfi sözleri fakr kavramının, maddî yoksulluktan daha öte bir anlam düzeyine çekildiğini açıkça göstermektedir. Sâfilin fakrı kulun yaratılış itibarıyla Allah karşısındaki acizliğini itiraf etmesi olarak tanımlamıştır. Bu noktada tedavüle giren gınâ ise maddî varlığın ötesinde Allah'ın vahdaniyetini müşâhede ve mükâşefe eden kulun sahip olduğu hakîkî bir zenginliktir. Yaşamını yalnız Rabbine muhtaç olduğunun şuuru üzerine kuran kimse aslında Allah ile zenginliğe vâsıl olmuş bir makâmdadır. Dolayısıyla fakr ve gınânın şekilsel anlamları ikincil öneme sahiptir. Faziletli olan hâl her iki durumda da kulun vaktin hükmüne tâbî olarak üzerine düşen vazifeyi en güzel şekilde ifa etmesidir.

KAYNAKÇA

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.

Çelik, İsa. “Tasavvufî Bir Terim Olarak Fakr”. *EKEV Akademi Dergisi* III/2 (2001), 191-207.

Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.

Eskicioğlu, Osman. “Fakir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/129-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Hargûşî, Abdülmelik b. Ebû Osman el-. *Tehzîbü'l-esrâr fî âdâbi's-sûfiyye*. thk. Muhammed Ahmed Abdülhalim. Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 2010.

Herevî, Ebû İsmail Hâce Abdullah b. Muhammed el-. *Menâzilü's-sâirîn (Tasavvufta Yüz Basamak)*. çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Emin Yayınları, 2008.

Hücvîrî, Ebû'l-Hasen Ali b. Osman el-. *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 4. Basım, 2014.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Daru Sadır, 1990.

İsfahânî, Râgıb el-. *Müfredâtü el-fâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Davudî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2002.

³⁰ Ebû İsmail Hâce Abdullah b. Muhammed el-Herevî, *Menâzilü's-sâirîn (Tasavvufta Yüz Basamak)*, çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Emin Yayınları, 2008), 110.

³¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 362.

- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik el-. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. Basım, 2012.
- Özel, Ahmet Murat. *İbn Atâullah el-İskenderî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir er-. *Muhtârü's-Sihâh*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1995.
- Serrâc, Ebû Nasr es-. *İslam Tasavvufu*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Sîrcânî, Ebû'l-Hasan Ali es-. *Kitâbü'l-beyâz ve's-sevâd*. thk. Muhsin Pürmuhtâr. Tahran: Müessesesi-i Pejûheşî-i Hikmet ve Felsefe-i İran, 1390.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman es-. *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risaleleri*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Taberî, Ebû Halef Muhammed b. Abdülmelik et-. *Selvetü'l-ârifîn ve ünsü'l-müştâkîn*. Leiden: Brill, 2013.
- Tek, Abdurrezzak. *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*. Bursa: Bursa Akademi, 2016.
- Uludağ, Süleyman. "Fakr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf ve Tenkit*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- Yıldırım, Ahmet. "Tasavvufta Tenkit Kültürü". *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 16. Basım, 2013.
- Yılmaz, Hasan Kamil. "Fakr". *Altınoluk* 99 (1994), 33.

**TAKIM SPORU YAPAN BİREYLERİN ANTRENÖRLERİ İLE İLGİLİ KARİZMATİK
LİDERLİK ALGILARININ ARAŞTIRILMASI**
**INVESTIGATION OF THE PERCEPTIONS OF CHARISMATIC LEADERSHIP ABOUT
THE COACHES OF INDIVIDUALS PLAYING TEAM SPORTS**

Esra CÖMERT

Arş.Gör., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

Dr., Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Sport Sciences

ORCID ID: 0000-0003-3309-7446

Nuran KANDAZ GELEN

Dr. Öğretim Üyesi Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

Dr., Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Sport Sciences

ORCID ID: 0000-0003-4018-5698

Mert ALADAĞ

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

Dr., Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Sport Sciences

Onur GELİR

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

Dr., Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Sport Sciences

Fırat İŞLER

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

Dr., Sakarya University of Applied Sciences, Faculty of Sport Sciences

ÖZET

Karizmatik liderlik örgütsel bazda etkiye sahip bir liderlik teorisi olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle özellikle psikoloji, sosyoloji, örgütsel davranış, siyaset bilimi, tarih, insan kaynakları ve yönetim gibi çeşitli sosyal bilim dallarınca üzerinde çalışmalar yapılmıştır. İlerleyen süreçte karizmatik liderlik yönetim alanına girmiş, yönetim ve organizasyon alanında önemli bir çalışma konusu haline gelmiştir. Bu bağlamda, bu çalışmada takım sporu yapan bireylerin antrenörleri ile ilgili karizmatik liderlik algılarının bazı değişkenler açısından araştırılması amaçlanmıştır. Bu çalışmada nicel araştırma yaklaşımından genel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmaya takım sporu yapan bireyler arasından kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen ve spor bilimleri fakültelerinin çeşitli bölümlerinde takım sporları yapan 18-29 yaş aralığında (133 erkek (%68.9), 60 kadın (%31.1)) toplam 193 kişi gönüllü olarak katılım göstermiştir. Verilerin analizi spss paket programıyla gerçekleştirilerek, verilerin ± 2 değer aralığında olduğu ve dolayısıyla normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda tanımlayıcı istatistikler, bağımsız gruplar t-testi ve tek yönlü varyans analizleri kullanılmıştır. Antrenörlerin karizmatik liderlik davranışları ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin araştırma bulguları incelendiğinde, katılımcıların cinsiyetlerine göre ilgi, yaşlarına göre güven ve etki, okuduğu sınıf değişkenine göre güven ve konuşma alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, antrenörlerin karizmatik liderlik davranışlarının çeşitli demografik özelliklere göre bireysel farklılıklar gösterdiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Takım sporu, antrenör, karizmatik liderlik

ABSTRACT

Charismatic leadership is considered as a leadership theory that has an organizational impact. For this reason, studies have been carried out on various social sciences such as psychology, sociology, organizational behavior, political science, history, human resources and management. In the following process, charismatic leadership has entered the field of management and has become an important study in the field of management and organization. In this context, in this study, it is aimed to investigate the charismatic leadership perceptions of the individuals who play team sports in terms of some variables. A total of 193 people (133 men (68.9%), 60 women (31.1%)) between the ages of 18-29 who were selected by convenience sampling method among individuals who do team sports and who do team sports in various departments of the faculties of sports sciences, participated voluntarily. The analysis of the data was carried out with the spss package program, and it was determined that the data were in the range of ± 2 values and therefore showed a normal distribution. In this context, descriptive statistics, Independent sample t-test and One-way ANOVA were used. When the research findings regarding the sub-dimensions of the charismatic leadership behavior scale of the coaches were examined, it was determined that there were statistically significant differences in the sub-dimensions of interest according to the gender of the participants, trust and influence according to their age, trust and speaking according to the variable of the class they studied. As a result, it has been observed that the charismatic leadership behaviors of coaches show individual differences according to various demographic characteristics.

Keywords: Team sport, coach, charismatic leadership

GİRİŞ

Karizmatik liderlik örgütsel bazda etkiye sahip bir liderlik teorisi olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle özellikle psikoloji, sosyoloji, örgütsel davranış, siyaset bilimi, tarih, insan kaynakları ve yönetim gibi çeşitli sosyal bilim dallarınca üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu kadar fazla alan tarafından üzerinde çalışılması karizmatik liderliğin herkes tarafından üzerinde hemfikir olunacak bir tanımının yapılmasını güç duruma getirmektedir (Oktay ve Gül, 2003; Çelik, 2015). Genel anlamda olağanüstü etkileme gücüne sahip olan liderler karizmatik lider olarak değerlendirilmektedir.

Weber'in gerçekleştirdiği çalışmalar ile karizmatik liderlik yönetim alanına girmiş, yönetim ve organizasyon alanında önemli bir çalışma konusu haline gelmiştir (Aslan, 2009; Conge ve Kanungo, 1994). Weber'in (1968) toplum içerisindeki otoriter güçleri açıklayabilmek için ileri sürdüğü tiplerden (Weber, 1968) süreç içerisinde çok farklı alanlardan bilim insanları tarafından farklı şekillerde incelendiği görülmektedir. Çağımızda karizmatik liderlik konusundaki önemli yaklaşımlardan biri de Conger ve Kanungo'ya ait Karizmaya Atıf Teorisidir. Conger ve Kanungo'nun ortaya koymuş oldukları model, liderlerin ilgilendiği hangi tür davranışların, takipçileri tarafından karizmatik olarak algılandığını anlamaya yöneliktir. Bu teoride, takipçilerin lidere attettikleri karizma kavramı, liderin gözlemlenebilen davranışlarına dayanıyorsa, bu davranışsal bileşenler tanımlanarak karizmanın doğasını açıklamanın mümkün olabileceği düşünülmektedir. (Conger, 1999; Conger ve Hunt, 1999; Oktay ve Gül, 2003). Bu doğrultuda gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı sporcuların antrenörleri hakkındaki karizmatik liderlik algılarının değerlendirilmesini sağlayacak bir ölçme aracının geliştirilmesi olarak belirlenmiştir.

Uluslararası spor alan yazını incelendiğinde antrenörlerin liderlik özellikleri ile çok farklı değişkenler arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalara rastlanabilmektedir. NCAA Division III' de görev yapan sportif direktörlerin, dönüştürücü liderlik davranışları ve liderlik değişkenleri ile koçların iş tatminleri arasındaki ilişkinin incelendiği bir araştırmada, antrenörlük yetenekleri, örgütü biçimlendirebilme ve grup bütünlüğü gibi durumsal değişkenlerin koçların iş tatmini ile doğrudan bir ilişkisi olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca güçlü bir liderliğin söz konusu olmadığı durumlarda sportif direktörlerin dönüştürücü liderlik davranışlarının, koçların iş tatminleri ile doğrudan bir ilişki içerisinde olduğu belirtilmiştir (Yusof ve Shah, 2008). Güreş antrenörlerinin durumsal koçluk stillerinin incelendiği bir araştırmada, sezon sonunda başarılı ve başarısız takımlarda görev yapan sporcuların antrenörleri ile ilgili otokratik liderlik algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu ifade edilmektedir (Turman, 2001).

Karizmatik liderlik kavramına geçmeden önce “karizma” ve “liderlik” kavramlarının tanımını yapmak gereklidir. Liderlik kavramını “bireyleri etkileme, motive etme ve üyesi oldukları organizasyonun başarısına ve etkililiğe katkıda bulunmayı sağlama kabiliyeti” olarak açıklamak mümkündür (Brodbeck, Frese, Akerbloom, 2000, s.8 :akt. Öztıp, 2008, s. 1). Karizmatik kelimesinin ise “kitleler karşısında olağanüstü saygınlığı ve etkileme gücü bulunan bir yönetici” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir (Yakut, 2006, s.29).

Liderlik çok yönlü bir kavramdır. Liderlik kavramının kişilerde yarattığı etkiler farklıdır. Liderlik kavramı ile ilgili bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucu çeşitli liderlik türleri ortaya çıkmıştır. Bu modern liderlik türlerinden biri de Conger, Kanungo ve Menon’un düşüncesine göre dönüşümsel liderliğin sahip olabileceği en kusursuz şekli olarak gördüğü karizmatik liderlik olmuştur. Zeki insan vizyon sahibi, yaratıcıdır. Karizma da liderin bir özelliğidir. Bu da doğuştan zeka ile birlikte şekillenir.

Literatüre bakıldığında liderlik konusunda çok fazla çalışmanın ve kitabın yer aldığını görmek mümkündür. Bunların çoğu, belirli dönemlerde yaygın benimsenen bir görüş veya kavram üzerine kurgulanmıştır. Liderlik tek bir kişisel özellik ya da yetkinlikle açıklanamayacak kadar karmaşık, çok yönlü ve çok renkli bir olgudur. Birçok yazar, belirli bir kişisel özelliği ya da yetkinliği, liderin sahip olması gereken en önemli ve bazen de tek özellik ya da yetkinlik olarak anlatmaktadır. Diğerlerini göz ardı ederek yalnızca bir yönü öne çıkarmak belirli bir dönem için popüler bir görüş olarak kendine yer bulmakta, bu özelliğin ne olduğu ve nasıl kazanıldığı çok ayrıntılı bir biçimde tartışılmaktadır. İnsanlık tarihi kadar geçmiş olan, yüzyıllardır üzerinde konuşulan, hala güncelliğini koruyan ve önemi giderek artan liderlik konusu, ayrı ayrı olsa da sayısız yönüyle ele alınmış ve her yönüyle de ilgi uyandırmıştır. Günümüz koşullarındaki hızlı değişimler, siyasal ve ekonomik çalkantılar ve belirsizlikler sebebiyle yol gösterecek, insanların ve örgütlerin yönetimini sağlayacak liderlere her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulduğu görülmektedir (Barutçugil, 2014).

Liderlik üzerine yapılan sayısız çalışma ile liderliğin farklı yönleri ele alınmış fakat yapılan çalışmalar sonucunda ortaya atılan teoriler, genel bir kabul görülmüşlüğe sahip değildir. Ancak bu çalışmalar, liderlik konusuna yeni ve farklı boyutlar kazandırmıştır. Örgütün amaçları farklılaştıkça, liderlik tarzlarında da değişikliklere ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin, yenilik ve yaratıcılık gerektiren amaçların seçimi, bu amacın seçimine uygun mesleki ve teknik personelin kullanılmasını gerektirmektedir. Bu personel, görev yönünden uygun (yetişmiş) kişileri temsil ettiğinden, insan ilişkilerine ağırlık veren liderlik tipi daha fazla önem kazanmaktadır (Zel, 2011). Bu örnekte yer alan liderlik tarzlarından biri olan karizmatik liderlik, başta siyaset bilimi, işletme ve eğitim örgütlerinde olmak üzere yaygın etki alanına sahip olarak değerlendirilmekte ve farklı yönleriyle çalışmalar yapılmaktadır.

YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, araştırmanın evreni ve kapsadığı örneklem, araştırmada kullanılan veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin analizine ait bilgiler yer almaktadır.

Bu çalışma “Çelik, (2011), Basketbol Oyuncularının Görüşlerine Göre Antrenörlerin Karizmatik Liderlik Özelliklerinin Takım Bütünlüğüne Etkisi, 73-74.” yöntemi ve ölçeği kullanılarak hazırlanmıştır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada elde edilen bulgular ve sonuçlar nicel araştırma yöntemi ile ortaya konmuştur. Üniversitelerin spor bilimleri fakülteleri ve spor yüksekokullarında yapılan anket çalışması ile sonuçlandırılmıştır. Bu bağlamda takım sporlarıyla ilgilenen sporcuların görüşlerine göre karizmatik liderlik özelliklerinin takıma etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın hedef evreni 2021-2022 eğitim öğretim yılında SUBÜ Spor Bilimleri Fakültesi, YYÜ Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, KOÜ Spor Bilimleri Fakültesi, DÜ Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, AİÇÜ Spor Bilimleri Fakültesi, EBYÜ Spor Bilimleri Fakültesi, ASÜ Spor Bilimleri Fakültesi, ALKÜ Spor Bilimleri Fakültesi, MSKÜ Spor Bilimleri Fakültesi, KAEÜ Spor Bilimleri

Fakültesi, OMU Spor Bilimleri Fakültesi ve takım sporları yapan sporculardan oluşan 193 sporcu oluşturmaktadır.

BULGULAR

BULGULAR VE YORUM

Tablo 1. Örneklemi Oluşturan Öğrencilerin Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans Değerleri

Değişken	Düzy	n	%
Cinsiyet	Kadın	60	31,1
	Erkek	133	68,9
Yaş	18-21 Yaş Arası	81	42,0
	22-25 Yaş Arası	97	50,3
	26-29 Yaş Arası	15	7,8
Okuduğu Üniversite	Sakarya Uygulamalı Bilimleri	60	31,1
	Ağrı İbrahim Çeçen	11	5,7
	Van Yüzüncü Yıl	21	10,9
	Kocaeli	48	24,9
	Erzincan Binali Yıldırım	12	6,2
	Diğer	41	21,2
Okuduğu Bölüm	Beden Eğitimi Öğretmenliği	81	42,0
	Spor Yöneticiliği	55	28,5
	Rekreasyon	24	12,4
	Antrenörlük	10	5,2
	Diğer	23	11,9
Okuduğu Sınıf	Birinci Sınıf	32	16,6
	İkinci Sınıf	33	17,1
	Üçüncü Sınıf	56	29,0
	Dördüncü Sınıf	72	37,3
Toplam		193	100

Tablo 1’ de araştırmaya katılan katılımcıların demografik bilgileri yer almaktadır. Veriler incelendiğinde çalışmaya katılan öğrencilerin **cinsiyet** değişkenine göre 133’ünün (%68,9) erkek, 60’ının (%31,1) ise kadın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla erkek katılımcıların kadın katılımcılara oranla daha fazla olduğu görülmektedir.

Çalışmaya katılan katılımcıların **yaş** değişkeni incelendiğinde ortalama yaş aralığında oldukları görülmektedir. İstatistiğe göre katılanların 97’sinin (% 50,3) 22-25 yaş aralığında, 81’nin (% 42,0) 18-21 yaş aralığında, 15’inin (% 7,8) 26-29 yaş oldukları görülmektedir.

Katılımcıların **okuduğu üniversite** değişkeni incelendiğinde 60’ının (%31,1) Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesinde okudukları görülmektedir.

Katılımcıların **okudukları bölüm** değişkeni incelendiğinde 81’inin (%42,0) Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği bölümünde okudukları anlaşılmaktadır. Yine **okudukları sınıf** incelendiğinde de 56’ının (%29,0) üçüncü sınıf öğrencisi oldukları görülmektedir.

Katılımcıların Demografik Bilgilerine Göre Antrenörlerin Karizmatik Liderlik Davranışlarına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılanların "cinsiyet", "yaş", "okuduğu üniversite", "okuduğu bölüm", "okuduğu sınıf" değişkenlerine göre takım sporu antrenörlerinin karizmatik liderlik davranışlarına algıları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına ilişkin bilgiler aşağıda sırasıyla verilmiştir.

Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre takım sporu antrenörlerinin karizmatik liderlik davranışlarına ilişkin bulgular

Sporcuların cinsiyet değişkenine göre antrenörlerin karizmatik liderlik davranışlarına ilişkin görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığına dair t-testi sonuçları Tablo 2’ te verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre antrenörlerin karizmatik liderlik davranışlarına ilişkin t-testi sonuçları

Group Statistics						
	Cinsiyetiniz?	N	$\bar{X}$	Ss.	T	P
ILGI	kadın	60	3.5933	.70636	1,84	,024*
	erkek	133	3.3519	.89853		
GUVEN	kadın	60	3.7500	.77295	1,651	,124
	erkek	133	3.5308	.88764		
NEGATIF	kadın	60	2.5222	.91105	-,404	,079
	erkek	133	2.5865	1.06849		
ETKI	kadın	60	3.7917	.62803	2,511	,102
	erkek	133	3.5000	.79415		
SIRADIŞI	kadın	60	3.1278	1.00487	-,624	,292
	erkek	133	3.2180	.89522		
MOTIV	kadın	60	3.9417	.75964	1,467	,094
	erkek	133	3.7444	.90791		
KONUS	kadın	60	4.1389	.65034	1,370	,313
	erkek	133	3.9799	.78470		
SIRAF	kadın	60	2.7889	.88717	-,148	-,148
	erkek	133	2.8120	1.05836		
RISK	kadın	60	3.5944	.73413	,923	,993
	erkek	133	3.4837	.78760		
DEGER	kadın	60	3.8222	.77500	,594	,432
	erkek	133	3.7519	.75507		

*: $p < .05$

Tablo 2’ e bakıldığında, sporcuların cinsiyet değişkenine göre karizmatik liderlik alt boyutlarından “ilgi” [$t_{(193)} = 1,84$; $p < .05$] boyutunda anlamlı bir fark görülmektedir. Buna göre kadın sporcuların ($\bar{X}=3,59$) karizmatik liderliğin “ilgi” boyutunda erkek sporculara ($\bar{X}=3,35$) göre değerlendirmeleri daha olumludur. Diğer bir ifadeyle kadın sporcular “ilgi” boyutunda antrenörleri karizmatik olarak algıladıkları şeklinde değerlendirilmektedir. Diğer boyutlarda ve ölçek toplamında anlamlı bir fark görülmemektedir.

Katılımcıların yaş değişkenine göre takım sporu antrenörlerinin karizmatik liderlik davranışlarına ilişkin bulgular

Sporcuların yaş değişkenine göre antrenörlerin karizmatik liderlik davranışlarına ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları Tablo 3’ de verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların yaş değişkenine göre antrenörlerin karizmatik liderlik davranışlarına ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri

Boyut/Ölçek	Yaş	n	x	ss
ILGI	1,00	81	3,5877	,09265
	2,00	97	3,3052	,08506
	3,00	15	3,3467	,23702
	Total	193	3,4269	,06112
GUVEN	1,00	81	3,8074	,09125

	2,00	97	3,4660	,08947
	3,00	15	3,3333	,17530
	Total	193	3,5990	,06174
NEGATIF	1,00	81	2,4568	,11777
	2,00	97	2,6220	,09814
	3,00	15	2,8000	,29421
	Total	193	2,5665	,07344
ETKI	1,00	81	3,7623	,08074
	2,00	97	3,4820	,08004
	3,00	15	3,3667	,13555
	Total	193	3,5907	,05449
SIRAD	1,00	81	3,1399	,10985
	2,00	97	3,2302	,08973
	3,00	15	3,2000	,24081
	Total	193	3,1900	,06687
MOTIV	1,00	81	3,9136	,09773
	2,00	97	3,7474	,08918
	3,00	15	3,6000	,17728
	Total	193	3,8057	,06244
KONUS	1,00	81	4,1646	,07456
	2,00	97	3,9381	,07912
	3,00	15	3,8889	,22222
	Total	193	4,0294	,05381
SIRAF	1,00	81	2,7531	,11397
	2,00	97	2,8454	,09964
	3,00	15	2,8222	,28705
	Total	193	2,8048	,07241
RISK	1,00	81	3,6296	,08765
	2,00	97	3,4570	,07775
	3,00	15	3,3111	,17049
	Total	193	3,5181	,05551
DEGER	1,00	81	3,9136	,08441
	2,00	97	3,6735	,07892
	3,00	15	3,6667	,13801
	Total	193	3,7737	,05471

Tablo 3 incelendiğinde, yaş değişkenine göre katılımcıların karizmatik liderlik algılarının ortalaması “ilgi” boyutunda 3,58 ile 3,30 arasında, “güven” boyutunda 3,33 ile 3,80 arasında, “negatif” boyutunda 2,45 ile 2,80 arasında, “etki” boyutunda 3,36 ile 3,76 arasında, “sıradan” boyutunda 3,13 ile 3,23 arasında, “motivasyon” boyutunda ise 3,60 ile 3,91 arasında olduğu, “konuşma” boyutunda 3,88 ile 4,16 arasında olduğu, “sıra” boyutunda 2,75 ile 2,84 arasında olduğu, “risk” boyutunda 3,31 ile 3,62 arasında ve “değer” boyutunda ise 3,66 ile 3,91 arasında olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek için varyans analizinden yararlanılmıştır.

Tablo 4. Katılımcıların okuduğu sınıf değişkenine göre takım sporu antrenörlerinin karizmatik liderlik davranışlarına ilişkin bulgular

ANOVA						
Boyut/Ölçek	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	P
ILGI	Gruplar Arası	6,240	3	2,080	2,974	,033
	Gruplar İçi	132,180	189	,699		
	Toplam	138,420	192			
GUVEN	Gruplar Arası	3,850	3	1,283	1,766	,155
	Gruplar İçi	137,389	189	,727		
	Toplam	141,240	192			
NEGATIF	Gruplar Arası	2,468	3	,823	,788	,502
	Gruplar İçi	197,373	189	1,044		
	Toplam	199,841	192			
ETKI	Gruplar Arası	8,527	3	2,842	5,292	,002
	Gruplar İçi	101,511	189	,537		
	Toplam	110,038	192			
SIRAD	Gruplar Arası	4,275	3	1,425	1,668	,175
	Gruplar İçi	161,426	189	,854		
	Toplam	165,701	192			
MOTIV	Gruplar Arası	2,743	3	,914	1,219	,304
	Gruplar İçi	141,721	189	,750		
	Toplam	144,464	192			
KONUS	Gruplar Arası	5,056	3	1,685	3,116	,027
	Gruplar İçi	102,222	189	,541		
	Toplam	107,278	192			
SIRAF	Gruplar Arası	4,072	3	1,357	1,349	,260
	Gruplar İçi	190,243	189	1,007		
	Toplam	194,315	192			
RISK	Gruplar Arası	2,015	3	,672	1,132	,337
	Gruplar İçi	112,171	189	,593		
	Toplam	114,187	192			
DEGER	Gruplar Arası	3,720	3	1,240	2,186	,091
	Gruplar İçi	107,178	189	,567		
	Toplam	110,898	192			

Tablo 12 incelendiğinde, katılımcıların okuduğu sınıf değişkenine göre karizmatik liderliğin “ilgi” [F(2-193) = 2,974; p< .05], “etki” [F(2-193) = 5,292; p< .05], “konuş” [F(2-193) = 3,116; p< .05] alt boyutlarında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. “güven” [F(2-193) = 1,766; p> .05], “negatif” [F(2-193) = ,788; p> .05], “sırada” [F(2-193) = 1,668; p> .05], “motivasyon” [F(2-193) = 1,219; p> .05] , “sıraf” [F(2-193) = 1,349; p> .05], “risk” [F(2-193) = 1,132; p> .05] ve “değer” [F(2-193) = 2,186; p> .05] anlamlı bir fark görülmemektedir.

Sonuç, Tartışma

Karizmatik liderliğin takım bütünlüğü üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada, veriler incelendiğinde çalışmaya katılan bireylerin cinsiyet değişkenine göre %68,9 erkek, %31,1'nin kadın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla erkek katılımcıların kadın katılımcılara oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Yaş ortalaması ise çoğunluk olarak %50,3'ünün 22-25 yaş aralığında oldukları görülmektedir. Sporcuların cinsiyet değişkenine göre karizmatik liderlik alt boyutlarından "ilgi" [$t(193) = 1,84; p < .05$] boyutunda anlamlı bir fark görülmektedir. Buna göre kadın sporcuların ($\bar{X}=3,59$) karizmatik liderliğin "ilgi" boyutunda erkek sporculara ($\bar{X}=3,35$) göre değerlendirmeleri daha olumludur. Diğer bir ifadeyle kadın sporcular "ilgi" boyutunda antrenörleri karizmatik olarak algıladıkları şeklinde değerlendirilmektedir. Diğer boyutlarda ve ölçek toplamında anlamlı bir fark görülmemektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda antrenörlerin sporcularına gösterdikleri ilgi sonucu antrenörlerine duydukları güven artmış ve etkileyici bulunmuştur. Antrenörün sporcunun ihtiyaçlarına duyduğu ilgi sporcuyu motivasyonunu arttırmıştır. Aynı zamanda etkili konuşma becerisinin artmasına neden olmuştur. Bireylerin antrenörlerine duydukları güven kişiliklerin yaratma üzerinde etkili olmuştur. Aynı zamanda motivasyonlarını arttırmış, risk alabilmelerini sağlamış ve değerlerine sahip çıkmaları üzerinde etkili olmuştur. Bireylerin katıldığı araştırmamızda antipatik algının sporcular üzerinde sıra dışı fiziksel görünüme sahip oldukları izlenimlerini tespit ettik. Antrenörün etkileyiciliği sporcuyu üzerinde antrenöre duyulan güvenin artmasına yol açmış ve aynı zamanda motivasyonlarını arttırmış, risk almalarını kolaylaştırmıştır. Antrenörlerin sporcularına aşıladıkları motivasyon sayesinde sporcuların antrenörlerine duyulan güveni arttırmış ve özellikle etkili konuşma becerisi üzerinde etkisi olmuştur. Ortaya çıkan sonuç takım sporu yapan bireylerin görüşlerine göre antrenörlerin karizmatik liderlik davranışlarını sergiledikleri olarak değerlendirilebilir. Araştırma neticesinde, takım sporları yapan bireylerin antrenörleri hakkında yapılan araştırmanın ölçek toplamında karizmatik liderlik davranışı sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen analizler sonucunda 10 boyut ve 35 maddeden oluşan karizmatik liderlik ölçeğinin veri toplama amacıyla kullanılabileceği düşünülmektedir. Ölçek, sporcuların antrenörleriyle ilgili karizmatik liderlik algılarını ölçmek amacıyla geliştirilmiş ve çalışmada takım sporlarıyla ilgilenen sporculardan elde edilen veriler kullanılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda, takım sporları yapan bireylerin antrenörlerini genel olarak karizmatik lider olarak algıladıkları sonucu elde edilmiştir. Bu bulgular bazı çalışmaların (Çelik, 2011; Aykanat, 2010) bulguları ile paralellik göstermektedir. Yine Çelik (2011) tarafından yapılan araştırma sonuçlarında da antrenörlerin karizmatik liderlik özellikleri sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır ve araştırma sonuçları ile örtüşmektedir.

EKLER

Karizmatik Liderlik Ölçeği

AÇIKLAMA KISMI
A. GENEL BİLGİLER
Cinsiyet:
Yaş:
Bölüm:
Sınıfınız: ☐ 1. Sınıf ☐ 2. Sınıf ☐ 3. Sınıf ☐ 4. Sınıf ☐ Diğer

Lütfen aşağıdaki ifadelerle katılım derecenizi belirtiniz. Değerlendirmeleri yaparken, olumsuz düşüncelerden olumlu düşüncelere doğru “1-5” aralığında işaretleyiniz. 1- Hiç Katılmıyorum 2- Katılmıyorum 3- Kararsızım 4- Katılıyorum 5- Tamamen Katılıyorum	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1. Antrenörüm ailemi tanır	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
2. Antrenörüm geleceğimle ilgili planlarımda bana yardımcı olur	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
3. Antrenörüm, benim sorunlarıma karşı duyarlılık gösterir	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
4. Antrenörüm en zor günlerimde (ölüm, hastalık, sakatlık vb.) daima yanımda olur	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
5. Antrenörüm, benim için özel olan günleri (doğum günü vb.) bilir	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
6. Antrenörüm sahada ne yaparsam yapayım, kenarda beni destekler	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
7. Başarısız olsam dahi antrenörümün beni destekleyeceğini bilirim	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
8. Antrenörüm, her türlü sorunumda bana yardımcı olur	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
9. Antrenörümle saha dışındaki sorunlarım hakkında rahatça konuşurum	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
10. Antrenörüm, tüm oyuncularının ihtiyaçları ile yakından ilgilenir	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
11. Antrenörüm sıra dışı davranışları nedeniyle antipatik olarak değerlendirilir	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
12. Antrenörüm çoğu insan tarafından kendini beğenmiş olarak nitelendirilir	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
13. Antrenörüm sıra dışı davranışları nedeniyle ukala olarak değerlendirilir	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
14. Antrenörümün etkileyici bir fiziksel görüntüye sahiptir	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
15. Antrenörüm üzerine giydiği kıyafet ne olursa olsun kendine yakıştırır	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
16. Antrenörüm, etkileyici bir ses tonuna sahiptir	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
17. Antrenörüm çevresindekilerle etkileyici bir iletişim kurar	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
18. Antrenörüm, sahip olduğu düşünceleri ile bana göre ortalama biri olarak nitelendirilemez	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
19. Antrenörüm sergilediği davranışlar ile içinde bulunduğu topluma göre ortalama biri olarak nitelendirilemez	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
20. Antrenörüm sahip olduğu değerler ile bana göre ortalama biri olarak nitelendirilemez	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]

21. Antrenörüm, beni bir hareketiyle ateşleyebilir	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
22. Antrenörüm, beni tek bir cümle ile ateşleyebilir	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
23. Antrenörüm, her oyuncusunu nasıl motive edeceğini bilir	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
24. Antrenörümün cümleleri anlaşılırdır	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
25. Antrenörüm konuşmaya başladığında herkes susar ve onu dinler	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
26. Antrenörüm konuşması sırasında vurgulamaları çok iyi yapar	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
27. Antrenörümün saç sitili içinde bulunduğu topluma göre sıra dışı olarak nitelendirilebilir	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
28. Antrenörümün kıyafetleri içinde bulunduğu topluma göre sıra dışı olarak nitelendirilebilir	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
29. Antrenörümün fiziksel yapısı içinde bulunduğu topluma göre sıra dışı olarak nitelendirilebilir	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
30. Antrenörüm, diğer antrenörlerin alamayacağı riskler alır	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
31. Antrenörüm, herkesi şaşırtan, umulmadık kararlar alır ve uygular	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
32. Antrenörüm, radikal kararlar alır ve uygular	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
33. Antrenörüm, karşısına çıkan tüm engellere rağmen kafasındakileri uygular	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
34. Antrenörüm, yapmak istediği şeyleri karşısındaki engelleri yıkarak gerçekleştirebilir	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
35. Antrenörüm kendi düşüncelerini savunur ve arkasında durur	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]

KAYNAKÇA

Çelik, (2011), Basketbol Oyuncularının Görüşlerine Göre Antrenörlerin Karizmatik Liderlik Özelliklerinin Takım Bütünlüğüne Etkisi, 73-74.

Conger, J.A. ve Hunt, J.G. (1999). Overview Charismatic And Transformational Leadership: Taking Stock of The Present And Future (Part I), Leadership Quarterly, 10 (2), 121-127.

Turman, P.D. (2001). Situational Coaching Styles: The Impact of Success And Athlete Maturity Level On Coaches' Leadership Styles Over Time, Small Group Research, 32 (5), 576-594.

Yusof, A. ve Shah, P.M. (2008). Transformational Leadership and Leadership Substitutes In Sports: Implications On Coaches' Job Satisfaction, International Bulletin of Business Administration, 3, 1-13

Choi, J. (2006). A motivational theory of charismatic leadership: Envisioning, empathy, and empowerment. Journal of leadership& organizational studies,13(1), 24-43

Juurikkala, O. (2012). Likeness to the divinity? Virtues and charismatic leadership. Electronic journal of business ethics and organization studies, 17(2),4-15

Zel, U. (2006). Kişilik ve Liderlik. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

**İSLAMİ FİNANSTA GÜNCEL GELİŞMELERİN İSLAMİ FİNANS GELİŞİM RAPORU 2021
KAPSAMINDA İNCELENMESİ**

**EVALUATION OF CURRENT DEVELOPMENTS IN ISLAMIC FINANCE WITHIN THE
SCOPE OF THE ISLAMIC FINANCE DEVELOPMENT REPORT 2021**

Tuğba EYCEYURT BATIR

*Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış
Ticaret Programı*

Cumhuriyet University, Cumhuriyet Social Sciences Vocational School, Foreign Trade

ORCID ID: 0000-0003-4688-1811

ÖZET

İslami finans, İslam hukukuna uygun olarak yürütülen finansman sistemidir. Modern İslami finans 1940'lı yıllarda tartışılmaya başlanmakla birlikte, modern anlamda kurulan ilk İslami finans kurumu olarak İslami bankalar 1960'lı yılların ortalarında faaliyet göstermeye başlamıştır. İslami finans sisteminin temel kurumları olarak kabul edilen İslami bankalar, faiz yasağı, belirsizlik ve risk yasağı, İslam dininde yasaklı olan maddelere yatırım yapma yasağı, kâr-zarar ortaklığı prensibi ve yapılan tüm ticari işlemlerin arkasında gerçek bir ekonomik işlem ve somut bir ticari varlık olması gereği gibi 5 temel prensibe riayet etmek suretiyle faaliyet göstermektedir. İslami finans özellikle 1975 yılında İslam Kalkınma Bankası'nın kurulmasıyla gelişimini hızlandırmıştır. İslami finans yalnızca İslam ülkelerinde değil, Müslüman olmayan ülkelerde de önemini artırmış, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde kendilerine has prensipleri ile krize karşı daha güçlü ve başarılı bir sistem olabileceği düşünülmüştür. Sadece ticaret yolu ile para kazanması ve aşırı riskli işlemlerin yasak olması, hem ekonomiyi canlandırma bakımından hem de olası kriz durumlarında İslami bankaların daha az darbe alması bakımından avantajlı olup, İslami finansı çalışma alanı olarak daha popüler hale getirmiştir.

Bu çalışmanın amacı İslami finansın güncel gelişimini 2022 yılında yayınlanan İslami Finans Gelişim Raporu (IFDI) 2021 kapsamında incelemek ve değerlendirmektir. Bu kapsamda Refinitiv veri tabanından elde edilen IFDI 2021 raporuna göre; 2020 yılı itibarıyla sektörde 1595 tane İslami Finans Kurumu, 2878 adet İslami Finans ile ilgili araştırma yayını bulunmaktadır. İslami finansal varlıkların %70'i İslami bankacılıkta, %19'u Sukuk'ta, geri kalanı ise İslami fonlar, tekafül ve diğer İslami finans kurumları bünyesindedir. İslami finansal varlıklar 2015 yılında 2 trilyon 201 milyar \$ iken, 2020 yılında 3 trilyon 374 milyar \$ olmuştur. 2025 yılında ise İslami finansal varlıkların 4 trilyon 940 milyar \$'a ulaşacağı tahmin edilmektedir. Varlıkların artış hızı göz önüne alındığında İslami finansın önemini gittikçe artırdığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslami finans, finansal gelişim, İslami finans gelişim raporu

ABSTRACT

Islamic finance is a financial system that is conducted according to Islamic law. Although modern Islamic finance started to be discussed in the 1940s, Islamic banks, as the first Islamic financial institution established in the modern sense, began to operate in the mid-1960s. Islamic banks, which can be considered as the basic institutions of the Islamic financial system, operate by abiding by the 5 basic principles such as prohibition of interest, prohibition of uncertainty and risk, prohibition of investing in substances forbidden in Islam, profit-loss sharing principle, and the necessity to have a real economic transaction and a tangible commercial entity behind all commercial transactions. Islamic finance accelerated its development especially with the establishment of the Islamic Development Bank in 1975. Islamic finance has increased its importance not only in Islamic countries but also in non-Muslim countries, and it is thought that it could be a stronger and more successful system against the crisis with its unique principles, especially in times of depression. Making money only

through trade and prohibiting extremely risky transactions are advantageous both in terms of stimulating the economy and in terms of taking less damage of Islamic banks in possible crisis situations, making Islamic finance more popular as a field of study.

The aim of this study is to examine and evaluate the current development of Islamic finance within the scope of the Islamic Finance Development Report (IFDI) 2021. In this context, according to the IFDI 2021 report obtained from the Refinitiv database; there are 1595 Islamic Finance Institutions and 2878 research publications about Islamic Finance in 2020. 70% of Islamic financial assets are in Islamic banking, 19% are in Sukuk, and the rest is in Islamic funds, takaful and other Islamic financial institutions. While Islamic financial assets were \$2 trillion 201 billion in 2015, it reached \$3 trillion 374 billion in 2020. It is estimated that Islamic financial assets will reach \$4 trillion 940 billion in 2025. Considering the rate of increase in assets, it is seen that the importance of Islamic finance is gradually increasing.

Keywords: Islamic finance, financial development, Islamic finance development report

1. GİRİŞ

İslami finans en genel tabiriyle İslam hukukuna uygun olarak yürütülen finansal sistem olarak tanımlanabilir. İslam hukuku şeriat olarak adlandırıldığı için İslami finans, şeriat hükümlerine göre uygulanan finansal işlemlerin yürütüldüğü finans sistemi olarak da ifade edilebilir.

İslami finans yalnızca İslam ülkelerinde değil, Müslüman olmayan ülkelerde de önemini artırmış, özellikle kriz dönemlerinde kendilerine has prensipleri ile krize karşı daha güçlü ve başarılı bir sistem olabileceğine dair düşünceler oluşmuştur. Sadece ticaret yolu ile para kazanması ve aşırı riskli işlemlerin yasak olması, hem ekonomiyi canlandırma bakımından hem de olası kriz durumlarında İslami bankaları avantajlı hale getirmektedir. Bu avantajlar ve İslami finanstaki gelişim potansiyeli İslami finansı çalışma alanı olarak daha popüler hale getirmiştir.

İslami finasta temel olarak 5 ilke çerçevesinde işlemler gerçekleştirilmektedir. Bu temel ilkeler; faiz yasağı, belirsizlik ve risk yasağı, İslam dininde yasak olan maddelere yatırım yapma yasağı, kâr zara ortaklığı ilkesi ve tüm ticari işlemlerin gerçek ve somut bir ticari varlığa dayanması ilkeleridir (Beck et al., 2013, pp. 434–435).

Türkiye’de İslami finans alanında son yıllarda önemli gelişmeler olmuş, devletin de bu konuyu teşvik etmesi ve desteklemesiyle kamu katılım bankaları kurulmuştur. Daha önce katılım bankacılığı sisteminde özel sermayeli olan Al Baraka Türk, Kuveyt Türk ve Türkiye Finans Katılım bankaları mevcut iken, 2015 yılında Ziraat Katılım, 2016 yılında Vakıf Katılım, 2019 yılında Emlak Katılım isimli kamu katılım bankaları sisteme dahil olmuş ve katılım bankası sayısı 6’ya ulaşmıştır. Geleneksel finasta olduğu gibi İslami finasta da en büyük pay bankacılık sektörüne ait olup, bu bankalar uluslararası literatürde İslami banka adıyla anılmakta, Türkiye’de ise katılım bankası olarak isimlendirilmektedir. Ancak, 2022 Ekim ayı itibarıyla katılım bankası isminin “Katılım Finans Kurumu” olarak değiştirilmesi gündemdedir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

İslami finans ile ilgili yapılmış ulusal ve uluslararası literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Bu kapsamda yapılmış bazı çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Çevik ve Charap (2015), 1997 Ocak ayından 2010 Ağustos ayına kadar aylık veri kullanmak suretiyle, Malezya ve Türkiye’de geleneksel bankaların mevduat faizi ve İslami bankaların kar zarar paylaşımı ilkesine göre katılım hesaplarına uyguladığı kar oranı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmaya göre geleneksel banka mevduat faizi ile İslami bankaların katılım hesaplarına uyguladığı kâr payı oranı uzun dönemde ilişkili bulunmuş ayrıca her iki oranın zamana göre değişen oynaklığı da ilişkili ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur.

Hussain vd. (2015) “İslami Finansa Genel Bakış” adında IMF bünyesinde bir çalışma yayınlamış ve çalışmasında İslami finansın genel çerçevesi, İslami finans kurumları ve büyüten faktörler, İslami finans

ile konvansiyonel finans karşılaştırması ve makroekonomik faktörlerin İslami finans üzerine etkisi gibi konulara değinmiştir.

Ramlan ve Adnan (2016), 2006-2011 yılları arasında Malezya’da bulunan İslami bankalar ve konvansiyonel bankaların kârlılıklarını incelemiştir. Yapılan çalışmada İslami bankalar konvansiyonel bankalardan daha kârlı bulunmuş ve Toplam krediler/Toplam Aktifler oranı konusunda da İslami bankaların daha yüksek bir orana sahip olduğu görülmüştür. Yapılan korelasyon testinde, her iki banka türü için de aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığının toplam krediler üzerinde anlamlı etkisi olduğu bulunmuştur.

Eyceyurt Batır ve Güngör (2016), Türkiye’de bulunan katılım bankaları ve konvansiyonel bankaları 2005-2014 yılları arasında kârlılık belirleyicileri açısından incelemiştir. Çalışmada bağımsız değişken olarak kullanılan bankaya özgü rasyolardan oluşan mikro faktörler ve makro ekonomik faktörlerin banka kârlılığına etkileri, katılım bankaları ve konvansiyonel bankalara göre farklılık göstermiştir.

Wanke vd. (2016), 24 ülkeden 114 İslami banka üzerinde çalışarak çok kriterli karar verme yöntemleri ile etkinlik incelemesi yapmıştır. Elde edilen sonuçlar hem bankanın bulunduğu ülke hem de maliyet yapısının etkinlik üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir.

Alam vd. (2017), “İslami Finans : Uygulamalı Bir Bakış” isimli kitaplarında İslami finansın dini temelleri, İslami sözleşmeler, fon kaynakları, finansman yöntemleri, farklı ülkelerde farklı İslami bankacılık ürün ve hizmetleri, İslami bankalarda kurumsal yönetim, İslami sermaye piyasaları, tekaful gibi temel konular üzerinde durmuştur.

Al-Jarhi (2017), İslami finans ile ilgili kavramsal çerçeve çizmek suretiyle teorik bilgi sunmuş, İslami finansın avantajları ve konvansiyonel finansa alternatif olma ve yeni bir ekonomik sisteme ön ayak olabilme ihtimali üzerinde durmuştur.

Atar (2017), çalışmasında İslami bankacılığın ortaya çıkış şartları ve gelişimi ile ilgili hem dünyada hem Türkiye’de kronolojik süreç konusunda bilgi vermiştir.

Eyceyurt Batır vd. (2017), veri zarflama analizi (VZA) ile Türkiye’de bulunan katılım bankaları ve konvansiyonel bankaların performanslarını ölçmüş, ardından Tobit regresyon analizi ile bulunan etkinlik skorlarına etki eden değişkenler iki banka türü için ayrı ayrı analiz edilmiştir. Harcamalar ve kredi kalitesi değişkenlerinin konvansiyonel bankaların etkinliği üzerinde anlamlı negatif etkisi bulunurken, katılım bankalarının etkinliği üzerinde anlamlı pozitif etkisi bulunmuştur.

Eyceyurt Batır (2019), Türkiye’de bankacılık sektörüne yeni giriş yapan kamu katılım bankalarının performansı ile mevcut bulunan özel sermayeli katılım bankalarının performanslarını inceleyerek bir karşılaştırma yapmıştır. En yüksek performans gösteren bankalar sırasıyla; Vakıf Katılım, Kuveyt Türk ve Ziraat Katılım olarak tespit edilmiştir.

Ichsan vd. (2021), 2011-2020 yılları arasındaki yıllık verileri kullanarak Covid 19 döneminde İslami bankaların performansını incelemeyi amaçlamıştır. Bankaların bazı temel rasyolarını bağımsız değişken olarak kabul ederek bu rasyoların bankaların performansı üzerindeki etkilerini ölçmüştür.

3. GÜNCEL İSLAMİ FİNANS DURUMU

Bu kısımda 2020 ve 2021 yıllarında Refinitiv tarafından yayınlanan İslami Finans Gelişim Raporları incelenecek ve İslami finans sisteminin son yıllardaki durumu analiz edilecektir. Sunulan ve değerlendirilen tüm veriler Refinitiv İslami Finans Gelişim Raporlarından elde edilmiştir.

2019 yılının sonunda ortaya çıkan ve 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi olarak ilan edilen Covid 19, dünya ekonomisinde ve finansal sistemde ciddi tedirginliğe ve olumsuzluğa yol açarak, 2008 global finansal krizi hatırlatmıştır. İslami Finans Gelişim Göstergesi (IFDI) 2021’e göre; IMF verileri, küresel GSYİH büyümesini %-3,2 olarak gösterirken, en gelişmiş üç İslami finans otoritesinin performansını ise Malezya için %-5,6; Suudi Arabistan için %-4,1; Endonezya için %-2,1 olarak göstermiştir. Covid 19 sebebiyle 2020 yılında 1,7 milyondan fazla insan hayatını kaybetmiş; kriz sebebiyle dünyanın dört bir yanında okullar, işyerleri, sınırlar, ibadethaneler kapatılmış, sokağa çıkma yasakları ilan edilmiştir. Tüm dünyada acil önlem paketleri hayata geçirilmiş ve bankaların kredi vermesi ve bireyleri desteklemesi için olağanüstü önlemler alınmıştır. Bu önlemler

sadece geleneksel bankalar üzerinde değil, İslami finansal varlıkların %70'ini elinde bulunduran İslami bankalar üzerinde de etkili olmuştur. 2020 yılı sonunda donuk kredilerin etkisi ile İslami bankaların karlılığı bir miktar düşse de, bankaların yıllık aktif büyümesi %14 olarak gerçekleşmiştir. İslami finansa ikinci en büyük sektör olan sukuk ise Güneydoğu Asya ve Körfez ülkeleri öncülüğünde 2019 yılında %14,7; 2020 yılında ise %16 oranında büyüme kaydetmiştir (Refinitiv, 2021: 5).

4. İSLAMİ FİNANS GELİŞİM RAPORU KAPSAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

İslami finans gelişim raporu (2021)'na göre 2020 yılı itibarıyla sektörde 1595 adet İslami Finans kurumu, 2878 adet İslami Finans ile ilgili araştırma yayını, 47 ülkede İslami finans mevzuatı bulunmaktadır.

2020'den itibaren geleneksel finans sektörü ve İslami finans sektörünün Covid 19'dan etkilenme durumları incelendiğinde Tablo 1 elde edilmiştir (Refinitiv, 2021: 9):

Tablo 1. Covid 19'un Küresel Finans Sektörü ve İslami Finans Sektörü Üzerine Etkileri

Küresel Ekonomi ve Finans Sektörü	İslami Finans Sektörü
Karşılaşılan riskler - Yeni salgınlar, krizler - İstikrarsız kalkınma - Belirsizlik - Siber güvenlik tehditleri	İslami Sermaye Piyasaları - Sukuk fonlarındaki artış ile birlikte, fonlama açıklarını karşılamak için sukukta ciddi miktarda büyüme - ESG (Sürdürülebilirlik) ile ilgili sukuk ve İslami fonlarda artış - Gayrimenkul fonları salgından önemli ölçüde etkilenmiştir.
Doğrudan Etkiler - Düşük faiz oranları - Petrol fiyatları ve döviz kurlarında oynaklık - Üretimde azalış - Yüksek enflasyon - Tedarik zincirlerinde zorlanma - Finansman kesintisi	İslami Finansal Kurumlar (İFK) - İslami bankalar ve tekaful şirketlerinde pasifteki büyümeye karşılık aktiflerde çift haneli büyüme - İslami bankalar finansman konusunda Merkez bankalarının moratoryum politikalarını takip etti. Yani vadesi gelmiş borçları yapılandırma yoluna gitti. - Seyahat ve mülkiyet işkolları gibi bazı tekaful işkolları da pandemiden etkilendi. İFK karları pandemiden etkilendi. - Bazı uzmanlaşmış diğer İslami finans kurumları, gayrimenkul sektörlerinin darbe almasıyla ilgili zorluklar yaşadı.
Adaptasyon için artan eğilimler ve araçlar - Finansal teknoloji ve dijitalleşme - Çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (Sürdürülebilirlik) - Birleşme ve satın almalar - Zamanında politika önlemleri	

IFDI'nin aktif getirisi şeklinde ölçtüğü kârlılığı negatif yönde etkileyen pandemiye rağmen, İslami finans kurumlarının toplam varlıkları 2020 yılı boyunca artmaya devam etmiş ve bazı ülkelerdeki bazı sektörlerde çift haneli büyüme kaydedilmiştir. Ancak varlıklardaki artış, kârlılıktaki düşüşü ancak telafi edebilmiştir. Sonuç olarak, İslami bankacılık, tekaful ve diğer İslami finans kuruluşları alt gösterge puanları bir önceki yıla göre neredeyse yatay seyretmiştir. Benzer şekilde İslami sermaye piyasalarında da sukuk ve İslami fonlarda çift haneli büyüme olsa da, bu durum alt gösterge puanlarını yükseltmeye

kafi gelmemiştir. Örneğin, bazı ülkelerde İslami fonların toplam ortalama performansı olumsuz etkilenerek alt gösterge puanları düşüş göstermiştir.

2021 yılında alt göstergelerin nicel gelişimi göz önüne alınarak ülkeler sıralandığında, İslami bankacılıkta en fazla gelişim gösteren ülkeler sırasıyla, Suriye, Bahreyn, Suudi Arabistan, İran ve Sudan olmuştur. Tekafül’de sırasıyla en fazla gelişim gösteren ülkeler, Suudi Arabistan, İran, Maldivler, Malezya, BAE olurken; diğer İslami Finansal Kurumlarda en fazla gelişim gösteren ülkeler sırasıyla, İran Kuveyt, Malezya, Suudi Arabistan, Bahreyn olmuştur. Son olarak Sukuk’ta en fazla gelişim gösteren ülkeler sırasıyla, Malezya, Suudi Arabistan, Endonezya, BAE ve Katar; İslami Fonlar’da en fazla gelişim gösteren ülkeler ise, Malezya, Suudi Arabistan, Hindistan, Luxemburg ve İran’dır.

IFDI, sektördeki gelişim ve büyümeyi yönlendiren temel kurumlar olan hükümetler, finansal kurumlar ve eğitim verenlerden bilgi toplayarak 2020 yılı pandemi sürecinde tüm dünya genelindeki 135 ülkede İslami finans endüstrisinin performans göstergelerini edinmiş ve bir sıralama yapmıştır. Sektördeki gelişimi değerlendirmek üzere niceliksel gelişim, bilgi, yönetim, kurumsal sosyal sorumluluk ve farkındalık olarak 5 temel gösterge dikkate alınarak Tablo 2 oluşturulmuştur:

Tablo 2. İslami Finans Gelişim Göstergesinde En Büyük Pazara Sahip Ülkeler ve Skorları

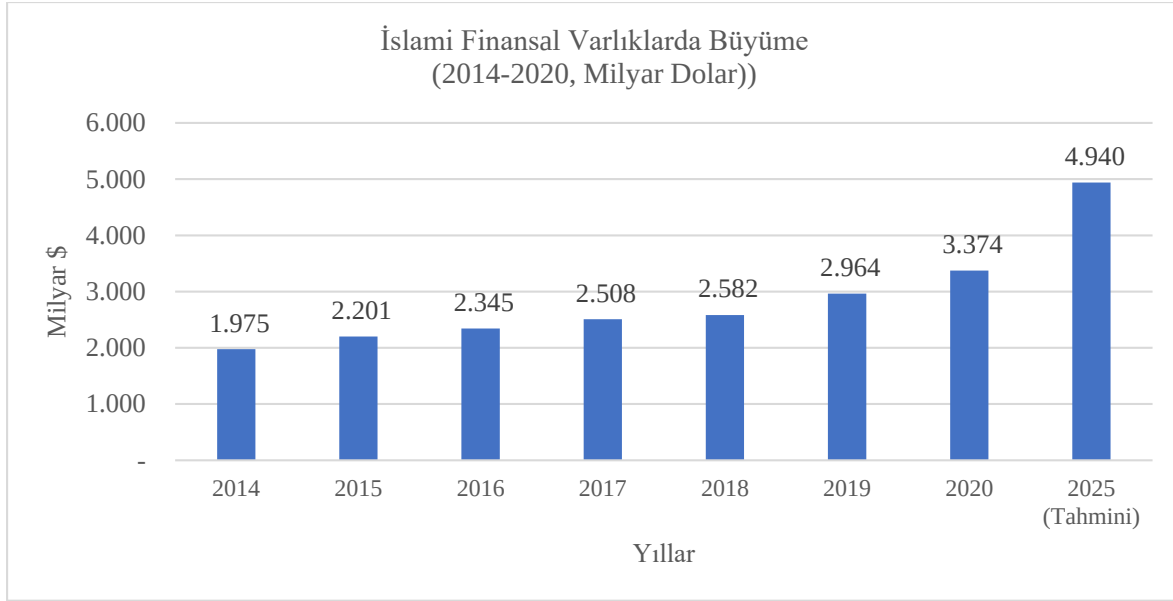
EN BÜYÜK IFDI PAZARLARI VE 2021 ORTALAMA SKORLARI						
Ülkeler	IFDI 2021	Niceliksel Gelişim	Bilgi	Yönetişim	Farkındalık	Kurumsal Sosyal Sorumluluk
Malezya	114	98	200	89	152	32
Endonezya	76	27	200	65	56	33
Suudi Arabistan	74	74	66	54	54	119
Bahreyn	64	36	79	89	67	48
BAE	53	34	71	76	44	39
Ürdün	50	14	76	58	16	88
Pakistan	46	22	85	66	43	16
Kuveyt	44	47	18	77	29	51
Umman	40	16	46	74	34	28
Maldivler	35	22	25	68	20	42
Katar	35	27	25	58	34	30
Brunei	34	13	59	60	28	11
Nijerya	33	5	24	57	11	68
Bangladeş	31	13	25	72	10	32
Türkiye	27	15	27	50	14	29

Kaynak: Refinitiv, 2021: 12–13

IFDI'ya göre İslami Finans Gelişimini ölçmek için daha önce de bahsedildiği gibi; niceliksel gelişim, bilgi, yönetim, farkındalık ve kurumsal sosyal sorumluluk gibi 5 temel kritere göre değerlendirme yapılmış ve çıkan sonuçta bu alandaki en iyi 5 pazarın sırasıyla; Malezya, Endonezya, Suudi Arabistan, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri olduğu görülmüştür. Türkiye bu listede 15. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin puanının en yüksek olduğu kriterler; sırasıyla yönetim, kurumsal sosyal sorumluluk ve bilgi kriterleri olsa da diğer ülkelere kıyasla puanı oldukça düşüktür. Bunun yanı sıra ortalama IFDI skoruna bakıldığında piyasanın en iyisi olan Malezya'nın ortalama puanı 114 iken, Türkiye'nin ortalama puanının 27 olduğu görülmektedir. Bu durum, her ne kadar son yıllarda Türkiye'de yeni kamu katılım bankaları kurulsun ve İslami finans büyüme gösterse de IFDI pazarında iyi bir yere sahip olmak için mevcut gelişmelerin yeterli olmadığını göstermektedir.

4.1. İslami Finansal Varlıkların Gelişimi

Tüm dünyadaki toplam İslami finansal varlıkların 2014 yılından itibaren yıllık gelişimi Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. İslami Finansal Varlıklarda Yıllık Büyüme

İslami finansal varlıkların 2014 yılından itibaren yıllık gelişimine bakıldığında 2014 yılında yaklaşık 1.975 milyar \$ olan varlıklar, 2015 yılında 2.201 milyar \$, 2016'da 2.345 milyar \$ şeklinde büyüyerek devam etmiş ve 2020 yılında 3.374 milyar \$'a ulaşmıştır. Bu şekil, İslami finansal varlıkların 6 yıl içinde yaklaşık %70 oranında arttığını göstermektedir. 2025 yılı için tahmin edilen varlık büyüklüğü 4.940 milyar \$ olup, Şekil 3 İslami finansal varlıkların kayda değer bir ivme ile büyüdüğünün kanıtıdır.

4.2. İslami Finansal Varlıkların Dağılımı

Mevcut İslami varlıkların hangi İslami finans kurumlarında ve enstrümanlarında bulunduğu incelendiğinde REfinitiv'den alınan bilgiler doğrultusunda Tablo 3'teki veriler ortaya çıkmıştır:

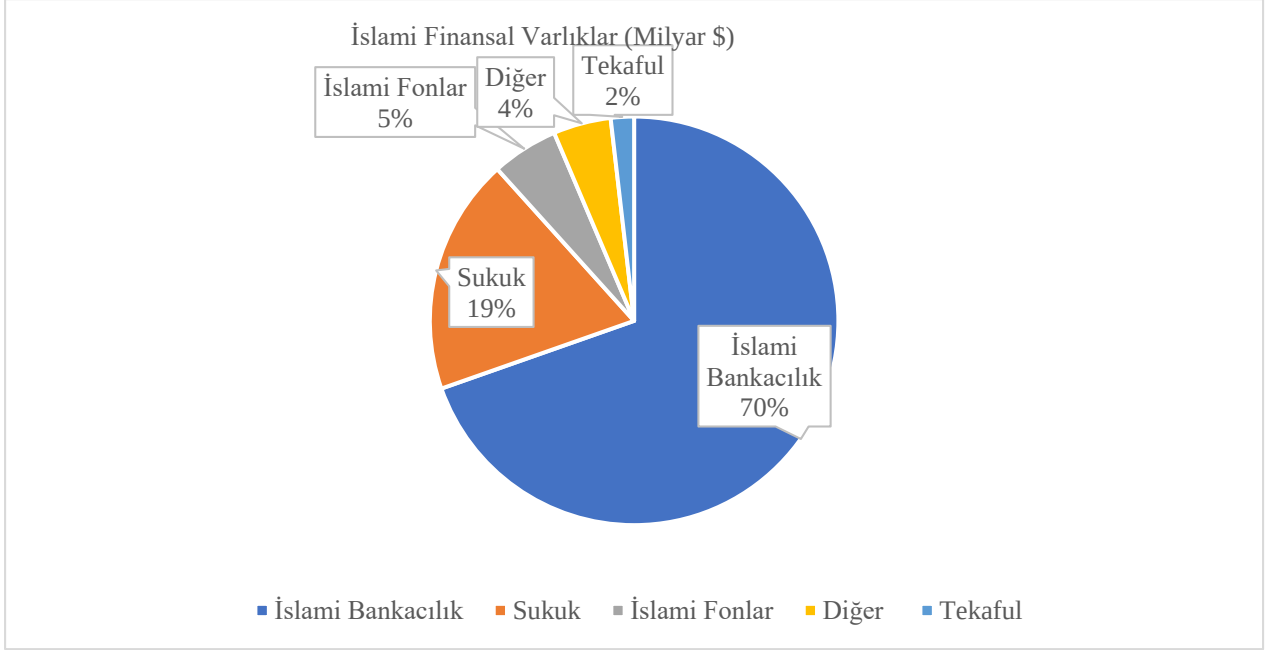
Tablo 3. İslami Finansal Varlıkların Dağılımı

	Toplam Varlıklar (Milyar \$)	Pay (%)	Kurum/Enstrüman Sayısı
İslami Bankacılık	2.349	70	527
Sukuk	631	19	3805
İslami Fonlar	178	5	1698
Diğer	154	5	745
Tekaful	62	2	323

İslami finansal varlıkların hangi kurumlar ve enstrümanlar bünyesinde bulunduğu incelendiğinde 2.349 milyar \$'lık en büyük kısmının İslami bankalar nezdinde olduğu görülmektedir. Bankacılık sektörünü 631 milyar \$ ile sukuk enstrümanı ve 178 milyar \$ ile İslami fonlar takip etmektedir. İslami sigortacılık olan tekaful şirketleri ise 62 milyar \$ büyüklüğünde bir aktife sahiptir.

Kurum/enstrüman sayıları incelendiğinde en fazla enstrümana sahip olan piyasa 3805 adet ile sukuk piyasasıdır. Bu piyasayı 1698 adet kurum sayısı ile İslami fonlar, 745 adet ile diğer İslami kurum ve enstrümanlar, 527 ile İslami bankalar ve 323 ile İslami sigorta şirketleri takip etmektedir.

Tablo 3'teki verilerin görsel olarak daha iyi anlaşılması için grafik oluşturulmuş ve her bir enstrümanın yüzdelik payı Şekil 2'de sunulmuştur:

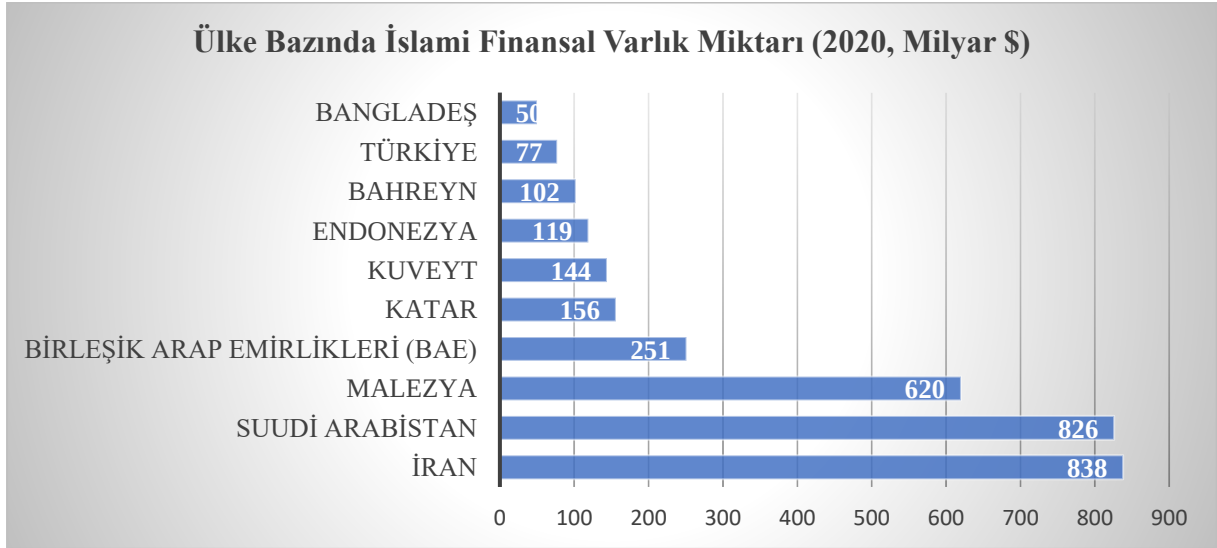
Şekil 2. İslami Finansal Varlıkların Sektörel Dağılımı

Kaynak: Refinitiv, (2021)

Şekil 2 incelendiğinde İslami varlıkların %70'lik en büyük kısmı İslami bankacılık sektöründe, %19'u İslami tahvil anlamına gelen sukuk'ta, %5'i İslami fonlarda, yaklaşık %5'i diğer İslami enstrümanlarda ve %2'si ise Tekaful şirketlerindedir. İslami sigortacılık anlamına gelen tekaful sektörü diğer sektörlerle göre nispeten daha yeni bir hizmet alanı olduğu için daha düşük bir orana sahiptir. Bankacılık sektörünün finansal ve ekonomik sistemin en önemli yapı taşlarından biri olması sebebiyle İslami finasta da varlıkların en büyük kısmının bankacılık sektöründe olması şaşırtıcı değildir.

4.3. İslami Finansal Varlıkların Ülkelere ve Bölgelere Dağılımı

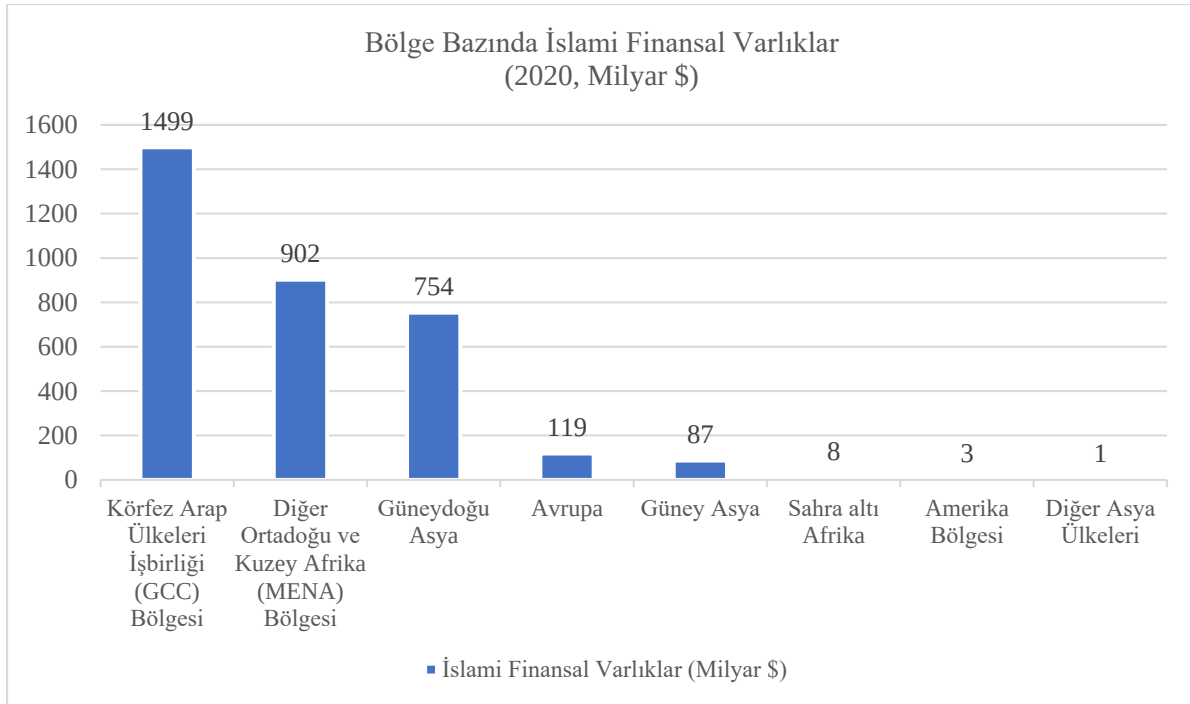
Tablo 3 ve Şekil 2'de İslami finansal varlıkların sektörel dağılımı ile bilgi verilmişti. Bu varlıkların en yüksekten en düşüğe sıralanarak ülkelere göre dağılımı incelendiğinde Şekil 3; bölgelere göre dağılımı incelendiğinde ise Şekil 5 elde edilmiştir (Pepperberg, 2009) :::

Şekil 3. Ülkelere Ait İslami Finansal Varlık Miktarı

Şekil 5 incelendiğinde, 2020 yılında İslami finansal varlıkların 838 milyar \$ ile en büyük kısmının İran'da bulunduğu, 826 milyar \$ ile ikinci en yüksek varlığa sahip olan ülkenin Suudi Arabistan olduğu görülmektedir. Bu iki ülkeyi üçüncü sırada 620 milyar \$ ile Malezya takip etmektedir. Türkiye'de 2020 yılında bulunan İslami Finansal varlık miktarı 77 milyar \$ olup, Türkiye sıralamada 9. En yüksek varlığa sahip ülke konumuna bulunmaktadır.

İslami finansal varlıkların bazı bölgelere dağılımı incelendiğinde, Şekil 6'da da görüldüğü üzere varlıkların en büyük kısmının 1499 milyar \$ ile Körfez İşbirliği Ülkelerinde (GCC) bulunduğu görülmektedir. Körfez İşbirliği Ülkeleri, Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni kapsamakta olup, bölgenin sahip olduğu varlıklar tüm varlıklara oranlandığında tüm İslami finansal varlıkların neredeyse yarısının bu ülkeler nezdinde bulunduğu görülmektedir. Körfez Arap ülkelerini, toplam varlıkların yaklaşık %27'si olan 902 milyar \$ ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri (MENA) bölgesi takip etmektedir. Üçüncü sırada ise toplam varlıkların yaklaşık %23'ü olan 754 milyar \$ ile Güneydoğu Asya ülkeleri yer almaktadır.

Şekil 4. Bölgelere Ait İslami Finansal Varlık Miktarı

5. SONUÇ

İslami finans, konvansiyonel finansa göre katı prensipleri olan ve İslam hukukuna (şeriata) uygun ilkeler çerçevesinde özellikle dini hassasiyetleri olup faizli sistemde çalışmak istemeyen kesime hitap etmek üzere ortaya çıkan bir finans sistemidir. Geleneksel finans ile insanlara sunulmuş olan hizmetlerin şariat hükümlerine uygun olarak uyarlanmasıyla İslami finansal enstrümanlar olarak insanların hizmetine sunulmuştur.

İslami finansın son yıllardaki gelişimi 2021 Refinitiv İslami Finans Gelişim Raporu kapsamında incelendiğinde, İslami Finans Gelişimini ölçmek için niceliksel gelişim, bilgi, yönetim, farkındalık ve kurumsal sosyal sorumluluk gibi 5 temel kritere göre skorlar belirlenmiş, bu skorlara göre ortalama puanı en yüksek 5 pazar sırasıyla; Malezya, Endonezya, Suudi Arabistan, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri olmuştur. Türkiye bu listede 15. sırada yer almıştır. İslami finansal varlıkların 2014 yılında yaklaşık 1.975 milyar \$ olduğu, 2020 yılında bu rakamın 3.374 milyar \$'a ulaştığı görülmüştür. 2025 yılında bu rakamın 4940 milyar \$'a yükseleceği beklenmektedir. İslami finansal varlıkların en fazla hangi sektörde yer aldığı araştırıldığında, toplam varlıkların %70'i olan 2.349 milyar \$'lık en büyük kısmının İslami bankacılık sektöründe bulunduğu, varlıkların %19'u olan 631 milyar \$'lık kısmının ise İslami tahvil olarak da adlandırılan sukuk enstrümanında bulunduğu görülmektedir. 178 milyar \$'lık İslami finansal varlık İslami fonlar'da toplanırken, İslami sigortacılık olan tekaful şirketleri ise 62 milyar \$ büyüklüğünde bir varlığa sahiptir. En yüksek İslami finansal varlığa sahip olan ülkeler 838 milyar \$ ile İran ve 826 milyar \$ ile Suudi Arabistan olmuştur. Üçüncü sırada en yüksek İslami finansal varlığa sahip olan ülke olarak 620 milyar \$ ile Malezya bulunmaktadır. Bu sıralamada Türkiye 77 milyar \$ ile 9. En yüksek finansal varlığa sahip olan ülke konumundadır. İslami finansal varlıkların en fazla bulunduğu bölge, Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni kapsayan Körfez İşbirliği Ülkeleri (GCC)'dir. Tüm İslami finansal varlıkların yarısı olan, yaklaşık 1,5 trilyon \$'dan oluşan varlık bu bölgede bulunmaktadır.

Genel itibarıyla Türkiye'nin mevcut durumu düşünüldüğünde, son yıllarda İslami bankacılık ve finans alanında önemli gelişmeler yaşanmış, kamu desteğiyle Vakıf Katılım, Ziraat Katılım, Emlak Katılım gibi yeni katılım bankaları sisteme dahil olmuş ve Tekaful şirketleri kurulmuştur. Ancak uluslararası açıdan diğer ülkelerin gelişim skorları ve İslami finansal varlığa sahip olma oranları incelendiğinde, Türkiye'deki gelişim ve finansal varlık seviyesinin diğer ülkelere göre oldukça düşük olduğu ve rekabet edebilir boyutta olmadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Al-Jarhi, M. A. (2017). An economic theory of Islamic finance. *Isra International Journal of Islamic Finance*, 9(2), 117–132. <https://doi.org/10.1108/IJIF-07-2017-0007>

Alam, N., Gupta, L., & Shanmugam, B. (2017). Islamic finance: A practical perspective. In *Islamic Finance: A Practical Perspective*. Springer International Publishing. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85054614027&doi=10.1007%2F978-3-319-66559-7&partnerID=40&md5=5f2c77e1d2f8c6759d24c6feb3d2c244>

Atar, A. (2017). Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye'de İslami Bankacılığın Genel Durumu/From the Past to the Present the General Situation of Islamic Banking in the World and Turkey. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 1029–1062.

Beck, T., Demirguc-Kunt, A., & Merrouche, O. (2013). Islamic vs. conventional banking: Business model, efficiency and stability. *Journal of Banking & Finance*, 37(2), 433–447. <https://doi.org/DOI.10.1016/j.jbankfin.2012.09.016>

Cevik, S., & Charap, J. (2015). The behavior of conventional and Islamic bank deposit returns in Malaysia and Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(1), 111–124.

Eyceyurt Batır, Tuğba. (2019). Türkiye'de Kamu Katılım Bankalarının Bankacılık Sektörü Bazında Değerlendirilmesi: CAMELS Analizi İle 2015-2017 Yıllarına İlişkin Bir İnceleme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 579969(83), 193–212. <https://doi.org/10.25095/mufad.579969>

Eyceyurt Batır, Tuğba, & Güngör, B. (2016). Türkiye'de bankaların kârlılık belirleyicilerinin katılım bankaları ve mevduat bankaları bazında karşılaştırılması. *Bankacılar Dergisi*, 99(99),

74–98.

Eyceyurt Batır, Tugba, Volkman, D. A., & Gungor, B. (2017). Determinants of bank efficiency in Turkey: Participation banks versus conventional banks. *Borsa Istanbul Review*, 17(2), 86–96. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2017.02.003>

Hussain, M., Shahmoradi, A., & Turk, R. (2015). An overview of Islamic finance. In *IMF Working Papers* (Vol. 15, Issue 120). International Monetary Fund. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=qtFKEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR1&dq=islamic+finance&ots=A1BPZ_b8pd&sig=qf_fjq3vufsW00wdNE__FIMgnk&redir_esc=y#v=onepage&q=islamic+finance&f=false

Ichsan, R. N., Suparmin, S., Yusuf, M., Ismal, R., & Sitompul, S. (2021). Determinant of Sharia Bank's Financial Performance during the Covid-19 Pandemic. *Budapest International Research and Critics Institute- Journal*, 4(1), 298–309. <https://doi.org/10.33258/birci.v4i1.1594>

Pepperberg, I. M. (2009). *Alex & me: How a scientist and a parrot discovered a hidden world of animal intelligence — and formed a deep bond in the process* (Kindle). Scribe Publications. http://www.amazon.com/Alex-scientist-discovered-intelligence-ebook/dp/B00APOWOXC/ref=sr_1_2?s=digital-text&ie=UTF8&qid=1363823581&sr=1-2&keywords=alex+%26+me

Ramlan, H., & Adnan, M. S. (2016). The Profitability of Islamic and Conventional Bank: Case Study in Malaysia. *Procedia Economics and Finance*, 35, 359–367. [https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)00044-7](https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1016/S2212-5671(16)00044-7)

Refinitiv. (2021). *Islamic Finance Development Report 2021: Advancing Economies*. <https://www.refinitiv.com/en/resources/special-report/islamic-finance-development-report>

Wanke, P., Azad, M. A. K., Barros, C. P., & Hassan, M. K. (2016). Predicting efficiency in Islamic banks: An integrated multicriteria decision making (MCDM) approach. *Journal of International Financial Markets Institutions & Money*, 45, 126–141. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2016.07.004>

**FORCED MIGRATION AND THE RISE IN INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN
NIGER STATE, NIGERIA: CAUSE AND CONSEQUENCES 2007-2021**

OJO OLUWOLE SIMEON

Department of International Studies and Diplomacy, Newgate University Minna, Nigeria

MUSBAU ADAMU

Department of Accounting and Finance, Newgate University Minna, Nigeria

MUFIDAT SAEED I.B

Department of Mass communication, Newgate University Minna, Nigeria

ABSTRACT

Nigeria has been experiencing increase in the number of internally displaced persons (IDPs), mostly due to insurgency, ethno-religious conflicts, farmers-herders conflicts and banditry, especially in some northern states. The paper examines the increasing population displacements in Niger state, using Shiroro Local Government Area as a case study. The area has been a harvest ground for bandits, thereby, resulting in increasing number of IDPs in the state. The consequences of this displacement on the people and the economy of Niger State therefore became the object of this article. Historical method of data collection, analysis and collation is used with content referrer approach.

Keywords: Forced Migration, Migration, Internally displaced persons, Local Government

Introduction

There are several drivers of population displacement in Nigeria. As at 2014 the dreadful terrorist group known as Boko Haram was leading as the cause of so many population displacements in the country. Although as at today there are so many which are multi – faceted, complex and often overlap. The increase of instance of forced displacement is a global trend. Internally Displaced Persons (IDPs) constitute the largest number of those displaced worldwide. Population displacement (whether due to conflict, natural disasters or large – scale development is often link to governance deficit.

The Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC) estimated that there are almost 2,152,000 internally Displaced People (IDPs) in Nigeria due to natural disasters and communal clashes as of 31st December, 2015 with the vast majority of IDPs originating from the Northeast region of the Country. The Internally displaced persons, according to the United Nations Guiding Principles (1998), are: persons or groups of persons who have been forced or obliged to flee or to leave their homes or places of habitual residence in particular as a result of or in order to avoid the effects of armed conflict, situations of generalized violence, violations of human rights or natural or human made disasters, and who have not crossed an internationally recognized state border.

Displaced persons under international law are persons or groups of persons who have been forced or obligated to flee or to have cause to leave their homes or place of habitual residence in particular, as a result of or in order to avoid the effect of armed conflict, situations of generalized violence, violations of human rights or natural or human-made disasters, and they must have either remain within their own national borders (as internally displaced persons) or they must have crossed an internationally recognized state border (as refugees), (Ladan, 2006). Hence displaced persons are of two categories: Refugees and Internally Displaced Persons. (IDPs). The convention relating to the status of refugees (CRSR) of 1951 defines the term “refugee” as applying to any person who “...as a result of events occurring before 1st January 1951 and owing to well – founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion is outside the country of his (or her) nationality and is unable, or owing to such fear, is willing to avail himself (or herself) of the protection of that country; or who, not having a nationality and being made

outside the country of his (or her) former habitual residence as a result of such events, is unable, or owing to such fear, is unwilling to return to it..." (CRSR, pp. 252 – 3). In comparison to the CRSR of 1951, the OAU convention (1969) governing the specific aspects of refugee problem in Africa gives a broader definition of the term "refugee", taking account of most of the root causes of the refugee problem. The second paragraph of article 1 of the OAU convention state that: "the term „refugee“ shall also apply to every person, who, owing to external aggression, occupation, foreign domination or events seriously disturbing public order in either part of the whole of his (or her) country of origin or nationality, is compelled to leave his (or her) place of habitual residence in order to seek refuge in another place outside his (or her) country of origin or nationality". Under the Cartagena Declaration, the term "refugee" is defined as including "Persons who have fled their countries because their lives, safety or freedom have been threatened by generalized violence, foreign aggression, internal conflicts, massive violations of human rights or other circumstances which have seriously disturbed public order". (UNHCR, 2006, 2014).

Conceptualization of Keywords

- **Population displacement** – People leave their homes in groups, usually due to a sudden impact, such as an earthquake or a flood, threat or conflict. There is usually an intention to return home. Migration and displacement are interlinked, but must be distinguished. Displacement population either across borders such as refugee influxes or within a country because of disasters or armed conflict usually need relief operations combined with the efforts of aiming at collective and lasting solutions (IFRC 2019)
- **Internally Displaced Persons** – A person or group of persons who have been forced or obliged to flee or to leave their homes or place of habitual residence in particular as a result of or in order to avoid the effects of armed conflict, situations of generalized violence, violation of human rights or natural or human – made disasters, who have not crossed an internationally recognized border. (UN, guiding principles 1998)

Incidence of Population Displacement in Niger State

The spate of killing by bandits in Niger State is yet to be abated despite the presence of land and air security operatives in some areas as there is no aggregate number of persons in the attacks in Kuta/Rafi/Shiroro Local Government area of the state. No local community develops with the fear of insecurity and business destruction. It is disheartening to see how people of various local government in the state especially the people of Kokki, Gurmana, Manta, Erena, Magami to mention but few and the neighbouring villages are suffering from banditry attacks, kidnapping, cattle rustling, raping and armed robbery leading to loss of million lives, properties, business in all daily activities. From time immemorial, security in human existence is as important and paramount as life itself. Without security, life will be miserable. Therefore, the need for security as it affects life cannot be overemphasized. On the other, insecurity is undoubtedly a big setback and stumbling block to all social, economic and political activities, among other life enhancement activities. Shiroro Local Government area of Niger State has become the epicenter of armed banditry, cattle rustling, kidnapping and wanton killings. A once peaceful and prosperous local government has been reduced to a mere killing field. Consistently criminals have attacked the said community at will with little or no effort from the appropriate authorities to repel the attacks. Rise in internally displaced persons occasioned by sustained armed bandits, kidnappers, and cattle rustlers attack have almost become the order of the day thereby subjecting unarmed, hapless, helpless, hopeless and law abiding citizens to untold hardships and miseries.

The catastrophe, which started like child's play around 2015 with little attendant effect, has now metamorphosed to a wildfire that is proving difficult to quench. The style of the operation of the deadly terror group is that they will target a number of communities and in their large numbers forcefully invade them simultaneously during which they will commit a lot of assorted atrocities. At will they will launch attacks on communities unchallenged with virtually no confrontation. These hydra – headed criminals have become regular visitors to their victim who have since resigned to fate as a result of poor adherence from government whenever they strike, they always leave scars that can hardly be healed, (Ibeanu O, 1998)

The table below shows some of the various records of the dreadful activities recently from 2019 till date alone.

Date of Attack	Area Attacked	Casualties
14 th June, 2019	Kwaki/Chikuba and its neighbouring villages	Not fewer than twenty people were killed, more than fifty people sustained injuries as a result of sporadic gun shot, more than 254 cattle were rustled.
9 th July, 2019	Zonguro, Masuku, Bassa Ward	Killings of about 50 people.
22 nd September 2019	Magami in Manta Ward	About 100 cattle were rustled.
19 th October, 2019	Magami in Manta Ward	Killing several people and burgled shops.
20 th October, 2019	Masuku, maguga in Bassa, Ward	The areas were jointly invaded by armed bandits killing over 50 persons and unrecorded cattle rustled and several properties damaged.
23 rd November, 2019	Kokki, Shekadna and Karibo under Gurmana ward	They rustled cattle and set houses ablaze
24 th November, 2019	Magani in Manta Ward, Kokki in Gurmana Ward	The areas were jointly attacked, abductions were carried out and many people sustained injuries as a result of severe gun shots
4 th December 2019	Madaka, Rafi Local Government	There were lots of casualties and abductions
9 th December, 2019	Galdiman Kogo	The invasion was carried out in the afternoon in their large numbers, kidnapped two foreign nationals working for the construction company handling Erena road project.
17 th January 2020	Mandalla Rumache	They killed the village monarch and other people.
3 rd February, 2020	Kago, Beri, Magami	Several lives and properties were lost in the joint attack
6 th February 2020	Beri in Manta Ward	The bandits were on a revenge mission as one of them was killed at the last attack and they launched an offensive reprisal on the communities.
18 th February, 2020	Hana wanka, Tegina and Alawa	Killed one person named Mamman Mohammed and kidnapped large number of people.
12 th February 2020	Kuchi, Kango in Munya Local Government Area	Many lives were claimed
22 nd March 2020	Galkogo	Twenty Seven (27) Nigerian Military personnel were killed and three (3) Nigerian policemen.

13 th April, 2020	Bassa	Over Twelve (12) people were killed including a clergy man.
15 th April, 2020	Pallali Gurmana Ward	Not fewer than five people were killed and several sustained injuries.
16 th April, 2020	Kokki, Sarkin Zama, jabuki and surrounding villages	Carted away with herds and valuable materials.
11 th May, 2020	Kokoki, hanawanka, Durumi	They jointly attacked, killed four (4) abducted (8) eight people.
18 th May, 2020	Kokoki, Bassa	Not fewer than five people were killed.
8 th June, 2020	Galapi and suburb villages	Destroyed properties and carted away with valuables.
10 th June, 2020	Kokki Gurmana Ward, Maguga in Bassa ward	Kidnapped not fewer than eight (8) people
12 th June, 2020	Gurmana Ward, Bassa Ward and Manta Ward	Not less than twenty (20) communities were attacked and several uncountable casualties (lives and Properties)
15 th June, 2020	Kokki, Jabuki, Guto, Gwaja, Sudna and Kokki – Magani communities.	Abducted not fewer than (5) teenage girls, set houses ablaze and carted with uncertain number of cattle.
18 th June 2020	Galadiman Kogo, Dnasapa, Biko, Apmaituko	Properties Carted away and Destroyed

Sources: Oral interviews granted by the victims and the Local Government Youth Leader.

Report has it that those abducted, the bandits still demanded ransom to release the people. Below are the little record gathered

- a.) One Million (1M) was paid as ransom in Zungoro communities of Shiroro Local Government, (Oral Interview).
- b.) One and Half Million (1.5M) was paid from Madala Communities in Basa Ward, (Oral Interview).
- c.) In Kokki Communities of Gurmana Ward, people were abducted in large number and four million (4m) was paid as ransom, (Oral Interview)

There were people whom were recently abducted and they are still at the bandits den demanding for three million (3m) to regain freedom. It is worth to note that the villages task themselves to pay the ransom. No government interventions yet to pay the ransom. The first thing the bandits do is that after abduction, they asked one of those abducted to give a phone number of a family member, then they put a call across to them. They go straight to negotiations, after agreement, they will give instructions to the person who will take the money to them, such as location, the colour of clothes to be worn, (Oral Interview)

Cases of the Killing, Injured Persons and the Act of Population Displacement in the Areas

Taking on the of.....year 20.. location of the place and othe information to affirm authenticity of the pictures.

A Call to Stop the Menace of Population Displacement

National Legal Framework: States in Nigeria have been advised by the United Nations resolutions to develop regulations to defend the rights of Internally Displaced Persons, with careful stated account of the Guiding Principles. An increasing number of governments and states around the globe have been adopting these new laws and regulations or revising existing legislation. To this end, Niger State could be in a more needed position of adopting these regulations as stated by the UN.

A National Policy or Plan of Action: A national policy can complement national legislation. For example, it should spell out national and local institutional roles and responsibility for responding to internal displacement as well as identify the mechanism for coordination. The policy should extend to all relevant branches of government – national, local, military and police – and also to non-state actors who also must be held accountable. To be most effective, the policy should be developed in full consultation with civil society and IDPs communities and disseminated to IDPs in their own language and in form they can easily understand.

Creation of a Nation Institution Focal Point: This could mean assigning responsibility to internal displacement to an existing government agency, creating new body or establishing an internal departmental task force or committee.

A Role for National Human Rights Institutions: The role of NHRIs in reinforcing national responsibility can be important, in particular by working with governments to adopt and implement

policies and laws that respect the rights of IDPs as well as investigating reports of violation of the rights and providing training programmes on the rights. 9. Participation of IDPs in Decision Making. Engaging displaced persons in consultation and building upon their skills is something often overlooked but critical to an effective response, whether the issue is relocation or design of assistance programmes or returns. The participation of women can reduce their vulnerability to sexual extortion and violence.

Supporting durable solutions: Governments have a duty to establish conditions to allow IDPs to return voluntarily, in safety and dignity, to their places of habitual residence or, if they choose, to resettle in another parts of the country, and to assist IDPs to recover property and possession or obtain compensation or reparation. Decisions on when displacement ends must be taken on the basis of humane criteria ensuring respect for the full range of human rights of the displaced.

Allocation of Adequate Resources: National responsibility means that governments devote, to the extent they can, resources to address situations of internal displacement.

Cooperation with International and Regional Organizations: When governments do into have the capacity to provide for their displaced populations, they are expected to invite or accept international assistance. Indeed, cooperating with, and giving safe and unimpeded access to international agencies is a sign of responsible sovereignty.

Good effort of the State Emergency Management Agency has been recorded but there is a need for a joint effort from both the state and the Federal Government that the National Emergency Management Agency (NEMA) collaborating with Niger State Management Agency (NSEMA)

- There is also need for the re-organization of the security agencies to re-equip as weapon used by bandits out weight that of military or other paramilitary.
- A careful investigation should be carried out by government to determine the authenticity or the cause/brain behind the attacks.
- To revamp or rehabilitate the IDP camp to a very good condition or standard that will accommodate them and make them enjoy the basic necessities.

The Unending Effect of Population Displacement in Niger State

A. Consequences on the Internally Displaced Persons

During violent conflicts or natural disasters, which force IDPs to leave, most houses and properties are destroyed, looted or burnt down. Most IDPs in the area had to flee to neighbouring communities or town that are safe, usually taking refuge in temporary shelters such as schools, police stations, public building, place of worship amongst others, having been deprived of their homes, land and livelihoods. This result to lacking access to necessity of life such as good food, health care services etc.

Furthermore, some of people are subjected to self – imprisonment in their homes, most had to leave their hard earned or worked for properties in the quest to look for a safe place. Another major consequence on the people is the psychological trauma that it had on them. Most parents watch helplessly their children been killed right in their presence. This scenario mostly seems to them like a Third World War that the war ground is in their community. In addition, most of them who are not in the provided camp have to sleep in the bush because of the fears of bandits repeated attacks.

More importantly even the said provided camp by the government a primary school in Kuta is not well equipped, the condition is not passionate, it's very horrible and this in fact pose more fear to their lives health wise. The killings has contributed tremendously, a high level of mistrust among the people, the usually people are accommodating and hospitable to strangers but this is tarnished as fear of the unknown now grip their heart. It is worth to note that the people now swim in abject poverty as most of their properties and farming have either been destroyed or carted away with. This as such can also be traced to great famine in the area. As earlier noted, the area seems to be the state food basket as farming is the major occupation of the people but with the situation they cannot farm neither can they even enjoy their last harvested farm produce, they are even scared of going to the farm as the attack of the bandits is at their own will and it is unknown

B. Consequences on the host communities

When Internally Displaced Persons are accommodated by the host communities, these communities also experience immense pressure. There is over crowding of Internally Displaced persons who create informal settlements on communal land. There is also over stretching of basic amenities as water and social services such as schools, clinics and other social infrastructures including housing. It is also important to know that one of the host communities is Zumba which experiences the consequence of population displacement. Before now to buy a plot of land in Zumba it can be as cheap as 80,000 Naira, but today you have to beg to get a plot of land at 500,000. Trees are cut down for fire wood building material and charcoal burning, causing environmental degradation in the long run. More often than not where the host communities is urban such as Kuta town, a number of internally Displaced Persons turned into migrant, deciding to settle and re-integrate into urban life, seeking new livelihood opportunities and a hope for a better life. Cost of living in the host communities increases especially cost of food, housing, health care and education.

- Retarded Sustainable Economic Development.
- Scaring and discouraging investors from coming to the area.
- Depopulation as a result of killings and abduction.
- Prevalence in the use of arm under the guise of self-defense by the youths.
- Crippling of agricultural activities

Conclusion

This paper has shown population displacement in the area is which has become a bane in the growth and development of not only the area but Niger State at large. And as a global problem both the area, the host communities and the state economic or so to say agricultural development has been affected. Therefore effective measures should be taken by the appropriate authorities to curb the act of killings by the bandits in our society and that they should try to revamp the IDP camp and even perhaps have more than one. As at the time of this research, only one is active but not equipped. The worst of the regrettable effects of these menaces, is the endless killing of people who would have become a solution to the food crisis rampaging the entire Africa. It is not a news that COVID-19 left an unimaginable pain for humanity to live with; if solutions are not provided for these acts of terrorism causing IDPs, it would surely live us with much more sorrow and pain. It is therefore an object of this paper to bring the attention of both the public and government to this evil in Shiroro and Niger State at large.

References

- Action Aid International (2008), *The Middle Belt in Conjunction with Internal Displacement Monitoring Centre (IDMS)* Retrieved from <http://www.internaldisplacement.org>
- Ado M., (2015), "NASS Assembly is Derailing the Democracy Nigeria Fought and Died for in 199", The Punch Newspaper, 3 March 2016, p23
- Ahmed, M., (2015), "Democratic Government and Development Management in Nigeria 4th Republic", Ibadan, ABC Publisher Co.
- Alhaji Isah P., 76, Farmer interviewed on 29th June 2020 at Guto Village of Shiroro Local Government Area
- Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity (CRISE) 2007, University of Oxford, Institutionalising Ethnic Representative: How Effect is the Federal Character Commission in Nigeria. Retrieved from Internet: http://www.crise.ocac:/uk/pubs/working_paper43pdf
- Dauda M. Clergy man age 45 interviewed on 29th June 2020 at Sudna
- Emmanuel A. Civil Servant resident in Zumba age 55. Interviewed at Zumba on 30th June 2020.
- Ibeanu O, (1998) "Exiles in their own Home: Internal Population Displacement in Nigeria." *African Association of Political Science*. Vol. 3 No. 2 Pg. 80 – 97.

- Idowu, M., (1999), "Citizenship and Settler/Indigene Challenges in Nigeria: Where the Constitution Erred" in *Journal of Social Sciences, University of Portharcort*, Vol. 5 No 2, Pp35-49
- Ikko J. (2020) "Armed Bandits take over Shiroro L.G.A. of Niger State". Residents Cry out, IAMBEST Networks.
- Jega, A., (2000), "The State and Identity Transformation Under Structural Adjustment in Nigeria" in *Identity Transformation and Identity Under Structural Adjustment in Nigeria*, Chapter 2, Abiodun A. (ed)
- Kokki B. B., 37, Trader, interviewed on 29th June 2020 at Kuta area of Niger State Hajiya Godiya, 40, Trader. Interviewed at Kuta IDP camp.
- Ladan, M.T., (2001), Introduction to International Human Rights and Refugees Under International Law: Zaria A.B.U Press, p252
- Ladan, M.T. (2006), Migration, Trafficking, Human Rights and Refugees Under International Law: A Case Study of Africa, ABU Press, Zaria, Nigeria, p9, 1-6 and 250
- Lenslie N. E. and Henry B.Y. (2016) "Boko Haram Insurgency, internally Displaced Persons and Humanitarian Response in Northeast Nigeria". *The International Journal of Humanities and Social Studies*. Vol. 4 Issue 8.
- Mohammed K. F. (2017). "Causes and Consequences of Internal Displacement in Nigeria and Related Governance Challenges", stiftung wisenschaft and politic German Institute of International and Security affairs working paper.
- Okpeh, O.O, (2008), Intergroup Migrations, Conflict and Displacement in Central Nigeria in *Population Movement, Conflict and Displacement in Nigeria* (ed) T.Falola and O.O. Chagi Okpeh
- Reuters, A., (2009), Civilian Displaced in Nigeria, Delta Camp Raids, retrieved from Internet: <http://af.reuters.com/article/topnew/idAFJOE6B20GO20101203>
- The Punch, (2010), "102 Die in Ibadan Flood" Red Cross, The Nigerian Tabliod, Vo7, p8
- The Punch (2011), "18 Kiiled in Abuja, UN Bombing", The Nigerian Tabliod Vo 7086
- United Nations, (1998) "UN Guiding Principles on Internal Population Displacement in Janie Hampton (ed) Internally Displaced People: A Global survey, London: Earths can, pp. 205 – 213
- U.N. (2004), Guiding Principles on Intenally Displacement Principles on Intenally Displacement 2nd (ed.), UN, New York, USA